જીવનનો વૈભવ

પ્રવચનકાર :

[illegible] શાન્તમૂર્તિ, સ્થવિરપદવિભૂષિત,

ગુરુ મહારાજ શ્રી કિસનલાલજી મ. સાહેબના

શિષ્યરત્ન પ્રિયવક્તા

પં. શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજ

સંપાદક

સ્વતંત્ર વિચારક

શ્રી મનોહરમુનિજી મહારાજ

શાસ્ત્રી, 'સાહિત્યરત્ન'

: પ્રકાશક :

શ્રી. સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ

અમદાવાદ

પ્રકાશક
શ્રી અમૃતલાલ મગનલાલ નામી
માનદ મંત્રી
શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ
અમદાવાદ

પ્રવેશ પ્રથમ
પ્રતિ ૧ ૫
વીર સંવત ૨૪૯
ઓક્ટોબર ૧૯૬૪

મૂલ્ય ચાર રૂપિયા

: પ્રાપ્તિસ્થાન

૧ શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ,
૧૫ શેઠનો વંડો ઘીકાંટા રોડ
અમદાવાદ

૨ જૈન યુવક મંડળ,
C/o પ્રાણલાલ સ્વામી
ધર્મેન્દ્ર રોડ રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર)

૩ શ્રી સન્મતિ જ્ઞાનપ્રચારક સંઘ,
૧૧૭ ... રોડ
પહેલે માળ
મુંબઈ ૨

૪ શ્રી સન્મતિ પ્રચારક સંઘ
શ્રી ... ગુજરાત ...
૨૮ ...
... ગીરી (મ. પ્ર.)

મુદ્રક શ્રી મણિલાલ છ. શાહ
નવપ્રભાત પ્રિ. પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ—અમદાવાદ

સમર્પણ

શ્રદ્ધેય ગુરુદેવ તુલ્ય બાલબ્રહ્મચારી. પ્રસિદ્ધ
વક્તા શ્રી સૌભાગ્યમલજી મહારાજ
સાહેબ, શ્રદ્ધેય ગુરુદેવે આત્મિક
જીવન આપ્યું અને આપે જીવન
વૈભવના માર્ગ શીખ્યો તે જ
જીવન વૈભવ આજે
આપને સમર્પિત કરતા
આનંદની – ઊર્મિઓ
ઊઠે છે.

આપનો
લઘુગુરુભ્રાતા,
મુનિ વિનયચંદ્ર

પંડિતરત્ન પ્રિયવક્તા

શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજના

વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં બોલાતી

સ્તુતિ

જય અચલાસન શાંતિ સિંહાસન ।
દુઃખ વિનાશન શાસન સ્યન્દન ।
સુમતિ કારણ કુમતિ નિવારણ ।
ભવ ભવ પાવન શીતલ ચંદન ।
જય કરુણાવરુણાલય જય જય ।
જીવ સભી કરતે અભિનંદન ।
જય સુખ કંદન દુરિત નિકંદન ।
જય ભગવન ત્રિશલા નંદન ॥

*

પ્રસ્તાવના

જીવનનો શાશ્વત વૈભવ

સપત્તિ પણ એક વૈભવ છે બગલા અને ફર્નિચરમા પણ વૈભવની ઝલક દેખાય છે ચકમકતી મોટરોમા વૈભવ હાસ્ય કરે છે તો સત્તાની હકૂમતમા પણ તે દશ્યમાન થાય છે કિન્તુ આ બધી ચમક અને દમક ઢળતા સૂર્યની જેમ એક દિવસ ઢળી જાય છે, કેમકે એ ક્ષણિક છે વૈભવ વિલાસ પ્રતિ લઈ જાય છે અને વિલાસમા વિનાશનુ છૂપુ નિમત્રણ રહેલુ હોય છે.

જીવનનો વૈભવ વિલાસ પ્રતિ નહિ પરતુ વિકાસ તરફ લઈ જાય છે; સપત્તિના વૈભવ સામે દુનિયા ઝૂકે છે, પરતુ પછી નહિ સપત્તિ અને સત્તાધારીઓની સામે માણસ ઝૂકે છે, પણ તે સામેથી જ, પાછળથી નહિ. એના ચાલ્યા જવાથી સ્વાગત ને સન્માન પણ ચાલ્યા જાય છે કિન્તુ જીવનના વૈભવશાળીઓ સદૈવ પૂજાય છે તેની સામે જ નહિ, પાછળથી પણ એને યાદ કરાય છે

Men of genius stand to society in the relation of its intellect as men of character of its conscience which the former are admired, the latter are followed.

આ જ અર્થમા કહીએ તો જીવનના વૈભવશાળીઓના જીવનકાળમાં દુનિયા તરફથી એમને પથ્થરો જ મળે છે, સ્વાગતના સુમનો એમની સમાધિ ઉપર જ ચઢે છે

હવે આપણે એ વિચારીએ કે જીવનનો શાશ્વત વૈભવ શું છે? જીવનનો વૈભવ, એ બધા આત્મિક સદ્ગુણોમા ઓતપ્રોત થએલ છે જે આપણને જીવનમા આગળ વધવાની પ્રેરણા આપે છે, જેના પ્રકાશમાં આપણને ગરી-

ઓમાં ભગવાનનાં દર્શન થાય છે પતિતોમાં પણ પાવન પ્રભુની છાયા દેખાય છે આપણાં હિતોને ઠોકરે મારનાર શત્રુને ક્ષમા કરી આપણે એક વિલક્ષણ આનંદની અનુભૂતિ અનુભવીએ છીએ અને બીજાની સેવા કરવાનો જે સંતોષ પામીએ છીએ—આ સર્વ આપણા જીવનનું ઝવેરાત છે એને આપણી પાસેથી કોઈ છીનવી શકતું નથી કાળની આંધી એની રેખાઓને ભૂંસી શકતી નથી.

જીવનનો આ શાશ્વત વૈભવ પ્રિયવક્તા શ્રી. વિનયચંદ્રજી મ. સા. ની વાણી દ્વારા આપ પી રહ્યા છો. વાસ્તવમાં જીવનની અનુભૂતિઓ અભિવ્યક્ત થઈને સમાજનો નિધિ બની જાય છે એ નિધિ પાઠકોના હાથમાં આવી રહી છે

આમ તો પ્રિયવક્તા શ્રીજીના પ્રવચનનાં ત્રણ પુસ્તકો મુંબઈથી પ્રગટ થઈ ચૂક્યાં છે કિન્તુ એ શીઘ્ર સમયમાં ખલાસ થઈ ગયાં અને જનતાની માંગ ચાલુ જ રહી ગઈ એથી એ ત્રણે પુસ્તકોનું આ નવું સંસ્કરણ છે કિન્તુ થોડી પરિવર્તિત શૈલીમાં આ સંસ્કરણ આપના હાથમાં આવી રહ્યું છે જે ત્રણ વિભાગોમાં છે ×

આ નૂતન, જીવનપ્રેરણા અને ધર્મદેશનાના રૂપમાં એ ખૂબ સારી રીતે સંકલિત કરવામાં આવેલ છે અને ઉપહાર ગ્રંથના રૂપમાં પાઠકો પાસે પહોંચી રહ્યું છે આમાં ત્રણે પુસ્તકોના અધિકાંશ પ્રવચનોની સાથે સાથે અમદાવાદ ચાતુર્માસનાં પણ બે પ્રવચનો આપવામાં આવ્યાં છે સંઘના કાર્યકર્તાઓની ભાવના હતી કે અમદાવાદ ચાતુર્માસનાં કેટલાક વિશેષ પ્રવચનોનો આમાં સમાવેશ થાય કિન્તુ આમ કરવા જતાં ગ્રંથનું કદ વિશેષ વધી ન જાય અને એની સુંદરતા સમાપ્ત ન થાય એ માટે અહીં નાં વધારે પ્રવચનો આપવામાં આવ્યાં નથી.

પુસ્તક પ્રકાશન વ્યવસ્થામાં સંઘના ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓનો સારો સહકાર મળ્યો તે અભિનંદનીય છે પ્રેસ વ્યવસ્થાપક શ્રી મણિલાલભાઈ તથા શ્રી. શાંતિલાલભાઈની કાર્યકુશળતાથી પ્રસ્તુત પુસ્તક શીઘ્ર પાઠકોના હાથમાં આવી રહ્યું છે અને પુસ્તકની સફાઈ સ્વચ્છતા અને શુદ્ધિ અંગે એમણે

× [ ] ઠી પુસ્તકો પણ ખલાસ થઈ જવાથી સન્મતિ પ્રચારક સંઘના કિર્તી વિભાગ તરફથી હિંદીમાં પણ પ્રકાશિત થઈ રહ્યાં છે જેની કિંમત ઘણી ઓછી રાખવામાં આવી છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

પુરોવચન

દરેક સંસ્કૃતિના વિકાસમાં સાહિત્યનું અનોખું સ્થાન છે. સાહિત્ય દ્વારા વિચારોનો પ્રચાર જનતામાં થાય છે અને ક્રાંતિની ચિનગારી તેમાંથી પ્રગટે છે. આપણો જૈન ધર્મ વિશ્વધર્મ થઈ શકે તેવી શક્તિ ધરાવે છે તેમ છતાં સાહિત્યના ક્ષેત્રે કેટલેક અંશે સાંપ્રદાયિકતા જોવામાં આવે છે. તેમજ જૂની ઢબથી લખાતું અને છપાતું સાહિત્ય આજના વિજ્ઞાનયુગમાં આકર્ષક નિવડતું નથી. પરિણામે આપણું સાહિત્ય પરિમિત ક્ષેત્રમાં વંચાય છે અને બહુ જનસમાજ તેનાથી વંચિત રહે છે. આથી લોકભાષામાં સરળ રીતે લખાયેલ અને લોકરુચિ જળવાય તેવું રસપ્રદ વાંચન સમાજને વધુ ઉપયોગી થશે એમ માનીને અમે વ્યાખ્યાન સંગ્રહ નાં કેટલાંક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. બા. બ્ર. વિદુષી મહાસતિજી શ્રી પ્રાણકુંવરબાઈ સ્વામીનાં અત્રેનાં સં. ૨૦૧૩ ની સાલનાં વ્યાખ્યાનોની બે આવૃત્તિ છપાવવા છતાં એક પણ પુસ્તક શીલીકમાં નથી. દક્ષિણ વિહારી વિદુષી મહાસતિજી સુમતિકુંવરનાં વ્યાખ્યાનો છપાવેલાં એની નકલો પણ ખલાસ થઈ ગઈ છે. સં. ૨૦૧૫ નાં ચાતુર્માસનાં બા. બ્ર. વિદુષી મહાસતિજી શ્રી પ્રાણકુંવરબાઈ સ્વામીનાં વ્યાખ્યાનો બે ભાગમાં તાજેતરમાં છપાવેલાં જે પણ લગભગ વેચાઈ જવા આવ્યા છે. આ રીતે આ પ્રકારના વ્યાખ્યાનસંગ્રહોને સમાજનો ઘણો મોટો આવકાર મળ્યો છે અને સૌ કોઈને તે ખૂબ ઉપયોગી નિવડેલ છે.

સાધુ-સંતોની ગેરહાજરીમાં આવા વ્યાખ્યાન-સંગ્રહોમાંથી રીતસરનાં વ્યાખ્યાનો સમુદાય પાસે વંચાય છે અને નાનાં ગામડાંઓમાં પર્યુષણપર્વમાં આ જાતનું ઉપકારક નિવડે છે. આ રીતે આવા વ્યાખ્યાનસંગ્રહો સમાજમાં ઘણા લોકપ્રિય નિવડ્યા હોવાથી ચાલુ ચાતુર્માસે અત્રે બિરાજતા પ્રિયવક્તા પૂ. મુનિશ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજ સાહેબનાં વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ કરવાનો અમે વિચાર કર્યો. પરંતુ પૂ. મહારાજ સાહેબના મુંબઈના ચાતુર્માસનાં વ્યાખ્યાન સંગ્રહનાં ત્રણ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં હોવાથી વધુ વ્યાખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવાને બદલે ઉપરનાં ત્રણે પુસ્તકો કે જે હાલમાં ખલાસ થઈ જવા આવેલ છે તેનો સંકલિત એક ગ્રંથ બને તો ગુજરાત સૌરાષ્ટ્ર જે પૂ. મહારાજ સાહેબનાં વ્યાખ્યાનોથી અપરિચિત છે તેને ખાસ ઉપયોગી થશે તેવું તેમની

વાતચીત પરથી જણાતાં શ્રી સંઘે આ પ્રકાશન કરેલ છે અમદાવાદનાં ચાતુર્માસના કેટલાક વ્યાખ્યાનો ઉમેરવાની અમારી ભાવના હોવા છતા માત્ર બે વ્યાખ્યાનો અમેં ઉમેરી શકયા છીએ અને બાકીનાં વ્યાખ્યાનો ઉપરોકત પુસ્તકોમાથી લીધા છે

પૂ. મહારાજ સાહેબના વ્યાખ્યાનો સાંપ્રદાયિક ભાવનાથી પર છે તેમની માતૃભાષા હિંદી હોવા છતા મુબઈના તેમના ચાતુર્માસ દરમિયાન તેમણે ગુજરાતી ભાષા ઉપર એટલુ બધુ પ્રભુત્વ મેળવ્યુ છે કે ભાગ્યે જ તેમને કોઈ બિનગુજરાતી ધારી શકે ગુજરાતી ભાષાનો તેમનો શબ્દભંડોળ અખૂટ છે, ભાષાલાલિત્ય અલૌકિક છે અને વ્યાખ્યાનશૈલી પણ અનુપમ છે. તેમના વ્યાખ્યાનોમા માનવજીવનના અનેકવિધ પ્રશ્નો ખૂબ ઝીણવટથી છતા રસપૂર્વક ચર્ચાયા હોય છે, તેમજ તેઓ આજના યુગપ્રવાહને પિછાની તદ્દન નવીન દષ્ટીથી મૌલિક વિચારોની એવી અસરકારક રજૂઆત કરે છે કે સૌ કોઈને અને ખાસ કરીને યુવકવર્ગને તેઓ મંત્રમુગ્ધ કરી દે છે. તેમના શબ્દકોશમા નિરાશા અને પામરતા જેવા શબ્દો નથી જીવનમાં સાધના કરતા કરતા પણ જીવનમા આનંદ માણવાની તેમની અનુપમ કળા છે. સમાજને પ્રગતિના માર્ગે લઈ જવાની તેમની ઝંખના છે અને તેથી સમાજના સડાઓ તથા વિકૃતિઓને દૂર કરવા પણ તેઓ સચોટ રીતે કહેતા અચકાતા નથી એમની મધુર વાણીથી અપરિચિત વ્યક્તિ પણ તરત જ પરિચિત થઈ જાય છે એમના વ્યાખ્યાનો હૃદયની વિશાળતા અને વિચારોના વૈભવથી ભરપૂર છે જેથી આ સગ્રહનુ નામ 'જીવનનો વૈભવ' રાખવામા આવેલ છે આવુ સુદર પ્રેરણાત્મક પ્રકાશન સમાજના કરકમલોમા ધરતા અમે હર્ષ અનુભવીએ છીએ અને અમારા બીજા પ્રકાશનોની જેમ આ પ્રકાશન પણ સમાજમા આદર પામશે એવી આશા રાખીએ છીએ

આ પ્રકાશન કરવા માટે મુબઈના કાંદાવાડી સઘના કાર્યવાહકો તથા સન્મતિ પ્રચારક સઘના કાર્યવાહકો જેમણે મૂળ પ્રકાશનો કરેલ તેમની અનુમતિ માટે અમે આભાર માનીએ છીએ

લી

કાન્તિલાલ જીવણલાલ શાહ
• પ્રમુખ

સાં ૧૧-૧૦-૧૯૬૪
ઘીકાંટા રોડ
નગરશેઠનો વડો
અમદાવાદ

અમૃતલાલ મગનલાલ ગાંધી
માનદમંત્રી

શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ,
અમદાવાદ.

શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજ સાહેબની

પરિચય રેખા

(દીક્ષા-કહાની)

લેખક શ્રી. મનોહરમુનિજી મ. શાસ્ત્રી, "સાહિત્યરત્ન"

પ્રિયવક્તા શ્રી વિનયચંદ્રજી મહારાજ એ નામમાં એક સહજ આકર્ષણ છે મુંબઈનગરી ઉપર તેમણે મોહિની ફેલાવી દીધી છે એમના પ્રવચનોએ અમને જીવનનો નવો રસ ચખાડ્યો છે જીવનને તપાસવાને તથા પારખવાને એક નવી તક આપી છે કેમ જીવવું શા માટે જીવવું, એ જીવનની કલા શીખવાનો સુઅવસર અમને આવી મળ્યો છે

આ શબ્દો મુંબઈ કોંગ્રેસના ઉપપ્રમુખ શેઠ મગનલાલભાઈ પી. દોશીએ પ્રિયવક્તા પં. શ્રી. વિનયચંદ્રજી મા.નું કોટ ઉપાશ્રયમાં સ્વાગત કરતાં કહ્યા હતા.

એ જ દિવસે બપોરે વિદુષી વ્યાખ્યાતા બાલબ્રહ્મચારિણી શારદાબાઈ સ્વામી આવ્યાં. વંદન કર્યા પછી એ પણ બોલી ઊઠ્યાં "ગુરુદેવ, ઘણા દિવસોથી ઈચ્છા હતી કે એક વાર આપનાં દર્શન કરું આપના પ્રવચનનું પુસ્તક જ્યારથી વાંચ્યું છે ત્યારથી તો આ ઈચ્છા અત્યંત પ્રબળ થઈ ગઈ. આપે એવું શું આકર્ષણ મુંબઈવાસીઓ ઉપર કરી નાખ્યું છે કે જ્યાં જાઉં છું ત્યાં મુંબઈની નાનીમોટી બાઈબહેનો આવે છે વંદન કરી લીધા પછી તેમનો પહેલો પ્રશ્ન એ હોય છે કે પં. શ્રી. વિનયચંદ્રજી મા. ક્યાં છે ! અને ક્યારે પધારશે ! આપે તો જાણે આ મુંબઈવાસીઓ પર કોઈ જાદુ કરી દીધો છે "

આ ઉદ્ગારોમાં સ્નેહ અને શ્રદ્ધા તો નીતરતી હતી પણ સાથે વાસ્તવિકતા પણ ઓછી નહોતી. પ્રિયવક્તા પં. શ્રી. વિનયચંદ્રજી મા.ના પ્રવચનોમાં જેમ મધુરતા છે તેમ તેમના જીવનના સ્વરો પણ ઓછા મધુર નથી. ખરી રીતે માધુર્ય ક્યાંયથી ઉછીનું નથી લઈ શકાતું અને કદી લઈ પણ લીધું તો એનું વ્યાજ જ એટલું મોંઘું હોય છે કે ચાર ઉપર પાંચમા

દિવસ સુધી એ રોકાઈ પણ શકતુ નથી એટલે તો કહેવાય છે કે કૃત્રિમ-તાનુ આયુષ્ય બહુ જ નાનુ હોય છે સ્વભાવની સરસતા, ઓજસ્વિતા અને મધુરતા તેમના પ્રવચનોની ત્રિવેણી બની ગઈ છે એથી તો શ્રોતા એમની પાસે પોતાને પ્રફુલ્લિત અને તાજગીભર્યા અનુભવી શકે છે એમના પ્રવચનોની એ પણ એક વિશેષતા છે કે તેઓ આખા પ્રવચન દરમિયાન શ્રોતાઓ સાથેનો સપર્ક બરાબર એકસરખો જાળવી રાખે છે વચ્ચે વચ્ચે શ્રોતાઓને પ્રશ્ન પૂછતા જાય ને શ્રોતાઓ હસતા, પ્રસન્નતા અનુભવતા, સ્મિત કરતા પ્રવચનધારાનુ પાન કરતા રહે છે મહારાજશ્રી પણ ક્યારેક ક્યારેક બોલી ઊઠે છે કે "હુ મારા શ્રોતાઓને પણ કદી આરામથી બેસવા દેતો નથી" આ સાંભળીને શ્રોતાઓ ખડખડાટ હસી ઊઠે છે

એમના પ્રવચનની એક એ પણ વિશેષતા છે કે એક વાર સાભળ્યા પછી સાભળનાર વિવશ બની ફરી ફરી સાભળવા ખેચાઈ આવે છે

વ્યક્તિનુ નામ તો ખ્યાલમા નથી પણ એ ગામનુ નામ જરૂર યાદ છે ઇગતપુરીમા એક ભાઈને મે સહેજ પૂછ્યુ "આપ પ્રવચનમા કેમ નથી આવતા?" એમણે હસતા હસતા જવાબ આપ્યો "જી નહી, હુ એક વાર પણ આવ્યો નથી અને કદી ન આવવાનો વિચાર પણ છે" "કેમ?" મે પૂછ્યુ આ "કેમ" નો તેમણે બહુ મજાનો ઉત્તર આપ્યો. તેમણે કહ્યું "વાત એમ છે કે મારા પિતાજી તો રોજ પ્રવચનમા આવતા જ હતા એક વાર નાનો ભાઈ પણ તેમની સાથે આવ્યો હવે નવ વાગે એટલે એ ઘેર રહી શકતો જ નથી લાખ કામ છોડીને અહી દોડી આવે છે. એણે એક વાર વ્યાખ્યાન સાભળ્યુ ત્યારથી એને આવી ટેવ લાગી ગઈ છે. જો મને પણ આવી ટેવ લાગી જાય તો પછી દુકાન કોણ સભાળે?"

આવી જ વાત એક બદનાવરના છોકરાએ કહી હતી "મને ખૂબ તરસ લાગી હતી પણ હુ વ્યાખ્યાનમાથી ઊઠ્યો નહિ, જો ઊઠી જાત તો વ્યાખ્યાનની મઝા ચાલી જાત"

પ્રિયવક્તા શ્રીજી મહારાજના પ્રવચનની ધારા મધુર છે તો જીવનની ધારા એનાથી પણ અધિક મધુર છે એ કથા બીજી કોઈ વાર્તા કરતા ઓછી રસપ્રદ નથી

બાળપણની વીતી વાતો

માલવાની શ્યામલા ભૂમિને સરસ, સજીવ અને ફળદ્રુપ બનાવતી

ક્ષિપ્રા નદી પોતાની કલકલ ધારામાં વહી રહી છે એને જ કિનારે વસેલી સમ્રાટ વિક્રમની રાજધાની ઉજ્જૈનનગરી પોતાની ઐતિહાસિક સામગ્રીથી તો સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે જ પણ સાથે સાથે વૈષ્ણવોની એ તીર્થભૂમિ પણ છે એમાં જ રમીકૂદીને વિનયચંદ્રજી મોટા થયા છે

પિતાજીનું નામ ચુનીલાલજી (ચોરડિયા) હતું માતા મેનાબાઈ હતી પણ મા કાળી હતી કે ગોરવર્ણની એની પણ તેમને ખબર નથી કારણ કે છ મહિનાની ઉંમરમાં જ તેમને છોડીને મા સ્વર્ગે સીધાવી. માની મમતા-ભરી ગોદ આપવી કુદરતને પસંદ નહિ હોય તો પણ બહેન સુંદરબાઈ ને બહેન તથા માની બન્ને ફરજ એક સાથે નિભાવવી પડી. મોટી બહેનની સ્નેહમયી ગોદ પણ ઓછી કોમળ નથી હોતી. એમને બીજી બે બહેનો હતી એક તીજાબાઈ અને બીજી ધાપુબાઈ તીજાબાઈ તો મૃત્યુ પામી પણ બીજી બહેન ધાપુબાઈ હાલ મહિદપુર (મ. પ્ર.)માં છે એમનો પરિવાર પણ સારી રીતે સુખી અને સમૃદ્ધ છે મોટાભાઈ નગીનચંદજી હતા અને પિતરાઈ ભાઈ શ્રી. ચાંદમલજી પિતા ભાઈ અને બહેન બધાના લાડકા હતા આ બાબૂ-લાલજી બાળપણમાં એમનું લાડનું નામ હતું બાબૂ.

પિતાના સ્નેહપૂર્ણ હાથ નીચે બાબૂલાલજી મોટા થયા. ભણતર પણ ચાલ્યું દોસ્તો મિત્રો પણ ઓછા નહોતા. પૈસા પણ બધી તરફથી મળી જતા હતા ક્યારેક પિતાજી તરફથી તો ક્યારેક મામાજી (શેઠ રખબ-ચંદજી) તરફથી તો વળી ક્યારેક ભાઈ ચાંદમલજી પાસેથી મળી જતા. બધાનો પ્યાર મેળવીને અલ્હડ બાળપણ તોફાની પણ બની ગયું હતું મોજ-શોખ પણ ઓછા ન હતા

પણ આ તોફાની બાળપણ પણ હવે કંઈક સમજદાર બની રહ્યું હતું ત્યાં જ અચાનક મોટો બોજો આવી પડ્યો. વાત એમ હતી કે અચા-નક એક વાર સ્કૂલમાં માણસ બોલાવવા આવ્યો ને કહ્યું પિતાજી સખત બીમાર છે ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે બધું સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું પિતાજીનું શરણું ચાલી ગયા પછી થોડા દિવસોમાં મોટી બહેન સુંદરબાઈએ ત્યાં બિરાજતાં સતી ગુલાબકુંવરજી મ. ની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી. એમને એમના કાકા કસ્તુરચંદજીએ ખોળે લઈ લીધા અહીં મોટાભાઈ નગીન-ચંદજીના મનમાં પણ [illegible] અને પૂજ્ય ગુરુદેવ પ્રસિદ્ધ વક્તા. પં. શ્રી સોભાગમલજી મ. ની પાસે જઈ ચારિત્ર સ્વીકારી

લીધુ ; કરીકસબા (નિમાડ મધ્ય પ્રદેશ)માં એ દીક્ષાનો મોટી ધામધૂમપૂર્વક ઉત્સવ થયો

ચરિત્રપ્રેરણા

પોતાના મોટાભાઈના એ ભવ્ય દીક્ષાપ્રસંગ પર બાબૂલાલજી હાજર હતા. મોટાભાઈને કહ્યુ "આ બધુ શાંતિનો માર્ગ છે તુ પણ આ માર્ગે કેમ નથી આવી જતો?" ભાઈની વાત સાભળી પણ મનને ગમી નહિ. આવુ જે એક વાર બહેને પણ કહ્યુ બાબૂલાલજી બોલી ઊઠયા 'જુઓ, ધર્મકર્મને હુ માનતો નથી તમે મારી બહેન છો અને એઓ ભાઈ છે એ સબધને લીધે હુ તમારી પાસે આવુ છુ પણ આ દીક્ષાબીક્ષાની વાતો મને જરા પણ સારી લાગતી નથી. એટલે જો ભવિષ્યમા ફરી આવી વાત આપના મોઢામાથી નીકળશે તો હુ આપની પાસે આવવાનુ જ છોડી દઈશ'

સાથે એમણે એ પણ કહ્યુ હતુ કે, "પહેલી વાત તો એ છે કે મારે દીક્ષા લેવી જ નથી પણ જો લેવી હશે તો હુ મારે ઘેરથી જ મુનિવેશ પહેરીને આવી જઈશ વરરાજા બનવુ, પીઠી ચોળવી, ઘોડા પર બેસવુ ને ધામધૂમ કરવી એ બધુ મને પસદ નથી." એ દિવસો તો એ અમસ્તી મજાકની વાત હતી પણ કોને ખબર હતી કે એ શબ્દો એક દિવસ સત્ય હકીકત પણ બની જશે

વચમા એક બીજી વાત પણે કહી દઉ કઈક પૂર્વના કેટલાક સસ્કાર પણ એવા હોય છે કે જે જીવનઘટનાક્રમને સાકળી દેનાર કડીનુ કામ કરે છે ભવિષ્યમા બનનારા બનાવની પહેલેથી આગાહી કરી દે છે, પણ આપણુ મન એવુ છે કે આપણે એ આગાહીને સમજી શકતા નથી અને સમજ્યા પછી પણ અજાણ રહીએ છીએ, તો વાત જે મોટી બહેન (સુંદરબાઈ) પાસેથી સાભળી 'તી તે આમ બની હતી. માતા મેનાબાઈને છોકરીઓ તો હતી પણ તેમણે પુત્રનુ મોઢુ જોયુ ન હતુ માનુ મન પુત્રને ઝખી રહ્યુ હતું એક વાર ગોરજી (વશપરપરા જોઈ આપનાર) આવ્યા. તે થોડુ જ્યોતિષ પણ જાણતા હતા. એને માતા પૂછી બેઠી, 'મારી જન્મપત્રિકામાં છોકરા છે કે નથી?' ગોરજીએ જન્મપત્રિકા જોઈ અને તેઓ બોલ્યા "બાઈ તમારી જન્મપત્રિકા કહે છે કે બે છોકરા થશે પણ તે રહેશે નહિ"

એ વખતે તો "રહેશે નહિ" આ અર્થ જ લેવામાં આવ્યો હતો કે "છોકરા થશે પણ ઝાઝું જીવશે નહિ." એમને શી ખબર કે, "રહેશે

નહિ. બીજો અર્થ એ પણ થઈ શકે કે દીક્ષિત થઈ નથી. ઘરમાં જ રહે. ખેર વાત આવી અને ગઈ અને સમય જતાં બે પુત્ર થયા. મોટા થતાં બંને ભાઈઓ મુનિઓના થોડા થોડા સંપર્કમાં આવ્યા. સંપર્ક પણ એવો ખાસ ન હતો. વ્યાખ્યાનમાં જવું અને મુનિઓને ગોચરી માટે બોલાવવા એટલો જ. પણ એમાં યે એક વસ્તુ હતી કે મુનિઓને જોઈને બંને ભાઈઓ રમતમાં ક્યારેક વ્યાખ્યાન આપવા બેસી જતા અને ક્યારેક હાથમાં ઝોળી લઈ ગોચરીએ નીકળવાની રમતો રમતા. પરંતુ કુટુંબના માણસોને આ રમત ગમતી નહિ.

પરંતુ આ રમત એક વાર સત્યમાં ફેરવાઈ ગઈ અને તે યે ઘણી વિચિત્ર રીતે. આટલી આડીઅવળી વાતમાં ફરી આવીને આપણે પાછા રસ્તા પર—મુખ્ય વાત પર—આવી જઈએ છીએ. મોટી બહેન અને મોટાભાઈની વાત મને સાંભળી ખરી પણ મનને કંઈ ગમી નહિ. અને બાબુભાઈજી ઉજ્જૈન આવી ગયા. કાકા કસ્તુરચંદજી ત્યાં રહેતા હતા અને બાબુભાઈનું ગાળું હતું સાથે તોફાન પણ એવાં ન હતાં. કોઈ કોઈ વાર તેમના તોફાનથી બાજુ પર ત્રાસી જવું પડતું. ઘણી ઘરોમાં નવા પૌત્રના નામનખરાંથી હેરાન-પરેશાન થઈ જતી હતી. પણ એ હેરાન થાય કે ગમે તે પણ પૌત્ર પોતાના ઠાઠમાઠમાં જરા યે ઉણપ આવવા દે એમ ન હતો. એ દિવસોમાં ફૂમકીઓ મારવી, ઉત્તમ ભભકાદાર કપડાં પહેરવાં વાળમાં સારામાં સારું સુગંધી તેલ નાખવું આમ કોઈ વાતની ખોટ ન હતી. કારણ પિતરાઈ મોટાભાઈ ગાંધમલજી જાણીતા તે બધું વધુ હતા. એમની પાસેથી પૈસા મળી જતા હતા. આ બધું છતાં જીવન આપણે જ કોઈ બીજી જ દિશા તરફ ફરી જવાનું હતું એટલે એક નાનકડી ઘટના તેનું નિમિત્ત બની ગઈ

વાત આમ બની. એક વાર બાબુભાઈજી બીમાર પડ્યા. તાવે તેમના ઉપર એવો પેરો પાડ્યો કે એકવીસ દિવસ સુધી જરા પણ ઉતર્યો જ નહિ, શક્ય છે કે ટાઈફોઈડ હશે. ચિકિત્સા ઘણી કરાવી પણ બીમારી ખસવાનું નામ નહોતી લેતી. પરંતુ એક દિવસ રાત્રે સૂતી વખતે અચાનક બાબુભાઈજીનું મન બોલી ઊઠ્યું કે જો હું બીમારીમાંથી સાજો થઈ જઈશ તો દીક્ષાનો માર્ગ ગ્રહણ કરી લઈશ. આને વિધાતાનો જાદુ કહીએ કે ગમે તે કહીએ પણ બીજે દિવસે જ્યારે બાબુભાઈજી જાગ્યા ત્યારે તાવ ઉતરી ગયો હતો. શરીર સ્વસ્થ અને હળવું થઈ ગયું હતું

થોડા દિવસો વીતતાં બાળબીમારી જતી રહી અને શરીરમાં શક્તિ આવતી ગઈ તેમ તેમ વિચારો પણ સશક્ત થવા લાગ્યા. સંકલ્પ દૃઢ હતો, એમાંથી પાછા હઠવાનો પ્રશ્ન જ નહતો. પણ એક પ્રશ્ન સામે ઊભો હતો. દીક્ષા લેવી હતી પણ કુટુંબીઓ પાસેથી દીક્ષાની આજ્ઞા મેળવવી અશક્ય નહિ પણ અસંભવિત જ હતી. કારણ કે એ વખતે આખા કુટુંબમાં પુત્ર તરીકે તેઓ એકલા જ હતા કાકાને ત્યાં તો રહેતા જ હતા. બાબા રખ-વચંદજીના પરિવારમાં પણ બધાથી નાના એ જ હતા એટલે બધા કરતા વધારે લાડકા પણ તેઓ જ હતા.

દીક્ષાની આજ્ઞા કોઈ રીતે મળવાની નથી એટલે દીક્ષાની વાત મોઢે લાવવી એ પણ બહુ મોટી ભૂલ થઈ જશે એ સમજી જતા બાબુલાલજીનાં ચૌદ વર્ષના મગજે ગુપચુપ આપી ક્રિયા પતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો સાથે સાથે મોટાભાઈને મોઢે તે દિવસે દીક્ષા વિષે જે વાત કહી હતી તે પણ તેમને યાદ આવી હતી "જો દીક્ષા લેવી હશે તો હું મારે ઘેરથી જ વસ્ત્ર તથા ઉપકરણ લઈને આવી જઈશ" એ જાતની તૈયારીમા તેઓ મંડી પડ્યા. પરંતુ પૈસાનો પ્રશ્ન હતો પૈસા લાવવા ક્યાંથી? એક તરકીબ સૂઝી આવી. કાકાજીની તિજોરીના આખા ઇતિહાસની તેમને ખબર હતી, ક્યા શું મૂક્યું છે, એ બધું જ તેઓ જાણતા હતા કાકાએ પોતાના ભત્રિજાથી કશું જ છુપાવીને રાખ્યુ ન હતુ એટલે બાબુજીએ તિજોરીમાથી એક સો રૂપિયા કાઢી લીધા અને બીજે દિવસે બજારમાં ગયા સરસ હરક અને પૌપલીન વગેરે લઈ આવ્યા સાથે થોડું કેસર પણ લાવ્યા દરજી પાસે ચાદર, ચોલ-પટ્ટો વગેરે સીવરાવી લીધું જ્યારે તે સીવાઈને આવી ગયું ત્યારે ત્રીજે માળે ઉપર જઈ કેસર ઘૂંટીને પોતાને હાથે જ કપડા પર છાંટી લીધું હવે રહ્યો ઓઘાનો સવાલ. આ સવાલ પણ એમ જ ઉકલી ગયો ઘરમા લગભગ બધી જ વ્યક્તિઓ સામાયિક કરતી હતી અને એ બધાની પાસે જુદી જુદી પૂંજણી હતી રાતના દસ વાગ્યે એ ઊઠ્યા ફાનસ હાથમા લીધુ અને લાગ્યા શોધવા કાકાજીએ પૂછ્યુ 'શું કરે છે?' ત્યારે ચાલાક બાબુજીએ જવાબ આપી દીધો, 'થોડું લેસન કરી લઈ છું આજે માસ્તરે બહુ લેસન આપ્યુ છે, કાકાજીના મનનું સમાધાન થઈ ગયું અને બાબુજી પોતાના આ બીજી જાતના અભ્યાસમા લાગી ગયા પહેલા બધી પૂંજણીઓ છુટી કરી, પછી ઉપર જઈને એ બધીને દોરીમા પરોવી એક નાનકડો ઓઘો પણ બનાવી લીધો

આટલું મોટું પરાક્રમ રચાયા છતાં પ્રભાતે જવા પણ સંચર્ય નહોતો પડ્યો. હવે ગુરુદેવ પાસે કેમ પહોંચવું એ પ્રશ્ન હતો. એ વખતે પૂ. ગુરુદેવ પં. રત્નશાસ્ત્ર વિજ્ઞાનચંદ્રજી મ. પ્રસિદ્ધવક્તા પં. શ્રી સૌભાગ્ય-મલજી મ. વગેરે પોતાના શિષ્યવૃંદ સાથે લીમડી (પંચમહાલ)માં ચાતુર્માસ માટે વિરાજેલા હતા. ઉંમર નાની અને અંતર લાંબું હતું એટલે એકલા ત્યાં જવાની હિંમત નહોતી થતી. એક સાથી શોધવાની જરૂર હતી. બાબુ-જીનો એક સ્નેહી મિત્ર હતો એમનું નામ બાપુલાલજી શર્મા હતું. બાબુ-જીએ એમને કહ્યું ગુરુદેવ હાલ લીમડી છે, અને મારા મોટાભાઈ પણ ત્યાં જ છે એટલે તું મને ત્યાં પહોંચાડી દે. જો દર્શન જ કરવાં હોય તો તું તારા કુટુંબ સાથે જઈ આવ. તે મિત્રે કહ્યું.

"માત્ર દર્શન નથી કરવાં, ત્યાં જવાનો મારો બીજો પણ હેતુ છે." બાબુલાલજીએ મિત્રને કહ્યું.

"એ શું છે હું પણ જાણી શકું" મિત્ર બોલ્યો.

"મારે તો ત્યાં જઈને દીક્ષા લેવી છે આથી તૈયારી થઈ ગઈ છે કપડાં અને ઓઘો બધું તૈયાર છે માત્ર એક સાથીની જરૂર છે એ જરૂર તમે પૂરી કરી દો. હું તમને પચાસ રૂપિયા આપીશ" બાબુલાલજીએ પોતાના મિત્રને પોતાની વાત સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું.

"તો તો હું ચોક્કસ નહિ જ આવી શકું. આમ તો જવાનું હોત તો કોઈ પ્રશ્ન નહોતો. પરંતુ આ દીક્ષાનો મામલો છે અને બધું ચોરીછૂપીથી થઈ રહ્યું છે કાલે કદાચ તમારા માતાજીને ખબર પડી જાય અને એમાં મારું નામ આવે કે આ છોકરાને ફસાવીને લઈ ગયો'તો, પછી મારે તો જેલની જ હવા ખાવી પડે. તું મારો મિત્ર છે રૂપિયાનો કોઈ પ્રશ્ન નથી પણ હું લાચાર છું" બાપુલાલ શર્માએ કહ્યું.

બાબુલાલજી ચિંતામાં પડી ગયા. પણ થોડીવારે કહ્યું "તમે ચિંતા ન કરો. કોઈ મારું ગળું પણ કાપી લે તો યે મારી જીભ તમારું નામ જણાવશે નહિ કે આ મને લીમડી સુધી લઈ આવ્યો હતો. પ્રશ્ન ખૂબ જ મહત્ત્વનું છે અને તમારા વગર થઈ શકે એમ નથી." મિત્રને ગળે વાત ઊતરી ગઈ અને એણે સંમતિ આપી. નીકળવાનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો. દિવસે અગિયાર વાગ્યાની ગાડીમાં જવું અને અમુક સ્થાન પર હું મળીશ તમે પણ ત્યાં તૈયાર રહેજો.

વાત પૂરી થઈ. પ્રોગ્રામ બનાવીને બાબુજી ઘેર આવ્યા. તૈયારી પહેલેથી થઈ ચૂકી હતી. પણ ઘેરથી નીકળવું કેવી રીતે, એની યોજના મગજમાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી. બીજે દિવસે દસ વાગે નિશાળનાં કપડાં પહેર્યાં અને પુસ્તકોના દફતરમાં 'દીક્ષાની સર્વ સામગ્રી ભરી અને નીકળી પડ્યા. થોડું ચાલ્યા પછી પગ બીજી બાજુ વળી ગયા. મિત્ર પણ થેલી લઈને તૈયાર ઊભો હતો. ટાંગો કર્યો ને સ્ટેશને પહોંચ્યા, પણ કિસ્મત એવું હતું કે એમણે પ્લેટફોર્મ પર પગ મૂક્યો ને આ બાજુ ગાડીએ પ્લેટફોર્મ છોડ્યું. બન્ને મિત્રો એક બીજાની સામે જોતા રહી ગયા. હવે શું કરવું? નિશ્ચય કર્યો કે હવે કાલે જલ્દી આવી જવું. પણ આજનું હવે શું કરવું? બાબુલાલજી મોટી વિમાસણમાં પડી ગયા. મિત્રને કહ્યું 'મારી પાસે પુસ્તક પણ નથી એટલે નિશાળમાં પણ કઈ રીતે જવું? ભલે, પણ તમે તો હવે ઘેર જાવ. હું આખો દિવસ શહેરમાં ઘૂમ્યા કરીશ. સાંજે પાંચ વાગ્યે કે ઘેર ચાલ્યો જઈશ.'

મિત્ર ઘેર ગયો અને એઓ શહેરમાં આંટા મારવા લાગ્યા. પણ કથા અહીં પૂરી થવાની નહોતી. કિસ્મતને હજુ પોતાનો બીજો રંગ બતાવવાનો હતો. એટલે, નિશાળના માસ્તરે એક વિદ્યાર્થીને બાબુલાલજીને ઘેર તપાસ કરવા મોકલ્યો. અને કહ્યું કે કસ્તુરચંદજીને પૂછી આવ કે આજે તમારો બાબુ નિશાળે કેમ નથી આવ્યો? છોકરો આવ્યો ને શેઠજીને પૂછ્યું તો કાકાજી વિચારમાં પડી ગયા. અહીંથી દસ વાગે રવાના થઈ ગયો અને નિશાળમાં ન પહોંચ્યો તો ગયો ક્યાં? મારી સાથે પણ આવું છળ? નિશાળનું બહાનું કાઢી ક્યાંક દોસ્તો સાથે રખડવા નીકળી પડ્યો હશે. સાંજે આવવા દો, એને પછી જોઈ લઈશ. સાંજે પાંચ વાગે બાબુજી શહેરમાં રખડી રખડીને ઘેર આવ્યા. કાકાજી બારણે જ બેઠા હતા, આવતાં જ પૂછ્યું, 'ભણી આવ્યો?' બાબુજીએ જવાબ આપ્યો, "હા, કાકાજી"

"સારું, આજે શું શું શીખ્યો, બતાવ તો"

"આજે આટલી ભૂગોળ ચાલી, ગણિતના દાખલા કર્યા, અને ઇતિહાસનો અમુક પાઠ વાંચ્યો."

ભત્રિજો માનતો હતો કે કાકાજીને ઠીક બનાવ્યા. અને કાકાજી પોતાના ભત્રિજાની કલા પર મનમાં ને મનમાં હસી રહ્યા હતા. 'સારું, ચાલ જમી લે.'

કહ્યું મારે બનેએ સાથે જમી લીધું—અને બહાર આ ગા. અત્રિજીએ બહાર જવાની તૈયારી કરતો હતો કે મકાજીએ હાથ પકડ્યો   બસ મારી સાથે.

અત્રિજીને લઈને માસ્તર સાહેબને ઘેર આવ્યા અને બોલ્યા માસ્તર સાહેબ આ લ્યો બાજુ આ? આખો દિવસ રખડતો રહ્યો અને સાંજે આવીને મને બનાવતો'તો એટલું કહીને તે ઘેર જવા પાછી નીકળ્યા પણ બાજુજી સમજી ગયા અને સમજી ગયા કે જરૂર હાળમાં કંઈ ગડબડ છે કોઈ છોકરો ઘેર ગયો હશે ને કીધું હશે એમ વિચારતા હતા ત્યાં માસ્તર સાહેબે જોરથી કાન પકડ્યા અને ગાલ પર તમાચા પડવા શરૂ થયા. કાકાજી તો પહેલાં જ પાછી ગયા હતા માસ્તર સાહેબે છડી લીધી. અને એ નિર્દય શાસ્ત્રીએ બાજુજીની પીઠને લીલીછમ કરી દીધી બાજુજી ગીસો પાડતાં પડતાં કાકાજીને બૂમો મારતા હતા પણ કાકાજી શું કામ આવે! એને તો બાજુજીને સુધારવા હતા.

ખૂબ માર ખાઈને બાજુજી આંસુની ગંગા વહાવતાં ઘેર આવ્યા. છાતીના અધર શરીર પર સોળી આવ્યા હતા. પછી તો કાકાજીને પણ બહુ જ દુઃખ થયું ઘણી પણ બોલી, શું બાજુનો પ્રાણ લેવો'તો! કેવાં દસ દીસ છે! આમ શું મરાતું હશે! કાકાજી પણ બહુ જ પસ્તાયા અત્રિજીને મનાવ્યો, મીઠાઈ પણ આપી. પરંતુ અત્રિજીએ મનમાં ને મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી હતી. હવે તો મારે દીક્ષા લેવી જ છે લેવી જ છે જેટલું મારી લેવું હોય તેટલું મારી લો. તમે મારા શરીરને મારી શકશો પણ મારા નિયમને મારી શકશો નહિ, આ મારથી પ્રતિજ્ઞા વધારે દૃઢ થઈ ગઈ

બીજે દિવસે શાળાના કપડાં પહેર્યાં દફતર હાથમાં લીધું કોઈએ માન્યું આજ બરાબર નિશાળે જઈ રહ્યો છે ભત્રીજો આજે દસ મિનિટ વહેલો રવાના થઈ ગયો હતો. રસ્તામાં આગળ વધ્યો. મિત્ર પણ તૈયાર હતો બન્ને સ્ટેશન પર આવ્યા. ગાડી પણ તૈયાર હતી. ટિકિટ લઈ ગાડીમાં બેઠા. સાંજ સુધીમાં ક્ષેત્ર આગળ પહોંચ્યા રાત્રે ધર્મશાળામાં વિશ્રામ કર્યો. બીજે સવારે બન્ને મિત્રો આગળ ચાલ્યા. કારણ સીમડી હવે ચોક માઈલ જ દૂર હતું આ અંતર બસ દ્વારા પૂરું કરવાનું હતું અને બસમાં બેઠા. બસ ચાલુ થઈ બાજુવાળાએ બસના કંડકટરને કહ્યું : સીમડી આઠ ફર્લાંગ દૂર રહે ત્યારે અમને ઉતારી દેજે.

'તુ આવડો નાનો છોકરો જંગલમાં ઊતરીને શું કરીશ ?', કંડકટરે પૂછ્યું :

બાબુલાલજીએ વિચાર્યું, આણે સારો પ્રશ્ન પૂછી લીધો પણ એની ચપળ-બુદ્ધિએ ટપ કરતોકને ઉત્તર આપ્યો, 'ત્યાં અમારું એક ખેતર છે અને પિતાજીએ કહ્યું છે એ જોતો આવજે' પછી વાતચીતનો ક્રમ બદલાયો અને થોડી વારમાં લીંબડી ગામ નજીક આવી ગયું કંડકટરે બાબુજીને કહ્યું 'લ્યો લીંબડી પાસે આવી ગયું છે,' બસ અટકી અને બાબુજી દફતર લઈને નીચે ઊતરી ગયા પોતાના સાથીને કહ્યું 'તમે જાવ, અને ગુરુદેવને કહેજો બાબુ આવે છે''

બસ આગળ વધી ગઈ બાબુજી એક ખેતરમાં આવ્યા પણ એને ખેતર નહિ બીજું જ કશું જોવું હતું આંબાના ઘટાદાર વૃક્ષની નીચે ગયા પૂર્વ દિશામાં મોઢું ફેરવ્યું, પણ ધાર્મિક જ્ઞાનમાં 'નવકાર મંત્ર' સિવાય કંઈ આવડતું નહોતું. બસ એ ગણ્યો ને કોટ ખમીસ ઉતારી નાખ્યાં અને પોતાને હાથે જ ચાદર ચૌલપટ્ટો વગેરે પહેરી લીધું મોઢા પર મુખવસ્ત્રિકા બાંધી લીધી ઓઘો તૈયાર હતો જ તે બગલમાં લઈ લીધો બધું થઈ ગયું, પણ હજામ તો ત્યાં હતો જ નહિ, કે હજામત કરી દે એટલે માથા પર એ ભેગા થએલા વાળ તો રહ્યા જ

બાબુલાલજી પોતાની મેળે જ 'બાબુ મુનિ' બનીને લીંબડી શહેરમાં પહોંચ્યા, જ્યારે લોકોએ આ 'નાના મુનિ'ને જોયા ત્યારે તેઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા ચાતુર્માસમાં નવા મુનિ કેવી રીતે આવી ગયા અને માથા પર તો આટલા બધા વાળ છે! બધાને આશ્ચર્યમાં નાખતા નાખતાં બાબુ મુનિ 'ઉપાશ્રય'ની નજીદીક આવી પહોંચ્યા

એ વખતે પં રત્નશ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પ્રવચન કરી રહ્યા હતા ઉગ્ર તપસ્વી શ્રી ભગવાનદાસજી મ ની બાવન દિવસની લાંબી તપસ્યા ચાલુ હતી એટલે શહેરના તથા બહારગામના લોકોનો મોટો સમુદાય ભેગો થયો હતો વ્યાખ્યાનમંડપમાં લોકો માતા ન હતા એ વખતે નવા મુનિ જઈ પહોંચ્યા

નવા મુનિને જોવા ઉત્સુક લોકો આ બાજુ ઊમટી આવ્યા ને પેલી બાજુ વ્યાખ્યાન ક્યાંય એક બાજુ રહી ગયું ભીડ એટલી બેકાબૂ બની ગઈ કે લોકો નવા મુનિ ઉપર જ પડવા લાગ્યા. આખરે સ્વયંસેવકો દોડયા અને

કર્યું અને બન્નેએ સાથે જમી લીધું–અને બહાર આવ્યા. અત્રિજી બહાર જવાની તૈયારી કરતા હતા કે મગનજીએ હાથ પકડ્યો, ચાલ, મારી સાથે.

અત્રિજીને લઈને માસ્તર સાહેબને ઘેર આવ્યા અને બોલ્યા 'માસ્તર સાહેબ, આ તમો બાજુ આજે આખો દિવસ રખડતો રહ્યો અને સાંજે આવીને મને મનાવતો'તો એટલું કહીને, તે ઘેર જવા ચાલી નીકળ્યા. પણ બાબુજી સમજી ગયા અને સમજી ગયા કે જરૂર દાળમાં કંઈ કાળું છે કોઈ છોકરો ઘેર ગયો હશે ને કીધું હશે એમ વિચારતા હતા ત્યાં માસ્તર સાહેબે જોરથી કાન પકડ્યા અને ગાલ પર તમાચા પડવા શરૂ થયા. કાકાજી તો પહેલાં જ ચાલી ગયા હતા. માસ્તર સાહેબે છડી લીધી. અને એ નિર્દય લાકડીએ બાબુજીની પીઠને લીલીછમ કરી દીધી. બાબુજી ચીસો પાડતાં પડતાં મગનજીને ભૂંડો મારતા હતા પણ કાકાજી શું કામ આવે? એને તો બાબુજીને સુધારવા હતા.

ખૂબ માર ખાઈને બાબુજી આંસુની ગંગા વહાવતાં ઘેર આવ્યા. છડીના પ્રહાર શરીર પર ઊઠી આવ્યા હતા. પછી તો કાકાજીને પણ બહુ જ દુઃખ થયું. કાકી પણ બોલી, શું બાબુનો પ્રાણ લેવો'તો? ક્યાં દસ વીસ છે? બાપ શું મરાતું હશે? કાકાજી પણ બહુ જ પસ્તાયા. અત્રિજીને મનાવ્યો, મીઠાઈ પણ આપી. પરંતુ અત્રિજીએ મનમાં ને મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી હતી. હવે તો મારે દીક્ષા લેવી જ છે લેવી જ છે જેટલું મારી લેવું હોય તેટલું મારી લો તમે મારા શરીરને મારી શકશો પણ મારા નિશ્ચયને મારી શકશો નહિ આ મારથી પ્રતિજ્ઞા વધારે દૃઢ થઈ ગઈ

બીજે દિવસે શાળાના સમય પહેલાં દફતર હાથમાં લીધું સમયે માન્યું બાબુ બરાબર નિશાળે જઈ રહ્યો છે અત્રીજી આજે દસ મિનિટ વહેલો રવાના થઈ ગયો હતો. રસ્તામાં આગળ વધ્યો. મિત્ર પણ તૈયાર હતો. બન્ને સ્ટેશન પર આવ્યા. ગાડી પણ તૈયાર હતી. ટિકિટ લઈ ગાડીમાં બેઠા. સાંજ સુધીમાં દેહગામ આવી પહોંચ્યા રાત્રે ધર્મશાળામાં વિશ્રામ કર્યો. બીજી સવારે બન્ને મિત્રો આગળ ચાલ્યા. કારણ લીંબડી હવે એક માઈલ જ દૂર હતું આ અંતર બસ દ્વારા પૂરું કરવાનું હતું બન્ને બસમાં બેઠા. બસ ચાલુ થઈ બાબુલાલજીએ બસના કંડકટરને કહ્યું લીંબડી 'મોર' સ્ટોપ દૂર રહે ત્યારે અમને ઉતારી દેજે

આખુ કુટુબ આવી પહોચ્યુ કાકાજી, ભાઈ ચાદમલજી, બન્ને બનેવીઓ, વગેરે બધા જ આવ્યા હતા બધાની આખો લાલ થઈ ગઈ હતી બાણુ મુનિજીનુ ધ્યાન બીજી બાજુ હતુ. કાકાજીએ એને જોયો ને જોરથી માથા પર એક ફટકો માર્યો, ચોકીને એમણે આ તરફ જોયુ તો તેમની સામે આખુ કુટુબ ઊભુ હતુ એઓ દોડીને એકદમ ઉપર ચાલી ગયા બધા ઉપર ગુરુદેવ પાસે પહોચ્યા ગુરુદેવ પ રત્ન શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ, પ્રસિદ્ધ વક્તા પ મુનિશ્રી સૌભાગ્યમલ મહારાજ વગેરે સામે મિટિગ ભેગી થઈ. શેઠ કસ્તુરચદજીએ ગુરુદેવને પૂછ્યુ, "આ છોકરો અહી કેવી રીતે આવી ગયો ?"

ગુરુદેવે કહ્યુ "એ તો એને જ પૂછો ને અમે નથી તો એને બોલાવ્યો કે નથી અમે કદી એને આ રીતે દીક્ષા લેવાનુ કહ્યુ હુ મુનિભાષામાં કહુ છુ કે, એ જાતે મુનિવેશ પહેરીને અહી આવી ગયો આ વાતની અમને ત્યાં સુધી બિલકુલ ખબર નહોતી અમે પોતે જ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા હતા એ આવ્યો ત્યારે વ્યાખ્યાનમા ખૂબ ગરબડ થઈ ગઈ હતી અને એને આ રીતે મુનિવેશ લેવાની અમારા તરફથી કોઈ પ્રેરણા મળી હોય એવો કોઈ પત્ર તમારી પાસે કદી આવ્યો હોય તો બતાવો, આપણે એ ઉપર વિચાર કરીએ"

"ગુરુદેવ, એવો તો મારી પાસે કોઈ પત્ર નથી અને અમને પૂરો વિશ્વાસ છે કે, અમારા ગુરુદેવ એવુ ક્યારેય ન જ કરે, પરતુ એ અહી આવ્યો છે તો એને અમે પાછો લઈ જવા માગીએ છીએ" શ્રી બાબુલાલજીના કુટુબે ઉત્તર આપ્યો

'હા, જો એ રાજીખુશીથી તમારી સાથે આવવા ઈચ્છે તો આપ ખુશીથી લઈ જઈ શકો છો' ગુરુદેવે કહ્યુ

'અમે કોઈ પણ રીતે એને અહીથી જરૂર લઈ જઈશુ' શ્રી ચાદમલજી આદિયા બોલ્યા.

"મહારાજ! આપને ચેલા જોઈએ છે તો મને પુત્ર જોઈએ! આપને તો આટલા બધા ચેલા અહી બેઠા છે ને મારે તો આ એક જ પુત્ર છે અને પાછો આ મારો બુઢાપો છે" કાકા કસ્તુરચદજી બોલ્યા.

"મને શિષ્યની કઈ ભૂખ નથી, એ તો એની પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યો છે, અને જો એની ઇચ્છા હોય તો આપ એને લઈ પણ જઈ શકો છો" હસતા હસતા ગુરુદેવે જવાબ આપ્યો.

બાબુલાલજીને ખભા ઉપર બેસાડી દીધા. તો પણ બીજાની આતુરતા ન અટકી ત્યારે સ્વયંસેવકો એમને ઉપર લઈ ગયા અને દરવાજા બંધ કરી દીધા

બધા જ મુનિવરોના મનમાં પણ જાણવાની ઉત્સુકતા હતી, કે મૂળ શું વાત છે એમના મોટાભાઈ શ્રી. નગીનચંદજી મ.. પણ પોતાની ઉત્સુકતા રોકી ન શક્યા ઉપર બંધ ઓરડામાં ગુરુદેવ વગેરે બધા મુનિઓ નવા મુનિને ઘેરી બેસી ગયા હતા. ગુરુદેવે પૂછ્યું આખરે વાત શી છે !

વાત જેવું કંઈ નથી મારે દીક્ષા લેવી છે એટલે હું આવી પહોંચ્યો છું અહીં અને દીક્ષા આપી દો આપને યાદ' હશે જ કે તે દિવસે જ મે કહ્યું હતું કે મારે દીક્ષા લેવી હશે તો હું જાતે જ મારે વેસથી વેશ પહેરીને આવી હાજર થઈશ અને આ ધામધૂમ પસંદ નથી. એટલે હું આમ જ આવી પહોંચ્યો છું " નવા મુનિએ ટૂંકમાં ગુરુદેવને પોતે કેમ તાવમાં પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને પછી કેવી રીતે કપડાં ખરીદ્યાં ગાડી ચૂકી જવાથી માસ્તર સાહેબ પાસેથી કેવો પ્રસાદ મળ્યો વગેરે આખી વાત કહી સંભળાવી.

આ બધું સાંભળ્યા પછી ગુરુદેવ બોલ્યા તમે તમારા પરિવારની રજા લઈને નથી આવ્યા. એટલે એમની આજ્ઞા વિના દીક્ષા નહિ આપી શકાય. બીજી વાત એ છે કે તમને ત્યાં ન જોવાથી તેઓ કેટલી ચિંતામાં પડી ગયા હશે. એટલે તેમને તારથી ખબર મોકલાવી દો એટલે એમને થોડો સંતોષ પણ થઈ જાય અને આવવા ઇચ્છે તો અહીં એ બાબત વાતચીત પણ થઈ જાય.

ના ના ગુરુદેવ, એવું નહીં કરતા. તેઓ આવશે તો મારે મુસીબત ઊભી થશે. એમને જરા પણ સમાચાર નહિ આપતા બાબુલાલજીએ વિનતિભરી સ્વરે ગુરુદેવને કહ્યું પણ બાબુ આ વાત ક્યાં સુધી છૂપી રહેશે ! આજે નહિ તો કાલે તેમને ખબર તો પડશે. અને શું તેઓ આવ્યા વિના રહેશે ! એટલે પહેલેથી જ બધું સ્પષ્ટ કરી દેવું જોઈએ. ગુરુદેવે એને સમજાવતાં કહ્યું

આ વાત ચાલતી તી ત્યાં જ ઉજ્જૈનથી જવાબી તાર આવ્યો એમાં એમણે પૂછાવ્યું હતું કે બાબુ બે દિવસથી ગુમ થયો છે ત્યાં આવ્યો હોય તો જણાવો. શ્રી બાબુલાલજીએ તો આનો જવાબ જ દેવાની ના કહી દીધી પણ ગુરુદેવે કહ્યું એવું ન થઈ શકે જવાબ દેવામાં આવ્યો કે બાબુલાલ મુનિવેશ પહેરીને અહીં આવ્યા છે " બસ તાર પહોંચતાં જ

આખુ કુટુબ આવી પહોંચ્યુ. કાકાજી, ભાઈ ચાંદમલજી, બન્ને બનેવીઓ, વગેરે બધા જ આવ્યા હતા બધાની આખો લાલ થઈ ગઈ હતી બાળ મુનિજીનુ ધ્યાન બીજી બાજુ હતુ. કાકાજીએ એને જોયો ને જોરથી માથા પર એક ફટકો માર્યો, ચોકીને એમણે આ તરફ જોયુ તો તેમની સામે આખુ કુટુબ ઊભુ હતુ એઓ દોડીને એકદમ ઉપર ચાલી ગયા બધા ઉપર ગુરુદેવ પાસે પહોચ્યા ગુરુદેવ પ રત્ન શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ, પ્રસિદ્ધ વક્તા પ મુનિશ્રી સૌભાગ્યમલ મહારાજ વગેરે સામે મિટિંગ ભેગી થઈ શેઠ કસ્તુરચદજીએ ગુરુદેવને પૂછ્યુ, "આ છોકરો અહી કેવી રીતે આવી ગયો ?"

ગુરુદેવે કહ્યુ "એ તો એને જ પૂછો ને અમે નથી તો એને બોલાવ્યો કે નથી અમે કદી એને આ રીતે દીક્ષા લેવાનુ કહ્યુ હુ મુનિભાષામા કહુ છું કે, એ જાતે મુનિવેશ પહેરીને અહી આવી ગયો આ વાતની અમને ત્યાં સુધી બિલકુલ ખબર નહોતી અમે પોતે જ આશ્ચર્યમા પડી ગયા હતા એ આવ્યો ત્યારે વ્યાખ્યાનમા ખૂબ ગરબડ થઈ ગઈ હતી અને એને આ રીતે મુનિવેશ લેવાની અમારા તરફથી કોઈ પ્રેરણા મળી હોય એવો કોઈ પત્ર તમારી પાસે કદી આવ્યો હોય તો બતાવો, આપણે એ ઉપર વિચાર કરીએ"

"ગુરુદેવ, એવો તો મારી પાસે કોઈ પત્ર નથી અને અમને પૂરો વિશ્વાસ છે કે, અમારા ગુરુદેવ એવુ ક્યારે ય ન જ કરે, પરતુ એ અહી આવ્યો છે તો એને અમે પાછો લઈ જવા માગીએ છીએ" શ્રી બાળુલાલજીના કુટુબે ઉત્તર આપ્યો.

'હા, જો એ રાજીખુશીથી તમારી સાથે આવવા ઇચ્છે તો આપ ખુશીથી લઈ જઈ શકો છો' ગુરુદેવે કહ્યુ

'અમે કોઈ પણ રીતે એને અહીથી જરૂર લઈ જઈશુ' શ્રી ચાદમલજી ગાદિયા બોલ્યા.

"મહારાજ! આપને ચેલા જોઈએ છે તો મને પુત્ર જોઈએ! આપને તો આટલા બધા ચેલા અહી બેઠા છે ને મારે તો આ એક જ પુત્ર છે અને પાછો આ મારો બુઢાપો છે" કાકા કસ્તુરચદજી બોલ્યા.

"મને શિષ્યની કઈ ભૂખ નથી, એ તો એની પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યો છે, અને જો એની ઇચ્છા હોય તો આપ એને લઈ પણ જઈ શકો છો" હસતા હસતા ગુરુદેવે જવાબ આપ્યો.

બાબુલાલજીને ખભા ઉપર બેસાડી દીધા. તો પણ બીજાની આતુરતા ન અટકી ત્યારે સ્વયંસેવકો એમને ઉપર લઈ ગયા અને દરવાજા બંધ કરી દીધા

બધા જ મુનિવરોના મનમાં પણ જાણવાની ઉત્સુકતા હતી, કે મૂળ શું વાત છે એમના મોટાભાઈ શ્રી. નગીનચંદજી મ. પણ પોતાની ઉત્સુકતા રોકી ન શક્યા. ઉપર બંધ ઓરડામાં ગુરુદેવ વગેરે બધા મુનિઓ નવા મુનિજીને ઘેરી બેસી ગયા હતા. ગુરુદેવે પૂછ્યું આખરે વાત શી છે?

વાત એવું કંઈ નથી મારે દીક્ષા લેવી છે એટલે હું આવી પહોંચ્યો છું અહીં મને દીક્ષા આપી દો આપને યાદ હશે જ કે તે દિવસે જ મેં કહ્યું હતું કે મારે દીક્ષા લેવી હશે તો હું જાતે જ મારે પેરથી વેશ પહેરીને આવી જઈશ મને આ ધામધૂમ પસંદ નથી. એટલે હું આમ જ આવી પહોંચ્યો છું નવા મુનિએ ટૂંકમાં ગુરુદેવને પોતે કેમ તાવમાં પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને પછી કેવી રીતે કપડાં ખરીદ્યાં ચાર્જ મૂકી જવાથી માસ્તર સાહેબ પાસેથી કેવો પ્રસાદ મળ્યો વગેરે આખી વાત કહી સંભળાવી.

આ બધું સાંભળ્યા પછી ગુરુદેવ બોલ્યા તમે તમારા પરિવારની રજા લઈને નથી આવ્યા એટલે એમની આજ્ઞા વિના દીક્ષા નહિ આપી શકાય. બીજી વાત એ છે કે તમને ત્યાં ન જોતાંથી તેઓ કેટલી ચિંતામાં પડી ગયા હશે. એટલે તેમને તારથી ખબર મોકલાવી દો એટલે એમને થોડો સંતોષ પણ થઈ જાય અને આવવા ઇચ્છે તો અહીં એ બાબત વાતચીત પણ થઈ જાય.

ના ના ગુરુદેવ એવું નથી કરવું. તેઓ આવશે તો મારે મુસીબત ઊભી થશે. એમને જરા પણ સમાચાર નહિ આપવા બાબુલાલજીએ વિનતિભર્યા સ્વરે ગુરુદેવને કહ્યું પણ બાબુ આ વાત ક્યાં સુધી છુપી રહેશે! આજે નહિ તો કાલે તેમને ખબર તો પડશે જ અને શું તેઓ આવ્યા વિના રહેશે! એટલે પહેલેથી જ બધું સ્પષ્ટ કરી દેવું જોઈએ. ગુરુદેવે એને સમજાવતાં કહ્યું

આ વાત ચાલતી તી ત્યાં જ ઉજ્જૈનથી જવાબી તાર આવ્યો એમાં એમણે જણાવ્યું હતું કે બાબુ બે દિવસથી ગુમ થયો છે ત્યાં આવ્યો હોય તો જણાવો. શ્રી બાબુલાલજીએ તો આનો જવાબ જ દેવાની ના કહી દીધી, પણ ગુરુદેવે કહ્યું એવું ન થઈ શકે જવાબ દેવામાં આવ્યો કે બાબુલાલ મુનિવેશ પહેરીને અહીં આવ્યા છે' બસ તાર પહોંચતાં જ

આખું કુટુંબ આવી પહોંચ્યું કાકાજી, ભાઈ ચાંદમલજી, બન્ને બનેવીઓ, વગેરે બધા જ આવ્યા હતા બધાની આંખો લાલ થઈ ગઈ હતી બાણુ મુનિજીનુ ધ્યાન બીજી બાજુ હતુ. કાકાજીએ એને જોયો ને જોરથી માથા પર એક ફટકો માર્યો, ચોંકીને એમણે આ તરફ જોયુ તો તેમની સામે આખું કુટુંબ ઊભુ હતુ એઓ દોડીને એકદમ ઉપર ચાલી ગયા બધા ઉપર ગુરુદેવ પાસે પહોચ્યા ગુરુદેવ પ રત્ન શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ, પ્રસિદ્ધ વક્તા પ મુનિશ્રી સૌભાગ્યમલ મહારાજ વગેરે સામે મિટિંગ ભેગી થઈ. શેઠ કસ્તુરચંદજીએ ગુરુદેવને પૂછ્યુ, "આ છોકરો અહીં કેવી રીતે આવી ગયો ?"

ગુરુદેવે કહ્યુ "એ તો એને જ પૂછો ને અમે નથી તો એને બોલાવ્યો કે નથી અમે કદી એને આ રીતે દીક્ષા લેવાનુ કહ્યુ હુ મુનિભાષામાં કહુ છુ કે, એ જાતે મુનિવેશ પહેરીને અહીં આવી ગયો આ વાતની અમને ત્યાં સુધી બિલકુલ ખબર નહોતી અમે પોતે જ આશ્ચર્યમા પડી ગયા હતા એ આવ્યો ત્યારે વ્યાખ્યાનમા ખૂબ ગરબડ થઈ ગઈ હતી અને એને આ રીતે મુનિવેશ લેવાની અમારા તરફથી કોઈ પ્રેરણા મળી હોય એવો કોઈ પત્ર તમારી પાસે કદી આવ્યો હોય તો બતાવો, આપણે એ ઉપર વિચાર કરીએ"

"ગુરુદેવ, એવો તો મારી પાસે કોઈ પત્ર નથી અને અમને પૂરો વિશ્વાસ છે કે, અમારા ગુરુદેવ એવુ ક્યારેય ન જ કરે, પરંતુ એ અહીં આવ્યો છે તો એને અમે પાછો લઈ જવા માગીએ છીએ" શ્રી બાબુલાલજીના કુટુંબે ઉત્તર આપ્યો

'હા, જો એ રાજીખુશીથી તમારી સાથે આવવા ઈચ્છે તો આપ ખુશીથી લઈ જઈ શકો છો' ગુરુદેવે કહ્યુ

'અમે કોઈ પણ રીતે એને અહીંથી જરૂર લઈ જઈશું' શ્રી ચાંદમલજી ગાદિયા બોલ્યા

"મહારાજ! આપને ચેલા જોઈએ છે તો મને પુત્ર જોઈએ! આપને તો આટલા બધા ચેલા અહીં બેઠા છે ને મારે તો આ એક જ પુત્ર છે અને પાછો આ મારો બુઢાપો છે" કાકા કસ્તુરચંદજી બોલ્યા

"મને શિષ્યની કંઈ ભૂખ નથી, એ તો એની પોતાની ઇચ્છાથી આવ્યો છે, અને જો એની ઇચ્છા હોય તો આપ એને લઈ પણ જઈ શકો છો." હસતા હસતા ગુરુદેવે જવાબ આપ્યો.

“ એની ઇચ્છાભિગ્રહ તો ઠીક છે પણ મહારાજશ્રી વાત એમ છે કે એના મોટાભાઈને તો આપે દીક્ષા આપી છે એ કામ તો બરોબર જ થયું છે એમાં અમને કોઈ નારાજી પણ નહોતી. પણ આ બાબુ દીક્ષા પાળશે એવી અમને કોઈ આશા પણ નથી. કારણ કે એ રોજ બે વાર તો સ્નાન કરે છે સારામાં સારાં કપડાં જ એને જોઈએ. વાળમાં ઉત્તમ તેલ નાખવા જોઈએ છે એનો ગુસ્સો પણ કંઈ ઓછો નથી. જરા ઓછું પડ્યું તો આખા ઘરમાં તોફાન મચી જાય છે આને હોંશમાં ને હોંશમાં તે દીક્ષા લઈ લેશે પણ કદાપી કોઈ ગરબડ થઈ ગઈ તો અમને મોઢું દેખાડવું ભારે થઈ પડશે. કાકા કસ્તુરચંદજી શ્રી. ચંપાલાલજી વગેરે બધાએ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું

ગુરુદેવે કહ્યું હા એ બધું તો વિચારી સમજીને જ કામ કરવું પડશે– અમે હજુ એને દીક્ષા આપી નથી, અને હજુ ઉતાવળ પણ નથી. ધીરે વખત એની ઇચ્છા હશે અને આપની ઇચ્છા હશે તે રીતે કામ કરીશું

શ્રી ચાંદમલજી બોલ્યા : ‘ના ગુરુદેવ, અમે તો હમણાં જ એને લઈ જઈશું પછી એની ભાવના હશે તો જોઈ લેવાશે.

કેમ સાથે આવે છે ને ?” શેઠ કસ્તુરચંદજીએ બાબુભાઈજી સામે કરતાં પૂછ્યું બાબુભાઈજીએ કહી દીધું ના મારે નથી આવવું

આમ ના કીધી ત્યાં જ તેમના કાકાએ તેમના ગાલ પર એક જોરથી તમાચો ચોડી દીધો.

આપ મને ભલે મારી શકો છો પણ મારા નિશ્ચયને તો આપ ડગાવી નહિ જ શકો જો આપ મને જબરજસ્તીથી ઘેર લઈ જશો તો હું ફરી વાર આ જ રીતે ભાગીને અહીં આવી પહોંચીશ હું હવે ઘરમાં રહેનાર નથી.” ભાવિ મુનિએ દૃઢતાથી કહ્યું

ત્યારે એમના મોટા ભાઈ શ્રી નગીનચંદજી મહારાજ બોલી ઊઠ્યા– આપ ભલે એને લેવા આવ્યા છો. આપ કુટુંબીજન છો તો હું પણ એનો કંઈ થાઉં છું આપ આજ્ઞા દેવા તૈયાર ન હો તો હું મારા નાના ભાઈ માટે દીક્ષાની આજ્ઞા આપી શકું છું ”

ત્યારે ત્યાંના શ્રાવક સંઘના પ્રમુખ શ્રાવક શ્રી બોલ્યા જુઓ સાહેબ, સમજ કે એમણે હજુ દીક્ષા લીધી નથી અને ગુરુદેવે એને કરેમિભન્તેનો પાઠ

ભણાવ્યો નથી પરંતુ એમનો વેશ તો મુનિનો છે. એટલે આપ એને મારો છો તો બીજા જૈન લોકો શું સમજશે કે લોકોએ સાધુને માર્યા એટલે આપની ઇચ્છા હોય તો એને સમજાવી મનાવીને લઈ જઈ શકો છો પરંતુ આ વેશ પર હાથ ઉઠાવશો એ અમે સહન નહિ કરી શકીએ "

વાત હજુ આગળ વધી જાત પણ ગોચરીનો સમય થઈ જવાથી મિટિંગ બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રહી

રાત્રે ગુરુદેવ બોલ્યા, 'બાબુ અમે તો હેરાન થઈ ગયા, ઘણી દીક્ષાઓ થઈ છે પણ આવો બખેડો કોઈ દિવસ નથી થયો તારો જવાનો વિચાર હોય તો જઈ શકે છે' ત્યારે એમણે કહ્યું કે 'કોઈ પણ રીતે હું ઘેર જવા તૈયાર નથી પણ હવે કાલે શું કરવું એનો રસ્તો બતાવો.' ગુરુદેવ આ સાંભળીને ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને પ્રસિદ્ધ વક્તા શ્રી. સૌભાગ્યમલજી મહારાજને કહ્યું, 'જુઓ, "સૌભાગ્ય આવો નાનકડો છોકરો છે પણ કેટલું ધૈર્ય છે એનામાં' પછી બાબુલાલજીને કહ્યું 'તું ચિંતા નહિ કરતો કાલે એમને વધારે સમજાવીશું પણ તારા ઉપર આખા કુટુંબનો મોહ ખૂબ છે'

બીજે દિવસે વ્યાખ્યાન અને આહાર પાણી પત્યા પછી બધા વિચાર કરવા બેઠા શ્રી કસ્તુરચંદજી શેઠે પૂછ્યું 'શું નિર્ણય કર્યો પછી આપે?' બાબુજીને કહ્યું 'ચાલ તૈયાર થઈ જાવ' બાબુજીનો તો એક જ ઉત્તર હતો 'હું આવવા માટે હરગિઝ તૈયાર નથી' એ સાંભળીને શેઠજી ગુરુદેવને કહે 'અમે બધાએ રાત્રે ખૂબ વિચારચર્ચા કરીને પછી નિર્ણય એ કર્યો છે કે, બાબુની ભાવના પ્રબળ છે અને એ કોઈ રીતે ઘેર રહેવાનો નથી એટલે દીક્ષા જો દેવાની જ છે તો ઉજ્જૈન આવીને દીક્ષા આપશો ઓછામાં ઓછો એ લાભ તો અમે અમારે હાથે લઈએ.'

ત્યારે બાબુલાલજી બોલ્યા, 'ગુરુદેવ, આ બધું ઠીક છે. પણ હું એટલા દિવસ સુધી વાટ નહીં જોઈ શકું અત્યારે ચોમાસાનો દોઢ જ મહિનો બાકી છે પછી ઉજ્જૈન પહોંચવામાં કેટલો સમય લાગે એ કંઈ કહી શકાય નહિ એટલે નાની દીક્ષાને માટે વચનબદ્ધ થવું ન જોઈએ હા, જો આ બધાની ઇચ્છા છે તો મોટી દીક્ષા ઉજ્જૈનમાં લઈ શકાય છે'

શેઠ કસ્તુરચંદજી બોલ્યા, 'ભલે, મોટી કે નાની દીક્ષાનો પ્રશ્ન નથી. પરંતુ આપને ઉજ્જૈન ચોક્કસ પધારવું પડશે અને એટલું જ વચન દો કે, ત્યાં આવ્યા વગર મોટી દીક્ષાનો વિધિ નહિ થાય.' ગુરુદેવે એ માટે સ્વીકૃતિ

આપી. પણ આની પાછળ શું રહસ્ય હતું તે કોઈ સમજી ન શક્યું. સ્વીકૃતિ મળતાં જ આખું કુટુંબ ઉજ્જૈન જવા રવાના થઈ ગયું.

શ્રી બાબુસાહેબજી મુનિવેશમાં જ ગુરુદેવ પાસે રહી ગયા. એક દિવસ એમણે કહ્યું: "ગુરુદેવ, આ લોકો આપની પાસે આવું વચન લઈ ગયા છે એમાં કોઈ ગરબડ તો નહીં હોય ને? એક દિવસ પહેલાં તો એ લોકો આટલા કઠોર હતા અને એક રાતમાં જ આટલા નરમ કેવી રીતે થઈ ગયા? એમ તો નહિ હોય ને કે અહીં એમનું જોર ન ચાલ્યું એટલે આપણને ઉજ્જૈન બોલાવ્યા હોય." ગુરુદેવે કહ્યું: "કોઈના મનમાં શું હોય એ તો કહી શકાય નહિ. પરંતુ સંભવ છે કે એમ પણ હોઈ શકે અથવા ધામધૂમથી દીક્ષા અપાવવાનો વિચાર પણ હોઈ શકે."

બાબુજીએ કહ્યું: "મને ધામધૂમ જરા પણ પસંદ નથી અને હું એવી ધામધૂમને માટે આ મુનિવેશ ઉતારીશ પણ નહિ. બીજી વાત એ કે મને એટલો વિલંબ પણ પસંદ નથી. એટલે દીક્ષાનું કામ જલદી જ કરી નાખવું જોઈએ. રહ્યો આજ્ઞાનો પ્રશ્ન, એ પણ મારા મોટાભાઈની આજ્ઞા હાજર છે જ. એટલે આપને કોઈ જાતની પરેશાની પણ નહિ થાય. મને ઉજ્જૈનવાળાનો આગ્રહ છે તો દીક્ષા ત્યાં થશે."

એમના અતિ આગ્રહને લીધે ગુરુદેવે પ્રખર શાસ્ત્રવેત્તા પંડિત શ્રી કિશનલાલજી મ. સા. તથા પ્રસિદ્ધ વક્તા પંડિત શ્રી સૌભાગ્યમલજી મ. સાહેબે મોટાભાઈની આજ્ઞાથી વિજયાદશમી (આશ્વિન શુક્લ દશમી, સંવત ૧૯૮૬)ના શુભ અવસર પર બાબુસાહેબજીને ભાગવતી દીક્ષા આપી. એમાં ન ઢોલી આવ્યા ન પોલીસ આવ્યા અને ન વાજાં પણ વાગ્યાં. જો કે લીમડી સંઘે એમને કહ્યું હતું કે આપ આ વેશ ઉતારી નાખો, અમે ધામધૂમથી આપની દીક્ષાનો મહોત્સવ ઊજવીશું. પણ એમનો એક જ ઉત્તર હતો, 'મારે મારું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવું છે. આ હાથી ઘોડા સાથે મારે કંઈ લેવા દેવા નથી. અને મારે પોતાને માટે પહેરેલો આ વેશ જીવનપર્યંત હવે આ દેહ પર રહેશે. એ પ્રતિજ્ઞા સાથે જ તો એને ધારણ કર્યો છે.' અસ્તુ.

ખૂબ સાદાઈથી એમનો દીક્ષાવિધિ સમાપ્ત થયો. એઓ પરમ સદ્-ગુરુદેવ મુનિશ્રી કિશનલાલજી મ.ના શિષ્ય બન્યા. એમનું નામ શ્રી વિનય મુનિજી રાખવામાં આવ્યું. ચાતુર્માસ પૂરો થતાં શિષ્યવૃંદની સાથે ગુરુદેવનો વિહાર ઉજ્જૈન તરફ થયો. બે મહિના પછી તેઓ ઉજ્જૈન આવ્યા. ત્યાં

પહોચ્યા પછી અનુભવ થયો કે વિનયમુનિજી મ ની શકા યથાર્થ હતી ત્યાં મોટી દીક્ષાની ન કોઈ તૈયારી હતી ન ભાવના હતી તેઓ બીજા જ ઈરાદાથી પ્રેરાઈને ગુરુદેવને ઉજ્જૈન લાવ્યા હતા પરંતુ એમનો ઈરાદો સફળ ન થઈ શકયો ચાર દિવસ રહ્યા પછી ત્યાથી વિહાર કરી ગુરુદેવ દેવાસ પધાર્યા અને ત્યા મોટી દીક્ષાનો વિધિ પૂર્ણ થયો.

આ છે પ્રિયવક્તા પંડિત શ્રી વિનયચદ્રજી મ ની દીક્ષાગ્રહણની રસપૂર્ણ વાર્તા જ્યારે પણ કોઈ વ્યક્તિ પ્રશ્ન કરી ઊઠે છે, આપે કેવી રીતે દીક્ષા લીધી ? ત્યારે તેઓ કહી ઊઠે છે, મારી વાત બહુ અજબ છે, મારી દીક્ષામા ચાર આના પણ ખર્ચ નથી થયો અને નથી વાજા વાગ્યા, કે નથી વરઘોડો નીકળ્યો કેવી રીતે તેઓ પોતાને ઘેરથી જ વેશ પહેરીને જ લીમડી પહોચ્યા, એને લીધે કેવી રીતે પૈસા ચોર્યા, અને માસ્તરની સોટી કેમ ખાવી પડી એ આખી વાત બહુ જ રસભરી શૈલીથી સભળાવે છે.

૧૫ મી ઓગસ્ટ, ૧૯૬૩ — વિલાપાર્લી, મુબઈ.

આપી. પણ આની પાછળ શું રહસ્ય હતું તે કોઈ સમજી ન શક્યું. સ્વીકૃતિ મળતાં જ આખું કુટુંબ ઉજ્જૈન જવા રવાના થઈ ગયું.

શ્રી ભાણુભાઈજી મુનિવેશમાં જ ગુરુદેવ પાસે રહી ગયા. એક દિવસ એમણે કહ્યું : ગુરુદેવ, આ લોકો આપની પાસે આવું વચન લઈ ગયા છે એમાં કંઈ ગરબડ તો નહીં હોય ને ? એક દિવસ પહેલાં તો એ લોકો આટલા કઠોર હતા અને એક રાતમાં જ આટલા નરમ કેવી રીતે થઈ ગયા ? એમ તો નહિ હોય, કે અહીં એમનું જોર ન ચાલ્યું એટલે આપણને ઉજ્જૈન બોલાવ્યા હોય." ગુરુદેવે કહ્યું : કોઈના મનમાં શું હોય એ તો કહી શકાય નહિ. પરંતુ સંભવ છે કે એમ પણ હોઈ શકે અથવા ધામધૂમથી દીક્ષા અપાવવાનો વિચાર પણ હોઈ શકે.

ભાણુજીએ કહ્યું : "મને ધામધૂમ જરા પણ પસંદ નથી અને હું એવી ધામધૂમને માટે આ મુનિવેશ ઉતારીશ પણ નહિ, બીજી વાત એ કે મને એટલો વિલંબ પણ પસંદ નથી. એટલે દીક્ષાનું કામ જલદી જ કરી નાખવું જોઈએ. રહ્યો આજ્ઞાનો પ્રશ્ન એ પણ મારા મોટાભાઈની આજ્ઞા હાજર છે જ. એટલે આપને કોઈ જાતની પરેશાની પણ નહિ થાય, અને ઉજ્જૈનવાળાઓનો આગ્રહ છે તો જોયું જશે.

એમના અતિ આગ્રહને લીધે ગુરુદેવે પ્રખર શાસ્ત્રવેત્તા પંડિત શ્રી કિશનલાલજી મ. સા. તથા પ્રસિદ્ધ વક્તા પંડિત શ્રી સૌભાગ્યમલજી મ. સાહેબે મોટાભાઈની આજ્ઞાથી વિજયાદશમી (આશ્વિન શુક્લ દશમી સંવત ૧૯૮૬)ના શુભ અવસર પર ભાણુભાઈજીને ભાગવતી દીક્ષા આપી, એમાં ન હાથી આવ્યા ન ઘોડા આવ્યા અને ન વાજાં પણ વાગ્યાં. જો કે લોકોએ એમને કહ્યું હતું કે આપ આ વેશ ઉતારી નાખો અમે ધામધૂમથી આપની દીક્ષાનો કાર્યક્રમ રાખીશું પણ એમનો એક જ ઉત્તર હતો 'મારે મારું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવું છે આ હાથી ઘોડા સાથે મારે કંઈ લેવા દેવા નથી. અને મારે પોતાને હાથે પહેરેલો આ વેશ જિંદગીપર્યંત હવે આ દેહ પર રહેશે. એ પ્રતિજ્ઞા સાથે જ તો એને ધારણ કરી છે આજ.

ખૂબ સાદાઈથી એમનો દીક્ષાવિધિ સમાપ્ત થયો. એઓ પરમ સદ્ગુરુદેવ મુનિશ્રી કિશનલાલજી મ.ના શિષ્ય બન્યા. એમનું નામ શ્રી વિનય મુનિજી રાખવામાં આવ્યું. ચાતુર્માસ પૂરો થતાં શિષ્યવૃંદની સાથે ગુરુદેવનો વિહાર ઉજ્જૈન તરફ થયો. બે મહિના પછી તેઓ ઉજ્જૈન આવ્યા. ત્યાં

ધર્મદર્શન

સમાજ-દર્શન

૧. હૃદયનો વૈભવ

આજના પ્રવચનનો વિષય છે હૃદયનો વૈભવ સંપત્તિનો વૈભવ મેળવવા માટે તમે સૌ તૈયાર છો, તમારો સઘળો પ્રયત્ન તેને માટે જ છે તે મેળવવામા બધા સફળતા મેળવે છે એવુ નથી પરન્તુ હુ આપને એવો વૈભવ બતાવુ જેને તમે ઇચ્છો તે જ વખતે મેળવી શકો જે વૈભવને કોઈ છીનવી શકે નહિ તેમ જ તેના પર કોઈ ઇન્કિમટેક્ષ કે સેલટેક્ષ પણ ન લાગે તે વૈભવ છે હૃદયનો આનંદ અને મનની પ્રસન્નતા

આ વૈભવ જીવનનો અસલી વૈભવ છે આ એવો વૈભવ છે કે જે મેળવવાથી બધુ મળી જાય છે અને જે ન હોવાથી, કરોડો અને અબજો રૂપિયાનો વૈભવ પણ વ્યર્થ છે

દુનિયાનો એક પણ માણસ એવો નથી કે જે પ્રસન્નતાથી કાંઈ પણ ન મેળવી શકતો હોય જો તમે હસતા શીખ્યા તો બીજાને મિત્ર બનાવવાની કળા પણ તમે શીખી ચૂક્યા છો, કારણ કે મનુષ્ય હસતાહસતા વ્યક્તિની પાસે પહોચવાનુ પસંદ કરે છે પ્રસન્નચિત્ત વ્યક્તિ પોતે પણ ખુશ રહે છે અને તે જ્યા જાય છે ત્યા સારાય વાતાવરણમા ખુશીના ગીત ભરી દે છે તેના સંબધીઓ, સાથીઓ, કુટુંબીજનો પ્રસન્નતાથી આખા ઘરને ખુશનુમા કરી દેશે આપણે હસીએ છીએ તો દુનિયા હસે છે અને આપણે રોઈએ છીએ તો દુનિયા પણ આપણને રોતી દેખાશે

સૌંદર્યની સાથે પ્રસન્નતા ભળે તો સૌંદર્ય સો ગણુ વધી જાય છે. તે સૌંદર્ય એવુ દેખાય છે કે, જેમ ગુલાબના ફૂલ પર કોઇ ઓસબિંદુઓ ચમકી રહ્યા હોય હુ તો કહીશ, કે પ્રસન્નતા કુરૂપતાને પણ ઢાકી દે છે, ચહેરા અને ચામડીનુ સૌન્દર્ય સૌના નસીબમા નથી હોતુ તે કુદરતી ચીજ છે, પરન્તુ મનની પ્રસન્નતા અને મધુર હાસ્ય માનવીનો પોતાનો ભંડાર છે, તેને તે જ્યારે ઇચ્છે ત્યારે મેળવી શકે છે.

જો તમે પ્રસન્ન રહેવાનું શીખ્યા તો તમે દરેક મુસીબતો પર વિજય મેળવશો. જિંદગીમાં કોઈ પણ કઠિનાઈ આવે તો હસતાં હસતાં તેનું સ્વાગત કરો. તમારી પ્રસન્નતામાં તે જાદુ છે કે મુસીબત તેની સામે ટકી ન શકે. જો તે દુઃખોને તમારી પ્રસન્નતા છીનવી જાય તો સમજી લો કે તે તમારું ભાગ્ય મિટાવી દેશે. કઠિનાઈઓ દરેક મનુષ્યના જીવનમાં આવે છે એમ નથી કે તેણે તમારો જ દરવાજો ખખડાવ્યો છે. તે આવે તો તેને આવવા દો. તે તમારું બધું લઈ જાય તો પણ ચિંતા ન કરો. પણ હા એ જોજો કે તે તમારી પ્રસન્નતા ન લઈ જાય. જો તમારી પ્રસન્નતા તમારી પાસે છે તો સર્વસ્વ ખોઈને પણ તમે તે મેળવી શકો છો. અને જો મુસીબતે તમારી પ્રસન્નતા લઈ લીધી તો સમજી લેજો કે તમારું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું છે અને ફરીથી તમે તમારો વૈભવ મેળવી નહિ શકો.

કૈકેયીએ મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ પાસેથી તેમનો વૈભવ છીનવી લીધો. રાજ્યતિલકને બદલે તેમને વનવાસનો આદેશ મળ્યો. તેઓ વન-વનમાં ઘૂમ્યા. રાજ્યવૈભવ, મહેલ, સર્વ કંઈ ગયું પરન્તુ તેમના મુખની પ્રસન્નતા ન ગઈ એથી જ તેઓ મહામાનવ બની ગયા. આ જ પ્રકારની શાન્તિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીરની છે. તેમણે સુદીર્ઘ તપસ્યાઓ કરી અને અજ્ઞાન મનુષ્યોએ તેમને એક ધૂર્ત અને પાખંડીના રૂપમાં દેખ્યા. તેમના પર દુઃખોના પહાડ વરસાવ્યા. કોઈએ એ મહામાનવના પગનો ચૂલો બનાવીને ખીર પકાવી તો કોઈએ તેમના કાનમાં ખીલા ઠોક્યા, કોઈએ તેમને દુષ્ટ સમજીને બાંધી લીધા. પશુજગત પણ તેમનું દુશ્મન બન્યું અને તેમના પગમાં ડંખ માર્યો. આ વિપત્તિઓની ભયંકર ક્ષણોમાં પણ તેમના ચહેરાની પ્રસન્નતા સમાપ્ત ન થઈ એથી જ તેઓ જીવનવિજેતા મહાવીર બન્યા.

મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ એકવાર ઠીક કહ્યું હતું કે—જો હું હસવાનું ન શીખ્યો હોત તો ક્યારનીયે આત્મહત્યા કરી લીધી હોત. મહાપુરુષોની જીવન-કહાણીઓ એ કષ્ટોની કહાણીઓ હોય છે. તેઓ મુકાબલો કરે છે પણ તેમની પ્રસન્નતા સમાપ્ત થતી નથી. તેથી જ તેઓ સઘળાં દુઃખો પર વિજય મેળવી શકે છે.

રે ક્રૉક નામના એક અમેરિકન ધનપતિને તેની સફળતાનું કારણ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું—મારી સફળતાનું એક જ રહસ્ય છે તે છે મારી પ્રસન્નતા. હું દરેક સ્થિતિમાં પ્રસન્નચિત્ત રહું છું એવું નથી

કે મારા જીવનમા કદી મુસીબત ન આવી હોય ભલા, એ તે કોઈ જિદગી છે કે જેમા એકવાર પણ મુસીબત ન આવી હોય મુસીબત મારી પાસે પણ આવી, તેણે મને ખાલી કરી દીધો મારી કરોડોની સપત્તિ ખલાસ થઈ ગઈ મારો વેપાર બધ થઈ ગયો મુસીબતે મારુ સર્વસ્વ છીનવી લીધુ પણ મારા મનની અને મુખની પ્રસન્નતા છીનવી શકાઈ નહિ એટલા જ માટે તેને મારાથી પરાજિત થવુ પડ્યુ અને મારી સપત્તિ પણ પાછી ચાલી આવી

વાસ્તવમા, દિલની પ્રસન્નતા અને ખુશાલી એ ચીજ છે કે જે તમારી પાસેથી કાઈ લેતી નથી પણ કાઈ આપે છે તેને માટે એક નવા પૈસાનુ ખર્ચ કરવાની પણ જરૂર નથી, પણ તે ખૂબ પેદા કરે છે, તેને મેળવનાર ન્યાલ થઈ જાય છે અને તેને આપનાર કદી પણ દરિદ્રી બનતો નથી. તે એક ક્ષણમા જ ઉત્પન્ન થાય છે. પરતુ તેની સ્મૃતિ સદૈવ કાયમ રહી જાય છે આપને ઘેર કોઈ અતિથિ આવ્યો અને તમે મધુર પ્રસન્નતાથી તેનુ સ્વાગત કર્યુ, તો તે અર્ધો શ્રમ ભૂલી જશે તેના મુખ પર પણ પ્રસન્નતા ફરી વળશે તે મીઠી પ્રસન્નતાથી બોલી ઊઠશે કે તમારા માટે આ દિલમા સ્થાન સુરક્ષિત છે.

પ્રસન્નતા આખાયે વાતાવરણમા નવી ચમક લાવે છે ચાર વ્યક્તિ ગુમસુમ બેઠી છે કોઈના મુખ પર પ્રસન્નતા નથી, શુ રસ આવે તેમને મળવામા ! છતા એક વ્યક્તિ આવે છે તે પ્રસન્નવદને એક એવી મધુર વાત મૂકે છે કે સારુ યે વાતાવરણ બદલાઈ જાય છે સુસ્તી અને ઉદાસીનતાની જગ્યાએ હાસ્ય અને વિનોદના ફુવારા છૂટે છે હવે તમે જ કહો કે તમે કોને મળવાનુ પસદ કરશો ? આખી દુનિયાની ચિતા અને ઉદાસીનતામા ઘેરાઈને, પડદાની માફક ખેંડેલાને મળવાથી શુ મળશે ? તેથી તો હૃદયની પ્રસન્નતા મરી જશે, પરન્તુ જે ખુશમિજાજી છે, સદૈવ પ્રસન્નચિત્ત રહે છે તેને મળશો તો હૃદયમા પ્રસન્નતાની લહેર સાપડશે

એક વિચારકે ઠીક કહ્યુ છે કે, પ્રસન્નતા આખાયે ઘરને આનદની લહેરથી ભરી દે છે, વ્યાપારમા લક્ષ્મીને માટે દ્વાર ખુલ્લા કરી દે છે, થાકેલી વ્યક્તિને માટે તે શીતળ, છાયાદાર વૃક્ષ સમાન છે ઉત્સાહથી ખાલી હૃદયમા ઉત્સાહ ભરી દે છે. થરથરતા (ઠડીથી) જનો માટે મીઠા ધૂપ (તાપ) સમાન છે.

પ્રસન્નતા એ જીવનનો અમૂલ્ય શણગાર છે તે ખરીદી શકાતી નથી, તે ઉધાર પણ મળતી નથી તથા ચોરાતી પણ નથી કેમકે જ્યાં સુધી તે આપવામાં નથી આવતી, ત્યાં સુધી તે કોઈના કામની પણ નથી છતાં પણ એ ન ભૂલતા કે તે આપવાથી જ સમાપ્ત થાય છે તે તમારા પોતાના અધિકારની વસ્તુ છે જ્યારે ઇચ્છો ત્યારે આપી શકો છો છતાં તે આપવામાં કંજૂસ કેમ બનો છો ? જો કુદરતે સૌન્દર્ય ઓછું આપ્યું હોય તો મળનારા સાથે પ્રસન્ન મુખે વાત કરવાનું શીખી લ્યો. પ્રસન્નતા સૌંદર્યની કમીની પૂર્તિ નહિ કરે પણ નવું સૌંદર્ય પેદા કરશે. એક વ્યક્તિ સુંદર છે પરન્તુ સૌંદર્યથી પણ સૌંદર્યનો નશો વધારે છે સીધે મોંએ વાત પણ કરતી નથી તે વ્યક્તિને મળવાથી શું તમે પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરી શકશો ? નહિ જ

જો પ્રસન્નતાનો ચમત્કાર જોવો હોય તો એક કામ કરો તમે તમારા બે ફોટાઓ તમારી પાસે રાખો. એક એ વખતનો કે જ્યારે તમે ગુલાબની જેમ પ્રસન્ન હો બીજો ફોટો એ વખતનો કે જ્યારે તમે સુસ્ત અને ઉદાસ વાતાવરણમાં હો. હવે તમે જ કહો કે તમારી આંખો ક્યા ફોટાને પસંદ કરશે ! સાચી રીતે રોતી સુરતનો ચહેરો કોઈને પસંદ નથી એવી જ રીતે તમે જ્યારે ફોટો પડાવવા જાઓ છો ત્યારે હસતો જ ચહેરો રાખો છો, કે જેથી ફોટામાં કાયમ માટે પ્રસન્નતા રહી જાય.

યાદ રાખો કે દુનિયા પણ એક કેમેરા છે ત્યાં તમારા પ્રતિક્ષણે ફોટા ખેંચાઈ રહ્યા છે હસતો ચહેરો રાખશો તો ફોટો સુંદર પડશે.

કેટલાક માણસો એવા ચમત્કાર હોય છે કે ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિમાં પણ ખુશમિજાજી રહે છે ત્યારે એવા માણસોની પણ ખોટ નથી કે જેઓ સારામાં સારી હાલતમાં પણ રોવામૂડા જેવા દેખાય છે તેમને કદી કોઈ હસતાં તો દેખતા જ નથી જ્યારે દેખો ત્યારે મોં ચડેલું જ હોય છે

કોઈ કોઈ માણસો તો ઉદાસીનતાનું કારણ પણ જાણતા હોતા નથી. તેમને પૂછીએ કે તમારા પર એવી કઈ મુસીબત આવી પડી છે કે તમે પોતાના હેમરા જેવું મોં રાખો છો ! તો કહે છે કે દુઃખ શું છે તેની મને પણ ખબર નથી. કેટલાક મોટા ઉદાસીનતાનું કારણ જણાવતાં કહે છે અમારી પાસે આ નથી તે નથી બગીચા નથી મોટર નથી કુદરતી સંતોષ નથી, પત્ની સાથે બનતું નથી સંતાનો વિવેકી નથી વગેરે વગેરે. અને એ રીતે તેમની પ્રસન્નતાનું કારણ સાફ ગયેલું હોય છે

આવા મનુષ્યો 'જે નથી' તે જુએ છે.' જે તેમની પાસે છે તે તરફ આંખ ઉઘાડીને જોતા નથી તેને બદલે, મારી પાસે શુ છે જે બીજા પાસે નથી, તે તરફ દૃષ્ટિ જાય તો મુઝાયેલો ચહેરો ગુલાબની જેમ ખીલી ઊઠશે

જો પૈસાના અભાવે તમારી પ્રસન્નતા મરી ગઈ હોય તો જરા આંખ ખોલીને જુઓ કે-જેમની પાસે વિશાળ વૈભવ છે, બગલા તથા મોટરો છે, છતા તેમના હૃદયમા પ્રસન્નતાની એક રેખા પણ નથી.

કેટલાક વર્ષો પહેલાની વાત છે. હુ એક બગલામા ગયો વિશાળ બગલો હતો બેચાર મોટરો હતી ઘરમા જેવો જ હુ શેઠની પાસે પહોચ્યો કે તેમની આખોમાથી અશ્રુધારા વરસી પડી તેમને કાઇક આશ્વાસન આપ્યુ, મગલિક સભળાવી અને હુ જ્યારે બગલાની બહાર આવ્યો ત્યારે વિચાર્યુ કે-શુ આ સુખ છે? આને જ લોકો સુખ કહે છે? એની પાછળ દુનિયા પાગલ છે! મે મારી સાથેના ભાઈને કહ્યુ આ શેઠ કરતા તો તમે સુખી છો કેમકે તમે હસો છો, ચાલો છો, પરન્તુ પેલા શેઠનુ જીવન તો ભારરૂપ જ બની ગયેલુ જણાય છે ભલે તમારી પાસે વધારે પૈસા ન હોય, પરન્તુ પૈસાવાળાની અપેક્ષાએ તમે વધારે સુખી છો

જો પૈસાના અભાવે તમારી પ્રસન્નતા છીનવાઈ રહી હોય તો એનુ ચિત્ર સામે લાવો જેમની પાસે અસીમ પૈસા હોવા છતા જેમની આખો હમેશા ભીની રહે છે પ્રસન્નતા માટે પૈસા એ આવશ્યક વસ્તુ હોય તો, તે કેવળ તમારા નસીબમા જ હોત જો એમ હોત તો તમે હમેશા પ્રસન્ન રહેત અને અમે હમેશા ઉદાસીન રહેત પરન્તુ શું તમે એમ માનો છો કે અમે દુખી છે? તો પછી દુખીયા પાસે આવીને તમે શું લેવાના? ખરી રીતે સતજનો પાસે તો વગર પૈસે સુખ છે તમારા સુખમા તો ક્યારેક ઉતાર અને ચઢાવ પણ આવે છે, પરન્તુ અમારી પાસે તો સુખ-આનદનો ખજાનો છે.

એક ભાઈએ મને પૂછ્યુ 'મહારાજશ્રી, કેમ છો, આનદમા છો?' મે કહ્યુ 'ભાઈ, આનદ તો એટલો બધો છે, કે તમે તેમાથી ૧૦ ગાડા ભરીને લઈ જાઓ તો પણ તે ખૂટે તેમ નથી'

વાસ્તવમાં, મનની પ્રસન્નતાનો સબધ ભૌતિક પદાર્થો સાથે જોડવો તે ગલત છે, કેમકે ભૌતિક પદાર્થોમા સુખની ક્ષણિક લહેર ભલે હોય પણ

પ્રસન્નતા એ જીવનનો અમૂલ્ય શણગાર છે તે ખરીદી શકાતી નથી તે ઉધાર પણ મળતી નથી તથા ચોરાતી પણ નથી, કેમકે જ્યાં સુધી તે આપવામાં નથી આવતી ત્યાં સુધી તે કોઈના કામની પણ નથી છતાં પણ એ ન ભૂલતા કે તે આપવાથી જ સમાપ્ત થાય છે તે તમારા પોતાના અધિકારની વસ્તુ છે જ્યારે ઇચ્છો ત્યારે આપી શકો છો છતાં તે આપવામાં કંજૂસ કેમ બનો છો ? જો કુદરતે સૌન્દર્ય ઓછું આપ્યું હોય તો મળનારા સાથે પ્રસન્ન મુખે વાત કરવાનું શીખી લ્યો. પ્રસન્નતા સૌંદર્યની કમીની પૂર્તિ નહિ કરે, પણ નવું સૌંદર્ય પેદા કરશે. એક વ્યક્તિ સુંદર છે પરન્તુ સૌંદર્યથી પણ સૌંદર્યનો નશો વધારે છે સીધે મોંએ વાત પણ કરતી નથી તે વ્યક્તિને મળવાથી શું તમે પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરી શકશો ! નહિ જ

જો પ્રસન્નતાનો ચમત્કાર જોવો હોય તો એક કામ કરો. તમે તમારા બે ફોટાઓ તમારી પાસે રાખો એક એ વખતનો કે જ્યારે તમે ગુલાબની જેમ પ્રસન્ન હો બીજો ફોટો એ વખતનો કે જ્યારે તમે સુસ્ત અને ઉદાસ વાતાવરણમાં હો હવે તમે જ કહો કે તમારી આંખો ક્યા ફોટાને પસંદ કરશે ! સાચી રીતે રોતી સુરતનો ચહેરો કોઈને પસંદ નથી એવી જ રીતે તમે જ્યારે ફોટો પડાવવા જાઓ છો ત્યારે હસતો જ ચહેરો રાખો છો, કે જેથી ફોટામાં કાયમ માટે પ્રસન્નતા રહી જાય.

યાદ રાખો કે દુનિયા પણ એક કેમેરા છે ત્યાં તમારા પ્રતિક્ષણે ફોટા ખેંચાઈ રહ્યા છે હસતો ચહેરો રાખશો તો ફોટો સુંદર પડશે.

કેટલાક માણસો એવા ચમત્કાર હોય છે કે ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિમાં પણ ખુશમિજાજ રહે છે ત્યારે એવા માણસોની પણ ખોટ નથી કે જેઓ સારામાં સારી હાલતમાં પણ રોમહુંગા જેવા દેખાય છે તેમને કદી કોઈ હસતાં તો દેખતા જ નથી જ્યારે દેખો ત્યારે મોં ચડેલું જ હોય છે

કોઈ કોઈ માણસો તો ઉદાસીનતાનું કારણ પણ જાણતા હોતા નથી તેમને પૂછીએ કે તમારા પર એવી કઈ મુસીબત આવી પડી છે કે તમે પીડાના વેગરા જેવું મોં રાખો છો ! તો કહે છે કે દુઃખ શું છે તેની મને પણ ખબર નથી કેટલાક બીજા ઉદાસીનતાનું કારણ જણાવતાં કહે છે અમારી પાસે ધન નથી તે નથી બગીચા નથી મોટર નથી કુટુંબથી સંતોષ નથી, પત્ની સાથે બનતું નથી સંતાનો વિયોગી નથી વગેરે વગેરે, અને આ રીતે તેમની પ્રસન્નતાનું ઝરણું સૂકાઈ ગયેલું હોય છે

૨. દુઃખમાંથી સુખ કાઢવાની કળા

એકવાર એક ભાઈ મને મળ્યા–મે સહજ પૂછ્યુ કે, 'કેમ છો ?' બસ આ પ્રશ્નની સાથે જ તેના રોવાની વાત નીકળી પડી તે બોલી ઊઠ્યો.–"બહુ દુ ખી છુ, મહારાજ! ભર્યું ભાદર્યું ઘર છે, ચાર ભાઈ છે બે બહેનો છે અને માબાપ વૃદ્ધ છે મારા કુટુબમા કોઈ નાનુ નથી બે દીકરા અને છ દીકરીઓ તથા તેમની માતા છે આવક મર્યાદિત છે અને મોઘવારી પારાવાર છે બહેનોના લગ્નની ચિંતા વિશેષ પરેશાન કરી રહી છે. આપ જ કોઈ શાન્તિનો માર્ગ બતાવો'

મે 'કહ્યું. ભાઈ! ખરેખર તમારી વાત દુ ખભરી છે પરન્તુ ભૂલો નહિ કે દુ ખમાથી જ સુખ મળે છે કમળ કાદવમા પેદા થાય છે સુખનું કમળ દુ ખ રૂપી કાદવમા ઉત્પન્ન થાય છે. ગુલાબ કાટાની ડાળીઓ પર જ ખીલે છે મખમલની શૈય્યા પર ગુલાબ કદી મ્હેકી ઊઠે નહિ તે માટે તો કાટાની જ શૈય્યા જોઈએ'

જીવનમા જો દુ ખ છે તો પછી રોવાની કોઈ બાબત જ નથી જો માનવની પાસે દુ ખ ન હોય તો સુખની કોઈ કિંમત જ ન થાય દુ ખ છે, એટલા માટે જ દુનિયા સુખની પાછળ દોડે છે યાદ રાખો કે, સીધી સડક ડ્રાઈવરને ગાફેલ બનાવે છે આડીઅવળી સડક જ ડ્રાઈવરની નશાવાળી આખોને સાવધાન કરે છે વળાકનો એક જ ઝટકો તેની આખોમા વધતા નશાને દૂર કરે છે

હા, તો હુ કહુ છુ કે, સુખ કામનુ છે તો દુ ખ પણ નકામુ નથી, તે, જીવનમા નવો રસ જન્માવે છે પરાયા દુ ખની પિછાણુ પણ દુ ખની ઘડીઓમા થાય છે સારા મિત્રની પરીક્ષા પણુ વિપત્તિમા જ થાય છે સપ-

તેમાં આત્માનો આત્મિક આનંદ નથી. ભૌતિક સુખ સોડા વોટર આઈસ્ક્રીમ થાકી ઘા સમાન છે તરસ બુઝાવવાનું કામ જે ઠંડુ પાણી કરી શકે છે તે તે નથી કરી શકતા. એક અમીર ખૂબ મેળવીને પણ જીવનથી અસંતુષ્ટ રહે છે જ્યારે એક ગરીબ કંઈપણ ન હોવા છતાં પ્રસન્ન રહે છે. વૈભવશાળીને તેની પ્રસન્નતાની ઈર્ષ્યા આવે છે કે મારી પાસે બધું હોવા છતાં દરિદ્રની માફક અંદર ને અંદર રોષ કરું છું અને આ બધું ખોઈનાખવા છતાં પણ મસ્તીમાં મહાલી રહ્યો છે।

ભારતીય કથાસાહિત્ય બોલે છે કે—મોટા મોટા રાજાઓના નસીબમાં પણ જીવનની એ મસ્તી પ્રાપ્ત ન થઈ શકે જે સૂકાં પાંદડાં ખાઈને જીવન નિર્વાહ કરનાર ઋષિઓને પ્રાપ્ત થઈ હતી.

૧ ભૂખ શમન કરવાના બહાનાથી ઝેર ખવડાવનાર જો હિતેચ્છુ ગણી શકાય, તો એ ખરાબ કહેવાય કે નહિ? તેવી જ રીતે ઘણાં પુસ્તકો ભેગાં કરીને પુસ્તકાલય ખોલનાર પણ જો બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરનારાં પુસ્તકો વસાવે તો એ પણ એક પ્રકારની ઉંદરપીપી જ સમજાય!

૨ ખરાબ પુસ્તકો વાંચવાં એ ઝેર પીવા બરાબર છે ટોલ્સટોય"

૩ પુસ્તકો એ ખોપરીમાં રાખેલો બગીચો છે એક અરબી કહેવત"

૪ જેની આત્મકથા પૂરી થઈ ગઈ તેનું જીવન-લેખ પણ પૂરું થઈ ગયું અને જેનું સાહિત્ય સમાપ્ત થઈ ગયું તેનો પ્રેમ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો।

૫. કેટલાંક પુસ્તકો ચાખવા જેવાં છે કેટલાંક પુસ્તકો ગળી જવાય છે અને કેટલાંક પુસ્તકો ખૂબ ચાવી-ચાવીને પચાવી જવાય છે

આગળ વધીને, હસતા હસતા તેનુ સ્વાગત કરો. જીવનમાં ધૈર્ય અને સાહસ હોય, તો દુ ખમાથી સુખ મેળવી શકાય છે બીજાના ખિસ્સામાથી પૈસા કઢાવવાની કળા તો તમે શીખ્યા છો પરન્તુ દુ ખમાથી સુખ મેળવવાની કળા તમે શીખ્યા છો કે નહિ ?

માનવ મહાન છે. તેની પાસે બુદ્ધિનો વૈભવ છે તે કોલસાની ખાણુ-માંથી હીરા કાઢી શકે છે માટી અને રાખનુ સોનુ બનાવી શકે છે તે, ગટરના ગ દા પાણીમાથી ગેસ અને વિજળી મેળવી શકે છે મે એક સાપ્તાહિક પેપરમા વાચ્યુ હતુ કે, મુ બઈની ગટરો સોનુ કાઢે છે હેડિગ વાચીને આશ્ચર્ય થયુ જ્યારે ઊ ડે ઊતર્યો ત્યારે તેનુ રહસ્ય જણાયુ લેખકે બતાવ્યું કે, ગટરોમા ગેસ ઉત્પન્ન થાય છે જે આખા મુ બઈને પ્રકાશ આપે છે. ગટરોનુ ગ દુ પાણી ખેતરોને આપવામા આવે છે, તેના બદલામા ખેડૂતો રૂપિયા આપે છે હવે તો તમે સમજી ચૂક્યા છો કે, માનવ કેટલો બુદ્ધિ-શાળી છે ? એટલા માટે જ તેને મહાન કાર્ય સોપવામા આવ્યુ છે કે, તે દુ ખમાથી સુખ શોધી શકે સુખના સાધનોથી સુખ મેળવવુ એ નવાઈ નથી તલમાથી તેલ કાઢવુ એ કોઈ ચમત્કાર નથી, પણ કોઈ ઘઉ ના દાણા-માથી તેલ કાઢી બતાવે તો તે ચમત્કાર કહેવાશે

માનવ જેવા મહાન પ્રાણી પાસે એ જ આશા રાખવામા આવે છે. વૈદિક વિચારધારા સાથે સ બ ધિત એક વાત મને યાદ આવે છે તે તમને કહી દઉ વિશ્વકર્માએ પુષ્પોમા સુગ ધ ભરી અને કહ્યુ કે, વિશ્વને સુગ ધિત રાખજો કોયલને મધુર સ્વરની લહેર આપી અને કહ્યુ કે વિશ્વને મધુર ક ઠે મધુર સ દેશ આપજે વૃક્ષને ફળોનો વૈભવ આપ્યો અને કહ્યુ કે, વિશ્વના ચરણોમા તે ફળોને સમર્પિત કરજે પરન્તુ માનવોને માટે જુદો નિયમ છે તેમને અ ધકાર આપ્યો અને કહેવામા આવ્યુ કે, તેમાથી પ્રકાશના કિરણો પ્રાપ્ત કરજો તેમને મૃત્યુ આપ્યુ અને કહ્યુ કે, તેમાથી અમરતાનુ વરદાન પ્રાપ્ત કરજો અમ ગળ આપીને મ ગળ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કરી અને તેને દુ ખ આપ્યુ અને કહ્યુ કે, તેમાથી સુખ પ્રાપ્ત કરો

શુ મનુપુત્ર સાથેનો વિશ્વકર્માનો આ અન્યાય નથી ? ઉત્તર મળશે— નહિ, કેમકે તે મહાન છે અને તેનુ કાર્ય પણ તેને અનુરૂપ જ હોવુ જોઈએ એક વીરને દીવાસળી તોડવાનુ કહેવુ, શુ આથી તે તેનુ અપમાન નથી કરતો ?

જેમાં તો સૌ કોઈ મિત્ર છે અને કોઈને રસગુલ્લાં ખવરાવો તો મિત્ર બનવાનો પણ ઈન્કાર કરશે!

ધર્મ અને સાધનાની વાતો પણ દુ:ખમાં જ યાદ આવે છે. ઠીક હવે આપને પૂછું છું કે જ્યારે તમે નવેશા બનીને કોઈની જાનમાં ગયા હો અને આઈસ્ક્રીમની પ્લેટો ઊડી રહી હોય ત્યારે ધર્મ યાદ આવે છે? કે જ્યારે તમને ૧૦૫ ડીગ્રી તાવ આવ્યો હોય ત્યારે ધર્મ યાદ આવે છે? પહેલી વાત માટે સભામાંથી ઈન્કાર આવી રહ્યો છે ત્યારે બીજી વાત સભા સ્વીકારે છે. જ્યારે જોરદાર તાવ ચઢ્યો હોય ત્યારે તમે ઝટ પુત્રને કહો છો કે જા જરા ઉપાશ્રયે જઈને મહારાજને કહે કે મને માંગલિક સંભળાવે. હા, તો અમે પણ તમને દુ:ખમાં જ યાદ આવીએ છીએ.

હું તમને વિશેષ પૂછી લઉં તમને વૈરાગ્યની લહેર ક્યારે આવે છે? જ્યારે શ્રીમતી ગરમ ગરમ ફુલકા ચોપડીને થાળીમાં ધરે છે અને મીઠી મીઠી વાણી બોલીને તમને ખવડાવે છે ત્યારે તમને સંસાર અસાર લાગે છે કે, તમે તેને કોઈ વાત કહો અને તે શ્રીમતી તમારી વાતને કાપી નાખે ત્યારે સંસાર અસાર લાગે છે? આનો શો ઉત્તર મળશે? પહેલી ઘટના વખતે તો તમને સંસાર મીઠો લાગે છે અને બીજી ઘટના વખતે સંસાર કડવો લાગે છે.

જ્યારે તમારો પુત્ર તમારા પગ દબાવે છે અને કમાઈ-કમાઈને સો સોની નોટો લાવીને આપે છે ત્યારે તમને સંસાર જૂઠો લાગે છે કે તમારા ખિસ્સામાંથી નોટ ઉપાડી લીએ ત્યારે? ખરી રીતે પહેલાં તો સંસાર તમને સારભૂત લાગે છે અને બીજી ઘટનામાં ખોટો લાગે છે. વૈરાગ્યની લહેરો પણ દુ:ખમાં જ આવે છે. માટે એમ ન ધારશો કે એકલું સુખ જ કામનું છે અને દુ:ખ નકામું છે.

એક વિચારકે તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે, જે મનુષ્યે એકવાર પણ દુ:ખનો અનુભવ નથી કર્યો તે બિચારો કમભાગી છે. દુ:ખનો અનુભવ કર્તા હૃદય કોમળ બને છે અને બીજાનાં દુ:ખોનો અનુભવ થાય છે. એટલા માટે જ હું કહું છું કે મિઠાઈની સાથે ખારા સ્વાદવાળી વસ્તુ ન હોય તો ખાવામાં મજા નથી આવતી, એ જ રીતે સુખની સાથે થોડું દુ:ખ ન હોય તો જીવનની મજા નથી આવતી.

જીવનમાં જ્યારે જ્યારે મુશ્કેલીઓ આવે ત્યારે તમે ગભરાઓ નહિ

આગળ વધીને, હસતા હસતા તેનુ સ્વાગત કરો જીવનમા ધૈર્ય અને સાહસ હોય, તો દુ ખમાથી સુખ મેળવી શકાય છે બીજાના ખિસ્સામાથી પૈસા કઢાવવાની કળા તો તમે શીખ્યા છો પરન્તુ દુ ખમાંથી સુખ મેળવવાની કળા તમે શીખ્યા છો કે નહિ ?

માનવ મહાન છે. તેની પાસે બુદ્ધિનો વૈભવ છે તે કોલસાની ખાણમાંથી હીરા કાઢી શકે છે માટી અને રાખનુ સોનુ બનાવી શકે છે તે, ગટરના ગદા પાણીમાથી ગેસ અને વિજળી મેળવી શકે છે મે એક સાપ્તાહિક પેપરમા વાચ્યુ હતુ કે, મુબઈની ગટરો સોનુ કાઢે છે હેડિગ વાચીને આશ્ચર્ય થયુ જ્યારે ઊ ડે ઊતર્યો ત્યારે તેનુ રહસ્ય જણાયુ લેખકે બતાવ્યુ કે, ગટરોમા ગેસ ઉત્પન્ન થાય છે જે આખા મુબઈને પ્રકાશ આપે છે. ગટરોનુ ગંદુ પાણી ખેતરોને આપવામા આવે છે, તેના બદલામા ખેડૂતો રૂપિયા આપે છે હવે તો તમે સમજી ચૂકયા છો કે, માનવ કેટલો બુદ્ધિશાળી છે ? એટલા માટે જ તેને મહાન કાર્ય સોંપવામા આવ્યુ છે કે, તે દુ ખમાથી સુખ શોધી શકે સુખના સાધનોથી સુખ મેળવવુ એ નવાઈ નથી તલમાથી તેલ કાઢવુ એ કોઈ ચમત્કાર નથી, પણ કોઈ ઘઉ ના દાણામાથી તેલ કાઢી બતાવે તો તે ચમત્કાર કહેવાશે.

માનવ જેવા મહાન પ્રાણી પાસે એ જ આશા રાખવામા આવે છે. વૈદિક વિચારધારા સાથે સબ ધિત એક વાત મને યાદ આવે છે તે તમને કહી દઉ. વિશ્વકર્માએ પુષ્પોમા સુગ ધ ભરી અને કહ્યુ કે, વિશ્વને સુગ ધિત રાખજો કોયલને મધુર સ્વરની લહેર આપી અને કહ્યુ કે વિશ્વને મધુર ક ઠે મધુર સ દેશ આપજે વૃક્ષને ફળોનો વૈભવ આપ્યો અને કહ્યુ કે, વિશ્વના ચરણોમા તે ફળોને સમર્પિત કરજે પરન્તુ માનવોને માટે જુદો નિયમ છે. તેમને અ ધકાર આપ્યો અને કહેવામા આવ્યુ કે, તેમાથી પ્રકાશના કિરણો પ્રાપ્ત કરજો તેમને મૃત્યુ આપ્યુ અને કહ્યુ કે, તેમાથી અમરતાનુ વરદાન પ્રાપ્ત કરજો અમ ગળ આપીને મ ગળ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા કરી અને તેને દુ ખ આપ્યુ અને કહ્યુ કે, તેમાથી સુખ પ્રાપ્ત કરો

શુ મનુપુત્ર સાથેનો વિશ્વકર્માનો આ અન્યાય નથી ? ઉત્તર મળશે— નહિ, કેમકે તે મહાન છે અને તેનુ કાર્ય પણ તેને અનુરૂપ જ હોવુ જોઈએ એક વીરને દીવાસળી તોડવાનુ કહેવુ, શુ આથી તે તેનુ અપમાન નથી કરતો ?

માનવ મહાન કલાકાર છે પરન્તુ તેની કલા માટીનાં ઘરો બનાવવા પૂરતી મર્યાદિત નથી. પણ આત્મામાંથી પરમાત્માની મૂર્તિ ઘડવાનું તેનું કામ છે તો પછી દુ:ખમાંથી સુખ ઘડવું એ કઈ મોટી વાત છે!

તમે પણ એવા કલાકાર બનો કે દુ:ખમાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરી શકો કે જેથી દુ:ખ જેવી કોઈ ઠકાણી તમારા જીવનમાં ન આવે. શું તમે એ કલા શીખવા ઇચ્છો છો! તો તે શીખવા માટે તમારે સ્કૂલમાં ટ્રેનિંગ લેવી પડશે. તે માટે બે બાબતો જરૂરની છે

૧ ભૂલી જાઓ

૨ વિચારોને વળાંક આપો

છ ઘા મિસકુલ ઊંડ જ કહું છું યાદ રાખવા માટે લોકોએ તમને કહ્યું હશે, પરન્તુ હું તમને કહું છું કે ભૂલતાં શીખો. પણ ધ્યાન રાખો કે મારી આ વાત પણ ભૂલી ન જતા.

હા તો હું કહી રહ્યો હતો કે દુ:ખમાંથી સુખ મેળવવા માટે ભૂલી જવાનું પણ શીખો. પણ શું ભૂલવાનું છે તે પણ બતાવું. જો તમે બીજાના ઉપર ખૂબ જ ઉપકારો કર્યા હોય અને તમારા વડે તેના જીવનમાં નવો પ્રકાશ આવ્યો હોય તમારા કુશળ હાથોએ અણઘડ પથ્થરની ભવ્ય મૂર્તિ બનાવી હોય અને તે મૂર્તિ સમાજના રંગમંચ પર ગોઠવી દીધી હોય, આટલા ઉપકાર કર્યા પછી પણ જો તમે આરામમાં રહેવા ઇચ્છતા હો, તો હું તમને એ જ કહીશ કે આ ઉપકારની વાતોને ભૂલી જાવ.

હું સમાજના એક સેવાભાવી મહાપુરુષને જાણું છું જેણે પોતાનું આખું જીવન સમાજસેવામાં જોડી દીધું અને જેણે વિશાળ શિક્ષણસંસ્થાને જન્મ આપ્યો. એક ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો જેની પાસે અભ્યાસાર્થે એક પૈસા પણ ન હતા તેને માત્ર વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ કર્યો. તેના પ્રયત્નથી તેણે શિક્ષણક્ષેત્રમાં પ્રગતિ કરી તે અણઘડ પથ્થર ભવ્ય મૂર્તિ બનીને સમાજમાં ચમકવા લાગી. તેણે સમાજને પદ અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કર્યા પરંતુ તે સમાજમાં પોતાના નિર્માતાને ભૂલી ગયો એટલું કરીને જ તે ન અટક્યો પરન્તુ તેણે તે નિર્માતાને સમાજની પ્રતિષ્ઠા દોરી પાડ્યો અને સંસ્થામાંથી રાજીનામું આપવાની ફરજ પડી.

કેવી રીતે હશે તે સભા નેતાના હાથ પર! કેટલી ઊંડી ચોટ

લાગી હશે તે સમાજસેવકને ? એક નહિ પણ બે ઊંડા ઘા તેના દિલ પર લાગ્યા હતા એક, સમાજ સમક્ષ અપમાનિત બન્યા તે અને બીજો–તેને પોતાનુ પદ અને પ્રતિષ્ઠા ગયાનો નહિ, પરન્તુ પોતાના જ ઉપકાર તળે આગળ વધેલો તે શિષ્ય પોતાને જ લઈ બેઠો તેનો ઘા તે ભાઈ મને મળ્યા પણ ખરા અને મારી પાસે બધી આતરવ્યથા કહી સભળાવી મે કહ્યુ. 'તમારામા નિઃસ્વાર્થ સેવાની જ્યોતિ છે તો સમાજ આજે નહિ તો કાલે પણ તમારા ચરણ ચૂમશે બીજી વાતને ભૂલી જાઓ 'મે કોઈના પર કોઈ ઉપકાર કર્યો છે' એ જ વાત તમને દુઃખ ઉપજાવી રહી છે. તેને ભૂલી જાઓ અને એમ જ વિચારો કે તેને ચમકવાનુ હતુ હુ તો માત્ર નિમિત્ત રૂપજ બની રહ્યો હતો તે ઉપકારોને જેટલા યાદ કરશો તેટલી જ આતરવ્યથા વધતી જશે, માટે દુઃખમાથી સુખ કાઢવુ હોય તો ભૂલી જાઓ અને વિચારો કે મે કાઈ જ કર્યુ નથી

મહાભારતના યુદ્ધની જ્વાલાઓમા જ્યારે ધૃતરાષ્ટ્રના દુર્યોધન જેવા સો પુત્ર ભસ્મ થઈ ગયા, તેના દિલને દુઃખની જ્વાળાઓએ ઘેરી લીધુ, આખો અતરવેદનાથી પીગળવા લાગી, ત્યારે મહર્ષિ વ્યાસે અધરાજાને એ જ કહ્યુ હતુ કે રાજન્ ! ભૂલી જાઓ તે દુઃખભરી વાતને, ભૂલી ગયા વગર તમે આનદ નહિ મેળવી શકો અર્થાત્ દુઃખમાથી સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ભૂલી જતા શીખો તમે બીજાઓ પર આશીર્વાદ વરસાવ્યા હોય, તેને પણ ભૂલી જાઓ અને બીજાઓએ તમારા પર જુલ્મ કર્યો હોય તો તેને પણ ભૂલી જાવ જીવનમા સુખ લેવા માટે બીજી શરત છે એ કે વિચારોને વળાક આપી દો, વિચારોનો વળાક જીવનને વળાક (ફેરવવુ) આપી શકે છે.

જો શરીરમા કોઈ બીમારી આવી હોય તો એમ ન વિચારશો કે, તે કદી જશે જ નહિ, ક્યારેક સળેખમ થયુ હોય તો માણસ વિચારે છે કે તાવ (જ્વર) ન આવે તો ઠીક કદાચ તાવ આવ્યો હોય તો વિચારે છે કે કદાચ ટાઈફોડ ન થાય તો ઠીક ! જો પેટમા દુઃખવા આવ્યુ હોય તો વિચાર કરે છે કે, એપન્ડીસ તો નહિ હોય ! હૃદય પર કોઈ દુઃખાવો જણાય તો વિચાર કરવા લાગે છે કે, હાર્ટએટેક (હૃદયરોગ) તો નહિ થાયને ? આ બધા વિચારો દુઃખમા ડૂબવાના છે જીવનમા દુઃખ આવે તો દુઃખના સાગરમા ન ડૂબો તેમા તરવાની કળા આવવી જોઈએ. જો ખાસી થઈ હોય એમ ન વિચારવુ કે, આ ક્ષયનુ નિમત્રણ છે એમ વિચાર્યુ તો દુઃખના સાગરમા ડૂબી ગયા પરન્તુ એવુ વિચારો કે, ગયે વર્ષે પણ મને

ખાંસી થઈ ગઈ હતી તે પંદર દિવસમાં મરી ગઈ હતી, તો આ પણ મરી જશે. આ જ વાત તાવ અને અન્ય રોગો સબંધમાં લાગુ પડે છે

જો ખાંસી સાથે જ ક્ષયરોગનું નિમંત્રણ થઈને આવી હોય તો મન પર ચિંતાને સવાર કરવા દો. આ ? તો ચિકિત્સા (સારવાર-નિદાન)નું વિજ્ઞાન ક્ષય ઉપર પણ વિજય મેળવતું થયું છે જો સાચે જ મૃત્યુ જ આવી પહોંચ્યું હોય તો ભાગીને ક્યાં જશો ! તેનું પણ હસતાં હસતાં સ્વાગત કરો વીર અને બહાદુર માણસો મોતથી ગભરાતા નથી. તેઓ તો બેગ-બિસ્તરા બાંધીને હંમેશા તૈયાર જ રહે છે તે આવતા જ ખુશીને તેની ગોદમાં એવી રીતે બેસી જાય છે કે જાણે માતાની ગોદમાં બેસી ગયા હોય ! વિચારોને ફેરવતા શીખો તો સુખ તમારી પાસે જ છે કોઈ ઘટનાને બદલવાની તાકાત આમારામાં નથી પરન્તુ તેની પાછળના વિચારોના પ્રવાહને અમે બદલાવી શકીએ છીએ કલ્પના કરો—એક ભાઈને એકનો એક પુત્ર છે તેણે સારી રીતે ભણાવ્યો છે હજારો રૂપિયા પાણીની જેમ વાપરી નાખ્યા છે અમેરિકા સુધી તેને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થ મોકલ્યો છે હવે કેળવણી લઈને તે જ્યારે પાછો ફરતો હતો ત્યારે માતાપિતાના મનમાં નવી કલ્પનાની લહેરો ઉઠવા લાગી. સારું ઘર જોઈને તેના લગ્ન કર્યો તમે પણ એમ જ વિચારો છો કે છોકરો હોશિયાર થઈ ગયો છે હવે તેને લગ્નગ્રન્થીથી જોડી દેવો જોઈએ. પરન્તુ એમ કોઈ વિચારતું નથી કે મુનિ પધારે તો જીવનનું કલ્યાણ કરવા માટે તેને ભગવતી દીક્ષા અપાવી દેવી.

પુત્ર અમેરિકાથી આવ્યા પછી પિતાએ તે પુત્રનું લગ્ન કર્યું તથા તેમાં દિલ ખોલીને ખર્ચ કર્યું અને ત્યાં મનમાં ભારે ઉમંગ પણ હોય છે કે એવી ધામધૂમથી વરઘોડો કાઢીએ કે ગામમહોલ્લાના બધા માણસો તે જોઈને ચકિત થઈ જાય. ત્યાં તો હસવાની બાબત હોય છે રોવાની વાત તો સામાજિક છે પણ ધાર્મિક કાર્યો માટે જ્યારે ફાળો (ટીપ) કરવામાં આવે છે ત્યારે યાદ રાખજો છે એ વખતે ઇન્કમટેક્ષ અને સેલટેક્ષ યાદ આવે છે અસ્તુ. મારે વાતને વધારે લાંબી કરવી નથી

પુત્રના લગ્ન થયા અને છ મહિના પણ ન થયા, ત્યાં તો પુત્ર અને પુત્રવધૂએ નવું ઘર વસાવ્યું આ એક ઘટના છે આ ઘટના પરથી તમે દુઃખ અને સુખ બંને અનુભવી શકો છો. દુઃખને ગાવાનું તો સૌ કોઈ જાણે છે ઘેર ઘેર તે વાતને કહેતા ફરે છે કે પણ ખરાબ થયું મે

દીકરાને એટલો ભણાવ્યો કે તેની પાછળ હજારો રૂપિયાનું ખર્ચ કર્યું. તેના ભણતરમા પાણીની જેમ પૈસા ખરચ્યા અને આજે વહુ આવતાં જ તે, મારાથી જુદો થઈ ગયો તે ચ ડિકા જ એવો આવી છે'

આ તો દુ:ખાનુભવની વાત કરી, હવે તમને એ પણ બતાવું કે, આ ઘટનાથી તમે સુખ પણ મેળવી શકો છો હવે જો તમે એવુ વિચારો કે, સારુ થયુ, એટલી ઉપાધિ મારા માથેથી ઓછી થઈ અલગ થવાથી તેને પોતાની જવાબદારીનું ભાન થશે અને ઘર ચલાવવાની અક્કલ આવશે. મારી નજર સામે જ તે પોતાના પગ પર ઊભો રહેતો થઈ જશે બીજી વાત એ કે, જો તેને પુત્ર-પુત્રીઓ થાય તો તેમને પણ મારે જ સભાળવા પડત તેમને ભણાવવાગણાવવા, સગપણલગ્ન કરવા, વગેરે જવાબદારીઓ મારે શિરે જ આવત એટલે હવે હુ એ બધી જવાબદારીઓથી મુક્ત થઇ ગયો છુ.

વિચાર બદલ્યો તો દુ ખ ગયુ અને સુખ આવ્યુ વાસ્તવમા 'જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ' જેવી દૃષ્ટિથી તમે જોશો તેવી વસ્તુ તમને મળશે ઘટના એક જ છે પહેલા તમને દુ ખ ને દુ ખ જ મળતુ અને જ્યારે વિચાર પલટાયો ત્યારે દુ ખની જગ્યાએ સુખ આવી ગયુ.

એવી જ એક ઘટના મારા જીવનની પાસે આવી હતી વાત મુબઈની છે કોટમા મારુ ચાતુર્માસ હતુ ત્યા એક બહેન આવી તેનુ નામ કચનબેન હતુ એકવાર તે, તેના મનની અ તર્વ્યથા મારી સમક્ષ રજુ કરતા બોલી· 'ગુરુદેવ, મારુ સર્વસ્વ લૂટાઈ ગયુ છે પતિ દેવલોક પામ્યા, એક દીકરો હતો, તે પણ કુદરતે છીનવી લીધો એક દીકરી છે, તે તો સમુદ્ર પાર મોમ્બાસા (આફ્રિકામાં) બેઠી છે મારી જિદગી સર્વ તરફથી સૂની છે'

મે કહ્યુ-બહેન, પ્રકૃતિના આ નિયમને બદલવાની કોનામા તાકાત છે? તેને નથી તો તમે બદલી શકતા કે નથી હુ બદલી શકતો પરન્તુ હા, થોડી દૃષ્ટિ બદલો તો આ દુ ખમાથી તો તમે સુખ મેળવી શકો છો પુત્રના અભાવનુ તમને દુ ખ છે, પરન્તુ જેટલા લોકો પુત્ર-પુત્રીઓવાળા છે તેઓ બધા શુ સુખી છે? જરા સમ જ તરફ જુઓ, તો તમને ખબર પડશે કે, દીકરા-દીકરીઓવાળા અ દર ને અ દર આસુઓ સાર્યા કરે છે બીજી બાજુ, પુત્ર પ્રત્યેની તમારી જવાબદારીઓ પણ ઓછી ન હતી તેને ભણાવવો, ગણાવવો, સગપણ-લગ્ન કરવા, એ બધુ તમારે કરવુ પડત તે બધા કર્તવ્યોથી તમે મુક્ત થઈ ગયા છો પહેલા, પુત્રનુ સુખ હતુ તો હવે

ખાંસી થઈ ગઈ હતી તે પંદર દિવસમાં મટી ગઈ હતી, તો આ પણ મટી જશે. આ જ વાત તાવ અને અન્ય રોગો સંબંધમાં લાગુ પડે છે.

જે ખાંસી સાથે જ ક્ષયરોગનું નિમંત્રણ લઈને આવી હોય તો મન પર ચિંતાને સવાર કરવા દો આ? તો ચિકિત્સા (સારવાર-નિદાન)નું વિજ્ઞાન ક્ષય ઉપર પણ વિજય મેળવતું થયું છે. જો સાથે જ મૃત્યુ જ આવી પહોંચ્યું હોય તો ભાગીને ક્યાં જશો! તેનું પણ હસતાં હસતાં સ્વાગત કરો. વીર અને બહાદુર માણસો મોતથી ગભરાતા નથી. તેઓ તો બેહિસ્ત-ભિસ્તના માનીને હંમેશાં તૈયાર જ રહે છે. તે આવતાં જ કૂદીને તેની ગોદમાં એવી રીતે બેસી જાય છે કે જાણે માતાની ગોદમાં બેસી ગયા હોય! વિચારોને ફેરવતાં શીખો તો સુખ તમારી પાસે જ છે. કોઈ ઘટનાને બદલવાની તાકાત આપણામાં નથી પરંતુ તેની પાછળના વિચારોના પ્રવાહને અમે બદલાવી શકીએ છીએ. કલ્પના કરો—એક ભાઈને એકનો એક પુત્ર છે. તેણે સારી રીતે ભણાવ્યો છે. હજારો રૂપિયા પાણીની જેમ વાપરી નાખ્યા છે. અમેરિકા સુધી તેને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે મોકલ્યો છે. હવે કેળવણી લઈને તે જ્યારે પાછો ફરતો હતો ત્યારે માતાપિતાના મનમાં નવી કલ્પનાની લહેરો દોડવા લાગી. સારું ઘર જોઈને તેના લગ્ન કર્યાં. તમે પણ એમ જ વિચારો છો કે છોકરો હોશિયાર થઈ ગયો છે. હવે તેને લગ્નગ્રંથીથી જોડી દેવો જોઈએ. પરંતુ એમ કોઈ વિચારતું નથી કે મુનિ પધારે તો જીવનનું કલ્યાણ કરવા માટે તેને ભગવતી દીક્ષા અપાવી દેવી.

પુત્ર અમેરિકાથી આવ્યા પછી પિતાએ તે પુત્રનું લગ્ન કર્યું તથા તેમાં દિલ ખોલીને ખર્ચ કર્યું અને ત્યાં મનમાં ભારે ઉમંગ પણ હોય છે કે એવા ધામધૂમથી વરઘોડો કાઢીએ કે ગામવાળાના બધા માણસો તે જોઈને ચકિત થઈ જાય. ત્યાં તો હસવાની બાબત હોય છે. રોવાની વાત તો આમાં ક્યાં છે? પણ માંગલિક કાર્યો માટે જ્યારે ફાળો (ટીપ) કરવામાં આવે છે ત્યારે યાદ રાખે છે? એ વખતે ધંધાઓ અને સંકટો યાદ આવે છે. ખરું, મારે વાતને વધારે લાંબી કરવી નથી.

પુત્રના લગ્ન થયા અને છ મહિના પણ ન થયા ત્યાં તો પુત્રે અને પુત્રવધૂએ નવું ઘર વસાવ્યું. આ એક ઘટના છે. આ ઘટના પરથી તમે દુઃખ અને સુખ બન્ને અનુભવી શકો છો. દુઃખને કલ્પવાનું તો સૌ કોઈ જાણે છે. ઘેર ઘેર તે વાતને પ્રકટ કરે છે કે પણ ખરાબ થયું મે

મે તેને મારો પુત્ર માની લીધો જ્યારે હુ કોઈ સારી વસ્તુ બનાવુ છુ ત્યારે તેને આપ્યા વિના હુ ખાતી નથી.

મે કહ્યુ 'બહેન, તમારી સમતાની સાધના સાચે જ ધન્ય છે શત્રુને પોતાનો પુત્ર માની લેવો એનાથી વધારે સફળ સાધના બીજી કઈ હોઈ શકે?'

હા, તો કહેતો હતો તે બહેને વિચારોને વળાક આપી દીધો, ત્યારે જ તે દુખના દરિયામાથી સુખ અને આનદના મોતી મેળવ્યા પછી કદી પણ તે, પુત્રને માટે રડી નથી.

વાસ્તવમા, સુખ બીજુ શુ છે એ તો આપણા મનનુ જ પ્રતિબિબ! આપણે જેને ચાહીએ છીએ તે સુખ છે અને જેની પ્રત્યે નફરત કરીએ છીએ તે દુખ છે એક માણસ પોતાને ઘેર જવા માટે ઉત્સુક હતો. તે બોલ્યો–'મને છ મહિના થઈ ગયા, છતા ઘેર જ જવા પામ્યો નથી' રસ્તામા જ્યારે તે તેના બીજા એક મિત્રને મળ્યો, તે મિત્ર બોલ્યો–'યાર, હુ તો બહુ જ દુખી છુ. છ મહિનાથી ઘરની બહાર જ નીકળ્યો નથી' હવે તમે જ કહો, કે સુખ કયા છે? ઘરની અદર કે ઘરની બહાર?

ખરેખર, સુખ એ આપણા મનની કલ્પનાઓ છે અને આનદ એ આત્માનો સ્વભાવ છે મનને વળાક આપો, મનના વિચારોને ફેરવો, તો આનદનો સાગર આપને પ્રસન્ન કરતો દેખાશે તે દૂર નથી, આપની અદર જ છે અતરપટ ખોલો અને ગુરુદર્શન પામો.

ॐ शान्तिः

સૌરાષ્ટ્ર સ્થાનકવાસી જૈનવાડી,
નગરશેઠનો વંડો,
અમદાવાદ

સ્વતંત્રતાનું સુખ છે બીજી તરફ તમે એકલાપણું કેમ અનુભવો છો! સમાજનાં સઘળાં બાળકો તમારાં જ છે સમાજની સઘળી બહેનોને પોતાની બહેનો બનાવી લ્યો. અને તેણે કર્યું પણ એમ જ

વસ્તુતઃ તે દિવસથી તેનાં આંસુઓનું સ્થાન પ્રસન્નતાએ લઈ લીધું હતું પોતાના દુઃખને સેવાએ ભુલાવી દીધું હતું સેવાની સાથે તે બહેનની સમતાની વાત તો દિલને પિગળાવી દે તેવી છે જ્યારે વિચારોમાં નવું પરિવર્તન થાય છે ત્યારે વિષમતામાંથી સમતાનો સ્રોત વહે છે એ વાત પણ તેણીના મોઢે જ સાંભળી લ્યો તેણે એકવાર કહ્યું હતું—

ગુરુદેવ! હું સુધામા નિવાસના ચોથે માળે રહું છું

એકવાર મારો નાનો પુત્ર ગેલેરીમાં રમતો હતો. હું રોટલી બનાવતી હતી. તે ગેલેરીની જાળી પર ચઢીને નીચે જોવા લાગ્યો. એટલામાં પાડોશીના છોકરાએ રમતાં રમતાં પાછળથી તેના બંને પગ ઉપાડ્યા તે કાબૂ ગુમાવી ધબાક કરતો નીચે પડ્યો. નીચે પડતાં જ એક ચીસ નીકળી. ચીસ સાંભળીને હું બહાર આવી ત્યાં સુધીમાં તો ખેલ ખલાસ થઈ ગયો હતો. હું દોડીને નીચે ગઈ ત્યાં હસતાં બોલતાં રમકડાની જગ્યાએ લોહીથી ભરેલી એક લાશ પડી હતી. એ દેખીને મારું હૃદય ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડી પડ્યું મારું સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હતું પતિદેવ ગયા તો તેની આ એક આશા હતી. પરન્તુ તે પણ આ રે પોતાની રડતી માતાને છોડીને, કોણ જાણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો હતો!

પછી કેટલાક દિવસો વીત્યા બાદ મારી બીજી પડોશણે એક દિવસે મને કહ્યું કે આ છોકરાએ તારા ફૂલ જેવા બાળકનો પ્રાણ લીધો છે ત્યારે મેં પડોશણ બાઈને કહ્યું કે બહેન મારા નસીબમાં બાળક હોત તો આમ કેમ જાત! પરન્તુ જ્યારે તે બાળક, તેનાં કપડાં અને રમકડાં જ્યારે જ્યારે મારી આંખ સામે આવે છે ત્યારે ત્યારે મારી આંખો આંસુથી ભીંજાઈ જાય છે અને વિચારું છું કે હવે કોને આ ડ્રેસ પહેરાવું આ રમકડાંથી હવે કોણ રમશે!

એક દિવસ હું તે રમકડાં અને કપડાં લઈને પડોશમાં ગઈ ત્યાં એક બાળક રમતું હતું તેને વહાલથી મેં ખોળામાં બેસાડ્યું અને મારા બાળકનો પોશાક તેને પહેરાવી દીધો. રમકડાં પણ તેને આપી દીધાં. અને કહ્યું—
તે તો ગયો, પણ આજથી તું જ મારો પુત્ર છે અને તે દિવસથી

મે તેને મારો પુત્ર માની લીધો જ્યારે હુ કોઈ સારી વસ્તુ બનાવુ છુ ત્યારે તેને આપ્યા વિના હુ ખાતી નથી.

મે કહ્યુ ' બહેન, તમારી સમતાની સાધના સાચે જ ધન્ય છે. શત્રુને પોતાનો પુત્ર માની લેવો એનાથી વધારે સફળ સાધના બીજી કઈ હોઈ શકે ?'

હા, તો કહેતો હતો તે બહેને વિચારોને વળાક આપી દીધો, ત્યારે જ તે દુખના દરિયામાથી સુખ અને આનદના મોતી મેળવ્યા પછી કદી પણ તે, પુત્રને માટે રડી નથી.

વાસ્તવમા, સુખ બીજુ શુ છે એ તો આપણા મનનુ જ પ્રતિબિબ ! આપણે જેને ચાહીએ છીએ તે સુખ છે અને જેની પ્રત્યે નફરત કરીએ છીએ તે દુખ છે એક માણસ પોતાને ઘેર જવા માટે ઉત્સુક હતો. તે બોલ્યો-'મને છ મહિના થઈ ગયા, છતા ઘેર જ જવા પામ્યો નથી ' રસ્તામા જ્યારે તે તેના બીજા એક મિત્રને મળ્યો, તે મિત્ર બોલ્યો-' યાર, હુ તો બહુ જ દુખી છુ છ મહિનાથી ઘરની બહાર જ નીકળ્યો નથી ' હવે તમે જ કહો, કે સુખ કયા છે ? ઘરની અદર કે ઘરની બહાર ?

ખરેખર, સુખ એ આપણા મનની કલ્પનાઓ છે અને આનદ એ આત્માનો સ્વભાવ છે મનને વળાક આપો, મનના વિચારોને ફેરવો, તો આનદનો સાગર આપને પ્રસન્ન કરતો દેખાશે તે દૂર નથી, આપની અદર જ છે અતરપટ ખોલો અને ગુરુદર્શન પામો.

ॐ शान्ति

સૌરાષ્ટ્ર સ્થાનકવાસી જૈનવાડી,
નગરશેઠનો વડો,
અમદાવાદ

૩ પેટ ભરો પણ પેટી ના ભરો

(અપરિગ્રહવાદ)

આજના પ્રવચનનો વિષય છે "પેટ ભરો પણ પેટી ના ભરો" જીવનની સાથે પેટની સમસ્યા જોડાયેલી છે એટલે જ્યાં સુધી પેટ છે એની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવો જ પડશે. કિન્તુ પેટીની સમસ્યા બીજી છે પેટ ખાલી હશે તો એ માગશે પરન્તુ પેટી ખાલી હશે તો એ માગવા નહીં જાય.

એકેક દિવસ પહેલાં એક ભાઈ મારી પાસે આવ્યા કહેવા લાગ્યા મહારાજ પેટ માટે પેટી ભરવી છે પેટી ખાલી હશે તો પેટ પણ ખાલી જ રહેશે. પરન્તુ એમની આ દલીલ મને ઠીક લાગતી નથી. મેં કહ્યું પેટી ખાલી હોવાની સ્થિતિમાં પણ પેટ તો ભરી શકાય છે એ ઋષિ-મહર્ષિઓ પાસે ક્યાં પેટીઓ ભરી હતી, છતાંય પેટ ભરવાની સમસ્યા એમની સામે કદી આવી નહોતી. પશુ અને પંખીઓ પાસે પેટીઓ ક્યાં છે ? છતાંય પેટ તો કોઈનું ખાલી રહેતું નથી. એ તો ફક્ત પેટ ભરે છે પેટી ભરતા જોવામાં આવ્યા નથી. એક ગાયની સામે લીલાછમ ઘાસનો ભંડાર પડ્યો છે એ તો એના પેટમાં સમાશે તેટલું જ ખાશે. પરન્તુ માનવી જાણે આ વાત સમજ નહીં એ પેટ તો ભરે જ છે સાથે પેટી પણ ભરવા માગે છે ઘણી વાર એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે અમુક વ્યક્તિ એક પરિવારમાં વર્ષો સુધી રહ્યો સાથે ખાધુ-પીધુ પરન્તુ એક દાડો એ જ સજ્જન એની તિજોરી પર હાથ મારી ચાલ્યો ગયો. પેટી ભરવાની ભૂખે સારાં વાતાવરણને બગાડી નાખ્યું છે

તથાપિ પેટની સમસ્યા બધાની સાથે છે એટલે જ એક વિચારકે

કહ્યુ છે, કે પેટ ન હોત તો માનવ ઈશ્વર હોત. સૂર્ય પણ ગોળ છે, ચન્દ્ર પણ ગોળ છે અને લોટની નાની રોટલી પણ ગોળ છે. પરંતુ સૂર્ય અને ચન્દ્રની અપેક્ષાએ રોટલાને વધુ લોકપ્રિયતા સાંપડી છે. ચન્દ્રની શાંત, સ્નિગ્ધ ચાંદની કવિઓની કાવ્યભૂમિ રહી છે કિન્તુ એનો ઉદય ચક્રવાક (એક જાતનું પક્ષી) માટે દુઃખપ્રદ જ બને છે કમળ એને જોઈને પોતાની બધી હાસ્ય છટા ભૂલી જાય છે એટલે જ ચન્દ્ર પણ સમસ્ત વિશ્વનું પ્રીતિપાત્ર બની શક્યો નથી બીજી બાજુ સહસ્ર કિરણધારી સૂર્ય અંધકારની સામે બાથ ભીડી સંસારને નવપ્રકાશ આપે છે તથાપિ એનો ઉદય ઘૂવડ માટે સંકટપૂર્ણ છે કારણ કે સૂર્યના ઉદયની સાથે જ ઘૂવડ પોતાની આંખોની રોશની ખોઈ બેસે છે પરન્તુ પેલો નાનો-શો રોટલો સારીય દુનિયા માટે પ્રિય બન્યો છે

એક સમ્રાટ છે, એના કોષાગારમા જવાહીરોની થપ્પીઓ જામી છે, પરંતુ એ પણ દસ વાગતા ઘઉંના રોટલાને જ યાદ કરે છે આજ સુધીના ઇતિહાસમા કોઈ પણ સમ્રાટ તેમ ચક્રવર્તીએ મોતી અથવા હીરાનો રોટલો ખાધો સાંભળ્યો નથી. તમને જો કોઈ પૂછી બેસે કે તમારે મોતી જોઈએ છે કે જુવાર? તો આ બન્નેમાથી તમે શું પસંદ કરશો? કલ્પના કરો, એક ભાઈએ તમને કહ્યું 'મારી પાસે એક મણ જુવાર છે અને પાંચ અસલી મોતી છે તમે ચાહો તે લઈ શકો છો' તમારા હાથ કઈ બાજુ લંબાશે? ભલે તમે ન બોલો પરંતુ આવો પ્રસંગ ખરેખર જ આવી પડે તો તમારો હાથ પેલા મોતી તરફ જ લંબાશે પરંતુ માનવસમાજના પાપોથી એ પ્રવૃત્તિ રૂષ્ટ બની ગઈ અને માનવીના અશુભ વિપાકોદયને કારણે દેશમા વ્યાપક દુષ્કાળ પડ્યો. અન્નના અભાવે માનવીનાં જીવન સૂકા રેગિસ્તાન (રણ) જેમ ઝૂરવા લાગ્યા ચારેય બાજુ અન્ન માટે પોકાર થવા લાગ્યા. દીકરી એક વાડકો મોતી ભરીને પોતાના પિતાને ઘેર પહોંચે છે અને અશ્રુભરી આંખોએ બોલે છે 'પિતાજી, નાના બાળકો અન્નાભાવે તરફડી રહ્યાં છે હુ પિતાને દ્વારે આવી છું આ મોતી ભરેલો વાડકો તમે રાખો અને આને બદલે એટલા જ માપમા મને જુવારના દાણા આપો પુત્રીની કરુણ કહાણી સાંભળી પિતાનું હૃદય ઊભરાઈ આવે છે અને કરુણ સ્વરે કહે છે 'બેટી, આવા મોતી ભરેલા બે વાડકા તું લઈ જા અને ક્યાયથી એક વાડકો જુવાર તું જ લાવી આપ'

આવા વિકટ સમયે જો કોઈ આપને એમ કહે કે અમારી પાસે એક

એક જુવારની છે અને બીજી છે મોતીની તમે ચાહો તે લઈ શકો છો. હવે તમે શું લેશો જુવાર કે મોતી? જુવાર" (સભામાંથી અવાજ આવે છે) આવા સમયે જુવાર જ લેવાનું પસંદ કરીશું અરે તમે તો અહીં ને અહીં જ પકડી ગયા. (સભામાં હર્ષની લહેર)

હા તો માનવીનું જીવન મોતીઓનું નહીં પણ અન્નના દાણાનું છે. હીરા અને મોતીના અભાવે દુનિયાનો એક પણ આદમી મરશે નહિ કિન્તુ અન્નના અભાવે હજારો માનવીઓ ભૂખમુખે હોમાઈ ગયા છે પેટમાં રોટલો (ધાન) પડ્યો છે એટલે ધર્મની વાત પણ યાદ આવશે. ભારતીય પ્રાચીન સંતો કહેતા

भूखे भजन न होय गोपाला
यह लो कंठी और यह लो माला।

પેટમાં ઉંદરડાં કૂદી રહ્યા છે એવા સમયે જો સામાયિકનો ઉપદેશ દેવામાં આવે તો કેટલી અસર થશે એની? ભૂખ્યાને પહેલાં રોટલો આપો પછી જ ધર્મોપદેશ કારણ કે ઘડામાં પાણી પૂરું ભર્યું હશે તો જ તે સ્થિર રહી શકે છે અને એમાં આપણું પ્રતિબિંબ પણ જોઈ શકાય છે પરંતુ જો અધૂરો હોય અને પાણી અસ્થિર હોય તો આપણે આપણું પ્રતિબિંબ ઠીક ઠીક જોઈ શકીએ નહીં એ જ પ્રમાણે આપણે બીજાને ઉપદેશ આપીએ છીએ પરંતુ સાંભળનારનું મન જો સ્થિર ન હોય તો એમાં આપણા ધર્મનું પ્રતિબિંબ નથી પડી શકતું અને આપણી વાત એના મનમાં બેસી શકશે નહીં અને જ્યાં સુધી તન સ્થિર ન હોય ત્યાં સુધી મન પણ સ્થિર રહી નથી શકતું તન અને મનની સ્થિરતા માટે પેટની સમસ્યાનો ઉકેલ પ્રથમ થવો જરૂરી છે ભૂખની ઉપશાન્તિ થતાં મનમાં સ્થિરતા આવી શકે છે અને ત્યારે જ ધર્મ-સ્વર એનામાં ગાજી શકાય છે

પેટ જ્યારે ભૂખપીડિત હોય છે ત્યારે બુદ્ધિ પણ અનાચાર તરફ દોડી જાય છે શાસ્ત્રોનો એક શ્લોક છે—

बुभुक्षितः किं न करोति पापम् ।

વિશ્વમાં કેટલાંય પાપ છે જે ભૂખ (બુભુક્ષા) ન શમાવતી હોય કરતો નથી ભૂખ્યા હોય અને મન અન્ન આદિ આપવાની વાતુ ન માને એ ભૂખપીડિત મ માનવ ક્રોધ પ્રેમ ભૂલી જાય છે અને પોતાની

બચ્ચાઓ પર ઝાપટ મારે છે અને સર્પિણી જ્યારે પ્રસવપીડાથી પીડાય છે અને અન્ય કશો શિકાર એને ન મળતા એ ભૂખી બાપડી નવજાત નાગ શિશુઓને જ ભરખી જાય છે

આ તો થઈ પશુજગતની વાત, જે અસભ્યતા અને અસસ્કારિતા માટે બદનામ છે પરતુ સભ્યજગતનો માનવી પણ જ્યારે ભૂખ–પીડાથી પીડાતો હોય છે ત્યારે એ પણ સભ્યતા ને શિષ્ટતાની પોથીને એક બાજુ ફેકી દે છે.

છપ્પનિયાનો દુષ્કાળ, એ દુષ્કાળની ક્રૂર કહાણી છે જનતા અન્નના દાણા દાણા સારુ તડપી રહી હતી અન્નાભાવે મનુષ્યોના શબો રસ્તાઓ પર ખડકાઈ રહ્યા હતા. મેવાડની આ વાત છે એક કૃશકાય મહિલા આગણે બેસી ધાનના દાણા શોધી રહી હતી એના ચાર બેટા, જે અનાજના અભાવે સુકાઈને કાટા બની ગયા હતા, 'રોટલો–રોટલો' ની બૂમ પાડતા માની છાતીએ વળગી રહ્યા હતા. એમને પુચકારતી મા કહેતી 'બેટા, હમણાં રોટલો આપુ છુ.' પણ ઘરમા લોટની એક ચપટી પણ નહોતી ત્રણ ત્રણ દિવસથી ચૂલો ઠડો પડયો હતો, વાસી રોટલા પણ ખલાસ થઈ ગયા હતા. મા ઊઠીને બહાર ગઈ. ઘોડાની લાદમા મકાઈના દાણા દેખાતા હતા એના મને એ લેરા એકવાર તો ઈન્કાર કર્યો પરતુ પેટમા જલતી જ્વાલાએ હાથને લબાવ્યા અને એ એક એક દાણો વીણીવીણી પાણીમા ધોવા લાગી. બરાબર એ જ વખતે એક આદમી ત્યાથી પસાર થયો. એની નજર એ માજી પર પડી એ બોલ્યો "આ શુ કરી રહ્યા છો માજી?" આખોમા રહેલા આંસુ લૂછતી એ બોલી. "પેટમા ભભૂકી રહેલા અગ્નિને શાત કરવા શુ નથી કરવુ પડતુ ભાઈ? તમારા દિલમા કઈક કરુણા–દયા હોય તો આ કરમાઈ જતા મારા એ બાળકોને ખરીદી લઈ જાઓ માની પાસે એ કાન નથી જે ભૂખ્યા બાળકોનુ કરુણ રુદન સાભળી શકે" માજીને એ કોમળ હૃદયી વ્યક્તિએ બે રૂપિયા આપ્યા અને બાળકોને પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યો.

બે રૂપિયા વડે પાચ દિવસ નીકળ્યા પરન્તુ આખરે દૂધમુખી એક શિશુએ રોટલાના લાબા ચિત્કાર સાથે સદાને માટે પોતાની આખો બીડી લીધી મા આખોય દા'ડો રડતી રહી બીજે દિવસે એની પેટ–જ્વાળા ફરી ભભૂકી ઊઠી એણે વિચાર્યું 'હવે તો આ મરી ચૂક્યો છે, શા માટે એનાથી જ પેટની આગ શાત ન કરી લઉ?' અને એણે અગ્નિ ચેતાવ્યો માના

એક જુવારની છે અને બીજી છે મોતીની. તમે ચાહો તે લઈ શકો છો. હવે તમે શું લેશો, જુવાર કે મોતી? "જુવાર" (સભામાંથી અવાજ આવે છે) આવા સમયે જુવાર જ લેવાનું પસંદ કરીશું. અરે તમે તો અહીં તેમાં જ ભળી ગયા. (સભામાં હર્ષની લહેર)

હા, તો માનવીનું જીવન મોતીઓનું નહીં પણ અન્નના દાણાનું છે. હીરા અને મોતીના અભાવે દુનિયાનો એક પણ માણસ મરશે નહીં કિન્તુ અન્નના અભાવે હજારો માનવીઓ મૃત્યુમુખે ધકેલાઈ ગયા છે. પેટમાં બટકું (ધાન) પડ્યો છે એટલે ધર્મની વાત પણ યાદ આવશે. ભારતીય પ્રાચીન સંતો કહેતા

भूखे भजन न होय गोपाला
यह लो कंठी और यह लो माला।

પેટમાં ઉંદરડાં દોડી રહ્યા છે એવા સમયે જો સામાયિકનો ઉપદેશ દેવામાં આવે તો કોણ અસર થશે એની? ભૂખ્યાને પહેલાં રોટલો આપો પછી જ ધર્મોપદેશ. કારણ કે ઘડામાં પાણી પૂરું ભર્યું હશે તો જ તે સ્થિર રહી શકે છે અને એમાં આપણું પ્રતિબિંબ પણ જોઈ શકાય છે. પરંતુ તે જો અધૂરો હોય અને પાણી અસ્થિર હોય તો આપણે આપણું પ્રતિબિંબ ઠીક ઠીક જોઈ શકીએ નહીં. એ જ પ્રમાણે આપણે બીજાને ઉપદેશ આપીએ છીએ પરંતુ સાંભળનારનું મન જો સ્થિર ન હોય તો એમાં આપણું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ નહીં પડી શકે અને આપણી વાત એના મનમાં બેસી શકશે નહીં અને જ્યાં સુધી તન સ્થિર ન હોય ત્યાં સુધી મન પણ સ્થિર રહી નહીં શકે. તન અને મનની સ્થિરતા માટે પેટની સમસ્યાનો ઉકેલ પ્રથમ થવો જરૂરી છે. ક્ષુધાની ઉપશાંતિ થતાં મનમાં સ્થિરતા આવી શકે છે અને ત્યારે જ ધર્મ-સ્વર એનામાં સાંભળી શકાય છે.

પેટ જ્યારે ક્ષુધાપીડિત હોય છે ત્યારે બુદ્ધિ પણ અનાચાર તરફ દોટ મૂકે છે. સંસ્કૃતનો એક કવિ કહે છે—

बुभुक्षितः किं न करोति पापम् ।

વિશ્વમાં એવું કયું પાપ છે જે ભૂખ (ક્ષુધા) ન કરાવતી હોય? કોઈ જ્યારે ભૂખી હોય છે અને એને અન્ય કોઈ ખાવાની વસ્તુ ન મળે તો ભૂખપીડિત એ માતાનો સ્વાભાવિક પ્રેમ ભૂલી જાય છે અને પોતાનાં

બચ્ચાંઓ પર ઝાપટ મારે છે અને સર્પિણી જ્યારે પ્રસવપીડાથી પીડાય છે અને અન્ય કશો શિકાર એને ન મળતા એ ભૂખી બાપડી નવજાત નાગ શિશુઓને જ ભરખી જાય છે

આ તો થઈ પશુજગતની વાત, જે અસભ્યતા અને અસંસ્કારિતા માટે બદનામ છે પરંતુ સભ્યજગતનો માનવી પણ જ્યારે ભૂખ–પીડાથી પીડાતો હોય છે ત્યારે એ પણ સભ્યતા ને શિષ્ટતાની પોથીને એક બાજુ ફેંકી દે છે.

છપ્પનિયાનો દુકાળ, એ દુષ્કાળની ક્રૂર કહાણી છે જનતા અન્નના દાણા દાણા સારુ તડપી રહી હતી અન્નાભાવે મનુષ્યોના શબો રસ્તાઓ પર ખડકાઈ રહ્યા હતા. મેવાડની આ વાત છે એક કૃશકાય મહિલા આગણે બેસી ધાનના દાણા શોધી રહી હતી એના ચાર બેટા, જે અનાજના અભાવે સુકાઈને કાંટા બની ગયા હતા, 'રોટલો–રોટલો' ની બૂમ પાડતા માની છાતીએ વળગી રહ્યા હતા. એમને પુચકારતી મા કહેતી 'બેટા, હમણા રોટલો આપુ છુ.' પણ ઘરમા લોટની એક ચપટી પણ નહોતી ત્રણ ત્રણ દિવસથી ચૂલો ઠંડો પડ્યો હતો, વાસી રોટલા પણ ખલાસ થઈ ગયા હતા. મા ઊઠીને બહાર ગઈ ઘોડાની લાદમા મકાઈના દાણા દેખાતા હતા એના મને એ લેવા એકવાર તો ઈન્કાર કર્યો પરંતુ પેટમા જલતી જ્વાલાએ હાથને લબાવ્યા અને એ એક એક દાણો વીણીવીણી પાણીમા ધોવા લાગી. બરાબર એ જ વખતે એક આદમી ત્યાથી પસાર થયો. એની નજર એ માજી પર પડી એ બોલ્યો "આ શુ કરી રહ્યા છો માજી?" આખોમા રહેલા આસુ લૂછતી એ બોલી "પેટમા ભભૂકી રહેલા અગ્નિને શાંત કરવા શુ નથી કરવુ પડતુ ભાઈ? તમારા દિલમા કંઈક કરુણા–દયા હોય તો આ કરમાઈ જતા મારા બે બાળકોને ખરીદી લઈ જાઓ. માની પાસે એ કાન નથી જે ભૂખ્યા બાળકોનુ કરુણ રુદન સાભળી શકે" માજીને એ કોમળ હૃદયી વ્યક્તિએ બે રૂપિયા આપ્યા અને બાળકોને પોતાની સાથે લઈ ચાલ્યો.

એ રૂપિયા વડે પાચ દિવસ નીકળ્યા પરન્તુ આખરે દુધમુખી એક શિશુએ રોટલાના 'લાવ' 'ચિત્કાર' સાથે સદાને માટે પોતાની આખો બીડી લીધી મા આખોય દા ડો રડતી રહી બીજે દિવસે એની પેટ–જ્વાળા ફરી ભભૂકી ઊઠી એણે વિચાર્યું 'હવે તો આ મરી ચૂક્યો છે, શા માટે એનાથી જ પેટની આગ શાંત ન કરી લઉ?' અને એણે અગ્નિ ચેતાવ્યો માના

સાથે બેગનું શબ એમાં શેકાવા લાગ્યું ઠીક તે જ વખતે પેલો સજ્જન ત્યાંથી પસાર થયો. આ દૃશ્ય જોઈ એ તો અવાક્ જ બની ગયો. એણે કહ્યું મા આ શું? એ બોલી શું કરું પેટ માગે છે એને કંઈક તો આપવું જ પડશે. આ રીતે એ બે દિવસ વધુ જીવી શકી ત્રીજે દિવસે ભમ્યો પણ ધાનનો દાણો તો એક પણ મળ્યો નહીં અને ભૂખથી તરફડતી એ મૃત્યુ પામી. એનો આઠ માસનો નાનો બાળક મૃત માતાનું સ્તનપાન કરી રહ્યો હતો પણ એ બિચારાને એની શી ખબર કે માનું દૂધ તો શું એનું લોહી પણ ક્યારનું ય સુકાઈ ચૂક્યું હતું!

આ તો જીવન સામે પેટની સમસ્યા લાગેલી છે એનો ઉકેલ લાવવો જ પડશે. તમે તમારું પેટ ભરો એમાં જૈન ધર્મ ઇન્કાર કરતો નથી કિન્તુ માનવને પેટ ભરવા માત્રથી જ સંતોષ થતો નથી એ તો પેટી પણ ભરવા ચાહે છે પેટી ભરીને એ આનંદ માણે છે પણ વિચારવાનું એ છે કે શું પેટ ભરવાથી સાચું સુખ પામી શકાય છે? એક વ્યક્તિને દસ રૂપિયા મળ્યા અને એણે એ પેટીમાં બંધ કરી મૂક્યા એ અને એક ક્ષણ માટે પોતાના મનમાં આનંદનો અનુભવ કરીશે પરંતુ બીજો મનુષ્ય એ આનંદનો ભાગીદાર બની શકે નહીં બીજી બાજુ અન્ય વ્યક્તિને દસ રૂપિયા મળ્યા એ એની મીઠાઈ લાવે છે પોતાના નાનાં નાનાં ભૂલકાંઓને મીઠાઈ આપે છે બધાં બાળકો ખુશ થઈને નાચવાકૂદવા માંડે છે બતાવો રૂપિયા પેટીમાં રાખવામાં આનંદ છે કે એના ઉપયોગમાં? નદીમાં મીઠું મધુરું જળ છે કિન્તુ એ નદી સાગરને જઈ મળે છે ત્યારે એનું એ જ મીઠું પાણી ખારું બની જાય છે તે જ પ્રમાણે પૈસો પણ બહાર રહે છે ત્યાં સુધી એ પોતાની મીઠાશ ધરાવે છે ને તિજોરીમાં કેદ થઈ ત્યાં એ પોતાની મીઠાશ ખોઈ બેસે છે એનામાં આનંદને બદલે તિરસ્કાર અને દ્વેષના કીટાણુ પ્રવેશી જાય છે

હવે હું પૂછું છું કે વિખેરવામાં સુખ છે કે સંગ્રહ કરવામાં? વિરોધી સેના રસ્તામાં એકઠી થાય છે તો દેશવાસીઓના દિલોમાં ભય છવાઈ જાય છે અને યુદ્ધનાં વાદળો ઘેરાવા લાગે છે પરંતુ સેના વિખેરાઈ જાય છે તો જનતાના બધા ભય અને શોક સમાપ્ત થઈ જાય છે એ જ પ્રમાણે જો કોઈ શહેરમાં બખેડો થાય છે ને ભીડ જામે છે તો સરકારને લાઠીમાર કરવો પડે છે અને કદી કદી તો ગોળીબાર પણ જનતાનો સંગ્રહ થયો કે અશાન્તિ થઈ અને જનતા વીખેરાઈ તો શાન્તિ સ્થપાય છે

અણુબોબ (એટમબોબ) વિજ્ઞાનની સહારક શક્તિનો ચરમ વિકાસ છે. માનવહૃદયની પશુતાનુ નગ્ન પ્રદર્શન છે આજે સમસ્ત વિશ્વમા અસખ્ય માનવીઓ અણુબોમ્બના નામથી ચોકી ઊઠે છે એની સહારક કલ્પનાથી એમના પ્રાણ કપી જાય છે હવે તો એના પ્રતિકારક શસ્ત્રની પણ શોધ થઈ રહી છે તમને આશ્ચર્ય લાગશે પણ ભારતે એનો પ્રતિકાર શોધી લીધો છે અને હિસાના પ્રતિકારમા ભારત સદૈવ મોખરે જ રહ્યુ છે. વધુ સમય સુધી હુ તમને મૂલામણીમા રાખવા ઇચ્છિતો નથી એ શસ્ત્રનુ નામ છે વિસર્જન-અસગ્રહ માનવસમાજ મોટા મોટા શહેરોમા લાખોની સખ્યામા સગ્રહિત થયો છે, એ જો નાના-નાના ગામડા રૂપે વસ્તૃત થઈ જાય તો અણુબોબનો કશો જ ભય રહેશે નહી કારણ કે કરોડો ડોલરોના ખર્ચે તૈયાર થતો અણુબોબ દસ-પાચ ઘરો ઉપર નાખવાની મૂર્ખતા કરવા કોઈ તૈયાર નહી થાય માટે સગ્રહ જ ભયજનક છે એ ભલે પૈસાનો હોય, ધનનો હોય કે પછી જનનો હોય મળ-સગ્રહ પણ તેમ જ દુખજનક છે. એક દિવસ પણ જો મળ-શુદ્ધિ ન થઈ શકે તો શરીરમા રોગ પગપેસારો કરી મૂકશે તમે એક દા'ડો રોટલો નહી ખાવ તો રોગી નહી બનો પરતુ એક દા'ડો પણ મળ-વિસર્જન ન થયુ તો તમે જરૂર બીમાર પડી જવાના એટલે સગ્રહ ન કર્યો તો ચાલશે પણ ત્યાગની તો પ્રથમ જરૂર છે પરતુ આજનો માનવી ત્યાગને સકટ માને છે અને સગ્રહને આનદ

જીવન છે તો આશિક રૂપે સગ્રહ કરવાનુ પણ આવશ્યક બને છે કેમકે વ્યક્તિ પોતાની પારિવારિક જવાબદારી લઈને બેઠો છે એટલે એ દરિદ્રતાપૂર્ણ જીવન વીતાવી શકે નહી પરતુ એણે કોઈ સીમા-મર્યાદા બાધી લેવી જોઈએ મર્યાદામા રહેલો સગ્રહ જીવનને ગતિ આપે છે પરતુ જ્યારે એ પેલી મર્યાદાનુ અતિક્રમણ કરે છે-લાઘે છે, તો એ વિનાશકાર બની જાય છે એજિનની ગતિ સ્ટીમપાવર (વરાળ) ઉપર આધારિત છે એના વિના એ એક ઇચ પણ આગળ ચાલી શકશે નહી જે વરાળ મેકડો ટન વજન ભારતના એક ખૂણેથી બીજે ખૂણે લઈ જવાની ક્ષમતા, શક્તિ ધરાવે છે, એ જ વરાળ જો લીમીટ (પ્રમાણ)થી વધુ સગ્રહિત થઈ જાય તો એ જ વિસ્ફોટ પણ પેદા કરી શકે છે

મર્યાદાનુ અતિક્રમણ થતા બધી વસ્તુઓ માઠી અસર ઉપજાવે છે ભોજન સમી પ્રાણદાયી વસ્તુ પણ જો મર્યાદા કરતા વધુ સગ્રહિત થઈ જાય છે તો પણ રોગ જન્માવે છે શીતકાળમા ઠડીથી બચવા સારુ માનવીને

પૂળા (કાંબો)ની જરૂર પડે છે પણ દસ અથવા વીસપચ્ચીસ પૂળા એકી સાથે એને ઓઢાડી દેવામાં આવે તો રક્ષણ કરવા આવતા એ જ પૂળા એનો શ્વાસ રૂંધી નાખશે.

હા તો મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તમારા સંગ્રહ પર તમારો કાબૂ હોવો જોઈએ. સ્ટીમ (વરાળ) જેવી ચીજ પણ જો અતિ સંગ્રહિત થતાં વિસ્ફોટનું કારણ બને છે તો તેવી જ રીતે સંપત્તિનો પણ જો મર્યાદ કરતાં વધુ સંગ્રહ થઈ જાય તો શું તમારી તિજોરીઓમાં વિસ્ફોટ નહીં થાય? તિજોરીઓમાં ભલે કદાચ વિસ્ફોટ ન થાય પરંતુ સમાજમાં જરૂર એ થવાનો. એક બાજુ અતિ સંગ્રહ થાય છે ત્યારે બીજી બાજુ ખાડો પણ જરૂર થવાનો જ।

સંગ્રહ જ જો કરવો છે તો માની જેમ કરો. એક માતા રોટલા ઘડે છે રોટલા-રોટલીઓ તૈયાર થતાં જાય છે તેમ તેમ એ ડબ્બામાં (ગરવામાં) એકઠી કરતી જાય છે પરંતુ જ્યારે કુટુંબના માણસો જમવા આવે છે ત્યારે એને ખોલી નાખે છે અને એકઠી કરેલી રોટલા-રોટલીઓ એમને પીરસી દે છે એટલું જ નહીં આગ્રહ કરી કરીને જમાડે છે એ જ પ્રમાણે તમને આવો અવસર મળે છે કે તમે તમારી નૈતિકતા ને પ્રામાણિકતા સાથે ધનસંચય કરી શકો છો. કરો તો એમાં જૈન ધર્મને કોઈ આપત્તિ નથી. પરંતુ તમારા જ સમાજના ભાઈઓ આર્થિક મુશ્કેલી અનુભવી રહ્યા હોય અને લાજને એક બાજુ રાખી પોતાની સમસ્યા તમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત કરે છે અને તમારામાં એનો ઉકેલ લાવવાની ક્ષમતા છે તો તમે પણ તિજોરીઓનાં ભાગ્યમાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકી દો. પછી ભાવિની ચિંતા ના કરશો.

જગડુ શાહે સંગ્રહ કર્યો હતો પણ જ્યારે ભારત પર દુષ્કાળનાં વાદળો ઘેરાવા લાગ્યાં તો એમણે તિજોરીઓનાં તાળાં ખુલ્લાં કરી મૂક્યાં. વર્ષોની ઉપાર્જિત સંપત્તિ દેશબાંધવો માટે લૂંટાવી દીધી માટે સંગ્રહિત સંપત્તિ સમાજ સારુ દેશ સારુ કે રાષ્ટ્ર સારુ ઉપયોગી બને છે તો તે તમને જરૂર શાંતિદાયક બનશે. નહીંતર ફક્ત પેટી ભરતા જ ગયા અને એમાંથી એક પૈસો પણ સમાજ ઉત્કર્ષ કામમાં ન આવ્યો તો એ સંપત્તિ વિપત્તિરૂપ નીવડશે. સમ્રાટ સિકંદર પાસે હીરા ઝવેરાતનો અખૂટ (અક્ષય) કોષ હતો. જેમ અનાજના વેપારીઓને ત્યાં અનાજના કોઠાર ભર્યા રહે છે તેમ સિકંદર

પાસે મોતીઓના કોથળા ભર્યા હતા, તો પણ એ પોતાના જીવનમા એક ક્ષણ પણ શાતિ પામી શકયો નહીં.

જીવનની સાચી શાતિ અપરિગ્રહમા છે ભગવાન મહાવીરે અઢી હજાર વર્ષો પૂર્વે, ભારતની કોટા-કોટી જનતાને અપરિગ્રહનો માર્ગ બતાવ્યો હતો. આજે પણ વિશ્વને તે જ અપરિગ્રહવાદની જરૂર છે અપરિગ્રહવાદ જ્યારે આવી જશે ત્યારે પેટી ભરવા કોઈ તત્પર થશે નહી સચયવૃત્તિ માનવના દિલ ને દિમાગમાથી નીકળશે ત્યારે જ પરિવારમા, સમાજમા, રાષ્ટ્રમા અને વિશ્વમા સર્વત્ર શાતિનો સૂર સભળાશે.

દિનાક "જૈન ઉપાશ્રય"
૨૦ જુલાઈ, ૧૯૫૮. કોટ, મુબઈ-૧

પુસ્તક શું છે?

૧ પુસ્તક એ મહાપુરુષોના સ્થાયી બનેલા વિચારો છે પુસ્તક રૂપી શિક્ષક ચાબુક માર્યા વિના, ક્રોધના સખત શબ્દો કહ્યા વિના, તેમ જ પૈસા અને વસ્ત્રો લીધા આપણને ઉપદેશ આપે છે.

૨ પુસ્તક એ સંસારસમુદ્રમા તરતા યુવકને પણ સફેદવાળ વિનાનો અનુભવવૃદ્ધ બનાવી દે છે

૩ મસ્તિષ્કને તેજસ્વી બનાવવાનો બીજો રસ્તો છે વિદ્યા ભણવી તે મનુષ્યમા પશુતા પણ છે, અને દેવતા પણ છે. પશુતામાથી ધીમે ધીમે વિકાસ પામીને એ મનુષ્ય બને છે અને મનુષ્યથી ઉપર જઈને એ દેવપદ પ્રાપ્ત કરે છે પશુતા પતન છે, અને મનુષ્યત્વ એ ઉત્થાન છે. મનુષ્યત્વના જેટલા સાધનો પશુત્વથી ઉપર ઊઠવામા સહાયક માનવામા આવ્યા છે, તેમા મુખ્ય સાધન શિક્ષા એ મુખ્ય છે એટલા માટે જેટલા સારા સારા પુસ્તકો વાચશો, તેટલો દિમાગ અધિક તેજસ્વી બનશે

તોળી-તોળીને બોલો

આજે તમે વાણી અંગે સાંભળવા આવ્યા છો. વાણી એ માનવ-સૃષ્ટિનો સૌ કરતાં મોટો ચમત્કાર છે. માનવને પશુ-જગતથી જુદી પાડનાર શક્તિ એ વાણી જ છે. જીભ તો પશુઓને પણ મળી છે પણ એ બોલીને પોતાના વિચારો બીજાની સામે વ્યક્ત કરી શકતાં નથી. જ્યારે માનવ પોતાના આન્તર-મનના વિચારોને વાણીના માધ્યમ વડે વ્યક્ત કરી શકે છે. જેમ અમૃત દેવોની સંપત્તિ છે તેમ મધુર વાણી એ માનવની સંપત્તિ છે.

વાક્-શક્તિ આકર્ષણ-કળાનું એક મુખ્ય કેન્દ્રબિંદુ છે. એમ તો સૌન્દર્યમાં પણ આકર્ષણ છે જ. મોં પર ચાહે તેટલું સૌન્દર્ય નીતરી રહ્યું હોય પણ વાણીનું સૌન્દર્ય અગર તમારી પાસે નહીં હોય તો બીજાં બધાં સૌન્દર્ય ફિક્કાં જ રહેશે.

મયૂર (મોર) ને પ્રકૃતિએ અપૂર્વ સુંદરતા બક્ષી છે. એની એક એક પાંખે એવાં ચિત્રો પુરાયાં છે કે જાણે કળાકારે પોતાની બધી કળા એના પર જ અર્પણ કરી દીધી છે. એ કળાકારની પીંછીએ મોરને રંગ ભરી સુંદરતા દીધી પણ વાણીની મધુરતા દેવામાં એણે લોભ કર્યો છે. જ્યારે કોયલનો વર્ણ (રંગ) કાળો છે એટલે શારીરિક સૌન્દર્ય એને મળ્યું નથી પણ પ્રકૃતિનો ઉત્તમ જાદુ-વાણીની સુંદરતા-એ પામી ગઈ છે. એટલા જ માટે કોકિલાનો સ્વર કવિઓની કાવ્યભૂમિકામાં અમર થઈ ગયો છે પણ મયૂરની સુંદરતા કવિતાઓમાં અમર થઈ શકી નથી. સુંદરતાની ઉપમા આપતા કોઈએ મયૂરને આ (પ્ર) વાદ કર્યો નથી. જ્યારે દુનિયાના કોઈ પણ ખૂણે સ્વરલહરીઓ કાનોમાં અથડાય છે કે કોયલનું સ્મરણ થયા વિના રહેતું નથી અને આપણે બોલી ઊઠીએ છીએ કે કોયલ કૂજી રહી છે.

હા, એક વાત હજુ પણ છે અને તે એ કે રૂપનો જાદુ કાંઈ આપણા હાથમા નથી એ તો પ્રકૃતિએ દીધેલ છે એ નિશ્ચિત છે કે કાળી ચામડીને તમે ગોરી નહી બનાવી શકો ભલેને તમે જોઈએ તેટલો લક્સ સાબુ ઘસી નાખો કે પછી સ્નો પાવડરના ડબ્બા ખાલી કરી દો, પણ અસુદરને સુદર બનાવવાની તાકાત એ સ્નો-પાવડરમા નથી પરતુ વાણી ઉપર તો તમારો અધિકાર છે તમે બોલતા-ચાલતા મધુરતા પ્રસારી શકો છો, સ્વરમા કોમળતા ન આવે તો એની કશી ચિંતા નહી પણ કોમળ શબ્દોમા વાત કરશો તો તમે બીજાના હૃદયમા પ્રવેશ કરી શકશો

સાથે જ વાણીથી માનવની પરીક્ષા થઈ જાય છે ચતુર બેનો જેમ કુભારને ત્યાં કઈક ખરીદવા જાય છે ત્યારે પહેલા હાથના ટકોરા વડે ચકાસી જુએ છે કે આ (ઘડો) ફૂટેલો છે કે અખડ તેમ આદમી પોતાની વાતોથી એ પ્રગટ કરી દે છે કે એ બુદ્ધિમાન છે કે બેવકૂફ ? જીભ દ્વારા શરીરની આતરિક સ્થિતિનુ અનુમાન કરી શકાય છે કોઈ રોગી જ્યારે વૈદ અથવા ડૉક્ટર પાસે જાય છે ત્યારે એ (વૈદ અથવા ડૉક્ટર) એને સર્વ પ્રથમ જીભ બતાવવા માટે જ કહે છે જીભ જો ગદી હશે તો એ કહેશે કે તમારુ પેટ સાફ નથી તેવી જ રીતે આપણી જીભ જો ગદી છે, એનાથી કટુ શબ્દો નીકળે છે તો સમજવુ કે જરૂર અદર કઈક ગદુ છુપાયેલુ છે

મનુષ્યે બોલવામા પણ વિવેકનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ વાણી દ્વારા મિત્રોની સખ્યા વધારી શકાય છે તેમ વાણી શત્રુ પણ પેદા કરી શકે છે. મનુષ્યે એવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ કે જેથી એની વાણી દ્વારા મિત્રોની જ સખ્યા વધે એની વાણીમા અમૃતધારા હોવી જોઈએ કે જેથી અશાત માનવીના મનનો અગ્નિ પણ શાત કરી દે ઝેર તો સાપ પણ થૂકે જ છે ! તેવી જ રીતે વીછી અને છછુદર પણ વેરનુ જ વમન કરે છે પરતુ હે માનવ ! તુ તો સસારનો સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રાણી છે તારી પાસે કોઈ આવે અને એને ઝેર જ મળે એ તારી શાનની વિરુદ્ધ છે તારી પાસે તો અમૃત છે, તો બોલતી વખતે તારી જીભથી અમૃત-ધારા જ વહેવી જોઈએ કે ઈ તારી પાસે શત્રુતા લઈને આવ્યુ હોય તો પણ એ પાછો ફરે ત્યારે મિત્ર બનીને જાય, તમારી મધુર-વાણીની સુદર છાપ લઈને જ જાય મીઠી વાણીની એમ તો કઈ જ કીમત નથી પણ એ છે તો મહાન જ જ્યારે કઠોર-કટુ-ભાષા છે સસ્તી, પણ એનુ રૂપ તો ખોટા સિક્કા જેવુ છે જે ક્યાય ચાલતુ નથી, તેમ કઠોરકટુ ભાષા પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી

બાળપણમાં આપણી માતાએ આપણી જીભને દૂધ વડે પોઈ હતી તો દૂધે ધોવાયેલી જીભને અપશબ્દોથી અપવિત્ર કરશો નહીં. આ જીભે સેંકડો મણ સાકર આરોગી છે. પણ વિચારવું તો એ છે કે આટલી સાકર ખાવા છતાં જીભ મીઠી થઈ છે કે નહીં? વાણીમાં જો મીઠાશ આવી નથી તો ખાધેલી સાકર નકામી સિદ્ધ થઈ છે. એટલા માટે જ શ્રાવકના એકવીસ ગુણોમાં બારમો ગુણ પ્રિય-ભાષણનો છે.

લખતી વેળાએ તમે હ્રસ્વ-દીર્ઘ અંગે ખૂબ સાવચેતી રાખો છો. પદ, પેરાગ્રાફ, અલ્પ વિરામ, પૂર્ણ વિરામ એ બધાં જરૂરી છે. તેવી જ રીતે બોલતી વખતે લખવા કરતાં પણ વધુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. પૂર્ણ-વિરામ, અલ્પ વિરામની ભૂલ અનર્થ નહીં કરાવે, જ્યારે બોલવામાં થયેલો થોડોક અવિવેક પણ બે દિલો વચ્ચે તિરાડનું કામ કરી જાય છે. જ્યાં પહેલાં પ્રેમ-ગંગા વહેતી હતી ત્યાં તિરસ્કાર અને ઈર્ષ્યાનો અગ્નિ પેદા થઈ જશે અને એની જ્વાળામાં એક આદમી જ નહીં પરંતુ સમગ્ર પરિવાર, સારોય સમાજ અને ક્યારેક તો આખુંયે રાષ્ટ્ર બળી ઊઠે છે. માટે વ્યક્તિએ બોલતી વેળાએ વિવેકના ત્રાજવે તોળી-તોળીને બોલવું જોઈએ.

વિચારકોની વાણીના આઠ ગુણ બતાવ્યા છે. વાણીના સૌન્દર્ય માટે ગુણોનો સદ્ભાવ હોવો જરૂરી છે. આ અંગે હવે આપણે વિસ્તારથી વિચાર કરીશું.

कार्य पतित (કાર્ય પતિત)

વાણીનો પહેલો ગુણ છે કાર્ય પતિત. અર્થાત્ જરૂર હોય ત્યારે જ બોલવું, નહિતર મૌન સેવવું. મૌન દ્વારા શક્તિનો સંચય થાય છે. સાથે જ અલ્પ ભાષણથી મનુષ્યની વાણીને બળ પણ સાંપડે છે. મોંઘી ને સુંદર વાતને પણ વારંવાર કહેવામાં આવે તો એ પણ અપ્રિય બની જશે. મનુષ્યના શરીર પર હાથ લાંબા છે, પગ પણ લાંબા છે પણ જીભ નાની છે. પ્રકૃતિની આ રચના એ બતાવે છે કે "માનવ તું કામ વધુ કર, પણ બોલ ઓછું. જેટલું કરવું એનાથી અડધું જ બોલવું." પણ આજે ઊલટી ગંગા છે. મનુષ્ય જેટલું કામ કરે છે એનાથી દસગણી એ જાહેરખબર કરી મૂકે છે.

એક અરબી કહેવત છે કે "જીભ જેની લાંબી ઉંમર તેની નાની." જે વધુ બોલવામાં વિશ્વાસ રાખે છે તે ભૂલ પણ વધુ કરી બેસે છે. એટલા માટે જ તો મનુષ્યને કુદરતે કાન બે આપ્યા છે જ્યારે જીભ ફક્ત એક જ આપી છે.

શરીરના સ્વાસ્થ્ય માટે નિદ્રા (ઊંઘ) જરૂરી છે એવી જ રીતે આત્મિક સ્વાસ્થ માટે મૌન જરૂરી છે મૌન દ્વારા આત્માને શાન્તિ મળે છે જેમ કે ઊંઘથી શરીરને આરામ

"બોલવુ ચાદી છે તો મૌન સોનુ." વાચાળપણુ માનવોચિત છે તો મૌન દૈવોચિત મૌનની સર્વશ્રેષ્ઠ સાધના શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કરી હતી. એમણે સાડા બાર વર્ષ સુધી મૌનસાધના કરી હતી એટલે એમની વાણી સાભળવા દેવો પણુ સ્વર્ગીય સુખ તજી આવતા હતા આજે ભારતમા બોલવાની પણ એક બીમારી પ્રસરી છે મોટા-મોટા નેતાઓને આ રોગ લાગુ પડ્યો છે તેમ અન્ય વક્તાઓને પણ. એટલા માટે આજે શ્રવણુ કરનારાઓની જિજ્ઞાસા ઓછી થવા લાગી છે, જ્યારે પેલી બાજુ વક્તાઓમા બોલવાનો ઉમગ વધતો જ જાય છે એવુ જણાય છે કે શ્રોતા પાછળ ખસતા જાય છે તો વક્તાઓ તત્ત્વજ્ઞાન સભળાવવા માટે હાથ ધોઈને એમની પાછળ પડ્યા છે

એક ગામડે થોડાક મુનિઓ પધાર્યા બે દિવસ રહ્યા અને પછી ચાલી નીકળ્યા એમને પૂછ્યુ તો જવાબ મળ્યો કે અમારુ વ્યાખ્યાન સાભળવા કોઈ આવ્યુ જ નહી તો પછી રહીને શુ કરીએ ? એનો અર્થ એ થયો કે વ્યાખ્યાન સાભળનાર આવે તો જ રહેવુ નહીતર બીજા ગામે જઈ મુકામ કરવો, દુકાન લગાવવી, એ પણુ એક દુકાનદારીનો ધધો થઈ ગયો છે

વધુ બોલવાની આદત પડી ગઈ હોય તો મનુષ્યે પરમાત્મા પાસે વધુ વાતો કરવી જોઈએ અને બીજા માણસો સાથે ઓછી આમ કરવાથી પણુ એ કેટલાક સકટોથી બચી શકશે

વિવેકરહિત વ્યક્તિ વધુ પડતુ બોલીને પોતાનુ કામ કાઢી શકતો નથી; પણુ એક વાક્-ચતુર વ્યક્તિ થોડુ બોલીને પણુ પોતાનુ કામ કઢાવી લે છે આ ઘડિયાળ તમારી સામે ચાલી રહ્યુ છે એમા બે કાટા છે મોટો કાટો પૂરુ ચક્કર મારીને એક કલાકનો સમય બતાવે છે ત્યારે નાનો કાટો થોડુક ચાલે છે, પણુ એ થોડુક ચાલીને પણુ એક કલાકનો સમય બતાવી દે છે

હા, તો એવી કોઈ વાત નથી કે વધુ બોલતી વ્યક્તિ સફળતા જ પામે છે લગભગ એ જોવામા આવ્યુ છે કે વધુ બોલનાર વાણી-વિલાસમાં જ પોતાની શક્તિ ખર્ચી નાખે છે કાર્ય-ક્ષેત્રે એ એક ઇચ પણુ આગળ વધી શકતો નથી જેમ સઘન પાદડાંવાળા વૃક્ષને વધુ ફળો આવતા નથી

બાળપણમાં આપણી માતાએ આપણી જીભને દૂધ વડે ધોઈ હતી તો દૂધે ધોવાયેલી જીભને અપશબ્દોથી અપવિત્ર કરશો નહીં આ જીભે સેંકડો મણ સાકર આરોગી છે પણ વિચારવું તો એ છે કે આટલી સાકર ખાવા છતાં જીભ મીઠી થઈ છે કે નહીં ? વાણીમાં જો મીઠાશ આવી નથી તો ખાધેલી સાકર નકામી સિદ્ધ થઈ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રોના એકત્રીસ ગુણોમાં બારમો ગુણ પ્રિય-ભાષણનો છે

લખતી વેળાએ તમે હ્રસ્વ-દીર્ઘ અંગે ખૂબ સાવચેતી રાખો છો પદ, પેરેગ્રાફ, અલ્પ વિરામ, પૂર્ણ વિરામ એ બધાં જરૂરી છે તેવી જ રીતે બોલતી વખતે લખવા કરતાં પણ વધુ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે પૂર્ણ-વિરામ અલ્પ વિરામની ભૂલ અનર્થ નહીં કરાવે જ્યારે બોલવામાં થયેલો થોડોક અવિવેક પણ બે દિલો વચ્ચે દિવાલનું કામ કરી જાય છે જ્યાં પહેલાં પ્રેમ-ગંગા વહેતી હતી ત્યાં તિરસ્કાર અને ઈર્ષ્યાનો અગ્નિ પેદા થઈ જશે અને એની જ્વાળામાં એક આદમી જ નહીં પરંતુ સમગ્ર પરિવાર, ઘારોપ સમાજ અને કદી-કદી તો સારુંયે રાષ્ટ્ર બળી ઊઠે છે માટે વ્યક્તિએ બોલતી વેળાએ વિવેકના ત્રાજવે તોળી-તોળીને બોલવું જોઈએ.

વિચારકોની વાણીના આઠ ગુણ બતાવ્યા છે વાણીના સૌન્દર્ય માટે ગુણોનો સદ્ભાવ હોવો જરૂરી છે આ અંગે હવે આપણે વિસ્તારથી વિચાર કરીશું

कार्यं पतितं (કાર્ય પતિત)

વાણીનો પહેલો ગુણ છે કાર્ય પતિત અર્થાત્ જરૂર હોય ત્યારે જ બોલવું, નહિતર મૌન રાખવું મૌન દ્વારા શક્તિનો સંચય થાય છે સાથે જ અલ્પ ભાષણથી મનુષ્યની વાણીને બળ પણ સાંપડે છે [illegible] ન સુંદર વાતને પણ વારંવાર કહેવામાં આવે તો એ પણ અપ્રિય બની જશે. મનુષ્યના શરીર પર હાથ લાંબા છે પગ પણ લાંબા છે પણ જીભ નાની છે પ્રકૃતિની આ રચના એ બતાવે છે કે માનવ તું કામ વધુ કર પણ બોલ ઓછું. જેટલું કરવું એનાથી અડધું જ બોલવું પણ આજે ઊલટી ગંગા છે મનુષ્ય જેટલું કામ કરે છે એનાથી દસગણી એ જાહેરખબર કરી મૂકે છે

એક અરબી કહેવત છે કે જીભ જેની લાંબી જિંદગી તેની નાની.” જે વધુ બોલવામાં વિશ્વાસ રાખે છે તે [illegible] પણ વધુ કરી બેસે છે એટલા માટે જ તો મનુષ્યને કુદરતે કાન બે આપ્યા છે જ્યારે જીભ ફક્ત એક જ આપી છે

શરીરના સ્વાસ્થ્ય માટે નિદ્રા (ઊંઘ) જરૂરી છે એવી જ રીતે આત્મિક સ્વાસ્થ્ય માટે મૌન જરૂરી છે મૌન દ્વારા આત્માને શાન્તિ મળે છે જેમ કે ઊંઘથી શરીરને આરામ

"બોલવુ ચાંદી છે તો મૌન સોનુ" વાચાળપણુ માનવોચિત છે તો મૌન દેવોચિત મૌનની સર્વશ્રેષ્ઠ સાધના શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કરી હતી. એમણે સાડા બાર વર્ષ સુધી મૌનસાધના કરી હતી. એટલે એમની વાણી સાભળવા દેવો પણ સ્વર્ગીય સુખ તજી આવતા હતા. આજે ભારતમા બોલવાની પણ એક બીમારી પ્રસરી છે મોટા-મોટા નેતાઓને આ રોગ લાગુ પડયો છે તેમ અન્ય વક્તાઓને પણ એટલા માટે આજે શ્રવણ કરનારાઓની જિજ્ઞાસા ઓછી થવા લાગી છે, જ્યારે પેલી બાજુ વક્તાઓમા બોલવાનો ઉમગ વધતો જ જાય છે એવુ જણાય છે કે શ્રોતા પાછળ ખસતા જાય છે તો વક્તાઓ તત્ત્વજ્ઞાન સભળાવવા માટે હાથ ધોઈને એમની પાછળ પડયા છે

એક ગામડે થોડાક મુનિઓ પધાર્યા બે દિવસ રહ્યા અને પછી ચાલી નીકળ્યા એમને પૂછયુ તો જવાબ મળ્યો કે અમારુ વ્યાખ્યાન સાભળવા કોઈ આવ્યુ જ નહી તો પછી રહીને શુ કરીએ ? એનો અર્થ એ થયો કે વ્યાખ્યાન સાભળનાર આવે તો જ રહેવુ નહીતર બીજા ગામે જઈ મુકામ કરવો, દુકાન લગાવવી, એ પણ એક દુકાનદારીનો ધધો થઈ ગયો છે

વધુ બોલવાની આદત પડી ગઈ હોય તો મનુષ્યે પરમાત્મા પાસે વધુ વાતો કરવી જોઈએ અને બીજા માણસો સાથે ઓછી આમ કરવાથી પણ એ કેટલાક સકટોથી બચી શકશે

વિવેકરહિત વ્યક્તિ વધુ પડતુ બોલીને પોતાનુ કામ કાઢી શકતો નથી, પણ એક વાક્-ચતુર વ્યક્તિ થોડુ બોલીને પણ પોતાનુ કામ કઢાવી લે છે આ ઘડિયાળ તમારી સામે ચાલી રહ્યુ છે એમાં બે કાટા છે મોટો કાટો પૂરુ ચક્કર મારીને એક કલાકનો સમય બતાવે છે ત્યારે નાનો કાંટો થોડુક ચાલે છે, પણ એ થોડુક ચાલીને પણ એક કલાકનો સમય બતાવી દે છે

હા, તો એવી કોઈ વાત નથી કે વધુ બોલતી વ્યક્તિ સફળતા જ પામે છે. લગભગ એ જોવામા આવ્યુ છે કે વધુ બોલનાર વાણી-વિલાસમાં જ પોતાની શક્તિ ખર્ચી નાખે છે કાર્ય-ક્ષેત્રે એ એક ઇચ પણ આગળ વધી શકતો નથી જેમ સઘન પાદડાંવાળા વૃક્ષને વધુ ફળો આવતા નથી

તેમ વધુ બોલનારના જીવનમાં ફક્ત શબ્દોરૂપી પાંદડાં જ બાકી રહેતાં હોય છે કાર્ય-ફળ એમને સાપડતુ નથી

એકવાર બાદશાહ હુમાયુ બહેરામખાનની સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો. વાતચીત દરમિયાન બહેરામખાન આંખો મીંચેલી રાખી હતી. તેથી હુમાયુએ પૂછ્યુ કે શુ તમે સ્વપ્નો સેવી રહ્યા છો ? એનો જવાબ વાળ્યો નહીં સાહેબ વડીલ-વૃદ્ધોના મુખે સાંભળ્યુ છે કે ત્રણ સમયે મનુએ ત્રણ જાતનો સયમ નજરવો જોઈએ. સતની જોડે વાત કરતી વખતે મન પ સયમ રાખવો જોઈએ બાદશાહની સાથે વાતચીત કરતી વખતે આંખો પર સયમ રાખવો જોઈએ અને જનસમૂહ સાથે વાણી પર સયમ રાખવો જોઈએ કારણ કે શબ્દ એ પંખી છે કે જે એક વખત ઊડી ગયા બાદ પાછુ પાંજરામાં આવતુ નથી. જેમ વૃક્ષથી પડેલુ પાદડુ સદા માટે એનાથી જુદુ પડી જાય છે તેમ મુખેથી નીકળેલાં વેણ-શબ્દો સદાને માટે જુદા પડી જાય છે એમને પાછા વાળી શકાતા નથી.

गर्वरहितम् (ગર્વરહિત)

વાણીનો ત્રીજો ગુણ છે ગવ રહિત અર્થાત્ ગર્વરહિત હોવી જોઈએ બોલતી વેળાએ પોતાના મુખે પોતાની પ્રશસાસ્તુતિનાં વેણો ન નીકળવા જોઈએ કેટલાક લોકોની આદત હોય છે કે વાતચીત દરમિયાન પ્રસગ પડતાં તેઓ સ્વ-સ્તુતિ વધુ ગાતા કરતા હોય છે એમની વાતની ઢબ જ જુદી જાતની હોય છે તેઓ કહેતા હોય છે અમે ત્યાં ગયાં, લોકોએ અમને જોતાં જ કહ્યુ આગળ પધારો " ના પાડવા છતાં અમારુ નામ મુખ્ય વક્તાઓમાં લખી લીધુ આખરે અમે ઊભા થયા ને શબ્દો કહ્યાં ત્યાં તો લોકોએ તાળીઓના ગડગડાટ શરૂ કર્યો અને આપણુ જોરદાર સ્વાગત કર્યુ" મિત્રો વળી કહેવા લાગ્યા આપણ તો શુ હતુ જાણે વીજળીના ચમકારા જ જોઈ લ્યો ! બ ત્મન્ આપણુ હતુ ! !

પોતાના મોંએ પોતાનાં ગીત ગાવાં એમાં શોભા નથી. વ્યક્તિ તો પોતાના કામની શી સ્તુતિ કરશે એ તો એનુ કામ જ એની સ્તુતિ ગાશે. કદી કદી તો આદમી એવી ગર્વોક્તિ કરી બેસે છે કે એની વાતનુ એના મોંએ જ ખડન થઈ જાય છે

એક કુંભારે બે ચીજો બનાવી એક હતી દાસ અને બીજુ હતુ વીર. એ બને કહેતો કે સસારની એવી વસ્તુ નથી કે જે મારા વીરને

વેધી-ભેદી શકે અને એવું કોઈ શસ્ત્ર નથી જે મારી ઢાલને છેદી શકે. પણ એકે એને પૂછ્યું 'તમારું તીર જ તમારી ઢાલને છેદવા માગે તો?' આનો એની પાસે કોઈ જવાબ નહોતો હા, તો આદમી ગર્વોક્તિમા વિવેકને ભૂલી જાય છે અને એના પોતાના જ મોએ એની વાતનુ ખડન થઈ જાય છે.

સ્વ-સ્તુતિની ભૂખ વ્યક્તિના મસ્તિષ્કમા જ્યારે સવાર થઈ છે ત્યારે એ વિચારી શકતો જ નથી કે એની યુક્તિ એને કયા સુધી સગાથ-સાથ આપશે એકવાર હુ એક ગામડે પહોચ્યો, ત્યા એક શેઠ મારી પાસે આવ્યા. વાતચીત દરમિયાન તેઓ બોલ્યા "ઘરની તો મારે શી વાત કરવી, નોકર સવારે જ્યારે ઝાડૂ કાઢે છે ત્યારે પાચ-દસ રૂપિયા તો કચરામા જ પડેલા મળે છે એ રોજ મારી પાસે આવે અને કહે 'શેઠજી, આજે આટલા રૂપિયા મળ્યા' હુ તો એને કહી દઉ છુ, 'ભાઈ તને જે મળ્યા તે તારા કિસ્મતના છે' પણ જ્યારે હુ એના વિશેષ પરિચયમા આવ્યો; અને જનતાના મોએ એમનુ અસલી રૂપ જાણવા મળ્યુ ત્યારે હું સમજી શક્યો કે શેઠજી કેટલા ઊડા પાણીમા છે!"

ત્યાની જ એક બીજી વાત છે પર્યુષણ પર્વના પ્રવચન દરમિયાન મેં ગુજરાતના નક્ષત્ર સમા, વિશાળહૃદયી એમા દેદરાણીની ઉદારદિલી વાતો સભળાવી કે એ દાનવીરે પૂર્વોપાર્જિત સચિત સપત્તિને ગુજરાતની દુષ્કાળ-પીડિત જનતા માટે કઇ રીતે અર્પી દીધી અને ગુજરાતની જનતાના પ્રાણ બચાવ્યા તેમજ વૈશ્ય નીતિનો ઉજ્જવળ ઇતિહાસ કાયમ કર્યો, ત્યારે એ જ શેઠજી મારી પાસે આવ્યા અને બોલ્યા 'જે કથા આપણે હમણા અમને સભળાવી, બસ, એ જ વાત મારે ત્યા પણ છે અહીના લોકો મને એમો દેદરાણી જ કહે છે' આસપાસ ઊભેલા લોકો મનમા જ હસી રહ્યા. હું પણ હાસ્યને ટાળી શક્યો નહી મે મનમા જ કહ્યું સ્વ-સ્તુતિની ભૂખ ન બોલાવે તેટલુ થોડુ જ છે!

તો વાત-વાતમા જ્યા વારવાર 'હુ' શબ્દ વિક્ષેપ કરે છે ત્યારે એ વાતનો આનદ ઊડી જાય છે બોલનાર વ્યક્તિ ભલે આ ન સમજે પણ સાભળનારના મન પર એની અસર એવી જ થાય છે જેવી કે વરસાદને લીધે વૉટર-કલરના ચિત્રની

अतुच्छम् [અતુચ્છતા]

વાણીનો ત્રીજો ગુણ છે 'અતુચ્છમ્' વાણીમા પણ સભ્યતા હોવી એ સર્વ પ્રથમ જરૂરી છે આજે તમે ભોજનમા જેમ સ્વચ્છતા ચાહો છો-

શીખી છે અને એનો વિકાસ ઉત્તરોત્તર કરી રહ્યા છે. પહેલાં પાટલા પર બેસી જમતા હતા જ્યારે આજે ખુરશી-ટેબલ આવી ગયાં છે. વસ્ત્રોની સભ્યતા પણ પ્રતિપળે છે. રેશમ અને નાઈલોનનાં વસ્ત્રો પહેરવા લાગ્યા છે. વાસણોમાં પણ સભ્યતા આગળ વધી છે. મકાનોમાં એર-કન્ડીશનર [વાતાનુકૂલિતા] પણ મૂક્યાં છે. ખાવા-પીવામાં, પહેરવા-ઓઢવામાં અને રહેવા-કરવામાં આપણે સભ્યતા આણી છે પરંતુ બોલવાની સભ્યતામાં આપણે પાછળ રહી ગયા છીએ.

પ્રાચીન ભારત વાણી-સભ્યતામાં પણ આગળ હતું. પત્ની પતિ જોડે વાત કરતી તો 'આર્યપુત્ર' ના નામે સંબોધતી હતી અને પતિ પત્નીને 'દેવી' કહીને બોલાવતો હતો.

મનુષ્યે વાતચીતમાં હંમેશાં ઉચ્ચ શબ્દના જ પ્રયોગનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. તુચ્છ વાણી હૃદયની તુચ્છતા જ બતાવે છે. પહેલાં મોટાં ઘરોની એ જ ઓળખાણ હતી કે તેઓ વાતચીતમાં હંમેશાં ઉચ્ચ ભાષા જ વ્યવહારમાં લાવતા હતા. માતા પણ પુત્રને ઉચ્ચ સંબોધન કરતી હતી. નોકર સાથેની વાતચીતમાં પણ એ જ રીત હતી કે જે ઘરના કોઈ પણ માણસ સાથે રખાતી હતી.

વાણી વડે માણસની પરખ થાય છે. સંસ્કૃતના એક કવિએ કહ્યું પણ છે કે,

न भारं जातस्य ललाट शृंगे
कुक्षौ प्रसुतस्य न पाणि पद्मम् ।
यदा यदा मुंचति वाक्य बाण
तदा तदा जाति कुल प्रमाणम् ॥

અસદાચારી વ્યક્તિના માથે કંઈ શીંગડાં ઊગતાં હોતાં નથી તેમ સદાચારી વ્યક્તિના હાથે કમળ ખીલતાં હોતાં નથી. વ્યક્તિની સારા અને નરસાપણાનાં ચિહ્નો જો તમે જોવા જશો તો તમે ગોથું ખાઈ બેસશો. ચર્મના સૌન્દર્યને જ વ્યક્તિનું ઉચ્ચ-નીચપણું માની બેસશો તો એ પણ ઠીક નથી મનાય. એમ તો આ [illegible] યુગ છે અને મવાલી લોકો પણ સજ્જનોના વેશમાં ફરતા નજરે જોવા મળે છે એટલે વ્યક્તિના સારા અને નરસાપણાની ઓળખ તો એની વાણી પરથી જ તમે કરી શકશો. જ્યારે-

જ્યારે એ બોલે છે ત્યારે-ત્યારે એ પોતાની સરસતા અથવા બુરાઈનો પરિચય આપતો જ હોય છે

કારણ કે જેનુ આતરિક જીવન જેવુ હોય છે, લગભગ એની જીભ પણ એના અ તરનુ એવુ જ ચિત્ર રજૂ કરતી હોય છે, કારણ વાણી હૃદયનુ ચિત્ર છે અને લેખની હૃદયની જીભ છે એક વ્યકિત મીઠાઈ લેવા ગયો પણ એ કોઈ મોચીની દુકાને જઈ ચડ્યો અને ત્યા મીઠાઈની માગણી કરી મોચીની દુકાને મીઠાઈની માગણી કરવી એ સાવ પાગલપણુ છે કેમકે મીઠાઇ તો ક દોઇને ત્યા વેચાતો હોય છે તેમ ઉત્તમ જીવન વિજ્ઞાપન કરનાર પાસે જ ઉત્તમ વાણી પણ સાપડે છે માટે જીવનની સુ દરતા માટે વાણીમા પણ સભ્યતા લાવવી ઘટે છે

धर्मसयुक्तम् (ધર્મસ યુક્તતા)

વાણીનો ચોથો ગુણ છે ધર્મ-સ યુક્તપણુ, વાણી ધર્મમય હોવી જોઈએ ધર્મથી વેગળી વાણી ફક્ત અશાતિના જ બી વાવશે, કારણ કે વાણી તેટલી જ પવિત્ર છે જેટલો કે પરમાત્મા આ જીભ વડે આપણે જો બીજાની નિ દા કરીએ છીએ તો એ સમજી લેવુ ઘટે કે વાણીની પવિત્રતાને આપણે સમાપ્ત કરી રહ્યા છીએ

આજે વ્યક્તિની એ સ્થિતિ છે કે બીજાની આલોચના કરવા પાછળ એ કલાકો વીતાવી દે છે અને મઝાની વાત તો એ છે કે આજે જે વ્યક્તિ અહી ઉપાશ્રયમા આવી સ તોનો ચરણસ્પર્શ કરે છે અને સ ત-જીવન પ્રત્યે શ્રદ્ધાના પુષ્પો વેરે છે તે જ વ્યક્તિ ઉપાશ્રયના પગથિયા ઉતરતાની સાથે સ ત-સાધુઓની આલોચના કરવી શરૂ કરી દે છે જીવનનુ આ કેવુ બહુ-રૂપીપણુ છે ? યાદ રાખજો, આમ કરીને તમે તમારી વાણીની પવિત્રતાનુ હનન કરો છો

મે પોતે એ અનુભવ્યુ છે એક વાર એક ભાઈ મારી પાસે આવ્યા. તેઓ કઈક વાત કરી રહ્યા હતા એટલામા એક બીજા સજ્જન ત્યા આવી ચડ્યા એમને જોતા જ પેલા સજ્જન મલકાતા મલકાતા બોલ્યા "ઓહ તમે છો !" અને મારી તરફ ફરી મને કહેવા લાગ્યા "આ ભાઈ તો અમારા સમાજનુ નાક છે, એમનુ દિલ એટલુ ઉદાર છે કે એમના દ્વારે ગયેલો માણસ આજ સુધી ખાલી હાથે પાછો વળ્યો નથી સ્વભાવ તો એટલો મધુર છે કે સાકર જ જોઈ લ્યો !!" પણ પેલા સજ્જન જ્યા

એમની આંખોથી દૂર થયા કે એ જ ભાઈ સાહેબ આગળ કહેવા લાગ્યા
"મહારાજ સાહેબ, પ્રથમ મેસુીના એ રૂપયું છે અને પૂરો ચારસોને વીસ."
હું વિચારવા લાગ્યો એક ક્ષણ પહેલાં આ જ ભાઈએ સજ્જનની સ્તુતિગાથા
ગાઈ રહ્યા હતા અને બીજી જ ક્ષણે તિરસ્કારનો વરસાદ! આ છે વાણીનું
મધુરપીપણું જે વાણીની પ્રતિભાનો નાશ કરે છે. તમે એનાથી સચેત
રહો અને સાથે જ વાણીમાં કોઈના પ્રત્યે તિરસ્કાર પ્રકટ ન કરો. ધિક્કાર,
તિરસ્કાર અને અવિચાર એ વાણીના વિકારો છે. આનાથી પણ તમારે
સદા બચતા રહેવાનું છે.

વાણીનો ઉપયોગ સત્યને છુપાવવા સારુ કદી ન થવો જોઈએ. બલ્કિ
એના વિકાસ માટે પ્રયોગ થવો જોઈએ. જેમ શરીરમાં ગરમીની જરૂર છે
તેમ વાણીમાં સત્યની જરૂર છે. શરીરની ગરમી જ જો સમાપ્ત થઈ જાય
તો બાકી શું રહી જશે વારુ? વાણીની સુંદરતા શણગારમાં કે બનાવટમાં
નથી. એ વાણીનું શરીર છે. વાણીનો આત્મા સત્ય છે અને જો સત્ય જ
વિદાય પામે તો મડદું જ બાકી રહેશે ને! મડદાને ચાહે તેટલું શણગારો,
સજાવો પરંતુ એમાં સજીવ સમી ચમક દમક કે તેજ આવી જ નહીં શકે.
રામના જીવનની એક નાની એવી વાત મને યાદ આવે છે. એમ તો રામનું
જીવન સ્વયં એક પ્રકાશપૂંજ છે. એમના જીવનની દરેક બીના નવો પ્રકાશ
પાથરે છે અને એટલા જ માટે લાખો વર્ષો વીતવા છતાં પણ રામનું જીવન
વૃત્ત આજે પણ એટલું જ નવીન છે જેટલું એ તે સમયે (લાખો વર્ષો
પહેલાં) હતું.

રામના જીવન-ઈતિહાસમાં સર્વ કરતાં એ દુઃખદ બીના હતી જ્યારે
સંગ્રામના યુદ્ધમાં એમનો પ્રિય ભાઈ લક્ષ્મણ સદાને માટે મારી ગયો. રામની
સેનામાં સન્નાટો છવાઈ ગયો. પોતે રામ પણ ચોધાર આંસુ વહાવી રહ્યા.
સમગ્ર પ્રેમ અને વત્સલતા એ આંસુઓમાં નીતરતાં હતાં. ભાઈનો વિયોગ
અને તે પણ આવી ભયાવહ ક્ષણોમાં! એના વીરતાભર્યા બાહુબળના જોરે
જ રામે રાવણ સામે યુદ્ધ પોકાર્યું હતું! વિજય આજે પરાજયમાં સ્થાન
લઈ રહ્યો હતો. એમનું હૃદય પિગળાઈ રહ્યું હતું. શું મોઢું લઈને અયોધ્યા
પાછા ફરીશ! લક્ષ્મણ ને એની ભાભીને ભૂલી શું રામ એકલા અયોધ્યામાં
પગ મૂકી શકશે! અને અને સુમિત્રાની અશ્રુ-ભરી આંખો લક્ષ્મણ માટે
તલસી રહેશે તો એ શું જવાબ વાળશે એનો! અને ઊર્મિલા! શું એને
સહી શકાશે! વિચારતાં વિચારતાં રામની આંખો ફરી ઊભરાઈ આવી ત્યાં

જ હનુમાન આવી પહોંચ્યા અને બોલ્યા "પ્રભો, ઊઠો, વૈદ આવી ગયો છે લંકાના સૌથી મોટા ચિકિત્સક-વૈદને સૂતેલો જ ઉપાડી લાવ્યો છું. એ પડી આપશે અને... અને વીર લક્ષ્મણ ફરી આંખો ખોલશે. એમને ફક્ત મૂર્છા જ આવી છે ઊઠો, ભગવન્!"

વૈદરાજ સુષેને આશ્ચર્યભરી આંખોએ રામને જોયા. એનું મન બોલી ઊઠ્યું: મર્યાદા-પાલક રામની સ્તુતિ તો આ કાનોએ શ્રવણ કરી છે પણ આજે જરા નજરે જ અનુભવ કરી લઉં. અને એણે કહ્યું: "રામ, હું તૈયાર છું લક્ષ્મણની ચિકિત્સા હમણાં જ કરી દઉં છું, પણ એક પ્રશ્ન મારા મનમાં ઘોળાઈ રહ્યો છે. હું રાવણનો વૈદ છું, જેના ધાનનું લોહી મારી નસોમાં ભમી રહ્યું છે અને આપ રાવણના મિત્ર બનીને લંકા આવ્યા નથી. એટલે રાવણના શત્રુની ચિકિત્સા કરવાથી હું સ્વામી-દ્રોહી તો નહીં કહેવાઉં ને? ક્યાંય આ સુષેનનું નામ કર્તવ્ય-ભ્રષ્ટ વ્યક્તિઓની શ્રેણીમાં તો નહીં લખાઈ જાય ને?"

રામ એક ક્ષણ થોભ્યા ને જવાબ વાળ્યો: "હા, વૈદરાજ, તમે ઠીક કહો છો. હું અત્યારે રાવણનો મિત્ર નથી અને તમે રાવણના સેવક છો. લક્ષ્મણની ચિકિત્સા તમને સ્વામી-દ્રોહી જરૂર બનાવશે. જે રામે સત્યના રક્ષણ કાજે અયોધ્યાનું સિંહાસન તજ્યું, પિતાનો સ્નેહ અને માતાની મમતા છોડી ચૌદ વરસનો જેણે વનવાસ સ્વીકાર્યો એ જ રામ સત્યને માટે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને તજી શકે છે. લક્ષ્મણ મારો ભાઈ છે, શું એટલા માટે હું તમને સ્વામી-દ્રોહનું પાપ કરાવું? એ કદી સંભવ નથી. તમે સપ્રસન્ન લંકા પાછા ફરી શકો છો." હનુમાન તરફ વળી કહેવા લાગ્યા: "હનુમાન, આમને સાદર વિદાય આપો."

રામની સત્યપ્રિયતાનું આ અલૌકિક ચિત્ર જોઈ સુષેન ગદ્ગદ બની ગયો. બોલ્યો: "આજે આ આંખો ધન્ય બની છે. આજ સુધી તો કાનો વડે તમારી સ્તુતિ જ સાંભળી હતી પણ આજે તો એ સત્ય-પ્રિયતાને હું સગી આંખોએ પ્રત્યક્ષ નિહાળી રહ્યો છું. રામ, તમે માનવ નથી, દેવ છો. તમારા જીવનની સુગંધિ યુગ-યુગ સુધી અમર રહેશે. સંતોની પાવન જીભે તમારી કથા રહેશે અને માળાના પાવન મણકા ઉપર ભક્તો તમારું નામ જપશે. હું વીર લક્ષ્મણનો ઉપચાર કરીને પણ કર્તવ્ય-ભ્રષ્ટ બની શકતો નથી, કારણ કે વીર વિભીષણ અહીં જ છે. પછી રામની સેવા કોઈને પાતક બનાવે, એ આ દિલ માની શકતું નથી."

આ છે વાણીનો ધર્મ-સાથ, જે કતલખાનો જેમ કસાઈઓમાં પણ વાણીથી ધર્મનો વિયોગ સહન કરી શકતો નથી.

निपुणम् (નિપુણતા)

વાણીનો પાંચમો ગુણ છે નિપુણતા વાક્-ચાતુર્ય વાણીને ખીલવે છે જે વક્તા સભાને ઓળખનાર છે તે સભાને પોતાની બનાવી લેશે એ સાચું એને બોલવાની કળા પણ શીખવી પડશે. કઈ વાત ક્યાં ફીટ બેસશે-ઉપયુક્ત બનશે એનું એને જ્ઞાન હોવું જોઈએ બોલવાના અવસરે મૌન રહેવું પણ ઠીક નથી તેમ મૌન સેવવાના અવસરે બોલવું એ પણ પ્રતિભાને ખોવા સમાન છે ભારતરત્ન પં મદનમોહન માલવિયાજીમાં વાણીની કળા એવી હતી કે તેઓ જ્યારે ભાષણ કરતા ત્યારે શ્રોતાજનોને પોતાની વાતની વર્તુળમાં લઈ લેતા. વાણીની આ પ્રતિભાના બળે જ એમણે બનારસ હિન્દુ વિદ્યાલયનું નિર્માણ કર્યું હતું

કેટલીક વખતે એવું બને છે કે વાત એક જ હોય છે પણ એને કહેવાની-રજૂ કરવાની નિપુણતાના અભાવે એક વ્યક્તિ અપમાન પામે છે જ્યારે બીજી વ્યક્તિ યશ મેળવે છે રાષ્ટ્રીય વિષય ઉપર એકવાર એક વક્તા ભાષણ આપવા ઊભા થયા તે બોલ્યા રાષ્ટ્રના અડધા આદમીઓ મૂર્ખ છે બસ આટલું સાંભળ્યું કે જનતા ઊભી થઈ ગઈ વક્તા મહાશયે સારાયે રાષ્ટ્રનું અપમાન કર્યું અને તેથી સભામાં હો-હા થઈ રહી. તે જ વખતે બીજો વક્તા સ્ટેજ ઉપર આવ્યો ને ભારતની પ્રગતિના આંકડા આપતાં બોલ્યો આ દેશની અડધી જનતા શિક્ષિત છે બસ જનતાએ તરત જ તાળીઓના ગડગડાટ સાથે એને વધાવી લીધો.

વાત એક જ હતી પણ નિપુણતાના અભાવે પ્રથમ વક્તાએ ગાળની ખાધી જ્યારે બીજો વક્તા વાણીકૌશલ્યને લીધે સ્વાગત પામ્યો. મધુર ભાષામાં કહેવાતી વાત મિત્રોની સંખ્યામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જ્યારે હિતપ્રદ વાત પણ જો કટુ શબ્દોમાં કહેવામાં આવશે તો મિત્રો શત્રુ બની જશે. ઉર્દૂના એક વિચારકે કહ્યું છે કે

बनके मतीन रहना प्यारी सारे जहान से

અર્થાત પ્યારી દુનિયામાં મારો કોઈ મિત્ર હોય અથવા ન હોય એની મને પરવાહ નથી અને મને એની જરૂર પણ નથી હું જ એક માત્ર

મારી મિત્ર બનીને રહીશ તો દુશ્મન પણ મારા મિત્ર બની જશે હા, તો તમે પણ મિત્ર બનાવવાની જ કળા શીખજો

મિત્ર બનાવવાની કળામાં ગાધીજી અજોડ હતા દુશ્મનાવટભર્યું દિલ લઈને અગર કોઈ એમની પાસે જતુ તો વળતી વખતે દુશ્મનાવટ ત્યાં જ છોડીને જતો ગાધીજીની હાસ્યભરી વાતો જ એવી થતી કે એને લીધે આવેલ વ્યક્તિ વૈમનસ્યને ભૂલી જતી વાત કરવાની કળામા પણ તેઓ એટલા જ નિપુણ હતા એક વખત થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમની પાસે આવ્યા. પોતાના વ્યસ્ત કાર્યક્રમમા પણ તેઓએ એમને સારુ થોડોક સમય ફાજલ પાડ્યો વિદ્યાર્થીઓએ એમની જોડે થોડાક પ્રશ્નો કર્યા પણ કાર્યવ્યસ્ત ગાધીજીએ ટૂકમા પણ સુદર જવાબો આપ્યા ત્યારે એક વિદ્યાર્થીએ ટીખળ કર્યું 'બાપુ, તમારા જવાબો ઘણા ટૂકા છે જ્યારે કર્મ-યોગી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના પ્રશ્નના જવાબમા આખી ગીતા રચી નાખી' હસતા-હસતા બાપુએ જવાબ વાળ્યો "કૃષ્ણ પાસે એક જ અર્જુન હતો જ્યારે મારી સામે તો ૭૦ અર્જુન બેઠા છે" આવેલા વિદ્યાર્થીઓ લાગલા જ બોલી ઊઠ્યા.

ગાધીજીની વાણી-કુશળતાએ વિદ્યાર્થીઓના મન જીતી લીધા તેઓ ઇચ્છિત તો પ્રશ્નનો જવાબ બીજી રીતે આપી શકત તેઓ કહી શકતા હતા કે અર્જુન જેવી ગ્રહણ-શક્તિ તમારામા ક્યા છે? જવાબ ખાતર એ જવાબ જરૂર ગણાઈ જાત પણ એથી એ વિદ્યાર્થીઓના દિલમા ઘા પડત અને તેઓ ઉદાસ મને ત્યાથી પાછા ફરત, પણ વાણી-કુશળ ગાધીજી એ કેમ થવા દે?

હા, તો વાણીની કુશળતા-નિપુણતા વ્યક્તિના દિલને જીતી લે છે અને એ હમેશા માટે બીજાને પોતાનો બનાવી લે છે

સ્તોક (ઓછુ બોલવુ-મિતભાષી)

સ્તોક અર્થાત્ ઓછુ બોલવુ એ પણ એક જરૂરી ગુણ છે વાતને થોડામા જ પૂરી કરી દેવાની પણ એક કળા છે કેટલાક લોકોને એવી આદત હોય છે કે તેઓ વાતને લબાવ્યા જ કરતા હોય છે કેટલાક તો વળી પોતાની રામકહાણી (આપવીતી) બહુ રસપૂર્વક સભળાવતા હોય છે. એમને પછશો 'કહો, કેમ છો?' કે બસ, એમની રામાયણ શરુ થઈ જ ગઈ સમજો અડધો કલાક કલાક વીતાવી નાખશે "પહેલા મારા પિતાશ્રી ત્યા હતા, ફલાણો વેપાર ચાલતો હતો આવક પણ ઠીક હતી મારી બેનના એવા વિવાહ-લગ્ન કર્યાં, આમ કર્યું, તેમ કર્યું, પછી મુકદમાબાજીના ચકરા-

વાર્તામાં ફસાયા. ભાઈ બધી સંપત્તિ સમાપ્ત થઈ ગઈ હવે તો હું નોકરી કરું છું મહીને સવાસો કમાઉં છું

સાંભળનાર થાકી જાય છે એ વિચારે છે જરા એવી વાતમાં તો એણે મોટી પુરાણ-પોથી ખોલી નાખી. આવા આદમીઓથી દૂર રહેવું સારું એમનાથી બચવાના જ પ્રયત્નો થાય છે ક્યાંક જો જરા ક્યાંક આમે-સામે પ્રશ્ન થયો કે બસ, રેકર્ડ ચાલવી શરૂ થઈ તે પૂરા દોઢ કલાક સુધી તો બંધ જ નથી થતી ઊંઘે ઝુકાવવો ભારે થઈ પડે છે એની પાસે બીજો કોઈ આદમી બેસવાનું પસંદ નથી કરે કારણ કે એ જાણે છે કે આખોય દિવસ એ માથું ખાઈ જશે.

આમ વિસ્તારથી કહેવાની રીત કે આદત એ વાણીનું એક દૂષણ છે જો કે વક્તાઓ માટે આમ વિસ્તાર-પ્રિયતા જરૂરી છે એ પોતાના વિષયને જેટલા વિસ્તારથી અને વિસ્તારપૂર્વક રજૂ કરશે, શ્રવણ કરનારાઓના દિલ ને દિમાગમાં એ વિષય સારી રીતે પ્રવેશ પામે છે આ પ્રવચનની એક કળા છે પરંતુ ત્યાં પણ અગર વિસ્તાર-સીમા ઓળંગાઈ જશે તો પ્રવચનનો રસ સમાપ્ત થઈ જશે અને શ્રોતાઓ કંટાળી જશે.

આ તો પ્રવચનમાં પણ વિસ્તારને સ્થાન રહે છે પરંતુ વાતચીત દરમિયાન વધુ વિસ્તારથી વાત કહેવી એ વાણીના પ્રભાવને નામશેષ બનાવે છે ટૂંકી વાતમાં જે મધુરતા અને તેજ રહે છે તે વિસ્તારથી કહેવામાં રહેતાં નથી. એટલા માટે પ્રાચીન યુગમાં સૂત્ર શૈલીનો પ્રચાર હતો જે વ્યક્તિ પોતાની વાતને જેટલા ટૂંકાણમાં વ્યક્ત કરી શકતો હતો તે એટલો જ વધુ સન્માનનીય ગણાતો હતો. વ્યાકરણ તો એટલા સંક્ષિપ્તતાપ્રિય હતાં કે સૂત્રમાંથી એક માત્રા પણ ઓછી થઈ શકતી તો પુત્રજન્મ જેવી પ્રસન્નતા અનુભવતા.

એટલા માટે જ આપણી આગમ-જ્ઞાનધારા સૂત્ર-શૈલીમાં જ ચાલેલી છે ભગવાનના વચનાતિશયોમાં આ પણ એક અતિશય છે અર્થસૃષ્ટિ જેટલી વિરાટ હોય છે એટલી જ એમની વાણી ટૂંકી હોય છે સ્વલ્પ શબ્દોમાં વિશાળ અર્થને બાંધી દેવો એ જ તીર્થંકર દેવનો વચનાતિશય કહેવાય છે આને બિંદુમાં સિંધુ (દીવામાં સરોવર) ભરવાની કળા કહેવાય. જે વ્યક્તિએ આ કળાને સિદ્ધહસ્ત કરી છે એ પોતાની વાતની અસર બીજા ઉપર જરૂર પહોંચાડે જ છે નહિતર ભારતમાં એક ઉક્તિ છે ને કે **बतोरी एक घर बिगाड़ती है बतोरी दो घर** ચાટનાર એક ઘર બગાડે છે

તો ચાતોડિયો બે ઘર બહુ વાતોડિયો માણસ મોઢેથી તો સિંહ જેવો દેખાય પણ દિલથી એ શિયાળ જેવો હોય છે ફક્ત વાતોના વડા એની પાસે હોય છે, પણ કર્તવ્ય-મેદાન જ્યારે સામે આવે છે ત્યારે એ બે ડગલા પણ આગળ વધી નહી શકે એટલા માટે જ વિચારકો કહે છે.–" બે કલાક વાતો કરવા કરતા બે ડગલા આગળ ચાલવુ સારુ છે "

पूर्वसङ्कलितम् (પૂર્વે વિચારેલુ)

વાણીનો આ ગુણ પણ જરૂરી છે વિચારને ત્રાજવે તોળીને જ બોલવુ જોઈએ જે વાણીની પાછળ કોઈ વિચાર હોતો નથી, એ વાણી મૂરખની ગણાય છે એક વિદ્વાને મૂર્ખ અને બુદ્ધિમાનની સુદર પરિભાષા બતાવી છે. બુદ્ધિમાન બોલતા પહેલા વિચારે છે, જ્યારે મૂર્ખ બોલ્યા પછી વિચારવા બેસે છે પહેલો વિચારવાને બોલે છે જ્યારે બીજો બોલીને વિચારે છે કે, " હુ શુ કહી ગયો "

પશુ એટલા સારુ કષ્ટ પામે છે કે એ બોલી શકતુ નથી કુદરતે એની વાણીની શક્તિ ઝૂટવી લીધી છે એ પોતાની મનોવેદનાને બોલીને સ્પષ્ટરૂપે વ્યક્ત કરી શકતુ નથી એટલા માટે જ એ દુખી છે જ્યારે માણસ તો બોલીને કષ્ટ-દુખ પામે છે એ અવિચારી એક શબ્દ એવો બોલી નાખે છે કે એથી સમગ્ર પરિવાર અને સમાજનો શાતિભગ થઈ જાય છે બોલનાર પોતે એ શબ્દની પાછળ વર્ષો સુધી આસુડા સારે છે અને એના શબ્દનો હૃદયમા જે ઘા થાય છે તે વર્ષો વીતવા છતાય રુઝાતો નથી.

એક શહેરની આ વાત છે એક મુનીમે (હિસાબનીશે) શેઠની દુકાનેથી ૭૫ રૂપિયા લીધા અને ચોપડામા પોતાને નામે જમે કરી દીધા શેઠજીએ ચોપડો તપાસ્યો અને આ વાતની ખબર પડી એટલે ગરમ થઈ ગયા અને એના પર સેકડો ગાળો વરસાવી મુનીમ એ વખતે અપમાનના કડવા ઘૂટડા ઉતારી ગયો પાછળથી સીધો ઈન્કમટેક્ષ ઑફિસે ગયો અને પ્રાઈવેટ હિસાબ બુક આપી દીધી બસ, બીજે જ દિવસે દુકાન પર પોલીસ આવી પહોચી. હાથે સાકળ નાખી શેઠને શહેરની બજારોમા ફેરવ્યા એ મુકદમા પાછળ શેઠજીને ચાલીસ હજારનો ખર્ચ થયો તો પણ કેસ પૂરો થયો નહિ હા, તો અવિચારીને બોલાયેલો શબ્દ પણ એક બોબ છે જે જીવનની શાતિમા વિસ્ફોટ પેદા કરી દે છે

જો કે વિવેકની એક રૂપરેખા બનાવી શકતી નથી તેમ બધા અવસરો પર એક સરખી વાણી ઉચ્ચારવાનો કાયદો બનાવી શકાય નહિ.

ગણિતની જેમ આનો સિદ્ધાંત નિયત (કાયમ) નથી છતાં પણ વાણીમાં તોલ અને વિવેકની દરેક સમયે જરૂર રહે છે જ

મધુરમ્ (મધુરી મીઠી)

મધુરતા એ વાણીનો આઠમો ગુણ છે વાણીમાં મધુરતાનું એ જ સ્થાન જેમ દૂધમાં સાકરનું. દૂધનો પ્યાલો તમારી સામે આવે છે તમે એને હોઠે અડકાડો છો અને એમાંથી ઘૂંટડો ગળે ઉતારો છો પણ એમાં જો સાકર નાખી મેળવી નહિ હોય તો તમને એ ભાવશે નહિ. તેમ વાણીમાં મધુર હોય પણ જો મીઠાશ ન હોય તો એ પ્રભાવોત્પાદક બની શકતી નથી.

સાચી વાતને પણ જો કટુ શબ્દોમાં રજૂ કરવામાં આવે તો દુનિયા એને (વાતને) રાજી થઈને તો ગ્રહણ નહી જ કરે રસ્તે ચાલતા એક ભાઈનો રૂમાલ પડી જાય અને બીજો એ જોઈ એને એમ કહે કે "અરે એ ભટ આવા મોટું ઊંચું રાખીને શું જાય છે! તારો રૂમાલ પડી ગયો છે" એ રૂમાલ દેખાડીને જે સહજ કૃતજ્ઞતાનો એ માણસ અધિકારી બન્યો હતો તે ખોઈ બેસશે કારણ કે એના શબ્દોના રણકારથી એનું દિલ તો પહેલાં જ દુભાઈ ચૂક્યું હતું તો મીઠાશ વિના તમે બીજાના સ્નેહ અને સદ્ભાવના અધિકારી બની શકતા નથી. માટે તમે સત્ય બોલો પણ એ હિતપ્રદ હોવું જોઈએ. એટલા માટે સંસ્કૃતના એક કવિએ કહ્યું પણ છે

सत्य ब्रूयात् प्रिय ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्

તમે સત્ય બોલો પણ એમાં વાણીની મીઠાશ હોવી જોઈએ. સાકર જેમ દૂધમાં ભળી જઈને એના ટીપે ટીપાને મધુર-સ્વાદિષ્ટ બનાવી દે છે તેવી જ રીતે હૃદયની મધુરતા વાણીમાં ઊતરે છે ત્યારે વાણી મિષ્ટતર-પ્રિય બની જાય છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે સત્ય અને પ્રિયતામાં એકની ચૂંટણી કરવી હોય તો તમે કોને ચૂંટશો? મારું અનુમાન છે કે તમે સત્યને જ ચૂંટશો પણ સત્ય પ્રિયતા-માધુર્યભર્યું હોય. મીઠાશ વગરનું લૂખું સત્ય આપણા માટે કામનું નથી અને માટે ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે "**काणं काणेत्ति नो वएज्जा**" કાણાને કાણો કહેવામાં સત્ય છે પણ એમાં મીઠાશ નથી. એટલા માટે વીતરાગ-વાણી આવા સત્ય માટે સ્વતંત્રતા આપતી નથી.

એટલે સત્ય માટે મીઠાશ-મધુરતા જરૂરી છે. મીઠી વાણી પોતે એક [illegible] છે આ તો નકું છે જેના વડે માણસ માત્ર વશમાં [illegible]

ર્ણોય છે મુખેથી જો ગાળોનો વરસાદ વરસે છે, અપમાન ને ક્રોધના ચાબૂક ઊછળે છે તો ત્યા દુશ્મનાવટને શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહી.

મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામ વનવાસથી પાછા વળ્યા, રાજ્યાભિષેકની શુભ ઘડીએ દાનશાળા ખોલવામા આવી અને એના વ્યવસ્થાપક રૂપે હનુમાનની નિમણૂક કરવામા આવી શ્રીરામે સૂચના આપી કે યાચક જે માગે તે તેમણે આપવુ દાનશાળાના દ્વારેથી કોઈ યાચક ખાલી હાથે પાછો ન વળવો જોઈએ કારણ કે પ્રાચીન યુગનો દાતા યાચકને ભિખારી નહી પણ અતિથિ માનતો હતો ભારતીય સસ્કૃતિ તો અતિથિને દેવરૂપ ગણે છે એનો મત્ર છે "**अतिथि देवो भव**" આજે યુગ પલટાયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ છે અને મત્ર પણ ફર્યો છે આજે અતિથિ દેવ ગણાય છે જરૂર, પણ એમાં એક શબ્દ જોડાયો છે અતિથિ દેવો નહી પણ "**अतिथि यमदेवो भव**" બની ગયુ છે અતિથિ પ્રત્યેનો પ્રેમ આજે સૂકાઈ ગયો છે હા, તે શ્રીરામે પોતાના પ્રિય સેવકને સૂચના આપી છે કે આગતુક ખાલી હાથે પાછો ફરવો ન જોઈએ

હનુમાને સૂચનાનુ પૂરેપૂરુ પાલન કર્યું રાજ્યના ખૂણેખૂણેથી યાચક-વૃદો આવતા અને હનુમાન પણ દિલ ખોલીને ઉદાર હાથે માગ્યુ આપતા. પણ આ ક્રમ ઘણો લાબો થઈ ગયો યાચકોની ભીડ દિનપ્રતિદિન બમણી થતી ગઈ, એ બધાયની માગણીઓ સાભળવા ને યથોચિત પૂરી કરતા પણ હવે આ ભીડ, ઠઠને જોઈ હનુમાનનુ ધૈર્ય ડગ્યુ હવે તો દાન આપતા આપતા એમણે કઈક મૂઝવણ પણ અનુભવવા લાગી થોડાક દિવસો પછી તો મૂઝવણની સાથે-સાથે ગાળોનો દાન-પ્રવાહ હવે ચાલવા લાગ્યો વસ્તુઓના ભડારમા કદીક ઓછપ, કમી આવી શકતી હતી પણ ગાળોનો ભડાર તો અક્ષય-અખડ હતો અને ગાળોના પૂર જોશ પ્રવાહમા યાચકોની-ગીરદી-ભીડ ઓછી થતી ગઈ મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામના કાને આ વાવડ-ખબર પહોચ્યા. પોતાની દાનશાળાની આ દુર્દશા જોઈ એમનુ દિલ દ્રવી ગયુ પણ સાથે જ પ્રિય સેવક હનુમાનને કઈ કહેવુ પણ ગમતુ નહોતુ એક દા'ડે સધ્યા સમયે શ્રીરામ વનવિહાર માટે નીકળ્યા સાથે હનુમાન પણ હતા રામે કઈક જલ્દી-જલ્દી ડગલા ભરવા માડ્યા, તેથી હનુમાનજી પાછળ રહી ગયા. હનુમાન પાછળ-પાછળ આવ્યા ને સામે જુએ છે તો ઝૂપડીમા એક સત બિરાજેલા છે એમનુ વિચિત્ર દૃશ્ય જોઈ હનુમાન દગ રહી ગયા મુનિનો સમસ્ત દેહ સોના જેમ ચળકી રહ્યો હતો, પણ જ્યા ઉપર જુએ છે તો

મોહું ભૂંડ જેવું દેખાય છે આશ્ચર્ય-વિસ્મય આવે તેઓ નિકટ આવ્યા. મુનિના દેહને એકીટશે નીરખી રહ્યા હતા મુનિ બોલ્યા હનુમાન આ દેહને શું જુઓ છો, જેવું હોય તો આત્માને જુઓ. હનુમાન બોલ્યા: "પણ મુનિજી આવું વિચિત્ર રૂપ મેં ક્યાંય જોયું નથી. આનું પણ કોઈ કારણ હશે?

મુનિએ કહ્યું સાંભળવા ઇચ્છો છો તો સાંભળો હું પૂર્વે જન્મમાં એક ગૃહપતિ હતો સમ્રાટ તરફથી ચાલતી દાનશાળામાં હું કામ કરતો હતો.

હનુમાન! એ દાનશાળામાં મેં વર્ષો સુધી દાન દીધાં કર્યું હજારો યાચકો આવતા અને હું એમને ઉદાર હાથે અર્પતો આ હાથેએ લાખોનું દાન દીધું છે પણ હનુમાન આ જીભે મધુર વાક્યો-વેણનું દાન આપ્યું નહીં પણ દાનની સાથે તિરસ્કાર વરસાવ્યો યાચકોને અપશબ્દો વડે તિરસ્કાર વરસાવ્યો. યાચકોનો અપશબ્દો વડે તિરસ્કાર કર્યો અને આ? એ દાન સાકાર બન્યું છે હાથેએ દાન દીધું એ સે દેહ સોના જેવો મળ્યો છે પણ જીભે તિરસ્કાર વરસાવ્યો એટલે મોઢું ભૂંડ જેવું છે

नाना दानं मयादत्तं रत्नानि विविधानि च ।
न दत्तं मधुरं वाक्यं तदेदं शूकरमुखः ॥

હનુમાનજી બધું સમજી ગયા અને હવે તો તમે પણ સમજી જ ગયા છો. હવે તમે મીઠી બોલીનો જાદુ સમજી જ ગયા હશોને?

બોલો પણ પહેલાં બોલવાની કળા શીખો એમ તો જન્માનાં બે વર્ષ પછીથી જ તમારી માતાએ તમને બોલતાં શીખવ્યું છે પણ આજે આ બોલવાની કળા શીખો. બોલો પણ બોલતા પહેલાં તોળો મપાયેલા શબ્દો તમારી વાણીમાં આકર્ષણ જ ભરશે અને એવી વાણી સર્પોથી તમને બચાવશે. તમારી વાણીમાં પણ શાંતિ પ્રસરતી હશે

દિનાંક
૭-૯ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ

૫. ઘરને સ્વર્ગ બનાવો

સ્વર્ગ વિષેની સોનેરી વાર્તાઓ તમે સાભળી છે અને આપણા ઘણા ભાઈઓ સ્વર્ગના સુખ મેળવવાની તૈયારી કરેલા છે પણ હુ એ લોકોને કહુ છુ કે, સ્વર્ગમા તમારી સીટ રીઝર્વ કરાવવા માટે તમારો સમય નકામો બગાડશો નહી એને બદલે તમે જેમા રહો છો એ તમારા ઘરને જે સ્વર્ગ બનાવવા પ્રયત્ન કરો

'ઘર' શબ્દ સહુને સરખો પ્રિય છે એક બાળક રડતુ હોય તેને કહેવામા આવે, 'ચાલ બેટા ઘેર જઈએ' તો એ તરત જ રડતુ ચૂપ થઈ જશે 'ઘર' શબ્દમા જ એ માધુર્ય છે કે, જે સાભળતા બાળક પોતાનુ રડવુ ભૂલી જાય છે એક મકાન છે જેમા ત્રણ ઓરડા છે એમા રસોઈ કરવાની, રહેવાની, તથા સૂવાની વ્યવસ્થા બરાબર છે આ દરેક ઓરડા યોગ્ય પ્રકારના ફર્નિચર વડે સુસજ્જિત કરવામા આવ્યા છે સૂવા માટે સુદર પલગ છે, એમા, એ મકાનનુ નામ છે ડાક બગલો બીજુ પણ એક મકાન છે, ઇટ-ચૂનાનુ બનેલુ એમા પણ ઉપરની બધી જ સુખ સગવડો છે, પણ એ કહેવાય છે હોટેલ ત્રીજુ એક મકાન છે, જેમા રહેવા-સૂવાની પૂરી વ્યવસ્થા છે એમા એક વિશાળ હોલ પણ છે, પણ એનુ નામ છે ધર્મશાળા ચોથુ એક મકાન છે, જેમા માણસ રહી પણ શકે છે, ભોજન બનાવી શકે છે, સૂઈ શકે શકે છે, આનુ નામ છે ઘર આમ જુવો તો ઇટ, ચૂનો ઇત્યાદિ સામગ્રીનો ઉપયોગ તો બધામા જ એક સરખો રીતે થયો છે, તેમ છતા યે આ ચારે મકાનના નામ જુદા છે જીવનોપયોગી વસ્તુઓ, જીવનને, આવશ્યક સગવડો તો બધામા છે, પણ પેલુ ઘર છે. આ ઘર નથી 'ઘર' શબ્દમા જે આકર્પણ રહેલુ છે તે પેલા બાકીના ત્રણમાથી એકેમા નથી ભલે એ ઘર કરતા ડાક બગલો અત્યત સુદર હોય, કે એ હોટેલમા સુખસગવડો ઘણી વધારે મળે એમ હોય, હુકમ કરતા જ

ત્યાં મળી શકે. ભોજન મળી શકે. એ બધું છતાં માણસ ચાર ધરમશાળામાં બે દિવસ રહે છે, હોટેલમાં ચાર દિવસ રહે છે, ધર્મશાળામાં બહુ દિવસ રહે છે અને પછી તેનું મન બોલી ઊઠે છે : ચાલો ઘેર જઈએ.

સાંજે પાંચ વાગે નિશાળનો ઘંટ વાગે છે ને વિદ્યાર્થીઓ ઘર ભણી ચાલી નીકળે છે. મજૂર મિલમાંથી છૂટી ઘર તરફ જાય છે. તમે કથા પ્રવચન પૂરું થતાં ઘેર જશો. આખો દિવસ ભમી થતાં ગોધનેય ઘર ભણી આવે છે. સાધુ પણ સાંજ અગિયાર વાગે ઘેર જાય છે. (ગોચરી) ફરતે જતા નથી. આથી વિચારવાનું એ છે કે આ ઘરમાં એવું તે શું આકર્ષણ છે?

દરેક ઘરમાં ચમચમાટ કરતી લાદી જડેલી હોય એવું પણ નથી. ગમે તેવું સાદું ઘર હોય પણ પોતાના ઘરનું માણસને આકર્ષણ છે જ. એથી કરોડપતિને ઘેર વાસણ માંજવાનું કામ કરનારી બાઈ શેઠાણી વાસણ આપવામાં મોડું કરશે તો તરત જ કહેશે : બાઈ સાહેબ, વાસણ જરા જલદી કરો. મારે ઘેર જવું છે. કોઈ તે બાઈને પૂછે કે : ઘેર જવાની તને આટલી ઉતાવળ શાની છે? શું તારું ઘર આ મહેલથી યે સુંદર છે? ક્યાં આ સંગેમરમરથી જડેલી ફરસ ને ક્યાં એનું માટીએ લીંપ્યું આંગણું! બેસતાંની સાથે એ ઝૂંપડીમાં કપડાં મેલાં થઈ જાય છે ને તો યે ... ! પણ એ બાઈનું મન તો તરત બોલી ઊઠશે : એ ગમે તેવું પણ મારું ઘર છે અને તેથી મને એનું જે આકર્ષણ છે તે તમે જાણતાં નથી.

બીજી રીતે વાત કરીએ તો જુઓ : તમે જમાઈના સંબંધે અનેક વાર તમારે સાસરે ગયા હશો. સાસરામાં તમારા સ્વાગત સન્માનની વાત જ શી કરવી! ત્રણ દિવસમાં છ રતલ વજન વધી જાય તો નવાઈ નહીં. સાસુની કાળજી, સાળાસાળીઓની મીઠી વાતો વગેરેમાં દિવસ ક્યારે વીતી જાય તેની ખબરે પડતી નથી. અને છતાં બે ત્રણ દિવસ થાય છે ને તમને તમારું ઘર યાદ આવે છે. જેમ બાળકને માની યાદ આવે છે તેમ. અને ગમે ત્યાં હો, તમે તમારા ઘરને યાદ કરો છો.

ત્યારે મારો પ્રશ્ન એ છે કે ઘરમાં એવું તે શું છે? ઘરમાં બે ચીજો છે : એક બાજુ ફરજ અને બીજી બાજુ અધિકાર. ઘરમાં તમારો અધિકાર છે. તમે બીમાર હો તો ઘરનાં બીજાં માણસોની સેવા લેવાનો તમને અધિકાર છે. તે જ રીતે ઘરમાં અન્ય કોઈ બીમાર હોય તો તેમની સેવા કરવાની તમારી ફરજ છે.

જેનામા કર્તવ્યભાન નથી અને જે અધિકાર જાણતો નથી તે પશુ છે

જે અધિકાર જાણે છે, પણ કર્તવ્યની જવાબદારીમાથી છટકી જવા પ્રયત્ન કરે છે તે રાક્ષસ છે

જે અધિકાર જાણે છે અને સાથે કર્તવ્યને પણ પિછાને છે તે માનવ છે.

પશુને કોઈ જવાબદારી નથી દુનિયા યોગ્ય રીતે ચાલે કે, તેનો વિનાશ થાય પશુને એની સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી તેમ તેનો કોઈ અધિકાર પણ નથી તે કોઈ માટે નથી તેમ એનુ કોઈ નથી ફક્ત એનુ શરીર એનુ પોતાનુ છે કેટલીયે વ્યક્તિઓ એમ કહેતી હોય છે, "મારુ કોઈ નથી, ને હુ કોઈનો નથી" આત્મયોગી પણ આવા જ શબ્દો ઉચ્ચારે છે પણ એવા શબ્દે શબ્દે સસારની અસ્થિરતા પ્રગટે છે જ્યારે બીજાઓ આવા શબ્દો બોલે છે ત્યારે એમના એ શબ્દોમા ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની ઝાખી થાય છે. પોતાને માટે તો તે બધુ જ કરવા તત્પર હોય છે પરતુ બીજાની સેવા કરવાનો પ્રસગ આવે છે ત્યારે જ એ બોલી ઊઠે છે કે, 'હુ કોઈ માટે નથી, તેમ મારુ કોઈ નથી' આવો માણસ પશુ છે ભલે ને એને શીગડા કે પૂછડુ ન હોય

બીજી જાતના માણસો અધિકારમા માને છે, પણ કર્તવ્યમા માનતા નથી તેઓ રાક્ષસ સમાન છે આવા લોકોનો સિદ્ધાત હોય છે કે, 'બધા મારે માટે જ જીવે છે, પણ હુ કોઈ માટે જીવતો નથી' તે હમેશા બીજા પાસેથી લેવા માગે છે દેવા નહી સેવા કરવાનો જ્યારે પણ પ્રસગ આવે છે ત્યારે એ યુક્તિપ્રયુક્તિથી પોતાનુ કામ બીજા પર ઢોળીને ખસી જાય પરતુ જે લેવાની સાથે આપી પણ જાણે છે તે પોતાના શ્રમની ભેટ બીજાના ચરણોમા અર્પણ પણ કરી જાણે છે

'ઘર' શબ્દ સાથે આ જ વાત સકળાયેલી છે એમા માણસ લે છે તેમ દે પણ છે ઘર એવુ સ્થાન છે જેમા તમે આત્મીયતા અનુભવો છો તેમ જ બીજા માટે પોતાના સુખનો ઉત્સર્ગ કેવી રીતે કરાય તેનો પાઠ પણ ત્યા જ મળે છે ઘર કહે છે 'બીજા માટે જીવો, અને બીજાના બળે જીવો' શુ લેવુ, કેટલુ લેવુ અને કેટલુ આપવુ એ પ્રશ્નનો જવાબ ઘર પોતે જ આપે છે માનવી જો 'આપવુ અને લેવુ' એનો વિવેક ભૂલી જાય અને પોતાનો જ વિચાર કરતો રહે, પોતાની જ વાત કર્યા કરે અને પોતાનુ જ હિત વિચાર્યા કરે તો તેના ઘરની સરસતા અને સ્નેહ ગુમાવી બેસે છે

તમે ઘરને સજાવો છો. ફર્નિચરની સજાવટ તમને પ્રિય છે એની પાછળ તમે રૂપિયા ખર્ચો છો. પરંતુ જ્યાં સુધી તમે તમારા ઘરને પ્રેમ, વિનય અને સહનશીલતાના ફૂલોથી સજાવ્યું ન હોય ત્યાં સુધી તમારી બીજી સર્વ સજાવટ આનંદપ્રદ બની શકતી નથી. એ સજાવટ ભલે મોંઘી હશે પણ જ્યાં સુધી મારા બતાવેલાં સર્વ સાધનો વડે તમે ઘરને નહીં સજાવી લ્યો ત્યાં સુધી એ સજાવટ નિરર્થક જ બની રહેવાની. મેં કહ્યું તે રીતે ઘરને સજાવવામાં એક નયા પૈસાનો ખર્ચ નથી. થશે અને એ સજાવટ એવી હશે કે બીજી કોઈ બહારની સજાવટ નહીં હોય તો પણ મનને કશું ખટકશે નહીં.

સાથે જ એ પણ યાદ રાખો કે અંદરની સજાવટ થાય અને બહારની સજાવટ માટે હજારો રૂપિયાનું ફર્નિચર લેશો તોય તે આનંદ નહીં આપી શકે. જો કુટુંબમાં પરસ્પર પ્રેમ નથી તો સ્પ્રિંગવાળા પલંગ અને મખમલનાં ગાદલાં પણ તમને કાંટાની માફક ખૂંચશે. પરંતુ ઘરમાં જો પ્રેમની ગંગા વહેતી હોય તો ભાંગી-તૂટી ખાટલીમાં પણ તમને એટલો આરામ મળશે કે જેટલો સુંદર ગાદલા પર સૂનારને પણ નહીં મળતો હોય.

તમારે ઘરની સજાવટ કરવી છે તો રામના ઘરની તરફ જુઓ. ત્યાંની સજાવટ જોઈને તમે મુગ્ધ બની જશો. ત્યાં તમને પ્રેમનાં નજારો જોવા મળશે. તેઓ ચાર ભાઈઓ હતા. ચારેના દેહ જુદા હતા પણ જાણે કે ચારેયના પ્રાણ એક હતા. એવા ભ્રાતૃપ્રેમની જોડી તો શોધી જડશે નહીં. પ્રેમના સૂત્રે ચારેયને એવા તો બાંધી દીધા હતા કે જાણે પ્રાણ એક પણ ચાર દેહ ન હોય!

પ્રેમ સાથે જ જોડવાનું-સાંધવાનું જ કામ કરે છે. તલવાર તોડવાનું, જુદા કરવાનું કામ કરે છે તો પ્રેમ સાંધે છે. તલવાર એકના બે કરે છે જ્યારે પ્રેમ બેને એક કરે છે. તલવાર શરીર પર ઘા કરે છે જ્યારે પ્રેમ આત્મા પર કીમ કરે છે. તલવારનો ખોરાક લોહી છે ત્યારે પ્રેમનો ખોરાક અંતરના ક્રોધની ભાવના છે. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ક્રોધ ટકી શકતો નથી.

સનલાઈટ સાબુ કપડાંને ધોઈ ઉજ્જવળ બનાવે છે તો પ્રેમ અંતરના વેર વિરોધને ધોઈ હૃદયને સુંદર, સરસ અને પવિત્ર બનાવે છે. સાચું પૂછો તો પ્રેમના શબ્દકોષમાં અપરાધ શબ્દ જ નથી. જ્યાં બે દિલોમાં પ્રેમની પાવન સરિતા વહે છે ત્યાં એકથી કદાચિત કોઈ ભૂલ થઈ જાય તો બીજો એને ભૂલી જાય. ન પ્રેમ નથી હોય તો કોની સાથે ભલાઈ જાગે વેરની ભાવના

જન્મ લેશે પણ પ્રેમ આ આખી લડાઈનુ મૂળ–બદલાની ભાવનાને જ ઉચ્છેદી નાખે છે. ઈર્ષ્યાની લતા ઉપર દ્વેષના ફળ આવે છે પ્રેમની લતા પર સેવાના સુમધુર ફળ આવે છે

પ્રેમ એટલો હલકો છે કે, એનો ભાર લાગતો નથી કામ ગમે તેટલું મોટુ હોય પણ એમા જો પ્રેમનુ તત્ત્વ ભળી ગયુ તો તમારા મગજ ઉપર ભાર બનીને રહેશે નહી જે કામમા પ્રેમ છે એમા તમને આનદ આવશે– એવો આનદ કે, જેવો બાળકોને રમતમા આવે છે જો કે, રમતમા પણ શરીર થાકે છે, શ્વાસ વહી જાય છે પણ શુ બાળકોને એનો ભાર લાગે છે ખરો ? બિલકુલ નહી, કારણ કે, એમા એમનો પ્રેમ છે તમે પૈસા માટે રોટલો છોડી દો છો, બાળક રમતના આનદમા રોટલાને વીસરી જાય છે.

પ્રેમમા કામનો ભાર લાગતો નથી એક કામ એક માણસ એક કલાકમા કરે છે તો બે આદમીઓ એને કેટલી વારમા પૂરુ કરશે ? તે કામ અડધા કલાકમા પણ પૂરુ થઈ શકે છે અને એ કામ એટલુ લાબુ પણ બની જાય છે કે, બે કલાકમા પણ પૂરુ ન થઈ શકે તમે પૂછશો, એમ કેમ ? એટલા માટે કે, જો એમા રસ–પ્રેમ હશે તો તે કામ એક અડધા કલાકમા જ પૂરુ થઈ શકશે પણ કામ કરનારાઓમા એ કામ પ્રત્યે રસ– રુચિ–કે, પ્રેમ નહી હોય તો એ એટલુ બધુ ગૂચવાઈ શકે છે કે, બે કલાકમા તો શુ બે વર્ષમાયે પૂરુ થઈ શકતુ નથી

પ્રેમ કામને નાનુ અને હલકુ બનાવી દે છે તમે કામ કરશો અને એનો તમને ખ્યાલેય નહી રહે આ માતાઓ અહી બેઠેલી છે એમને પૂછો કે, જ્યારે એમને ઘેર દીકરીના લગ્ન હોય છે ત્યારે અડધી-અડધી રાત સુધી તેઓ કામ કરે છે તો યે કેમ તેઓ થાકતા નથી ? ચાર–ચાર કલાક સુધી ગીતો ગાય છે એમને તમે કહેશો કે, 'હવે થાકી ગયા હશો, આરામ કરી લો.' તો તેઓ શુ જવાબ આપશે ? એ જ કે, 'એમા મે' કયુ મહાભારતનુ કામ કર્યુ છે '

એ માતાનુ બાળક બીમાર છે તે એને ખોળે બેસાડી આખી રાત વિતાવી દેશે એનુ મોટુ બાળક કહેશે, 'બા, બાબાને મને આપો, હુ રાખુ છુ–તુ સૂઈ જા ' તો માતા કહેશે, 'મને ઊઘ આવતી નથી તુ સૂઈ જા બેટા ' અને જો તમે એ જ માતાને કહેશો કે, 'તમારી સાસુ બીમાર છે, એની સેવા કરવાની છે' તે વિના મને સેવા કરવા લાગશે અને અડધો કલાક પણ નહી થાય કે તે કહેશે, 'ક્યા સુધી સેવા કરતી રહીશ

મને તો ઊંઘ આવી રહી છે.' બાળક માટે આખી રાત જાગનારી માતા તેના પતિની માતા પાસે જ કેમ થાકી ગઈ? કારણ કે ત્યાં પ્રેમનું એ ઝરણું નથી જે કામના થાકને ભૂલાવી દે.

મશીન ચાલે છે અને યંત્રો ઘસાય છે પરંતુ એમાં થોડું તેલ પૂરીએ ઘસાવાનું જણાશે નહીં તેમ યંત્રો પણ ઓછાં જ ઘસાશે. તેવી જ રીતે સેવાના કામમાં શરીરનું મશીન ઘસાય છે પણ એમાં જો પ્રેમનું તેલ હશે તો એના ઘસાવાની ખબર પણ નહીં પડે.

એક વૃદ્ધ સંત હતા જેમનો દેહ જર્જરિત થઈ ગયો હતો. તેઓ સિત્તેર વર્ષ વટાવી ચૂક્યા હતા. શરીર થાક્યું હતું પણ મનમાં હજુ તાઝગી સ્ફુરતી હતી. બેસી રહેવું એમને ગમતું નહોતું એટલે લાકડીને ટેકે-ટેકે થોડો-થોડો વિહાર ચાલુ રાખવાનો તેમને પસંદ હતું. એક વખત એક નાની પહાડી ઉતરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. એમનો બધો સામાન એમના શિષ્યોના ખભા પર હતો. તેઓ હાથમાં કેવળ લાકડીને સહારે ધીરે-ધીરે શરીરને સંભાળતા ઊતરી રહ્યા હતા. ચઢવું કઠિન છે તેમ ઊતરવું પણ કઠિન છે. ઢાળ પણ પડી જવામાં કોઈ મુશ્કેલી નથી. પડી જવામાં પણ સહીસલામતી નથી. એટલે તે વૃદ્ધ સંત શરીર સંભાળતાં ઊતરી રહ્યા હતા. તો પણ ઘણી મુશ્કેલી પડતી હતી. પેલી બાજુ એક કન્યા પહાડી પર ચઢી રહી હતી. એની પીઠે એનો ભાઈ બેઠેલો હતો. પણ ખૂબ આનંદથી તે ચઢી રહી હતી. જ્યારે એ વૃદ્ધ સંત પાસેથી પસાર થઈ તો સ્થવિર મુનિએ પૂછ્યું 'શું તને ચઢવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી?' કન્યાએ કહ્યું 'શેની મુશ્કેલી?' મુનિએ આગળ કહ્યું 'હું તો ખાલી હાથે ચાલી રહ્યો છું તારી પાસે તો આ ભાર છે. હું ઊતરી રહ્યો છું તું ચઢી રહી છે તો શું તને આ ભાર લાગતો નથી?' કન્યાએ હસતાં-હસતાં જવાબ આપ્યો 'આ તો મારો ભાઈ છે મહારાજ! શું ભાઈનો પણ ભાર લાગે ખરો?'

ભાર તો બધામાં હોય છે. પછી ભાઈનો ભાર એ ભાર કેમ ન હોઈ શકે? પણ તે એટલા માટે જણાતો નથી કે ભાઈ પ્રત્યે એનો પ્રેમ છે અને એ પ્રેમમાં શ્રમના થાકનો અનુભવ થતો નથી. ભાઈ પ્રત્યેના પ્રેમનું ચિત્ર રામના ઘરમાં જોવા મળે છે. ભાઈ પ્રત્યે ભરતનો એટલો પ્રેમ હતો પણ દૂર બેઠા-બેઠા એની કલ્પના થઈ શકતી નથી. એવો ખ્યાલ લો. જ્યારે રામ-પિતાનો આદેશ સ્વીકારી ભાઈને માટે અયોધ્યાનું સિંહાસન તજી વન તરફ

ચાલી નીકળે છે ત્યા જ આવે છે કોશલનુ સામ્રાજ્ય તજી રામ એવી રીતે ચાલી નીકળે છે જેમ એક પથિક કોઈ એક વૃક્ષ તળે મધ્યાહ્‌નને વિશ્રામ લે છે અને થોડી વાર પછી એને છોડી ચાલી નીકળે છે, ત્યા નથી કોઈ પ્રકારનુ મમત્વ કે નથી એ છોડવાનો સંકોચ પાછુ વળીને તે જોતા પણ નથી. પિતાના વિશાળ સામ્રાજ્યને રામ એવી રીતે છોડી ચાલી નીકળ્યા જાણે એ સામ્રાજ્યમા તે બે ઘડી વિશ્રામ લેવા જ કેમ થોભ્યા હોય।

રામ ગયા સાથે અયોધ્યાની સુષમા પણ સમાપ્ત થઈ ગઈ ભરત મોસાળથી પાછા ફરે છે અયોધ્યામા પ્રવેશ કર્યો તો જણાયુ જાણે કે, કર્ફ્યુ લાગ્યો હોય કોઈ જાતની ચહેલ-પહેલ દેખાતી નથી એક જાતની મૃત્યુવત્ શાંતિ છવાયેલી છે અયોધ્યાવાસીઓના મોઢા પડી ગયા હોય એવુ દેખાઈ રહ્યુ છે એમના દિલમા ઊંડો આઘાત લાગેલો દેખાય છે કોઈને કાઈ પૂછે તો તે જવાબ દેવાને બદલે તરત આસુ સારવા લાગે છે ભરતે શત્રુઘ્નની સામે જોયુ એનુ પણ ચિત્ર એવુ જ હતુ તરત રથને થોભાવ્યો અને સાહસ કરીને એક નાગરિકને પૂછ્યુ, "આ અયોધ્યા આજે વેરાન કેમ બની ગયુ છે?" તો જવાબમા આખે આવી રહેલા આસુના ટીપાને મહામહેનતે રોકતા તેણે ફક્ત એટલુ જ કહ્યુ કે, 'મહેલમા જશો ત્યારે બધી વાતની ખબર પડી જશે'

થોડી વારે ભરતનો રથ રાજમહેલ નજીક પહોચ્યો. ભરતના આગમનનો સદેશો પહેલા જ રાણીવાસે પહોચી ગયો હતો કૈકેયી પોતાની પ્રિય દાસી મંથરાની સાથે હાથમા આરતીનો થાળ લઈ લાડીલા બેટાની રાહ જોઈ રહી હતી રથ પરથી નીચે ઉતરતાની સાથે જ માતાએ પોતાના લાડીલા પુત્રના લલાટે કુંકુમનો ચાદલો કર્યો અને કપૂરની આરતી ઉતારતા-ઉતારતા તે બોલી "બેટા, જેવી મા તને મળી છે તેવી કોઈનેય નહી મળી હોય" ભરતે માતાનો ચરણસ્પર્શ કર્યો અને પહેલો જ પ્રશ્ન કર્યો, "મા, પૂ. પિતાશ્રીને કેમ છે? વડીલ બધુ રામ ક્યા છે? ભાઈ લક્ષ્મણ પણ દેખાતા નથી, દેવી સીતાના દર્શન થતા નથી અને અયોધ્યા આમ સૂમસામ કેમ જણાય છે?"

કૈકેયીએ પ્રેમભર્યા શબ્દોમા જવાબ આપ્યો, "બેટા, તારી પાછળ તારા તાતે રામને રાજ્ય સોપવાનુ કાવતરુ કર્યુ હતુ, પરંતુ આ માતાનુ મન એ કઈ રીતે સ્વીકાર કરી શકે કે, કૌશલ્યાનો પુત્ર રામ રાજ્ય કરે અને મારો પુત્ર એની સેવામા ઊભો રહે એટલે બેટા, મે રામને વનમા મોકલીને

મારા પુત્ર માટે અયોધ્યાનું સિંહાસન સુરક્ષિત રાખ્યું છે મારો વહાલો પુત્ર અયોધ્યાનો તાજ શું પહેરી લે તો મારી આંખો એ જોઈને ટાઢક અનુભવશે

ભરતને માટે તો આ પ્રત્યેક શબ્દ વીંછીના ડંખ સમાન હતા એનું દિલ વલી રહ્યું હતુ અને તેનું મન રડી રહ્યું હતું શું મારી મા છે! ભરતની માતા આટલી કઠોર હશે એ મે સ્વપ્નમાંય કલ્પ્યું નહોતું તે કહેવા લાગ્યો મા, તેં મારો ઇતિહાસ બગાડી નાખ્યો કોઈનો ઇતિહાસ બગાડવાથી વધારે એના જીવનની બીજી કોઈ મોટી દુર્ગતિ થઈ શકે! દુનિયા એ જ કહેશે કે ભરતે પૃથ્વીના ટુકડા લીધા અને ભાઈને વનમાં ધકેલી દીધા મા તે આ શુ કર્યું! રઘુકુળનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ આજે ધૂળમાં મળી ગયો!

આંસુ સારતાં ભરતે કહ્યું

पेड़ काट पल्लव तब सींचा मन जियन हित बारि उलीचा।
बोरस धरि कर केहु पसासा हा पापिन तू भइ कुकमासा॥
जो असि कुमति रही उर तोहि जनमत काहे न मारेउ मोहि।
बर माँगत मन भई नहीं पीरा गरी न जीह परेउ नहीं कीरा॥

મહાકવિ તુલસીદાસજીએ ભરતના દિલના ભાતૃપ્રેમને જાણે વાચા આપી છે। આ કવિતામાં ભરતનું હૃદય સાકાર થઈ ઊઠ્યું છે તેઓ બોલ્યા : ઓ માતા તેં વૃક્ષને કાપીને જ એના પાંદડાને સિંચન કરવા જેવું કાર્ય કર્યું છે કોઈએ જાણે માછલીને જીવાડવા માટે આખા સરોવરનું પાણી ઉલેચી દીધું હોય તેવું વનની એક ભીલડી પણ એવું કામ ન કરે તેવું કામ તે કર્યું છે ધીરજ ધરી તે લાંબો શ્વાસ લીધો પણ હે પાપિણી, સાચે જ તે રઘુકુળમાં વિનાશનાં બી વાવ્યાં છે જો તારા દિલમાં આવી કુબુદ્ધિ સમા યેલી હતી તો સારુ તો એ જ હતું કે તે જ મારા જન્મની સાથે જ મારું ગળું દબાવી દીધું હોત જેથી મારે આ અભાગિયો દિવસ જોવો પડત નહીં અને નવાઈ લાગે છે કે તાતની સામે આવાં કઠોર વચન માગવાનું સાહસ કેમ તારાથી થઈ શક્યું! ઓહ કેટલું સારુ થાત જો વર માગતી વખતે તારી જીભ જ ભાંગી ગઈ હોત અથવા એમાં કીડા પડી ગયા હોત તો! આજે તો આજનો આ ક્રૂર દિવસ જોવો પડત નહીં

ભરતની નજર સામે ગૌરવનું ખંડન છે અને માતાએ એનો પણ તિ

કટુક બનાવ્યો છે પરંતુ ભરત એની કઠોરતમ શબ્દોમા નિંદા કરી રહ્યા છે જોનાર કહેશે, જન્મ આપનાર જનનીનું આવું અપમાન અને તે પણ ભરત જેવાને મોઢે પરંતુ અહીં ઉપરથી તમને માતાનો તિરસ્કાર દેખાય છે પરંતુ ઉપરના કઠોર આવરણને દૂર કરી જોશો તો ત્યા તમને ભાઈ પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ દેખાશે

એક ભાઈ કહે છે, 'હું જો સિંહાસને ન બેઠો તો તેથી શો પ્રલય આવી જવાનો છે? ભરત પણ મારો જ ભાઈ છે ને' જ્યારે બીજો ભાઈ કહે છે, 'મારો ભાઈ વન-વગડામા ભટકતો ફરે અને હું અયોધ્યાના સિંહાસન પર બેસી મોજ-મઝા માણું! મારો આત્મા એ કદી સ્વીકાર કરી શકે નહી.' તમે પણ એવું જ બોલો છો ને કે 'મારા ભાગની મિલ્કત ભાઈ પાસે રહી ગઈ તો શું બગડી જશે! આખરે છે તો એક જ લોહી ને!' (સભામા હસાહસ)

જ્યારે તમારો ભાઈ એવું બોલે કે, 'મારો ભાઈ ઝૂંપડીમા રહે અને હું મરીન ડ્રાઈવના બંગલામા રહું, એ વાતનો મારો આત્મા સ્વીકાર કરી શકતો નથી' ત્યારે તે દિવસે ઘરમા આવું વાતાવરણ સર્જાશે, તે દિવસે ઘરમા સ્વર્ગની શરણાઈઓ વાગી ઊઠશે પરંતુ આજે તો 'મને મળવો જ જોઈએ જો નહી આપે તો કોર્ટના બારણા ખખડાવીશુ.'

તમારે જો, તમારા ઘરને સ્વર્ગ બનાવવું હોય તો લક્ષ્મણ જેવો વિનય શીખજો, લક્ષ્મણ વાસુદેવ હતા, તો પણ જ્યારે રામ ચાલતા હતા ત્યારે લક્ષ્મણ એમની આગળ ચાલતા અને કાંકરા-પથ્થરને હટાવી ભાઈ માટે રસ્તો સાફ કરતા જતા હતા તમારા ઘરમા પણ શું આવો વિનય છે? ઘરમા વિનય હોય તો લડાઈ-ઝઘડા જ સમાપ્ત થઈ જાય પુત્ર એ પિતાનો વિનય રાખે અને વહુ જો સાસુનો વિનય રાખે તો કદી સંઘર્ષ પેદા થાય નહી, કારણ સમસ્ત દોષોનું મૂળ લોભ છે જ્યા લોભનું પાણી પડે છે, ત્યા પાપનો કીચડ થયા વિના રહેતો નથી બિલાડી ઉંદરને ખાવામા પાપ માનતી નથી. તેવી જ રીતે જેના હૃદયમા લોભની જ્વાળા છે, તે દુનિયામા કોઈ પણ જાતનું પાપ કરતા અચકાશે નહીં આગમવાણી કહે છે

"लोहो सव्व विणासणो।"

લોભ સર્વ પાપોનું મૂળ છે તો વિનય બધા સદ્ગુણોનું મૂળ છે. એટલા માટે જ વીરપ્રભુએ પોતાની છેલ્લી દેશનાના પ્રારંભમા વિનય વ્રતને સ્થાન આપ્યું છે વિનય આત્માને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તરફ

મારા પુત્ર માટે અયોધ્યાનું સિંહાસન સુરક્ષિત રાખ્યું છે. મારા વ્હાલા પુત્ર અયોધ્યાનો તાજ પહેરી લે તો મારી આંખો એ જોઈને ટાઢક અનુભવશે.

ભરતને માટે તો આ પ્રત્યેક શબ્દ વીંછીના ડંખ સમાન હતા. એનું દિલ દ્રવી રહ્યું હતું અને તેનું મન બળી રહ્યું હતું. 'શું મારી મા જ! ભરતની માતા આટલી કઠોર હશે એ મેં સ્વપ્નમાંય કલ્પ્યું નહોતું,' તે કહેવા લાગ્યો. 'મા, તેં મારો ઇતિહાસ બગાડી નાખ્યો. કોઈનો ઇતિહાસ બગાડવાથી વધારે એના જીવનની બીજી કોઈ મોટી દુર્ગતિ થઈ શકે? દુનિયા એ જ કહેશે કે ભરતે પૃથ્વીના ટુકડા લીધા અને ભાઈને વનમાં મોકલી દીધા. મા, તેં આ શું કર્યું? રઘુકુળનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ આજે ભૂંસાઈ ગયો!

આંસુ સારતાં ભરતે કહ્યું

पेड़ काटि पल्लव तव सींचा मन जियन हित बारि उलीचा।
धीरज धरि उर लेहु उसासा हा पापिन् तू सब कुलनासा ॥
जो मस कुमति रही उर तोहि जनमत काहे न मारहु मोहि।
वर मांगत मन भई नही पीड़ा गरी न जीभ परेहु नही कीड़ा ॥

મહાકવિ તુલસીદાસજીએ ભરતના દિલના ભાવપ્રેમને અહીં વાચા આપી છે. આ કવિતામાં ભરતનું હૃદય સાકાર થઈ ગયું છે. તેમાં બોલાયું છે: 'ઓ માતા! તેં વૃક્ષને કાપીને જ એનાં પાંદડાંને સિંચન કરવા જેવું કાર્ય કર્યું છે. કોઈએ જાણે માછલીને જીવાડવા સારુ આખા સરોવરનું પાણી ઉલેચી દીધું હોય તેવું, વનની એક ભીલડી પણ એવું કામ ન કરે તેવું કામ તેં કર્યું છે. ધીરજ ધરી તેં લાંબો શ્વાસ લીધો પણ હે પાપિણી! આજે જ તેં રઘુકુળમાં વિનાશનાં બી વાવ્યાં છે. જો તારા દિલમાં આવી કુબુદ્ધિ સમાયેલી હતી તો સારું તો એ જ હતું કે તેં જન્મતાંની સાથે જ મારું ગળું દાબી દીધું હોત, જેથી મારે આ અભાગિયો દિવસ જોવો પડત નહીં. મને નવાઈ લાગે છે કે વાતની સામે આવાં કઠોર વચન માગવાનું સાહસ કેમ તારામાં થઈ શક્યું! એના કરતાં સારું થાત જો વર માગતી વખતે તારી જીભ જ બળી ગઈ હોત અથવા એમાં કીડા પડી ગયા હોત તો! આજે તો આ કાળ દિવસ જોવો પડત નહીં.'

ભરતની નજર સામે કૌશલનું રાજ છે અને માતાએ એનો પણ નિ

ઝકટક બનાવ્યો છે પરંતુ ભરત એની કઠોરતમ શબ્દોમાં નિંદા કરી રહ્યા છે જોનાર કહેશે, જન્મ આપનાર જનનીનું આવું અપમાન અને તે પણ ભરત જેવાને મોઢે પરંતુ અહીં ઉપરથી તમને માતાનો તિરસ્કાર દેખાય છે પરંતુ ઉપરના કઠોર આવરણને દૂર કરી જોશો તો ત્યાં તમને ભાઈ પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ દેખાશે

એક ભાઈ કહે છે, 'હું જો સિંહાસને ન બેઠો તો તેથી શો પ્રલય આવી જવાનો છે? ભરત પણ મારો જ ભાઇ છે ને' જ્યારે બીજો ભાઈ કહે છે, 'મારો ભાઈ વન-વગડામાં ભટકતો ફરે અને હું અયોધ્યાના સિંહાસન પર બેસી મોજ-મઝા માણું! મારો આત્મા એ કદી સ્વીકાર કરી શકે નહીં.' તમે પણ એવું જ બોલો છો ને કે 'મારા ભાગની મિલ્કત ભાઈ પાસે રહી ગઈ તો શું બગડી જશે! આખરે છે તો એક જ લોહી ને!' (સભામાં હસાહસ)

જ્યારે તમારો ભાઈ એવું બોલે કે, 'મારો ભાઈ ઝૂંપડીમાં રહે અને હું મરીન ડ્રાઈવના બંગલામાં રહું, એ વાતનો મારો આત્મા સ્વીકાર કરી શકતો નથી' ત્યારે તે દિવસે ઘરમાં આવું વાતાવરણ સર્જાશે, તે દિવસે ઘરમાં સ્વર્ગની શરણાઈઓ વાગી ઊઠશે પરંતુ આજે તો મને મળવો જ જોઈએ જો નહીં આપે તો કોર્ટના બારણાં ખખડાવીશું'

તમારે જો, તમારા ઘરને સ્વર્ગ બનાવવું હોય તો લક્ષ્મણ જેવો વિનય શીખજો, લક્ષ્મણ વાસુદેવ હતા, તો પણ જ્યારે રામ ચાલતા હતા ત્યારે લક્ષ્મણ એમની આગળ ચાલતા અને કાંકરા-પથ્થરને હટાવી ભાઈ માટે રસ્તો સાફ કરતા જતા હતા તમારા ઘરમાં પણ શું આવો વિનય છે? ઘરમાં વિનય હોય તો લડાઈ-ઝઘડા જ સમાપ્ત થઈ જાય પુત્ર એ પિતાનો વિનય રાખે અને વહુ જો સાસુનો વિનય રાખે તો કદી સંઘર્ષ પેદા થાય નહીં, કારણ સમસ્ત દોષોનું મૂળ લોભ છે જ્યાં લોભનું પાણી પડે છે, ત્યાં પાપનો કીચડ થયા વિના રહેતો નથી બિલાડી ઉંદરને ખાવામાં પાપ માનતી નથી. તેવી જ રીતે જેના હૃદયમાં લોભની જ્વાળા છે, તે દુનિયામાં કોઈ પણ જાતનું પાપ કરતા અચકાશે નહીં આગમવાણી કહે છે

"लोहो सव्व विणासणो।"

લોભ સર્વ પાપોનું મૂળ છે તો વિનય બધા સદ્ગુણોનું મૂળ છે. એટલા માટે જ વીરપ્રભુએ પોતાની છેલ્લી દેશનાના પ્રારંભમાં વિનય વ્રતને સ્થાન આપ્યું છે વિનય આત્માને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર તરફ

જવા પ્રેરણા આપે છે હૃદયનો વિનય લોભીને ઉદાર બનાવે છે જ્યારે અવિનય હૃદયનાં ઊઘડેલાં દ્વારોને બંધ કરી દે છે

એક દિયરે પોતાની ભાભી પાસે પાણી માગ્યું ભાભી પોતાની એક આંખ ઉપર ચશ્માં પહેરી બેઠી હતી. દિયરે એને જ મશ્કરીનું લક્ષ્ય બનાવતાં કહ્યું "કાણી ભાભી પાણી પા." ભાભીનું હૃદય ચીરાઈ ગયું તેણે જવાબ આપ્યો, "હું મરતા કૂતરાને પાણી પાઈ શકું છું પણ દિયરીયા મારા, તને પાણી નહી પાઉં" તે જ વખતે નાનો દિયર આવ્યો અને કહ્યું "રાણી ભાભી પાણી પાઓને." નાના દિયરની વાણીમાં સાકર હતી. ભાભીના દિલની કળી ખીલી ઉઠી એણે કહ્યું, "મારા લાડીલા દિયર, તને પાણી તો શું બદામનું શરબત પાઈશ"

મોટા દિયરની અવિનયભરી વાતે એ ભાભીના હૃદયનાં ખૂલતાં દ્વારો બંધ કરી દીધાં જ્યારે નાના દિયરની વિનયભરી વાણીએ ભાભીના હૃદયનાં બંધ દ્વાર ઉઘાડી દીધાં

એટલા માટે જ વિનયી પુત્ર પિતાના પ્રેમનો વધુ ભાગીદાર બને છે પૈસાના તો સરખા હિસ્સા કરવા પડે છે કારણ આજના યુગમાં એવું વિભાજન કોઈથી સહન થતું નથી. ચાર પુત્રો હોય તો ચારેય પિતાની સંપત્તિ પર પોતાનો અધિકાર જાહેર કરે છે સૌને અધિકાર છે પરંતુ જેણે લોહીનો પરસેવો પાડી સંપત્તિ ભેળી કરી છે તે બરડા બાપનો પણ કોઈ અધિકાર ખરો કે નહી! પણ એના માટે કોઈ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારતું નથી. કોર્ટ પિતાને બાધ્ય કરી શકે છે કે તે પોતાની સંપત્તિ પોતાના ચારેય પુત્રો વચ્ચે વહેંચી દે પરંતુ એના પ્રેમનું વિભાજન કરવાનું કોર્ટના અધિકાર ક્ષેત્રની બહારની વસ્તુ છે જે વિનયશીલ હશે તે જ એના પ્રેમનો વધુ ભાગીદાર બનશે.

પૈસા અથવા પ્રેમ જે કંઈ પણ હોય, તે લેવા માટે તમારે નમવું પડશે. પુત્રને લેવા માટે માતાને નીચા વળવું પડે છે વગર નમ્યે માતા પુત્રને મેળવી શકતી નથી તેમ વગર નમ્યે તમે પણ સદ્‌ગુણોને મેળવી શકતા નથી. પાણી હંમેશાં એ તરફ વહે છે કે જ્યાં ઢોળાવ હોય તેવી જ રીતે સદ્‌ગુણો પણ તે બાજુ જ જાય છે કે જે તરફ હૃદયનો ઢોળાવ હોય અને હૃદયમાં નમ્રતા અને કોમળતા હોય. તમે જમવા બેઠા જમવાની મોજમાં એકાદ મોટો કોળિયો આવી ગયો અને તમે મુંઝાયા તો પાણીનો એક ઘૂંટડો પીતાની સાથે જ પેલો કોળિયો પણ પાણીની સાથે જ ગળે ઉતરી

જશે તેવી જ રીતે જ્ઞાનનું ભોજન કર્યું છે પણ વિનયનો ઘૂટડો પીધો નથી તો તમે મૂઝાઈ જશો.

ગૌશાલક અને જમાલી આવી જ રીતે ગૂચવાયા હતા એમણે જ્ઞાન તો મેળવ્યુ હતુ પરંતુ જ્ઞાનની સાથે વિનયના ઘૂટડા ઉતાર્યા નહોતા તેથી તેઓ ગૂચવાઈ ગયા અને એવા ફસાયા કે, જીવનની શાંતિ ખોઈ બેઠા આટલું જ્ઞાન મેળવ્યા છતા પણ બધી તરફથી તેમને તિરસ્કાર મળ્યો. એનુ એ જ કારણ છે કે, તેમણે વિનય સેવ્યો નહી વિનયી શિષ્ય સર્વત્ર સૌનો આદર પામે છે, જ્યારે અવિનયશીલ શિષ્ય સર્વત્ર અનાદર અને અપમાન પ્રાપ્ત કરે છે આગમમા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે

जहा सुक्क पुइकणीं, निक्क सिज्जइ सव्वसो ।
एव दुस्सील पडिनीले, मुहरी निक्कसिज्जइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૧ ગા.

જેમ સડેલા કાનવાળી કૂતરીને ક્યાંય પણ પ્રવેશ મળતો નથી, ચારે તરફથી અનાદર અને તિરસ્કાર જ મળે છે તેવી જ રીતે જેણે વિનયને પોતાના હૃદયમાથી દૂર કર્યો છે તેને પણ સૌ કોઈ દૂર જ હડસેલે છે તેને ક્યાય સન્માન મળતુ નથી

મહાપુરુષો સર્વત્ર માન પામે છે કારણ કે, તેઓ પોતાના ગુરુજનોને હમેશા, માન આપે છે શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ હમેશા પોતાની માતાને પ્રણામ કરતા હતા તેઓ માતાના પગમા પડતા પડતા મોટા થયા તમે પણ તમારી માતાના પગમા પડતા પડતા મોટા થયા હશો લક્ષ્મણ પણ વાસુદેવ હતા. એમનુ પદ મોટું હતું. ત્રિખડના તે નાયક હતા એમની પાસે સત્તા હતી પરતુ સત્તાનો નશો નહોતો. સત્તા બૂરી હોતી નથી, પરતુ બૂરો છે સત્તાનો નશો ધન ખરાબ નથી પણ ધનનો નશો ખરાબ છે રાવણ, કસ અને દુર્યોધન એના નશામા જ છકેલા હતા. તેથી જ તેઓ દુનિયાની ઠોકરો પામ્યા. સત્તાના મદમા એમણે કહ્યું દુનિયાના માનવીઓ કીડા-મકોડા છે! એટલે દુનિયાએ એમને ઠોકર મારી

જે ઘરમા મોટા-નાનાની મર્યાદા છે, જ્યા લક્ષ્મણ જેવો વિનય છે અને ભરત જેવો પ્રેમ છે તે ઘર જ નહી સ્વર્ગ જ છે

હમણા હુ ઘરના પુરુષપાત્રો અગે બોલ્યો છુ. પરતુ ઘરમા નારી પાત્રોનુ સ્થાન પણ ઓછુ નથી અને જો સાચુ કહેવામા આવે, તો ઘરનું રાજ નારીઓના હાથમા છે તમે (પુરુષો) દુકાનના રાજા છો તો ઘરની

રાણીઓ આ નારીઓ છે એટલે એમને પણ બે શબ્દો કહેવા જોઈએ કારણ કે નરકને સ્વર્ગમાં ફેરવી દેવું એ નારીના હાથમાં છે વારુ ત્યારે અહીં બેઠેલી માતાઓ અને બહેનોને હું પૂછું છું કે તમે ઘરને સ્વર્ગ બનાવવા ચાહો છો કે નરક? તમારામાં બન્ને જાતની કળા છે પરંતુ એનો ઉપયોગ કઈ રીતે થઈ રહ્યો છે? આજે તમારા ઘરમાં સ્વર્ગ છે કે નરક?

તમે કદાચ વિચાર કરતા હશો કે મહારાજે આ કેવો પ્રશ્ન કર્યો! તમે કહેશો તમારું ઘર સ્વર્ગ છે વિશાળ બંગલો છે બે બે ગાડીઓ છે બગીચો છે નોકરો છે બધી સામગ્રી છે હા દેખીતું તો તે સ્વર્ગ છે પણ અંદર ઊતરીને જુઓ તો કદાચ બીજું જ દૃશ્ય દેખાશે.

ઘરમાં સાસુ પણ છે અને વહુ પણ. એ ઘરનાં મુખ્ય પાત્રો છે જો એમની વચ્ચે પ્રેમની ગંગા વહી રહી હોય તો સમજવું કે ઘરમાં સ્વર્ગ છે પણ આજે તો સાસુ અને વહુ વચ્ચે વૈમનસ્યની ઊંડી ખાઈ ખોદાઈ ગઈ હોય છે સાસુને વહુ પ્રત્યે ફરિયાદ છે તો વહુને સાસુ પ્રત્યે. વહુ કહે છે "એક મિનિટ પણ આ સાસુ ચેન પડવા દેતી નથી. એની જીભ હંમેશાં ચાલતી જ રહે છે એને મારી એકેય વાત ગમતી નથી સારી સાચી વાત પણ એને જૂઠી લાગે છે કદી પ્રેમનાં બે વચન સાંભળવા મળતાં નથી. સવારથી સાંજ સુધી હું શ્રમ કરતી રહું છું લોહીનો પરસેવો પાડું છું તો પણ બે મીઠા શબ્દો મળતા નથી કે બધો શ્રમ વીસરું

તો સાસુની વાત પણ સાંભળી લો તે કહે છે હું ઘરની ઇજ્જત આબરૂ સાચવું છું તમે શું જાણો ઘરને કેમ ચલાવવું તે. નિત નવા શોખો અને નિત નવી ફેશનોને લીધે ઘર બરબાદ થઈ રહ્યું છે કમાણી છે નહીં બિચારો દીકરો સવારથી સાંજ સુધી દુકાને બેસે છે ત્યારે બે પૈસા કમાય છે પણ આને શું? હાથમાં આવ્યું કે ખાક પૈસાને તો એના હાથમાં જતાં જ જાણે પાંખો આવી જાય છે તેથી ઘરમાં પૈસો દેખાતો નથી. હું એને સારી-સાચી વાત કરું છું તો એને કડવી લાગે છે હું જ ખરાબ છું દુનિયા મને [illegible] કહે છે તો શું મને કોઈ ખાવાનો શોખ છે? શું કમાઈથી મારું પેટ ભરાતું હશે!

સાંભળીને બન્નેની વાતો. બન્નેની વાતોમાં સાચાપણું રહેલું છે પણ વહુને સાસુનું ઘડપણ દેખાતું નથી અને સાસુને નવા યુગની નૂતનતા દેખાતી નથી. એટલે બન્ને એકબીજાને નિંદે છે પરંતુ આજ વહુ જ્યારે પોતાની સગી મા પાસે જાય ત્યારે એને એનું ઘડપણ આડું આવતું નથી કેમ એની

જીભ પણ લાંબી લાગતી નથી માતાને ઘેર તો એ સવારથી સાંજ સુધી કામ કરે છે ચૂલો પેટાવે છે, વાસણ પણ માંજે છે અને કપડા પણ ધૂએ છે, લોહીનો પરસેવો પણ થાય છે, તેમ છતા લોહી સુકાતું નથી

બીજી બાજુ સાસુની દીકરી જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે શુ તે પોતાની જૂની ઢબે જ ચાલે છે? શુ કોઈ નવી ફેશન લાવતી નથી? એના માટે તો મા નવી નવી ફેશનેબલ ચીજો ખરીદી લાવે છે, અને એ પ્રેમથી આપે છે. ત્યા કમાણી અને ખર્ચાના મેળની ચિંતા સતાવતી નથી ત્યા એ બધી સીધી સાદી અને સાચી વાતો ભૂલી જાય છે કે જેના વડે એ રોજ-રોજ વહુને નિંદતી હતી.

ઘરનુ આ નરક એક દિવસમા સ્વર્ગમા ફેરવી શકાય છે જો વહૂ સાસુને માની લે અને સાસુ વહુને દીકરી સમજી લે, તો દૃષ્ટિ બદલાતાં જ સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જશે જ્યા સુધી દૃષ્ટિ નહી બદલાય ત્યા સુધી આ ક્રમ ચાલતો જ રહેશે

હા, તો માતાઓ તમે માઠુ લગાડશો મા ઘરને સ્વર્ગ પણ તમે જ બનાવી શકો છો અને નરક બનાવનાર પણ તમે જ છો બનાવ એક જ બને છે, પરંતુ જો દૃષ્ટિ જ બદલાઈ હોય તો એ જ બનાવ ઘરને સ્વર્ગ બનાવી શકે છે અને તે જ નરક પણ

એકવાર એક વહુથી કાચનો ગ્લાસ ફૂટી ગયો કાચના ફૂટવાનો અવાજ સાભળતા જ તેની સાસુ દોડતી આવી અને જોતાની સાથે જ આંખો ચઢાવતા બોલી "શુ હાથ ભાગી ગયા છે તારા? રોજ-રોજ માલ ખાય છે તો બધી શક્તિ જાય છે કયા? જો બાપુને ઘેર આવો ગ્લાસ ફૂટત તો ખબર પડત અહી મારો દીકરો કમાય છે આખો દિવસ બેઠી-બેઠી ખાય છે, એટલે જ હાથની શક્તિ જીભે આવી ગઈ છે રોજ જીભ લડાવ્યા કરે છે આજે ગ્લાસ ફોડ્યો, કાલે પ્યાલો ફોડ્યો તો વળી ક્યારે ગ્લાસી ફોડે છે"

વહુ પણ તાડૂકતી કહેવા લાગી "હા, હા, હુ બેઠી-બેઠી ખાઉ છુ અને તમે ઊભા-ઊભા ખાતા હશો જાણે કે, કમાઈ-કમાઈને ઢગલા કરી દીધા. એકેય દિન ખાલી જતો નથી જ્યારથી આવી છુ ત્યારથી રોજ રોજ બે-ચાર સંભળાવી ન દો ત્યા સુધી ચેન પડતુ નથી કદી મારી માને વગોવશો, તો કદી મારા બાપને અને કોઈવાર તો વળી મારી સાત પેઢીઓને સપાટામાં લેશો એ બધા ખરાબ છે. દૌભાગ્યનો અવતાર તો તમે જ લઈને આવ્યા છો"

બન્ને બાજુએ તીર વરસ્યાં અને એકબીજાના હૃદયને વીંધવા લાગ્યાં. આવું જ જો ઘર હોય તો પછી નરક આથી વિશેષ ખરાબ કેવું હશે! નરકનું ચિત્ર તમે જોઈ લીધું હવે સ્વર્ગનું ચિત્ર પણ જોઈ લો.

વહુ દૂધનો ગ્લાસ ભરી સસરાને આપવા જઈ રહી હતી દૂધ ગરમ હતું ગ્લાસ એકદમ હાથમાંથી છૂટી ગયો જમીન પર પડતાં જ ગ્લાસના ટુકડેટુકડા થઈ ગયા બાજુના ઓરડામાંથી સાસુ દોડતી આવી કહેવા લાગી દીકરી ચિંતા ન કરીશ ખાલી ગ્લાસ જ ફૂટ્યો છે ને! ગ્લાસના ટુકડા ભલે થયા પણ મારી બેટીના દિલના ટુકડા થવા ન જોઈએ. જોજે બેટા ક્યાંય તારા પગમાં કોઈ ટુકડો પેસી ન જાય. મારી સોના જેવી વહુથી શું કાચનો ગ્લાસ મોંઘો છે!

આ શબ્દો જાણે અમૃતના ઘૂંટડા હતા. આ સાંભળતાં જ વહુની આંખો ભીંજાઈ આવી તે સાસુના પગમાં પડી ગઈ કહેવા લાગી મેં પિયરમાં મારી માને છોડી પણ અહીં મને નવી મા મળી ગઈ છે એ સગી મા કરતાં પણ મારા પ્રત્યે વધારે પ્રેમ ધરાવે છે પિયર પણ જો ગ્લાસ ફૂટી જાય તો સગી મા પણ બે શબ્દો કહ્યા વગર રહેતી નથી.

ગ્લાસ પડે છે એને ફૂટતાં કોઈ રોકી શકતું નથી. પરંતુ પ્રેમને તૂટવાથી તમે રોકી શકો છો. કાચના ટુકડા થયા એની ચિંતા નથી પરંતુ ઘરના ટુકડા થવા દેશો નહીં

ઘરમાં પ્રેમનું વાતાવરણ જાળવેલું રાખ્યું હોય એકબીજાનું સન્માન જાળવ્યું હોય એકબીજાનો આદર કર્યો હોય તો ઘર સ્વર્ગ બની શકે છે

કુટુંબનાં બે મહત્ત્વપૂર્ણ સંબંધો છે પતિ અને પત્ની. એમની જવાબદારીઓ અંગે પણ મારે કહેવું છે પરંતુ આ ઘડિયાળ કહે છે કે હવે બસ કરો. વારુ ત્યારે પતિ-પત્નીની જવાબદારીઓ અંગે બીજી વાર વિચાર કરીશું ૐ શાંતિ.

જૈન ઉપાશ્રય કાંદિવલી મુંબઈ

૬. ચાહના ટળી તો ચિંતા ટળી

આજના પ્રવચનનુ મથાળુ છે "ચાહના ટળી તો ચિંતા ટળી" ચિંતા એ માનસિક શક્તિને કોરી ખાનાર કીડો છે તમે ચિંતાથી મુક્ત થવા ઇચ્છો છો તમે એકલા જ શા માટે, કોઈ પણ શિક્ષિત વ્યક્તિ ચિંતાથી બચવા જ માગશે

તો શુ ચિંતા એ જરૂરી છે ?

વિચારવાનુ તો એ છે કે ચિંતા જીવન માટે જરૂરી પણ છે ? ચાલો, થોડીકવાર આપણે ચિંતાની જરૂરિયાત અંગે પણ વિચારી લઈએ એમ તો તમે સાભળતા આવ્યા છો કે ચિંતા એ ચિતા સમાન છે પરંતુ ક્યારેક ચિંતા પણ જરૂરી બની જાય છે

એક વિદ્યાર્થી છે એને રમવાનો બહુ જ શોખ છે દિવસમાં આઠ કલાક ઘરની બહાર રહે છે પિકનીક પાર્ટીઓમા સૌથી પહેલો એ હોય છે શહેરના સિનેમાઘરોના નામો એને યાદ છે કયા સિનેમા-ઘરમા કયુ સિનેમા ચાલી રહ્યુ છે એની એને પૂરેપૂરી માહિતી છે પરંતુ અભ્યાસના પુસ્તકોમાનુ એક પણ પાનુ એ કદી ખોલતો નથી, તો તમે કહી જ ઊઠશો કે તને ભણવાની ચિંતા નથી દરકાર નથી, તો શુ પાસ થઈશ ? હવે કહો, અહીં ચિંતા જરૂરી છે કે નહીં ?

એનોનુ કામ ઘરમા સુવ્યવસ્થા જાળવવાનુ છે તે જો પ્રમાદ કરે છે, ઘરમાનો સામાન વેરવિખેર પડ્યો હોય છે, કચરો પણ સાફ થતો નથી, સાત વાગ્યે પથારી તજે તો ચાહનો કપ ક્યારે મળશે, ઓફિસે જવાનો સમય થઈ ગયો છે ને ઘરમા જમવાનુ તૈયાર નથી, બાળકોને અગિયાર વાગ્યે શાળાએ જવાનુ છે અને સાડા દસ વાગ્યા છતા એમના ભાણાનુ

કોઈ ભય નથી તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કોઈ ચિંતા છે કે નહીં !

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે પોણા દશ ઉપર ઘડિયાળનો કાંટો આવ્યો કે તમારા મનમાં ખળભળી મચી જાય છે. પુરુષવર્ગ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને બે કલાકની નિદ્રા ખેંચે અને સાંજ ચારે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે દેવીજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ભંભેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં ! આ તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં !

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેઠો રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી. તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું ગેરવાજબી નથી ! તો મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી. અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું એણે યોગ્ય દવાઓ પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય ચરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કોઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એમાં શું કરે ! હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઇન્જેક્શન દેવા આવતો નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં ! અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે અમારા બાળકની કોઈ ચિંતા જ નથી.

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી જાય, માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ જાય. કોઈ કલાર્ક જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂકશો. આરોપ મૂકશો કે તમને તો સમયની કોઈ પડી જ નથી.

મહારાણી વિક્ટોરીયાનો સેક્રેટરી એકવાર એના સચિવાલયમા ત્રણ મિનિટ મોડો પહોચ્યો મહારાણી બહુ વ્યગ્ર હતી સેક્રેટરી આવ્યો તો બોલી 'તમારી ઘડિયાળ જુઓ' એણે કહ્યુ 'ક્ષમા કરજો, મારુ ઘડિયાળ જરા સુસ્ત છે' વિક્ટોરીયાએ કહ્યુ 'કા તો તમે તમારુ ઘડિયાળ બદલો અથવા તો મારે મારા સેક્રેટરીને બદલવા પડશે કારણ કે તમને સમય પર આવવાની ચિતા નથી' મત્રી જો પોતાના કામની ચિતા ન સેવે તો સારાયે દેશની સુરક્ષા ભયમા મૂકાઈ જાય મત્રી જ શા માટે, પચોતેર રૂપિયા મેળવતો સિગ્નલમેન જો પોતાના સમયની ચિતા ન રાખે તો કેટલુ નુકસાન થાય? બે ટ્રેનો અથડાઈ જાય, સેકડોના પ્રાણ જાય, હજારોનુ શરીર અને સૌદર્ય નષ્ટભ્રષ્ટ થઈ જાય

હા, તો જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા ચિતા સેવવી જરૂરી છે ધોબી તમારા કપડા આપી ગયો તમે એની કાળજી રાખી નહી આડા–અવળા મૂકી દીધા રાત્રે ઉદરોને લાગ મળ્યો અને બધા કપડા રાત્રે કાતરી ખાધા એમા શ્રીમતીજીની રેશમી સાડી પણ હતી સવારે તમે જોયુ તો તમો ઉદરો પર બળી ઊઠ્યા શ્રીમતીજી પોતાની દોઢસો રૂપિયાની રેશમી સાડીની દુર્દશા જોશે તો એમનુ મગજ પણ ગરમ થયા વિના રહેશે નહી લગભગ સારાયે ઘરનું વાતાવરણ ગરમ થઈ જશે પછી ભલેને એ ગરમ વાતાવરણમાં ચૂલો પણ ઠરી જાય એટલે કપડાની ચિતા ન કરી, તેથી સારુયે ઘર ગરમી અનુભવી શકે છે અને ઘરનુ મોટેરુ ઘરની સુરક્ષાની એષના જ ન રાખે તો કહેવાશે મોટા તો થઈ ગયા પણ ઘરની ચિતા જ નથી હા, તો તમે હવે સમજી ગયા હશો કે ચિતા એકદમ છોડવાની વસ્તુ નથી તેમ ચિતાને વળગી રહેવુ પણ ઠીક નથી, કામની ચિતા તો જરૂરી છે પણ વગર કામની ચિતા બિનજરૂરી છે, કારણ કે એ માણસનુ લોહી બાળવાનુ કામ કરે છે

ચિંતાનું બિનજરૂરી રૂપ :

કીડા બે પ્રકારના હોય છે એક તો પદાર્થને ઉપરથી કોરી ખાય છે તો બીજુ અદરથી ચિતા એ બીજા પ્રકારનો કીડો છે ઉધઈ જે વૃક્ષને લાગી જાય છે તે વૃક્ષને તે ખાઈ જાય છે ઉપરથી તો વૃક્ષની સ્થૂળ કાયા બરાબર દેખાશે પણ અદરથી તે પોલુ બની જાય છે ચિતા પણ એક પ્રકારની ઉધઈ છે જે છૂપી રીતે માણસની શક્તિને કોલી ખાય છે એ

કોઈ ચણ નથી તો આવી સ્થિતિમાં તમે શ્રીમતીજીને કહેશો કે તને ઘરની કોઈ ચિંતા છે કે નહીં ?

ઘરની ચિંતા રાખવી જરૂરી છે. ગૃહિણીને જો ઘરની કાળજી (ચિંતા) નહીં હોય તો તમારું દરેક કામ અવ્યવસ્થિત બની જશે. તમને તમારી ઓફિસની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય છે. પોણાછ ઉપર ઘડિયાળનો કાંટો આવ્યો કે તમારા મનમાં ખળભળાટ મચી જાય છે. પુત્રવર્ગ દુકાનના કામમાં જો આળસ કરે, અગિયાર વાગ્યે દુકાને જવાનો સમય હોય ત્યારે જમીને પોર કલાકની નિંદર ખેંચે અને સાડા બારે ઊઠીને દુકાને જાય તો તેવા વખતે દેવીજી (શ્રીમતીજી) જ કાન ભંભેરશે કે તમને દુકાનની ચિંતા છે કે નહીં ? હા તો તમે જ વિચારો કે તમારે ચિંતા-કાળજી રાખવી છે કે નહીં ?

પ્રવચનનો સમય સાડા આઠ વાગ્યાનો છે. શ્રોતાઓ આવી પહોંચ્યા છે અને હું જો નવ વાગ્યા સુધી ઉપર જ બેઠો રહું તો તમે જ બોલી ઊઠશો કે મહારાજશ્રીને અમારા સમયની કિંમત જ નથી. આ મારી વાત છે તમારી નથી. તમે સાડા આઠને બદલે નવ વાગ્યે આવો તો શું બેદરકારી નથી ? તો મુનિજી પોતાના સમયે પાટ ઉપર આવી જતા નથી તો કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીને ચિંતા જ નથી. અમારો સમય બગડે છે તો મારે પણ તમારી ચિંતા રાખવી રહી.

તમારો દીકરો બીમાર છે. ડૉક્ટરને તમે દેખાડ્યું. એણે રોગ જાણ્યો. દવા પણ આપી. એ ઠીક સમયસર દવા જ લેતો ન હોય, ચરી પાળતો ન હોય તો તમે જ કહેશો કે તને તારા શરીરની કોઈ કાળજી જ નથી તો બીજો એનું શું કરે ? હવે જો ડૉક્ટર જ ઠીક સમય ઉપર ઇન્જેક્શન દેવા આવતા નથી તો તમે ડૉક્ટરને કહેશો કે સાહેબ, તમને મારા પુત્રની દરકાર છે કે નહીં ? અને જો ટ્યુશન-શિક્ષક સમય પર આવે નહીં અને બાળક અભ્યાસમાં નબળો હોય તો તમે એ માસ્તરને કહેશો કે તમને પૈસાથી જ મતલબ છે, અમારા બાળકની કોઈ ચિંતા જ નથી.

ડૉક્ટરે ચિંતા જ ન રાખી તો રોગીના પ્રાણ ઊડી ગયા. માસ્તરે કાળજી ન રાખી તો બાળક નાપાસ થઈ ગયો. કોઈ ક્લાર્ક જો સમયસર ઓફિસે પહોંચતો નથી તો તમે એને નોકરી પરથી કાઢી મૂકશો. આરોપ મૂકશો કે તમને તો સમયની કોઈ પડી જ નથી.

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે એ ત્યા આવ્યો હતો એણે ગ્રામ-પચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ પણ સરપચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. કોઈ વાધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારાથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દૃષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જશે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

શારીરિક જ નહીં પરંતુ માનસિક શક્તિને પણ રૂંધે છે. તમે ચાહે તેટલું ટૉનિક પદાર્થ લ્યો ચાહે તેટલા પૌષ્ટિક પદાર્થ ખાઓ પણ સારી શક્તિને ચિંતા કોરી ખાશે. તમે જમવા બેઠા. તમારી સામે મિઠાઈઓનો થાળ આવ્યો. તમે હજુ એક ગ્રાસ પણ લીધો નહીં કે પાછળથી ભિખારી ઝપટે આવી બધી મિઠાઈ સાફ કરી ગઈ. આવા અવસરે તમે હેરાન થઈ જશો. તમે નથી ઈચ્છતા કે તમારું જમણ એક ભિખારી આરોગી જાય. હા, તો તે ભિખારી છે ચિંતા જે તમારામાંના બધા જ વિટામિનોને ખાઈ જાય છે. ખાઓ છો તમે પણ ખાધેલું જાય છે એના પેટમાં.

એક વખતની વાત છે. સમ્રાટ શ્રેણિકે એક બકરું નંદીગ્રામ મોકલ્યું. એની જોડે એક સંદેશો પણ હતો. આ સમ્રાટનું પાળેલું બકરું છે. એને દરરોજ લીલું ઘાસ ખવડાવવામાં આવે અને સારી વ્યવસ્થા કરાય. પરંતુ એની સાથે એક બીજી પણ આજ્ઞા છે. એનું વજન વધવું જોઈએ નહીં. નંદીગ્રામની ગ્રામ પંચાયત ભેગી થઈ. ગ્રામ પંચાયત એ તો ભારતની જૂની પરંપરા છે. આ પણ સુંદર પરંપરા કહેવાય. ગામના નાના મોટા બધા પ્રશ્નો ગ્રામપંચાયત દ્વારા જ ઉકેલવામાં આવે છે. જ્યારથી ગ્રામપંચાયતનો અધિકાર અને વિશ્વાસ ઓછા થયા ત્યારથી ગામડાના કજિયા શહેરોની કોર્ટોમાં જવા લાગ્યા છે. ત્યાં મલિકોનો સમય અને ધનનો પણ દુરુપયોગ થાય છે. વકીલોનું ચાલવા લાગે છે. બિચારા ભોળા ખેડૂત વકીલની મીઠી વાતોમાં ફસાઈ પોતાની શ્રમોપાર્જિત કમાણી નકામી વેડફી નાખે છે.

જૈન દર્શન કહે છે પહેલાં તો કષાયની પ્રવૃત્તિથી દૂર રહો. શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે "संकिलेसकरं ठाणं दूरओ परिवज्जए" કષાયના વાતાવરણથી બચો. કષાય ઉત્પન્ન થઈ ગઈ હોય તો એ આગને તરત ઠારી નાખો. ગામના કોઈ પંચની સામે તમારી સમસ્યા રજૂ કરી દો. તે બુદ્ધિમત્તાપૂર્વક ન્યાયનું રક્ષણ કરતાં જે ફેંસલો આપે એનો પ્રેમ સાથે સ્વીકાર કરી લો. જેથી સમય અને સંપત્તિ બન્નેનો બચાવ થશે.

પેલા નંદીગ્રામમાં ગ્રામ-પંચાયત બેઠી છે. વિકટ સમસ્યા તેની સામે આવી હતી. બકરાને ખવડાવવા-પીવડાવવાની જવાબદારી તો સૌ કોઈ લેવા તૈયાર હતું પરંતુ ખવડાવ્યા પછી વજન વધે જ નહીં એની જવાબદારી કોણ લે? આ સમસ્યાનો ઉકેલ જો આવશે નહીં તો સમ્રાટ શ્રેણિકના કોપના ભોગ બનવું પડશે. સમસ્ત પંચાયત વિચારમાં ડૂબેલી હતી. તે જ

વખતે અભયકુમાર ત્યા આવી લાગ્યો નાની વયમા જ પોતાની માતા સાથે એ ત્યા આવ્યો હતો એણે આમ-પચાયતને વિચારમગ્ન જોઈને પૂછ્યુ. પણ સરપચે કહ્યુ "ભાઈ, તુ તો હજુ બાળક છે હજુ તો તારે રમવાના દા'ડા છે આ બધી સમસ્યાઓ તો અમારે જ ઉકેલવી રહી" તેમ છતા અભયકુમારે આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો આખરે સરપચે એને બધી વાત સમજાવી એણે (અભયકુમારે) કહ્યુ "બસ, આ જ સમસ્યા છે ને?" સરપચે કહ્યુ "હા આ સમસ્યાએ જ સારીયે પચાયતને હેરાન કરી મૂકી છે"

અભયકુમાર બુદ્ધિશાળી હતા કહેવાય છે કે એમની પાસે ઔત્પાતિની બુદ્ધિ હતી અને તમે પણ તમારા ચોપડાઓમા લખો જ છો ને? એ તો તમને યાદ હશે મને યાદ અપાવવાની જરૂર નહી રહે

દિવાળી નજીક છે તમે ચોપડાઓમા લખો છો ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ હોજો, અભયકુમારની બુદ્ધિ હોજો, ધન્ના શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ હોજો, અને કેવન્નાજીનુ સુખ સૌભાગ્ય હોજો" બસ, આમા બાકી જ શુ રાખ્યુ? આમા તો તમે બહુ કુશળ છો વિશ્વની પસદગી કરાયેલી વસ્તુઓ માગી લીધી. ગૌતમ સ્વામીની લબ્ધિ એટલા માટે માગી લીધી કે પાત્રમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ જેમ ખીર અક્ષય બની ગઈ તેમ તમારી તિજોરીમા અગૂઠો મૂકતાની સાથે જ લક્ષ્મી પણ અક્ષય બની જાય અભયકુમારની બુદ્ધિ તમે માગી છે. કોઈ વાધો નથી તમે બુદ્ધિશાળી બનો તમારામા જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઝગમગે પણ એક પ્રશ્ન એ છે કે અભયકુમારની બુદ્ધિ જો મળી જાય તો એનો ઉપયોગ ફસાયેલાઓને ઉન્મુક્ત કરવામા કરશો કે મુક્તને ફસાવવામા? કારણ કે બુદ્ધિ બને કામ કરે છે એના વડે તમે કોઈની પરિસ્થિતિને સુધારી શકો છો તો કદી એના વડે જ વધુ બગાડી પણ શકો છો

શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમે માગી છે એમા કાઈ જ ખોટુ નથી કે પોતાની પ્રામાણિકતા જાળવી, બીજાનુ શોષણ ન કરતા કોઈ મર્યાદામા કઈક સપત્તિ મેળવે પણ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ તમારે ઘેર આવી ગઈ તમારુ ઘર લક્ષ્મીના ઝકારોથી રણકી ઊઠે તો એનો ઉપયોગ સમાજના આર્થિક રીતે પછાત એવી દુર્બળ વ્યક્તિઓના હિતાર્થે કરશો કે પોતાના અહકારને પોષવામા કરશો? સપત્તિ મેળવી તમારી દૃષ્ટિ સમાજવિકાસ તરફ જશે અથવા તો સ્વ-વિલાસ તરફ? એનો ન્યાય તો તમારે જ કરવો પડશે

હા, તો અભયકુમાર પાસે ઔત્પાતિ બુદ્ધિ હતી એમની બુદ્ધિએ

પચાવનની સમસ્યાનો ઉકેલ શોધી આપ્યો. પચાવનને એમણે કહ્યું : સમ્રાટ તરફથી આવેલા મહેમાનોને સર્વપ્રથમ વિદાય કરો. એમને કહેજો કે સમ્રાટની આજ્ઞાનું યથાવત્ પાલન થશે. આવતા છ મહિનામાં સ્વયં સમ્રાટ આવીને જોઈ શકે છે. બધા ચકિત થઈ ગયા. કુમાર આ શું કહી રહ્યા છે? એમણે મોટું પાંજરું મંગાવ્યું. જેમાં બે ખાનાં હતાં. પાંજરામાં એક બાજુ બકરાને બાંધી દીધો અને બીજામાં એક સિંહને પૂર્યો.

બકરાને ઘણું ખવડાવવામાં આવતું. લીલું ઘાસ પૌષ્ટિક ભરપૂર હોવા છતાં પણ સામે સિંહને જોતાં જ જાણે એને મોત જ દેખાતું. એ ખાતો પણ એનું લોહી જ બનતું નહીં. સિંહથી લાગતા ભયની ચિંતા એનું લોહી જ બાળી નાખતી. છ મહિના બાદ સમ્રાટ મેધિકનો અનુચર પાછો આવ્યો. તોળીને જોયું તો બકરાનું તેટલું વજન હતું કે જેટલું છ મહિના પહેલાં. બકરાનું લોહી પેલી ચિંતા ખાઈ જતી. તેવી જ રીતે તમારાં બધાં મિત્રોને પણ ચિંતા ચરી જાય છે. માટે તમે એનાથી સાવધાન રહેજો.

સૂતી વખતે ચિંતા રાખવી સારી નથી. કોટની જેમ ચિંતાને પણ ખીંટીએ ટાંગીને પથારીમાં જજો, નહીંતર ચિંતાનો ભાર તમારી પીઠ ઉપર પથ્થર-સમ ભાર બની જશે જે એક પળ માટે પણ તમને જંપવા નહીં દે.

સવેરાના ખેતરમાં જેમ ઓળા પડે છે ત્યારે ઊભો પાક કરમાઈ જાય છે. ખેતરની હસતી હરિયાળી સમાપ્ત થઈ જાય છે. ખેડૂતોના હસતાં મોઢાં પણ કરમાઈ જાય છે. બસ તેવી જ રીતે ચિંતાના ઓળા પ્રસન્નતાને હરી લે છે. એ હિમ ઓળા છે. ચિંતાના ઓળામાં વજન તો કાંઈ જ નથી પરંતુ પેલા બીજા ઓળા કરતાં આનામાં પ્રખર સંહારક શક્તિ છે. પેલા ઓળાથી તો ફક્ત એક જ વર્ષ બગડે છે પણ ચિંતાના ઓળા જ્યારે જીવન ઉપર પડી જાય છે એનું સ્મિત સદાને માટે સમાપ્ત થઈ જાય છે. સ્મિત જ નહીં હજારો બનતી જિંદગીઓ પણ બગડી જાય છે. એ જુવાનીને ઘડપણમાં ફેરવી નાખે છે.

ચિંતા અને ચિતા ગુજરાતીના આ બે શબ્દોમાં ઘણું સામ્ય છે. ચિંતા ઉપર માત્ર અનુસ્વાર છે અને ચિતા ઉપર નહીં. કારણ કે ચિતા તો પોતાના સ્થાને રહી લાકડાંઓની સહાયતા વડે મડદાને બાળે છે પણ આ ચિંતાની શક્તિ સવિશેષ છે. એના ઉપર સ્થાનનો પ્રતિબંધ નથી. જીવતાઓની

એને જરૂર નથી અને એ મડદાને નહીં પણ જીવતાને જ બાળે છે. એની આ શક્તિને કારણે જ એના માથે તિલક બિંદુ લગાડાય છે

એક વિચારકના શબ્દોમા કહુ તો ચિંતા કરતી ખુરશી છે, જે તમને ઉપર–નીચે ફેરવશે પણ કયાય પહોચાડશે નહી એનુ કામ ફેરવવાનુ છે, કોઈ લક્ષ્ય તરફ પહોચાડવાનુ નહી એટલા માટે જ એ વિપત્તિઓનુ વ્યાજ છે મૂળ અદા કરતી વખતે તો તે પોતે જ અદા થઈ જાય છે, અથવા તો માણસને જ સમાપ્ત કરી દે છે

ભારતીય વિચારકોએ તો ચિંતાને અમર વેલ કહી છે કહેવાય છે કે જે વૃક્ષ ઉપર અમર વેલ ચઢે છે, એનુ અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એ વૃક્ષનો બધો જ રસ ચૂસી લે છે તેવી જ રીતે જે માણસના મન ઉપર ચિંતાની અમર વેલ છવાઈ જાય છે એનુ જીવન–માધુર્ય સુકાઈ જાય છે. કામ કરવાથી શરીર થાકે છે આ સિદ્ધાન્ત ખોટો છે શ્રમ તો શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે શરીર કામથી નહી પણ કામના ભારથી થાકે છે, કામથી તો એ હલકુ રહે છે પરંતુ કામનો ભાર જ્યારે મન ઉપર લાગે છે તે જ વસ્તુ શરીરને થકવી નાખે છે મશીનને ચલાવવાથી જેમ મશીન ખરાબ થતું નથી પણ સ્ક્રૂ અટકી જવાથી જ મશીન કામ દેતુ બંધ થઈ જાય છે તેવી રીતે મનમા જ્યારે ચિંતાનો સ્ક્રૂ અટકી જાય છે, ત્યારે જ એ માણસનું મશીન બગડે છે

કેટલાક માણસોને એવી આદત હોય છે કે તેઓ નકામી ચિંતાઓનો પોટલો બાંધી ફર્યા કરે છે એક ભાઈ જરા લોભી હતા એક પૈસો ખર્ચ કરતા દસ વાર વિચારતા

ખુશનસીબી કહો કે એમના ઘેર પુત્રજન્મ થયો, પરંતુ શેઠે પુત્ર જન્મને ખુશનસીબી માની નહી એમના મન ઉપર ચિંતાનો ભાર વધ્યો. ચિંતાએ એમના મો પરની લાલાશ ચૂસી નાખી, પ્રતિદિન ચિંતામા જ ચકરાવા લાગ્યા એમનો ફીકો પડતો ચહેરો જોઈ શ્રીમતીજીએ પૂછ્યુ; "તમારા મો પરની રોનક કયા ચાલી ગઈ? તમે તો રોજ રોજ સુકાતા જ જાઓ છો!"

એમણે કહ્યુ "મારુ દુખ મારુ હૃદય જ જાણે છે તમને સ્ત્રીઓને એનો શો અનુભવ? આ જુઓ, પુત્ર જન્મ્યો છે, કાલે એ મોટો થશે, એના સારુ કપડા જોઈશે કદી એ બીસ્કીટ માગશે તો કદી ચોકલેટ. એ એને દેવુ પડશે કદી રમકડા પણ લાવી આપવા પડશે થોડા દિવસો વિતશે

કે પછી એને ભણાવવાનો પ્રબંધ કરવો પડશે. ફી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર રોટલા ખાઈ અળગા થઈ જાઓ છો પણ બધી વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ દુઃખને કોણ સમજશે!" શેઠના મનનું દર્દ શેઠાણી સમજી ગયાં. એણે કળી લીધું કે નકામી ચિંતાઓએ આમને ઘેરી લીધા છે. આની દવા પણ શું હોઈ શકે! આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સાંજે રસોઈ બનાવી નહીં. શેઠ ૭ વાગે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું, 'આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે!' પોતાના અવાજને જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું, 'તમે મારાં મનની ચિંતા શું જાણો! રોટલો ખાધો ને દુકાને ભાગ્યા.' શેઠ તાડૂક્યા, 'તો શું ખાધા વગર જ દુકાને જાઉં! જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે।'

શ્રીમતીજીએ કહ્યું, 'હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે બપોરે જ્યોતિષિ આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સાઠ વર્ષની છે.'

શેઠજી બોલ્યા, 'તો એમાં ખોટું શું છે! શું તારી સાઠથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે!" શ્રીમતીજીએ કહ્યું, 'ના, તમે સમજ્યા નહીં. હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે. ત્રણ શેર ઘઉં મારે રોજ દળવા પડે છે. આઠ વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થશે! અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે! સાત બેડાં પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે! બસ, હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું.'

ચાહના અને ચિંતા

હા, તો ચિંતા એ જીવનસુખનો કીડો છે, જે અંદરથી પોલું બનાવે છે. માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી ચાહના ટળતી નથી, ચિંતા પણ નહીં ટળે. અનેક જોયું છે, મનની એક ચાહના હજારો ચિંતાઓ લઈને આવે છે. ચાહનાની જન્મભૂમિ છે મન. પણ એ પડે છે ચિંતાના ચોકે. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો. હજારો માનવીઓના લોહીની શોણિત નદીઓ કેમ વહી! શા માટે હજારો સ્ત્રીઓનાં સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં! શા માટે હજારો પુત્રો પિતાવિહીન બન્યા! એ મહાયુદ્ધની જ્વાળામાં એક ચિનગારી કામ કરી રહી હતી. તે છે એક વ્યક્તિના મનની ચાહના-વાંછના. કૌરવોની

ઇચ્છા-વાછનાઓ એક કરોડ એસી લાખ માણસોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવ શને તારાજ કર્યો એ દુર્યોધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી ? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી. એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઉણપ હોઈ શકે. મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી ? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહી પણ અનેક ગગન-સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો એક ન્હોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યુ હતુ પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહી એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને મા'ત કર્યા પણ પોતાની ચાહનાને મા'ત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખ ડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુ યે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો ? દ્રૌપદીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઇચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે ? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે ? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુ ખ અ ગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુ ખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુ ખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

પછી એને ભણાવવાનો પ્રબંધ કરવો પડશે. ફી અને પુસ્તકોનો ભાર પણ મારા પર જ આવશે. ભણતર પૂરું થતાં એના લગ્નનો ખર્ચો તિજોરીમાંથી કરવો પડશે. તમે તો ચાર રોટલા ખાઈ આળસુ થઈ જાઓ છો, પણ ઘરની વ્યવસ્થાની જવાબદારી મારા પર જ રહેશે. આ હું ખરે ટાણે સમજશે!"
શેઠના મનનું દર્દ શેઠાણી સમજી ગયાં. એણે કળી લીધું કે નાહકની ચિંતાઓએ આમને ઘેરી લીધા છે આની દવા પણ શું હોઈ શકે! આખરે એણે એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. સાંજે રસોઈ બનાવી નહી. શેઠ જ્યારે ઘેર આવ્યા અને જોયું તો ચૂલો ઠંડો પડ્યો છે. ઘરમાં જઈ શ્રીમતીજીને પૂછ્યું "આજે ચૂલાએ એકાદશી કેમ પાળી છે?" પોતાના ભવાંને જરા ભારે કરતાં એણે કહ્યું "તમે મારાં મનની ચિંતા શું જાણો!" શેઠ આવી ને દુકાને આવ્યા. શેઠ તાડૂક્યા. "તો શું ખાધા વગર જ ઊંઘી જઈએ! જો આવી જ ઇચ્છા હોય તો પણ ઠીક છે!"

શ્રીમતીજીએ કહ્યું "હું એમ નથી કહેતી. વાત એ છે કે આજે બપોરે જ્યોતિષી આવ્યા હતા. મારી હસ્તરેખા જોઈને કહ્યું કે તમારી ઉંમર પૂરા સો વર્ષની છે."

શેઠજી બોલ્યા, "તો એમાં ખોટું શું છે? શું તારી આથી વધુ જીવવાની ઇચ્છા છે?" શ્રીમતીજીએ કહ્યું "ના, તમે સમજ્યા નહીં. હજુ મારી ઉંમર ત્રીસ વર્ષની છે. ગણ ગેર પડે મારે રોજ લાવવા પડે છે. આ ઉપરાંત વાસણ રોજ સાફ કરવા પડે છે તો મહિનાના કેટલા થશે અને ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં વાસણો મારે સાફ કરવાં પડશે! સાત બેડાં પાણી ભરવું પડે છે તો ત્રીસ વર્ષમાં કેટલાં બેડાં પાણી ખેંચવું પડશે! બસ હું તો આ જ ચિંતામાં મરી રહી છું."

કલ્પના અને ચિંતા

આ તો ચિંતા એ જીવનરસનો કીડો છે જે અંદરથી પોલું બનાવે છે માટે ચિંતાથી દૂર રહો. પરંતુ જ્યાં સુધી કલ્પના ટળતી નથી ચિંતા પણ નહીં ટળે. મનનું જો, છે મનની એક ચાલના. દરરોજ ચિંતાઓ જન્મે છે. કલ્પનાની જન્મભૂમિ છે મન. પણ એ પણ છે ચિંતાના ખોળે. મહાભારતના પાનાં ઉથલાવો. દરરોજ માનવીઓના લોહીની ગંભીર નદીઓ કેમ વહી? શા માટે લાખો સ્ત્રીઓના સૌભાગ્ય ભૂંસાયાં? શા માટે લાખો પુત્રો પિતાવિહીન બન્યા? એ મહાયુદ્ધની જ્વાળામાં એક ચિનગારી કામ કરી ગઈ હતી. તે છે એક વ્યક્તિના મનની કલ્પના—કામના. દ્રૌપદીની

ઇચ્છા-વાછનાઓ એક કરોડ એંસી લાખ માણસોના લોહીની નદી વહાવી દીધી

દુર્યોધનની મનેચ્છાએ સમસ્ત કૌરવવંશને તારાજ કર્યો એ દુર્યોધનને એમ પૂછાય કે પાડવોની ભૂમિ શા માટે હરી લીધી ? શુ એની પાસે ખાવા ધાન નહોતુ ? અથવા વસ્ત્રની સમસ્યા હતી કે મકાનોની કમી હતી એની પાસે વિશાળ સામ્રાજ્ય હતુ ખાવાપીવાની એને શી ઊણપ હોઈ શકે. મેવાના દેશમા તો જન્મ્યો હતો તો શુ વસ્ત્રોની એને કમી હતી ? હુ માનુ છુ, પેટીઓ ને પેટીઓ વસ્ત્રોથી ભરી પડી હશે રહેવા માટે એક નહીં પણ અનેક ગગન-સ્પર્શી વિશાળ-ભવનોની હારમાળા ઊભી હશે, તેમ છતાય એની વાછના અસીમ હતી એના ઉપર એનો ચેક નહોતો એણે વિશાળ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કર્યું હતુ પણ પોતા પર તે રાજ કરી શક્યો નહીં એટલે જ તો એણે હજારો વીરોને મા'ત કર્યા પણ પોતાની આહનાને મા'ત કરી શક્યો નહી અને તેથી કરીને એણે હજારો વિપત્તિઓને વ્હોરી લીધી

પેલા પદ્મોગરને પૂછો કે એની સત્તા શા માટે સમાપ્ત થઈ ? પાડવોની સામે શા માટે નારીનુ રૂપ લેવુ પડ્યુ ? એનો પણ જવાબ હશે, એના મનની મહેચ્છા એની મહેચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે જ તો એ સતી સાધ્વી દ્રૌપદીનુ અપહરણ કરી ભારતથી ધાત્રી ખડ લઈ ગયો પણ પરિણામ એ આવ્યુ કે એના હાથમાથી એનુ સારુ યે રાજ્ય છીનવાઈ ગયુ અને નારીના વસ્ત્રોમા પોતાના પ્રાણ બચાવવા પડ્યા

કીચકને પૂછો, ભીમની ગદાએ એના પર શા સારુ વાર કર્યો ? દ્રૌપદીના સતીત્વ ઉપર પ્રહાર કરવાની એની ઇચ્છાએ જ એના પ્રાણ લીધા. સ્થૂળ રૂપે જોવામા આવે તો ભીમે કીચકને માર્યો છે પણ જૈન દર્શનને પૂછો તો તે શુ કહેશે ? શુ એ પણ એમ કહેશે કે ભીમે એને માર્યો છે? તો પછી કર્મવાદનો પાયો જ હલબલી ઉઠશે સુખ અને દુખ અગે જૈન દર્શનનો એક જ સ્વર રહ્યો છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાનો એ સ્વર છે, જે આજે પણ છે

"अप्पा कत्ता विकत्ताय, सुहाणय दुहाणय।"

પોતાના સુખ અને દુખ માટે આત્મા પોતે જ જવાબદાર છે બીજો એને સુખની છાયામા લઈ જઈ શકતો નથી તેમ દુખના તાપમા એને ઊભો કરી શકતો નથી હા, તો કીચકનુ મૃત્યુ ભીમના હાથે થયુ છે એ

વ્યવહાર દૃષ્ટિની ભાષા છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તો કીચકે જ પોતાને માર્યો છે. કીચકની વાંછનાએ જ એના મોતને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. નહીંતર એક ભીમ જ શું-હજાર ભીમો પણ એને મારવામાં સમર્થ નહોતા. આ તો નાની ઇચ્છા એની ચાહના એના હૃદયમાં પેદા થઈ એની સાથે તે જ ક્ષણે ચિંતા પણ પેદા થઈ ગઈ.

જ્યારે હૃદયમાં કોઈ વસ્તુ માટે ચાહના પેદા થાય છે તો એની પ્રાપ્તિ સારુ ચિંતા પણ આવે છે. કલ્પના કરો કે એક ઘડિયાળ લેવા માટે તમને ઇચ્છા થઈ તો એની સાથે જ એ માટે પૈસા જુટાવવાની ચિંતા પણ થશે જ. પૈસાના અભાવે તમારી ચાહના પૂરી નહીં થઈ શકે. હવે તમે પૈસા જુટાવવાની ચિંતામાં પડ્યા. પૈસા જુટાવવાની મુશ્કેલીઓ તો મારા કરતાં તમે અનુભવીઓ વધુ જાણો છો. બ નરના ભાવોની ઉથલ-પાથલની સાથે તમારા મનમાં પણ ઉથલ-પાથલ મચી જાય છે. કેટલાકને ઠીક રીતે ઊંઘ પણ આવતી નથી. સ્વપ્નોમાં પણ બ નરના હાથ-હવાલ ચાલતા હોય છે.

દિવસ રાતની દોડ-ધામ પછી થોડાક પૈસા કમાયા. એમાંય આમ-જગ્યાની સાર-સંભાળના ખર્ચમાં કરકસર કરી ઘડિયાળ ખરીદી. મનની મુરાદ બર આવી. ઘડિયાળને હાથમાં બંધાયેલી જોઈ તમારી હૃદય-કળી ખીલી ઊઠી. પરંતુ એની સાથે એક વધુ ચિંતા આવી. તે એ કે કોઈ એને ચોરી ન જાય. પહેલાં ઘડિયાળ લેવાની ચિંતા હતી અને હવે એના સંરક્ષણની ચિંતા છે. ઘેર આવ્યા. કાંડે ઘડિયાળ બાંધી છે. નાના બાળકે એ જોઈ તો લેવા માટે રડવા લાગ્યો. હવે આ નવી આફત આવી. બન્ને રીતે મુશ્કેલી છે. નથી દેતા તો બાળક ચારોળ કરે છે. આખરે તમારું હૃદય પીગળે છે. વાત્સલ્ય ઊભરાય છે અને બાળ-રુદન વિજય પામે છે. ઘડિયાળ બાળકને અપાય છે. એ જોઈએ એનાથી રમવા લાગે છે.

આ તરફ તમે શ્રીમતીજીને ઘડિયાળનો ઇતિહાસ સંભળાવવા બેઠા. બીજી બાજુ બાળકે ઘડિયાળને રમકડું સમજી એની મજબૂતીની પરીક્ષા માટે જમીન ઉપર પછાડ્યું. કાચ ફૂટવાના અવાજથી તમે ચોંક્યા. આજે તો ઘડિયાળ લીધું અને આજે જ એની આવી દુર્દશા જોઈ તમે ચીડાયા. અને એ ચીડ બાળકના ગાલ ઉપર ઊતરી. એ તો રાડો પાડીને રડવા લાગ્યો. આખરે શ્રીમતીજી વચ્ચે પડ્યા અને એને બચાવ્યો. તમે ઘડિયાળ લઈને રીપેર કરનારને આપી આવ્યા. બે દિવસમાં એ તૈયાર થઈને પાછી આવી.

રૂપિયા દસ થયા પણ તમે પ્રસન્નતા અનુભવી હજુ એક અઠવાડિયું પણ વીત્યુ નહી હોય તમે બાથરૂમમા ગયા ઘડિયાળ ટેબલ ઉપર મૂકી જેવા તમે અદર ગયા કે આ બાજુ તમારા નોકરે તક જોઈ ઘડિયાળ પર હાથ માર્યો. બહાર નીકળ્યા અને જોયુ તો ઘડિયાળ ગૂમ હતી, ચિંતા પાછી ઘર કરી ગઈ

હવે તમેજ નિર્ણય કરો, આ ઘડિયાળનો ઈતિહાસ છે કે ચાહનાનો? હુ તો કહીશ આ ચિંતાનો ઈતિહાસ છે, ચિંતા તો વાઝના-ચાહનાની સાથે છાયાની જેમ વળગેલી છે

૧ ગ્રન્થો વિનાનુ ઘર એ આત્મા વિનાના શરીર જેવું છે

૨ જ્ઞાનરાશિના સચિત ભડારનું નામ સાહિત્ય છે

૩ વિચારોના યુદ્ધમા પુસ્તક એક અસ્ત્ર સમાન છે

૪ કપડા ભલે જૂના પહેરો, પરન્તુ પુસ્તકો નવા નવા ખરીદો

"આસ્ટીન ફ્રીલીપ્સ"

૫ મને કોઈ મોટો રાજા થવાનુ વચન આપે પરન્તુ સાથે સાથે એ શરત રાખે, કે પુસ્તકો વાચવા છોડી દેવા તો હુ રાજ્યને તિલાજલિ આપીને એવો ગરીબ બનવાનુ પસદ કરીશ, કે જેની પાસે પુસ્તકોનો ભડાર હોય

"લોર્ડ મેકોલે"

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સજ્જનો,

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડા જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. ઘોડો ખરીદવો હોય છે ત્યારે એની તીવ્ર કે મંદ ગતિને જોશો પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે જુવાન છે કે નહીં તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર ક્રીડા કરી રહ્યું હશે તો પણ જો એ દાવપેચબાજી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહીં રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્ય વડે નહીં અપિતુ હૃદય-સૌરભ વડે પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બીજ એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી ક્રિયાએ કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઑપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બન્નેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભેદને લીધે કાર્યમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના દિલમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોર કરતાને મારે કરી રહ્યો છે. પરિણામે એકની સફળતા પર પુષ્પમાળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે, ધન અને ઉપહાર સાંપડે છે જ્યારે બીજા ચોરને હાથકડીઓ (શાકળ) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક સહૃદય વ્યક્તિ જેના દિલમાં કરુણાનો ધોધ વહી રહ્યો છે, દયાની સરિતાનો જેના દિલમાં પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તે પંખીઓ સારુ ધાન નાખે છે નાખે છે જ્યારે બીજી બાજુ શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા સારુ

ધ્યાન નાખે છે ક્રિયામા સામ્ય છે કિન્તુ હૃદયનુ વૈષમ્ય પરિણામમા એક મોટો ફેર (વિભેદ) લાવે છે આવો, આપણે માનવવક્ષસ્થળમા ધડકતા હૃદયને જોઈએ અને પરખીએ

હૃદયના ચાર પ્રકાર છે

(૧) સકુચિત હૃદય (૨) અનુદાર હૃદય

(૩) ઉદાર હૃદય (૪) વિશાળ હૃદય

પ્રત્યેકને આપણે ઊડાણથી સ્પર્શીશુ પહેલો છે સકુચિત હૃદય જે પોતે પણ ખાતો નથી અને બીજાને પણ ખાવા દેતો નથી સપત્તિનો ન તો પોતે ઉપભોગ કરે છે તેમ બીજાને પણ કરવા દેતો નથી જેનુ અપર નામ છે કૃપણ દિલ સાહિત્યમા કૃપણોનુ પોતાનુ સ્થાન છે કવિઓ અને કળાકારોએ કૃપણોથી જ કહેવતો લીધી છે વ્યગના તીખા બાણ કસાયા છે પરતુ પ્રાચીન સતોએ પોતાની સીધી ભાષામા કૃપણની તુલના 'અડવા'થી કરી છે રાજસ્થાન અને મધ્ય ભારતમા 'અડવા' એને કહે છે, જે ખેડૂતો ધાન્યની રક્ષા કાજે ખેતરમા એક પૂતળુ ઊભુ કરે છે એક લાબા વાસ ઉપર એક કાળી હાડલી, અને વચ્ચે વાસની જ નાની ખપાટો આડી મૂકે છે, જે હાથનુ કામ સારે છે સફેદ ખડીથી એને પોતી દે છે, એને 'અડવો' કહેવાય છે. એને જોઈને પક્ષીઓ વિચારતા હોય છે કે આ કોઈ આદમી ઊભો છે તે બિચારા ડરીને દૂર ભાગી જાય છે એક કણ એમના પેટમા પડી શકતુ નથી તેમ ન પોતે પણ ધાનનો એક કણ પણ ખાઈ શકે છે જુઓ, કેવુ માર્મિક જોડકણુ છે આ!

માટલામા પાણી ભર્યુ છે તરસથી હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે તો પણ જે પાણી પીતો નથી, એને તમે શુ કહેશો? મૂરખ તો જેને આવશ્યકતા પણ છે અને સપત્તિ પણ પાસે છે, તેમ છતા એનો ઉપભોગ ન કરે એને આપ શુ કહેશો?

શરીર પર પ્રેમ કરનાર પ્રતિ મૃત્યુ હસે છે એ કહે છે આખરે આ સૌદર્ય રાખ બની જશે ધન પર પ્રેમ કરનાર પ્રત્યે પૃથ્વી હસે છે કારણ કે એ જાણે છે કે આ મારા ખોળામા સમાવાનુ છે કજુસ કરે પણ શુ છે એ (પૃથ્વી) કહે છે, એકઠુ કરતા જાઓ, આખરે તારે પણ મારા પેટમા જ આવવાનુ છે ને. એક ગામડે અમે એક લોભી (કૃપણ) માણસને જોયો ત્રણ ત્રણ દિવસની વાસી દાળ એ ખાતો અને ઘેર એક શાક કરતા

૭ માનવ અને એનું હૃદય

પ્રિય સજ્જનો

પશુની પરીક્ષા બહારથી થાય છે જ્યારે માનવીની અંતરથી. તમારે એક ગાય ખરીદવી હોય છે ત્યારે તમે એનો વર્ણ જોશો, શીંગડાં જોશો, દૂધ જોશો અને પછી જ ખરીદશો. ઘોડો ખરીદવો હોય છે ત્યારે એની ચાલ કે અંગ શક્તિને જોશો પરંતુ કોઈ વ્યક્તિને તમારે નોકરીમાં રાખવી હશે તો તે ગુણવાન છે કે નહીં તે જોશો. સૌન્દર્ય એના મુખ પર ક્રીડા કરી રહ્યું હશે તો પણ જો એ દગાબાજી કરનારો ને અપ્રામાણિક હશે તો તમે એને કદી નોકર તરીકે નહીં રાખો. કારણ કે માનવી શરીરસૌન્દર્ય વડે નહીં અપિતુ હૃદય-સૌન્દર્ય વડે પરખાય છે.

ધર્મની ભૂમિકા હૃદય છે. ધર્મનું બીજ એ જ ભૂમિમાં પલ્લવિત થાય છે. ક્રિયા-સમાનતા હોવા છતાં પણ જો ભાવના ત્યાં જુદી જુદી દિશામાં કાર્ય કરી રહી હશે તો એનું પ્રતિફળ પણ જુદું જ હશે. ડૉક્ટર ઑપરેશન કરે છે ત્યારે શસ્ત્ર વડે શરીરને ચીરે છે તેમ ચોર પણ છરી ભોંકે છે. આમ ક્રિયા બન્નેની એક સમાન છે પણ ભાવનાઓના વિભેદને લીધે કાર્યમાં પણ વિભેદ છે. ડૉક્ટરના દિલમાં કરુણાની ભાવના વહી રહી છે ત્યારે ચોરી કરવાને માટે કહી રહ્યો છે. પરિણામે એની સફળતા પર પુષ્પ માળા એના ગળાને સુશોભિત કરે છે. ધન અને ઉપહાર સોંપે છે જ્યારે પેલા ચોરને હાથકડીઓ (સાંકળ) મળે છે અને પ્રાણાન્તનો ઉપહાર પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક ભાવુક વ્યક્તિ જેના દિલમાં કરુણાનો સ્રોત વહી રહ્યો છે ત્યાંથી સરિતાનો જેના દિલમાં પ્રવાહ વહી રહ્યો છે તે પંખીઓને ચણ ધાન નાખે છે નાખે છે જ્યારે બીજો ભાઈ શિકારી પણ પંખીઓને ફસાવવા ચણ

દશની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાંખ છે એક ફિલસૂફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મંડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમંત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સંખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी ऐसो मत जणो, भोंय पड्या कण खाय"

(જનની એવો ના જણ, ભોય પડ્યા કણ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સંબોધી કહ્યુ -માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યંગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાંત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મો ભેળા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી

બીજુ શાક બનાવ્યુ તો હાહાકાર મચી જતો. તે સ્વયં એનાથી ખાતે નહી તેમ પરિવારને પણ ખાવા દેતો નહી કુટુંબના લોકો એને જમાડીને દુકાને રવાના કરી દેતા પછી જ જે ખાવાની ઈચ્છા હોય તે બનાવી લઈ લેતા. કદી એ બહાર જતો ત્યારે તો ઘેર હોળી-દિવાળી જ આવી જાતી જતાં. (હસાહસ)

એક તત્ત્વવેત્તાએ તો અહી સુધી કહ્યું છે કે લોભી આત્મહત્યા કરવા જશે ત્યારે ઝેર પણ બીજા પાસેથી લાવી ખાશે. સકુચિત દિલવાળો તો મધમાખી સમાન છે મધમાખી પુષ્પ પરાગનો સચય કરતી રહે છે પરંતુ એની મધુરતાનો ન તો તે પોતે આનંદ લઈ શકે છે અને બીજો કોઈ પાસે આવશે તો એને ડસશે. લોભી (સકુચિત) હૃદય પણ સચયમાં જ સુખ માનતો હોય છે

૨ અનુદાર હૃદય

આ પહેલા કરતા કંઈક જુદુ છે પહેલા (કૃપણ) ન તો પોતે ખાય છે તેમ ન બીજાને ખાવા દે છે પરંતુ આ પોતે ખાય છે અને બીજાને અવગણતો નથી પોતાનુ જ પેટ ભરવુ એ જ એનુ લક્ષ્ય છે એને પોતાના પેટની ચિંતા છે દૂરનો પાડોશી તો દૂર રહ્યો-પણ પરિવારના લોકો પણ જો ભૂખે મરતા હોય તો એની એને ચિંતા નથી હોય. સાંજવેળાએ બજારે નીકળ્યા ભજીવડાવાળાની દુકાન જોઈ તો બેચાર આનાના ભજીવડા ખાઈ લીધાં રસગુલ્લાવાળાને જોયો તો આઠ આનાના એ લીધા અને એ પણ નાખ્યા ટીફીન-બોક્સમાં (પેટમાં) પછી ઘરેને બાળકો ઘેર ભૂખ્યાં ટળવળતા રહ્યા હોય. પોતાનુ પેટ ભરાયુ કે બધાનુ ભરાઈ ગયુ

આ પ્રવૃત્તિ છે કૂતરાની આદત છે કે એની સામે રોટલો નાખીએ તો એ ખાઈ લેશે જાતભાઈને જોશે તો એ ઘુરકશે. દસ ગાયો સાથે ખાય બેઠી છે એની સામે ચારો નાખશો તો એ મોં ઘાલી ચરવા લાગશે પણ એ જોવાની ચેષ્ટા નહી કરે કે મારી બહેનોની સામે એ આવ્યો છે કે નહી ! તમે મહેમાન બનીને ગયા તમારી સામે જમણનો થાળ આવ્યો. સાથે બેઠેલાઓને હજુ આવ્યો નથી તો તમારો હાથ કોળીઓ લેતાં અટકશે. તમે બીજાની પ્રતીક્ષા કરશો. જો કોઈ અન્ય નરની ચિંતા ન કરે અને પોતે એકલો જ આરોગવા લાગે તો એને શુ કહેશો સભ્ય કે અસભ્ય ! ત્યારે તો તમે નિર્ણય આપી જ દેશો કે એ તદ્દન અસભ્ય છે કિન્તુ સમાજમાં

દશાની ઝોળી ખાલી છે, તમારી તિજોરી તર છે તો તેવે સમયે તમે એમની સામે નજર સુદ્ધા કરી છે ? હવે દશ તરફ ન જોતા પોતે જ માલ ઉડાવવા લાગ્યા તો તમને શું કહેવુ એનો નિર્ણય તમે જ આપો (હસાહસ)

મેઘ સમુદ્રથી પાણી લઈને પૃથ્વીને ન આપે તો કેટલા દિવસો જીવીશું તમે ને અમે ? પોતા માટે ખર્ચ કરવો એ "ગળાનો પથ્થર છે જે એક દિવસ ડુબાડશે" બીજા માટે કરવામા આવેલો ખર્ચ ફિરસ્તા (દેવદૂત)ની પાંખ છે એક ફિલસુફની આ વાણીમા કેટલુ જીવનરહસ્ય છે ?

માળવાની શસ્ય-શ્યામલા ભૂમિના ખોળે વસેલી ધારા નગરીનો સમ્રાટ ભોજ એક ઐતિહાસિક રાજા હતો એના સાહિત્યપ્રેમે એના રાજ્યમા સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના લોક પ્રસિદ્ધ વૈમનસ્ય (ફાટફૂટ)ને સમાપ્ત કરી નાખ્યો હતો અશ્વારૂઢ બની રાજા ભોજ ઉદ્યાન ભણી જઈ રહ્યો હતો ધાન મડીમાથી જ્યારે એનો અશ્વ પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સમ્રાટ જુએ છે કે એક ભિક્ષુક ધૂળમા પડેલા ધાન્યકણોને વીણી-વીણી ખાઈ રહ્યો છે દરિદ્રતાને મૂર્તિમ ત જોઈ રાજા ભોજ વિચારે છે મારી રાજધાનીમા આવો ભૂખમરો ! પછી એની દૃષ્ટિ એના કારણને શોધતા શોધતા જન સખ્યામા થતા રહેલા ઉમેરા (વૃદ્ધિ) તરફ ગઈ એ બોલ્યો

"जननी येसो मत जणो, भौंय पड्या कण खाय"

(જનની એવો ના જણ, ભોંય પડ્યા કણ ખાય)

માળવાની મીઠી ભાષામા એણે માતૃ-જાતિને સબોધી કહ્યુ -માતા, તારે એવુ તે શુ પડ્યુ છે ! આવા લાલને પેદા કરી રાષ્ટ્ર ઉપર શા સારુ ભાર વધારે છે જેને પેટ પાળવા સારુ થઈને ભો પડેલા કણ ખાવા પડે છે ઉપરના દોહાનો અવાજ ભિક્ષુકના કાને અથડાય છે એક ક્ષણ માટે જરા ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લે છે વિચારવા લાગ્યો, ઐશ્વર્યના મદમા ઉન્મત્ત બનેલો રાજા દરિદ્ર ઉપર વ્યગ છોડી રહ્યો છે પણ વૈભવમા પડેલો એ શુ જાણે કે પેટની પીડા કેવી હોય છે ? ગરીબો પર કેવી વર્તે છે એ તો અમે જ જાણીએ છીએ પેટના અગ્નિને શાત કરવા ધૂળ-મિશ્રિત કણો મે ભેગા કરી રહ્યો છુ એ પણ એને ગમતુ નથી પોતે દ્રાક્ષ, પીસ્તા ચાવ્યા કરે છે અને ચણા ફાકનારને વેધી રહ્યો છે એણે મારી માતાને દોષ આપ્યો છે તો મારે પણ એને વળતો જવાબ આપવો જ જોઈએ. દોહો પણ અધૂરો જ છે એટલે એણે એમા એક બીજી કડી ઉમેરી ·

" छते योग दुख ना हरे ऐसो ना जनियो माय "

(છતાં જોગ દુઃખ ના હરે એવો ના જણજો માય)

માતા એવા પુત્રને પણ પેદા કરવાની ભૂલ ન કરતી કે જે સંપત્તિ હોવા છતાં પણ જનતાના દુઃખને હરવાની–દૂર કરવાની–કોશિશ ન કરે. સંપત્તિ જમા ત્યાં કામમાં ન આવી તો એની ધૂળથી વધુ કોઈ કિંમત નહીં હોય. ધૂળ તો ગરીબ–અમીર સૌને માટે છે. શક્તિ હોવા છતાંય વ્યક્તિને મદદ ન કરી તો સંપત્તિ શા કામની? નાનું બાળક નદીમાં પડી ગયું છે. કોઈ યુવક એ ઊભો ઊભો જુએ છે. એને તરતાં આવડે છે છતાં તે એક ક્ષણમાં ૨ પૈસા ડૂબતાં બાળકને બચાવી શકે તેમ છે પરંતુ તેમ ન કરતાં પેલો ઊભો ઊભો જોતો જ રહે તો તમે એને શું કહેશો? એક તરફ જેની પાસે છે એટલો વૈભવ છે કે લાખના પેટ ભરી શકાય. બીજી તરફ પાડોશીનાં બાળકો ભૂખથી વ્યાકુળ છે અને તમે ચૂપચાપ જોતા ઊભા રહો. તમને શું કહેવા જોઈએ એ વારુ? અહીં તમે નહીં બોલો પણ હું તો જરૂર કહીશ કે એ અનુદાર હૃદય છે.

ઉદાર હૃદય

ઉદાર હૃદય આ ભાન કરતાં જોર છે. એ પોતે ખાય છે તો બીજાને ખવડાવવાનું પણ વિચારે છે. એ પોતાના પેટની સાથે સાથે બીજાના પેટની પણ ચિંતા કરે છે. ગાય ઘાસ ચરે છે પણ એ ઉપર ઉપરથી ખાય છે અને બાકીનો ભાગ બીજા માટે રહેવા દે છે. અને બકરી? એ તો એને જડમૂળથી ઉખેડી ખાઈ જશે. એને બીજા માટે થોડું પણ છોડવાની આદત જ નથી. તમારે શું બનવું છે આ બેમાંથી? એકની પસંદગી કરી લ્યો. સિંહ પણ ભૂખ્યો શિકાર આરોગે છે. બાકી પાછો મૂકે છે. જેથી પોતાની ભૂખ તો થોડુંક ખાઈ ભાગે છે અને થોડુંક મૂકે પડે જ ત્યારે બાજુ પધારેલા–વિખેરેલા હોય છે એ બધાને સંકેત આપે છે કે બધા ખાય. આ છે પશુ સ્વભાવ જે ખાવાની સાથે ખવરાવવાનું પણ પસંદ કરે છે અને માનવી ફક્ત પોતાનું જ પેટ ભરવાનું જાણે છે.

ઇંગ્લેન્ડના સર શેઠ રૉથ્સચાઈલ્ડને કોઈએ પૂછ્યું: આપની સંપત્તિનો છેડો (પારો) મળતો નથી. આપ લક્ષ્મીપુત્ર છો. જનતા અનુમાન પર અનુમાન જ કરે છે. કોઈ કહે છે દસ કરોડ હશે તો કોઈ કહે છે વીસ કરોડ. શેઠજી સ્મિત સાથે બોલ્યા: મારી પાસે બહુ થોડી સંપત્તિ છે.

તમને આશ્ચર્ય નહી લાગે પણ ફક્ત ૨૭ા લાખ" પ્રશ્નકર્તાને વિશ્વાસ ન બેઠો બોલ્યો "શા માટે ફોસલાવો છો તમે! આપનો એકલો શીશમહેલ જ ૫૦ લાખનો હશે બીજા મકાનો મીલ વગેરે તો જુદા જ હશે"

શેઠજી બોલ્યા "તમે સમજ્યા નહી, હજુ સુધી આ હાથોમાથી ૨૭ા લાખ નીકળી ચૂકયા છે અને જનતાના કામમા લાગ્યા છે એ જ ફક્ત મારા છે કેટલી નાની મૂડી છે મારી?" આ છે ઉદાર હૃદયનુ નાનુ-શુ ચિત્ર. જીવનની વિશાળતા સમાજ સુવ્યવસ્થાની અનિવાર્ય ગરજ છે જે સમાજની વ્યક્તિઓના દિલ ઉદાર નથી જ્યા ફક્ત પોતાના જ પેટની ચિંતા છે, ત્યાં તે સમાજમા ગરીબી-દરિદ્રતાની જ બોલબાલા છે

સરોવર જ્યારે સૂકાવા લાગે છે ત્યારે હંસો ઊડીને અન્ય સરોવર પર ચાલ્યા જશે પખીઓ બીજે આવાસ શોધી લેશે પરતુ સરોવરની જળ-રાશિમા વસતી ને ક્રીડા કરતી બિચારી માછલીઓ કયા જશે? એ તો ત્યાં જ તરફડીને પ્રાણાન્ત પામશે સત હંસ સમાન છે સઘ સરોવરનુ સ્નેહ-જળ સૂકાતુ ભાળશે તો અન્ય સ્થાન ભણી ચાલ્યા જશે, આ ક્ષેત્ર નહો તો બીજું ખરુ કિન્તુ સમાજની વિધવાઓ ને અનાથ વિદ્યાર્થીઓ કયા જશે? એ સરોવરની માછલીઓ ઉદારતારૂપી જળ-રાશિના અભાવે તરફડી રહી છે. એમની તરફ જુઓ એમના દુખ-દર્દની કહાણી સાભળો અને એમનાં અશ્રુ-બિંદુ લૂછો

'વિશાળ હૃદય'

વ્યાખ્યાન લાબુ થતુ જાય છે, ઘડિયાળ કહે છે હવે બસ કરો. તમને પણ ભૂખ સતાવી રહી હશે જલ્દી જ મારા વિષયને સકેલુ છુ વિશાળ હૃદયની વાત કહેવી છે પોતે ન આરોગતા બીજાને ખવડાવી દેવુ એ વિશાળ હૃદયની નાનોશી પરિભાષા છે. આ વનસ્પતિ-સસાર એની તરફ ઈશારો કરે છે આ વૃક્ષો સ્વય ફળ ખાતા નથી, તમને ખવડાવે છે નદીઓ પોતાની જળરાશિમાથી એક ટીપુ પણ પીતી નથી પણ બીજાને સારુ જુટાવે છે.

મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રીરામના જીવનનુ નાનુ એવુ એક વિતક યાદ આવે છે રાજા દશરથના સચિવાલયમા મહાકોશલ-સામ્રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી માટે શ્રીરામનુ નામ નિર્વાચિત થઈ ચૂક્યુ છે રામના મિત્રોને ખબર પડતા, એને વધામણી દેવા ચાલી નીકળ્યા. એમના મોં પરની પ્રત્યેક રેખા પર પ્રસન્નતા છવાયેલી છે. રામના નિવાસસ્થાને જઈ મધુર-મીઠા હાસ્ય સાથે વધામણીનો

સ્મિત આપે છે કહે છે "અમને મીઠાઈ વહેંચો." રામ એક ક્ષણ માટે વિચાર-સાગરમાં ડૂબી જાય છે ઉલ્લાસને સ્થાને વિચારાવસ્થા જોઈ મિત્રો બોલ્યા "અત્યારથી જ આટલા શોખી બની ગયા તે શું મીઠાઈ ખવડાવવાનું મન નથી? એટલે જ તો તમે સ્મિત સુદ્ધાં કરતા નથી." રામ બોલ્યા: "મને એક વસ્તુ ગમી નથી." પૂછ્યું "એ કઈ છે?"

विमल वंश यह अनुचित एकू,
बन्धु विहाय बडेह अभिषेकू ॥

રઘુકુળની ઉજ્જ્વળ કીર્તિમાં એક જ બૂરાઈ છે એના તમામ રીત રિવાજો, નીતિ-નિયમો મને પસંદ છે પરન્તુ એક ચીજ મને ખટકે છે કે બીજા બધા નાના ભાઈઓને છોડી આ રાજ્યનો તાજ મને જ શા માટે પહેરાવવામાં આવે છે?

વિચારોની ઉદારતા હૃદયની વિરાટતા ક્યાં દેખા દે છે એ તમે જ વિચારી લો બીજી બાજુ શાન્તિના અવતાર ભગવાન મહાવીરે પોતાના રાજ્વી વૈભવોને પણ ઠોકર મારી એ ત્યાગ એમના વિશાળ હૃદયનું પ્રતીક છે

ચારેય બંનેના ચિત્ર તમારી સમક્ષ છે ક્યા ચિત્રને જોવું છે? હું તો ઓછું સ્થળ જ જણાવીશ. એ પણ આશા રાખીશ કે હૃદય વિશાળ બને, એ જ લક્ષ હોવું જોઈએ નહિતર ઓછામાં ઓછું ઉદારહૃદયી તો બનો એ જ શુભ કામના સાથે હું વિરમું છું

દિનાંક
૧૩ જુલાઈ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ ૧

૮. પ્રેમની પ્રતિભા

પ્રેમ શુ છે ? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે એ જીવનપુષ્પ છે પ્રેમ એનુ મધુ–શહદ છે સાચુ છે કે 'પ્રેમ' એ શબ્દ તો બહુ નાનો છે પણ એમાં અજબ આકર્ષણ છે તે શરીર અને હૃદયને એક સાથે બાધી લે છે. પોતાના સુખને બીજાના સુખમા ભેળવી દેવુ એ જ પ્રેમ છે ઘૃણા–તિરસ્કાર એ તો રાક્ષસોની સપત્તિ છે કારણ ઘૃણા એ સ્વયમેવ રાક્ષસી વૃત્તિ છે એ માણસને રાક્ષસ બનાવે છે જ્યારે ક્ષમા એ માનવતાનુ લક્ષણ છે કારણ કે અપરાધીને ક્ષમા આપીને માણસ પારકાને પોતાનો બનાવી શકે છે અને અપરાધોની ક્ષમા યાચીને તમે એના બની શકો છો આ બને માનવતાના મારગ, એ માનવતાનો પ્રકાશ આપણને ક્ષમામા મળે છે. એટલે પ્રેમ એ તો દેવોની સપત્તિ છે

ઉપર કહ્યુ તેમ પ્રેમમા અજબ આકર્પણ છે એ અધકારમય હૃદયને પ્રકાશનુ કિરણ આપે છે એમા હૃદય–પરિવર્તનની શક્તિ છે એ પ્રેમની જ તો શક્તિ હતી કે મહામુનિ કેશીકુમાર પ્રદેશી સમા ક્રૂર સમ્રાટના જીવનને બદલી શક્યા જ્યા ફક્ત દ્વેપ અને ઘૃણાનુ જ રાજ હતુ, જેના હૃદયમા પ્રેમ માટે એ ઇચ જેટલી પણ જગ્યા નહોતી, એના શુષ્ક રેગીસ્તાન સમા હૃદયમા ક્યાય લીલાશના નવા અકુર પણ દેખાતા નહોતા, પણ મહામુનિ-કેશીકુમાર અગાધ પ્રેમ–સાગર લઈને એની પાસે પહોચ્યા પ્રદેશીની ઘૃણા ઉપર એના પ્રેમે વિજય મેળવ્યો એના હૃદયની પાશવતાને મહામુનિની ક્ષમાએ દેવત્વમા બદલી નાખી જેના હાથ ગતદિવસ લોહીમા ભીજાયેલા રહેતા, એ જ પ્રદેશીને જ્યારે ઘાતક વિપ આપનાર ઉપર પણ ક્ષમાનુ અમૃત વરસાવાતા જુએ છે તો સહેજે વિશ્વાસ બેસતો નથી કે શુ એ ખરેખર એ જ પ્રદેશી છે ? હોઈ શકે છે ? જે શાકભાજીની જેમ માણસોને

કાપીને પણ એના બદલામાં એમ મનમાં તિરસ્કાર પ્રગટતો નહોતો. એને પોતાની કરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સૂરિકાન્તા કે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું બધું કપટ રમી જાય છે! સારીય જિંદગી જેની જોડે પ્યાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ-અશ્રુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે જગાવી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ પ્રકાશપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન કર્યું અને મૃત્યુના આણનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ દાખવ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક સમા વિષધરને પણ એ ન ડરી શક્યા. જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી, જેણે હજારોને ડસ્યા, હજારો માણસો પશુ-પંખીના પ્રાણ લીધા, એમને તરફડાવ્યા અને એમની તરફડાટમાં એણે આનંદ માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી. પરંતુ પ્રેમના અવતાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે. પછી ભલે કેટલુંય રાક્ષસીપણું ભરીને આવે. એની પાસની દાનવીશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ આગળ ચાલ્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ પ્રત્યે નિડર બની ઊભા રહી શક્યા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ હતો વિકરાળ વા ભયંકર કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું અમૃત એને પણ પરાજિત કરી શકે છે. દાનવને દેવત્વ સામે સદા નમવું પડ્યું છે. ક્રોધ

ક્ષમાની સામે હમેશા પરાજિત થયો છે આજ વિશ્વાસના પરિબળે તેઓ ક્રૂરતાને કોમળતામા ફેરવી નાખવા ચાલી નીકળ્યા, કારણ તેઓ હૃદય-પરિવર્તનના સિદ્ધાતમાં અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવતા હતા

આજ આપણે પ્રેમનાં ગીતો ગાઈએ છીએ એની સ્તુતિ અર્થે કલાકો સુધી ભાષણો આપી શકીએ છીએ સ્ટેજ ઉપર હજારો-લાખોની મેદની સામે વિશ્વ-પ્રેમના ગીત ગાઈ શકાય છે એના ઉપર મોટુ કાવ્ય રચી શકીએ છીએ, તેમ છતાય પ્રેમ ઉપર આપણને ભરોસો નથી આપણને પ્રેમની અપેક્ષા બદૂક પ્રત્યે વધુ વિશ્વાસ છે પ્રેમની અપેક્ષા મિલીટરી ઉપર વધુ ભરોસો છે આપણે પ્રેમ કરતા પૈસાના બળને વધુ માન આપ્યુ છે એટલા જ માટે તો આપણે પ્રેમને ગુમાવી પોલિસરાજ બનાવ્યુ છે.

શસ્ત્રની શેતાનિયત આપણે જાણીએ છીએ એ આપણા દુશ્મનોની સાથે આપણને પણ મારી શકે છે દૂર ન જતા, આપણુ, પાડોશી રાજ્ય પાકિસ્તાનની બીનાએ તમારી નજર સામે જ છે ભારતની સાથે લડવા સારુ એણે અમેરિકા કનેથી સૈનિક સામગ્રી ખરીદી છે અને તે પણ એટલા મોટા જથ્થામા કે દેશની આવકનો ૬૦ કે ૭૦ મો ભાગ એણે શસ્ત્રોની આ દોડધામ પાછળ વેડફી નાખ્યો છે :પણ એ વધતી જતી શસ્ત્ર-સહાયતા ખુદ પાકિસ્તાની રાજનીતિજ્ઞો માટે ભસ્માસુરનુ વરદાન બની છે સૈનિક તાકાતને લઈને બળવાન સેનાએ એક જ રાતમા રાજનીતિજ્ઞોને ઉઠાવી મૂકયા અને સેનાપતિ શાસક બની બેઠો

શસ્ત્ર આમ શેતાન છે, જે વિપરીત ચાલતા આપણને પોતાને જ હરામ કરી શકે છે પણ આપણે એના પર એવો અને એટલો વિશ્વાસ બાધી લીધો છે કે એના કાટાળા પજાથી માર ખાવા છતા પણ એના માટે દેશનો પૈસો બરબાદ કરતા જઈએ છીએ કારણ કે આપણને ભરોસો છે કે શસ્ત્ર જ આપણને બચાવી શકે તેમ છે, શસ્ત્ર-બળે આપણે દુશ્મનો પર વિજય મેળવી શકીએ છીએ પણ તમારા રાષ્ટ્રનેતાને એ શસ્ત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો, એટલા જ માટે તો એ એક લ ગોટી ધારણ કરી હાથમા ટેકા સારુ લાકડી લઈ દુશ્મનોની વચ્ચે નોઆખલી જઈ પહોચ્યા હા, એક લાકડી વૃદ્ધત્વને સહારારૂપ હતી, એ ભારતનું શસ્ત્ર નહોતુ. તમે એને ભૂલશો મા, તેઓ એવા આદમીઓ વચ્ચે જઈ પહોચ્યા જ્યા માનવ-માનવ પ્રત્યે પણ નફરત હતી હિંદુ નામને તો ઘાસની જેમ વાઢી ઉખેડી ફેકવા ચાહતા હતા પણ એ રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધી ખુલ્લા હાથે દુશ્મનોના

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર વછૂટતો નહોતો એની પોતાની ક્રૂરતા ઉપર ઘૃણા થતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સૂરિકાંતા જે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી; તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું મોટું કપટ રમી જાય છે! સારીય જિંદગી જેની જોડે પસાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ-આંસુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે આપી હતી, જાણે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ નાશપથ પર આગળ વધી રહ્યો હતો. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન દીધું અને મૃત્યુના આણનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ દાખવ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો. અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક જેવા વિષધરને પણ એ બદલી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી, જેણે હજારોને ડસ્યા હતા, હજારો માણસો પશુ-પક્ષીના પ્રાણ લીધાં, એમને તરછોડ્યા અને એમની તાકાતમાં એણે અહંકાર માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા રાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા દાખવી પરંતુ પ્રેમના અવતાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે પણ કેટલુંય રાક્ષસીપણું લઈને આવે એની પાસની દાનવીશક્તિ પણ પ્રચંડ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ ચાલી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ વચ્ચે નિડર બની ઘૂમી ફરી શક્યા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ દાનવી હથિયાર વડે સુસજ્જ કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું અસ્ત્ર એને પણ પરાજિત કરી શકે છે દાનવને દેવત્વ સામે સદા નમવું પડ્યું છે ક્રોધ

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઈને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા-શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ-સ્થળમા થોડુ પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમાં સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ-શક્તિ પ્રત્યેની આસ્થા-શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમાં ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો-વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોનાં મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી-લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ-વૃત્તિને નહી એની અસત્-વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યક્તિનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી. એના ઘાવો ઉપર થોડાક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ-અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય-પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યક્તિને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્માવિશ્વાસી છે એને માનવની

ઘરમાં જઈ શકતા હતા ત્યારે જ્યારે સ્વયંસેવકોએ થોડાં શસ્ત્રો સાથે લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો તો બાપુએ કડક શબ્દોમાં એમની ઝાટકણી કાઢી

શું તમને મારા પ્રેમની શક્તિ કરતાં પણ આ રિવોલ્વરો અને બંદુકની શક્તિ ઉપર વધુ ભરોસો છે? મિલિટરીની વાત દૂર રહી નિ:શસ્ત્ર સ્વયંસેવકોને પણ એમણે આત્મરક્ષા કાજે સાથે ન લીધા

અને એ પ્રેમના દેવસ્વરૂપ ભગવાન મહાવીરે તો તણખલું સુદ્ધાંનો ત્યાગ કર્યો હતો શસ્ત્રબળ પર એમણે વિશ્વાસ જ ક્યારે કર્યો! જો એમ હોત તો પિતાનું રાજ છોડવાની એમને શી જરૂર હતી? એમણે તો શસ્ત્ર બળ કરતાં પ્રેમ-બળને વધુ સ્થાન-માન આપ્યું અને તેથી શસ્ત્રોને છોડી પ્રેમ-શસ્ત્ર ધારણ કરી અનાર્ય દેશો ભણી ચાલી નીકળ્યા.

પણ આજે મહાવીર અને ગાંધીના પ્રેમને ભારત વિસરી ગયું છે તેથી જ તો હિંસક-આગમાં ઝંપ ઝુકાવવાની વાત સૌને ખૂંચે છે પ્રજા પોતાના જીવનમાં શસ્ત્ર-શસ્ત્રનો પ્રયોગ થાય છે આપણે ગીત ગાઈએ છીએ પ્રેમનું અને વિશ્વાસ રાખીએ છીએ શસ્ત્ર ઉપર, કારણ કે આપણી જિહ્વા પર તો પ્રેમ શબ્દ છે પણ હૈયામાં શસ્ત્રનો ડર રહેલો છે તે એટલા માટે કે આપણે પોતે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ અને ભય-ડર જ તો આપણને શસ્ત્ર-વૃદ્ધિ માટે પ્રેરણા આપતો રહે છે આપણે માનીએ છીએ કે જેમ આપણે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ, તેમ આપણાં શસ્ત્રોથી દુશ્મનો પણ ડરી જશે. જેટલો વિશ્વાસ આપણને પોસ્ટ-ટપાલ ઉપર છે તેટલો પણ આપણને પ્રેમ ઉપર નથી. ટપાલના ડબ્બામાં ટપાલ નાખતી વખતે આપણને એ ખાત્રી રહે છે કે પત્ર નિયત સ્થાને જરૂર પહોંચી જશે. આ વિશ્વાસને મેળવવા માટે આપણે પોસ્ટ વિભાગની વ્યવસ્થા જોવા પણ જતાં નથી તેમ જ આપણે પોસ્ટમેનો અને પોસ્ટમાસ્તરોને યાદ કરતા ફરીએ છીએ આમ હોવા છતાં ય આપણે મિત્રના હાથમાં પત્ર તો શું હજારો રૂપિયા પણ આપીએ છીએ અને એમની જ પાસેથી મેળવીએ પણ છીએ પણ આટલો પણ વિશ્વાસ આપણે પ્રેમ પ્રત્યે ધરાવતા નથી. પ્રેમ વડે આપણે કોઈ ચોર-ડાકુને સંત બનાવી શકીએ છીએ. પણ એની શક્તિ પ્રત્યે આપણે સાચા મનથી વિશ્વાસ કર્યો નથી.

એનું એક કારણ છે શસ્ત્રનો પ્રયોગ અને એનાં પરિણામો પણ આપણે નજરે નિહાળ્યાં છે જ્યારે પ્રેમના પ્રયોગ અને એનાં પરિણામોની તો ફક્ત વાતો જ સાંભળી છે તેમ ન આપણામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ જ જાગૃત થયો છે કે જીવનમાં એનો પ્રયોગ કરી જોઈએ. થોડા આત્મવિશ્વાસ સાથે

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા–શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ–સ્થળમા થોડુક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમા સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ–શકિત પ્રત્યેની આસ્થા–શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમા ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો. એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો–વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોના મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી–લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી. ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ–વૃત્તિને નહી એની અસત્–વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યકિતનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ–અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય–પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યકિતને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્મવિશ્વાસી છે એને માનવની

માનવતા ઉપર ભરોસો છે. મનોવિજ્ઞાનના આધારે કહી શકાય છે કે દરેક આત્મામાં થોડીક કઠોર અને થોડીક કોમળ વૃત્તિઓ રહેલી છે. જ્યારે કઠોર વૃત્તિઓ ઉભરાઈ આવે ત્યારે એમ ન સમજવું જોઈએ કે કોમળ વૃત્તિઓ બિલકુલ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. જેમ સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં તારાઓનો હલકો પ્રકાશ, કિરણો વિલુપ્ત બની જાય છે તેવી જ રીતે કઠોરતાના પ્રચંડ તોફાનમાં મનુષ્યની કોમળ વૃત્તિઓ દબાઈ જાય છે પણ નષ્ટ થતી નથી અને ત્યારે જ અપરાધ સંભવિત બને છે. અપરાધને સમાપ્ત કરવા માટે કઠોરતા તળે દબાયેલી પેલી કોમળ વૃત્તિઓને જગાડવાની જરૂર છે. આ કામ કોમળ હાથો વડે જ બની શકે છે. કઠોરતા ઉપર એક વખત પ્રેમનો હાથ ફરી જાય પછી તો તમે ચકિત થઈ જશો અને જોશો કે જ્યાં ભીષણ તોફાન હતું ત્યાં શાંત શીતળ વાયુ લહેરાતો થઈ જશે. આમ દેખાય પણ છે. એક ડાકુ પોતાના જીવનની સંધ્યા વેળાએ એવો તો બદલાઈ જાય છે કે એનામાં કરુણા અને દયાના ઝરણાં ફૂટી પડે છે. એની એ વખતની ઉજ્જ્વળતા સંત કરતાં પણ આગળ વધી જાય છે. આજનો ડાકુ કાલે સંત બની જાય છે એ એનું જ રહસ્ય છે.

ઇંગ્લેંડની વાત છે. હોમરલેન નામનો એક વિચારક પુરુષ થઈ ગયો. એને પ્રેમ–શક્તિ ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા હતી. એ માનતો હતો કે પ્રેમ કઠોરતાને કોમળતામાં બદલી શકે છે. જ્યારે પણ એ કોઈ દુષ્ટ સ્વભાવના બાળકને જોતો તો એના પર ઘૃણા લાવવા કરતાં એને દયા આવતી. એને વિશ્વાસ હતો કે આ દુષ્ટ સ્વભાવને પ્રેમ વડે જીતી શકાય તેમ છે અને એ કોમળ હૃદયને પણ જલદી મેળવી શકે છે. તેથી એણે રિપબ્લીકન નામનો એક આશ્રમ સ્થાપ્યો હતો. એમાં એ ખરાબ આદત ધરાવતાં બાળકોને રાખતો અને મનોવૈજ્ઞાનિક ઢબે એમની અપરાધવૃત્તિની તપાસ કરતો. એનાં મૂળ તત્ત્વોને શોધી એમાં સુધારો લાવવામાં આવતો હતો. એમની કોમળ અન્તવૃત્તિઓને જાગૃત કરી એમનામાં સદાચરણના સંસ્કાર સીંચવામાં આવતા હતા.

એ નિશ્ચિત છે કે દરેક પ્રાણીમાં કોઈ ને કોઈ રૂપે–અંશે કોમળતા વિદ્યમાન છે. ક્રૂરમાં ક્રૂર સિંહણમાં પણ છૂપા રૂપે કોમળતા મોજૂદ છે. બાળપણથી લઈને અંત સુધી એ ક્રૂર જ હોત તો એ પોતે જ પેદા ન થઈ શકત નહીં અથવા તો જન્મ પછી જીવતી ન રહી શકી હોત. તેમ ન પોતાનાં બચ્ચાંને દૂધ આપી શકત. સિંહણ તમારા અને અમારા માટે ક્રૂર કઠિન હોઈ શકે છે પણ શું પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે પણ તેવી જ ક્રૂર હોઈ

શકે ? નહિ પોતાના બચ્ચાઓ માટે તો એના હૃદયમા એટલી કોમળતા ભરી પડી છે કે જેટલી કે એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય પોતાના બચ્ચાને એ એવો પ્રેમ કરે છે કે એમના રક્ષણ કાજે પોતે પ્રાણોત્સર્ગ કરવા તત્પર બની જાય છે આ બાબતમા મારા કરતા શિકારીઓ પાસેથી તમને વધુ માહિતી મળી શકે છે કે કોઈ શિકારીએ જ્યારે એના બચ્ચાને પકડી લીધુ ત્યારે એ એના તરફ કેવી રીતે ઝપટી હતી ! એ જાણતી હોય છે કે શિકારીના હાથમા રહેલી તે લાબી–શી ચીજ (બદુક) એના પ્રાણ હરી શકે છે તો પણ બદુકની પરવાહ કર્યા વગર જ એ ઝપાટો મારશે, પછી ભલેને એ ઝપાટામા એ શિકારીની ગોળીનો ભોગ બની જાય

હા, તો દરેક કઠોરતા તળે કોમળતા દબેલી પડી છે કઠોર પાષાણ પથ્થર તળે કોમળ સરિતા છે તેથી જ તો ઉપરથી કઠોર રૂક્ષતમ દેખાતા ડુગરાઓની અદરથી જ ઝરણાનો જન્મ થતો હોય છે જરૂર છે એ કઠોરતાના આવરણને ભેદીને એમા કોમળતા ભરી દેવાની

હોમરલેન આમ જ કરતો હતો એ કઠોરતમ બાળકને લાવી આશ્રમમા રાખતો અને ધીરે ધીરે પ્રેમના સુવાળા હાથે એમનામા કોમળ સસ્કારોનુ સિચન કરતો ધીરે ધીરે કઠોરતાનુ વૃક્ષ સુકાઈ જતુ અને કોમળતાના નવા અકુરો એનુ સ્થાન લઈ લેતા હતા એવામા કોર્ટમા પોલાસે એવો છોકરો રજૂ કર્યો જે ત્રણ વખત ચોરી કરી ચૂક્યો હતો, જજે એને ત્રણ વર્ષની જેલની સજા કરી હોમરે આ વાત જાણી તો એ કોર્ટમા જઈ ચઢયો અને બાળકને આશ્રમમા ભરતી કરવા માટે પ્રાર્થના કરી જજે એ સ્વીકૃતિ પણ આપી દીધી હોમર એને પોતાના આશ્રમમા લઈ આવ્યો પણ એના સ્વભાવની રૂક્ષતાને કારણે થોડાક જ દિવસોમા આશ્રમના બીજા છોકરાઓ હેરાન–પરેશાન થઈ ગયા હોમર પાસે દરરોજ એની સેકડો ફરિયાદ આવવા લાગી તે જ્યારે બહારથી આશ્રમમા આવતો કે લાગલાજ ફરિયાદોનુ રજિસ્ટર લઈ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર ઊભા રહેતા બીજી બાજુ આશ્રમની કીમતી વસ્તુઓ પણ તે તોડી–ફોડી નાખતો તેથી અધ્યાપકો પણ એનાથી કટાળી ગયા હતા તેઓએ પણ આખરે એક દિવસ હોમરને કહી દીધુ "મિસ્ટર હોમર આ આફત ક્યાથી લઈ આવ્યા ? એના દુષ્ટ સ્વભાવથી તો સમસ્ત આશ્રમ તગ આવી ગયો અને એના સહવાસને લઈને આશ્રમવાસી બાળકો પણ બગડી જશે, માટે આશ્રમને ચાલુ રાખવો હોય તો એને હવે વિદાય આપો "

હોમરલેને આનો જવાબ વાળ્યો : ભાઈ, એ બાળ મારે તો મને સો કરતાં વધુ દયા આ છોકરા તરફ આવે છે. બાળપણમાં જ આટલો શેતાન છે તો મોટો થતાં તો એ ડાકુ જ બની જશે. એનું જીવન કલુષિત બની જશે એવો વિશ્વાસ છે. મારા પ્રેમમાં શક્તિ છે. જે એક દિવસે એના આ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર જરૂર વિજય મેળવશે. આ જ વિશ્વાસના આધારે હું એને સુધારવા તૈયાર બન્યો છું. જો તમે સૌ એને આશ્રમમાં રાખવા તૈયાર ન હો તો હું એને મારે ઘેર લઈ જઈ રાખીશ. ત્યાં એના દુષ્ટ સ્વભાવનું ઊંડાણથી નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મને મળશે." અને મિ. હોમર એને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. એ શેતાન છોકરાનું નામ હતું જોન. ભોજન વખતે હોમરે જોનને કહ્યું: "તમારા ખાણાની આ પ્લેટ જરા પેલા ટેબલ ઉપર લઈને જાઓ તો." જોન મોં મચકોડતાં બોલ્યો: "હું કંઈ ગુલામનો બેટો છું કે તમારી ગુલામી કરતો ફરું!" હોમરે એ જ કોમળ સ્વરમાં કહ્યું: "અચ્છા, ત્યારે આજે આપણે ઉપાડી લઈ જઈશું. અથવા તો તમે ઉપાડી લઈ જશો ને!" જોને કહ્યું: "એ તો નોકરોનું કામ છે. આજથી તમે અમારા નોકર છો. પ્લેટ ઉપાડી લઈ જવાના તમને અમે ૫ રૂપિયા આપીશું." આવા અવિવેકભર્યા જવાબો મળવા છતાં પણ હોમર કોપિત થયો નહિ. એણે શાંતિથી જવાબ આપ્યો: "તમે તો સારા કુળમાં જન્મ્યા છો. કામે કુળને ઉજાળશો, પછી તો તમારે ત્યાં દશ નોકરો પણ રહી શકશે. પણ આ માટે સીધે રસ્તે ચાલવું પડશે."

હોમરે જોનની જેમ ખાણું લીધું, એ ઊઠીને બહાર ગયો. આ બાજુ જોન મોટો પથ્થર લઈ બધી પ્લેટો ફોડવા લાગ્યો. હોમર પાછો આવ્યો અને જોયું તો એણે પોતાની થાળી પણ જોનની સામે ધરી દીધી અને કહ્યું: "લો, આ ખાતા પર પણ કરી દે." આ સાંભળી જોન લજ્જિત બની ગયો. બસ અહીં જ જોનમાં પરિવર્તન થવું શરૂ થયું. હોમરલેનની પ્રેમશક્તિએ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યો. એ તેનું જીવન એવું સુંદર અને સૌમ્ય બન્યું કે એને રિપબ્લિકન આશ્રમમાં અધ્યાપકોનો પ્રોફેસર નીમવામાં આવ્યો. આજે પણ આ આશ્રમ ઇંગ્લંડમાં ચાલુ છે. આ પ્રેમશક્તિનો પ્રભાવ. જેના પર દરેક બાજુથી તિરસ્કૃત જોન જેવો દુષ્ટ વિદ્યાર્થી સમાજમાં આદરણીય સ્થાન મેળવી શક્યો. આ તો છે પ્રેમ-શક્તિ જે પશુને માણસ બનાવી શકે છે. દાનવને દેવ બનાવવાની કળા પણ પ્રેમ પાસે જ છે.

જ્યાં પ્રેમ-ગંગા વહે છે, જે હૃદયોમાં પ્રેમ-ધારા વહે છે ત્યાં શાંતિ

સુમન ખીલે છે આગમોના પાના ખોલો કે જ્યા બે વિભિન્ન પરંપરાના મહામુનિ એકત્ર થાય છે પરંપરાનો મોહ તજી સ્નેહની ધારા વહાવતા શ્રાવસ્તીના ઉદ્યાનમા મહામુનિ ગૌતમ અને મહાશ્રમણ કેશીકુમાર મળે છે. વિચારોની ધારા સાથે હૃદયમાથી પ્રેમ ધારા વહે છે ત્યારે એ સ્નેહ સુરભિત દૃશ્યને જોવા માટે ફક્ત શ્રાવસ્તીના નાગરિકો જ દોડ્યા નહી પણ એની સુગંધ દેવ અને ગંધર્વ ભૂમિ સુધી પહોચી અને એઓ પણ દિવ્ય ભૂમિના મધુર સુખો ભોગોને છોડી એ પ્રેમ ગંગામા ડૂબકી મારવા ચાલી નીકળ્યા. આગમકાર એ મધુર દૃશ્યને ગાથામા અંકિત કરે છે

> केसीकुमार समणे गोयमे य महायसे,
> उभओ निसण्णा सोहंति चन्दसूर समप्पन्ना ॥
> देव दाणव गंधव्वा जक्ख रक्खसस किन्नरा ।
> अदिस्साणं य भूयाणं आसीतत्थ समागमो ॥
>
> ઉત્તરા અ ૨૩ ગા ૧૮-૨૦

મહાશ્રમણ કેશીકુમાર અને યશસ્વી મહામુનિ ગૌતમ બન્ને ત્યા એક સાથે બેઠા છે, એમના શાંત-દાંત મુખારવિંદ પર દિવ્ય તેજ છવાઈ રહ્યુ છે બન્ને મહાપુરુષો ચંદ્ર અને સૂર્ય સમી પ્રભા ફેલાવી રહ્યા છે એ દિવ્ય આનંદને નીહળવા માટે દેવ-દાનવ અને ગંધર્વનુ શુભાગમન થાય છે, સાચુ છે કે જ્યા પ્રેમની મધુરતા વરસે છે ત્યા દેવતા સ્વયમેવ ચાલ્યા આવે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પ્રેમ પોતે જ એક દૈવી ગુણ છે શીશીમા ઈત્ર હોય તો એમાથી સુગંધ આવશે જ ફૂલમા જો સૌરભ-સુગંધ હશે તો એને ભ્રમરને આમંત્રવાની જરૂર નહી રહે ભ્રમર પોતે જ દોડ્યા આવશે પણ શીશીમા ફક્ત પાણીજ ભર્યું હોય તો એમા સુગંધ આવશે ક્યાથી? જેના જીવનમા પ્રેમ-સૌરભ છે ત્યા દેવોનુ આકર્ષણ પણ હશે જ એક વ્યક્તિ ફાનસ લઈને ચાલે છે તો એનો પ્રકાશ એને અને માર્ગ પરથી પસાર થતા અન્યને પણ મળે છે, તેવી જ રીતે હૃદયમા પ્રેમનો પ્રદીપ લઈને ચાલશો તો એનો પ્રકાશ એ વ્યક્તિને મળે છે અને એનો પ્રકાશ, કિરણો અન્ય વ્યક્તિના હૃદય સુધી પણ પહોચે છે જેના હૃદયમા પ્રેમધારા વહે છે એનામા એવો પ્રભાવ હોય છે કે વિરોધી સ્વભાવનુ પ્રાણી પોતાનો વિરોધ ભૂલી જાય છે કારણ કે હૃદયમા પ્રવેશેલા વેરને પ્રેમ જ ધોઈ શકે છે ભગવાન મહાવીરની પાસે સિંહ અને

બકરી બન્ને સાથે બેસતાં હતાં. પણ સિંહ પોતાની કરતા ભૂલી જતો હતો. સિંહના મનમાં એ ભાવ નથી આવતો કે બકરીને ખાઈ જાઉં અને બકરીને એ ભય નથી રહેતો કે સિંહ મને ખાઈ જશે. આ છે વીતરાગનો ક્ષમા સ્રોતનો પ્રવાહ જે પ્રાણીઓના જન્મગત વેરને પણ ધોઈ નાખે છે

પ્રેમનું આકર્ષણ ફક્ત માનવ હૃદયને જ આકર્ષિત કરે છે એમાં પૂર્ણ સત્ય નથી. એક કૂતરો પણ પ્રેમને પીછાને છે

તમે જો પ્રેમભર્યો હાથ એની પીઠ પર ફેરવશો તો એ પણ પૂંછડી પટપટાવશે. સ્પેનની એક વાત છે એક ગોવાળીયો દૂધ દોહતી વખતે મધુર વાદ્ય વગાડી રહ્યો હતો કોઈએ એનું કારણ પૂછ્યું તો બોલ્યો કે ગાય પ્રેમની તરસી છે એ પશુ પ્રેમના બોલ જાણે છે એની સામે જ્યારે હું વાદ્ય વગાડું છું તો એ પોતાની પાસેનું સઘળું દૂધ આપી દે છે માટે એને પ્રેમમાં તન્મય બનાવવા માટે જ હું વાદ્ય વગાડું છું સાચી વાત તો એ છે કે ગાય પ્રેમથી જ દૂધ દે છે અને પ્રેમ વડે જ એના દેહના એક ભાગમાં દૂધનું નિર્માણ થાય છે પોતાના વત્સ પ્રત્યે ઊભરાતો એનો પ્રેમ જ દૂધ પેદા કરે છે અને એ દૂધ આપે છે પણ પોતાના વત્સ માટે. મનુષ્ય તો એનો માન, ન માન હૂં તારો મહેમાન" બની દૂધનો હકદાર બની જાય છે મદ્રાસ તરફ પૈસાના પિપાસુ માણસો દૂધ લેવા પાછળ કરી-કરી પોતાની માનવતાને ભૂલી જાય છે માણસના હૃદયમાં જ્યારે એક માત્ર પૈસો બેસી જાય છે ત્યારે એ પ્રેમને ખોઈ નાખે છે ત્યારે પૈસો પિશાચ બનીને માનવને દાનવ બનાવી દે છે પછી એના હૃદયમાંથી કોમળતાના અંકુરો ભૂંસાઈ જાય છે

હા તો હું તમને એક બીના જણે કહી રહ્યો હતો. મદ્રાસ તરફ ગોવાળીયો ગાય પાસેથી વધુમાં વધુ દૂધ લેવા ચાહે છે ગાયનું બચ્ચું દૂધ પી જાય છે એટલું નુકશાન પણ તેઓ બરદાસ્ત કરવા ઇચ્છતા નથી. તેથી એમણે પેલા નાનકડા બચ્ચાને મારી નાખ્યું પણ સાંજ વેળાએ દૂધ દોહવા બેઠો ત્યારે એક ટીપુંય દૂધ આપ્યું નહી કારણ કે ગાયનું પ્યારું બાળક આજે એની આંખો સામે ન હતું એણે વિચાર્યું આ તો બહુ ખોટું થયું આ તો તે જ કહેવત થઈ કે आपनी छोड़ आधी को धावे सो पूरी आधि हु नहिं पावे पૂરા હાથ લેવા ગયા તો અડધાથી પણ હાથ ધોવા પડ્યા. પણ આખરે માણસ પાસે બુદ્ધિનું ઘણું મોટું બળ છે એના

થકી તો એ સૃષ્ટિ સમસ્તના પ્રાણીઓનો રાજા બન્યો છે પણ બુદ્ધિ એ તો દુધારી તલવાર છે એનો ઉપયોગ કદી કદી તો બીજાના વિનાશ માટે કરી લેવામા આવે છે હા, તો એણે પણ એમ જ કર્યું એ વત્સના શબને ચીરી એમા ઘાસ ભરી દીધુ સાજે ગાય સામે ઘાસ ભરેલુ મૃત બચ્ચુ ઊભુ કરી દીધુ એ માતાની મમતા તો જુઓ એ પોતાની જીભ વડે એને ચાટતી જતી અને દૂધ આપતી જતી હતી આ છે પશુસસારની વાત, જે પ્રેમના ભૂખ્યા છે ગાય પોતાના મૃત વત્સ ઉપર પણ પ્રેમ વરસાવે છે અને એને જોઈને જ દૂધ આપે છે આ છે પશુજગતની પ્રેમકહાણી

સત્ય એ છે કે જ્યા પ્રેમનુ નાનુ શું પણ કિરણ છે અને એમા જો સજીવતા છે તો એમા આકર્ષણ રહેશે પતગિયાની સામે અગર લાખ રૂપિયાનો ઢગ પડયો હોય, હીરા–મોતી પડયા હોય પણ એમા જો નાની–શી દીપ–શીખા નહી હોય તો પતગિયા માટે એનુ કોઈ આકર્ષણ નહી રહે. બીજી બાજુ પેલુ માટીનુ કોડિયુ છે–બે પૈસાની કીમતનુ છે પણ એમા તેલ છે અને દીપશિખા જલે છે તો પતગિયુ ત્યા તરત દોડી આવશે. એને નિમત્રણ આપવાની જરૂર નહી આજ વાત મહેલોમા વસનારાઓની છે. કરોડોનો વૈભવ છે, અને સગેમરમરના ફર્શ ઉપર લક્ષ્મી ક્રીડા–કલાપ કરી રહી છે પણ એ વૈભવના ઢગ પર પ્રેમની જ્યોત જગતી નથી તો એ કરોડોનો વૈભવ પણ હૃદયને આકર્ષિત નહી કરી શકે આવા સ્થાને તમે પહોચી પણ ગયા તો ત્યાથી પ્રસન્નતા લઈને તમે પાછા નહી વળો તમારુ મન ગ્લાનિથી ભરાઈ જશે બીજી બાજુ એક ઝૂપડું છે, લૂખા રોટલા ઉપર દિવસ પસાર કરતુ એક ગરીબ પરિવાર એમા વસે છે, ત્યા નથી આરસ પથ્થર તેમ નથી ફરનીચર કે રેડિયાનુ મધુર સગીત તેમ છતાય એના હૃદયમાં પ્રેમનો દીવડો ઝગમગે છે. પરિવારમા પ્રેમના છાટણા છટાય છે, તમે ત્યાં પહોચી જશો તો એ જ લૂખા રોટલા અને છાશ વડે તમારુ ભાવભર્યું સ્વાગત થશે રોટલો ભલે લૂખો હશે પણ એમા સ્નેહની એવી ચિકાશ હશે જે તમારા હૃદયને જીતી લેશે તમે ઝૂપડામાથી વિદાય લેશો ત્યારે તમારું હૃદય સ્નેહથી ભર્યું–ભર્યું હશે પ્રેમમા એવો જાદુ છે કે તમે બીજાને કઈ ન આપીને પણ એને પોતાનો કરી શકો છો

અને આ બાજુ તમે સર્વ કાઈ આપી દો, પણ એમા સ્નેહની ભેટ નહી હોય તો સર્વ કાઈ દેવા છતા તમે એને પોતાનો બનાવી શકશો નહીં.

માટે સત્તા દ્વારા કોઈની પાસેથી વધુ કામ લઈ શકાતું નથી. પરંતુ પ્રેમ વડે એની પાસેથી પૂરેપૂરો શ્રમ લેવડાવી લો તો પણ એ હસતો જ મળશે. સાસુ વહુ ઉપર સત્તા જમાવશે તો વહુને પોતાની નહીં બનાવી શકે અને જ્યારે હૃદયમાં સ્થાન નહીં હોય તો પછી નાનું સરખું કામ પણ ભાર બની જશે. સાસુ વહુમાં પોતાપણું જગાવી દે, એને સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ આપે તો હું માનું છું કે વહુ એને પોતાની માતા જ સમજશે અને એ જ પ્રેમથી એ એની સેવા કરશે જેટલી કે જન્મદાત્રી માતાની કરે છે. ભારતના પરિવારોમાં જે સાસુ-વહુની ટક્કર ચાલે છે અને સંઘર્ષની ભઠ્ઠીમાં સારો ય પરિવાર ઝુલસતો રહે છે અને ક્યારેક એ સંઘર્ષનો આવો કડવો અંત આવે છે કે સારું ય કુળ કલંકિત થઈ જાય છે. પરિવારમાં જો પ્રેમગંગા વહી જાય તો બધાં જ સંઘર્ષોનાં મૂળ જ સમાપ્ત થઈ જશે.

જ્યારે કન્યા પિતાના ઘેરથી સાસરે જાય છે ત્યારે બહેનો ગીતમાં ગાતી એ કહી જાય છે કે " તું જે ઘરમાં જઈ રહી છે એ ઘરની રાણી થઈને રહેજે " આ રીતે માતાએ પુત્રીને ઘર ઉપર શાસન કરવાની કેળવણી આપે છે પરંતુ શાસન કરવા માટે તો સરકારને સિપાહીઓ રાખવા પડે છે જેલ પણ જોઈએ પણ માતાએ બેટીને આ સાધનો ક્યારે આપ્યાં ! છતાં પણ એણે રાણી બનવું છે ક્યા બળે શાસન કરશે ! એ તો પ્રેમબળ વડે જ શાસન કરી શકે છે વહુ બનીને જતી બહેનને હું કહીશ કે એ જે ઘરમાં જાય ત્યાં સ્નેહની નદી વહાવે. એને એક કરવાનું કામ કરે જુદાં મનેમાં બે હૃદયને મેળવ તૂટેલાં હૃદયોને પ્રેમસૂત્રમાં બાંધે. તોડવાનું દુનિયા જાણે છે પણ જોડવાનું નહીં. દુનિયા સાંધનારને-જોડનારને જ પ્રથમ સ્થાન આપે છે તમે કાતર અને સોય બન્નેને જાણો છો અને લોઢામાંથી બનેલી છે કાતર એનું બે કરવાનું કામ છે તેથી જ તો એ દુનિયાની ઠોકરો ખાય છે આ તરફ તમે સોયને પણ જાણો છો એમાં કાતર કરતાં લોઢું ઓછું વપરાયું છે અને વજન પણ ઓછું છે તેમ એની કીમત પણ ઓછી છે પરંતુ એનું કામ તૂટેલાને સાંધવાનું-જોડવાનું છે તેથી એને સન્માન મળે છે. ત્યારે એનું કામ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે કોઈ એને જમીન ઉપર ફેંકતા નથી પણ એને ટોપી અથવા પાઘડીમાં ખોસતા રહે છે પણ શું તમે કાતરને કદી ટોપીમાં રખાતી જોઈ છે !

જો તો તમારે દુનિયાની નજરોમાં સન્માન મેળવવું છે તો તૂટેલાને જોડવાનું કામ કરો. હૃદયમાં સ્નેહ-ધારા લઈને ચાલો તમે પરિવારમાં રહો

અથવા સમાજમા, પણ સર્વત્ર જોડવાનુ કામ કરતા રહેજો પરિવારના સભ્યો વચ્ચે દીવાલ બનીને રહેશો નહી સમાજના ભાઈઓમા અગર વૈમનસ્ય ઈર્ષ્યા-દ્વેષ છે, હૃદયમા ઘૃણાની દુર્ગન્ધ છે તો તમે તમારા હૃદયની સ્નેહ-સુગધને ફેલાવજો પ્રેમના પાણી વડે ઘૃણાને ધોઈ નાખજો

પ્રેમ તો પાણી છે એને વહેવા દો એને કોઈ ખાડામા કેદ ન કરશો એ ખાડો પરિવારનો હોય કે સમાજનો, સપ્રદાયનો પણ કેમ ન હોય, પણ તમે પ્રેમને એમા કેદ કરી મૂકશો નહી પાણી બધાઈ જાય છે ત્યારે એમા દુર્ગન્ધ પેદા થઈ જાય છે, ઝેરી કીટાણુ પેદા થાય છે પ્રેમના કટકા ન કરશો. આજે તો પ્રેમને પણ કટકામા વહેચી નાખ્યો છે જાતિ-પ્રેમ, ભાષા પ્રેમ, સપ્રદાય-પ્રેમ પ્રેમના કટકા થાય તો એનો આત્મા ઊડી જશે આ શરીર કેટલુ સુદર છે પણ એના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો શુ એની આવી સુદરતા કાયમ રહેશે ખરી ? શુ ટુકડાઓમા આત્મા કાયમ રહેશે ? આત્મા ટુકડામા રહી શકતો નથી અને આત્માના વિદાય થયા બાદ એમા ઝેરી કીટાણુ પેદા થઈ જશે, એમા દુર્ગન્ધ પેદા થશે તેવી જ રીતે પ્રેમના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો એમા પ્રેમનો આત્મા સમાપ્ત થઈ જશે, અને દ્વેષના કીટાણુ પેદા થઈ જશે ઘૃણા આવવા લાગશે અને પછી મરદુ પ્રેમને ગળે લગાવી પ્રેમના નામે ઘૃણા જ ફેલાવશે જે પ્રેમ બે હૃદયો વચ્ચે આગનુ કામ કરે છે, તે જીવિત નહી પણ મૃત છે તે અખડ નહી પણ ખંડિત પ્રેમ છે અને એ માનવતાના ટુકડા-કટકા કરવાનુ કામ કરે છે તેથી જ પ્રેમના ગીત ગાવા છતા પણ ભારતવાસી ભાષાવાદ, પ્રાત-વાદ અને સપ્રદાયના નામે લડે છે ભાઈ ભાઈના લોહીનો તરસ્યો બન્યો છે. શુ એને પ્રેમ કહેવાશે ?

ટુકડાઓમા રહેલો પ્રેમ એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ છે, જે માનવતાને દેવત્વ તરફ નહી પણ પશુતા ભણી દોરી લઈ જાય છે વિરાટ પ્રેમ અખડ માનવતામા વિશ્વાસ ધરાવે છે, એ વિશ્વના કોઈ પણ પ્રાણથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવતો નથી જે પોતાના ભાઈઓથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવે છે તે દુનિયાની બીજી કોઈ ચીજ હોઈ શકે છે પણ એ પ્રેમ હોઈ શકે નહિ વિરાટ પ્રેમમા ઘૃણા, દ્વેષ, કલહ અને હિંસાને બિલકુલ સ્થાન નથી ચીની સત માઓત્સેએ કહ્યુ છે કે ચોર પોતાના ઘર પ્રત્યે તો પ્રેમ ધરાવે છે પરતુ બીજાના ઘેર ચોરી કરે છે એણે તો ફક્ત પોતાના જ ઘર પ્રત્યે પ્રેમ કરવાનુ શીખવ્યુ છે. એનો એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ બીજાના માલને ઉપાડી લેવા માટે હાથ ફેલાવવાની

પ્રેરણા આપે છે એક હત્યારો છે એને પોતાના પ્રાણ વહાલા છે પણ એ બીજાના પ્રાણો હરી લે છે રાજા પોતાના દેશથી પ્રેમ કરે છે પણ બીજા દેશો સાથે યુદ્ધ કરી એનું શોષણ કરે છે ચોર જેમ પોતાના ઘર પર પ્રેમ રાખે છે એમ બધાં જ ઘરો પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો થાય હત્યારો પોતાના પ્રાણની જેમ બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો થાય રાજા પોતાના રાષ્ટ્રની જેમ અન્ય રાષ્ટ્રોની જનતા પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ રાખતો થાય તો અન્યત્ર સ્વર્ગ શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહીં આ સંસાર જ સ્વર્ગ બની જશે.

સંકુચિત પ્રેમ ફક્ત પોતાનું સુખ ઇચ્છે છે ત્યારે વિરાટ પ્રેમ સૌને સુખી બનાવવા ઇચ્છે છે સૌના સુખમાં એ પોતાનું સુખ જુએ છે એક વખતની વાત છે એક રાજા શિકાર રમવા જંગલમાં નીકળી પડ્યો. ઘોડો પૂરપાટ વેગે દોડી રહ્યો હતો. રાજાનું મન શિકારની કલ્પનાઓમાં ડૂબેલું હતું શિકાર પણ એક જાતનું વ્યસન છે મનુષ્યમાં જ્યારે સ્નેહ અને અહિંસાનું તત્ત્વ ઓછું થાય છે ત્યારે એ બીજાને પીડાતાં અને તડપતાં જોઈ એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવે છે આ ક્ષુદ્ર હૃદયની વૃત્તિ છે જે વડે મનુષ્ય બીજાને રોવડાવી પોતે હસે છે

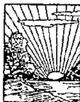
પ્રકૃતિ (કુદરત) પણ આવા પાપને વધુ સમય સુધી સાંખી શકતી નથી. એ પણ મનુષ્યને દંડ દેવા માટે તત્પર બને છે અને આવી જ બીના એ રાજાની સાથે બને છે જ્યારે એ બાણ ચઢાવી એક મૃગલાની પાછળ દોડી રહ્યો હતો ત્યારે જ અચાનક આકાશમાં કાળું વાદળ છવાઈ ગયું અને થોડી જ વારમાં સમગ્ર આકાશ કાળું બની ગયું વીજળીનો કડકડાટ શરૂ થયો વાવાઝોડું ફૂંકાયો. પ્રચંડ તોફાન વરસાદ ખેંચી લાવ્યું વરસાદમાં મોટા મોટા ઓળા પણ પડવા લાગ્યા રાજાએ વૃક્ષનો આશ્રય લઈ કોઈ રીતે પોતાનું રક્ષણ કર્યું પરંતુ વરસાદના શીતના કારણે અને ઓળાના પ્રહારે ઘોડાના પ્રાણ હરી લીધા. એકાદ કલાક બાદ તોફાન કાંઈક શાંત સા ત્યેળા થઈ ગઈ હતી. રાજા ભૂલો પડી ગયો હતો સુંદર ઘોડાના ચાલી જવાથી એને દુઃખ તો થતું હતું ત્યાં વળી–ભીની કરી હવા એના શરીરને વળી વીંધી રહી હતી આ બાજુ ભૂખ સતાવી રહી હતી. આખરે જેમ તેમ કરી રાજા એક નાનકડા ગામડે પહોંચ્યો. અંધારું થઈ ગયું હતું ગામમાં જઈ એણે ખેડૂતો પાસે રાત પસાર કરવા માટે સ્થાનની માગણી કરી પણ કોઈ એ અજાણ્યાને રાત માટે પોતાને ત્યાં ઉતારો દેવા તૈયાર ન થયું કારણ કે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો નથી.

મનુ'ય એક અજાયબ-અજાણ્યા પશુને પોતાને ત્યા રાખી શકે છે. જગલમા ગોથા ખાતી રસ્તો ભૂલેલી ગાય કોઈને જો મળી જશે તો એ એને લાવી પોતાને ઘેર બાધી દેશે એ અનજાન-અજાણ્યા પશુ ઉપર ભરોસો કરશે પણ અજાણ્યા મનુષ્ય પર નહી કરે કારણુ કે માનવીએ પોતાનો વિશ્વાસ ખોયો છે પશુ ઉપર તમે વિશ્વાસ કરી શકો છો એને થોડુ ઘાસ નીરી છુટકારો મેળવી લેશો પણ મનુષ્ય એક એવુ પ્રાણી છે કે જેને ભરપેટ રોટલો ખવડાવી પાણી પાઈ દો અને એને ખાટલા ઉપર સુવડાવી દો સૂવા માટે શેતરજી, ગાદી અને શાલ પણ આપી દો પણ જ્યારે સવારે ઊઠીને તમે જુઓ છો તો ખાટલો તો પડ્યો છે પણ પેલો માણસ ગૂમ છે એટલુ જ નહી સાથે પેલા ગાદી-શાલ પણ ગૂમ છે અને તક મળશે તો તમારા કોટનુ ખિસ્સુ પણ સાફ કરી દેશે તેથી મનુષ્યને માનવ નામના પ્રાણીથી બહુ મોટો ભય લાગે છે

હા, તો એકનુ પાપ સૌને ભોગવવુ પડે છે આખરે એ છે તો આપણો જ ભાઈ એટલે એના કામોના છાટા આપણુ પર પણ ઊડે છે. તેથી બીજાનો શેતાનિયત અને અન્યાયનો દડ આપણુને પણ ભોગવવો પડે છે રાજા પણ આ નિયમમા અપવાદ ન બની શક્યો ઘેર-ઘેર ફળી વળ્યો. પણ કોઈએ ઠડી રાત્રે ઠ્ઠુરતા માણસના રક્ષણુ કાજે દ્વાર ન ખોલ્યા તે ન જ ખોલ્યા ભોજનની તો વાત જ જુદી હતી. છેવટે ગામનુ બીજુ નાકુ પણ આવી ગયુ રાજા હતાશ બની કોઈ વૃક્ષનુ શરણુ લેવા માગતો હતો ત્યાજ કોઈ ટમટમતા દીપકે એને આકર્ષિત કર્યો રાજા ત્યા પહોચ્યો તો એને એક ઘરડો ખેડૂત ત્યા મળ્યો એણે ઊઠીને એનુ સ્વાગત કર્યુ રાજાએ પૂછ્યુ 'ગામમા ક્યાય મુસાફરખાનુ કે ધર્મશાળા છે? એક રાત પસાર કરવી છે.'

ખેડૂત બોલ્યો "આ ઘરજ ધર્મશાળા છે, ભાઈ આપણે સૌ મુસાફરો જ છીએ કોઈ સાથે બાધીને લાવ્યુ છે? અને જતી વેળા છાતીએ બાધીને શુ લઈ જવાના છે?" અને એણે તો રાજા માટે એક ખાટલો પાથરી દીધો રાજા ખાટલા પર બેઠો તો ખરો પણ હજુય એના દાત ઠડીને લીધે કચકચ થતા હતા. ખેડૂતે આ જોઈ એની પાસે જલતી સગડી મૂકી. એના વડે એને કાઈ ગરમી આવી ખેડૂતે પૂછ્યુ "ક્યાથી આવો છો, ભાઈ, અને આટલી રાતે ક્યા જાઓ છો?" રાજાએ કહ્યુ "હુ મુસાફર છુ મારે ગામ જઈ રહ્યો હતો પણ વરસાદ અને તોફાનમા ઘેરાઈ ગયો."

તમને કાંઈક દેવા ઈચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યું, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે" રાજાએ કહ્યું "આ માટે તો મે પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમા કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમાં રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મજૂર છે રાજાનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડુતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે. એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કઈક માગો" ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો અને હુ વધુ ધન સગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઈચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે. તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મગળપ્રદ બની શકે છે.

ખેડૂતે કહ્યું, "ત્યારે ભૂખ લાગી હશે !" એણે બાજરીનો રોટલો અને છાશ એની આગળ ધર્યાં. રાજાએ એ લૂખા રોટલાને એટલા આનંદથી આરોગ્યો કે રાજમહેલના રસગુલ્લાં પણ એને ફિક્કાં લાગવા માંડ્યાં. કારણ એ સવારથી ભૂખ્યો હતો. થાક અને ઠંડીને લીધે એનું પેટ પણ કંઈક માગતું હતું.

પેટ માગે ત્યારે તમે એને લૂખો રોટલો આપો તોય એમાં એને સ્વાદ આવશે. પણ પેટ ભરેલું હોય તો પક્વાન ધરશો તોય એ ફિક્કાં લાગશે. આજે તો પેટ ક્યારપછીનું ભંડાર-ઓરડીન બની ગયું છે. જે આવે તે એમાં ભર્યું. ન ભક્ષ્યનો વિવેક છે કે ન અભક્ષ્યનો. ન સમયનો ખ્યાલ છે ન અસમયનો. પેટ માગતું નથી છતાં તમે એમાં પૂર્યે જાઓ છો. એટલા જ માટે સ્વાસ્થ્ય બગડતું હોય છે. આમ ખાવાની કશી તાલીમ પણ નથી. નિયત સમયે મર્યાદામાં રહી ખાશો તો એ સ્વાસ્થ્યપ્રદ બનશે અને સાચી ભૂખ હશે તો મિષ્ટાન્ન પણ યાદ આવશે નહીં. આનો તો અમને લોકોને અનુભવ છે. જ્યારે દસ માઈલનો વિહાર કરી થઈએ છીએ, થાક લાગે છે અને પેટ પણ કંઈક માગે છે તે ટાણે ખેડૂતોના રોટલામાં જે આનંદ આવે છે જે તમારા ભોજનથાળમાં પણ અમને આવતો નથી.

આ તો રાજાએ રોટલો અને છાશ ખાધાં. એનું હૃદય ખેડૂતને સો-સો આશીર્વાદ દેવા લાગ્યું. જમ્યા પછી થાક્યું શરીર ખાટલો-વિશ્રામ માગે છે અને ખેડૂતે રાજાને ખાટલો અને ધાબળો આપી દીધા. રાજાએ આરામથી એના ઉપર લંબાવ્યું અને થોડીક જ વારમાં એ સ્વપ્નલોકમાં ભમતો થઈ ગયો.

સવારે આંખ ખૂલી તો રાજા થાક વગર પોતાને સ્વસ્થ અનુભવ કરી રહ્યો હતો. ખેડૂતની આંખ ખૂલી અને દિવસના પ્રકાશમાં જ્યારે આગંતુકનો ચહેરો જોયો તો એ પોતાના અતિથિને પિછાની ગયો કે અરે, આ તો આપણા રાજા છે. એણે નમસ્કાર કરતાં કહ્યું, "માફ કરજો. તમારું પૂરું સ્વાગત હું કરી શક્યો નથી." રાજાએ કહ્યું, "ના ના, ખેડૂતદેવ, તમારા બાજરાના રોટલા અને છાશને તો હું કદી ભૂલી શકીશ નહીં. અને તમે માણસ સમજીને જ મારો આટલો આદર કર્યો તેથી હું માનું છું કે તમે ઈશ્વરની કદર કરવાનું જાણો છો. તમારા સ્વાગતના બદલામાં મારું મન

તમને કાંઈક દેવા ઇચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યું, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓની લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે." રાજાએ કહ્યું "આ માટે તો મે પહેલા જ આના આપી દીધી છે તેથી તમે બીજું કંઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડૂતોના ખેતરમાં કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરમા રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મંજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડૂતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કંઈક માગો." ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હું પણ આવી ગયો. અને હું વધુ ધન સંગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઇચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મંગળપ્રદ બની શકે છે.

૯ જીવન-સૌરભ

આજનું પ્રવચન સુવાસિત-જીવન વિષય પર યોજાયું છે સુગંધમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ છે માનવ-મનમાં સુવાસ-સુગંધ તરફ ઊંડું આકર્ષણ છે ગુલાબમાં કાંટા છે છતાં પણ એની લોકપ્રિયતા જગ-જાહેર છે કારણ કે એમાં મધુર સુવાસ છે એટલા માટે જ તો દુનિયા કાંટામાં ફસાઈને પણ ગુલાબને લેવા દોડી જાય છે દુનિયા સુગંધ પ્રિય છે એટલા માટે તો તમે દૂધમાં પણ સેંટ જાય છે સેંટ નાખ્યા પછી એનો સ્વાદ પણ બદલાઈ જાય છે તેથી તમે એનું નામ પણ બદલી નાખ્યું છે તમે એને દૂધ નહી પણ દૂધ-કોલ્ડ્રીંક કહો છો. સુગંધે જ તો આ નામ ને કિંમત બન્ને બદલી નાખ્યા આ સુગંધ જ્યારે મિઠાઈમાં પણ નખાય છે ત્યારે એનો સ્વાદ વધી જાય છે

સ્વાગત-સમારોહમાં પણ સુગંધિત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એક સજ્જન પોતાને ત્યાંના મંગળ પ્રસંગોમાં સમાજના ભાઈઓને પોતાને ઘેર નિમંત્રે છે અને ઈત્ર-પાન કરે છે આજની તો મને ખબર નથી અનુભવ પણ નથી પણ મધ્ય-ભારતમાં આ પરંપરા ઘણા વખતથી પ્રચલિત હતી અતિથિઓનું સ્વાગત ઈત્ર અને પાનથી કરવામાં આવતું હતું.

આજે તો યુગ પલટાયો છે પોશાક પણ બદલાયો છે તેમ સભ્યતા અને રીત રિવાજો પણ પરિવર્તન પામ્યા છે આજે તો સ્વાગતમાં સર્વ પ્રથમ ચાહના પ્યાલા આવે છે મહેમાનોને બીજી ખાસ ચીજો ખવડાવવામાં આવે પણ સ્વાગતમાં ચાહ ન આવી તો એ સ્વાગત અધૂરું જ લેખાશે. તમારા મહેમાનો પણ ભિન્નતા અનુભવશે. તેઓ તમને મોઢે કંઈ નહી કહે પણ બીજાને તો જરૂર કહેવાના જ ફલાણાને ત્યાં ગયા પણ એણે તો ચાહનો એક પ્યાલો ય પાયો નહીં પરંતુ પ્રાચીન ભારતની પરંપરામાં

સ્વાગત-સમારંભોમાં સુગંધિત પદાર્થોનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન હતું કારણ કે ખુશબૂ-સુગંધને લીધે હૃદયમાં એક પ્રકારની અનુભવ થાય છે

સુગંધ માનવને પ્રિય હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? આજે તો માનવ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઘણો આગળ વધી ચૂક્યો છે પણ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિથી દૂર વસતો પેલો ઝેરીલો ભયંકર-કાળ સાપ પણ સુવાસ પ્રિય હોય છે એટલે જ તો એ ચંદનથી લપેટાયેલો રહે છે સાપ જેવું પ્રાણી પણ જ્યારે સુગંધને આટલો પ્યાર કરે છે ત્યારે માનવ કરે તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે?

કલ્પના કરો, એક આદમી બે શીશીઓ લઈ તમારી પાસે આવ્યો. એકમાં અત્તર ભર્યું છે અને બીજામાં ગટરનું ગંદુ પાણી આગંતુક વ્યક્તિ એ બન્ને શીશીમાંથી એક તમને દેવા ચાહે છે તમે કઈ શીશી લેશો? કહેવાની જરૂરત નથી કારણ કે તમારો હાથ તો પેલી અત્તરની શીશી તરફ જ આગળ વધશે આ પરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે તમે પણ સુગંધ પ્રત્યે આકર્ષણ ધરાવો જ છો સુગંધમય પદાર્થો અગર તમને પ્રિય છે તો જીવન-ક્ષેત્રમાં પણ તમને સુવાસિત જીવન પ્રિય હશે જ જેનું જીવન સુગંધમય છે, એને હજારો, લાખો વર્ષો વીતી ગયા પછી પણ લોકો ભૂલી શકતા નથી શ્રીરામનું જીવન સુવાસિત-જીવન હતું એનામાં સદાચાર અને મર્યાદાની સુગંધ ભરી પડેલી હતી જ્યારે રાવણનું જીવન ગંદકીથી ભરાયેલું હતું અસદાચારની દુર્ગંધે એના જીવનને ઇતિહાસમાં કલંકિત બનાવ્યું છે એટલે રાવણ તો લાખો વખત મર્યો છે પ્રતિવર્ષ દશેરા ઉપર મરે છે. એટલે એ ઓછામાં ઓછો ચોર્યાંશી લાખ વાર જરૂર મર્યો છે આ એના જીવનની બુરાઈ-ગંદકી છે, જે કાળના લાંબા પ્રવાહ પછી પણ ધોવાઈ શકી નથી

કહેવાય છે કે રામને હાથે રાવણનું મૃત્યુ થયું પણ એ તો એના સ્થૂળ દેહનો અન્ત હતો એનો આત્મા તો ક્યારનોય મરી ચૂક્યો હતો. સાચું તો એ છે કે રાવણને રામે નહીં પણ કામે (કામ-વાસનાએ) માર્યો હતો એની દુર્વાસના અને મનમાની ગંદકીએ જ એને મૃત્યુને ભેટાવ્યો હતો રાવણનો આત્મા જો મર્યો ન હોત અને એનામાં સદાચારની જ્યોતિ ઓલવાઈ ન હોત તો એક રામ તો શું પણ હજાર રામ પણ એ રાવણને મારી શકત નહીં ખરું તો એના જીવનની વાસના જ એને ખાઈ ગઈ અને લાખો વર્ષો પછી પણ એની બદબૂ લોકોના મગજમાંથી ભૂંસી શકાઈ નથી.

જીવનની આવી જ ગડકી છોડીને દુર્યોધન પણ સંસારથી વિદાય પામ્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધમાં એના નવ્વાણુ ભાઈઓ અનંતકાળ માટે સૂઈ ગયા હતા. દુર્યોધનનો સાથળ ભીમની ગદાથી ભાંગી ચૂક્યો હતો. જીવનની છેલ્લી પળોમાં દુર્યોધનને જોઈ કૌરવ છાવણીમાં નીરવ-શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. સર્વત્ર ઊંડી નિરાશા વ્યાપી ગઈ હતી. દુર્યોધન પોતાના જીવનની મોટામાં મોટી પરાજય લઈને દુનિયાથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. તે જ વખતે એના બે ચાર સાથીઓએ અશ્રુભરી આંખોએ કહ્યું – આ જીવન-દીપક હવે વિરામ પામી રહ્યો છે અને તમારા જતાંની સાથે જ કૌરવકુળનો દીપક સદા માટે અસ્ત થઈ જશે. પણ આ શોકની કાળી રાત્રિએ તમારી કોઈ ઇચ્છા હોય તો કહો. અમારા સમ્રાટની છેલ્લી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરીને અમે અમારા મનને સંતોષ આપી શકીશું.

દુર્યોધને જવાબ વાળ્યો : મારી બધી જ ઇચ્છાઓ માટીમાં મળી ગઈ. મારા નવ્વાણુ ભાઈઓ યુદ્ધમાં ખપી ગયા અને મારું વિશાળ સૈનિકદળ પણ સમાપ્ત થઈ ગયું. કૌરવ-દળ વિનાશમય બની ગયું. હવે શું ઇચ્છા શેષ બાકી રહી ગઈ હશે ! પણ હા, મનમાં એક કામના જરૂર ઊછળી રહી છે. જે દુશ્મનોએ સારાય કૌરવ-કુળને ઘાસની જેમ વાઢી નાખ્યું એ પાંડવપુત્રોના કપાયેલાં માથાં આ આંખોએ જોઈ લેત તો મરતી વેળાએ પણ મારી આંખો શીતળતા અનુભવત અને હું શાંતિથી છેલ્લો શ્વાસ લેત. પણ આ તો હવે કોરું સ્વપ્ન જ છે. જે આ જીવનમાં પૂરું ન કરી શક્યો એ મોતની આ ક્ષણોમાં શું પૂરું કરી શકીશ ! અને ત્યારે જ અશ્વત્થામા આગળ આવ્યો. દુર્યોધનને કહ્યું : હું તમારે ખુદ હમણાં જ પાંડવ-પડાવમાં હું જાઉં છું અને મારી આ તલવાર વડે હાથ જ પાંડવોના માથાં કાપી તમારી સામે રજૂ કરીશ. યુદ્ધના મેદાનેથી પ્રાણ લઈને નાઠેલો ભાગેડુ વીર અશ્વત્થામા હવે કાયરની જેમ પાંડવના નિવાસમાં પ્રવેશે છે.

મોડી રાત સુધી વિજયોત્સવ મનાવી પાંડવ-દળ ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું છે. દેવી દ્રૌપદી પણ પોતાના પાંચેય બાળકોને છાતીએ ચાંપી નિદ્રાધીન છે. કાયર અશ્વત્થામા ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એક જ પ્રહારમાં એણે દ્રૌપદીના પાંચેય બેટાઓની જીવનલીલા સમાપ્ત કરી નાખી. એ નાનકડા પ્રાણો આંખો ખોલે ત્યાર પહેલાં તો અશ્વત્થામા પવિત્ર મસ્તકો લઈ ભાગી છૂટ્યો અને કૌરવ-દળના પડાવમાં, જ્યાં દુર્યોધન છેલ્લી ઘડીઓ ગણી રહ્યો હતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. અશ્વત્થામા વિજયોલ્લાસમાં બોલી ઊઠ્યો : લ્યો સમ્રાટ

આ અશ્વત્થામા આપના દુશ્મનોના માથા કાપી લઈ આવ્યો છે મહાભારતના મેદાનમા મોટા-મોટા યોદ્ધા જે ન કરી શકયા તે આ સેવક કરીને આવ્યો છે"

આ શબ્દો કાને પડતાં જ દુર્યોધનની બિડાયેલી આંખો ખૂલી પાંડવોની જેવી આકૃતિના પાચ માથા જોઈ એની આંખોમા ચમક આવી ગઈ, જે એ બોલી રહી હતી કે મૃત્યુ મુખે પહોચતી વેળાએ પણ મે મારા દુશ્મનોને મારી નાખ્યા છે જીવનના છેલ્લા શ્વાસે પડયો છે દુનિયામાનુ એનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થવામા છે છતાય એનુ મન દુર્ગન્ધથી કેટલુ ભર્યું પડ્યું છે ! એ અનાથ જીવન દરમિયાન દુર્ગંધ ફેકતુ રહ્યુ પણ મૃત્યુ સમીપ પહોચવા છતા દુર્યોધન બદલી શકયો નહી અને અ તકાળે પણ દુર્ગંધની સાથે વિદાય થયો આજે હજારો વર્ષો વીતી ગયા છતાય એની એ દુર્ગંધ કાયમ રહી છે

દુર્યોધનના જીવનની દુર્ગંધ તમે જોઈ ગયા હવે દ્રૌપદીની સુગ ધ પણ જુઓ જ્યારે એના પાચેય બેટાના ગળે છરી ભોકાણી, ત્યારે એમની કરુણ ચિત્કારથી એની નિદ્રા ભગ થઈ ગઈ હતી આખની પ્રથમ દષ્ટિ એમની તરફ જતા જ એનુ હ્રદય પી ખાઈ ગયુ પોતાના વહાલસોયા પુત્રના શરીરમાથી લોહીની ટશો ફૂટતી જોઈ કઈ માતાનુ દિલ નહી રોઈ ઊઠે ? કોઈ માતાનુ એક જ સ તાન મૃત્યુ પામે છે ત્યારે એ રોઈ-રોઈ સ તાપ કરી-કરીને અડધી થઇ જાય છે ત્યારે જે માતાના પાચ-પાચ બેટા-સ તાનો એકી સાથે હત્યાના ભોગ બને છે, ત્યારે એના દિલ ઉપર શા શા ઘા વાગ્યા હશે ? કેટ-કેટલુ વીત્યુ હશે ?

દ્રૌપદીની ચીસોથી સારાય પાડવ-દળમા તોફાન-હાહાકાર મચી ગયો. અર્જુન અને ભીમનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવ્યો. કયા કયારે માસૂમ નાના બાળકોનુ ખૂન કર્યું ? તેઓ દોડ્યા, ઝાડી-ઝાખરા ઓથે છુપાયેલા અશ્વત્થામાને પકડી પાડ્યો વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ સામે એને રજૂ કર્યો એમણે કહ્યુ "મહાભારતના મેદાનથી પ્રાણને બચાવવા સારુ મે છુપાવી નાસી જનાર અશ્વત્થામાએ કાયરની જેમ સ તાઈ બાળકોની હત્યા કરી છે" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ. "દ્રૌપદીના હૃદયને અન ત વેદનામા સ તાપનાર આ કાયરને એની જ પાસે લઈ જાઓ, એ જ એને દ ડ દેશે"

દ્રૌપદી પાસે જ્યારે એને લઈ જવામા આવ્યો તો એને જોતા જ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીની આખોથી અ ગારા વરસવા લાગ્યા. એણે કહ્યુ "જ્યાં

સુધી આ દુષ્ટનું માથું વિખૂટું પાડી એની રક્તધારા વડે હું મારા વાળોઈ સિંચન નહીં કરી લઉં ત્યાં સુધી મારો આત્મા સુખ નહીં પામી શકે. ભીમની ગદા અશ્વત્થામા ઉપર પડવાની જ હતી કે એટલામાં દ્રૌપદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો અને ભીમની ઉપડેલી ગદાને વચ્ચે જ રોકતાં એ બોલી : આ અભાગીને છોડી મૂકવામાં આવે. બેટાનું મૃત્યુ માને કેટલું પીડે છે એ આ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીનું હૃદય સહી શક્યું છે. આ પણ કોઈ માતાનો બેટો છે અને એના મોતના સમાચાર એના કાને પહોંચશે ત્યારે કેટલું રડશે એનું દિલ! મહાભારતની રણજ્વાળામાં પતિ-વિયોગ તો એ પહેલાં જ સહી ચૂકી છે હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર-વિહીન થતાં એનું દિલ કેટલું રડશે! માના દિલનું દુઃખ એક મા જ જાણે છે. માટે એને છોડી મૂકવામાં આવે.

આ છે દ્રૌપદીના જીવનની સૌરભ-સુગંધ, જે દુઃખની અસીમ-જ્વાળામાં પણ ઊભેલા દુશ્મનને ક્ષમા કરી શકી. જીવનની આ સુગંધે મહર્ષિ વ્યાસની કલમે મહાભારતના પાને એને અમર કરી દીધી.

સજ્જન વ્યક્તિ વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમાં પણ પોતાની સજ્જનતાનો પરિત્યાગ કરતો નથી એ વાતને તમે જાણો છો. શીતનું એ પિંડ બરફ ગરમીનું આક્રમણ થતાં એ પોતે પીગળી જાય છે અને પાણીમાં રૂપાંતરિત થઈ જશે પણ પોતામાં ગરમીને પ્રવેશવા દેશે નહીં. બસ, સજ્જન પ્રકૃતિના પુરુષોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે. વિપત્તિના ભીષણ પ્રસંગોમાં સામાન્ય માનવી ક્રોધમાં જ્વાળામુખીની જેમ ફાટી પડે છે પણ સજ્જન મહાપુરુષ પોતે ઢળી જશે પણ ગરમી એમના દિલમાં પ્રવેશી શકશે નહીં.

પણ દુર્જન વ્યક્તિની વાત બીજી છે. સાધુ-પ્રકૃતિવાળો માણસ પોતાના પ્રાણઘાતી પર પણ ક્ષમાનો શીતળ છંટકાવ કરશે ત્યારે દુર્જન વ્યક્તિ પોતાના પ્રાણ-રક્ષક પર પણ વખત આવ્યે અગ્નિ જ વરસાવવાની કોશિશ કરશે. પ્રાકૃતના એક પ્રાચીન કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્ર બતાવતાં કહ્યું છે કે—

रंजंति णाय कज्जं कय कज्जा दुज्जणस्स दुम्मंति
के के कारिम भेया हा हा निम्मिया पुरिसा ॥

માનવની દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્રણ ઉપરની ગાથામાં આપવામાં આવ્યું છે. દુર્જન વ્યક્તિનો જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી એ તમારો

પરમ મિત્ર બનીને રહેશે. તમારા પ્રત્યેક શબ્દોનુ સન્માન-આદર કરશે. તમને ઈશ્વર માનવા તૈયાર થઈ જશે પરંતુ એ ત્યા સુધી જ કે જ્યા સુધી એનો સ્વાર્થ પૂરો થતો રહે છે પણ જે ક્ષણે એની સ્વાર્થપૂર્તિ થતી બંધ થઈ કે તમે એના કશા જ કામના નહી રહો એ તમને પગ તળે રગડવા તૈયાર થઈ જશે પહેલા જેટલી સ્તુતિના પૂલો બાધ્યા હશે, તે બધાં જ નિંદામા ફેરવાઈ જશે તમે પહેલા એના માટે ભગવાન હતા હવે હેવાન કરતા પણ નઠારા હશો

દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ બોરા જેવો હોય છે જે ઉપરથી કોમળ હોય છે પણ અંદરથી કઠોર કોઈએ વ્યગમા બતાવ્યુ છે કે 'ખલ' શબ્દની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ? 'ખર'નો પ્રથમ અક્ષર 'ખ' અને વ્યાલનો છેલ્લો અક્ષર 'લ' મળીને 'ખલ' શબ્દ બન્યો છે માટે 'ખલ'માં ગધેડાની મૂર્ખતા અને સર્પની ક્રૂરતા બન્નેનો સમન્વય છે એ બીજાનુ નષ્ટ કરવાનુ જ જાણતો હોય છે

જેમ વાવાઝોડુ વૃક્ષોની જડો મૂળીયાઓને જ ઉખેડવાનુ જાણે છે પણ ઉખડેલાને જમાવવાનુ એ જાણતુ નથી દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ પણ કઈક આવી જ જાતનો હોય છે કોઈ જામેલાને ઉખેડી નાખવો એ એના ડાબા હાથની રમત છે પણ કોઈ ઉખડેલાને જમાવવાની વાત કરશો તો એ કહેશે એ મારા હાથ વગની વાત નથી બીજાનુ દુખ દરદ જોઈને જો હૃદય આનદ અનુભવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, હજુ દુષ્ટતા બાકી છે. કારણ કે બીજાની તરફથી આનદનો અનુભવ કરવો એ હૃદયની દુર્જનતા વ્યક્ત કરે છે અને બીજાની ક્જેતીથી થતો રાજીપો આત્માની અસ્વસ્થતાને સાબિત કરે છે આ જ જીવનની દુર્ગંધ છે. સત-આત્મા બીજાની પ્રસન્નતામા આનદ માણે છે તો દુર્જન બીજાના નુકસાનમા આનદ અનુભવે છે

અષાઢી આકાશમા કાળા-કાળા મેઘોને છવાયેલા જોઈ મોરના મનમાં ઉલ્લાસ આનદ પ્રગટે છે એ શ્યામવર્ણી મેઘોનુ ગર્જન મોરના મનને પ્રફુલ્લિત કરી દે છે સત પ્રકૃતિનો માણસ પરહિતથી અપૂર્વ આનદ અનુભવે છે સતના હાથે જ્યારે કોઈ ગરીબ વ્યક્તિની કોઈ સેવા થાય છે ત્યારે એને ઘણી જ પ્રસન્નતા થાય છે જ્યારે દુર્જન વ્યક્તિ બીજાને કષ્ટ દઈને પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે એ બીજાના અનિષ્ટ માટે કોઈ યોજના ઘડે છે અને

એમાં એ પાર ઊતરે છે એના હાથે બીજાનું અહિત થઈ જાય ત્યારે એ આનંદ અનુભવતો હોય છે

આંબાનો અપૂર્વ રસ પીને પણ કોયલ ગર્વ કરતી નથી પણ દેડકો ગંદવાડનાં ગંદા પાણીના બે ટીપાં પી લેશે તો ટરૂં ટરૂંના ધ્વનિમાં ગગનભેદી ઉદ્‌ઘોષ કરવા લાગે છે જાણે કે એ પોતાના અમૃત-પાનની વાત આખા વિશ્વને સંભળાવતો ન હોય! ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિ બે શબ્દ પણ જો વાંચી લેશે તો એ પોતાને મહાપંડિત ગણવા લાગશે. સરસ્વતી સાથે પણ ચર્ચા કરવા દોડી જશે. એની પાસે જો દસ પૈસા પણ એકઠા થઈ જશે તો એ ધનકુબેરને પણ પરાજિત કરવાની કોશિષ કરશે. આવી વ્યક્તિઓને સંપત્તિના બેચાર ટુકડા મળી જાય છે તો એ સમજવા લાગે છે કે આખા વિશ્વની સંપત્તિ એની જ તિજોરીઓમાં સમેટાઈ ગઈ છે. આવી વ્યક્તિનું સન્માન કરવું એટલે તાવના દરદીને તેજ શરાબ (નશો) પાન કરાવવા જેવું છે. ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિને સંપત્તિ તેમ જ સન્માન મળે છે તો એના અત્યાચારો ઘટવાને બદલે વધતા જ જાય છે

આવી વ્યક્તિ કદાચિત સંપત્તિ પામીને પણ નમે છે તો ત્યારે એની એ નમ્રતા પણ કોઈ ભય ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે કારણ કે અંકુશ પણ નમીને જ ખૂંચે છે ધનુષ નમીને-વળીને-જ બાણનો પ્રહાર કરે છે સર્પ જ્યારે ડસે છે ત્યારે એ પહેલાં નમે છે તેવી જ રીતે શિકારી પણ જ્યારે ઝપટ મારે છે ત્યારે એ પણ નમીને જ શિકારને પકડે છે દુર્જનની નમ્રતા પણ દુઃખદાયક હોય છે આવી વ્યક્તિને છંછેડવી એટલે કાદવમાં પથ્થર ફેંકવો અને પોતાનાં જ વસ્ત્રો ગંદા-ખરાબ-કરવા જેવું લેખાશે. જેના જીવનમાં ગંદકી-મેલ ભર્યો છે એની પાસેથી શું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય!

તમે એના હિતની જ કોઈ વાત કરશો તો એને પણ એ પોતાનું અપમાન સમજશે અને એનો બદલો વાળવા એ કઈ ધૂને અને ક્યા રૂપે તમારું અહિત કરી બેસશે એ કંઈ નિશ્ચિત હોતું નથી. આવી વ્યક્તિઓની વાણી વચન-પર તમારે વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ કારણ કે જે એમની જીભ ઉપર છે તે જ એમના હૃદયમાં પણ છે એમ માની શકાય નહી અને જે એના હૃદયમાં છે એવું જ એનું વર્તન પણ હશે એ પણ કહી શકાય નહી સંસ્કૃતના એક કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિ સ્વભાવના માણસનું શબ્દચિત્ર દોરતાં કહ્યું છે

मुख पद्मदलाकारं, वाचा चदन शीतला,
हृदयं कर्तृणि तुल्य धूर्तस्य त्रय लक्षण ।

ઉપરની બે લીટીમા જ દુર્જન વ્યક્તિના સ્વભાવનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે એનુ મુખ સદા કમળદળની જેમ ખીલેલુ મળશે. મધુર હાસ્ય એના હોઠ ઉપર મલકાતુ હશે જ્યારે એ બોલશે ત્યારે એવુ લાગશે કે જાણે ફૂલ જ વરસી રહ્યા હોય એની શાંત પ્રકૃતિ-શીતળતા ચદન અને ચદ્રની શીતળતા કરતા પણ સો ગણી વધુ દેખાશે સાભળનારને એવુ જ લાગશે કે જાણે સેવાની સાકાર પ્રતિમા છે દુખી અને દર્દીને જોઈ એનુ હૃદય પીગળી જાય છે સાન્તવનાનો શીતળ છટકાવ કરવામા પ્રવીણ છે પણ જ્યારે એની છાતીએ ધડકતા હૃદયને જોશો તો ત્યાની હાલત તમને આ બધા કરતા કઈક જુદી જ દેખાશે

વાણીમા અધ્યાત્મનુ તેજ છે પણ હૃદય તો સ્વાર્થના અધકારથી પૂર્ણ છે સ્વાર્થ અને તૃષ્ણાની કાતર કચકચાટ દિવસરાત ચાલુ હોય છે ગરુડ છે ફક્ત કોઈ પખીને પજામા સપડાવાની-ફસાવવાની સ્વાર્થની કાતર સામે જે કઈ આવ્યુ કે બસ, એક ક્ષણમા જ એ એના બે ટુકડા કરી નાખશે તમે એના વચન પર વિશ્વાસ રાખો છો તો તમે મોટી ભૂલ કરી રહ્યા છો. કારણ કે એક વાત ઉપર અડગ રહેવુ એ તેમની નજરે હઠધર્મ હોય છે. ઘડિયાળનો કાંટો પ્રતિક્ષણ બદલતો રહે છે તેમ એમની જીભ પ્રતિક્ષણ બદલાતી રહેશે તેમ નહીં કરે તો એમનામા જડપણુ આવી જશે ને ? એક જીભ-વચન-પર એને વિશ્વાસ હોતો નથી એક વિચારકે કહ્યુ છે, "સાધુને એક જીભ હોય છે સાપને બે જીભ છે કારણ કે એને બે મોઢા હોય છે બ્રહ્માની ચાર જીભો તો પ્રસિદ્ધ છે, રાવણને દસ જીભો છે તો શેષનાગને હજાર જીભો છે વૈદિક પરપરા આના ઉપર વિશ્વાસ ધરાવે છે પરતુ દુર્જન વ્યક્તિની જીભોની કોઈ સખ્યા જ નથી એ દિવસ દરમિયાન કેટલીય વખત બદલાશે, એને માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી"

હા, તો આ જીવનની દુર્ગધ છે જે માનવ-જીવનની પવિત્રતાને હણે છે આ અગે હુ ઘણુ લાબુ બોલી ગયો છુ અને એ જરૂરી પણ હતુ કારણ કે કોઈ વસ્તુને સુવાસિત બનાવતા પહેલા એની દુર્ગધને દૂર કરવી જરૂરી છે માટે જીવનમા સુવાસ લાવવા માટે પહેલા સ્વભાવની આ દુર્ગધને સમાપ્ત કરવી પડશે

જીવનમાં સુવાસ લાવવા માટે આપણે આપણા સ્વભાવમાં સજ્જનતાને સ્થાન દેવું રહ્યું એ માટે આપણે સુવાસિત જીવન વીતાવતી વ્યક્તિઓની સાથે હરિફાઈ પણ કરીએ એમના જીવનની નકલ પણ કરીએ તો એને અનુચિત કહી શકાય નહીં સિંહની ઉપરથી છલાંગ મારી નીકળી જવું એ બહાદુરીનું કામ ગણાશે. પણ ગધેડા પર સવારી કરીને નીકળવું એ હલકું લેખાશે. બસ, તેવી જ રીતે સજ્જનોની સાથે હરિફાઈ કરવામાં પણ શ્રેષ્ઠતા રહેલી છે જ્યારે મૂર્ખો સાથેની મિત્રતા અનુચિત–અહિતકર છે

જીવનને સુવાસિત બનાવવા માટે તમારે કઠોર બનવું પડશે. વાત બહુ વિચિત્ર જેવી લાગે છે તમારા કાન મૃદુ–કોમળ બનવાનો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યા છે પણ હું કહું છું કે તમે કઠોર પણ બનો કેમકે કઠોરતા પણ એટલી જ કામની વસ્તુ છે જેટલી કે કોમળતા. જરૂર માત્ર એટલી છે કે આપણે એ માટેની તકને ઓળખતા શીખીએ. સમય આવ્યે કઠોરતા પણ સદ્ગુણ બની જાય છે તેમ ક્યારેક નમ્રતા અને કોમળતા પણ દુર્ગુણ બની જાય છે

તમે દુઃખ વખતે કઠોર બનો પણ સંપત્તિ સંપન્નતા વખતે કોમળ. વસંતના આગમન સાથે પ્રકૃતિ જ્યારે વન ઉપવનમાં નવું જ સૌન્દર્ય પાથરે છે ત્યારે દરેક વૃક્ષ નવા પાંદડાંથી નવપલ્લવિત બની જાય છે પરંતુ એ નવી સંપત્તિને પામી વૃક્ષ કેટલું કોમળ બની જાય છે એના પાંદડે–પાંદડે કોમળતા–મૃદુતા છવાઈ જાય છે પણ વસંતની પૂર્ણાહુતિ વખતે જ્યારે ગરમી આવે છે અને કુદરતને બીજું ગ્રીષ્મ કાળની જોડે ઝઝૂમવું પડે છે ત્યારે તમે નિરીક્ષણ કરશો તો તમને વનનું એકેએક વૃક્ષ કઠોર દેખાશે. એના પાંદડાંમાં પણ અપેક્ષાકૃત વધુ કઠોરતા આવી જાય છે

બસ તો તેવી જ રીતે તમે પણ સંપત્તિની ક્ષણોમાં કોમળ બનજો અને જ્યારે વિપત્તિઓ આવી પડે અને એમાં તમે પીસાઈ રહ્યા હો ત્યારે એટલા કઠોર બનજો કે એ દુઃખનું ચક્ર ખસી જાય પણ તમારા મોં પરનો મલકાટ ન જાય વિપત્તિના ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ તમે હસી શકો. એ પણ આજે તો ઊલટું જ દેખાય છે માનવ સંપત્તિ વેળાએ કઠોર બને છે અને વિપત્તિની ક્ષણોમાં મૃદુ–નરમ. ક્યાંયથી દસ–વીસ હજાર મળી જાય તો હૃદય એટલું કઠોર બની જશે કે કોઈ પરિસ્થિતિવશ પોતાના ભાઈની કરુણ કથની તમારી સમક્ષ રજૂ કરશે તો પણ એ હૃદયનો એક અણુ પણ પીગળશે નહીં અને દુઃખોની આંધી આવતાં સંપત્તિનાં પાંદડાં ખરી પડશે અને જીવન

રેગીસ્તાન રણની જેમ ઠૂઠા જેમ બની જશે ત્યારે જીવનમા એટલી નમ્રતા આવી જશે કે બધાયના ચરણો ચૂમવા તૈયાર થઈ જશે ચાદીના ટુકડાઓ પાછળ ભ્રષ્ટમા ભ્રષ્ટ એવી વ્યકિતની ગુલામી પણ સ્વીકારી લેશે

સપત્તિમા તો મિત્રો તમને શોધતા આવે છે જ્યારે વિપત્તિ ટાણે તમે મિત્રોની પાછળ દોડો છો આ જ મનુષ્યની મોટામા મોટી હાર છે એ વિપત્તિ ટાણે દુનિયાને યાદ કરે છે ' એ મને પૂછવા પણ ન આવ્યો. એને મે બોલાવ્યો હતો પણ એણે મારા ઘર ભણી જોયુ સુદ્ધા નહી ' પણ આ જ સજ્જનને તમે પૂછો કે જ્યારે અન્ય કોઈ બીમાર હતુ ત્યારે તમે એની કેટલીવાર ખબર કાઢવા ગયા'તા ?

સાચી વાત તો એ છે કે માનવ સપત્તિ આવતા કઠોર બને છે અને વિપત્તિમા કોમળ થોડાક વર્ષો પહેલાની એક વાત છે હુ મારા ગુરુદેવ સાથે મુબઈ આવ્યો હતો તે જ વખતે આપણા સમાજના એક મોટા આગેવાન-લીડર-પણ મુબઈ પધાર્યા હતા સઘનો એક સભ્ય એમની પાસે ગયો અને સમાચાર આપ્યા કે ગુરુદેવ કિશનલાલજી મ ઉપાશ્રયમા બિરાજે છે, તો નેતાજી બરાડી ઊઠયા ' નો ટાઈમ ' અને એમની વાણીમા જાણે સત્તાનો નશો બોલી રહ્યો હતો

જ્યારે સપત્તિને સત્તા સાપડે છે ત્યારે એમા નશા કરતા પણ વધુ તેજ નશો આવી જાય છે તેથી એમના ઘરમા લક્ષ્મીનો રણકાર હતો અને બહાર સમાજ તરફથી મળતુ મોટુ માન અને નેતાગીરી, આ બધા મળીને જ તો ' નો ટાઈમ ' શબ્દો સરી પડયા હતા સમાચાર પહોચાડનાર ભાઈ મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, આપણા સમાજના નેતાઓ પાસે મુનિઓના દર્શન કરવા માટે સમય-ફુરસદ નથી મે કહ્યુ આજ તો એમની મેવા છે. મુનિઓ પાસે આવી તેઓ પોતાની સમાજ-સેવામા વિઘ્ન શા સારુ પેદા કરશે ? અસ્તુ-જવા દો આ વાતોને ભાઈ !

ચાતુર્માસ વીત્યો થોડાક વર્ષો બાદ ફરતા-ફરતા અમે તે જ નગરમા પહોચી ગયા કે જ્યા આપણા સમાજના આ નેતા રહેતા હતા પણ એ દિવસોમા સમયના વહેણ સાથે એમનામા પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ચૂક્યો હતો સપત્તિ વિદાય લઈ ચૂકી હતી અને નેતાગીરી પણ છીનવાઈ ગઈ હતી. બને જતા એમનો પેલો નશો પણ ઊતરી ગયો હતો હવે એ "નો ટાઈમ" વાળા સજ્જન પ્રતિદિન ઉપાશ્રયે આવવા લાગ્યા સવારે, બપોરે ને સાજે

ત્રણે વખત સમાધિ પણ કરતા હતા મે જોયું કે સંપત્તિની શાન ચાલી ગઈ છે તેથી તેઓ નિજ પોતાના રૂપમાં પાછા આવી ગયાં છે

પણ હું કહીશ તમે સંપત્તિમાં નહી પરંતુ વિપત્તિમાં કઠોર બનતા શીખજો. એક પ્રશ્ન પૂછું તમે આંબો–કેરી બનવાનું પસંદ કરશો કે નાળિયેર? જુઓ તો ખરા આંબો–પાકી કેરીને જરા દબાવશો કે એનો રસ બહાર નીકળી પડશે જ્યારે નાળિયેરને એમ દબાવવાથી એનો રસ બહાર નહી નીકળે. હું તો ઇચ્છીશ કે તમે આંબો નહી પણ નારિયેળ જ બનો. જીવનમાં કાયરતા હશે તો વિપત્તિના સાધારણ એવા પ્રસંગે પણ માનવહ્રદયથી ધૈર્યનો રસ ટપકી પડશે અને જો હૃદયમાં વીરતા હશે તો ગમે તેવો આઘાત કેમ ન લાગે પણ ધૈર્ય કદી ખૂટશે નહી

દડાને તમે નીચે પછાડો એ ટક્કર ખાઈને પછડાઈને પણ ઉપર ઉછળશે જ્યારે માટીનું ઢેફું જમીન ઉપર નાખશો તો એ ત્યાં જ પડી રહેશે. તેમ વીર મનુષ્ય વિપત્તિની પછાડ–ટક્કર ખાઈને પણ આગળ વધે છે અને કાયર વ્યક્તિ ત્યાં જ હતાશ થઈને પડ્યો રહેશે. વિપત્તિઓ સામે ઝઝુમવાની એનામાં તાકાત નથી દીવાસળીની વાટને તમે કાપી લ્યો તોય કપાયા છતાં તે પ્રકાશ આપશે જ તેમ આપત્તિ–કાળમાં પ્રહારો ખમીને પણ સંત પુરુષો પોતાના વિચારોની જ્યોતને બૂઝવા દેતા નથી

જનતા સંતો વિચારકોનો સદા વિરોધ કરતી રહી છે જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી એમને અપમાનના કડવા ઘૂંટડા પીવા પડે છે જનતા એમના માર્ગમાં કાંટા પાથરે છે પણ એ કટાકીર્ણ માર્ગ પર તેઓ જાણે ફૂલો પર ચાલી રહ્યા હોય તેમ ચાલ્યા પગમાં કાંટા વાગ્યા પણ મનમાં એક કાંટા વાગ્યો નહિ. તેથી જ શૂળીની વચ્ચે પણ એમનો મહકાર સત્ય બન્યો નથી. કાંટા વાગ્યાનું દુ:ખ છે પણ કાંટા વગાડનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ નહિતો સંસ્કૃતના એક કવિએ સંતના સ્વભાવનું ચિત્ર આપતાં કહ્યું છે કે

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चंदनं चारु गन्धम्
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनस्स्वादु चैवेक्षु दण्डम् ।
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः कांचनं कांत वर्णम्
न प्राणान्तेऽपि प्रकृति विकृतिं जायते सज्जनानाम् ॥

ચંદનને તમે પથ્થર સાથે ઘસો પણ જેટલી વાર એ ઘસાશે એટલીવાર એ પોતાની મધુર સુગંધ છોડતો જ રહેશે પોતાને ઘસનારને પણ એ ફોરમ

જ આપે છે કુવાડી વડે ચ દનને કાપો પણ કપાતો ચંદન પોતાની સુવાસ આપવી તજતો નથી એ કપાતો ગયો તેમ કાપતી કુવાડીને પણ સુવાસિત બનાવતો ગયો શેરડીને ચાકુ વડે છોલવામા આવી, પણ જેટલી વાર એ છોલાણી એટલી વાર એની મધુરતા વધતી જ ગઈ અને જ્યારે એને કોલુમા પીલવામા આવી ત્યારે એણે પેલા પીલનારને તો પાત્ર ભરીને મીઠો-મધુરો રસ જ આપ્યો

સુવર્ણ-સોનાને જેટલી વાર અગ્નિમા તપાવશો એમ એની ચમક વધતી જ જશે તેમ સ ત સ્વભાવવાળો મનુષ્ય પોતાના માર્ગમાં ક ટક પાથરનારને પણ સુવાસ જ આપશે સ ત પુરુષ પર જ્યારે કોઈ લાઠીપ્રહાર કરે અને એથી ભલે એનુ લોહી વહેતુ થાય પણ જોવાતુ તો એ છે કે એ વખતે એના મનમા શું વહી રહ્યુ છે? ત્યા શુ ઘૃણા કે દ્વેષ તો વહેતો નથી ને? ના, એવુ કદી નહી બને એના શરીરમાથી ભલે રક્તધારા વહી નીકળે પણ એના મનથી તો પ્રેમ-ધારા જ વહેશે એના અ તરના આશીર્વાદ જ વરસશે

આને જીવનની સુવાસ કહેવાય, જ્યારે એક પ્રહાર કરનાર પ્રત્યે પણ આપણુ મન પ્રેમથી છલોછલ બને ભલાઈનો બદલો ભલાઈથી જ વાળવો એ દાનવતા છે અને એમાય બુરાઈનો બદલો ભલાઈથી વાળવો એ સ તવૃત્તિ છે અને આપણી ભારતીય સ સ્કૃતિ તો એમા જ વિશ્વાસ ધરાવે છે આ જ વિશ્વાસના આધારે જ તો એ સાપને પણ દૂધ પાય છે સર્પ તો વિષ છોડે છે પણ એના વિષના બદલામા આપણે એને દૂધ પાઈએ છીએ

એક સમયની વાત છે બ્રહ્મદત્ત બનારસનો રાજા હતો એના પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્તકુમાર હતું તક્ષશિલાના વિશ્વ-વિદ્યાલય (ગુરુકુળ) મા એણે અભ્યાસ કર્યો હતો તક્ષશિલા એ દિવસોમા પ્રાચીન વિદ્યાઓ માટેનુ મુખ્ય કેન્દ્ર હતુ કે જ્યા ભારતના અમીર અને ગરીબ હજારો વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યા જ બ્રહ્મદત્તકુમારે ભારતીય વિદ્યા અને કળાઓનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ હતુ પિતાના મૃત્યુ પછી કુમાર બ્રહ્મદત્ત ગાદીએ બેઠો એણે રાજ એવુ કુશળતાપૂર્વક ચલાવ્યુ કે રાજ્યમા કોઈ અપરાધી જ ન રહ્યો ન્યાયાલય-કોર્ટ કચેરીઓ ખાલી ખાલી જ રહેવા લાગી

સાચે જ રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો આ જ આદર્શ હોવો જોઈએ પ્રજાને યથાયોગ્ય ન્યાય મળે, એ નીતિ આદર્શ ગણાશે પણ એથી ઊચો આદર્શ તો એ છે કે રાજ્યમા અપરાધ, ગુનો જ ન થાય કોઈને એકબીજાની

ફરિયાદ કરવાની તક જ ન મળે. કુમાર બ્રહ્મદત્ત આમ જ કર્યું એવું આપ-
રાધનાં મૂળને જ નાબૂદ કર્યાં તેથી એના ન્યાયાલયનાં દ્વારો સૂનાં જ
રહેવાં લાગ્યાં.

આજે તમારે ત્યાંના ન્યાયાલયના ઓરડાઓ સૂના ખાલી રહે છે કે
ભાડેફ ભીડથી ભરેલી રહે છે? જેમ ન્યાયાલયો વધતાં ગયાં તેમ-તેમ અપ-
રાધો પણ ભમરા જ વેગથી વધતા ગયા છે વકીલો વધ્યા પણ ગુના
-કજિયાઓ ઓછા ન થયા ડૉક્ટરો વધ્યા ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો દુકાનો
થઈને બેઠા છે પણ વિચારવાનું એ છે કે રોગો ઘટ્યા છે કે વધ્યા? અનુ
ભવ તો એવી જ સાક્ષી પૂરે છે કે ડૉક્ટરો જેમ વધ્યા તેમ રોગો પણ
વધ્યા જ છે તો યથાર્થ ચિકિત્સા તો તેને જ કહી શકાય કે જે રોગોને
ઓછા કરે ન્યાયાલયનો આદર્શ ત્યારે જ સફળ કહેવાય કે જ્યારે સમાજમાં
ઝઘડા-કજિયા કંકાસો ઓછા થાય કુમાર બ્રહ્મદત્તે આવા જ આદર્શનું
અનુસરણ કર્યું

એક વાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત રથમાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યો હતો. એ જ
રસ્તેથી કોશલ-નરેશનો રથ પણ આવી રહ્યો હતો એ રથમાં પોતે નરેશ
મલ્લિક બેઠો હતો રસ્તો સાંકડો હતો. બંને બાજુએ ઊભેલા વિશાળ પર્વ
તોને કાપતો-ચીરતો એ નાનકડો માર્ગ જઈ રહ્યો હતો રસ્તો એટલો
સાંકડો હતો કે ફક્ત એક જ રથ પસાર થઈ શકતો હતો. બંને રથ આ જ
રસ્તે ભટકાઈ પડ્યા. બંનેને પોતપોતાની દિશામાં આગળ વધવું હતું
એટલે પ્રશ્ન એ હતો કે બંનેમાંથી કોણ આગળ વધે? મહુ ગંભીર ઘડી હતી.
આવા અવસરોમાં જો દીવાના બનેલા ક્ષત્રિયો આમને બની જાય તો ફક્ત
તલવાર જ એનો આખરી ફેંસલો લાવી શકે પણ બંને રથના સારથીઓ
કુશળ હતાં એમને તલવારનો ફેંસલો મંજૂર નહોતો વાર્તાલાપ વાટાઘાટ
દ્વારા જે રસ્તો નીકળી આવે એના માટે તલવારને યાદ કરવી એમાં એમને
બહાદુરીનું દિવાળુ નીકળવાનો ભય હતો

હા તો કોશલના સારથીએ કુમારના સારથીને કહ્યું તમે તમારો
રથ પાછો વાળો કેમકે મારા રથમાં કોશલ-નરેશ મલ્લિક બેઠેલા છે તે જ
વખતે કુમારના સારથીએ કહ્યું 'રથ તમારે પાછો વાળવો જોઈએ કારણ
કે મારા રથમાં કાશીનરેશ કુમાર બ્રહ્મદત્ત બિરાજેલા છે કુમારના સાર
થીએ વિચાર્યું ઠીક બંને જ નરેશો છે તો પછી આયુ-ઉંમર વડે એને

ફેસલો કરવો જોઈએ જે વયમાં મોટા હોય એમનો રથ પહેલાં આગળ જાય એણે પૂછ્યુ –

"તમારા સમ્રાટની ઉમર શુ છે?"

કોશલના સારથીએ જવાબ વાળ્યો "ચાલીસ વર્ષ"

કાશીનો સારથી વિચારમા પડી ગયો કારણ કે એનો નરેશ પણ આ જ ઉમરનો હતો એટલે વય એનો ફેસલો કરવામા મદદરૂપ બની શકી નહી પછી એણે રાજ્ય-વિસ્તારના આધારે નિર્ણય લેવાનો વિચાર કર્યો. પણ ભાગ્યવશાત્ બનેનો રાજ્યવિસ્તાર એક જેવો સમાન જ હતો. પછી સેના ધન, યશ, કુળ અને ગોત્ર એમ એક પછી એકની સરખામણી કરી જોવાઈ પણ બને સરખા જ-સમાન નીકળ્યા બનેમા સમાન બળ હતું પછી કુમારના સારથીએ પૂછ્યુ "વારુ ત્યારે, એ બતાવો કે તમારા રાજાની સજ્જનતા કેવી છે?" જવાબમા કોશલનરેશના સારથીએ પોતાના રાજાની સજ્જનતાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ –

दल्हं दल्हस्स खिपति, मल्लिको मुदुना मुदुं ।
साधंपि साधुना जेति असाधुं पि असाधुना ॥१॥
एतादिसो अयं राजा मग्ग उय्यादि सारथि ।।

કોશલનો સારથી પોતાના સમ્રાટની સુજનતા સજ્જનતા બતાવે છે "નરેશ મલ્લિક કઠોર માણસ માટે કઠોરતા અપનાવે છે, અને કોમળ વ્યક્તિઓ માટે મલ્લિક નરેશ હમેશા કોમળ મૃદુ રહ્યા છે" **वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।"** મારા સમ્રાટ કઠોર વ્યક્તિ માટે વજ્ર કરતા પણ કઠોર છે અને મૃદુ વ્યક્તિ માટે ફૂલની જેમ મૃદુ કોમળ બની જાય છે અમારા સમ્રાટે સાધુ સ્વભાવની વ્યક્તિઓને પોતાના સાધુસ્વભાવે જીત્યા છે અને દુષ્ટોને એમણે દુષ્ટતા કરીને જીત્યા છે અર્થાત્ એમણે ભલાઈની સામે ભલાઈ વાપરી છે અને છે અને બુરાઈને બુરાઈથી દબાવી છે અમારા સમ્રાટ એટલા સજ્જન પ્રકૃતિ-સ્વભાવના છે કે એમના રાજ્યમાં સર્વત્ર શાન્તિની શરણાઈઓ બજી-વાગી રહી છે માટે હે સારથી, તમે અમારા રથને આગળ જવા દો"

કુમારનો સારથી બોલ્યો "હા, તમે ઠીક કહો છો તમારા સમ્રાટની નીતિ સુદર છે પણ આટલાથી તમને રસ્તો નહી મળી શકે, કારણ કે તમે એક જ પક્ષનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે" તો કોશલ નરેશનાસારથીએ પૂછ્યુ : "વારુ, તો હવે તમે તમારા નરેશની સજ્જનતા અગે કઈક બતાવો"

સારથીએ કહ્યુ

अक्कोधेन जिने कोधं असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेनालिक वादिनम् ॥
एतादिसो अयं राजा अम्हाकं सुणोहि सारथि ।

કુમાર બ્રહ્મદત્તનો સારથિ પોતાના સમ્રાટના સ્વભાવનો પરિચય આપી રહ્યો છે. અમારા નરેશ ક્રોધને અક્રોધ વડે જીતે છે અને અસાધુ પર સાધુતા વડે વિજય મેળવે છે. ક્રોધને ક્રોધ કરી જીતી શકાતો જ નથી, અગ્નિને શું અગ્નિ જ વડે બુઝાવી શાન્ત કરી શકાય ખરો ! વેરથી વેર કદી શાન્ત થઈ શકતું નથી. એના સારુ તો ક્ષમા રૂપી નીર-પાણીની જરૂર રહે છે.

અસાધુ સ્વભાવને જીતવા શું આપણે પણ અસાધુ બનવું જોઈએ ? બુરાઈને જીતવા માટે શું ભલાઈને પણ બુરાઈમાં રૂપાંતર થવું પડશે ? જો ભલાઈ ભલાઈ રૂપે જ બુરાઈને જીતી ન શકે તો પછી બુરાઈ પોતે જ શું ખરાબ છે ? પણ આવું જ જો બને તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણેથી ભલાઈ નાશી જશે—નાબૂદ થઈ જશે. કૂતરો માણસને કરડે તો શું મનુષ્યે પણ કૂતરાને કરડવા જવું ? માટે સાચું તો એ છે કે આપણે બુરાઈને પણ ભલાઈથી જીતવી જોઈએ.

હા, તો કુમારની સારથિ કહી રહ્યો છે: 'અમારા કુમાર નરેશની સજ્જનતાએ દુર્જન વ્યક્તિઓની દુષ્ટતા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને જે દીન અને સંકુચિત દિલના માનવીઓ છે એમને પોતાની દાનવૃત્તિ વડે જીત્યા છે અર્થાત્ એમની ઉદારતાએ દીનતાને જીતી લીધી છે અને એમના સત્યે મિથ્યા-ભાષીઓને જીત્યા છે. મારા કુમાર નરેશે અસત્યને સત્યથી પરાજિત કર્યો છે. અસત્યથી સંઘર્ષ કરવા માટે આપણે જ્યાં અને ત્યારે જ અગર આપણે સત્યને તજી અસત્યનો આશ્રય લઈએ તો પછી અસત્યનો જ વિજય થશે ને ! અસત્યને જોતાં જ જો આપણે સત્યનું શરણ છોડી દઈએ તો નિશ્ચય સમજવું કે આપણને એના પર વિશ્વાસ નથી.

અસત્ય જીવનની દુર્ગંધ છે ત્યારે સત્ય જીવનની સુગંધ છે. ક્રોધ જીવનની ગંદકી છે તો ક્ષમા જીવનની ખુશબુ છે. તમારું જીવન પણ સત્ય શિવ ગુલાબ બને અને જીવનના અણીદાર કાંટામાં પડ્યા છતાં તમે ફોરમતા રહો એ જ કામના છે.

દિનાંક ૨૧-૪-૫૮ — જૈન ઉપાશ્રય, કોટ મુંબઈ

૧૦. માનવ અને માનવતા

આજનું પ્રવચન માનવથી સબધ ધરાવે છે દેવોની વાર્તાઓ તમે સાભળી છે તમે એમને શ્રદ્ધાની સાથે જુઓ છો પરતુ જે ભૂમિ ઉપર આજે તમે છો એના મૂલ્ય અગે તમે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે 'ઇશ્વર પછી બીજુ સ્થાન કોને અપાય? ઇશ્વર પછીનુ સ્થાન ન તો દેવોને મળી શકે તેમ ન બિચારા પશુઓને અને તો પછી નારકીઓની તો વાત જ શી કરવી, બીજુ સ્થાન ન રાજા માટે છે, ન સમ્રાટ માટે, ન સૈનિક માટે તેમ ન સેનાપતિ માટે બીજુ સ્થાન તો ફક્ત એક જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે છે માનવ

જૈન ધર્મ આત્મવાદી છે એ કોઈ પણ વસ્તુનો તોલ કરવા બેસે તો તે વસ્તુનો બાહ્ય સૌન્દર્ય, ચમક-દમકનો તોલ કરતો નથી, એના તોલમા વસ્તુનો ઉપયોગ જ વધુ મૂલ્યવાન કરે છે તો જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ દેવ ભૂમિ કરતા માનવભૂમિનુ મૂલ્ય વધુ છે જો કે ભૌતિક વૈભવ અને શક્તિમા માનવ કરતા દેવોનુ મહત્વ સવિશેષ છે તેમ છતા માનવ એના કરતા પણ મહાન છે એની પાછળ એક રહસ્ય છે

તમે આરસ-પથ્થરની ફર્શ પર બેઠા છો આ ચીકાશવાળી ફર્શ તમને પસદ છે પણ ખેતરની માટી પસદ નથી કારણ કે એથી તમારા કપડા ગદા થાય છે પણ હા, એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ખેતરની માટીમા ધાન વવાય તો ચાર મહીનામા એક દાણાના હજાર દાણા ઉગેલા તમને મળશે પણ જો તમે તમારા આ આરસ-પથ્થરની ફર્શ ઉપર ધાન વાવશો તો કેટલા દાણા મળશે? બસ, આ જ રહસ્ય માનવ ને દેવ-ભૂમિમા છે

દેવભૂમિ સુદર છે પણ પેદાશવાળી નથી જ્યારે માનવજીવનની

ભૂમિ માટી કાળી છે અને કાળી માટી પેદાશવાળી હોય છે એમાં આત્મસિદ્ધિના બી વાવશો તો તેવી પેદાશ થશે અને સારુ–નરસુ બી પણ તમે આ માટીમાં નાખી શકશો મનુષ્ય જો વિશુદ્ધિ ભણી આગળ વધે છે અને પરપરિણતિથી અટકીને સ્વપરિણતિ તરફ આવે છે તો તે એટલો ઉપર ઊઠી શકે છે કે સ્વર્ગની ઊંચાઈ પણ એ પાર કરી લે છે કારણ કે ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના માનવજીવનમાં જ સંભવિત છે નારકી વેદના–સાગરમાં ડૂબેલા રહે છે એમને ધર્મતત્ત્વ સમજવાની ફુરસદ જ ક્યાં છે ? તિર્યંચમાં અંધકાર છે પશુજીવનની કોઈ પરાધીનતા અને કમજોરીઓ એમને ઉચ્ચ અણુવ્રતોને અપનાવવાથી રોકે છે પશુ પાપ–ફળને પ્રતિક્ષણ ભોગવી રહ્યાં છે બાળપણમાં એમને માતાનું દૂધ મળતુ નથી ભૂખ અને તરસને લીધે તેઓ સદા દુર્બળ રહે છે

શક્તિ–સામર્થ્યથી વધુ ભાર એમને ખેંચવો પડે છે અને સાથે સાથે માર પણ ખાવો પડે છે એમના કોમળ નસકોરાં નાથી દેવામાં આવે છે આમ કષ્ટમય વાતાવરણમાં એ બિચારાઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બોધ લગભગ સંભવ બનતો નથી દેવસૃષ્ટિ પુણ્યના ભોગોમાં રાચે છે વિલાસ અને વૈભવોમાં દેવોને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ જોવાની ફુરસદ જ છે ? એક માત્ર માનવ જ એવું પ્રાણી કે જે ધર્મ તત્ત્વોને સમજવાની અને જીવનમાં આચરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે

આગમની વાણીમાં કહ્યુ તો નારકી અને દેવ અવધિજ્ઞાનના ધારક હોવા છતાં ચોથા ગુણસ્થાનથી આગળ જઈ શકતા નથી. તિર્યંચ એમનાથી આગળ આવી શકે છે પણ પાંચમો ગુણસ્થાન વટીને આગળ જવાની ક્ષમતા તો એમનામાં પણ નથી એ તો મનુષ્ય રહે જ એટલું આત્મબળ છે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી એની અબાધ ગતિ છે અર્થાત્ જઈ શકે છે

સર્વાર્થસિદ્ધનો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ તેત્રીસ સાગરને વિશાળ આયુષ્ય પામે છે મધુર સ્વરની સંગીત લહેરોનો દિવ્ય આનંદ પણ એને ત્યાં ઉપલબ્ધ છે સાથે જ એનામાં એવી પણ શક્તિ છે કે પોતાના મનના પ્રશ્નોને મન પરમાણુઓ વડે સર્વજ્ઞ સુધી પહોંચાડી શકે છે અને સર્વજ્ઞ દ્વારા અપાયેલા માનસિક જવાબને પણ એ સમજી શકે છે પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે આટલી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો દેવ તેત્રીસ સાગર સુધી પણ જો કેવળજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહે તો શું એ એમાં (પ્રયત્નમાં)

સફળ થઈ શકશે ખરો ? નહિ, કદાપિ નહી આગમ વાણી એ માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઇનકાર કરે છે પણ એક નાનો સામાન્ય માનવી જે પોતાના પુરુષાર્થને મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે તો એક અ તર્મુહૂર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હવે તમે મનુષ્યજીવનનુ મૂલ્ય આકી શક્યા હશો પોતાની સ્થિતિ જોઈ તમે પોતાને હીણો સમજતા હશો પણ આગમવાણી કહે છે કે સ્વર્ગીય સુખામાઓમા પળતા દેવો પણ સદા ત્રણ વસ્તુઓની કામના કરે છે –

"तओ ठाणाइँ देवा पेहेज्जा
माणुस्स भवं आरिय खेत्तं सुकुल जम्मं ॥
स्थानांग सूत्र ठा ३

સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવમા વસતા દેવનુ હૃદય જે વસ્તુઓ માટે અ તુર હોય છે તે છે મનુષ્યજીવન, આર્યક્ષેત્ર અને શ્રેષ્ઠ સદાચારી માતાની કૂખે જન્મ પણ એ કેવી મઝાની વાત છે કે દેવ તો માનવ બનવા ઇચ્છે છે ત્યારે માનવ ? એ તો દેવ બનવા સારુ યત્નો કરી રહ્યો છે ત્યારે માનવ ? એના તપ અને સ યમનુ લક્ષ્ય દેવયોનિ પ્રાપ્ત કરવામા છે તમે દેવી અને દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉપાસના કરતા હો છો

અજ્ઞાનના આવરણમા જીવતા કેટલાક મનુષ્યો તો દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીઓની બલી ચડાવે છે, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે દેવોની પાછળ થતી આ ઉપાસનાનુ ધ્યેય શું છે ? શુ મનુષ્ય આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે અને દેવ છ અથવા ચાર કર્મોથી ? આગમો સાક્ષી દે છે કે દેવ પણ આઠ કર્મોની જાળમા એટલી જ મક્કમતાથી જકડાયેલો છે જેટલો કે મનુષ્ય અને બીજા આત્માઓ આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમા પણ દેવ મનુષ્ય કરતાં કેટલો પછાત રહ્યો છે ! સાગરોપમાની સાધના હોવા છતા એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકાથી એક ઇચ પણ આગળ વધી શકતો નથી હમણાં જ તમે એ સાભળી ચૂક્યા છો

પણ હા, કેટલાક ભાઈ ઓ એમ કહે છે કે પુણ્યના ક્ષેત્રોમા તો દેવ સૃષ્ટિએ મનુષ્યને પાછળ જ રાખી દીધો છે ને ! હા, આ તર્ક કઇક હદ સુધી તો ઠીક પણ છે, પુણ્યનો પ્રભાવશાળી પ્રકાશ દેવને મળે છે એના દિવ્ય રત્નોના વિમાન અને એના મુકુટના એક મણિનુ મૂલ્ય એટલુ છે કે માનવલોકની સમગ્ર સ પત્તિ મેળવીને પણ એક મણિનુ મૂલ્ય ચૂકવી શકાય.

નહીં પોતાના છ ખંડનું વિશાળ સામ્રાજ્ય અને ચૌદ રત્નો આપીને પણ ચક્રવર્તી ઇન્દ્રનું એક મણિ પણ ખરીદી શકવામાં અસમર્થ છે

આ તર્ક પરથી તમે એ માની લો છો કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રભાવ દેવ સૃષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે પણ ના તમે કંઈક થાપ ખાવ છો તમારો આ તર્ક કંઈક અધૂરો છે પુણ્યનો પૂર્ણ પ્રભાવ દેવ નહીં પણ એ તો દેવાધિદેવ તીર્થંકરમાં છે અને એમનું જ એ અતિશય પૂર્ણ આકર્ષણ છે કે દેવો અને દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ એમની વાણી સાંભળવા સ્વર્ગથી મૃત્યુલોકમાં ચાલ્યા આવે છે

દેવોની સભામાં સિંહની જેમ ગર્જના કરનાર ઇન્દ્ર તીર્થંકરની સામે કેવી રીતે બેસે છે એ તમે જાણો છો? એક કરણી કરતાં પણ વધુ નમ્ર બની એક આસન ઉપર એ વીતરાગની સામે બેસે છે આ છે તીર્થંકર દેવનો પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવ એ એક પ્રશ્ન છે કે દેવસૃષ્ટિને ઝૂકાવી દેવાની શક્તિ તો તીર્થંકરની આત્મ–શક્તિના ચરમ વિકાસમાં છે એમના અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનમાં જ એ શક્તિ છે કે દેવેન્દ્ર પણ એમના ચરણોમાં નમી પડે છે તો પછી આને પુણ્યનો પ્રભાવ શી કહી શકાય!

આનો જવાબ એ હોઈ શકે કે દેવ શક્તિના આકર્ષણનું કારણ તીર્થંકર દેવની અનંત આત્મ–શક્તિ તો છે જ પરંતુ સાથે જ એમનું પ્રબળ પુણ્ય બળ પણ છે કારણ કે આત્મ–શક્તિનો ચરમ વિકાસ તો એક સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીમાં પણ તેટલો જ છે છતાં ય એ જરૂરી નથી કે દરેક કેવળી પાસે દેવો આવે જ જ્યારે તીર્થંકર દેવ પાસે તો દેવરાજને આવવું જ પડશે. આ એમના પુણ્યનો જ અતિશય છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિનું સર્વોત્તમ પદ તે તીર્થંકરપણું જ છે માટે એ નિશ્ચિત છે કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રકાશ મનુષ્ય જાતને જ પ્રાપ્ત છે દેવ જાતને નહીં

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો માનવ બધા કરતાં આગળ છે જ તીર્થંકરો અને અવતારોનો ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે જેટલા પણ તીર્થંકર, પયગમ્બર અને અવતારો થયા છે તે બધા મનુષ્યસૃષ્ટિમાં જ પેદા થયા છે કોઈ દેવો પૈકી એક પણ દેવ તીર્થંકર થયો નથી. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં દસ અચ્છેરા થયા છે સેંકડો અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીની વચ્ચે સાધારણ રીતે ન થનાર ઘટનાઓ જ્યારે બને છે તો એવી કોઈક જ અને

કદાચિત થતો આશ્ચર્યપ્રદ બીનાઓને જૈન પરિભાષામા અછેરા કહેવાય છે. આ વર્તમાન કાળચક્રમા આવી દસ બીનાઓ બનવા પામી છે

જેમકે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તીર્થંકર થઈ શકતી નથી પરતુ મલ્લિનાથ નારીના જ રૂપે તીર્થંકર બન્યા પણ આવી બીનાઓ કેટલીયે ઉત્સર્પિણી પછી કદાચ સભવિત બની છે પરતુ શુ અનત–અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓની વચ્ચે એક પણ એવી બીના બની છે કે કોઈ પણ દેવ અથવા નારકી તીર્થંકર બન્યો હોય ? જવાબ હશે–નહી સર્વજ્ઞના અનંત જ્ઞાનમા એક પણ એવુ દષ્ટાત નથી માટે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકરની સર્વોચ્ચ ભૂમિકા મનુષ્ય જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એક વિચારકે કહ્યુ પણ છે કે ઈશ્વર એટલા માટે જ મહાન છે કે મનુષ્ય સમુ પ્રાણી એની ઉપાસના કરે છે અને મનુષ્ય એટલો મહાન છે કે એ ઈશ્વર બનવાને શક્તિમાન છે.

આ બધુ બતાવવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પોતાનુ મૂલ્ય સમજી શકે. આગમમા માનવજીવનની દુષ્પ્રાપ્તિ અગે કથાનક આવે છે એક વખતે મહામુનિ ગૌતમ તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર સમીપે પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, આ આત્મા અનત ગુણોથી સસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અનત અનતવાર એ જન્મ્યો અને મર્યો પણ ખરો પણ ભગવન્, આ આત્માએ સૌથી ઓછા ભવ કઈ યોનિમા કર્યા હશે ?"

આના જવાબમા ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યુ તે અત્યત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

તેમણે કહ્યુ "ગૌતમ, આ આત્માએ સૌથી અલ્પ ભવ મનુષ્ય જીવનના કર્યા છે કારણ કે મનુષ્ય બધા કરતા પ્રમાણમા અલ્પ છે એ પણ નિશ્ચિત છે કે જે વસ્તુ કીમતી હોય છે તે જગતમાં અલ્પ પરિમાણમા જ ઉપલબ્ધ બને છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા બતાવ્યુ છે કે અપેક્ષાકૃત અલ્પજીવી ગર્ભથી પેદા થતા મનુષ્ય છે કારણ કે સમસ્ત લોક ત્રણસો તેતાળીસ રાજૂ ઘનાકાર છે એમા ફક્ત પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા વિસ્તૃત અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યભૂમિ છે એમા દસ લાખ યોજનના વિસ્તારમા બે વિરાટ સાગરો લહેરાઈ રહ્યા છે, જ્યા મનુષ્ય–વસતિ માટે કોઈ સ્થાન નથી ફક્ત પાત્રીસ લાખ યોજન–ભૂમિમા મનુષ્યો વસે છે એમા પણ હજારો લાખો યોજનમાં વિશાળકાય પર્વતો, નદીઓ–નાળાઓ છે તેમ હજારો માઈલ લાંબા ઘોર જગલો છે આ બધા વચ્ચે મનુષ્ય વસે છે કેટલા અલ્પ અને સીમિત પરિમાણમા ! આ આત્માએ એકેન્દ્રિય, બે–ઇન્દ્રિય તે–ઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય,

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના કેટલાય ભવો પસાર કર્યા પછી માનવજીવન મળે છે ॥

આગમ કહે છે માનવ દુર્લભ છે પણ આપણો અનુભવ કહે છે માનવથી સસ્તુ બીજુ કંઈ નથી. એક માણસની જરૂરિયાત ઊભી થતાં એક હજાર હાજર થઈ જાય છે એક ઑફિસમાં બસો આદમીઓની જરૂર હતી એને સારુ બે હજાર વ્યક્તિઓની અરજીઓ આવી હતી એક દિવસ માટે જો તમારે સાઈકલ જોઈતી હશે તો ચાર રૂપિયા આપવા પડે છે પણ જો મનુષ્ય જોઈએ તો ચાર આનામાં પૂરા દિવસનો મજૂર તમને મળી જશે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે એક આદમીની અપેક્ષાએ સાઈકલની કીમત વધુ છે

કલ્પના કરો એક આદમી પચાસ રૂપિયા કમાય છે તો વરસભરની એની કુલ કમાણી થશે રૂપિયા છસોની અને જો એ આજ કમે સાઠ વરસ સુધી અવિરામ શ્રમ કરતો રહે તો એ સાઠ હજાર રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ એના સમગ્ર જીવનનો નિચોડ છે આમ એક આદમીના જીવનની કિંમત રૂપિયા સાઠ હજાર થશે. જ્યારે બીજી બાજુ એક હીરાની કિંમત એક લાખ સુધીની પણ થઈ શકે છે તમે જ હવે વિચાર કરો કે માનવજીવનની કિંમત થઈ કે એક જડ હીરાની ! પરંતુ આ પ્રશ્નના બીજા પાસાને પણ ચકાસો માની લો કે હીરાની કીમત એક લાખ રૂપિયા છે તે કદાચિત્ દસ લાખ રૂપિયાનો પણ હોઈ શકે પણ આવા હજારો હીરા ખરીદનાર પણ માનવ જ છે અને એની કિંમત ચુકવનાર પણ માનવ જ છે એટલે તમારે એ ભૂલવુ ન જોઈએ કે હીરા કરતાં હીરાનો પારખનાર મોટો હોય છે અને જો માનવમાં માનવતાની સૂઝ-બુઝ આવી જાય તો એ હીરાની ખાણને પણ ફિક્કી કરી શકે તેમ છે ઠીક ત્યારે આવો આપણે માનવતા અંગે પણ પણ કંઈક વિચાર કરી લઈએ

માનવતા

માનવ અને માનવતા વચ્ચે તે શો જ ફેર છે કે જેટલો માટી અને માટીના પ્યાલામાં. માટી જ્યાં સુધી પ્યાલાનું રૂપ લેતી નથી ત્યાં સુધી એ લોકોપયોગી પણ બનતી નથી. તમારે ચહા પીવી છે તો માટીમાં નહી પી શકો પરંતુ માટી જ્યારે પ્યાલાનુ રૂપ લે છે ત્યારે જ તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો છો. માનવશરીર પણ એક માટી જ છે પરંતુ માનવતા રૂપે જો એ

માટી ઢળાય છે તો એ દેવો માટે પણ પ્રિય બની જાય છે આગમમા કહ્યુ છે કે —

"देवावि तं नमंसंति"

દેવો પણ માનવને નમસ્કાર કરે છે પણ શુ દેવ અસ્થિ અને ચામડી સારુ નમે છે ? શારીરિક સુ દરતા તો માનવીની અપેક્ષા એમની કને સહસ્ર ગણી વધુ છે સ પત્તિમા પણ માનવ એમના કરતા ઘણો પાછળ છે, પર તુ માનવમા સમાયેલી માનવતા જ દેવોને નમવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે

સાકરમાંથી જો મીઠાશનુ તત્ત્વ કાઢી લેવામા આવે અને મીઠામાથી ક્ષારત્વ (ખારાપણુ) સમાપ્ત થઈ જાય તો એમા બાકી શું રહેશે ? માટીના ભાવે પણ કોઈ એને ખરીદશે નહી એટલે માનવમા જ્યારે માનવતા અસ્ત પામે છે ત્યારે એ જીવનની પણ કોઇ કિ મત નથી બાદશાહ ઔરગઝેબ કહેતો હતો

એમ તો હજારો-લાખોની સ ખ્યામા માણસો ફરતા જોવામા આવે છે, શક્લ સૂરત (મોં) કહે છે અમે આદમીઓ છીએ પણ ઈન્સાનિયતને ખોળશો તો તેવા ઈન્સાન (મનુષ્ય) મળશે ? કે સ ભવ છે હજારમા એક પણ ન મળે. હા, તો માનવ ઘણા છે પણ માનવતાનો અભાવ છે.

આજના વિશ્વ-વિદ્યાલયોમા દર વર્ષે હજારો યુવકો પરીક્ષા પસાર કરે છે. પ્રતિવર્ષ વકીલ, બેરિસ્ટર-સોલીસીટર, ડૉક્ટર, ઈન્જિનિયરની ડિગ્રીઓ અપાય છે પણ માનવતાની પરીક્ષામા પાસ થનાર કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મળશે ? અને માનવતાની પરીક્ષા લેનાર કેટલી યુનિવર્સિટીઓ છે ? વકીલ, બેરિસ્ટરો માટે યુનિવર્સિટીઓ મળશે પણ માનવતાની યુનિવર્સિટી કયા છે ? પર તુ યાદ રાખજો માનવના વિના બધી ઉપાધિઓ (ડિગ્રીઓ) ફિક્કી જ રહેવાની છે.

એક બહેન દાળ બનાવતા બધા મસાલા નાખે છે પણ મીઠુ નાખવુ ભૂલી જાય છે તો દાળનો સ્વાદ નહી આવી શકે તેવી જ રીતે દૂધ કેશર નાખ્યુ, બદામ પીસ્તા નાખ્યા પણ સાકરના અભાવે એ દૂધ પણ ફિકકુ જ રહેવાનુ તેમ શરબતમા બધી સામગ્રીઓ નખાઈ છે પણ એમા થોડો બરફ નખાય કે એનો સ્વાદ વધુ સરસ બની જાય છે

હા, તો મીઠા વિના જેમ શાક-દાળ ફિક્કા નીરસ લાગે છે, સાકર વિના દૂધ જેમ સ્વાદિષ્ટ લાગતુ નથી અને બરફ વિના જેમ શરબત તરી આવતુ નથી તેમ માનવતા વગર માનવી પણ સદ્‌ગુણોથી શૂન્ય હરો એને

જીવનનો આનંદ નહીં મળે. લક્ષાધિપતિ થવા છતાં પણ જો એનામાં માનવતાની મધુરતા નથી તો તે નીરસ જ હશે. બધું પામવા છતાં એને ખાલી ખાલી જ લાગશે-અનુભવ કરશે.

ત્રિખાચલની તળેટીમાં મહર્ષિ સાત્વિકનો આશ્રમ હતો. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમને પ્રકૃતિની ખૂલી હવામાં કેળવણી મળતી હતી તેમ જ્ઞાનનો ખુલ્લો પ્રકાશ મળતો હતો. પ્રાચીન યુગમાં આજની કોલેજો જેવી કેળવણીપ્રણાલી નહોતી. ત્યાં રહેતો વિદ્યાર્થી આચાર્યની શિક્ષા-દીક્ષાની સાથે-સાથે આત્માના સદ્ગુણોને પણ અપનાવવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. એના મસ્તિષ્કમાં ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓ કરતાં આત્માના સૌન્દર્ય ભણી વધુ મહત્ત્વ રાખતા હતા.

તે ઋષિના આશ્રમમાં થોડીક જમીન હતી અને થોડીક ગાયો પણ હતી. વિદ્યાર્થીઓ ગાયોનું દૂધ પીતા અને જમીનની ખેડ કરતા. આમ ઋષિ પાસે એમના શ્રમ અને સ્વાવલંબનના પાઠ ભણતા. બાકીના સમયમાં એમનું શિક્ષણ ચાલતું.

એક વખત બનારસનો રાજા વિક્રમ દેવ રાણી અને સેવકો સાથે એ બાજુથી પસાર થયો. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર વહેતી નદીના તટે રથ થોભ્યો. થોડો સમય વન-વિહાર કર્યો પછી બધા રમવા સારુ બેઠા. તે જ વખતે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી પસાર થયા. એક વાડકી મીઠાઈ ભરીને રાજાએ ઋષિપુત્રને આપવા હાથ લંબાવ્યો પણ એણે એ કહીને કે આપને જે કંઈ આપવું હોય તે અમારા આચાર્યને આપજો, એનો ઇન્કાર કર્યો. આમ લેવું એ અમારા નિયમ વિરુદ્ધ છે. રાજા વિદ્યાર્થીના આ નિર્લોભપણાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો.

સંધ્યા ટાણે જ્યારે રાણી અને રાજા જલ-વિહાર બાદ રાજધાની તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે રાણીનો હાર ત્યાં જ રહી ગયો. થોડીક વારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ એ બાજુ આવ્યા. સંધ્યાનાં સોનેરી કિરણોમાં ચમકતી કંઈક પીળી પીળી ચીજ એમની નજરે પડી. વિદ્યાર્થીઓએ હાર લઈ લીધો અને આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. આચાર્યશ્રીને કહ્યું: ગુરુદેવ, નદીતટેથી આ વસ્તુ મળી છે. ક્યાં રાખીએ એને? ઋષિએ ધીમા પણ શાંત સ્વરમાં જવાબ વાળ્યો: જ્યાં ગાય ઊભી છે ત્યાં એના ખીલે ટાંગી દો. જેનો હશે તે એ લઈ જશે.

આ બાજુ વિક્રમદેવનો રથ જ્યારે નગરની સીમમા પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ રાણીને પોતાનો હાર યાદ આવ્યો હાર ન મળતા એ ખૂબ ગભરાઈ. ગભરાટમા જ એણે રાજાને કહ્યુ 'હાર ઘણુ કરીને નદીતટે રહી ગયો છે' રાજાએ રથને પાછો વાળ્યો નદીએ પહોચ્યા ને જોયુ તો હાર ગૂમ હતો હાર ન મળતા એમની ચિતા વધી પડી શોધતા-શોધતા રાજા આશ્રમે પહોચ્યો ઋષિએ કહ્યુ . "સધ્યાટાણે વિદ્યાર્થીઓને કોઈક ચીજ મળી તો છે એ જુઓ ગાયના ખીલે ટાગી છે તમારી હોય તો જોઈલો"

રાજાએ જોયુ તો હાર લટકી રહ્યો હતો હારને પામી એનુ મન પ્રફુલ્લ બન્યુ તે જ વખતે એના વિચાર-મણકા બદલાયા હુ ભર્યો-ભર્યો છુ છતા ખાલી છુ અને આ ખાલી છે છતા ભર્યા-ભર્યા છે મારા એક નોકર કરતા પણ ઓછા ખર્ચે આ આશ્રમ ચાલી રહ્યો છે, છતા બધા કેટલા પ્રસન્ન છે, જ્યારે મારી પાસે વિશાળ રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રસન્નતા અને શાતિ મારા નસીબે નથી કારણ કે હુ ભૂખ્યો છુ, આ લોકો તૃપ્ત છે.

તો જેણે માનવતાનુ અમૃત-પાન કર્યું છે તે સાધનોના અભાવમા પણ એક જાતની તૃપ્તિ અનુભવે છે હમણા જ તમારી સમક્ષ માનવતાનુ એક નાનુશુ ચિત્ર રજૂ કર્યું છે જેણે માનવતાના ભવ્ય દર્શન કર્યા છે તેણે જીવનનો ભવ્ય-નિધિ પણ મેળવી લીધો જ છે

મધ્યભારતમા સાકરટેટીનુ પનીર બનાવે છે પણ જ્યારે એના નાના-નાના કકડા કરી એમા સાકર મેળવાય છે ત્યારે એને પનીર કહેવાય છે તેમ માનવમા પણ જ્યારે સદ્ગુણોની સાકર ભળે છે ત્યારે મનુષ્યત્વ આવે છે અને માનવતા આવવાની સાથે જ માનવ ચમકે છે

એક પાકીટ છે એની કિમત એક રૂપિયો છે પણ એમા જો દસ હજારની નોટ ભરી દેવાય તો એની કિમત દસ હજારની થઈ જશે એમ આ માનવ તો ખાલી પાકીટ સમાન છે પરતુ એમા દયા, પ્રેમ, કરુણાના સદ્ગુણ ઊતરી આવે તો અને ત્યારે એની કિમત સહસ્રગણી વધી શકે છે પાશ્ચાત્ય વિચારક બ્રેર્ન કહે છે કે "મારી નજરમા માનવતા મોટી છે અને માનવ તો એની સામે ઘણો નાનો લાગે છે"

આજે માનવતાવાદની જ આવશ્યકતા છે જે માનવમા માનવતાની પ્રતિષ્ઠા મૂકી શકે એમ તો આજે વિશ્વમા સામ્યવાદ, સમાજવાદ, પૂજીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, ગાધીવાદ એવા અનેક વાદો પ્રચલિત છે, પણ જોવાનુ એ છે કે આ

વાદોએ માનવતાના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપ્યો છે અને તો એવા માનવતા-વાદની જરૂર છે કે જે માનવને માનવતા સમીપ દોરી લઈ જઈ શકે.

સૌ કોઈ માનવરૂપે જ જન્મે છે. એ પૈકી થોડાક તો નર-દેવ બને છે, થોડાક નર-પિશાચ બને છે તો થોડાક નર-પશુ પણ. આનો અર્થ એ થયો કે દેહે તો સૌ માનવ છે પણ વિશ્વના કરોડો માનવીઓ પ્રત્યે જેનું મન વાત્સલ્ય અને પ્રેમ વહેવડાવે છે એનો વિશ્વ-પ્રેમ જ એને વિશ્વ-માનવ બનાવી દે છે. પરન્તુ જ્યારે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને સંહાર ભણી વાળે છે, બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ અન્યોનું શોષણ કરવામાં કરે છે ત્યારે એ માનવતાવિહીન માનવ બની જાય છે.

માનવમાં જ્યારે રાક્ષસી-વૃત્તિ જાગે છે ત્યારે એ નર-પિશાચ બની જાય છે. માનવ-આકૃતિમાં ફરતા આવા દાનવ તો તમને હજારો મળશે. એમનામાં પશુતા બોલી રહી હોય છે. જેમનાં કાર્યોની પાછળ વિવેક-શક્તિનો અભાવ છે તેઓ નર-પશુ છે પછી ભલેને તેઓ માનવ-દેહધારી કેમ ન હોય. એમની અવિચારી કાર્યપ્રણાલી પશુતાને જગવે છે. જગમાં એટલા માટે જ આવા લોકો માટે ગધેડો ને બળદ-ખૂટ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે.

કોઈ મનુષ્યને પશુ કહેવાશે તો એ ખીજાશે. મનુષ્ય માટે જ્યારે પશુત્વનો પ્રયોગ થાય છે ત્યારે એમાં એને શરમાવનારી વાત બને છે. પરંતુ આમાં મનુષ્ય માટે જ નહીં અપિતુ પશુ માટે પણ શરમાવનારી વાત બને છે એક વિચારક કહે છે. માનવમાં અગર નૈતિકતાની જ્યોત જાગે છે, એનું મન જો સ્વાર્થરહિત છે, બીજાના દુઃખદર્દ નિહાળી એના મનમાં પણ એ જ અનુભૂતિ થાય છે તો એ મનુષ્યને હું દેવ કહી શકીશ. પરન્તુ સત્તા અને સ્વાર્થભૂખે જેણે માનવતાની હત્યા કરી છે, બીજાને કચરી નાખી જેનું મોં મલકાય છે, બીજાને દુઃખદર્દથી છટપટાતા જોઈ જેના હૃદયમાં આનંદ અનુભવાય છે એવા માનવને હું પશુ પણ કહી શકીશ નહીં કારણ કે એમાં પશુ-જગતનું અપમાન છે.

માની લઈએ કે પશુ અસભ્ય-જગતમાં પડ્યો છે, એને વિજ્ઞાન-જ્યોત મળી નથી. એટલા માટે જ આપણે પશુઓને અસભ્ય કહીએ છીએ અને સિંહને અસભ્યતમ. પણ અસભ્ય સિંહમાં પણ એટલો તો વિવેક છે કે એ તે પોતાના સજાતીય પશુનો શિકાર કરતો નથી. પણ સભ્યતા અને સંસ્કારોનો ઊંચા સ્વરે જયઘોષ કરનાર માનવ પોતાના જ સજાતીય માન-

વનો એ રીતે શિકાર કરે છે કે પિશાચ પણ એથી શરમાઈ જાય આ છે માનવની સભ્યતાનો નમૂનો

એક વખતની વાત છે થોડા—એક અગ્રેજ લોકો અજાયબ-ઘર જોવા ગયા ત્યા સિહ અને વાઘ-વરૂની ગર્જના સાભળી તેઓ બોલ્યા 'શતાબ્દીઓ વીતી ગઈ પણ આ હેવાન તે હેવાન જ રહ્યા' અજાયબ-ઘર જોઈ તેઓ બહાર નીકળ્યા અને ખિસામા હાથ નાખ્યા કે ચમકયા એમનું ખિસ્સુ કપાઈ ચૂકયુ હતુ ખબર પડી કે કોઈ ભલા આદમીએ એમના ખિસ્સા પર હાથ માર્યો હતો પાંચસો રૂપિયાનુ પાકીટ ગૂમ થયુ હતુ. તે જ અગ્રેજો કહેવા લાગ્યા 'આ બિચારા પશુઓએ તો ખિસ્સા કાપવાની કળા તો શીખી નથી'

હા, તો જ્યા સુધી મનુષ્યમા માનવતા છે ત્યા સુધી એ દેવ છે પરતુ માનવતાની મર્યાદા ઓળગી જ્યારે એ પતન તરફ વળે છે ત્યારે એ પશુ કરતા પણ વધુ અધપતન કરી ચૂકે છે દુરાચારી માનવને પશુ કહેવો એ પશુનુ અપમાન કરવા સમાન છે, કારણ પશુ-જગતે આજ સુધી પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો નથી જો કે પશુઓ પાસે નથી મઠ કે નથી મજીદ કે નથી મદિર ન એમની કેળવણી સારુ શાળાઓ અને કોલેજો છે તેમ છતા પણ એમની વ્યવસ્થા સુદર છે અને તેમાય એમની વાસના-પૂર્તિમા પણ સમયની મર્યાદા છે જ્યારે શાળાઓ અને કોલેજોમા વર્ષો સુધી ભણેલો આદમી પણ આજ સુધી સમય-મર્યાદાને પિછાની શકયો નથી.

હા, તો તમે માનવતાને પારખો માનવશરીર કેટલુ સૌમ્ય છે, એના પર હિસાનુ એક પણ ચિહ્ન નથી, તેની પાસે સિહ સમા નખ નથી તેમ નથી એની પાસે કૂતરા જેવી ફાડી ખાનાર તીક્ષ્ણ દાત ગાય જો કે સીધું અને સરળ પશુ છે છતાય એની પાસે હિસાના સાધન તરીકે તીક્ષ્ણ શીગડા છે સિહની પાસે તીક્ષ્ણ નખ છે, કે જેના વડે એ શિકાર કરે છે કૂતરા પાસે ફાડી ખાનાર દાત છે પણ માનવ-દેહ કેટલો રમ્ય છે એ અહિસાનુ પ્રતિક છે પરતુ એ જ સૌમ્ય માનવીએ એટમ બોબ સમા ભયકર સહારક શસ્ત્રોનુ આજે નિર્માણ કર્યું છે.

સાપ ભયકર પ્રાણી છે એની દાઢમા ભયકર વિષ છે અને એ મનુષ્યના પ્રાણ પણ લઈ લે છે પરતુ વિચારવાનુ એ છે કે સાપ દ્વારા દશ દીધેલી વ્યક્તિ વધારે મરી છે કે સ્વય માનવ દ્વારા વધુ કપાઈ છે?

ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે માનવીએ જેટલા મનુષ્યોનો સંહાર કર્યો છે તેટલો સંહાર પશુઓએ પણ કર્યો નથી સાથે જ માનવતાવિહીન માનવ સાપ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે અને સિંહ કરતાં પણ વધુ ક્રૂર

માનવમાં જો માનવતા હોત તો ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં ખીલા શા માટે ઠોકાત ? રામને શા માટે વનવગડામાં ભટકવું પડત ? ઈશુને ક્રોસ પર ચઢાવનાર માણસ જ હતો અને સોક્રેટીસને વિષનો પ્યાલો પાનાર પણ નહીં પણ માનવ જ હતો એમનો આકાર તો એ બતાવતો હતો કે એ મનુષ્ય છે પણ એમની પ્રકૃતિ–સ્વભાવને પૂછો એ શું જવાબ આપશે ! એમની પ્રકૃતિ માનવ–માટીથી નહીં પરંતુ દાનવ–માટીથી ઘડાઈ હતી. માટીને મનુષ્યનો આકાર મળી જવામાં કશી વિશેષતા નથી એમ તો રાવણ પણ મનુષ્ય હતો અને રામ પણ મનુષ્ય જ હતા છતાં બંને વચ્ચે કેટલો ફેર હતો ! એક શરીરની આકૃતિ માત્રથી મનુષ્ય હતો તો બીજો જીવન સુગંધ દ્વારા માનવ કહેવાયો. એકના માનવ–ચોળા (વસ્ત્ર)માં દાનવતાનું રૂપ કામેલું હતું તો બીજાના જીવનમાં માનવતાનો પ્રકાશ ઝળહળી રહ્યો હતો.

માનવતાની શોધમાં

માનવમાં જ્યારે માનવતાનો પ્રકાશ ખોવાઈ જાય છે ત્યારે ત્યાં અંધકાર જ બાકી રહી જાય છે અને ત્યાં અંધકાર છે ત્યાં અથડામણ છે આપણે ત્યાં સાધુઓની કમી નથી તેમ નથી ગુરુઓની નથી નેતાઓની કે આચાર્યોની. તેમ છતાં સંપ્રદાય પોથીવાદ, જાતિવાદનાં ભૂત ભારતમાં વ્યાપેલાં પડ્યાં છે આ જ જીવતાજાગતા દાનવોએ ભાઈના હાથે ભાઈ મરાવ્યો છે અને બે પડોશીઓ વચ્ચે ખાડો ખોદ્યો છે જાતિવાદે આપણામાં સમાઈ ગયો છે પંથવાદના નામે પણ લડી ચૂક્યા છીએ. પ્રાંતવાદને લઈને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતે લોહીની હોળી રમી છે

અમે હિંદુ છીએ મુસલમાન છીએ જૈન છીએ શીખ છીએ પારસી છીએ ખ્રિસ્તી છીએ પણ શું મનુષ્ય નથી ? બીજી બાજુ અમે મહારાષ્ટ્રી છીએ, ગુજરાતી છીએ દક્ષિણી છીએ ઉત્તર ભારતીય છીએ પંજાબી છીએ સિંધી છીએ, પણ શું ભારતીય નથી ? આપણી વિચારવાની રીત જ ખોટી (વિપરીત) છે આપણે ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને એ રીતે વિચારવાને ટેવાઈ ગયા છીએ. અખંડ માનવતા આપણા મગજમાં પેસતી જ નથી

કોઈએ જો હિન્દુના ઘેર જન્મ લીધો છે તો એના શિરે હિન્દુત્વ સવાર થઈ જશે ચોટલી અને જનોઈ રાખવી જરૂરી બનશે કોઈ પણ બાળક પોતાની માતાના પેટમા આવે છે ત્યારે હિન્દુ અથવા મુસલમાન દર્શાવતુ કોઈ નિશાન લઈને આવતુ નથી આજ સુધી મનુષ્ય એવુ કોઈ મશીન બનાવી શકચો નથી કે કોઈ બાળક અંગે એમ બતાવી શકે કે એ હિન્દુ છે કે મુસલાન છે પ્રકૃતિને આગણે એવો કોઈ ભેદ નથી પણ એને શી ખબર હતી કે આ મનુષ્યના બાળકને જે પૃથ્વીગૃહનો અધિષ્ઠાતા બનાવ્યો છે તે આ પૃથ્વીને એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા વગેરે ટુકડાઓમા વહેચી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ ભારત, પાકિસ્તાન, જર્મન, જાપાન, ઇગ્લેંડ, આફ્રિકા, અમેરિકા જેવા નાના-નાના ટુકડામા ભેદી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ પંજાબ ને સિંધના ટુકડા, ગુજરાત ને મહારાષ્ટ્રના ટુકડા, બગાળ ને બિહારના ટુકડા કરી દેશે ? અને એને એની પણ કયા ખબર હતી કે માનવનુ આ બાળ જે માનવસમાજનો સભ્ય હશે તેને જ હિન્દુ મુસલમાનના રૂપમા બદલી નાખશે ?

પરતુ માનવતા આપણને આ બધા ભેદો કરતા ઉપર અભેદ તરફ દોરી લઈ જાય છે ખડોમાં અખડ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર માનવતા વડે જ સભવી શકે છે આપણે જ્યારે પોતાને જાતીય, પ્રાતીય અને રાષ્ટ્રીય દિવાલોથી ઉપર ઊઠીને જોવુ શરૂ કરીશુ ત્યારે જ બધા સઘર્ષો સમાપ્ત થઈ જશે પોતાને જ્યારે ટુકડાઓમા વહેચાયેલા જોઈએ છીએ, ભારતીય અને પાકિસ્તાનના રૂપમા નિહાળીએ છીએ ત્યારે મનમા સઘર્ષ-જ્વાલા ઊઠે છે એક અમેરિકન જ્યારે કોઈ રશિયનને જુએ છે તો એ કંપાયમાન બની જાય છે

આપણે જ્યારે સમસ્ત માનવ-જાતિને એક રૂપે જ જોવાનો અભ્યાસ કરીશુ અને કરોડો મનુષ્યો વચ્ચે વ્યાપ્ત માનવતાને પિછાનીશુ ત્યારે જ સપ્રદાયવાદ, પ્રાતવાદ, ભાષાવાદ, અને રાષ્ટ્રવાદની દિવાલો એક પછી એક તૂટતી જોવા મળશે સપ્રદાયવાદ અને પ્રાતવાદને લઈને થતા હુલ્લડો પણ સમાપ્ત થઈ જશે રાષ્ટ્રવાદના નશાને કારણે થતુ મહાયુદ્ધ બધ થશે અને માનવ માનવતાની છાયા તળે શાંતિનો શ્વાસ લઈ શકશે.

દિનાંક
તા ૨૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ, મુંબઈ-૧

૧૧ જીવવાની કલા

જીવનનો કલાકાર એ સૌથી મોટો કલાકાર છે. જેને સારી રીતે જીવતાં આવડે છે એ જીવવાની કલા શીખ્યો છે. વાર્તા ગમે તેટલી લાંબી હોય એ કોઈ જોતું નથી. પણ સાહિત્યનો રસિક તો એ જ જોતો હોય છે કે વાર્તામાં સરસતા અને સજીવપણું કેટલું છે! તેવી જ રીતે જીવનની વાર્તા કેટલી લાંબી છે એ પ્રમાણ મહત્ત્વ નથી પરંતુ જિંદગી કેવી રીતે વિતાવી એ જ મહત્ત્વનું છે. જિંદગીની સાર્થકતા વર્ષોથી મપાતી નથી, પણ એ તો એના ગુણોથી જ મપાય છે.

ગજસુકુમાર કરતાં સોમિલે લાંબી જિંદગી ગાળી અને અભિમન્યુ કરતાં જયદ્રથે લાંબું જીવન ગાળ્યું પરંતુ એની જિંદગીની એ દીર્ઘતાનું શું મહત્ત્વ છે! પેલો સુંદર સુકુમાર ગજસુકુમાર સોળ વર્ષની નાની વયે ચારે બાજુ પ્રેમ અને ક્ષમાની સુવાસ ફેલાવી ચાલ્યો ગયો. એણે ક્રોધના વિષને બદલે ક્ષમાનું અમૃત આપ્યું. અંધકાર સામે પ્રકાશ પ્રગટાવ્યો. અને તે પ્રકાશનો દેવ પ્રકાશમાં જ વિલીન થઈ ગયો. સોમિલનું જીવન અંધકારમય હતું. એની પાસે માત્ર વિષ હતું. એ ત્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી ચારે બાજુ વિષ પ્રસારતો રહ્યો અને અંતે એક દિવસ તે એવા જ અંધકાર પૂર્ણ નરકમાં પહોંચી ગયો. આવી જ હકીકત અભિમન્યુની છે. આજનો એ બાળ જેવા હોઠની લાલીમા હજુ જરા યે ઓછી થઈ ન હતી. હજુ મેંદીની લાલાશ પણ ધોવાઈ ન હતી. ત્યાં તો એ નીકળી પડ્યો અન્યાય સામે ઝૂઝવા. સ્વાર્થવાદીઓના ચક્રવ્યૂહને ભેદવા. એકલો અટૂલો તે તરુણ કુમાર ઝૂઝી પડ્યો ને મોટા મોટા મહારથીઓના પ્રાણ તેણે કંપાવી મૂક્યા પરંતુ એ અન્યાયી યુદ્ધમાં જયદ્રથના બાણનો એ શિકાર બની ગયો. આમ ભલે એ અભિમન્યુ જીવ્યો થોડું જ પણ ઉત્તમ રીતે જીવી ગયો.

જીવન પણ એક કલા છે ચિત્રકાર વાંકીચૂંકી રેખાઓમા રગ પૂરી સરસ ચિત્ર ઉપસાવે છે, ત્યારે એમા જાણે જીવન ધબકી ઊઠે છે એક શિલ્પી બિનઘડાયેલો પથ્થર લે છે, અને છીણી અને હથોડી વડે એ પથ્થરને એક ભવ્ય મૂર્તિમા પરિણત કરી દે છે એ એની કલા છે રગ અને છીણીની કળા પણ સરસ કળા છે પણ જીવનની કળા સૌથી મોટી કળા છે શિલ્પી મૂર્તિ બનાવે છે પરતુ જીવનનો કલાકાર જીવનને ઘડે છે—બનાવે છે.

કલાકારના હાથમાં લોઢુ પણ સોનુ બની જાય છે બજારમા રખડતા લોઢાના ટુકડાની બે પૈસાની કિમત હોય છે પણ તે જ લોઢાનો ટુકડો જ્યારે કોઈ કારખાનામા પહોચે છે, અને કોઈ મશીનનુ અગ કે પૂર્જો બની જાય છે ત્યારે તેની કિમત દસ રૂપિયા થઈ જાય છે જો સજોગવશાત્ તે જ ટુકડો વળી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પહોચી ગયો અને કોઈ ઘડિયાળીના હાથમા જઈ ચડ્યો, અને ઘડિયાળીના હાથે તે ટુકડામાથી ઘડિયાળનાં નાના નાના સચા—મશીન બન્યા, ત્યારે બોલો, એ જ લોખડના ટુકડાના દામ કેટલા મોઘાં થઈ જશે? સોના કરતા યે એ ટુકડાની કિમત વધી જશે.

આજ રીતે જીવનનો કલાકાર મૂળ માટીનુ સોનુ બનાવે છે. તે આત્મામાથી પરમાત્માની મૂર્તિ સાકાર કરે છે ભગવાન મહાવીર, મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ, મહાત્મા બુદ્ધ, જરથોસ્ત, મહાત્મા ગાધી, એ બધા આવા જ કલાકાર હતા આપણે પણ જીવનના કલાકાર બનવુ જોઈએ આપણે જીવનની કલા એવી વિકસાવીએ કે આપણે જે કોઈ સ્થિતિમા હોઈએ તે સ્થિતિમા આપણે વિષે બીજાને ગૌરવ થાય એટલે કે ધારો કે હુ મારા પિતાનો પુત્ર છુ તો હુ એવો પુત્ર બનુ કે મારા પિતા "હુ આવા પુત્રનો પિતા છુ" એવુ ગૌરવ અનુભવે રાજા સિદ્ધાર્થને ભગવાન મહાવીર જેવા પુત્રના પિતા હોવાનુ ગૌરવ હતુ રામ સમા પુત્ર મેળવી રાજા દશરથ પણ ગૌરવ અનુભવતા હતા પિતાનુ જીવન જોઈ પુત્ર ગૌરવ અનુભવે કે 'મારા પિતા આવુ ઉજ્જવળ જીવન જીવી ગયા છે' ભાઈ પોતાના ભાઈ માટે એમ ગૌરવ લઈ શકે કે 'મારા ભાઈનુ જીવન એટલુ સુદર હતુ કે તેની સરખામણીમા કોઈ ઊતરી શકે નહિ એના જીવનમા ક્યાંય કલકની આછી છાટ પણ ન હતી' માતાને પુત્રને જોઈ થાય, 'મારો પુત્ર ખરેખરો કુળદીપક છે તેણે માત્ર કુળને જ નહિ પણ સારાયે સમાજ અને રાષ્ટ્રના નામને પોતાના પ્રકાશથી અલોકિત કર્યું છે'

ગાંધીજી સમા પુત્ર મેળવી માતા પુતળીબાઈનું અને શિવાજીને મેળવી માતા જીજીબાઈનું હૈયું ગજ ગજ ફૂલતું હતું. આવી જ સ્થિતિ સાસુ અને વહુ વચ્ચે હોઈ શકે. વહુ પોતાની સાસુ માટે જ્યારે ગૌરવ લઈ શકે અને સાસુને પણ જ્યારે એમ થાય કે મારું કેટલું મોટું ભાગ્ય કે મને આવી સુશીલ અને શિક્ષિત વહુ મળી! આવી જ રીતે પતિ-પત્ની પણ એકબીજા માટે ગૌરવ લઈ શકે ત્યારે તે બધાએ જીવનની કલા સાધ્ય કરી ગણાય.

જેણે જીવનની કળા સાધ્ય કરી છે તેને માટે તેનો શિક્ષક-ગુરુ પણ પછી તેની પાસે તેણે એક જ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો હોય-અભિમાન લે છે. જ્યારે જ્યારે એનું નામ કાને પડે છે ત્યારે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે "ઓહ, એ તો મારો વિદ્યાર્થી! એના જેવા વિદ્યાર્થી તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ મળે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં પણ એની સુશીલતાએ મારા મનને હરી લીધું હતું વગેરે"

તમારું નામ તમારા વડીલો આગળ બોલાય ત્યારે શરમથી તેમને માથું નીચે ઢાળી દેવું પડે, તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય! એ તે કંઈ જિંદગી છે? તમારી જિંદગી એવી હોવી જોઈએ કે તમારું નામ જીભ પર આવતાં જ ગુરુજનોનું હૈયું હરખથી નાચી ઊઠે. જિંદગી જીવો તો એવી જીવો કે જ્યારે તમે આ સંસારમાંથી વિદાય લ્યો ત્યારે દુનિયાની આંખો તમને યાદ કરી રડી ઊઠે. જ્યારે દફન કરનાર તન ઢાંકવા માટે કફનનો ટુકડો આપે ત્યારે તેની આંખમાંથી આંસુનાં બે ટીપાં પણ તમારે માટે વરસે. સ્મશાનમાં જ્યારે શબયાત્રા પહોંચે અને લાકડાં આપનાર લાકડાં આપે ત્યારે એની આંખો પણ તમને વિદાય દેતાં ભીની થઈ જાય, અને એના મોંમાંથી શબ્દો સરી પડે કે આજે ગામનો એક ભલો આદમી જતો રહ્યો.

એક ઉર્દૂનો શાયર કહે છે

ज़िंदगी ऐसी बना ज़िन्दा रहे दिल शाद तू
जब न हो दुनिया में तो दुनिया को याद आये तू।

આપણું જીવન પેલા ચંદનના લાકડાના જીવન જેવું બનવું જોઈએ. ચંદન જ્યારે લીલાછમ વૃક્ષરૂપે હતું ત્યારે પણ એણે દુનિયાને સુગંધ જ આપી અને કોઈએ એને ત્યારે કાપી નાખ્યું ત્યારે કાપનારને પણ એણે સુગંધ આપી. અને શું કહું! પોતાને કાપતી કુહાડીના મોંને પણ એણે તો સુગંધથી જ ભરી દીધું. જ્યારે એ કાષ્ઠ સુકાઈ ગયો ત્યારે પણ પોતાની સૌરભને એણે છોડી નહિ. અને ઘસાતાં ઘસાતાં પણ એણે તો દુનિયામાં સુરભિ જ પ્રસારી. આવી જ વાત આપણા જીવન માટે બનવી જોઈએ

જ્યારે આપણે સુખ અને સમૃદ્ધિના હર્યાભર્યા વૃક્ષ ઉપર હોઈએ ત્યારે આપણે બીજાને સુગંધ જ આપવી જોઈએ અને જ્યારે સુખ અને સમૃદ્ધિની ડાળથી કપાઈને જુદા થઈએ અને દુ ખના મધ્યાહ્નમા સુખના પાંદડા સુકાઈ જાય, ત્યારે પણ આપણા સ્વભાવની શીતળતા અને ખુશબો સમાપ્ત ન થવી જોઈએ દુર્જનની જીભ કુહાડી બની આપણા દિલને છેદે તો પણ આપણે સુગંધ જ લુટાવતાં રહેવુ જોઈએ એ જ ખરી જીવનની કલા છે

જીવનની કળા ભગવાન મહાવીર શીખ્યા હતા જ્યારે તેઓ રાજ-મહેલમા રહેતા હતા ત્યારે પણ તેઓ બીજાઓ માટે વરદાનરૂપ નીવડ્યા હતા હજારો-લાખો ગરીબોના દુ ખને એમણે પોતાનુ દુ ખ માન્યુ અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ્યારે તેઓ રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારી મુનિ બન્યા ત્યારે પણ એમની જીવનસુવાસ તેવી જ રહી એમની જીવનસૌરભની અસીમતા તો ચ ડકૌશિક નાગ જ્યારે એમને ડખ મારે છે ત્યારે અને ઇન્દ્ર જ્યારે એમના પગની પૂજા કરે છે ત્યારે જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે પણ એમની સમભાવસાધના કદી સમાપ્ત ન થઈ

ડખ મારનાર કૌશિક અને પૂજા કરનાર ઇન્દ્ર બને પ્રત્યે એમની દૃષ્ટિમા સામ્ય હતુ શત્રુ અને મિત્રનો ભેદ તેમના મનમા રહ્યો ન હતો. એમા તો અભેદભાવ ભર્યો સમભાવ જ વહી રહ્યો હતો.

સ ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના ઘણા મોટા સ ત થઈ ગયા એક દિવસ તેઓ વિઠોબાની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા માર્ગમા કબૂતરોના ટોળા ધાનકણો ચણી રહ્યા હતા ભૂલથી તુકારામ એમની નિકટ ગયા. પણ તેમની નજીક પહોચતાની સાથે જ કબૂતરો એકદમ ઊડી ગયા આ દૃશ્ય જોઈ સ ત તુકા-રામને થયુ ' મારામા હજુ પૂરતી સ તવૃત્તિ આવી નથી જરૂર રાક્ષસી તત્ત્વો હજુ મારામા ક્યાય ને ક્યાય છૂપાયેલા પડ્યા છે તેથી જ બિચારા આ પખીઓ ધાન્ય છોડી ઊડી ગયા આવુ પણ હૃદય હતુ જે તમામ પશુ-પખીઓમા આત્મીયતાનુ દર્શન કરતુ હતુ અને કોઈને પણ દુ ખી જોઈ પોતે દુ ખી થઈ જતુ હતુ

આપણુ જીવન જ એવુ હોવુ જોઈએ કે ન આપણે કિસથી ડરીએ કે ન આપણાથી એક ચકલુ પણ ડરે એ જીવન એટલુ ગમ્ય હોય કે સર્વત્ર એ લોકપ્રિય બને આજે આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ છીએ સહુ ઇચ્છે છે કે દુનિયાના લોકોમા પોતે જાણીતો થાય જ્યા જ્યા તે જાય ત્યા ત્યા તેના સ્વાગત માટે હજારોની સ ખ્યામા લોકોની મેદની ઊભરાય પોતે

જે કાંઈ કહે તે બધું જ હજારો લોકો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે. પોતે ભાષણ આપવો હોય ત્યારે પાંચ પાંચ મિનિટે તાળીઓથી સભાખંડ ગાજી ઊઠે. અને બીજે જ દિવસે એ આખુંય ભાષણ દરેક દૈનિક છાપામાં પહેલે પાને છપાય અને એ સાથે થોડો એનો પરિચય પણ આપ્યો હોય અને ફોટો પણ હોય.

વૃક્ષ અને માનવ

દુનિયામાં આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ પણ એ પહેલાં આપણે એ વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે કે આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં પ્રિય બન્યા છીએ કે નહિ. ભારતની ભૂમિ પર પેદા થતા આંબાએ જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે એટલી લોકપ્રિયતા આપણી છે કે કેમ ? એના જેવું માધુર્ય આપણે મેળવ્યું છે ? પેલું આંબાનું ફળ તો માટીને ખોળે પાક્યું છે જ્યારે તું તો સોનાને પારણે ઊછર્યો છે એને તો પેલાં આવરણ પોષણ મળ્યું, પણ તે તો મીઠાં મધુરાં ઝરણાંનો પીધાં તે અંધકારમાં રહ્યું અને તું વીજળીના પ્રકાશમાં રહ્યો પેલું સતા જંગલમાં રહ્યું, અને તું ચમકદમકભર્યા શહેરમાં રહ્યો. પરંતુ હે માનવ તું એકાંતની ક્ષણોમાં બેસી વિચારજે કે તે પેલા ફળ જેવી મધુરતા મેળવી છે ખરી !

એક આંબાનું ફળ જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે બાળકો કૂદવા લાગે છે પરંતુ જ્યારે તમે ઘેર પહોંચો છો ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય ખરી ! અથવા છવાયેલી પ્રસન્નતા પણ તમારા જતાં ઊડી જાય એવું બને છે ! તમને જોઈને બાળકો દોડીને નજીક આવે છે કે તમારો શબ્દ સાંભળી ખૂણામાં ભરાઈ જાય છે ઘરમાં પગ મૂકવાની સાથે જ જો પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ સર્જાય તો સમજવું કે તમે જીવનની કળા શીખ્યા છો પરંતુ એને બદલે જો ઘરમાં તમારો પગ પડે કે ઘરનાં માણસોને એમ લાગે કે ઘરમાં અંગારા પડ્યા છે તો સમજવું જોઈએ કે જીવનની કળા હજુ તમારાથી હજારો ગાઉ દૂર છે.

પહેલાના ચોરોએ પણ જીવનની કેવી કળા મેળવી હતી ! આત્મના સુંદર આચાર વૈરાગ્યવાન જંબુકુમારના ઘરની વાત છે સુંદર સુકુમાર જંબુકુમારે જુવાનીના દ્વારે પગલાં પાડ્યાં હતાં જ્યારે એમણે આચાર્ય સુધર્મ સ્વામીની પ્રવચનધારા સાંભળી અને એમનું જીવન બદલાઈ ગયું એમનામાં રોમની અનુભૂતિ થવા લાગી રૂંવેરૂંવામાં કળા દેખાણા જંબુકુમારે

એક પ્રવચન સાભળ્યું હતુ. તમે કેટલા સાભળ્યા છે ? સાભળતા-સાંભળતા તો વાળ ધોળા થયા પણ જીવન બદલાયુ નહિ કારણ તમે પ્રવચનને-રોટલો ગણો છો રોટલો પ્રતિદિન ખાવો જોઈએ તેમ પ્રવચનો પણ દરરોજ સાભળવાં જોઈએ પરતુ જેમની પાચનશક્તિ મદ પડી ગઈ છે, તે ગેટલી તો શુ બદામ-પિસ્તા આરોગે તો ય એનાથી એનામા શક્તિ નહિ આવી શકે આજે શ્રોતાઓની પ્રાચન-ક્રિયા આવી બગડી ગઈ છે

તમારે પ્રવચનને રોટલો નહિ પણ ઔષધ સમજવુ જોઈએ રોટલી તો પેટ ભરીને ખાઈ શકાય છે, પણ દવા પેટ ભરીને ખાઈ કે પી શકાય નહિ થોડીક સુવર્ણભસ્મ કેવો પ્રભાવ દેખાડે છે ! તેવી જ રીતે થોડુ સાભળવુ પણ એનો ચમત્કારિક લાભ દેખાવો જોઈએ ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની બીમારી નાબૂદ થવી જોઈએ આર્ય જબુએ એક પ્રવચન સાભળ્યુ અને એમની જીવનધારા બદલાઈ ગઈ તેઓ ભોગથી નાસી ત્યાગના પથે આગળ વધવા મથી રહ્યા

માત-પિતાના સ્નેહભર્યા આગ્રહને તેઓ ટાળી શકયા નહીં અને એમણે આઠ સુકુમારીઓનુ પાણિગ્રહણ કર્યું જ્યારે તેઓ લગ્ન કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પહેલી જ રાત્રે સુદરીઓને ત્યાગ-પથનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા આ બાજુ તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે મત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો કે આજે કયા ચોરીનો ઘા નાખી શકાય ? ચોરોનો અધિપતિ બોલ્યો 'ઘડા કરતા કૂવામાથી પાણી લેવુ સારુ અને તળાવમા જો પાણી હોય તો કૂવા કરતા તળાવમાથી લેવુ વધુ સારુ છે. તળાવ કરતા નદી અને નદી કરતા સમુદ્રમાથી લેવુ સારુ આપણે ચોરી તો કરવી છે પણ કોઈ મધ્યમ વર્ગના ઘેર નહીં કારણ તે બિચારો સ્વય આર્થિક મુશ્કેલીના ઘાણામા પીસાઈ રહ્યો હોય છે એના ઘડામાથી શું લેવુ, જે પોતે જ તરસ્યો છે !'

એક ચોરે કહ્યુ, "વારુ તો, મમ્મન શેઠને ત્યા જઈએ તે તો રાજગૃહના ધનશ્રેષ્ઠ છે તે સમુદ્ર છે, તેમાથી વધુ ભરાય તો પણ કોઈ નુકસાન નહીં" થાય, ચોરશ્રેષ્ઠ બોલ્યો, "વાત તો સાચી છે તે સપત્તિનો સમુદ્ર છે,- પણ દિલ તો દરિયાવ નથી તે પૈસાનો એટલો લોભી છે કે જો આપણે એને ત્યા ચોરી કરીશુ તો તે કાલે જ ઝેર ખાઈ મરી જશે માટે ચોરી કરવી જ હોય તો શ્રેષ્ઠકુમાર જબુકુમારને ત્યા જવુ જોઈએ તેને ત્યા. સપત્તિનો પણ સાગર છે તેમ પોતે દિલનો પણ સાગર છે આજે જ તે.

આઠ કલાકની ભેટ લઈને આવ્યો છે એને તાપી લઈશું તો ય ત્યાં ખાઈ પારી નહિ. પેલા ચોરમાં પણ કેટલો વિવેક હતો હું માનું છું આજના લાગુકારોમાં પણ આટલો વિવેક નહી હોય.

તમે નારાજ ન થાઓ તો એક વાત પૂછી લઉં. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવે છે ત્યારે તમારું લક્ષ્ય શું હોય છે? એ કે એ બહુ ગરીબ છે માટે એની પાસેથી વધુ લેવું ન જોઈએ? જી નહી. ત્યારે તો તમારું એક જ લક્ષ્ય રહે છે કે મારી દુકાને આવેલા ગ્રાહકનું ખિસ્સું કેમ ખાલી કરી લેવાય!

તમે જો જીવનના કલાકાર બનવા ચાહતા હો તો તમારે નહિ પરંતુ પોતાની ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. એમ તો આ વીસમી સદીમાં ઘણું ખરું પરિવર્તન થયું છે. પહેલાં તમે દીવડાનો ઉપયોગ કરતા હતા એમાં તેલ પૂરવાની ઝંઝટ હતી, તે પછી ફાનસ આવ્યું પછી ગેસ-બત્તી (પેટ્રોમેક્સ) આવી અને હવે તો વીજળી અને ટ્યુબલાઈટ આવી. નાનકડું એવું બટન દબાવ્યું કે ચારેય બાજુ પ્રકાશ થઈ જાય.

પહેલાં બહેનો કલાકો સુધી ચૂલા ફૂંકતી હતી. તેમાંય વળી ધુમાડાને લઈને આંખો બળતી હતી પણ હવે તો ગેસના ચૂલા આવી ગયા છે એને લઈને ચૂલાની ખટપટ મટી અને ધુમાડાની તકલીફ પણ ગઈ. કેટલાક કહેશે તો કૂકર પણ આવી ગયાં છે જે એક કલાકમાં જ તમને દાળ, ભાત, શાક તૈયાર કરી આપે છે. તેને સારુ હાથ પણ ચલાવવાની હવે જરૂર નથી. હા પણ રોટલી ચાવવાની તમને મહેનત જરૂર પડે છે. હવે એવા મશીનની પણ તમારે જરૂર છે જે રોટલી મોઢામાં મૂકી દે અને દાંત-ઓ પણ પીસી આપે. (સભામાં હસાહસ)

રોટલી ચવડાવવાનું તો નહી પણ મોં ધોવાનું મશીન આવી ગયું છે. હમણાં જ મેં છાપામાં આવી ખબર વાંચી હતી. બ્રશની સાથે બેટરી લગાવી દેવાથી બ્રશ પોતે દાંત સાફ કરી દે છે. મશીનયુગે તમારામાં કેવું પરિવર્તન લાવી દીધું છે! તમારી ભોજનવિધિમાં પણ કેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે. પહેલાં પાટલે થાળી રાખી ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાતી હતી. જ્યારે હવે તો ટેબલ ખુરશી પર બેસી કાંટા અને ચમચા વડે ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાય છે. રહેણી-કરણી જીવન-નિર્માણ બધાંમાં પરિવર્તન આવ્યાં છે પણ આપણે એ જોવું છે કે જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે કે નહી. જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે બાહ્ય પરિવર્તન થયું છે પરંતુ માનવીની વિચાર-ધારામાં અને એની વૃત્તિમાં કશું જ પરિવર્તન નથી થયું

બળવાન નિર્બળોને, અમીર ગરીબોને અને સાધનસપન્ન સાધન-હીનોને ક્યરી જીવિત રહી શકે છે, એ ભાવનામા જરા સરખુ ય પરિવર્તન આવ્યું નથી હજારો વર્ષોથી જે રીતે આપણે વિચારતા આવ્યા છીએ, તેથી એક તસુ પણ આપણે આગળ વધ્યા નથી હજારો વર્ષો પહેલા આપણે સમજતા હતા કે, ક્રોધ વડે બીજાઓ પર વિજય મેળવી શકાય છે, આજે પણ આપણે એવુ જ માનીએ છીએ એકવાર નહી પરતુ હજારોવાર આપણે એ જોતાં આવ્યા છીએ કે ક્રોધથી મળેલો વિજય થોડી જ વારમા હારમા પલટાઈ જાય છે, તો યે આપણે એ માન્યતામા પરિવર્તન લાવી શક્યા નથી માનવી જ નહી, પરતુ મોટા મોટા શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો પણ તેવા જ પુરાણા ખ્યાલોમા રાચી રહ્યા છે તેઓ આજે પણ એમ જ માને છે કે શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો નિર્બળ રાષ્ટ્રોને દબાવીને જીવિત રહી શકે છે ઇતિહાસે હજાર વાર બતાવ્યું છે કે તમારા ,આ સ્વપ્નો ભૂલભરેલા, ખોટા છે બીજાને દબાવી અથવા પાડીને ઉપર આવનાર સ્વય નીચે સરી પડે છે, પરતુ ઇતિહાસના આ સત્યની મોટા રાષ્ટ્રોએ સદૈવ ઉપેક્ષા કરી છે અને શસ્ત્ર-શક્તિ પર ભરોસો રાખી તેઓ નાના રાષ્ટ્રોને હડપવા તલસી રહ્યા છે

જીવનની કલા શીખવી હોય તો તમારે, તમારી જાતને બદલવી પડશે મનોવૃત્તિઓમા ફેરફાર કરવો પડશે આજથી તમારે વિચારવુ જોઈએ કે આપણને જે બળ મળ્યુ છે તે નિર્બળોને સતાવવા માટે નહી, તેમનુ રક્ષણ કરવા માટે મળ્યુ છે જે સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ગરીબ પાડોશીઓ અને સાધન-હીન સહધર્મીઓને ઉપર લાવવા માટે મળી છે જીભ આપણને બીજાની નિદા કરવા માટે નહી, પરતુ સદ્‌ગુણસપન્ન મહાપુરુષોના ગુણ અને ગૌરવગાન કરવા મળી છે

જેણે બીજાના દુખો મટાડવા એક પગલુ ઉપાડ્યુ છે, દુનિયાએ એને પોતાના માથે બેસાડ્યો છે એનુ એક એક હાડકુ પણ હીરા જેવુ મૂલ્યવાન લાગે છે. એકવાર રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી દિલ્હીમા એક ડૉક્ટરની પાસે દાત કઢાવવા ગયા એક પ્રમુખ સાહિત્યકાર પણ તેમની સાથે ગયા હતા જ્યારે તેઓ આશ્રમમાથી ઉપડ્યા ત્યારે એક આશ્રમવાસી હરિજન સેવકે સાહિત્યકારને કહ્યુ "ભાઈ, તમે ગાધીજી સાથે જાઓ છો ગાધીજીનો દાત ડૉક્ટર કાઢશે, તે લઈ લેજો અને મને આપી દેજો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે બાપુની સ્મૃતિમા હુ એને સદૈવ માની પાસે જ રાખીશ"

ગાધીજી દવાખાને પહોચ્યા ડૉક્ટરે ઊભા થઈ ગાધીજીનુ અભિનદન

કર્યું અને બાપુને પૂછ્યું 'અહીં આવવાની કયા કારણે તસ્દી લીધી ?' હસતાં હસતાં બાપુએ જવાબ વાળ્યો "આ દાંત પીડા દે છે તે કઢાવવો છે." ડૉક્ટરે કહ્યું, "જે બીજાને પીડા દે તેને તો કાઢવો જ જોઈએ. અંગ્રેજો ભારતવાસીઓને પીડી રહ્યાં છે તેથી તમે એમને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવા માગો છો." બાપુએ કહ્યું "તમે સાચું જ કહ્યું છે. ભારત તો મારું શરીર છે. એક પણ ભારતવાસી દુઃખમાં હોય તો આ વૃદ્ધ શરીર એને સહન કરી શકતું નથી." ડૉક્ટરે હવે એમને ઈન્જેક્શન લગાવ્યું. મોંના પેઢાંને સુન્ન કર્યાં અને પછી એમની હલતી દાઢ ખેંચી કાઢી. દાંત કઢાવી લીધા બાદ ગાંધીજી તો આશ્રમમાં પાછા ફર્યા.

પેલા સાહિત્યકાર હજુ દવાખાને જ રોકાઈ રહ્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી એમણે ડૉક્ટરને કહ્યું "ગાંધીજીનો પેલો કાઢેલો દાંત મને સોંપી દો." ત્યારે ડૉક્ટરે જવાબ વાળતાં કહ્યું, "જી નહીં. આ દાંત તો અહીં જ રહેશે." આ જ વખતે ત્યાં પાસે ઊભેલા કંપાઉન્ડરના દિલમાં પણ ખળભળાટ થયો કે બાપુનો દાંત હું જ લઈ લઉં. જ્યારે પેલા સાહિત્યકાર ભાઈ વિચારી રહ્યા હતા કે, એ દાંત મારા કબજામાં આવી જાય. બાપુનો દાંત લેવા માટે ત્રણેય જણા મથામણ કરી રહ્યા હતા. તમારા દાંત પણ પડતા જ હશે ત્યારે શું એ દાંત લેવા કોઈ બીજું મથામણ કરે છે ખરું ? મથામણની વાત તો દૂર રહી પણ ખાતાં ખાતાં કદાચિત તમારો દાંત પડી જાય તો તમારી ઘરવાળીને કહો કે "આ દાંત પેલા ઘરેણાંની ડબ્બીમાં મૂકી રાખો" ત્યારે એ ઘરવાળી કહેશે કે "જાવ પેલી કચરાપેટીમાં ફેંકી આવો. બસ આ જ કિંમત છે એને તમારી !"

પરંતુ ગાંધીજી તો જીવનના કળાકાર હતા. એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશવાસીઓના હિતાર્થે સમર્પી દીધું હતું તેથી એમના દાંત માટે ડૉક્ટર, કંપાઉન્ડર અને સાહિત્યકાર ત્રણેય મથી રહ્યા હતા. સાહિત્યકારે જોયું કે દાંત હમણાં મળે તેમ નથી. તેથી તે પાછો ફર્યો અને સાંજવેળાએ ફરી ડૉક્ટર પાસે ગયો અને કહ્યું "ડૉક્ટર સાહેબ, દાંત આપી દો ગાંધીજી પોતે મગાવી રહ્યા છે." આથી ડૉક્ટરે તે તેમને સુપ્રત કરી દીધો. રાત્રે તેમણે પોતાના દોસ્તોને આ વાત જણાવી તો તેમાંના એકે કહ્યું કે એ મને જ આપી દો. હું એના બદલામાં એક હજાર રૂપિયા આપું. બીજાએ બે હજારની ઓફર મૂકી ત્યારે વળી ત્રીજાએ દસ હજાર દેવાની તત્પરતા દાખવી. પરંતુ પેલા સાહિત્યકારે કહ્યું, "જી નહીં એ બની શકે તેમ નથી. ગાંધીજી સાથે જીવ-

કપટ કરવું એ અશક્ય છે તો તેમના દાંત સાથે પણ છળ-કપટ કરી શકાય નહીં આ દાંત તો એક હરિજન એ રૂ. મંગાવ્યો હતો, તે તેને જ આપીશ અને બીજે દાડે તે દાંત પેલા હરિજન સેવકને સોંપાઈ ગયો '

આ દાંતની વાત છે હું તો કહીશ કે આ દાંત નહીં, જીવનના કલાકારની વાત છે જે આ કળા શીખ્યો છે, એના હાડકાને માણસ સુવર્ણ પાત્રમાં સાચવે છે તે વીતરાગ દેવો કે તીર્થંકર દેવો જ્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એમના ભૌતિક દેહના સંસ્કાર માટે સ્વયં ઇન્દ્ર ચાલીને આવે છે વીતરાગી જ જીવનના સાચા કળાકાર છે

આપણને જીવન મળ્યું છે તો જીવનના સાચા કળાકાર બનીએ અને એક દિવસ વીતરાગ અવસ્થા પામી જીવનની શાશ્વત શાંતિ મેળવીએ '

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુંબઈ

એક વાર ગાંધીજી ' જોનિસબર્ગ 'થી કોઈ અન્ય સ્થાન પર જઈ રહ્યા હતા, તેમની રેલ્વેની મુસાફરી બાર કલાકની હતી એ સમયે મિ પોલાક નામના એક અંગ્રેજે રસ્કિનનું " અ ટુ ધિસ લાસ્ટ " નામનું એક પુસ્તક આપતા કહ્યું —

" આપ બાર કલાકની મુસાફરીમાં આ પુસ્તક વાંચી જજો "

—મહાત્માજીએ તેને વાંચ્યું, તેમણે તે પુસ્તક વાંચ્યા બાદ ' સર્વોદય ' એવું નામ આપ્યું આ પુસ્તકનો તેમના પર એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે તેણે ગાંધીજીને બેરિસ્ટરપણું છોડાવીને મહાત્મા બનાવી દીધા ! જીવનપર્યન્ત તેમણે સાદાઈ સ્વીકારી, અને તેઓ જગવિખ્યાત બન્યા

અધ્યાત્મવાદનું મધુરું સંગીત લઈને પર્વાધિરાજ આવી પહોંચ્યો છે. આ ત્યાગની ઉવાની લહેરો ત્યાગનો સંદેશ આપી રહી છે તે કહે છે આપણે ભોગોને તજી ત્યાગ ભણી પગલાં માંડીએ અંધારેથી અજવાળાં તરફ જઈએ શરીરથી બહાર નીકળી આત્માના દર્શન કરીએ. તમે પર્યુષણ પર્વ ઊજવી રહ્યાં છો પરંતુ એનો ઉદ્દેશ શું છે તે તમે વિચાર્યું છે ક્યારેય ? આ આત્મ-પ્રકાશના પર્વ દરમ્યાન આપણે વિચારીએ કે હું કોણ છું, મારું જીવન શું છે અને જીવનનું લક્ષ્ય શું છે ?

આ વિષયમાં ઘણું અજાણ મનુષ્યો છે એ સૌને જો પૂછવામાં આવે કે તમે સૌ જીવી તો રહ્યાં છો તમારી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા બતાવે છે કે તમારામાં જીવન ધબકે છે તમે જીવી રહ્યા છો પરંતુ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે ?

પ્રશ્ન કોઈ ઉખાણાં-પહેલીઓ નથી. કોઈ ભગવતી સૂત્રનો ગહન પ્રશ્ન નથી કે તમારે ભીંત સામે જોવું પડે. તેમ આ પ્રશ્ન કોઈ સ્વર્ગ અથવા પાતાળની સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી સ્વર્ગ ને નરકના પ્રશ્નો તો તમે ઘણા ચર્ચ્યા છો અને એનું સમાધાન પણ કરી શક્યા છો પરંતુ હું તમને સ્વર્ગે જવાનો પ્રશ્ન પૂછતો નથી. તેમ નરકની ઊંડાઈ માપવાનું પણ હું કહેતો નથી. સાવ તો નાનો એવો પ્રશ્ન છે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે !

પરંતુ તમે સૌ આ નાનકડો પ્રશ્ન સાંભળીને મૂંગા કેમ થઈ ગયા ! લાગે છે કે એનું સમાધાન તમારી પાસે નથી. તમે કદી આ બાબત વિચાર્યું જ નથી દુકાન કઈ રીતે સારી ચાલે, પડોશી કરતાં મારી દુકાને વધુ ઘરાકી કેવી રીતે રહ્યા કરે એ બાબત તમે જરૂર વિચારી છે દીકરાને ડૉક્ટર, વકીલ, બેરિસ્ટર કે એન્જિનિયર બનાવવો છે પણ તમે વિચારો છો અને પછી

એને માટે કેટલા કરવરની થેલી લાવે એવી વહુ સાથે એના લગ્ન કરવા છે એ પણ તમે વિચાર્યું છે. ગ્રામપંચાયતમા સરપંચ બનવુ, મુખરાઈ, ધારાસભા કે લોકસભાની ચૂંટણીમા વિજયી કેમ બનવુ એ પણ તમે વિચારી લીધુ છે, પરંતુ ફક્ત નથી વિચાર્યુ એ કે મારા જીવનનુ લક્ષ્ય શુ છે?

જીવનયાત્રા તો આપણે કરી જ રહ્યા છીએ, પણ આપણને પોતાના લક્ષ્યની ખબર નથી આ આપણી કેવી વિડબણા છે? દાખલા તરીકે એક ભાઈ સ્ટેશને ગયા ગાડી આવી અને તે ડબ્બામા બેસી ગયા એ જીને સીટી મારી ગાડી છૂટવાની તૈયારીમા હતી કે, એની નજીક બેઠેલા માણસે એને પૂછ્યુ કે ભાઈ ક્યા જવુ છે? તો એણે જવાબ વાળ્યો, 'ભાઈ મને એની ખબર નથી કે મારે ક્યા જવુ છે!' આવી વ્યક્તિને તમે બુદ્ધિમાન કહેશો ને? નહી, તમે તો કહેશો એ તો પહેલા નબરનો બુધ્ધુ છે એને ભાન નથી કે એને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવુ છે! તે તો બુધ્ધુ જ થયો ને! તો આ વાત એના જેવી થઈ સભવે છે કે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર આવો ને એક પણ આદમી તમને નહી મળે પરંતુ જીવન રૂપી સ્ટેશન પર તો હજારો લોકો મળી જશે, જેઓ જીવન–રેલમા બેસી ચૂક્યા છે અને કેટકેટલા પચીસ–પચાસ સ્ટેશનો પાર કરી ચૂક્યા છે તેમાય વળી કેટલાકોએ તો સિત્તેર–પચોત્તેર સ્ટેશનો જોઈ લીધા છે, પરંતુ એમને હજુ સુધી ખબર નથી કે એમને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવુ છે એવાને તે વળી શુ કહેવુ!

તમે અહી બેઠા છો, તો બોલો અથવા ન બોલો, હુ નથી માની શકતો કે તમે જીવનનુ લક્ષ્ય નિશ્ચિત કર્યુ જ નથી તમારામા કેટલાક એવા પણ હશે જેમણે પોતાના જીવનનુ લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધુ છે તમે જ્યારે વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે પોતાનુ લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધુ હતુ કોઈએ પોતાનુ લક્ષ્ય એમ નક્કી કર્યુ હશે કે, મારે સારા વકીલ બનવુ છે અને એથી એણે વકીલાતની લાઈન લીધી હશે કોઈએ એજીનિયર બનવાનુ નક્કી કર્યુ હશે તો એણે એજીનિયરીગની લાઈન લીધી હશે કોઈએ ડૉક્ટર બનવુ હશે તો એણે મેડિકલ લાઈન લીધી હશે કોઈએ લક્ષ્મી એકઠી કરવી હશે તો એણે કૉમર્સ લાઈન લીધી હશે વળી તમારામાના કેટલાકોએ પોતાનુ લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યુ હશે કે આપણે લક્ષાધિપતિ બનવુ છે, શહેરમા પાચ માળનુ મકાન બાધવુ છે અથવા મરીન ડ્રાઈવ ઉપર બગલો બાધવો છે વળી બે ચાર મોટરો પણ રાખવી છે

પરંતુ તમારા આ બધા લક્ષ્યો તમને એક મજિલ સુધી પહોચાડી

શકે છે એ તમને તમારા જીવનની સાચી મંઝિલ સુધી તો નહીં જ પહોંચાડે. પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્ય સુધી પહોંચ્યા બાદ તમને અનુભવ થશે કે તમે સાચા લક્ષ્ય ભણી તો ગયા જ નથી. તે દિવસે તમે વિચારતા થશો કે લક્ષ્ય નક્કી કરવામાં ઘણી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. એક વ્યક્તિને સાતસો રૂપિયા માસિક પગાર મળે છે તે ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠો હતો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ કરવાથી તને શો લાભ થશે? એણે કહ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ થવાથી મને દોઢ હજારનો પગાર મળશે. આના પછી એક બીજી પરીક્ષા પાસ કરીશ તો મને બે હજાર મળતા થશે.

આ વ્યક્તિનું જીવન-ધ્યેય બે હજાર માસિક પગાર મેળવવાનું છે પણ હું તમને પૂછું છું કે બે હજાર રૂપિયા માસિક મેળવવા છતાં શું એના જીવનમાં પૂર્ણ શાંતિ હશે ખરી? શું પછી એના જીવનમાં કોઈ ઇચ્છા નહીં રહે? શું બે હજાર મેળવનારાઓ સૌ કોઈ સુખી છે? અરે બે હજાર તો શું દસ દસ હજાર મેળવનારા પણ ક્યાંય બંગલા ને કાર કરતાં ઘણા આગળ ગયા છે. એનો અર્થ એ થયો કે જીવનના સાચા લક્ષ્યબિંદુને આપણે વિસરી ગયા છીએ.

જે માણસની પાસે ઉચ્ચ ધ્યેય હોતું નથી તે વિલાસી બની જાય છે. વિલાસ જ્યારે એની ચરમ સીમા ઉપર પહોંચે છે ત્યારે એ વિનાશને નિમંત્રણ આપે છે. અતિવિલાસ એ માણસમાં રહેલી માનવતાને પણ મારી ફેંકી નાખે છે અને ત્યારે એનું અધઃપતન થાય છે. આધુનિક જીવન એટલા માટે ભમી ગયું છે કે માનવી પાસે સાચું લક્ષ્ય નથી. ભૌતિક સૌન્દર્યનો ઝગમગાટ એના જીવનનું લક્ષ્ય બની ગયું છે પરંતુ તે અધ્યાત્મના જ્ઞાનથી વંચિત બન્યો છે. એટલે ભૌતિક પક્ષે એણે જેટલો વિકાસ સાધ્યો છે તેટલો અધ્યાત્મનો નહીં. બન્ને વચ્ચેની ખાઈ ઊંડી ને ઊંડી થતી જ ગઈ છે. છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ અંતર ખૂબ વેગપૂર્વક વધતું જ ગયું છે. આજે માનવીના હાથમાં જેટલાં ઘાતક શસ્ત્રો આવ્યાં છે તેટલાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે નહોતાં ને એમની મારણશક્તિ હજાર ગણી વધી ગઈ છે.

એટલે જ માનવીની સ્થિતિ આજે વગર સરનામાવાળા પત્ર જેવી બની ગઈ છે. એક વ્યક્તિ પોતાના મિત્રને પત્ર લખે છે. કાગળ સુંદર છે. વેલ બુટ્ટાવાળા આર્ટ પેપર લીધા છે. અક્ષર પણ સુંદર છે. મધુર શબ્દોમાં ઘણા સ્નેહપૂર્વક એણે મૈત્રીભર્યો પત્ર લખ્યો છે. એના ઉપર

શબ્દે સ્નેહ વરસી રહ્યો છે કે, વાચનારના દિલમા પ્રેમનો ઉમળકો જાગે. આવુ લખ્યા પછી એણે પત્રને સુદર કવરમા બધ કર્યો એના પર પોતાના મિત્રનુ નામ પણ લખ્યુ, પરતુ જલ્દી જલ્દીમા શહેર અને જિલ્લાનુ નામ લખવુ ભૂલી ગયો અને એણે પેલો પત્ર ટપાલપેટીમા નાખી દીધો. હવે તમે જ કહો, પત્ર ધારેલા સ્થાને પહોચી જશે ખરો ને? ના, નહી. એના મિત્રના હાથમા તે પત્ર પહોચી શકશે નહી, કારણ કે એણે પત્રનુ નિશ્ચિત લક્ષ્ય લખ્યુ નથી.

બસ એવી જ રીતે માનવીએ જીવનની સજાવટમા કશી ઉણપ રાખી નથી, શરીરને કોટ અને પેટ વડે સજાવ્યુ છે હાથ ઉપર દોઢસોનુ ઘડિયાળ બાધ્યુ છે, તે પણ રેડિયમ ધરાવતુ ઘડિયાળ છે મગજને એણે વિવિધ વિદ્યાઓ વડે સજાવ્યુ છે ઇતિહાસ, ગણિત, ભૂગોળ અને અગ્રેજીનુ સારુ શિક્ષણ મેળવ્યુ છે આટઆટલી સજાવટ કર્યા છતા એણે જીવન રૂપી પત્ર ઉપર જો સરનામુ કર્યું ન હોય, કે લક્ષ્ય નક્કી ન કર્યું હોય તો તે પણ પેલા પત્રની જેમ ભટકતો જ રહેશે

ચિત્રકાર પીછીને હાથમા લે તે પહેલાં જ એના મગજમા ચિત્રની કલ્પના આવી ગઈ હોય છે ચિત્ર ચિત્રપટ ઉપર તો પાછળથી ઊતરે છે જે ચિત્રને ચિત્રકારે પહેલા પોતાની કલ્પનામા ચિત્રિત કરી લીધુ હોય તે જ ચિત્ર સુદર બની શકે છે એક કુભાર જ્યારે પણ કળશ ઇત્યાદિ બનાવવા બેસે છે ત્યારે એના ઘાટની રચના એના મગજમા પહેલેથી જ આકાર પામી ગઈ હોય છે જીવનનુ નિર્માણ કરવુ હોય તો એનુ લક્ષ્ય પણ આ રીતે પહેલેથી જ નિશ્ચિત કરી લેવુ જોઈએ.

હવે આપણે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય શુ હોઈ શકે એ ઉપર વિચાર કરીએ માનવી માનવ બને એ જ એના જીવનનુ સુદર લક્ષ્ય છે આપણે આપણા નિજસ્વરૂપમા સપૂર્ણપણે આવી જઈએ, વિભાવ દશાને છોડી સ્વભાવમા આવી જઈએ એ જ જીવનનુ શ્રેષ્ઠ લક્ષ્ય છે અનત-અનત કાળથી આત્મા ક્રોધની પરિણતિમા લિપ્ત છે તે ક્રોધથી ઉન્મુક્ત થઈ, ક્ષમામા પરિવર્તન પામે, અહંકાર તજી આપણે વિનય તરફ જઈએ, માયા અને છળકપટ તજી સરળતા અપનાવીએ અને લોભ તજી નિર્લોભી બનીએ. આમ આપણે આપણી જાતને બદલી નાખીએ ત્યારે આપણુ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. રોજ માળા ફેરવનારાઓને હુ કહીશ કે માળા ભલે ફેરવો, એ સારી

વસ્તુ છે પરંતુ માળા ફેરવવા સાથે તમારા સ્વભાવને પણ ફેરવો એ જરૂરી છે તમારી પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવો નાની નાની વાતમાં ક્રોધી થવાની જો તમારી પ્રકૃતિ હોય તો એને શાંતિના વાતાવરણમાં બદલી નાંખો. તમે જો તમારા સ્વભાવને ફેરવશો નહિ તો માળા ફેરવવા માત્રથી કોઈ સુપરિણામ નહિ આવે.

અનંત-અનંત કાળથી આપણા જીવનમાં શૈતાનિયતે સ્થાન મેળવ્યું છે તો હવે એમાં ઇન્સાનિયત પ્રગટાવો તમે તમારા જીવનમાં કઈ રીતે ફેરફાર લાવી શકો એ નીચેની નાની એવી વાતથી જાણી શકશો.

એક માણસ ગરીબાઈમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. દીકરી એની મોટી થઈ ચૂકી હતી. એના વિવાહની ચિંતા એને ચેન પડવા દેતી ન હતી. જ્યાં જ્યાં એ દીકરીના પ્રશ્નને લઈને પહોંચતા ત્યાં ત્યાં એની સામે સામો જ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેતો કે દીકરીની સાથે તમે શું આપશો? આજે કન્યાને કોઈ જોતું નથી સૌ કોઈ જુએ છે કે તે કેટલી વજનદાર થેલી લઈને આવશે. આજના સગપણ અને સંબંધો ઇન્સાનથી નહીં પણ પૈસા વડે જ બંધાય છે. પહેલાં તો તમે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરશો કે છોકરો તો હજુ ભણે છે એટલે આવતા ચાર વરસ સુધી તો કોઈ ઇરાદો નથી આ બહાના-બાજી પાછળ એક રહસ્ય છુપાયેલું છે કે જેને લઈને તે કહી નાખે કે તે કેટલું નાણું આપવા ઇચ્છે છે અથવા આપી શકશે? જો તે એમ કહી દે કે પચ્ચીસ હજાર આપીશ તો તરત તમે કહી બેસશો કે ભાઈસાહેબ હજુ હમણાં એક અઠવાડીયા પહેલાં જ અમુક ગામેથી ફલાણા સાહેબ આવ્યા હતા તેઓ પણ આગ્રહ કરી રહ્યા હતા કહેતા હતા કે કન્યાની સાથે રૂા. બાવન હજાર રોકડા ગણી આપીશ. વળી એણે ઊઠતાં ઊઠતાં એમ પણ કહ્યું કે મારી સ્થિતિ તો નથી પણ તમે કહેશો તો દસ હજાર સુધી કરી શકાશે પહેલાં પશુઓ માટે આવી બોલીઓ બોલાતી પણ આજે તો હવે કન્યાઓ માટે પણ આવી બોલીઓ થવા લાગી છે અને જે વધારે આપશે તેની જ જોડે સગપણ નક્કી થશે. પછી તમે એને કહેશો સાહેબ જુઓ લેવું દેવું તો તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે છે આપનું ઘર મોટું છે આપ આપના ઘર પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશો. આ પણ એક કળા છે એને બીજે ચઢાવી એનું ખિસ્સું ખાલી કરવાની આ કળામાં તો તમે ખરેખર પાવરધા છો (સભામાં હસાહસ)

તમે વળી પેલા પાસે સ્પષ્ટતા કરી લ્યો છો કે જુઓ અમારો પરિવાર મોટો છે ઘર પણ મોટું છે જાનમાં વધુ માણસ લાવવાનો અમારો ઇરાદો

નથી તો પણ, હા, એમના જેવી પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ તો થવાની જ, તમને વધુ તકલીફ દેવા ઈચ્છતા નથી, પણ હા, જાનૈયાઓ માટે વ્યવસ્થા સારી રાખજો. ફક્ત પીનારાઓને દારૂ, અને ચલાવનારાઓને ગાંજા, તેની સાથે થોડો નાસ્તો આપજો. બપોરે ભાંગ પીનારાઓને ભાંગ અને મીઠાઈ વગેરેની વ્યવસ્થા તો તમે કરશો જ. પણ ગોળ, ફૂટ પાર મગાવી લેજો, કારણ કે ગરમી કેટલી પડે છે. દાતણ-પાણીનો ઇંતેજામ તો જોઈએ જ. તો એકાદ બૂટ પોલીશવાળાને પણ બોલાવી રાખજો, વગેરે.

હા, તમે તો એવું જ ઇચ્છો છો કે કન્યાવાળો પોતાનું મકાન લીલામ કરી તમને બધું આપી દે. આ કન્યાવિક્રયની પ્રથાએ તમને કેવા નાચીને પટક્યા છે! એક કવિ કહે છે.

भारत से अब तो देख लो
धर्म रवाना हो गया।
किसको सुनाऊं, भाइयों खतरा जमाना हो गया।
लड़के का बाप पूछता कन्या के साथ होगे क्या।
मोटर बिना तो ब्याह मुश्किल कराना हो गया॥

સામાજિક પ્રથા સમાજ માટે આજે શૂળ બની રહી છે. તેમ છતાં તમે એમને જમાનો ભાર માની અને અપનાવીને બેઠા છો. હા, તો હું કહી રહ્યો હતો કે તે ભાઈની દીકરી જેમ-જેમ મોટી થતી રહી હતી તેમ તેમ એની ચિંતા પણ ઘેરી બનતી જતી હતી. જે કોઈ એને મળતું, તે સૌ મોં ફાડીને જ વાત કરતું. આખરે એણે એક ગરીબ છોકરાને જોયો. એને વાત કરી. તેણે થોડામાં જ સંતોષ માન્યો. અરે, ગરીબ તો થોડામાં જ સંતુષ્ટ બની જાય છે. પણ અમીરની તો વાત જ કરવી નથી!

પેલા ગરીબ છોકરાએ પોતાની સંમતિ આપી. તો પણ લગ્ન માટે તો નાણાંની જરૂર તો હતી જ. તે એક શાહુકાર પાસે ગયો. તેણે પોતાની સમસ્યા એની પાસે રજૂ કરી અને બારસો રૂપિયા માગ્યા. શેઠે એક ચિઠ્ઠી લખાવી એના ઉપર દસ્તખત કરાવી લીધા અને રૂપિયા ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈને તે ગરીબ માણસ ઘેર આવ્યો. લગ્નસમારંભ આટોપ્યો. પછી એ કમાણી કરવાની મહેનતમાં લાગી ગયો. કારણ કે એના ઉપર વ્યાજનો ભાર વધતો જતો હતો. એક તો ગરીબ હોય અને આવી રીતે કરજ કરી લગ્નમાં નાણાંનો ફુગાવો કરવો તે કેટલું અહિતકર છે! સાથી અને સંબંધીઓ લાડવા ખાઈ જશે, પરંતુ કરજનો ભાર ઓછો કરવા કોઈ નહીં આવે.

શેઠની વહારે આવી રહ્યો હતો. માટે એણે જેમ-તેમ કરીને પણ રૂપિયા એકઠા કર્યા. પહેલાં વ્યાજ ચૂકવ્યું અને પછી સો-સોની ચાર નોટ લઈ શેઠ પાસે ગયો. એને જોઈ શેઠ રાજી રાજી થઈ ગયો. તમારો પણ કરજદાર જ્યારે રૂપિયા લઈને આવે છે ત્યારે તમે કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો એ પણ કોઈ સ્વધર્મીને ઘેર આવતો જોઈ એટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો ! ખરા ? એણે શેઠના હાથમાં રૂપિયા મૂક્યા અને કહ્યું : ગણી લો શેઠ અને મને મારી પેઢી ચિઠ્ઠી આપો ! શેઠે રૂપિયા ગણ્યા અને ચિઠ્ઠી લેવા અંદર ગયા.

માનવીનું મન માખી જેવું છે. કદી તો એ સુંદર ફૂલો પર જઈ બેસે છે તો બીજી જ ક્ષણે ગંદકી પર પણ જઈ બેસે છે. કદી નૈતિકતા અને સદાચારથી સુવાસ લે છે તો કદી અનીતિ તરફ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. શેઠ અંદર ગયા. આ બાજુ પેલા ભાઈનું મન બદલાયું અને એનામાંથી નીતિની સુવાસ ઊડી ગઈ અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો. એણે સો-સોની બે નોટો ઉપાડી ગજવામાં સેરવી દીધી. શેઠ આવ્યા. ચિઠ્ઠી આપી કે પેલા ભાઈ ઝટ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. એનું મન કહી રહ્યું હતું કે આજે તેનો ઘણો મોટો વિજય થયો છે. કેવી ધૂળ ફેંકી શેઠની આંખોમાં ! એમણે હજારોની આંખોમાં ધૂળ નાખી હશે પણ આજે તો એ પણ ફસાઈ ગયા. એનું દિલ ખૂબ ઊછળી રહ્યું હતું તે જ વેળા એક નોટ બોલી : એ ઇન્સાન, તું ખુશ થઈ રહ્યો છે. તારો વિજય થયો છે પરંતુ હું માનું છું કે આજે તારો ઘણો મોટો પરાજય થયો છે. તેં એની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી નથી પણ તારી જ આંખોમાં એ ધૂળ ભરી છે તેથી જ તે સત્ય અને અસત્યના ભેદને જોઈ શકી નથી.

તે આગળ વધી રહ્યો હતો અને છાતીએ દબાયેલી નોટોમાંની એક નોટ કહી રહી હતી : અમે સદા તારી પાસે રહેવાના નથી. તું માને છે કે તું બસો રૂપિયા કમાયો છે પણ હું કહું છું કે તેં આજે તારી ઇન્સાનિયત વેચી મારી છે ? સાચો અને કરોડોથી પણ મોંઘી છે. છાતીએ દબાયેલી નોટોનો અવાજ બની તરી રહેલા દિલે સાંભળ્યો અને એ માણસ પાછો ફર્યો. તે શેઠની પાસે આવ્યો અને સો-સોની બે નોટ આપતાં કહેવા લાગ્યો. હું પહેલાં આવ્યો ત્યારે શેતાન બનીને આવ્યો હતો અને હવે સાચો ઇન્સાન બનીને પાછો ફર્યો છું. આ બે નોટ સંભાળો. મારી ભાવના મારા પર કોપી રહી છે. આ નોટ મને પીડા દઈ રહી છે. શેઠે આ દૃશ્ય જોયું તો એનું દિલ પણ ગદ્‌ગદ્‌ થઈ ગયું.

બસ, તમે પણ આ જ રીતે પાછા ફરો તમારુ હૃદય જો અનીતિ તરફ જઈ રહ્યું હોય તો તમે એને ન્યાય તરફ વાળો એ જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય છે તમે અજ્ઞાનના અધારાથી જ્ઞાનના અજવાળા ભણી આવો મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી વળો ભગવાન મહાવીરે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય બતાવતાં ફરમાવ્યુ હતુ કે

"अन्नाणं परियाणामि नाणं उवसपवज्जामि ।"

જ્યારે તમે એકાતમા બેસો ત્યારે વિચારજો કે અમારા પગ અપગોના પગ બનો, અમારી આખો આધળાની આખો બનો, અને દુ ખ અને શોકમાં આસુડા સારતા ગરીબો માટે સાન્ત્વના દેવામા અમારી જીભનો ઉપયોગ થાઓ. ગરીબો અને રોગીઓની સેવા માટે આપણો પરસેવો વહે લોહીના અભાવે જ્યારે કોઈનો દેહ દુર્બળ બન્યો હોય અને મૃત્યુશૈય્યા પર તે પડેલો હોય, અને તેને માટે જો રક્તની જરૂર હોય તો તે વખતે મારુ રક્ત એને આપી શકુ અને એને નવુ જીવન સાપડે એ રીતે વિચાર કરો આ અસ્થિ, ચર્મમય શરીરનો આથી વધુ શો સુદર ઉપયોગ થશે ? આ પ્રકાશના કિરણોવાળા વિચારો આપણા મગજને સદા આલોકિત કરતા રહે

શરીર સ્વસ્થ અને મન પ્રસન્ન રહે રોગ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત હોય, આખો પ્રકાશપૂર્ણ હોય, મુખ તેજોમય હોય, જિહ્વા થકી મૃદુ ભાષણ થાય, અને ગુણીજનોની સ્તુતિ કરતા તે થાકે નહિ

મન સારા વિચારોથી ભર્યુ-ભાદર્યુ રહે અને તે જીવનલક્ષ્યના સત્ય રાહને પિછાનતુ રહે, વળી, તે દેહની ભાવનાઓથી ઉપર આવી આત્માના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે એટલુ સ્વાર્થી ન બને કે પરહિતોને કચરી નાખે ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, લોભ, અને અન્યાયનો એમા અ કુર ન ફૂટે

સ્વસ્થ શરીર અને સ્વસ્થ મનની સાથે સ્વસ્થ બુદ્ધિ પણ જરૂરી છે. એવી બુદ્ધિ જોઈએ કે જે લક્ષ્ય ભણી દોરી લઈ જાય, બુરાઈ અને ભલાઈ, હિત અને અહિતનો વિવેક જાળવી શકે, એવી રીતે આવુ શરીર, આવું મન અને આવી બુદ્ધિ એ ત્રણેને મેળવી આપણે પોતાના લક્ષ્ય ભણી આગળ વધવુ જોઈએ

પહેલા તમે લક્ષ્યને નિર્ધારિત કરો અને પછી એમા એવા તન્મય બની જાઓ કે જેમ બાળક પોતાની રમતમા અને લોભી ધનમા તન્મય બની જાય છે પતગનો દોર લૂટતી વખતે બાળકોને જોશો તો તમે જોઈ ...

કે તેમને નથી શરીરનું ભાન રહેતું કે નથી વસ્ત્રનું ભાન. તેમને નથી લાગતી ભૂખ, કે નથી લાગતી તરસ. બસ, તમે એની જેમ જ તમારા લક્ષ્યમાં તન્મય બની જાઓ.

શું કહો છો તન્મયતા આવતી નથી? શા માટે નથી આવતી? જરૂર આવે છે જ્યારે તમે રૂપિયા ગણવા બેસો છો ત્યારે કેવી તન્મયતા તમારામાં આવી જાય છે! બસ, જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તમારામાં એવી જ તન્મયતા આવી જવી જોઈએ. જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો કરતાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારા લક્ષ્યને ભૂલો નહિ. કુતુબની સોયને તમે જાણો છો? આકાશમાં હજારો નક્ષત્રો અને તારાઓ છે એ બધામાં અધિકાધિક પ્રકાશ હોય છે પરંતુ કુતુબની સોય કેવળ ધ્રુવના તારાને જ જુએ છે. શાંત શીતળ કિરણો વડે રજનીનો અંધકાર દૂર કરનાર ચંદ્ર અને હજારો સહસ્ર કિરણો વડે વિશ્વને આલોકિત કરનાર સૂર્ય પણ ગગનમાં ફરે છે પણ કુતુબની સોય એમના ભણી જોતી નથી. બસ, તેવી જ રીતે તમારી સામે હજારો પ્રલોભનો આવે પણ તમે એમાં ડૂબજાઓ નહિ. કિન્તુ તમારી બુદ્ધિરૂપી કુતુબની સોય સદૈવ લક્ષ્ય ભણી રહે તો લક્ષ્યસિદ્ધિ અવશ્ય પામી શકશો.

ૐ — શાંતિ — શાંતિ —

ભાદરવા વદ
તેરસ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

૧૩. શાન્તિનો રાહ

ડિક્શનરીમાં હજારો શબ્દો છે એ શબ્દોની પાછળ માનવસમાજમા મતભેદ હોઈ શકે છે, પરન્તુ એક શબ્દ એવો છે જેની બાબતમાં કોઈના બે મત હોઈ શકશે નહી એ શબ્દ છે "શાન્તિ" ગુલાબની સુવાસમા, સાકરની મીઠાશમા અને મીઠાની ખારાશમા કોઈનો મતભેદ નહી હોય એક વૃદ્ધને પૂછશો તો એને પણ ગુલાબની સુવાસ પ્રિય લાગશે યુવક અને બાળક પણ એમ જ બતાવશે આ જ વાત સાકર અને મીઠા માટે પણ છે, બધા સાકરને મીઠી અને મીઠાને ખારુ બતાવશે કોઈ જો એમ કહે કે મીઠુ ગળ્યુ છે અને સાકર ખારી છે તો તમે કહેશો કે એના મગજનો સ્ક્રૂ ઢીલો પડી ગયો છે આ જ રીતે સુખને માટે પણ કોઈને મતભેદ નહી હોય

વિશ્વના અનત-અનત પ્રાણીઓ અનત યુગથી સુખને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે સુખ સારુ માનવીએ લાખો રૂપિયા એકઠા કર્યા, મોટા-મોટા મહેલો ઊભા કર્યા સુખને માટે એણે લડાઈઓ લડી પરન્તુ વિચારવુ એ છે કે સુખ માટેના એના એ પ્રયત્નોમા એને સફળતા કેટલી મળી ? આના જવાબ માટે એક કરોડપતિ પાસે પહોચો, જેના મહેલો આસમાને ટકરાઈ રહ્યા છે, જેમના બગલા સામે ચાર-ચાર મોટરકારો ફરી રહી છે, અને પૂછો, "શેઠજી, કેમ છે ? '

જરા એમના દિલમા પ્રવેશો પછી જ જવાબ મળશે, "બહારથી ઉજળા છીએ પણ અદર તો હોળીના જગ ચાલી રહ્યા છે " જો બગલા-વાળાઓ પાસેથી આવા જવાબો મળે તો પછી બિચારા મધ્યમવર્ગ અને ગરીબ -વર્ગનો પ્રશ્ન જ શો કરવો ? આનો અર્થ એ થયો કે આપણને સુખનુ નામ યાદ છે પણ એનો રાહ ભૂલી ગયા છીએ હવે તમે જ બતાવો કે જો

કોઈને મુંબઈનું નામ યાદ રહી જાય અને રસ્તો પકડે આગ્રાનો તો એ મુંબઈ પહોંચશે ક્યારે!

એક બહેન સંચારમાં વલોવવાનું કામ કરે છે. પ્રાચીન યુગનાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓ પોતાના હાથે જ વલોવવાનું કામ કરતી હતી. એ સે થક વી મળતું વેજીટેબલ નહોતું અને તેથી એમનું સ્વાસ્થ્ય કદી બગડતું નહોતું.

જ્યારથી ગૃહસ્થીના ચેપથી ગૌ-પાલન છૂટ્યું છે અને બહેનોએ હાથે શ્રમ કરવાને અપમાન સમજ્યું છે ત્યારથી જ વેજીટેબલે ઘરમાં પગ-પેસારો કર્યો છે અને એની સાથે એની સેંકડો બહેનો પણ તમારા ઘરમાં ઘૂસી ગઈ છે એ જ રોગો અને ડૉક્ટરોને આપાતી હી.

હા, તો એ બહેન સંચારે વલોવવાનું કામ કરી રહી હતી. એને બે કલાક થઈ ગયા. એનાં વસ્ત્રો પરસેવાથી ભીંજાઈ ગયાં. એનો પતિ પાસે જ બેઠો હતો. પરસેવાથી નીતરતી પત્નીને જોઈ એનું મન પણ દ્રવી ઊઠ્યું. એણે પૂછ્યું "આટલી મહેનત છતાં માખણ ન નીકળ્યું!" એ ઊઠીને ગયો અને દોણામાં જોયું તો એમાં દહીં નહોતું પણ પાણી ભર્યું હતું. એણે કહ્યું "ગાંડી! આ શું કરી રહી છે!" પત્ની બોલી "માખણ કાઢું છું." પતિએ કહ્યું "તું અનંત યુગો સુધી આમ વલોવતી રહીશ તોય માખણ આમાંથી નહીં નીકળે."

તો આમ આપણે પણ વલોવી રહ્યાં છીએ. અનંત યુગ વહ્યા પણ હજુ સુધી સુખનું માખણ મળ્યું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આપણે શું વલોવું છું કે કેવળ પાણી જ! દહીંને વલોવ્યું હોત તો સુખ ક્યારનું ય મળ્યું હોત પરંતુ સુખ મળ્યું નથી એટલે એ વિચારવું પડશે કે ક્યાંક ભૂલ થઈ રહી છે. કદી કદી જીવનમાં નાની શી ભૂલ પણ ગંભીર પરિણામ લાવી શકે છે. એટલે એક કવિએ કહ્યું છે:

ભૂલ જરા શી જબરું દુઃખ દે છે
અનુભવીઓ જન એમ કહે છે
એક અગ્નિનો તીક્ષ્ણ તણખો
ભુવન પળમાં ભસ્મ કરે છે
એક વચન અવળું વદવાથી
જંગ પછી બહુ કાળ ચલે છે

કવિએ કેવી માર્મિક વાત કહી છે. ભૂલ કદી નાની હોતી જ નથી.

આગની ચિનગારીને તમે ભલે નાની માનો, પરંતુ એ નાની-શી ચિનગારી હજારો મણ રૂને ભસ્મ કરી નાખશે

હા, તો આપણે ક્યાંય આવી ભૂલ તો કરી રહ્યા નથી ને? મને લાગે છે સુખની બાબતમાં પણ આવી જ ભૂલ થઈ રહી છે

વૈદિક દર્શનની એક લઘુ કથા છે માનવી જ્યારે સર્વ પ્રથમ ઈશ્વર પાસેથી વિદાય લઈ સૃષ્ટિમાં આવવા લાગ્યો ત્યારે ઈશ્વરે એને બે કળશ દીધા એક સુખથી ભરેલો હતો અને બીજો સત્યથી—એક એને એના ડાબા હાથે અને બીજો જમણા હાથે મૂકતા ઈશ્વરે કહ્યું "સત્યની રક્ષા કરજે અને સુખને વહેંચતો રહેજે" જ્યારે માનવીએ પહેલો મુકામ કર્યો અને આગલે દિવસે આગળ વધ્યો તો કળશ બદલાઈ ગયા ડાબાનો જમણામાં આવી ગયો અને જમણાનો ડાબા હાથમાં પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા હજુ એના કાનોમાં ગૂંજી રહી હતી એણે સત્યને વહેંચવું શરૂ કર્યું અને સુખની રક્ષા કરવા લાગ્યો આ જ વાત આજે ચરિતાર્થ રહી છે માનવી પોતાના બધા જ પ્રયત્નો વડે સુખની રક્ષા કરી રહ્યો છે અને સત્યને વહેંચી રહ્યો છે. ચાંદીના થોડાક ટુકડાઓ સારુ આજે એ સત્યને વેચી રહ્યો છે માનવીએ સુખને સત્યથી વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે

સુખ માનવીને પ્રિય છે અને સુખ સારુ એ દિવસ-રાત દોડી રહ્યો છે. એણે ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખની શોધ કરી છે ચાંદીના ટુકડાઓમાં એણે સુખ નીરખ્યું છે અહીં જ, બસ, એની ઘણી મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જ્યાં સુખનો અભાવ છે ત્યાં જ એ એને શોધી-ખોળી રહ્યો છે.

સાધારણ રીતે માનવી માટે ચાર સુખો બતાવ્યા છે પહેલું સ્વાસ્થ્ય, બીજું સંપત્તિ, ત્રીજું સુશીલા પત્ની અને ચોથું વિનીત પુત્ર જીવનનું પહેલું સુખ સ્વાસ્થ્ય છે સ્વાસ્થ્ય જીવનની સંપત્તિ છે ગૃહસ્થજીવનમાં સંપત્તિની જરૂર રહે છે કારણ કે દારિદ્ર્ય જીવનનો બહુ મોટો અભિશાપ છે પોતાની પેટ-પૂર્તિ માટે બીજાના મોં સામે જોવું એ કાયરતા છે મનુષ્ય પોતાનો રોટલો પોતે જ કમાઈ લેવો જોઈએ હા, પણ એ રોટલો ન્યાય અને નીતિ દ્વારા જ આવવો જોઈએ

ગૃહસ્થજીવનનું ત્રીજું સુખ છે સુશીલા પત્ની ગૃહિણી વગર ઘર સૂનું લાગે તો પુત્ર વિના ગૃહિણીનો ખોળો સૂનો લાગે અને માનવી આ ચારેય સુખો મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહે છે પરંતુ પ્રથમ તો આ ચારેય સુખ માનવીને એક સાથે મળતા જ નથી નહીંતર માનવી એવો તો અહંકારી

ભૂલી જશે કે એ પોતાને ભૂલી જશે અને ભગવાનને પણ ભૂલી જશે. કિન્તુ પુણ્યોદયે ચારેય સુખ એક ખેડૂતને મળી જાય તો શું એ સુખી હશે ! નહીં એ ખેડૂત જમીનદાર તરફ જોશે કે એની પાસે સુખ છે જ્યારે જમીનદારની નજર જાગીરદાર ભણી હશે કે સુખ તો એની પાસે છે પણ એક જાગીરદારને પૂછો તો એ કહેશે ભાઈ સુખ અમારા નસીબે ક્યાં ! એ રાજાઓના સિંહાસને વસે છે રાજાને પૂછશો તો એ ધીમા અવાજે કહેશે સુખ તો સમ્રાટ પાસે છે સમ્રાટ કહેશે હું ક્યાં સુખી છું ! સાચું સુખ તો ચક્રવર્તીના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં છે અને ચક્રવર્તી કહેશે હજુ સુખ ક્યાં છે ! હજુ તો છ ખંડ જ સાધ્યા છે આત્મા પર વિજય ન મળે ત્યાં સુધી શાન્તિ ક્યાં !

સુખની આટલી મંઝિલ આપણે પસાર કરી આવ્યા એક ખેડૂતથી માંડીને ચક્રવર્તી સુધી ફરી આવ્યા પણ કોઈ સુખી નથી. તો પછી હું તમને સુખ ક્યાં બતાવું ! જે પદાર્થોમાં આપણે સુખને ખોળી રહ્યા છીએ અને આ ભૌતિક કુટુંબ જેને આપણે સુખ માની બેઠા છીએ જરા એનું વિશ્લેષણ કરી જુઓ કે એમાં સુખનો અંશ પણ છે કે નહીં !

એક ભરવાડ હતો. એની એક ગાય એને ત્યારે જ દૂધ દેતી જ્યારે એ એની પાસે લીલું ઘાસ ધરે. વરસાદની ઋતુમાં લીલું ઘાસ મળતું રહ્યું, શિયાળા સુધી પણ મળ્યું પણ જ્યારે ઉનાળો આવ્યો ત્યારે જંગલ પણ સુકાઈ ગયું પેલા ભરવાડ સામે એક સમસ્યા ઊભી થઈ લીલું ઘાસ ન મળે તો ગાય દૂધ ન આપે. આખરે એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય બતાવ્યો. એણે ગાયની આંખો પર લીલા કાચવાળા ચશ્મા ચડાવી દીધા. હવે ગાય જંગલમાં પહોંચી તો એને આખું જંગલ લીલું-લીલું જ દેખાવા લાગ્યું ઘાસ પણ લીલુંછમ દેખાતું હવે એ સૂકા ઘાસને આનંદથી ચરતી અને ચશ્માવાળું મબલખ દૂધ આપતી.

આ તો ઘાસ લીલું નથી પણ ચશ્મા લીલા કાચવાળા છે તેમ સુખ પદાર્થોમાં નથી અપિતુ માનવીના મનમાં છે સુખ શું સંગીતમાં છે કે કાનોમાં ! જો રેકર્ડમાં સુખ હોય તો એક બહેરાને બેસાડી દો એની સામે, શું એથી એને આનંદ મળશે ! સુખ આંખોમાં છે કે સિનેમામાં ! જો સિનેમામાં સુખ હોય તો એક અંધ વ્યક્તિને પણ એથી આનંદ મળવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. એક બીજી વાત એ પણ છે કે જો આંખોમાં સુખ છે તો આંખને કાઢી લઈને એને ચિત્ર બતાવશો તો શું એ

આનંદ અને સુખ એ આત્માની વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે, એને અન્યત્ર ખોળવી વ્યર્થ છે પુષ્પની મધુરી-મીઠી સુવાસ માટે પાંદડાને તોડવા એ સમય ને શક્તિ ગુમાવવા જેવુ છે સાકરની મીઠાશ અને દીપકનો ઉજાશ અન્ય સ્થળે ખોળવો વ્યર્થ સિદ્ધ થશે

પણ કદી-કદી એવુ બને છે કે માણસ ભ્રમમાં પડી જાય છે, અને સુંદર વસ્તુને પણ અસુંદર માની બેસે છે મારા ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ઉદયપુરના મહારાણાને આગણે બાળ-ફૂલનો ઉદય થયો. વર્ષોની પ્રતીક્ષા બાદ મહારાણીનો સૂનો ખોળો ભરાયો સારુ ય શહેર પ્રસન્નતાના મહાસાગરમા નહાવા લાગ્યુ મંગલ ગાન-વાદનોના મધુર ઝંકારોમા આખુ ય શહેર નાચી ઊઠયુ મહારાણાએ આનંદોત્સવની લહેર જનતા સુધી પહોંચાડવા સારુ પ્રીતિ-ભોજનનુ આયોજન કર્યું

મંત્રીજીએ રાણાજી પાસે નિવેદન કર્યું કે શહેરના શેઠ-શાહુકારો તો દરરોજ પોતાને ઘેર પકવાન જમે છે પણ આપના સેવકો-ભીલ લોકો-શુ આ પુત્રોત્સવથી વંચિત રહી જશે? શુ આજે પણ એમનુ મો મીઠુ નહી થાય? મહારાણાએ મંત્રીજીની વાત સ્વીકારી ભીલ-જાતિને પણ નિમંત્રણ આપ્યુ એમને સારુ શીરો-પુરી તૈયાર કરવામાં આવ્યાં લાઇનમા બેસાડી સૌની સામે શીરો પીરસવામા આવ્યો.

અબોધ આદિવાસીઓએ જોયુ તો એ ભીના ભીના કાચા લોટ જેવુ લાગ્યુ એક બીજાએ એક બીજા સામે જોયુ અને બધા જ ભાણુ છોડી ઊભા થઈ ગયા મંત્રીજી સમજાવવા લાગ્યા તો તેઓએ જણાવ્યુ કે, 'અમે આવી પોદળા જેવી ચીજ નહીં ખાઈએ મકાઈના રોટલાની આશાએ અમે અહી આવ્યા હતા, પણ અહી તો ન જાણે કેવી વસ્તુ પીરસવામાં આવી છે.' અને મંત્રીજીએ હાર માની એમને માટે મકાઈના રોટલા ને કુંગળીનુ શાક તૈયાર કરવા પડયા મકાઈના રોટલા ખાનાર આદિવાસીઓ શું જાણે એ શીરાનો સ્વાદ? તો પ્રતિદિન ભૌતિક સુખોની ચકાચૌંધમા વસનાર આજનો માનવી જો આધ્યાત્મિક સુખોથી ચોકી જાય અને એને ગાંડપણ સમજવા લાગે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી

આજનો વૈજ્ઞાનિક પણ મનુષ્યના સુખ માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ છે રેલ, મોટર, સ્ટીમર, અને વિમાને મનુષ્યની યાત્રાને વધુમા વધુ શીઘ્રગામી અને સુરક્ષિત બનાવી છે પોતાના દૂરસ્થિત સાથીને મળવા માટે ટેલીફોનની સગવડતા છે. ટેલીવીઝનનુ મીટર ફેરવો કે શ્રી નેહરુ, આઈઝનહોવર,

સમાઈ જાય છે હવે તો એ માતાના મનોહર ખોળામાં પણ એકલવાયાપણું અનુભવે છે એટલે એ પોતાની રચનાં બાળકોની ટોળીનો મનમોજી રાજા બની જાય છે. મોઈ-દાંડિયાની રમતમાં ભૂખ-તરસને પણ વિસરી જાય છે, તેમ ભણતી વખતે પુસ્તકો એનું જીવનસર્વસ્વ બની જાય છે

કોલેજ-જીવનના મન-રંજનના રમકડાં પેલાં રબ્બરનાં રમકડાં કરતાં કંઈક જુદી જાતનાં હોય છે યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ એના માનસ-બાગનું દર્શિત પુષ્પ બને છે સ્વપ્નોનાં ફૂલ સજતા યુવાના માનસને મધુરી આશાની ગુલાબી સુંદરતા પ્રસન્ન કરી દે છે સ્વપ્નમાં ભરાતી પાંખોમાં પોતાની નિરાળી દુનિયાને એ સ્વર્ગ સાથે તોળે છે પછી હસતા-રમતા, કૂદતા ફરતા બાળકોમાં એની સુખ સુરતિ મૂર્તિમંત બની જાય છે

જીવનના પરિક્રમણ કરતાં ચાક પર સુખ પણ આંટા મારી રહ્યું છે એક ક્ષણ થોભવા માટે પણ એને સમય ફુરસદ નથી. પણ એ જોવું પડશે કે ચાકો પર ઘૂમતા-ફરતા આ સુખનું કેન્દ્રબિન્દુ ક્યાં છે? ડાળી-પાંદડાં પાછળ દોડતાં આપણે મૂળિયાને ભૂલી શકીએ નહીં પ્રજ્વલિત બત્તીની પ્રકાશરેખાને વશ એના પ્રમુખ કેન્દ્ર પાવર-હાઉસ (વીજળી-ઘર) ને શોધવું જ પડશે.

આજે આપણું મન અમોઘ બાળક જેવું થઈ ગયું છે જે કૂદતાં-કૂદતાં જડ-પુતળાઓમાં રમી ગયું છે ચેતનના આત્મ કોર ભણી લક્ષ દેવું એ આજની દુનિયામાં ગાંડપણની પરિભાષામાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયું છે. સુખના વિવિધ કિરણોએ આપણા માનસને મોહાની દીધું છે પણ સ્વયંભૂ કિરણોના ધારક સૂર્ય તરફ જોવાનું તો આપણે વિસરી જ ગયા છીએ —

मैं विभु को ढूंढ रही हूं जगती की हरियाली में ।
मन मांग रहा है मेरा सिकता हीरक प्याली में ॥'

ભૌતિક સુખોની આકાશોધમાં ખરા સુખની કલ્પના ઠીક લેખવું ? શાન્તિપૂર્ણ બનશે જોયું કે જગમગતા જુગનુઓના ક્ષણિક પ્રકાશમાં દિવસના પ્રકાશને ખોળવો અને આ ઇન્દ્રધનુષના સપ્તરંગી રંગો વડે આપણા મનોભાવોને રંગવાની ચેષ્ટા કરવી. આ હાસ્યાસ્પદ જ લેખાય. માટે આત્મજ્ઞાની ચિન્તન-મનન દ્વારા શારીરિક સુખોની સાધના કરવી એ (આ) બુદ્ધિમત્તા કહેવાય છે ને! દીવાસળીના અજવાળામાં રેતી ભરનારને ભૂખ કેવી લાગે તો આધ્યાત્મિક સાધનો વડે આત્મિક લાલસા ઘાડવી એને શું કહી શકાય થાય !

કોમળ-કળી જેવા બાળકને પોતાના હાથેથી ઝૂટવી લેતા અશ્રુભર્યાં નેત્રો વડે જુએ છે ત્યારે એને લાગે છે કે પૃથ્વી માતા નથી, પણ ડાકણ છે મીઠી નીંદરમા સૂતેલા માનવીની છાતી પર જ્યારે અચાનક છાપરું તૂટી પડે છે તો સ્વપ્નલોકનો એ યાત્રી સ્વર્ગ-યાત્રી બને છે આ છે પ્રકૃતિની કાળી છાયા, જેની સામે આજે સરકાર અને વિશેષજ્ઞો બાથ ભીડવા પ્રયત્નશીલ છે.

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ :

આ બીજા તરફથી આવતુ દુખ છે મનુષ્યને પ્રકૃતિ કરતા પણ ભયંકર દુખ એ લોકો તરફથી મળે છે કે જેને એ પોતાના માને છે ઈતિહાસ ખોલો, સભ્યતાને પપાળનારાઓના જીવન-પૃષ્ઠો ઉલટાવો વીરતાની કથાઓની ઓથે રક્તના ડાઘા પડ્યા હશે કરોડો મૂક માનવીઓની અશ્રુભરી કથાઓ આજે કપાવી મૂકે છે પશુસંસારે માનવને એટલો ત્રસ્ત નથી કર્યો જેટલો કે માનવીએ આદમીએ જ આદમી ઉપર વિપત્તિઓનો ઢગ ઊભો કર્યો છે. ભાઈએ જ ભાઈ પર વીજળી વરસાવી છે મનુષ્યે જ મનુષ્યને વિશ્વના પ્લેટફોર્મ પરથી ઉડાડી દેવા સારુ વિશાળ સેનાઓ ઊભી કરી છે, પશુઓએ નહીં ચંગિઝખાં પણ મનુષ્યનો જ વંશજ હતો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વને તપાવનાર-હંફાવનાર હિટલર પણ મનુષ્ય જ હતો એટમ બોમ્બ અને હાઈડ્રોજન બોમ્બના આવિષ્કર્તા પણ મનુષ્ય જ છે ને !

રોમની વિશાળ સેનાને યુદ્ધ માટે ઊભેલી જોઈ એક નરભક્ષીએ સેનાપતિને પૂછ્યું "શુ આ લોકો ખાવા સારુ એકબીજાને મારશે ? શુ આ લોકો હજારો મનુષ્યોને ખાઈ જશે ?" હસતા-હસતા સેનાપતિએ જવાબ વાળ્યો "ના, આ ખાવા સારુ મારતા નથી" તો પેલો નાક ચડાવી કહેવા લાગ્યો -'કેવા છે આ રાક્ષસો કે જે વ્યર્થમા જ હજારો માણસોનું નિકંદન કાઢે છે ! લોહીની નદીઓ વહાવે છે ! આમના કરતા અમે શુ ખરાબ કે પોતાના પેટ માટે એક મનુષ્યને મારી લઈએ છીએ, સભ્યતા ને સંસ્કૃતિથી દૂર એવો નરભક્ષી વિકસિત સભ્યતાવાળી સંસ્કૃતિનુ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો.

૩. સ્વકૃત દુઃખ :

ત્રીજુ સ્વકૃત દુખ છે કે જે મનુષ્યો પોતાના હાથે પેદા કરેલુ દુખ છે કદી-કદી એ પોતાના સ્વભાવથી લાચાર બની જાય છે, ત્યારે દુખોને નિમંત્રણ આપે છે જ્યારે એ પોતાના અનુચિત સ્વભાવને વશમા લાવી શકતો નથી તો પોતે જ પોતા માટે દુખોનો દાવાનળ જગવે છે કદી-કદી બીજાના મહેલને ખંડિયેર બનાવવા માટે પોતાના માથે પ્રહાર કરે છે અને

પ્રદ્યોત તમારી નજર સામે આવી ઊભા થઈ જશે. તમે દેવ-વિધાતાઓ જોડે મુલાકાત કરી શકો છો. જેના પ્રખર વાયુમાં વાતાનુકૂલિત (એરકન્ડીશનર) તમારા મહેલને મલયાગિરિ બનાવી દેશે. આરામ માટે તીખા ઇન્જેક્શનો ઘેર ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો બિરાજમાન છે ત્યાં માટે શાન્તિ-પ્રસારક (!) વાણીઓની કોઈ કમી નથી. શું છતું પણ સુખમાં કમી-ખામી છે!

આ દુનિયાની તળે કાંટા છે દીવા તળે અંધારું છે. ચંદ્રલોકવાસી જોતાં ઊંચે નીચે સ્વર્ગ ઉતરી આવ્યું છે પણ આજ મહેલોમાં રહેતા અને કારોમાં ફરતા-ફરતા શેઠ શાહુકારોના હૃદયને પૂછો કહેશો તો જણાશે કે ત્યાં પણ દુઃખની હોળી જ સળગી રહી છે. વેદનાના અનંત હાહાકારે મન મહેલ કરી મૂક્યા છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે સુખની પાછળ આટલા પ્રયત્નો થવા છતાં પણ સુખ મળતું કેમ નથી?

માટે આપણે સુખનું કારણ શોધવું પડશે. સુખ મેળવવા માટે દુઃખને ઓળખવું પડશે. સ્વાસ્થ્ય માટે રોગનું મૂળ શોધવું ચતુર વૈદ્યનું પ્રથમ કર્મ છે. સુખ માટે દુઃખનું કારણ જોવું જોઈએ અને એ મળી જવા બાદ એને (દુઃખને) પગમાં વાગેલા કાંટાની જેમ ઉખાડી ફેંકી દેવું સરળ બનશે. મહર્ષિઓએ દુઃખના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે –

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ

૩ સ્વકૃત દુઃખ.

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

આ ન ઇચ્છવા છતાં પ્રકૃતિ દ્વારા આવતું દુઃખ છે. વિભિન્ન ઋતુઓમાં થતો પ્રકૃતિનો કોપ આમાં જ આવે છે. પોષ મહિનાની કડકતી ઠંડી, જેઠ મહિનાનો પ્રખર તાપ, ભીષણ આંધી તોફાન, આ છે પ્રકૃતિના રૌદ્ર રૂપનાં રેખાચિત્રો જે માનવ-પ્રાણીને કંપાવી દે છે. મહાનદ બનેલી સરિતાનો નીર-પ્રવાહ જ્યારે પ્રલયભરી દશા રજૂ કરે છે, ફુંફાડતી સર્પિણીની જેમ ગરજતી લહેરો જ્યારે માનવ-પ્રાણીને ડસવા દોડે છે તે સમયે પ્રકૃતિ આખી પ્યાર-ભરી ન રહી જેવું માનવી-હૃદય કંપી જાય છે.

ગડગડાટના ગંભીર અવાજ સાથે થતો ભીષણ ધરતીકંપ જ્યારે દૂધમુખા બાળક સાથેના પેઢીઆને પૃથ્વીના પેટમાં ઉતારી મૂકે છે તો માતા

તારુ કામ નથી. "દુખે ઘેરી લીધો છે, શુ કરીએ," એ લાચારીના પુસત્વહીન શબ્દો તારા છે ? પ્રારબ્ધનો વિધાતા, પુરુપાર્થનો દેવ, આમ કદી કહેશે નહી તુ દુ ખોના અ ધકારમા શા માટે ભમે છે। સુખનો દિવ્ય પ્રકાશ તારો પા ", એના પર આવરણુ પડ્યુ છે હવે જરૂર છે માત્ર એને દૂર કરવાની. એ અચૂક શસ્ત્ર છે –

"दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो"

મોહને વશ વ્યક્તિ પોતાની પાછળ દુ ખોની વિશાળ પર પરા ઊભી કરી મૂકે છે.

જીવનમા જેટલી–જેટલી વાસનાઓ છે તેટલા જ સ ઘર્ષો છે વાસનાથી દૂષિત ચિત્ત અશાતિથી પરિપૂર્ણ છે એ બીજાને પાડીને પોતે ઊઠવા માગે છે લૌતિક્તાની આ દોટમા આજનો માનવી દોડી રહ્યો છે તે પોતાના જ ભાઈઓનો દુશ્મન બની ગયો છે

આજના મોટા–મોટા રાષ્ટ્રો વિનાશકારી શસ્ત્રોની સ્પર્ધામા લાગ્યા છે. પર તુ જ્યા સુધી મનુષ્યના મગજમાથી સ્વાર્થ અને સત્તાનો અહ કાર ગળી નહી જાય ત્યા સુધી શાતિનો રાહ દૂર જ રહેશે એના માટે વિશ્વબ ધુત્વ, સ્નેહ અને સદ્ભાવનાને અપનાવવા પડશે ભગવાન મહાવીરના '**जीओ और जीने दो**' 'જીવો અને જીવવા દો' નો સિદ્ધાત સમજવો પડશે પોતાના સ્વાર્થને થ ભાવવો પડશે ત્યારે જ જનજીવનમા શાતિ સ્થપાશે

દિનાક
તા ૩–૮–૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુ બઈ–૧.

એના દુશ્ચરિત્રોને ભોગવવા માટે તત્પર બની જાય છે નાની જાળીમાં બેઠેલા ઉંદરનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી ખૂબ મહેનત કરી પોતાનું મોં જાળીમાં નાખી તો દે છે પણ न खुदा मिला न विसाले सनम જેમ ઉંદર એક ખૂણામાં લપાઈ જાય છે ને હાથ આવતો નથી અને બિલાડીનું મોં એમાં ફસાઈ જાય છે હવે એ છટપટે છે પણ તમે જ બતાવો એની જવાબદારી કોના શિરે છે?

એક બહેન સાસુ છે વહુની સાથે એને બનતું નથી. દિવસ દરમિયાન એને સો-સો ગાળો સંભળાવે છે ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી એને ખાવા દેતી નથી અને પોતે પણ ખાતી નથી. રોજના કલહ-કંકાસે એના ઘરનું સુખ છીનવી લીધું છે ક્રોધની જ્વાળામાં એનું રક્ત બળી રહ્યું છે હસવાનું તો એને મોં પર કદી જોવા મળતું જ નથી. પણ વિચારવાનું એ છે કે આ દુઃખ માટે જવાબદાર કોણ છે? આમ કરવું તે પોતાના હાથે જ બીજા પર તણખો નાખવા જેવું છે તણખો બીજાને પછી દઝાડશે પણ પહેલાં તો એને જ હાથમાં ફોલ્લો પડશે. આ દુઃખને કોણે નિમંત્ર્યું છે?

અમે વિહાર કરતાં એક નાનકડા ગામે પહોંચ્યા એક ભાઈ દમના રોગથી ખૂબ જ હાંફી રહ્યા હતા. બો-બોની આદતે એની નીંદરમાં હરામ કરી મૂકી હતી છતાંય ચલમ એના હાથોમાં હમેશાં રહેતી. એને પૂછ્યું- આ રોગ શેનાથી થયો? એ બોલ્યો: મહારાજ! આ તમાકુથી આ સારુંય મારું શરીર ખાઈ ગઈ છે અમે કહ્યું ભાઈ તો આ ચલમ કેમ છોડી કેમ દેતા નથી? શા માટે પીઓ છો? એ બોલ્યો મરવા માટે! બાળપણથી આદત છે એના વિના એક કલાક પણ ચેન પડતું નથી." હવે કહો આ રોગીને દુઃખ કોણે બોલાવ્યું? કહેવું જ પડશે કે એ એના જ સ્વભાવે.

જૈન દર્શન લગભગ બધાં દુઃખો માટે સ્વયં મનુષ્યને જ જવાબદાર ઠરાવે છે કહ્યું છે કે –

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

દુઃખનો અભાવ સુખ છે દુઃખનું કારણ ક્ષય થઈ જાય પછી જ્યારે રહે જ એમ જ ભગવાન ઉપદેશની શાંતિના અમર દેવ ભગવાન મહાવીર મનુષ્યને સંબોધિત કરે છે —હે અબોધ માનવ, દુઃખથી કાયર થયું એ

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દૃશ્ય આવે છે. અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સંહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે આ સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉંડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવંત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ?” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઈન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સંપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

૧૪ મૈત્રીભાવ

સંસારની યાત્રામાં આપણે એકલા આવીએ છીએ પણ સાથી વિના યાત્રા સૂની બની રહે છે. એ યાત્રામાં હંમેશા એક સાથીની જરૂર રહે છે, જેની આગળ આપણે આપણું સુખદુઃખ કહી શકીએ. સહયોગીના અભાવે આપણે પૂરેપૂરી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કે દુઃખના ભારને હળવો કરી શકતા નથી. આપણો હર્ષ પણ અપૂર્ણ રહે છે અને આંસુઓ પણ અપૂર્ણ રહે છે. આપણા હર્ષ અને શોકમાં ભાગ લેનાર સાથી તે જ મિત્ર છે. મનુષ્યને સંસારના સર્વ સંબંધોમાં સૌથી મોટો સંબંધ મિત્રતાનો છે કેમકે તેમાં બે હૃદયોનું મિલન છે જેનાથી કોઈ વાત છુપાવવી નહિ. અંતઃકરણનો પડદો રખાય નહિ. જેની સામે હૃદય ખુલ્લું કરી દઈ શકાય એવો મિત્ર એ એક જ સ્થળ છે કે જ્યાં વ્યક્તિ કાંઈ પણ ભેદ રાખી શકતી નથી. મિત્રતા એ બે આત્માઓને જોડનારો પુલ છે. શરીરનું મિલન તે કાંઈ મિલન છે? જ્યાં સુધી જીવ ન મળે ત્યાં સુધી એક આસને બેસવા છતાં પણ આપ એકબીજાની નજીક આવી શકતા નથી. પરંતુ એક વખત જીવ મળ્યા પછી, ભલે આપ હજારો માઈલ દૂર હો તો પણ અંતર જણાશે નહિ. કારણ કે સ્થળનું અંતર આત્માના અવ્યક્ત સંદેશને પણ રોકી શકતું નથી.

દેહ મરી શકે છે પણ મિત્રતા મરી શકતી નથી કારણ કે તે તો દેહાતીતની સાથે હોય છે. એટલે દેહ ન રહેવા છતાં પણ મિત્રતા તો રહેશે જ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં પાનાં ઉઘાડીને જોશો તો તેમાં આત્માને દેહાતીત મૈત્રીનું જ્વલંત ઉદાહરણ મળશે. વીતરાગ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર ચતુર્જ્ઞાની મહામુનિ શ્રી ગૌતમને કહે છે— ગૌતમ! તારો અને મારો આ સ્નેહ આ દેહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી. તે પાછલા કેટલાય જન્મોથી આજ રીતે ચાલ્યો આવે છે. જીવન આવ્યાં અને ગયાં. જીવનનાટકના કેટ

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જ્યની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે આ સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ? ” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગ્યાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

નામ અમર રહ્યું છે! આ બધી ખોટી મોહ છે કોઈને દત્તક લેવામાં સુખ કેટલું છે એ તો તમે જેણે દત્તક દીકરો લીધો હોય તેને પૂછો. તેના અંતરમાં તો ત્રાસ ભભુકતી હોય છે અને કેટલીક વખત તે બહાર પણ આવે છે તેમના સંબંધો કેટલીક વખત કડવા પણ બને છે પરંતુ દત્તક ભાઈ જેવા મિત્રના સંબંધમાં આમ બનતું નથી કે સંબંધમાં કડવાશ પણ આવતી નથી. શરત એટલી કે તેમાં બનાવટ સજાવટ કે દેખાવ ન હોવો જોઈએ સામાન્ય રીતે જીવનમાં સેંકડો સાથીઓ આવે છે ને જાય છે જો તમારી પાસે પૈસા હોય તો તમારે મિત્રોને શોધવા જવું નથી પડતું પણ એવાઓની મિત્રતા કેટલી ટકવાની! સંપત્તિ હોય તે વખતે તમારી આજુબાજુ એ વાહ કરનાર હશે કે ઝાડનાં પાંદડાં બનીને છાયા કરશે એવા ઘણા મળી રહેશે પરંતુ બીજ બનીને તમારા જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર તો આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા પણ ભાગ્યે જ મળશે.

કેટલાક મિત્રો સરોવરનાં પક્ષી જેવાં હોય છે જ્યાં સુધી તમારા જીવનમાં સંપત્તિનું સરોવર છલકાતું હશે ત્યાં સુધી તેઓ તમને છોડશે નહિ પરંતુ જ્યારે સંપત્તિનું સરોવર સુકાવા માંડશે કે તેમાંનું એક પણ પછી દેખાશે નહિ. એવા સરોવરનાં પંખીઓની મિત્રતા ન બાંધો. જો મિત્રતા બાંધવી હોય તો માછલી જેવા મિત્રો બનાવો જેમનું જીવવું અને મરવું બન્ને સરોવરમાં જ છે જ્યાં સુધી પાણી છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન છે પાણી સુકાઈ જતાં તે પોતાના પ્રાણ તજી દેશે પણ ત્યાંથી ખસશે નહિ. કદાચ તેની સામે દૂધ ધરવામાં આવશે તો પણ તેને ઠોકરે મારશે. માછલીને કહેવામાં આવે કે—અરે માછલી! પાણીમાં તું આટલી લીન કેમ છે! આવ તને દૂધના તળાવમાં લઈ જાઉં તો તે શું કહેશે! તે કહેશે કે ભલે કિંમતની દૃષ્ટિએ દૂધ પાણી કરતાં વધારે કિંમતી હોય પણ મારા માટે તો પાણી એ જ જીવન છે

સરોવરનાં પંખી સરોવર સુકાતાં ઊડી જશે પણ ગરીબ માછલી ક્યાંય પણ નહિ જાય. એવા માછલી જેવા મિત્રોની પાછળ તમે લાખો રૂપિયા ખર્ચી તો પણ તેમની મૈત્રીની મધુરીએ તે ઓછા પડશે. તેઓ તમારા પતનનાં નહિ પણ ઉત્થાનનાં સ્વપ્નો જોશે તેમની આંખો તમારો વિકાસ જોવા ચાહશે વિનાશ નહિ. વિનાશના માર્ગે તમારો પગ મંડાતો જોશે તો તે તુરત તમને રોકશે. એવા સાથીઓ હંમેશાં મીઠી મીઠી વાતો નહિ કરે ક્યારેક ક્યારેક કડવાં વેણ પણ સંભળાવશે. જો તમે એમ માનતા હો કે

જે હમેશા મીઠી મીઠી વાતો નથી કરતો તે તમારો સાચો સાથી નથી, તો તમે ભૂલ કરો છો હમેશા પ્રિય એવી જ વાત કરનાર મિત્રના વેશમાં છુપાયેલ આપનો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

એક વિચારક કહે છે કે ખુલ્લી તલવારની માફક સાફ દેખાતા દુશ્મનથી એટલા ડરવાની જરૂર નથી, જેટલા મિત્રના વેશમાં છુપાયેલા દુશ્મનથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એવો મિત્ર તોફાન વખતે નાવ છોડીને ભાગી જશે તિરૂવલ્લુર, દક્ષિણના એક મોટા કવિ થઈ ગયા. તેમણે એકવાર કહ્યું હતુ કે-જે વ્યક્તિ દુખના સમયમા દગો દે છે, જેને આપણા માન્યા હોય તે જ જ્યારે મુશ્કેલી વખતે ધક્કો મારી ભાગી જાય છે, ત્યારે હૃદયને કેટલુ દુખ થાય છે! વિછીનો ડખ, માનવી ચાર દિવસમા ભૂલી જાય છે, પણ જેને પોતાના માન્યા હોય, તેમનો ડખ તો મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ ભુલાતો નથી જેને ફૂલનો હાર સમજી ગળામા ધારણ કરવા ગયા અને તે જ જ્યારે નાગ બની ડખ દેવા આવે ત્યારે કેટલી પીડા થાય? હુ માનુ છુ કે હજારો વિછીના ડખની વેદના કરતા પણ એ પીડા વધારે દાહક હશે

મિત્રની પસદગીમા આપ ખૂબ સાવધાની રાખો અધિક મિત્રો બનાવવા કરતા એક મિત્ર એવો બનાવો કે જે જીવનની અધારી રાતમાં તમને સાથ આપે, જીવનના અધકાર સમયે જે તમને પ્રેમભાવે પ્રકાશ આપે તેવો એક જ મિત્ર બસ છે

બે ચીનાઓ ચર્ચા કરતા હતા કે ચદ્ર અને સૂર્ય બેમાથી સૃષ્ટિને માટે વધારે ઉપયોગી કોણ? જો કે બન્ને પ્રકાશમય છે, છતા એક શાત છે અને બીજાની પાસે કાતિની પ્રભા છે પહેલાએ કહ્યુ કે, "મારી દૃષ્ટિએ સૂર્ય વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે પ્રકાશનો દેવતા છે દરરોજ તેના પ્રથમ કિરણો માનવીને માટે જાગૃતિનો સદેશ લાવે છે ચદ્રનો પ્રકાશ તેજરહિત છે. સૂર્યની દિવ્ય-પ્રભા, તેના કિરણો આપણા ખેતરોમા ધાન્ય પકાવે છે"

બીજાએ કહ્યુ "ભાઈ! એ સાચુ છે કે ચદ્ર કરતા સૂર્યમા વધારે તેજ છે પણ જેઠ માસના ધુમ તડકામા જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપી જાય છે, માનવીના તન અને ક્યારેક મન પણ તપી જાય છે, ત્યારે આપણને ચદ્રની શાત અને શીતળ ચાદની જ મધુર લાગે છે અને બધા કરતા વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે સૂર્ય તો માત્ર દિવસે જ પ્રકાશે છે, અને રાતના

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે, જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર સૂક્તિ રજૂ કરે છે –

आरंभगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जनमैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મિઠાશ ઓછી હોય છે, પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મિઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. ? શરૂઆતમાં કંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે જે પછી છોડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલીના વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બન્ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સૌ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું બિરુદ મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે પણ સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાપડની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાપડ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મોં ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાથી મિત્રની પસંદગી કરવી તેથી" વધુ કોઈ કિંમતી સંગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સંગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સંગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અંતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કંપની ફોર્ડ મોટર કંપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુંજીપતિઓમા તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–" આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સંપત્તિ પણ છે જડ સંપત્તિની સાથે, સજીવ સંપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ? " શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સંપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરંતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની સૌથી વધુ કિંમતી ચીજ છે–" મિત્ર " જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહંકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો "

" તે સમયે તો નહિ, પરંતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે ! આજે મારી આખી સંપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ "

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–" મારી બધી જ સંપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો "

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુંગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

આપણને ઘોર અંધારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે—

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरेऽग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મિઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મિઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. જે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે ? પછી છોડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુસીબત વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સંયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બંને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બંને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું બિરુદ મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાદવની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું. પાણી સુકાઈ ગયું તો કાદવ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મો ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાંથી મિત્રની પસંદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિંમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અંતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કંપની ફોર્ડ મોટર કંપનીના માલિક હતા દુનિયાના મુડીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ-"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ-ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની સૌથી વધુ કિંમતી ચીજ છે-"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે! આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઈતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ."

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે-"મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર-સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુંગા, તા ૨૬-૭-૫૯.

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલોતરીની સૌરભ લાવે છે. માનવતાનો સાચો ગુણ દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. ત્યાં નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ ખલાસ થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા દયાથી કરી છે કે ક્રૂરતાથી? જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાનાં ઇંડાંનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કંટક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. એકમાં વિદ્વેષની આગ છે, બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતિપણા તરફ વળવા માંડે છે.

જ્યારે માનવોના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી તેલ સુકાઈ જાય છે તે દીવા દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવ માટીના પિંડ સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીનું નથી.

પૂ. આનંદઋષિના આશ્રમની એક વાત છે. એક હરિજન મુસાફરને પાણી [illegible] એ પણ એક અભયાનુકંપ છે. ભિક્ષુઓને સ્વર્ગમાં પહોંચાડવા માટે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાસ્તિકોને પીગળાવી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે. ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટા શહેરોમા ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતુ જતું રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સુવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુશ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સુવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા-"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સુવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત।

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુ:ખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુ:ખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુ:ખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુ:ખી

૧૫ હૃદયનું માધુર્ય—કરુણા

જેને કારણે બીજાના સુખની ખાતર આપણા સુખનો ભોગ આપવાની આપણને પ્રેરણા મળે છે તે કરુણા કહેવાય છે. બીજાના સુખે સુખી થવું એ મૈત્રી છે અને બીજાના દુ:ખે દુ:ખી થવું તે કરુણા છે.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં. તમે બીજાના દુ:ખે દુ:ખી થાઓ છો કે બીજાના સુખે દુ:ખી થાઓ છો? બીજાના દુ:ખને જોઈને આપને પીડાનો અનુભવ થતો હોય તો સમજજો કે તમારા હૃદયમાં માનવતાનો દીવડો ઝગમગી રહ્યો છે. પરંતુ આજે ઊલટી ગંગા વહી રહી છે. આજનો માનવી બીજાના સુખથી દુ:ખી થઈ રહ્યો છે. બીજાના સુખ આનંદ અને ઉત્કર્ષને જોઈને હૃદયમાં આનંદ ન થતો હોય તો સમજી લેજો કે હૃદયમાં શેતાનિયતનો વાસ છે. આજે બધી બાજુએ આ જ વૃત્તિ કામ કરી રહી છે. ગામનો કસાઈ જો ગ્રામાધિપતિ બન્યો હોય તો તેના ચરણ ચૂમવામાં આવે છે પણ જો ગામનો કોઈ સ્વજન સારી સ્થિતિએ પહોંચે તો ક્યારે એનું દેવાળું નીકળે તેને માટે પ્રાર્થના કરાય છે. મતલબ કે કોઈને સારી સ્થિતિમાં જોવા માટે આપણી આંખો તૈયાર નથી. આ જ વાત સમાજની છે. કોઈ નવા બુદ્ધિમાન મુનિ આવે અને નવી જ વાણીમાં નવી જ વાત કરે તો સમાજ નૂતન બંસરીનો સ્વર વધુ પસંદ કરે છે. એટલે જૂની સ્થાપિત ગાદીઓ ધરતીકંપથી ધરા ધ્રૂજે તેમ ધ્રુજી ઊઠે છે. તેવા મુનિને, દરેક પ્રકારે લાંછિત અને અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટાઓ થાય છે. મલીન લેખિનીના નવા અક્ષરો ઉપર આખો મોટો કકળી ઊઠે છે અને પછી તે શ્રદ્ધા અને આચારની દુહાઈ દઈને સમાજમાં તેની રોશની પ્રત્યે વિરોધનો વંટોળ જગાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ, આ બધું શું છે? જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ કે શ્રદ્ધા અને આચારની રક્ષા ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ રહી છે! ભેદો ક્યાં અને ભક્તની જૂઓ

પાડવાથી શ્રદ્ધાની રક્ષા કદી પણ થઈ નથી પણ આ બધુ અસ્વસ્થ માનવતાનુ પ્રતિક છે

જ્યારે બીજાને કષ્ટ પડતુ જોઈને આપણને પોતાને પીડાનો અનુભવ થવા માડે, ત્યારે જ સમજજો કે આપણામા માનવતા આવી છે કેમકે બીજાનુ દુ ખ આપણુ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણામા હૃદયની વિશાળતા હોય, વિચારોની પવિત્રતા હોય પવિત્ર હૃદયવાળી વ્યક્તિની વિચારધારા કેટલી ઉદ્દાત હોય છે તે માટે એક પક્તિમા કવિ કહે છે કે —

દયામય એસી મતિ હો જાય .

અપના દુ ખકો સહલુ કિન્તુ, પર દુ ખ દેખા ન જાય

આ સતહૃદયનો સ્વર છે તે બોલે છે કે-પ્રભો ! એવુ હૃદય હો કે મારા પોતાના દુ ખ તો હસતા હસતા સહન કરી લઉ, પરતુ, બીજાનુ દુ ખ જોઈને મારુ હૃદય દ્રવે હૃદયની આવી વિશાળતા એ જ જીવનનો આદર્શ છે હવામા ઊડીને મનુષ્ય પોતાને ખૂબ ઊચો માનવા લાગ્યો છે એરોપ્લેન એ તેની સફળતાનુ સીમાચિહ્ન સમજે છે પરતુ હવામા ઊડવુ એમા કાઈ મોટો ચમત્કાર નથી, કારણ કે ગદી માખી પણ હવામા ઉડી શકે છે પુલ વિના કે નાવ વિના નદી પાર કરવી એ પણ કોઈ મોટી ચમત્કારની વાત નથી કુતરાઓ કોઈ પણ જાતના સાધન વગર તેપાર કરી શકે છે જો માનવજીવનનો કોઈ ચમત્કાર હોય, તો તે એ જ છે કે માનવ બીજાના દુ ખ જોઈને તેને નિવારવાનો પ્રયત્ન કરે દુ ખીને જોઈને આપણુ હૃદય ખરેખર કરુણાથી ઊભરાઈ જાય અને તે કરુણા શબ્દોમા ઊતરી દુ ખી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે અને વર્તનમા ઊતરી, આપણા હાથ તેની સેવા કરે તે સિવાય આપણે માત્ર સહાનુભૂતિના શુષ્ક ગીત ગાઈએ છીએ જેમા આપણા હૃદયનો રસ નહિ હોય તેમા બીજા કેવી રીતે ભીજાઈ શકશે ?

સેવા અને સહાનુભૂતિના ટનબધી ઉપદેશ કરતા એક તોલા જેટલી સહાયતા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે પણ આજનો માનવી સેવાની વાતો કરે છે, સેવા નહિ મોટી વ્યાસપીઠ (Platform) ઉપરથી હજારો માનવીઓની વચમા, કલાકો સુધી સેવા અને સહાનુભૂતિના ઉપદેશો અપાય છે, પણ જો બે મિનિટની પણ સેવા કરવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય, તો તે વક્તામહોદય ચાલતી પકડે છે આનો અર્થ તો એ થયો કે તેનો ઉપદેશ માત્ર ઉપદેશ દેવા પૂરતો જ હતો તે ફક્ત **परोपदेशे पांडित्यम्** હતુ તેમા સ્વાર્પણનો કોઈ ભાવ નહોતો

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે ભાવકનો ધર્મ મુખ્ય દયાળુતાનો છે દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે જીવનનું માધુર્ય સહાયતામાં રહેલું છે જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ પલાયન થઈ જશે તે દિવસે તેના નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શાથી કરી છે કે ક્રૂરતાથી! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાના ઇંડાનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિર્વદ્ય એવા ભેદ કરે છે પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે! આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ પગલાં માંડે છે

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે તેવી જ રીતે દયાહીન માનવી માટીના પિંડ સરખો છે પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીંજાતું નથી

પૂર્વ ખાનદેશના આમોદા ગામની એક વાત છે એક હરિજન સજ્જનને પકડી રાખ્યો હતો એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે બિચારાં પશુઓને નિર્દયતાથી પકડવામાં આવે છે તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમાં અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામાં આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામાં આવે છે અને સાગમે વિશ્વને અહિંસાનો સંદેશો આપવામાં આવે છે, પણ અહિંસાનો સંદેશો આપનાર ભારતમાં હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનું પ્રતિક છે

સાંભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુંબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાંધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમાં વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાંધીના દેશમાં શું આવું જ બધું થવાનું છે! એટલું તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલાં કરતા કંઈક વધારે જોરથી થવા માંડ્યા છે અહિંસાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલું જ ઘટતું જતું રહ્યું છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રમીના બંધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યું હતું હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુશ્કેલીથી પકડમાં આવ્યું હરિજને તેને પકડી અને બાંધી દીધું તે વખતે ત્યાંથી એ મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયું તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારું બંધનથી જકડાયેલું સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમાં કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાંત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણું હૃદય દુઃખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુઃખથી આપણને આનંદ આવે, હૃદયમાં ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવું કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુઃખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુઃખી

પ્રત્યે સમવેદનાના બે શબ્દો પણ જીભેથી ન ઉચ્ચારીએ તો સમજવું કે માનવતાની જ્યોતિથી આપણું હૃદય ઝગમગતું નથી. દયા, માનવતાને પારખવા માટેની સાચી કસોટી છે. જો દયા છે તો માનવતા છે. જે હૃદયમાં દયા છે તે જ જીવિત હૃદય છે. હૃદય આમ તો એક માંસનો ટુકડો છે પણ આપણને જીવતા રાખવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે તે રક્તને પરિભ્રમણ કરાવે છે. તે રક્તનું જ નહિ, પણ આખા શરીરનું કેન્દ્ર છે. તે લોહીને ગતિ આપે છે. તેને શુદ્ધ બનાવે છે. એ રક્તમાં જો કરુણાના બે બિન્દુઓ ભળે તો તે સજીવ બની જાય છે. કરુણા વિના એ માંસના ટુકડાની કોઈ કિંમત નથી.

એક કવિ કહે છે

दया हीन बावरिया हीरा जनम गवांय,
कि पत्थरसे दिलको क्यों न फूल बनाय,
कोमलताका भाव न मनमें,
फिर क्या सुंदरता तनमें जीवन विष बरसाय।

દયા વિના જીવન એ ઉજ્જડ બાગ છે. ફૂલ છે પણ તે એવું કે જેમાંથી સુગંધ મરી પરવારી હોય. દયાના અભાવમાં જીવન સૂકું રેતીના રણ જેવું છે. હૃદયમાં જો નાનું સરખું દયાનું ઝરણું ફૂટે છે તો આખું જીવન ખીલી ઊઠે છે. તેનામાં માનવતાની હરિયાળી પુનઃ છવાઈ જાય છે.

વૈદિક દર્શનમાં એક નાનું રૂપક છે. જ્યારે વિશ્વકર્માએ સર્વ સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું અને પોતાની બનાવેલી સુંદર સૃષ્ટિ ઉપર એકવાર નજર ફેરવી તો તે પોતાની કળા ઉપર વારી ગયા. પણ એક વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો કે આ સૃષ્ટિનો ઉપભોગ કરનાર તો કોઈ જ નહિ, પછી તેનો આનંદ કોણ માણશે? ત્યારે વિશ્વના સર્વશક્તિમાન માનવીનું નિર્માણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

આ શુભ સંકલ્પની જાણ જ્યારે સત્યને થઈ ત્યારે તે વિશ્વકર્મા પાસે આવ્યું અને બોલ્યું — ભગવન્! આવી ભૂલ ન કરશો. એ પ્રાણી દંભ અને બેઈમાની ફેલાવીને અસત્યને જન્મ આપશે અને આપની શુભ સૃષ્ટિને અશુભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ન્યાયને પણ ખબર પડી. તેણે કહ્યું— ભગવન્! માનવ નામનું પ્રાણી કેવળ સ્વાર્થી જ બનશે. જ્યારે તેનો સ્વાર્થ જોખમાતો જણાશે ત્યારે તે પોતાના માતા પિતા ભાઈ સુદ્ધાંને મારી નાખશે. શાંતિએ જ્યારે વિશ્વકર્માના માનવની રચના કરવાના નિશ્ચયની વાત જાણી ત્યારે તેણે કહ્યું— હે નાથ! માનવી સત્ય અને ન્યાય એ બન્નેથી

પાછળ તો લઠ લઈને પડવાનો એ બે ગયા તો પછી હુ કયા રહીશ ? આખી સૃષ્ટિમા એ પ્રાણી સહારનુ સાધન બનશે ત્યારપછી, વિશ્વકર્મોની સૌથી નાની પુત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુ "પિતાજી ! એ પ્રાણીનુ તમે જરૂર નિર્માણ કરો જો આપના બધા દૂતો સુધારવામા નિષ્ફળ નિવડશે તો હુ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ" પછી, દયાના અનુરોધથી, વિશ્વકર્માએ માનવીની રચના કરી

ખરેખર, દયાનો નજીવો, સાધારણ સ્પર્શ પણ હૃદયને કોમળ અને મધુર બનાવી દે છે એટલા માટે તો આગમમા અનુકપાને સ્થાન છે. એ અનુકપા જ પશુને માનવી અને માનવીને દેવ બનાવી શકે છે.

જ્ઞાતા સૂત્રમા જુઓ પહેલા અધ્યયનમા જ કરુણાની વાત સભળાવી છે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર રાજકુમાર મેઘ, ભગવાન મહાવીરની અમૃત-વાણીનુ પાન કરી, રાજભવનની જીવિત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, મુનિ બને છે પહેલી રાત્રે, જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવની શરણાઈઓના સૂર હજી કાનમાં ગુજી રહ્યા હતા, ત્યારે સુકુમાર મેઘમુનિને આખી રાત ઉઘ ન આવી કયા ફૂલોની સુકોમળ શૈય્યા અને કયા જમીન પર એક વસ્ત્રનુ બિછાનુ ! આ શૈય્યા અને મુનિઓના સ્વાધ્યાય તથા મુનિઓની થતી અવરજવર એ બન્નેએ મળીને નવદીક્ષિત મુનિના મહેલની યાદ તાજી કરાવી તેના મનમા થયુ કે હુ કેવો ભોળવાઈ ગયો ! રાજમહેલનો સ્વર્ગીય વૈભવ છોડીને અહી આવી ફસાયો ! કેટલી મોટી ભૂલ કરી ?

તેની મમતાળુ માતાએ કેટલોય સમજાવ્યો હતો પણ દીક્ષાની પણ એક ધૂન હતી છેવટે તેણે વિચાર કરતા કરતા નિશ્ચય કર્યો કે સવારમા ભગવાન મહાવીર પાસે ઉતાવેત જવુ અને સયમના બધા સાધનો તેમને સોપી દઈ, ઘેર ચાલ્યા જવુ અને કહી દેવુ કે સાધનાનો ભાર આ કોમળ શરીર સહન કરી શકતુ નથી

અને આમ રાજભવનોના સ્વપ્ના સેવતા, મેઘકુમાર સવાર પડવાની રાહ જોતા હતા સવાર પડ્યુ સૂર્યના પ્રથમ કિરણો દેખાતા જ તે ભગવાન મહાવીર પાસે પહોચ્યા વદન કર્યાં ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ—"મુનિ મેઘ ! રાત્રીના મુનિઓના સ્વાધ્યાય અને અવરજવરથી તમે વિચલિત થઈ ગયા ! ભૂમિની શૈય્યાએ તમને મહેલોની સુકોમળ શૈય્યાની યાદ દેવરાવી ! અને તમે મનમા સવારે મારી આજ્ઞા લઈ, મહેલમા જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણુ મેઘ ! જરા તમે તમારી પાછલી વાતોનુ સ્મરણ કરો જ્યારે તમે

વિશાળકાય હાથીનો દેહ ધારણ કર્યો હતો. તમે એક હાથીના ટોળાના આગેવાન હતા. તમે તમારા પરિવાર માટે વનમાં એક વિશાળ મંડપ બનાવ્યો હતો. એક વખત વનમાં પ્રચંડ દાવાનળ લાગ્યો અને તમે એ મંડપમાં તમારા ટોળાં સાથે સ્વના પ્રાણની રક્ષા માટે પહોંચ્યા.

જેમ જેમ આગ વધતી ગઈ તેમ તેમ વનનો એક એક ખૂણો તેમાં સપડાતો જતો હતો. પ્રચંડ પવનને લીધે આગ વધતી જતી હતી. ત્યારે વનનાં બીજાં પ્રાણીઓ પણ આત્મરક્ષા માટે તમારા તે મંડપમાં આવ્યાં. અને તમે પ્રેમથી સર્વને જગા આપી. આ આગને લીધે જ જગત વેર પણ ભૂલાઈ ગયાં. સિંહ અને બકરી પણ તમારા મંડપમાં એકબીજાની નજીક ઊભાં હતાં. ખરેખર દુઃખની સમાન અવસ્થા આત્મીયતાને ગાઢ બનાવે છે. જેવી રીતે અંધારામાં દરેક નાની મોટી વસ્તુ પોતાનો ભેદભાવ ભૂલી એક સરખી બની જાય છે તેવી જ રીતે દુઃખના અંધકારમાં પ્રાણીઓ પોતાનાં વેર ભૂલી જાય છે.

તમારા મંડપમાં વનનાં બધાં પ્રાણીઓ મહેમાન બન્યાં હતાં. તે વખતે એક નાનું સસલું ત્યાં આવ્યું. પરંતુ આખોય મંડપ બધાં પશુઓથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયેલો હતો. આ નાના સરખા સસલા માટે પણ તેમાં જગા રહી ન હતી. તે વખતે તમારા શરીરે ખંજવાળ આવવાથી તમે એક પગ ઊંચો કર્યો. તે વખતે સસલાએ ત્યાં જગા ખાલી જોઈ અને ત્યાં આવી બેસી ગયું. તમે જોયું કે પગ નીચે મૂકવાની જગા નહોતી. અને મેઘકુમાર! એ વખતે ગજેન્દ્રરૂપ તમે વિચાર કર્યો કે આ નાનું પ્રાણી મારા શરણમાં આવ્યું છે. જો મારો પગ હું નીચે મૂકીશ તો એક ક્ષણ માત્રમાં તેના પ્રાણ નીકળી જશે. તમારું મન કરુણાથી ભરાઈ ગયું. તમે તમારો પગ જમીન પર ન મૂકતાં અદ્ધર રાખ્યો. તે વખતે તમારા હૃદયની કરુણાને કારણે તમે મનુષ્ય ગોત્ર બાંધ્યું.

આગમ આ વાતની સાક્ષી આપે છે.

तपणं तुमं मेहा ताप पाणाणुकंपियाप, भूयाणु कंपियाप, जीवाणुकंपियाप सत्ताणु कंपियाप, संसार परीतिकए माणुस्साउए निबद्धे

—જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્ર અ. ૧

મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા—પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની આ અનુકંપાથી જ તમે સંસારને સીમિત કર્યો અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

ત્રણ દિવસ વીત્યા. દાવાનળ શાંત થયો. પશુપક્ષીઓ પોતપોતાને

સ્થાનકે પહોચ્યા ગજેન્દ્રરૂપ તમે જગા ખાલી જોઈ જમીન પર પગ મૂકવા માડયો પણ ત્રણ દિવસથી અદ્ધર રહેવાને લીધે પગમા ખાલી ચઢી ગઈ હતી ચોથે દિવસે પગ જમીન પર મૂકવા જતા આખુ શરીર જમીન પર પડી ગયુ અને પ્રાણ નીકળી ગયા આ હાથીના જીવે રાજા શ્રેણિકના મહેલમા રાજકુમાર તરીકે જન્મ લીધો

પૂર્વજન્મની આ વાત સાભળતા મેઘકુમારની વિચારધારાએ નવો વળાંક લીધો તે સયમમા સ્થિર થયા, અને ગમે તેવા કષ્ટોનો સામનો કરવા માટે તે તૈયાર થયા

આ કરુણાનો સ્પર્શ પશુમાથી માનવ અને માનવમાથી દેવ બનાવે છે એટલે એક વિચારક કહે છે-રૂપ શુ જુઓ છો ? ગુણ જુઓ કુળમા શુ જોવાનુ છે ? શીલને જુઓ અધ્યયન જોવા કરતા પ્રતિભાનો ચમત્કાર જોવો જોઈએ ભાપણમા શુ જોવુ ? આચરણ જોવુ જોઈએ તપ જોવા કરતા સહનશીલતા જુઓ ધર્મના દયા જુઓ કેમકે, રૂપ અને કુળ તો બાહ્ય આખોને માટે છે, જ્યારે ગુણ અને શીલ તો આતરિક સૌન્દર્ય છે અધ્યયન અને ભાષણ માનવીનુ મૂલ્યાકન કરવાના સાધન ગણાય છે, પણ તેમા કોઈક વખત ભૂલ થવાનો સભવ છે વિશાળ અધ્યયન કરનાર અને લાબા ભાષણો કરનારના અતર જુઓ તો કેટલી વખત તદ્દન ખાલી જ હોય છે

એટલે, જીવનનુ મૂલ્યાકન અધ્યયન અને ભાષણથી નહિ, પ્રતિભા અને આચરણથી કરો તપથી દેહ દુર્બળ બની શકે છે પણ આપણે દેહને નહિ, વાસનાને દુર્બળ બનાવવી છે શરીર તો અનેકવાર જન્મ્યુ છે, અનેકવાર મર્યું છે પણ આપણે તો મનને મારવુ છે જો તપની સાથે સહનશીલતા આવી તો સમજો કે હીરો સોનાની વીટીમા જડાઈ ગયો તમે ધર્મની તુલના માત્ર ક્રિયાકાંડોથી ન કરશો તમે એ જુઓ કે તમારા હૃદયમા દયા અને કરુણાની લાગણીઓ છે કે નહિ જો તે ન હોય તો ધાર્મિક ક્રિયાઓ પૂરી રેતી જેવી છે માત્ર કરુણા જ એ સૂકી રેતીને સ્નિગ્ધતા અર્પી શકે છે

પ્રેમની આ ત્રણ ધારાઓ સક્ષેપમા આપની સમક્ષ રજૂ કરી ગયો છુ ભક્તિ, મૈત્રી અને કરુણાની ત્રિવેણી, આપના ઉરમા સદૈવ વહેતી રહે અને જનગણમનના તાપને ધોતી રહે એ જ કલ્યાણની કામના છે

તા ૨૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

૧૬ મનનું માધુર્ય-વિનમ્રતા

મનની કોમળતા જીવનની મિઠાશ છે. મનની મિઠાશ જ્યારે વાણીમાં ઊતરે છે ત્યારે તે વિનમ્રતા કહેવાય છે. ફૂલોની કોમળતા જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે જીવનમાં વિનય પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે જ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં તે સાકાર થાય છે. અહંકાર દેવતાને શેતાન બનાવે છે ત્યારે વિનમ્રતા શેતાનને દેવ બનાવે છે. વિનમ્રતા એ દેવતાઈ પાંખ છે, જે જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે.

જીવનનો કુદરતી એવો નિયમ છે કે માનવી નમીને જ આગળ વધી શકે છે. જે ઘડો પાણીમાં નમે છે તે જ ભરાય છે. કૂવામાં ઘડો નાખીએ અને જોઈએ તો જણાશે કે ઘડો પોતે પાણીમાં છે તેની ચારે બાજુએ પાણી છે પરંતુ તે તો ખાલી જ હોય છે. તેમાં એક ટીપું પણ પાણી ભરાતું નથી. જ્યારે તે એક બાજુ નમે છે ત્યારે જ તેમાં પાણી ભરાય છે. તેવી રીતે જો જીવનના ઘડાને જ્ઞાનથી ભરવો હોય તો નમવું પડશે. જો નમન કરતાં ન શીખ્યા તો પછી ભલે આપ કોઈ પણ સંતની પાસે જાઓ, કોઈ વિદ્વાનની પાસે ભલે જાઓ, કોઈ દર્શનશાસ્ત્રના પ્રોફેસર કે ઈતિહાસ, ભૂગોળ કે સાયન્સના નિષ્ણાત હોય તેની પાસે જઈ આપ આપની જાતને વિદ્યાના મહાસાગરમાં જોઈ શકશો પરંતુ હૃદયમાં વિનમ્રતા નહિ તો તેની પાસેથી જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

વિનમ્રતાના અભાવમાં વિશેષજ્ઞ પણ તમારી સામે પોતાનું દિલ નથી ખોલી શકતો. કારણ કે શિષ્યની બેશિસ્ત અને ઉદ્ધતતા તેના મનમાં ખિન્નતા પેદા કરે છે અને આ ખિન્નતા હૃદયના ખુલતા દરવાજાને બંધ કરી દે છે.

આજના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં જ્ઞાનનું ઊંડાણ જોવામાં આવતું નથી. તેમનું

ક્ષેત્ર વિસ્તૃત છે, પુસ્તકો પુષ્કળ છે, કોલેજો વિશાળ છે, વ્યવસ્થા સુંદર છે, છતા વિદ્યાર્થીની જ્ઞાનની ઝોળી ખાલી છે જ્યારે કોઈ ગહન પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે તે દિવાલ તરફ આંખો કરી બેસી જાય છે તેનામા સત્યને સ્પર્શવાનું સાહસ પણ જણાતુ નથી કેમ? આ બધાનો વિચાર કરશે તો જણાશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગમા એવી કાઈક ત્રુટિ છે જે તેને જ્ઞાનના ઊંડાણમા પહોંચવા દેતી નથી જ્ઞાનની ધારા વહે છે તે ઉપર ઉપરથી વહી જાય છે, પરંતુ અંદર પ્રવેશ કરી જીવનને ભીંજાવી શકતી નથી, કારણ કે આજના વિદ્યાર્થી-જીવનમા વિનમ્રતાની માટીની કમી છે માટીને સ્થાને પથ્થર જડાયેલ છે પથ્થરમા ચમક છે, ચળકાટ છે અને હજી વધુ ચમક લાવી પણ શકાય તેમ છે પણ પથ્થરમા પલળવાની શક્તિ નથી એ શક્તિ તો માટીમા જ છે કે જે એક એક કણને ભીંજાવી, નરમ બનાવી તેમાથી અંકુરો ફોડી શકે છે. આ માટીમા જ એ શક્તિ છે કે એકમાથી હજાર બીજ ઊગી શકે છે પથ્થર પર પડેલા અનાજના દાણા નાશ જ પામે છે પથ્થર અને માટી બન્ને અનાજના દાણાઓનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે, પણ પથ્થરથી કાઈ નવુ સર્જન થતુ નથી, જ્યારે માટીનો પ્રત્યેક કણ બીજના એક એક અણુમા નવચેતના લાવે છે અને એકમાથી અનેક કણો સર્જાય છે આમ માટીના સંયોગે એકના હજારો થાય છે, જ્યારે પથ્થર કોરો ને કોરો જ રહી જાય છે

માટે હૃદયને પથ્થર જેવુ કઠોર નહિ, પણ માટી જેવુ કોમળ બનાવો તો જ તેમા જ્ઞાનના અંકુરો ફૂટી શકશે એટલે જ તત્ત્વવેત્તાઓ કહ્યુ છે કે જો ગુરુની પાસે ખાલી જશો તો ગુરુને પણ ખાલી કરીને આવશો જો મન-રૂપી ઘટ પહેલેથી જ અહંકાર, મદ અને મત્સરની વિકૃતિઓથી ભરેલો હશે તો તેમા જ્ઞાનનુ અમૃત ક્યાથી ભરાશે? જો કદાચ પરાણે તેમા અમૃત રેડવાનો પ્રયત્ન કરશો તો, અમૃત ઉપરથી ઢોળાઈ ચાલ્યુ જશે અને જ્ઞાનનો સ્પર્શ થવાથી અહંકાર ખીલી ઊઠશે અહંકાર ઉપર જ્ઞાનની પાપડી બેસશે જે ભયંકર નીવડશે પછી એવો પંડિત 'અધૂરો ઘડો છલકાય'ની કહેવત સાચી પાડશે

જીવનનો કુંભ જો જ્ઞાનના અમૃતથી ભરવો હોય તો પહેલા તેમાથા અહંના વિષને કાઢી નાખવુ જોઈએ તે સિવાય તે જ્ઞાનને પણ વિષમય બનાવી દેશે ઝેરનુ એક ટીપુ વાસણમા ભરેલા દૂધને ઝેર બનાવી દે છે, તો તે પણ ઝેર જ બની જાય

જ્યા સુધી સોનુ નરમ ન થાય ત્યા સુધી તેના ઘાટ ઘડી શકાતા

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનની પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પાછળના શિષ્યોએ વિનય પિટક ને નામે સંગૃહિત કર્યો છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં દેખાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશ આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. લાકડાંનો ભારો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સંમાન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે

> લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
> શિશરાજ ધામમેં જાવે સખિયાં હિલમિલ લાડ લડાવે.
> મોટા હોય તો નન ન પાવે જો જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીશ્વર લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મોહક છે! નાનું બાળક દરેકને પ્રિય હોય છે શત્રુનું બાળક હોય

તો પણ તેને ખોળામા લેવાનુ દિલ થાય છે માણસની વાત તો ઠીક પણ કૂતરીના પણ નાના ગલુડિયા પ્રિય લાગે છે નાના છોકરાઓ તેમને ઉપાડીને ફરે છે નાના બાળકો રાજાના મહેલમા ઘૂસી જાય તો પણ તેમને કોઈ રોકી શકતુ નથી રોકવાની વાત તો શી પણ રાણી—મહારાણી પણ તેમને ખોળામા બેસાડી દે છે તેનુ પણ વાત્સલ્ય જાગી ઊઠે છે પ્રેમથી તેને ખવડાવશે, પીવડાવશે, તેનુ મન રંજન કરશે અને વાત્સલ્ય—રસમા પોતાની બધીયે ચિતાઓ થોડા વખત માટે ભૂલી જશે

વર્ષો વીત્યા પછી બાળકમાથી કિશોર અને કિશોરમાથી તરુણ બન્યો. હવે જો એ યુવક કદાચ રાજમહેલમા જવા માગે તો તેને કોણ જવા દેશે? કદાચ દુર્વાસના સાથે તેણે બળપૂર્વક પ્રવેશ પણ કર્યો તો તેની સલામતી પણ જોખમમા આવી પડશે અને જીવતો બહાર નીકળી શકશે કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન રહેશે

જેના જીવનમા, જેટલે અ શે લઘુતા હોય તેટલે જ અ શે દુનિયા તેને પૂજે છે અસત્યનો સામનો પણ તે જ કરી શકે છે અ ધ વિશ્વાસોમા ભટકતી જનતાને તે પ્રકાશ પણ આપે છે અને ખોટી પર પરાઓને વળગી રહેતી દુનિયાને તે લપડાક પણ લગાવે છે, છતા જનતા તેની વાતને પ્રેમપૂર્વક સાભળે છે સત્ય વાત એ છે કે દુનિયાની સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતામા જ છે

ભગવાન મહાવીર, ઇસુ ખ્રિસ્ત, મહાત્મા બુદ્ધ, ભક્ત પ્રહલ્લાદ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મહાપુરુષો દુનિયાની સામે થઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેઓ નમ્રતાના સાક્ષાત અવતાર હતા જનપ્રવાહની સામે થવાની શક્તિ તેમણે નમ્રતામાથી જ મેળવી હતી જગતની સામે સફળતાપૂર્વક એકલા ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતા વિના અસ ભવિત છે

નમ્રતાના ત્રણ લક્ષણો છે —

૧ કડવા પ્રશ્નનો મીઠો ઉત્તર આપવો
૨ ક્રોધના ભડકા વખતે ચુપ રહેવુ
૩ અપરાધીને દડ દેતી વખતે પણ ચિત્તને કોમળ રાખવુ

કડવી વાતનો કડવો ઉત્તર તો પશુઓ પણ વાળે છે જો કદાચ તમે આવેશમા આવી જઈ તેને તિરસ્કારો છો તો તે પણ ગરમ થઈ જાય છે પણ માનવ! તુ પશુઓ કરતા ઉચ્ચ સ્થાને છે પશુઓ નીચુ મો રાખી

નથી. જેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે. કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલા ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સંગૃહિત કર્યો છે.

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં ઢોળાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચડીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. હાડકાંનો માળો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ. આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે, નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે. ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે.

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું. જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે. જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે.

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માધુર્યનું વર્ણન કરે છે:

લઘુતા મેરે મન માની, લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
[illegible] ધામમેં જાવે સખિયાં ઝિલમિલ બાર બધાવે
જો હોય તો તન ન ધાવે ને જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીરાજ લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે. લઘુતા કેટલી મ[illegible] છે? [illegible] રોગને [illegible] હોય છે [illegible] લઘુનું [illegible]

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર–ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે. મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ–પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે મ ટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય–જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતુ

આવે છે જ્યારે તું ઊંચે મોઢે, છતી છાતીને ફરે છે એટલે ઝેરનો ઉત્તર ઝેરથી વાળવામાં માનવતાની કાંઈ કિંમત નથી. તું તો ઝેરનો ઉત્તર અમૃતથી આપ. વાદળ, પૃથ્વી ઉપરના ખારાં પાણીમાંથી પાણી ખેંચે છે પણ મીઠા પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર વર્ષાવે છે તો તમે સાગર નહિ વાદળ બનો. સાગર પાસે અસીમ જળ છે તે રત્નાકર કહેવાય છે છતાં તે પૃથ્વીથી ઊંચે ચઢી શક્યો નથી. તેનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે મીઠા પાણીને ખારું બનાવી દે છે તો તમે પૃથ્વીના પેટાળ પર, પેટે ઘસડાનારા કીડા નહિ પણ આકાશની સ્વતંત્ર હવામાં શ્વાસ લેનાર વાદળ બનો અને કડવાશને મિઠાશમાં પલટાવવાની કળા શીખો.

વિનયનું બીજું લક્ષણ છે ક્રોધના ભડકા વખતે શાંત રહેવું. ક્રોધની સળગતી જ્વાળાઓમાં પેટ્રોલ છાંટવાનું કાર્ય કોઈ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. જો આપનાથી બની શકે તો આગ વખતે પાણીનું કામ કરો નહિ તો તમારી જાતને બચાવી અલગ થઈ જાઓ.

ત્રીજી વાત અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્ત કોમળ રહેવું જોઈએ. કોઈ સાધુના જીવનમાં દોષ લાગે છે તો આચાર્ય તેને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તેમ છતાંય આચાર્યના મનમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલી કોમળ ભાવના હોય છે માતા ઘણી વખત બાળકને શિક્ષા કરતી હોય છે કઠોર શિક્ષા કરતી વખતે તેમાં ક્રૂરતા દેખાતી હોય છે જોનારને કેટલીક વખત એમ પણ લાગે કે શું બાળક પર અસીમ મમતા રાખનાર આ જ માતા છે! કે જેની વાત્સલ્યની ધારા બિલકુલ સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર રેતી જ બાકી રહી હોય એમ લાગે છે પણ બહારથી જોનારને શી ખબર પડે કે આ કઠોર દેખાવા આવરણ નીચે વાત્સલ્યનું કોમળ ઝરણું વહી રહ્યું છે! તેવી રીતે શિક્ષા કરતી વખતે હાથ ભલે કઠોર બને પણ મન કઠોર ન બને તે જો જો. એટલે જ શિષ્યની ભૂલ વખતે કઠોર શિક્ષા કરનાર આચાર્યને પણ વિનયની પ્રતિમૂર્તિ કહેવામાં આવેલ છે અને આગમોમાં તેમની વિનમ્રતાની ગાથાઓ ગવાઈ છે આ લોકમાં માનવે વિનયી રહેવાનું છે પણ વિનયની પાછળ પણ અગર સ્વાર્થ પણ કામ કરે છે

તત્ત્વવેત્તાઓએ વિનયના પાંચ રૂપ બતાવ્યાં છે:

૧ લોકોપચાર વિનય આ જાતના વિનયમાં અંતરની પ્રેરણા વિના માત્ર બહારનો દેખાવ હોય છે મોટાઓ આવ્યા અને સ્વાગત નહિ કરીએ તો લોકોમાં ખરાબ દેખાશે. લોકો કહેશે કે કેટલો અવિનયી છે!

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે માટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની મૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય—જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડનુ

હોય છે ત્યારે તે વખતે તે એ પણ નહિ જુએ કે તે કોની સામે ઝૂકી રહેલ છે એવે વખતે ભલી જ વાતો તે હસતાં હસતાં સાંભળી લેશે. અહીં પણ વિનયનો માત્ર દેહ છે આત્મા નથી

પોતાના પ્રેમપાત્રની પ્રસન્નતા અને તેની એક હાસ્યલહરી માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે પણ આવો માણસ, જેના ચહેરા ઉપર સંયમનો પ્રભાવ છે તપનું તેજ છે તેવા કોઈ સંત મળી જતાં તેમને નમન કરવા તૈયાર નહિ થાય.

૫ આત્મ વિનય—આ જાતનો વિનય મુમુક્ષુ આત્માઓમાં જ જોવા મળે છે તેઓ ન તો સ્વાર્થ માટે નમે છે કે ન તો ભય કે પ્રલોભનો સામે ઘુટણીએ પડે છે તેઓ નમે છે માત્ર સદ્‌ગુણોની સામે કે જ્યાં કોઈ ગુણયુક્ત વ્યક્તિ દેખાય છે

વળી તેને વેશનો મોહ કે પંથનો પ્રેમ રહેશે નહિ તેને એવો આગ્રહ નથી હોતો કે અમુક પ્રકારનો વેશ હશે તો જ હું નમીશ અગર અમુક જાતના ક્રિયાકાંડ કે અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારને જ હું નમીશ. આવો કોઈ આગ્રહ તેના મનમાં નહિ હોય. તે પંથ અગર વેશને નહિ પણ સદ્‌ગુણોની સામે જ પોતાનું શિર ઝુકાવશે. જ્યાં તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્‌ચારિત્રની સાધના દેખાશે ત્યાં તેનું ગુણપૂજક મસ્તક નમી પડશે.

આકતી પરંપરામાં માત્ર વિનયનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ફક્ત ત્યાં જ વિનયનો આત્મા દેખાશે. બાકી બીજા ચારમાં તો વિનયનો દેહ છે વિનયનો વેશ છે પણ વિનયનો આત્મા નથી.

વિનયના આત્માને પારખનાર મહાસતીએ જૈન જીવનમાં સ્થાન મેળવ્યું છે એટલા જ માટે મહાન વિનયવંત ગૌતમસ્વામી જેવા સંતનું નામ બધાયની જીભ ઉપર વસે છે

જૈનના ઘરમાં જન્મેલ એવી ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ મળી આવશે કે જેને ગૌતમસ્વામી શાલિભદ્ર કે અભયકુમારના નામની ખબર ન હોય. તમને યાદ જરૂર આવ્યું હશે જ કેમ ન હોય? દિવાળીના દિવસે ચોપડા પૂજન વખતે મંગળ મુહૂર્તમાં આવા મહાપુરુષોનાં નામ તમારા ચોપડામાં સર્વપ્રથમ લખો છો. ગૌતમસ્વામીને માટે તો એક દોહરો લોકોની જીભે યાદ હોય છે જેને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી કે—

અગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભડાર,
જય ગુરુ ગૌતમ સમરીયે, મનવછિત દાતાર

આ દોહરો માગલિકને અતે જોવામા આવે છે અને આપને ખૂબ જ પ્રિય છે ઘણી જ આનદની વાત છે કે આપ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય અને એક પવિત્ર સત પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને સ્નેહ રાખો છો, પણ આ શ્રદ્ધાની પાછળ હેતુ શો છે ?

આની પાછળ બે હેતુ હોઈ શકે છે પહેલો તો એ કે તે જ્યાં અગુઠો રાખે છે તે વસ્તુ ક્યારે પણ ખલાસ થતી નથી જેવી રીતે ખીરના પાત્રમા અગુઠો રાખતા ખીર અખૂટ બની ગઈ તેમ તમો પણ વિચાર કરતા હશો કે તમારી પાસે પણ કોઈ એવી લબ્ધિ આવી જાય કે તમે જ્યા અગુઠો રાખો તે વસ્તુ કદિ પણ ખૂટે નહિ આવી લબ્ધિ જો મળે તો તમે તેનો પ્રયોગ કયા કરશો ? મુહપત્તિ પર કે માળા ઉપર ? ના ના તમે એટલા ભોળા નથી પહેલો પ્રયોગ તો ઝવેરાતની તિજોરી ઉપર કરશો કે અગુઠો અડતા જ લક્ષ્મી અક્ષય થઈ જાય

ગૌતમસ્વામીના સ્મરણનો બીજો હેતુ તેમના જીવનની પવિત્રતા, સરળતા, વિનમ્રતા અને તપોનિષ્ઠા આપણા જીવનમા આવે તે છે

એમાથી તમને કયો હેતુ પસદ છે ? પહેલો કે બીજો ? તમે ભલે પહેલો હેતુ પસદ કરો, પરતુ જૈન શાસન તો બીજા હેતુને લક્ષમા લઈને જ તેમની અર્ચના કરે છે

ગૌતમ પ્રભુના હૃદયમા કેટલી સરળતા અને કેટલી વિનમ્રતા હતી, તેનુ એક દૃષ્ટાત તમારી સામે રજૂ કરુ છુ વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરે, ગૌતમસ્વામીને કેટલીવાર શિક્ષા આપી છે દરેક વખતે તે કહેતા, "સમય ગોયમ મા પમાયએ"—હે ગૌતમ ! એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ" ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના દસમા અધ્યયનમા એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ઓગણત્રીસ વાર આ પદ આવે છે

એક વ્યક્તિને એક વખત શિખામણ આપવામા આવે તો તે સાભળી લેશે બીજી વખત કહેતા તે મનમા સમસમી રહેશે અને ત્રીજી વાર કહેવા જશો તો ત્રાડ પાડશે–બસ, હુ જ તમારી નજરમા આવુ છુ દુનિયાભરની શિખામણ મને જ આપ્યા કરો છો બધા દોષ મારામા જ ભર્યા છે ?

પણ વિનય અને નમ્રતાના અવતાર ગૌતમપ્રભુ, ભગવાન મહાવીરના એક શબ્દને કેટલા આદરસહિત સાંભળતા હતા! તે કહેતા કે એક પિતાને પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય હોય છે! પણ તે જ વાત્સલ્ય પિતાને મોટેથી પુત્રને પ્રેરણા આપે છે પિતાના એ વાત્સલ્ય કરતાં પણ પ્રભુનું મારા ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય છે તેથી જ વારંવાર પ્રભુ મને જ સંબોધન કરે છે

જો વિનયનો અભાવ હોત તો તો તે એમ જ કહી દેત કે દરેક વખતે મને જ કેમ કહે છે આખો વખત મારું જ નામ લીધા કરે છે શું હું આખો વખત મૂર્ખ જ રહું છું? રાત દિવસ આ શિખામણ કેવી? શું હું હજુ પણ અબોધ બાળક છું? મારામાં પણ વિવેક છે જ્ઞાન છે ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વીનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે આટલા મોટા સમુદાયનો હું અધિષ્ઠાતા છું

પણ આ શબ્દો નીકળે કોના! અહંકાર તો તેમને અડ્યો પણ નહોતો. પદ અને સત્તાનો મોહ તો તેમનાથી દૂર ભાગી ગયો હતો. તેમના પવિત્ર આત્મામાં કેવળ વિનય રૂપી દીપકની શિખા જલતી હતી. એથી જ આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતવા છતાં જનતા તેમના જેવી વિનયની મૂર્તિને ભૂલી શકી નથી

તા. ૧૮-૭-૫૯ માટુંગા (મુંબઈ)

૧૭. સરળતાની પગદંડી

ભારતનો ધ્વજ સીધી લાકડી પર લહેરાય છે વાંકીચૂંકી લાકડી ધ્વજ ફરકાવવા માટે કોઈ પસંદ કરતું નથી તેના ભાગ્યમાં તો ચૂલામાં જઈ ચહા ગરમ કરવાનું જ લખાયેલું હોય છે જેના જીવનમાં જેટલી સરળતા હોય છે તેટલો જ તે લોકપ્રિય બની શકે છે જીવનની વાંકીચૂંકી લાકડી સદ્‌ગુણો રૂપી ધ્વજ ફરકાવવાનો ઈન્કાર કરે છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે વક્રતા અને માયાથી દૂર થઈ સરળ બનો

હૃદયની વક્રતાનું નામ જ માયા છે તમે કષાય વિજય ઉપર પ્રવચનો સાંભળી રહ્યા છો. તેમાં માયાનું સ્થાન ત્રીજું છે માયા, આત્માની સરળતાનો નાશ કરે છે જ્યાં હૃદયમાં કુટિલતા હોય ત્યાં ધર્મનું બીજ રહી જ કેમ શકે? ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અંતિમ દેશનામાં સાધુઓને ચેતવણી આપે છે કે —

सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुध्दस्स चिट्ठई।
निव्वाण परमं जाई, घयसिंचि व पावए॥

ઉ સૂત્ર, અ ૩,

જેણે સરળતા અપનાવી છે તે જ અધ્યાત્મ માર્ગનો યાત્રી બની શકે છે સરળ આત્મામાં જ ધર્મ ટકી શકે છે કોઈ વાસણમાં દૂધ ભરીએ પણ જો તેમાં મીઠું ભરેલું હોય તો દૂધ સારું રહી શકતું નથી દૂધ ભરવું હોય તો પહેલાં તેમાંથી મીઠું કાઢી નાખી વાસણ સાફ કરી નાખવું જોઈએ તેમ જ, જો જીવનમાં અધ્યાત્મની જ્યોત જગાવવી હોય તો પહેલાં માયા અને વક્રતાની ક્ષાર ભૂમિને સાફ કરી નાખવી જોઈએ જીવનમાં સરળતા આવશે તો શુદ્ધિ પણ આવશે શુદ્ધિ આવી તો ધર્મ આવી જ ચૂક્યો

સમજે, કારણ કે ધર્મ આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની નજીક રહેનાર છે એવો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્મા નિર્વાણરૂપી પરમપદને પામી શકે છે

સરળતામય શુદ્ધ જીવનની સુવાસ સર્વત્ર ફેલાશે. જેવી રીતે ઘી રેડવાથી અગ્નિ ધૂમાડા વિનાનો ભડકાબંધ સળગે છે તેવી રીતે સરળતાથી કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દંભ અને પ્રવંચનાથી રહિત હોય છે

આલોચના જીવનનું અમૃત છે સાધુ, પોતાના ગુરુદેવ સમક્ષ આલોચના કરે છે અને તે દોષિત આત્મા, દોષના બોજાથી વિમુક્ત થઈ હળવો થાય છે

દુઃખીને કોઈ સાંત્વની મળે તેના ઉપર કોમળતાથી હાથ ફેરવે અને સ્નેહપૂર્વક બે મીઠાં વચનો કહી તેની કરુણ કહાણી પૂછે તો કરુણતાનો સ્પર્શ થતાં જ જેમ વાદળ વરસે તેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા માંડે છે દુઃખી વ્યક્તિ હમદર્દીની આગળ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી હળવાપણું અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે સાધુ આલોચના કરીને અપરાધોના બોજાથી મનને હળવું બનાવે છે સાથે જ પ્રાયશ્ચિત વડે શુદ્ધ પણ બને છે

આગમમાં ફરમાવ્યું છે કે જે સાધક નિષ્કપટ અને સ્વચ્છ અરિસા જેવું હૃદય રાખી આલોચના કરે છે તેને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત આવે છે જો તે કપટ રાખી આલોચના કરે તો તેને બમણું પ્રાયશ્ચિત લાગે. વ્યવહાર સૂત્રનું પહેલું પાનું ઉઘાડતાં જ આપને સ્પષ્ટ આભાસ થશે. આચાર્ય કહે છે કે –

> से भिक्खु मासियं परिहारं ठाणं पडिसेवित्ता
> आलोएज्जा अपलिउंचिय आलोएमाणस्स
> मासियं, पलिउंचिय आलोएमाणस्स दो मासियं ।
>
> વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૧ સૂ. ૧

જે ભિક્ષુ એક માસના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય દોષનું સેવન કરે છે પછી આચાર્ય સમક્ષ આલોચના લે છે તે આલોચના જો નિષ્કપટ ભાવે કરે તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે પણ જો તે સકપટ આલોચના કરે તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે

કપટ એ એવું ઝેર છે કે જે આલોચનારૂપી અમૃતને ઝેર બનાવે છે આલોચનાના આટલી લાંબી પહોળી વિગતમાં ઊતરવાનો આ વિષય નથી પણ ત્યારે તેની વિગતોમાં કેટલા ઘટે છે તેટલું રજૂ કે તમે આપના ઝરને આળખી શકો બે સાધુઓનો દોષ એક સરખો છે બન્ને આલોચના

પણ કરે છે તેમા એક સરળતાપૂર્વક કરે છે અને બીજો દભવૃત્તિ રાખીને કરે છે, જેથી તેનુ પ્રાયશ્ચિત બમણુ થઈ જાય છે

એ પણ નક્કી છે કે જો રોગી વૈદ્યની સાથે છળ કરશે, તેના પ્રશ્નોના સીધા જવાબ નહિ આપે, તો તેથી વૈદ્યને તો કાંઈ નુકસાન થવાનુ નથી, તેને તો લાભ જ થવાનો છે રોગ વધશે, સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધશે. છતા કોઈ પણ પ્રામાણિક વૈદ્ય એવી ઈચ્છા રાખશે નહિ પરતુ રોગોની છળવૃત્તિ જ રોગને વધારશે અને તેની સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધવાની જ.

શિક્ષણના ક્ષેત્રે, શિક્ષકની સાથે છળ કરીને કોઈ વિદ્યાર્થી આગળ વધી શકયો નથી તેમ જ વકીલ સાથે છળપૂર્વક વર્તીને કેસમા સફળ થવાની આશા રાખવી તે પણ વ્યર્થ છે

વ્યવહારિક જીવનમા છળથી કઠિનાઈ પેદા થાય છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનમા કપટ ખૂબ જ મોટી વિડબણા લાવે છે

સાધુજીવનની પહેલી શર્ત છે કે જીવનમા સરસતા હોય કારણ કે સરળતાના અભાવમા પવિત્રતા ટકી શકતી નથી હૃદયની સરળતા સિવાય કરવામા આવતી તમામ સાધના માત્ર કાયક્લેશ બની રહે છે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં દભવૃત્તિને કોઈ સ્થાન નથી શ્રમણ જીવનની તો વાત શી, પણ તે સિવાયનાને શ્રાવક કે સમ્યક્ત્વી તરીકે પણ સ્વીકારવામા આવેલ નથી ભગવાન મહાવીરની ભાષામાં માયાવત પ્રાણી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે આપને યાદ હશે કે—

"माथी मिच्छा दिट्ठी, अमाथी सम्म दिट्ठी"

છળ અને દભથી મુક્ત આત્મા જ સમ્યક્ત્વરૂપી પ્રકાશના કિરણોને પામી શકે છે હૃદયની પવિત્રતા અને સરળતા વિનાની તમામ સાધનાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ભલે તેથી સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિ થય પણ જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રવાળી ભવપરપરાનો નાશ કરવામા તેની સાધના કામમા આવી શકતી નથી, સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે

जइ विय नगिणो किसे चरे, जइ विय भुंजिय मास मंतसो ।
जे इह मायाइ मिज्जई, आगच्छन्ति गब्भायणत सो ॥

સૂત્રકૃતાગ સુ ૧ અ ૨

સાધનાના ક્ષેત્રમા પ્રગતિશીલ સાધક વસ્ત્રમાત્રનો પરિત્યાગ કરી અચેલક-

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથિને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ઉગ્ર તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે ભોળા લોકો મેલાં કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે તેને શી ખબર પડે કે મેલાં કપડામાં કપટનો મેલ છુપાઈ રહ્યો છે! સાધુજીવન હોય કે માનવજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેયં અસત્યપણું જતું રહે છે દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસલ વાત બહાર ન આવે એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આદત એ હાસ્ય છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત તિક્ખુત્તો આયાહિણં કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક માણસ જે મુનિની ઠેઠ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો. તે, તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં લળીલળીને વંદના કરતો હતો સાચી વાત એ છે કે પાખંડીઓના આંટા તો ગયા તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા ભમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે કાયાની વક્રતા વાણીની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ મધુર પ્રેમપૂર્વક કોઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે બીજાનાં દિલ હરી લે તેવી વાણી

જોઇએ છે, પણ જ્યા સુધી વક્રતા નહિ જાય, ત્યા સુધી માધુર્યનો ગુણ આપ નહિ મેળવી શકો અને ત્યા સુધી તમારી વાણી જનતાના દિલને ડોલાવી શકશે નહિ સાથોસાથ મનની આ વક્રતા, દેહને પણ વક્ર બનાવે છે આ વક્રતાનુ પ્રમાણ જોવુ હોય તો પશુઓના દેહ જુઓ પશુઓના દેહ વક્ર હોય છે તેમની ગણના તિર્યંચ યોનિમા થાય છે તિર્યંચનો અર્થ જ વાકાપણુ છે તિર્યંચ યોનિની પ્રાપ્તિ માયા વડે જ થાય છે હવે તમે સારી રીતે સમજી ગયા હશો કે મનની વક્રતા શરીરને પણ વક્ર બનાવે છે જેના જીવનમા અહીં વક્રતા છે, તે અહીથી વિદાય થશે ત્યારે તેની વક્રતા પણ તેની સાથે જ જશે. તે આગામી ભવમાં સાકાર બને છે. માટે વાચક ઉમાસ્વાતિ મહારાજ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા તિર્યંચ યોનિના હેતુ બતાવે છે.

माया तैर्यग्योनस्य

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૬, સૂત્ર ૧૭.

જો દેહની વક્રતાથી બચવુ હોય તો મનની વક્રતાથી બચો.

પણ આજે તો જેટલો માણસ કપટબાજ હોય, તેટલો તે હોશિયાર ગણાય છે તમારો દીકરો કોઈ પ્રપચ રચી, કોઇકનુ ખિસ્સુ ખાલી કરી આવે અને આવીને તમારી સામે આખી વાત કહી સભળાવે, તો તમે તેની પીઠ થાબડશો અને હસતા હસતા તેની માતાને કહેશો કે–જોયુ ? આપણો દીકરો કેવો હોશિયાર થઈ ગયો છે !" આને જ તમે હોશિયારી માનો છો શુ જૈન-કુળમા જન્મ લેનાર વ્યક્તિ, કપટથી કરેલ કમાણીથી પ્રસન્ન થાય ? ખરુ પૂછો તો તેવે વખતે તમારી આખોમાથી આસુ વહેવા જોઈએ, કે–મારો પુત્ર નૈતિકતા અને સરળતા ખોઈને માયા પ્રત્યે જઈ રહ્યો છે

તમે માનો છો કે છળ અને ધોકાબાજીથી કમાણી સારી થાય છે એક રૂપિયાની ચીજ કદાચ આઠ આનામા લઈ આવ્યા, તો હૃદય નાચી ઊઠે છે. તમે સમજો છો કે આઠ આના બચી ગયા એક ચીની વિદ્યાર્થીને કોઈકે પૂછ્યુ કે એક માણસ ઘેરથી એક રૂપિયો લઇને નીકળ્યો એક રૂપિયાની શાકભાજી ખરીદ કરી પણ ચાલાકી કરી આઠ આના પાછા લઈ ઘેર આવ્યો, તો તે શુ કમાયો ?

વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો–"સાહેબ ! તે કમાયો નથી તેણે ગુમાવ્યુ છે. આઠ આના માટે તેણે પોતાની કરોડો રૂપિયાની સોઘી માનવતા ગુમાવી છે"

જેના જીવનમા દભ અને કપટનુ સામ્રાજ્ય છે, તે બોલે છે કાઈ, ને ચાલે છે કાઈ તેની વાણી મોરના જેવી હોય છે મોરનો કેકારવ ઘણો પ્રિય

તેનો સ્વીકાર કરે છે વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સુકવી નાખ્યા હોય મહિના–મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથીને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે ભોળા લોકો મેલાં કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે તેને શી ખબર પડે કે મેલાં કપડામાં હૃદયનો મેલ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેમાં અસત્યપણું જતું રહે છે દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસત્ય વાત બહાર ન આવે એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત " તિક્ખુત્તો આયાહિણં " કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક શ્રાવક જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો. તે તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં નમીનમીને વંદના કરતો હતો સાચી વાત એ છે કે પાઘડીઓના આંટા તો ગયા તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાનો સમાવેશ છે કાયાની વક્રતા ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ–ગંધ–રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કાંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે બીજાના દિલ હરી લે તેવી વાણી

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વંશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાનાં પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુંગા, તા. ૧૪–૮–'૫૮

લાગે છે પણ યાદ રાખો કે મીઠો કેકારાવ કરનાર મોર સર્પ જેવા ભયંકર વિષધર પ્રાણીને પણ મારી નાખે છે. એવી રીતે કપટી મનુષ્યની ભલે જેવી મીઠી વાણીમાં મીઠાશ ખરેખર કેટલી છે તે તો તે પોતે જ જાણે છે અથવા તો તેનો જેને પરિચય થયો હોય તે જાણી શકે છે. દૂર રહેનાર તો માત્ર ઉપરનો ચળકાટ જોઈ અંજાઈ જાય છે. પણ તેને અંદરની વાતનો ક્યાંથી પત્તો લાગે! એથી તો કેટલીક વખત અજાણ્યા માણસ એવાઓની પ્રશંસા પણ કરે છે. તેની આંખો ભીતરનો ભેદ પામવા માટે અસમર્થ હોય છે.

એક વાર મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ તેમના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વન-વિહાર માટે ગયા. ત્યાં માર્ગમાં એક સરોવર આવ્યું. સરોવરમાં ખીલેલાં કમળો અને તેના ઉપર ભમરાઓને ગૂંજતા જોઈ તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ. તેવામાં એક બગલો તેમની નજરે પડ્યો. તેની પાંખો જાણે સાબુથી ધોયેલી હોય તેવી સફેદ હતી. ખૂબ જ મંદ ગતિએ તે ચાલી રહ્યો હતો. જાણે કે કોઈ સંત ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરતા ચાલી રહ્યા હોય. આવા યોગીને જોઈને રામે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું

पश्य लक्ष्मण पंपायां बकः परम धार्मिकः
शनैः शनैः पदं धत्ते जीविनां वध शंकया ।

ભાઈ! જો તો કેવો યોગી ઊભો છે. જાણે કે પ્રભુપ્રાર્થનામાં લીન કોઈ ભક્ત! અને ચાલે છે ત્યારે કેવી સાવધાનીથી પગ ઉપાડે છે! વિવેક તો સાક્ષાત દેખાઈ રહ્યો છે. તેને ભય છે કે ક્યાંય પગ નીચે કોઈ જીવ ચગદાઈ જાય. સાચેસાચ કોઈ મોટું સત્ત્વશીલ પક્ષી લાગે છે. ચાલો તેનાં દર્શન કરી નેત્ર પવિત્ર કરીએ.

રામ આ પ્રમાણે બગલાની, પોતાના ભાઈ પાસે પ્રશંસા કરતા ઊભા રહ્યા હતા ત્યાં સરોવરમાંથી એક અવાજ આવ્યો. રામનું ધ્યાન તે તરફ ગયું. અવાજ માછલીનો હતો. તે કહી રહી હતી કે—

बकः किं वर्ण्यते राम येनाहं निष्कुली कृता ।
सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनाम् ॥

હે રઘુનંદન રામ! તમારું રૂપ જેવું સફેદ છે તેથી તમે બગલામાં ઘણી ખૂબી જુઓ છો. પણ તમે આ ભૂલ કરો છો. આ ઉજ્જવલતા માત્ર ઉપરની જ છે. અંદરનું રહસ્ય તમે ક્યાંથી જાણો! ન તો? સાથે રહે તે જ જાણી શકે. આ તમારા યોગીએ તો મારો વંશ પરિવારને ખાઈને

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વંશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવું હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારું છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટું નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોંચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજું કોઈ મોટું પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાના પાપોને ઢાંકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડંબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દંભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢંકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શું મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતું માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાંતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુંગા, તા ૧૪-૮-'૫૮

કષાય વિજય ઉપર તમે રોજ પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. જેનાથી ભવપરંપરાને પોષણ મળે છે તે આત્માની અશુદ્ધ દશાઓને કષાય કહેવાય છે. તમે જાણી ચૂક્યા છો કે કષાયના ચાર વિભાગ છે તેમાં બે રાગજન્ય અને બે દ્વેષજન્ય છે. જરા આપણે ઊંડાણથી જોઈએ તો આપણામાં રહેલી રાગવૃત્તિ જ દ્વેષને જન્માવે છે. જ્યારે કોઈ ખાસ વસ્તુ પર આપણા મનમાં રાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણા બધા પ્રયત્નો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે.

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જે અંતરાયભૂત બને છે તેના ઉપર આપણી રાગવૃત્તિ ક્રોધ ધારે છે અને આ વિઘ્નો ટાળવા માટે ક્રમે લાગી જાય છે. પોતાની તમામ તાકાત ક્રમે વધારી, અંતરાયોને દૂર કરી ઇચ્છિત વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરવા માગે છે. પછી તે અંતરાયો પ્રકૃતિજન્ય હોય કે માનવસર્જિત હોય, તેના પ્રત્યે મનમાં રોષ જાગૃત થાય છે. આ જ દ્વેષની જન્મભૂમિ છે.

હવે તમે જોઈ શકો છો કે હૃદયમાં પહેલાં વસ્તુ તરફ રાગવૃત્તિ પેદા થાય છે. પછી તેની પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણમાં બાધારૂપ વિરોધી શક્તિઓ પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે. અર્થાત્ આત્માને વિભાવદશા તરફ ધકેલનાર મૂળ વૃત્તિ રાગાત્મક છે.

રાગાત્મક વૃત્તિનું સ્વરૂપ છે લેવાનું. જે મનને ગમ્યું તે ગમે તેમ કરીને પણ લેવું. પછી એ નથી જોવાતું કે તે લેવા માટે કેટલું ખોવું પડ્યું. આ લેવાની વૃત્તિ તે જ લોભની માતા છે. જેના મનમાં આ લેવાની વૃત્તિ બળવત્તર છે તેને ઉચિત અનુચિતતાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી હોતું. તે માત્ર સંગ્રહ કરવા જ ઇચ્છે છે. પણ, તે એ વિચાર પણ નહિ કરે કે તેની આ

સગ્રહવૃત્તિને કારણે હર્યાભર્યા ઘરો ઉજ્જડ બની જશે, લીલી કલાર જેવી ફૂલવાડીઓ ઉજ્જડ વન સરખી જઈ જશે, કેટલીયે હસતી આખોમાથી આસુઓ વહેશે

આ લેવાની વૃત્તિવાળો ક્યારેય એ પણ વિચાર નહિ કરે કે મારી જરૂરિયાતો માટે કેટલુ જમા કરવુ જરૂરી છે સગ્રહ હોય, પણ, તેની કોઈ સીમા હોવી જોઈએ જરૂરિયાતો વધે છે, પણ ક્યા સુધી તેને વધારવી ? સગ્રહ અને જરૂરિઆતોની સીમારેખા તેની પાસે હોતી નથી તે તો માત્ર લઈને તેની રખેવાળી જ કરી જાણે છે

એક પ્રાચીન અર્હતાર્ષિ સંગ્રહશીલ હૃદયનુ ચિત્ર દર્શાવતા કહે છે—

आयाण रक्खी पुरिसे परं किंचि न जाणति ।
असाहु कम्म कारी खलु अयं पुरिसे ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ ૬–૧

આદાનરક્ષી પુરુષ લેવુ અને સરક્ષણ કરવું એથી ત્રીજી કોઈ વાત જાણતો નથી એવો માણસ હલકામા હલકુ કાર્ય કરતાં પણ અચકાશે નહિ જો કદાચ તેની જાણમા આવે કે અમુક માણસની ખોપરી સોનાની છે, તો સોનાની પાછળ પાગલ બનેલ પુરુષ, તે માણસની ખોપરી પણ કાઢી લેશે

સપત્તિની પ્રાપ્તિ માટે માનવ જાતનુ દમન પણ ઓછુ નથી કરતો. એક યોગી આત્મસાધના માટે જેવી રીતે તપ કરે છે, ભૂખ, તરસની પરવા કર્યા વિના, સાધનામા દેહને કષ્ટ આપે છે, ખરુ પૂછો તો સાધનાની તન્મયતામા તેને ભૂખ–તરસની ખબર જ પડતી નથી તેવી જ રીતે લોભીની સાધના પણ યોગીની સાધના કરતા જરાયે કમ હોતી નથી રૂપિયાના રણકારમા તેની ભૂખ અને તરસ મટી જાય છે

દુકાન પર ગ્રાહકોની ભીડ જામી હોય, સમય થઈ ગયો હોય, પત્ની વારવાર બહાર આવી જોતી હોય કે અત્યાર સુધી જમવા કેમ ન આવ્યા ? છેવટે અકળાઈને છોકરાને દુકાને મોકલે છે તે કહે છે બાપુજી ચાલો, જમવાનુ ઠડુ થઈ જાય છે"

ખરુ કહો, આ વખતે તમે શો જવાબ આપશો ?

અહી ઉપાશ્રયમા તો ઘડિયાળનો કાંટો સાડાનવ ઉપર બે મિનિટ પણ આગળ જશે તો તમારુ મન મુબઈ દોડી જશે મનમા થશે કે કદાચ ટ્રેનનો ગાડી જતી રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય, છતાં ઘરાકને કહેશો કે– જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને જમવાનો વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચું ચું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીયે વાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો બગાડીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સંગ્રહવૃત્તિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જો સંગ્રહની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીનાં ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ચડેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન અંદર ઇચ્છારૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત તૃષ્ણાની સાડીઓ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે–

इच्छाहु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકાતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે ? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો. તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે. દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા–દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા–દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્‌ભાગ્યથી, કાગનું બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે ? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે. પુત્રના લાલન–પાલન, તેની શિક્ષા–દીક્ષાથી માંડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

પરંતુ દુશ્મન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય છતાં છોકરાને કહેશો કે – જા તું અને તારી મા જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચું ચું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઉતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો ગમાવીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સમૃદ્ધિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જે સમૃદ્ધિની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઈચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીના ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ગયેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન, આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત વસ્ત્રોની સાડી, આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે –

इच्छाहु आगास समा अणंतिया

ઈચ્છા આકાશની માફક અનંત છે

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે થાકી જઈને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઈચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પક્ષી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શક્યું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માંડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણુ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણુ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણુ? કારણુ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આંખોની ભ્રમણા છે. અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણુ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આંખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણુ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે. કારણુ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણુ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા-દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણુ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણુ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણુ આ દેવીઓ દીકરા-દીકરી આપે જ, એવુ કાંઈ નથી સદ્દભાગ્યથી, કાગનુ બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કહાય પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે પુત્રના લાલન-પાલન, તેની શિક્ષા-દીક્ષાથી માંડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણુ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણુ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણુ તે ખાલી જ રહેશે

૧ પહેલો સાગર. ગંગા-જમુના જેવી મહા નદીઓ પ્રત્યેક ક્ષણે તેમાં લાખો ટન પાણી રેડે છે. હજારો વર્ષ વીતી ગયાં, તેમનો વણખૂટતો પ્રવાહ સાગરમાં ભળી જાય છે પણ હજારો વર્ષમાં એક પણ દિવસ એવો નથી આવ્યો કે જ્યારે સાગરે એમ કહ્યું હોય કે હવે મારે આ પાણી નથી જોઈતું.

૨. બીજું સ્મશાન. સ્મશાનનો ખાડો ક્યારે પણ પુરાવાનો નથી. હજારો બાળક, યુવક, પ્રૌઢ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ, બળવાન કે નિર્બળ, સત્તાધિશ કે શાસિત, ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બધા જીવો અંતે સ્મશાનમાં જઈ પહોંચે છે. હજારો-લાખો વર્ષોથી આ ક્રમ ચાલે છે. કંઈ કરોડો ને અબજો માણસો ત્યાં પહોંચ્યા અને બે ચાર કલાકમાં રાખ થઈ ગયા. પણ સ્મશાનની આગ આજ સુધી તૃપ્ત થઈ નથી.

૩ ત્રીજું પેટ. આની જ વાત પેટની છે. પેટનો ખાડો સવારે પૂરી ને બપોરે ખાલી. પથારીમાંથી ઊઠતાં જ ચાની માગણી થાય છે. ચાની સાથે નાસ્તો પણ જોઈએ છે. એ પણ પેટમાં જાય છે. અગિયારેક વાગતાં સુધીમાં ફરી માગે છે રોટલી, દાળ, ભાત, શાક કે મિષ્ટાન્ન બધું. પણ બે વાગતાં તો પાછું ખાલી. વળી પાછી ચા-નાસ્તાની માગણી. સાંજના છ વાગ્યા કે પાછી ખીચડી ને કઢી જોઈએ. રાતના દૂધનો ગ્લાસ પણ ખરો જ. આવો આ પેટનો ખાડો ક્યારેય ભરાતો નથી. ગમે તેટલી વાર ભરો, બે કલાક ગયા કે પાછો ખાલી.

૪ ચોથી તૃષ્ણા. પણ તૃષ્ણાનો ખાડો તો બધાં કરતાં ઊંડો છે.

પેટનો ખાડો બધી ચીજ ખાવાથી ભરાઈ જાય. બે કલાક માટે તો પેટ બરાબર ભરાય. પેટ ભરાયા પછી આપણને ગમે તેવી ભાવતી વસ્તુ મળે, તો પણ મન એક વખત તો ખાવા માટે ઈન્કાર કરશે. પણ મનનો ખાડો એટલો ઊંડો છે કે તેને મેરુ પર્વત પણ પૂરી શકે નહિ. જેટલો આપ ભરતા જશો તેટલો જ તે વધુ ખાલી બનતો જશે.

એક વાર સિકંદર, કોઈ પરચિત્તવિદ યોગી પાસે ગયો. આજના જમાનામાં પરચિત્તજ્ઞનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કંઈ ચમત્કાર જાણતો હોય. આવા ચમત્કારોના ચક્કરમાં લાખો લોકો પડી ગયા છે અને કેટલાક તેમાં ફસાય છે. પણ યોગીઓની વચ્ચે ચમત્કારવાળા પોતાની શક્તિની ખાતરી આપે એ પણ ચમત્કારોનું ચક્કર ચાલુ જ હોય છે.

તમે ચારિત્રને નમો ચમત્કારોને નહિ એની એ બદામની વિદ્યા તો જાદુગર પણ જાણે છે જો તમે લેવાનુ જાણતા હો કે લેવાનુ ચાહતા હો તો સદાચારની સૌરભ લો જ્ઞાનનો પ્રકાશ લો, સરળતાની સુવાસ લો

સિકંદર યોગીની સેવા કરવા મંડ્યો ખરી રીતે આ સેવા યોગીની નહિ, તેના ચમત્કારોની હતી મનમાં સ્વાર્થ ભરેલો હોય તો તેને તપ કે ત્યાગની ઉપાસના ન કહેવાય મનમાં ચાંદીના ટુકડાની લાલસા જાગી છે અને સંતની સેવામા પહોંચે છે! આ સંતની નહિ, દ્રવ્યની ઉપાસના કહેવાશે. કારણ કે આપના મનમાં સંતનુ નહિ, પણ સંતની સેવાથી મળનાર સંપત્તિના ટુકડાનુ મૂલ્ય છે. તમારુ લક્ષ્ય સંપત્તિમા છે, ચારિત્રમા નથી જો કદાચ બીજે સંપત્તિ મળે તેમ હશે તો સેવાનો રસ્તો છોડી પણ દેશો

એક દિવસ યોગીએ સિકંદરને કહ્યુ—"તારી સેવા પણ ગજબની છે. મારુ હૃદય આજ ખૂબ જ પ્રસન્ન છે બોલ તારે શું માગવુ છે?"

સિકંદરને આ જ જોઈતુ હતુ આવા દિવસને માટે તો તેણે પરસેવો પાડ્યો હતો તેણે કહ્યુ—"યોગીશ્વર! હુ શુ ઇચ્છુ? મારી એક નાની સરખી માગણી છે તે એ કે આખી પૃથ્વી ઉપર મારી સત્તા ચાલે"

કેટલી નાની માગણી છે! લોભીહૃદયને માટે તો સારી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય પણ ઓછુ પડે છે સંતે જોયુ કે મનની તૃષ્ણા કેટલી વિશાળ છે. આ તો સુરસાના મો જેવુ છે જેમ જેમ તમે અંદર જતા જશો તેમ તેમ તે મોટુ થતુ જશે

આ સાડાત્રણ હાથની કાયા માટે કેટલી જગા જોઈએ? દેહ તો માત્ર સાડાત્રણ હાથ જ માગે છે પણ મન? ખરુ પૂછો તો જેને એક ઇંચ પણ જમીનની જરૂર નથી, તેવાઓ વિશાળ પૃથ્વીના ખંડથી પણ સંતોષ પામતા નથી! કદાચ દુનિયાભરનુ સામ્રાજ્ય પણ મળી ગયુ, સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર એકચક્રી સત્તા પણ મળી, પણ જ્યારે જીવનયાત્રા સમાપ્ત થશે તે વખતે કેટલી જગા મળશે? ફક્ત સાડાત્રણ હાથ અને તે પણ ઇસ્લામ સંસ્કૃતિમાં જન્મેલાને જ બીજા જૈન કે હિન્દુ કુળમા જન્મેલાને તો તે પણ નસીબમાં નથી આ બધુ જાણવા છતા પણ માનવનુ મન કેમ સંગ્રહની પાછળ પાગલ છે?

માનવશરીરની સમસ્યા તો ચાર રોટલીથી પતી જશે રહેવાની સમસ્યા સાડાત્રણ હાથ જમીનથી ઉકલી જશે પણ મનની સમસ્યા કંઈક મુશ્કેલ છે.

જ્યારે મન અનાજ અને ભજનથી સોનુ મળવા છતાં મનની સમસ્યા ઉકલી શકતી નથી

યોગીએ જોયુ કે સિકંદરનો રોગ તનનો નહિ પણ મનનો છે એટલે તેનો ઉપાય પણ બીજી રીતે જ કરવો પડશે. યોગી અંદર ગયા. પોતાની ઝોળીમાંથી એક મનુષ્યની ખોપરી કાઢી સિકંદરને આપી અને કહ્યું કે આને અનાજથી ભરી દે. જે ક્ષણે તે અનાજથી ભરાઈ જશે તે જ ક્ષણે આખી પૃથ્વી ઉપર તારુ સામ્રાજ્ય થઈ જશે.

સમ્રાટ સિકંદરના આનંદની હદ નથી. મહેલમાં જવાની જ વાર છે. બે મિનિટમાં જુવારના દાણાથી ભરી દેવાશે અને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર સિકંદરનું સામ્રાજ્ય થઈ જશે. સિકંદર મહેલમાં ગયો. તેણે એક શેર-પૂરી એક શેર જુવાર ખોપરીમાં નાખી પણ જોયુ તો ખોપરી ખાલી! ગુણીઓની ગુણીઓ ઠાલવી તેમા નાખી પણ ખોપરી ખાલી જ રહી. સિકંદરના આશ્ચર્યની હદ ન રહી. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ ચમત્કારિક ખોપરી છે

પાછા પગે તે યોગી પાસે પહોંચ્યો. બધી વાત કહી સંભળાવી હસતાં હસતાં યોગીએ કહ્યું– સિકંદર! જાણતો નથી કે આ માનવીની ખોપરી છે! આટલું મોટુ રાજ્ય પણ તેને ન ભરી શક્યુ તો જુવારના દાણાથી તે કેમ ભરાશે! સિકંદર સમજી ગયો. તમે બધા પણ સમજી ગયા હશો કે મનુષ્યની આ ખોપરી ભરવી એ કેટલું કઠણ કામ છે!

સાચી વાત એ છે કે સંગ્રહમાં શાંતિને શોધવી એ જ મોટી ભૂલ છે. જે એમ માને છે કે પૈસા આવવાથી મનમાં સ્થિરતા આવે છે એ ભૂલ જ મોટી ભ્રમણામાં છે તેઓ ધનને સમજ્યા છે પણ મનને નહિ. મનની ગતિને સમજનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે

તમે સારી રીતે જાણો છો કે વિલાસ અને વૈભવનાં જે સાધનો મધ્ય યુગના સમ્રાટ અકબર પાસે નહોતાં તે આજે એક સામાન્ય માણસ પાસે હોય છે પરંતુ મધ્યયુગના સાધારણ માનવીને જેટલી શાંતિ હતી તે આજે મોટા ધનવાનના નસીબે પણ નથી. શાંતિ વિલાસનાં સાધનો કે સંપત્તિના સંગ્રહમાં નથી પણ મનના સંતોષમાં છે

માટુંગા તા. ૧૫-૮-'૫૪ જૈન ઉપાશ્રય

૧૯. સહયોગ ધર્મ

અહિંસા ધર્મના ઘણા ગાણાં તમે ગયા છે સત્ય ધર્મનો જયઘોષ પણ જોરથી કર્યો છે હિન્દુ અને મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પણ કરી છે તેને માટે લડ્યા પણ છો, ઝઘડ્યા પણ છો પણ કોઈ દિવસ સહયોગ ધર્મને ઓળખ્યો છે? જે તમારી નજીકમા છે, અને આજુબાજુમા વસનારાઓ પાસેથી જ શીખી શકાય છે! ભલે તો આજે આપણે સહયોગ ઉપર વિચાર કરીશુ

માનવ સામાજિક પ્રાણી છે તે સમાજમા જીવે છે, સમાજ પાસેથી કાઈક લે છે, તો સમાજને કાઈક આપે પણ છે જે ફક્ત આપે જ છે તે દેવ છે અને જે માત્ર લેતા જ શીખ્યો છે તે દાનવ છે માનવ આ આપ અને લેની વચ્ચે જીવે છે માનવીના જીવનનો આધાર સહયોગ ઉપર જ છે. માનવી તો શુ પણ દુનિયાના કોઈપણ પ્રાણી એક બીજા વિના જીવી શકતા નથી એકલુ કોઈ રહી શકતુ નથી યોગીઓને માટે કહેવાય છે તે બધાના સહયોગનો ત્યાગ કરી હિમાલયની ગિરિ-કદરાઓમા જીવે છે, પણ તે યોગીને પણ ફળાહારના સહયોગની જરૂર રહે છે સભવ છે કે કોઈ તપસ્વી સાધક આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છતા તે પણ પાણી અને હવાનો સહયોગ તો છોડી શકતો નથી

પશુઓની દુનિયા કે જેને આપણે અસામાજિક કહીએ છીએ અને જેની કોઈ સમાજવ્યવસ્થા નથી, તે પણ સહયોગધર્મ તો જાણે જ છે. તે ટોળા બાધીને રહે છે ગાય, ગાય સાથે લડશે છતા પણ રહેશે તો પોતાના ટોળામા જ ભેસ, ભેસથી લડશે છતા સાજ પડતા તે પોતના ટોળામા ભળી જશે કેમકે, તે જાણે છે તેને ત્યા જ સહયોગ મળશે પશુ-સસાર,

સહયોગ લે છે અને વખત આવે આપે પણ છે. આમ તો આપણને લાગે છે કે પશુઓમાં વળી સહયોગ કેવો! દરેક પોતપોતાના પેટની ફિકરમાં છે. પિતાને પુત્રની ચિંતા નથી અને બેટાને પિતાની ફિકર નથી. પિતા પુત્ર જેવો સંબંધ રહે છે જ ક્યાં! પુત્ર માતાની પણ કોઈ સેવા ક્યાં કરે છે!

મા કેટલા સ્નેહથી પોતાનાં બચ્ચાંને પાળે છે. વાંદરી પોતાનાં બચ્ચાંને હંમેશાં છાતીએ વળગાડેલાં રાખે છે. તેને પૂછો કે— ઓ વાંદરી! તું એને દૂધ પીવડાવે છે અને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તે મોટો થઈને તારું પેટ ભરવાનો છે? ઉપર ઉપરથી એમ લાગે છે કે પશુઓમાં સહયોગની ભાવના નથી પણ ના. એક ક્ષણ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરો તો તમને પશુ-જગતની સહયોગની ભાવના સ્પષ્ટ જણાશે. તે એમ ને એમ નહિ જણાય.

કોઈ વાંદરીની પાસેથી તમે તેનું બચ્ચું ઝૂંટવી લો અને પછી જુઓ કે તેનામાં સહયોગની ભાવના છે કે નહિ! થોડી જ વારમાં વાનરોનું મોટું ટોળું તમારી પાછળ પડશે અને તમને તમારા પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને એવી રીતે ઘેરી લેશે કે તેના બચ્ચાને પાછું આપી દઈને જ તમે તમારો જીવ બચાવી શકશો.

વાંદરાઓમાં જ નહિ, ગાયો અને ભેંસોમાં પણ સહયોગની ભાવના છે. ભયનો અનુભવ થતાં જ તે ટોળામાં ભેગી થઈ જાય છે. અને શત્રુનો સામનો કરે છે. હરણાં જેવાં કોમળ સ્વભાવનાં પ્રાણીઓથી માંડીને જંગલી ભેંસો અને ગેંડાઓ જેવાં કઠોર સ્વભાવનાં પ્રાણીઓમાં પણ ટોળાં જોવામાં આવે છે. ટોળાબંધી એ સહયોગ ભાવનાનું પ્રતીક છે. આમ લખ્યું છે કે—વાંદરાઓનું એક ટોળું કોઈ કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી પસાર થયું. પરિણામે તેમના શરીરમાં કાંટા પેસી ગયા. પસાર થયા પછી દરેક વાનરે વૃક્ષની ડાળી પર સૂવા માંડ્યું. એક સૂઈ જાય અને બીજા તેના કાંટા કાઢતા જાય. કેપ્ટન સ્ટેન્સબરીએ અમેરિકાની એક ખારી ઝીલ (બે પર્વતો વચ્ચેની જગા) માં એક વૃદ્ધ અને આંધળી હવાઈ સીગલને જોઈ હતી. જેને તેના સાથીઓ ભોજન કરાવતા હતા. તેથી તે ખૂબ જ રુષ્ટપુષ્ટ હતી.

પશુજીવનમાં સહયોગની ભાવના જીવિત છે તો પછી પોતાને પશુ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનનાર માનવમાં સહયોગ ન હોય તો તે એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે. રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતાં આપણે સેંકડો મજૂરોની સેવા લઈએ છીએ. એક કોળિયો અન્ન ગળામાં ઉતારતાં આપણે ખેડૂત, મજૂર અને જમીનની સેવા લઈએ છીએ. કેમકે આપણને સેવા લેવાનો અધિકાર છે ત્યારે સાથે

સાથે એ પણ ન ભૂલવુ જોઈએ કે સેવા લેવાના અધિકારની સાથે સહયોગ આપવાની ફરજ પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે એ ભૂલી જશો તે નહિ ચાલે જે માણસ પોતાના અધિકાર માટે જાગૃત હોય અને પોતાની ફરજો અદા કરવાનો ઈન્કાર કરે, તે જીવનનો કલાકાર બની શકતો નથી

જો તમારામાં શક્તિ હોય તો બીજાને સહયોગ આપવાની ફરજ છે—આપવાનુ કર્તવ્ય છે તે વિના યાદ રાખજો કે જરૂર પડે તમને પણ કોઈ સહકાર આપનાર નહિ મળે આપણને કોઈ દિવસ કોઈના સહકારની જરૂર નહિ પડે એવુ અભિમાન રાખવુ એ ખોટુ છે જિંદગીમા કયે વખતે સંપત્તિનો તડકો, વિપત્તિના છાયડામા ફેરવાઈ જશે એ કહી શકાય તેમ નથી. માનો કે કોઈની પાસે સંપત્તિ છે, તો શુ તેને કોઈના પણ સહયોગની જરૂર નથી ? પૈસા જરૂરિયાતો મેળવી આપી શકે છે પણ તે તો જડ છે ચૈતન્યમય માનવીનુ સ્થાન તે કયારેય પણ લઈ શકે તેમ નથી આ વાત પૈસાવાળાઓ નોંધી રાખે.

એક નાનુ ગામ હતુ તેમા સમાજના પચાસેક ઘર હશે તેમા એક પૈસાવાળો હતો તેની પાસે જેટલુ ધન હતુ તેના કરતા તેનો ગર્વ વધારે હતો ગામમા કોઈ મરણ પામે, તો તે ઘોડા ઉપર બેસીને સ્મશાનયાત્રામાં જાય લોકો તેને કહે પણ ખરા કે, આ કોઈ શુભ પ્રસંગ નથી આવા પ્રસંગે ઘોડા ઉપર બેસીને આવવુ એ સારુ નથી દેખાતુ પણ તે કોઈનુ માનતો નહિ તે કહે કે મારી પાસે ઘોડા છે તો બેસુ છુ નહિ તો તેનો ઉપયોગ શો ?

આવા કેટલાય પ્રસંગોમા તે ઘોડા ઉપર બેસીને ગયો હશે એક વખત તેના ઘરમા તેનો બાપ ગુજરી ગયો તેની જ્ઞાતિના બધા લોકોએ વિચાર કર્યો કે આજે એને પાઠ શીખવવાનો મોકો મળ્યો છે જેમની પાસે ઘોડા હતા, તે બધા ઘોડા ઉપર બેસીને ગયા, અને જેમની પાસે ઘોડા નહોતા, તે બધા ભાડે લઈ આવ્યા બધા ઘોડે ચઢીને તેને ત્યા ગયા તેના ઘરની સામે ઘોડેસ્વારોની લાઈન થઈ ગઈ તે ઘરમાથી બહાર આવ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો કે—"તમે બધાએ આ શી મશ્કરી માંડી છે ? શુ કોઈ વરઘોડો કાઢવાનો છે ? મારા પિતાજીને બાંધીને ખભે ઉપાડી લઈ કોણ જશે ?" લોકોએ કહ્યુ કે—"એમા શુ ? ભાડેથી માણસો લઈ આવો અમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાના નથી"

હવે તેને પોતાની ભૂલનુ ભાન થયુ. તેણે કહ્યુ —"સમાજના બધા,

બાઈઓની હું માફી માગુ છુ અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈની પણ ત્યાં મોડે સુધી રહીને નહિ જાઉં

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ છોકરો તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે તેના બાપને આકુતી માણુસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારુ નહિ દેખાય. છેવટે બધા પોઝ ઉપરથી ઉતર્યા અને સહકાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયોના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં કે કહે છે

સેવા સમય દૈવ બન દીના મોર મનોરથ પૂરા ન કીના ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે. પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકુ આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો વારો વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનુ ધ્યાન રાખશે. રખેને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય ! જેટલી કપડાંની ફિકર હશે તેટલી માણસની નહિ !

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે, તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હદયમાં સહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનુ સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જો

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વંશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનંદથી બંસરી બજાવતો હતો.

શકિત હોવા છતાં પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાંબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સંવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાંઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચંડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાંને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાંઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાંઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડૉકટરો, એક તંદુરસ્ત માણસની આંખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અંધ દેખી શકે છે પણ તે આંખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આંખોમાનું જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડૉકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આંખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આંખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભંડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આંખો મારા દેશબંધુને કામ લાગે, મારી આંખો બીજાઓની આંખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારું સદ્‌ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલંત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પંચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત બે કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં પેટે ચડીને નહિ જાઉં"

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે અમે તેમ પણ ઉતરે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે તેના બાપને બાપુની આબરૂ ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. છેવટે બધા પેટ ઉપરથી ઉતર્યા અને સત્કાર આપ્યો.

આજે આપણી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय देव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો. તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો પણ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય ! જેટલી કપડાંની ફિકર કરી તેટલી આત્માની નહિ !

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં સહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈ ને જે

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનદથી બસરી બજાવતો હતો

શક્તિ હોવા છતા પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લામ્બા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચડ શક્તિ છે હજારો મણ લાકડાને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડૉકટરો, એક તદુરુસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી. આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડૉકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ સદ્‌ભાગ્ય કયુ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલત ઉદાહરણ છે!

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યક્તિ એ કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ઓછો હોય તો તેથી કોઈ મરણ નહિ પામે. શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તેમને ઉણોદરી તપનો લાભ થશે. સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ તેમના શરીરમાં સ્ફુર્તિ રહેશે. વધુ ખાવાથી જે આળસ અને બીજા રોગો થાય છે તેનાથી મુક્ત રહેશે. અને આમ બે કોળીયા ભોજન ઓછું કરવાથી દસ બાંધવોને કે દુખિ ભોજન કરાવી શકાશે. તે રીતે તેમના પેટનો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. એ જ રીતે એક અનુભવી બહેનમાં સહયોગની ભાવના જાગે, તો તે પોતાના પડોશમાં અને મહોલ્લામાં રહેતાં બાળકોને ભણાવે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે, તો કેટલાં બાળકો સામાયિક પ્રતિક્રમણ શીખી શકે અને તેમનામાં ધર્મના સંસ્કાર રેડાય!

પણ આજે તો સહયોગ આપવાની જગ્યાએ પણ સહયોગ પ્રદાન કરવામાં મનચોરી કરાય છે. લગ્નસમારંભોમાં જાનૈયા બની જવાય છે. વરઘોડા અને જાનો લઈ જવાનો રિવાજ એટલા માટે હતો કે વરના પિતાને બીજાઓનો સહયોગ મળે. પરંતુ આજે તો તેને સહયોગ કરવાને બદલે તેને જાનૈયાઓને સહયોગ આપવો પડે છે. જાનૈયાઓ માટે ચાહ, નાસ્તો શરબત આઈસ્ક્રીમ ઉપરાંત પાન બીડી, સીગારેટ વિના વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેમ જ બહારગામ જાનમાં જનારાઓને માટે પેટી, હજામ અને બુટપોલીશવાળાની પણ સગવડ રાખવી પડે છે. આ બધું કરવા છતાં પણ જો જમવાનું કદાચ કોઈ વખત જરાક મોડું થાય, કે શાકમાં જરા મીઠું ઓછુંવત્તું પડે તો તેવું કરેલી બધી વસ્તુઓ ઉપર પાણી ફરી વળે છે. જાનમાં તમે, આધાર બનીને જાઓ છો કે ભાર બનીને? આ તો તમારે વિચારવાનો વિષય છે.

એક પ્રશ્ન છે કે સહયોગના કામની શરૂઆત ક્યાંથી થાય? તેનો આરંભ સમાજમાં કરવો જાતિમાં કરવો કે ઘરમાં કરવો? કેટલાક લોકો સમાજથી તેની શરૂઆત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ સમાજની સેવા કરે છે સામાજિક કાર્યને માટે આખી રાત ઉંઘમાંથી ઊઠીને દોડવા જશે. પણ ઘેર જો બાળક બિમાર હોય અને તેની દવા લાવવાની હશે તો તેમના પગ દુઃખવા માંડશે. બીજાઓને માટે દોડાદોડી કરીને દવા લાવનાર, પોતાના બાળકને માટે કેમ ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે?

તમે કહેશો કે પોતાનાં બાળકોની સેવા તો બધાંય કરે છે બીજાનાં બાળકની સેવા કરવી તે જ સાચી સેવા છે આવો વિચાર જો ખરેખર હોય તો તે આદરણીય છે પણ અહીં તો કોઈ જુદી જ ભાવના કામ કરી રહી

હોય છે બીજાઓની સેવા કરીશું તો આગળ આવી શકાશે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે લોકો કહેશે કે આ ખૂબ સેવાપરાયણ વ્યક્તિ છે, જ્યારે ઘરના બાળકની સેવા કરવામા કોણ કઈ કહેવાનુ છે !

દેશમા જ્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી, ત્યારે દેશના નવયુવકો હાથમા ઝાડુ લઈ, સડકો સાફ કરવા નીકળી પડતા દેશસેવા માટે આ રીતે નીકળી પડનાર, એ જ યુવકો, જો તેમની માદી માતા, ઘરમા સાફસફાઈ કરવાનુ કહે તો છેડાઇ પડતા ! જે સડક સાફ કરવા તૈયાર થાય, તે ઘર સાફ કરવાની વાતમા કેમ છેડાઈ પડે છે ? કારણ સાફ કરનારના ફોટા વર્તમાનપત્રોમા છપાય છે અને ઘર સાફ કરવાનુ કોઇ નામેય પૂછતું નથી આનો અર્થ એ થયો કે આ જાતની સેવા, સેવાને માટે નહિ, પણ દેખાવ કરવા પૂરતી કરવામા આવે છે

સેવાનો ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ પહેલા માતપિતાની સેવા કરો, પછી કુટુબની, મહોલ્લાની, સ્વધર્મીની ત્યારપછી, ગ્રામ, પ્રાન્ત, દેશ અને રાષ્ટ્રની

માતા-પિતા, તમારા સૌથી વધુ અને નિકટના ઉપકારી છે એટલા માટે દુ ખ વખતે તે યાદ આવે છે તેમની સેવા કરવી, એ તમારુ કર્તવ્ય છે ત્યારપછી, સ્વધર્મીની સેવા એ તમારી સેવાભાવનાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે કારણ કે તેની સાથે તમારો ઘણો ગાઢ સબધ છે તેમની સાથે તમારે દૈહિક અને આત્મિક બન્ને સબધ છે દૈહિક એટલા માટે કે તમે બધાની વચમા રહો છો તમારી પુત્રોના લગ્ન તમે તેમની સાથે કરો છો, અને પુત્રીઓને પુત્રવધૂ તરીકે તમારા ઘરમા લઈ આવો છો, સ્વધર્મીનો સબધ માત્ર વિવાહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી કારણ કે એ સબધ તો સસારવૃદ્ધિનું કારણ છે સ્વધર્મીની સાથેઆત્મિક સબધ પણ છે સ્વધર્મી, એ પ્રભુના શાસનનું પ્રતિક છે તેનુ દર્શન, એ જિનેશ્વરના શાસનનુ દર્શન છે તેમની અને તમારી વચમા પ્રભુનો સબધ છે એટલે સ્વધર્મીનુ મિલન, વીતરાગદેવની પાવન સ્મૃતિ તાજી કરે છે

સ્વધર્મીને જોતા મનમા એક પ્રકારનો ઉલ્લાસ આવવો જોઈએ તેના પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ હુ તમને જરા પૂછુ છુ કે તમારા મનમા સ્વધર્મીને જોઈને ઉલ્લાસ આવે છે કે કોઈ લક્ષ્મીનદનને જોઈને ? જો કદાચ કોઈ ધનવાન વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તો હાથના ઈશારા ચાલુ થઇ જાય છે-" આગળ પધારો " તમે પણ થોડાક

આઘાપાછા ખસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હાથના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ બધું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે! પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારો ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નથી કરે સ્વધર્મી તો બન્ને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનાર્થે પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે કદમ આગળ હશે પણ અવાજમાં પધારો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન, એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયાનું અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઉભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ગાડી કોઈ સ્ટેશને આવી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચઢવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખરું બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે એવું જાણે તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

એમ પણ થતુ હોય કે તે પણ એમ કહેશે કે ચાલો, હુ પણ સાથે આવુ છુ અને કદાચ ખરીદીમા પણ ભાગ લે આવી ભાવના સ્વધર્મી વાત્સલ્યના રસને સુકાવી નાખે છે

આવી વાતો હૃદય સકુચિત હોય, તેના જ મનમા આવે છે વિશાળ હૃદયવાળો માનવી જો તેના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા હોય, તો કદી આવો વિચાર નહિ કરે તે તો તે કૃપાના થોડા કણો પોતાના સ્વધર્મી બધુઓને વહેચ્યા વિના રહેશે નહિ તમારે ત્યા કોઈ શુભ પ્રસગ હોય અને તમે તમારા સગા-વહાલાને નોતર્યા હોય, તેમા કદાચ કોઈ નાનો જમાઈ કોઈ કારણસર ન આવી શકે તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકશે તમે કહેશો કે બધા આવ્યા અને તે ન આવ્યા પણ ગામનો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી ન આવ્યો હોય તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકે છે ખરી ?

ઘરમા મિષ્ટાન્ન બનાવ્યુ હોય, અને પુત્ર અમેરિકા ગયેલો હોય તો દરેક કોળીયો ગળામા ઉતરતા તેની યાદ આવે છે તમે ઘરમા શ્રીમતીજીને કહેશો કે, જુઓ. એ તો અમેરિકા છે અને આપણે અહી દૂધપાક ઉડાવીએ છીએ! ત્યા એને કયાથી દૂધપાક મળતો હશે ? **દૂધપાક ખાતી વખતે દીકરો યાદ આવે છે, પણ કોઇ દિવસ પડોશનાં ગરીબ સ્વધર્મીનાં બાળકો યાદ આવ્યાં ? કોઇ દિવસ તમે એ વિચાર કર્યો કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેનાં બાળકોને સવારમાં દૂધ પણ નહિ મળ્યું હોય.** જો તેવો વિચાર ન કર્યો હોય તો પછી તમારા હૃદયમા સસારની વાત્સલ્યતા છે કે ધર્મની ?

મને એક વાત યાદ આવે છે કે તમારા **સૌરાષ્ટ્ર**મા જ બની છે. સૌરાષ્ટ્રના શામળશેઠનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે તેમને ત્યા એક વખત તેમના દીકરાની વહુના સીમતનો પ્રસગ હતો ગામની સ્ત્રીઓથી હવેલી ભરાઈ ગઈ હતી ચારે બાજુ મગળ ગીતો ગવાઇ રહ્યા હતા, કેમકે દરેક ઘેર મોકલવાના હતા

શામળશેઠે પોતાના પુત્રને કહ્યુ કે-"જો મોટી મોટી હવેલીઓમા રોજ મિષ્ટાન્ન ઉડે છે એ તો મિઠાઇથી ધરાઈ ગયેલ છે પણ સમાજના એવા ઘરોનો ખ્યાલ પહેલો રાખજો કે જે આર્થિક ભીસમા દબાયેલા છે અને કુળની પ્રતિષ્ઠાને કારણે કોઈની આગળ મો ઉઘાડી શક્તા નથી ઉપરથી પોતાના કપડા ઊજળા રાખે છે, પણ ઘરમા મહિનાઓ સુધી ગળપણના દર્શન પણ થતા નથી મોટી હવેલીઓવાળા એક બે ઘર કદાચ ભુલાઇ

આપાપાઆ ખસો છે પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું કાયના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ આગળ પધારો " ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ બધું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એમ! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે? પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારોના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ લજાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજ શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહી કરે. સ્વધર્મી તો બંને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને તાત્પર્ય પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે પણ અવાજમાં પસરો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યક્ત્વનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ અહીંના દુન્યવી ભાવોની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે તે તો સત્વશીલ અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા છવાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઊભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ચાલી કોઈ સ્ટેશને આવી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચડવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે કેમ તેને તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનું કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવું હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામાં આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાંથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામાં બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમાં આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો કે સાગ ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનું પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલું જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનું કાંઈ લેશે પણ નહિ એવું આપવું પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામાં તેમનું સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમાં નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામાં ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોંચાડ્યા. તેમાં એક ઘરમાં માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યું–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોંમાં મૂક્યો ચાવવા જતાં, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાંતમાં લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યું–"આ શું છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળું શું

જાય તો મને બહુ ચિંતા નથી. પણ, દીકરા! જો કોઈ ગરીબનું એક પણ ઘર લુંટાઈ જશે તો મને એ લાડવા મીઠા નહિ લાગે અને જરા જો, કબાટમાંથી એ લિસ્ટ પણ કાઢજે જેમાં વિધવાઓનાં નામો લખેલાં છે. તેમની વ્યવસ્થા તો હું મારી જાતે જ કરીશ.

ગામમાં કેટલી વિધવાઓ છે, કેટલાં સાધનસંપન્ન ઘરો છે, કેટલાં દુ:ખી છે, કેટલાં ઘરોમાં ધનના ઢગલા છે અને કેટલાં ઘરમાં રાતના તો શું પણ દિવસના પણ રોટલા છતાંય કાંઈ પણ મળે તેમ નથી. છતાં પણ જે અભાવનાં આંસુઓ લૂછી નાખી મોંનો મલકાટ જાળવી રાખે છે, જે સુખી સૂકી રોટલી ખાઈને પણ જે સત્ય અને શીલને નિભાવે છે, જેમણે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ગૌરવને જાળવી રાખ્યું છે, જે પોતે પાપડ અને વડીઓ બનાવી પોતાનાં નાનાં ફૂલ જેવાં બાળકોનું પોષણ કરે છે, પણ કોઈની સામે હાથ લાંબો કરતાં નથી. એવાઓનો ખ્યાલ તમે કોઈ દિવસ કર્યો છે?

શામળશેઠનો પુત્ર એવી નિરાધાર બહેનોની યાદી કબાટમાંથી લઈ આવ્યો. તે શેઠ આવી યાદી પોતાની પાસે રાખતા હતા. તમારી પાસે પણ આવી યાદી હશે ને! ગામમાં કેટલા લક્ષાધિપતિ છે તેનું લિસ્ટ તો તમારી પાસે જરૂર હશે પણ ગરીબ વિધવાઓનું લિસ્ટ કોણ રાખે છે! વિધવા બહેનો એ સમાજરૂપ સરોવરની માછલીઓ છે. તેને તમે કદી પણ ભૂલશો નહિ. સતી તો સમાજ-સરોવરનાં પક્ષી છે. એક સરોવર સુકાયું તો પક્ષીને માટે બીજા ઘણાં સરોવરો છે. પણ જો સરોવરનું પાણી સુકાઈ જશે તો બિચારી માછલીઓ ક્યાં જશે! તેમનું તો જીવવું અને મરવું બધું એ જ સરોવરમાં છે.

સંઘ સરોવર છે. તેમાં ઉદારતાનું જળ હંમેશાં રહેવું જોઈએ. તો જ તેનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે. શામળશેઠની પાસે સંપત્તિનું સરોવર ભરેલું છે. તેની સાથે સાથે તેમના હૃદયમાં સેવા અને સહયોગનો સાગર પણ છલછલ છે.

તેઓ પુત્રની પાસેથી લિસ્ટ લે છે. તેઓ લિસ્ટ પ્રમાણે દરેક ઘર માટે ચાર ચાર લાડવા લઈને, અંદરના ઓરડામાં જાય છે. તિજોરી ઉઘાડી અંદરથી પૈસા બહાર કાઢે છે. પૈસાને માટે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી. કેમકે તમે બધા પૈસાવાળાઓ જ છો! (સભામાં હસાહસ.)

એ જ પૈસાની કિંમત છે જે ગરીબોના દુઃખમાં કંઈક કામ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનુ કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં?- જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો-કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોંચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ—"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોમા મૂક્યો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાંતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ—"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળુ શું

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! ચાકુ લાઈ જા અને એને ચીરીને એક ખૂણે મૂકી દે આમ એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને? દીકરાએ કહ્યું– હા, મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને?" માએ કહ્યું– હા બેટા, ત્યાં જા અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે હાલવા ચાલવાની વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળીપીળી મહોરો જોઈને ડોલી જાય છે તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વણીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તેમણે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેણે પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–બે માને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં મદદરૂપ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવન ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર પડી ગયો છે. ઘરમાં મોટી કન્યા દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાણું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે. કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે! એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એવો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો.

ત્યારે જરા વિચાર કરજો કે ખર્ચ ખાતામા જે મોટી રકમ વપરાઈ છે, તેમાથી કેટલા પોતાના કુટુબ–પરિવારની પાછળ ખર્ચ્યા અને સ્વધર્મીની સહાયતામા કેટલો ખર્ચ કર્યો? પોતાના દીકરાને અમેરિકા સુધી ભણવા મોકલનાર, પાડોશી સ્વધર્મીના બાળકને ભણાવવાના પ્રશ્ન ઉપર ચુપકીદી જાળવે છે કારણુ કે એક પોતાનો અને બીજો પારકો છે

"**मित्तिमे सव्व भूएसु**"નો પાઠ બોલનારા તમે જો આવી એક દીવાલ પણુ ન ઓળગી શક્યા તો આગળ કેમ વધી શકશો?

મેઘકુમારે હાથીના ભવમા એક સસલાની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી પગ ઊચો રાખ્યો તો સસલા કરતા તો સ્વધર્મી જાય તેમ નથી! તે તો તેની જાતનુ પણુ ન હતુ જો હાથી એક પ્રાણીની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી ત્રણુ પગે ઊભો રહી શકે છે, તો તમે તો માણુસ છો, અને તેમાય પાછા ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો ફોટોગ્રાફરની પાસે તો તમે ઘણી વખત ગયા હશો ફોટો લેતી વખતે તે શુ કહે છે તેના તો તમે અનુભવી છો. તે કહે છે કે–મો જરા હસતુ રાખજો બાકીનુ બધુ હુ સભાળી લઈશ

તમારી પાસે કોઈ સ્વધર્મી વીલે મોઢે આવે તો તેનુ મો ખીલી ઊઠે છે કે ખીસેલુ હોય તો કરમાઈ જાય છે? ઓછામા ઓછુ તમે ફોટોગ્રાફરની વાત જેટલુ તો શીખી લો કે જે કોઈ પણુ મારી પાસે આવે તે હસતુ રહે. બાકીની વ્યવસ્થા હુ કરી લઈશ તમે તેને કહો કે સામાયિકના સાધનો, પારણા વગેરેની વ્યવસ્થાથી માડીને તેના ધધારોજગાર અને છોકરાના ભણુતર સુધીની વ્યવસ્થા હુ યથાશક્તિ કરતો રહીશ પણુ તમે તમારુ મો ઊતરેલુ ન રાખશો

સહયોગ ધર્મને ઓળખો સ્વધર્મી પછી, આગળ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવાના ક્ષેત્રો ખુલ્લા પડ્યા છે કોઈ પણુ સીમા સુધી તમે જઈ શકો છો, જો તમારામા શક્તિ હોય તો સ્વધર્મી–સેવા ઉપર તો મે એટલા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો છે કે તે તમારી નજીક છે તેનો અર્થ એ નથી કે સ્વધર્મીની સેવા એ એક જ પુણ્ય છે અને બીજા બધા કાર્યો પાપ છે. શુભ ભાવથી કરવામા આવતા દરેક ક્રિયા શુભ છે હુ તો એટલે સુધી કહુ છુ કે સેવાના ક્ષેત્રમા આ સપ્રદાયની દીવાલોને બધનકારક ન બનાવશો. દુનિયાના દરેક પ્રાણીમા તમે તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિબ જુઓ તેમનામા આત્મીયતા પ્રસારો **હુ પ્રાણી માત્રનો છુ અને પ્રાણી માત્ર મારાં છે**–આવી મગળમય ભાવના તમારી સહયોગભાવનાને જીવત રાખશે

તા ૬–૮–'૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! લાડુ ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક બાજુ મૂકી દે. આમ, એક એક કરતા ચારે મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને?' દીકરાએ કહ્યું– હા મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને? માએ કહ્યું– હા બેટા. ત્યાં જા. અને આ ચારે મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે પાપડ વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચારે મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– 'મારી માએ આ મોકલ્યું છે.' શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળી પીળી મહોરો જોઈને ઢળી જાય છે. તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેણે પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું– લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં સગવડ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે. ઘરમાં અડધા ડઝન દીકરીઓ છે. તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નકામું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે. કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

સદ્અસદ્નો પણ વિવેક ગુમાવ્યો છે, અને ખરુ પૂછો તો શક્તિ મેળવવાનો આ સાચો રસ્તો પણ નથી–છતા પણ જો શક્તિ મળી ગઈ તો તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો ? શક્તિનો ઉપયોગ તમે સ્વાર્થમા કરશો કે સેવામા ? બીજાને જાળમા ફસાવવા માટે કરવાના છો કે કોઇને ફસામણમાથી બહાર કાઢવામા ?

શક્તિ તો દુર્યોધન અને દુ શાસનને મળી હતી તેવી જ ભીમ અને અર્જુનને પણ મળી હતી પણ પહેલાના નામો ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાયા ત્યારે બીજાના ઈતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયા શક્તિ હનુમાનજીને પણ મળી હતી અને રાવણને પણ મળી હતી પણ એકના પ્રત્યે જગત ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુએ છે તો બીજાના ચરણો પર શ્રદ્ધાના પુષ્પો સમર્પણ કરે છે તેનુ કારણ ? કારણ એ જ કે તેમણે શક્તિ તો મેળવી પણ તેને વાપરવાની રીત ન જાણી શક્તિનો સુદર ઉપયોગ વિકાસનો માર્ગ છે, તો તેનો ગેરઉપયોગ એ પતનનો માર્ગ છે

શક્તિના સદ્વ્યયની રીત જાણો તે જાણવા માટે તમે ચારિત્રશીલ વ્યક્તિઓની નજીક આવો, તેમનો પરિચય કરો, તેમના જીવનનુ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરો માત્ર નિરીક્ષણ જ નહિ પણ તેનુ અનુકરણ કરો સારા પ્રાસગિક સસ્કાર શક્તિને સારા માર્ગે વાળશે

સમ્રાટ અશોકનુ જીવનવૃતાત તમે જાણતા હશો રાજ્યશાસનની શરૂઆતનુ તેનુ જીવન, રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તેની ભાવનાનુ ચિત્ર ખડુ કરે છે સામ્રાજ્યના વિસ્તારની લોલુપતાને લીધે હજારો વીરોના ખૂનની નદીઓ તેણે વહાવી પૃથ્વીના ટુકડાની ખાતર ઘાસની માફક માનવીઓને કપાવી નાખ્યા પણ તેજ અશોક, કલિંગવિજય વખતે બદલાઈ ગયો. તેના જીવનને નવો વળાક આપવામા મહાત્મા બુદ્ધની વાણીનો પ્રભાવ છે.

જે અશોક સામ્રાજ્યના વિસ્તારની ખાતર હજારો માનવીઓનુ બલિદાન આપતા અચકાતો નહોતો, તે જ અશોક પાછલી ઉમરે એટલો કોમળ હૃદયી બની ગયો, કે એક નાના સરખા પશુની હત્યા પણ તેને ગમતો નહોતી. એટલા માટે તેણે ઠેરઠેર શિલાલેખો કોતરાવ્યા. અને રાજ્યમા ઠેરઠેર ઊભા કરાવ્યા જેમા તેણે પ્રજાને પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમવૃત્તિ રાખવાનો સદેશો આપ્યો એટલુ જ નહિ પણ તેણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાના પ્રિય પુત્ર અને પુત્રીને પણ વિદેશોમા મોકલ્યા

યુરોપના ઇતિહાસમા એક ચમકતી વ્યક્તિ આવી હતી તેનુ નામ હતુ સેન્ટ પોલ ધાર્મિક ક્ષેત્રે તે એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિ હતી તે પ્રસિદ્ધ

૨૦ શક્તિનો સાચો ઉપયોગ

જૈન દર્શન આત્મવાદી દર્શન છે તે દરેક આત્માની અનંત શક્તિને માને છે. કીડીના આત્મામાં પણ એટલી જ શક્તિ છે જેટલી હાથી અને સિદ્ધના આત્મામાં છે. આવશ્યકતા ફક્ત તેને ઓળખવાની જ. તમારામાં શક્તિ મોજૂદ છે. તમારી વાત તો શી પણ નાની જરાક સરખી કીડીમાં પણ એટલી મોટી તાકાત છે કે તે મોટા હાથીને પણ હેરાન કરી શકે છે. નાગ જેવા ઝેરી પ્રાણીના શરીરને પણ તે કોરી નાખે છે. પરંતુ વાત અહીં અટકતી નથી. શક્તિ મળી જવાથી કોઈ સમસ્યા હલ થતી નથી. શક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી તમે તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરો છો એ પ્રશ્ન છે.

જેમ તો પૈસા પેદા કરવામાં પણ બુદ્ધિની જરૂર રહે છે. પરંતુ પેદા કરવા કે ભેગા કરવા કરતાં તેને ખર્ચવામાં વધારે બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઈએ છે. તમે આશ્ચર્ય પામતા હશો કે ખર્ચ કરવામાં તે કોઈ બુદ્ધિ જોઈતી હશે! પણ હા જરૂર. જો ખર્ચ કરવાની કળા ન આવડી તો તમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરવા છતાં એટલો આનંદ નહિ પામી શકો જેટલો તે કળાનો જાણનાર માત્ર થોડા ખર્ચમાં જ મેળવી શકે છે. ઘણા માણસો હજારો રૂપિયા ખરચવા છતાં પણ લોકપ્રિય બની શકતા નથી. તેઓ ત રૂપિયા તો આપે છે પણ તે આપવાની કળા જાણતા નથી. જ્યારે કેટલાક નવું જ ઓછા ખર્ચે ઘણા લોકપ્રિય થઈ શકે છે કારણ કે તે કેમ ખર્ચ કરવું તે જાણે છે.

આ જ વાત શક્તિ માટે છે. શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. શક્તિને માટે કેટલાક શનિવારે હનુમાનને તેલ ચઢાવે છે, કેટલાક વીટામીનની ગોળીઓ ખાય છે તો કેટલાક વળી શક્તિ માટે ઈંડાં અને મચ્છીના તેલ (Kodliver Oil)નું સેવન કરે છે. શક્તિ પાછળ પાગલ બનનારાઓને હું પૂછું છું કે જે શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીંબુ ખાટુ હોય છે પણ માળી લીંબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીંબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે. પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરા કહેવાય છે

નારંગીના સહવાસથી લીંબુમાં મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કૉલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી. તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે—"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનોને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલટું, જો

દેવળ (Church)ના અધિષ્ઠાતા હતા આ જ પણ તેમના નામે કેટલીયે ઈસાઈ (Christian) ધાર્મિક સંસ્થાઓ ચાલી રહી છે તેમનુ જીવનચરિત્ર એમ કહે છે કે એક દિવસ તે યુરોપના ખૂબ જ મોટા લુટારો-ડાકુ હતા.

ભારતીય ઋષિ વાલ્મીકિમાં પણ સે ટપોદ્ઘના જીવનચરિત્રનુ પ્રતિબિંબ જણાય છે જૈન ઇતિહાસમાં અર્જુન માળી રાજા પ્રદેશી જેવી વ્યક્તિઓ પણ આવી જ કહાની છે પહેલાં તેમનાં જીવન કાળાં કુકર્મોથી ભરેલાં હતાં પરંતુ, એક મહાપુરુષના પરિચયમાં આવતાં તેમના જીવનનો અંધકાર દૂર થઈ પ્રકાશ ફેલાયો.

સત્પુરુષોનો સંગ સજ્જનતા પ્રત્યે વહેતી શક્તિનો પ્રવાહ આનંદતા તરફ વાળે છે જીવન જે વાતાવરણમાં હોય છે તેની છાયા મન ઉપર જરૂર પડે છે હવા જો ઉદ્યાનમાંથી આવતી હોય ગુલાબનાં ફૂલોને સ્પર્શ કરીને આવતી હોય તો તે ગુલાબના ફૂલોની મધુર સુવાસ લઈને જ આવશે, અને જો તે ગંદી ગટરનો સ્પર્શ કરીને આવતી હશે તો બદબો ફેલાવશે. બરાબર એ જ પ્રમાણે, જો તમારુ જીવન સજ્જન પ્રકૃતિના મહાપુરુષોની પાસે વીતતુ હશે તો તમારામાં તેમના ચારિત્રની તપની અને ત્યાગની સુવાસ આવશે. જો દુર્જન પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિઓની સમીપમાં તમો વસતા હશો તો જીવનમાં દોષની અસત્યની અને દુરાચારની બદબો પ્રવેશ કરશે.

કુશળ વૈદ્યના હાથે ચડેલુ વિષ પણ અમૃત બની જાય છે નૌકાનો આધાર પામીને પથ્થર પણ પાણી ઉપરથી તરી જાય છે જો કે વિષનો સ્વભાવ મારવાનો અને પથ્થરનો સ્વભાવ ડુબાડવાનો છે છતાં પણ સજ્જનતાના સ્પર્શને કારણે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવે છે જીવનનું પણ એમ જ છે અશુભ વૃત્તિઓનુ વિષ કુશળ વૈદ્યરૂપી સત્પુરુષના હાથમાં આવે તો તેનો સદુપયોગ થાય છે તે અશુભ તરફ વહેતી ધારાને વાળીને શુભ તરફ ગતિશીલ બનાવે છે જીવનના પ્રવાહને અશુભમાંથી શુભમાં અને શુભમાંથી શુદ્ધમાં ફેરવવાની કળા તે જ અર્થમાં કળા છે

ચોમાસામાં વરસાદ મન મૂકીને પડે છે પાણી વરસે છે પાણીનો પ્રવાહ સાગરમાં મળીને પોતાની મિઠાશ ખોઈ નાખે છે કુશળ ઈજનેર (Engineer) નદીમાં બંધ બાંધી એ જ જળપ્રવાહનો ઉત્તમ માટે ઉપયોગ કરે છે સંતો પણ એવા જ કલાકાર છે કે જે જીવનની ધારા જે વાસનામાં વિનષ્ટ થઈ રહી છે તેને સંયમમાં પલટાવી દે છે સત્સાધારા

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે. કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણત થઈ જાય છે તમને ખબર છે. કે લીબુ ખાટુ હોય છે. પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરાં કહેવાય છે

નારગીના સહવાસથી લીબુમા મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કૉલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘૃણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે-"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે. કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલટુ, જો

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુ પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઈચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કમવાઈને કરો કે ઘરેરમાં આવીને પણ કરવુ તો જરૂર પડશે જ

આ તો બરાબર યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવુ પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કાંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું ! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ઉપયોગની પૂરી મર્યાદા રાખી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ બનો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં ? ત્યાં તો પૂછવું જ નહિ. પગ કોઈ બીજે જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો કાંઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે ! તેને માટે તો હમેશાં પહેરમી ઓવરટ (સ્તાતમ બિ) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો ! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વખત મે મારી નજરે એક દશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા તે વખતે એક રબારી પોતાને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યા છે ! પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઈચ્છા થઈ એક બાજુ વળ્યો વળી તે પણ પાણી પીવા બેઠો. પ[illegible]ના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો. [illegible] મારા સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ ! રાત-

દિવસ ઘેટાની સાથે રહેવાથી, તે પાણી પીવાની રીત પણ ઘેટાઓ જેવી જ શીખ્યો છે!

જુદા જુદા પ્રાંતોના બે રહેવાસીઓ એકબીજાની પડોશમા રહેતા હશે, તો તેમની રહેણી-કરણી, આચાર-વ્યવહાર ઉપર એકબીજાની અસર જરૂર પડવાની ખાવા પીવાની રીતો પણ કેટલેક અંશે તેઓ એકબીજાની અપનાવશે મદ્રાસીની સાથે રહેનાર ઇડલી, ઢોસા વગેરે ખાતા શીખી જશે, એટલુ જ નહિ, પણ તેમની ભાષામા પણ એકબીજાના શબ્દોની આપલે થશે જો બન્ને કુટુંબોમા સ્નેહ અને સૌજન્ય હશે તો બન્નેના બાળકો સહેલાઇથી બન્ને ભાષાઓ શીખી જશે એ ભાષાઓના મિશ્રણવાળી એક નવી ભાષા પણ જન્મશે ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયથી ઘણા પરિચિત છે

ભારતની ત્રણ સસ્કૃતિઓ હજારો વર્ષોથી સાથે ચાલી રહી છે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિઓ, ઇડા, પિંગલા અને સુષુમણાની માફક ભારતભરમા વ્યાપેલી છે હજારો વર્ષોના સહવાસથી એક બીજી ઉપર એક બીજીનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો છે વિચાર અને આચારના ક્ષેત્રોમા તેમણે એકબીજાના ઘણા ગુણદોષો અપનાવ્યા છે

જૈન સસ્કૃતિની અહિંસાએ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિને વધુમા વધુ અહિંસક બનાવી છે યજ્ઞોમા થતી હિંસાને જો કોઈ રોકનાર હોય તો તે જૈન સસ્કૃતિની અહિંસા જ છે બીજી તરફ જૈન ધર્મ જેવા જ્ઞાતિવાદના વિદ્રોહી ધર્મમા સ્પર્શાસ્પર્શના સુસ્કારો, એ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિની પરપરાના સસર્ગને લીધે આવ્યા છે મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજામા સજીવ વસ્તુઓનો ઉપયોગ એ પણ એ જ સસર્ગનુ પરિણામ છે બૌદ્ધદર્શન જો કે ભારત કરતા વિદેશોમા વધારે ફાલ્યુ છે, છતા તેના આચાર-વિચાર જૈન ધર્મ સાથે મોટે ભાગે મળતા છે તેમના સાધુઓ પણ ભિક્ષા લાવે છે માગલિક સભળાવવાની જેવી પરપરા જૈન સમાજમા છે તેથી જરાક જુદા રૂપે પણ તેવી જ પરપરા તેમનામા પણ છે

બે નિર્જીવ વસ્તુઓ જો એક બીજાની નજીકમાં રહે છે તો તેમા પણ કઇક પરિવર્તન થાય છે અજમાના ફૂલ, પીપરમિન્ટના ફૂલ અને કપૂર એક બીજાની નજીક આવે તો તેમા કેટલુ પરિવર્તન થાય છે? ત્રણે એકત્ર થતા એક બીજાનો ઘનસ્વભાવ ત્યાગીને પ્રવાહીરૂપ બની જાય છે અને એક-

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉધરસનો હોય તો તમારે થોડુંઘણું તો ખમ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી [illegible] કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

હા તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કોઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડશો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે, અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. આનો કે ઇરીયાપથની પૂરી યતનાથી ચાલી શકો છો

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો ભય ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં! ત્યાં તો પૂછશો જ નહિ. પગ કોઈ બીજે જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો કોઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે! તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

આમ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિહાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો ઘેટાં પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા માંડ્યો. પણ હાથના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો હતો. મેં મારી સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! રાવ-

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણુ આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણુ આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનુ હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનુ કારણ એ હતુ કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયુ હતુ અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

બીજામાં ભળી જાય છે તો પછી ચૈતન્યશીલ બે આત્માઓ એકબીજાની નજીક વસે તો તેમાં કોઈ પરિવર્તન ન આવે એમ કેમ સંભવે?

બે પેટીઓ બાજુ બાજુમાં ટાંગેલી હતી. એકમાંથી લસણની ગંધ આવતી હતી અને બીજીમાંથી કેસરની સુવાસ મહેકતી હતી. એક ભમરો ગુંજારવ કરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે પહેલી પેટીને પૂછ્યું કે તમે બન્ને એક જ જાતના કપડામાંથી બનેલી છો છતાં તમારી બંનેની વાસમાં આટલો બધો ફેર કેમ છે? ત્યારે તેને કહ્યું: આ તો સંગનો રંગ છે. મેં લસણનો સંગ કર્યો હતો. કેટલીક વખત મારામાં લસણ ભરેલું હતું જ્યારે મારી બહેને કેસરનો સહવાસ કર્યો હતો. તેના ફળ રૂપે બંનેની વાસમાં ભિન્નતા છે. એકમાંથી મધુર સુવાસ આવે છે ત્યારે બીજાની ગંધ કોઈને ગમતી નથી.

વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ સંગતિએ તેમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે! જળના બિંદુઓ એક સરખા જ હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર બની જાય છે. કેળનાં પાન પર પડે તો કપૂર બને છે અને એ જ બિંદુ જો છીપના સંબંધમાં આવે તો તેમાંથી મોતી બને છે. માનવ પણ જેવા સંસ્કારોમાં પોષાય છે તેવા સંસ્કારોની અસર નીચે જ તેના જીવનનો વિકાસ થાય છે.

દીપકમાં તેલ પણ છે, વાટ પણ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્યોતિર્મય પ્રદીપનો સંયોગ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેમાં જ્યોત પ્રગટ થતી નથી. એવી જ રીતે માનવીમાં જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે પણ જ્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન રૂપે પરિણમતું નથી. એટલા માટે તે માત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે. જેવી રીતે પારસમણિના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણમાં પલટાઈ જાય છે તેવી રીતે અજ્ઞાન પણ સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ પામીને સમ્યક્જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી. જ્ઞાન તો એટલું જ રહે છે. પણ પહેલાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેમાં સ્વરૂપને ઓળખવાની કે સમજવાની શક્તિ નથી હોતી. તેમજ સત્યને સમજવાની તેની તૈયારી પણ હોતી નથી. એટલા માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ સદ્ભાગ્ય સત્પુરુષની પાસે જઈ પહોંચે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતાં શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતાં પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલાં પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

ધીમેધીમે મનુષ્યના ગુણો ઊતરવા માંડ્યા. તે ધીમેધીમે રોટલી ખાતાં શીખ્યો. થોડું થોડું બોલતાં પણ શીખ્યો. ઘૂરકવાનું અને કરડવાનું બંધ થઈ ગયું. સાચી વાત એ છે કે માનવીનું મન કોરા કાપડ જેવું છે. જે રંગમાં નાખો તે રંગ ચઢશે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે જો એક વખત તેના ઉપર કાચો રંગ ચઢી ગયો તો પછી હજારો પ્રયત્નો ભલે કરો પણ તેના ઉપર ગુલાબી કે એવો કોઈ બીજો સારો રંગ ચઢી શકશે નહિ. એ પણ એક હકીકત છે કે માનવીનું મન કોઈ એવી વસ્તુનું બનેલું છે કે તે ભલાઈને બદલે બુરાઈને બહુ જલદીથી પકડી લે છે. પછી તેની સફાઈ કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તમે જાણતા હશો કે બાલદીને કૂવામાં નાખતી વખતે કંઈ ખાસ બળનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. પરંતુ તેને બહાર કાઢવામાં તો બાવડાં દુઃખી જાય એટલું જોર કરવું પડે છે. નળની નીચે બેસીને નહાનારને એવો અનુભવ ક્યાંથી હોય! જીવનના પતનમાં કંઈ સમય લાગતો નથી. સમય અને શક્તિ તો તેના ઉત્થાનમાં જોઈએ છે.

ખોટા પ્રાસંગિક સંસ્કારો જીવનનું બહુ જલદી પતન લાવે છે. તેને માટે કહેવા કે શીખવવાની જરૂર નથી. બાળકને કોઈ પણ નિશાળમાં ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખવવામાં આવતું નથી. તેમ જ જન્મથી કોઈ ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખીને જ આવ્યું હોતું નથી. છતાં કહો કે તે આ વસ્તુઓ ક્યાંથી શીખ્યો! કહેવું પડશે કે આ બધા પ્રાસંગિક સંસ્કાર છે જે મોટાઓ તરફથી નાનાઓને મળે છે.

કુસંસ્કારો ભલે થોડા હોય છતાં પણ તે થોડા છે એમ માની તેની ઉપેક્ષા ન કરશો. એક ચમચો ગોબર, મધના આખા વાસણને બગાડી મૂકે છે. ધૂળ જ્યારે પાણીમાં ભળે છે ત્યારે પાણી તેને ધોઈને સાફ કરતું નથી પણ એથી ઊલટું પાણી ગંદું થાય છે. એ જ રીતે જીવનમાં જ્યાં સુધી કંઈ જોર છે ત્યાં સુધી ખરાબ સંસ્કારોની અસર બહુ જલદી થાય છે. શરીર નબળું હોય તો જરાક ઠંડી પડતાં શરદી થઈ જાય છે અને જરાક ગરમી લાગતાં શરીરમાં ઉષ્ણતા વધી જાય છે.

જ્યારે શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે શરીરને ઠંડી કે ગરમીની કંઈ અસર થતી નથી. તેવી રીતે જો આત્મા સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય તો ખરાબ સંસ્કારોનો પ્રભાવ તેના પર પડી શકતો નથી. બીજને હવા પાણી માટી એ બધાંનો સંયોગ મળે પરંતુ જો તે બીજ જીવિત હોય તેમાં ચૈતન્ય હોય તો પાણી અને માટી તેને સડાવી શકશે નહિ. તે ન તો માટીને

અનુરૂપ બનશે કે ન તો પાણીને અનુરૂપ તે તો સર્વ બીજોનુ બીજ બની, સર્વનો સહયોગ લઈ પોતાનુ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખશે અને વૃક્ષરૂપે આગળ વધતુ જશે

આ જ વાત વિશિષ્ટ આત્માઓની હોય છે જે ખરાબ વાતાવરણમાં રહેવા છતા ખરાબીઓને પોતાનામા પ્રવેશ કરવા દેતા નથી પણ પોતાના સારાપણાના પરમાણુઓ દ્વારા ખરાબ વાતાવરણને સારુ બનાવે છે ગોશાલક મહાવીર સમીપે રહ્યો, તેથી તેની અશુભ વૃત્તિની અસર ભગવાન મહાવીર પર ન પડી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની શુદ્ધતાના કારણે, ગોશાલક, જીવનના અંત સમયે બદલાઈ ગયો. આ વાત એ વિશિષ્ટ આત્માઓની છે કે જેમણે વાસના પર વિજય મેળવ્યો છે પણ સર્વ સાધારણને માટે તો એ જરૂરી છે કે તે કુસંસ્કારો અને કુસોબતથી બચે કારણ કે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવો તે બહુ શીઘ્રતાથી આક્રમણ કરી શકે છે દૂધમા સાકરનો સંયોગ થાય તો તે ગળ્યુ થાય છે જ્યારે મીઠાના સંયોગે તે ફાટી જાય છે વાતાવરણમા રહેલા સુસંસ્કારો જીવનમા સાકરનુ કામ કરે છે, તે આપણા જીવનને મધુર બનાવે છે, સુવાસિત બનાવે છે

આપ જાણો છો કે કોયલા વેચનારના હાથ કાળા જ રહે છે અને દૂધ વેચનારના હાથ સુવાસિત જેવા કાર્ય અને જેવુ વાતાવરણ હશે, તેવો જ રંગ જીવનમા આવશે મુબઈના કુશળ નાગરિકો સુસંસ્કાર અને સત્પુરુષના સમાગમરૂપી સુવાસિત અત્તર વડે પોતાના જીવનને સુવાસિત બનાવે એ જ શુભ કામના

તા. ૨-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય,- માટુંગા.

જીવન - પ્રેરણા

૨૧. વિચારશુદ્ધિ

આચારશુદ્ધિ પહેલા વિચારશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે કાર્યની પવિત્રતા તે પાછળ રહેલા વિચારોની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે આજે આચાર-શુદ્ધિ જાળવવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે લાબી પહોળી સાધના, મોટી મોટી તપસ્યાઓ એ બધુ જ આ આચારશુદ્ધિ માટે છે, પરતુ આચાર પહેલા વિચાર આવે છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા પહેલા માનવી પોતાના મનમા એક લક્ષ્ય ધારી લે છે તેના પર વિચાર-વિમર્શ કરે છે પછી જ એના આધારે ચાલે છે; માટે વિચાર જ કાર્યની ભૂમિ છે

વહાણુ વડે હજારો માણસો નદી પાર કરે છે પણ ઘણી વાર તમને એમ સાભળવા મળ્યુ હશે કે, વહાણુ ઊધુ વળી ગયુ અને તેમાના મુસાફરો પાણીમાં ડૂબી મર્યા આવી બીના તમે અનેક વાર સાંભળી હશે તો આનો અર્થ એ થયો કે તરાવનાર છે તે જ વહાણુ ક્યારેક ડુબાડનાર પણુ બને છે. તો આ દુર્ઘટનાની જવાબદારી કોના પર આવે છે? જે સાધન આત્માને સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય છે તે જ ક્યારેક ક્યારેક વચ્ચે જ જળપ્રવાહમાં ડુબાડી દે છે તો એ માટે જવાબદાર કોણુ? નાવનો નાવિક જો કુશળ ન હોય, એનુ લક્ષ્ય સ્થિર ન હોય તો નૌકા ઊંધી વળી જાય છે તેમ આત્મા જો અસાવધાન હોય, વિચારોના તરંગોમા એણે પોતાની નૌકાને છોડી દીધી હોય, તો એ ભટકાઈ પડવાનો જ

દાન અને તપની સાધના શ્રેષ્ઠ સાધના છે પરતુ શુ ક્યારેય પણુ તમે એવુ બન્યુ સાભળ્યુ છે કે, માણસ દાન દેવા છતા યે નરકમા ગયો હોય? તમારો આત્મા આ માટે શુ કહે છે? આગમના પાના ઉથલાવો. તમને તેમાથી જાણવા મળશે કે દાન દેનાર પણુ કોઈ કોઈ નરકે ગયા છે. તપસ્વી સાધકની ગાડી પણુ ક્યારેક ઊધી વળી જાય છે. તમને સદેહ થતો

લાગે છે ! કારણ કે આજ સુધી તમે સાંભળતા આવ્યા એમ કે દાનથી તો સ્વર્ગના દ્વારે પહોંચાય છે ને આજે આ મહારાજ શું કહી રહ્યા છે ! પણ મારી વાત સાચી છે નાગશ્રીએ દાન કર્યું હતું ને ! એક મહાન તપસ્વી સાધક એને દ્વારે આવ્યા. એ ઇચ્છત તો એ પવિત્રતમ સંતને પૂજી પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી શકેત. ત્યાગની પવિત્ર ગંગામાં પાપની કાલિમાને ધોઈ શકત. પરંતુ એની અશુભ વિચારધારા જ એને પુણ્યપથે જતાં રોકી રહી. એણે દાન દીધું મુનિના પાત્રમાં કડવી વસ્તુ નાખી કડવો પદાર્થ તો વૈદ પણ આપે જ છે ! શું કોઈ વેળા કોઈ મુનિ મહારાજને કડવું કરિયાતું નહીં આપ્યું હોય ! જરૂર આપે છે પણ તેથી શું તે નરકનો પથિક બની જશે ખરો ! કદાપિ નહિ. વસ્તુમાં કડવાશ ભલે હોય પણ હૃદયમાં તો મીઠાશ જ હોય.

નાગશ્રી પાસે હૃદયની મીઠાશનો અભાવ હતો. એના અંતરમાં સંતને સંતરૂપે પિછાણ્યા નહીં તે પોતાની ભૂલને છુપાવવા ખાતર તેમનો ઉપયોગ કરવા ચાહતી હતી. તેણે તુંબડાનું શાક બનાવ્યું હતું તેમાં મસાલો પણ પડતો નાખ્યો હતો તાજું ઘી પણ રેડ્યું હતું પણ શાક તૈયાર થતાં તેણે ચાખ્યું તો જણાયું કે તુંબડું તો કડવું છે બસ આ જ એની ભૂલ હતી. પહેલાં વસ્તુ તૈયાર કરી લીધી પછી ચાખવા બેઠી તમે તો કદી આવી ભૂલ કરતા નથી ને ! પહેલાં કોઈ અંગે ખોટો ભાવ મનમાં સ્થાપી લેવો અને પછી એના આધારે ચર્ચા કરવી, એ પણ એક એવી જ ભૂલ છે પરીક્ષણ અને પરીક્ષા વિના કોઈના અંગે પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવો તે પણ બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી. પહેલાં ખોટી ધારણા બનાવી લેવી અને પછી એ આધારે વાત કરવી તે અયોગ્ય છે કારણ કે મનમાં પહેલેથી જ ખોટી ધારણા બાંધી છે આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ વસ્તુનો સાચો નિર્ણય થઈ શકાય નહિ. પહેલાં જોવું અને પછી નિર્ણય કરવો.

નાગશ્રીએ વિચાર્યું તો તેને પોતાની ગંભીર ભૂલ થઈ જણાઈ તેને થયું પરિવારના લોકો જમવા આવવાના છે આ શાક તેમના ભાણામાં જશે તો સૌની સામે મારું અપમાનનું પ્રદર્શન થશે. તે જ સમયે પધાર્યા તપસ્વી સાધક ધર્મરુચિ ! આ તે એમની એક મહિનાની તપસ્યાનું પારણું હતું. નાગશ્રીએ જોયું કે આ સારી તક છે સાધુ આવી ગયા છે બધું જ શાક એમના પાત્રમાં ઠાલવી નાખું ક્યાંક ફેંકી આવશે. સંતને સંતરૂપે નહિ જોતાં એક કચરાપેટીની દૃષ્ટિએ એમનો ઉપયોગ કરવા ધાર્યો. પરિણામે

નાવડી ઊલટી ગઈ જેનો આશરો લઈ તે મુક્તિ ભણી પગલું ભરી શકતી હતી તે હવે આ કૃત્યથી નરકના દ્વારે પહોચી ગઈ.

તરવાના સાધનો જેમને મળ્યા, તે સૌ શું તરી ગયા છે ખરા? તરનાર તો અનંત છે, તો તરવાના સાધનો મેળવ્યા છતા ડૂબી મરનારાઓની સંખ્યા પણ કઈ ઓછી નથી કારણ શું? કારણ કે તેઓને સાધન તો મળ્યા પણ તરવાની કળા તેઓ શીખ્યા નહિ

જે ક્રિયા જોડે પુનિત ભાવનાનો સંબંધ જોડાઈ જાય છે તે ક્રિયા પણ પવિત્ર બની જાય છે મનના પવિત્ર સંકલ્પો આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે. તળાવમા એક કાકરો ફેંકો તો એની લહેરો ઊઠે છે અને એક પછી એક તે કિનારા સુધી પહોચે છે તેવી જ રીતે આપણા મનના પરમાણુઓ પણ સમાજમા લહેરો બની આગળ વધે છે આ જ કારણ છે કે તીર્થંકર-દેવના સમવશરણમા સિંહ અને બકરી સાથે સાથે બેસી શકતા હતા બકરીના મનમા ભય રહેતો નહોતો કે સિંહ તેને ભરખી જશે, તેમ સિંહના મનમા એ ક્રૂર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નહોતો કે હુ બકરીને ખાઈ જાઉ! બકરીના મનમા ભય નથી તેથી સિંહ પણ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી ગયો છે આ છે એક પવિત્ર વ્યક્તિના પવિત્ર વિચારોનો પ્રભાવ

તીર્થંકર-દેવનુ સમવશરણ તો તમારે માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે પરંતુ આ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે જ્યારે તમે તમારા પુત્રને પ્યારથી એક થપાટ મારી દો છો, ત્યારે થપાટ ખાઈને પણ તમારુ બાળક હસતું રહે છે, એને ક્રોધ આવતો નથી તેમ તે રોતુ પણ નથી ઊલટું કદી કદી તો તે પ્રેમના આવેગમા તમને બાઝી પડે છે પરંતુ તમે જો ક્રોધે ભરાઈ એના કાનને પણ સ્પર્શ કરી લેશો તો જોરથી રડી પડશે કારણ કે પહેલા તમારા દિલમા પ્રેમ હતો, જ્યારે આ વખતે ક્રોધે એનુ સ્થાન લઈ લીધું છે. વિચારોમા રહેલા પરિવર્તને કેટલો ફેરફાર લાવી મૂક્યો! પહેલા થપાટ ખાઈને પણ બાળક તમને ચોટી પડ્યુ હતું અને હવે ફક્ત અંગુલી-સ્પર્શથી તે ચીસ પાડી ઊઠ્યુ અને દોડી જઈને એની માતા પાસે ફરિયાદ કરી દીધી "મા, બાપુજી સારા નથી તે તો મને મારે છે" એની ફરિયાદ પરથી તો કદી દેવીજી તમારા પર નોટીસ બજાવી દે છે કે જુઓ હવેથી બાળકને મારશો નહિ આપણે કઈ દસ-વીસ દીકરા નથી શું તમને આ એક પણ ગમતુ નથી? બસ, જુઓ કેવુ સ્વરૂપ લઈ લીધુ આ વાતે?

એ વિચારોનુ ઊતરાણ-ચઢાણ એવુ હોય છે કે, પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ

થોડીક મિનિટ પહેલાં સાતમા નરકના દ્વારે પહોંચી ગયા હતા તે ત્યાર પછીની થોડીક જ મિનિટમાં તેઓ સ્વર્ગને વીંધી મોક્ષ સુધી જઈ પહોંચ્યા. વિચારોમાં પરિવર્તન થયું તેને પરિણામે કેટલા ઊંચે ચઢી ગયા!

મનુષ્યના વિચારો જો ઊંચા હશે તો તે ઊપર જ ચઢશે. જેના વિચારોનું પતન થાય છે, તેની વ્યક્તિનું પતન થતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વ્યક્તિની મોટપ અને નાનપનો કોઈ માપદંડ છે તમારી પાસે? હા, તમારી પાસે એક માપદંડ છે જે વડે તમે સર્વ વ્યક્તિને માપો છો—તે છે પૈસો. સોનાના ગજથી તમે વ્યક્તિને માપો છો, જેની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે, તેને તમે સમાન આપશો, ધર્મસ્થાનકમાં પણ તેને આગળ લાવવાની પ્રેરણા થશે. અહીં પણ મેં જોયું છે જે સામાન્ય સ્થિતિના ગૃહસ્થો છે તેમને રસ્તો મળે છે? તેમની બાજુએ પડખે થઈ અને જેઓ પૈસાદાર છે તેમને સારુ તમે એવો રસ્તો રાખ્યો છે કે તેઓ મોડા આવવા છતાં આગળ બેસશે કારણ કે તેમની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે.

હું કહીશ કે આવી વ્યવસ્થા જ ખોટી છે. સોનાના ગજ વડે કોઈને માપવો તે ભયંકર ભૂલ છે કારણ કે સોનું તો આખરે જડ છે. કોઈને માપવો હોય તો તેના સુવિચારોના ગજ વડે માપો. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે, જેના આચારમાં પવિત્રતા છે, તેવી વ્યક્તિનું તમારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. પછી ભલેને તે કોઈ પણ રૂપમાં આવે, એના સ્વાગત સારુ તમારે ઊભા થઈ જવું જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તીએ કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તમે પણ ભગવાની સામે પ્રતિદિન જાઓ છો ત્યાં શરીરની સજાવટ પાછળ કેટલો સમય વીતી જાય છે! આખો દિવસ તો ફક્ત વસ્ત્રને સરખા કરવામાં જ વીતાવી રહ્યા છો. અને શું કહીએ? કોઈની વીંટી ખોવાઈ નથી હોય ત્યારે વીંટી તો કાર સુધી ભ્રમ થતાં છતાં પણ કેવળજ્ઞાન કેટલાને પ્રાપ્ત થયું છે! પરંતુ ભરત ચક્રવર્તીને તો કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું તો શું તમે હોટલમાં બેસી ચા પીતાં-પીતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો! અને મરુદેવીએ હાથી ઉપર બેઠાં-બેઠાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું તો આપણી ભાવનાઓ મોટરમાં બેસી ચોપાટીની હવા ખાતાં કેવળજ્ઞાન મેળવવાની આશા રાખતી હશે ખરું ને! (સભામાં હસાહસ).

વિચારોની પવિત્રતા વિના સર્વકાંઈ નકામું છે. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે એના દુઃખ-દર્દ દુનિયાનાં દુઃખ દૂર બની જાય છે કારણ

કે તે કોઈ સંપ્રદાયનો માણસ નથી પણ વિશ્વનો માનવી હોય છે તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં એક અજ્ઞાન વ્યક્તિએ ખીલા ઠોક્યા હતા એ વાતને આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયા તેમ છતાંય તે બાબત આજે જીવિત છે અને જ્યારે તે સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તે મહાન ક્ષમાશીલ પ્રત્યે સાધકનું મન શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. સાંભળનારનું દિલ દુઃખ અને કરુણા વડે ભરાઈ જાય છે પરંતુ શું અઢી હજારના લાંબા કાળ-પ્રવાહમાં આવી બીના ફરી ક્યારેય બની નહિ હોય? ના, આવી અનેક બીનાઓ બન્યા કરે છે રતલામમાં એક બહેનને કોઈએ મસ્તક પર ખીલા ઠોક્યા હતા પણ એને કોઈ પણ યાદ કરતું નથી, અને ભગવાન મહાવીરને જ દુનિયા શા માટે યાદ કરે છે? શા કારણે એ કરુણ કથા સામે આવતા ભાવુક મનવાળી વ્યક્તિઓની આંખો ભીની થઈ જાય છે? એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે તે વિરાટ પુરુષના પવિત્ર વિચારોનો જ એ પ્રભાવ છે.

એક પ્રશ્ન છે, વિચાર તો સૂક્ષ્મ છે તે બહારના વાતાવરણને કઈ રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે? તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે પણ તમે જાણો છો વિચારોના પરમાણુ હોય છે અને તે શુભ અથવા અશુભ ગમે તે જાતમાં હોય પણ એ વિચારો જ્યારે મનમાં ઊઠે છે ત્યારે તો આપણાં શરીરમાં તથા બહારના વાતાવરણને પ્રભાવિત કરી જાય છે વૈજ્ઞાનિકોએ આ અંગે શોધ કરી છે તેમણે બતાવ્યું છે કે; હૃદયમાં જ્યારે કોઈ ભાવની તીવ્રતા આવે છે, ત્યારે એમાંથી જુદા જુદા પ્રકારની ગંધ ફેલાય છે આપણે એને જાણી શકીએ નહિ કારણ કે, ઘ્રાણ-શક્તિ એટલી તીવ્ર નથી પરંતુ જે જે પ્રાણીઓને તીવ્ર ઘ્રાણ-શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેઓ તો એને તરત ગ્રહણ કરી લે છે. જ્યારે આપણા મનમાં ભયનો ભાવ આવે છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રકારની તીવ્ર ગંધ નીકળે છે, જે પશુઓ માટે અસહ્ય બની જાય છે એ જ કારણ છે કે જો ભયભીત બની કોઈ પશુની પાસે પહોંચે તો એ ભડકી ઊઠે છે ને ક્યારેક તો મારવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે પણ તમે જો નીડર બની તેમની પાસે જશો તો તેઓ ચૂપચાપ ઊભા રહેશે, એમનામાં કશી વિશેષ પ્રકારની હિલચાલ નહિ દેખાય. તમે સાંભળ્યું હશે કે જે વ્યક્તિઓ બહુ જ બચી બચીને ચાલતી હોય છે, તેમને ક્યાંક ને ક્યાંક સાપ વીંછીનો ભેટો થઈ જાય છે

એ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે, જ્યારે મનમાં ભયની ભાવના તીવ્રરૂપ લે છે ત્યારે હૃદયના ધડકવાનો વેગ વધી જાય છે, રૂંવાડા ઊભા થઈ

જાય છે અને પરસેવો જ છૂટે છે આ છે આપણા વિચારોની શરીર પરની પ્રતિક્રિયા. જો ક્રોધની ભાવના કરી તો પણ શરીરમાં વિકૃતિ આવી જાય છે. આંખો લાલ થઈ જાય છે વાણી અસ્થિર બની જાય છે હોઠમાં કંપારી છૂટે છે ઈર્ષાની ભાવના અંગે ડૉક્ટરોનું કહેવું છે કે જ્યારે આ ભાવના મનમાં આવે છે ત્યારે પિત્તાશયની થેલીમાં એક જાતની ફિસ્ચાલ થઈ જાય છે અને એ ગ્રંથીમાંથી રસ ઝરવા લાગે છે

વીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિક યંત્ર દ્વારા શોધ કરીને આ રહસ્ય બતાવે છે પરંતુ ભારતના ઋષિઓ હજારો વર્ષો પૂર્વે ધ્યાન અને નિદિધ્યાસન વડે આ તસ્વી ભાવનાઓને જાણી લેતા હતા. ઋગ્વેદમાં ઋષિઓએ બતાવ્યું છે કે મનુષ્યના ચિત્તમાં જ્યારે કોઈ ભાવના બળવાન બને છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રાણસૂત્ર બહાર આવે છે આ જ કારણ છે કે રાત્રે ચોતરે દેખતાં જ કૂતરાં ભો-ભો કરવા લાગે છે ઘરના છાપરે બેસી કોઈ કાગડો બોલે છે ત્યારે તમે વિચારવા લાગો છો કે આજે કોઈ પ્રિયજન આવવાના છે. કોઈ અતિથિ આવે અથવા ન આવે પરંતુ સ્નેહીનું પ્રાણસૂત્ર તમારા મનને આકર્ષી જાય છે આ આજની જ નહિ પણ પ્રાચીન યુગની વાત છે આજે તો પત્ર અથવા તાર આવી જાય કે અમુક તારીખે અમુક ટ્રેનમાં દેશમાંથી સગાંસંબંધીઓ આવવાના છે તો મન કંપી ઊઠે છે કે એ પાછા ક્યારે જશે અને તેઓ જો ઑપરેશન કરાવવા આવતાં હોય તો તમે વિચારો છો કે તાર લખી નાખું કે હમણાં તબિયત સારી નથી, ઘરમાં બહુ પડે છે ડૉક્ટર કહે છે કે હમણાં ઑપરેશન કરવું ઠીક નથી આવી સો-સો વાતો લખી પણ નાખશો કે પેલા આવવાનું નામ જ ન લે.

પણ પ્રાચીન યુગમાં કાગડાનો શબ્દ સાંભળી મન બોલી ઊઠતું કે કોઈ મહેમાન આવવાના છે તેમના આગમનના સમાચારથી મન પ્રસન્નતા અનુભવતું હતું પછી સ્નેહી ભલે આવે કે ન આવે પણ તેમના પ્રાણ-સૂત્રો તમને આકર્ષે છે તમે એ જાણો છો કે કાચબો પોતાના ઈંડાંનું પોષણ સ્વયં કરતો નથી. પરંતુ તેમને કાંઠાની રેતીમાં રાખી આંતરિક પ્રભાવ વડે તેમનું પોષણ કરે છે કાચબાને જો ત્યાંથી હટાવી લેવામાં આવે તો ઈંડાં નિર્જીવ બની જશે. કાચબાની સ્નેહ-ધારા જ એમનું પોષણ કરતી હોય છે.

ક્યાંક સભામાં જોરથી કોલાહલ મચી રહ્યો છે નોકર આવે છે તે બૂમ પાડી કહે છે શાંતિ રાખો. પણ એનો અવાજ પેલા કોલાહલમાં સમાઈ જાય છે એની કશી અસર થતી નથી. સ્વયંસેવક આવે છે અને

શાંતિ જાળવવા માટે વિનવે છે. લોકો સાભળે છે પણ કોલાહલ તો તેવો જ ચાલુ રહે છે પછી નેતા આવે છે તેમણે તો ફક્ત આગળી વડે સ કેત કર્યો ને સૌ કોઈ શાત થઈ ગયુ અધ્યક્ષ આવે છે ને તેમને જોઈને વધુ સ્તબ્ધતા છવાઈ જાય છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે પહેલી વ્યક્તિએ તીવ્ર ક્રિયા કરી તો પણ શાતિ ન થઈ, બીજા-ત્રીજાએ અલ્પ ક્રિયાઓ કરી જ્યારે ચોથાએ સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરી પણ પ્રભાવ તો ક્રમે ક્રમે વિશિષ્ટ જ રૂપે પડતો રહ્યો આનુ કારણુ એ છે કે, જેની ભાવનાઓ શુદ્ધ હોય છે તેનુ જ વ્યક્તિત્વ જનસમુદાયના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વિચારશુદ્ધિનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે તમારે આત્માના રાજ્યમા પહોચવુ હશે અને તે તમે બધુ તમારી સાથે લીધુ હશે, પણ જો વિચારશુદ્ધિનો અભાવ હશે તો તમે અધ્યાત્મનો રસ માણી નહિ શકો સાચી રીતે વિચારવામા આવે તો વિચારશુદ્ધિ વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ એક ચિત્રકાર પાસે રગની પીછી છે અને તે કળાવિદ્ પણ છે તેના ચિત્રો જાણે સજીવ છે આવો ચિત્રકાર પણ તેની કુશળતા ગમે તેટલી હોય પણ તે ગદા-મેલા કપડા ઉપર પોતાની હથોટી બતાવી શકશે નહિ કુશળ કળાકાર કદી આવુ કામ કરવા તૈયાર નહિ થાય અને તેમ છતાં ય એ જો એવુ દુસાહસ ખેડશે તો એનો બધો જ શ્રમ અને કળા વ્યર્થ નીવડશે: કારણુ કે એનો આધાર શુદ્ધ નથી તેવી જ રીતે માણસના મનની ભાવના જો પવિત્ર નહિ હોય તો તેના પર રચાતુ ધર્મનુ ચિત્ર પણ કદી સુદર બની શકશે નહિ શ્રમ કર્યો, ઉપવાસ કર્યો તેમ કઠોર સાધના પણ કરી, પરતુ મનનુ જો પરિમાર્જન કર્યું નહિ હોય તો બધી જ સાધના અર્થહીન નીવડશે

તમે વાસણુ ઉટકો-માજો છો આપણી મુબઈની માતાઓ તો આ ઝઝટથી મુક્ત બની ગઈ છે! આ કામને ઝઝટ માનો છો પણ રોટલા ખાવા એ ઝઝટ નથી વાસણ માજવા એને ઝઝટ માનો છો એટલે ઘાટી એક દિવસ જો હડતાલ પાડે તો તમારા માથે મોટો પહાડ તૂટી પડ્યો હોય એવુ તમને થાય છે હા, તો તમે અથવા તમારો ઘાટી વાસણ એવા માજે છે કે બસ, મોઢુ જ જોઈ લો અને દિવાળીના દિવસોની તો વાત જ કાઈ ઓર, વાસણ માજ્યા અને કપડા પણ શુદ્ધ કર્યાં જરા ગદુ થયુ કે, સનલાઈટ સાબુ ઘસ્યો જ છે આ બધુ સાફ કર્યું પણ મનને માજ્યુ કે નહિ? કે એને અશુદ્ધ જ રહેવા દીધુ?

માટે મનને સાફ કરો. તેમાં વાસના ઉંઘી અને ક્રોધનું મેલને રહેવા ન દો. આજે આ વસ્ત્રો ઉજળાં છે પણ મનની શી સ્થિતિ છે? એ તો તમે જ જાણી શકો. ત્યાં તો વાસનાની અગ્નિ ભરી પડી છે. લોભમાં ભોળાક મજલી કરી મૂકે છે ત્યારે એ તમને રુચાતુ નથી તો પછી મનમાં ? કેમ રહી જાય? યાદ રાખો કે જ્યાં સુધી મનની પવિત્રતા કાયમ રહે છે ત્યાં સુધી તમે સર્વત્ર વિજયી બનશો. પણ જેવી મનની પવિત્રતા ઓછી થઈ કે વિજય-મહેલને પણ ધસતાં પડતાં વાર નહિ લાગે.

એક પર્વતની વાત છે. રાવણે પોતાના સાથીઓ પાસે એક ઠરાવ મૂક્યો: "હું દિગ્વિજય માટે જવા ઇચ્છું છું." ઠરાવ સાંભળી થોડાક મૌન રહ્યા. કેટલાકે હામાં હા પુરાવી. થોડાકે વળી પોતાની નામરજી બતાવી. દુનિયામાં ત્રણ જાતિનાં પ્રાણીઓ છે. કેટલાક આત્માઓમાં એટલું સાહસ હોતુ નથી કે તેઓ અન્યાયનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરી શકે. વિરોધ માટે ખૂબ નૈતિક સાહસની જરૂર હોય છે. તેમાં પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે. એક સત્તાધારી સામે ઠરાવ મૂકવા માટે પણ ઘણા મોટા સાહસની જરૂર રાખી આગળ વધવુ પડે છે. કારણ કે સત્તાના નશામાં તે પોતાના વિરોધીને કઈ રીતે ખલાસ કરવાની કોશિશ કરતો હોય છે. તેથી વિરોધ કરવા માટે પણ પોતાના હિતોની બલિ દેવા સારુ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણ આ અન્યાયની વેળાએ મૌન ધારણ કરવું તે છૂપી રીતે તેને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું અયોગ્ય. શક્તિસામર્થ્ય હોવા છતાં અન્યાયનો વિરોધ ન કરવો તે કોઈ સંતકર્મમાં ભાગ ન લેવા જેટલું જ પાપ છે.

રાવણના કેટલાક સાથીઓ ચૂપ રહ્યા તો કેટલાકે હા માં હા પુરાવી. આવાં માણસો કંઈ જ કામના હોતા નથી. કારણ તેઓમાં તેમનો પોતાનો કોઈ જ વિચાર હોતો નથી, કોઈ સિદ્ધાંત હોતો નથી. તેઓ તો બીજાને ખુશ રાખી પોતાનું કામ કઢાવવા માગતા હોય છે. આવા જ માણસોને સ્વાર્થી કહેવાય છે. તેમની સ્થિતિ બરણીમાં લોટા જેવી હોય છે. જેને પાણીનું હોતુ નથી. આ બાજુ પણ ઢળી પડે અને બીજી બાજુ પણ ઢળી પડે. આવા માણસોને કહેશો કે કાગડો કાળો તો પણ હામાં હા કહેશે અને કદાચિત્ કહેશો કે કાગડો ધોળો-પીળો છે ત્યારે પણ તેઓ કહેશે, હા, અમે અમુક સ્થળે ધોળો કાગડો જોયો પણ છે. સત્કર્મમાં આવા મેળાવડા કરનારા આવા માણસો ખતરનાક હોય છે. એક વિચારકને પૂછ્યું કે 'યુદ્ધમાં દુશ્મનોને મારવા સૌથી વધુ ખતરનાક કોણ છે?' તો એણે

જવાબ વાળ્યો કે, 'જંગલીઓમાં નિંદા કરનારાઓ અને પાળેલામાં મસ્કાપોલીશ ખુશામત કરનારાઓ.''

રાવણના આવા ખુશામતખોર સાથીઓએ એના વિચારનું સમર્થન કર્યું કારણ આવા માણસો પાસેથી દરેક સારા અથવા ખરાબ વિચારોનું સમર્થન જ મળે છે. કોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેની વફાદારીને તો તેઓ જાણતા હોતા જ નથી. વ્યક્તિ પ્રત્યે તેમની વફાદારી ત્યાં સુધી જ રહે છે કે, જ્યાં સુધી તેની દ્વારા એમનો સ્વાર્થ પોષાતો રહે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે ચાપલુસી અને વફાદારી એ બન્ને જુદી જુદી ચીજો છે. વફાદાર સાથી તમારા સારા વિચારોનું સમર્થન કરશે, પરંતુ જ્યારે એ જોશે કે તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો ત્યારે એ તમારો વિરોધ પણ કરશે.

રાવણના સાચા વફાદાર સાથીઓએ એના આ વિચારનો વિરોધ કર્યો. પોતાનો રોટલો મહીસલામત છે તો પછી બીજાનો રોટલો શા માટે છીનવવો જોઈએ ? મનુષ્યનો એ સ્વભાવ છે કે જ્યારે એના હાથમાંનો રોટલો કોઈ ઝૂટવી લે ત્યારે તે ખૂણે બેસી રડે છે, પરંતુ જ્યારે એ પોતે જ બીજાનો રોટલો ઝૂટવી લે છે ત્યારે તે ખ્યાનદથી હસે છે. સત્તાના નશામાં ભાન ભૂલેલો રાવણ પોતાના સાચા સાથીઓના વિચારને શા માટે ગણકારે ? એણે કહ્યું, 'તમારા જેવા નામર્દોની સલાહ પ્રમાણે ચાલું તો, હું ત્રણ દિવસ પણ રાજ્ય કરી શકું નહિ.'

અને એ તો લંકા પર વિશાળ સેના લઈ દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડયો. વીરતા અને ઉત્સાહભેલી સેના જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને વિજય મળ્યો. સર્વત્ર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાવા લાગી. રાવણની મદોન્મત્ત સેનાએ ઉત્તરે આવેલી કુબેરની રાજધાની અલકા ઉપર છાપો માર્યો. રાવણની સેના સામે કુબેરની સેના ટકી શકી નહિ. પોતાના સૈનિકોનો હતોત્સાહ જોઈ કુબેરે પોતાના સેનાપતિને બોલાવી સેનાને પાછા ફરવાનો આદેશ આપ્યો. કુબેરની પાસે અશાલિકા વિદ્યા હતી. એના વડે એણે અલકાની ચારેય બાજુ અગ્નિનો કિલ્લો ઊભો કરી દીધો. કોઈની તાકાત નહોતી કે આ જ્વાલાના કિલ્લાને પાર કરી આગળ વધી શકે. પરિણામે રાવણની સેનાએ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં.

રાવણે સેનાનો ઉત્સાહ ભંગ થતો જોયો ને એ ચિંતામાં પડી ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે હજુ સુધી તો મે સર્વત્ર વિજયપતાકા જ લહેરાવી છે અને અહીં જો આમ પરાજય મળશે તો પહેલાં મેળવેલો વિજય પણ

પરાજયમાં પરિણમશે. તમે એવી રીતે કદી વિચાર્યું છે ? કેટકેટલી ભૂમિ પર વિજય મેળવ્યા બાદ તમે અહીં સુધી પહોંચ્યા છો. તમે નિગોદ પર વિજય મેળવ્યો ત્યારે બાદરમાં આવ્યા. એકેન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય, ત્રેઇન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયમાં આવ્યા. ત્યાંથી વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર આવી તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં આવ્યા. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ચરીફરીને નર્કે આવે છે ત્યાંથી પણ આગળ વધી તમે મનુષ્યભૂમિ ઉપર આવ્યા. મનુષ્યમાં પણ કેટલીક એવી જાતિઓ છે જે ઉંદરોનું અથાણું બનાવી ખાતી હોય છે તેના પર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી તમે આર્યત્વ મેળવ્યું છે. આવ ના પેર અવતર્યા છો. હવે જો અહીં હારશો તો સમગ્ર વિજય પરાજયમાં બદલાઈ જશે. આગમ વાણી છે કે આત્મા ત્રસ રૂપે બે હજાર સાગરથી વધુ રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં જો તમે વિકારો ઉપર વિજય મેળવી લેશો તો પછી તમે સર્વત્ર વિજયી જ બનશો. નહીંતર ફરી સ્થાવરની ભૂમિ પર જવું પડશે.

એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે કે

अब न बनी तो फिर न बनेगी
नरतन बारबार नहीं मिलता
तेरी जवानी मरम मे गुमानी
गुरु पितु मात की बात न मानी
जननी तोरी तोहे फिर न बनेगी ॥ अब न बनी तो

મહાકવિ સુરદાસ સંકેત કરી રહ્યા છે. માનવદેહના મૂલ્યને તમે નહિ જાણ્યું તો ખરેખરની હાર થશે. જીવનમાં જો સદ્ગુણોની સુવાસ ભરી હશે તો આ માટી સોના કરતાં પણ મોંઘી બનશે. નહીંતર પરાજયનાં આંસુ સિવાય બીજું કશું બાકી રહેશે નહિ.

રાવણ વિચારે છે સતત વિજય-દુંદુભી બજાવી પણ હવે પરાજયની વેળા સામે આવી ઊભી છે પરંતુ વિચારવાનું તો એ છે કે રાવણના મન ઉપર દુઃખનો આ ભાર કોણે મૂક્યો છે ? કહેવું પડશે કે એના મનની તૃષ્ણાએ જ આ દુઃખને આમંત્રણ આપ્યું છે. નહીં તો શું એને લંકામાં રોટલાનો તોટો હતો ? રોટલા તો શું એ બદામ અને પીસ્તા પણ ખાતો હોત તો ય કદી કમી નહોતી. તનની ભૂખ તો શાંત હતી તે કશું માગતી નહોતી પણ મન ભૂખ્યું હતું. મનની ભૂખ કંઈક એવી વિચિત્ર છે કે તે જેમ જેમ

તમે એને પૂરતા જશો તેમ-તેમ એમા વધુ ને વધુ ખાડો પડતો જશે. કોઈની પાસે જો સો રૂપિયા હશે તો મન બોલી ઊઠશે, સોથી શુ બનશે, હજાર મળી જાય તો એકાદ નાની એવી હાટડી માડી દઉં કમી કેટલાની છે? નવસોની

હજાર જો મળી જાય તો મન માગશે, હજારથી શુ થાય, પચાસ હજાર હોય તો દુકાન પણ સરખી ચાલે હવે કમી કેટલાની છે? ચાલીસ હજારની છે પચાસ હજાર પણ જો મળી જાય તો મન કહેશે, લાખ થઈ જાય તો સારો એવો બગલો લઈ લઈએ, એક મોટર પણ લઈ લઈએ. હવે કમી છે પચાસ હજારની મનની માગણી જેટલી તમે પૂરી કરતા જશો તેટલો જ ખાડો તેમા વધુ પડતો જશે હા, એક જ વસ્તુ એને પૂરી શકે છે, અને તે છે ઇચ્છાનિરોધ ઇચ્છા પર અકુશ રાખશો અને પરિગ્રહને સીમિત બનાવશો તો પછી મન તમારી પાસે કશુ ય નહિ માગે

રાવણ પાસે અસીમ સપત્તિ હતી, પણ એની પાસે સતોષરૂપી સપત્તિ નહોતી તેથી તે ચિતાની લહરોમા અટવાઈ પડ્યો હતો

આ બાજુ કુબેરની પત્ની હેમા બાળપણથી રાવણરાજ પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખતી હતી એણે શરમ તજી પોતાના પિતા પાસે પોતાની આતરિક ઇચ્છા પણ રજૂ કરી હતી એના પિતાએ રાવણરાજની પાસે હેમાના લગ્નનો ઠરાવ લઈને દૂત પણ મોકલ્યો હતો, પરતુ તે વખતે રાવણ દિગ્વિજયની તૈયારીમા હતો તેથી તેણે ના પાડી દીધી એટલે વિવશ બની હેમાના પિતાએ એનો સબધ કુબેર જોડે બાધ્યો હતો, હેમા રાણી બની કુબેરના મહેલમાં આવી હતી, છતા ય રાવણને વિસરી શકી નહોતી એટલે રાવણને નગરીની બહાર આવેલો જાણી મહારાણી હેમાના મનમા એક દુર્ભાવના પેદા થઈ આવી એણે વિચાર્યું, રાવણ અત્યારે કઠોર પરિસ્થિતિમા સઘર્ષ કરી રહ્યો છે જો આવે વખતે હુ એને સહાય કરુ તો તે મને પોતાની રાણીઓમા સ્થાન આપવા તૈયાર થઈ જશે

એણે પોતાની દાસીને બોલાવી અને કહ્યુ 'હુ આજે તને એક એવી વાત કહેવા માગુ છુ કે મે આજ સુધી કોઈને ય કહી નથી' આ સાભળી દાસી બોલી 'મારા વહાલા સ્વામિની, જે વાત કોઈને કહી નથી તેવી વાત મને પણ કહેશો નહિ' આ પણ મનની પવિત્રતા છે

દાસી બણેલીગણેલી નહોતી છતા કેવો સુદર જવાબ આપ્યો એણે!

આજે તો બીજાની વાત સાંભળવામાં જ એટલો રસ લેવાય છે કે વાત પ્રગટ કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. તેને કહે યાર તું તો મારો દોસ્ત છું. મારી પાસેથી કદી કોઈની વાત બહાર ગઈ છે ખરી? શું તને મારો ભરોસો નથી? આમ તેઓ અનેક રીતે વાત કઢાવશે, બીજાની રહસ્યભરી વાતો જાણવાની આટલી ઉત્સુકતા શા માટે આપણામાં હોવી જોઈએ? અને સાંભળનારે વાત ઓકી કાઢી તો બીજાને પણ એ ક્યાં સુધી પચાવી? અરે, માણસ બદામનો હલવો પચાવી લે છે, પૌષ્ટિક રસાયણો પચાવી લે છે પણ એનાથી આવી વાતો પચાવી શકાતી નથી.

દાસીએ કહ્યું: એવી વાત મને કહેશો નહિ. પણ રાણીએ કહ્યું: તને ન કહું તો મારું કામ પણ શી રીતે થાય? તારે મારું એક અગત્યનું કામ કરવાનું છે. તારે રાવણના મુકામે જઈ રાવણને કહેવું કે તમે જો કુબેરની રાણી હેમાને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારશો તો હેમા તમને આશાલિકા કામનો મંત્ર બતાવી દેશે.

દાસી આ સાંભળી પાષાણ જેમ સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેને થયું: અરરર! રાણીને આવી અપવિત્ર ભાવના ક્યાંથી જાગી! એણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું: 'મહારાણી! મને માફ કરો. પણ આ ઘરનો ઇતિહાસ ઉજ્જવલ છે. પણ આવા કાર્યથી આપનું જીવન ખરાબ થઈ જશે ને આ ઘરની આવી ઉજ્જવલ આબરૂ પર શાહી ઢોળાઈ જશે અને હું જો આવા કામમાં સાથ આપું તો મારી દાસીનો ઇતિહાસ પણ બગડી જશે. કારણ કે ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિ પ્રત્યે કોઈને સહાનુભૂતિ હોતી નથી. એવા લોકોના નામ ઉપર લોકો યુગો સુધી ઘૃણા-તિરસ્કાર વરસાવતા રહે છે.

પણ રાણીને દાસીની એક પણ વાત ગમી નહિ. કારણ કે મોહને લીધે એનો વિવેક-દીવડો ઓલવાઈ ગયો હતો. એ વાત નિશ્ચિત છે કે જ્યારે હૃદયમાં મોહનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે વિવેક-બુદ્ધિનો દીવો ઓલવાઈ જાય છે. મોહ આત્મામાં ફરવા જેવો પ્રવેશે છે તો વિવેક પાછલે દરવાજેથી ભાગી જાય છે. એક હિન્દી કવિ પણ કહે છે:

चतुर चोर चोरी करने घर में जब घुस आता है
होता प्रकाश घर में जिससे वह दीपक प्रथम बुझाता है।
यह मोह चोर के सदृश है; मनचेह गेह में जब आता है
ज्ञान दीपक को प्रथम बुझा फिर धनमाल चुराता है।

કવિ મોહની ચોરની સાથે તુલના કરે છે કુશળ ચોર ચોરી કરવા માટે ઘરમા પ્રવેશે છે ત્યારે એનું પ્રથમ કાર્ય હોય છે, દીવાને ઓલવવાનુ, જેથી તે અંધારામાં પોતાનું કામ કરી શકે આ મોહ પણ ચોરનો ભાઈ છે. જ્યારે એ મન-મંદિરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ જ્ઞાનદીપકને ઓલવે છે, પછી સદાચારરૂપી દોલત-ધનને ચોરે છે

રાણીનો વિવેક-દીવડો રામ થઈ ગયો હતો એણે ધમકાવીને દાસીને કહ્યુ 'હુ તારો પાસેથી ઉપદેશ લેવા બેઠી નથી તારે જો આ કામ ન કરવુ હોય તો ના પાડી દે પણ યાદ રાખજે, તારો આ નકાર તને બહુ ભારે પડી જશે તું અને તારુ આ બાળક આ દુનિયામા વધુ દિવસ ટકી શકશો નહિ !' સત્તા અને ભયની સામે દાસી નમી પડી, અને ગઈ રાવણ પાસે. રાવણ પોતાના મુકામ પર બેઠો-બેઠો વિજયની થરથરતી દીવાલોના ભાવિ ઉપર વિચારી રહ્યો હતો

દાસીએ અભિવાદન કરતા કહ્યુ 'આપ જ લંકાના સમ્રાટ રાવણરાજ છો ને ?' રાવણે સ્વીકૃત સૂચક માથુ હલાવ્યુ દાસી આગળ વધી 'એમ જણાય છે આપ બહુ ચિંતામા છો મને લાગે છે કે આપની ચિંતાનું કારણ છે આ અલકાનગરીની ચારેય બાજુ સળગતી અગ્નિ-જ્વાલાઓ, જે આપને વિજયના સંદેહમા ભમાવી રહી છે હુ ઈચ્છુ છુ કે તમને હું આ બાબતમા મદદ કરું એક ક્ષણમા આ અગ્નિ કિલ્લો શાંત થઇ શકે છે અને આપનો પરાજય વિજયમા પરિણમી શકે છે, પણ એ માટે આપે મારી એક શરત સ્વીકારવી પડશે''

રાવણને આ નારીની વાતમા કંઈક તથ્ય જણાયુ વિજય એના મગજમા શાસન જમાવી બેઠો હતો વિભીષણ સમા રાજનીતિજ્ઞની બુદ્ધિ પણ જ્યા હાર પામી હતી ત્યા આ એક નારી વિજયનો રાહ બતાવી રહી હતી, તેથી રાવણને એ વાતમા વિશ્વાસ બેસતો ન હતો છતા ય ઉત્સુકતા ખાતર એણે પૂછ્યુ 'વિજયનુ વરદાન લઈને આવનાર તું કોણ છે? તારો જરા પરિચય તો આપ તારી શરતનુ રૂપ કેવુ છે એ સ્પષ્ટ કર શું કૂબેરરાજ વતી કોઈ સંધિ-પત્ર લઈને આવી છો ?''

દાસીએ કહ્યુ 'હુ કૂબેરરાજની રાણી હેમાની દાસી છુ અને તેમની વતી જ આવી છુ. હુ સંધિ-પત્ર લઈને આવી નથી સમર્પણ-પત્ર લઈને આવી છુ સમસ્ત અલકાનગરી તમારી થઈ શકે છે, પણ શરત એ છે કે

અલકાની પહેલાં અલકાની રાણીને તમારે પહેલાં તમારી રાણી બનાવવી પડશે. તમે જો એનો સ્વીકાર કરશો તો વિજય તમારા ચરણોમાં છે."

રાવણે બધું સાંભળી લીધું એણે કહ્યું : ભોળી દાસી, રાવણની આગળ આવી વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ! યાદ રાખ, અલકા તો શું સમગ્ર પૃથ્વી ચાલી જાય અને મારે રાજ્ય છોડી વન-વગડામાં જવાનો પ્રસંગ આવે તો પણ રાવણ એને મંજૂર કરશે પરંતુ મહર્ષિઓ દ્વારા બનાવેલી સદાચારની રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવા રાવણ કદી તૈયાર નહિ થાય. તું જઈ શકે છે અને તારી મહારાણીને રાવણની આ પ્રતિજ્ઞાની જાણ કરજે.

દાસી નાનું-શું મોઢું લઈ પાછી વળી. એની ગતિમાં વિષાદ હતો. વિભીષણ સામેથી આવી રહ્યો હતો. એ કળી ગયો કે આ નારી જતી વેળા પ્રસન્ન હતી અને હવે વળતી વખતે ઉદાસ મન લઈ જઈ રહી છે રાવણરાજે સત્તાના મદમાં ક્યાંક નારી-જાતિનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ને ! તે પાસે આવ્યો અને દાસીને પૂછ્યું. દાસીએ વિતક સંભળાવ્યું. વિભીષણે જોયું કે હું તો સંત બની અહીં આવ્યો નથી. વિજય મેળવવો છે તો કૂટનીતિનો આશ્રય લેવો જ પડશે. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું : હું રાવણરાજનો ભાઈ વિભીષણ છું અને એમનું બધું કામ મારા પર રહે છે. દુનિયાની વાત તેઓ ટાળી શકે છે પરંતુ વિભીષણની વાત એમણે આજ સુધી કદી ટાળી નથી. તું ચિંતા ન કર, અને તારી મહારાણીને કહેજે કે તમારું કામ બની ગયું છે. વિભીષણ તમને આજથી જ પોતાની ભાભી માનવા લાગ્યો છે. પણ આ આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર તમારે બતાવવો પડશે.

ભોળી દાસી વિભીષણના વાક્ચાતુર્યને સમજી ન શકી. કાર્યસિદ્ધિની પ્રસન્નતા મેળવી એ મહેલમાં ગઈ અને રાણીને કહ્યું : સફળતા મેળવીને આવી છું. વિભીષણ તમને ભાભી માની બેઠા છે. રાણીનાં સ્વપ્નાં ફળ્યાં. એણે દાસીની સાથે આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર રાવણ પાસે મોકલી આપ્યો. બીજે જ દિવસે રાવણની સેનાએ અલકા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કુબેરરાજને કેદ કર્યો. અલકાનાં ભવનો ઉપર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાઈ. કુબેરના હૃદય પર વીજળીના કરંટની જેમ આ બીનાની અસર થઈ. તેણે વિચાર્યું : આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર મારી રાણી સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. મારું ઘર જ ફૂટ્યું તો દોષ આપવો કોને ! જેને પોતાના માન્યા છે તે જ પોતાને ભિખારી કરવા તત્પર થાય તો એની ફરિયાદ કોને

કરવી ? સાચી વાત તો એ છે કે આપણને બહારનો કોઈ ભય નથી, ભય છે તો પોતાના કહેવાતા હોય એનો જ કારણ કે પોતાનો જ માણસ પોતાને પાડવા કોશિષ કરતો હોય છે

એક કવિએ કહ્યુ છે.

"દુનિયા મહી ના છે છરી,
જે કાચને કાપી શકે, જુઓ કાચની હીરાકણી,
પોતાતણુ પોતે હણે
નહી અન્ય ધાતુ કાષ્ઠ કે પાષાણ કાપે લોહને,
જુઓ છીણી લોખંડની, પોતાતણુ પોતે હણે"

કવિએ કેટલુ સુદર કહ્યુ છે! અનુભવની એરણે કસાયેલી વાણી બોલે છે દુનિયામા એવી કોઈ ચીજ નથી જે કાચને સીધુ કાપી શકે, પરતુ કાચની હીરાકણી જ કાચને કાપી શકે છે લોઢાને કાપવા માટે લાકડુ કે પથ્થર કામમા આવતા નથી, લોઢાની છીણી જ લોઢાને કાપે છે સાચી વાત તો એ છે કે પોતાનો પોતાને મિટાવે છે ગામનો કસાઈ જો લાખોપતિ બની જાય તો કોઈ વાણિયો જ માળા ફેરવતો હશે કે હે ભગવાન, આનુ દિવાળુ કે દિ' નીકળશે!

વ્યાખ્યાન બહુ કડવુ થઈ ગયુ છે, પણ ક્વીનાઈન પણ કડવી જ હોય છે ને! પણ મેલેરિયાનો તાવ જ્યારે ૧૦૫ ડિગ્રી સુધી પહોચી જાય છે ત્યારે ગળી ગોળીઓ કામ લાગતી નથી એના માટે તો ક્વીનાઈન જ કામ લાગશે. કોઈકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે—

यह व्याख्यान नही, ये गोलियाँ है,
जो रोगी को दी जाती है ।
ये खाने में कड़वी लगती है,
पर सारा ही रोग मिटाती है !

દવા કડવી હોય છે તો પણ તમે એ લ્યો છો જ. ઇંજેકશન તીખા-તીખા હોય છે તો પણ તમે તે લ્યો છો મારી વાત કડવી ભલે લાગે પણ તેમા સત્ય છે આજે આપણા સમાજમા આવુ જ જોવામા આવે છે, કે જ્યારે કોઈ આગળ આવે છે, કોઈ વિચારક મુનિ કાઈક લખવા બેઠો, એની કલમે કઈ જાદૂ કર્યો કે પુગચુ પચીઓની દુનિયામા જાણે ધરતીકપ જ આવી જશે સમાજના કહેવાતા રક્ષકુહાગ એને નીચે પાડવાની જ કોશિષો

કરશે, એને મિથ્યાતી-અત્યાચારી કહેશે. એનુ કારણ છે મનની ઈર્ષ્યા-જે કોઈની પ્રગતિને જોઈ શકતી નથી.

સમય ઘણો થઈ ગયો છે પસ્મિાળ કહે છે હવે બસ કરો હા તો કુબેર વિચારે છે જેને મે પોતાના માન્યા હતા તેણે જ મારી નાવડી ડુબાડી. હવે કોને પોતાના કહેવાં ? આ બાજુ હેમા વિભીષણ પાસે પહોંચી અને કહ્યુ 'તમારુ કામ થઈ ગયુ છે હવે મારા કાર્યમાં વિલંબ શા માટે ? વિભીષણે કહ્યું હેમા જે સલાહ હુ મારા દુશ્મનને નથી આપી શકતો તે તમને શે આપી શકુ ? સદાચારની પવિત્ર રેખાનું ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ આજ સુધી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યુ નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે રાવણના મહેલમાં તમે તે સમાન પણ નહિ પામો જે તમને અલકામાં મળ્યુ છે. ચાર નારીઓ વચ્ચે મોં ઉઘાડી વાત કરવા લાયક પણ તમે નહિ રહો માટે તમે ત્યાં જ રહો જ્યાં તમે હતાં. હેમા આ સાંભળી ખિન્ન થઈ બોલી-તમે વીર છો. તમે વચન આપ્યુ હતુ તેનું શું ? વિભીષણે હસતાં હસતાં કહ્યું હુ મારા વચન પર આજે પણ મક્કમ છુ મે તમને મારા ભાભી બનાવ્યાં છે કુબેરને મારો ભાઈ બનાવીશ તેથી તમે મારાં ભાભી બની ચૂક્યાં છો

વિભીષણ કુબેર પાસે પહોંચ્યો. કુબેર કારાગારમાં લોખંડની સાંકળે બંધાયેલો હતો વિભીષણે કહ્યુ ભાઈ કુબેર કેમ છો ? કુબેરે જવાબ આપ્યો ભાઈની આંખો ભાઈને જ્યારે કારાગારમાં બંધ જુએ છે ત્યારે આ કારાગાર અને આ લોખંડસાંકળો એની આંખોને ગમે છે ને ? કેમ ભાઈ શબ્દની વિડંબણા કરી રહ્યા છો ?'

વિભીષણે કહ્યુ "કુબેરરાજ વધુ શરમાવો નહિ એણે તે જ ક્ષણે કુબેરની સાંકળો છોડી નાખી, એનુ રાજ્ય એને પાછુ વાળ્યુ અને પોતાની વાણીના પ્રભાવથી બે હૃદયો વચ્ચે જે દ્વેષ ઊભો થયો હતો તેને પણ વિભીષણે દૂર કરી દીધો. વાત અહી સમાપ્ત થાય છે પરંતુ આપણે હવે એ જોવાનુ છે કે રાણી હેમાના જીવનમાં આવી વિડંબણા કેમ ઊભી થઈ ? એનો જવાબ છે એની અપવિત્ર વિચારધારાએ એના જીવનની શાંતિ ભંગ કરી હતી બીજી વાત તમે જોયુ કે રાવણને વિદ્યા સાધકો અને તે સાધના મેળવી પાછો ફર્યો પણ તે રાવણ રામથી શા માટે પરાજય પામ્યો હતો ? એનુ એકમાત્ર કારણ એ છે કે અલકામાં એની પાસે વિચારોની જે પવિત્રતા

હતી તે રામની સામે રાખી નહિ એના વિચારો દૂષિત થયા પરિણામે એને રામને હાથે પરાજિત થવુ પડયુ

માટે જેવા કાર્યો હશે તેવુ પરિણામ આવશે. તેથી કહેવાયુ છે કે. "**परिणामे बन्ध**"! જેવા પરિણામ હશે તેવા જ આત્મબધ કરશે. શ્રાવકના અહિસા–અણુવ્રતમાના અતિચારમા "**बन्धे वहे**" પાઠ આવે છે જેનો અર્થ છે બાધવુ અને મારવુ તો શુ કદી કોઈ શ્રાવક પોતાના તોફાની બાળકને બાધે છે અથવા કદી લાફો લગાવી દે છે તો શુ તેને અતિચાર લાગશે? આગમ કહે છે, ના–નહિ, કારણ કે તે સમયે તેવા પરિણામ હોતા નથી માટે બાધવા અને મારવા છતા પણ, "**बन्धे वहे**" નો અતિચાર લાગતો નથી માટે વિચારોની પવિત્રતા જાળવો, વિચારોની પવિત્રતા આચારમા ઊતરશે પવિત્ર વિચાર અને પવિત્ર આચાર વડે જ તમે શાતિના દર્શન કરી શકશો

દિનાક ૧૬–૭–૧૯૬૦

જૈન ઉપાશ્રય
કાદાવાડી, મુબઈ

સતસાહિત્ય

૧ સસારસમુદ્રમાં સાહિત્ય એક દીપ સમાન છે

૨ સાહિત્ય આત્માનો રોગ દૂર કરવાનુ અદ્ભુત ઔષધ છે.

૩ ઊચુ સાહિત્ય ઘરનો ઉપદેશક છે

૪ પહેલો નબર ઉત્તમ સ્નેહ રાખનારનો, અને બીજો નબર ઉત્તમ સાહિત્યનો છે.

૫ સાહિત્ય સત્ય અને સૌદર્યથી ભરેલા જહાજ સમાન છે.

૬ સાહિત્ય યુવાવસ્થામા માર્ગદર્શક છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામા આનદદાયક છે

૨૨ વિચારનો પ્રભાવ

આજના પ્રવચનનો વિષય છે વિચારનો પ્રભાવ. માનવ, વિચારશીલ પ્રાણી છે વિચારની શક્તિ જ તેને પશુજગતથી જુદો પાડે છે કારણ કે પશુઓની પાસે તેમના કોઈ સ્વતંત્ર વિચાર હોતા નથી અથવા તો તે વિચાર અનુસાર ચાલતાં પણ નથી તે ચાલે છે માત્ર કુદરતને આધારે. પણ માનવી વિચારવાન છે તેનામાં મનન કરવાની શક્તિ છે એટલા માટે તેને માનવનું પદ મળ્યું છે માનવ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રાચીન ઋષિ કહે છે કે—

मननात् मनुष्य ।"

મનન કરવાની વિલક્ષણ શક્તિમાં જ માનવની મહાનતા રહેલી છે. માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો બને છે અને જેવા તેના વિચારો હોય, તેવા બીજાને બનાવે પણ છે એક કુંભાર ઘડો બનાવતાં પહેલાં ઘડાનો વિચાર કરે છે પછી વિચાર મુજબ વસ્તુનું નિર્માણ કરે છે એક ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે પીંછી હાથમાં લે છે તે પહેલાં તેના મનમાં ચિત્રની કલ્પના આવે છે ત્યાર પછી જ તે ચિત્રમાં રંગ ભરવા લાગે છે સ્થૂળ આંખોને માટે હજુ ચિત્ર બન્યું હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ ચિત્ર ત્યારે જ બની ચૂક્યું છે કે જે ઘડીએ તેની કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવી ભગવાન મહાવીરના "**कडमाणे कडिए**" ના સિદ્ધાન્તનું આ જ રહસ્ય છે

ચિત્રકારના માનસમાં કરુણા ભરી કે મોહનું જે ચિત્ર હશે તે જ પ્રમાણે તે, તેની પીંછી અને રંગ વડે સાકાર બનશે. એટલે જેવા વિચાર હોય છે તેવું બનાવે છે તેવી જ રીતે જેવા વિચાર હોય છે તેવો માનવ બને પણ છે સાચું પૂછો તો માનવને બનાવનાર તેના વિચાર જ છે તેના જીવનની ભલાઈ અને બુરાઈ તેના વિચારની ભલાઈ અને બુરાઈ પર આધાર

રાખે છે તમે સારા છો ? એ મને ન પૂછશો તમારા વિચાર સારા હોય તો તમે સારા છો સારા હોવા માટે આંખની પણ એટલી જરૂર નથી તેમ જીભની પણ જરૂર નથી કેમકે આંધળા અને મૂગાં માનવીઓ પણ ભલાઈના ક્ષેત્રમા ઘણા આગળ વધી ગયા છે. ભક્તિરસના મહાન કવિ સુરદાસ પણ અંધ જ હતા છતા કાવ્યકલા અને વાત્સલ્યના તેમના ચિત્રો અજોડ છે ભલાઈને માટે વિચારોની પવિત્રતા જરૂરી છે

વિચારોની પવિત્રતા જ કાર્યને પવિત્ર બનાવે છે તે સિવાય, પવિત્ર ગણાતી ક્રિયાઓ પણ અપવિત્ર જ જણાશે. શિકારની ક્રિયા કેટલી સુદર દેખાય છે! તે માટે પક્ષીઓને એટલુ અનાજ નાખવામા આવે છે કે તેઓ ખાતા ખાતા થાકી જાય છે શિકારી પોતે તેમની નજીક પણ જતો નથી, જરા અવાજ પણ થવા દેતો નથી અને બીજા રાહદારીઓને પણ, ધીરે ધીરે ચાલવાનુ કહે છે અને તે પણ માત્ર હાથના ઈશારાથી બીજાની સાથે વાત પણ ખૂબ ધીમેથી કરે છે કેટલી સાવધાની છે આ ? છતા આજ સુધી કોઈએ પણ શિકારીને દયાળુ કહ્યો નથી તેની ક્રિયામા દયા અને અહિંસા છે, પણ તેના વિચાર દયારસથી વિહીન છે તેમા તો કઠોરતા અને ક્રૂરતાનુ સામ્રાજ્ય છે એટલા માટે ક્રિયા પવિત્ર હોવા છતા પણ ભાવનાની અપવિત્રતાને લીધે ક્રિયા પણ અપવિત્ર કહેવાય છે

વિચાર પવિત્ર હશે, તો આચરણ પણ પવિત્ર રહેશે કારણ કે આચરણ શુ છે ? તે માત્ર વિચારોનો છાયા જ છે વિચાર, બીજ છે અને આચરણ ફળ છે દાડમના બીમાથી દાડમ થશે અને નારગીના બીમાથી નારગીનુ ઝાડ થશે. બીજ, અનુકૂળ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી તેને પોતપોતાને અનુરૂપ રીતે તૈયાર કરે છે તે જ પ્રમાણે વિચારના કણો પણ પોતાને અનુરૂપ તત્ત્વોનો આધાર લઈ, આચારણના સ્વરૂપમા વિકસિત થાય છે વિચારની સરળતા, જીવનને સરળ બનાવે છે, એ વાતની આગમો સાક્ષી પૂરે છે મનુષ્ય સીધો ઊભો રહી શકે છે તેને એ સરળતા કોણ આપી ? જૈન સિદ્ધાતોને પૂછો તો કહેશે કે તેના વિચારોની સરળતાએ જ તેના દેહને સરળતા અપી છે. પશુઓની દેહરચનામા વક્રતા છે તેમનુ મસ્તક પણ ક્યારેય સીધુ રહી શકતુ નથી કારણ કે પૂર્વજીવનના વક્ર વિચારોએ તેમના શરીરની સૌમ્યતાને હણી નાખી છે

કેટલા કુતરાઓ મોટરમા ફરે છે, તેમને દૂધ પણ મળે છે ડબલરોટી પણ મળે છે, કે જે કેટલાય માનવના બાળકોના ભાગ્યમા પણ હોતી નથી.

છતાં પણ તેમને રેઠ વાક મળ્યો છે તેનું કારણ એ જ છે કે પૂર્વજીવનમાં સંભવત. તેમણે ગરીબોની સેવા કરી હશે. અનાથોનાં આંસુ લૂછ્યાં હશે પણ સેવા કરતી વખતે વિચારોમાં વક્રતા રહી ગઈ હશે. પરિણામે સેવાનાં ફળ તેને મીઠા સ્વરૂપે મળ્યાં પણ વિચારોની વક્રતાએ તેની સરળતા છીનવી લીધી. કોયલને કંઠની મધુરતા મળી છે તેનો અવાજ મનને મોહ પમાડે તેવો હોય છે તેનું કારણ એ હશે કે તે પૂર્વજીવનમાં બધાંની સાથે મીઠું બોલતી હશે. તે જન્મની મીઠાશે તેનો કંઠ આ ભવે પણ સાકર જેવો છે પરંતુ એ મીઠાશમાં ભાવોની વક્રતા રહી હશે તેથી જ તેને કાળો રંગ મળ્યો છે.

દૂષિત વિચારો ઝેરનાં કીટાણુઓ લઈને આવે છે તે જેના હૃદયમાં પહોંચે છે તેને ઝેરી બનાવે છે. સુવિચારનાં મધુર કિરણોની મધુરતા કમળની મધુરતા કરતાં જરા પણ ઓછી નથી. તે પરિમાણમાં ભલે મર્યાદિત હોય પણ તેની કામ શક્તિ મર્યાદિત નથી હોતી. રૂપકની ભાષામાં કહું તો દુર્વિચાર પારસેટ તેલ છે કે જેનાં બે ટીપાં પણ જો અત્તરની શીશીમાં નાખવામાં આવે તો સુગંધ, દુર્ગંધમાં પલટાઈ જાય. સુવિચારના કણ ગુલાબના એસેન્સ જેવા છે જેનાં બે ટીપાં દૂધમાં નાખતાં દૂધનો સ્વાદ સૌરભ અને તેનું નામ પણ બદલી નાખે છે. તેના મૂલ્યમાં અને ભાવમાં પણ ફેરફાર થાય છે. પણ આ મૂલ્ય વસ્તુનું નહિ, તેમાં પડેલી એસેન્સનું છે.

વસ્તુ ભલે નાની હોય, પ્રમાણ ભલે ઓછું હોય પણ જો તેમાં પવિત્ર વિચારોની સૌરભ ભળી જાય તો તે વસ્તુની કીમત વધી જાય છે. ઘણા મોટા મોટા વેપારીઓ જે રોજ હજારો ચેક પણ લખે છે. માનો કે કોઈએ પાંચ હજારનો ચેક લખ્યો તો પાંચ હજારની કીમત ક્યાં છે? કાગળ અને શાહીની કીમત તો પાંચ હજાર નથી જ ત્યારે કીમત ક્યાં છે? કોઈએ ચેક લખ્યો તેમાં આંકડો પણ લખ્યો અને નામ પણ લખ્યું અને નીચે સહી ન કરી તો શું નાણું મળી જશે? ના. તો કીમત માત્ર સહીમાં જ છે એ જ પ્રમાણે વસ્તુની કીમત તેની પાછળ રહેલા વિચારોમાં સમાયેલી છે.

એક યુવક પરદેશમાં ભણવા માટે ગયો. પહેલાંના વખતમાં પૂર્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદેશોના વિદ્યાર્થીઓ ભારત આવતા હતા. નાલંદા અને તક્ષશિલાના વિદ્યાલયોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી. વિદેશીઓ અહીં આવીને પૂર્વની વિદ્યાની સાથે અહીંની સંસ્કૃતિ પણ

અભ્યાસ કરતા હતા આજે તમે તમારા છોકરાઓને વિદેશોમા મોકલો છો. તેની પાછળ તમારુ ધ્યેય શુ છે? વિદેશોમા શુ તે ભારતીય સસ્કૃતિ કે જૈન દર્શનના પ્રચાર કરશે? નહિ, નહિ **ધનવાનના પુત્રોને ધર્મ કે સંસ્કૃતિની ક્યાં પડી છે?** એ તો વિચારે છે કે અમારો દીકરો અમેરિકાનુ ધન લઈ આવે, પણ ધ્યાન રાખજો કે અમેરિકાની લક્ષ્મીની સાથે ત્યાની સસ્કૃતિ પણ સાથે ન લેતો આવે

જે યુવક અમેરિકા ગયો છે તેનો મિત્ર તેને પત્ર લખે છે દસ પાનાં ભરીને તે કાગળ લખે છે છેવટમા તેની માતા પણ પોતાના અતરનાં હેતથી ઉભરાઈને ચાર લીટી લખે છે કાગળ, પક્ષીની માફક ઊડતો અમેરિકા જાય છે અને તે યુવકના હાથમા પહોચે છે તે પત્ર જોઈને, તેને પોતાની માતૃભૂમિની યાદ તાજી થાય છે મિત્રનો પત્ર વાચે છે છેવટની ચાર લીટીઓ પર તેની નજર પડે છે તો તેનુ હૃદય તેની માતાના વાત્સલ્ય અને અનુરાગથી ભરાઈ જાય છે ક્યારેક ક્યારેક, તેના કરુણામિશ્રિત આસુઓ બની, તેની આખમાથી વરસે છે

આ શુ? મિત્રે દસ પાના ભરીને લખ્યા છે તેમા સમય પણ ખૂબ ખર્ચ્યો છે, ભાષા પણ સરસ છે, અક્ષરો પણ સુદર છે જ્યારે, માતાએ ચાકીચૂકી ચાર લીટી લખી છે પણ તે ચાર લીટી તેના હૃદયમા કોતરાઈ જાય છે જ્યારે, દસ પાનાનો કાગળ હવામા ઊડી જાય છે તેનુ રહસ્ય શુ છે? માની લખેલી ચાર લીટીઓમા તેનુ હૃદય બોલી રહ્યુ છે, જ્યારે મિત્રના પત્રમા તેનો અભાવ છે તે માતાનુ હૃદય ક્યાથી લાવશે? એ પણ યાદ રાખો કે હૃદયમાથી નીકળેલી વાત જ હૃદય સુધી પહોંચે છે. પાણીની ટાકી જેટલી ઊંચી હશે તેટલી ઊચાઈ સુધી (નળ મારફતે) પાણી પહોચી શકે છે જે વિચારનો ઉદ્‌ભવ મસ્તકમા થયો છે, તે મસ્તક સુધી જ રહી જશે પણ જે હૃદયમાથી નીકળે છે તે જ હૃદયને સ્પર્શે છે માના હૃદયમાથી નીકળેલી ચાર લીટીઓ પુત્રના હૃદયને સ્પર્શી જશે-ભલે તે ચાર જ હોય.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા તે રાજકુળમા જન્મ્યા હતા. મોટા મોટા રાજાઓની સાથે બેસીને તેમણે ભોજન કર્યા હશે પણ સુદામાના તાદુલમાં તેમને જે આનદ આવ્યો, તે રાજમહેલોના રાજસી ભોજનમા નહોતો આવ્યો કેટલી કિંમતના આ તાદુલ હતા? અને તે પણ રાધેલા નહિ, કાચા ચોખા હતા, તેની આમ તો કિંમત, બે પૈસા પણ નહિ હોય કારણ કે એ વખતે મોઘવારી નહોતી, તેમ વિદેશોમાથી ચોખા, મગાવવા પણ

નહોતા પાતા. તમારી નજરે એ ચોખાની ભલે કાંઈ કિંમત ન હોય પણ તેનું મૂલ્ય જાણવું હોય તો કૃષ્ણને પૂછો. તે કહેશે કે—તેની કિંમત તમે નહિ આંકી શકો અને તમે તેનો સ્વાદ પણ નહિ ઓળખી શકો. કેમકે તમારી પાસે એવું મિત્રનું હૃદય નથી કે જે સુદામાની મિત્રતાને સમજી શકે.

ક્રિયાની પાછળ સદ્‌વિચારનો યોગ હોય તો તેમાં માધુર્ય રહેશે. ક્રિયાને આપણે અનાજ કહીએ તો સદ્‌વિચારને મીઠું કહેવું પડશે. મીઠા વિના તમને કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્વાદ નહિ લાગે. ઘરમાં દાળ બનાવી હોય. તેમાં મરચું ધાણા હળદર લીલાં મરચાં કોથમીર મીઠા લીમડાનાં પાન બધું નાંખ્યું પણ મીઠું નાખવું ભૂલી ગયા. કોઈએ આને તમે દાળભાત ખાવા શરૂ કર્યો તો પહેલે જ કોળીએ તમારું માથું ગરમ થઈ જશે. દિલ પર કાબૂ રાખનારા પણ આવા પ્રસંગે કેટલીક વખત એવા બેકાબૂ બની જાય છે કે થાળી પછાડીને ઊભા થઈ જાય છે. તમારા જેવા કોઈક કુળવાન હશે તો ઉપરથી કાંઈ નહિ બોલે પણ મનમાં તો જરૂર થશે કે આટલો વખત થયો પણ રાંધતાં ન આવડ્યું !

એક માત્ર મીઠા વિના બધો સ્વાદ ફિક્કો પડી જાય છે એટલા માટે ગુજરાતી ભાષામાં તેને મીઠું કહે છે જો કે તેનો સ્વાદ ખારો છે અને એથી જ મહેલથી માંડીને ઝૂંપડી સુધી તેનું સ્થાન છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી ચૂકવનારાઓને કોઈ મરચાં-હરામ કે સાકર-હરામ કહેતું નથી પણ નીમકહરામ કહે છે. કોઈ ઈમાનદાર નોકરને કોઈ દુર્જન વ્યક્તિ તેના શેઠની સામે થવા કહે છે તો તે કહે છે કે "મેં તેનું નમક ખાધું છે." તો શું તેણે માત્ર મીઠું જ ખાધું છે ? તેણે શું મીઠાના જ રોટલા ખાધા છે ? ઘઉં કે બાજરીના નહિ ? પણ મીઠું જ—લૂણ, એ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક બની ગયું છે. પૈગંબર લખે છે કે—મીઠું જ દેવતાઓનો સૌથી પ્રિય પદાર્થ છે. યુનાનના વાલ્મીકિ હોમરે મીઠાને દિવ્યરસ કહ્યો છે. દક્ષિણના રામાનુજ તેને રામરસ કહે છે. બૌદ્ધો તેને જીવનરસ કહે છે.

ભોજનમાં મીઠું અનિવાર્ય છે તો સદાચારમાં સદ્‌વિચાર આવશ્યક છે. ભલે તમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે ગમે તેટલાં વ્રત કે ઉપવાસ ભલે કરવામાં આવે, પણ જો તેમાં તમારી ભાવધારા ન રહી તો તેમાં રસ નહિ આવે. તમારો પોતાનો આત્મા જ તેમાં માધુર્ય નહિ અનુભવે. ઉપવાસ કરવા છતાં પણ તેનો આધ્યાત્મિક આનંદ તમને નહિ આવે. ભાવ વિનાની લાંબી તપ-સાધના કરી ચાલીસ કે પચાસ જેટલા ઉપવાસ સુધી પહોંચ્યા,

જોનારાઓ તમારા તરફ શ્રદ્ધાથી જોવા લાગ્યા, તમારાં તપસ્વી ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવવા લાગ્યા—આ બધુ ભલે હોય, પરંતુ જ્યાં સુધી તેમાં તમારો આત્મા મળ્યો નથી, ત્યા સુધી, તમે તેને ભૂખમરો સમજજો, અથવા તેને પ્રસિદ્ધિનુ સાધન માનો તો ભલે તમને પ્રસિદ્ધિના પુષ્પો મળી શકશે લોકોની વાહવાહ ભલે મળે, પણ આત્માને તેમાથી પ્રકાશ નહિ મળે

હુ તો કહુ છુ કે, વાહવાહ માટે કરવામા આવતી તપશ્ચર્યા તમારે માટે મોઘી પડી જશે જે તપ વડે તમે તમારા અનત જન્મોના વિકારોને દૂર કરી શકો છો, તેનાથી માત્ર લોકોની વાહવાહ મેળવીને અટકી જવુ એ કોઈ બુદ્ધિવાળાનુ કામ નથી આ તો રસગુલ્લા માટે હીરાની વીટી આપી દેવા જેવુ છે તમારો છોકરો હીરાની વીટી આપી આવે અને શેર બશેર રસગુલ્લા લઈ આવે તો શુ તમે તેને ધન્યવાદ આપશો? કોઈ પણ સમજુ બાપ પોતાના પુત્રના આ કામને વખાણશે નહિ

આ જ વાત દાનની છે **માનને માટે આપવામાં આવતુ દાન એ દાન નહિ, પણ એક જાતનો વેપાર છે** તેવા દાનથી તમે આરસની તકતીઓ ચોટાડાવી શકશો, પ્રમુખપદની ખુરશીઓ પણ મેળવી શકશો, ગળામા ફૂલના હાર પણ પહેરી શકશો, અને ફોટાઓ છપાવી શકશો પણ તેમા દાનનુ જે માધુર્ય છે તે તમને નહિ મળી શકે

દેખાવને માટે પાળવામા આવતા શીલની પણ એ જ વાત છે જે ઉદ્દેશને માટે તમે કરો છો, તે જરૂર સફળ થાય છે દેખાવને માટે તમે સદાચારનુ વ્રત લીધુ હોય તો દેખાવ જરૂર થઈ શકે છે, તો પછી તેનાથી વધારે તમારે શું જોઈએ? પણ ખરેખર જો આમ હોય તો તે દુખની વાત છે મને એ વાતનુ દુખ નથી કે તમારા ગળામા પુષ્પહાર પરોવાય છે કારણ કે મને તમારી ઈર્ષ્યા નથી, એ વાત તો તમારો આત્મા પણ કબૂલ કરશે દુખ તો એ વાતનુ છે કે તમારી મહાન સાધના એળે જઈ રહી છે એ સાધનાનુ તેજ ઓછુ ન થવુ જોઈએ.

આ બધાનુ કારણ શુ છે? વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે આ બધાની પાછળ, તમારી સાચી વિચારધારા કામ નથી કરતી હુ કહુ છુ કે તમે કલાકાર બનો તમારી પાસે એવી કળા છે કે જેના વડે અણુમાથી સુમેરૂ અને સુમેરૂમાથી અણુ બનાવી શકાય છે સત્કૃત્યની અનુમોદના કરીને તમે અણુ જેવા કાર્યને સુમેરૂ બનાવી શકો છો શાળીભદ્રની વાત તો તમે સાભળી છે સાભળતા સાભળતા તમારા વાળ પણ ધોળા થઈ ગયા તેમણે એવુ જ

કર્યું હતું. સુપાત્રને ખીર વહોરાવી હતી. ખીર તો તમે પણ અનેકવાર પાત્રમાં વહોરાવી હશે. પણ શાળીભદ્રે અણુનો સુમેરુ બનાવી દીધો. તેની પાછળ સુંદર ભાવના કામ કરી રહી હતી. મુનિજીવન પ્રત્યે ઉત્કટ અનુરાગ વહેતો હતો. એ શુભ ભાવનાના પ્રવાહે નાના સરખા બીજને વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ આપ્યું અને પુણ્યનું કલ્પવૃક્ષની છાયા તેને મળી અને તેનાં મીઠાં ફળ પણ.

સત્કૃત્યની માત્ર અનુમોદના પણ જીવનમાં નવી ચમક લઈ આવે છે. તમે જાણો છો કે બળભદ્ર મુનિની સાથે હરણ પણ પાંચમા દેવલોકમાં ગયું. તેણે ન તો શ્રાવકનાં કોઈ વ્રત (દેશવિરતિ)નો સ્વીકાર કર્યો હતો છતાં પણ તે સ્વર્ગમાં જઈ શક્યું. આ જે અણુને સુમેરુ બનાવવાની કળા છે.

દુષ્કૃત્યની પાછળ પશ્ચાત્તાપની ભાવધારા સુમેરુ જેટલાં પાપને અણુ જેટલાં બનાવી શકે છે. રાજા પ્રદેશીના જીવનની વાત તો તમારાથી અજાણી નથી. કાળુ શાહી જેવું જીવન આરસ જેવું ઉજળું બની ગયું. અશુભ કર્મોની બેડીઓ શુભમાં ફેરવાઈ ગઈ કેમકે તેને સુમેરુને અણુમાં બદલવાની કળા સાધ્ય હતી.

સત્કૃત્યની પાછળ રહેલી સુવિચારની ધારા અણુનો સુમેરુ બનાવે છે. પછી વસ્તુ ગૌણ બની છે. વ્યક્તિનું હૃદય જોવાય છે.

એક વખતની વાત છે. મહાન કમાલ પાશા જ્યારે તુર્કી (Turkey)ના રાષ્ટ્રપતિ હતા ત્યારે એક વખત દેશમાં રાષ્ટ્રપતિની જયંતિ સમારોહ ઉજવવામાં આવતો હતો. દેશના ધનવાન નાગરિકોએ પોતાના રાષ્ટ્રપતિને સરખે લાખો રૂપિયા ધર્યાં. સારાયે પાટનગરમાં ધમધમાટ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફ ઉત્સવનું વાતાવરણ હતું. ઉત્સવ પૂરો થયા પછી રાષ્ટ્રપતિ, પોતાના ભવનમાં આવી ગયા. થોડા વખત પછી, એક જર્જરિત શરીરવાળો વૃદ્ધ રાજભવનની નજીક આવ્યો. તે અંદર જતો હતો. ત્યાં પોલીસે તેને દરવાજે રોક્યો. તેણે કહ્યું— સાહેબ, હું આપણા રાષ્ટ્રપતિ માટે જન્મદિનની કંઈ ભેટ ધરવા આવ્યો છું.

પોલીસે કહ્યું— દેખતો નથી કેટલી રાત થઈ ગઈ છે! સમારંભ તો ક્યારનોય પૂરો થઈ ગયો. હવે તું ક્યાંથી આવ્યો!

વૃદ્ધ, ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો— સાહેબ, માફ કરજો. હું વીસ માઈલ દૂરથી પગે ચાલતો ચાલતો આવ્યો છું. એટલે મોડું થઈ ગયું.

પોલીસે કહ્યું— મારે એ જોવાનું નથી કે તું કેટલા માઈલથી આવ્યો છે. જા અહીંથી.

વૃદ્ધની પવિત્ર ભાવનાના મૂલ્યની પોલીસને શી ખબર પડે ? કોઈના હૃદયની પવિત્રતાની ખબર લાલ-ચબરખી શાહી (Red Tapism) પાસે નથી - તેના મનથી કિંમત છે કાર (Motor car) વાળાઓની. બેકારોની તેની શી કિંમત હોય !

આજે પણ કારવાળાઓની જ કિંમત છે તમે પણ મોટરવાળાઓનુ જ સન્માન કરો છો તમે દુકાને બેઠા હો અને કોઈ મોટરમાથી ઊતરીને દુકાન તરફ આવે તો તમે ઊભા થઈ જશો અને હાથ લાબા કરશો પણ કોઈ ગરીબ આવે તો હાથ લબાવશો ? નહિ કેમકે એ નકામુ છે

આ વૃદ્ધ પણ કાર વિના આવ્યો હતો એટલા માટે તો તેને રાજભવનમા પ્રવેશ નહોતો મળતો પણ બારીમા ઊભા ઊભા રાષ્ટ્રપતિ આ બધુ સાભળી રહ્યા હતા વૃદ્ધની વાત સાભળતા જ તે તુરત સીધા ઊતરીને નીચે આવ્યા તેમણે તે વૃદ્ધના શરીર તરફ ન જોયુ, તેના મેલા કપડા તરફ પણ ન જોયુ તેમણે તેની અદર રહેલ આત્માને ઓળખ્યો ખૂબ સ્નેહથી તેને ભેટયા અને પૂછ્યુ-'શુ લાવ્યા છો આ સેવકને માટે ?'

રાષ્ટ્રપતિના સ્નેહનો સ્પર્શ પામીને તે વૃદ્ધ આનદિત થઈ ગયો તેણે માટીનુ એક કાણુ હાડલુ આગળ ધર્યુ અને કહ્યુ-'હુ અમારા રાષ્ટ્રપતિને માટે તાજુ મધ લાવ્યો છુ'

રાષ્ટ્રપતિએ તેમાથી એક આગળી ભરીને જીભ ઉપર મૂક્યુ, અને બીજી આગળી ભરીને તે વૃદ્ધના મોમા મૂક્યુ પછી તેને પોતાની મોટરમા બેસાડીને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યા

મધ કેટલુ મીઠુ હશે ? પણ એ મીઠાશ, મધની નહિ, હૃદયની છે, જેમાં મધ કરતા પણ વધારે મીઠા પવિત્ર ભાવો રહેલા છે મૂલ્ય પણ ભાવનુ છે. ગોડાઉનમા માલ ભર્યો હોય અને બજારમા ભાવ વધી જાય, તો નાણા, બમણા કે ચારગણા થઈ જાય છે ચહેરા ઉપર નવી રોનક આવે છે પણ જો માલ ભર્યો હોય અને ભાવ બેસી જાય તો ચહેરાનુ નૂર ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે ધાર્મિક સાધનાઓમા પણ ભાવનુ જ મૂલ્ય છે ભાવસહિત કરવામા આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દાન, શીલ, તપ ત્રણે અલ્પ ભલે હોય પણ તેની કિંમત છે પણ જો તેની સાથે સદ્‌વિચારોનો સુમેળ ન હોય, તો તે પાણી વિનાના મોતી છે મોતી હોય પણ તેમા પાણી ન હોય તો પછી ઝવેરી તેની કેટલી કિંમત આકશે ?

દાનાદિ ત્રણ તો બળાત્કારે પણ થઈ શકે છે પણ ભાવ ઇત્યાકાર ધર્મ છે તે કદી બળાત્કારથી થઈ શકતો નથી. સાચું પૂછો તો ધર્મ બળાત્કારથી બનતો જ નથી, તે તો અંતરની ચીજ છે અને અંતરની પ્રેરણાથી જ તેનો જન્મ થાય છે.

દાન આપ્યું ખરું, પણ જો તે આપવાની ભાવનાથી ન હોય તો તે દાન નથી. એમ તો કડછી પણ આપે છે, તો પછી તેને પણ નિર્જરા થવી જોઈએ. પણ તેને કદી નિર્જરા થઈ શકતી નથી, કારણ કે તે જડ છે તેમ, જડ મનથી કરવામાં આવેલ દાન પણ કડછીના દાન જેવું છે. દાનની સાથે લક્ષ્મીની મમતાનો પણ ત્યાગ થવો જોઈએ. દાન આપનારને પૂછો કે—તમને લક્ષ્મી ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) લાગે છે કે નહિ? બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને પૂછો કે—તમને વિષય વિષ્ટાના જેવો લાગે છે કે નહિ? તે વિના વાસનાનો ઝેર તમને ભરખી રાખશે અને તપસ્વી આત્માને પૂછો કે ઓ, તપસ્વી! દેહ ઉપરની તમારી આસક્તિ ઘટી કે નહિ? પૌદ્ગલિક સુખોની રમણીયતા તમારે માટે ઓછી થઈ કે નહિ? તે વિનાનું તપ માત્ર કાયાકષ્ટ બની રહેશે. દેહ ઉપરથી મમતાનો સંબંધ તોડી—છોડી દેહાતીત સાથે સમતાનો સંબંધ જોડવો એ જ તપનો પ્રાણ છે. તે વિના તપ તેજહીન બનશે.

સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ લક્ષ્મીની ત્રુટિયાત અનુભવે એ સંભવિત છે. ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે ભોગોનો ત્યાગ દુષ્કર લાગે એ પણ સંભવિત છે. તો ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થઈ શકવાથી તપની સાધના કઠોર લાગે એ પણ સંભવિત છે. પણ જોવાનું એ છે કે તેની પાછળ તમારું માનસ શું કહે છે? જો તમારો આત્મા તેમાં તમારી દુર્બળતા માનતો હોય તો તો જૈનશાસનમાં તમારું સ્થાન છે. પરંતુ, જો તમે એમ માનતા હો કે તપ કરવું એ ભૂખે મરવા જેવું છે, જૈનશાસનમાં તમને ક્યાંય પણ સ્થાન નથી. કારણ કે આ વિચાર જ તમારા તપના તેજને ખાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીનો મોહ દાનની ભાવનાનો નાશ કરે છે, ત્યારે શીલનો સુવાસિત ભાવ લાલસાને મેલી નાખે છે. સ્વાદની લોલુપતા તપના પ્રભાવને નષ્ટ કરી નાખે છે. કોઈ દુઃખીને સો રૂપિયા આપવાનો વિચાર થયો, પરંતુ સંપત્તિની મમતા આડે આવી અને લંબાતા હાથ રોકાઈ ગયા. એમ જ્યારે, વિચારનાં પુષ્પ જ કરમાઈ ગયાં પછી સત્કૃત્યનાં ફળ ક્યાંથી મળશે!

એક દીવો બુઝાઈ ગયો હતો. કોઈ વાટને માટે દોડ્યું, કોઈ તેલને માટે દોડ્યું તો કોઈ ઘીની વાટકી લઈ આવ્યું, પણ જ્યોતિ ક્યાંથી આવે!

કારણ કે તે આવે તે પહેલા શકોરૂ ફૂટી ગયુ હતુ તેમ જ્યારે ભાવનુ શકોરૂ જ ફૂટી ગયુ હોય તો સત્કૃત્યની જ્યોત કયાથી ઝગમગે? જો ભાવનાનુ પાત્ર સાજુ હોય, તો તેમા વાણીનો સ્નેહ પૂરનાર પણ મળી રહેશે અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પણ મળી જશે ઓછામા ઓછુ ભાવનાનુ પાત્ર તો ફૂટવા ન દેશો નહિ તો, પ્રકાશની માત્ર કલ્પના જ રહેશે

પ્રતિક્રમણ કર્યું તેની બધી જ વિધિ પણ કરી ધ્યાનના વખતે ધ્યાન પણ કર્યું, વદણા આવશ્યકના સમયે વદણા પણ કરી ઊભા પણ થયા અને ડાબા જમણા ઢીચણ પણ જેમ જોઈએ તેમ રાખ્યા, તેમ જ પાઠ પણ કડકડાટ બોલી ગયા તેના તાલ, પદ, લય, વિન્યાસ બધુ બરાબર જાળવ્યું. ઉચ્ચારમા એક માત્રનો પણ ફેર ન પડવા દીધો—આ બધુ હોવા છતા ય જો તેમા આત્મા ન પરોવાયો, હૃદયનો રસ તેમા ન રેડાયો તો હુ નહિ "અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર" કહે છે કે તે દ્રવ્યાવશ્યક જ કહેવાશે, ભાવાવશ્યક નહિ. તેનાથી પુણ્યનો બધ ભલે પડે, પણ તે નિર્જરાનો હેતુ બની શકશે નહિ. કેમકે, પ્રતિક્રમણનુ ખોખુ જ છે, તેનુ સત્ત્વ નથી એ માત્ર એક શિરસ્તો જાળવી રાખ્યો સવત્સરિનો દિવસ છે આજે જો ઉપાશ્રયમા ન ગયા અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો જૈનના પત્રક (Register)માથી નામ નીકળી જશે. એવા ઉદ્દેશથી કરેલ પ્રતિક્રમણમાથી તમે વધારે શી આશા રાખી શકશો?

બે કલાક સુધી બેઠા. "મિચ્છામિ દુક્કડં" દેતા દેતાં ગળું સુકાઇ ગયું. પણ એક પળ માત્ર પણ અંતરનું ચિંતવન ન કર્યું, પાપ પ્રત્યે ઘૃણા ન જન્મી, હૃદયમાં પશ્ચાતાપની એક રેખા પણ ન જાગી તો તે પ્રતિક્રમણ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ તો બીજું શું?

સવત્સરિ પ્રતિક્રમણ કર્યું ખમત ખામણા કર્યા આજે તો આ બધુ માત્ર પરપરા નિભાવવાના ઉદ્દેશ જેવુ થઈ ગયુ છે. મિત્રોની ક્ષમા માગે છે, પણ જેની સાથે વરસ સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી, અને જેના તરફ હૃદયમા દ્વેષની આગ સળગી રહી છે, તેની ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતા નથી! ખરૂ ક્ષમા માગવાનુ સ્થાન તો તે છે

કદાચ બીજાઓને બતાવવા માટે તેની પાસે ગયા, તો તુરત જ કહી દેશે કે "ખમાવુ છુ" અગર તો બીજાની પાસે કહેવડાવશો કે "તે તમને ખમાવે છે" આવી ક્ષમાપનાની શી કિમત છે, જેમા હૃદયમા પડેલી ગાઠ છૂટતી ન હોય ક્ષમા માગી પણ ક્ષમાનો ભાવ ન આવ્યો, ઈર્ષ્યા અને દ્વેષની ભઠ્ઠી ચાલુ રહી, તો તે ક્ષમાપના નહિ, ક્ષમાપનાનો દેખાવ માત્ર છે.

પાયરીની કેરી હોય પણ તેને દબાવીને કાપતાં એક ટીપે પણ રસ ન નીકળ્યો તો તેવી કેરીની કિંમત શી? વર્ષો સુધી સાધના કરી, પણ તેમાં તોલા જેટલો સમભાવ—રસ ન આવ્યો તો પછી તે સાધનાની કિંમત શી? એવી સાધના—ભાવ વિનાની ક્રિયાની એટલી જ કિંમત છે જેટલી માખણ કાઢી લીધેલા (Seperated) દૂધની છે જો કે તે દૂધ પણ સફેદ તો છે જ પણ તેમાં સત્ત્વનો અભાવ છે કોઈ માટલી ઉપર સુવર્ણ મઢેલું ઢાંકણ ચોંટાડ્યું હોય, પણ અંદર કોડીની ભસ્મ ભરેલી હોય તો તેના વેચનાર ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે. આ જ વાત ભાવ વગરની સાધનાની છે. તેનું બહારનું ઢાંકણ તો સુશોભિત છે પણ અંદરથી પોલું છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવ, પ્રભુ નેમનાથને વંદન કરવા ગયા. રોજની માફક આજે પણ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી બેઠા હતા. ત્યાં તેમના હૃદયમાં એક સુવિચાર આવ્યો. પ્રભુના અઢાર હજાર શિષ્યો છે તે બધા તપ અને ત્યાગની મૂર્તિઓ છે તેમને પણ વંદન કરું તો કેમ? અને બીજી જ પળે તે વિચાર તેમણે અમલમાં મૂક્યો અને સમગ્ર સાધુ જનને યથાવિધિ વંદન કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમનો સેવક વીર સાળવી હતો. તે પણ સાથે સાથે મુનિઓને વંદન કરવા માંડ્યો.

વંદનવિધિ પૂરી થયા પછી તે પ્રભુ પાસે આવ્યા. પ્રભુએ કહ્યું કે તમારો પુરુષાર્થ સફળ છે તે નિર્જરાનો હેતુ છે પરંતુ વીર સાળવીનો પુરુષાર્થ માત્ર કાયાકષ્ટ બનીને રહી ગયો.

વાસુદેવે પૂછ્યું: "પ્રભુ! એમ કેમ?"

પ્રભુએ કહ્યું: "તેનું કારણ એ છે કે તમે વંદન કરતા હતા તેમાં ત્યાગ પ્રત્યે અનુરાગ હતો, સંયમી જીવન પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઊભરાતી હતી. પરંતુ જ્યારે વીર સાળવી વંદન કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે—મારા માલિક નમસ્કાર કરે છે એટલે મારે પણ કરવા જોઈએ. આથી તેની મહેનત માત્ર અનુકરણ જ રહી."

બન્નેનો એક સરખો શ્રમ હોવા છતાં ભાવભેદને લીધે તેના ફળમાં ફેર પડ્યો.

રામ, ઝાડની નીચે બેસતા હતા અને તેમના સેવક વાનરો, ઝાડની ઉપર બેસતા હતા છતાં તે (વાનરો) તેમના (રામના) આજ્ઞાંકિત સેવક કહેવાતા. કારણ કે તે વાનરોના હૃદયમાં વિનયનો ભાવ ભરેલો હતો. ભાવને

ચમત્કાર જોવો હોય તો લાબે શુ કરવા જાઓ છો. તમારા ઘરમાં જ જુઓ. હૃદયના પ્રેમથી તમે બાળકના મો ઉપર હળવી લપડાક લગાવશો તો પણ તે હસતુ રહેશે પણ જો હૃદયમા ક્રોધ ભર્યો હશે ને જરાક આગળી પણ લગાડશો તો તે રડવા માંડશે

તમારુ ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા વિચારો છે પુત્રે પૂછ્યુ–' પિતાજી ! શુ કાલ પણ જોઈ શકાય તેવી છે ?'

પિતાએ કહ્યુ–'હા,' વિચારોરૂપી ક્ષ–કિરણો (X–Ray)થી તમે આવતી કાલને જોઈ શકો જો આજે તમારા વિચાર સારા હોય તો તમારી આવતી કાલ સુખી છે

પરિણામની ધારા, આત્મદશાને માપવાની પારાશીશી છે જો પરિણામની ધારા અશુભ તરફ જતી હોય, તો તમારો આત્મા અશુભનો અનુગામી છે. એટલા માટે તો આગમ કહે છે કે–શુભ પરિણામ, શુભ બધ પાડે છે અને અશુભ પરિણામોથી, અશુભ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે પરિણામનો ચમત્કાર જુઓ તે બધને પણ સવરમાં પલટાવી દે છે એટલા માટે આચારાગ સૂત્ર કહે છે –

जे आसव्वा ते परिसव्वा
जे परिसव्वा ते आसव्वा ।

વિચારોના પરિણામો, આસ્રવને સવરમા અને સવરને આસ્રવમાં બદલી નાખી શકે છે અરિસામા તમે પણ તમારુ પ્રતિબિબ જુઓ છો, અને ભરત ચક્રવર્તીએ પણ જોયુ સમ્રાટ ભરતને તો અરિસામા જોતા જોતા કેવળજ્ઞાન થઈ ગયુ તમને થયુ કે નહિ ? પણ કહેવુ પડશે કે એ દૃષ્ટિ જ કોઈ નિરાળી હતી તેની પાછળ, શુદ્ધ પરિણામોની ધારા વહેતી હતી અને એ જ, કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ લઈ આવી

એ નક્કી જ છે કે જેવા પરિણામ, તેવો બધ શ્રાવકના પહેલા વ્રતના અતિચારમા " **बन्धे वहे** " અતિચાર પણ છે જે શ્રાવકને માટે ત્યાજ્ય ગણાવ્યા છે અર્થાત્, શ્રાવક બાધે નહિ અને મારે (ભાર ભરે) પણ નહિ. પણ તેનો જ છોકરો, જો ભણતો ન હોય તો ક્યારેક મારે પણ છે અને બાધે પણ છે છતા તેને અતિચાર દોષ લાગતો નથી કારણ કે ક્રિયા અશુભ હોવા છતા, પરિણામો અશુભ નથી માટે તે અતિચાર નથી

વ્યાખ્યાન વખતે કોઈએ પચ્ચખાણ કરાવવા માગણી કરી એ આગ-

ણીઓ જોઈને મહારાજે છનાં પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં હવે શ્રાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે પ્રત્યાખ્યાન ગમે તેનાં કરાવ્યાં હોય પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો રુદનરૂપ પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષયના જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૮ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧. જેમ્સ ટી હિક્સ નામનો માણસ એક ખૂનીને કેદમાં મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બાળપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર કાર્યોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પોટર કહે છે — જે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

૨૩. જીવનનો નૈતિક વિજય

આજ દશેરા-વિજયાદશમીનો દિવસ છે તેને વિજયનું પર્વ કહેવામા આવે છે આ દિવસે ભલાઈએ, બુરાઈ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. નીતિએ અનીતિને પરાજિત કરી હતી સદાચાર સામે દુરાચાર હમેશા હારતો જ રહ્યો છે જે વાતને લાખો વર્ષો વીતી ગયા તે આજે પણ જનતાના મનમા સજીવ છે જેના જીવનમા દુરાચારની બદબો હોય છે, તેને લાખો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ પણ ભૂલાવી શકતો નથી

આજના દિવસ સબધમા બે વિચારધારાઓ પ્રચલિત છે કેટલાક લોકોના વિચાર પ્રમાણે, આજના દિવસે મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામે દુરાચારની સામે યુદ્ધ આદર્યું હતુ ત્યારે બીજા કેટલાક લોકોની માન્યતા એવી છે કે આ દિવસે તે યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી બેમાથી ગમે તે હો, પણ એ વાત નક્કી છે કે આજનો દિવસ અનીતિની ફજેતીની કહાણી કહી જાય છે આથી જ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ આદિમા કેટલેક સ્થળે આ દિવસે, ગામની બહાર રાવણનુ પૂતળુ બનાવવામા આવે છે સધ્યા વખતે લોકો સજાવટ કરીને નીકળે છે આઠ આઠ વર્ષના નાના બાળકો પણ નવા કપડા અને નવા બુટ પહેરીને નીકળી પડે છે, તેમને પૂછો કે–" ભાઈ કયા જાઓ છો ?" તો ગર્વથી કહેશે કે–"રાવણને મારવા જઈએ છીએ"

બધા ગામની બહાર આવે છે ત્યા રાવણનુ મોટુ પૂતળુ વિશાળ અને વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઊભેલુ હોય છે તેની ચારે તરફ માણસોની ભીડ હોય છે આ ભીડમા નાના બાળકો પણ ઘૂસી જાય છે દરેક જણ એકેક પથ્થર લઈ મારે છે અને ચાલી જાય છે જો કદાચ તે રાવણ જરાક મો ફાડે તો તેમાનો એક પણ ઊભો નહિ રહે પણ આ તો બિચારુ કાગળનુ પૂતળુ. પોતાની બદીવાન સ્થિતિ ઉપર આસુ સારતુ ચુપચાપ ઊભુ

ણીઓ નેમિ મહારાજે છના પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં. હવે શ્રાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ભલે તેનાં કરાવ્યાં હોય, પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો દુઃખયોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના તત્ત્વને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષયનાં જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧ જેમ્સ ટી હિકાજ નામનો માણસ એક ખૂનના કેસમાં પકડાયો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવા જ પ્રકાર પ્રકારની ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાંચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા જાગી હતી.

૨ મિસ્ટર પોપ કહે છે કે જે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે. વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

વીસ લાખ જેટલા તેમાં સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમાં સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમાં તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સંતાનનું નામ પશુ જેવું રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલું ભર્યું હોય, તેવાનું નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચંદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમાં મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શું પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુંજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ આજ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનું નામ આપ્યું નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમાં કોઈ કૈકેયી કે મંથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનું કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનું ઉલ્લંઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમાં રૂપની લાલસા છે તો બીજીમાં રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યાં સુધી મર્યાદામાં રહી છે, ત્યાં સુધી નીતિની સીમારેખામાં ગણાય છે ત્યાં સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સંતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરંતુ જ્યારે માનવીનું મન રૂપનું લોલુપ બની જ્યાં ત્યાં ભટકતું ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાંત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લંકાને બાળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યાં જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનું બીજું કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાંદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપવું તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

રહે છે તે નાના પર્ણ ફરતા બાળકોને પૂછો કે– ક્યાં જઈ આવ્યા!" તો ઉત્તર મળશે કે રાવણને મારી આવ્યા. મહા ભગવાન વાસુદેવ લક્ષ્મણને તો રાવણનો સંહાર કરતાં ૭ માસ લાગ્યા હતા અને આજના આ નાના નાના બહાદુરો તો બે મિનિટમાં રાવણને પૂરો કરીને પાછા આવ્યા!

આ બધું શું છે? આ બધી અનીતિની ફજેતી જ બેઠું નીતિ મર્યાદાની બહાર કદમ ભર્યું તેની ફજેતી ચોક્કસ થવાની જ છે અને એટલું પણ લખી રાખજો કે એવાની અમે તેવી દુર્દશા ઉપર બે આંસુ પાડનાર પણ કોઈ માનવ નહિ મળે. જો જીવનમાં ભલાઈ હશે તો હજારો સાથીઓ મળી રહેશે. પણ જો ખરાબી હશે તો સગો ભાઈ પણ તેને છોડી જશે. રાવણના જીવનની વાત આ વાતની સત્યતાનો પુરાવો છે જ્યારે તે સીધા રસ્તે ચાલતો અને સદાચારની મર્યાદામાં હતો, ત્યારે તેણે આખા ભારત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. સેંકડો રાજાઓના મુગટ, તેના ચરણોમાં નમતા હતા. હજારો તેની કૃપાની ભિક્ષા માગતા ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા. તે વખતે તે જ્યાં જતો ત્યાં વિજયમાળ તેનું સ્વાગત કરતી.

પણ એ જ વિજયવંત રાવણ, રામની સામે કેમ હારી ગયો? તેનો ઉત્તર બહાર ખોળવા જવાની જરૂર નથી. પહેલાં તે નીતિની મર્યાદાની અંદર હતો. એટલા માટે તે જ્યાં પણ જતો ત્યાં માત્ર જનતા જ નહિ મોટા મોટા સમ્રાટો પણ તેનું સ્વાગત કરતા પરંતુ જે દિવસે તેણે સદાચારની સીમા ઓળંગી તે દિવસે તેના દિવસો પલટાઈ ગયા. બીજું તો શું પણ તેનો સગો ભાઈ વિભીષણ પણ તેને છોડી ગયો.

જેના જીવનમાં સૌરભ છે તેના નામ ઉપર, પોતાનાં પ્રાણ કુરબાન કરનારા, તેને મળી રહેશે પરંતુ જેનું જીવન બદબોઈઓની દુર્ગંધથી સડી રહેલું છે તેનું નામ પણ કોઈ લેશે નહિ. સવારના પહોરમાં કોઈ ભગવાન મહાવીરનું નામ લે તો સાંભળનાર પણ ખુશી થશે. રામનું નામ લેશે તો પણ ખુશી થશે. પણ જો રાવણનું નામ લેશો તો સાંભળનાર કહેશે–અત્યારના પહોરમાં તેનું ક્યાં નામ લીધું! આખો દિવસ રોટલાય નહિ મળે. રોટલા તો ભાગ્યમાં હશે તો મળવાના જ છે પરંતુ, એવાનું નામ સાંભળનારને આનંદ નહિ થાય અને બોલનારને પણ એક મિનિટ પશ્ચાત્તાપ થશે.

જો કોઈ ભગવાન મહાવીરની જય બોલશે તો તેના જયધ્વનિમાં તમારો સ્વર પણ મળી જશે. તમારો બોલવાનો જ નહિ પણ ભારતભરના

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશે તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અ જ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મ થરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લ ઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સ તોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પર તુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લ કાને બ ળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

માટે છે એક કહેવત છે કે "ગરીબાઈ સર્વ પાપોની જનની છે" દરિદ્રની પીડામાં વધુ તેની પાછળ રહેલી પીડા આપે જ છે. તેનાથી પીડાતું મન ક્યારેક અપ્રમાણિકતાને આડકતરી રીતે નોતરતું હોય છે આવા ગુનાઓ માટે મોટે ભાગે સમાજ જવાબદાર છે

ઘણાખરા કિસ્સાઓમાં તો મોટે ભાગે પેટનું ભરવાનું માત્ર હોય છે. પેટ તો થોડું જ માગતું હોય છે જો પેટ જ બધી સમસ્યાઓનું મૂળ હોય તો પેટ ભરાયા પછી તો માનવી અનીતિને માર્ગે ન વળે ! પણ એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે અનીતિને માર્ગે એવાઓ જ આગળ વધે છે કે જેમનાં પેટ પૂર્ણ ભરેલાં હોય છે એ શા માટે એક વિચારકે કહ્યું છે કે પેટની માગણી પૂરી કરતી વખતે હંમેશાં એ ખ્યાલ રાખજો કે તે તમને ન ખાઈ જાય. વાત પણ કાંઈક એવી જ બની છે માનવી દાળ-રોટલીની ફિકરમાં પડ્યો તે રોટલા ખાય છે પણ રોટલા તેને કદી પણ ખાતા નથી. પરંતુ ધીમું ધીમું સોનું જરૂર તેની મનુષ્યતાનો ભક્ષ કરે છે

ભારત, ઋષિ-મુનિઓની ભૂમિ કહેવાય છે આ ધરતી ઉપર મોટા મોટા તીર્થંકરો અને સંતો જ થયા છે જેમણે પોતાની વાણીથી જ નહિ પણ આચરણથી સત્યના સંસ્કાર રેડ્યા છે તેઓ સત્યને માટે જીવ્યા અને સત્યની ખાતર પોતાનાં બલિદાન દીધાં. પણ એ જ ભારતમાં આજે સત્યની ચોટલી ધનની દાસી બની રહી છે ભાષણોમાં અને લેખોમાં સત્ય છે પણ જીવનનું મંદિર તો તેના વિના સૂનું જ છે ત્યાં તો આ અપ્રમાણિકતા અને અનીતિ ખરા આવીને બેઠાં છે આજે ભારતમાં જોઈએ તો નૈતિકતાની એવી ખામી છે નૈતિકતાનો જે ટકા બહુ ઓછો થઈ ગયો છે આ? આપણાં ઉમદા ધામો પણ ધંધામાં અને ઉદ્યોગોમાં ગોટાળા મુક્ત નથી ત્યાં મોટા માણસોની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

વેપારમાં તો અપ્રમાણિકતા એક આવશ્યક અંગ બની ગઈ છે લોકોના મનમાં એમ બેસી ગયું છે કે જો પ્રામાણિક રહીશું તો ભૂખે મરીશું ! એનો અર્થ એ છે કે તમારા રોટલા અપ્રમાણિકતા માં છે ... પર તમને વિશ્વાસ નથી. ધંધામાં સત્ય, નીતિ માપમાં આવે પણ ભાવતાલના ભેદમાં પ્રીત ... કે સત્યને ... માર્ગને ... માપમાં આવે ... [illegible] ... [illegible] ... તેને ... [illegible] ... તમને ... [illegible] ... [illegible]

રહેશે ઘીમાં વનસ્પતિ (Vegetable) મેળવવી એ તો આજે ઠેરઠેર છે. દૂધમાં પાણી મેળવવુ એ પણ એટલુ જરૂરી થઈ ગયુ છે, કે જેટલુ જમ્યા પછી પાણી પીવુ જરૂરી બને છે પાચ વર્ષ પહેલા દૂધમા પાણી ભેળવાતું. આજે પાણીમા દૂધ ભેળવાય છે !

આ બધુ છે શુ ? માનવીના મનની અનૈતિકવૃત્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે ! ભાવમા તો જરા પણ સરખાપણુ રહ્યુ નથી જ્યારે સૂર્ય ફરે છે, ચદ્ર ફરે છે, ગ્રહો અને ઉપગ્રહો ફરે છે, ભૌતિક વિજ્ઞાન મુજબ પૃથ્વી ફરે છે ત્યારે ભાવ કેમ સ્થિર રહે ! દરેક ગ્રાહક સાથે નવો ભાવ થશે મને એક ભાઈએ કહ્યુ-ભાવ શો ? જેવો ગ્રાહક તેવો ભાવ જરા કોઈ સુધરેલો (Upto-date) આવ્યો, અને તમને લાગે કે આની પાસે કઈ દાળ ગળે તેમ નથી, તો જે સાચો ભાવ હશે તે કહેશો તેના ગયા પછી કોઈ બિચારો ભલો ભોળો ગામડીયો ખેડૂત આવ્યો, અને જાણ્યુ કે આ ઠીક પક્ષી જાળમા આવ્યુ છે, તો તેજ વસ્તુના બમણા કે ચાર ગણા બતાવશો. આ છે આજની વ્યાપારનીતિ !

ભારતના મોટા મોટા શહેરોમા કોઈ પણ ઠેકાણે જાઓ, દરેક જગાએ વ્યાપારની નીતિનુ આ કહ્યુ તેવુ જ ચિત્ર જોવા મળશે હવે યુરોપની વાત, કે જેને તમે અનાર્ય, મિથ્યા દષ્ટિ કે ન જાણે શુ શુ કહો છો શ્રી કૌશિકજીનો એક નિબધ છે, દિલ્હી અને લડન તેમા તેમની લડનયાત્રાનુ વર્ણન કરતા તે કહે છે કે-" જ્યારે હુ ઇગ્લાડની રાજધાની લડનમા એક દુકાન ઉપર ગયો, ત્યારે તે વેપારીએ મારુ સ્વાગત કર્યું મે તેને કહ્યુ કે-મારે એક વરસાદી કોટ (Rain coat) જોઈએ છે તેણે કહ્યુ-પહેલે માળે, જમણી બાજુ પહોચી જાઓ આટલુ કહી તે બીજા ગ્રાહકો તરફ વળ્યો

હુ તેણે બતાવેલી જગાએ પહોચ્યો એક રેઈનકોટ લીધો અને તેના પૈસા ચુકાવી આપ્યા મે પછી, વેપારીને પૂછ્યુ કે તમારે ત્યા એક જ ભાવ છે

તેણે કહ્યુ કે-એક ભાવ છે ? એટલે તમે શુ કહેવા માગો છો ? માફ કરજો, તમારા કહેવાની મતલબ હુ સમજી શકયો નથી જેવી ચીજ તેવા ભાવ છે

બે સેકન્ડ પછી તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો તેણે કહ્યુ-જુઓ, રેઈન કોટની કિમત બધી જગાએ એક સરખી જ છે હા બનાવનાર કપનામા ફેર હોઈ શકે છે હુ કોટ લઈને બહાર નીકળ્યો મને વિચાર થયો કે લડન

યુરોપનું બજાર છે તો દિલ્હી ભારતનું બજાર છે છતાં દિલ્હીમાં ફુવારા (Fountain)થી ફતેહપુર સુધી આવતાં આવતાં માથાના દુખાવાની ગોળીની કિંમત પણ એક માથાના દુખાવા જેટલી જ થઈ જાય છે.

આવી છે તેમના જીવનની એકરૂપતા જે આપણા લેખક અને સાહિત્યકારોને પણ આકર્ષે છે. તેમના જીવનની નૈતિકતાનો એક બીજો દાખલો આપું. ઇંગ્લેંડ અને અમેરિકામાં છાપાં વેચવાની પદ્ધતિ કંઈક જુદા પ્રકારની છે. ત્યાં સમાચારપત્રો વેચનાર ફેરીઆઓ ફરી ફરીને બૂમો નથી પાડતા તેમ ન તો તે વેચવા માટે કોઈ જગાએ બેસી રહે છે. રસ્તા ઉપર, અમુક જગાએ તે અખબારોનો ઢગલો કરી તેના ઉપર વજન મૂકી દે છે કે જેથી તે ઊડી ન જાય. એક પાટીયા ઉપર તેની કિંમત લખેલી હોય છે. પેપરવાળો સવારમાં બધું ગોઠવીને જાય છે. સાંજે તે આવે છે અને ગણે છે તો પૈસા અને પેપરનો મેળ, બરાબર મળી રહે છે. એક પૈસો પણ ઓછો નીકળે નથી. જો કદાચ ભારતમાં આવો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પેપરો તો બધાં જતાં રહેશે, પણ પૈસા કેટલા રહેશે! સાંજ સુધી જો આખી પેટી પણ રહે તો સારું. અગર સત્તર રૂપિયાના અખબારોના બદલામાં સત્તર નયા પૈસા પણ મળે તો સમજવું કે તમારું તકદીર તેજ છે.

આ એ જ ભારતની ધરતીની વાત છે કે જેને સંતો અને ઋષિમુનિઓએ પોતાના જ્ઞાનનાં જળ વડે સીંચેલી છે અને સત્યનો રાહ બતાવ્યો છે. જે ભૂમિ ઉપર સત્યની અગ્નિપરીક્ષા માટે હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય, પ્રિય પત્ની તારામતિ અને નાના કિશોર રોહિતને છોડ્યાં હતાં. આજ, એ જ ભારતની ભૂમિના રહેવાસીઓ બે પૈસા ખાતર સત્ય અને પ્રમાણિકતાને છોડી દે એ કેટલા દુઃખની વાત છે! આનો અર્થ એ નથી કે હું યુરોપનાં ગીત ગાઉં અને ભારતને અપમાનિત કરું. જે ધરતી ઉપર જન્મ લીધો તેને ખોટા આક્ષેપોને કારણે તિરસ્કારવી એ કેટલું કલ્પનાભરેલું કાર્ય છે!

પણ ભારતની નૈતિક સ્થિતિનો દયામણી જતી જોઈને આ ભારતવાસીનું દિલ નહિ દાઝે! યુરોપ પાસેથી તમે બધું લીધું છે. છેલ્લાં સૈકાના સહવાસથી તમે તેમની ઘણી વસ્તુઓ શીખ્યા છો. કોટ-પાટલુન પહેરતાં, ટેબલ પર બેસી છરી કાંટા અને ચમચા (Knives forks and spoons) થી ખાતાં અને હાથે ઘડિયાળ અને છડી રાખતાં શીખ્યા. બીબીઓ ઉઘાડે માથે ફરતાં શીખી. ન શીખવા જેવું તો પણ શીખ્યા પણ

શીખવા જેવું શું શીખ્યા? ન શીખ્યા તેમના વેપારની પ્રમાણિકતા ન શીખ્યા તેમનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કે ન શીખ્યા તેમની સમયની નિયમિતતા

જો વિદેશીઓની નૈતિકતા ન શીખ્યા તો કાંઈ ફિકર નહિ પણ તમે તમારી નૈતિકતા પણ જાળવો તો સારું એવું નથી કે નૈતિકતા માત્ર વિદેશોમાં જ છે અને ભારતમાં તે હતી જ નહિ લાખો કયા જાઓ છો? હમણા હમણાની થોડાક વર્ષ પહેલાની જ વાત છે સુલતાન શાહરૂખનો એલચી અબ્દુલ રઝાક, સને ૧૯૪૨માં ભારતના પ્રવાસે આવ્યો હતો તેણે પોતાના પુસ્તક "મુતાલુલ્ સાદીન"માં લખ્યું છે કે "ભારતમાં દરેક જાતનો માલ બજારોમાં ખુલ્લો પડ્યો રહે છે માલિક નજીકમાં ન હોવા છતાં પણ કોઈ તેને હાથ સુદ્ધા લગાડતું નથી"

આ છે વિદેશીઓના મોઢે આપણા ભારતની વ્યાપારિક નૈતિકતાની પ્રશંસા અને જુઓ, કર્નલ સ્લીમેને લખ્યું હતું કે "ગામડાના રહેવાસીઓ ગ્રામપંચાયતો સમક્ષ દઢતાપૂર્વક સત્યને સાથ આપે છે મારી નજર સમક્ષ સેંકડો દાખલા એવા બન્યા છે, જેમાં એક બાજુ માણસની સામે સંપત્તિ, સ્વાધીનતા અને પ્રાણરક્ષાનો પ્રશ્ન હતો, અને બીજી બાજુ સત્યની રક્ષાનો પ્રશ્ન હતો પરંતુ અમારા બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે સંપત્તિ અને સ્વાધીનતાને ઠોકરે મારી, પણ સત્યનો પલ્લો ન છોડ્યો

વિદેશીઓએ તે વખતે કરેલી ભારતની પ્રશંસાના ચિત્ર સાથે આજના ભારતની સરખામણી કરો અનૈતિકતાની પાછળ દોડવામાં કોઈ વર્ગ પાછળ રહી ગયો નથી માત્ર વેપારીવર્ગની વાત નથી સરકારી નોકરો પણ કયાં પાછા પડે તેમ છે? ત્યાં પણ લાંચ અને રૂશ્વતખોરીનું બજાર તેજ છે. નાના કારકુન (Clerk) થી માંડીને મોટા અમલદાર (Officer) સુધી બધાય હોશિયાર છે જેના હાથે જેટલું ચઢ્યું, તેટલું લેવાનું તે કદી ભૂલે તેમ નથી અરજી ઑફિસર સુધી પહોંચાડવી હોય, તો જ્યાં સુધી પટાવાળાના હાથમાં રૂપિયો નહિ મૂકો ત્યાં સુધી, અરજી આગળ જ વધશે નહિ. તેને ચાપાણીના પૈસા આપી આગળ વધશો, પછી મોટા અમલદારનું તો મો પણ મોટું જ હોય છે ને? એ કહેશે કે અરજી ઉપર કંઈક વજન (Paper weight) મૂકો, નહિ તો ઊડી જશે બિચારો કોઈ સીધો સાદો માણસ, પથ્થર ઉપાડીને તેના ઉપર મૂકે તો તે બધું જ હરશે. તેના ઉપર મૂકવાનું વજન કયું છે તે તો તમે જાણતા જ હશો તેમાં વધારે કહેવાની જરૂર નથી તમે પોતે જ તેનો અનુભવ કદાચ કરી ચૂક્યા હશો.

ન્યાયવિભાગમાં પણ શી સ્થિતિ છે ? ત્યાં પણ ભેટ ધરવી પડે. આજે તો આ બહુ સામાન્ય વાત થઈ ગઈ જેના ખીસામાં પૈસાનું જોર હોય તે અપીલમાં જઈ શકે છે તેની અપીલ આગળ પણ વધે છે ન્યાયનું પલ્લું પણ કદાચ તેની તરફ ઢળશે કે જે બાજુ વજન વધારે હોય. કોઈના હાથે ગંભીર ગુનો થઈ ગયો અને નિરપરાધી સાબિત થવું હોય તો કોઈ હોશિયાર વકીલને શરણે જાય. તેની ભેટ પૂજા બરાબર કરે. પછી જુઓ, કેવી સફાઈથી તે તમને બચાવે છે ક્યું કે કાયદો તો તેના ખીસામાં જ હોય છે સૌથી પહેલાં તો તે શીખવાડશે કે કોર્ટમાં ગુનાની કબૂલાત ન કરશો.

આજે તો વકીલ બોલ્યો કે ભગવાન બોલ્યો. તે જેટલા અક્ષર શીખવાડે તેટલા જ બોલવાના એક અક્ષર આઘોપાછો નહિ. કારણ કે એટલા પૂરતો તો તે **શરણ્ય શરણ** છે તે આરોપીને કહે છે કે **સર્વાન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ** અપરાધીની દૃષ્ટિમાં ભગવાન તો ભગવાન છે જ પણ વકીલ પણ ભગવાનથી જરામાત્ર પણ ઊતરતો નથી. વૈદિક દર્શન અનુસાર કહેવાય છે કે હજારો પાપો કરીને પણ જો ભગવાનના શરણે આવી જશો તો તે બધાં પાપો (અપરાધ) માફ કરી દેશે. અહીં પણ બસ આ જ વાત છે વકીલના અનુગ્રહથી સવ અપરાધવાળો કદાચ એક દિનમાં નિર્દોષ તરીકે સિદ્ધ થશે. જરૂર પડે ડોક્ટરનું પ્રમાણપત્ર (Certificate) પણ મળી જશે પણ ત્યાં સુધી તો ખરચી કરવી પડશે. પછી તો તે તમારી સેવામાં તૈયાર જ છે

અહીં તો કોઈ વકીલ કે ડૉક્ટર નથીને ? નહિ તો તેમને એમ થશે કે આજે આખું વ્યાખ્યાન અમારા ઉપર જ આપવા માંડ્યું છે (સભામાં હસાહસ) પણ હું કોઈની વ્યક્તિગત ટીકા કરતો નથી. કે તેમાં ઊતરવા માગતો નથી. પરંતુ આ જે ઈમાનદારીનો અભાવ દેખાઈ રહ્યો છે તેનાથી ખરેખર દુઃખ થાય છે વકીલો જો તેમના કાર્યમાં સફળ થવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે ગાંધીજીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવી લેવો જોઈએ. ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં વકીલાતનો ધંધો કર્યો હતો ત્યારે તે મહાત્મા નહોતા બન્યા. પછી તેમણે એવો નિયમ લીધો કે ભલે એક પૈસો પણ ન મળે પણ કોઈ ખોટો કેસ હાથમાં નહિ લઉં કેમકે જ્યારે ખોટો કેસ લડવા માટે કોર્ટમાં ઊભો રહીશ. ત્યારે મારો આત્મા કહેશે કે— ગાંધી ! તું ખોટો છે —જૂઠો છે તો તે વખતે હું શબ્દો પણ ચૂકી જઈશ. તેમના શબ્દે શબ્દમાં

સત્ય પ્રત્યે કેટલી નિષ્ઠા ભરેલી હતી ? સત્ય પ્રત્યે તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી તે કહેતા કે ઈમાનદારી એ સાચું સોનું છે, તેને જેટલું કાપો તેટલું તપાવો

તિરૂવલ્લુવર એ બહુ જ મોટા વિચારક થઈ ગયા તેમણે એક વખત કહ્યું હતું કે–" દગાબાજીથી ધન એકઠું કરવું એ કાચા ઘડામાં પાણી ભરવા જેવું છે " એ કેટલો વખત ટકશે ? પણ આજે તો બધા પ્રયત્નો એ જ દિશામાં થઈ રહ્યા છે ધર્મ સુદ્ધાને તેમા ઘસડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ પાપને ઢાંકવા માટે થઈ રહ્યો છે પણ યાદ રાખજો કે ધર્મ અને અનીતિ, બન્ને એકબીજાની વિરુદ્ધ દિશાના પ્રવાસીઓ છે ધર્મ, બધુ સહી લેશે પણ અનીતિ બરદાસ્ત નહિ કરી શકે એ પણ નક્કી જ છે કે જો વ્યક્તિનું નૈતિક જીવન સુદર ન હોય તો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓની છાપ જનતા પર બરાબર નથી પડી શકતી એક માણસ ચાલતી ટ્રેને ખીસું કાતરે અને મદિરમા જઈને પ્રાર્થના કરે કે ઉપાશ્રયમા આવીને સામાયિક કરે તો એ પ્રાર્થના કે સામાયિકની શી કિંમત છે ?

નીતિ વિનાનો ધર્મ, એ પાયા વિનાનો મહેલ છે, એક મહાન છે, સાત માળની ભવ્ય હવેલી છે ફરસબંધી ચળકતા છે, દિવાલો પણ રંગ-રોગાનથી ચળકી રહે છે, દરિયાની ઠંડી હવા પણ તેમા આવે છે જો તે દસ હજારમા વેચાતું હોય તો તમે લેવા તૈયાર થશો ? જ્યા દસ હજાર તો એક બ્લોકની પાઘડી આપવી પડે છે ત્યા આખું મકાન દસ હજારમાં મળતું હોય, તો તમે જરા પણ વિલબ નહિ કરો પણ પછી તમને ખબર પડે કે મકાન તો સુદર છે પણ તેનો પાયો માત્ર દોઢ ફૂટ જ છે, તો શું પછી તમે તે ખરીદ કરશો ? ખરીદવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ એવું પાયા વિનાનું મકાન મફતમા કોઈ આપે તો પણ તમે લેવા તૈયાર નહિ થાવ

આ તો મકાનની વાત થઈ હવે જરા જીવનની વાત સાભળો ધર્મનો મહેલ ઊભો કર્યો વ્રત અને ઉપવાસની તેમા સજાવટ કરી દાનની ચળકતી-ફરસબધી બનાવી સામાયિકનો માળો પણ બાધ્યો પરતુ તેમા નૈતિક જીવનનો પાયો એક ફૂટ પણ ઊડો ન ગયો ! તો એવા મહેલની શી કિંમત મળશે ?

કપડું ગદુ હોય તો તેના ઉપર રગ સારી રીતે કેમ ચઢી શકે ? સારો રંગ ચઢવવા માટે, પહેલા કપડાને સ્વચ્છ કરવુ પડશે જીવનને પણ આધ્યાત્મના રંગે રંગવા માટે પહેલા સ્વચ્છ બનાવો નૈતિકના જળ વડે તેને સાફ

કરો. ધર્મને માટે નૈતિકતા એ પહેલી શરત છે જો પ્રાથમિક જરૂરિયાતની ઉપેક્ષા કરીને તમે આગળ વધવા જશો તો તમને ભાગ્યે જ સફળતા મળશે.

નીતિ વિનાનો ધર્મ લોકમાં ક્યારેય પણ આદર પામી શકતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં પ્રીતિભોજન ગોઠવવામાં આવ્યું હોય જાતજાતના મિષ્ટાન્નો હોય જ્યાં જો શાકમાં મીઠું ન હોય તો લોકો કહેશે કે કેવી રસોઈ બનાવી! કોઈ મઝા ન આવી બરાબર એ જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓ હમેશાં કરી સામાયિકો કરતાં કરતાં મોં ઉપર મુહપત્તીની દોરીની રેખાઓ પડી ગઈ હોય પણ જો નૈતિક જીવન ઉજ્જવળ ન હોય તો લોકો કહેશે— જોયા ભો! પૂરો બગભગત છે! કારણ કે જનતા સિદ્ધાંતને નહિ, આચરણને જુએ છે જનતા તમને એ નહિ પૂછે કે તમારા આદર્શ કેટલા ઊંચા છે તે તો એ જોશે કે એ આદર્શોને તમે જીવનના વ્યવહારમાં કેટલા ઉતાર્યા છે! સિદ્ધાંત બનાવી લેવામાં કોઈ વાર નથી લાગતી. વાર તો તેને આચરણમાં મૂકતાં લાગે છે

સિદ્ધાંત જ્યારે આચરણમાં ઊતરે છે ત્યારે વ્યક્તિની શક્તિની પરીક્ષા થાય છે તે વિના જીભેથી બૂમો પાડી સિદ્ધાંતોની વાતો કરવી એની શી કિંમત છે! નિયમ ભલે નાનો બનાવો પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી તેનું પાલન કરો. તે સિવાય તમારું વ્યાવહારિક જીવન પણ સુંદર નહિ બની શકે. નીતિના ભલે પણ નિયમને, જીવનમાં ઉતારીને જુઓ કે કેવો આનંદ થાય છે માનવ —નીતિની મર્યાદાથી એક કદમ પણ આગળ ભરવામાં હજાર હજાર વિપત્તિઓને આમંત્રણ આપવાનું છે કોઈક વખત ક્ષણિક સ્વાર્થને સંતોષવા માટે માણસ અનીતિના માર્ગે કદમ ભરે છે પણ એ કદમ ભયંકર વિનાશનું સાધન બનીને આગળ જતાં તેને જ નડે છે

એક વખતની વાત છે એક ભાઈએ સપ્રદૃશની અકસીર દવા શોધી કાઢી વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી. પછી તેમણે તેનાં ઇન્જેક્શન કાઢ્યાં તેની કિંમત સોળ રૂપિયા હતી જ્યાં લોકોમાં તેની ખપત વધી ગઈ કારણ કે એ ઇન્જેક્શનથી, મરવા પડેલા ઓ સાજા થઈ જતા હતા. સોળ રૂપિયામાં જીવ બચી જાય તો એ મોંઘું કંઈ મોંઘું નથી

ત્યારે એ કંપનીની ખ્યાતિ પ્રસરવા માંડી મોટા પ્રમાણમાં ઓર્ડરો આવવા લાગ્યા ત્યારે બીજા વેપારીએ જોયું કે આ વેપારમાં આવક (Income) ખૂબ છે તેણે તે ઇન્જેક્શનની એક શીશી ખરીદ કરી. તે પ્રમાણે તે જ

આકાર અને પ્રમાણના ઇન્જેક્શન તૈયાર કર્યા લેબલ પણ એવુ જ હતુ. પરંતુ, દવાના નામે, તેમા રંગીન પાણી જ ભરેલુ હતુ. ઉપરનાં લેબલ તો બધે સારા હોય છે પણ અંદર શુ ભર્યું છે? લેબલ તો સામાયિકનુ લગાડ્યુ છે પણ અંદર સમભાવનું તત્ત્વ છે કે ખાલી પાણી, તે તો તમે જ વિચારજો

પૈસાની પિપાસા શુ શુ નથી કરાવતી! નવી કંપનીએ ઈન્જેક્શન તૈયાર કર્યા અને આઠ રૂપિયે વેચવા શરૂ કર્યા દુનિયાને તો સસ્તુ પણ જોઈએ છે. એક વસ્તુ આઠ રૂપિયામા મળતી હોય તો તેના સોળ ખર્ચવા એ તો મૂર્ખોની ગણત્રીમા નામ નોંધાવા જેવુ છે. આની હરીફાઈ (Competition)મા જૂની કંપનીને હારી જવુ પડ્યુ કારણ કે તેને આઠ રૂપિયામા વેચવાનુ પરવડે તેમ નહોતુ તેમ, સોળ રૂપિયામા કોઈ ખરીદનાર નહોતુ છેવટે નવી કંપની ચાલી અને જૂની કંપની બેસી ગઈ

બહારની દુનિયા, ફક્ત લેબલ જુએ છે તમે પણ લેબલ જ જુઓ કે તેની અંદરનુ તત્ત્વ પણ જુઓ છો? લેબલના ચળકાટમા તમારી આંખો ભૂલાવામા ન પડી જાય તેનુ ધ્યાન રાખજો તમે લેબલના નહિ, તત્ત્વના ગ્રાહક બનો એ લેબલ અને રંગીન પાણી ઝેરને ઉતારી નહિ શકે એનાથી તો જનતાની સાથે દગો થાય છે કોઈ બિચારાના બાળકને સાપ કરડ્યો હોય અને તે આવુ ઈન્જેક્શન લાવે અને અપાવે, તો એ રંગીન પાણી શુ સાપનુ ઝેર ઉતારી, જીવ બચાવી શકશે? તે બિચારો પિતા પોતાના ભાગ્યને દોષ દઈ આંસુઓ પાડ્યા કરશે

આ કેટલુ મોટુ પાપ છે? ભેળસેળ તો દરેક વસ્તુની ખરાબ છે પરંતુ, તેમા ય દવાઓમા આવી જાતની દગાખોરી કરવી, એ બહુ જ મોટુ પાપ છે બિચારા દર્દીના મનમા એમ હોય છે કે તે દવા લેતો રહે છે, પણ ખરેખર તો તેના પેટમા દવાને બદલે ચાકના ટુકડા જતા હોય, પછી રાખનો આરામ થાય? આવી દગાબાજી તેના પ્રાણ હરી લે, તેની જવાબદારી કોની રહેશે? પૈસાના ગુલામો આવા પાપની તરફ પણ કદી જોશે?

એક કહેવાત છે કે " **अर्थी दोषो न पश्यति** " અર્થાત્-લોભીને મનથી કોઈ પાપ નથી એક દિવસ, એ કંપની ઉપર એક વ્યક્તિનો ફોન (Telephone) આવ્યો- " ઇન્જેક્શનની જલ્દી જરૂર છે કોઈની સાથે જલ્દી મોકલી આપો " શેઠનો દીકરો ઈન્જેક્શન લઈ ત્યા પહોચી ગયો.

તેણે જોયું તો એક બાવીસ વર્ષનો જુવાન પડેલો હતો. તેને નાગે ડંખ માર્યો હતો. તુરત જ ડોક્ટરને બોલાવ્યા.

પિતાને આશા હતી કે હમણાં દીકરો આંખ ઉઘાડશે. પણ દીકરાએ હંમેશને માટે આંખો મીંચી દીધી. દીકરાને મરતો જોઈને મા પછાડી ખાઈને રોઈ પડી. બીજી તરફ તેની તુરતની પરણેલી પત્ની પટકાઈ પડી. આ બાજુ તેના પિતાની આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. શેઠના દીકરાએ આ કરુણ વાતાવરણ જોયું તો તેનું દિલ દ્રવી ગયું. તેણે ઘેર આવી બાપને કહ્યું– બાપા! આ ધંધો તો બહુ ખોટો છે. આ મૂકી દો. આપણા જેવા સરખા સ્વાર્થને લીધે કોઈના પ્રાણ જાય એ તો ભયંકર અપરાધ ગણાય.”

બાપે કહ્યું દીકરા! તને હજુ ખબર નથી કે પૈસો કેમ કમાવાય છે. આવી ધર્મની વાતો તું ક્યાંથી શીખી આવ્યો? કાલથી ઉપાશ્રયમાં જવાનું નહિ. અને ધર્મ તો તેના ઠેકાણે કરવાની વસ્તુ છે. જો રાત અને દિવસ ધર્મ કર્યો કરીશ તો ભૂખે મરવાના દહાડા આવશે.

બાપની સામે બેટાનું કાંઈ ન ચાલ્યું. એક દિવસ એ જ છોકરો પોતાના મિત્રોની સાથે સહેલગાહ (Picnic) માટે ગયો હતો. સાંજના આવતી વખતે તેના પગે કોઈએ ડંખ માર્યો. બેટરી (Battery)થી જોયું તો કાળો ઝેરી સાપ દર ભણી જઈ રહ્યો હતો. તેના મિત્રો ગભરાયા. એને ઉપાડીને ઘેર લઈ આવ્યા. બાપે પોતાના એકના એક દીકરાની આ હાલત જોઈને તે અવાચક થઈ ગયો. તે દોડતો જૂની કંપનીમાં ગયો અને કહ્યું– “સોળ રૂપીયા લો અને મને એક ઇન્જેક્શન આપો. મારા દીકરાને સાપ કરડ્યો છે. જૂની કંપનીના માલિકે કહ્યું– બીજાના છોકરાને સાપ કરડે તો તમે ઇન્જેક્શન આપો છો અને તમારા દીકરાને માટે ઇન્જેક્શન લેવા તમે અહીં કેમ આવ્યા? ખરી વાત તો એ છે કે તમારી કંપનીની હરીફાઈને લીધે અમારો માલ ચાલી ન શક્યો એટલે અમે બનાવવાનું બંધ કર્યું છે.”

શેઠે કહ્યું– જોઈએ તો બત્રીસ લો પણ એક બાટલી મને ગમે તેમ કરીને પણ આપો. પેલાએ કહ્યું– તમે બત્રીસસો આપો તો પણ હું આપી શકું તેમ નથી કારણ કે મારી પાસે સ્ટોકમાં જ નથી.

નવી કંપનીના માલિક પાછા આવ્યા. તેની દુકાનમાં સેંકડો બાટલીઓ પડી હતી. પણ તે બીજાને માટે હતી. આમ દુનિયા ન જાણે પણ તે પોતે તો જાણતો જ હતો કે તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું છે. તે શા કામની? ઉપર ૭ કલાકમાં તેનો પુત્ર દેહ છોડી ગયો.

કુદરતે તેને જબરી લપડાક લગાવી હતી જેના ઘરમા અનીતિનાં પગલા પડ્યા, તે ક્યારેય સુખે સુઇ શકે? બીજાને રડાવનાર, પોતે ક્યા સુધી હસતો રહી શકે? એક કવિએ કહ્યુ છે –

જેવી કરે છે કરણી, તેવી તુરત ફળે છે,
બદલો ભલા બુરાનો, અહીં ને અહીં મળે છે

ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીના ઓડકાર લાવવા ઇચ્છે તો શું તે બની શકે? આગ પર હાથ રાખી, પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે જોજે મારો હાથ ન બળે! ખોટા કામ કરીને માણસ એમ ઇચ્છે કે તેનાં કડવાં ફળ ન મળે, તો એ કદી પણ બનવાનુ નથી મકાન ચણનાર ઊચે ચઢતો જાય છે, અને કૂવો ખોદનાર નીચે ઊતરતો જાય છે તમે જ નિર્ણય કરો કે તમારે કયે રસ્તે જવુ છે

હાલ્લામાં જે ઓર્યું છે, તે જ કડછીથી નીકળવાનુ છે બાજરીનો લોટ નાખી પછી ભાત કાઢવાની આશા રાખે, તે ક્યાંથી સફળ થશે? જીવનમાં બુરાઈનો આટો ભેળવી પછી તમે પુણ્યના મીઠા ભાતની આશા રાખો તો તે આકાશકુસુમવત્ છે કુડામા મીઠુ ભરી તેમા ગુલાબનો છોડ રોપનાર બુદ્ધિશાળી નહિ કહેવાય તેવી જ રીતે, બીજાના હક્ક, હિતોને કચડી નાખી તેમા ધર્મનો છોડ ઉગાડવાની ઇચ્છા રાખનાર ક્યાનો બુદ્ધિમાન છે?

સમય ખૂબ થઈ ગયો છે ઘડિયાળ આગળ વધે છે છતા એક વાત પૂછવાનું મન થાય છે વીછી ઝેર એકઠુ કરે છે અને દુનિયાને ઝેરી ડખ દે છે મધમાખી, મધ એકઠુ કરે છે, તે દુનિયાને મિઠાશ આપે છે હવે શુ કરવુ? વીછીની માફક ઝેર જમા કરવુ કે મધમાખીની માફક મધ એકઠુ કરવુ? મને ખાત્રી છે કે તમને પહેલી વાત પસદ નહિ હોય. હુ એ જ ઇચ્છુ છુ કે તમે જીવનમા નૈતિકતાના મધનો સગ્રહ કરો અને દુનિયામા તેની મિઠાશનો ફેલાવો કરો

તા ૧૧-૧૦-૫૯, જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

પશુની તરફ રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ખાઈને ચાલ્યું જશે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ નથી. તેની તરફ એ રીતે રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ભૂખે મરવાનું પસંદ કરશે પણ એવી રીતની રોટલી તો શું પણ મિષ્ટાન્ન સુદ્ધાંને ઠોકરે મારશે. થાળીમાં સારી રીતે પીરસાઈને વ્યવસ્થિત રીતે ભોજન આવશે, તો જ તે ખાવા બેસશે. કારણ કે એ સૌમ્ય ભિન્ન છે. સૌન્દર્યમાં પણ એક આકર્ષણ છે જે હૃદયમાં પરિવર્તન લાવે છે.

મુનિનું સૌમ્ય, ધર્મસ્થાન અને ધર્મોપકરણનું સૌન્દર્ય જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. આગમ આ વાતનાં સાક્ષી છે. એનાથી મુનિનાં સૌન્દર્યે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના જીવનની અંધારી ગુફામાં સત્યનાં કિરણોને પ્રવેશ કરાવવામાં બીજા કારણોની સાથે અનાથી મુનિનું સૌમ્ય પણ નિમિત્ત છે. જે શ્રેણિકને જોઈને સાધુ અને સાધ્વીઓના મનમાં એક ભવ્યાકાર પેદા થઈ ગયો હતો, જે સૌન્દર્યની તેમણે માત્ર આશા જ નહિ, પરંતુ તેવા સૌન્દર્યની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ (નિયાણું) સુદ્ધાં કર્યો હતો અને તેના બદલામાં પોતાની અણમોલ સાધનાઓને પણ ખાક કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા, તે જ સમ્રાટ મુનિના સૌન્દર્યને જોઈને ચકિત થઈ ગયો હતો. તેના કંઠમાંથી સ્વર નીકળે છે —

अहो वण्णो अहो रूवं अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ति अहो भोगे असंगया ॥

— ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨ ગા. ૬

રાજા કહે છે કે—અહો! આ મુનિનો કેવો વર્ણ છે કેવું રૂપ છે કેવી

સૌમ્યતા છે! તેમની ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગો પ્રત્યેની અસગત, ખરેખર, ચકિત કરી નાખે તેવી છે મહામુનિના આ સૌંદર્યમા કુદરતી સ્વાભાવિક્તા છે, લીપસ્ટીક અને પાવડરની બનાવટી ચમક નથી, કે જેની પાછળ આજે મુબઈ ઘેલુ થયુ છે કુદરતી સૌદર્યને જો ખોઈ નાખ્યુ તો પછી, નકલી ક્યા સુધી ચાલશે? આ વાસ્તવિક સૌદર્ય હતુ, જેણે સમ્રાટને આકર્ષિત કર્યો હતો

આગમોમા, આચાર્યપદ કોને આપવુ તેનુ વર્ણન આવે છે તેને માટે યોગ્ય પાત્ર ખોળી કાઢવાનો આદેશ છે તેની બધી યોગ્યતાઓમાં એક યોગ્યતા એ પણ છે કે તે " रूव संपन्ने " અર્થાત્ સૌદર્યશાળી હોય તેનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય, સઘના નિયામક છે બહારનુ કોઈ પણ આવે તો તેને સૌથી પહેલો પરિચય તેમનો થાય છે વ્યક્તિની આખો સીધી હૃદય ઉપર પડતી નથી પહેલા તે શરીર ઉપર પડે છે ત્યા જો તેને કાઈ આકર્ષણ જેવુ જણાય, તો પછી તે હૃદય સુધી પહોચવાનો પ્રયત્ન કરશે તે સિવાય, પહેલી જ ક્ષણે જો તેના મનમા ઘૃણા થઈ, તો તે આગળ શી રીતે વધશે?

પ્રદેશી રાજા જેવા ક્રૂર રાજાને પણ, મહામુનિ કેશીકુમારનુ સૌદર્ય આકર્ષતુ હતુ જરા યાદ કરો તમે રાયપસેણીય સૂત્ર તો સાભળી ચૂક્યા છો, જ્યારે ચિત્ત સારથી, તેના રથને ઉદ્યાન તરફ વાળતો હતો ત્યારે, તે માત્ર તેના રથનો જ નહિ, જીવનનો પણ સારથી હતો તેણે તેના જીવન-રથને એવો વાળ્યો કે તેનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો પ્રદેશી રાજા, વિશ્રામ લેવા માટે જ્યારે રથમાથી ઊતર્યો ત્યારે ઉદ્યાનમા મહામુનિ કેશીકુમારને વિશાળ જનસમુદાયની સમક્ષ પ્રવચન કરતા જોયા પહેલા તે તેમને માથુ મુડાવેલ અને મૂર્ખ સમજે છે પણ પછી, તેમના શરીર તરફ નજર પડતા, તેના વિચારના વહેણુ બદલાઈ જાય છે તે વિચાર કરે છે કે–" કેટલો સુદર આનો દેહ છે, કેટલો તેજસ્વી છે! તે શુ ખાતો હશે? રાજા પ્રદેશીના જીવનને નવો વળાક આપવામા, આમ, કેશીકુમારનો અલૌકિક તેજથી ભરેલો દેહ, પહેલો હેતુ બને છે મુનિમા સૌદર્યની સાથે સ્વાભાવિક્તા પણ છે કૃત્રિમતા તેમને જરા પણ સ્પર્શી નથી સૌદર્યના કૃત્રિમ સાધનો અપનાવવાને માટે જૈન ધર્મ જરા પણ છૂટ આપતો નથી ફેશનને માટે તે ઈન્કાર કરે છે તે કહે છે –

" विभूसा वत्तियं भिक्खु कम्मं बंधई चिक्कणं ।"

दसवे० सूत्र

અર્થાત્–વિભૂષા એટલે શરીરની સાજસજાવટમાં રહેનાર સાધુ ચીકણાં કર્મ બાંધે છે—તેને કર્મનાં પ્રગાઢ બંધન થાય છે. દેહની સજાવટ વાસનાપ્રધાન મનની લોલુપતાને પ્રગટ કરે છે. કારણ કે દેહ પ્રત્યે જો અનુરાગ હશે, તો જ તેની સજાવટ માટે પ્રયત્ન કરશે.

જૈન ધર્મ કહે છે કે દેહ સાથે નહિ, દેહાતીતની સાથે પ્રેમ કરો. હાડમાંસના માળખા સાથે કરવામાં આવતો પ્રેમ વિશુદ્ધ અને સ્થાયી નથી હોતો. આ દેહ એક દિવસ તો રાખ બનવાનો જ છે. પછી તેની સાથે પ્રેમ કરીને કોઈ શું મેળવશે? જો પ્રેમ કરવો હોય તો આત્માની સાથે કરો કે જેનો શાશ્વત આનંદ ક્યારે પણ નાશ પામતો નથી.

ફેશન તો ક્યાંય પણ ન જોઈએ. પછી ધાર્મિક ઉપકરણોની તો વાત જ ક્યાં! તે તો તદ્દન સાદાં અને સાફ હોવાં જોઈએ. તેમાં પણ ફેશન દાખલ થઈ તો પછી કહેવાનું શું રહ્યું! જે મોહથી બચવા માટે, મોહોત્પાદક વેશનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુઓમાં આવ્યા પછી તેજ ઉપકરણોને શણગારી, તેમાં મોહ પામવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ તો એવું થયું કે ઉપવાસ માટે અનાજનો ત્યાગ કર્યો કર્યો પણ તેના બદલે મીઠી મીઠી બદામો ખાધી!

આ વાત આપણી માતાઓ અને બહેનોને વધારે લાગુ પડે છે. અમુક પ્રદેશમાં ઘણી બહેનો મુહપત્તી ઉપર જરીના વેલબુટ્ટા ભરે છે. તેની ચારે બાજુ ચળકતી પટ્ટી (Border) પણ લગાડે છે. તે એટલા માટે કે મુહપત્તીની સાથે સામાયિકમાં પણ ઝગમગાટ આવે. પ્રમાર્જનિકા (પૂંજણી)ને પણ વિવિધ રંગો વડે રંગે છે. પછી તેના ઉપર એટલી મમતા થાય છે કે તેની રક્ષા માટે તેના ઉપર નાની ચાદરી પણ ઓઢાડે છે. પૂંજણી તો જીવોની રક્ષા માટે છે, પણ હવે તો પૂંજણીની રક્ષાની તેને ચિંતા થાય છે!

આનો અર્થ એ નથી કે ધાર્મિક ઉપકરણોને ગંદાં રાખવાં. જૈન ધર્મ એક બાજુ સાધુને ફેશનથી બચવાનું કહે છે, તો બીજી તરફ ગંદકીથી પણ દૂર રહેવાનું કહે છે. જૈન ધર્મ ફેશનમાં નથી માનતો તેનું કારણ એ છે કે તે ગંદો પણ નથી. આગમોના જાણકારો તો શું પણ દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરનારને પણ આ તથ્યનો સારી રીતે પરિચય હશે. સમ્મૂર્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિનાં ચૌદ સ્થાન બતાવ્યાં છે તેમાં મોટે ભાગે એવા પદાર્થો છે કે જે ગંદા હોય છે અને છેવટમાં તો એક પદ આવે છે "સવ્વ અસુઈ ઠાણેસુ વા" એટલે કે જેટલાં પણ ગંદકીનાં સ્થાન છે તે બધાં, ઉત્પત્તિનાં

સ્થાન છે સાચા સાધુને જીવહિંસાથી બચવા માટે, આ બધા સ્થાનોથી બચવું પડશે આમ છતા, **"જૈન ધર્મ ગંદો છે" એમ કહેવું એ "સૂર્ય અંધકારમય છે" એમ કહેવા બરાબર છે.**

ગંદા રહેવું એ નુકસાનકારક છે તેમ, સૌંદર્યની પાછળ દીવાના બનવું એ એથી ઓછું નુકસાનકારક નથી પણ આજના માનવીની આખો સૌંદર્ય પાછળ ઘેલી છે માટે તો પૈસા ખરચીને પણ બનાવટી સૌંદર્યનાં સાધનો ખરીદ કરે છે જેટલું તેલ વાળમા નાખે છે, તેટલું કદાચ પેટમા નહિ નાખતા હોય મો ઉપર સ્નો અને પાઉડર લગાડવા નખોને રંગવા અને હોઠો ઉપર લાલી (Lipstick) લગાડવી આ બધું સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ, તો શું છે?

આ દેશની નારીઓએ પોતાનું રૂપ બીજાને ન બતાવવા માટે સળગતી આગમા બળી મરવાનું પસંદ કર્યું હતું ચિતોડનો જ્વલંત ઈતિહાસ તમારી યાદદાસ્તમાથી ખસી તો નહિ ગયો હોય વીર પદ્મિનિ સામે, માત્ર અરિસામા અલ્લાઉદ્દીનને પોતાનું સૌંદર્ય બતાવવાનો પ્રશ્ન હતો તેને માટે બીજો રસ્તો માત્ર અગ્નિમા કુદી પડીને તે સૌંદર્યની રાખ કરી નાખવાનો હતો તેણે બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને જીવતી, ચિતામા પ્રવેશ કરી બળીને મરી ગઈ પણ પોતાના સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરવાની વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો આજ દેશમા આજે છડેચોક સૌંદર્યનું પ્રદર્શન થાય છે સૌંદર્યની પ્રતિયોગીતા થાય છે કેટલી લજ્જાની વાત છે કે નારી પોતાની લજ્જાનો ત્યાગ કરી રહી છે!

ભારત, આચાર–પ્રધાન દેશ છે તપ અને ત્યાગના ક્ષેત્રમા તે વધારે આગળ પડતો રહ્યો છે સ્ત્રીઓએ તેમા મહત્ત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો છે ભારતના સાસ્કૃતિક ઈતિહાસના અનેક પાનાંઓ, ભારતના સ્ત્રીરત્નોની શીલનિષ્ઠાથી શોભી રહ્યા છે તેમણે સદાચારના મૃત્યુ કરતા, પોતાના મોતને વધારે મહત્ત્વ નથી આપ્યુ સદાચારને માટે તો તેમણે પોતાના હાથે જ મોતનુ સ્વાગત કર્યું પણ શીયળભ્રષ્ટ હાથોને તો તિરસ્કારની નજરે જ જોયા છે જ્યારે શીલ અને સૌંદર્ય એ બેની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેમણે સૌંદર્યનું બલિદાન દઈ શીલની રક્ષા કરી

જૈન ઈતિહાસ કહે છે કે જ્યારે, બ્રાહ્મીના સૌંદર્યને જોઈને, ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતનું હૃદય આકર્ષિત થવા માડ્યુ, ત્યારે, દેવી બ્રહ્મીએ કઠોર તપની સાધના કરી અને એ તપની જ્વાળામા સૌંદર્યની આહુતિ

આપી. આજે એ આફ્રીની ઉત્તરાધિકારિણી (વારસદાર) બહેનોને શરીર શણગારવામાં રોજ દોઢ કલાક જોઈએ છે!

સૌન્દર્યનું બિનજરૂરી પ્રદર્શન, હંમેશાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાનું કામ કરે છે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો આ જાતનું પ્રદર્શન જ ગુનાખોરીને પ્રોત્સાહન આપે છે આજે શહેરોમાં બનતા ગુનાખોરીના બનાવોને માટે વિકૃત માનસ તો જવાબદાર છે જ પણ ફેશન પણ તે માટે ઓછી જવાબદાર નથી એક છાપામાં મે વાંચ્યુ હતુ કે એક છોકરી કૉલેજમાં જતી હતી. તેણે એકદમ બારીક સાડી પહેરી હતી. મોં ઉપર પાઉડર અને હોઠ લાલી લગાડેલી હતી. તે ઉપરાંત એક વાત તેણે કમાલની કરી હતી. તેણે પોતાના વાળમાં વીજળીના દીવા (Bulb) લગાડ્યા હતા. તેના ખીસામાં બેટરી હતી તે ચાલે ત્યારે થોડીક વખત બલ્બ ચમકે અને થોડી વારે બુઝાઈ જાય.

હવે તમે જ કહો કે આ બધાની પાછળ તેની કઈ ભાવના કામ કરી રહી હશે! સૌન્દર્યનું પ્રદર્શન નહિ તો આ બીજું શું છે! એટલું જ નહિ પણ સૌન્દર્યપિપાસુઓને આ મૂક—આમંત્રણ છે

કુદરતી સૌન્દર્ય શણગારો નથી માગતું એટલા માટે તે પ્રમાણમાં વધુ વખત ટકી રહે છે કૃત્રિમ સૌન્દર્યનો ઝળકાટ બહુ જ ઓછું આયુષ્ય લઈને જ આવે છે તમે મુંબઈના નામથી તો પરિચિત છો. મુંબઈનું નામ મોહમયી છે તે ભારતનાં સુંદરમાં સુંદર નગરોમાંનું એક ગણાય છે પણ તેની સુંદરતા સ્વાભાવિક છે કે બનાવટી? તમારે કહેવું પડશે કે આ સુંદરતામાં કૃત્રિમતા જણાય છે જંગલનું સૌન્દર્ય સહજ અને સ્વાભાવિક છે એટલા માટે તો રવિવારે તમારી મોટરગાડીઓ નાસિક અને પુના તરફ દોડતી હોય છે કે જેથી તમે ત્યાંની વનરાજીના કુદરતી સૌન્દર્યનો આનંદ લઈ શકો. એટલું તો નક્કી છે કે બનાવટી વસ્તુ માનવમનને વધારે વખત સુધી આકર્ષિત નથી રાખી શકતી. એટલે જ તે કુદરતી વસ્તુને શોધે છે

સૌન્દર્યની સાથે સહજતા એને સદ્ગુણ હોય તો તે સોનામાં સુગંધ બની જાય છે પણ તેમાં કૃત્રિમતા અને દુર્ગુણ ભળે તો તે આત્મઘાતક છે તો તમે સૌન્દર્યને પારખવાની દૃષ્ટિ કેળવો સૌન્દર્યનો સાચો પરીક્ષક કાળાધોળા રંગ ઉપર વિશ્વાસ રાખતો નથી તે ચામડીના રંગને નથી જોતો હૃદયના રંગને જુએ છે તે ઉપર ઉપરથી નહિ. ઊંડે ઊંડે સુધી જુએ છે માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે જોનાર, કાળાધોળા રંગમાં જ અટવાઈ જાય છે

પણ તે ભૂલી જાય છે કે કાળા કેશ, શિરની શોભા વધારે છે, આંખની કીકી પણ કાળી છે, છતા તે પસંદ છે કે નહિ ? શરીરનો કાળો વર્ણ પાપના ઉદયથી મળે છે અને ગૌર વર્ણ પુણ્યના ઉદયથી, એમ તમે માનો છો ? પણ એવી કોઈ વાત નથી કાળા વર્ણવાળા માનવીઓ પણ ઝળક્યા છે. જેમની પાસે પ્રબળ પુણ્યનો સંચય હતો, એવા તીર્થંકરો પણ કાળા વર્ણવાળા થયા છે

અર્હંત અરિષ્ટનેમિ શ્યામવર્ણના હતા, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ પણ શ્યામવર્ણના હતા અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડા રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ શ્યામવર્ણના છે શ્રી કૃષ્ણ પણ કાળા હતા છતા આખુ વ્રજ તેમના ઉપર મુગ્ધ હતુ તમે રૂપની જાળમા ન ફસાતા ગુણના પરીક્ષક બનો રૂપ સર્વત્ર અને સર્વને માટે પૂજ્ય બનશે એવુ કાંઈ નથી પણ ગુણો તો સર્વ જગાએ પૂજાશે કહ્યુ છે કે–"**गुणाः सर्वत्र पुज्यते।**"

પૈસાવાળો તો પોતાના સગા, સંબંધી કે કુટુંબ પરિવારમા પૂજાય છે, પણ ગુણવાન તો સર્વ જગાએ પૂજાયા છે હરિકેશી મુનિ ચાંડાળના કુળમા જન્મ્યા હતા અને તેમના રૂપને માટે કહ્યુ છે કે તેમના દેહનો રંગ કાળો મેશ જેવો હતો, શરીરની રચના પણ વિચિત્ર હતી. કોઈ જાતની પણ સુંદરતા નહોતી, છતા દેવતાઓ સુદ્ધા તેમની ઉપાસના કરતા હતા કારણ કે તેમની પાસે આત્માનુ સૌંદર્ય હતુ જો કદાચ તે મહામુનિ સદેહે અહીં આવી જાય તો, આપણા રૂપના ઉપાસકો તો દોડીને ભાગી જશે પણ હું તો તેમને શ્રદ્ધાસહિત વંદન કરીશ

કાળા રંગથી ડરવાનુ શુ છે ? કાળી રાતે જ તારાઓ ચમકે છે કાળાં અંધારામા જ રેડીયમનો ચળકાટ વધે છે સોનામાં ચળકાટ છે, તેનો રંગ પીળો છે, પણ ગરમીના દિવસોમા તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય, હોઠ સુકાઈ જતા હોય, તે વખતે કોઈ તમને સોનાની માટલીમાથી પાણી લાવીને આપે તો તમને ચીડ ચઢશે પણ જો કાળી માટીની માટલીમાથી પાણીનો એક ગ્લાસ મળશે તો તમારુ દિમાગ તર થઈ જશે તમે રૂપના નહિ, ગુણના ઉપાસક બનો આજના દિવસને રૂપ ચતુર્દશી કહેવાય છે અને આજે તમે રૂપની ઉપાસના પણ કદાચ કરશો અહીની તો મને ખબર નથી, પણ મધ્ય ભારતમા તો આજના દિવસે રૂપને શણગારવામા આવે છે શરીરને ચોળી–મસળીને ધૂવે છે, પછી નવા કપડા પહેરે છે પણ હુ તો કહુ છુ કે રૂપને શુ કરવા, ગુણને સજાવોને.

પુણ્યના પ્રભાવે જેને સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તે એ જુએ કે ક્યાંય

કુરૂપોનો કાળો રંગ તો માત્ર સ્વરૂપને વિકૃત નથી કરતો. તેમ જેને સૌંદર્ય સાથે સદ્ગુણો નથી મળ્યા તે અભાગી છે તો જેણે સૌંદર્યના ભાગે સદ્ગુણો ભર્યા છે તે ઓછા ભાગ્યશાળી નથી.

કાળો વર્ણ એવો ખરાબ નથી, જેવો તમે માની બેઠા છો. મને પૂછો તો હું તો કહીશ કે કાળા કરતાં ગોરાવર્ણે વધારે બુરાઈઓ પેદા કરી છે. ઈતિહાસનાં પાનાં ઉઘાડીને જુઓ કે ગોરવર્ણે કેવા અત્યાચારો કરાવ્યા છે. તેને માટે બે રાજ્યો સામસામે ટકરાયાં અને હજારો વીરો ઢળી પડ્યા. સંયુક્તાહરણની વાત શું તમે ભૂલી ગયા! એ ગોરા રંગે તો સીતાને સંકટમાં નાખી હતી અને એને જ માટે પદ્મિનીને સળગતી આગમાં ઝંપલાવવું પડ્યું હતું.

આ રૂપની જ્વાળામાં ભાઈઓનો ભ્રાતૃભાવ પણ સળગી ગયો. બે સગા ભાઈ જેમની વચમાં નિર્મળ પ્રેમની ધારા વહેતી હતી, એક રૂપની રેખા તેમની વચમાં આવી અને ભાઈના પ્રાણ લીધા. મણિરથ અને યુગબાહુની વાત તમે ભૂલી નહિ ગયા હો. દુનિયાના તમામ સંઘર્ષોના મૂળમાં ઊતરીને જોશો તો તમને જણાશે કે બધા ઝઘડાઓ માત્ર બે જ ચીજોને લઈને થયા છે: રૂપ અને રુપિયા. રુપિયાની પાછળ પાગલ બનેલાઓએ જુલમો ગુજાર્યા છે તો રૂપની પાછળ દીવાના બનેલાઓએ પણ કાંઈ કમ અત્યાચારો કર્યા નથી. સતીઓના જીવનની કથાઓ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે.

રૂપનો તરસ્યો માનવી સિંહથી પણ ભયંકર છે. સિંહ શિકારી સૌંદર્યને ખાઈ જાય છે પણ શીલને ખાતો નથી. પણ આ સૌમ્ય કહેવાતો માનવી તો સૌંદર્ય અને શીલ બન્નેને ખાઈ જાય છે. એટલે રુપિયાની તૃષ્ણાની સાથે સાથે તમે રૂપની તૃષ્ણા પર પણ નિયમન (Control) કરો.

સૌંદર્ય જ સર્વ કાંઈ છે એવું કાંઈ નથી. દુનિયામાં એવી વ્યક્તિઓ પણ પૂજાઈ છે જે આકારથી બેડોળ હતી પણ તેની પાસે અંતરનું સૌંદર્ય હતું. મહાકવિ કાલિદાસ, જેમનું સાહિત્ય ભારતને માટે ગૌરવ લેવા જેવી વસ્તુ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ પણ વિદેશોમાં પણ જેના સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા છે. આજે જેના નામ ઉપર મોટાં મોટાં સ્મારકો ઊભાં કરવામાં આવે છે તેની આ પ્રતિષ્ઠાનો આધાર ક્યાં સૌંદર્ય ઉપર છે? રૂપ તો એમનું એવું હતું કે તેમની પોતાની પત્ની વિદ્યોત્તમાએ જ તેમને નીચે પાડી દીધા

હતા છતા આજે તે ભારતીય સાહિત્યમા જીવત છે, તેનુ કારણ તેમનુ રૂપ નહિ, તેમની કાવ્યપ્રતિભા છે

કસ્તુરી પણ કાળી હોય છે પણ છતા કોઈએ તેને ખરાબ નથી કહી. તમે તો ઊચો ભાવ આપી તે ખરીદ કરો છો કોયલની પાસે કયુ સૌંદર્ય છે કે જે ભારતીય કવિઓની કાવ્યધારામા ચમકી ઊઠી છે? કવિઓના મનમા તેણે જે સ્થાન મેળવ્યુ છે તે તેના રૂપના જોરે નહિ, પણ પોતાના કંઠની મધુરતાને કારણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

આજ સુધીના ઇતિહાસમા એક પણ વ્યક્તિ રૂપના જોરે ઊચે ચઢી શકી નથી કારણ કે રૂપ એ કોઈ વિકાસ માટેનુ અનિવાર્ય સાધન નથી છતા શ્યામ વર્ણના માનવીઓની વાત તો સાંભળો

એક છોકરો રગે જરા શ્યામ હતો જ્યારે તે બીજા છોકરાઓ સાથે રમવા જતો, ત્યારે બધા તેને ના કહેતા કોઈ તેની સાથે રમવા તૈયાર થતુ નહોતુ ઉલટી બધા તેની મજાક ઉડાવતા અને તે પણ ખોવાઈ જતો આ અપમાનથી તેનુ દિલ રડી પડતુ તેને જોઈને બધાના મો ચઢી જતા

એક હબસી (Negro) એ કહ્યુ છે કે—હુ ખાઉ છુ, કમાઉ છુ, લઉ છુ, આપુ છુ, સાભળુ છુ, સભળાવુ છુ, કોઈને હુ મારુ છુ તો કોઈની બે ખાઈ પણ લઉ છુ મારે પણ આંખ, કાન, નાક બધુ છે. મારી સામેના બગલામા મુલતાની કુટુબ છે. પડોશની ઓફિસમા ગૌરવર્ણના લોકો છે જ્યારે હુ તેમની સામે જાઉ છુ ત્યારે તેમના નાકના ટેરવા ચઢી જાય છે કારણ કે હુ કાળો છુ, કાળાની બધા નફરત કરે છે પણ કાળી દ્રાક્ષ અને કાળા જાબુ તેમના ગળામા જલ્દીથી ઊતરી જાય છે કાળા મરીની તેમારે જરૂર પડે છે અને લખવા માટે કાળી શાહીનો ઉપયોગ થાય છે

કાળી વસ્તુઓ પ્રિય છે પણ કાળા માણસો પસદ નથી! એટલા માટે તો તેમનો ઉપહાસ કરવામા આવે છે

હા તો તે કાળા બાળકની બધા હાસી કરતા એક દિવસ એક ફુગ્ગા-વાળો રગબેરગી ફુગ્ગાઓ લઈ ફૂટપાથ ઉપર ઊભો હતો તેના હાથમાથી પીળા રગના ફુગ્ગાની દોરી તૂટી ગઈ અને તે આકાશમા ઊચે જવા લાગ્યો. છોકરાઓ તાળીઓ પાડતા હતા. પછી તેને લાલ રગના ફુગ્ગામા ગેસ ભર્યો અને તેને છોડ્યો તો તે પણ ઊડવા માડ્યો પછી કાળા રગનો ફુગ્ગો લઈ તેમા ગેસ ભર્યો, તો તે પણ ઊડવા માડ્યો બાજુમા ઊભેલા તે કાળા

છોકરાએ પૂછ્યું- શું આ કાળા રંગનો ફુગ્ગો પણ બીજા રંગના ફુગ્ગાઓ જેટલો જ ઊંચે પહોંચી જશે!

ફુગ્ગાવાળો હસીને કહે- કાળો હો કે પીળો હો, ઉપર જવાની શક્તિ તો રંગમાં નથી પણ એમાં છે જેમાં ગેસ ભરવામાં આવશે તે ઉપર ઊડી જશે."

હવે તમે સમજી ગયા હશો કે ઊંચા આવવા માટે રંગ કે રૂપની નહિ પણ સદ્ગુણોની આવશ્યકતા છે. જૈન દર્શન ઊંચે ચડવા માટે આત્માના વિકાસને મહત્ત્વ આપે છે શરીરના વિકાસને નહિ.

એક વખત ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું- પ્રભુ! ક્યા મહાત્માને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે! લાંબા શરીરવાળો જલદી મોક્ષમાં જઈ શકે કે ટૂંકા શરીરવાળો!

તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું- પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળો પણ મોક્ષમાં જઈ શકે છે અને બે હાથની કાયાવાળાને માટે પણ મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે."

આત્મકલ્યાણને માટે શરીરના કદની પણ અપેક્ષા નથી પછી રૂપ અને સૌંદર્ય તો દૂરની વાત છે. તે તો ગુણના પ્રમાણને પૂછે છે કે તમે ગુણોનો કેટલો વિકાસ સાધ્યો છે.

વાસ્તવમાં સદ્ગુણ જ સાચો શણગાર છે. તેના વિના તો માનવ મણિધર સાપના જેવો છે. એક સાપને કોઈ મણિધર અલંકારોથી શણગારી આવી લાવે અને તમારી પથારીમાં મૂકે તો તમે તેનું સ્વાગત કરશો? કે પછી ઊભા થઈને ભાગી જશો! સાપ ભલે મણિઓથી શણગારેલો હોય તો પણ કોઈ તેને પ્રેમ નહિ કરે. એ જ પ્રમાણે દુર્ગુણી માનવી ભલે સજ્જન હોય છતાં તેને કોઈ પ્રેમ નહિ કરી શકે.

સ્મરણ કરવા લાયક તો ગુણો છે કારણ કે તે કદી પણ નાશ પામતા નથી. રૂપ અમર નથી કારણ કે તેનો નાશ થાય છે. અર્જુન માળી હિંસકવૃત્તિનો માનવી હતો. તેણે સેંકડો માનવીઓના પ્રાણ લીધા હતા. જ્યારે તે પ્રભુ મહાવીરના શરણે પહોંચ્યો ત્યારે કેટલો પલટાઈ ગયો! તેણે ૯ ના અંકને એ ૮ નો પણ મન બદલાઈ ગયું તેણે કપડાં જ નહિ, વૃત્તિઓને પણ બદલી નાખી. હિંસકવૃત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ કારણ કે તે અર્જુન હતો એનું સ્થાન અહિંસા અને કરુણાએ લીધું અને તે કાયમને મા

તેની સાથે રહી શાંતિની ક્ષણોમાં અને અશાંતિની જ્વાળાઓમા પણ તેમણે તેનો સાથ ન છોડ્યો

ઇન્સાન મરે છે, પણ તેના સદ્ગુણો મરતા નથી, કારણ કે તે તેની સ્વભાવ-દશા છે. ઈમર્સન કહે છે-"કબરની માટીમા મારુ શરીર દફનાવાશે, મારા ગુણો નહિ" સદ્ગુણનુ મૃત્યુ સૌથી મોટુ મૃત્યુ છે જેનામાથી સદ્ગુણ મરી ગયા પછી તેનુ બીજુ મોત કયુ હશે! ફૂલમા જ્યા સુધી સુગંધ હશે ત્યા સુધી તે ગળામા શોભશે પરંતુ જે ઘડીએ તેની સૌરભ ખલાસ થઈ, પછી તેનુ સ્થાન પણ ક્યા હોય છે? મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાની પેટીમાં.

એક શિષ્યે આચાર્યને પૂછ્યું-"ગુરુદેવ! મનુષ્ય શું છે?" આચાર્યે જવાબ દીધો-"મનુષ્ય એ એક માટીનુ ઢેફુ છે ન જાણે ક્યા અને ક્યારે વિખરાઈ જાય કે તેનો પત્તો પણ નહિ લાગે," શિષ્યે પાછો પ્રશ્ન કર્યો-"તો પછી દુનિયા, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ અને ગાંધીને કેમ પૂજે છે? તે પણ માણસ જ હતા" આચાર્યે કહ્યુ-"તેઓ માનવ નહિ, મહામાનવ હતા તેમનામા એક સૌરભ હતી, જેણે તેઓને મનુષ્યના સ્તરમાથી ઉપાડી, દેવતાઓના અમરત્વમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓ એટલા ઊંચે ચઢ્યા કે દેવત્વ પણ નાનુ બની ગયુ અને મહામાનવની પંક્તિમા બેસી ગયા"

દુનિયા, કપડાની પૂજારી નથી, તે ગુણોની પૂજારી છે જો કપડાંની પૂજા જ તેને પ્રિય લાગતી હોત, તો નાટકના પાત્રો જે રામ અને કૃષ્ણનો પાઠ ભજવે છે, તે તેમને માટે વંદનીય બની જાત પણ જ્યા નાટક પુરુ થયુ કે કોઈ તેમને તે નામે પણ બોલાવતુ નથી પછી પૂજાની તો વાત જ ક્યા?

તમે કપડાનાં પૂજારી છો કે ગુણોના? જવાબ મળશે કે અમે ગુણના પૂજારી છીએ જીભે તો બરાબર બોલો છો પણ આચરણ શું કહે છે? સાધુનાં કપડા જોયા ત્યા નમી પડ્યા! કોઈ વખત એ પણ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કપડાં મુનિના છે, પણ આચાર મુનિના છે કે નહિ? બીજી તરફ બીલકુલ ભપકાબંધ કપડામા કોઈ તમારી પાસે આવે છે તો તુરત તેનું સ્વાગત કરવા તમે હાથ લબાવો છો એ કદી જોવાની ચેષ્ટા કરી કે કપડાં તો ઊજળા છે પણ આચરણ ઉજળું છે કે નહિ? એવુ કાંઈ નથી કે વસ્ત્રો જ સજ્જનતાની કસોટી છે

સ્વામી વિવેકાનંદ, જ્યારે અમેરિકા ગયા ત્યારે ભગવાં વસ્ત્રો, સાથે

સાહો હાથમાં દંડો અને ખભે ચાદર નાખીને સ્વામીજી શીકાગોની સડક પર ચાલ્યા જતા હતા તેમનો પહેરવેશ અમેરિકનોને વિચિત્ર લાગતો હતો. લોકો તેમનો ઉપહાસ પણ કરતા હતા. એક મહિલાએ પોતાની સાથેની વ્યક્તિને કહ્યું– જોયું ! કેવો અનોખો પોશાક છે ! સ્વામીજી આ વાત સાંભળી ગયા. તેમણે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો કે– આ દેશમાં તો કપડાં જ સજ્જનતાની કસોટી છે પણ જે દેશમાં હું રહું છું ત્યાં સજ્જનતાની કસોટી કપડાંથી નહિ પણ ચારિત્રથી થાય છે”

પણ આજે તો માનવી વિચારે છે કે પેટમાં ખાધું તે કોણે જોયું ? કપડાં તો સારાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી ઈજ્જત વધે છે સાચી કે ચારિત્રની કસોટી કપડાં છે પણ રાવણને કેટલી ઈજ્જત મળી ? શું તેની પાસે કપડાં નહોતાં ? કપડાં શું રાજાશાહી પોશાક તેના શરીર પર રહેતો હતો. અને ગળામાં મોતીઓના હાર પણ હતા છતાં તેને કેટલી ઈજ્જત મળી ? ઈજ્જત કપડાંથી નહિ, ચારિત્રથી વધે છે

ધન સત્તા અને વિદ્યામાં પણ આકર્ષણ છે દુનિયા તેનો આદર પણ કરે છે પણ તે કામની નથી. ધનવાનનો આદર તેઓ કરશે, જેઓ તેની પાસેથી કંઈક લાભ ઉઠાવવો છે સત્તાધીશોનાં સ્વાગત પણ કંઈક ભય અને કંઈક સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને કરવામાં આવે છે વિદ્વાન સન્માન પણ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી તેની સાથે વિનય વસેલો છે પણ સદ્ગુણનું સન્માન સર્વત્ર થાય છે તેમાં નથી હોતી સ્વાર્થની ભાવના કે નથી હોતી ભયની ભાવના. સદ્ગુણી પુરુષોને દુનિયા ખરા હૃદયથી ચાહે છે જ્યારે બીજાઓને ભય અગર અપેક્ષાને કારણે

સ્વામીજી જેલમાં ગયા હતા અને માનસિક દુઃખ પણ ગયો હતો. પણ ત્રીપીછાના જેલ જવાના સમાચાર સાંભળતાં જ જનતામાં એક તોફાન મચી ગયું. જ્યારે માનસિંહને જેલમાં લઈ ગયા તે કોઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો. આ સદ્ગુણની પૂજાની જ વાત છે સંપત્તિથી પણ સદ્ગુણની પ્રતિષ્ઠા મહાન છે.

તમારે રૂપ, સત્તા અને સૌંદર્ય બધું જોઈએ છે પણ શું કદી વિચાર કર્યો કે જ્યાં સુધી સદાચાર ન આવે, ત્યાં સુધી મારે સત્તા નથી જોઈતી હૃદયમાં ઉદારતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે સંપત્તિ નથી જોઈતી જ્યાં સુધી હૃદયમાં સહનશીલતા ઉપશાંતતા અને ક્ષમાશીલતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે બળ નથી જોઈતું તેમ જ જ્યાં સુધી આંખોમાં સંયમ ન આવે,

ત્યા સુધી સૌંદર્ય પણ મારે ન જોઈએ એ પણ કદી નક્કી કર્યુ છે કે કદાચ આ બધી યોગ્યતા આવ્યા વિના, આ બધા પદાર્થો મને મળશે, તો પણ મને આનંદ નહિ થાય?

બળમા સત્તાનો અહંકાર, માન અને વિજિગિષા (વિજયેચ્છા) છુપાયેલ છે. જ્યારે ગુણમા, સેવા, દયા, દાક્ષિણ્ય અને સૌજન્ય, છુપાયેલા છે એક વિચારકે ઠીક જ કહ્યુ છે કે રૂપને શુ જુઓ છો? શીલને જુઓ કારણ કે સારા કુળમા, ખરાબ માણસો પણ નીકળે છે અધ્યયનને નહિ, પ્રતિભાને જુઓ એમ એ સુધી ભણેલાઓ બે શબ્દો પણ બોલી શકતા નથી, જ્યારે સાધારણ ભણેલો માણસ મેદાન મારી જાય છે મતલબ કે અધ્યયન કરતા પ્રતિભા વધારે કિંમતી છે તપને નહિ, સહનશીલતાને જુઓ મહિનાઓ સુધી તપ કર્યુ. તપ કરીને કાયા દુર્બળ બની ગઈ પણ કષાય દુર્બળ થયા કે નહિ તે જોવાનુ છે તે સિવાય આજે તો મોટે ભાગે તપોગુણ અને તમોગુણ બન્ને સાથે જ જોવા મળે છે

ઘણા લોકો કહે કે તપની સાથે તેજ તો આવે જ છે. તેજ તો આવશે જ કારણ કે તપ જાતે જ એક તેજ છે પણ એ તેજ સાત્ત્વિક હશે કે તામસિક? તામસિક તેજ તો તપનુ દપણુ છે, તપના સત્ત્વને ખાઈ જનારુ છે તપને નહિ, પણ તેની સહનશીલતાને જુઓ, કે તપની સાથે સમતા કેટલે અંશે આવી છે સાથે સાથે એક વાત બીજી પણ કહી દઉ ભાષણને નહિ, આચરણને જુઓ. ક્ષમા ઉપર કલાકો સુધી પ્રવચન કર્યુ, પણ જરા કાંઈ ઇચ્છાથી વિરૂદ્ધ થયુ કે આંખો લાલ થઈ ગઈ, સેવા ઉપર લાબુ લચ ભાષણ આપી દીધુ પણ જ્યા સેવા સક્રિય રીતે કરવાની વાત આવી કે અગીયારા ગણી ગયા આ શુ કામનુ? એ ભાષણ શા કામનુ કે જેના ઉપર વક્તાને જ વિશ્વાસ નથી? આ પોપટીયુ રટણ નહિ તો બીજુ શુ?

અત આપ સૌંદર્યના નહિ, સદ્ગુણના ઉપાસક બનો સદ્ગુણ, એવુ અત્તર છે કે જે તમારી પાસે હશે તો તમને તો સુવાસિત કરશે જ, પણ તમારી આસપાસના બીજાઓને પણ તે સૌરભ આપશે

તા ૩૦-૧૦-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૫ કર્તવ્ય-પાલન

આજનું પ્રવચન કર્તવ્ય-પાલન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનમાં તેજ વ્યક્તિ સફળતાને વરે છે કે જેણે પોતાના કર્તવ્યને પીછાણ્યું છે. આ યુગનો માનવી પક્ષીની માફક આકાશમાં ઊડવા શીખ્યો છે. માછલીની જેમ પાણીમાં તરતાં શીખ્યો છે અને સર્પની જેમ પૃથ્વી પર દોડતાં શીખ્યો છે. એરોપ્લેન (વિમાન) પનડુબ્બી અને (ટ્રેન) વડે એણે જળ, થલ અને નભને માપી લીધાં છે.

વિજ્ઞાને માનવને આકાશમાં ઊડવાની કળા શીખવી છે પણ એ વિજ્ઞાને આ પૃથ્વી ઉપર માનવને જીવન જીવવાની કળા શીખવી છે ખરી કે નહીં? માનવીએ દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પરન્તુ એ પોતાની નિકટની વસ્તુઓને ભૂલી ગયો છે. એક વિદ્યાર્થી સામે નકશો ધરો અને પૂછો કે એમાં હિમાલય ક્યાં છે? વિદ્યાર્થી આંગળી ઉપાડી ઝટ બતાવશે કે આ રહ્યો હિમાલય. તમે એને ગંગા સિંધુ નદી માટે પૂછશો તો તે પણ બતાવશે. પણ જો એને પૂછશો કે તારા શિક્ષકનું ઘર ક્યાં છે તો એ આસપાસ જોવા લાગશે. અર્થાત્ હિમાલયને ગંગા બતાવનાર વિદ્યાર્થી પોતાના શિક્ષકનું ઘર બતાવી શકશે નહીં. શિક્ષકનું ઘર નજીક છે કે હિમાલય? પણ આજના માનવીએ દૂરની વસ્તુ જોઈ છે નજીકની નહીં.

ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીને પૂછશો કે સિકંદર ક્યારે મૃત્યુ પામ્યો? તો એ તમને તારીખ અને વર્ષ પણ બતાવશે પણ તમે એને પૂછશો કે તારા દાદા ક્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો એ નહીં બતાવી શકે. એના દાદાને મર્યા વધુ સમય થયો કે સિકંદરને? આપણે દૂરસ્થિત વસ્તુને જોઈએ છીએ પણ આપણી જ નજીકની વસ્તુને ભૂલતાં જઈએ છીએ.

આજનો મનુષ્ય બધુ શીખ્યો છે પણ કર્તવ્ય-ફરજ-ને ભૂલ્યો છે. શુ હુ કર્તવ્યને પત્નીની ઉપમા આપી શકુ છુ ? પત્ની છાયાની જેમ પતિનુ અનુસરણ કરે છે સીતા રામની સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી જગલમા ભટકી, જો કે વનવાસ તો રામને મળ્યો હતો, સીતાને નહી. પરતુ એણે દુખના દિવસોમા પણ પતિનો સગાથ ન છોડયો એમ કર્તવ્ય પણ પત્નીની જેમ માનવની પરિચર્યા કરે છે પરન્તુ આજનો યુગ છુટાછેડાનો છે પતિ-પત્નીને પરસ્પર ન બન્યુ તો છૂટાછેડા લઈ શકે છે પતિ-પત્નીને તજી શકે છે પણ શું કર્તવ્યને તજી આપણે જીવી શકીએ ખરા ? ના, એ કદી સભવ નથી કર્તવ્યની તુલના એક જ પ્રાણી સાથે કરી શકાય અને તે છે માતા. માતાનો સ્નેહ અને પ્યાર કદી શુષ્ક ન બની શકે અને આ સબધ પણ અભેદ્ય છે માતાને પુત્ર વચ્ચે જો ભયકર ઝઘડો થાય અને પુત્ર માતાને મારી નાખવાના સકલ્પ પર આવી જાય ત્યારે પણ એને જો એની માતા અગે પૂછવામા આવે તો એ માતાને માતા જ બતાવશે એમ કર્તવ્યનો સબધ મા-વત્ પવિત્ર છે માતાની જેમ એમા રક્ષણની સ્નેહભરી સદ્કામના છે તેમ માતાની જેમ એના સબધમા સ્થાયીપણુ પણ છે! એટલે કર્તવ્યને આપણે છોડી શકીએ નહી એના વિના આપણે જીવી શકીએ નહી જીવનની ચમક-દમક તો એમા જ વસેલી છે

રામ નથી રામાયણમા, કૃષ્ણ નથી ગીતામા અને ભગવાન મહાવીર નથી ભગવતી સૂત્રમા, આ મહાપુરુષો તો વસે છે પોતપોતાના કર્તવ્યની સીમારેખમા એમને મહાપૌરુષના ગૌરવદાયી ચળકતા શિખરે આરુઢ કરાવનાર તો તેમનુ 'કર્તવ્ય' જ છે ફરજ-કર્તવ્યને બજાવતી વ્યક્તિના જીવનમા એ તેજ વહેતુ હોય છે કે જે વિશ્વના ઇતિહાસને બદલી શકે છે

ભારતીય એક કહેવત છે **'साँप किसका बाप और अग्नि किसकी मा"** અગ્નિ કોઈની માતા થતી નથી એક બાળક જો એનો સ્પર્શ કરશે તો એ પણ દાઝશે અને વૃદ્ધ અડશે તો એને પણ એ અગ્નિ દઝાડશે જ તેમ પવિત્ર વિચારધારી માનવી પણ જો એને સ્પર્શ કરશે, તો એ પણ દાઝશે જ પરતુ ભારતીય સાહિત્ય કહે છે કે, આ નિયમમા પણ એક અપવાદ છે રામાયણના પાના ઉથલાવો ત્યા તમને અગ્નિ પણ માતા થતી જોવા મળશે સતી સાધ્વી સીતા માટે અગ્નિની જ્વાલા પણ પાણી બની જાય છે જે કર્તવ્યની જીવિત મૂર્તિ છે એમને માટે અગ્નિ પણ પાણી બની શકે છે અને સાપ પણ બાપ બની શકે છે.

જે વ્યક્તિને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન નથી એ મનુષ્ય સમાજમાં રહેવા છતાં પશુ સમાન છે અને જે પશુએ કર્તવ્યને જાણી લીધું છે તે પશુ સમાજમાં રહેતો હોવા છતાં માનવ સમાન છે જટાયુ પક્ષી હોવા છતાં પણ રામાયણનાં પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયો. કારણ કે એણે એક નારીના રક્ષણ કાજે પોતાના પ્રાણો અર્પણ કરી દીધા હતા. એક રાક્ષસના હાથે પડેલી સતીને બચાવવા સારુ એ લડ્યો. એ રાક્ષસી શક્તિ સામે તે નિઃશસ્ત્ર વૃદ્ધ એક પક્ષી હતો પણ કર્તવ્યની પ્રેરણા એનામાં જોશ પૂરી રહી હતી. રાવણના હાથે એ મરાયો. સ્થૂળ દૃષ્ટિમાં તો એ મરાયો પણ જીવનના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં એ સર્વદા માટે અમર જ રહેશે. એટલે જેણે કર્તવ્યને ઓળખ્યું છે તે પશુ-જગતમાં રહેવા છતાં પશુતાથી ઉપર ઊઠ્યો છે અને જેણે માનવ-જીવનમાં કર્તવ્યના દર્શન કર્યા છે તે મહા-માનવ છે

વિશાળ-કાય ગ્રંથોને વાંચીને પણ જેણે કર્તવ્યનો પાઠ વાંચ્યો નથી તે જાગતા છતાં સૂતેલો છે પગ હોવા છતાં પંગુ છે કાન હોવા છતાં બહેરો છે આંખો હોવા છતાં સુરદાસ છે

હવે આપણે વિચારીએ, કર્તવ્ય શું છે? આમ તો કર્તવ્યની સેંકડો વ્યાખ્યાઓ છે માનવીનું પ્રત્યેક ઉચિત-સારુ-કાર્ય કર્તવ્યની અંદર આવી જાય છે પણ એ પરિભાષાઓમાં કર્તવ્યનું સાચું રૂપ શોધવું મુશ્કેલ છે. એક નાની એવી પરિભાષામાં સરળતાના એક કવિએ બતાવી છે

"आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्" ॥

જે વસ્તુ આપણા મનને માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજાઓ માટે પણ આપણે વ્યવહારમાં ન લાવીએ. આ છે કર્તવ્યની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ અંગે આપણે જરા વિસ્તારપૂર્વક વિચારીએ. કર્તવ્ય તે છે કે આપણે બીજાઓ સાથે તેવો જ વ્યવહાર કરીએ જેવો કે આપણે બીજાની પાસેથી અપેક્ષા રાખીએ છીએ. બીજાઓ પાસેથી જો આપણે સરળ-સત્ય વ્યવહારની આશા રાખીએ છીએ તો ત્યારે આપણી પણ એ ફરજ છે કે આપણે પણ તેવો જ નિષ્કપટ વ્યવહાર તેમની જોડે રાખીએ. કારણ કે જે તમારા માટે અનિષ્ટ છે તે બીજાઓ માટે પણ અનિષ્ટ છે તમે જો કડુ-ખારુ પાણી પી શકતા નથી તેમ બીજો પણ નહીં પી શકે કોઈ આપણને ગાળા ગલોચ કરે તો એ આપણને ખરી લાગે છે તેમ ગાળી-ગલોચ બીજાને મીઠી કેમ લાગે?

કર્તવ્યની સીધી-સાદી વ્યાખ્યા એ છે કે જે વસ્તુ તમને ખરાબ જણાય છે તેનો બીજાને માટે પ્રયોગ ન કરો કારણ કે જેમ તમારા આત્મામા જ્યોતિ ચળકી રહી છે તેમ દરેક માનવીમા તેવી જ આત્મ-જ્યોતિ ચળકી રહી છે જીવનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે માનવ કર્તવ્ય-ફરજનું જ્ઞાન મેળવે કર્તવ્યની મૂર્તિઓ તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્ત રહે છે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ કોઈ પણ ક્ષેત્રમા કામ કરવા જાય તો દુનિયાની કોઈ તાકાત એનો વિરોધ નહી કરે સૂર્ય અથવા ચદ્રનો કોઈએ વિરોધ કર્યો છે વારુ ? નહી. કારણ એ અવિરામ ગતિએ પોતાના કર્તવ્ય-પાલનમા નિમગ્ન છે. તેવી જ રીતે પૃથ્વી, વાયુ, જલ અને અગ્નિ બધા પોતપોતાની ફરજમા રત છે. માટે જ તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણે એમનુ સ્વાગત થાય છે

જેઓ કર્તવ્ય-વિમુખ બન્યા છે, જેમણે કર્તવ્યને જોયો-જાણ્યો નથી અથવા જોયા-જાણ્યા છતા એના પરિપાલન વખતે ભાગેડુ વૃત્તિ અપનાવી છે, એવી વ્યક્તિઓના ચિહ્ન પણ તમને ક્યાય શોધ્યો નહી જડે પછી ભલેને તમે હાથમા ફાનસ લઈ દુનિયાનો ખૂણે-ખૂણો શોધી કાઢો રાવણ પાસે વિશાળ વૈભવ હતો લાબુ-પહોળુ સામ્રાજ્ય હતુ સ્વર્ણમયી નગરી લકા પર એનુ રાજ હતુ પણ આજે જો તમે એના વૈભવની નિશાનીઓ ખોળવા જશો તો તમને શુ મળશે ? અરે, એની સોનાની લકા તો એની આખોની સામે જ રાખ બની ગઈ હતી. પણ એના ઈતિહાસની કાળી રેખાઓ આજે પણ ધોવાઈ શકી નથી હજારો વર્ષ વીત્યા પણ જનસમુદાયના મનની ઘૃણા સમાપ્ત થઈ નથી

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉ ? સભ્યતાનો એક નિયમ છે કે બે વ્યક્તિઓની લડાઈમા ત્રીજાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ અને કેટલીક વખતે તમે પણ કહેતા હો છો કે બીજાઓની ખટપટમા-લડાઈમા આપણે શા માટે વચ્ચે પડવુ ! વાત તો ઠીક છે તો પછી રામ ને રાવણની લડાઈમા તમે શા માટે પડો છો ? રાવણ રામની સીતાને હરી ગયો તેમા તમારુ તો કાઇ નુકસાન થયુ નથી, તો પછી તમારે મન એના પ્રતિ આટલો બધો આક્રોશ અને તિરસ્કાર શા માટે છે ? શા માટે દર વર્ષે રાવણનુ પૂતળુ બનાવી જલાવો છો ? કહેવુ પડશે કે એ રાવણની નહી પણ કર્તવ્ય-વિમુખતાની લડાઈ છે. જેણે પોતાના કર્તવ્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે અને જે દુરાચારને પથે અગ્રેસર થયો છે તેના પ્રત્યે, તેના નામ પ્રત્યે જનતામા યુગ-યુગ સુધી તિરસ્કાર જ રહે છે

કર્તવ્ય-પાલનમાં મનોબળ

કર્તવ્ય પાલન માટે સુદૃઢ મનોબળની જરૂર છે ઘણી વ્યક્તિઓ પોતાના કર્તવ્યને જાણે છે પરંતુ કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર જ્યારે સામે આવે છે અને કસોટીનો વખત હોય છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્ય-મેદાનમાંથી નાસી છૂટે છે ભારતીય પૌરાણિક યુગનો એ ચમકતો તારો હરિશ્ચંદ્ર કર્તવ્યની સજીવ મૂર્તિ છે. ફરજના રક્ષણ કાજે એણે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો પત્ની તારાને તજી અને ફૂલસમા નાનકડા બાળકને પણ તજ્યો. એક દિ એવો પણ સમય આવે છે કે જ્યારે હરિશ્ચંદ્રને કર્તવ્ય-કસોટી પર ચઢવું પડે છે

કિશોર રોહિત ઉદ્યાનમાં ફૂલ ચૂંટવા જાય છે અને કાળો નાગ એ નાના બાળના પગને આંગળે ડસે છે એના બાળ-સાથીઓ દોડી જઈ એની માત તારાને આ ખબર પહોંચાડે છે પુત્ર-વિયોગના સમાચાર તારા માટે વજ્રઘાત બને છે એ ઉદ્યાનમાં આવે છે રોહિતના શબને જોઈ માતાનું હૃદય ફાટી ઊઠે છે આંખોમાંથી ચોધાર પાણી વહી રહ્યાં તો હૃદય હજાર ધારાઓમાં રડ્યું પણ એ શબને ઢાંકવા માટે કફનનો એક ટુકડો પણ એની પાસે નહોતો આખી સાડીના ટુકડામાં પોતાના બાળને લઈ સ્મશાને જાય છે. ત્યાં શબની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા માટે જ્યાં લાકડાં ભેગા કરવા જાય છે કે પડકાર્યો આવી કોઈએ એને રોકી. પહેલાં અહીંનો વેરો ચૂકવવો પડશે પછી જ અગ્નિસંસ્કાર ક્રિયા કરી શકશે તારાએ એક ક્ષણ સામે જોયું મધ્ય રાતના ઘનઘોર અંધકારમાં એક પુરુષ સામે ઊભો હતો. કરુણ સ્વરમાં એણે જવાબ વાળ્યો તમારી પાસે એક માતાનું હૃદય હોત તો તમને મારી હૃદય-વ્યથાનો અનુભવ થાત મારા કાળજાનો આ ટુકડો જમીન પર પડ્યો છે એના શબને ઢાંકવા સારુ પૂરું કફન પણ નથી પણ એક દા'ડે એના પણ ભાગ્ય ચમકતાં હતાં. રાજમહેલમાં જ રમ્યો, સોનાના પારણિયે ઝૂલ્યો કે જ્યારે એના પિતાનું ભાગ્ય સૂર્યની જેમ ચમકતું હતું પણ કોને ખબર હતી કે આ સૂર્ય-કુળના રાજકુમારને કફનનો ટુકડો પણ આજે નસીબમાં નહીં હોય!" સામે ઊભેલ વ્યક્તિએ પૂછ્યું

બહેન! તારું નામ તારા છે!

અને તમે સૂર્યવંશના સમ્રાટ હરિશ્ચંદ્ર! તારાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો અને તે જ વખતે વીજળી આકાશમાં ચમકી. બંનેએ એકબીજાને જોયા વર્ષોથી વિખૂટા પડેલા બે આત્મા મળ્યા પણ કેવી કરુણ ઘડીએ!

સામે પુત્રનુ મડદુ જોયુ ત્યાં તો હરિશ્ચંદ્રનુ દિલ દ્રવી ગયુ. ગળતા અવાજે એ બોલ્યો. "દેવી મારુ હૃદય તૂટતુ જાય છે પણ કર્તવ્ય મારા સામે છે હુ મારા અધિકારની વસ્તુને છોડી શકુ, પણ આ મારા સ્વામીના અધિકારનો પ્રશ્ન છે. એને હુ છોડી શકતો નથી."

આ છે સુદૃઢ મનોબળ, જેના વડે વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમા પણ હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ફરજને ભૂલી શક્યો નહિ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ અન્ય ક્ષણોમા કુસુમની જેમ કોમળ હોય છે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે કર્તવ્યનુ મૂલ્ય હોય છે, પ્રાણોનુ નહી. એક વખતે થોડાક વહાણો આટલાંટિક મહાસાગર ઓળગી રહ્યા હતા જ્યારે બરમદા દ્વીપની સમીપે પહોચ્યા ત્યા સમુદ્રમાં તોફાન ચડી આવ્યુ. એમાનુ એક વહાણ ડૂબવા લાગ્યુ. એટલે રક્ષણ માટે નાની આગબોટો પણ આવી ગઈ પરંતુ આગબોટો ઓછી હતી અને યાત્રીઓ વધુ હતા વહાણના રૂપ કાર્યકર્તાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યા સુધી યાત્રીઓના પ્રાણોનુ રક્ષણ ન થાય ત્યા સુધી અમે આગબોટમા નહી બેસીએ

કર્તવ્યમા પણ એક આનંદ છે પરંતુ એ આનંદનો અનુભવ તો કર્તવ્ય-પાલન કરનાર જ લઈ શકે છે એક મજૂર બાર આનાનુ કામ કરીને સુખની નિદ્રા લઈ શકે છે એક વૈદ અથવા ડૉક્ટરની પાસે જ્યારે રોગી જાય છે અને એ ઔષધિ વડે એની ચિકિત્સા કરે છે. અને રોગીને સ્વાસ્થ્ય લાભ મળતો જુએ છે ત્યારે એના-ડૉક્ટરના મનને એક જાતનો આનંદ મળે છે એક આચાર્યનો શિષ્ય જ્યારે વિદ્યામા પારગત બને છે ત્યારે એ આચાર્યનુ મન પ્રફુલ્લિત બને છે પાણીમા ડુબતાને બચાવી લઈને તરવૈયો પોતાને ધન્ય માને છે આ આનંદ બહાર શોધ્યો જડશે નહી કારણ કે કર્તવ્યની પરિનિષ્ઠામા જ એ રહેલો છે જીવનની સફળતા ફરજ બજાવવામા જ રહેલી છે એક કવિએ કહ્યુ પણ છે કે -

सफल उन्हीं का जीवन है, जो निज कर्त्तव्य निभाते है ।
वैसे तो पशु-सम जीकर के, लाखों नर मर जाते है ॥

જીવનની સુરભિ-સુગંધ કર્તવ્ય-પાલનમા છે કર્તવ્ય-વિહીન જિન્દગી તો પશુ-જિન્દગી છે, કે જેની ચારેય બાજુ મડદાલ નિરાશા છવાઈ રહે છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ મહેકતા ગુલાબ કાટાથી ભરેલી ડાળ પર પણ મલકતો હોય છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ માનવી કષ્ટમય કાટામાં પણ પોતાની મલક છોડતો નથી ગુલાબ ખીલે છે નિર્જન વનમા એ મહેકે છે એને એવી અપેક્ષા

નથી હોતી કે એની સુગંધ-પુષ્પનો આનંદ કોઈ લઈ રહ્યું છે કે નહીં કોઈ એની સ્તુતિનાં ગીતો લખી રહ્યું છે કે કેમ? તેમ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ વ્યક્તિ એકાન્તમાં પણ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન તેવી જ દઢતા ને મક્કમતાથી કરતી હોય છે જેવી કે હજારો માનવીઓ વચ્ચે એ કરતી હોય છે. એને એની ચિંતા નથી કે સ્તુતિ-પ્રશંસાની પુષ્પમાળા એના ગળે પડે કે નિંદાના કાદવ કીચડ એને ઝીલવા પડે.

જે દેશની દરેક વ્યક્તિ પોત-પોતાના કર્તવ્યનું ધ્યાન રાખે છે અને એનું યથાર્થ જ પરિપાલન કરે છે તો એ દેશ દરેક બાબતમાં આગળ છે, એની તમે કલ્પના પણ નહીં કરી શકો. તમે કોઈ પણ સ્થાને રહો કોઈ હોદ્દા-પદ પર રહો, તમે ઓફિસર બનો અથવા મિનિસ્ટર-પ્રધાન બનો, ઊંચામાં ઊંચી ખુરશીએ તમે બેસો પણ તમે પોતાને તો ન જ ભૂલો. તમારી કર્તવ્ય-નિષ્ઠા ધ્રુવ-તારાની જેમ તમારો પથનિર્દેશ કરતી રહેશે.

નાગરિક એ પોતાના નાગરિકતાના કર્તવ્યોને બરાબર જાણી લે અને પોતાની મર્યાદાનું ધ્યાન રાખવી લે તો હું માનું છું કે નગરની ઘણી-ખરી અસુવિધાઓ એક દિવસમાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે. એક વેપારી છે તો એણે વેપારમાં પોતાના કર્તવ્યને યાદ રાખવું જોઈએ. ગ્રાહક પ્રત્યે ઈમાનદારીને ભૂલી ગુમાસ્તી ન જોઈએ. નાણાંના વજનમાં ગ્રાહકને છેતરવા ન કરવું જોઈએ. એનું ફળ તેઓ જરૂર આવશે પણ એના મૂળને તો ન જ ઉખેડે. વેપારીએ એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે ગ્રાહકના એના મનનો વિશ્વાસ ઊઠી ન જાય. સાથે જ એ વિશ્વાસને લીધે વેપારીએ એનો અનુચિત અયોગ્ય લાભ પણ ન લેવો જોઈએ.

વસ્તુના ઉચિત-યોગ્ય વિનિમય (લેવડ-દેવડ) ની જવાબદારી વેપારી વર્ગ ઉપર છે. સાથે જ એના પર પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય આરોગ્યની જવાબદારી પણ આવી જાય છે. વસ્તુના વિનિમય વખતે વેપારીના મગજમાં લોભવૃત્તિ પ્રવેશી જાય અને ખાદ્ય પદાર્થોમાં અનુચિત મિલાવટ-ભેળસેળ કરે છે અને અખાદ્ય વસ્તુઓને સારા-સુંદર લેબલો લગાવી વેચે છે તો સમજવું જોઈએ કે એણે પોતાનો વ્યાપારિક કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી અને પરિણામ એ આવશે કે નકલી વસ્તુ જનતાના પેટમાં જશે અને સ્વાસ્થ્ય-ધન નષ્ટ થશે. આ એક જાતની હિંસા છે. અહિંસાના ઉપાસક આ હિંસા ચલાવી પણ કેમ શકે?

એક વ્યક્તિ ડૉક્ટરના પદે છે રોગી પ્રત્યે ઈમાનદાર રહેવુ એ એનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે કોના ચક્કરમા-લોભમા જો એ રોગને લબાવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, એ રોગી સાથે અન્યાય કરી રહ્યો છે કોઈ વકીલ હોય તો એનાં પણ કર્તવ્યો છે અસત્યના પક્ષની પુષ્ટિ ન કરે, કાયદાની ગૂચ-વણોમા એ ન્યાયને અટપટાવે નહો ન્યાયના રક્ષણની જવાબદારી વકીલો ઉપર છે પરન્તુ ચાદીના ચમકારામાં એના હાથે ન્યાયની હત્યા જ વધુ થતી હોય છે પણ એણે એની જવાબદારીમાંથી દૂર નાસી જવુ ન જોઈએ

એક મત્રી અને નેતા પ્રજા-હિતને દષ્ટિમા રાખી દેશની પ્રગતિ સાધે કારણ કે પ્રજાએ દેશનુ ભાગ્ય-ઘડતર એમના હાથોમા સોપ્યુ છે નેતા જો પાછો પડે છે તો સારોય દેશ પાછો પડશે માટે એના ઉપર ઘણી જવા-બદારીઓ છે સાવધાની સાથે એને નભાવીને ચાલવુ પડશે એણે ઘર ભર-વાની નીતિથી દૂર રહેવુ જોઈએ પોતાના હિતને કોટિ-કોટિ પ્રજાના હિતમાં મેળવીને જ અગ્રગામી બનવુ પડશે અને ત્યારે જ એ પોતાના કર્તવ્યનુ ઠીક-ઠીક પાલન કરી શકશે

કોઈ જો માલિક હોય તો એણે પોતાના આશરા હેઠળ રહેનારાઓના હિતની પૂરેપૂરી સભાળ અને સરક્ષણ રાખવુ જોઈએ વિનિમયના ક્ષેત્રમા ઈમાનદારીની નીતિ અપનાવશે તો જ એ પોતાની ફરજ બજાવી શકશે

હવે આપણે પારિવારિક કર્તવ્ય અગે વિચાર કરીએ એક પરિવારમા માતા હોય છે, પિતા પણ હોય છે અને પુત્ર પણ હોય છે જ્યારે પુત્રના લગ્ન થાય છે ત્યારે પત્ની રૂપે એક નારી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે માતા સાસુ બને છે

પરિવારના પ્રત્યેક સભ્ય પાછળ કઈક કર્તવ્યો રહેલા છે પરિવારનો દરેક સદસ્ય જો પોતપોતાના કર્તવ્યનુ બરાબર પાલન કરે તો એ પરિવારમા કદી અશાતિની ચિનગારી ફૂટતી નથી એ ઘરમા કદી કલહ પ્રવેશ નહીં કરી શકે પ્રત્યેક કર્તવ્યનિષ્ઠ પરિવારમા પ્રેમની ગગા વહે છે

હવે આપણે પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યના શા શા કર્તવ્યો છે તે અગે વિસ્તારથી વિચારીએ એક પરિવારના સદસ્યોમા પહેલુ સ્થાન આવે છે માતાનુ "એક શિક્ષિત માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે" કારણ કે બાળક સૌથી વધુ અનુકરણ માતાના જીવનનુ કરે છે માતાના જીવનમા જો ઉદારતા હશે તો એ સસ્કાર પુત્રના જીવનમા પણ જરૂર ઊતરશે જ માતામા

જો કૃપણતા હશે તો બાળક પણ વિશેષરૂપે લોભી જ નીકળશે. માતાનું એ કર્તવ્ય છે કે બાળકને વીર બનાવે. એનામાં ઉદારતાના સંસ્કારો સીંચે. પુત્રને કાયર બનાવનાર માતા પોતાના બાળકનું સૌથી મોટું અહિત કરે છે.

માતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મદાલસાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પુત્રોમાં વૈરાગ્યના એ સંસ્કારો સીંચ્યા કે મોટા થતા છએ પુત્રો વિરક્ત તત્ત્વવેત્તા સંત બન્યા. આજની માતાઓ પોતાના પુત્રને સંત ન બનાવે તે તેની કશી ચિંતા નથી પણ ઓછામાં ઓછું એને વિશાળદિલી માનવ તો જરૂર બનાવે.

પરિવારમાં પિતાનું સ્થાન પણ સર્વોપરિ છે એ પરિવારનો વડો મુખી છે પુત્રની કેળવણીનો ભાર ને જવાબદારી એના પર જ છે. પૈસા બચાવવાના વિચારથી જો એ પુત્રને કેળવણીથી વંચિત રાખે છે તો એ કર્તવ્ય-પાલક કહી શકાય નહીં પિતાનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના પુત્રને વિદ્વાનોની પહેલી હરોળમાં બેસવા લાયક બનાવે. પિતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મેખિકનો દાખલો લ્યો કે જેણે પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખ્યું પોતાના નાના પુત્રના મગજનું ઝેર ચૂસી ફૂંકી નાખ્યું માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને મનોરંજનનું સાધન ન માને. અને ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે કે જ્યારે માતા-પિતા મનોરંજન ખાતર પોતાના માસૂમ નાનાં બાળકોને લગ્નની વાત પૂછ્યા કરે છે બાળક જ્યારે પોતાની તોતડી ભાષામાં કંઈક બોલી નાખે છે ત્યારે મા ને બાપ બન્ને હસી પડે છે પરંતુ આ બે ઘડીની હસી બાળકના ભવિષ્યના પાયાને પણ નબળો બનાવી દે છે

પરિવારના સંબંધોમાં પતિ અને પત્નીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે એમનાં પણ કંઈક કર્તવ્યો છે પત્ની ફક્ત ઘરમાં રોટલા ઘડવા સારુ જ આવી નથી. એ ઘરની સ્વામિની છે ઘરની આબરૂ રાખવી એના હાથમાં છે. ઘરને સ્વર્ગમાં ફેરવી નાખવું એ પણ એના હાથમાં છે તેમ સ્વર્ગીય ઘરને નરકાગાર બનાવવાનું પણ એના જ હાથમાં છે પણ પત્ની બનતી નારીઓને હું કહીશ કે તમે જો બનાવી શકો તો ઘરને સ્વર્ગ બનાવો, પ્રેમની એવી ગંગા વહાવો કે જેમાં બધાં હોય, ઈર્ષ્યા અને કલહ-કંકાસ વિદાય લ્યે.

ઘરની સુવ્યવસ્થા સિવાય સ્ત્રી માટે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે જો એ કોઈ વકીલની સ્ત્રી હોય તો તેણે એ જોવું જોઈએ કે એનો પતિ ક્યાંક જૂઠા કેસો તો લેતો નથી ને! કોઈના લોભે ક્યાંક આવ્યું તો ખૂન કરશે નથી ને! માંદીના અણુશ્વાસમાં કોઈ બને તો સુશ્રૂષા-સુશીલતામાં

મૂકાતો તો નથીને? મારી નાઈલોનની સાડી બદલ પેલી બાજુ તો કોઈ મારી જ બહેન ઉઘાડી થતી નથી ને?

કોઈ બહેન જો કોઈ વેપારીની પત્ની હોય તો એણે જોવું જોઈએ કે એનો શાહુકાર પતિ હજારો ખેડૂતોને લુંટી જો એના માટે સોનાનો નેકલેસ લાવે તો એણે એ પહેરવો ન જોઈએ ગરીબોના મોંએથી કોળીઓ ઝૂંટવીને જો આપણા રસોડે પકવાનો પકાવાય છે તો એ આપણા માટે વિષવત્ લેખાવું જોઈએ મારી માતાઓ બરફીનો કકડો મુખમાં મૂકતા પહેલા શું કદી તમે આમ વિચાર્યું હતું ખરું? સારાયે દાંડો સજાવટ પાછળ રહેવું એ તમને શોભતું નથી બ્રાહ્મી, સુંદરી, સીતા અને સાવિત્રીને તમારે તમારા આદર્શ તરીકે ગણવા જોઈએ તમારી વિચારશક્તિમાં અભિવૃદ્ધિ થવી જોઈએ ઘરની ચાર દીવાલોમાં કેદ રહી જીવન વિતાવવું એ બ્રાહ્મી અને સુંદરીનાં સંતાન માટે શોભાયમાન નથી

તો તમે પૈસાને નહીં પણ પૈસાના આગમનદ્વાર ભણી જુઓ આવતી લક્ષ્મી, પૈસો, પ્રમાણિકતા-પૂર્વક તમારા ઘેર આવે છે કે અપ્રામાણિકતા-પૂર્વક? પ્રામાણિકતાની સાથે આવતા પૈસાનો તમે જરૂર સદુપયોગ કરો, પણ જો એ પૈસા અયોગ્ય રીતે તમારા ઘરમાં પ્રવેશતા હોય તો એને માટે તમે તમારા દ્વાર બંધ કરી દો.

વેપારીઓની પત્નીઓની સાથે-સાથે મીલ-માલિકોની પત્નીઓને પણ હું કંઈક કહીશ તમે વિચારો-તમારે ઘેર ચમકતી-દમકતી મોટરો આવે છે પણ તમે જરા જુઓ કે આ મોટરો મજૂરોનું શોષણ કરીને તો આવતી નથી ને? ગરીબોની કાળી મહેનતની કમાણીમાંથી ઝૂંટાઈને ઘરમાં લક્ષ્મીના ઢગ થાય છે તો તમે એનો વિરોધ કરો તમે સાફ કહી દો કે મોટરો નહીં હશે તો અમે પગે ચાલીશું-ચાલી શકીએ છીએ અમારા આરાધ્ય દેવ અરિહંત પણ પગપાળા ચાલતા હતા અને અમારા ગુરુ પણ પગપાળા જ ચાલે છે એટલે અમને પગે ચાલતા શરમ આવતી નથી-આવશે નહીં, પણ અમારી ગરીબ બહેનોનું થતું શોષણ અમે સહન કરી શકતી નથી બહેનોની જાગૃત વિચાર-શક્તિ દેશમાં ચાલતા અન્યાય અને શોષણને રોકી શકે છે. આથી ઘરમાં ક્રાંતિ આવશે

સાથે જ સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવાની કળા પણ આવડવી જોઈએ પતિની આવકને અનુરૂપ જ ખર્ચ થવું જોઈએ નહીંતર બિચારો પતિ મહિને રૂા ૧૫૦ કમાતો હોય અને પત્ની રૂા ૭૫ની સાડી માટે લડે તો એ ઘરમાં

અશાંતિ જ સ્થાન લેશે. ઘરની ઘણી-ખરી આવક સ્ત્રીઓને ફૅશનેબલ પ્રસાધનો જુટવવા પાછળ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

ચીનના ઘણા યુવકો અવિવાહિત રહેવા લાગ્યા ત્યારે એક વ્યક્તિએ એમને એનું કારણ પૂછ્યું. એક યુવક બોલ્યો કે અમારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે અમે પત્ની માટે એની ઇચ્છિત ફૅશનેબલ સાધનો જુટાવી શકીએ. આ ફૅશનની બલાથી તંગ આવીને અમે વિવાહ કરવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. અને એમ કરીને અમે ઘરમાં રોજબરોજ થતા ઝઘડાથી મુક્ત બન્યા છીએ.

તો નારી જ્યારે ફૅશનની ગુલામડી બને છે ત્યારે પુરુષ માટે એ એક પ્રશ્નરૂપ બની જાય છે. ભારતીય નારીએ તો સાદાઈનો શણગાર અપનાવવો જોઈએ. શિવનાથ શાસ્ત્રી એક બહુ મોટા પંડિત થઈ ગયા. સરસ્વતી એમના ઉપર પ્રસન્ન બની હતી, પરન્તુ લક્ષ્મી રુષ્ટ હતી. જીવનની જરૂરિયાતનાં સાધનો પણ તેઓ સરળતાપૂર્વક જુટાવી શકતા નહોતા. [illegible] ભાગે અરીસા જેવી નાની-શી વસ્તુ પણ તેઓ વસાવી શક્યા નહોતા. એક દિવસ એમની પત્ની વાળ ઓળવા બેઠી. સામે પાણી ભરેલી [illegible] રાખેલી હતી. એમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને એના વડે એ વાળ ઓળી રહી હતી. શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો વિદુષી પત્નીની સાદાઈ-પ્રિયતા ઉપર ગદ્ગદ થઈ ગયા. શું મારી માતાઓ આ વાતથી કાંઈ શીખશે? જ્યાં સાદાઈ છે ત્યાં સંયમ છે. ફૅશનનાં ખર્ચાળ સાધનોને તજી તમે સાદાઈ અપનાવશો તો ઘર મંગળમય બની શકશે.

પત્નીના કર્તવ્યનું વિશ્લેષણ કરતાં હું ઘણું કહી ગયો. પત્નીનાં કર્તવ્યો છે તેમ પતિ માટે પણ કર્તવ્યો છે. કર્તવ્યોની બધી જ જવાબદારી એકલી (સ્ત્રીઓની) નથી. એમાં મોટો ભાગ તમારો પણ છે. પતિએ વિચારવું જોઈએ કે મારી રતિ-ભાવનાથી પત્નીને આંસુડાં સારવાનો વખત તો આવતો નથી ને? એણે મારા સારુ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું છે, માતાનો મમતાળ ખોળો છોડ્યો છે, ભાઈનો પવિત્ર પ્રેમ મારા ખાતર છોડ્યો છે, માટે મારા જીવનથી એના હિતને ઠેસ પહોંચવી ન જોઈએ.

ભારતીય નારી ત્યાગ ને સેવાની મૂર્તિ છે. જીવિત શરીર અને પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રીઓ તો સર્વત્ર મળશે પણ મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમની જ્યોત જલતી રાખનાર સ્ત્રીઓ દુનિયાના બીજા કોઈપણ ભાગમાં તમને જોવા નહીં મળે. ભારતનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે હજારો સ્ત્રીઓ પતિના નામે સતી થઈ ગઈ.

પણ એક વાત પૂછું ? પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રીઓનાં નામ ઇતિહાસમાં તો આજે પણ મળે છે પરન્તુ પત્ની પાછળ મરનાર પતિ કેટલા છે ? કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓએ પ્રાણાર્પણ કરી પ્રેમને ટકાવ્યો છે જ્યારે પુરુષોએ તો સ્ત્રીઓ સાથે કપટ જ કર્યું છે

પતિનુ કર્તવ્ય શીખવુ છે તો પવનજયને અનુસરવો પડશે. દુર્ભાગ્યે પવનજયને અજનાના શીલ પ્રત્યે ખોટી શકા થઈ આવી હતી અને એ બાર વર્ષ સુધી અજના સાથે બોલ્યો નહી પણ યાદ કરો કે પવનકુમાર એક રાજકુમાર હતો એ ઇચ્છે તો દસ રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ કરી શકત, પણ એને બીજુ લગ્ન સ્વીકાર્યું નહોતુ આ છે પતિનુ કર્તવ્ય

અને જુઓ જૈન કથા-સાહિત્યમા ચમકતી દપતી વિજયકુમાર ને વિજ્યાકુમારીને ઇતિહાસના કોઈ પાને આવી જોડી શોધ્યે નહી જડે પ્રથમ પરિચય વખતની એ પહેલી ઘડી કેટલી પવિત્ર છે કે જ્યારે વિજયકુમાર કહે છે 'મારે શુકલપક્ષનુ બ્રહ્મચર્ય-વ્રત છે,' અને ત્યારે જ વિજ્યાકુમારી પણ બોલી 'મારે વદ (કૃષ્ણ) પક્ષનુ વ્રત છે' આ સાંભળી વિજયકુમાર કહે છે 'આ તો વધુ પ્રસન્નતાની વાત છે શું ભાઈ-બહેનના પ્રેમમાં ઓછી મધુરતા છે ?' વિજ્યા બોલી 'દેવ, કુળપરપરા કેમ ચાલશે ? તમે બીજા લગ્ન કરી લો" આ સાભળી વિજયકુમારે જે જવાબ આપ્યો તે હજારો વર્ષ વીત્યા છતા ભૂલાયો નથી એણે જવાબ આપ્યો "તો પુત્રપરપરાના આધારે કોણ અમર થઈ શક્યુ છે, દેવી ? અને જો એક સ્ત્રી બ્રહ્મચારિણી બનીને રહી શકે છે તો શુ પુરુષ આટલુ પણ ન નિભાવી શકે ?" આ છે આદર્શ દાંપત્યજીવન !

આ સિવાય પારિવારિક જીવનના અન્ય સબ્ધો, ભાઈ, બ્હેન, પિતા, પુત્ર, સાસુ, વહુ એમનાં પણ કર્તવ્યો છે પણ ઘડિયાળ હવે વધુ બોલવા સ્વીકૃતી આપતી નથી તેથી પછી ક્યારેક અવસર મળ્યે આપણે આ વિષય પર વિચાર કરીશુ.

પરિવારનો પ્રત્યેક સભ્ય જો પોતાના કર્તવ્ય-ફરજ પ્રત્યે સચેત-સાવધાન રહે તો તમારા ઘરમા પ્રેમગગા જ પદાર્પણ કરશે દેશનો પ્રત્યેક નેતા અને નાગરિક પોતપોતાના કર્તવ્યને જાણી સાચી દિશાએ કાર્ય કરે તો હું માનુ છુ કે શાતિ દૂર નહી હોય-સમીપ જ હશે

॥ ॐ शान्ति ॥

દિનાંક
તા. ૨૪-૮-૧૯૫૮.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુબઈ-૧.

પર્યુષણના પાવન દિવસો પ્રેરણા આપી રહ્યા છે કે આપણે પોતાને જોઈએ. આસપાસની દુનિયાને અનેક વાર આપણે જોઈ છે, પરંતુ હવે આપણે આપણને પોતાને જોતા થઈએ. બીજાની આલોચના આપણે અનેકવાર કરી છે પણ હવે આપણે આપણી પોતાની આલોચના કરીએ અને પોતાને પૂછીએ કે આપણે કઈ બાજુ જઈ રહ્યા છીએ? આપણી દૈનિક પ્રવૃત્તિ શી છે? આપણે જોઈએ કે આપણે કરવા લાયક કાર્યો કેટલાં કર્યાં છે, અને ન કરવા લાયક કેટલાં કર્યાં છે. મનુષ્ય કરવા લાયક કામ કરે તો સારું જ છે, નહીંતર તે ન કરવા લાયક પ્રવૃત્તિ કરી જાય છે. એક એક કવિ કહે છે

રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું આજે રે
કરવાનાં શું શું કામો કીધાં અણકરવાનાં શું તજી દીધાં!
પુણ્ય પાપમાં વધેલ બાજુ છે કઈ રે ॥ રાત્રે..

કવિએ કેટલું સુંદર કહ્યું છે! તમે દરરોજ સાંજના હિસાબ કરવા બેસો છો ને? દિવસભરમાં કેટલું કમાયા અને કેટલું ગુમાવ્યું! પેઢી ઓફિસના દુકાનોના હિસાબ તમે રાખો છો અને એવો હિસાબ રાખવા માટે ઊંચા પગારથી તમે મહેતાજી પણ રાખો છો. પરંતુ તમે આત્માનો હિસાબ પણ કદી રાખ્યો છે? રાત્રે તમે વિચારજો. જીવનની આ દૈનિક કેટલો લાભ થયો છે અને કેટલું નુકસાન!

જો કોઈનો વેપાર સારો ચાલતો નથી તો તે એને માટે ખૂબ વિચાર કરે છે કે દુકાન ચાલતી કેમ નથી? દુકાન ખોટમાં પડે છે એટલે ત્યારે કિંમતે દામ તો સારી ચાલે. માલ ગ્રાહકોને ગમે તેવો નથી. આથી

જે માલ માગે છે તે મારી પાસે નથી સો સો જાતના વિચાર તમે એને વિશે કરો છો, પરંતુ જીવનની આ દુકાન કઈ રીતે ચાલી રહી છે, એમાં કેમાણી કેમ થતી નથી, એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું છે? આ પર્યુષણપર્વ એ જ બધું કરવા માટે પ્રેરણા આપી રહ્યા છે વિશ્વશાંતિના પથદર્શક ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું "સાધક, તું તારો રસ્તો શોધી લે. તારે કઈ બાજુ જવું છે" આગમવાણીમાં કહ્યું તો-

"अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपवज्जामि ।"

સાધક પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, હું અકલ્પ અર્થાત્ અનાચરણી તત્ત્વનો પરિત્યાગ કરું છું અને કલ્પ—આચરણીય વસ્તુનો સ્વીકાર કરું છું આપણે વિચારવું છે કે, મુનિનો કલ્પ શું છે અને ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું: શ્રાવકનો કલ્પ શું છે? મુનિ પંચમહાવ્રતધારી છે સાવધ અને સદોષ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. જે વસ્તુ મનને ચંચળ બનાવે અને જે સાધકને સંયમપથ પરથી વિચલિત કરે તેવી કોઈ પણ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. મુનિ પોતાના વ્રત અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર રહે, જે વસ્તુ એના વ્રતનો ભંગ કરે અને એના આત્માના વિકાસને અવરોધે, તેનો તે દઢતાપૂર્વક ઇન્કાર કરી દે પરંતુ સાથે જ હું એ પણ કહીશ કે અનાચરણીય વસ્તુ માટેનો એનો આ ઇન્કાર લોકોને દેખાડવા ખાતર ન રહે. સુયોગ્ય અને આગમના જાણકાર શ્રાવકની સામે તે અમુક વસ્તુ માટે ઇન્કાર કરી દે અને અન્ય ભોળા ભક્તોની ભાવુકતાને જોઈ પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય, તેવો સાધક પોતાના પ્રત્યે વફાદાર રહેતો નથી જ્યાં સુધી સાધક સત્યભક્ત બની ચાલતો નથી ત્યાં સુધી એના સાધનાના વૃક્ષને ફળ આવતા નથી.

એક વ્યક્તિ આંબો રોપે છે બાર વર્ષ સુધી એમાં ખાતર અને પાણી પૂરી કરે છે, એના મૂળિયાને એણે પાણીથી નહી પણ જાણે શ્રમબિંદુઓ વડે સીંચ્યો છે, પરંતુ બાર વર્ષના કઠોર શ્રમ પછી પણ જો એના પર ફળ આવે નહી, તો એને અવશ્ય ચિંતા થશે, કારણ કે, શ્રમ અને સમયને વ્યર્થ જતો જોઈને કોને દુઃખ નહી થાય? તો મુનિ અને શ્રાવક પણ વર્ષો સુધી સાધના કરે છે, શ્રમબિંદુઓ વહાવે છે પરંતુ જોવાનું તો એ છે કે, સાધનાના એના વૃક્ષ પર ફળ લાગ્યાં છે કે નહી? તે સાધનાનું ફળ કયું છે? અનુયાયીઓની વિશાળ ગિરદી જામે છે, કરોડાધિપતિઓથી હંમેશા ચારે બાજુથી ઘેરાયેલો રહે છે અને સર્વત્ર પ્રશંસાના એ પુષ્પો વરસતા રહે છે! આ સર્વ શું આ સાધનાનું ફળ છે?

એ એવું વિચારવાનું છે કે હું તો કહીશ આ સાધનાનું ફળ નથી. અને તમે જો સાધનાનું ફળ માનશો તો હું કહીશ કે તમે ભ્રાંતિમાં છો. અનુયાયીઓની ભીડ અને પ્રશંસાનાં પુષ્પો એક રાજનૈતિક નેતાને પણ મળે છે. હું કહીશ કે તમારે જો આવું જ જોઈતું હોય તો તમે ખોટી પસંદગીમાં ભૂલ ખાધી છે. તમને સંયમ કરતાં રાજનીતિમાં ઘણી જ સરળતાપૂર્વક આથી પણ વધુ અનુયાયીઓ મળી શકશે અને પ્રશંસાનાં ફૂલો પણ તમે વધુ વીણી શકશો.

વસ્તુતઃ તો આ સાધનાનું ફળ નથી. સાધનાનું ફળ તો છે કષાયનું મંદપણું, અંતર અને બાહ્યની એકતા, જીવનની પવિત્રતા. સાચા અર્થમાં આ જ સાધનાનાં ખરાં ફળ છે. સાધના રૂપી વૃક્ષની આ વાત આવી છે ત્યારે મને મારા પાવન ગુરુદેવ શ્રી કિસનલાલજી સ્વામીની યાદ આવે છે. સાધનાનાં ફળ તો તેમની પાસે દેખાતાં હતાં. શું એમની સરળતા હતી, અને શું એમની સમતા હતી! એ મારા સદ્ગુરુદેવે પોતાની જિંદગીમાં કદી છળકપટ આચર્યું નથી. એકને કંઈ કહેવું અને બીજાને કંઈ એ ભા અને દંભની વૃત્તિ એમને સ્પર્શી પણ શકી નહોતી. પ્રપંચ શું છે એ તેમણે જાણ્યું સુદ્ધાં નહોતું. હું જાણું છું ત્યાં સુધી એમણે પોતાના સાધક જીવનમાં એક કાર્ડ પણ લખાવ્યું નથી. અંતર અને બાહ્યની આવી એકતા બીજે કેટલે શોધવા છતાં પણ ક્વચિત જ જોવા મળશે.

કષાયની મંદતા, સરળતા અને અંતર–બાહ્યની એકતા જ્યાં સુધી આપણામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી સાધનાના આપણા વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. પછી ભલેને ઘણાં વર્ષો વહ્યાં ન હોય કે આપણે ક્રિયાઓ કેટલી યે કરી ન હોય! હાં તો હું મુનિના કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. મુનિ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં સ્થિર રહે. મહાવ્રતોની એણે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એને દૃઢતાપૂર્વક નભાવે. એક બીજી વાત પણ અહીં કહી દેવા ઇચ્છું છું. મુનિનો કલ્પ ઉત્તર અને મૂળ ગુણોને કારણે જ સુરક્ષિત રહે છે. ઉત્તર ગુણ પણ મૂળ ગુણોના પોષક છે અને જ્યારે ત્યાં ગરબડ થાય છે ત્યારે મૂળને પણ આઘાત પહોંચે છે અને તમે જાણો છો કે નાની એવી ખામી પણ વિરાટ કાર્ય યંત્રને અટકાવી દે છે. માટે સાધુએ ઉત્તર ગુણો પ્રત્યે પણ સાવધ રહેવું જોઈએ અને જો દૃઢતાપૂર્વક ઉત્તર ગુણોને સંપૂર્ણપણે નિભાવી ન શકે તો સરળતાપૂર્વક પોતાની દુર્બળતાનો સ્વીકાર કરી લે. એની આ દુર્બળતા ક્ષમાને પાત્ર બની શકે છે પરંતુ મૂળમાંની ભૂલ તો કદી ક્ષમ્ય થઈ શકે નહિ. મહાવ્રતના ભંગની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. આ વ્રતની ઉપેક્ષા

અને ખોટો બચાવ સાધકના આત્માને અને સઘને વિકૃત બનાવે છે આંતર-શુદ્ધિના માર્ગમા શિષ્યમોહ અથવા સપ્રદાયમોહને કદી પણ બાધક બનવા દેવા જોઈએ નહિ

અકલ્પનો પરિત્યાગ કરી કલ્પમા સ્થિત રહેવાની વાત ચાલી રહી છે. મુનિના કલ્પ સબધે તો હુ થોડુક કહી ગયો છુ. મુનિના કલ્પને તમે પણ સારી રીતે જાણો છો મુનિને શું કલ્પે છે અને શુ નહિ એનુ તમને સારુ જ્ઞાન છે એક નાનુ બાળક પણ જાણે છે કે સાધ્વીજી તેમને સ્પર્શી શકતાં નથી એટલે જ્યારે પણ કોઈ સાધ્વીજી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને તે દરવાજે ઊભો હશે તો તે ત્યાથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવી જ વાત છોકરીની છે. એ જ્યારે મુનિને જોશે કે તે પણ દૂર ઊભી થઈ જશે તમારા છોકરા-છોકરીઓને પણ મુનિના આચારનુ પરિજ્ઞાન છે પરતુ તમને તમારા આ-ચારની જાણકારી છે કે નહિ! શ્રાવક શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ? તમે કહેશો, અમે તો ગૃહસ્થ છીએ અને ગૃહસ્થ સ્વતત્ર હોય છે ચાહે તે કરી શકે છે પણ એમ માનવુ તે ભૂલ છે શ્રાવક માટે પણ તેનો આચાર છે, તેને માટે પણ તેની મર્યાદા છે ગૃહસ્થ થવાનો એ અર્થ નથી કે તે ચાહે તે કરી શકે શ્રાવકનો કલ્પ છે કે તે નિર્ગ્રન્થોના પ્રવચનો પ્રત્યે આસ્થાવાન અને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કે મુનિઓને જુએ કે એના હૃદયમા પ્રેમસ્રોત વહી ઊઠે. બીજી બાજુ તે મહારભનો પરિત્યાગ કરે, એની આજીવિકા અલ્પારભથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની અલ્પ એવી જિદગી સારુ મહારભ કરવો તે શ્રાવકને કલ્પે નહિ બીજી બાજુ શ્રાવકે દુર્વ્યસનોના પરિત્યાગી બનવુ જોઇએ. આજે તો જે વ્યસનોમા ગળા સુધી ડૂબેલા છે, રાત્રે બાર વાગે પણ જેને બીડી અને સિગારેટ જોઈએ છે, તેવો માણસ પણ પોતે આનદજી, કામદેવજી, સમો શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો હોય છે

શ્રાવક અલ્પારભથી જીવવાની કળા શીખે એ એનુ કલ્પ છે તમેં શ્રાવક છો તમે ઘણુ ખરુ જાણ્યુ છે શીખ્યા છો, શાસ્ત્ર ભણ્યા છો, થોકડા-બધ વિષયો શીખ્યા છો ઈતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત શીખ્યા વ્યાકરણ અને કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શીખ્યા હવે એક ચીજ બીજી જાણી લો, શીખી લો, તે કાઈ લાબુ પહોળુ શાસ્ત્ર નથી કારણ હુ જાણુ છુ કે લાબા શાસ્ત્રો શીખવા માટે તમારી પાસે અવકાશ નથી એક નાનકડો શબ્દ છે બહુ મોટો નહિ, ફક્ત એક જ અક્ષરનો તે છે 'ના' તમે 'ના' કહેતા શીખી જાઓ

જેણે આ નાનકડુ સત્ર શીખી લીધુ છે, એણે જીવનની ઘણી મોટી

સમસ્યા ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. વ્યવહારમાં પણ એમ જ કહેવાય છે કે ના પાડી દેવી તે સારું છે. પહેલેથી ના પાડી દેવી એ સારા સિવાય કે પહેલાં હા પાડવી અને પછી ના પાડવી. એક વિચારક તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે અંગ્રેજી શીખવા કરતાં તમે ના કહેતાં શીખી લો. એક માણસ કોર્ટમાં ઊભો છે. જજ એને પૂછે છે કે આ અપરાધ કર્યો છે? જો તે હા કહે છે તો જજ એને સજા આપે છે. પણ જો તે ઈન્કાર કરે તો જજ સજા દઈ શકતો નથી. કોઈ તમને કહે કે ચોપડામાં તમારા નામે હજાર રૂપિયા લખી લઉં અને તમે હા પાડી દેશો તો તમારે હજાર રૂપિયા ભરવા પડશે અને ના પાડી દેશો તો એ મુસીબતમાંથી ઉગરી જશો ને! આ તો હું તમારા કામની વાત કરી રહ્યો છું અને હું માનું છું કે આવી વાત તમારે ગળે બહુ જલદી ઊતરી જાય છે (સભામાં ખળભળાટ)

પરંતુ આ ના નો મંત્ર બધી જગ્યાએ કામમાં ન લેવાય. શુભ કાર્યોમાં ના નાગનું કામ કરી જાય છે માટે ત્યાં તે માન્ય નથી. પરંતુ અશુભ અને પાપનાં કર્મોમાં ના નો મંત્ર અવશ્ય ભણવો જ જોઈએ. આવો સહુ પાપ માટે ના કહી દેવી જોઈએ. આ એક ના તમને સેંકડો બુરાઈઓથી બચાવી લેશે. કૈકેયીએ જો મંથરાની સલાહ લેવા માટે ના કહી દીધી હોત તો એનો યશ વિશ્વમાં કાયમ માટે રહી જાત. જ્યારે રાવણના મનમાં સતી-સાધ્વી સીતાને પંચવટીમાંથી ઉપાડી લાવવાનો પાપભર્યો વિચાર આવ્યો અને તે જ ક્ષણે એણે એ માટે જો ના કહી દીધી હોત તો એનો [illegible] પણ ન થાત. આજે હજારો વર્ષો વીતી જવા છતાં પણ એનો એ અપયશ ધોવાઈ શક્યો નથી. અને જે સમયે રાવણે પોતાના પાપમાં સહાયક બનવા માટે મારીચને બોલાવ્યો ત્યારે તેણે તે જ સમયે રાવણને જો દૃઢતાપૂર્વક એક જ શબ્દ ના કહી દીધો હોત તો એનો ઉજ્જ્વળ યશ પણ દુનિયામાં કાયમ માટે રહી જાત.

આ વાતો તો તમે અનેક વાર સાંભળી ચૂક્યા હશો. ભારતમાં કૈકેયી, રાવણની આ વાતો કોણ જાણે કેવી રીતે સંકલિત બની. એના પ્રત્યે ઘૃણા અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ એટલા માટે ઊભું થયું કે એણે ના નો મંત્ર જાણ્યો નહોતો.

ના નો મંત્ર તો જાણ્યો હતો સતી સીતાએ. રાવણ દ્વારા હજારો પ્રલોભનો અને વિપત્તિઓની વીજળીઓ વરસી છતાં એ ના ના મંત્ર પર અડગ રહી. ના નો મંત્ર જાણ્યો હતો સતી રાજિમતીએ. રાજિમતીનું અપ્રતિમ

સૌંદર્ય જોઈને ગિરનારની ગુફામા ધ્યાનસ્થ બેઠેલો યોગી રથનેમિ સાધના-પથેથી ચલિત થયો અને તે સતી રાજમતીની પાસે જઈ બોલ્યો 'હે રાજમતી, સાધનાના કાંકરિયા પથ પર ચાલવા માટે તમારા કોમળ કદમ નથી મારી વાત માનો અને ભોગોની દુનિયામા થોડાક દિવસો વિતાવો પછી આપણે પાછા ત્યાગપથ પર ચાલી નીકળશું ' સતી સાધ્વીએ દઢ-સ્વરમા એક જ શબ્દ કહી દીધો "નહી " તે સાધ્વી પથભ્રષ્ટ થયેલા સાધકને ફિટકારતા કહે છે

धिरत्थु ते ऽजसो कामी, जोतं जीविय कारणा
वन्त इच्छसि आवेऊ सेयं ते मरणं भवे ॥

હે સાધક, તને ધિક્કાર છે, આ વિષભર્યા વિષયો માટે તુ તારા ઉજ્જ્વળ યશને માટીના મૂલે વેચી રહ્યો છે ઓકી કાઢેલી વસ્તુ માટે ફરી હાથ પસારતા તને શરમ નથી આવતી ? એથી સારુ તો એ છે કે તુ મૃત્યુને જ ભેટી લે

નારીનો આ ફિટકાર લપસી પડેલા સાધકને પુન. સાચે રસ્તે લઈ આવ્યો સૂતેલુ વીરત્વ જાગી ઊઠ્યુ નારીને નાગણ બનાવનારાઓ આ જ્વલત દષ્ટાતથી કઈક શીખશે શુ આ સાંભળ્યા પછી પણ તમે નારીને નરકની ખાણ માનશો?

હા, તો આ "ના" એ બે સાધકોને સાધના–પથ પર પુન સ્થિર કર્યા. નહી તો તેમને લપસી પડવામા વાર જ ક્યા હતી?

કેટલાક લોકો કહે છે કે ચંદ્રબિંદુયુક્ત 'હાં' શબ્દ ઘણો જ રમણીય છે તમારી સામે કોઈ ગ્રાહક આવીને ઊભો રહે છે તમે પૂછો છો કે શુ માલ ખરીદવો છે? રોકડા પૈસા લાવ્યો છે'ને? ત્યારે એના જવાબમાં જ્યારે એના મોએથી 'હા' શબ્દ નીકળે છે ત્યારે તમને કેટલો આનંદ થાય છે! એક હજારનો માલ ખરીદવો છે અને તે પણ રોકડા નાણાં દઈને, ત્યારે તમારા આનંદમા કોઈ ખામી રહે ખરી? "હા" શબ્દ તમને મીઠો તો લાગે છે, પણ કયારેક એ પણ મુશ્કેલીમા મૂકી દે છે માની લો કે ધર્મસ્થાનકના ભવન-નિર્માણના ખરચામા એક માણસે દસ હજાર આપવાની "હા" ભણી દીધી અને એના ભરોસે કામ પણ શરૂ થઈ ગયુ, પણ જ્યારે તમે એની પાસે રૂપિયા લેવા ગયા ત્યારે એણે ઈન્કાર કરી દીધો આવે વખતે મુશીબત ઊભી થઈ કે નહિ? તમે કહેશો કે તેણે પહેલેથી જ "ના" કહી દીધી હોત તો સારુ થાત

તમારે મોઢેથી જો પહેલેથી જ "ના" નીકળી જશે તો તમે એને સત્કારપૂર્વક "હા"માં બદલાવી શકો છો. પરંતુ "હા" કહ્યા બાદ "ના" કહેશો તો દુશ્મનાવટ વધી જશે. એક ભાઈ તમારી પાસે કાંઈ લેવા આવે અને તમારી તેને તે દેવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમારે એ માટે તરત જ ઇન્કાર કરી દેવો જોઈએ જેથી તે પોતા માટે બીજી વ્યવસ્થા કરી લે. પરંતુ પહેલાં તમે ખોટી "હા" પાડી એ વખતે તે રાજી પણ થઈ જશે પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે તમે "ના" પાડી દો તો તે તમારો શત્રુ બન્યા વગર રહેશે ખરો? "હા" કહ્યા પછી "ના" કહેવામાં હજાર બહાનાં શોધવાં પડે. ઉપરાંત લબાડ અને કપટીની ઉપાધિ પુરસ્કારમાં મળે તે જુદી. જે કરવામાં તમે અસમર્થ છો તે માટે તમે "ના" જ પાડી દો. તમે કોઈ કિંમતી વસ્તુ ખરીદવા માગો છો પણ પૈસા નથી તો પહેલેથી "ના" પાડી દો. કોઈના નિમંત્રણ ઉપર તમે જો સમયસર પહોંચી શકો તેમ ન હો તો એને સ્પષ્ટ રૂપે "ના" જ કહી દો. આ નાનકડો એવો શબ્દ "ના" તમને અનેક ઉપાધિઓથી ઉગારી લેશે.

હું પણ તમને એ જ કહી રહ્યો છું કે તમે પાપ માટે "ના" કહેવાનું શીખી લો. કારણ પાપનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાળની જેમ ચમત્કાર હોય છે પરંતુ એનો અંત રાત્રીની જેમ અંધકારપૂર્ણ હોય છે. લીમડાનાં ફૂલોમાં મીઠી ફોરમ આવે છે પણ એને ચાખશો તો તે કડવાં લાગશે. બસ એવું જ પાપનું પણ છે. એના ફૂલોમાં સૌરભ છે પરંતુ જ્યારે એનું આસ્વાદન લેવામાં આવે છે ત્યારે મોં કડવું થયા વિના રહેતું નથી.

કુંભાર લાકડી વડે ચાકને ફેરવે છે અને પછી પોતે લાકડીને જુદી કાઢી લે છે પરંતુ પૈડું આ તો વેગને લઈને ફરતું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા પાપકર્મ કરે છે અને એના વેગને લઈને ચતુર્વિધ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. પાપની પરિસ્થિતિ આત્માના સ્વભાવને વિભાવ બની થઈ જાય છે. આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે. આગમ કહે છે

ઉડ્ઢં ગતિ ધમ્માણો જીવા ॥

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આત્માનો સ્વભાવ ગતિ કરવાનો છે તો નરક તો અધોલોકમાં છે ત્યારે પેલો ઊર્ધ્વગતિ કરનાર આત્મા અધોગતિ કેવી રીતે કરે છે? એના જવાબમાં વીતરાગ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રમાં એક સુંદર રૂપક દેતાં ફરમાવે છે

जह मिउलेवा लित्तं गरुयं तुम्बं अहो वयइ एवं ।
आसव कयं कम्म गुरु जीवा वच्चन्ति अहरगइ ॥
—ज्ञाता धर्मकथा अ. ६

અર્થાત્ જેમ તૂબડાનો સ્વભાવ પાણીમાં તરવાનો છે પરંતુ એ તૂબડાને જો માટીનો લેપ લગાવી દેવામાં આવે તો આ ડૂબી જશે તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ ઉર્ધ્વગતિ કરવાનો છે, પરંતુ પાપ પરિણતિ વડે આત્માને અધોગતિ કરવી પડે છે.

પાપ કર્મ દ્વારા આત્મા ભારી બને છે શ્રીમદ્ ભગવત્ સૂત્રમાં આત્માના ભારે થવા અંગે એક રોચક પ્રશ્નોત્તરી આવે છે

प्रश्न—समण भगवं महावीर वन्दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी कहण्ण भन्ते! जीवा गरुयत्त हव्व मागच्छन्ति ?

उत्तर—जयन्ति ! पाणाइवाइ वाएणं जाव मिच्छा दसण सल्लेणं एवं खलु जीवा गुरुयत्ते हव्व मागच्छन्ति ।—

જયંતી શ્રમણોપાસિકા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરી રહી છે. નારી જાતિ માટે આ ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે કે એક નારી આવા મહાપુરુષ જેમની સામે સ્વર્ગનો ઇંદ્ર પણ એક સસલાની જેમ નમ્ર બની બેસે છે, અને જેમના તેજ સામે ઈન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓનું તેજ પણ ફીક્કું બની જાય છે, એવા તારક ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન કરી શકે છે. આ વીર નારી સુશ્રાવિકા જયંતીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે જ બતાવી આપે છે કે એ યુગની નારી પણ કેવી ભણેલી-ગણેલી હતી. આજની આપણી માતાઓ પણ જ્ઞાનના ક્ષેત્રે આગળ વધશે ખરી?

હા, તો જયંતી શ્રાવિકા પ્રભુને વંદના કરી પૂછી રહી છે "પ્રભો, આ આત્મા ભારે કઈ રીતે બને છે?" આ કેટલો માર્મિક પ્રશ્ન છે! પ્રશ્નનો જવાબ આપતા વીતરાગદેવ કહે છે 'હે જયંતી, પ્રાણાતિપાત અને મિથ્યાદર્શનના શલ્યરૂપ અઢાર પાપો દ્વારા આત્મા ભારે થાય છે"

પાપની પરિણતિ આત્માને ભારે કરે છે અશુભ પરિણતિ વડે એના ઉપર અનંત-અનંત કર્મના પરમાણુ આવીને ચોંટી જાય છે અને તમે જાણો છો કે ભારે વસ્તુ હંમેશા નીચે જ જાય છે કર્મના ભારથી આત્મા પણ અધોગતિ કરે છે જેમ માત્ર એક સાપના ડસવાથી માણસ મૃત્યુ પામે છે; મારવા માટે એકથી વધુ સર્પોની જરૂર રહેતી નથી તેવી રીતે મનુષ્યને

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું. એણે એક સંતને કડવા તૂંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું. એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં સળગવું પડ્યું હતું.

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે. પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે. એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા ભાવતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. કેટલાક ખાધા તોય ગ્રાસ ઘણો મળે છે અને ભૂખ્યા રહી શકાતું નથી. જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે! પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ.

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે ઈમાર કરી લો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે. પહેલો છે — કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં. એક કાંકરો શાંત પાણીને ડહોળી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સમાજની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે. એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે. સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે. બીજો માણસ ઊભો થાય છે. ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે. ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે. બધાંય અશાંત બની જાય છે. આ શું થયું? શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં. બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં.

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં. બીજું છે: રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં. "ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું લેવું છે કે જેથી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. શરીર પર પ્રીતિ જેથી મન કાબૂમાં રહી શકે ન! પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને ઉદર ભરવા ખાતર ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાતા નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ રહ્યું છે. ભરપેટ-ભરપેટના તમતમાટમાં

મોહમા આપણે તાણાવુ ન જોઈએ સ્વાદના પ્રવાહમા સ્વાસ્થ્ય બગડે નહી, એ માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ

જીવનનિર્માણનુ ત્રીજુ સૂત્ર છે "કરજ થાય તેટલુ ખર્ચ કરો નહી." "ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्" વાળી કહેવત આપણે ચરિતાર્થ કરવી નથી. તમારા દૈનિક અનાવશ્યક ખર્ચા તમારે ઓછા કરવા જોઈએ સિનેમા, ચહા, અને બીડી-સિગારેટનો શોખ તમારા માથે કરજનો ભાર વધારે છે

ગરીબાઈમા વ્યસન તે કોઢમાં દરાજ સમાન છે સગપણ લગ્નના ઉમગે જરૂર કરતા વધુ ખર્ચ કરવો એ ઠીક નથી લગ્નનો ઉમગ એ એક પ્રકારનો નશો છે. તે વખતે ખબર પડતી નથી એ સમયે કોઈ જો કહે કે, વધુ ખર્ચ કરશો નહી. ત્યારે ઉમગઘેલો મનુષ્ય બોલી ઊઠશે 'અરે સાહેબ, પૈસો તો હાથનો મેલ છે' પણ તો પછી જ્યારે કોઈ સ્વધર્મને કઈક આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ જોશ શા માટે ઠડો પડી જાય છે? એનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યને રાગમા એટલો રસ આવી ગયો છે કે ત્યાગની વાત એને રુચતી નથી હા, તો મતલબ એ છે કે વ્યવહારમા માણસ એટલો અનુરક્ત બની જાય છે કે બધુ જ ભૂલી જાય છે, પરતુ માનવીએ દરેક સમયે વિવેક રાખવો જોઈએ, કારણ કે અતિ ખર્ચ કરી કરજનો ભાર વધારવો અનુચિત છે.

જીવનનિર્માણનુ ચોથુ સૂત્ર છે "પાપ થાય તેવુ કાર્ય કરવુ નહી" કરુણાશીલ મહાત્મા બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ

वणिजो भयं मग्ग अप्पसत्थो हिद्धनो ।
विस जीवितु कामो पापानि परिवज्जए ॥

—ધમ્મપદ

બહુ ધન ધરાવતો ધનિક જ્યારે ધન કમાઈને સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે ત્યારે તે ભયભર્યા માર્ગને છોડી દે છે કારણ કે, ત્યા એને લૂટાઈ જવાનો ભય છે અને જીવવાની ઈચ્છા રાખનાર જેમ વિષને તજી દે છે તેવી જ રીતે વિચારશીલ પુરુષ પાપને છોડી દે છે

પરતુ આજનો માણસ તો પાપને છોડવાનો નહી ઊલટુ એને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતો ફરે છે એક ચોર ચોરી કરતા જ્યારે પકડાઈ જાય છે ત્યારે એ વિચારતો નથી કે તેણે ચોરી કરી છે એટલે પકડાયો છે, પરતુ એમ વિચારતો હોય છે કે તેણે ચોરી કરતા સાવધાની રાખી નહી ગફલતના લીધે જ હુ પકડાઈ ગયો છુ "

નરકમાં પહોંચવાના માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જો પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તો વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એણે એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું પડ્યું હતું

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે! તમે જાણો છો! ખાવા ગમતું નથી અને ગળે છે તો પચતું નથી. થૂંકું ખાધો તોય ગળા ઘાંટી મળે છે અને થૂંક્યાં રહી શકાતું નથી જીવનની આ તે કેવી વિડંબના છે! પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે! જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે વિચાર કરો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે પહેલો છે- ક્લેશ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કાંકરો સો ઘડાને ફોડી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સભા જેની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે આપણી શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું! શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ! એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં ભણ્યું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે ક્લેશ થાય તેવું બોલો નહીં" બીજું છે- રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું કેવું છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ઘણીવાર પેટભરીને તેનાં મન ધ્યાનમાં જઈ શકતું નથી પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને જરૂર કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે મરચાં-મસાલાવાળા તમતમાટમાંથી

જ્ઞેયને જાણે એવું ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીંતર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમાં સોનું છૂપાવી દીધું અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમાં ને મનમાં મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યું, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રંક બતાવી દીધો. કપડાં સિવાય બીજું કશું ય મળ્યું નહીં હાથમાં તરબૂચ હતું એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સંકેત મળતા જ એ તો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોંચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઈ હતી. ડબ્બામાં બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમાં આપો તો જ હું ડબ્બામાં ચઢીશ. પિતાએ ઘણું ઘણું સમજાવ્યું કે, તું પહેલાં ડબ્બામાં ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કંઈ સાંભળ્યું નહીં આ રકઝકમાં એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમાં પેલું તરબૂચ મૂક્યું

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામાં પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહીં અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયું અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનું ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યાં જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમાં પહોંચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઈ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હું કહું છું કે, પાપને છૂપાવી શકાતું જ નથી વિશ્વમાં હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાંકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાંકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યું છે કે, એક સાંઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનું છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનું છે તેમ પાપમાં જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યું છે કે, હું

મનુષ્ય પાપને છુપાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરે છે તેટલો જો તેનાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનું જીવન સ્વર્ગીય બની શકે છે પરંતુ પાપ તે છુપાવવા માગે છે અને આ કામમાં એની બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બની જાય છે

ભારતનો એક માણસ પોંડિચેરી ગયો આ તે સમયની વાત છે કે જ્યારે પોંડિચેરી ફ્રાંસના તાબામાં હતું તે સમયે ત્યાં સોનું પણ સસ્તું મળતું હતું જે સોનું ભારતમાં સો રૂપિયે તોલો મળતું હતું તે પોંડિચેરીમાં ૩૫થી ૪ રૂપિયે તોલો હતું ત્યાંની સરકાર ત્યાંથી સોનું બહાર લઈ જવા દેતી નહોતી. કિંતુ સોનું એક એવી ચીજ છે કે, જેને કારણે માનવીએ હજારો પાપ કર્યાં છે સોનું માનવી સાથે પ્રેમ કરતું નથી પરંતુ મનુષ્ય સોનાને પ્રેમ કરે છે અને એથી જ આગળ હું તો કહીશ કે મનુષ્ય મનુષ્યને જેટલો પ્રેમ કરતો નથી તેટલો સોનાને પ્રેમ કરે છે

સોનાનો સસ્તો ભાવ જોઈ એનું મન પીગળી ગયું એણે વિચાર્યું કે સસ્તા ભાવનું સોનું લઈ જઈ ભારતમાં વેચી નાખીશ તો કેટલી કમાણી થશે! એણે દસેક તોલા સોનું ખરીદી લીધું પણ હવે સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે, નાકેદારની આંખોથી બચી એને ભારતમાં કઈ રીતે લઈ જવું! મનુષ્યની પાસે બુદ્ધિ એક એવી ચીજ છે જેનાથી તે સર્વ સમસ્યાઓ ઉપર વિજય મેળવી લે છે હું કહીશ કે અંધકારમાં જેમ ઘુવડની આંખો સતેજ બની જાય છે અને એની જોવાની શક્તિ સો ગણી વધી જાય છે તેમ પાપશીલ મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ પાપમાં તીવ્ર બની જાય છે પરંતુ આ બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે તમે સદ્ગુણ વેચી સોનું ખરીદવા ચાહો છો!

સદ્ગુણ વેચી સોનું ખરીદવાનો સોદો મોંઘો પડશે! પરંતુ પેલો એક ભારતીય આ મોંઘો સોદો જ પસંદ કરી રહ્યો હતો. એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય ખોળી કાઢ્યો. પણ તે ઉપાય તમે શીખી લેતાં નહીં (સભામાં હાસ્ય)

તે બજારમાં ગયો. એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. એની ડગળી પાડી ચીપ્યું નાની નાની લગડી એમાં મૂકી દીધી અને પછી એની ઉપર પેલી કાપેલી ડગળી મૂકી દીધી. ખરે! માનવીની બુદ્ધિ કમાલ કરે છે પરંતુ હું કહી દેવા માગું છું કે તમે આ તરકીબ શીખી લેશો નહીં એક વખત જ્યાં પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તેમાં ટેવ આગળ [illegible] લાગે અને એક અસત્ય ઢાંકવા લાગે અને ઉપદેશ એટલે પ્રપંચ કરવા લાગે એ સત્યનો ઉપદેશ કરે [illegible] મનુ માનવ પ્રપંચ કરવા લાગે હોય તે પ્રપંચ કરે, ટેવને [illegible] અને

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડયો નાકેદારે એને રોકયો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઇસારો કર્યો સ કેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂકયુ.

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શકયા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિ દુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પર તુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પર તુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાકયો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિ ત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિ ત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિ તા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સ વરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિતાનો જ વિષય છે તમે કયારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે. તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ થંભે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે.

હું અલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે આલ્પને છોડી અલ્પ તરફ આવો. એમ તો શ્રાવકનું અલ્પ વિસ્તૃત છે. એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે આજે સમય નથી. પરંતુ ટૂંકમાં તમારું અલ્પ બતાવું તો તે। એટલો જ છે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અભાનતા છે. આંખોના ગંગરાને એક ખૂણેથી ચોરું કરી છુપાઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તોપણ તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે પ્રયાસ ત્યાં કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને. નરકના કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે. મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે. કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને પીઈ નાખવા માગે છે. તે પાપ કરતો નથી. પરંતુ થઈ જાય છે. પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ મુનિનું મુનિપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા ટાળી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે. જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ ઈશ્વર

[illegible]

[illegible]

[illegible]

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લુટારો નથી

૨ તમે તમારું જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે!

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ! યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે.

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે અકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ આવો. જેમ તો શ્રાવકનું કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે અત્યારે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે એટલો જ થશે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છૂપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે. કરિયાતાના ગાંગડાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તો પણ તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય, તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે ચેષ્ટા કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે કોલાહલ કર્યા કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાતાપ જ મુનિત્વ મુનિત્વ પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ ઈશ્વર

સમાપ્ત કરી દે છે, અને કર્મથી મુક્ત થવાની સાથે જ આત્મા અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની સાથે શુદ્ધ-બુદ્ધ બની જાય છે

હા, તો તમે શ્રાવક છો અને અમે મુનિપદે છીએ આપણા બન્નેનું લક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનુ છે. અને એ દશાને મેળવવા માટે આપણે પાપપ્રવૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ પડશે કારણ કે, આ પ્રવૃત્તિઓ અશુભ છે અને અશુભને તજી શુભ ભણી પ્રયાણ કરતા આપણે શીખીએ શુભથી શુદ્ધમા પહોચવુ એ જ આપણુ લક્ષ્ય છે એ લક્ષ્યમા આપણે સ્થિત બનીએ અને શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ એ જ કામના છે

ભાદરવા વદ
અમાસ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લૂટારો નથી.

૨ તમે તમારુ જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ગદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો ! નહિતર એ ગદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે !

પુરુષાર્થ એ સફળતાનુ પ્રથમ સોપાન છે પુરુષાર્થ પરત્વે તમે સાંભળ્યું છે પણ મને લાગે છે કે પુરુષાર્થનો વિષય હજુ અધૂરો છે તે હજુ વધારે વિચાર માગે છે એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક જોન્સે કહ્યું છે કે સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે દસ ટકા આત્મપ્રેરણાની જરૂર છે મગજમાં વિચાર હોય, નવી સ્ફુરણા હોય લખવાની કળા પણ હોય છતાં જો હાથ ન હલાવે તો વિચાર કલ્પનાલોકમાંથી ઊતરીને વાસ્તવિક લોકમાં આવી શકતા નથી.

પણ જરા વિચાર કરવો પડશે કે કયો પુરુષાર્થ છે કે જે આપણને સફળતાની નજીક પહોંચાડી શકે છે અનંત અનંત યુગ એવા વીતી ગયા જેમાં એક ક્ષણ પણ એવી નથી ગઈ કે જ્યારે આત્માએ પુરુષાર્થ ન કર્યો હોય. કારણ કે વીર્યાન્તરાયનુ ક્યારે પણ પૂરું આવરણ આવતું નથી હંમેશાં તેનો ક્ષયોપશમ રહે છે જ ભલે આત્મા ગમે તે યોનિમાં હોય ગમે તે ગતિમાં હોય એકેન્દ્રિય દ્વિન્દ્રિય નરક અને નિગોદ બધી યોનિઓમાં આત્માની પુરુષાર્થની ક્રિયા ચાલુ જ રહે છે

અનંત અનંત કાળના અવિરત પ્રયત્ન પછી પણ આત્મા પોતાના લક્ષ્યની નજીક નથી પહોંચ્યો, ત્યારે એ વિચારવું જરૂરી થઈ પડશે કે તેણે આજ સુધી જે પુરુષાર્થ કર્યો તે સત્પુરુષાર્થ હતો કે અસત્પુરુષાર્થ ! એક ડોકરી સવારમાં ઊઠીને આખા ઘરમાંથી કચરો સાફ કરે છે પછી તે એક જગ્યાએ ભેગો કરી રાખે છે પછી તેની બહેન આવી તે પૂળને હાથમાં લઈ ઘરમાં વેરે છે આમ પુરુષાર્થ બન્ને બહેનો કરે છે કચરો સાફ કરવો એ એક કામ છે તેમ કચરો વેરવો એ પણ એક કામ છે પરંતુ એકનો પુરુષાર્થ સાર્થક છે બીજાનો નિરર્થક છે

ભારતીય સસ્કૃતિમા ચાર પુરુષાર્થ બતાવેલા છે ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેમા બે સાધન છે કામ-પુરુષાર્થ માટે અર્થ એ સાધન છે અને મોક્ષ-પુરુષાર્થ માટે ધર્મ એ સાધન છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બે હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને બે ઉપાદેય (ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય) છે

અર્થ અને કામ એ જો કે પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને વાસના-વિદૂષિત આત્મા, અનત યુગોથી તેને વળગેલો છે, છતા પણ તે અસત્પુરુષાર્થ છે તે આત્માને અવળે રસ્તે ચઢાવે છે જો કે ચાલતાનુ તો તે પણ શીખવે છે, પણ ખરે ઠેકાણે પહોચાડવાનુ તેનુ કાર્ય નથી. તે તો પોતાના સ્થળે પહોચાડે છે અને રસ્તમા હજારો સકટો આવવા છતા એ બધાની સાથે સગ્રામ ખેડી, તેના અતિમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ત્યા પહોચતા યાત્રીને એમ લાગે છે કે તે ધારેલે ઠેકાણે આવી ગયો છે પણ આ ખરુ અતલક્ષ્ય નથી

જે મુસાફર સકટો, કટકો, ભૂખ, તરસ બધુ ભૂલી જઈ વીસ માઇલની મુસાફરી કરી એક ઠેકાણે આવી પહોચે, હજી પગનો થાક પણ ઉતર્યો ન હોય, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ખબર પડે કે તે ખોટે રસ્તે ચાલ્યો છે, તેને જ્યા જવુ હતુ તે જગા તો વીસ માઇલ પાછળ રહી ગઈ છે અને હવે તેને વીસને બદલે ચાલીસ માઇલ ચાલીને જવુ પડશે અને તો જ તેને તેની ધારેલી જગા મળશે, તો એવે વખતે તેને કેટલુ દુખ થશે!

જો તમારો પથદર્શક (Guide) આવી ભૂલ કરી બેઠો હોય તો તમો તેના ઉપર ચિડાયા વિના રહેશો નહિ અને પોતાને પણ આવો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પહેલા અમે ઈદોરથી કરી-કસ્બા તરફ જઈ રહ્યા હતા એક બહેન દીક્ષા લેવા ઇચ્છતી હતી હુ મારા ગુરુદેવની સાથે હતો માર્ગદર્શક તરીકે એક ભાઈ અમારી સાથે હતા તેમણે કહ્યુ કે સડક પરથી જવામા બહુ ચક્રાવો ખાવો પડશે તેને બદલે આ ટેકરી ઉપરથી ઉતરી જઈએ તો સીધા ગામની નજીક પહોચી જઈશુ લગભગ છ માઇલ થશે ટૂકા રસ્તાની આશાએ અમે સીધો રસ્તો પડતો મૂક્યો પહાડની ટેકરીને રસ્તે અમે ઊતર્યા ખૂબ ભયકર પગદડી પસાર કરી અમે નીચે આવ્યા ચાલતા ચાલતા અમને ચાર કલાક લાગ્યા પણ ગામનો પત્તો ન લાગ્યો તડકો ખૂબ ચઢી ગયો હતો તરસથી ગળુ સુકાઈ રહ્યુ હતુ પણ ગામનો પત્તો નહોતો અમે એ ભાઈને (માર્ગદર્શકને) કહ્યુ-ભાઈ! સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા છતા હજુ તારા છ માઇલ પૂરા નથી થયા?

તેણે કહ્યુ-મહારાજ! હુ જાતે રસ્તો ભૂલી ગયો છુ

તેણે પહેલાં મોઢું જોઈતું હતું. કોઈને પૂછ્યું હતું. આ બાજુ વયોવૃદ્ધ તારાચંદજી મહારાજ તો એટલા આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા કે તેમણે કહી દીધું કે મારાથી તો હવે એક ડગલું પણ આગળ ભરાય તેમ નથી. હું તો હવે અહીં જ સંથારો કરું છું. જેને જીવ બચાવવો હોય તે આગળ જાય. અને તે તો એક ઝાડ નીચે બેસી ગયા. હવે કોની હિંમત છે કે આગળ વધે! આ ભયંકર મુસીબતની પળો અમે પસાર કરી રહ્યા હતા, ત્યાં બે ભરવાડ આવ્યા. તેઓ દૂરથી અમને જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે કહ્યું-મહારાજ! આપ અહીં ક્યાંથી પહોંચી ગયા? ગામ તો ઘણું પાછળ રહી ગયું. છેવટે, તેઓ અમને નજીકના એક ગામમાં લઈ ગયા. ત્યાં અમને પીવાનું મળ્યું. જ્યારે પાણીના ઘૂંટડા ગળે ઊતર્યા ત્યારે જ જીવમાં જીવ આવ્યો.

પૂરા જાણકાર ન હોય તેવા પથદર્શકની સાથે મુસાફરી કરવી એ પણ જોખમકારક છે. કામ અને અર્થ એ બન્ને પુરુષાર્થ આદમીના પથદર્શક છે. પણ તે ખોટા રસ્તે દોરનાર છે. જે સાચે માર્ગે નહિ પણ ખોટે રસ્તે અને ખોટી જગ્યાએ પહોંચાડે છે.

સુખની શોધમાં નીકળ્યા. કામ અને અર્થને ભોમિયા બનાવ્યા. મુસાફરીના પ્રકાર ઓળંગીને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા, પણ પહોંચતાં જ તમને લાગ્યું કે તમે ખરી જગ્યાએ પહોંચ્યા નથી. રાવણે પણ કામને પોતાનો ભોમિયો બનાવ્યો હતો અને ચાલી નીકળ્યો હતો. આખરે એણે તે સીતાને મેળવી લીધી, પણ તેને શાંતિ ન મળી, કારણ કે તેણે પોતાના ભોમિયા તરીકે ખોટી વ્યક્તિની પસંદગી કરી હતી. આવી જ વાત પથદર્શક અને ભોમિયાની છે.

અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ જો કે બહારથી મનોરમ લાગે છે, છતાં પણ અસલી ચીજ તેમની પાસે નથી. જ્યારે શરીરના કોઈ ભાગ પર સોજો ચડે છે ત્યારે તે ભાગ પહેલી નજરે ભરાવદાર દેખાય છે. પરંતુ અસલી શક્તિહીન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે અર્થ અને કામમાં આકર્ષણ દેખાવ પૂરતી ચમક હોય છે. અર્થ અનર્થકારી છે અને કામ વિકારી છે. એ આપણે બધા સારી રીતે સમજી લઈએ.

અર્થ-પુરુષાર્થ

જે પૈસા (અર્થ)ની પાછળ માનવી પાગલ બને છે, તે પૈસાને જરા પૂછી તો જો કે તું હંમેશાં સાથે તો રહીશ ને? ભીખારીઓની શી સ્થિતિ છે? પ્રખ્યાત બાબર અકબર જેવા ચક્રવર્તીઓને પૂછો કે તમારી વિશાળ સામ્રાજ્ય,

દિવ્ય ચૌદ રત્નો અને નવનિધાનો તમારી સાથે આવવાના છે? શો ઉત્તર આપશે એ ચક્રવર્તીઓ? કહેવાય છે કે જગતશેઠની પાસે એટલુ બધુ ધન હતુ કે તેની ઈચ્છા હોત તો તે ગગા અને યમુના બન્ને નદીઓના કિનારે સોનાની ઇટોથી આગ બધાવી શકત પણ આજે તેમના જ વ શવારસો, નોકર માટે ફાફા મારી ગ્યા છે તે વખતે તો સિક્કાઓ ચોરસ હતા ત્યારે આજના ચકરડીની માફક કરતા ગોળ, સફેદ રૂપિયાને રગડી જતા વાર કેટલી? આમ તો તમે બહુ જલ્દી સમજી જાઓ છો પછી આ તો તમારા લાભની વાત છે. (હસાહસ)

રૂપિયાને ગ્ગડતા કદાચ થોડી વાર લાગે, પણ પેલા કાગળીયાને ઊડી જતાં કેટલીવાર લાગશે? લખવાના કાગળોની આ વાત નથી આ તો પેલા લાલ અને લીલી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડીયાની છાપવાળા કાગળની વાત કરુ છુ, જે તમે તમારી છાતી ઉપર અ દરના ખિસ્સામા સાચવીને રાખો છો! આ ગોળ પૈસા કેવો રગડે છે, કેવા ઢળે છે' કોહીનુર હીરો–જન્મ્યો ભારતમા અને પહોચ્યો સમુદ્રપાર–ઇગ્લાડમા.

કહેવાય છે કે કોહીનુર હીરો, કૃષ્ણા નદીને તીરે પડેલા એક ખેડૂતને મળ્યો હતો ખેડૂતના હાથમા એ તાકાત કયા હતી કે તેને પકડી રાખે? તે હિ દુ રાજાઓની પાસે આવ્યો. ત્યા પણ રહી ન શકયો. સામ્રાજ્ય બદલાયાં તેની સાથે કોહીનુરના સ્વામીઓ પણ બદલાયા તે મોગલ સમ્રાટોના તાજને શોભાવતો હતો ત્યા પણ તેને આરામ કયા હતો? અ ગ્રેજો આવ્યા અને મોગલ સમ્રાટોના પતનની સાથે તેમના તાજ પણ ડુલ થઈ ગયા એટલે કોહીનુર પણ ત્યાથી નીકળી અ ગ્રેજો સાથે સાગર પાર કરી લ ડન પહોચ્યો. હવે તેને કયા કયા ફરવાનુ બાકી છે તે તો કોઈ જ્યોતિષી જ કહી શકે.

પૈસો ગોળ અને ઢળકણો છે તેની સાથે રહીને માનવીએ પણ એની વૃત્તિ અપનાવી લીધી છે જ્યા પૈસા હોય છે ત્યા માનવી ઢળતો જાય છે. ન્યાયની ખુરશી પર બેસી કાયદાની બારીકીઓ ખોળનારા અને ન્યાયની રક્ષાનો દભ કરનારા ન્યાયાધીશો પણ તેની સામે નમી પડયા, તેમજ ધર્મના સિ હાસને બેસીને આત્મા અને પરમાત્માની શોધ કરનારા પણ તેની સામે ઢળી પડ્યા. તે પણ લક્ષ્મીપુત્રો તરફ દષ્ટિ રાખવામાં જ પોતાના સિ હાસનની સ્થિરતા માનવા લાગી ગયા સત્યના ઉપદેશકો આજે સોનાના ઉપાસકો બની ગયા છે અપરિગ્રહના પ્રચારકો આજે પરિગ્રહના ઇશારે નાચી રહ્યા છે આ કેટલી અપરિગ્રહની હાર છે!

વહાણો પણ તેની સામે ઝૂકે છે અને તે તો ભડ જ બેસીથી ઝૂકે છે જેમ શિરસામાં વજન વધારે તે જ પક્ષ સામો નમાવો. પછી ભલેને પ્રાર્થના કરીને પણ કેમ નથી આવતો! ત્યારે વેપારીઓ પણ આ પાણ પડે તેવા છે! તે તો આઠે પહોર તેની પૂજામાં જ ગાળે છે અહીં ઉપાસનામાં મગ્ન હોય ત્યાં સુધી ભલે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ સાંભળતા જાય અને 'છી' 'છી' કરતા જાય પણ દુકાન પર પહોંચતાં જ પોતાના આરાધ્ય (પૈસા) ની પૂજા અર્ચનામાં લીન થઈ જશે. ત્યાં તે બધું જ ભૂલી જશે. તે પૈસાની આરાધનાના સમયમાં કોઈ ગરીબ અનાથ પોતાની આંસુભરી કહાની કહેશે, તો તેને તે પોતાનો બધાથી મોટો વિઘ્નકર્તા સમજશે.

આ કહેનારા લોકો સંપત્તિના સ્વામી નહિ, તેના ગુલામો છે. સંપત્તિના સ્વામી હોવું તે એક વાત છે અને ગુલામ હોવું તે બીજી વાત છે. ઘોડા ઉપર સ્વાર હો તો ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. તે પૈસાની લગામ તમારી પાસે હોય ત્યાં સુધી કો ચિંતા નથી. તે તમારા ઇશારા પર દોડશે. પણ જો તમારી લગામ તેના હાથમાં પહોંચી અને તેના ઇશારે તમે નાચતા થઈ ગયા તો તે તમારી કેટલી મોટી હાર થશે!

એકાંતના સમયમાં વિચાર કરજો કે સંપત્તિ ઉપર તમારી માલિકી છે કે તમારા મન ઉપર સંપત્તિનો અધિકાર છે? સંપત્તિની લગામ તમારા હાથમાં હશે તો તમે ખોટે રસ્તે નહિ જઈ શકો. પૈસા તમને ખોટે રસ્તે લઈ જવા ચાહશે તો પણ તમે ઇન્કાર કરશો અને કહેશો કે નહિ, એવા પૈસા મારે નથી જોઈતા જે મારી ઈમાનદારીને લૂંટતા હોય. જો તે માત્ર ન્યાય અને નીતિને માર્ગે મળતા હશે તો જ હું સ્વાગત કરીશ. તે સિવાય તેને મારે ઘરનાં બારણાં બંધ છે. આપણું મન સહેજ જાગૃત રહે. સંપત્તિ તમારી માનવતાને કચડી ન નાખે. હમેશાં દરેક રીતે લક્ષ્મીની ઉપાસના ઉચિત હોતી નથી.

એકવાર ગાંધીજીએ અમેરિકા માટે સંદેશો મોકલતાં કહ્યું હતું કે "મને લાગે છે કે અમેરિકાનું ભવિષ્ય ઉજ્જ્વળ છે પરંતુ જો તે ધનની જ પૂજા કરતું રહેશે તો તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હશે."

ધન અંત સુધી કોઈની સાથે રહ્યું નથી. એ તો હમેશાં બેવફા દોસ્ત જ સાબિત થયું છે. પૈસાનું મહત્ત્વ સાધન તરીકે ભલે હોય પરંતુ તેને સાધ્ય ન બનાવશો. ખરું પૂછો તો પૈસો જિંદગીની સાચી જરૂરિયાત

પણ નથી વગર પૈસે પણ કામ થાય છે પણ જરા પૈસા છોડીને તો જુઓ. ઘણી વાર રાગનો આનંદ તો લીધો છે હવે એક વાર ત્યાગનો આનંદ તો લઈ જુઓ !

એક અંગ્રેજ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યુ છે કે ધન તો સોપારી જેવુ છે સોપારી કાતરતા સેંકડો જણાની આગળીઓ કપાઈ ગઈ હશે પણ સોપારીથી કોઈનું પેટ ભરાયુ નથી માનવી તો ધનથી પેટ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છે જો કે તે જાણે છે કે પૈસો એ કોઈ ખાવાની ચીજ નથી છતા તે ખાઈ જાય છે, પચાવીયે જાય છે અને એવુ પચાવે છે કે એક ઓડકાર આવતો નથી કોઈ બિચારી ગરીબ ડોશી, વિશ્વાસ રાખીને કોઈને ત્યા પોતાની જિંદગીની મૂડી સાચવવા મૂકે પછી તે રૂપિયા હજમ થઈ જાય છે, કે નહિ ? હા કેમ નહિ ? એ તો બહુ જલ્દી હજમ થઈ જાય છે કારણ કે તેની પાછળ લડનાર કોણ છે ?

એકવાર એક ભાઈ બીજાને કહી રહ્યા હતા—તુ મારા રૂપિયા ખાઈ ગયો ગરીબોના પૈસા ખાઈ જતા તને શરમ નથી આવતી ? પાસે એક ગાય ઊભી હતી તેણે સાભળ્યુ અને વિચાર કર્યો—રૂપિયા તે કાઇ ખાવાની ચીજ છે ? મે ઘાસ ખાધુ, કડબ ખાધી, રોટલી ખાધી અને કયારે એ હવાડ પણ ખાધો પણ રૂપિયા તો કદી પણ ખાધા નથી જો પ્રસગ મળે તો રૂપિયા પણ ખાવા જોઈ એ

એક દિવસ શેઠ રૂપિયા ગણી રહ્યા હતા ઢગલો પડયો હતો ગાય ચરીને આવી રહી હતી અંદર જતા તેણે રૂપિયા જોયા તેનુ મન રોકી ન શકી અને તેણે રૂપિયાના ઢગલામા મો ઘાલ્યુ, એક વખતમા લગભગ પચીસેક રૂપિયા તે ગળી ગઈ હશે પણ બે મિનિટ પછી, તેના પેટમા ભયંકર પીડા થવા લાગી તેણે કહ્યુ રૂપિયા તો બહુ ભારે છે તેને ખાવામા તો કાઈ સ્વાદ ન આવ્યો અને હવે તો પેટમા કુદાકુદ કરે છે હે ભગવાન ! એ તો માનવની જ શક્તિ છે કે જે રૂપિયા હજમ કરી શકે છે અમારાથી તો એ હજમ થઈ રહ્યા.

આ પૈસાની પાછળ ઘેલી બનેલી દુનિયાએ પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીનો તો નાશ જ કરી નાખી છે જે સોનાને તમે પકડવા ઇચ્છો છો તે સોનુ એવી તો ખરાબ વસ્તુ છે કે જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે, માનવીની ઊંઘ હરામ થઈ જાય છે તેનો રંગ આખોમા આવે છે ત્યારે, આખુ શરીર મડદા જેવુ થઈ જાય છે જ્યારે આંખોમા તેનો વાસ થાય છે ત્યારે, ખરી

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે! મોલિયરીય કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંગ્રહ વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે પૈસાને સાધ્યવસ્તુ માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે ? આજે બધા કરે છે એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થ પુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે તમે તો શું પણ નાનાં બાળક પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ એકઠો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ભરી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના, જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. વીંછડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા લાગો ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે ખાવતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો ભરતચક્રવર્તી'ને પૂછો સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું! તેત્રીસ સાગરોપમની નાકની આગ!

સ્વાદની વાત છે કે. સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ કુપથ્ય ખરનો સ્વાદ રોગને ઓછો નહિ વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને ઓછી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે વાસનાના એક

બિન્દુને લીધે રાવણ જેવો રોળાઈ ગયો. માટીમા મળી ગયો તો પછી બીજા-ઓની તો વાત જ શી કરવી?

ભોગોની વિડંબણાનો ચિતાર આપતા, વીતરાગ દેવ, ભગવાન મહાવીર કહે છે —

> **कामाणु गिद्धिप्पभवं खु दुक्खं,**
> **सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।**
> **जं काइयं माणसियं च किंचि,**
> **तस्संतगं गच्छई वीय रागो ॥**

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ્ય ૩૨, ગા ૧૯

દુનિયામા તમામ દુ ખોનુ જન્મસ્થાન વાસના છે આ દુ ખોની પરંપરા માત્ર માનવ સુધી જ નહિ, પણ સ્વર્ગમા રહેનારા દેવતાઓ સહિત સમગ્ર લોકમા વ્યાપેલી છે અહીં દેવોના ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. કારણ કે, નારકી અને તીર્યંચના દુ ખો તો જલ્દી સમજી શકાય છે, કેમકે તે સ્પષ્ટ છે, જ્યારે, દેવતાઓના સબધમા માનવીની કલ્પના એવી છે કે તે અત્યત સુખમા છે આ ભ્રાતિજનક કલ્પનાના નિવારણ માટે અહીં દેવતાઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ ઉપર વસનારા દેવતાઓ જો કે ભૂખ અને તૃષાના દુ ખથી મુક્ત છે, છતા વાસનાની પીડા તો ત્યા પણ છે તેઓ પણ વાસનામા લપટાયેલા છે એથી ત્યા કાયિક નહિ પણ માનસિક પીડા છે વાસના હમેશા અતૃપ્ત જ રહેનારી છે

વાસના છાપડામા, તડકા અને વરસાદથી રક્ષણની આશા રાખવી એ જેમ ખોટુ છે, તેમ, વાસનાથી સુખની આશા રાખવી એ પણ ખોટુ છે. તેની પાસે પીડા છે–માત્ર પીડા જ છે ભલે તમે તેને મીઠી માનો એ જુદી વાત છે આ કાયિક અને માનસિક પીડાથી કોઈ પણ બચી શક્યુ હોય તો તે ફક્ત વીતરાગ વીતરાગ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પછી શરીરની જન્મવેદના કદાચ હોઈ પણ શકે, છતા તે વેદના મનની નહિ હોય અને તે મનને પીડી નહિ શકે

હા, તો બધુ પીળુ પીળુ હોય તે સોનુ ન સમજશો બહારની ચમકઝમકથી ખુશી ન થશો, તેનો અત પણ જુઓ માનવી ભોગોને માખણ માનીને ગ્રહણ કરે છે સફેદાઈમા તો માખણ જેવા લાગે છે પણ તેને ગ્રહણ

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે! ગોલ્ડસ્મીથ કહે છે કે જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંચય વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે પૈસાને સાધ્યસ્વરૂપે માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થપુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ભરી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેના આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણ્યું ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે ચાલતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે. કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ!

સ્વાદની વાત છે કે સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ, એ કુપથ્ય આહારનો સ્વાદ રોગને બમણો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને બમણી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે વાસનાના એક

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌંદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌંદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે. અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય છે** મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફુરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આવ્યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમા પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્‌માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ક્યો પછી તે માખણનું નહિ, પણ ચુનાનું કામ કરે છે. પણ વાત એવી છે કે જેમ આંખો સામે આવેલી વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ કામી વ્યક્તિ સામે આવતાં દુઃખોને જોઈ શકતી નથી. આંખો બંધ કરીને ન ચાલો. વાસનાના જાદુને સમજો. તેનાં પરિણામોનો વિચાર કરો.

વાસનામય પદાર્થો સાથે ભલે તમે ગમે તેટલાં વર્ષો વીતાવો, પણ એક દિવસ તે એવી રીતે છોડી જશે કે જેવી રીતે ફળ વિનાના ઝાડને પક્ષીઓ છોડી જાય છે. છોડવાનું તો જરૂર છે જ. પણ જો તે તમને છોડી જશે તો તમારી આંખમાંથી આંસુ વહેશે, તેને બદલે, જો તમે તેને છોડશો તો આનંદ આનંદ આવશે. જેવી રીતે રૂપિયા ચોરાઈ જતાં માનવી રડવા બેસે છે, પણ દાનમાં આપી દેતાં આનંદ આવે છે. સંપત્તિ અને વૈભવ એમ ને એમ ચાલી જશે તો દુનિયા કહેશે કે ભિખારાનું બધું જતું રહ્યું. [illegible] મરતી વખતે સુખ સામગ્રી અને સંપત્તિ છોડી જવાની થશે ત્યારે દુનિયા કહેશે કે આજ ભિખારો બધું છોડીને ચાલી ગયો. પણ જો તમે તમારી જાતે જ બધું છોડી દેશો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરશો તો દુનિયા કહેશે કે-કેવો મર્દ આદમી હતો! પોતાની જાતે બધું ત્યાગીને નીકળ્યો. હવે તમે જ નિર્ણય કરી લો કે તમારે શું બનવું છે.

પરંતુ, આજે વાસના છોડવાની વાત જ ક્યાં છે? ત્યાગનો ઉપદેશ તો ભાષણમાં ખપાય છે. આજે તો દરેક વાતમાં વાસના ઘૂસી ગઈ છે. આજે કોઈ પણ વસ્તુ મોહક સ્ત્રીના ચિત્ર વિના વેચી શકાતી નથી. વાસનાભરી આંખો બધામાં સૌંદર્ય શોધે છે. આજે તો પુસ્તકો પણ એવાં જ વધુ વેચાય છે કે જેનાં પૂંઠા ઉપર કોઈ સીનેતારિકા (Actress)નું ચિત્ર હોય! જેટલું ચિત્ર આકર્ષક હોય તેટલી જ તેની માગણી વધારે રહેશે. કપડાં પણ અભિનેત્રીઓના નામે જ વેચાય છે. સાબુની જાહેરાત અને તારીખીઆં (Calender) માટે પણ તેમનાં ચિત્રોની જરૂર પડે છે.

આજનો પહેરવેશ પણ સીનેમાને અનુરૂપ હોય છે. ફિલ્મમાં નાયિકા (Heroine) જેવી સાડી પહેરે તેવી સાડી સારા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ છે. આપણે વિદ્યાનો ઉપાસક ગણાતો વિદ્યાર્થીવર્ગ પણ આજે સૌંદર્યનો ઉપાસક બની ગયો છે!

સાધુઓનાં દર્શન કરવા જવા માટે તમને સમય નથી મળતો, કારણ કે [illegible] નડે છે પણ અભિનેતાઓનાં દર્શન કરવા માટે તેને સમયની કમી નથી! નવી ફિલ્મ શરૂ થતાં પહેલાં બેઠ (Booking)માં તેનો

નબર જરૂર લગાડશે ભલે પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા.

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમાં પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો કયારેક કયારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ધર્મ-પુરુષાર્થ

અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ ઉપર આપણે વિચાર વિનિમય કરી ગયા છીએ. તેમાં સમય અને શક્તિનો વ્યય તો થાય છે જ પણ તેના પરિણામની જે સુંદર કલ્પના માનવીના મગજમાં રચાયેલી હોય છે તે ઠગારી નીવડે છે કેમકે તેની પાછળ નથી તો ભાવધારા શુદ્ધ કે નથી આચરણ સારું બન્ને અશુભ હોવાને લીધે તેનું પરિણામ પણ સારું નથી હોતું એથી જ એ બન્નેથી નિરાશ થયેલો મનુષ્ય ધર્મનું શરણ લે છે

ધર્મ શું છે ? શુદ્ધભાવ સહિત કરવામાં આવતી શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ધર્મ છે ભાવ અને ક્રિયા બન્નેને એટલા માટે સાથે મૂકવામાં આવેલ છે કે કેટલીક વખત વ્યક્તિની ક્રિયાઓ સુંદર હોય છે પણ તેમાં ભાવના પવિત્ર નથી હોતી. એ પણ યાદ રાખો કે નિષ્ઠાની પવિત્રતા સિવાય, ક્રિયા પવિત્ર ક્યાંથી દેખાશે ! માતા પોતાના બાળકને થપથપી કરીને હસાવે છે જગતમાં જ્યારે મનુષ્યને કોઈ વખત રીબવું મળી જાય છે તો તે પણ તેને પકડીને ગલીપચી કરે છે અને હસાવે છે

હવે જરા ઊંડાણથી વિચાર કરો કે બન્નેમાં કેટલું અંતર છે ! જેટલું અંતર અંધકાર અને પ્રકાશની વચમાં છે તેટલું જ અંતર એ બે વચ્ચે છે મા બાળકને હસાવીને તેના મનને આનંદ પમાડે છે. ત્યારે રીબવુ મનુષ્યને હસાવીને તેનો જીવ લે છે

વસ્તુ પોતે તો શુભ પણ નથી અને અશુભ પણ નથી. તેની પાછળ રહેલી ભાવના જ તેનામાં શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતાનો પરિચય કરાવે છે કેટલીક વખત શુભ વસ્તુ અશુભ ભાવના વડે જન્મે છે તો ક્યારેક અશુભ વસ્તુનો શુભ ભાવનાથી થતો હોય છે

)

ઉપાશ્રય જેવા ધાર્મિક સ્થળોના નિર્માણનું કાર્ય પણ કેટલીક વખત ભાવોની અપવિત્રતાથી અપવિત્ર બની જાય છે એક માણસ વિચાર કરે છે કે જો ઉપાશ્રય થશે તો લોકોની ધાર્મિક ભાવનાઓને ઉત્તેજન મળશે, ત્યા સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે—આમ વિચાર કરી તે ઉપાશ્રય બધાવે છે બીજો માણસ એમ વિચાર કરે છે કે ઉપાશ્રય મારા ઘરની નજીક હોવો જોઈએ ઉપાશ્રય માટે ફડ થતુ હોય ત્યારે તે કહે છે કે અમુક જગાએ થશે તો જ હુ પૈસા આપીશ

આ ઉપાશ્રયને ઘરની નજીક બનાવવાનો આશય શો છે? શુ એવો આશય છે કે ઉપાશ્રય નજીક હશે તો જવાઆવવામા સગવડ પડશે? ના. આમા તો બીજી જ ભાવના કામ કરે છે જો ઉપાશ્રય ઘરની નજીકમા હશે તો સ ઘની વ્યવસ્થા મારા હાથમા રહેશે, ઉપાશ્રયની ચાવી મારી પાસે રહેશે, આવતાજતા મહેમાનોને ત્યા ઉતારવા કામ લાગશે, જ્યારે મારી દીકરીના લગ્ન વખતે જાન આવશે તો ત્યા ઊતારી પણ શકાશે, સભાઓ વગેરે માટે પણ સારુ સ્થાન બનશે તો આ તે શુ ઉપાશ્રય બનાવવાનો છે કે ધર્મશાળા? આવી ભાવનાની અપવિત્રતા કાર્યની પવિત્રતાને સહીસલામત રાખતી નથી

ભાવ અને ક્રિયાનો સમન્વય હોવો જોઈએ એક માણસ સામાયિકના સ્વરૂપને સમજીને સામાયિક કરે છે અને બીજો પોતાના ધર્મીપણાનુ પ્રદર્શન કરવા માટે સામાયિક કરે છે એ બેની વચમા કોઈ અ તર ખરુ કે નહિ? એક માણસ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિને માટે પ્રશ્ન કરે અને બીજો પોતાની પ ડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવા માટે પ્રશ્ન કરે—આ બન્નેની વચમા બહુ મોટો ફેર છે

બે મુનિઓ પ્રવચન કરે છે. બન્ને આચારશાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચન કરે છે. એકનુ લક્ષ્ય આચારશુદ્ધિ છે. શ્રાવકો પોતાના આચાર સમજે, મુનિવર્ગ તેમના આચારને ઓળખે અને બન્ને દૃઢતાપૂર્વક પોતપોતાના આચારનું પાલન કરે, આ પહેલા પ્રવચનકારનુ લક્ષ્ય છે બીજા મુનિ પણ આચારશાસ્ત્ર ઉપર જ પ્રવચન કરે છે પણ તેમનુ લક્ષ્ય જુદુ છે તે એટલા માટે આચારશાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે છે કે જેથી શ્રોતાઓ એમ માને કે તે મહાન આચારવાન છે અને તેમની સરખામણીમા બીજાઓ શિથિલાચારી છે

પહેલામા સર્વના કલ્યાણની ભાવના રહેલી છે, ત્યારે, બીજામા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ભાવના છૂપી રીતે કાર્ય કરી રહેલી છે હવે તમે સમજી ગયા હશો કે એક જ જાતની ક્રિયા ભાવનાના ભેદથી, પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને ધારણ કરે છે.

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. એ ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કર્મનું ફળ આ લોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કાર્ય બની રહેશે. અને તેમ કરનાર, ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ જુદું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના રોજા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવા મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં, માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ શ્રાવકધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કાર્યોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

રાખે તો તારા અધ્યાત્મનો મહેલ એક દિવસ તૂટી પડશે એ અતિચાર છે. જો તેનાથી નહિ બચે તો તારા વ્રતોને તે દુષિત કરી નાખશે

હા, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવીએ તે મુસલમાનભાઈએ પૈસા વધારે આપીને વસ્તુ સારી માગી પણ શેઠે તો મેં ઉપર કહ્યું છે તેવું જ કર્યું તેણે પૈસા તો વધારે લીધા પણ ચણા ખરાબ આપી દીધા તે ચણા લઈને ઘેર આવ્યા અને ખોલીને જોયુ તો તેમા કેટલા જીવડા ખદબદી રહ્યા હતા તેવી જ રીતે તેનુ મન પણ ખદબદી રહ્યું હતુ. તેણે તે ચણા કપડાના કકડામા બાધી દીધા. બીજે દિવસે તે ઉપાશ્રય તરફ આવ્યો તેણે જોયુ કે પૂજ્યશ્રી ખુબચંદજી મહારાજ પ્રવચન આપી રહ્યા હતા તે શેઠ મોઢે મુહપત્તી બાધીને આગળ બેઠા હતા, અને જીકારો દઈ રહ્યા હતા તે મુસલમાનભાઈ ઘેર પાછો ગયો અને ચણાની પોટલી લઈ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન પૂરું થતા તેણે ચણાની પોટલી ખોલી અને બધાને બતાવ્યા, અને બોલ્યો—સારા માલનો ભાવ લઈ તમારા દયાધર્મી શેઠે કેવા ચણા આપ્યા છે તે જુઓ! કેટલા જીવડા છે આમાં!

ધર્મ જ્યારે આવી વ્યક્તિઓના હાથમા આવે છે, ત્યારે તે સ્વયં કલકિત થઈ જાય છે દૂધ મીઠુ હોય છે પણ કોઈ તેને કડવા તુબડામા ભરે તો તે બગડશે જ ધર્મ એ શુદ્ધ દૂધ છે પણ જ્યારે તેને સ્વાર્થી મન રૂપી કડવા તુબડામા ભરવામા આવે છે ત્યારે તેમા કડવાશ આવ્યા વિના રહેતી નથી

ધર્મ સ્વાર્થરહિત મનમા જ ટકી શકે છે. જેના જીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ કામ કરી રહ્યો છે, તેના સાક્ષી તો તેના શત્રુઓ પણ આપી શકશે એક વિચારકે કહ્યુ છે કે—જો કદાચ તમારો મિત્ર તમને સારા માનતો હોય તો હુ તમને સારા માનતા અચકાઈશ પણ જો તમારો દુશ્મન તમને સારા માનતો હશે તો હુ અચકાયા વિના તમને સારા માની લઈશ. જેમના જીવનમા ધર્મનો રસ ઊતર્યો હોય છે, તેમના શત્રુઓના મનમા પણ તે સ્થાન પામે છે

ગૌશાલક ભગવાન મહાવીરના શત્રુરૂપે જ રહ્યો આખી જિંદગી, પ્રભુ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની આગ વરસાવતો રહ્યો પણ જીવનના અંત સમયે તે જ ગોશાલક બદલાઈ ગયો અને તે પણ એટલો બદલાઈ ગયો કે કાળો ભમ્મર મટીને સફેદ આરસ જેવો બની ગયો તે વખતે તેણે જે શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપરથી ભગવાન મહાવીરની મહાનતા જાણી શકાય છે. તેણે

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય, ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. તમે ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કામનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને દબાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ બીજું જ છે?

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના પીરા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપ. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે જ્યાં, માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ આત્મધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે અને લોકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—આનંદ! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ બન

દાનવ્રત તો અપરિગ્રહમાં વિશ્વાસ રાખે છે એક બાજુ પાપ કરીને પૈસા ભેગા કરવા અને પછી તેનાથી ધર્મ કરવો એ તો એવું થયું કે કોઈ કાદવમાં પગ નાખે અને પછી ધોવા બેસે ખરી વાત તો એ છે કે પૈસાનો સંગ્રહ એ જ અર્થ પુરુષાર્થનું લક્ષ્ય છે અને તે સંગ્રહ કામનાં પ્રસંગોને ' કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે પૈસાના તોફાનમાં ધર્મનું પાદડું તો ટકી શકતું જ નથી તે તો શાંતિના સમયમાં શાંત મનમાં જ ટકી શકે છે

કેટલાક લોકોને એમ કહેતા પણ સાંભળ્યા છે કે ધર્મ પુરુષાર્થ અર્થ અને કામને આપનાર છે આનો અર્થ તો એવો થયો કે જેને છોડીને આપણે ચાલવું છે તે જ સામે આવે છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ જ રહેતો નથી તેમની દલીલ એવી છે કે ધર્મ એ શુભ પરિણતિ છે અને પરિણતિથી પુણ્યનો સંચય થાય છે તેના મીઠાં ફળોને ભોગવવા માટે સ્વર્ગમાં જાઓ અને પુણ્યક્ષય થાય એટલે પાછા અહીં આવો જે કામપુરુષાર્થનો તમે વિરોધ કર્યો તે સ્વર્ગમાં વિપુલ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ નથી અર્થપુરુષાર્થને એટલા માટે ત્યાજ્ય બનાવ્યો હતો કે એ કામનો સહાયક છે પણ અહીં તો અર્થની અપેક્ષાએ ધર્મ જ કામનો અધિક સહાયક બન્યો !

હા, વાત ઠીક છે જો કોઈ સ્વર્ગને માટે ધર્મનો આશ્રય લે અને આ દુનિયાના ભોગોનો તેને માટે ત્યાગ કરે, કે સ્વર્ગમાં હજારગણા વધારે પ્રમાણમાં તેનું ફળ મળે તો તો તમારી વાત બરાબર છે પણ એવા ધર્મનું અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં કાંઈ મૂલ્ય નથી જૈનદર્શન, એવા ધર્મનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરતું નથી તે તો કહે છે કે-સ્વરૂપમાં રમણતા એનું નામ જ ધર્મ છે વિભાવદશામાંથી સ્વભાવદશામાં આવવું, તે ધર્મ કહેવાય છે

પણ વાત અધૂરી છે સ્વર્ગને માટે કરવામાં આવતી ધર્મસાધનાને જૈન ધર્મ ઉચ્ચ પ્રકારની સાધના નથી માનતો એટલું જ નહિ, તે તો તેને નિદાનકૃત કહે છે અને સાધુઓને તેનાથી બચવા કહ્યું છે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય છે એ વાતનો ઇન્કાર પણ કરી શકાતો નથી આગમમાં વર્ણન આવે છે કે શુભ પરિણતિથી શુભ કર્મોનો સંચય થાય છે પણ એટલું ન ભૂલશો કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય અને પુણ્યને માટે સાધના કરવી —એ બેમાં ઘણો ફેર છે પહેલી વાતમાં પુણ્યની કામના નથી, એ આવી જાય તે જુદી વાત છે તમે ચોખાની ગુણીઓ ખરીદ કરો છો, તે વખતે તમે ચોખા ખરીદ કરો છો, ગુણીઓ નહિ કેળાં અને નારંગી ખરીદ કરી લાવો

પોતાના અનુયાયીઓ સમક્ષ કહ્યું—સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન મહાવીર જ સાચા જિન છે. હું તો સ્વાર્થનો કીડો છું. મેં મારા અહંકારની પુષ્ટિ માટે ભગવાન મહાવીરના ઉજ્જ્વળ જીવન તરફ કાદવ ફેંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ ભગવાન મહાવીરની ધર્મસાધના હતી કે જેણે શત્રુના મુખે તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાંજલિ દેવડાવી.

આ જ વાત ધર્મરાજાની છે. તેમના જાનીદુશ્મન દુર્યોધનના મનમાં પણ તેમની સત્ય પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ચમકી રહી હતી.

ધર્મ જ એવો કલાકાર છે કે જે શત્રુતાભર્યા હૃદયમાં મિત્રતા સ્થાપિત કરે છે.

હા, તો યાદ રાખજો કે ધર્મ એ મોક્ષસાધક પુરુષાર્થ છે અને અર્થ કામસાધક પુરુષાર્થ છે. કેટલીક વખત એથી ઊલટું પણ જોવામાં આવે છે. ક્યારેક ધર્મ અર્થસાધક પણ બની જાય છે. જેના જીવનમાં ધર્મનું તત્ત્વ આવેલું છે, જેણે પ્રામાણિકતાને પોતાના જીવનનું સાધ્ય બનાવી છે તે આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધી જાય છે. બીજી બાજુ એમ પણ કહેવાય છે કે અર્થ વડે ધર્મ પણ થઈ શકે છે.

કોઈ વ્યક્તિએ લાખ રૂપિયામાંથી દસ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપ્યા તો ધર્મ થયો કે નહિ? કેમકે દાન પણ ધર્મનો એક પ્રકાર છે.

તેનો ઉત્તર એ પણ મળશે કે ધર્મ એટલો સસ્તો નથી કે તે પૈસાથી ખરીદી શકાય. કારણ કે તે આત્માનો ગુણ છે. તેને જડથી કોઈ ખરીદી શકાતો નથી. ધર્મ પૈસાથી નહિ, પૈસાના ત્યાગથી થઈ શકે છે. જેણે જેટલું દ્રવ્ય દાનમાં આપ્યું તેની તેટલા ઉપરથી આસક્તિ ઘટી ગઈ છે અને આસક્તિ ઘટી જવી એ જ ધર્મ છે.

બીજી વાત એ છે કે ધનથી ધર્મ તરફ નથી જઈ શકાતું. એમાં તે તમારું લક્ષ્ય પણ નથી. પૈસા કમાતી વખતે તમારો આશય કાંઈ બીજો જ હોય છે. તમે બજારમાં શાક ખરીદવા જાઓ તો શાકની સાથે ધાણાં અને મરચાં પણ આવે છે. જો તમારું મુખ્ય ધ્યેય જુઓ તો શાક લેવાનું જ છે, ધાણાં અને મરચાં નહિ. એ સાથે આવે છે તે જુદી વાત છે. એવી જ રીતે અર્થોપાર્જન સમયે તમારું લક્ષ્ય શું દાન તરફ હોય છે? નહિ. તે વખતે તો તિજોરી ભરવાની કામના જ કામ કરતી હોય છે. ([illegible])

કદાચ કોઈ એમ કહે કે હું ધર્મને માટે અર્થનો સંગ્રહ કરું છું તો તે પણ અનુચિત છે. જૈનદર્શન તે વાતનો ઇન્કાર કરે છે. કારણ કે

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનું મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતું નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યાં તો અશાતિના મૂળ જેવી ઇચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે. બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ-મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહું છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યાં આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે. જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે? ના. જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમાં બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમાં સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે.

સિદ્ધ સ્થિતિમા પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુંબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી.

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ—એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

હો ત્યારે તેની સાથે છોતરાં પણ આવે છે છતાં કોઈ એવો તો મૂર્ખ નહિ નીકળે કે જે છોતરાંને માટે કેળાં કે નારંગી ખરીદ કરે! ધર્મની સાથે અર્થ અને કામ આવે કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય આવે તેને ખાસ મહત્વ ન આપશો. તેમ તેની પ્રાપ્તિને પણ મહત્ત્વ ન આપશો.

બીજી વાત એ છે કે ધર્મની સાથે પુણ્યનો સંબંધ હંમેશાં હોય એવું કોઈ નથી કારણ કે ક્ષમા માર્દવ આદિ દસ વિધિ ધર્મ સંવર છે સંવર, શુભ કરતાં શુદ્ધની વધારે નજીક છે શુદ્ધ પરિણતિમાં પુણ્યનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યારે જ મોક્ષ સંભવે છે તે સિવાય શુદ્ધની સાથે પુણ્યનો સંબંધ માનશો તો મોક્ષનો સંભવ જ નહિ રહે. પુણ્ય, શુભ સુધી જ સીમિત રહે છે ત્યારે સંવર શુદ્ધ સુધી પહોંચાડે છે

મોક્ષ-પુરુષાર્થ

આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષ-પુરુષાર્થ છે જેમાં આત્મા બધી વિભાવદશાને છોડીને સ્વભાવમાં આવે છે તે જ મુક્તાવસ્થા છે મોક્ષનો અર્થ ફક્ત સ્થાન વિશેષ ન કરશો. સિદ્ધશિલાને મુક્તિશિલા કહી છે પણ તે તો દ્રવ્ય મોક્ષ છે ત્યાં જવા માત્રથી કામ નહિ ચાલે એમ તો આત્મા અનંતવાર ત્યાં પહોંચી ગયો છે. પૃથ્વીકાયના રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન પણ થયો છે અને ત્યાં મર્યો પણ છે પણ તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મુક્ત નથી કહેવાતા. કારણ કે તે કર્મ બંધનથી બંધાયેલા છે કર્મની જંજીરોથી મુક્ત થવું એ જ સાચી મોક્ષાવસ્થા છે.

તમે પણ મુક્ત થવા માટે સાધના કરતા રહો. આ બધા વ્રત, ઉપવાસ, સામાયિક વગેરે મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે છે પણ હું જરા પૂછી લઉં ? મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તમે આટલા આતુર છો તેમાં એવું શું છે! ત્યાં ખાવાનું નથી પીવાનું નથી સૂવાનું નથી. સંસારમાં રહેતાં જે તમને હંમેશાં યાદ આવે છે તે સિપ્ટનની યાદ તમને ત્યાં મળવાની નથી ત્યાં બીડી નથી સિનેમા નથી ફરવા માટે ચોપાટી પણ નથી એવી સૂની નગરીમાં જવા માટે તમે કેમ તૈયાર થઈ ગયા છો! (હસાહસ)

તો જવાબ પણ છે માની લીધું કે દુનિયાની આ બધી કોઈ ભૌતિક વસ્તુઓ ત્યાં નથી. તો એ પણ છે કે ત્યાં તેવી વસ્તુઓની કોઈ જરૂર પણ નથી. જરૂર હોય અને વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય. પણ જરૂર ન હોય અને વસ્તુ મળે તો તે એક દુઃખરૂપ થઈ પડે છે ગરમીના દિવસમાં તમને

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનુ મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યા તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે બીજુ એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ-મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યા આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે? ના જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમા બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમા સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે

સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ-એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

ન રહે પણ એક દિવસ કાળનો દંડ તેને તે ઘર ખાલી કરવા વિવશ બનાવે છે પણ મોક્ષ એ આત્માનું પોતાનું ઘર છે કોઈની તાકાત નથી કે તેને ખાલી કરાવી શકે

પણ ત્યાં પહોંચવા માટે પારકા ઘરની બધી વસ્તુઓ છોડવી પડશે ત્યારે જ તમે ત્યાં પહોંચી શકશો. જન્મ લીધા પછી આજ સુધીમાં તમે જેટલી વસ્તુઓ ભેગી કરી છે તે બધી સ્વની છે કે પરની? જો તમારી પોતાની હોય તો અહીંથી જતી વખતે તે બધી સાથે લઈ જવી જોઈએ. જરાક જરા બતાવો કે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે લઈ જશો? મોક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ પરલોકમાં પણ તમે અહીંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે નહિ લઈ જઈ શકો મુક્તિના રાજ્યમાં પહોંચવા માટે તમારે આપના રાજ્યની બધી જ વસ્તુઓ છોડવી પડશે. આ ધર્મને પણ તમારે છોડવો પડશે. કારણ કે તે પણ આ દુનિયાની જ વસ્તુ છે

તમને જરા આશ્ચર્ય થશે કે અત્યાર સુધી તો મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે અને હવે કહે છે કે તેને છોડવો પડશે! એટલી વારમાં આટલું પરિવર્તન!

ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે એમ તો હું અત્યારે પણ કહું છું એ તો નક્કી જ વાત છે કે આત્માને મોહનગરીમાંથી મોક્ષનગરીમાં પહોંચાડનાર ધર્મ છે જે લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક હોય તેને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પછી છોડવું જ પડે છે

પેડો તમને જ મકાનમાંથી ઘર સુધી પહોંચાડે છે ઘરના બારણાં સુધી તે પહોંચાડી શકે છે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તમે તેની પીઠ ઉપરથી નીચે ઊતરી જાઓ છો એ જ પ્રમાણે જે સાધના અને ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં મદદકર્તા હોય છે તેની આવશ્યકતા ત્યાં પહોંચતાં સુધી જ છે ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તેને છોડી જ દેવી પડશે.

બીજા શબ્દોમાં કહું તો ધર્મ અને મોક્ષનો સંબંધ લોટ અને રોટલીનો છે રોટલી બનાવવા માટે તવો ચૂલો બળતણ બધું જરૂરી છે એ બધી ચીજો વગર રોટલી થઈ શકતી નથી જ્યાં ખાવાના કામમાં તો તેમાંની એક પણ વસ્તુ આવી શકતી નથી તેમજ ભોજન તૈયાર કરવા માટે અગ્નિ આવશ્યક સાધન છે પણ ભોજન તૈયાર થઈ ગયા પછી અગ્નિ સળગાવનાર પોતાની જાતે જ બુઝાવી નાખે છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વિચાર

કરતો રહે, કે અગ્નિ બુઝાવાનો જ છે, ભોજન તૈયાર થયા પછી તેને શાંત કરવાનો જ છે, એટલે પહેલેથી જ ચૂલામા લોટા ભરીને પાણી રેડી દે તો તો એકાદશી જ કરવી પડે-ભૂખે જ મરવુ પડે

સાધનાના સમય દરમ્યાન, સાધનોને પકડી રાખવાં એ જેટલુ જરૂરી છે, એટલુ જ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી તેને છોડવુ જરૂરી છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોંચવા માટે તમારે સસારની સમસ્ત વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો પડશે. સસારી અવસ્થાની નાની સરખી રેખા પણ છોડવી પડશે ચૌદમુ ગુણસ્થાન કે જે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાન છે, તેનો પણ સિદ્ધ થતીવખતે ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે જ આત્મા સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે જ મોક્ષ-પુરુષાર્થ છે

તમે તમારા આત્માને અશુભમાંથી વાળીને શુભમા લાવો અને શુભમાથી શુદ્ધ તરફ અભિયાન કરો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ તો અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક છે શુદ્ધ સ્થિતિને પુરુષાર્થથી જ મેળવી શકાય છે **કેટલાક લોકો કહે છે કે પુરુષાર્થ અનાવશ્યક છે કેમકે કાળ પાકશે, ત્યારે જ આપણે મુક્ત થઇ જઈશુ પરંતુ આ સિદ્ધાંત ભગવાન મહાવીરનો નથી, ગોશાળાનો છે.** ભગવાન મહાવીર પોતે કટ્ટર પુરુષાર્થવાદી હતા. તે જાણતા હતા કે-"મારુ આયુષ્ય બોતેર વર્ષનુ છે ત્યારપછી, હુ જરૂર મોક્ષે જવાનો છુ " છતા તેમણે શુ કરવા દીક્ષા લીધી અને કઠોર તપ-સાધના કરી? તેનો અર્થ એ છે કે તે એકલા નિયતિવાદી નહોતા, પુરુષાર્થવાદી પણ હતા તે જાણતા હતા કે-"હુ મોક્ષમા તો જઈશ," પણ તે એ પણ જાણતા હતા કે "તે માટે આટલી સાધના પણ કરવી જ પડશે"

નિયતિવાદ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓને માટે છે ત્યા મારી અને તમારી લાયકાત નથી આપણી પાસે તો પુરુષાર્થ છે તે મારફતે જ આપણે વિકાસના ધ્યેય સુધી પહોચી શકીશુ પણ તે પુરુષાર્થ સમ્યક્ હોવો જોઈએ આપ સર્વના આત્મામા સમ્યક્ પુરુષાર્થ જાગૃત થાય અને તે આપના ચરમલક્ષ્ય સુધી પહોચાડવામા સહાયક થાય, એ ઈચ્છા સાથે વિરમુ છુ

તા ૧૮-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં સમજવા સમાનાર્થી મનાય છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલાક ભાઈઓને શંકા થઈ જ એવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે મેં કહ્યું આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા? નહીં બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપોષક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહારક છે ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ હિતકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે પણ આંકડાનું દૂધ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે

આગમમાં જ્યાં ભાવ-પૂજન અથવા ભગવાનનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એક "પ્રેમાણુરાગ રત્તા" વિશેષણ આવ્યું છે સાથે જ "ધમ્માણુરાગ રત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાણુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે

रागो य दोसो विय कम्म बीय कम्मंच मोहप्पभवं वयंति।
कम्मच जाइमरणस्स मूल दुक्खंच जाइ मरणंवयन्ति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૮)

રાગ અને દ્વેષ કર્મના બીજો છે અને કર્મ મોહનો પુત્ર છે મોહની ચિકાશ જ આત્મા ઉપર કર્મ ચોટવાનુ પ્રમુખ કારણ બને છે આ કર્મ ભાવ-પરપરાના બીજો છે આના વડે જ આત્મા જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રને ગતિ આપે છે. દુખ શું છે? જન્મ અને મૃત્યુનો પર્યાય જ તો છે

દુખનુ મૂળ-મોહ

આત્મા દુખથી બચવા ચાહે છે પણ દુખના કારણથી બચવા ઇચ્છતો નથી એ તાપથી બચવા માગે છે પણ સૂર્યના કિરણોના મોહને પણ છોડવા માગતો નથી પરંતુ એ પણ નિશ્ચિત છે કે જ્યાં સુધી કારણ હાજર છે ત્યા સુધી કાર્ય-પરપરા ચાલુ રહેવાની જ કાર્યની સમાપ્તિ માટે પહેલા કારણને સમાપ્ત કરવુ પડશે દુખને સમાપ્ત કરવા માટે તો આપણે ચાલી નીકળ્યા પણ એનો રસ્તો જ જોયો-જાણ્યો નહી તો આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે. દુખથી મુક્તિ પામવાનો સાચો રાહ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલા પાવાપુરીના છેલ્લા પ્રવચનમા વીતરાગ આત્મા ભગવાન મહાવીર બતાવી ગયા છે

दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो ॥

આ સોનેરી સૂત્રને તમે સૌ યાદ રાખો. વિશ્વના દુખોના ઉપરની છાલને તોડીને જોશો તો ત્યા તમને મોહનુ બીજ દેખાશે એક મિનિટ જરા ઊડા ઊતરી જુઓ તો ખરા કે દુખ એ શુ છે? અને તે કયા છે? તમે માનો છો કે વિયોગની ક્ષણો એ દુખની ક્ષણો છે એ ક્ષણો ક્યારેક એટલી કરુણ હોય છે કે કદી-કદી તો વિયોગનુ દુખ આખોમા આસુ વહાવી દે છે. આ વિયોગ પછી સપત્તિનો હોય કે સબધીનો હોય, પણ એ માનવ મનને દ્રવિત કરી દે છે અને આ બધા વિયોગોમા પુત્ર-વિયોગની વાત સૌ કરતા વધુ કરુણ હોય છે, એ વિયોગનો સર્વાધિક પ્રહાર માતાના મમતાળુ હૃદય ઉપર પડે છે.

મુબઈ તો વિરાટ નગરી છે લાખોની સખ્યામા અહી માણસો વસે છે. અહી ઓછામા ઓછા પચાસથી સો માણસો પ્રતિદિન મૃત્યુ પામતા હશે પણ શું એ બધાનુ દુખ તમારા મનને પીડા પહોચાડે છે? જવાબ આવશે, કે નહી જો મૃત્યુ જ દુખનુ એક માત્ર કારણ હોય તો દુનિયામા પ્રતિક્ષણ મૃત્યુ પામતા હજારો માનવીઓ તમને શા સારુ પીડા દેતા નથી? જો મૃત્યુ દુખ દેતુ નથી તો કોઈની પ્રિય વ્યક્તિ જ્યારે સસાર-યાત્રા સમાપ્ત કરી વિદાય લે છે ત્યારે શા માટે એ કલાકો સુધી આસુ વહાવ્યા કરે છે? દુખનુ અસલી રૂપ તમે જાણવા માગશો તો દુખ કોઈના જીવવા અથવા મરવામા નથી જો એમ જ હોત તો ઓછામા ઓછુ તો

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણાય છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલી ભગિનીઓ તો જ કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે ને? બહુ... આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે આગ અને બાગના રૂપમાં ફેર હોય છે. નામ અને રૂપની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા? નહીં. બન્નેમાં વિષ-અમૃતનો ફેર છે. પહેલું (આગનું રૂપ) ભયંકર છે ત્યારે બીજું (બાગનું રૂપ) આહ્લાદક છે. બાગનું રૂપ નાના બાળકથી માંડીને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ ગમે એવું છે એટલા માટે જ તો આપણને ગમતા રહી છે પણ એવું રૂપ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આગનું રૂપ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ બાગનું રૂપ છે તો મોહ એ આગનું રૂપ છે."

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "પ્રેમાનુરાગરત્તા" વિશેષણ અપાયું છે સાથે જ "ધમ્માણુરાગરત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાનુરાગરત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो वि य कम्मबीयं कम्मं च मोहप्पभवं वयंति।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं दुक्खं च जाई मरणं वयन्ति ॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયાં છે પશ્ચિમી-દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડ્યો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મો ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ--પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના-રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજૂરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાબો, જેઠ-મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને-તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ઘોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે-આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તોટ

પાડોશીના પુત્રના મૃત્યુથી તમને જરૂર દુઃખ થાત. વાસ્તવમાં તો એવું બનતું નથી. દુઃખ તો મારાપણામાં વસે છે આપણું પોતાનું કોઈ સ્વિજન મરતું જ તો જ એનો વિયોગ આપણને ખટકે છે પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો એનું દુઃખ નથી પરંતુ તે પોતાનો હતો અને તેથી જ તો માતાની મમતા આક્રંદ કરી જાય છે દુઃખ થાય છે પાડોશીમાં કોઈ મરી પણ જાય તો એના મોં પર એક દુઃખની રેખા પણ ફરકતી નથી.

કલ્પના કરો એક આદમીએ પચાસ હજાર રૂપિયા રોકી એક બંગલો બાંધ્યો. એના હૃદયમાં એ બંગલા પ્રત્યે કેટલો મોહ હશે ! એમાં પ્રસંગ પણ થોડું—ઘણું નુકસાન થાય તો એના હૃદયને ઠેસ પહોંચે છે પરંતુ પરિસ્થિતિ વશ એને એ બંગલો વેચી દેવો પડ્યો. એના એને સાઠ હજાર રૂપિયા ઉપજ્યા ત્રીસ દિવસ બાદ એને સમાચાર મળે છે કે બંગલાની પાસે આગ લાગી અને તમારા ભવ્ય બંગલાના સ્થાને હવે ફક્ત બળેલી—અધબળી દીવાલોના ખંડેર ઊભા છે શું આ સમાચારથી એ સજ્જનને કંઈ દુઃખ થશે ! નહિ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે એવું શા માટે બને છે ? પહેલાં તો બંગલાને થતું જરા સરખું નુકસાન એના હૃદયમાં આઘાત લગાડતું પણ હવે જ્યારે બંગલો રાખનો ઢગલો બની ગયો તેમ છતાંય તેને દુઃખ—અનુભૂતિ થતી નથી. એનું કારણ છે પહેલાં બંગલો પોતાનો હતો માટે દુઃખ થતું હતું હવે એ બીજાની માલિકીનો છે એના રૂપિયા એ ગણી મૂક્યો છે તેથી એને એનાથી થતા હાનિ-લાભની સાથે હવે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી. આ પોતાપણું ગયું કે સાથે જ દુઃખ પણ ગયું પરંતુ મોહમયી આત્મા આ તથ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. ભગવાન મહાવીર આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે

'एस मेव भाव बुज्झति पे लप्पा मोह एज्जा ॥'

આચારાંગ સૂત્ર

મોહગ્રસ્ત આત્મા સત્યનો પ્રકાશ મેળવી શકતો નથી મોહની આંધી જ્યારે હૃદયમાં પ્રચંડ રૂપે પ્રવેશે છે ત્યારે એનો પહેલો પ્રહાર વિવેકની દીપ-શિખા ઉપર પડે છે વિવેક પોતે જ પ્રકાશ છે પરંતુ મોહ અંધકાર ફેલાવે છે એ પોતાના ભાવિ જીવન પ્રત્યે સાવધાન થતો નથી તેમ એના પરિણામ તરફ પણ એનું ધ્યાન જતું નથી. સીતા સોનાના મૃગ ઉપર મોહિત થઈ. રામાયણકાળમાં બનાર એ મહાયુદ્ધના મૂળમાં આ મોહ જ છુપાયેલો રહ્યો છે. સુવર્ણ મૃગનો મોહ પણ યુદ્ધની એક ચિનગારી બનીને રહ્યો છે એના પછી આવે છે રાવણનો સીતા—મોહ. આમ પ્રત્યેક યુદ્ધના મૂળમાં ઊંડા ઉતરશો

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયા છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ. પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડયો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મોં ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડો ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા. સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણુ -પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને. પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ, મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને. તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના. શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી. ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યો વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે. આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો:

એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. મજૂરોની મનઃસ્થિતિને એ સમજતો હતો. ગરીબાઈની પીડા એણે અનુભવી હતી. એટલે જ તે એ મજૂરોના કષ્ટને સમજી શક્યો. એક કવિએ કહ્યું છે કે —

> જેને વીતી હોય તે જાણે રે આળપંપાળ કોઈ ન જાણે રે
> કોરી ખરે ખર બોરડી કેરા હાથમાં વાગ્યા હોય,
> વાગ્યા વિનાની વેદના રે જાણી શકે નહીં કોય.

જે જેના ઉપર વીતે છે તે જ જાણી શકે છે. હંમેશાં મોટરોમાં ફરે છે એને શું ખબર કે પગે ચાલવું કેવું હોય છે? જે હંમેશાં રસગુલ્લાં ખાય છે અને વિશાળ આરસ પથ્થરના મહેલોમાં વસે છે એને શું ખબર કે ગરીબોની જિંદગી કેવી હોય છે? ફૂટપાથ ઉપર સૂનારને કેવી વીતે છે! નળ તળે બેસી નહાનાર શું જાણે કે કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને નહાવું કેવું હોય છે! જે માણસ જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યો છે તે પોતાના જેવા દુખીઓના દુઃખને પિછાની શકે છે.

આ તો શેઠે મજૂરોની મનઃસ્થિતિ જાણી લીધી અને કહ્યું કે "જેટલો ભાર ઉપાડીને આરામથી ચાલી શકો તેટલો જ ભાર ઉપાડો અને બાકીનો અહીં જ મૂકી દો. મને એનું કોઈ દુઃખ નહીં લાગે. તમારું કષ્ટ તે મારું કષ્ટ છે, કારણ કે તમારા સૌમાં હું મારા જ આત્માના પ્રતિબિંબ જોઉં છું. આ જડ દ્રવ્ય કરતાં તમારામાં રહેલા ચૈતન્ય પ્રત્યે મારા આત્માને વિશેષ પ્રેમ છે." શેઠનાં મધુર વચનોથી મજૂરોને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. એમણે તો ચાર ચાર પેટીઓ ઉતારી દીધી.

ફક્ત એક મજૂર એવો હતો જેણે વિચાર્યું કે આ પ્રશ્ન તો તે જ સમયે અમારી સામે આવ્યો હતો જ્યારે અમે શેઠને ઘેર આ પેટીઓ પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે અમે જો પેટીઓ ફેંકી દઈએ તો શેઠને કેટલું નુકસાન થશે! આ બાજુ અમે અમારાં વચનોથી પાછાં ફરીએ છીએ. આમ વિચારી એ તો સાતેય પેટીઓ માથે મૂકી ચાલતો રહ્યો. છેવટે મંજિલ આવી પહોંચી. હવે બધા મજૂર ભાર-વહનથી મુક્ત થઈ પોતાને ઘેર જવા ઉત્સુક હતા. તેઓ જેવા પેટીઓ ઉતારવા લાગ્યા કે શેઠ બોલ્યા "આ કષ્ટ શા માટે કરો છો. જેની પાસે જેટલી પેટીઓ છે તે તે લઈને પોત-પોતાને ઘેર જઈ શકો છો. આ બધું તમારે માટે જ છે." આ સાંભળતાં જ મજૂરોએ પશ્ચાત્તાપનો આંચકો અનુભવ્યો. વિચારવા લાગ્યા: "અમને શી ખબર હતી, નહીંતર બધી પેટીઓ આપણે ઉપાડી લાવત."

જે પેટીઓ ફેંકીને મજૂરોએ શાંતિનો શ્વાસ લીધો હતો, હવે એ જ પેટીઓ માટે એમની આંખોમાં આંસુ ચાલી નીકળ્યાં કારણ ત્યારે તો પેટીઓ બેઠની હતી અને હવે એ પોતાની થઈ ગઈ, પહેલાં એના પર પોતાની માલિકી-પોતાપણું નહોતું એટલે માલ ભરેલી પેટીઓ ફેંકવામાં શાંતિ માની હતી હવે એ પેટીઓ પર પોતાપણું-આપણું આવ્યું એટલે ભારથી હલકા હોવા છતાં પણ દુ:ખની શિલા એમની છાતી પર લદાઈ ગઈ છે. માટે જ ભગવાન મહાવીર બતાવે છે જ્યાં મારાપણું છે, મમત્વ છે, ત્યાં દુઃખ રહેશે જ.

મોહ અંગે હું ઘણું બોલી ગયો છું. હવે આપણે પ્રેમ અને મોહ બન્ને ઉપર તુલનાત્મક વિચાર કરીશું મોહ બહિરંગ છે તો પ્રેમ અંતરંગ છે પ્રેમ અને મોહમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે હીરા અને કાચમાં હોય છે. ચમક તો કાચને પણ છે અને કદી-કદી તો ભોળા માણસની આંખને થાપ આપી એ હીરાના ભાવમાં પણ વેચાઈ જતો હોય છે તો પણ કાચ અને હીરાના મૂલ્યમાં ઘણો મોટો ફેર છે, તેમ એમના ચકળાટમાં પણ ફરક છે હા, તો તેની રીતે મોહ પણ કદી-કદી પ્રેમનો પોશાક પામી પ્રેમનું મૂલ્ય મેળવી જાય છે, પરંતુ એના અસલીપણાને જેણે પીછાની લીધું છે તે બન્નેને એક માનવાની ભૂલ કદી નહીં કરી શકે

પ્રેમ આત્મધર્મ છે તો મોહ દેહ-ધર્મ છે મોહ બીજાને ઉજાડવા માગે છે તો પ્રેમ બીજા માટે સ્વયં બરબાદ થવામાં આનંદ માને છે કારણ કે મોહશીલ આત્મા પોતાના જ સુખને જુએ છે, જ્યારે પ્રેમશીલ માનવ સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જુએ છે પ્રેમની પુષ્ટિ વિયોગમાં થાય છે અને મોહ સંયોગોમાં પુષ્ટ બને છે પ્રેમ દિલમાં વસે છે તો મોહ ફક્ત આંખોમાં વસે છે. મોહ વિકારશીલ છે ત્યારે પ્રેમ વિચારશીલ છે, માટે પ્રેમ ત્યાગ ચાહે છે જ્યારે મોહ રાગ અને ભોગનો ભિખારી છે પ્રેમ નિત્ય છે તો મોહ અનિત્ય છે પ્રેમ અસલી છે તો મોહ નકલી છે પ્રેમને રૂપ અને વયની અપેક્ષા રહેતી નથી જ્યારે મોહ તો રૂપનો તરસ્યો છે રૂપના ખસવાની સાથે જ મોહ પણ ત્યાંથી ખસી જશે એટલા માટે જ પ્રેમ પ્રતિદિન વધે છે તો મોહ સમય જતાં ઘટતો જાય છે પ્રેમ સદા યુવક રહે તો મોહ વૃદ્ધ થતો જાય છે

એ મોહની જ તો પ્રેરણા હતી ને કે સુરિકાંતા પોતાના પતિને ઝેર દેવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ હતી ચુલ્લણી પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યાં પણ મોહની જ વાત હતી. આજે અધિકાંશ યુવકો સીનેમા-સંસાર શોખીન છે ફિલ્મોમાં પ્રેમ-કહાણીઓ જુએ છે અને સંગી-

તના નામે ફિલ્મી ગીત એમની જીભ ઉપર ચઢેલાં રહે છે. શું આનું પ્રેમ છે? નથી. આ પ્રેમના નામે મોહની ભ્રાન્તિ છે. જે પ્રેમમાં વાસનાને રંગ છે તે પ્રેમ નથી. ત્યાં તો પ્રેમની ઓથે મોહ બોલી રહ્યો છે. [illegible] હૃદયમાં વસતો પ્રેમ પણ મોહનું જ એક રૂપાંતર છે. કારણ કે જે પ્રેમ શરીરાકર્ષી છે, તે તુચ્છ છે. તે પોતાની પાછળ દુઃખોની પરંપરા લઈ આવતો હોય છે. પરંતુ આત્માકર્ષી પ્રેમમાં એવી વિકૃતિઓ ઘૂસી શકતી નથી. માટે તે શુદ્ધ છે અને અપેક્ષાકૃત સ્થાયી પણ છે.

સાથે-સાથે પ્રેમ સેવાશીલ છે. કારણ તે બીજાના દુઃખમાં હમદર્દી ધરાવે છે, જ્યારે મોહ તો પોતામાં જ આસક્ત રહે છે. બીજાની એને ચિંતા નથી. પ્રેમ કહે છે:

औरों के सुखको सुख समझ, सुखका करें उपाय
अपना दुःख तो सहलूँ किन्तु पर-दुःख देखा न जाय।
दयामय ऐसी मति हो जाय!

કારણ કે પ્રેમ મીણબત્તીની જેમ સ્વયં બળીને પણ બીજાને પ્રકાશ આપવા માગે છે, જ્યારે મોહ કંઈક જુદું જ ચિત્ર બતાવે છે:

किस किस की फिक्र कीजिए, किस किसको रोइये
आराम बड़ी चीज है मुँह ढक के सोइये॥

કારણ કે મોહ સ્વાર્થી અને પ્રેમ પરાર્થી છે. એટલે જ મોહ કાર્ય પોતાના ચામ અને ચામના પિંડ સુધી જ સીમિત રહે છે. મોહમાં ન્યાય અને અન્યાયનો પણ વિવેક રહેતો નથી. જ્યારે પ્રેમ વડે તો વિશ્વ-દીપ ઝગમગતો રહે છે. એક હિંદુ ગાયને સમાજોપયોગી પશુ માની એની સેવા કરે છે, એમાં પૂજ્ય ભાવ રાખી એની ભક્તિ પણ કરે છે. તે એનો પ્રેમ છે, પણ જો એ ગાય કોઈ બીજાના ખેતરમાં જઈ કંઈ નુકસાન કરી આવે તો પણ એનો માલિક એની કશી દરકાર ન કરે તો એ મોહ જ લેખાશે. કારણ કે મોહમાં બીજાને થતી હાનિ પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ જાય છે.

મારે ફરી ભારપૂર્વક કહેવું છે કે પ્રેમ એ તો આત્મિક સંપત્તિ છે, જ્યારે મોહ શારીરિક છે. જ્યાં આત્મિક ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ છે ત્યાં સાચા પ્રેમનું આકર્ષણ છે. જ્યાં શારીરિક સૌંદર્ય તરફ આપણું ધ્યાન વધે છે ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આ મોહનું આકર્ષણ છે. જેમ આપણે કોઈ પુષ્પને જોઈએ છીએ, એના મધુર સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ. આ તો સૌંદર્ય-પ્રેમ છે, પણ એને તોડી લેવા માટે જ્યારે આપણો હાથ આગળ વધે છે અથવા એના પર અધિકાર જમાવી બેસી જઈએ અને

બીજો લેવા માગે તો એની સાથે લડાઈ–ઝઘડો કરવા તૈયાર થઈ જઈએ તો સમજવુ જોઈએ કે એ ફૂલ પ્રત્યેનો આપણો મોહ છે

જેના પ્રત્યે આપણો પ્રેમ હોય છે તેના સારુ ત્યાગ, ઉત્કર્ષ તથા સેવાના વિચારો જાગૃત થાય છે પરતુ મોહમા સેવા આપવાની નહી લેવાની ભાવના રહે છે પ્રેમી પોતે કષ્ટ વેઠી લેશે અને બીજાનુ તનિક કષ્ટ પણ એના માટે ભારરૂપ બની જશે ત્યારે મોહશીલ વ્યક્તિ તો 'હુ' અને 'મારા'ને સદા બચાવવાની ચેષ્ટા કરતો ફરશે પોતાના કષ્ટોને એ બીજા ઉપર જ લાદવાનો પ્રયાસ કરશે

એક માતાનો પુત્ર શાળાએ ભણવા ગયો માતાની એના પર અસીમ મમતા હતી તેથી એ પણ સાથે ગઈ શિક્ષકને પોતાના પુત્ર અગે સૂચના આપતી કહેવા લાગી "માસ્તર સાહેબ, મારા દીકરાને તમે કઈ ન કહેશો. કદાચિત જો એ તોફાન કરે અને તમારે એને ડરાવવો હોય તો તમે એની પાસે બેઠેલા છોકરાના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારજો એ તમાચાથી એ ડરી જશે આ માતાનુ હૃદય છે એની આખો પોતાના બાળકને સદા સુખી અને હસતુ જોવા માગે છે આ એનો સ્નેહ છે પણ પોતાના બાળકને બચાવવા માટે જ્યારે એ બીજા બાળકના ગાલ ઉપર તમાચો મારવાની સૂચના કરે છે તો સમજી લેવુ જોઈએ કે એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે.

પ્રેમથી મોહ, મોહથી વાસના અને વાસનાથી પતન એ અધોગામી પ્રેમ છે પ્રેમથી સેવા, સેવાથી ત્યાગ, ત્યાગથી આત્મશુદ્ધિ એ પ્રેમની ઉર્ધ્વમુખી ચેતના છે પહેલો પ્રેમ છે અને બીજો મોહ છે આ મોહ જીવનને પતનના રસ્તે લસડી જાય છે તમે પ્રેમથી મોહ ભણી જઈ રહ્યા છો કે સેવા ભણી ? એ તો તમારુ આત્મ–નિરીક્ષણ જ બતાવશે

હા, તો તમે પ્રેમ અને મોહમા વિવેક રાખો જો કે ઉપરથી બન્ને એક સરખા જ દેખાય છે, પરતુ બન્નેમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે ચાપલુસી (મસ્કા પૉલીશ) અને વિનયમા ચાપલુસી વિનયમા જ ઘૂમે–ફરે છે પરતુ એ પિશાચિની છે, જ્યારે વિનય દેવતા છે તે તો આત્માનો પોતીકો ગુણ છે એક ચૂનો છે તો બીજૂ માખણ સફેદી બન્નેની એક જેવી છે પણ એક સ્વાસ્થ્યકારક છે તો બીજો પ્રાણનાશક છે માટે તમે મોહ અને પ્રેમમા ઠીક ઠીક વિવેક રાખો અને પ્રેમના પ્રકાશમા આગળ વધો ઉર્ધ્વમુખી પ્રેમ તમાર આત્માને ઉર્ધ્વગામી બનાવશે.

॥ૐ॥ શાતિ

દિનાક
૧૯–૧૦–૫૮

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ

જીવનના બે રૂપ-૧

આજે તમે સૌ જીવનનાં બે રૂપો જોવા આવ્યા છો. પણ પ્રશ્ન એ છે કે જીવન એ છે શું? મનુષ્યની શ્વાસ ધારણ કરવાની ક્રિયા એ જીવન કહેવાય છે પરંતુ ફક્ત શ્વાસક્રિયા માત્રમાં જ જીવન નથી કારણ કે એમ તો શ્વાસ તો પેલી ધમણ પણ લે છે. પણ જેના જીવનમાં કોઈક જિંદગી છે તેજ તો જીવિત છે. એની જિંદગી પોતા પૂરતી જ સીમિત રહે છે. બીજો કોઈ એથી અળગો થયે છે. એની દિવાલને પાર કરી જેણે બીજાના જીવનમાં આત્મીયતાનો સંચાર કર્યો છે તે જીવન અગરબત્તીના જીવન જેવું છે. અગરબત્તી પોતે બળીને આસપાસના વાતાવરણને સુવાસિત કરે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

એ પણ એક જિંદગી છે જે બીજા અર્થે પોતાની જિંદગીનું બલિદાન આપે છે. વૃક્ષ એકેન્દ્રિય જીવ છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના પ્રખર તાપને એ સહી લે છે પણ એના શરણે આવનારને એ શાંતિ અને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. ગ્રીષ્મના બળબળતા તાપમાં જે વ્યક્તિ વધુ રહે છે તેનું શરીર સ્વસ્થ બની જાય છે. સુખાભની પાસે કોઈ જાય તો એનું હૃદય પ્રસન્નતા વડે ભરાઈ જાય છે. પણ હે માનવ, તું તો પંચેન્દ્રિય છે. તારી પાસે આવનાર બીજો માનવી પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે ચિંતા ઘટને પાછો ફરે છે? તમારી પાસેથી અગર કોઈ ચિંતા લઈને પાછો વળે છે તો સમજવું પડશે કે હજુ સુધી આપણે પેલા એકેન્દ્રિય જેટલો પણ જીવનવિકાસ સાધી શક્યા નથી.

જીવન વિકાસ અંગે જૈન દર્શન બતાવે છે. આ આત્મા જ્યારે નિગોદમાંથી નીકળી પ્રત્યેકમાં આવ્યો ત્યારે એણે થોડો થોડો વિકાસ કર્યો. એકેન્દ્રિયમાંથી બે-ઇન્દ્રિય, ત્રેઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય થવું એ આત્માનો વિકાસક્રમ છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞીથી સંજ્ઞીપણું મેળવવું અને એમાંય

મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ એ જીવનનો દ્રવ્ય વિકાસ છે પણ ભાવવિકાસની વાત જુદી છે કષાય અને સ્વાર્થના ભારથી જેટલો હલ્કો બની આત્મા ઉપર ઊડે છે, આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં એને ભાવ-વિકાસ કહે છે

દ્રવ્ય-વિકાસની અપેક્ષાએ મનુષ્યથી દેવો આગળ વધી જશે, કારણ લૌકિક વૈભવ અને સુખની દૃષ્ટિએ દેવ માનવ કરતા મહાન છે, પણ અતુલ સપત્તિનો સ્વામી એ દેવ કષાય અને વાસનાનો પોટલો બાધીને ફરતો હોય છે સ્વર્ગની સુકોમળ પુષ્પ-શય્યા ઉપર પણ એને શાતિ નથી ત્યા પણ ઈર્ષ્યાની જ્વાળા જલી રહી છે એ નીરખે છે કે મારા કરતા પણ આ લોકો પાસે મકાનો વધુ છે અપ્સરાઓ અને રત્નો માટે પણ ત્યા સઘર્ષ થતા હોય છે માટે કહેવુ જોઈએ કે દ્રવ્ય-વિકાસની દૃષ્ટિએ દેવ ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતા ભાવ-ક્ષેત્રે એ પાછળ છે વિશાળ સ્વર્ણ સિહાસન મળ્યુ હોવા છતા પણ એના મનનુ દારિદ્ર મટ્યુ નથી ભાવસપત્તિ દેવ કરતા એક એકેન્દ્રિયની પાસે વધુ હોઈ શકે છે જે હીરા માટે દેવો પણ સઘર્ષ કરે છે, એ એકેન્દ્રિય જ તો છે જેના સારુ સઘર્ષ થાય છે તે સઘર્ષ કરનારાઓ કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાવો જોઈ એ છે બીજી બાજુ, એકેન્દ્રિય એક-ભવી હોઈ શકે છે દ્રવ્ય સપત્તિથી તેઓ હીન-રહિત છે પણ ભાવ સપત્તિ એટલી વિશાળ છે કે કેવળ એક ભવ પછી જ સીધુ મોક્ષ જઈ શકાય છે

એકેન્દ્રિયના જીવન-વિકાસનુ એક રહસ્ય એ પણ છે કે એનો દેહ અન્ય પ્રાણીઓના ઉપયોગમા આવે છે જેનુ જીવન જેટલુ વધારે બીજાના ઉપયોગમા આવે છે, એ તેટલો જ લોકપ્રિય બને છે એમ તો સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરના જ્ઞાન અને દર્શનમા કોઈ ફરક નથી જેટલુ વિશિષ્ટપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન તીર્થંકરના આત્મામા છે તેટલુ જ એક સામાન્ય કેવળીમા પણ હોય છે છતા પણ તીર્થંકરના પચકલ્યાણક ઉજવવામા આવે છે એમના જન્મદીક્ષા વગેરે કલ્યાણકોમા દેવ અને દેવેન્દ્ર હાજર થાય છે જ્યારે સામાન્ય કેવળીના કેવળજ્ઞાન મહોત્સવમા પણ સદૈવ દેવો હાજર થતા નથી આ ભેદનુ કારણ શુ છે? આત્મિક ગુણોના વિકાસની પરિધિમા બન્ને સમક્ષ હોવા છતા પણ આ ભેદનુ રહસ્ય છે તીર્થંકર, નામકર્મ પણ એ વિચારવુ જોઈએ કે તીર્થંકર નામકર્મના આત્મા કઈ રીતે ઉપાર્જન કરે છે? આગમ સાક્ષી પૂરે છે કે જે આત્મા પ્રાણીમાત્રની સેવાનો વિરાટ સકલ્પ લઈને ચાલે છે, સાધના-રસમા સેવાનો રસ ભેળવી દે છે, એ તીર્થંકર નામ

કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યાયમાં પ્રશ્નોત્તરમાં એનું સુંદર નિરૂપણ થયેલ છે

प्र० वेयावच्चेणं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

उ० वेयावच्चेणं तित्थयरनाम गोत्तं कम्मं निबंधइ ॥

મહામુનિ ગૌતમ મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન રજૂ કરે છે કે પ્રભો, આત્મા સેવા વડે કઈ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે?

પ્રભુ જવાબ આપે છે વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા વડે આત્મા તીર્થંકર પદને પ્રાપ્ત કરે છે નિષ્કામ સેવા અને જનસમુદાયના અંતરમાં શાંતિ અને આનંદ-ધારા વહાવવાની પવિત્ર વિચારશ્રેણી જ એને તીર્થંકરપણાના વિરાટ પદ પર લઈ જાય છે

હૃદયના પવિત્ર સંકલ્પો એક દિવસે સાકાર બને છે અને તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ સ્વકલ્યાણ પછી અનંતાનંત પ્રાણીઓને દુઃખ અને અશાંતિના અંધકારમાંથી ઉગારવા માટે વાણીનો પ્રકાશ પાથરે છે તેથી સામાન્ય કેવળી કરતાં જ્ઞાન અને દર્શનની જ્યોતિ સમાન હોવા છતાં પણ તીર્થંકર વધુ વંદનીય બને છે એ જ કારણ છે કે આજનો ચોર કાલે કેવળી બની શકે છે પણ આજનો એ ચોર કાલે તીર્થંકર બની શકતો નથી કારણ કે તીર્થંકર થવા માટે પાછલા અનેક જન્મોની સાધનાની અપેક્ષા રહે છે.

એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ પણ છે કે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ સમ્યક્ત્વ દશામાં જ થાય છે પરંતુ એ નિશ્ચિત નથી કે બધાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે જ છે બધા જ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે એમ પણ હોતું નથી. પરંતુ ત્રણેયમાં પણ સમ્યક્ત્વશીલ આત્મા જ્યારે વિશિષ્ટ લોકોત્તર સેવા-ભાવનો વિકાસ કરે છે ત્યારે જ તેઓ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે આ જ સેવા-ભાવના માનવીને મહાનતા અર્પી દોરી લઈ જાય છે

જીવન ભલે નાનું-અમર હોય પણ એમાં જે સેવાની સુવાસ હશે તો એ આગળ વધી શકશે. એક કેળના પાન ઉપર એક ઝાકળ-બિંદુ પડેલું હતું સૂરજનાં સોનેરી કિરણો પામી એ હીરાવત્ ચળકી રહ્યું હતું એની જ પાસે એક હીરો પણ ચળકી રહ્યો હતો એક પંખી ઊડીને ત્યાં આવ્યું અને તુષાર-બિંદુ તરફ ઇશારો કરતાં એ બોલ્યું શું આ તમારું સગપણ છે? એટલામાં હીરો કોપે ભરાઈ બોલ્યો શું એક તુષાર-બિંદુની સાથે મારી તુલના સંભવ છે? બસ તે જ વખતે એક માખી ત્યાં આવી અને તેણે પેલા હીરા ઉપર ચાંચ મારી પણ એને તો કંઈ નિરાશા

જ સાપડી આ જોઈ પેલુ નાનકડુ તુષાર-બિદુ બોલ્યુ 'બ્હેન, મારી જિદગી નાની-અલ્પ છે, પણ આ જીવન જો તમારા ઉપયોગમા આવે છે તો હુ પોતાને ધન્ય માનીશ'

પ્રશ્ન એ નથી કે જીવન કેટલુ મોટુ છે? સપત્તિ કેટલી વિશાળ છે? પ્રશ્ન એટલો જ છે કે આ જીવનનો કેટલો અશ પરહિતમા ઉપયોગી બન્યો છે? વિશાળ સપત્તિનો કેટલો અશ પર-સેવામા વપરાયો છે? ઘણીવાર સપત્તિ વિશાળ હોવા છતા માણસ કઈ આપી શકતો નથી જ્યારે સાધારણ સ્થિતિવાળો ઘણુ બધુ કરી જાય છે લાખે જોવાય તો મધ્યમ સ્થિતિ વાળો વધુ ઉત્સર્ગ કરે છે જો કે એની આવક સીમિત હોય છે છતા એનુ દિલ અમીર હોય છે એ પોતાની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા માટે પણ પોતાની સ્થિતિથી વધુ કરી જાય છે, જ્યારે ઊચી સ્થિતિવાળા પોતાની મસ્તીમા મસ્ત રહે છે એમને વધુ દરકાર પણ હોતી નથી કારણ તેઓ જાણે છે કે બીજાનુ સ્વાગત થશે તોય ઠીક છે અને ન થાય-કરાય તોય ઠીક છે સપત્તિની સુગધ છે તો ભ્રમરોનો ગુજારવ પણ કાયમ રહેવાનો છે જ, પછી શા માટે નકામુ ખર્ચ ગળે નખાય!

સાચુ પૂછો તો નાના-નાના પ્રાણીઓનુ જ જીવન આપણા માટે વિશેષ ઉપયોગી બને છે સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે એની પૂરી વિગતો આપી છે જીવન ઉપર કોનો કેટલો ઉપકાર છે, આગમ એનો સાક્ષી છે. મનુષ્ય ઉપર ષટકાયિક જીવોનો અનત ઉપકાર છે પવનને જ લ્યો, કેટલો ઉપકાર છે એનો આપણા ઉપર! એના અભાવે આપણે એક દિવસ તો શું પણ એક કલાક પણ આપણે જીવી શકીએ નહી શુ આ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ તમે કદી વિચાર્યું છે? લેણદાર ભલે ન માગે પણ પ્રમાન-દાર શાહુકારનુ શુ કર્તવ્ય છે? અને વિચારો કે જો સમસ્ત સૃષ્ટિમા એક પણ માનવ ન હોય તો પવનને શુ ચિતા થશે? પાણીનુ શુ બગડશે? પણ જો હવા અને પાણી ન રહે તો મનુષ્યને ચિતા થશે કે નહી? અરે, ચિતાની તો વાત જ ક્યા રહી, મનુષ્ય એના વિના જીવી પણ નહી શકે નળમા પાણી થોડુ મોડુ આવે અથવા સમય કરતા વહેલા બધ થઈ જાય ત્યારે પણ માણસ કેટલો અધીર બની જાય છે? ત્યારે એનો-પાણીનો પૂર્ણ અભાવ તો પ્રલયનુ જ દૃશ્ય ઉપસ્થિત કરશે

હા, તો આ નાના જીવોનો કેટલો ઉપકાર છે! પૃથ્વી આપણો આધાર છે કરોડો, અબજો મનુષ્ય એના વક્ષસ્થલ ઉપર ઘૂમી રહ્યા છે. છતા એને

એનો તનિક પણ રોષ નથી. તમારા શરીર ઉપર નાની-શી કીડી ફરે તો એનું ચમચમ-કરવું તમને સમજે નહીં. આટલું હોવા છતાં પૃથ્વી પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દે તો ક્યાં જઈશું આપણે! તમને યાદ હશે કે કચ્છમાં પૃથ્વીએ બે મિનિટ માટે પણ પોતાની ફરજનું પાલન કરવામાં ઢીલ કરી તો ત્યાંના રહેવાસીઓની શી સ્થિતિ થઈ હતી! ધરતીકંપના બે સેકંડના ધક્કામાં મનુષ્ય-સૃષ્ટિ કંપી ઊઠે છે.

પૃથ્વી આધાર છે અને પાણી પેય છે. અગ્નિ મનુષ્યનો પ્રમુખ સહાયક છે. એના અભાવે કાચું ધાન-અન્ન સ્વાસ્થ્યને નુકસાનકારી. અને પવન તો આપણું જીવન છે. એટલે જ તો એનું બીજું નામ પ્રાણ રાખવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ માનવીનો આધાર છે. એ પૃથ્વીમાંથી રસ તત્ત્વ લઈને આપણને આપે છે. એક નાનકડી વેલ પૃથ્વીમાંથી નીકળી વૃક્ષ ઉપર ચડે છે. જળ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે પણ એ લઈને પણ પોતાની પાસે એ સંગ્રહ કરતી નથી. એ જળ અને પૃથ્વીનાં ગંધતત્ત્વોને ફૂલ-પુષ્પરૂપે અર્પે છે. એ સુગંધમય ફૂલોનો આનંદ ન એ વેલ લે છે તેમ નથી એનું વૃક્ષ પણ ભોગવતું. એ મધમાખીને આમંત્રે છે. કહે છે ફૂલોનો પરાગ લે અને મનુષ્ય માટે મધનું નિર્માણ કર. ફૂલો પછી એ રસતત્ત્વ વડે ફળોનું નિર્માણ કરે છે. તે પોતે પણ ફળ ન ખાતાં તમને જ એ અર્પણ કરે છે.

આ સૌનો કેટલો ઉપકાર છે આપણા ઉપર! એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું હતું ખરું! ધાનના એક દાણાની સાથે કેટલી શક્તિઓનો શ્રમ આપણે એની સાથે આપણા ગળામાં ઉતારી જઈએ છીએ! દરેક ગ્રાસમાં ખેતરના રૂપમાં પૃથ્વીનો જ આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ખેડૂતે પોતાના શ્રમ-બિંદુઓ નીતાર્યાં છે. તેના બળદોનો એમાં પુરુષાર્થ રહ્યો છે. ત્યારે બીજનું બલિદાન એમાં રહ્યું છે અને પાણી તેમ જ સૂર્યનો એમાં સંયોગ રહ્યો છે. વનસ્પતિના ઉપકારોની આ કથની તો અસીમ છે. મનુષ્યસમાજ ઓક્સીજન ગ્રહણ કરે છે અને એના બદલામાં કાર્બોનિક ગેસ (વાયુ) દે છે. પણ તમને ખબર છે કે એ કાર્બોનિક ગેસ હવામાં ભળી જો સમસ્ત સંસારમાં ફેલાઈ જાય તો સમસ્ત મનુષ્યસૃષ્ટિ એક દિવસે સમાપ્ત થઈ જાય. પણ વનસ્પતિ જગત કાર્બન વાયુને લઈ લે છે અને એ બદલામાં ઓક્સીજન છોડે છે. મનુષ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને વિષવાયુ છોડે છે પરંતુ વનસ્પતિ જગત મનુષ્યને દયા રાખી વિષવાયુ જ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રાણ વાયુ આપે છે.

સાચે જ જીવનના બલિદાનમા જ જેણે જીવનનો આનંદ માન્યો છે તે જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે પરોપકાર માટે જે એક ડગલુ પણ આગળ વધ્યો નથી, તે પગ હોવા છતા પંગુ છે માનવ હોવા છતા પણ જેણે સારીય જિંદગીમાં એક પણ માણસનુ રક્ષણ કર્યું નથી, એના કરતા તો પેલા બાવળના કાટા શ્રેષ્ઠ છે કે જેના વડે ખેતરનુ રક્ષણ તો કરી શકાય છે.

બીજાના રક્ષણ કાજે જે હાથ લંબાવે છે તે જ બીજાઓ માટે પ્રિય પણ થાય છે એક ગરીબ ડોશીમા હતી. એ ડોસીમાનુ એક નાનુ-સરખુ ઘર હતું ગરીબોને તો ઝૂપડુ પણ એ મહેલ છે. જ્યા સાજની વેળાએ આશ્રમ-વિશ્રામ એમને પ્રાપ્ત થાય છે એક દા'ડો રસોઈ કરતા અગ્નિ જરા તેજ થયો અને એની ઝૂપડીને આગ લાગી ગઈ બિચારી ગરીબ વૃદ્ધા આગ ઠારવા માટે લોકોને વિનંતી કરવા લાગી સેંકડો માણસો એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એક વિદ્યાર્થી તો આગનો પ્રકાશ જોઈ ત્યા જ પુસ્તક ખોલી વાચવા લાગી ગયો બીજા સજ્જનો પણ ત્યાથી પસાર થઈ રહ્યા તેઓ સિગરેટના શોખીન હતા એમણે વિચાર્યું અહીં અગ્નિ છે ચાલોને, એકાદ સિગારેટ જ પેટાવી લઈએ એક-બે દિવાસળીની બચત થશે કોઈ વ્યક્તિ વળી આવી જે ચહાની શોખીન હતી એણે વિચાર્યું આગ તેજ છે વળી બળતણ પણ ઘણુ છે તેથી ચહા જલ્દી બની જશે એણે તો વદ્ધાના બળી રહેલા ઘરના દરવાજાને ચૂલો બનાવી ચહા બનાવવી શરૂ કરી પણ ચોથી વ્યક્તિ એક સજ્જન માણસ હતી. એના હૃદયમા માનવતા છલોછલ ભરી હતી એણે પોતાના જોડીદારોને બોલાવ્યા અને આગની જ્વાલાઓને સહીને પણ આગ શમાવવામા મદદ કરી

ઉપરના ચારેય જાતની વ્યક્તિઓ તમારી સામે છે એકે પુસ્તક વાચ્યુ, બીજાએ સિગરેટ સળગાવી, ત્રીજાએ ચહા બનાવી અને ચોથાએ ગરીબ વૃદ્ધાની ઝૂપડી બચાવી હવે તમે પેલી વૃદ્ધાને પૂછશો કે તને એ ચારેયમાથી કોણ પ્રિય છે ? તો એ શું કહેશે ? પહેલા ત્રણના હૃદયમા સહૃદયતા તથા સ્નેહાભાવ છે તેઓ તો ફક્ત પોતાના સ્વાર્થોમા જ રાચતા રહ્યા-સીમિત રહ્યા પણ ચોથો તો દેહની દિવાલથી ઉપર ઊઠ્યો તેથી એ પ્રિય બન્યો

આ જીવનની ખુશબુ-સુગંધ-સૌરભ જ બાકી રહેશે મૃત્યુ તો સૌને એક ને એક દિવસે તો સમાપ્ત કરી જ દેશે કાળક્રમે સ્મૃતિ પણ ધોવાઈ જાય છે પરંતુ દુનિયાના માનસ-પટળ પર તેમની જ સ્મૃતિ-રેખા શેષ રહી જાય છે જેઓ દુનિયાના હિતમા કઈક કરીને જાય છે દુનિયા પૈસાદારોને

યાદ કરતી નથી. તેમ નથી કરતી સત્તાધીશોને. ભારતના ઇતિહાસમાં મોટા-મોટા ભૂમિપતિઓ થઈ ગયા, જેમના મહેલો ગગનને સ્પર્શતા હતા, જેમના મહેલોમાં લક્ષ્મી નૃત્ય કરતી હતી, સેંકડો નોકરો જેમના હુકમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભા રહેતા હતા. પરંતુ જરા શોધો તો ખરા કે દુનિયાના કયા ખૂણામાં એમનું સ્મૃતિચિહ્ન છે! ફાનસ લઈને ફરી વળશો તોય તમને એમનું નામોનિશાન નહીં મળી શકે.

સત્તાસંપન્ન વ્યક્તિઓની જીવનયાત્રા પણ સાગરની યાત્રા સમાન છે. તેઓ આગળ વધતા ગયા પણ પાછળનાં એમનાં પદચિહ્નો પણ ભૂંસાતાં ગયાં. આ પૃથ્વી ઉપર મોટા-મોટા ચક્રવર્તીઓ આવી ગયા, જેઓ ગર્વ કરતા કે મારું એક બાણ લાખ વ્યક્તિઓને મોતના ખોળે સુવડાવી શકે છે. ભગવાન વાસુદેવ આવ્યા જે પોતાના સારંગ ધનુષ વડે પૃથ્વીને કંપાવી દેતા. મોટા-મોટા બળવાન યોદ્ધા અને સેનાપતિઓ એના નામથી એવી રીતે ધ્રુજી ઊઠતા જેમ પવનના ઝોકથી પીપળાનાં પાંદડાં કંપી ઊઠે છે. પરંતુ તેઓ પવન વેગે દુનિયાની સામે આવ્યા, તેમ જ દુનિયા પણ એમના બળ અને સત્તાની સામે ઝૂકી પણ ગઈ પરંતુ એમની આંખો બંધ થવાની સાથે જ દુનિયાએ પણ એમના તરફથી આંખો મીંચી લીધી.

ઇતિહાસકારો ભલે એમના ઇતિહાસની કડીઓ શોધવા કરે પરંતુ જન સાધારણ એમને કદી યાદ કરતો નથી. જનતા તો એમને જ યાદ કરે છે જેઓએ એના માટે કંઈક કર્યું છે. આજથી [illegible] વર્ષ પહેલાં પૂર્વ મગધમાં સમ્રાટ શ્રેણિક પણ થઈ ગયા. જેની પાસે આગમકારો કહે છે અગણ્ય સામ્રાજ્ય હતું. સોનાના બાવન ડુંગરા હતા. હજારો નર-નારીઓ એના ચરણની ધૂળ લેવા ઊભાં રહેતાં. જે બાજુથી એ નીકળતા કે પસાર થતા ત્યાં જય-જયના શબ્દોથી રાજગૃહના ગગનો ગુંજી ઊઠતા હતા.

બીજી બાજુ એ જ મગધ ભૂમિ પર અધ્યાત્મ જગતના સર્વ ભગવાન મહાવીર પણ આવ્યા. એમણે રાજ-પરિવારમાં જન્મ લીધો હતો. એમના પિતા પણ યશસ્વી રાજા હતા. એમના મામા ગણતંત્રના નાયક હતા. પણ શું આપણે એમને એટલા માટે યાદ કરીએ છીએ કે તેઓ એક રાજકુમાર હતા? જો અહીં સુધી જ એમનો વિકાસ સીમિત રહ્યો હોત તો જનતા પેલા હજારો રાજકુમારોની જેમ રાજકુમાર વર્ધમાનને પણ ભૂલી ગઈ હોત. પણ ના, એમણે ભોગનો નહીં ત્યાગનો રાહ લીધો હતો. તેઓ કલ્પના-પથે આગળ વધ્યા અને એ પથ પર ચાલતી વખતે એમણે ગરીબ ભારતની ને

આગળી લગોટી પણ ન લીધી પરંતુ યાદ રાખજો, એ અપરિગ્રહના ઉપાસકની ઉપાસના માટે સ્વર્ગનો ઈન્દ્ર પણ વિલાસ તજી ત્યાં હાજર થતો હતો જ્યારે સમ્રાટ શ્રેણિક પાસે ઈન્દ્ર તો શું સામાન્ય દેવ પણ હાજર થયો નહીં હોય, જો કે એમના આધિપત્યમાં સોનાના ડુંગરો હતા આજે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ ભગવાન મહાવીરને તમે યાદ કરો છો દર વર્ષે વીસ લાખ જૈનો એમની જયંતિ ઊજવે છે પણ શું કોઈએ સમ્રાટ શ્રેણિકની જયંતિ ઊજવી છે? અહિંસાના અવતાર ભગવાન મહાવીરના મંદિરો તમને મળશે પણ સમ્રાટ શ્રેણિકનું મંદિર બનાવી એમને કોઈએ પૂજ્યા હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી

શું તમે કદી વિચાર્યું હતું કે આનું રહસ્ય શું છે? દુનિયા શા માટે સમ્રાટો અને ચક્રવર્તીઓને વિસરી જાય છે? અને એક સંતનું નામ રટે છે અને એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાના પુષ્પો ચઢાવે છે? એનું રહસ્ય છે, જેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન જનતાની સેવામાં અર્પી દીધું, કરોડો માણસોને હિત અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને બદલામાં શું લીધું? તાંબાની એક પાઈ પણ દુનિયા પાસેથી ન લીધી જનતા એના જ ચરણોમાં શ્રદ્ધાથી નત મસ્તકે રહેશે

જેની પરહિત–વૃત્તિમાં સ્વાર્થના કાદવની એક પણ કાળી રેખા નથી, દુનિયા એને જ હૃદય સમર્પિત કરે છે. બીજો એક એવો છે જે થોડું લઈને સહસ્રગણું પાછું આપી દે છે, એને પણ સ્વાર્થી કહી શકાશે નહીં. વૃક્ષ પૃથ્વીથી રસ લે છે, હવા પ્રકાશ અને પાણી પણ લે છે તેમ છતાં કોઈએ એને સ્વાર્થી કહ્યું નથી, કારણ એ જે લે છે, એના બદલા રૂપે સહસ્રગણું ફળ અને ફૂલ પ્રદાન કરે છે મેઘને આજ સુધી કોઈએ સ્વાર્થી કહ્યો કે ગણ્યો નથી જો કે એ સાગરથી પાણી લે છે, તોપણ એ સ્વાર્થી નથી, કારણ ખારું જળ એ લે છે અને એને મધુર બનાવી જનતાને એ પાછું વાળે છે જે લઈને બદલામાં પાછું વાળે છે એને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં સંતો પણ તમારી (ગૃહસ્થો) પાસેથી ચાર રોટલા લે છે, એના બદલે તેઓ સત્યનો રાહ બતાવે છે એટલે એમને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં.

જે કેવળ લેવાનું જ જાણે છે અને બદલામાં કશું જ વાળતો નથી, અથવા વાળવાનું એના સ્વભાવમાં નથી તો એ સંત નો નથી જ પણ માનવ પણ નથી દેવું અને બદલામાં કંઈ પણ ન લેતાં દેતા રહેવું એ દેવોની સંપત્તિ છે અને લેવું અને બદલામાં કંઈ પણ દીધા વિના લેતા જ રહેવું

એ રાક્ષસોની સંપત્તિ છે. માણસ તો લે અને દે ની વચ્ચે જીવે છે. એ કંઈક દે છે તો કંઈક લે પણ છે. પણ આજનો માણસ તો ફક્ત લેવાનું જ શીખ્યો છે. દેવાની—આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ કહે છે: અમારી પાસે છે શું? અમે શું આપી શકીએ એમ છીએ? અહીં કોઈ માગનાર આવે છે તો એ આપણે બે આંસુ સારે છે ત્યારે દેનાર હજાર આંસુ સારતો કરે છે: કમાણી ખલાસ થઈ ગઈ. ખર્ચો વધી ગયા. ટેક્સોનો ભાર એટલો વધી ગયો છે કે અમે તો માથું પણ ઊંચું કરી શકતા નથી. પણ આમ કહેનારા સજ્જનો સિનેમા જોવા નથી જતા શું? કમાણી જો ઘટી જાય અને ખર્ચો વધી જાય તો સિનેમા તો પહેલાં બંધ કરવાં જોઈએ, પણ નવી ફિલ્મ આવી કે એમને તો પહેલી ટિકિટ જોઈએ. પછી ભલેને પાંચની ભલે કે દસની. મોટર સ્કૂટરનો રૂ. ૨ નો માસિક ખર્ચ આંખે ચડતો નથી. પણ કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપિયા આપવા હોય તો સારી દુનિયાભરના ખર્ચા અને ટેક્સ યાદ આવી જાય છે.

મુસાફરી કરવી હોય તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જઈશું અને આઠ દિવસ અગાઉ સીટ રિઝર્વ કરાવશો. શું કોઈ થર્ડ ક્લાસમાં બેસાતું નથી? અરે રાષ્ટ્રપિતા બાપુ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. શું એમની પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવા-આવવા પૈસા નહોતા? એકવાર કોઈએ એમને પૂછ્યું: "બાપુ, તમે થર્ડ ક્લાસમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો? ભારતનો બેતાજ બાદશાહ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે એ અમારા વાસ્તે શરમની વાત છે." બાપુએ શો જવાબ વાળ્યો ખબર છે તમને? તેઓએ કહ્યું: હું ત્રીજા વર્ગમાં એટલા માટે મુસાફરી કરું છું કે ચોથો વર્ગ નથી. ભારતની ગરીબ જનતાને ત્રીજા વર્ગમાં પણ ઊભા—ઊભા જવું પડે છે. હું તો એમનો સેવક છું. પછી ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ક્લાસમાં કેમ બેસી શકું?

હા તો તમે ગાંધીજીના ચીલે ચાલવા ચાહતા હો તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ન બેસતાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી શકો છો. અને એમ કરવાથી બચેલો પૈસો કોઈ ગરીબને આપો તો કેવું સારું! મારી બહેનોને ખબર છે કે તમે રેશમી અને જ્યોર્જેટની સાડીઓ પહેરો છો. શરીર તો સાદાં કપડાંથી પણ ઢાંકી શકાય છે. પછી રેશમ પહેરીને જીવ-હત્યાનું પાપ શા માટે ખરીદો છો?

તમે સાદાં કપડાં પહેરતાં શીખો. તેથી ગરીબ ભારતના ગ્રામોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળશે. આમ કરવાથી તમે તમારી અનાથ અને ગરીબ બહેનોને રોજી અને રોટી મેળવવામાં સહાયક થઈ શકશો અને તેથી બચતો પૈસો

તમે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામા વાપરો તો તમને બમણો લાભ મળશે પહેલો લાભ એ થશે કે જીવનમા સાદાઈ અને અપરિગ્રહ આવશે અને બીજો એ કે તમે ગરીબ ભારતની સેવા કરી શકશો આ સેવાના ક્ષેત્રે તમે જેમ-જેમ આગળ વધશો તેમ તેમ તમને જીવનની સાચી મધુરતા મળતી જશે તમે આજ પર્યંત ભોગનો આનદ લીધો છે પણ હવે ત્યાગનો પણ આનદ લેતા શીખો

રસગુલ્લાનો આનદ તમે ઘણી વખત લીધો છે હવે આવો આનદ લો કે તમે પોતે ભૂખ્યા છો અને તમારી સામે ભાણુ આવ્યુ કે બરાબર તે જ વખતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો કોઈ હોય ખ્યારો તમારી સામે આવીને ઊભો રહે તમારો આત્મા એના કરુણા-સ્વરને પીછાને અને ભાણુ આખુ તમે એ ભૂખ્યાને આપી દો તો એમા પણ એક સાત્ત્વિક આનદ છે. ચોપાટીનો સ્વાદ માણનારા શુ એક દિવસ આ સ્વાદ પણ લેશે ખરા?

તમારા જીવનની સુવાસ અને સેવાથી કોઈ વ્યક્તિની આખોમા કૃતજ્ઞતાના આંસુ ઊભરાઈ આવે તો હુ માનુ છુ કે એની આખોના એ મોતી, પેલા મોતીઓ કરતા પણ વધુ કિમતા હશે કે જે તમે પાચ કે દશ હજાર આપી ઝવેરી બજારમાથી ખરીદી લાવો છો અને તેનો હાર ગળે પહેરી ગૌરવમિશ્રિત આનદનો અનુભવ કરી શકો છો

સ્વીડનની વાત છે ત્યાના સમ્રાટની બહેનનુ નામ રાજકુમારી યુજિની હતુ એના હૃદયમા એટલી બધી દયા હતા કે રોગીઓને જોઈ એના હૃદયમા કરુણા ઊભરાઈ આવતી આ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ રાજકુમારી યુજિનીએ પોતાના હીરા અને મોતીના આભુષણો વેચી એક ઘણી મોટી હૉસ્પિટલ બધાવી હતી આ હૉસ્પિટલમા સુશ્રુષાના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ હતા. આટલાથી રાજકુમારીને સતોષ ન થતા એ પોતે હૉસ્પિટલ જતી અને પોતાના હાથે રોગીઓની સેવા કરતી બીજી નર્સો કહેતી, "તમે સ્વીડનના રાજકુમારી છો સેવાનુ કામ તમારુ નહી, અમારુ છે" રાજકુમારી જવાબ વાળતી "આ પરિચર્યામા મને સેવાનો એટલો આનદ મળે છે કે તમે એ જાણી શકશો નહી સેવાનો આનદ પૈસા આપીને મેળવી શકાતો નથી એ તો સ્વ-હાથે વડે કરીને જ લઈ-મેળવી શકાય છે."

એક વાર એની હૉસ્પિટલમા એક કોઢના રોગથી પીડાતો માણસ આવ્યો બધા એનાથી બચવા માગતા હતા રાજકુમારીને ખબર પડી તો એ પોતે એ કોઢી માણસની પાસે પહોચી ગઈ અને બોલી "ભાઈ, કેટલા દિવસથી આ રોગથી તમે પીડાઓ છો?" એ દર્દથી પીડાતો બોલ્યો-

માતાજી ૭ વર્ષ થઈ ગયાં. આ ભયંકર બીમારીએ ઘર ઘાલ્યું છે. આ ગેંગરીનમાં પીડા થાય છે, લોહી અને પરુ ઝરે છે. કોઈ પણ પાસે ફરકવા માગતું નથી. હવે તો ભગવાન બોલાવી લે તો જ સારું છે. રાજકુમારીની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એણે કહ્યું, ભાઈ ગભરાય નહીં. આ પવિત્ર કામ હું કરીશ. રાજકુમારીએ પાણી ગરમ કર્યું અને પોતાના હાથે રોગીના ઘાવો ધોયા, દવા લગાવી નવા પાટા બાંધી દીધા. નોકરની પાસે થોડા ફળ મંગાવ્યાં અને રોગીને ખવડાવ્યાં. સાત મહિના સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. દરરોજ રાજકુમારી આવતી, રોગીને નવડાવતી, ઘાવોને પોતાના હાથે ધોતી અને નવો પાટો બાંધી દેતી. એક એવો દિવસ આવ્યો કે રાજકુમારીની સેવા સફળ થઈ અને રોગી સ્વસ્થ-સાજો થઈ ગયો. જે વિધિએ એને જવાની ન આપી અને એ જવા લાગ્યો ત્યારે રાજકુમારીને કહ્યું, તમે મારી અપર માતા છો. એક માતા પણ બાળકની આટલી સેવા નહીં કરે જેટલી કે તમે રાજકુમારી હોવા છતાં મારી સેવા કરી છે. તમારી સેવા અને મમતાએ જ રોગ મટાડ્યો છે. તમારી પરિચર્યાને આ માનવદેહ જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં પણ ભૂલી નહીં શકે." અને એનો ચરણ સ્પર્શ કરતાં એની આંખોમાં આંસુનાં મોટાં-મોટાં બિંદુઓ નીતરી રહ્યાં.

આ જોઈ રાજકુમારી બોલી, ભાઈ આ હોસ્પિટલના નિર્માણમાં મેં હીરા ને મોતીનાં આભૂષણો આપ્યાં છે. આજે તે મોતી ઊગી નીકળ્યાં છે. તમારા નયનોનાં મોતી પામી હું આજે ધન્ય બની ગઈ છું."

સાચું પૂછો તો આ જ જીવનની કળા છે. આંસુઓનાં મોતીઓથી માણસને તોળાય છે. જેનું મૃત્યુ દુનિયાને ખટકે, જેનું નામ લેવા પર આવતાં જ સાંભળનારની આંખો મોતીઓની ભેટ ચઢાવે એ જ જીવનનો સાચો કલાકાર છે. નહીંતર જેના મૃત્યુ પર લોક કહેવા લાગે સારું થયું, આજે ધરાએ આમનો રોગ ગયો, તો સમજવું જોઈએ કે એનું જીવન દિવાળીયા જેવું છે.

એક વખત એક શેઠને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. શેઠનું ઘર ને કુમારનો જન્મ, અને તેમાંય પાછા એ નગરશેઠ રહ્યા. લોકો દૂર-દૂરથી વધામણી દેવા આવવા લાગ્યા. શેઠને તો આ વૃદ્ધાવસ્થાનું સંતાન હતું. એમના હરખમાં માતો નહોતો. તેઓ પણ આગળ વધી-વધીને લોકોનું સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. સૌના મોં પર મલકાટ હતો પણ પેલું નવજાત બાળક રડી રહ્યું હતું. એના રુદનનો અવાજ પડોશમાં રહેતા શેખસાદીજીના કાને પહોંચ્યો. તેઓ પણ આવ્યા અને સીધા બાળકની પાસે જઈને બોલ્યા, આજે

તારો જન્મોત્સવ ઉજવવા દૂર–દૂરથી લોકો આવી રહ્યા છે સૌ હસે છે અને તુ રડી રહ્યો છે કોઈ ચિ તાની વાત નથી પણ તુ તારી જિ દગી એવી બનાવજે કે જ્યારે તુ સસારથી વિદાય લે ત્યારે તુ હસતો રહેજે અને દુનિયા રોતી રહે " બસ, આજ તો જિ દગી છે.

'હસવુ એ જ તો જિ દગીની જિ દાદિલી, મર્દાનગી છે રડતા અને મડદાની જેમ જીવવુ એ પણ શુ કોઈ જિ દગી છે? પણ યાદ રાખજો, સુખના મહેલોમા રહેતા ચહેરાઓ પર મલકાટ રહે, એમા કશો ચમત્કાર નથી પણ વિપત્તિની ભયાનક ઘડીઓમા જ્યારે દુ ખની અ ધારી રાતમા કષ્ટોની વીજળીના કડકડાટ થઈ રહ્યા હોય ત્યારે–તેવા વખતે પણ તમારા મો પરનો મલકાટ જાય નહી–જવો જોઈએ નહી, એનુ તમે સદૈવ ધ્યાન રાખજો વળી એક વાત એ પણ છે કે પોતાના સુખમા તો હરકોઈ હસી શકે છે પણ બીજાની સેવા કરતી વેળા મુસીબતો આવી પડે, વિપત્તિઓના તોફાનો આવે તો પણ તમારો મલકાટ–સ્મિત કાયમ રહેવો જોઈએ તમારે પેલા ગુલાબની જેમ સદા ખીલ્યા રહેવુ જોઈએ, જે પથ્થરની સાથે અથડાતાં પણ પોતાની સુગ ધ આપતુ રહે

એક વાર થોડા ગુલાબ પીસાઈ–દળાઈ રહ્યા હતા ઇત્રવાળો એમને ખરળમા ખાડી રહ્યો હતો ફૂલની કળી તો શુ પણ એનો અણુએ અણુ ખડાતો જઈ રહ્યો હતો અને સાથે જ પોતાને મૃતપ્રાય કરનારને પણ એ સુગ ધિત કરી રહ્યુ હતુ એ જ વખતે એક દાર્શનિક તે બાજુથી પસાર થયો એણે પુછ્યુ "રે મોહક પુષ્પ તારુ જીવન તો સુવાસિત જીવન છે, પછી તારા થકી એવો તે શો અપરાધ થયો છે કે તુ નિર્દય શિલા તળે પીસાઈ રહ્યો છે?" એમાના પૈકી થોડાક ફૂલો બોલ્યાં.

"અમારો તો શો અપરાધ, અમે તો દુનિયાને ખુશબુ આપવા આવ્યાં છીએ પણ અમારો અપરાધ હતો કે અમે હસી પડ્યા અને દુનિયા અમારી એ હસીને જોઈ ન શકી દુનિયા બીજાની આખોમા આસુ જોઈ શકે છે પણ બીજાના આખોની હસી એ જોઈ શકતી નથી દુનિયા દુ ખીઓને જોઈ એમના પ્રત્યે દયા લાવી શકે છે પણ સુખીને જોઈ એ ઈર્ષ્યા કરવા લાગે છે" એમાના વળી બીજા ફૂલો બોલ્યા 'હે મનુ–પુત્ર, અહી મળતી પીડાથી અમને તો કિ ચિત માત્ર પણ દરદનો અનુભવ થતો નથી કારણ અમે જાણીએ છીએ કે અમારુ આ દુ ખ બીજાઓ માટે છે બીજાઓ માટે પોતાને મીટાવી દેવામા અમને દુ ખ થશે નહી અમારુ જીવન સૌરભ–સુગ ધ લુટાવવા માટે જ છે. રે માનવ, અમારી જિ દગીથી તો તમે કાઈ

શીખ્યા નથી પણ જો મોતથી કંઈ શીખશો તો આ મોત પણ વિજયનું વરદાન બનશે." આ વિશાળ હૃદયની પવિત્ર પ્રેરણા છે "પરહિતાર્થે" પોતાને મિટાવી જે હસતા રહે છે મોતની છેલ્લી ઘડી સુધી એમના મોં પર સ્મિત ફરકતુ રહે છે એ જ તો હૃદયની સુવાસ છે અને એ સુવાસ એમના ગયા પછી પણ જનતાના હૃદય-પટળ પર રહી એમની સ્મૃતિને સજીવ રાખે છે

એક બીજી વાત છે બીજાને કરવામાં આવેલી ભલાઈ પ્રકારાન્તરે સ્વ ઉપકાર છે આજે જો આપણે બીજાને કામ આવીશુ તો કાલે એ આપણા કામે આવશે. તમે કંઈક મેળવ્યુ છે અને તમારી પાસે અગર અભાવથી પીડાએલો કોઈ હાથ પસારે છે ત્યારે એના દુ:ખમાં જો તમે સહયોગી બનો છો તો કાલે એ પણ તમારો સહયોગી બનશે. કારણ જીવન તો ચાલ્યા કરતો ખેલ છે કર્મ-સિદ્ધાંત ઉપર વિશ્વાસ ધરાવનાર કદી પોતાને સદા માટે સંપત્તિનો સ્વામી માની શકતો નથી. ક્યારેક પાસો બદલાઈ શકે છે આજનો ધનકુબેર કાલે ગલીનો ભિખારી બની શકે અને આજનો ગલીનો ભિખારી, ઘેર-ઘેર રોટલાના બે ટુકડા માટે હાથ લંબાવનારલ પણ ભાગ્ય જાગી શકે છે અને તેઓ નગરના ધનવાનોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે આવા ઘણા પ્રસંગો સાંભળ્યા છે એટલું જ નહી નજરે જોવામાં પણ આવ્યા છે કે એક વિસે જેઓ દસ રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા તેઓ લાખોના સોદા કરનારા બની ગયા

હા તો બીજાની મુસીબતોમાં તમે જો ભાગ પડાવ્યો છે એમનાં આંસુ લૂછ્યાં છે તો તમારી પરિસ્થિતિ બગડતા અને તેમનામાં માનવતાનો દીવો પ્રગટેલો હશે તો તેઓ તમારા કામમાં પણ આવશે જ

ખેડૂત પોતે ભલે ઓછો ચતુર છે એ ગામડામાં વસે છે એનામાં ભણતરી-સભ્યતા વ.નો અભાવ છે તેમ છતાં ગામડાવાળાઓએ શહેરો પાસેથી કંઈક શીખવાનુ છે તેમ શહેરીઓએ પણ ગામડાવાળાઓ પાસેથી કંઈક શીખવાનુ-લેવાનુ છે શહેરની સફાઈ અને વ્યવસ્થા ગામડાએ શીખવાની છે તો શહેરીઓએ ગામડાની સેવા, સહૃદયતા અને નિષ્કપટપણુ શીખવાની જરૂર છે

હુ ગામડામાં રહેતા ખેડૂતની કુશળતાની વાત કરી રહ્યો હતો. એના ઘરમાં હજારો મણ અનાજ આવે છે ભૂમિ-પુત્ર ભૂમાતાની સેવા કરી બદલામાં ધાન્યના ઢગલા મેળવે છે પણ જે કંઈ મેળવે છે બધુ એ ખાઈ જતો નથી. એનો થોડો ભાગ પાછો પૃથ્વીને આપી દે છે પૃથ્વીના પેટાળ પર

વિખરેલા થોડાક દાણાના બદલામા સહસ્રગણુ થઈને એને મળે છે આ જ આપણી સેવા અને સમર્પણનુ પ્રતિફળ છે

તમે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવનથી સારી રીતે પરિચિત છો. કમઠ એનો હરીફ હતો એ હમેશા એમનો વિરોધી બનીને જ સામે આવ્યો. વારાણસી એ દિવસોમા કમઠ સમા તાપસોનુ તપ-કેન્દ્ર હતુ પણ એમની અજ્ઞાન સાધનામા દેહદંડની પ્રધાનતા હતી હિંસા-જન્ય પ્રવૃત્તિઓની પણ તેટલી પ્રધાનતા હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ઉગ્ર કષ્ટ પ્રદર્શન દ્વારા જનતાને આકર્ષતા ભૂલેલા રાહદારીઓને સત્ય પથ ભણી દોરવા નીકળી પડયા. વારાણસીની બહાર તપ કરતા કમઠની પાસે તેઓ ગયા એની સાધનાને આત્મ-લક્ષ્યથી વિપરીત દર્શાવતા તેઓ બોલ્યા "હે ભોળા સાધક, તમે જે તપ કરી રહ્યા છો તે તો અન્ય પ્રાણીઓ માટે ઉત્પીડનનુ કારણ બની રહ્યું છે. તમારી આ ધૂણીની લપેટોમા સર્પ અને સર્પિણી શેકાઈ રહ્યાં છે"

જ્યારે બળતા કાષ્ઠ-લાકડાને ચીરવામા આવ્યુ તો અર્ધ-દગ્ધ-સર્પ-સર્પિણી બહાર નીકળ્યા પાર્શ્વકુમારે એમને નવકાર મંત્ર સભળાવ્યા. સર્પ-સર્પિણી ત્યાથી મરી ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીના રૂપમા સ્વર્ગભૂમિમા ઉત્પન્ન થાય છે. ક્ષુદ્ર જીવો ઉપર પ્રભુનો આ ઉપકાર હતો પણ આ ઉપકાર વૃત્તિ જ એક દિવસે એમના માટે પ્રત્યુપકારમાં બદલાઈ ગઈ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આત્મા-સાધન માટે મુનીન્દ્ર બની વનમા જ્યારે ધ્યાનસ્થ ઊભા હતા ત્યારે અસુર કમઠે પોતાના વૈરનો બદલો લેવા માટે પ્રભુને જલમગ્ન કરી દેવા સારુ પ્રલયકારી વૃષ્ટિ કરી હતી એ જલ-પ્રવાહ-પ્રભુના ગળાથી પણ ઉપર આવી ગયો હતો કે તે જ વખતે ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી સર્પ--સર્પિણી રૂપે આવી છત્ર બની એમનુ રક્ષણ કર્યું પ્રભુએ એમનુ રક્ષણ કર્યું તો તેઓ પણ નાગરૂપે જ પ્રભુના રક્ષણ કાજે દોડી આવ્યા હતા

આ છે ઉપકાર અને પ્રત્યુપકારની કથની, આજનો ઉપકાર આપણા માટે જ પ્રત્યુપકાર રૂપે ક્યારે કઈ ક્ષણે આપણુ રક્ષણ કરવા આવી જશે એ કહી શકાતુ નથી કોઈ પણ પ્રકારે તમે જીવનમા પરોપકારને આશ્રય આપશો તો જીવનનો રોટલો મધુરો બની જશે તમે જાણો છો કે મીઠા વિના રોટલો મીઠો લાગતો નથી તેથી જ મધ્ય-ભારત વગેરે પ્રદેશોમા રસોઈ કરતા પહેલા લોટમા મીઠુ નાખવાની પ્રથા છે આપણી બહેનો આ કળામા નિપૂણ છે ઘણા બધા લોટમા થોડુક મીઠુ પડે છે તો રોટલાનો સ્વાદ વધી જાય છે, તેમ આપણા ઢગલાબધ સ્વાર્થના લોટ-આટામા જો પરમાર્થનુ ચપટીભર મીઠુ પડી જાય તો સ્વાર્થનો રોટલો મીઠો બની જશે.

૩૧ જીવનના બે રૂપ-૨

આજનો માણસ સેવા અને પરોપકાર વૃત્તિને ભૂલી ગયો છે જાણે કે એ બધા જ મનની વાત હોય એને તો પોતાના મતલબની વાતો યાદ છે પર-કામને કામ નહીં પણ હરામ માને છે એ તો સ્વાર્થ ભણી જ દોડતો આવ્યો જઈ શકો છે પાણી ઢાળને જોઈ જેમ ધસી દોડે છે તેવી જ રીતે માણસ પૈસા તરફ દોટ લગાવી શકો છે આ પૈસાની દોટ પાછળ એણે પોતાની માનવતા પણ વેચી દીધી છે પોતાની પારિવારિક જવાબદારીઓનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એટલે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય કરતાં પણ જડ પૈસો વધુ પ્રિય છે

યાદ રાખજો, પૈસાના પ્રેમે ભાઈને ભાઈનો શત્રુ બનાવ્યો. ઔરંગઝેબે પોતાના પિતા શાહજહાંને કારાગૃહમાં પૂર્યો. ભાઈઓની હત્યા કરી. એને તમે પૂછો કે આવો જુલમ શા માટે કર્યો! શું તારી પાસે ખાવા-પીવાનું કંઈ ઓછું હતું! એની પાસે આ માટે શો યે જવાબ નહીં હોય. અને કદાચિત્ એ કહી પણ દે તો દુનિયા એના કથનનો સ્વીકાર કરી શકશે નહીં એ શાહજાદો હતો. એને સમસ્ત રાજ્યની વૈભવો પ્રાપ્ત હતા. ખાવા-પીવાની વાત તો શું આગ્રાના શાહી મહેલો પણ એને સારુ ખુલ્લા હતા, તેમ છતાં એની સ્વાર્થબુદ્ધિએ વિરામ ન લીધો અને પિતાને કારાવાસની કોટડીમાં પૂરી દીધો શુજા અને દારા જેવા વીર ભાઈઓને પથ-અવરોધક માની કેદ કરીને એમને મરાવી નાખે છે સાચું છે કે સ્વાર્થી માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે કયો અત્યાચાર નથી કરતો! એક હિંદી કવિએ કહ્યું છે

है स्वार्थ तेरी धूर्तताने बन्धुजन घायल किये
दुष्कर्म है वे कौनसे जो ना किये तेरे लिये।

तेरी परायनता चराचर विश्व में छा रही;
उपकार करना स्वार्थ बिन यह बुद्धि तो जाती रही ॥

કવિ કેટલુ માર્મિક કહી ગયો છે! સ્વાર્થને ઉપાલભ દેતા કહે છે: સ્વાર્થે આપણા સ્નેહી-સબધીજનોમા વૈર અને વિદ્વેષની ખાઈ ઊભી કરી દીધી છે. પહેલા તો તેઓ એક બીજાને જોયા વિના જીવવુ પણ અસભવિત માનતા, હવે તેઓ સ્વાર્થમા ભગ પડના એક બીજાનુ મો જોવામાં પણ પાપ માને છે આ સસારના સબધો અને સગપણો સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલા છે સ્વાર્થનો દોરો કાચા સુતરના દોરા કરતા પણ વધુ કાચો હોય છે જ્યા સુધી માણસના સ્વાર્થને પોષણ મળતુ રહેશે, ત્યા સુધી એ બીજાની સેવા પણ કરતો રહેશે એને પોતાના આરાધ્ય માની પૂજા પણ કરશે પણ સ્વાર્થની સમાપ્તિની સાથે જ એક ક્ષણમા એટલા દૂર જઈ પડશે જાણે કે કોઈ જાતની આપસમા ઓળખાણ જ ન હોય તમે જાણો છો કે મકાનના થાભલા (લાકડાના થાભલા) જ્યા સુધી ઉપરની મજિલોનો ભાર સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, ત્યા સુધી મકાનમાલિક એમની સુરક્ષા સારુ ચિતા રાખતો રહે છે સાફ-સફાઈ પણ કરે છે અને દિવાળીના તહેવારે તેલ ને વાર્નિશ પણ લગાડે છે પણ જે ક્ષણે એ સ્તભ (થાભલો) ભાર સહન કરવાનો ઈન્કાર કરશે-અર્થાત્ જીર્ણ બનશે ત્યારે એની શી સ્થિતિ થાય છે? પછી એને કોણ તેલ અને વાર્નિશ લગાડશે! તેલ ને વાર્નિશના દિવસો તો ગયા પણ હવે તો એના ટૂકડે ટૂકડા કરી ચૂલામા જ હોમશે પછી તો અગ્નિની જ્વાલામા એમનુ અસ્તિત્વ જ ભૂસાઈ જશે કારણ કે એની પ્રીતિ પણ સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલી હતી

સ્વાર્થ-પ્રેમ હમેશા સાથ આપે એવુ પણ બનતુ નથી આપણને શઠ-કપટી મનુષ્યો પસદ નથી પણ કપટ પસદ છે કારણ બદમાશ આદમી તો ધન લઈ જાય છે જ્યારે લુચ્ચાઈ તો બીજાનુ ધન અપહરણ કરી લઈ આવે છે હા, તો સ્વાર્થી સદા 'સારા'થી પ્રેમ કરતો નથી, એ તો સ્વાર્થને જ પ્રેમ કરે છે સ્વાર્થની પ્રીતિ અલ્પ-આયુ લઈને આવે છે

એક વખત કુતરાઓની કોન્કરન્સ મળી કૂતરા-સમાજના વિકાસ અને ઉજ્જ્વલ ભાવિ માટે ચર્ચા-વિચારણા શરૂ થઈ એક સજ્જન કૂતરાએ ઠરાવ રજૂ કર્યો "આપણો સમાજ પરસ્પર લડવા માટે બહુ બદનામ થયો છે. આપણે આપસમા લડીએ છીએ નાનાશા રોટલાના ખટકા માટે આપણે ઝનૂની બની લડી પડીએ છીએ, આ કેટલી ખરાબ વાત છે? આજે પ્રેમ અને ભ્રાતૃ-

આજનો યુગ છે માનવમાત્ર વિશ્વ-પ્રેમ નજીક પહોંચી રહ્યો છે. સમય પાકી ગયો છે કે હવે આપણે આપણું કેન્દ્ર ખોદી નાખીએ. વિશ્વ-પ્રેમની વાત બધુ કરની છે પરંતુ એમાં આજ જાતિ-પ્રેમને તો અપનાવીએ જ તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે "ગમે તેવા સંજોગો આવે કેમ ન આવે પણ આપણે નહીં હટીએ નહીં" સૌએ એક સ્વરે ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું

અનુમોદનનો સ્વર હજુ ગુંજી રહ્યો હતો કે આકાશમાં ઊડતી સમડીની ચાંચમાંથી છૂટીને હાડકાનો કકડો નીચે પડ્યો. કકડાને જોતાં જ સૌ એના ઉપર તૂટી પડ્યા અને પછી તો એને જ મેળવવા માટે હંમેશની જેમ પરસ્પર ઝઘડવા લાગ્યા. ઠરાવની ગૂંજ હજુ પૂરી થઈ નહોતી કે એની મોતનો ઘંટ વાગી ગયો. એટલે સ્વાર્થના ક્ષેત્રમાં એક પણ ઠરાવ જીવિત રહી શકતો નથી. ઠરાવની સાથી કશું સુકાર્ય નહીં બને કે ઠરાવનિર્માણ કરનારને હાથે જ એનું ભલું થઈ જશે.

એમ તો માનવી આધ્યાત્મિક ઊંચી ભૂમિકા માટે છે પણ જ્યાં એના નાના-શા સ્વાર્થને હાનિ પહોંચે કે એ બળી ઊઠે છે. પોતાના નાનકડા સ્વાર્થના રક્ષણ કાજે બીજાના મોટામાં મોટા હિતને કચરી નાખવા એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ માનવની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ છે જે એને પોતાના દેહની દિવાલોની ઉપર ઊઠવા દેતી નથી. પોતા માટે એ હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરી શકે છે પણ બીજા સારુ બે રૂપિયા ખર્ચ કરવા માટે એની દેહબુદ્ધિ આજ્ઞા આપતી નથી. પણ યાદ રાખજો કે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ખર્ચ કરવામાં આવેલા હજારો રૂપિયા નષ્ટ થવા માટે છે જ્યારે ગરીબોનાં હિતાર્થે ખર્ચેલા બે રૂપિયા ખેતરમાં વીખેરેલા–વાવેલા સમાન છે જે એક દિવસે હજારગણું પ્રતિફળ લઈને આવશે.

એક મોટર ડ્રાઈવર છે. મોટરના રક્ષણની જવાબદારી એની છે. પણ એ કેવળ પોતાની મોટરની સુરક્ષાની જ ચિંતા કરે અને સડક પર જ ચાલનારાઓના પ્રાણોની ચિંતા ન કરે તો શું એની મોટર પણ સુરક્ષિત રહેશે ખરી! કેટલા અકસ્માતો થશે! કેટલાના પ્રાણો ચાલ્યા જશે!

આપણે આપણી જીવનરૂપી મોટરની સુરક્ષા કરીએ એની જવાબદારી આપણા ઉપર છે જીવન મેળવ્યું છે તો એ નષ્ટ કરવા માટે નથી પણ સાથે–સાથે એ બીજાની જવાબદારી પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે કે આપણી આ જીવનરૂપી મોટરના વેગમાં સ્વાર્થમાં પાગલ થઈ કોઈ

કયકાઈ ન જાય જેને ફક્ત પોતાના હિતોની જ ચિંતા છે, તે જઘન્ય સ્વાર્થી છે બીજો છે જે પોતાના હિતની સાથે-સાથે બીજાનાં હિતનો પણ કાંઈક ખ્યાલ રાખે છે તેને મધ્યમ પ્રકૃતિનો માણસ કહી શકાય પરંતુ બીજા માટે પોતાના હિતોનું બલિદાન કરે તે તો મહાપુરુષ જ છે.

અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જેટલું લે છે તેટલું પાછું પણ વાળી દે છે, તે સાધારણ ભદ્ર પુરુષ છે જેટલું લે તેના કરતા વધુ વાળી આપે એ વિશિષ્ટ પુરુષ છે, પરંતુ જેણે પોતાની સમગ્ર જિંદગી પરાર્થ કાજે સમર્પી દીધી છે તે અસાધારણ મહાપુરુષ છે તે તીર્થંકર દેવોનો મહાન આત્મા છે, જેનું સમગ્ર જીવન લોક-કલ્યાણ અર્થે છે અનંતાનંત આત્માઓને અંધારેથી પ્રકાશ ભણી દોરી લઈ જવા માટે જ એમનું જીવન છે પરંતુ આ ત્રણેયથી જુદો એક પ્રકાર બાકી રહી જાય છે ફક્ત લેવાનું જ જાણે છે પણ બદલામાં કંઈ દેવા માગતો નથી લેવાની કોઈ સીમા માનીને એ ચાલતો નથી

માણસ મોટામાં મોટી હિંસા સ્વાર્થથી પ્રેરાઈનો જ તો કરે છે. માનવીની સ્વાર્થબુદ્ધિ જ્યારે એનો વિવેક-દીપ ઓલવે છે ત્યારે જ તો એ હિંસા માટે પ્રેરિત થાય છે ચીના લોકો કર્મોરેટ નામનું પક્ષી પાળે છે. આ પંખી લગભગ બગલા જેવું હોય છે, એનો ઉપયોગ તેઓ માછલા પકડવા માટે કરે છે પરંતુ તે પોતે એક પણ માછલું ખાઈ ન જાય એ માટે એના ગળામાં એક ગોળી ફસાવી દે છે જુઓ, કેટલી સ્વાર્થીલી બુદ્ધિ છે માણસની! તેની પાસેથી બીજો કોઈ કશું લઈ ન શકે તે માટે કેટલી સાવધાની રાખે છે!

ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે માણસે હિંસાની પ્રક્રિયાને કેવું વિશાળ રૂપ આપ્યું છે? મોટા-મોટા કસાઈ-ખાનાઓ માનવીની સ્વાર્થવૃતિની વાતો કહી રહ્યા છે અલ્પ એવા સ્વાર્થ ખાતર એણે ચીખતા-બરાડા પાડતા પશુઓની કબર પોતાના પેટમા નિર્માણ કરી છે

શિકાગોમા કસાઈખાનુ છે જ્યા દરરોજ સવારથી લઈને સાંજ સુધી અવિરત પશુઓની કતલ થયા કરે છે એ પશુઓની કતલથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે એ એક જ કસાઈખાનામા અઢારસો મજૂરો પ્રતિદિન કામ કરે છે આ તો થઈ વિદેશની વાત પણ ભારતની જ વાત લ્યો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવા અહિંસાના પેગંબરો અહીં થઈ ગયા મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાનો સંદેશ અહીં આપ્યો જે ભારતીય સરકાર વિશાળ મંચ ઉપરથી અહિંસાનો ઉદ્‌ઘોષ કરે છે તે જ ભારત સરકાર યુગ

મદ્રાસ કલકત્તા દિલ્હી જેવા ભારતનાં પ્રમુખ નગરોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ કસાઈખાનાં નિર્માણ કરી રહી છે શું આ પશુઓના આરામ માટે છે? ના. નહી વ્હેલામાં વ્હેલા વધુમાં વધુ સંખ્યામાં પશુઓની કતલ થાય એ આ નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ છે

અહિંસાની ભૂમિ ભારતમાં મત્સ્યોદ્યોગને પ્રોત્સાહન અપાઈ રહ્યું છે કસાઈખાનાં વધી રહ્યાં છે આપણી અહિંસા દેવી ચુપચાપ આંસુ વહાવી રહી છે એના આંસુ કોણ લૂછશે! ખાદ્ય ઉપરાંત ફેશનેબલ વસ્તુઓ માટે પણ પશુ હિંસા થાય છે આ ચીકણાં ચમકતા ચામડાના પર્સ અને બૂટ બધાં મહા હિંસાથી જ તૈયાર થયેલાં છે એ નિશ્ચિત છે કે ચામડાની જે વસ્તુ જેટલી વધુ મુલાયમ અને ચમકીલી હશે એના નિર્માણમાં એટલી જ વધુ હિંસા થઈ હશે.

લંડનમાં એકવાર એક વર્ષમાં ૭ લાખ પશુઓનું ચામડું વેચાયું હતું એનો શું ઉપયોગ થયો હતો ખબર છે તમને? એના વડે ચામડાની બેગો બૂટો ચંપલો વગેરે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. મનને આનંદ પમાડનારી વસ્તુઓ માટે ૭ લાખ પશુઓની ચિત્કારો કેટલી મર્મવેધી હશે! પરંતુ સ્વાર્થી મનુષ્યો પાસે એ કરુણ ચિત્કારો સાંભળવા કાન નથી હોતા મનોરંજન માટે થઈને અનેક પશુઓના પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે છે ક્યારેક એમની પૂંછડી કાપી નાખવામાં આવે છે કેટલાક આદમીઓને કાપેલી પૂંછડીવાળાં પશુ પસંદ હોય છે એટલા માટે ગાય અથવા કૂતરાનું પૂંછડું કાપી નાખવામાં આવે છે પૂંછડું કાપતાંની સાથે જ લોહીની ધારા વહી નીકળે છે એમનો આત્મા કેટલો તડપતો હશે! પણ એ મૂક પશુના તડફડાટને કોણ જુએ છે! લોહીની ધારને બંધ કરવા માટે લોઢાનો ચીપીઓ ગરમ કરી એ સ્થળે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે એક તો ઘા અને ઉપરથી પાછો ગરમ ચીપીઓ. લોહી તો બંધ થઈ જાય પણ એને કેટલી પીડા થતી હશે એની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. પાછળથી કાપેલાં પૂંછડાવાળા પ્રાણીને મચ્છર પણ ઘણો ત્રાસ આપે છે કારણ કે પૂંછડાના અભાવે મચ્છરોને ઉડાડવામાં પણ તેઓ અસમર્થ બની જાય છે

આ બધા નાઓ ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિની પ્રતીક છે પીડિત જોઈ મનમાં આનંદ અનુભવે છે તો સમજવું જોઈએ કે મનના ખૂણે ક્યાંક ક્રૂરતા નમી બેઠી છે પણ ક્ષુદ્ર વૃત્તિની વ્યક્તિ માટે એનો સ્વાર્થ એ મોટી ચીજ છે બીજાના પ્રાણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. આવી સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ દેશના અને સમાજના

ગૌરવને નષ્ટ કરે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિમા દેશની પ્રતિષ્ઠા, સમાજનું ગૌરવ અને રાષ્ટ્રગરિમા એ બધા ઉપર સ્વાર્થને સ્થાન મળે છે ત્યારે તે બધાને એક ક્ષણમા તજી શકે છે કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કે આવી વ્યક્તિઓ જ્યા રહેશે ત્યાની ફૂલવાડી જલદી જ ઉજ્જડ બની જશે કારણ જ્યા બધા જ માણસો સ્વાર્થી બની જશે ત્યા વિધ્વસ સિવાય બીજુ શુ નિર્માણ થઈ શકશે?

એક વખત એક હસ-જુગલ ઉડતુ ઉડતુ એક એવા પ્રદેશમા પહોચ્યુ જે બિલકુલ ઉજ્જડ બની ગયુ હતુ ક્યાય સૌદર્ય અને સ્વચ્છતાના દર્શન થતા નહોતા સમસ્ત પ્રદેશમા ભયનુ વાતાવરણ સર્જાઈ રહ્યુ હતુ એટલે થાક્યા-પાક્યા પખીઓએ એક વૃક્ષની સુક્કી ડાળ પર આશ્રય લીધો પાસેની ડાળ પર બે ઘૂવડ બેઠા હતા એમને જોઈ હસે હસણીને કહ્યુ "એક દિવસે આ વનસ્થળી હરી-ભરી હતી પ્રકૃતિનુ સૌદર્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતુ પણ આજે આ કેવુ ઉજ્જડ બની ગયુ છે? એ સૌદર્ય અને સુષમા હવે કલ્પનાવત્ બની ગયા છે એનુ શુ કારણ હોઈ શકે છે, તે તુ જાણે છે!" હસણીએ ના પાડતા હસે બીજી ડાળ ઉપર બેઠેલા ઘૂવડની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યુ "આ અહી આવી વસ્યા તેથી લીલીછમ આ વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ આ પક્ષીઓ જ્યા આવીને વસે છે ત્યા ધ્વસ જ ધ્વસ થાય છે દેશને વેરાન થના વાર લાગતી નથી"

ઘૂવડે હસની વાત સાભળી તો હસનુ તીર એના કાળજામા વીધાયું. પણ એની પાસે એનો જવાબ પણ નહોતો કડવો ઘૂટડો પી-ગયુ અને બેસી રહ્યુ રાત વીતી સવારે હસ-યુગલ ઊડવા લાગ્યુ તો ઘુવડે હસણીને રોકી લીધી અને બોલ્યુ "આને કયા લઈ જાય છે, આ તો મારી પત્ની છે" હસે કહ્યુ "એ પણ કદી સભવિત બને ખરુ? હસણી શુ કદી ઘૂવડની પત્ની બની છે ખરી?" ઘૂવડે કહ્યુ "શા માટે નહી, આજે તો બધું સભવિત છે" હસ વિચારમા પડી ગયો હસણી ચીખવા લાગી ત્યારે ઘૂવડે કહ્યુ કે, "તમે જો ચાહો તો આ દેશના પચો પાસે એનો નિર્ણય કરાવી શકો છો એ પચો જે ન્યાય આપે તે સૌએ મજૂર કરવો પડશે" સૌ પચોની પાસે પહોચ્યા બને પક્ષોએ પોતપોતાની ફરિયાદ રજૂ કરી. પચોએ વિચાર્યુ હસ તો પરદેશી છે આજે એ છે ને કાલે ઊડી જશે. આપણો પાડોશી તો આ ઘૂવડ છે જો એને નારાજ કરીશુ તો એ ઠીક નહી થાય અને ઘૂવડનો પક્ષ લઈશુ તો સત્યનુ ખૂન થશે આખર સુધી પચો કોઈ નિર્ણય ન આપી શક્યા

પંચોને મૌન બેઠેલા જોઈ વૃદ્ધ-કાય પ્રમુખ બોલ્યા : "તમે સૌ અનુમતિ આપો તો હું આ કેસમાં હાથ નાખું." પંચો તો ઇચ્છતા જ હતા કે આ બલા કોઈ બીજાના શિરે જાય તો સારું. એટલે તો સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપી દીધી. સ્વીકૃતિ મળતાં જ પ્રમુખે ન્યાયાસન સંભાળ્યું. પરંતુ ન્યાય દેવાની એક કલાક પહેલાં પંચોને ખાનગીમાં મંત્રણા માટે જુદા લઈ ગયા. બોલ્યા : "આ તો બપોરના અજવાળાની જેમ સ્પષ્ટ છે કે હંસશ્રી હંસની પત્ની છે. પણ આ ઇન્સાફથી દેશને પણ મોટું નુકસાન થશે. કારણ કે આ હંસ પરદેશી છે અને ઇન્સાફ મળવાની સાથે જ હંસશ્રીને સાથે લઈને ઊડી જશે. કોઈ પણ ઉપાયે જો હંસશ્રીને રોકી લેવામાં આવે તો જે પ્રદેશ આજે રણભૂમિ બન્યો છે તે એક દિવસે હંસોનો પ્રદેશ બની જશે." બધા પંચો ઠરાવથી સંમત થઈ ગયા. કારણ દેશનું હિત સર્વોપરી હતું.

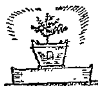
બધા મળીને આવ્યા. પ્રમુખ ન્યાયાસન પર બેઠા અને થોડી વાર પછી એમણે ફેંસલો આપ્યો : "હંસશ્રી ઘુવડની પત્ની છે. એ ઠીક છે કે એ હંસ જાતિની છે પણ આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં આન્તર્જાતીય વિવાહ પણ થાય છે. ભારતીય વ્યક્તિ યુરોપીયન નારી સાથે શું લગ્ન નથી કરતો? માટે આન્તર્જાતીય લગ્ન કાયદા પ્રમાણે હંસશ્રી ઘુવડની પત્ની હોવામાં કોઈ જાતનો સંશય રહેતો નથી."

ફેંસલો સાંભળતાં જ હંસના હોશ-હવાસ ગુમ થઈ ગયા. હવે અપીલ માટે બીજું કોઈ ન્યાયાલય પણ નહોતું અને પંચ પ્રમુખનો ન્યાય સર્વોપરી હોય છે. આંસુભરી આંખે ખિન્ન મને હંસ પોતાના દેશ ભણી ઊડી ચાલ્યો. હંસશ્રીની આંખોમાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં. હંસ હજુ થોડેક દૂર ગયો હશે કે પેલા ઘુવડે એને બોલાવ્યો અને બોલ્યો, "હંસશ્રીને મૂકીને ક્યાં જઈ રહ્યો છે? હંસશ્રી શું મારી ઘુવડની પત્ની થઈ છે? મારે ને એની વચ્ચે વિવાહ બન્યું નથી." હંસનો મલકાટ પાછો મોં પર ફરી વળ્યો. એણે એને પૂછ્યું : "તો પછી આ નાટક કેમ રચ્યું?" ઘુવડે કહ્યું : "એ બધું એટલા માટે જ કે તેં કહ્યું હતું ને કે આ ઘુવડના વસવાને લીધે સમગ્ર વનસ્થળી ઉજ્જડ બની ગઈ. મારે એ જ બતાવવું હતું કે વનસ્થળી ઘુવડના કારણે ઉજ્જડ બની કે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તમારા જેવા સ્વાર્થીઓને કારણે!"

જ્યાં સ્વાર્થનું સામ્રાજ્ય છે ત્યાં સત્યનું ગળું ઘોંટી શકાય છે ત્યારે અહિંસા વનોમાં ભ્રમણ કરે છે, વિવેક પોતાના ભાગ્ય ઉપર આંસુ સારે છે

હવે જીવનના બન્ને રૂપો તમારી સામે છે એકમા સેવા છે, સમર્પણ છે, તો બીજો કેવળ લેવાનુ જ જાણે છે એકમા બીજા માટે પોતાને કુરબાન કરવાની ભાવના છે તો બીજો પોતા માટે બીજાને કચડી નાખવા માગે છે એકનુ નામ પરોપકાર છે, તો બીજાનુ નામ સ્વાર્થ છે એક કટકનો રાહ છે બીજામા ફૂલ નજરે પડે છે પણ પહેલાનુ પર્યવસાન ફૂલોની વાટિકામા છે ત્યારે બીજો રાહ કટકાકીર્ણ પથ પર લઈ જાય છે હુ આશા રાખુ છુ કે મુબઈના સુવિજ્ઞ નાગરિકો પ્રશસ્ત માર્ગ અપનાવશે એ માર્ગ જ જીવનનો શાશ્વત અને સુરમ્ય માર્ગ છે

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ,
બઝાર ગેટ, મુબઈ

કોઈ એક યુવક વિદ્યાર્થી એક સાધુ પાસે આવ્યો. સાધુએ તેને પૂછ્યુ —"કેટલુ ભણ્યા છો ?"

ઉત્તર આપતા એ વિદ્યાર્થી બોલ્યો —"હુ છ હજાર પુસ્તકો ભણ્યો છુ !"

સાધુએ કહ્યુ —"આટલુ ભણ્યા છતા તમારા જીવનમા કોઈ સુધારો થયો કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો—"મહારાજ ! પુસ્તકોના અભ્યાસથી તો મારા જીવનમા અનેક દુર્ગુણોએ સ્થાન જમાવી લીધુ છે "

—આવુ ગદુ સાહિત્ય જીવનને રોગ મનાવી દે છે તેનાથી દૂર રહેજો

૩૭ સાધકની દૃષ્ટિ

આજનું પ્રવચન દૃષ્ટિ અંગે મેં રાખ્યું છે. સાધક જીવનક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે ત્યારે એણે શુદ્ધ દૃષ્ટિ રાખીને જ વધવું જોઈએ. દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થતા સૃષ્ટિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. ઘરમાં એક સ્ત્રી છે. પતિ એને પત્ની રૂપે ભજે છે તો પુત્ર એને માતા રૂપે નિહાળે છે. સાસુ અને સસરા એને કુળવધુ ગણે છે તો દિયર અને નણંદ એને ભાભી કહે છે. સ્ત્રી તો એક જ છે પણ દૃષ્ટિમાં ભેદ થવાથી એમાં રૂપ-ભેદ પણ આવી ગયો છે. એટલા જ માટે ભારતીય કહેવત છે કે "જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ". જે આત્મા જે દૃષ્ટિ લઈને ચાલે છે વસ્તુ એને તેવા જ રૂપમાં દેખાય છે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્માત્મક છે. કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત રૂપે રહે છે તો કેટલાક વળી અવ્યક્ત રૂપે. જે મનુષ્ય જે દૃષ્ટિબિંદુને સામે ધરી એના પર ચિંતન કરે છે તે જ ધર્મ એની અભિવ્યક્તિ પામે છે. બે વ્યક્તિઓ બગીચામાં જાય છે. બગીચામાં કાંટાળી ડાળીમાં ગુલાબ મહેકી રહ્યાં છે. એકે કહ્યું – "ગુલાબ કેવું મહેકી રહ્યું છે!" બીજાએ કહ્યું "ફૂલની નીચે તો કાંટા છે." આ જ દૃષ્ટિમાં ભેદ છે.

એકની દૃષ્ટિ ગુલાબની સુંદરતા ભણી છે તો બીજાની એની નીચેના કાંટા ભણી. અને તમારી દૃષ્ટિમાં કાંટા પણ છે તેમ ફૂલ પણ. પરંતુ કાંટાની દૃષ્ટિ સર્વને-બધીને આપીશું તો કાંટા જ દેખાશે અને ફૂલોની દૃષ્ટિ રાખીને આપીશું તો ફૂલો જ દેખાશે. એકને માટે કાંટામાં પણ ફૂલ છે તો બીજાને માટે ફૂલમાં પણ કાંટા છે.

આ જ વાત તમારી અને અમારી છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણે સદ્ભાવ ધરાવીએ છીએ તો આપણે તરત જ એના અંગે વિપરીત ધારણા બાંધી લઈએ છીએ. પણ આપણે એના સ્થાનમાં વિચારવા બેસીએ તો

આપણી દૃષ્ટિમા પેલા કાટા જ આવી જાય છે ફૂલ બધા ઓજલ થઈ જાય છે, કેમકે આપણી દૃષ્ટિ ફૂલો ઉપર નથી પણ કાટા તરફ છે તેથી જ રીતે એના પ્રત્યે આપણા મનમા સ્નેહ ને સદ્‌ભાવના છે અને આપણે એના તરફ રાગાત્મક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એક કાટોય દેખાશે નહી કારણ કે એના ફૂલો તરફ જ આપણી દૃષ્ટિ ટેકાશે અને એ જ તો દૃષ્ટિનો જાદુ છે, જ્યા કાટા પણ ફૂલ બની જાય છે અને ફૂલ કાટા.

એક હોટલમા થોડાક આદમીઓ ખુરશી પર બેઠેલા હતા. એમના માથે ધોળી ટોપીઓ હતી અને હાથમા દારૂની બાટલીઓ દારૂ પીવાઈ રહ્યો હતો અને ગપશપ ચાલી રહી હતી ત જ સમયે સડક પરથી પસાર થતી થોડાક વ્યક્તિઓની નજર એમના પર પડી એકે કહ્યુ "જોયુ, હવે તો ખાદીધારી-ખાદી ટોપીવાળા જ દારૂ પીવા લાગ્યા છે જે કોગ્રેસે દેશને આઝાદી અપાવી, જેના ચારિત્ર્યબળ ઉપર સમસ્ત ભારતને વિશ્વાસ હતો. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે ગાધી ટોપી સત્ય ને સદ્‌ગુણનુ પ્રતિક હતી, પણ આજે એ જ ખાદીની ટોપી હેઠળ મદ્ય-પાન ચાલી રહ્યુ છે" ત્યારે બીજાએ કહ્યુ "વાત એવી નથી ખરૂ તો એ છે કે દારૂડિયા જ ગાધી ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે ગાધીજીની જીવન-સાધનાના જાદુનો એવો પ્રભાવ પડ્યો છે કે ભારતમા ઘેર-ઘેર ખાદીનો પ્રચાર થઈ ગયો અને એટલે હવે દારૂડિયાઓ પણ ખાદીની ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે" દાવ બદલાઈ ગયો ને ? આ છે દૃષ્ટિનો જાદુ

એક વખત એક કાગડાએ એક ઘૂવડને કહ્યુ "કેટલી ભયાનક રાત છે ! ચારેય બાજુ અ ધકાર છવાઈ રહ્યો છે મને તો કાઈ જ દેખાતુ નથી." ઘૂવડ બોલ્યુ. "કાગડારાણા, જૂઠુ ન બોલો કેટલો પ્રકાશ છે ? હજુ હમણા તો સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને તમે બતાવો છો રાત" સાચુ તો છે કે કાગડા માટે રાત છે, તો પેલા ઘૂવડ માટે રાત પણ દિવસ છે કારણ એ રાત્રે જ જોઈ શકે છે સૂર્ય નીકળતા જ એની આખો બ ધ થઈ જાય છે અને પછી એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ અ ધકારપૂર્ણ બની જાય છે.

હા, તો દૃષ્ટિ બદલાતા સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જાય છે આપણે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલીએ છીએ, તે વસ્તુ આપણે મેળવી પણ શકીએ છીએ. એક અત્તર બનાવનારની નજર ફૂલો ઉપર રહે છે કારણ એ એમાથી જ તો અત્તર બનાવવુ છે, જ્યારે કાગડાની નજર ગ દકી તરફ રહે છે એટલે

આપણે જે દૃષ્ટિ ધરીને ચાલીશું તેવા જ રૂપમાં આપણે સૃષ્ટિને પામી શકીશું. આપણે જો હંસની દૃષ્ટિથી દુનિયાને ચકાસીશું તો ત્યાં મોતી મળશે–દેખાશે. કાગડાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો માંસ અને એવું જ જોવા મળશે. હંસની દૃષ્ટિ મોતી પર જ રહે છે એ મોતીનો જ ગ્રાહક અને ચાહક છે એટલે એ મોતી પણ મેળવે છે પણ પેલો કાગડો તો ગલિત ચીજો તરફ દૃષ્ટિ રાખતો હોય છે તેથી એ માંસ ને એવી જ ગંદકીમાં ચાંચ મારતો હોય છે.

દુનિયા તો એક જાતનું દર્પણ છે. દર્પણમાં તમે તમારું પ્રતિબિંબ જોઈ શકો છો. જેવી આકૃતિ બનાવીને તમે એમાં જોશો તેવી જ આકૃતિ તમને જોવા મળશે. તમે એ વખતે સૌમ્ય રૂપમાં હશો તો તમારું પ્રતિબિંબ પણ સૌમ્ય જ દેખાશે. તમે ક્રોધના આવેશમાં હો, તમે ક્રોધના પંજામાં હો ત્યારે એ તમારા સૌમ્ય રૂપને ભરખી જશે અને એથી મોં પર ભયંકરતા છવાઈ જશે. આવી આકૃતિ લઈને તમે દર્પણ પાસે પહોંચશો તો એની પ્રતિકૃતિ પણ ભયંકર જ દેખાશે.

મોં પરની ભયંકરતા માટે તમે દર્પણને દોષિત ઠેરવી શકતા નથી. તમે એને દોષિત ગણશો અને એના પર જ તમારો ક્રોધ ઠલવાઈ જાય તો ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તમે એના ટુકડા કરી શકો છો પણ એ દર્પણ તમારી પ્રતિકૃતિને બદલી શકશે નહીં. તમારી પ્રતિકૃતિમાં તો ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે કે જ્યારે તમારી આકૃતિ જ બદલે. આ તો તેવી જ રીતે દુનિયા પણ એક દર્પણ છે. એમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ પડશે, જેવા તમે હશો. સમગ્ર પ્રકૃતિ તમને એવા જ રૂપમાં દેખાશે. શૉપેન હૉવર નામનો મહાન પાશ્ચાત્ય જગતનો એક ઘણો મોટો વિચારક થઈ ગયો છે. એનું સાહિત્ય જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે એના આલોચકોનું જાણે એક પૂર જ આવી ગયું. એ આલોચકોના આક્રમણ સામે એણે એક નાનો એવો જવાબ આપ્યો: મારું પુસ્તક તો એક દર્પણ છે. ? એમાં ગધેડા રૂપે જોશો એને દેવદૂત દર્શનમાં કેવી રીતે થશે વારુ! ગધેડો પોતાનું રૂપ લઈને ગયો છે. જો કોઈ મનુષ્ય ત્યાં પહોંચ્યો હોત તો એને માનવીય–સૌન્દર્યનો જ આભાસ, અનુભવ થાત. એટલે કે આપણે જે રૂપ લઈને જઈશું તેવું તેવું પ્રતિબિંબ હશે.

એક રોતા પોતાનું ચિત્ર હતું. ચિત્રકાર પોતાના એ ચિત્રને લઈને કોઈ એક સજ્જન પાસે પહોંચ્યો. પેલા હરેક સજ્જને એ ચિત્રને ઊંધું ઊલટાવ્યું તો એમાં પોતાના પગ ઉપરની તરફ દેખાતા. તેથી તેઓ નારાજ

ઊઠયા "આ તે કેવુ ચિત્ર છે ? એક ગધેડો ચારેય પગ ઉપર કરીને આળોટી રહ્યો છે" ચિત્ર જ જ્યારે ઉલટું પકડી રાખ્યુ છે તો ઘોડો ગધેડા રૂપે જ દેખાશે એટલે સર્વ પ્રથમ, દૃષ્ટિ જ ઠીક કરવાની જરૂર છે પછી જુઓ કે ઘોડો છે કે ગધેડો ? અને દોડી રહ્યો છે કે આળોટી રહ્યો છે ?

એક બહેન કોઈ એકના ઘેર રસોઈયણનુ કામ કરતી હતી પગાર કઈ એને વધુ મળતો નહો રસોઈ કરવી અને ઘરનુ બીજુ નાનુ-મોટું કામ કરવુ અને એના બદલામા એને ખાવાનુ તથા કપડા મળતા હતા પેલુ ઘર લક્ષ્મીસપન્ન હતુ એક દા'ડો ત્યા શીરો બનાવવામા આવ્યો ઘરના બધાયે જમી લીધુ પછી એ બહેન જમવા બેઠી શીરાનો કોળિયો મોમા મૂકયો પણ એ ગળે ઊતર્યો નહી ઘેર એનો દસ વર્ષનો દીકરો જુવારનો સૂકો રોટલો ખાતો હતો એટલે માના ગળે શીરાનો કોળિયો શે ઊતરે ?

માની મમતા જાગી ઊઠી અને એણે થોડોક શીરો કાગળમા બાધી લીધો ઘરનુ કામ જલ્દી-જલ્દી આટોપી એ પોતાના ઘર ભણી જવા નીકળી પડી, પણ હજુ ઘરના ઉંબરેથી પગ બહાર મૂકયો નહી કે પેલુ પડીકુ હાથમાથી સરી પડ્યુ એમાથી ઘીના ટીપા ચૂઈ રહ્યા હતા દ્વાર નજીક ઊભેલી ત્રણ બહેનોની નજર એના પર પડી પહેલા બહેન બોલી "કેવી ચોર છે ? અહી ખાધુ અને હવે પોતાના ઘેર પણ લઈ જાય છે પકડો એને" બીજી બોલી "આ ગરીબાઈનુ પાપ છે"

ગરીબાઈ પોતે જ એક પાપ છે સાચુ છે કે "**બુભુક્ષિત કિં ન કરોતિ પાપમ્**" ભૂખ્યો કયુ પાપ નથી કરતો ? દરિદ્રતા જીવનના સમસ્ત ગુણોને હરી લે છે એક ગરીબના મનની પીડા અમીર-ધનવાન જાણી શકતો નથી જેના ઘેર ચાર-ચાર મોટરો છે અને જે કદી બે ફર્લાંગ પણ ચાલ્યો નથી એ પગપાળા ચાલનારના કષ્ટનો શો અનુભવ કરશે ? તેવી જ રીતે જેને ત્યા બદામ-પિસ્તાની બરફીઓના ટીફિનો ભર્યા પડયા છે, જેને ખાધેલુ પચાવવા સારુ પાચન માટેની ટીકડીઓ લેવી પડે છે, એ ભૂખ્યાની પીડાને જાણી શકતા નથી કે સાધનોના અભાવે મનુષ્યને કેટકેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે હા, તે બીજી બહેને કહ્યુ કે 'દોષ એનો નથી, પણ ગરીબાઈનો છે'

ત્રીજી બહેને કહ્યુ "તમે બન્ને એના રહસ્યને સમજી શકયા નથી.

આ ચોર-વૃત્તિ નથી તેમ બરીબાઈનું પાપ પણ નથી. આ તો માતાની મમતા છે. અહીં શીરો બન્યો. તે આ શીરો આરોગે અને એનો બાળક ભૂખ્યો સૂકી રોટલી ચાવે એ માનું મન કેમ કરી સ્વીકાર કરે? કોળિયો એને ગળે શે ઊતરે? માની મમતાનું માપ આપણે કરી શકીએ નહીં." જેવી મમતા એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ મમતા વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપણા મનમાં ઉભરાઈ આવે તો આપણે પરમાત્મા બની શકીએ છીએ. માની મમતા મનુષ્ય અગર મેળવી લે તો એ મહામાનવ બની જાય. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જેટલી સ્નેહધારા વરસાવે છે તેટલી દુનિયાના તમામ બેટા-દીકરાઓ પ્રત્યે વરસાવી શકે તો એ કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ બની શકે છે. પ્રલય-કાળમાં સાગરનું વિશાળ પાણી-સમૂહ સુકાઈ શકે પણ માતાની હૃદય-મમતા તો પ્રલયકાળમાં પણ સુકાઈ શકતી નથી.

શીરો એકનું એક—એવું પરિક છે ત્રણ બહેનો છે અને એમની જુદી-જુદી ત્રણ દૃષ્ટિઓ છે. પહેલી એને ચોરની દૃષ્ટિએ જુએ છે. બીજીની દૃષ્ટિમાં એ ગરીબ સ્ત્રી છે તો ત્રીજીની આંખોમાં એ એક માતા છે અને એના દિલમાં મમતાની ધારા છે. આને જ કહેવાય છે જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. વિચારકોએ દૃષ્ટિના અનેક ભેદ-પ્રકારો બતાવ્યા છે. આપણે એ વિશે આગળનાં પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

આસન્ન સંકુચિત દૃષ્ટિ

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત નજીકની વસ્તુને જ જોઈ શકે છે અને દૂરની દૃષ્ટિ (દૂરદર્શિતા) નબળી હોય તેને આસન્ન [ ] કહેવાય છે. આ થઈ વ્યવહારની ભાષામાં સંકુચિત દૃષ્ટિની વ્યાખ્યા. પરંતુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે સંકુચિત દૃષ્ટિ (નિકટ દૃષ્ટિ)ની વ્યાખ્યા બીજી જ છે. જેણે ફક્ત વર્તમાન અને વર્તમાનના સુખને જ જોયું છે, વર્તમાનના ભોગો ઉપર જ જેની નજર છે, એના બીજા પાસાને જોવા જે ઈન્કાર કરે છે તેને સંકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ કહેવાય છે. આજે અધિકાંશ માણસો સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા જ જોવા મળે છે. તેઓ વર્તમાનના ભોગોને જ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય માને છે અને ભોગો પાછળ આંખ મીંચીને દોડતા જાય છે. વળી આજે તો ભોગોની આ દોડમાં જે કોઈ આગળ વધી ગયો છે એને જીવનની દોડમાં મોખરો જ આગળ વધેલો માનવામાં આવે છે.

બાળકને રમકડું પ્રિય હોય છે. કેટલાક બાળકો રમકડાં માટે રોતાં

અને ફ્ચવાતા હોય છે રમકડામા બાળકોને તેટલો જ આનદ આવે છે જેટલો તમને નોટોની થપ્પીઓમા હા, તો બાળકની પાસે એક કિમતી હીરો છે અને તમારી પાસે એક રમકડુ છે પેલુ બાળક રમકડુ લેવા માગે છે એને જો એ રમકડુ પસદ આવી જશે તો એ હીરાને બદલે પણ પેલુ રમકડુ ખરીદી લેશે ચાર પૈસાના રમકડા પાછળ પેસો હજારોની કિમતવાળો હીરો બાળક ગુમાવી શકે છે પણ તમે આવા સોદા માટે કદીયે તૈયાર નહી થાવ પણ કોઈ પચ્ચીસ વર્ષનો નવજુવાન જો આવો સોદો કરી બેસે તો તમે એને શુ કહેશો? એને તમે બુદ્ધિમાન તો નહી જ કહી શકો, તો જે વ્યક્તિ માનવજીવનને ભોગોના રમકડા બદલે વેચી નાખે છે એને શુ કહેવાશે?

કોઈ માકડુ (વાદરો) તમારો હાર લઈ જાય છે તમારે એની પાસેથી હાર પાછો મેળવવો છે પણ તમે એને જો ડરાવશો, ધમકાવશો તો સભવ છે કે એ હાર લઈને નાસી જાય અથવા હારને તોડી પણ નાખે એટલે તમારે હાર મેળવવો જ હોય તો તમે એને થોડાક ચણા બતાવો એ ચણા લઈ લેશે અને હાર ફેકી દેશે ચણાને બદલે કિમતી હારને ફેકી દેવાનુ કામ માકડુ (વાદરો) કરી શકે છે, મનુષ્ય નહી કરે પરતુ જે માનવ ક્ષુદ્ર વસ્તુઓના બદલામા બહુમૂલી જીવનને લૂટાવી દે છે, એને માટે તમારી પાસે કયો શબ્દ છે વારુ? એ સકુચિત (નિકટ) દષ્ટિ છે કારણ એણે ફક્ત વર્તમાન સુખને જ જોયુ છે

જેને પોતાના ભાવિ–ભવિષ્ય–ઉપર વિશ્વાસ નથી તેમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સારુ કાઈ સકલ્પ કર્યો નથી એને આપણે એક દષ્ટિએ અસજ્ઞી કહીશુ. અસજ્ઞીનો અર્થ આગમની ભાષામા કહીએ તો જેને ફક્ત વર્તમાનનુ સુખ પ્રિય છે, જેની વિચારશક્તિ ફક્ત વર્તમાન પૂરતી જ સીમિત છે ભૂત ને ભવિષ્ય અગે જેને વિચારવાની શક્તિ જ નથી, તેમ નથી કદી એની પાસે વિચારવા માટે એક મિનિટની ફુરસદ, એ થાય

માખીને તમે ઉડાડશો તો પણ ઊડીને પાછી શરબતના પ્યાલામા પડશે કેમકે શરબતની મીઠાશ એને પ્રિય છે આખો વડે એણે ફક્ત મીઠાશને જ જોઈ છે પણ એમા પડયા પછી શરબતની મીઠાશ માણવા એ જીવતી રહેશે કે કેમ એ અગે એ વિચારી શકતી જ નથી એટલા માટે માખીને અસજ્ઞી કહી છે તેવી જ રીતે જે મનુષ્યે ફક્ત ભોગને જ પોતાનુ જીવન–લક્ષ્ય

માન્યુ છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ શકો છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पाव परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઈસિભાસિયાઈ સુત્ત અ. ૧૫ ગા. ૧૦.

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ દર્દમાં તરફડતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી ફરી પાણીના વહેણમાં ઝીકી દે છે એ ગોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો માછીની આરે-ઓથે-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એનો ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિસનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા.

स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवरकरिणं वाहयत्यैन्धभारम् ॥
चिन्तारत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે ચિંતામણિ તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને એનું તો ઘર આખું ધૂળના ઢગથી ભર્યું પણ છે અકિંચનો પાસે વાસણ ક્યાં? ત્યાં જ કહ્યું પ્રભુ હવે એ ધૂળ થાળમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે દરિદ્ર છે આ કચરો ફેંકી જ તે થાળમાં નાખી દે છે એ જ વખતે એને

સમ્રાટે આપેલી થાળી યાદ આવે છે સોનાની થાળી ઉપાડી, એમા કચરો ભર્યો અને બહાર ફેંકી આવ્યો તમે હવે એને બુદ્ધિમાન કહેશો ને ? કે બીજુ કંઈ ?

વારુ ત્યારે, જુઓ, એક આદમીએ વર્ષો સુધી સાધના કરી તેથી એક દેવ એના પર પ્રસન્ન થયો અને એણે એને અમૃતનો એક ઘડો આપ્યો. કેટલો ભાગ્યશાળી છે એ ! જેને જીવનમા પાશેર દૂધેય મળ્યુ નથી એને અમૃત ભર્યો એક ઘડો મળી ગયો જેનુ એક ટીપુ પણ શરીરમા નવજીવન અર્પે છે એવા અમૃતને લઈ માણસ ઘેર આવે છે, નીચે જુએ છે તો પગ ધૂળ-ધૂળથી ભરાઈ ગયા દેખાય છે એ વિચારે છે પાણી લેવા તે કોણ જાય, આ અમૃતનો ઘડો તો ભર્યો છે જ, એનો જ પાણીને સ્થાને ઉપયોગ કરી લઉ અને એમ વિચારીને એ એ જ અમૃત વડે પગ ધોઈ નાખે છે. શુ તમે એને ચતુર કહેશો ? નહી, તમારુ મન એમ કહેવા સ્વીકૃતિ નહી જ આપે તમારી પાસે તો એના માટે બીજો જ શબ્દ છે

ત્રીજી વ્યકિત એક એવી છે જેને હાથી મળ્યો છે જેણે જીવનમાં કદી પૂર્ણરૂપે ઘોડેસવારી કરી નથી અથવા તો જેને સાડા ત્રણ પગો ઘોડો પણ નસીબમા નથી અને હાથી મળી જાય તો સમજવુ જોઈએ કે એનુ કિસ્મત તેજ છે પણ એ શ્રીમાન હાથી મળતા એમ વિચારે કે આને માટે એક મણના રોટલા જોઈશે આનુ ખર્ચ શે પૂરુ થશે ? અને ખર્ચની પૂર્તિ સારુ એ જગલમા જાય છે ત્યાથી લાકડા કાપી, હાથી પર લાદી શહેરમા વેચવા જાય છે વિચારે છે ચાલો સારો ગધેડો મળી ગયો એની સાથે ઘણુ બધુ બળતણ આવી જાય છે અને પોતે પણ પહેલા એની શ્રેણીમા બેસશે.

ચોથા એક ભાઈ છે એમની વાત પણ સાભળી લ્યો વર્ષોની સાધના પછી કોઈ દેવની કૃપાથી ચિતામણી રત્ન એમને મળ્યુ એના પ્રભાવથી વિશાળ મહેલ અને સ્વર્ગીય વૈભવ એમને સાપડ્યુ એ વખતે જ એક કાગડો વૃક્ષની ડાળે બેસી કાવ કાવ કરી રહ્યો હતો અને પેલા ભાઈ સાહિ-બના આરામમા ખલેલ પડી રહી હતી એને ઉડાડવો પણ કાકરા લાવવામા પ્રયત્ન કોણ કરે ? એમને વિચાર સ્ફૂર્યો કે શા માટે આ ચિતામણીનો જ ઉપયોગ ન કરી લેવાય ? એ તો તે જ ચિતામણી વડે કાગડાને ઉડાડે છે કાગડો તો ઊડી ગયો સાથે જ પેલો સ્વર્ગીય વૈભવ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો.

આને પણ તમે કુશળ અને બુદ્ધિમાન નહી કહો આવી વ્યકિતઓ માટે તમારી પાસે એક શબ્દ છે 'મૂર્ખ' બધા મૂર્ખની શ્રેણીમાં બેસને.' હા.

માન્યું છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ શકે છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पावं परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छो गलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઈસિભાસિયાઈ સૂત્ર અ. ૧૫ ગા. ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ કરતાં ખટપટો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદી-તટે માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં મૂકી દે છે એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની અંદર-ગોઠવેલો-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે

આ છે નિકૃષ્ટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકૃષ્ટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા

स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवरकरिणं वाहयत्यैन्धभारम् ॥
चिन्तारत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે પિત્તળની કે શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને એનું તો ઘર આખું ધૂળના થરોથી ભર્યું પડ્યું છે ગંદકીઓ ખાલી થઈ. થાળ જ મળ્યું ન હોતું હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે વિચારે છે આ કચરો ફેંકવો છે તે શેમાં ભરી ફેંકું? તેજ વખતે એને

સાધના કરવાની છે પરંતુ મનુષ્ય તો આજે ઉલટુ કાર્ય કરી રહ્યો છે એકવાર એક ઘરમાં કૂતરો આવ્યો માતાએ જોયો તો બાળકના હાથમાં લાકડી આપી અને કહ્યુ કે, જા આ લાકડી વડે પેલા કૂતરાને કાઢી આવ પરંતુ એ બાળક લાકડી લઈ ને બહાર ગયો પણ કૂતરાને ન કાઢતા પોતાના નાના ભાઈ ને જ મારવા લાગ્યો માને આની ખબર પડતા બાળકના હાથમાંની લાકડીને એ લઈ લેશે અને પેલા બાળકને વઢશે ય ખરી આજે આમ થઈ રહ્યુ દેખાય છે પ્રકૃતિ માતાએ આપણને આ શરીર એટલા માટે આપ્યુ છે કે એના વડે આપણે આત્માના કષાય ને વાસનાને કૂતરાની જેમ બહાર કાઢીએ પણ આપણે તો ઉલટુ જ કામ કર્યુ છે કૂતરાને તો કાઢતા નથી પણ એ લાકડીનો ઉપયોગ પોતાના જ જીવનના સદ્દગુણોને સમાપ્ત કરવામા કરી રહ્યા છીએ ચદ્રહાસ ખેડુત–તલવાર હજારો દુશ્મનોની વચ્ચે પણ આપણુ રક્ષણ કરી શકે છે પણ એ તલવારનો ઉપયોગ દુશ્મનોના માથા વાઢવા કરતા ઘાસ કાપવામા–વાઢવામા કરવામા આવે તો એના માટે શુ કહી શકાય, વારુ!

હા, તો આ નિકટ–સકુચિત–દૃષ્ટિ છે જે ફક્ત દેહ અને દેહ–સુખને જ જુએ છે પણ એના કડવા પરિણામોને જોતી જ નથી

રાગ અને દ્વેષ દૃષ્ટિ

એક રાગ દૃષ્ટિ છે, જેમા દોષ પણ ગુણ રૂપે દેખાય છે જેના પ્રત્યે રાગ હોય છે પછી એના દોષ દેખાતા જ નથી બીડીના શોખીનને એના દુર્ગુણ કદી નજરમા નહી આવે, ભલે ને તમે એને ચાહે તેટલુ સમજાવો. બીડીથી લોહી સુકાય છે, હૃદયમા જલન થાય છે હોઠ કાળા થાય છે અને સાથે જ પૈસાનો દુર્વ્યય થાય છે પરંતુ જેને બીડી પ્રત્યે અનુરાગ છે તે આ મોટા–મોટા દુર્ગુણો પૈકી એકેયને સ્વીકારવા તત્પર નહી અને તેથી જ તો ખામીથી- પીડાતા કફના ગડફા કાઢવા છતાય લોકો એને (બીડીને) વળગી રહેતા હોય છે એમને જ્યારે બીડી છોડવાનુ કહેવામા આવે છે તો, તેઓ બોલી ઉઠે છે, ભાઈ એ તો હવે મર્યા પછી જ છૂટશે આવી જ રીતે અફીણ, અને મદ્યપાનના શોખીનો સામે તમે જો એ નશીલા પદાર્થોની બુરાઈ –દુર્ગુણનુ વર્ણન કરશો તો તેઓ પણ એ માનવા તૈયાર નહી થાય નશો કરનાર નશાની બુરાઈ ને જો ખરેખર એક વખત સ્વીકારી લેશે તો હુ માનુ છુ, જીવન પર્યંત એનો તે સ્પર્શ પણ નહી કરે

એ રાગદૃષ્ટિ છે કે ચોરને અધારી રાત પ્રિય લાગે છે, ચાદની અપ્રિય.

તે સોનાની થાળીમાં કચરો ભરીને ફેંકનાર મૂર્ખ છે. અમૃતથી પગ ધોનાર અકુશળ છે. હાથી ઉપર બળતણ વહેનાર ચતુર નથી અને ચિંતામણી રત્નથી કાગડો ઉડાડનાર પણ મૂર્ખ જ છે. તો માનવ-જીવનને ભોગો પાછળ ગુમાવનાર કેવો બુદ્ધિમાન છે! વાસના ને ભોગ જેના જીવનનાં લક્ષ્ય છે, જેણે એની પાછળ આત્મ ચિંતનને ખોયું છે, આત્મ-રાગના સ્થાને પદાર્થ-રાગ જેના જીવનમાં જામ્યો છે એ નિકટ (સંકુચિત) દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય છે.

ભોગને જ જો લક્ષ્ય મનાયું હોય તો એ દૃષ્ટિએ માનવ કરતાં પશુ જીવન વધુ સુંદર ઠરી, કારણ કે માનવજીવન કરતાં પશુ-જીવનમાં ભોગો સહજ-સુલભ છે. મનુષ્યે જો ભોગોનાં સાધનો એકઠાં કરવાં હોય તો એણે નાણાં ખરચવાં પડશે. જ્યારે પશુઓને તો એક નયો પૈસો પણ ખરચવો પડતો નથી. એક માખીને જો મીઠાઈ ખાવી હશે તો એ ઊડીને સીધી કંદોઈની દુકાને પહોંચી જશે. અને એક પૈસો પણ દેવો નહીં પડે. પણ તમને મીઠાઈ ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તમે માખીની જેમ મીઠાઈની દુકાન ઉપર ધા નાખશો તો તમે માર જ ખાશો અને મીઠાઈનો એક કોળિયો તમારા હાથમાં નહીં આવે. એ મીઠાઈ માટે તો તમારે પૈસા ખરચવા પડશે.

બાગ હો કે કોઈ ભાગ સુરક્ષિત હોય, દરવાજા ઉપર સશસ્ત્ર પોલીસ પહેરો ભરી રહી હોય પણ ભ્રમર (ભમરા)ને પુષ્પની સુવાસ લેવી હશે તો વિના રોકટોક ત્યાં તે પહોંચી શકશે, એને નથી પોલીસનો ડર કે નથી અનુમતિની પરવાહ. અને તમારે જો એ સુરક્ષિત ભાગમાં પહોંચવું હોય તો પાસ (પરવાનો) લેવો પડશે. વગર પરવાને અંદર પ્રવેશ કરવો જોખમભર્યું ગણાશે. મહેલોમાં સ્વચ્છંદ રૂપે ફરતી ચકલીઓ અને કબૂતર જેવાં પંખીઓ રાણીના રૂપને સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રતિદિન જોઈ શકે છે, એમને કોઈ રોકી શકતું નથી. પણ કોઈ મનુષ્ય જો આ રીતે જોવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એને તો ફાંસી જ પહેરવાનો વખત આવશે. હા, તો ભોગને જ જો જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બનાવી દીધો હોય તો તમે ભવની ચૂંટણી કરવામાં મોટી ભૂલ કરી ગયા છો. પછી તમારે મનુષ્યભવ નહીં પણ પશુ-ભવ જ ચૂંટવો જોઈએ. કેમ કે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે.

વિચારવાની એ રીત જ ખોટી છે કે માનવજીવન વાસનાની પૂર્તિ અર્થે જ મળ્યું છે. જીવનનું લક્ષ્ય છે આત્માની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધીને આત્માની ઉન્નતિ. અન્ય ભવોમાં અશક્ય છે એવી ઉન્નતિ કરવા માટે આપણે

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આંખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલીઃ " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે ? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેના સશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આંખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

ચાંદની શીતળ ચાંદની સારાયે પ્રાણીજગતને આહ્લાદિત કરે છે પરંતુ ચંદ્રના ઉદયથી ચોરનું મન ખિન્ન બને છે કેમકે અંધકાર એના સ્વાર્થને પોષે છે સાથ આપે છે તેથી જ તો શાંત-સ્નિગ્ધ મધુરી ચાંદની એને અપ્રિય લાગે છે આમ જ ચોરનો એક ભાઈ ઘુવડ છે જેને પણ પ્રકાશ પ્રિય નથી સૂર્યોદયની સાથે જ કમળ ખીલી ઊઠે છે પ્રથમ કિરણનો સ્પર્શ પામી એ પ્રફુલ્લિત બની જાય છે પક્ષીઓ મંગળ ગાયન ગાઈ એનું સ્વાગત કરે છે માનવસમાજ સૂર્યના પ્રથમ કિરણથી જાગૃતિનો સંદેશ મેળવે છે પરંતુ સૂર્યના એ જ શુભ્ર કિરણો ઘુવડ માટે કષ્ટદાયી બને છે કારણ કે સૂર્યના ઉદયની સાથે જ તે પોતાની દૃષ્ટિની શક્તિ ખોઈ બેસે છે એટલા માટે જ એ અંધકાર પસંદ કરે છે

જેના જીવનમાં મિથ્યાત્વનો પ્રબળ અંધકાર છવાયેલો છે એને વીતરાગ દેવની પતિતપાવન વાણી પણ ગમતી નથી જીવનજાગૃતિના સૂત્રોમાં—બોધમાં—એને આધ પતનનો ભાસ થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં વિનાશ જુએ છે અને વિનાશમાં વિકાસ કારણ કે એને ભૌતિક પદાર્થો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને એ રાગ જ એને તે પદાર્થોમાં આનંદનો અનુભવ કરાવે છે એટલા જ માટે અશુભ પરિણામ ભોગવીને પણ સરાગ દૃષ્ટિ—આત્મા પદાર્થ—રાગમાં જ અનુરાગ—ડુબાયેલો રહે છે

આ બે બહેનો બેઠી છે કોઈ બહેનનું બાળક પેશાબ કરી દે તો પાસે બેઠેલી બીજી બહેન મોં મચકોડશે અને બોલી ઊઠશે કેવો ખરાબ છે આ અહીં જ પેશાબ કરી નાખ્યો પરંતુ બીજે જ દિવસે એ જ બહેનનું બાળક એના ખોળામાં પેશાબ કરી દે છે તો એ જ મોં મચકોડનારી બહેન પોતાના બાળકને પ્યારથી ઉપાડે છે અને વહાલ કરી લે છે જુઓ—પાડોશી બહેનના છોકરાએ પેશાબ કર્યો તો મોં મચકોડ્યું પણ જ્યારે એના પોતાના જ બાળકે એની કિંમતી સાડી ગંદી કરી નાખી ત્યારે એ પુચકારે છે કારણ કે માતાની પોતાના બાળક પ્રત્યે રાગ-દૃષ્ટિ છે

માતાની દૃષ્ટિએ એનું બાળક સર્વ કંઈ છે એની નજરમાં એ કોઈ રાજકુમારથી ઓછો નથી ભલેને એનો ચહેરો કોઈ બાકસ (વાંદરા) જેવો કાં ન હોય! અરે સ્વયં માણસ પણ દર્પણમાં જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે ત્યારે એનું રૂપ પણ પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠે છે આવી જ વાત કોઈ એક ઘાંચણની છે એની આંખોમાં એનો કુરૂપ જમાઈ પણ બહુ સુંદર છે જ્યાં સુધી દીકરીનો ભ્રમ ન ભાંગી જાય ત્યાં સુધી તો તમે કદાચ પ્રયત્ન

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ સુરતીઓ દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે. જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એવા મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઉકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જોસેફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જોસેફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલીઃ " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ. એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આંખોમા ઊઘ નહી હોય તેમ

થાક પણ નહીં જણાય પણ કોઈ બીજી વ્યક્તિ કે જેના પ્રત્યે આપણને રાગ નથી પ્રેમ નથી તેની પાસે એક કલાક પણ વીતાવવો આપણને ભારી થઈ પડશે.

આ જ વાત એક માતાની છે. એનુ બાળક બીમાર હશે તો આખીયે રાત એને ખોળામાં રાખી વીતાવી દેશે. એની પાછળ હજારો કરો સામે પણ એના મનમાં આનંદ ઊભરાતો રહેશે પણ એની સાસુની સેવામાં દસ મિનિટ પણ વીતાવવી પડે તો એનુ માથુ ચડી જશે કેમકે બાળકમાં તો એણે આત્માનો રાગ કલ્પ્યો છે ત્યારે સાસુ પ્રત્યે એનો રાગ પ્રેમ નથી.

તમે સિનેમા જોવા જાઓ છો. ત્યાં સ્થાનાભાવ છે. ટીકીટ માટે તમે ત્રણ-ત્રણ કલાક ઊભા રહેશો છતાંય તમારા પગ દુખશે નહીં થાકશો નહીં બીજા શોમાં રાતનો એક વાગી જશે તોય તમારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાશે નહીં કેટલી સાધના તમારી !! અડધી રાત વીતી જાય તોય તમે જાગતા રહો છો. કેવો પ્રમાદનો પરિત્યાગ છે ! ફિલ્મ ચાલુ છે એક પછી એક ચિત્રો આવે છે ને જાય છે એટલે એક સમય માટે પણ તમારી આંખો મીંચાશે નહીં.

समयं गोयम मा पमायए નો ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ તમે પૂરો અમલમાં મૂક્યો છે ને ? પણ મારે તો કહેવુ જ પડશે કે આ રાગદૃષ્ટિ છે કે જેના કારણે તમને સિનેમાનાં કષ્ટોની અનુભૂતિ જ થતી નથી.

રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા એ જોતો નથી કે આમાં ગુણ છે કે નહિ ? ગુણની વાતને તો આ તુંએ મૂકો તે એ પણ જોતો નથી કે એમાં ચૈતન્ય પણ છે કે નહિ ? એ તો બસ વળગી જ જાય. સાંભળ્યુ છે કે વાંદરીઓ પોતાના મૃત બાળકને મહિનાઓ સુધી છાતીથી ચોંટાડેલા રાખે છે એવી જ રીતે રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા પરરૂપને વળગેલો રહેશે. પછી ભલે એ ન જુએ કે એમાં ચેતન છે કે નહીં ! એ તો ફક્ત પરંપરાનો પુજારી છે. એ એવુ છે કે સાચુ એ જોવાની એની પાસે ફુરસદ જ નથી. પહેલાથી ચાલ્યુ આવે છે અમારા બાપ-દાદા કરતા આવ્યા છે બસ આવાં રવાડો એની જીવન-ગાડીને ચાલવા માટેના મજબૂત પાટા છે જેના ઉપર તે આંખો મીંચીને દોડે છે તે એ વિચારતો નથી કે આગળ જતાં પાટા તૂટેલા છે કે સાજા !

પોતાના વિચારો પ્રત્યે પણ માનવને મમતા થઈ જાય છે તેથી એક વાર સત્યને નથી લીધાં છતાં પણ એને છોડવા એ તૈયાર થતો નથી. કેમકે એ એના પોતાના વિચારો છે. વિચારમોહ પણ એક રીતે રાગદૃષ્ટિ જ છે જેને કારણે પોતાના ભૂલભરેલા વિચારોને પણ એ સાચા માનતો જાય છે અને બીજાના યથાર્થ હોવા છતાં એના પર ચોકડી ફેરવી મારે છે એ

બીજાના ગુણોને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ પણ પોતાના દુર્ગુણો પર સદ્‌ગુણોનું લેબલ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરશે

હિસાબનીશના હાથે શેઠના ખમીસ ઉપર શાહીનો હાથ પડી જશે તો શેઠજી બોલશે . " ચશ્માના નબર વધી ગયા હોય તો ચશ્મા બદલી નાખો ' પણ પોતે શેઠના દીકરાના પગના ઠેબાથી આખોય ખડિયો ઢોળાઈ જાય અને હિસાબનીશનુ નવુ-નકોર ખમીસ ખરાબ થઈ જાય તો શેઠજી બોલશે "વાહ, આજે તો સારા શુકન થયા છે તેમને ઘણો ફાયદો થવાનો લાગે છે, અને આમા બગડયુ પણ શુ છે ? આ ખમીસને આવાજ રગમા રગાવી લો બહુ સારુ લાગશે રગારો તો પૈસા લેત પણ અમે તો મફતમા જ રગી દીધુ તમે અમારા જ છો ને તો પછી તમારી પાસેથી લેવુ પણ શુ ?" બસ અહી જ ફાયદો ને કાયદો બધુ યાદ આવી જશે કેમકે પોતના પુત્રના હાથે આ પરાક્રમ થયુ છે એના હાથે થયેલુ બૂરુ કામ પણ ભલુ છે અને હિસાબનીશના હાથે જો કઈક થયુ હોય તો ભલુ પણ બૂરુ થઈ જાય છે આ જ સરાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા પોતાનુ બધુ સારુ લેખાય છે

દ્વેષપૂર્ણ દૃષ્ટિ

આ દૃષ્ટિ સરાગ-દૃષ્ટિથી બિલકુલ વિપરીત છે અહી ગુણ પણ દોષ છે રાગ તો કુટુબ-શત્રુ ગણાય છે, જ્યારે દ્વેષ અગ્નિ, રાગ પદાર્થો પ્રત્યે મનને ચચળ બનાવે છે મનોરમ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમા જે બાધક-વિઘ્નરૂપ બને છે તેના પ્રત્યે દ્વેષ પ્રગટ થાય છે રાગ આત્માને સ્વગુણમાથી વિચલિત કરે છે અને દ્વેષ એને પર-ગુણમા વિકલિત કરાવે છે, જેટલા અશે રાગ સકુચિત હોય છે તેટલા જ અશે દ્વેષ વિકલિત બને છે અને જેટલા પ્રમાણમા રાગ વિકસે છે તેટલા જ પ્રમાણમા દ્વેષ સકુચિત બને છે

શ્રીમદ્ રાજચદ્રના શબ્દોમા સસારરૂપી ગાડીના રાગ અને દ્વેષ બે બળદ છે. રાગ મીઠુ ઝેર છે તો દ્વેષ કડવુ ઝેર છે પણ બનેનુ કામ છે પ્રાણ હરવા વીજળીમા જેમ બે જાતની શક્તિ હોય છે, પહેલી શક્તિ ખેચે છે અને બીજી શક્તિ ફેકે છે ઝાટકો મારે છે પણ બને શક્તિઓ મનુષ્યના પ્રાણ હરણનુ કામ કરે છે તેવી જ રીતે રાગ ખેચે છે અને દ્વેષ ધક્કો મારે છે પણ બને આત્માની સ્વભાવ-દશાને બદલે છે તેથી જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ છે

रागो य दोसो विय कम्मं बीयं,
कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।

कम्मं च जाई मरणस्स मूलं
दुक्खं च जाई मरणं वयन्ति ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૨ ગા. ૭

વીતરાગ પથના પ્રદીપ ભગવાન મહાવીર સાધકને સદ્બોધ આપે છે. વીતરાગ પથ પર તો વીતરાગ બનીને જ ચાલી શકાય છે. જ્યાં સુધી રાગ ને દ્વેષ હસ્તિમાં હશે ત્યાં સુધી આત્મા વીતરાગ બની શકતો નથી અને ભવપરંપરા પણ સમાપ્ત થઈ શકતી નથી. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ જ ભવપરંપરાના બીજો છે. બીજ સાનુકૂળ સાધનો પામતાં વૃક્ષરૂપે જરૂર પલ્લવિત બને છે. રાગ અને દ્વેષ કર્મબીજો છે અને કર્મ મોહ દ્વારા પેદા થાય છે. જન્મ અને મૃત્યુનું મૂળ કર્મમાં જ મળશે અને દુઃખના મૂળમાં જન્મ અને મૃત્યુ છે કારણ કે જન્મ પોતે દુઃખ છે અને મૃત્યુથી તો માનવના પ્રાણ કંપે છે.

જન્મની સાથે મૃત્યુ જોડાયેલું છે. મૃત્યુને સમાપ્ત કરવું પડશે. એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે જન્મ્યો છે તે જરૂર મરશે જ. પણ જે મર્યો છે તે જન્મશે જ એવું નિશ્ચિત કહી શકાશે નહીં. કારણ કે જન્મ ધારણ કરનાર માટે તો મૃત્યુ સુનિશ્ચિત છે જ. પણ જેણે ભવ-પરંપરાનાં બીજરૂપી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો છે તેવો વીતરાગી આત્મા જન્મ અને મૃત્યુની જંજાળમાંથી છૂટી જાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અને દ્વેષ છે ત્યાં સુધી જન્મ અને મૃત્યુની સમાપ્તિ એ ફક્ત સ્વપ્ન જ ગણાશે.

દ્વેષની પાછળ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. રૌદ્ર ધ્યાન હોય છે તેથી જ તો જેના હૃદયમાં દ્વેષની જ્વાળા પ્રજ્વળે છે તે આત્મા પોતાના દ્વેષ-પાત્રને સમાપ્ત કરીને જ આનંદ અનુભવશે. એ સંત માનવ કે સામાન્ય માનવનો પછી વિચાર જ નથી કરે. એ દ્વેષનું જ કારણ હતું કે પરમ પ્રશાંત સ્વચ્છ માનસિક ક્ષમા પુનિત સંતને વિષ દઈને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. દ્વેષ બુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યને સંતને સ્થાને અસંત ગણવો છે. મનુષ્યના મનમાં જ્યારે દ્વેષબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એ સંત જેવા પુનિત આત્માને પણ અપમાનિત કરવાનું ચૂકતો નથી. ગોશાળાની પણ તે જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ભગવાન મહાવીર જેવા વીતરાગ આત્મા પ્રત્યે પણ દ્વેષાગ્નિ પ્રગટ્યો અને એમને ખરેખર જ ભસ્મ કરી દેવા માટે તેજો લેશ્યાની જ્વાળા છોડી હતી. એમના સરળ, શાંત બે શિષ્યોને એમની આંખો સામે જ ભસ્મ કરી દીધા હતા.

સોમિલની પણ એવી જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ગજસુકુમાર જેવા સુદર અને સુકુમાર સતના માથા ઉપર બળતા અગારા નાખ્યા હતા શો અપરાધ હતો ગજસુકુમારનો ? જેના કારણે એનો સુકોમળ દેહને અગ્નિદાહ મળ્યો ? કહેવુ જ પડશે કે સોમિલની દ્વેષદૃષ્ટિએ જ એવુ જઘન્ય કૃત્ય કરવા પ્રેરણા આપી હશે.

દ્વેષદૃષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિ કદી–કદી પોતાના પ્રિયવરનુ જ અહિત કરી બેસે છે કારણ કે એની પ્રતિદ્વેષની ભાવના હિતમા પણ અહિતની કલ્પના કરી લે છે અને પછી એમને કષ્ટો આપવાની ક્રૂર કામના એમના દિલમા ઊછાળા મારે છે એ દ્વેષની અગ્નિમા આત્મા પોતે પણ દાઝે છે શાતિ પાળવા માટે સાધકે રાગ કે દ્વેષ બ ને દૃષ્ટિઓથી મુક્તિ મેળવવી જોઇએ

સતસાહિત્ય

૧ સાહિત્યનો પ્રેમ દુર્ગુણોને પકડવાનુ વૉરન્ટ છે

૨ કેટલાક ગ્રન્થો 'પ્રેય' વસ્તુ તરફ પ્રેરણા અને સચાલન કરે છે તો ગ્રન્થો 'શ્રેય' તરફ પ્રેરણા અને સચાલન કરે છે. 'પ્રેય'નો સાધક ભોગસામગ્રીનો સગ્રહ કરવામા તત્પર બને છે, ત્યારે 'શ્રેય'નો સાધક આધ્યાત્મિક સામગ્રીનો સગ્રહ કરે છે

૩ માનતાને પ્રેરણા આપનારુ સતસાહિત્ય છે

૭૩ સદોષ દૃષ્ટિ

દોષદૃષ્ટિ ધરાવતો મનુષ્ય ગુણોની અપેક્ષા કરી દોષોને શોધતો ફરે છે. એની નજર ગુણો ઉપર ચોંટતી જ નથી. જેમ જળ-બિંદુ જેમ કમળ-દળ ઉપર ન રોકાતાં કાળા કીચડમાં જઈ પડે છે તેવી જ રીતે એની દૃષ્ટિ દોષ જોવા પાછળ જ રત રહે છે. તેની દૃષ્ટિ બીજાના સદ્ગુણો તરફ બહુ ઓછી જ જાય છે. મૃત શરીરમાં માખી વાગેલા ઘાને જ શોધે છે. સુંદર અવયવોને છોડી એ ત્યાં જ બેસશે કે જ્યાં ઘા પાક્યો હશે અને પરુ વહેતું હશે. તેવી જ રીતે દુર્જન વ્યક્તિ પણ બીજાની તરફ જોશે ત્યારે એના મોટા ભાગના સદ્ગુણોને છોડીને એ જ્યાં નાની એવી પણ બુરાઈ હશે ત્યાં જ જઈને એ પોતાની આંખડી માંડશે. સજ્જન પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હજારો દોષોમાંથી પણ એક ગુણ ગ્રહણ કરી લેશે, જ્યારે દુર્જન હજારો સદ્ગુણોમાંથી એક દુર્ગુણ શોધી લેશે અને તેમ કરવા પાછળ બધા જ સદ્ગુણોને એ છાંડી દેશે.

જેની દૃષ્ટિ દોષમય બની ચૂકી છે તે સંતની પાસે રહીને પણ એમના સદ્ગુણોને પામી નથી શકતો. મચ્છર અને માંકડ (એક જાતના લોહીના ચૂસનારા કીડા)નો સ્વભાવ તમે જાણો છો. આ જંતુઓ દિવસ-રાત ગાયના સ્તન પાસે કે જ્યાં દૂધની ધારા વહેતી રહે છે ત્યાં ચોંટી રહે છે પણ તેઓ દૂધની અમૃતધારામાંથી એક ટીપું પીતાં નથી પરંતુ ગાયના સ્તનનું લોહી ચૂસશે. આવી જ રીતે આલોચના-પ્રિય વ્યક્તિ સંત વ્યક્તિની સમીપ રહીને પણ સદ્ગુણોની દૂધ-ધારામાંથી એક ટીપું લેશે નહીં પણ એમના દોષોનું રસ-પાન જ કરશે.

જેની દોષ જ જોવાની દૃષ્ટિ છે એના માટે ગુણ પણ દોષમય બની

જાય છે આલોચના—ટીકા—પ્રિય વ્યક્તિને કોઈનીય સ્તુતિ કદી ભાવશે નહીં. છાણમા જીવતા જતુને તમે ગુલાબમા છોડી આવશો તો એ ગુલાબની સુગધથી એનુ ગળુ ઘૂટાવા લાગશે ગુલાબની સુગધ એ જતુ માટે કષ્ટ રૂપ જ બનશે નિદા કરનારાની જીભથી તો પોતે પરમાત્મા પણ બચવા પામ્યો નથી એણે તો એ વીતરાગની પણ ટીકા કરી છે તો પછી છદ્મસ્થમા તો ભૂલો થવાને સભવ છે અને તેથી ટીકા કરવાનો પ્રસગ મળી જાય તો એમા આશ્ચર્ય જ શુ છે? શાહીચૂસ (બ્લોટીગ પેપર)નુ કામ છે, શાહી ચૂસવાનુ જ્યા ક્યાય શાહીનુ ટીપુ હશે, ત્યા શાહીચૂસ લગાડવાથી એ શાહીને ચૂસી લેશે તેવી જ રીતે આલોચક ટીકાકાર વ્યક્તિ જ્યાં દુર્ગુણ જોશે, એને જ ગ્રહણ કરશે

કાગડાની સામે સુદર ભોજનસામગ્રી મૂકશો પણ એ એને તજી કોઈ મડદાના શરીર પર જ ચાંચ મારશે કેમકે એને સુદર ભોજનમા તેટલો આનદ આવતો નથી જેટલો કે મૃત પશુના શરીર પર ચાંચ મારીને એનુ લોહી પીવામા દુર્જન પ્રકૃતિના માનવની આદત પણ કઈક આના સાથે હળે—મળે છે તે સદ્ગુણોના સુદર ભોજનને છોડી દે છે અને બુરાઈઓના ઘા ઉપર ચાંચ મારીને એમનો સ્વાદ માણવામા જ આનદ માને છે વાત જરા કડવી જરૂર લાગે તેવી છે પણ સાચે જ આજે આપણા સમાજમા આ જાતની ટીકા કરવાની બીમારી બહુ ફેલાયેલી છે

જેમ ભસતા કૂતરા માટે સજ્જન અને દુર્જન બનેય સમાન છે; બને તરફ એ સમાન રૂપે ભસે છે તેવી જ રીતે જેઓને આલોચના ટીકા કરવાની આદત પડી ગઈ છે એમના માટે તો સત અને દુર્જન બનેય સમાન છે. અને મઝાની વાત તો એ છે કે બીજાની રજ જેટલી ભૂલને તેઓ ગજ બનાવી મૂકશે એમની આખો પોતે જ એન્લાર્જ (મોટી) થઈને એમની સામે આવી જાય છે પોતાની ભૂલ તો કદી એમની નજરે આવી શકતી નથી અને જો કોઈ એનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે, તો એનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાનુ અપમાન માની લે છે, વળી કોઈ જુદી જ માન્યતામા ભમી પોતાની ભૂલ માટે તેઓ બીજાને જવાબદાર ઠેરવવાની કળા આદરે છે.

એકવાર, કહેવાય છે કે રાવણના પાપો માટે શિક્ષા કરવા પોતે રામ લકાના મેદાનમા ઊતરી પડ્યા હતા આ બાજુ રાવણ પોતાના પાપ ઉપર પુણ્યની છાપ બેસાડવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો જ્યારે એને

સમજાવવાની શક્તિ સમાપ્ત થઈ તો પછી શસ્ત્રની શક્તિ અજમાવવામાં આવી. રામ અને રાવણની સેનાઓ રણ મેદાનમાં પહોંચી ગઈ અને તરેહના હજારો સૈનિકો રણ મેદાનમાં ખપી ગયા પણ યુદ્ધની જ્વાળા શમી નહીં એક દિવસ પોતે મેઘનાદ અને કુંભકરણ રણ મેદાનમાં આગળ આવ્યા. રાવણને પોતાના ભાઈ કુંભકરણની શક્તિ પર અભિમાન હતું અને મેઘનાદ તો ઇન્દ્રને પણ જીતી શકતો હતો. તેથી જ તો એણે મેઘનાદનું બીજું નામ ઇન્દ્રજિત રાખ્યું હતું અને વીરો હતા. શસ્ત્રની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં ય સદાચારની શક્તિ આ વીરો કને નહોતી કેમકે સદાચારના વિરોધમાં તેઓ અસદાચાર વતી લડવા આવ્યા હતા. ને ! સાચું પૂછો તો રાવણનું પાપ આ વીરોની શક્તિ પણ નષ્ટ કરી ચૂક્યું હતું અને લક્ષ્મણના તીક્ષ્ણ બાણોએ બન્ને વીરોને સદા માટે ભૂમિ ઉપર સુવડાવી દીધા હતા.

બન્ને વીરોના મૃત્યુના ખબર લંકામાં ખૂબ વેગથી પ્રસરી ગયા. રાવણે અત્યંત દુઃખની સાથે આ સમાચાર સાંભળ્યા. મેઘનાદના મૃત્યુની વાતથી તો રાવણનું દિલ કંપી ઊઠ્યું. એના પગ તળેની ભૂમિ ખસવા લાગી. કારણ કે એની અરધી શક્તિ તો આજે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી

એણે (રાવણે) વિચાર્યું" સીતાના ચરણ જ અમંગળ છે. જ્યાં એના પગલાં પડે છે ત્યાં સર્વનાશ થાય છે. જનકના ઘેર જન્મી ત્યારે બિચારા પિતાને વન-વનમાં ભટકવું પડ્યું. લગ્ન બાદ અયોધ્યા આવી તો ત્યાં દશરથના પ્રાણ લીધા અને પતિને ચૌદ વરસ સુધી જંગલોમાં ભટકવું પડ્યું. હવે લંકામાં આવી છે ત્યારથી એનાં પગલાં આ લંકામાં પડ્યાં છે તે જ દિવસથી હમેશાં અશુભ સમાચારો જ સાંભળવા મળે છે. કદી અશોક વાટિકા ઉજ્જડ બની ગઈ છે તો કદી અક્ષયકુમાર મર્યો છે આના લીધે જ સોનાની લંકા રાખનો ઢગલો બની ગઈ છે. આ ? મારો વીર ભાઈ અને વહાલો પુત્ર મેઘનાદ બન્ને અસ્ત થઈ ગયા. સાચે જ સીતાનાં જ્યાં પગલાં થયાં ત્યાં સર્વનાશ સર્જાયો છે.

આ છે રાવણની વિચારવાની રીત. એ તો બની સાધ્વી સીતાના ચરણને સર્વનાશ માની રહ્યો છે પણ આપણે વિચારવું તો એ છે કે સીતાના ચરણો સર્વનાશના કારણ બન્યા છે કે એની—રાવણની—દુરાચારમાં ભાન ભૂલેલી મેલી બુદ્ધિ ? એટલે સાચું તો એ છે કે નિકૃષ્ટ વ્યક્તિ પોતાના પાપો માટે પણ બીજાને જ જવાબદાર ઠરાવે છે આવી વ્યક્તિ બીજાના

દોષોનો નિર્ણય કરવા માટે ઘણી જલ્દી તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ સારું ન થાય કે એ વ્યક્તિ જરા પાછા વળીને પોતા ભણી પણ દૃષ્ટિ ફેંકવાની તસ્દી લે તો? ચાળણી સોયનો નિર્ણય કરવા ચાલી, એણે કહ્યું . "સોય, તું શા માટે અહંકાર કરી રહી છે, તારા મો પર તો છિદ્ર છે?" સોયે જવાબ વાળતા કહ્યું "બહેન, મારું નાનું-શું છિદ્ર તને દેખાયું પણ જરા તું તારા પોતા ભણી નજર નાખી જો ને! મારામાં તો એક છિદ્ર છે પણ તારામાં તો કેટલા છિદ્ર છે એની ગણત્રી તો કરી જો" એક કવિએ કહ્યું છે –

पगतर जरत न जानत मूरख
परघर जाई बुझावे,
अचम्भो इन लोगन को आवे।

ભારતના સંત કવિ સુરદાસ કહે છે કવિ સુરદાસ આંખે અંધ હતા પણ એમને જીવનનું દર્શન સાંપડયું હતું. તેથી જ પ્રજ્ઞાચક્ષુએ આંખવાળાઓને રાહ બતાવ્યો છે, તો કવિ કહે છે કે મનુષ્ય બીજાના ઘરની આગ બુઝાવવા દોડી પડે છે, એ બૂમો પાડે છે ત્યાં આગ લાગી, પણ તે પોતાના પગ તળે બળતાં આગને દેખતો નથી. જે એની જ ઝૂંપડીને જ બાળી રહી છે

આજનો યુગ બીજાના ઘરની આગ બતાવવાનો છે વહુને પૂછશો તો એ સાસુનો દોષ બતાવશે એ કહેશે "માનો ખોળો છોડીને આવી છું ત્યારથી એક દા'ડોય ચેન લઈ શકી નથી જીભ દિવસરાત કામ ને કામમાં લાગી રહું છું તોય સાસુની જીભ તો આખો દા'ડો કાતરની જેમ કંઈને કંઈ કાપ્યે જ જાય છે, એ કદી મારું દિલ કાપે છે, તો કદી મારી માતાનો, તો કદી મારા પિતાનો જ દોષ કાઢતી ફરે છે"

તમે અગર સાસુને પૂછશો કે ઘરમાં શાંતિ કેમ નથી? શા માટે રાતને દિ' વઢાવઢ ચાલુ રહે છે? શા માટે રોજ-બરોજ ખાવા-પીવાનું હરામ બને છે? તો એ વહુના ગીત ગાવા બેસી જશે "શું કહું, અમારા ભાગ્યે તો એવી વહુ મળી છે કે બસ આખોય દિ' રેડિયા પાસે બેસી રહે છે કયારેક નાટક-ઉપન્યાસ વાંચે છે પણ મારી પાસે આવવાની એને ફુરસદ જ મળતી નથી મને દરદ છે કે કંઈ દુઃખ છે, એની એને કાંઈ જ ચિંતા નથી"

નોકર શેઠનો દોષ કાઢે છે એમની ફરિયાદ હોય છે કે અમારી પાસેથી વધુ કામ લેવામાં આવે છે, પણ અમારી મહેનતની સામે એનું પૂરું પરિશ્રા-

મિક (પ્રતિફળ) આપવામાં આવતું નથી. આમ શોષણનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે અમે દિવસ રાત લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તેમ છતાં પણ અમારાં બાળક ભણવા મૂકે છે ન એમને પૂરતી કેળવણીની સગવડતા છે કે નથી કોઈ વ્યવસ્થા. શાહને પૂછશો તો તેઓ કહેશે પગાર તો પૂરો અપાય છે પણ આઠ કલાકનું કામ આઠ દિવસમાં પણ પૂરું કરતા નથી. હડતાળોને લીધે નાકમાં દમ આવી ગયો છે

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો દોષ બતાવશે. પૂછવામાં આવશે તો કહેશે શું કહું માસ્તર એવા મળ્યા છે કે પૂરું ભણાવવાનું જાણતા નથી સરકાર પાસેથી હરામના પૈસા લે છે ત્યારે શિક્ષક ફરિયાદ કરશે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છંદતા વધી ગઈ છે અનુશાસન શિસ્તના નામની શિક્ષકની એક પણ વાત વિદ્યાર્થીઓ માનવા તૈયાર નથી અને કદાચિત કંઈક કહી દેવામાં આવે તો એમનું ગ્રુપ-સમૂહ-એ શિક્ષકની દેવી જ કરશે બધા બીજાના જ દોષો બતાવે છે પોતા તરફ કોઈ જોવા માગતું નથી.

દેશમાં આજે અશાંતિ શા માટે છે? એનો જવાબ તમે સરકાર પાસેથી માગશો તો એ કહેશે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું પડી ગયું છે વેપારીઓમાં પ્રમાણિકતા રહી નથી રોજ-બરોજ વધતી હડતાળો દેશની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી બાધક છે જ્યારે જનતા કહે છે શાસક વર્ગમાં ભ્રષ્ટાચાર વધી ગયો છે કર-વેરાનો ભાર એટલો લાદવામાં આવ્યો છે કે શ્વાસ લઈ શકાતો નથી અને વેરા દ્વારા અમારી પરસેવાની કમાણીનો પૈસો એચાને મિનિસ્ટરો-પ્રધાનો મોજ ઉડાવે છે

આ તો આપણી આંખની ટીકી કાળી છે એટલે બીજાની કાળાશ-ભૂલ-ને જલ્દી નીરખી લે છે બીજાની ઉજળાશને જોવામાં આપણને એ શી બુદ્ધિ પણ નથી બની એટલી કે કાળાશ જોવામાં ધરાતીએ છીએ. એ રીતે આ તો પ્રતિદિન ઊગતા સૂર્યને કોઈ જોવા જતું નથી પણ સૂર્યગ્રહણ થવાનું હોય-એટલે કે એમાં કાળાશ આવવાની હોય ત્યારે મનુષ્યો એને જોવા માટે કેટલીક વખતે વિશેષ-ખાસ-તૈયારીઓ પણ કરે છે કાચ ઉપર કાળો રંગ ચડાવી એને જોવાની કોશિશ કરે છે ઊજળું કોઈએ જોયું નથી પણ કાળાશ જોવા સૌ દોડી પડ્યા.

ઉજ્જૈનના સમ્રાટ ભર્તૃહરિએ પિંગળાનાં પાપ પોતાની નજરે જોયાં એના મનમાં વૈરાગ્ય ઊભરાઈ આવ્યો. તે પિંગળાના જીવન ઉપર એને

પૂરો વિશ્વાસ હતો અને જેને સારુ એણે પોતાના ભાઈ વિક્રમને વનવાસ- દીધો હતો, એ જ પિંગળાનુ ચારિત્ર્ય આટલુ પતિત બની શકે છે! ભર્તૃહરી એની કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા અન્ય કોઈએ કહ્યુ હોત તો તેઓ એની વાત માનવા કદી તૈયાર ન થાત પણ જ્યારે પોતાની સગી આંખોએ જ જોઈ લીધુ તો એને ખોટુ પણ કેમ માની લેવાય? એક દિવસ જે પિંગળાના ચરણોમા સમગ્ર રાજ્ય ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતા, આજે એ જ પિંગળા માટે એમના મનમા ઘૃણા અને તિરસ્કાર છે પિંગળાના પ્રેમ પાછળ ઘેલો બનેલો ભર્તૃહરી આજે તે જ પિંગળા તરફથી પીડા પામી રહ્યો છે વાત પણ યથાર્થ છે કે જે માનવીએ પોતાનુ ચારિત્ર્ય ખોયુ તે બધુ જ ખોઈ ચૂક્યો છે તેથી જ ભર્તૃહરીના મનમા ઘૃણા પેદા થઈ, વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને એમણે વનનો રાહ લીધો રાજવીય-વિભૂષાને સ્થાને એમના શરીર ઉપર ભગવા રગની કફની ફરકી રહી હતી

એક વખત એક વૃક્ષની નીચે પાદડાની શૈય્યા અને પથ્થરનો તકિયો બનાવી તેઓ સૂતા હતા એટલામા ત્યા થઈને થોડીક બહેનો પાણી ભરવા નીકળી એક બહેનની નજર ભગવા રગની કફની પહેરેલા રાજા ભર્તૃહરી ઉપર પડી તો એણે પોતાની સાહેલીઓને કહ્યુ "સામે સૂતેલા યોગીને તમે જાણો છો?" સાહેલીઓએ ના પાડી ત્યારે પેલી બહેને પરિચય આપતા કહ્યુ "આ ઉજ્જૈનના નરેશ ભર્તૃહરી છે પિંગળાના પાપથી એમને સસારથી વૈરાગ્ય થયો છે પણ કેવો વૈરાગ્ય છે આ? મખમલની ગાદીઓ પર સૂનાર આ રાજા આજે પાદડાની શૈય્યા પર આળોટે છે, રેશમી તકિયા જેના માથા હેઠળ રહેતા હતા ત્યા આજે પથ્થરનુ ઓશીકણુ છે"

બીજી બહેન બોલી "વાહ!, હવે રહેવા દે તુ વધુ સ્તુતિ ના ગા રાજ્ય તો ઉપરથી છોડ્યુ છે પણ દિલમા તો રાજવૈભવ જેમ ને તેમ ભર્યો પડ્યો છે રાજ્ય છોડયુ પણ ગાદીનો મોહ ક્યા છૂટયો છે? મખમલની ગાદીના સ્થાને પાદડાની ગાદી બનાવી છે તકિયાના સ્થાને રેશમી નહી તો પથ્થરનો તકિયો લગાવી મૂકયો છે"

વાતો કરતી એ બહેનો આગળ વધી ગઈ એમના શબ્દો યોગીના કાન સાથે અથડાયા એમણે વિચાર્યું "અરે, હા, હુ પણ કેવો છુ? પૂરુ રાજ્ય છોડયુ અને હવે આ પાદડાની ગાદીની પણ શી જરૂર છે? અને આ પથ્થરનુ ઓશીકણુ પણ શા માટે? બહેનો ઠીક જ કહી રહી હતી, ભૂમિ મારુ બિછાનુ છે અને નીલ ગગન મારી ચાદર ઓઢણુ" યોગી તો ઊઠ્યા

અને પાંદડાં એક બાજુ ફેંકી દીધાં. પથ્થર દૂર ફેંક્યો અને ભૂમિ ઉપર જ દાબડું ઓશીકું કરી સૂઈ ગયા.

પેલી બહેનો પાણી ભરીને પાછી તે જ રસ્તેથી પસાર થઈ. પહેલી બહેને જોયું તે કહેવા લાગી : કેવો મનસ્વી યોગી છે! અમારી એક વાત સાંભળી તો પાંદડે-પાંદડું ફેંકી દીધું અને જુઓ હવે જમીન ઉપર જ લંબાવી દીધું છે. આનું નામ તો સાધના છે ને! આખરીએ એક જ વખત વાત સાંભળી અને એણે પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણી દીધું ત્યારે તમે મારી કેટલી વાતો સાંભળી છે! આજે ત્રણ-ત્રણ મહિના વીત્યા કેટ-કેટલી વાતો તમારી સામે મૂકી અપેક્ષી ગયો ને વીતરાગ વાણીનું અમૃત તમારી સામે ઢોળ્યું પણ તમારા જીવને કેટલો વળાંક લીધો વારુ? (સભામાં સ્મિત હાસ્ય)

આ તો પહેલી બહેનની વાત સાંભળી તો બીજી સહેલાણી બોલી : રહેવા દે, બેન, શું યોગની વાતને તું ભારી કરી છે? યોગી બન્યા પણ હજુ દુનિયાના શબ્દો સહન કરવાની કળા તો શીખી જ નથી. આપણે ચોખ્ખું કહ્યું અને ક્રોધે ભરાઈ પાંદડે-પાંદડું એક તરફ ફેંકી દીધું પથ્થર પેલી બાજુ ફેંકી દીધો. આને તે યોગી કહેવાય?"

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત દોષો તરફ જ હશે, એને સર્વત્ર દોષો જ જોવા મળશે. પરંતુ યાદ રાખજો, ભાઈઓ, દોષો ભણી જ જો દૃષ્ટિ રહેશે તો જીવનમાં દોષ જ આવશે અને સદ્ગુણો ભણી તમારી દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે પણ સદ્ગુણી બની શકશો.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૪. ગુણ દૃષ્ટિ

ગુણ દૃષ્ટિ આપણને ગુણાનુરાગી બનાવે છે આપણી દૃષ્ટિ જો સદ્‌ગુણ ભણી હોય તો પછી એવુ કોઈ કારણ નથી કે આપણે સદ્‌ગુણી ન બની શકીએ ફક્ત આપણી દૃષ્ટિમા સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવાની કળા આવી જવી જોઈએ ચિત્રકાર જુદી–જુદી આકૃતિઓ જોતો હોય છે પણ એ બધામાથી થોડી થોડી સુદરતા લઈને પોતાના રગ અને કલમ વડે એ સુદર ચિત્ર ચીતરે છે જો કે એની દૃષ્ટિ તો સારા અને નરસા બન્ને જાતના ચિત્રો પર જાય છે પણ એ તો એ સૌમાથી સારુ જ ગ્રહણ કરે છે એમાથી જો એ કદરૂપ જ ગ્રહણ કરશે અને પોતાના ચિત્રમા તેવુ જ કદરૂપ લાવશે તો એનુ ચિત્ર કદરૂપુ જ બની જશે પછી તો એની કળાની તો કશી કિમત જ અકાશે નહિ તેવી જ રીતે દિવસ દરમ્યાન આપણી નજર સામે અનેક આકૃતિઓ પસાર થતી હોય છે એ પૈકી કેટલીક સારી અને કેટલીક નરસી પ્રકૃતિ ધરાવતી હોય છે. કેટલીક આપણા પરિચયમા પણ આવે છે. આવે વખતે જો આપણે કળાકાર હોઈએ, તેવી દૃષ્ટિ આપણામા હોય અને એમાથી આપણે અશ–અશ રૂપે પણ સારુ જ ગ્રહણ કરતા થઈશુ તો આપણા જીવનનુ સુદર ચિત્ર તૈયાર થઈ જશે

નિહાર ધૂળશોધક હોય છે એ માટીમાથી પણ સોનુ ખોળે છે. એોનાની દૃષ્ટિ સામે રાખીને ચાલે છે તેથી એ ધૂળના ઢગલામાથી પણ સોનુ મેળવે છે આપણી પાસે પણ એવી દૃષ્ટિ આવી જાય તો માટીમાથી સોનુ શોધવા જઈએ તો આપણને સોનુ જરૂર મળશે પણ આજે તો સોનામા પણ માટી ભળેલી દેખાય છે જો દૃષ્ટિને લઈને ચાલશો તે જ વસ્તુ તમને મળશે સદ્‌ગુણ તરફ દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુમાથી એ

મેળવી શકશો અને દુર્ગુણ જોવાની જ દૃષ્ટિ હશે તો સર્વત્ર સિવાય પ્રત્યેક વસ્તુમાં તમને દુર્ગુણ દેખાશે.

વ્યવહારમાં તમે સારું લેવાના ગ્રાહક છો. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવશે. તમે એને એની માગેલી વસ્તુના ગુણ બતાવશો પણ દુર્ગુણ નહીં. કોઈ અનાજનો વેપારી હોય અને ગ્રાહક જુવાર માટે એને પૂછશે તો એ બતાવતાં કહેશે — આજે જુઓ તો ખરા આ જુવાર નથી પણ મોતી છે મોતી. મોતી હોય તો પછી એને કોઈ ઝવેરી પાસે લઈ જાઓ અને પાંચ-પાંચ હજારમાં વેચી નાખો. મતલબ એ છે કે દુકાન ઉપર આવેલા ગ્રાહકને એની માગેલી વસ્તુના ફક્ત ગુણ જ બતાવશો. કોઈ દુકાન ઉપર તમે જાતે જશો તો ત્યાં પણ તેવાં જ ગુણ સાંભળવા મળશે. મીઠાઈ લેવા તમે કંદોઈને ત્યાં જશો ત્યાં તમે એ કંદોઈનાં કપડાં જોશો કે કેવાં ગંદાં કપડાં છે! એને ત્યાંથી મીઠાઈ ખરીદવી ન જોઈએ. અથવા તમે એની મીઠાઈ જોશો? તમારી નજર તો મીઠાઈ ઉપર જ જશે, કંદોઈનાં વસ્ત્રો પર નહીં હોય. તો તમે પણ બીજાના પરિચયમાં આવો ત્યારે ત્યાં સદ્ગુણો રૂપી મીઠાઈ તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. વસ્ત્રોની પંચાતમાં રહેશો તો મીઠાઈ જતી કરવી પડશે.

તમે તો મુંબઈના નાગરિક છો. પ્રતિદિન સેંકડો વ્યક્તિઓના પરિચયમાં તમે આવતા હો છો. એ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિઓ સચ્ચારિત્ર્ય હોય છે તો કેટલીક ચારિત્ર્યહીન, તમારા મગજમાં જો ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિઓ જ ભરાઈ જશે તો એમની ચારિત્ર્યહીનતાની વાતો જ તમારા કાનોમાં ગૂંજતી રહેશે અને મન પણ જો વારંવાર એ વાતોમાં જ પરોવાયેલું રહેશે તો યાદ રાખજો કે એક દિવસ ચારિત્ર્યહીનતાની બુરાઈઓ તમારામાં પણ પેસી જશે. પણ તમે જો ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ તમારા મગજમાં કેન્દ્રિત કરશો તો એ સુનિશ્ચિત છે કે એમના સુવાસિત જીવનની મહેક (સુગંધ) તમને પણ સાંપડશે. તમે જેટલું વિચારશો તમારી સ્મૃતિમાં બિરાજેલા મહાપુરુષ તેટલો જ વધુ વિચારોની ખુશબુ તમને દેતા રહેશે.

ગુલાબનાં ફૂલો કાંટાળી ડાળી ઉપર સ્મિત હાસ્ય વેરી રહ્યાં હતાં. તોફાની પવન ડાળ ઉપર ખીલેલાં ફૂલોના સ્મિત-હાસ્યને જોઈ ન શક્યો. વાયુનો એક વેગીલો ઝપાટો આવ્યો કે ફૂલો ડાળ પરથી જમીન ઉપર પડી ગયાં. કેટલાંક માટી તળે દબાઈ ગયાં અને કેટલાંક માટી ઉપર જ હસી રહ્યાં હતાં. રસ્તા પર પડેલાં ફૂલો રાહદારીઓના પગ તળે કચરાઈને પણ એમને મહેકાવી રહ્યાં. રાત વીતી ગઈ. પ્રભાત વેળાએ નગરનો બાદશાહ ફરવા નીકળ્યો ત્યારે

એ માટીથી હાથ ધોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એમા એને ગુલાબની સુગધ આવી. એણે વિચાર્યુ આ માટીમા ગુલાબની સોડમ ક્યાથી ? લાગલુ જ ગુલાબનુ ફૂલ બોલ્યુ -રાત આખીય અમે માટીના ખોળે સૂતા હતા માટીને અમે અમારી સુવાસ આપી પણ માટીની સુવાસ અમે લીધી નથી

હા, તો માટી તળે દબાએલુ ગુલાબ કહી રહ્યુ છે તમે જનતાના સપર્કમા આવો તો તમારા જીવનની સુવાસ જન-સમૂહમા પ્રવેશવી જોઈએ પણ એના જીવનની દુર્ગંધ તમારામા પ્રવેશવી જોઈએ નહી. તમે ખરાબમા ખરાબ વાતાવરણમા પણ તમારી ખૂશબૂ આપવી છોડશો નહિ ત્યારે જ જીવનના ખરા કળાકાર બની શકો છો જુઓ તો, પેલી નાનકડી કીડીમા એટલી અક્કલ છે કે એ ધૂળના ઢગલામા પડેલા સાકરના દાણાને શોધી લે છે, તેમ તમેય ધૂળના નહી પણ સાકરના દાણાના ગ્રાહક બનજો અને ધૂળમાથી સાકરનો દાણો શોધવાનુ શીખી લેજો

લોહચૂબકની આસપાસ હજારો ચીજો પડેલી છે તેમા ધનના કણ હોય કે પથ્થરના ટુકડા હોય કે માટીના કાકરા હોય પણ એમાથી એકેયને પોતા તરફ આકર્ષિત નહિ કરે પરતુ એ ઢગલામા લોઢાની એક નાની પાતળી એવી સોય પણ હશે તો એને પોતા તરફ આકર્ષિત કરી લેશે તેવી જ રીતે સામા માણસમા ક્રોધના કીટાણુ હોય, અહકાર ભર્યો હોય અથવા અવિચારના અણુ હોય પણ એમાથી એકેય આપણે ગ્રહણ ન કરવુ જોઈએ પણ દુર્વિચારોના ઢગલાની વચ્ચે એક પણ સદ્‌વિચાર હોય તો એને જ આપણે ગ્રહણ કરવાનુ શીખતા થઈએ, પણ એ માટે તો આપણે ચુબક બનવુ પડશે

આવુ ચુબકીય આકર્ષણ રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી ધરાવતા હતા આ ચુબકીય શક્તિ વડે જ તો એમણે ભારતના છત્રીસ કરોડ હદયોને એકી સાથે પોતાના તરફ ખેચી લીધા હતા એક વાર ગાધીજી લડન જઈ રહ્યા હતા. છત્રીસ કરોડ ભારતવાસીઓના ભાગ્યનો ફેસલો કરવા એક સ્ટીમરમા યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામા એક અગ્રેજ સાથે મહાત્મા ગાધીજીનો પરિચય થઇ ગયો પણ પેલો અગ્રેજ બાપુના હદયને પિછાની શક્યો નહી એની કને એવી આખો જ-દૃષ્ટિ જ નહોતી એણે તો એમને અગ્રેજોના શત્રુરૂપે જ જોયા, પરતુ બાપુની વૃદ્ધ કાયાની ભીતર છુપાયેલા હદય અને એમા પ્રાણીમાત્ર માટે વહેતી કરુણા અને પ્રેમના અસ્ખલિત પ્રવાહને એ જોઈ શક્યો નહી.

ત્યી જ એ જ્યારે ગાંધીજી મળે ત્યારે બહુ–ગુરુ જેવું મજા કરતો. બાપુ સાંભળતા અને હસી દેતા. એક દિવસ એણે લાંબી કવિતા લખી જે ૫૬૨ પાનાંથી ભરેલી હતી. એ કવિતાની એક–એક લીટીમાં બાપુ પ્રત્યે ઘણા અને દ્વેષ વ્હેતો દેખાતો હતો. એ કવિતા આખરે બાપુના હાથમાં આવી. બાપુએ બે લીટી વાંચી અને બધું સમજી ગયા. એમણે તો કાગળમાં લાગેલી પીન (ટાંચણી) સારરૂપે કાઢી લીધી અને દીનદાનીમાં એસરી દીધી અને પત્રને કચરાની ટોપલીને હવાલે કર્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું "જરા આગળ વાંચો." હસતાં હસતાં બાપુ બોલ્યા "સાર તો મેં લઈ લીધો છે."

વિરોધીઓની વચ્ચે પણ બાપુ સાર કાઢી શકતા હતા. આ જ દૃષ્ટિએ તો એમને લોકપ્રિય બનાવી દીધા હતા. હા તો આપણામાં પણ આ કળા આવવી જોઈએ. બુરાઈઓમાંથી પણ સારું જ ગ્રહણ કરતાં શીખીએ.

ગુણ દોષ દૃષ્ટિ

આવી દૃષ્ટિ વ્યક્તિમાં ફક્ત દોષ જ નહીં પણ ગુણ પણ જુએ છે. ગુણ અને દોષોની સાથે–સાથે જોવાની કળાનું નામ ગુણ દૃષ્ટિ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવી આદત હોય છે કે પહેલાં તો તેઓ બહુ પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી લે છે અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે એની કોઈ મર્યાદા જ રહેતી નથી. પણ સ્તુતિ બાદ એક એવો દુર્ગુણ બતાવશે કે સ્તુતિનો મહેલ જમીનદોસ્ત થઈ જશે.

જ્યારે આવી કોઈની પ્રશંસાનાં ફૂલ નાખવા બેસે છે ત્યારે એ કેટલીક વખતે મર્યાદા ઓળંગી જતો હોય છે. આજ સાહેબ એનું સૌંદર્ય કેવું છે! જાણે પ્રકૃતિએ એને ઘડીને તો હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. આંખો તો જાણે હરણની જ જોઈ લ્યો. વળી ગુલાબી અને મોઢું હસમુખો દાડમના બી જેવા તો દાંત છે પણ પગે જરા લંગડાય છે.

પાડોશીને દેખો! પહેલાં તો એને ખૂબ માથે ચઢાવ્યો પણ પાછળથી એક એવી વાત કરી દીધી કે માથે ચઢાવ્યા ઉપર પાણી જ ફેરી ગયું. કોઈની સ્વચ્છતા અને પ્રશંસા કરશે તો કહેશે – એવો તો સ્વચ્છ રહે છે કે એના કપડાં તો નવું બગલાની પાંખો જ જોઈ લ્યો. એક પણ માખી એના ઉપર બેસે નહીં. ધૂળ–માટીની એક રજ દેખાતી નથી. મળ કાઢવું તો નામ નિશાન પણ નહીં હોય. રોજ બે વખત ન્હાય છે અને બન્ને વખત કપડાં બદલે છે. નવું બજારથી આટલો સ્વચ્છ રહેવા છતાંય ઘરમાં એ ગણુ–ગણુ

દિવસના વાસણોય સાફ કરતો-કે કરાવતો નથી ઘરમા મુશ્કેલથી અઠવાડિયામા એક વખત ઝાડુ કાઢતો હશે " લો, જોઈ લ્યો, પ્રશસા કરનાર એને લઈ આવ્યો ને ધગનળ ઉપર પટેલા સાગ ગબ્બરોમા સ્વચ્છતાની વાત ગભળાવી અને માર્યો ધક્કો તે સારીયે પ્રશસા ધૂળમા ભળી ગઈ

મને જાતઅનુભવ છે એક ભાઈ આવ્યા અને કોઈ એક શેઠ અગે વાતચીત દરમ્યાન બોલ્યા " શુ શેઠ છે, લક્ષ્મી તો એમના ઉપર પૂર્ણરૂપે પ્રસન્ન થયા છે પેઢીઓથી એણે ગાદી જ વાસ કર્યો છે ચાર ચાર તો મોટરો છે કલકત્તા, દિલ્હી, મુબઈ જેવા શહેરોમા મોટા દુકાનો ચાલે છે, પાચ પુત્રરત્નો છે અને એ બધાય કમાણીની કળામા નિપુણ છે ઘરમા પ્રેમ પણ સારો છે ભર્યુ ઘર છે અને ઘરમા કશી જ ખટપટ નથી બધા ભાઈઓ એક બીજા માટે મરી ફૂટે છે પેગ ઘણો પણ ઉદારતાનો અભાવ છે સમાજના કામ માટે કઈક લેવા જઈશુ તો દશ તો ચક્કર-ધક્કા ખવડાવશે અને અતે સાફ ના સુણાવી દેશે પોતાના વિલાસ પાછળ તો હજારો ફૂકી દેશે પણ ધાર્મિક કાર્ય માટે તો સો રૂપિયા પણ કાઢશે નહી "

સપત્તિ અને સપની પ્રશસા ગાઈને શેઠ પ્રત્યે કેટલી પ્રીતિ જગાવી હતી અને વ્યક્તિત્વની છાપ પાડી હતી, પણ પાછળના વાક્યે એના ઉપર પાણી ફેરવી નાખ્યુ જ્યારે કોઈ વિદ્વાનની સ્તુતિ કહેશે " અહા, કેટલા વિદ્વાન છે એ ! મોટા-મોટા પ્રોફેસરો પણ એમની સામે કોઈ ચીજ નથી; સસ્કૃત તો એકધારુ બોલી શકે છે પ્રાકૃત ઉપર સારો કાબૂ છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય , કાવ્યનો એકેય ખૂણો બાકી રહ્યો નથી કે જ્યા એમણે સ્પર્શ ન કર્યો હોય દર્શન અને ફિલસૂફીમા ખૂબ ઊડા ઊતર્યા છે એમની પ્રતિભાને જોઈ દગ થઈ જવુ પડે છે જાણે કે સાક્ષાત્ સરસ્વતીના પુત્ર જ ન હોય " પણ છેલ્લે કહેશે " વિદ્વાન તો પૂરા છે પણ વ્યવહારકુશળતાનો અભાવ છે ત્રણ પૈસાનુ કાર્ડ લખશે તો એ પૈસા પણ હિસાબમા લખશે " વિદ્વાનની પ્રશસા કરી જે પ્રભાવ પાડ્યો હતો પણ છેલ્લા વાક્યે એ પ્રભાવને સમાપ્ત કરી દીધો આ છે ગુણ દોષ-દૃષ્ટિ, જેમા આદમી પહેલા ગુણો ગાય છે પણ આખરે એક એવો દોષ બતાવી દે છે કે જેથી સારાયે ગુણનો પ્રભાવ સમાપ્ત કરી નાખે છે

આવી વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ નેતાની વાત કરશે તો કહેશે " અહા, શુ એમનો પ્રભાવ છે ? જ્યા ઊભા થાય છે, વગર બોલાવ્યે પચાસ-સો આદમીઓ આવી ઊભા થઈ જાય છે, સારાયે સમાજ ઉપર એમનો પ્રભાવ

છે એક ઈશારાએ હજારો આદમીઓ જાન દેવા તૈયાર થઈ જાય છે ફાળો એકઠો કરવો હોય તો એમને સાથે લઈ જાઓ જ્યાં કોઈની આશા નહીં હોય ત્યાં બેસીઓ ભરી–ભરીને લઈ આવશે. એકવાર પૂરમસ્તો માટે સભા યોજવામાં આવી પૂરા દસ વકતા હતા. બધાએ એક–એકથી વધીને ભાષણો કર્યાં પણ કોઈના ખિસ્સામાથી એક પૈસો નીકળ્યો નહીં આખરે આ મહાશય ઊભા થયા કે ફક્ત પાંચ જ મિનિટમાં હજારો રૂપિયા ખણખણતા બહાર નીકળી આવ્યા સ્ત્રીઓએ તો પોતાના દાગીના ઉતારી–ઉતારીને ફેંકી દીધા. સમાજ ઉપર તો એમનો આવો સુંદર પ્રભાવ છે પણ ઘરમાં ભિખારી બની ગયા છે શ્રીમતીજી તો માથાના મળ્યા. આ એક કહેરો તો પેલી ચાર ચરમચરમ સંભળાવશે બસ ધોવાઈ ગયોને બધો પ્રભાવ! નેતાગીરીના રુઆબ જમાવ્યો અને એમની ધૂળ પણ કાઢી નાખી.

આવા ગુણ–દોષ દૃષ્ટિ ધરાવતા કોઈ આદમીને તમે કોઈ તપસ્વી સંત અંગે પૂછો તો કહેશે કેવા એ તપસ્વી છે અમારાથી તો એક ઉપવાસ પણ થતો નથી પણ એ તો ભાઈ વીસ ત્રીસ ખેંચી કાઢે છે પાછી એમાં કોઈ જાતની ઉણપ નહીં ત્રીસમા ઉપવાસને દિવસે એમને જોશો તો એમના ચહેરા ઉપર બસ પ્રસન્નતા જ દેખાશે. જાણે કે એમને એની ખબર જ નહીં હોય કે એમને આજે ત્રીસમો ઉપવાસ છે આવા તપસ્વી શોધ્યા નહીં જડે. આ તો થયો એનો ઉજળો પક્ષ, હવે જોઈ લ્યો એનો બીજો પાસો.

આટલું તપ તો કરે છે પણ મન ઉપર પૂરો કાબૂ નથી. શરીર તપમાં રહે છે પણ મન તો ખાવામાં રહે છે તપની સાથે તેજો લેશ્યા પણ ઓછી નથી. નાની એવી ભૂલ થઈ કે બસ એ તો અંગારા જ વિખેરશે. આત્મા શું આવા તપથી પવિત્ર થતો હશે! તપ શું છે એ ફક્ત ભૂખ્યો મરવાનું છે!

હા તો ગુણ–દોષ દૃષ્ટિ જેઓ ધરાવતા હોય છે તેવા આદમીઓ પણ જોખમી હોય છે એના થકી થતી પ્રશંસાથી પણ સાવધાન રહેવું ઘટે છે પહેલા તો પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે અને પાછળથી એક જ પ્રહાર એવો કરશે કે એ પુષ્પો ક્યાંય ઊડી જશે અને જામેલો–જમેલો પ્રભાવ એક જ મિનિટમાં માટીમાં મળી જશે.

આત્મ-દૃષ્ટિ

આત્મ દૃષ્ટિનું બીજું નામ જ્ઞાતા-દર્શન, આ દૃષ્ટિ દ્વારા સાધક

પોતાને જુએ છે બહારનું જોતાં-જોતા તો સારુ ય જીવન વીતી ગયુ. પણ જરા અંદરની તરફ પણ જોઈ લ્યો બીજાના ગુણ-દોષ તો ખોળ્યા પણ કદી પોતા ભણી જોયુ કે મારામા કયા ગુણદોષ છે? બીજાના ચોપડાઓ તો તપાસ્યા પણ પોતાનો ચોપડો ખોલીને કદી જોયુ? કુશળ વેપારી પ્રતિદિન પોતાનો ચોપડો તપાસી જાય છે, બીજાના ચોપડા જોનાર-તપાસનાર વેપારી આજ સુધીના ઈતિહાસમા કદી સફળ થયો હોય એવુ દેખાયુ નથી હા, તો બીજાના દોષો તરફ નહી પણ પોતાના દોષો ભણી પણ આખોને વાળી જુઓ તો ખરા બીજાના દોષો જોવા પાછળ તો મનુષ્યની આખો ગીધ જેવી તેજ બની જાય છે, પરંતુ પોતા ભણી જોવા માટે તો એની પાસે માખીની આખ પણ નથી

દર્પણમા જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણુ એ લક્ષ્ય હોય છે કે એમા પોતાનુ પ્રતિબિંબ જોઈ મો પર લાગેલા કાળા ડાઘને ભૂસી નાખીએ-લૂછી નાખીએ તેવી જ રીતે આપણી દૃષ્ટિ અંતર્મુખ બનવી જોઈએ આપણે આપણી ભૂલો તરફ દૃષ્ટિ દોડવતા થઈએ જ્યારે પણ કોઈની ટીકાના શબ્દો આપણા કાન સાથે અથડાય અને આપણુ મન પણ એ ટીકામા ભળે ત્યારે તે જ ક્ષણે તમારા મનના વેગને થભાવી દો, એને પોતા ભણી વાળી લ્યો પછી મનને કહો કે બીજાનુ નહી, પોતાના દોષોનુ ગીતા ગાઓ, પોતાની ભૂલોને જ જુઓ, એનુ પરિમાર્જન કરો જ્યારે આવી અંતર્-દૃષ્ટિ તમને મળી જશે ત્યારે તમારુ મન જાતે જ ઠરી ઊઠશે.

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતરે રે તૂ
નિર્મળ હેય કરમ કર દમ, શુ નિજ ગુણ અણુ નિતાર રે તૂ
જેમ તેમ કરવા શોભા આપણી, આ જગ માહે દિખાવે તૂ
પ્રગટ કહાવે ધર્મનો ધોરી અંતર ભર્યો વિકાર રે તૂ ॥

ભારતનો એક સંત કેટલુ માર્મિક ઉપરની લીટીઓમા કહી ગયો છે! એક એક શબ્દમા આત્માની આલોચના બોલી રહી છે હુ કોઈનીય નિંદા શા સારુ કરવા જાઉ? મારો આત્મા પોતે જ દોષોના ભારથી દબાઈ ગયો છે. કવિનુ મન પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિંદુઓથી ભીજાઈ રહ્યુ છે "અરે, ચેતન, તુ પોતે જ પાપી છે, પછી શા માટે બીજાના દોષો જોવા દોડી જાય છે? જો તુ શુદ્ધ બનીને સાધના કરે છે તો પોતાના ગુણોના પાણીને સાફ કરી શકે છે અને જેમ તેમ કરીને પણ તુ પોતાની સરસતાનુ પ્રદર્શન કરવા

ચાલે છે. બહારની આંખોમાં તું સંત બની રહ્યો છે, પરંતુ અંદર તો વિકાર અને વાસનાઓ ભરી પડી છે.

આ છે સાધકની આત્મ-આલોચનાભરી આત્મદૃષ્ટિ. જેના વડે સાધક બીજાની નહીં પણ પોતાની જ આલોચના કરવાનું શીખતો હોય તો આલોચના કરો. જૈન દર્શન એ માટે ના પાડતું નથી. પણ આલોચના કોની હોય, પોતાની કે બીજાની? એ જ સવાલ સામે આવે છે. પર-આલોચનાથી તો તમે જીવનના દુઃખોમાં વધારો કરશો અને સ્વ-આલોચનાથી જીવનનું પરિમાર્જન કરી શકશો. જૈન દર્શન તો સ્વ-આલોચનામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે –

प्रश्न—आलोयणाए णं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

उत्तर—आलोयणाए णं माया नियाण मिच्छा दंसणसल्लाणं मोक्ख-मग्ग-विग्घाणं अणंत संसार वद्धणाणं उद्धरणं करेइ । उज्जुभावं च जणयइ । उज्जुभाव पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयनपुंसगवेयं च न बंधइ । पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૫

આલોચના જીવનનું કલ્યાણ છે. શિષ્ય આલોચના અંગે પ્રશ્ન કરે છે: "પ્રભો! આલોચના દ્વારા આ આત્મા કયા લોકોત્તર ગુણને મેળવે છે?" શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે: "આલોચના આત્મામાં રહેલા માયા, નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્ય કાઢી ફેંકી દે છે. આ મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે. માયા, નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્યથી રહિત થઈ જઈને આત્મા અનંત સંસારના બંધનોમાંથી વિમુક્ત થઈ જાય છે."

આમ તો સ્વ-આલોચના એ મોક્ષનું પગથિયું છે, ત્યારે પર-આલોચના નરકના દ્વાર ભણી ધકેલે છે. આલોચના એવી થવી જોઈએ કે આપણે આપણા જીવનની કાળાશને પ્રગટ કરી ધોઈ શકીએ. એક કવિની નીચેની લીટીઓમાં આલોચનાનું આ જ રૂપ દેખાય છે –

"मतिहीन दीन दुष्कर्मी, पापी कुटिल गंवारो ।
मेरी गति मति तुम हो नाथ, तुम अपनो हि बिरद बिचारो ॥
शरण में लीनो तुम चरणारे ॥

આચાર્યશ્રી માધવમુનિજી મ ફરમાવે છે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યેક શબ્દમાં પ્રભુ સમક્ષ પોતાનુ હૃદય ખોલીને રજૂ કરી દીધુ છે હુ મતિહીન છુ, વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાનો મારામા અભાવ છે દ્વૈત-ભાવ મારામા ભર્યો પડ્યો છે અને સાધકનો તો ફક્ત વેશ જ મારી પાસે છે, સાધનના નામે ફક્ત વેપ-પૂજાને મે પ્રોત્સાહન આપ્યુ છે મારામાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશનો અભાવ છે હૃદય ગુફામા પાપનો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે

તો આલોચના કરવામા સ્વદોષના દર્શનની કામના હોવી જોઈએ પાપની આલોચના થવી જોઈએ અને પુણ્યને છુપાવવુ જોઈએ પણ આજે તો ઉલટી ગગા વહે છે દાનના શિલાલેખો લખાય છે અને પાપને એ શિલા તળે છુપાવાય છે

અષાઢી ગગનમા જ્યારે મેઘભર્યા કાળા વાદળો ઉમટી આવે છે, ત્યારે એમની જોશીલી ગર્જના સાભળી મોર કળા કરવા નાચવા લાગે છે જ્યારે દુનિયાની આખો એની રગ-બેરગી ચિતરાયેલી પાખોને નીરખે છે ત્યારે મોરની આખો ક્યા હોય છે? એની આખો હોય છે પોતાના પગ તરફ જ એ પોતાની પાખોના રગભર્યા સૌન્દર્ય પર ગૌરવ કરતો નથી, પરતુ પોતાના પગની કુરૂપતા ઉપર એનુ મન રડી પડે છે તેમ દુનિયાની આખો તમારી તરફ હોય, હજારો મોઢે તમારી પ્રશસા-સ્તુતિ ગવાઈ રહી હોય ત્યારે તમારી દૃષ્ટિ પોતાની બુરાઈઓ તરફ જ રહેવી જોઈએ પોતાના દોષો તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે મનુષ્યે દોષજ્ઞ બનવુ જોઈએ દોષજ્ઞ એટલે પોતાના દોષોને જાણી લેવા તે બીજાની પીઠ જોવી તો સરળ છે પણ પોતાની પીઠ જોવી બહુ મુસ્કેલ કામ છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના દોષો તો ઘણી ઝડપથી જોઈ લઈએ છીએ પણ પોતાની આખે પોતાના દોષ જોઈ શકતા નથી સ્વદોષ દર્શનથી આપણને મોટામા મોટો લાભ છે કે આપણે આપણી નબળાઈનુ માપ કાઢી શકીએ છીએ એના સારુ જરૂર છે આપણે આપણી દૃષ્ટિને અતર્મુખી બનાવતા થઈએ, પોતાને જ નિરખીએ અતર્દૃષ્ટિ મેળવીએ આતર-સૌદર્યને જ જોતા શીખીએ

એક વખતની વાત છે શ્રાવણની રૂમઝુમ વર્ષાએ પ્રકૃતિને નવુ જ સૌન્દર્ય સમર્પિત કર્યુ હતુ ચારેય બાજુ લીલુછમ દેખાતુ હતુ પૃથ્વી અને પર્વતોએ લીલી ચાદર ઓઢી હતી પર્વત-માળાઓમાથી અડી-તટી

કલ-કલ નિનાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એવી પ્રકૃતિના ખોળે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં અધ્યાત્મ-યોગી આનંદઘનજી સાધનામાં લીન થઈને બેઠા હતા. એમનો એક શિષ્ય બહાર ઊભો હતો. પ્રકૃતિનું મનોહર સૌન્દર્ય જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આનંદમાં ને આનંદમાં એ બોલી ઊઠ્યો: ગુરુદેવ, બહાર પધારો. જુઓ તો ખરા કે પ્રકૃતિનું કેવું મોહક સૌન્દર્ય છે આજે! સાધનારત આનંદઘનજીના કાને આ શબ્દો અથડાયા. એમણે કહ્યું: વત્સ, અંદર આવો અને અહીંનું સૌંદર્ય જુઓ. બહારનું સૌન્દર્ય તો અનેકવાર જોઈ ચૂક્યા છીએ પણ હવે જરા અંદર ડૂબકી મારો ત્યાંનું સૌન્દર્ય જુઓ.

આ તો તમે પણ તેવી જ રીતે અંદરનું સૌન્દર્ય જોતાં શીખો. તમે તમારી જાતને તપાસો અને પરખ કરો પછી આલોચનાના આ બાણ શબ્દો તમારા ઉપર કોઈ અસર કરી શકશે નહીં. તમે જો દુનિયાના સંકેતો પ્રમાણે જ ચાલો છો અને તમારી પોતાની કોઈ જ દૃષ્ટિ નથી તો તમે તમારી શક્તિ ખોઈ બેસશો. આલોચકોના સંકેતો પ્રમાણે જ જો તમે ચાલતા રહેશો તો તમારી સ્થિતિ પેલા ઘડિયાળના પેંડુલમ જેવી ઉપર નીચે થતી રહેશે. એટલે કે તમે તમારી મનની સ્થિરતાને ખોઈ બેસશો. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રેસિડેન્ટ સ્વ. લિંકને પોતાના વિરોધીઓને જવાબ વાળતાં કહ્યું હતું કે જો હું મારા અંગે લખાયેલી આલોચના અને આરોપોને વાંચતો જ રહું તો આ કાર્યાલયમાં મારા માટે બીજું કોઈ કામ જ નહીં રહે. સિવાય કે હું એ બધાયના જવાબ વાળતો રહું.

તો તમે અગર આત્મશાંતિ કાયમ રાખવા માગતા હો તો વિરોધીઓની આલોચનાથી ગભરાશો નહીં, મુંઝાશો નહીં. તમે આત્મસ્થ બનો અને પોતા તરફ જ પોતાની દૃષ્ટિને વાળતાં શીખો તો આત્મ-શાન્તિનો લહેરાતો સાગર તમારી નજીક જ હશે.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૫. ઇચ્છાઓ પર બ્રેક મૂકો

માણસના મનમા હજારો ઇચ્છાઓ હોય છે મન તો એક વિરાટ સાગર છે, જેમા પ્રતિક્ષણ ઇચ્છાઓ રૂપી લ્હેરો આવતી જ જાય છે પણ એ ઇચ્છાઓની લહેરોને રોકતા શીખો, બ્રેક વગર તો જીવન જોખમમા મૂકાશે કલ્પના કરો કે તમે કયાક જઈ રહ્યા છો રસ્તામા ટેકસી મળી, ટેકસીને જોતા જ તમારા પગ મદ ગતિ બની જશે તેમાય મુબઈની તો વાત જ ન પૂછો અહી તો ચાર ડગલા ચાલતુ હશે તોય ટેકસી, ટ્રામ કે બસની રાહ જોશો બસની પ્રતીક્ષામા ભલેને પછી અડધો કલાક નીકળી જાય અને પગે ચાલીને જવામા તો ફકત પદર જ મિનિટનો સમય લાગે તેમ છે, આજે માણસની પુરુષાર્થ પર શ્રદ્ધા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. શહેરોની વાત બાજુએ મૂકીએ તો પણ ગામડાના ખેડૂતો, જેઓ પહેલાં ૫–૭ ગાઉ તો હસતે મોઢે ચાલ્યા જતા હતા, તેઓ પણ હવે સાઈકલ રાખવા લાગ્યા છે

હા, તો ટેકસી ભાગી કે તમારા પગ અટકયા સંકેત મળતા ડ્રાઈવરે ટેકસી થોભાવી તમે બેસવા લાગ્યા ત્યા જ પેલાએ કહ્યુ કે ભાઈ, તમે ખુશીથી બેસી શકો છો પણ મોટરને બ્રેક નથી હવે તમે જ કહો કે તમે મોટરમા પગ મૂકશો કે પાછા ફરશો ? તમને જો એ મફતમા લઈ જાય તો પણ શુ તમે જવા ઇચ્છશો ? નહી તમે એવી મોટરમા બેસવાનો સ્વીકાર નહી કરો, કારણ કે તમે જાણો છો કે બ્રેક વગરની મોટરમા બેસવુ જોખમ ભરેલુ છે

આજના માણસોને ઇચ્છાઓ ઉપર નિરોધ (બ્રેક) નથી એટલા માટે જ તો અકસ્માત (એકસીડેન્ટ) થયા કરે છે સામાજિક અશાતિનુ મૂળ તપાસો તો જણાશે કે એની અદર માનવ–મનની અનિયત્રિત ચાહનાઓ

જ કામ કરી રહી છે એટલા જ માટે તો એક બાજુ ધાનના ભંડારોમાં ધાન સડે છે જ્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માનવીઓ છે જેમને બે ટંક પૂરું ખાવા પણ મળતું નથી. એક બાજુ પૈસાદાર લોકો પાસે વસ્ત્રોના ઢગો ભર્યા પડ્યા છે બહેનો પાસે એટલી બધી સાડીઓ છે કે તે વિમાસતી રહે છે કે આ રંગની સાડી પહેરું કે તે રંગની! જ્યારે બીજી બાજુ ભારતમાં એવી પણ સ્ત્રીઓ છે જેની પાસે લજ્જા ઢાંકવા માટે પણ પૂરતાં વસ્ત્રો નથી. અરે એમની પાસે બદલવા માટે બીજી સાડી કે વસ્ત્ર સુદ્ધાં નથી. આ વિષમતા કેમ આવી? જ્યારે માનવીની તૃષ્ણા અસીમ બને છે અને એક બાજુ વિપુલ સમૃદ્ધિ ઊભી થાય છે તો સ્વભાવતઃ જ બીજી બાજુ તેટલો ખાડો પડવાનો જ.

દૂર ન જતાં આપણે મુંબઈને જ લઈએ. એક બાજુ વિશાળકાય —આકાશને સ્પર્શતા શિખરો— જેવાં ભવનોની હારમાળા ઊભી છે જેમાં લક્ષ્મીના પ્રિય પુત્રોનો આવાસ રહે છે. જેમનાં ભવનો રેડિયોના સંગીતના મધુર સ્વરો વડે ગૂંજી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માણસો છે જેમને મકાનના નામે વહેંતુ ઘાસનું ઝૂંપડું પણ નથી. ગામડાંઓમાં જમીનદારો પાસે એટલી જમીન છે કે તેઓ એનો પૂરો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી. પણ હવે તો ભારત સરકાર જાગીરદારી અને જમીનદારીને નાબૂદ કરી રહી છે તેમ છતાં પણ એક આદમી પાસે સેંકડો વીઘા જમીન છે ત્યારે બીજી બાજુ એવો એક ખેડૂત છે જેની પાસે ચાર પેટ પાળવા માટે ચાર વીઘા જમીન પણ નથી. સાચું કહેવામાં આવે તો ભારતનું આ શોષણ નહીં પણ કલંક છે. એક તરફ લોકો રોટી માટે તડપી રહ્યા છે ત્યારે બીજી તરફ સોનાની ઈંટો જમીનમાં દાટી રહ્યા છે.

જ્યારે એક બાજુ અતિ સમૃદ્ધિ હોય છે અને બીજી તરફ ખાડો પડે છે ત્યારે નિશ્ચિત રીતે જ ક્રાંતિની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠે છે. સમાજ આખરે સમાજ છે. બધા માણસોને એક જ કોટિમાં મૂકી શકાય નહીં. થોડી ઘણી વિષમતા તો કાયમ રહેવાની જ. પણ એ વિષમતા અમુક મર્યાદામાં રહેવી જોઈએ. એમ તો વિષમતા આપણી આંગળીઓમાં પણ છે. કોઈ નાની છે તો કોઈ મોટી છે. પણ જમતી વખતે બધી ભેળી થઈ જાય છે. કોઈની સહાય જમવામાં બાધક થતી નથી. પણ કલ્પના કરો કે એક આંગળી ૫ ફૂટની થઈ જાય તો ભોજન ભારે થઈ પડશે. ભોજનમાં તો બધા ભારવ

વાસીઓએ સમાન રહેવુ જોઈએ ભારતનુ એક બાળક પણ ભૂખ્યુ સૂવુ જોઈએ નહી

હા, તો તમે મનખાની દોડને સીમિત કરો અતિ સગ્રહના પરિણામ પણ બહુ ગભીર આવે છે પેલો ફુગો હવાનો સગ્રહ કરીને જ ઉપર ઊડે છે પણ જે હવાએ એને ઉપર ઊડવામા મદદ કરી, મનોરમ આકાશમા ઉડ્ડયન કરવાનુ બળ આપ્યુ તે જ હવાનો સગ્રહ જો મર્યાદા કરતા વધુ થઈ જાય તો ઉડાડનારી હવા જ એ ફુગાની જીવન-લીલા સમાપ્ત કરી નાખે છે બીજી તરફ લોટ (આટો) અને શાકમા મીઠુ નાખવુ જરૂરી છે એના વિના રોટલા ફિક્કા લાગશે અને શાકમા કાઈ સ્વાદ નહી આવે, પણ એ જ મીઠુ જો પ્રમાણથી વધુ નખાઈ જાય તો એનો સ્વાદ જ બગડી જાય છે, માટે અતિ સગ્રહ અશાતિને જ નિમત્રે છે

તમે ટ્રેન અથવા ટ્રામમા મુસાફરી કરો છો પણ તમે જો બિસ્તરો ફેલાવી ચાર આદમીની જગ્યા રોકી લ્યો તો સઘર્ષ જરૂર થવાનો જ ચાર આદમીની જગ્યા રોકી પોતે એકલા જ બેસવુ એ કાયદા વિરુદ્ધ છે, તેમ ચાર આદમીઓના રોટલા ઉપર પોતે એકલો જ અધિકાર જમાવી બેસે તો શુ એ કાનૂનસમત ગણાશે ?

ઈચ્છા પર માણસનો અધિકાર રહે છે ત્યા સુધી તો કોઈ ચિતા નથી; પણ માણસ ઉપર જ્યારે ઇચ્છાઓનો અધિકાર થઈ જાય છે ત્યારે સમજી લ્યો કે ગાડી પાટા બહાર છે ધવલ શેઠની તૃષ્ણા જ્યારે મર્યાદાથી બહાર ગઈ ત્યારે એણે શ્રીપાલને સાગરની શીતળ આગમા ધકેલ્યો હતો એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે શ્રીપાલની હત્યા માટે એ જ્યારે આગળ વધ્યો, તો શ્રીપાલ તો બચી ગયો અને ખુદ ધવલ શેઠની જ જીવન-યાત્રા સમાપ્ત થઈ ગઈ ધવલ શેઠની હત્યા કોણે કરી ? કહેવુ પડશે કે ધવલ શેઠની તૃષ્ણાએ જ એની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી ધવલ શેઠની ઉમર ઘણી હતી એ જિદગીના સાઠેક વર્ષ પાર કરી ચૂક્યા હતા, તો પણ એની તૃષ્ણાનો પાર ન આવ્યો, જેમ જેમ મૃત્યુદ્વારે પહોચતો ગયો તેમ-તેમ એની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય છે પણ ઇચ્છાને વૃદ્ધાવસ્થા કદી આપતી નથી- એટલા માટે ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે

तृष्णा तू न गई मेरे मन से !
पाके केस जन्म के साथी ज्योति गई नैनन से,

पग थाके, कर कंपन लागे काज गए लोचनसे
री तृष्णा! तू न गई मेरे मन से ॥

એક સંત કવિ બોલે છે મારા શરીરની બધી શક્તિઓ એક પછી એક વિદાય લઈ રહી છે. બાળપણના સાથી બધા દાંત પણ પડી ગયા છે. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે કાળી કેશવાળી કાળા ભમરાની પેઠે શિરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી હતી. આજે ચાંદીની જેમ એ શ્વેત થઈ ગયા છે. આંખોની જ્યોતિ પણ વિદાય લઈ રહી છે. જે આંખો વડે પહેલાં નાની સોય પણ એક જ સેકન્ડમાં પરોવી શકાતો હતો આજે સગો પુત્ર પણ પાસે આવે છે ત્યારે પૂછવું પડે છે કે કોણ છે? જે પગ વડે દસ ગામમાં વીસ-વીસ માઈલ ચાલી લેતો હતો આજે ઘરનો દરવાજો પણ ઓળંગાતો નથી. સૌને ઘડપણ આવે છે પણ રી તૃષ્ણા તારો કેવો ગજબનો છે. શરીર જરાને લીધે જર્જર બને છે ત્યારે તને યુવાની આવી રહી છે.

માણસ પૈસા વડે તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માગે છે પણ પૈસા વડે તૃષ્ણા શમાવવાનો પ્રયત્ન તેવો જ છે જેવો કે પેટ્રોલ વડે આગ બુઝાવવાનો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આજ સુધી પેટ્રોલથી અગ્નિ કદી બુઝાયો નથી તેમ પદાર્થો દ્વારા માનવ-મનની તૃષ્ણા સમાપ્ત બની નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે કે તૃષ્ણાળુ માણસની આંખોને કાં તો સંતોષ ઠારશે અથવા તો પછી મસાણની માટી.

સુખ પૈસા માગતું નથી. કારણ કે પૈસામાં સુખ હોત તો તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી એનો ત્યાગ ન કરત. આ તરફ તમે પૈસા વડે કોઈ પ્રત્યેક વસ્તુ મેળવી શકતા નથી. પૈસા વડે ફાઉન્ટન પેન ખરીદી શકાશે પણ પૈસાથી લેખન-કળા નહિ ખરીદી શકો. પૈસાથી તમે ચશ્માં ખરીદી શકો પણ પૈસાથી આંખ નહિ મેળવી શકો. પૈસા વડે તમે પગરખાં-બૂટ ખરીદી શકો છો પણ પૈસાથી પગ તો નહિ જ. પૈસો તમને રોટલો આપશે પણ એના વડે ભૂખ કદી ખરીદી શકાશે નહિ. તો પછી માનવ શા સારુ ધન પાછિન એની પાછળ પડ્યો છે?

પૈસા વડે માનવ પોતાની વાસનાને પૂરી કરવા માગે છે પણ તૃષ્ણાની પૂર્તિ પૈસો કરી જ શકતો નથી. હા, સંતોષ તૃષ્ણાને જરૂર શાંત કરી શકે છે. જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે એના માટે સંપત્તિ સદા અલ્પ જ રહેશે. એક ભાઈ યુરોપ ગયા હતા. ત્યાંનો અનુભવ સંભળાવતાં કહ્યું કે એક અંગ્રેજ સંપત્તિસંપન્ન હતો. એ ભાઈ એને મળી આવ્યા. બીજે જ દિવસે એમણે

છાપામા વાચ્યુ કે એ સજ્જને ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરી રિપોર્ટમા લખ્યુ હતુ એના ટેબલ ઉપરથી એક ચિઠ્ઠી મળી જેમા એણે પોતાની આ આત્મહત્યાનુ કારણ બતાવતા લખ્યુ હતુ કે મારી સમસ્ત સપત્તિ બરબાદ થઈ ગઈ મારી પાસે ફક્ત બે કરોડ પૌંડ સિવાય બીજુ કાઈ બચ્યુ નહોતુ એટલે લાચાર થઈને હુ આત્મહત્યા કરવા તરફ પ્રેરાયો છુ

એના માટે બે કરોડ પણ ઓછા હતા જ્યારે ભારતીય સત માટે બે રૂપિયા પણ વધુ છે, એટલે જ તો એ એનો પણ ત્યાગ કરી અકિચનવૃત્તિ ધારણ કરે છે મહાત્મા ગાધીએ એકવાર કહ્યુ હતુ કે "જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે મળી ગયુ છે, છતા એને સતોષ નથી તો સમજવુ જોઈએ કે એ આદતનો ગુલામ છે અને વૃત્તિની ગુલામીથી વધીને બીજી કોઈ ગુલામી નથી" એક ભિખારી છે, બે રોટી માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે ક્યાયથી સૂકો રોટલો પણ એને મળી જાય તો તેથી એ સતોષ માને છે રાજી થઈ સો-સો આશિર્વાદ દેતો જશે જ્યારે અમીર-ધનવાન મીઠાઈ અને મુરબ્બો ખાવા છતા પ્રસન્ન નહી થાય દિવસે એને ચેન નથી, રાત્રે એની આખોમા સુખની નિદર નથી કારણ એને સતોષ નથી

આજે ફકીરોમાં તમને સતોષ જેવી ચીજ જોવા મળશે, જેની પાસે પૂરી સાધન-સામગ્રી પણ નથી તો પણ એમના મો પર ચમક છે-પ્રસન્નતાની રેખા છે ત્યારે બીજી બાજુએ લાખો નહી, કરોડોની સપત્તિ હોવા છતા પણ મનમા એક પીડા છે-રોગ છે, મો પર આનદનુ સ્મિત પણ નથી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો શ્રીમતોના વિશાળ પ્રાસાદો પાસેથી પસાર થયો ત્યારે એણે એક અવાજ કર્યો કે, "ધની લોકો, જો તમારા હૃદયમા સતોષ હોત અને અમ લોકો (ભિખારીઓ)મા આત્મગૌરવ હોત તો સસારમા સ્વર્ગ હોત ભીખ માગવાની પ્રથા જ રહેત નહી. પણ સત્ય તો એ છે કે ધનવાનોમા તો સતોષવૃત્તિ નથી તેમ ભિખારીઓમા આત્મગૌરવ જાગ્યુ નથી માણસને કાલનો ભય સતોષ લેવા દેતો નથી. એના મનમા ભય છે, કે જો મારી પાસે નહી હોય તો કાલે હુ ખાઈશ શુ ? જેના મનમા દાન દેતી વખતે કાલની ચિતા છે તો સમજવુ પડશે કે એને પોતાના સ્વર્ણિમ ભાવિ ઉપર વિશ્વાસ નથી અને એણે પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા ઉપર ઠીક રીતે વિચાર જ કર્યો છે

જુઓ પેલો ઝેરી ફણીધર, જેને કાઈપણ જ્યારે ખાવાનુ મળતુ નથી તો એ ફક્ત હવા ખાઈને જ પડ્યો રહે છે તો પણ એના દેહમા દુર્બળ-

તાનુ નામ નથી. પેલો વિશાળ કાયા ધરાવતો ગજરાજ ફક્ત સૂકું ઘાસ જ ખાય છે બદામ અને પિસ્તાના દર્શન એને મળતા નથી પણ તમારા ઘરમાં તો બદામ–પિસ્તાના ઢગલા બને છે ટોનિક પદાર્થોનું પણ તમે સેવન કરો છો શું તમારામાં શક્તિ વધારે છે કે પેલા સૂકું ઘાસ ખાનાર હાથીમાં ? (સભામાં હસાહસ)

એ નિશ્ચિત છે કે હાથીની શક્તિ જોડે માનવ–શક્તિની તુલના કેમ કરી શકાય ? એની શક્તિનું એક માત્ર કારણ છે કે તે પોતાના ખોરાકની સાથે વિટામીન પણ લે છે તમે વિચારો છો કે વિટામીનો તો અમારા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વધુ છે પણ હાથીના ખોરાકમાં જે વિટામીન છે તે એ. બી. સીના નથી પણ સંતોષનું વિટામીન છે તમે એ બી. વાળાં વિટામીન તો લીધાં છે પણ સંતોષનું વિટામીન તમારી પાસે નથી જે હાથીને તો જન્મમાં જ મળે છે માટે સંપત્તિની ચાહનાએ જ તો તમને ચિંતિત કરી મૂક્યા છે એટલે જ્યાં ચાહના છે ત્યાં ચિંતા અવશ્ય છે જ

ચિંતાથી છૂટવાનો ઉપાય

હવે પ્રશ્ન એ છે કે સંતોષ લાવવો કેવી રીતે ? પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવા માટે તમે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ. તમે અગર આર્થિક રીતે પછાત છો અને પૂરા પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને સફળતા પ્રાપ્ત ની નથી અર્થાભાવની ચિંતા નિરાંત તમારો પીછો કરે છે તો તેવી સ્થિતિમાં તમે તમારી નજર એ લોકો ઉપર નાખી લ્યો કે જેમને બે ટંક પૂરતું પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી સવારે સાંપડે છે તો સંધ્યા–ટાણાની ચિંતા છે અને સાંજે ખાવાનું મળ્યું છે તો આવતી કાલની રોટીનો પ્રશ્ન તેમની સામે છે

તમે જ્યાં રહો છો તે વાતાવરણને જરા ગંભીરતાપૂર્વક જુઓ તો તમને અનેક વ્યક્તિઓ એવી મળશે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ તમારા કરતાં પણ વધુ નબળી છે તમે એમને જોશો તો તમારું મન એક નવની ચેતન અનુભવશે. ચિંતાનાં વાદળાં હટી જશે અને તમે પોતાને નિશ્ચિંત સહજ જોઈ શકશો. પણ તમે જો તમારી તુલના શ્રીમંતની સાથે કરવા બેસશો તો નિર્ધન મનની ધૂનમાં તમે સુખ ઉન્નતિ કદી મેળવી શકશો નહીં ઊલટી તો તમારા ઉચિત સાધન પણ ખૂંચી જશે. માટે ચિંતારૂપી પિશાચિનીથી મુક્ત થવા માટે હંમેશા તમારાથી નીચેના તરફ જુઓ.

એક વખતની વાત છે શેખ શાદી બહુ ભીડભરી ગંભીર ઘડીઓ પસાર કરી રહ્યા હતા શેખ શાદી ફારસીના પણ મોટા શાયર હતા પણ તમે જાણો છો કે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીને તો અણબનાવ છે જ શેખ શાદી ઉપર સરસ્વતી તો પ્રસન્ન હતી, આજે પણ એમની શાયરી દિલને હલાવી દે છે પણ લક્ષ્મીએ એમના દ્વાર કદી ખટખટાવ્યા નહોતાં

એક વખત તો તેઓ એવી તંગ સ્થિતિમાં આવી ગયા કે પગરખા ખરીદવા જેટલા પૈસા પણ એમની પાસે રહ્યા નહી ઈદનો દિવસ હતો. ગામના નાના-મોટા સૌ નવા પગરખા પહેરતા હતા. પણ શેખ શાદી ફારસીના તે શાયર, પોતાના ભાગ્ય ઉપર આસુ વહાવી રહ્યા હતા એ પણ એક નસીબ છે કે ગામનો માગણિયો પણ આજે નવા પગરખામા હતો પણ તેઓ પગરખા ખરીદી શકતા નહોતા વિચારોની આ ઉથલ-પાથલમા તેઓ નહાઈ રહ્યા હતા તેઓ જિન્દગીથી કટાળી ગયા એમનુ હૃદય આવા જીવન કરતા મૃત્યુને પ્રીત કરવા લાગ્યુ અને એને આલિંગન કરવા માટે તેઓ ચાલી નીકળ્યા પોતાના ભાગ્યને દોષ દેતા જેવા આગળ વધ્યા કે રસ્તે ચાલતા એક લૂલા તરફ એમની નજર પડી એના બન્ને પગ ઠીક નહોતા અને એ લંગડાતો ઘણી મુશ્કેલીથી રસ્તો પસાર કરી રહ્યો હતો એને જોતા જ શેખ શાદીની વિચારધારાએ પલ્ટો ખાધો તેઓ ખુદાનો લાખ લાખવાર આભાર માનવા લાગ્યા એમની ચિતાઓના વાદળા વિખેરાઈ ગયા અને પ્રસન્નતાનો સૂર્ય પ્રકાશી ઊઠ્યો એમણે વિચાર્યું, ભલે પગરખા ન મળ્યા, પણ મારા બન્ને પગ તો સહીસલામત છે જ્યારે પેલા બિચારાને દોઢ જ ટાંગ છે

હા, તો જ્યારે-જ્યારે તમારા માનસમા ચિંતાની કાળી રેખાઓ ઘેરાઈ આવે અને દુ ખના વાદળ તૂટી પડે તો તમે નીચે જોજો નીચે જોવાના મતલબમા ભૂમિ જોવાની નથી પણ તમારા કરતા પણ વધુ નબળી સ્થિતિના લોકોને જોજો ગરીબી ગરીબના મનમા એક પ્રકારનુ હલકાપણુ લાવે છે. કારણ કે સમાન દુ ખીઓ વચ્ચે પારસ્પરિક સહાનુભૂતિના તાર ઝણઝણી ઊઠશે જ્યારે એ સુખી જનો વચ્ચે ઈર્ષ્યાની હરીફાઈ જામશે દુ ખી અગર દુ ખીયાને જોશે તો એના મોઢેથી તો સહાનુભૂતિના સ્વર નીકળશે પણ સુખના પારણે ઝુલતી એ વ્યક્તિઓ કદી એક બીજાને પ્રેમથી જોઈ શકતી નથી તેઓ અહંકાર અને ઈર્ષ્યાની આગમા બળી જશે ઝૂંપડું અગર મહેલ ભણી જોશે તો પીડા અને વ્યથામા એ ડૂબી મરશે અને બીજા જ કોઈ ઝૂંપડાને જોશે તો હમદર્દીના બે મધુર બોલ બોલશે

હવે જો તમે આર્થિક અભાવની ચિંતામાં હો તો પણ નીચેનાઓને જુઓ. કેટલાક કુપુત્રની ચિંતામાં બળી રહ્યા હોય છે. બેટો તો મળ્યો પણ તે તમારી આજ્ઞાનું ઠીક રીતે પાલન કરતો નથી. એનાથી તમને તિરસ્કાર અને અપમાન મળે છે. તમારું મન એના પ્રત્યે ઘૃણાથી–વિરક્તથી ભરાઈ ઊઠ્યું છે અને એથી તમારું હૃદય બોલી ઊઠે છે કે આવા પુત્ર કરતાં પુત્ર ન મળ્યો હોત તો શું ખોટું હતું ! આવી ચિંતાના ઘેરા અંધારા વખતે તમને દશરથના ઘરનું સ્મરણ થઈ આવે છે. રામ જેવા વિનયી પુત્રને પામી દશરથ રાજા ધન્ય બની ગયા હતા. રામે પિતાની પ્રતિજ્ઞા સારુ અયોધ્યાનું સિંહાસન પણ તજી દીધું. જ્યારે તમારો પુત્ર તમારી આજ્ઞા છતાં બે પૈસા છોડવા તત્પર નથી તો તમે ખૂબ નારાજ થઈ જાઓ છો. પણ અહીં તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. આવા સમયે તમે તમારી સ્મૃતિને દશરથના ઘર પરથી હટાવી લઈ ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર ઉપર લઈ જાઓ. કૌરવકુળના સંહારક દુર્યોધનને યાદ કરો, જેની પાછળ અંધ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે સો વખત આંસુ વહાવ્યાં હતાં. આવા સમયે કંસને યાદ કરો, કોણિક અને ઔરંગઝેબના ઇતિહાસને સ્મૃતિપટ પર લાવો. આ જ પુત્રોને કારણે તેમના પિતાઓને કારાગૃહની અંધારી કોટડીઓ મળી હતી.

જ્યારે આ દુર્જનોનો ઇતિહાસ તમારી નજર સામે આવશે ત્યારે એ વિચારી ખુશ થઈ જશો કે દુર્યોધન કરતાં તો મારો પુત્ર લાખગણો સારો છે. ભલે એ પૈસા ન આપે પણ કોણિક કંસની જેમ એણે મને કારાગૃહમાં તો ધકેલ્યો નથી. તમે જોશો કે આમ કરવાથી પુત્ર પ્રત્યેનો તમારો રોષ ઓછો થઈ જશે. ઘૃણાભાવ પ્રેમભાવમાં બદલાઈ જશે. એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં રહે કે પ્રેમ તમારા ઘરના ઉજ્જડ વનને વળી પાછું લીલુંછમ કરી મૂકશે.

આવી જ રીતે તમે તમારી પત્નીથી હેરાન છો. એના કટુ સ્વભાવના લીધે રોજ કજિયા-કંકાસ થયા કરે છે અને તમે વિચારો છો કે આના કરતાં તો દીક્ષા લઈ લેવી સારી. પણ આમ ઘેરથી નાસી જઈ દીક્ષાનો પથિક બની પણ આધ્યાત્મિક આનંદ મેળવી શકાતો નથી. ચારિત્ર્ય તો વીરોનો પથ-માર્ગ છે, ભાગેડુઓનો નહીં.

હવે તો આવા વખતે તમારી નજર પડે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડ ઉપર જેમાં વનવાસ તો મળ્યો છે રામને, પણ સતી સુકુમારી સીતા પણ

વનની ભીષણ યાતનાઓ સહેતી–સહેતી પતિની જોડે-જોડે વને–વને ભટકી રહી છે કાટા અને કાકરાના કષ્ટોને પણ એ હસ્તે મોઢે ઝીલી લે છે. વનવાસ મળ્યો હતો રામને, સીતાને નહી પરતુ પતિ–સેવા માટે સીતાએ તો સ્વેચ્છાપૂર્વક વનનો રાહ લીધો હતો પછી સીતા સમી પત્ની પામીને રામને સારુ જગલ પણ અયોધ્યા બની જાય તો એમાં શુ આશ્ચર્ય ? હા, તો તમે વિચારો છો કે સીતા રામને સારુ અયોધ્યાનુ વૈભવભર્યું સુખ તજી શકે છે વન–વગડાના અસીમ કષ્ટો સહન કરી શકે છે તો મારી આ સીતા (પત્ની) મારા સારુ નહી સહી શકે ? અને તમારી ખીજ તો વધતી જ જાય છે

પરતુ આ ખીજનુ કારણ છે તમે ભૂલ ભરેલી પાત્ર-વરણી કરી છે. રામાયણનો અયોધ્યાકાડ ભલે તમારી સામે રાખો, પણ તમે જરા આગળ વધી ગયા એની પ્રથમ લીટીઓ વાચો કે જ્યા કૈકેયીના પુત્ર–મોહને લીધે પતિના પ્રાણ સકટમા મૂકાયા છે, દશરથના સર્વ સ્વપ્નો ભાગી પડ્યા ક્યાં તો તેઓ રામના રાજ્યાભિષેકનુ સોનેરી સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા, રાજમહેલ જ નહી, પણ સમસ્ત અયોધ્યા નગરી સુખના સ્વપ્નામા હતી, પરતુ પેલી એક સ્ત્રીએ સર્વના આનદમા એક ક્ષણમા ભગ પાડી દીધો, દશરથના જીવન–મરણનો પ્રશ્ન પેદા કરનાર એ નારી હતી.

હા, તો આવી સ્થિતિમા તમે તમારી પત્નીની તુલના સીતાથી નહીં અપિતુ કૈકેયી સાથે કરજો, જેણે પુત્રના મોહમા અધ બની પતિના પ્રાણની પણ ચિતા ન રાખી આવી તુલના જ તમારા મનને શાન્તિ પ્રદાન કરશે– અને અશાંતિ દૂર કરશે તમારુ મન જ બોલી ઊઠશે, આ લાખ રીતે બૂરી છે પણ કૈકેયી કરતા તો સારી છે આવા વિચારો તમારા ઘરની જે પ્રેમ ગંગા સુકાઈ ગઈ છે, એને ફરી પ્રવાહિત કરી મૂકશે માટે ચિતાની ક્ષણોમાં મનને તમે નીચેના મેદાનમા દોડાવતા શીખો એના માટે તમારે તમારી મનોકામનાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવી પડશે ચાહના ટળી તો ચિતા પણ તે જ ક્ષણે ટળી જશે અને તમારા મનમા શાતિ–સરિતા ફરી વહેતી થશે

૩૬ અંતરનો દીપ પ્રગટાવો

પવિત્રતાની પ્રેરણા પાતા પર્વાધિરાજ પર્યુષણના દિવસો ચાલી રહ્યા છે. પર્યુષણ પર્વનો સંદેશો છે કે અંતરનો દીપ પ્રગટાવો. આજનો દિવસ કહે છે : તમારા હૃદયને માંજો, મનની વૃત્તિઓને સ્વચ્છ બનાવો. આ માટે જ્ઞાનની મશાલ જલાવવી પડશે. કારણ એના વિના જીવનની અંધારી રાત્રે તમે આગળ વધી શકશો નહીં.

અજ્ઞાન અંધકાર છે જ્યારે જ્ઞાન પ્રકાશ છે. તે એવો પ્રકાશ છે કે જેને તેલની આવશ્યકતા નથી તેમ નથી જરૂર વાટની. જ્ઞાન સ્વતઃ પ્રકાશમાન છે. એને અન્ય પ્રકાશની જરૂર પણ નથી. હું તો કહીશ કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ સૂર્ય તો ફક્ત દિવસના ભાગમાં જ આપણા પથને પ્રકાશિત કરે છે, જ્યારે જ્ઞાન દિવસ તેમ જ રાતના એક સરખા પથ બતાવે છે. ક્યારેક તો વળી જ્ઞાન દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ માર્ગદર્શન આપે છે એમ પણ કહી શકાય. કારણ દિવસની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં સંલગ્ન મન જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભણી ઓછું પ્રેરિત થાય છે, જ્યારે રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં મન જ્ઞાન-પ્રકાશની શોધ કરતું હોય છે. તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે —

"या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी"

સૌ પ્રાણીઓ માટે જે અંધારી રાત છે તે જ જ્ઞાનીઓ માટે પ્રકાશથી ઝળહળતી રાત છે. બીજી બાજુ સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળ આંખવાળાઓને જ, નહીં આંખ વગરનાને પણ પ્રકાશ આપે છે.

જ્ઞાનના અભાવે આ આત્મા અનંત-અનંત કાળથી ભમતો રહ્યો છે, દુઃખની અંધારી રાતમાં ઠોકર ખાતો રહ્યો છે. એને સુખનાં દર્શન થતાં નથી. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર જીવનશાંતિનો સાચો રસ્તો બતાવતાં કહે છે.

जावन्ति जविज्जापुरिसा
सव्वेते दुक्ख सभवा । —ઉત્તરાધ્યયન અ ૬

આ સસારના પ્લેટફોર્મ પર જેટલી અજ્ઞાન વ્યક્તિઓ છે એ સૌના ભાગ્યમા સુખની રેખા નથી ઘોડો ભલે સવા લાખ રૂપિયાનો હોય પણ એના ઉપર બેસનાર સવાર અ ધ હોય તો તે લક્ષ્ય સુધી પહોચી શકતો નથી તેવી જ રીતે ક્રિયા ચાહે તેટલી સુ દર હોય, તો પણ સાધકના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રદીપ પ્રજ્વલિત નથી તો તે સત્યનુ દર્શન કરી શકતો નથી. અધ્યાત્મ પથ પર એ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે આગમમા ક્રિયા પૂર્વે જ્ઞાનને આવશ્યક બતાવ્યા વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે **"पढम नाणं तओ दया"** સાધનાના ક્ષેત્રે ક્રિયાની સાથે-સાથે જ્ઞાનનુ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

આધ્યાત્મિક જ નહી બલ્કે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમા પણ જ્ઞાનનુ પહેલુ મહત્ત્વ છે વેપાર કરવા માટે પણ પહેલા વેપારનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ. કાપડના વેપારી પાસે ગજ અને કાતર છે પણ જો એને કાપડના ભાવની ખબર નથી તો તે વેપારમા સફળ થઈ શકતો નથી તેલની પાસે ઘાણીના બળદ, તલ અને મગફળી છે તેમ છતા જો એને કાકરા અને મગફળીના ભેદની ખબર નથી તો એનો શ્રમ વ્યર્થ જશે તેવી જ રીતે જ્યા સુધી ઇન્દ્રિયધર્મ તેમ જ આત્મધર્મનુ જ્ઞાન નથી ત્યા સુધી તે સાધનાનો રસ મેળવી શકતો નથી આ આત્માએ અન ત-અન ત જન્મ અજ્ઞાનમા વિતાવ્યા છે, એવા એવા ભવો કર્યા છે જ્યા ઉ દરોનુ અથાણુ બનાવી ખવાય છે. આજે પણ સેકડો એવી જાતિઓ છે જે કીડાઓનુ રાયતુ બનાવી ખાય છે.

અજ્ઞાન પાપને જન્મ આપે છે તમે જાણતા હશો અમેરિકાની રેડ ઇન્ડિયન જાતિમાં એવો રિવાજ છે કે, સ્ત્રી તેને જ પોતાનો પતિ બનાવે છે કે, જેની ઝૂ પડીમા વધુમા વધુ માણસોનાં માથા લટકતા હોય સમાજમા પણ તેવા લોકો વીર અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે આફ્રિકાની જ ગલી જાતિઓનો એવો વિશ્વાસ છે કે કોઈના મર્યા બાદ એની કબરમા જે વસ્તુ રખાશે તે મરનારને પ્રાપ્ત થશે આ અજ્ઞાન અહી સુધી વધી ગયુ હતુ કે કોઈ રાજા કે સરદારના મરણ બાદ એમની સ્ત્રીઓ, ગુલામો અને નોકરોને પણ મારીને કબરમા દફનાવવામા આવતા હતા જેથી રાજાને તે મળી શકે આ વિટ બણાનુ કારણ અજ્ઞાન જ જણાય છે

આ અજ્ઞાને કેટલા પાપકર્મ કરાવ્યા છે તમે સાભળશો તો ક પી

જશે. ઝોબી જાતિમાં દર વર્ષે થોડાક નોકરોને કેવળ એટલા માટે જ મારી નાખવામાં આવે છે કે મૃત બાદશાહને પરલોકમાં નવા-નવા અનુચરો મળતા રહે. આ લોકો મનુષ્યોની ખોપરીઓ વડે પોતાનું ઘર શણગારે છે અને એની ચોરી થતાં યુદ્ધ સુદ્ધાં કરવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે. મેં તો આજ સુધી સાંભળ્યું છે કે પઢાગી મુખોની માતાઓ દેવી અને દેવતાઓ પાસે પ્રાર્થના કરે છે એમની પાસેથી કંઈક યાચના કરે છે જેમ આપણી માતાઓ મીઠી-મીઠી અને જોગણીઓને મનાવે છે અને પ્રાર્થના કરે છે કે મારો દીકરો બી. એ. માં પાસ થઈ જાય, એને સારી નોકરી મળી જાય. પણ તમામ આપણા મનની નિર્બળતા છે શું દેવી અને દેવતાઓમાં એ તાકાત છે કે તેઓ સારું અથવા બૂરું કરી શકે? જો એમનામાં તાકાત હોય તો સંસારમાં કોઈ દુઃખી રહેત નહીં પછી તો કર્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ રહેત જ નહીં

જેમ દર્શનના કર્મસિદ્ધાંત ઉપર તમને પૂરો વિશ્વાસ નથી તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર ભરોસો નથી. એટલા જ માટે તો આવી મનામણી કરવામાં આવે છે હાં તો હું કહી રહ્યો હતો કે પઢાઈ મુખોની માતાઓ દેવી પાસે પ્રાર્થના કરતાં માગે છે કે મારો દીકરો પહેલા નંબરનો થઈ જાય. આ તે કેવી પ્રાર્થના છે? મારો દીકરો સારો સંત બને, સારો વિદ્વાન બને એવું ન માગતાં પ્રથમ નંબરનો ગાઢ બનાવવાની માગણી કરવામાં આવે એ બધું અજ્ઞાનનું જ કારણ છે

સામાજિક અજ્ઞાન કરતાં ધાર્મિક અજ્ઞાન વળી વધુ ભયંકર હોય છે. તે અજ્ઞાન બે-ચારની આહુતિ-ભોગ લે છે જ્યારે ધાર્મિક અજ્ઞાન હજારો લાખોનું ભક્ષણ કરી ગયું છે પ્રાચીન મેક્સિકોના નરમેધનું સ્મરણ કરીને કોને રોમાંચ પેદા નથી થતો? કહેવાય છે કે ત્યાં દેવતા નર-રક્તના તરસ્યા રહેતા હતા. ઇતિહાસકાર કહે છે કે ત્યાં પ્રતિવર્ષ વીસ હજાર માણસોનો સંહાર થતો હતો. કેટલાક ઇતિહાસકારો તો આ સંખ્યાને પચાસ હજાર સુધીની માને છે આ બલિ તેમને એટલો આવશ્યક હતો કે ત્યાંની જાતિઓમાં એ માટે નિયમિત લડાઈઓ થતી હતી. એક રાજ્યાભિષેક પ્રસંગ [illegible] અને નિયત સમયે યુદ્ધ થતું એમાં [illegible] થતી એટલા [illegible] કરી [illegible] અને [illegible] દેવતાની સામે બલિમાં હોમવામાં આવતા હતા.

આ રોમ રોમ ઊભા કરી દેતારા પાપો માટે પ્રેરણા આપનાર કોણ હતુ ? હુ કહીશ કે, આ તમામ પાપો અજ્ઞાનને લઈને થયા છે એટલા માટે જ અનંત જ્ઞાની વીતરાગ દેવોએ અજ્ઞાનને સૌથી મોટુ પાપ બતાવ્યુ છે એમની દેશના જ અજ્ઞાન–અંધકારને દૂર કરાવવા માટે થાય છે આગમ વાણી કહે છે

णाणस्स सव्वस्स पगासणाओ ।
अन्नाण मोहस्स विवज्जणाओ ॥

અજ્ઞાન અને મોહને દૂર કરવા માટે તેમ જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે આવી વીતરાગ દેવની દેશના પ્રકાશિત થઈ છે, અજ્ઞાન તે અંધારી રાત છે જેમા હીરા અને કાકરા એક સમાન દેખાય છે અંધકારમા હીરો પણ કાંકરો દેખાય છે એનુ મૂલ્ય ન જાણતા આપણે એને તજી દઈએ છીએ. અજ્ઞાન વસ્તુના સ્વરૂપનુ ભાન થવા દેતુ નથી મંડુક વસાજન એક પ્રકારનુ અંજન થાય છે જો એને આંખોમા લગાવી લેવાય તો વાસ પણ સાપ દેખાય છે જેને સાપે ડસ્યો છે એવી વ્યક્તિને પાણીમા એક વાળ નાખીને જોવાનુ કહેવામા આવે તો એને તે વાળ પણ સાપ રૂપે દેખાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને લીધે અસત્ય વસ્તુ પણ સત્ય દેખાય છે જે આત્માના નિજગુણ છે, અજ્ઞાની વ્યક્તિ એમનામા પરાયાપણાનો અનુભવ કરે છે. સાચા અર્થમા જે વિકાસના સાધનો છે તેમા એ વિનાશનો પડછાયો જુએ છે.

અપથ્ય વસ્તુઓ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પરંતુ એનુ પરિણામ સારુ આવતુ નથી. કોઈને જો સંગ્રહણીની બિમારી છે ત્યારે ડૉક્ટર એને દહી અથવા છાશ સિવાય અન્ય બધી ચીજો ખાવા માટે ઈન્કાર કરે છે પરંતુ રોગીને તો ડૉક્ટરે ઈન્કાર કર્યો હોય તે જ વસ્તુઓ વધુ ભાવે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાનમાં ડુબેલો આત્મા તેવા જ પદાર્થોમા આનંદ માને છે જે એને નુકસાન પહોચાડનારા હોય. અજ્ઞાનમા આત્મા હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય સમજવા લાગે છે જેમ સર્પ અને અગ્નિ ભયંકર લાગે છે અને સોનુ અને ચાંદી આકર્ષક અને ગ્રાહ્ય લાગે છે પરંતુ જેમ સર્પ અને અગ્નિથી તમને ભય લાગે છે, તેમ અસત્યથી કદી ડર લાગે છે ખરો ? અને ન્યાય અને સત્ય તમને સોના જેવા પ્રિય લાગે છે ખરા ?

જ્ઞાન પ્રકાશ છે અને અજ્ઞાન અંધકાર છે. પ્રકાશ વડે કાંટા, કાંકરા કે સર્પાદિના વિવિધ ભયોથી આપણે મુક્ત બની નિર્ભય બની શકીએ છીએ.
પરંતુ ...

જૈન દર્શનમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની ચર્ચા આવે છે. એ કેવળ સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જે જ્ઞાન સાથે સમ્યક્ત્વ છે તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવાય છે. પછી ભલેને તે અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ન હોય. જે જ્ઞાન આત્માને વિકાસપથ ભણી દોરી જાય છે અને આત્માને નિજગુણના દર્શન કરાવે છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે. હું કોણ છું? અને મારું સ્વરૂપ શું છે? એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકે છે? આ સમસ્ત બોધ તે સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન છે. માટે એને જ્ઞાન કહ્યું છે. એવું જ્ઞાન મળતાં આત્મા સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી લે છે. નિજ સ્વરૂપનું ભાન થતાં જડ પુદ્ગલ પરથી આત્માની આસક્તિ ઊઠી જાય છે. કિંતુ આત્મા ઉપર જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે ત્યારે તે તારક સાધનોને પામવા છતાં એમનો ઉપયોગ ખોટી રીતે કરે છે.

ગોશાલકે એવું જ કર્યું હતું. ભગવાન મહાવીર જેવા પરમપવિત્ર સંતને ગુરુ રૂપે પામવા છતાં એણે પ્રમાદની પરિણતિમાં વધારો કર્યો હતો. આગમની ભાષામાં કહું તો એણે ભવભ્રમણમાં વધારો કર્યો હતો.

જ્ઞાની વ્યક્તિ આસ્રવના સ્થાને સંવરનું ઉપાર્જન કરી શકે છે, જ્યારે અજ્ઞાની સંવરના સ્થાને આસ્રવ ઉપાર્જિત કરી લે છે. તેથી ભગવાન મહાવીરે આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

जे आसवा ते परिसवा
जे परिसवा ते आसवा ॥

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત અરીસાભવનમાં ગયા હતા. તે આમ તો રાગનું સ્થાન છે, પણ ત્યાં એમણે કેવો સંવર કર્યો! પર-પરિણતિઓથી દૂર રહી સ્વ તરફ વળ્યા. નાચતાં, હળવાં પગલાંથી તેઓ જ્યારે ઘૂમી રહ્યા હતા ત્યારે જ અચાનક તેમના હાથમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડી. એમના હાથ એ [illegible] નીચે નમ્યા કે મને [illegible]. જેને માટે તું નાચી રહ્યો છે તે શું તારી પોતાની વસ્તુ છે? અને જેના પર તે મગરૂરી કરી છે તે પણ શું તારું છે? આ સૌન્દર્ય અને ગૌરવ એ બધું તારું નથી. પરંતુ તું પુદ્ગલની સુંદર પાંખો રાખી રહ્યો છે. વિચારોની આ ધારા શુભમાંથી શુભતર થતી ગઈ. થોડી જ ક્ષણોમાં તે ક્ષપક શ્રેણી અને શુક્લ ધ્યાન [illegible] બની જાય છે. અને એવું પરિવર્તન જેના મનમાં થાય છે એમનો આત્મા કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિ વડે ઝગમગી ઊઠે છે.

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતે અરિસાના ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું પરંતુ તેવા જ ભવનમાં એક કૂતરીને પૂરી દેશો તો એની શી દશા થશે? કેવળજ્ઞાન તો દૂર રહ્યું, જે થોડુંઘણું જ્ઞાન તેને હશે તે પણ જતું રહેશે અને ભૂંકી ભૂંકીને તે હેરાન થઈ જશે, એક ભારતીય કવિએ કહ્યું છે

जीवा ताकु समझ न आइ सूरत ते उमर गुमाई ।
राग द्वेष सू किनसे करत है मक ग्रह रह्यो छाइ ॥
जैसे श्वान कांच भुवन बीच, भुक भुक के मर जाइ ।
खबर अपनी नहीं पाई ॥

જ્યાં સુધી આત્મા જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાં સુધી એની વિટંબણાઓ સમાપ્ત થતી નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં એટલો જ ફરક છે જેટલો સળગતી અને બૂઝાયેલી મીણબત્તી વચ્ચે છે સળગતી મીણબત્તી પોતાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે બૂઝાયેલી મીણબત્તી નથી પોતાને પ્રકાશિત કરતી કે નથી કરતી બીજા પદાર્થોને જ્ઞાન સ્વ અને પર બંનેને જાણે છે હું કોણ છું? મારો સ્વભાવ શું છે? આત્માના નિજ ગુણો ક્યા છે? જડનો ગુણધર્મ શું છે તે જ જુએ છે કિંતુ જેનો જ્ઞાનદીપક બુઝાઈ ગયો છે તે પોતાને જોઈ શકતો નથી જૈન તર્ક ભાષા સૂત્રમાં કહેવાયું છે કે, "**स्व पर व्यवसायी ज्ञान प्रमाण**" સ્વ અને પરનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે જ્ઞાનની આ પરિભાષા બતાવે છે કે આપણે સ્વ અને પરનો વિભેદ જાણતા શીખીએ ઓલવાયેલા હજારો દીવડા કરતા સળગતો એક દીપક શ્રેષ્ઠ છે એ જલતા દીપકે હજારો દીપકો પ્રગટાવી શકાય છે પરંતુ બૂઝાયેલો દીપક પોતે જ અંધકારમાં પડ્યો છે તો એ બીજાને પ્રકાશનો રાહ બતાવી શકતો નથી એક વિદ્વાન હજારો અજ્ઞાનીઓને સત્યનો રાહ બતાવી શકે છે

અજ્ઞાની બધું કરી શકે છે પરંતુ બુદ્ધિની વાત માની શકતો નથી મૂરખ જેની બધી વાતોનો ડગલે ને પગલે વિરોધ કરે છે, સમજવું જોઈએ કે, તે વિદ્વાન છે, એની વાતોમાં તથ્ય છે તે વિચારક છે એણે દુનિયાને વિચારોનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પોતાની પૂરી તાકાતની સાથે એનો વિરોધ કરશે જેણે સત્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે કદી વિરોધોથી ગભરાતો નથી ઊલટો બમણા ઉત્સાહની સાથે અજ્ઞાન સામે લડાઈ ચાલુ રાખે છે

જેણે પોતાનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે અંધવિશ્વાસના અન્ધકારમાં રહી શકતો નથી. પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ અજ્ઞાનના પ્રભાવથી એવી તો બાંધે કે જાણે પૂર્વ પ્રકાશથી ભાગી રહ્યો હોય. તે પરંપરાઓને વળગી રહે છે. એક વસ્તુ અમુક સમય માટે યોગ્ય લાગતી હોય પરંતુ તે સદૈવ તેવા જ રૂપમાં આચરવા યોગ્ય ન પણ રહે તે સમજવું જોઈએ. પરંતુ અંધવિશ્વાસુ વ્યક્તિ માટે તે બ્રહ્મવાક્ય છે. સદાને માટે ન બદલાતો એવો ધ્રુવ સિદ્ધાંત છે. આજે આપણા સમાજમાં કેટલાય રીતિ-રિવાજો એવા છે જેને કારણે માણસને ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે તેમ છતાં રોતા કકળતા પણ એ નિષ્પ્રાણ રિવાજોના શબને ખભે ઉપાડી ચાલે છે. જેમ વાંદરી પોતાના મૃત બચ્ચાના શબને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તેમ અંધ વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓ મૃત રીતિ-રિવાજોને વળગી રહે છે.

જ્યાં સુધી બાળકનો છેલ્લો શ્વાસ પણ બાકી હોય ત્યાં સુધી માતા એને પોતાની છાતીથી જુદું કરતી નથી. પરંતુ જે ક્ષણે એમાંથી ચૈતન્યની જ્યોતિ વિદાય થઈ ગઈ છે તે જ ક્ષણે પોતાના એ લાડીલા બેટાને તે આગંતુકોના હાથમાં આપી દે છે. જેને પોતાનું દૂધ પાયું છે, જેને અનેક પ્રકારના લાડ કર્યાં છે, જેનો જરા એવો રડવાનો અવાજ સાંભળી તે બધાં કામ છોડી દોડી આવે છે, અડધી રાતે પોતાની ઊંઘ હરામ કરીને પણ એને હાલરડાં ગાઈ પારણે સુવડાવ્યું છે, આખી આખી રાત સુધી એને ખોળામાં લઈ બેઠી રહી છે, પોતે ભીનામાં સૂતી છે અને એને સૂકામાં સુવડાવ્યું છે, એવા બાળકને આજે તે સદાને માટે જુદું કરી દે છે. બહારથી ચાર માણસો આવે છે અને માતા ભારે હૃદયે તેમને પોતાનું બાળક સોંપી દે છે. એને પારણામાં સુવડાવતા નથી પરંતુ આગ એટલી તેમાં સુવડાવવા સોંપી દે છે.

બસ એવી જ રીતે જે રીત-રિવાજોમાં જીવન છે જે સૌને માટે વરદાનનું કામ કરી રહ્યા હોય એવી પરંપરાઓના રક્ષણ કાજે જો કદાચ કષ્ટો સહેવાના આવે તો પણ તે આપણે સહીએ અને એમનું રક્ષણ કરીએ. પરંતુ જે રિવાજોમાં જીવન જ નથી, સમાજ અને દેશ માટે જેમાં કોઈ વરદાન નથી, ઊલટું એને આગે તે અભિશાપનું કામ કરતા હોય છે તો તેવાને વળગી રહેવું જોઈએ નહીં. યોગ્ય રિવાજોના પરિપાલનમાં જેટલી પ્રસન્નતા થાય તેવી જ પ્રસન્નતા આપણને અયોગ્ય રિવાજો છોડવામાં પણ થવી જોઈએ.

એક ઘરમાં લગ્નનો પ્રસંગ હતો. વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠાં હતાં. બન્ને

નોના મગળ ગીતોના લગ્ન–મડપ જ માત્ર નહી, આખો ય મહોલ્લો પડઘા પાડતો હતો વાજિત્રો વાગી રહ્યા હતા વર–વધૂ ચોરીમાથી ઊઠી ગુરુદર્શન માટે જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા–તે જ વેળા એક બિલાડી એ બાજુ આવી. વરના પિતાની દૃષ્ટિ એના પર હતી એણે વિચાર્યું, અપશુકન થઈ જશે. આ પણ આપણી એક મોટી બિમારી છે એક વ્યક્તિને બહાર જવુ હોય અને કોઈ શરદીથી પિડાતી વ્યક્તિએ આવી છીક ખાધી તો જાણે ધરતીકપ જ થઈ જશે એમ માણસને લાગે છે એ વખતે બહાર જવાનો બધો ઉત્સાહ ઠડો પડી જશે આ માનવના મનની દુર્બળતા છે

એ જ દુર્બળતાથી પિડાતા વરના પિતાએ વર–વધૂની શુભ યાત્રાને આ અપશુકનથી બચાવવા માટે એક ઉપાય રચ્યો અને પાસે પડેલો ટોપલો એના ઉપર ઢાકી દીધો ઘૂઘટ તાણેલી ઢીગલી જેવી વહુએ આ બધું જોયું. અને વર–વધૂ ગુરુદર્શન કરવા ગયા

વાત આમ પતી ગઈ બને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા એ વાતને પચ્ચીસ વર્ષ વીતી ગયા આજે એમના દીકરાના લગ્નનો પ્રસગ આવ્યો છે મગલ ગીતો વડે ઘર ગૂજી રહ્યુ છે વર–વધૂ ચોરીમા બેઠા છે અને ગુરુદર્શને જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે ત્યારે જ વરની માતાએ કહ્યુ 'ઘરના રીત-રિવાજોનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધા નથી' પતિદેવ બોલ્યા "દેવી, હવે કયો રિવાજ અટકી રહ્યો છે તે બોલી "ઘરના રિવાજોને તમે પુરષો શું જાણો? જાવ, એક બિલાડી લાવો," પતિદેવ બોલ્યા "બિલાડીને શુ કરવી છે, અને આ શુભ પ્રસગમા બિલાડીની શી જરૂર પડી છે?" દેવી બોલી "તેથી જ તો કહુ છુ ઘરના રિવાજોની તમને ખબર નથી મને યાદ છે કે જ્યારે આપણે લગ્નગ્રથીથી જોડાતા હતા અને ગુરુદર્શન માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તમારા પિતાશ્રીએ એક બિલાડીને ટોપલા હેઠળ છૂપાવી હતી એ આ ઘરનો ખાસ રિવાજ છે ભલે આપણે આજે એનો અર્થ ન સમજીએ પણ આપણા વડીલો–મોટેરાઓ કરતા આવ્યા છે તે બધુ કાઈ ખોટુ થોડુ જ હોઈ શકે છે? શું તેઓ સૌ મૂરખ હતા! જાઓ, એક બિલાડીને પકડી લઈ આવો ત્યારે જ વર-વધૂ અહીથી ઊઠશે "

પતિની પાસે એનો શો જવાબ હોય! આખરે આસપાસના પાડોશીઓ પાસે ગયો અને પૂછ્યુ, "બિલાડી છે?" લોકોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, "બિલાડીની શી જરૂર પડી વળી?" જે કોઈ આ સવાલ સાભળતું તે મશ્કરી કરતુ આખરે ક્યાક ભટકતી એક બિલાડી એને દેખાણી. એને

એ પકડાયો ગયો તો તે એના ઉપર ઝાપટવા લાગી. (સભામાં ખિલખિલાટ) મહામુસીબતે એ બિલાડીને મનાવી શક્યો. બિલાડી નહિ આવે તો દેવીજી ચિડાશે. આખરે બિલાડી આવી અને એને એક ટોપલા નીચે બંધ કરી ત્યારે જ વર-વધૂ આગળ વધી શક્યાં હવે તમે જ કહો આ રીતરિવાજોમાં શું છે! આવા તો અનેક રીતરિવાજ છે જેને નથી માથું કે નથી પગ. આ આપણી માતાઓ આગળના ગાંડા દેવ-દેવતાઓને પૂજે છે એમનો ઇતિહાસ પણ તેઓ જાણતી નહિ હોય. આ દેવીઓ જૂટમાને પૂજે છે જૂટમા તે કઈ દેવી છે! એમનો ઇતિહાસ શું છે! તેવી જ રીતે શીતળામાને પણ એ પૂજે છે ચૈત્ર વદી સાતમના દિવસે ચૂલાને ઉપવાસ કરાવી તેઓ પોતે ઠંડુ જમે છે અને સવારે થાળમાં કુંકુમ અને અન્ય સામગ્રીઓ સજાવી દેવીને પૂજવા જાય છે અને એમની પાસેથી એક દીકરો માગે છે અરે જેને આઠથી દસ દીકરા-દીકરીઓ હોય તે પણ એક વધારે દીકરો માગે છે આટલા દીકરા-દીકરીઓ મેળવીને શું દેશ તૈયાર કરવી છે! સંતાનવૃદ્ધિ સામે પહેલેથી જ સરકાર બૂમો પાડી રહી છે નહેરુજી કહે છે બધી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરો, પરંતુ સંતાનવૃદ્ધિ ન કરો (સભામાં હસાહસ)

આ દેવીઓને જરા પૂછો તો ખરા કે તમારી શીતળા મા પાસે કેટલાં દીકરા-દીકરીઓ છે! અને શું તેઓ ખરેખર દીકરા-દીકરીઓ આપી શકે તેમ છે ખરાં! આ માતાઓ તે દેવીને ધૂપ ઇત્યાદિ સામગ્રી ચડાવે છે અને એમની સામે જ શ્વાન એ બધું ચટ કરી જાય છે તો જે પોતાના માલ સામાનને પણ બચાવી શકતી નથી તે તમને દીકરા-દીકરીઓ કઈ રીતે આપશે! એ તો વિચારો, અને આ શીતળામાને પૂજનારી માતાઓને પૂછો તો ખરા કે આ શીતળા તે કઈ દેવી છે! એનો ઇતિહાસ શો છે! તો તેઓ શું જવાબ આપશે! (હસાહસ)

આ બધું શું છે! આ બધો માત્ર અંધવિશ્વાસ છે અને જો આપણી માતાઓએ પોષ્યા કર્યો છે અંધવિશ્વાસ તે અજ્ઞાનનો પુત્ર છે જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં જ આવી નિરર્થક રૂઢિઓ પોષાય છે આપણા સમાજમાં પ્રગતિને નામે રિવાજો ચાલી રહ્યા છે એમાં કેટલું જીવન રહ્યું છે તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે!

એક કરિયાવરની જ વાત લ્યો એની ચિંતામાં પુત્રીના પિતાને ભરી [illegible] રહે છે [illegible] ની દીકરી મોટી થઈ હોય અને તેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તેમના [illegible] ની સ્થિતિના ખ્યાલ કરો એ શાંતિથી સૂઈ શકે

ચેન, નથી બેસતા ચેન, તેમ છતા કોઇનામા એવી હિંમત નથી કે આવી ગળા ફાસા જેવી રૂઢિને દૂર કરવાની પહેલ કરે એ પર પરાઓમા કશુ ચે-ઝીવન નથી હોતુ, પણ આપણને ખોટી પ્રતિષ્ઠાનો મોહ આડો આવે છે, જ્યારે આવી રૂઢિઓને તોડવાની વાત ચર્ચાય છે ત્યારે સૌ એનો સિદ્ધાત તરીકે સ્વીકાર કરી લે છે, પણ જ્યારે એ જ બાબતને આચરણમા મૂકવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે સૌ પાછા પડી જાય છે, ત્યારે તેઓ એમ વિચારે છે કે જો આપણે આ રિવાજને તોડી નાખીશુ તો લોકો આપણે માટે શુ કહેશે? સમાજમા આપણી બદનામી થશે આવી બદનામીનુ ભૂત જ માણસને તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા દેતુ નથી

આવી જ હકીકત રડવા-કુટવાના રિવાજની છે સો વરસનો ઘરડો ડોસો મરી જાય, તો યે બધા એ રડવુ જોઈએ જેમ જમ્યા પછી હાથ ધોવા જરૂરી છે તેમ કોઈના પણ મરણ બાદ રડવુ જરૂરી છે, પછી ભલેને આસુ એક પણ ન આવે હુ મારી જ વાત કહી દઉ જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે એક વાર અમે ગાડીમા બેસી ઉજ્જૈનથી રૂઇગડા ગયા ગામની બહાર ઊતરી ગયા સૌએ વસ્ત્રો બદલ્યા ભાઈ આગળ થયા અને બહેનો પાછળ ચાલતી હતી ગામના દરવાજાની પાસે પહોચ્યા કે પાછળથી એકી સાથે સૌ બહેનોના રડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ ગભરાયો આટલી વારમા આ શુ થઈ ગયુ? મે પાછળ ફરીને જોયુ તો ઊ ઊ ઊ - નો અવાજ તો લાબો હતો પણ આસુ તો એકેયની આખોમા નહોતા તે જ વખતે એક બહેન પાછળ રહી ગઈ અને પોતાના બાળકને પાસે બોલાવી કહેવા લાગી "જો, લાડુ લાડુ ખાજે, એકલી પૂરી ખાઇને પેટ ભરીશ નહિ" અને બાળકને આમ શીખવાડી એ પહેલી બહેનોના સમૂહમા ભળી ગઈ. અને પછી ઊ .. ઊં નુ સગીત ચાલુ કરી દીધુ (સભામા હસાહસ)

તમે હસ્યા, અને વાત પણ હસવા જેવી છે આ બધુ નાટક છે કારણ એમા કૃત્રિમતા રહેલી છે બાર-બાર મહિના સુધી ખૂણે બેસી રહેવુ, અને જ્યારે પણ કોઇ બહારનુ આવે કે ઊ ઊ નુ સગીત શરૂ કરી દેવુ, દિવાળી-દશેરા જેવા કોઈ પણ પર્વ આવે ત્યારે પાલવ પાથરી લેવો, એ બધા ખોટા રિવાજો છે જૈનકૂળમા જન્મેલી વ્યક્તિને આવુ નાટક શોભા આપતુ નથી કોઈ પ્રિયજનનુ મૃત્યુ થાય, વીસ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જેણે હજુ યુવાવસ્થામા પહેલુ જ ડગલુ ભર્યું હોય, અને તે બે દા'ડા બિમાર રહી મૃત્યુ પામે તો માતા-પિતાના તમામ સ્વપ્નના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે યુવાન

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડા શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો, જરા ઊંડી ભીતરી વિચારો. તમારો યુવાન પુત્ર ગયો પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે।

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકાશે. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન થયાં નહોતાં, કેટલાય માગાં આવતાં હતાં, સાથે પૈસાઓ પણ મળતા હતા પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આપણે ટાળતા રહ્યા. એ સારું જ થયું નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ બિચારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે આપણે ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ મેળવ્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો. પુણ્યનું ભાથુ લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને શ્રાવકનું કુળ મળ્યું હતું. પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈ ને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના, તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એના લગ્ન ઉજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો લઈ જાત, વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

ચારગણી પ્રગતિ સાધત અને હુ ઘડપણમા આરામથી બેઠા બેઠા ખાત આ બધા વિચારો જ્ઞાનગર્ભિત નથી, પરંતુ સ્વાર્થગર્ભિત છે

જેના હૃદયમા જ્ઞાનનો દીપક ઝગમગી રહ્યો છે તે સ્વાર્થના શુદ્ર ઘેરામાથી ઉપર રહીને વિચારે છે, અને શોકના અધારામા પણ જ્ઞાનની દીપશિખા પ્રજ્વલિત રાખી આગળ વધે છે આધળી પરંપરાઓ અને મિથ્યા વિશ્વાસોની સામે તે લડે છે અને જ્ઞાનની મશાલ હાથમા લઈને આગળ વધે છે તમે અજ્ઞાનના ઘેરા અધારામા જ્ઞાનની જ્યોતિ લઈને આગળ વધો. આ પ્રકાશ પથ સ્વ-પર બને માટે કલ્યાણકારી સિદ્ધ થશે

ભાદરવા સુદ
એકમ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુંબઈ

•

નાનો શો દીપક સારાયે ઘરમા પ્રકાશ પાથરી દે છે તેમ શરીર નાનુ હોવા છતા જો એમાં સદાચારની નાની શી બત્તીનો પ્રકાશ આવી મળે તો સારા સંસારમા તેની ખ્યાતિ ફેલાય છે

રૂપલાવણ્યની સાથે શીલસમાનતા પણ હોવી જોઈએ.

શીલ વિનાનું જીવન એટલે ગંધાતી ગટરનું પાણી

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો. જરા ઊંડે ઊતરી વિચારો. તમારો યુવાન પુત્ર ગયો પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકાશે. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાના લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં સાથે પૈસાઓ પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સમયની વાતને આપણે ટાળતા રહ્યા. એ સારું જ થયું નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો આપણે બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને ભાવતું બધું મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના. તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એના લગ્ન ઊજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો લઈ જાત. વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતનનો ભેદ રહે જ છે એટલે નદી સૂત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે

" अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનતાનત કાળ વીત્યો આત્માએ અનત જન્મ-મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યા અજ્ઞાનનુ પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યુ છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરતુ જ્ઞાન સપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

" इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ? " गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ! "

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સબધ રાખતા તત્ત્વ અગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે " પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

૩૭ આત્માનો ઝગમગતો દીપ-જ્ઞાન

પર્યુષણ પર્વ પ્રકાશનું પર્વ છે. દીપાવલીમાં તમે વીજળીઓ અને દીપમાળા વડે તમારા ઘરને સજાવો છો, પરંતુ આ પર્વ શરીરને નહીં આત્માને સજાવવાનું પર્વ છે. એમાં દ્રવ્યપ્રકાશ નહીં, ભાવ-પ્રકાશ અપેક્ષિત છે. એને માટે દ્રવ્ય-દીપક નહીં, ભાવ-પ્રદીપની આવશ્યકતા છે અને તે આત્માનો ઝગમગતો દીપ છે—જ્ઞાન.

જ્ઞાન આત્માનો સહગુણ છે. આગમની ભાષામાં કહું તો આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાન છે. આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે :

'जे आया से विण्णाया ।'

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, રાગ સ્વરૂપ નહીં. કારણ જ્ઞાન સદા આત્મામાં જ રહે છે. રાગની પ્રમાદ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી. પછી ભલેને તે અલ્પરૂપે રહે અથવા અશુદ્ધ રૂપે, પણ રહે છે અવશ્ય. નિગોદમાં અજ્ઞાનનું ઘેરું અંધારું છે તો પણ ત્યાં જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંતા અનંત પરમાણુ પણ આત્માને આચ્છાદિત કરી લે તો પણ તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી શકતા નથી. કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો નિજગુણ છે. જેમ સૂર્ય ઉપર હજારો વાદળ આવી જાય, એના પ્રકાશને ઢાંકવાની ચેષ્ટા કરે તો પણ તેઓ સંપૂર્ણ પ્રકાશને ઢાંકી શકતાં નથી. એ આવરણ ન હોવા છતાં પણ એટલો પ્રકાશ તો જરૂર રહે છે જ કે જેથી દિવસ-રાતનો ભેદ દેખાઈ શકે.

તેવી રીતે કર્મનું આવરણ પણ જ્ઞાનગુણને એટલું ઢાંકી શકતું નથી કે જેને કારણે એના ચૈતન્ય ગુણ જ વિલુપ્ત થઈ જાય, નહીંતર સંપૂર્ણ આવરણ આવી જતાં આત્મા જડ બની જશે. પરંતુ એવું કદી થઈ શકતું

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતનનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

" अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યાં છે. અને એવા પણ ભવ કર્યાં છે જ્યાં અજ્ઞાનનું પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યું છે તેમ છતાં જ્ઞાન સમાપ્ત થયું નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે છે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનું અનંત કાળથી ખાણમાં રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમાં આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતું નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમાં ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

" इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ? " गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ! "

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમાં સ્વર્ગનું ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયું નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે " પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે ? " વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા કહે છે " હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમાં પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમાં પણ, અને બન્ને ભવોમાં પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યાં પ્રશ્ન પૂછાય છે

प्रश्न— इह भविए भन्ते! चरित्ते परभविए भन्ते! चरित्ते तदुभय भविए भन्ते! चरित्ते?

उत्तर—"गोयमा! इह भविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभय भविए चरित्ते!

—ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ શતક

ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ચારિત્ર સબંધે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો પ્રભો ચારિત્ર આત્માની સાથે આ જ ભવમાં રહે છે કે પરભવ પણ સાથે જાય છે અથવા બને ભવોમાં સાથે રહે છે! એનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બોલ્યા હે ગૌતમ! ચારિત્ર આત્માની સાથે કેવળ એક જ ભવ માટે રહે છે અને તે પણ વર્તમાન ભવમાં જ

તેથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે એ વર્તમાન જીવન પર્યન્તની જ અપાય છે કારણ ચારિત્ર આગલા જીવનમાં સાથે આવતું નથી પરંતુ એક પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તો શું ચારિત્ર આત્માનો ગુણ નથી? જો છે તો પછી તે જ્ઞાન સમાન આત્માની સાથે બીજા જન્મમાં શા માટે જતું નથી! એનો જવાબ એ છે કે ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે અને તે આત્માની સાથે જાય પણ છે આગલા જીવનમાં તો શું સિદ્ધ સ્થિતિમાં પણ તે સાથે રહે છે ચારિત્ર મોહના ક્ષયથી આત્મા ચરિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પછી જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધ સ્થિતિ મેળવતાં તે ગુણ સમાપ્ત થતો નથી સમ્યક્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્‌દર્શનની સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ છે. વાચક મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહે છે

सम्यग्दर्शनज्ञान–चारित्राणि मोक्षमार्गः ।

—તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧ સૂ. ૧

ત્રણેયનો ચરમ વિકાસ તે મોક્ષ છે માટે મુક્તિમાં પણ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર આત્માની સાથે પરભવમાં પણ જાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રમાં ચારિત્ર પરભવમાં સાથે જતું નથીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્રના સબંધે છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં જે ચારિત્ર કહેવાય છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્ર નહીં પરંતુ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર

છે આત્માનુ નિજ ગુણોમા રમણ કરવુ તે જ ચારિત્ર છે. એવુ ચારિત્ર મોહના ક્ષય દ્વારા મળે છે અને સિદ્ધ સ્થિતિમા પણ રહે છે. માટે ભગવતી સૂત્રમા પાચ મહાવ્રત રૂપ અગે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે અને તે ચારિત્ર પરલોકમા સાથે જતુ નથી

વાસ્તવિક રીતે તો વિકાસના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોચવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ ત્રણેય જરૂરી છે ત્રણેમાથી એકેયને પણ જે છોડી દેવામા આવે તો મુક્તિનો સભવ નથી તમે તિપાઈને જાણો છો એના ઉપર પાણીનુ માટલુ રાખી શકાય છે એ તિપાઈને એક પગ પણ ખસી જાય કે નીકળી જાય તો શું હાલત થશે? માટલાના ટુકડે-ટુકડા થઈ જશે અને પાણી પણ ઢોળાઈ જશે અધ્યાત્મ રસની માટલી મૂકવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની તિપાઈ હોવી જરૂરી છે એનો એક પણ પગ તૂટ્યો કે, "" हुवार्ण हाबियार्ण " (હસાહસ)

અજન, મજન અને રજન એ ત્રણેયને તમે જાણો છો અજન આખે અજાય છે મજનથી દાત ચમકે છે અને રજન કહે છે આનદને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને હુ અજન, મજન અને રજન કહીશ જ્ઞાન આત્માનુ આજણ છે જે આત્માને પ્રકાશ આપે છે દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વથી આત્માની ઉપર ચમક આવે છે એના પરનો શ્રદ્ધાભાવ સશયાદિ દોષોથી રહિત હોય છે આત્માની ચચળ અને અસ્થિરાવસ્થા નાબૂદ થાય છે અને ચારિત્ર રૂપી રજનથી આત્માને નિજગુણોમા રમણતા અને આનદનો અનુભવ થાય છે જેમ અગ્નિના ત્રણ ગુણ છે-પ્રકાશ, દાહકપણુ અને પાચકપણુ, તેવી જ રીતે આત્માના પણ ત્રણ ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છે તો દર્શનમા ખોટી ધારણાઓ અને અધ વિશ્વાસોને ભસ્મ કરવાની ક્ષમતા છે ચારિત્ર પાચનનુ કામ કરે છે જ્યા સુધી ચારિત્ર આવતુ નથી ત્યા સુધી જ્ઞાનનુ પાચન થતુ નથી અને વગર પચેલુ જ્ઞાન હાનિકારક બને છે સુવર્ણભસ્મ લેવામા આવે કે બદામનો હલવો પણ ખાવામા આવે પરતુ એનુ પાચન થતુ ન હોય તો તે શરીરને માટે હાનિકારક બને છે વગર પચેલુ અન્ન શરીર માટે વિષ છે તેમ જ પચ્યા વગરનુ જ્ઞાન પણ આત્મા માટે વિષનુ કામ કરે છે માટે ચારિત્રથી જ્ઞાનનુ પાચન આવશ્યક છે

મુસાફરીમા ત્રણ વસ્તુની જરૂર રહે છે ૧ પાથેય-ભાથુ ૨ પૈસો અને ૩ બિસ્તરો ત્રણેમાથી એકની પણ ખામી હોય તો મુસાફરી શાતિદાયક

બનતી નથી તેવી જ રીતે મુક્તિ માટેની મુસાફરી માટે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અપેક્ષા રહે છે જો કે સાધનાના પથ પર ત્રણેય મહત્ત્વના છે પરંતુ આપણે અહીં જ્ઞાનનો જ વિચાર કરીએ. પ્રકાશના અભાવે રોપ કરમાઈ જાય છે પાણી રોપના મૂળનું સિંચન કરે છે પરંતુ સૂર્યપ્રકાશના અભાવે એ વિકાસ કરી શકતો નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના અભાવે આત્મા પ્રગતિ પથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને મેળવવાની ઇચ્છા પણ પેદા થતી નથી. જો તમે હીરાનું સ્વરૂપ જાણી લીધું હોય તો તમે એને તિજોરીમાં સુરક્ષિત રાખશો પરંતુ એનું જો તમને ભાન ન હોય તો એને કાંકરો માની ફેંકી દેશો.

બાળક હીરાની સાથે રમે છે અને તે ગુમાવી પણ શકે છે તે બે આનાના કેળાંને માટે બે હજારનો હીરો પણ આપી દે છે પરંતુ આવું કામ બાળક જ કરી શકે મોટાં નહીં. બાળક એવું કરે તો એને અણસમજણ કહી ક્ષમ્ય કરી શકાય છે પરંતુ મૂછ આવી ગઈ હોવા છતાં પણ તે એમ રમતો રહે તો એની તો મશ્કરી જ થશે. અજ્ઞાની ભૌતિક ટુકડા માટે આત્મગુણોને વેચી દે તો તે ક્ષમ્ય હોઈ શકે છે પરંતુ સાધક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા એવું કરે તો તે ઉપહાસને પાત્ર બનશે.

જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને લેવાનો વિચાર થતો નથી. ધારો કે તમારે એક સ્નેહી છે પત્રોથી એ તમારો પરિચિત છે બન્ને વચ્ચે વખતોવખત પત્ર-વ્યવહાર થયા જ કરે છે પરંતુ તમે એને જોયો નથી અને એણે તમને જોયા નથી. પણ જ્યારે તે તમારા ગામમાં આવે છે ત્યારે તમારે ઘેર પણ એ આવે છે પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એને ઓળખી શકતા નથી ત્યાં સુધી તમારા મનમાં એના પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ ઉભરાશે નહીં પરંતુ જે ક્ષણે તમને એ જ્ઞાત થઈ જશે કે આ તો તે સ્નેહી જ છે તો તે જ ક્ષણે તમારા હૃદયની કળીઓ ખીલી ઊઠશે. મનની પ્રસન્નતા હોઠે છવાશે આ સ્મિત હાસ્ય-ઉમળકો ક્યાંથી આવ્યો ! કહેવું પડશે કે એ પ્રસન્નતા જનક જ્ઞાનનું કારણ છે વ્યક્તિનો પરિચય વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે જેને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે આત્મગુણોની ઉપાસના તરફ ઢળી શકતો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર આગમમાં કહે છે–

"जो जिवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ ।
जीवा जीवे अयाणन्तो कह सो नाहिइ संजमं ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તેમ જડના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી, તે સયમપથે આગળ વધી શકતો નથી જ્ઞાન વડે આત્મા જાણે છે કે હુ કોણ છુ, મારુ પોતાનુ ઘર કયુ છે ? પરતુ એને એવુ જ્ઞાન નથી તેથી અનાદિ કાળથી પરઘરમા ઘૂમી રહ્યો છે, આધ્યાત્મિક કવિ દૌલતરામજી કહી રહ્યા છે

हम तो कबहु न निज घर आये,
परघर फिरत बहुत दिन बीते ।
नाम अनेक धराये ॥
पर पद निज पद मानि मगन भये
परिणति सों लिपटाये हम तो ॥

કવિ કેટલુ સુદર કહી રહ્યા છે—'અનત અનત કાળ વીત્યો, પરતુ હે ચેતન, તુ પરઘરમા ફરી રહ્યો છે પરતુ હજુ સુધી મને સ્વઘરની ખબર નથી' તમને તમારુ પોતીકુ મકાન સારુ લાગે છે કે ભાડાનુ ? એ નિશ્ચિત છે કે ભાડાનુ ઘર પરાયુ છે અને પોતાનું તે પોતાનુ ! બસ, તો તેવી જ રીતે ચોર્યાસીલક્ષ જીવ-યોનિઓ આત્મા માટે પરાયુ ઘર છે એટલા માટે જ આત્મા સ્વર્ગમા તેત્રીસ સાગર સુધી રહી શકે છે પરતુ એક દિવસ એવો આવે છે કે, જ્યાર એને તે ઘર તજવુ પડે છે કારણ તે પરાયુ ઘર છે, જ્યારે મોક્ષ આત્માનુ સ્વઘર છે, માટે ત્યા ગયા બાદ કોઈની તાકાત નથી કે, એને કોઈ કાઢી શકે

પોતાના ચૈતન્યને હવે કહો કે, તારા ઘર તરફ પ્રયાણ કર એ અનાદિનો ભૂલ્યો રહી, તને તારા ઘર તરફ જવાનો વિચાર થતો નથી સાજ થતા મજૂર પણ પોતાને ઘેર પાછો ફરે છે, વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિને પણ પોતાને ઘેર પાછા ફરવાની યાદ આવે છે પરતુ હે પથિક, તુ એક જ એવો પથિક છે કે તને તારા ઘરનુ પણ ભાન નથી જ્યા જાય છે ત્યા એને પોતાનું ઘર માની લે છે, અને પથારી પાથરી ત્યા જ ધામો નાખી લે છે મોહ અને રાગની પરિણતિને તે તારો સ્વભાવ માની લીધો છે અને તેમા જ આનદ અનુભવી રહ્યો છે

તમને રાગમા આનદ આવે છે કે ત્યાગમા ? એક માણસ તમારા

દીકરાના સગપણની વાત લઈને આવે છે તમે એનું સ્વાગત કરો છો એને સારું કેસરીયા ભાત બને છે ત્યારે બીજો માણસ તમારા દીકરાની દીક્ષાની વાત લઈને આવે છે ત્યારે શું તમે એને કેસરિયા ભાત ખવડાવો છો ખરા! ના આવી વાત જ કરશો નહીં દીક્ષાની વાત કરનારને એક મિનિટ પણ તમે તમારા ઘરનાં ઊભો રહેવા દેતા નથી આ રાગની પૂજન છે (સભામાં હસાહસ)

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના નિજરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી તે પરપરિણતિમાં આસક્ત રહે છે જ્ઞાનનું મહત્ત્વ એટલા માટે જ છે કે તે આપણને નિજ ઘર બનાવે છે

હમણાં જ્ઞાન સંબંધે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો વિશ્વના વિચારકોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન વિકાસનો હેતુ છે અને તે સુખનું કારણ છે પણ હું કહીશ કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ પણ છે તમે વિચારમાં ડૂબી ગયા ખરું! વાત અટપટી છે ખરી, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો વાતની સચ્ચાઈ અરિસા જેવી સાફ અને સ્પષ્ટ થઈ જશે. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એકેન્દ્રિય બે-ઇન્દ્રિય ત્રેઈન્દ્રિય ચતુરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જતાં નથી કારણ કે એમનામાં મતિ અને શ્રુતિ (અજ્ઞાન રૂપી) બે જ જ્ઞાન છે જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જઈ શકે છે કારણ એમાં પૂર્વાપેક્ષા જ્ઞાનનો વિકાસ વધુ હોય છે હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે

એક માણસ તમારો સ્નેહી છે તે વિદેશ ગયેલો છે ચાર વર્ષ પછી તે પાછો ફરી રહ્યો છે તમારી પાસે એનો ત્યાંથી રવાના થવાનો તાર પણ આવી ગયો છે તમે હર્ષાન્વિત બની ગયા છો એને મળવા માટે ઉત્સુકતા પૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છો. એક-એક પળ તમને ભારે લાગે છે તમારું દિલ આનંદ-આનંદથી ભર્યું છે જેથી આવું તે જ વિમાન જેમાં પેલા ભાઈ સફર કરી રહ્યા હતા તે થોડે દૂર સુધી ઊડ્યા પછી એકાએક દુર્ઘટના ગ્રસ્ત બની ભૂમિ પર પડી જાય છે પૃથ્વીની સાથે ટકરાતાં જ તેમાં આગ લાગે છે અને તેમાં બેઠેલા યાત્રીઓ અને પેલો તમારો મિત્ર સદાને માટે તમને છોડી ચાલ્યા જાય છે પરંતુ તમને આ દુર્ઘટનાની ખબર નથી. તમે તો પહેલા જેટલા જ આનંદ અનુભવી રહ્યા છો પરંતુ જે સમયે એર-પોર્ટ [illegible] આ દુર્ઘટનાના સમાચાર આપે છે ત્યારે તમારો સારો આનંદ [illegible] ખિન્નતામાં પલટાઈ જાય છે દુર્ઘટનાની આગમાં એરોપ્લેન બળ્યું અને વિષાદની આગમાં તમારું હૃદય જલવા લાગે છે

પરંતુ હું પૂછું છું કે, જ્યાં સુધી દુર્ઘટનાની ખબર તમને થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તમારું મોં મલકાઈ રહ્યું હતું પરંતુ એની ખબર મળતાં જ મલકાટ વિષાદમાં ફેરવાઈ જાય છે એનો અર્થ એ થયો કે, જ્ઞાને તમને દુઃખ આપ્યું હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાનથી દુઃખ થાય છે નહીં તો વળી એક બીજી વાત સાંભળો ને. એક ગધેડું કોઈ ગવર્નરના બંગલાની પાસે પેશાબ કરી દે છે, તો એને કોઈ પકડતું નથી, તેમ એને સજા પણ મળતી નથી કિંતુ કોઈ વકીલ જો આવી ભૂલ કરી તો તે તરત પકડાઈ જશે એનું કારણ એ છે કે, ગધેડામાં જ્ઞાન નથી તેથી એ પકડાયો નહીં જ્યારે વકીલમાં એના કરતાં વધુ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનની જ શિક્ષા (દંડ) છે કે, એને ગિરફતાર થવું પડ્યું

જ્ઞાનથી દુઃખ જ નહીં, લોભ અને ભય પણ વધે છે માની લો કે તમારા દીકરાને તમે દસ સુધી ગણત્રી શીખવાડી અને એને પૂછશો કે, બોલો, બાબુ, તમને કેટલા પૈસા આપું? તો તે કહેશે કે, મને દસ પૈસા જોઈએ અને તમે એને જો સો સુધીની ગણત્રી શીખવાડી હોય અને પૂછશો તો તે કહેશે સો રૂપિયા આપો બોલો ગણત્રીનું જ્ઞાન વધ્યું તો બાળકનો લોભ પણ વધ્યો

આ તો થઈ લોભની વાત હવે જાણી લો ભયની વાત તમે જો ભર-નીંદરમાં હો અને પાસેથી વિષધર સાપ પસાર પણ થઈ જાય તો શું તમને એનો ભય લાગશે ખરો? નહીં, કારણ એ વખતે તમને સર્પનું જ્ઞાન હોતું નથી પરંતુ અહીં હમણાં જ જો કોઈ એક નાગ લાવી છોડી દેવામાં આવે તો સભામાં ખળભળાટ મચી જશે સૌ આમતેમ નાસી જશે કારણ કે, તમને અત્યારે સર્પનું જ્ઞાન છે સાંભળ્યું છે કે એક નાના અણસમજુ બાળકે નાગને પકડી લીધો એને પકડી એ એની સાથે રમવા લાગ્યો આ બાજુ બાળકની માતા દૂધ લઈને આવી અને બાળકને સર્પની સાથે રમતો જોયો તો તે ભયને લીધે એના હાથમાંની દૂધની વાડકી પડી ગઈ તો માતાને ભય લાગ્યો પણ બાળકને નહીં તે જ બાળક જ્યારે મોટું થઈ જાય ત્યારે શું તે સર્પની સાથે રમી શકશે ખરું? જવાબ મળશે, ના નહીં કારણ હવે એને એનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે એટલે જ્ઞાન ભયનું કારણ થયું કે નહીં!

હવે તમે માની શકો છો કે, જ્ઞાન દુઃખ, લોભ અને ભયનું કારણ છે. હવે તમને જ્ઞાન જોઈતું નથી ને? અને ખરું પૂછો તો તમને જ્ઞાનની જરૂર

જ કર્યાં છે! આજે સમાજમાં એટલો આદર સંપત્તિપતિઓને મળે છે તેટલો જ્ઞાનીઓને નહીં. શાળાની ભીંતો ઉપર લખેલું હોય છે કે વિદ્યાધન જ સૌથી મોટું ધન છે પરંતુ જ્યારે એ જ શાળાનો દીક્ષાન્ત સમારોહ થાય છે ત્યારે એના માટે સંપત્તિપતિ પ્રમુખ બને છે! વિદ્યાધનનો ધનવાન કે ચાંદીના ધનનો ધનવાન! પ્રમુખપદ પર નગરનો સૌથી મોટો ધનવાન બિરાજે છે અને વિદ્યાધનનો ધનવાન તો એની સામે હાથ જોડી ઊભો રહે છે.

હા તો હું કહી રહ્યો છું કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે પરંતુ જરા થોભો. જલદી-જલદી કોઈ નિર્ણય કરી લેશો મા. હમણાં-હમણાં જે કંઈ કહેવાયું છે તે ઠીક નથી. તમે સાંભળ્યું કે એકેન્દ્રિયાદિમાં જ્ઞાન અલ્પ છે તેથી તેઓ નરકમાં જતા નથી. માની લો કે એ નરકમાં જતા નથી પરંતુ તેઓ મોક્ષમાં પણ જઈ શકતા નથી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય નરકમાં જાય છે પરંતુ એનું કારણ જ્ઞાન નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ છે. જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સાથે રહેલા મહારંભ અને મહાપરિગ્રહ જ નરકનાં કારણો છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાન છે. પંચેન્દ્રિય જો સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે સમ્યક્ પુરુષાર્થ કરે તો તે મોક્ષે પણ જઈ શકે છે.

સ્નેહીને નડેલી દુર્ઘટનાના જ્ઞાનથી તમને દુઃખ થયું. પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો દુઃખ દુર્ઘટનાને કારણે નહીં પરંતુ એના પ્રત્યેના મોહને લઈને થયું. નહીંતર દુર્ઘટનાની ખબર તો તમારા પહેલાં સૂચના આપનારને મળી હતી. પરંતુ એના મોં પર તો દુઃખનું કોઈ ચિહ્ન જ દેખાતું નથી. આ દુઃખ મોહના મારથી આવ્યું છે, જ્ઞાનના મારથી નહીં.

અસીલ અને વકીલની વાત પણ લઈ લો. માની લો કે ગવર્નરના ભત્રી-જાની પાસે પેરવી કરવાથી વકીલ ગિરફતાર થાય છે, અસીલ નહીં. પરંતુ જજની પાસે વકીલને જ ખુરશી મળે છે, અસીલને નહીં. ગિરફતારીનું કારણ વકીલનું જ્ઞાન નહીં, અવિવેક છે.

હવે તમે બાળકની વાત લઈ લો. ઉંમરના જ્ઞાનની સાથે એનો લોભ વધ્યો છે. ઉપરથી તપાસતાં આ વાત સાચી છે પરંતુ સાચું જોવાય તો લોભ અને ભયનું ચિહ્ન બાળકમાં રહેલું જ હોય છે. વાસનાના બી ત્યાં વિશાળ વડની જેમ સમાયેલાં હોય છે. બી ત્યાં પડ્યો નહીં હોય તો તે આવશે ક્યાંથી! બાળકમાં લોભ અને ભયના સંસ્કાર રહેલા છે તેથી જ મોટા થતાં તે પ્રકટિત બને છે.

હવે તો તમારો મનનો સંશય દૂર થયો કે નહી ? જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ છે તે પ્રકાશ તરફ તમે આગળ વધો એક વખત તમે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણી લો અને પછી એને આચરણમા ન મૂકો અને તમે તેમા દુર્બળતા અનુભવો તો પણ તે ખોટુ નથી એવુ કહેવાય છે કે, વસ્તુના સ્વરૂપને જાણવુ અને એનો અમલ કર્યો નહી તો તે જાણવુ વ્યર્થ છે ક્રિયા નયની દષ્ટિએ ઠીક પણ છે પરન્તુ જ્ઞાન નયની દષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે, જાણકારી થવી એ પણ એક મોટી સફળતા છે એક ઝવેરીની પાસે ઝવેરાત આવે છે ખરીદવા માટે એની પાસે પૈસા નથી પરતુ એને ઝવેરાતની પરીક્ષાનુ જ્ઞાન છે તેથી હીરાને બદલે કાચના ટુકડાને તે કદી ખરીદશે નહી

હુ તમને પૂછવા માગુ છુ ? ઘડિયાળ સારી છે કે ઘડિયાળ બનાવવાની કલાનુ જ્ઞાન સારુ છે ? ઘડિયાળની કિંમત મોંઘી હજારની હોઈ શકે પરતુ જેને ઘડિયાળનુ જ્ઞાન નથી એની કિંમત કેટલી હોઈ શકે ? અને તે કેટલામા ખરીદશે ? ઘડિયાળ બગડશે તો ચિતા કરવા લાગશે પરતુ ઘડિયાળીને આવી ચિતા થશે ખરી ? નહી, કારણ તે જાણે છે કે, ઘડિયાળ બગડી જશે તો તે ફરીથી દુરસ્ત કરાવી લેવાશે તેવી જ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી, તે શરીર રૂપી ઘડિયાળના બગડી જવાથી રડવા બેસે છે પરતુ જેને સ્વરૂપનુ જ્ઞાન છે, તે એમ રડવા બેસતો નથી તે તો વિચારે છે આવતા ભવના આ ફરી મેળવી લેવાશે । તો પછી એને માટે રડવા શા માટે બેસવુ ?

બીજી બાજુ જે વસ્તુને જાણી લે છે, તેમ છતા પરિસ્થિતિવશ ભૂલ કરી બેસે છે ત્યારે એના મનમા પશ્ચાત્તાપ થાય છે એક માણસ જાણે છે કે, હુ અપરાધ કરી રહ્યો છુ પરતુ પરિસ્થિતિ એ માટે એને પ્રેરી રહી છે તે ગુનો કરે છે, સજા ભોગવી જેલમાથી છૂટી પણ જાય છે પરતુ જેને સાચા રસ્તાનુ ભાન નથી, તેમ હુ ભૂલ કરી રહ્યો છુ એ જ્ઞાન પણ નથી તે ખરે જ પાગલ છે ગુનેગારને જેલમાથી છૂટવા માટે કોઈ અવધિ હોય છે પરતુ પાગલની મુક્તિ માટે શુ અવધિ હોઈ શકે ? માટે જ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમા સર્વ ઉપયોગી છે

નાનુ બાળક હજારો આંધળાઓને રસ્તો બતાવી શકે છે તે બાળક છે જ્ઞાન, જે હજારોને પ્રકાશનો રાહ બતાવે છે, હાથમા બેટરી હોય તો તમે નિર્ભય બની અંધારામા ચાલી શકો છો, જ્ઞાન બેટરી રૂપ છે જે આત્માને ચારિત્રનો સુપથ બતાવે છે જ્ઞાનના પ્રકાશમા રહી તમે આચાર-માર્ગ અભિમાન બનો એ જ કામના છે

ભાદરવા શુદ
બીજ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી, મુબઈ ૪.

૩૮ વર્ષાવાસનો સંદેશ

પ્રિય સજ્જનો,

આજે રવિવાર નથી શુક્રવાર છે પણ ઊભરાયેલો જનસમૂહ કહી રહ્યો છે કે આજે રવિવારથી પણ વધીને કંઈક છે આજે અષાઢી પૂનમ છે બીજી પૂર્ણિમાઓ કરતાં આમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા પણ છે આજે ચાતુર્માસનો પ્રારંભ દિવસ છે આજના દિવસે સૌ વિચરનારા સંતો નિશ્ચિત સ્થાન પર સ્થિર થઈ જશે. મુનિને વિહાર પ્રિય હોય છે અને વિહારમાં એના સંયમની સુરક્ષા પણ છે ત્યારે શ્રાવકો મુનિની સ્થિરતામાં આનંદ માને છે

મુનિ જો બિરાજતા હોય તો શ્રાવક ક્યારે સંતદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે માંગલિક સાંભળી શકે છે પ્રવચન અને સ્વાધ્યાયનો લાભ થઈ શકે છે સાથે-સાથે તે આરમાં વ્રતનો લાભ પણ મેળવી શકે છે પરંતુ સંતને તો વિચરણમાં જ લાભ છે વહેતી સરિતા જેમ નિકટવર્તી ક્ષેત્રોને તાજગી દેતી આગળ વધે છે તેમ સંત-ચરણ જ્યાં-જ્યાં ફરે છે ત્યાં-ત્યાં નગરિકોના ભાવુકોને તાજગી મળે છે તેમ છતાં મુનિને પ્રભુની આજ્ઞામાં વધુ આનંદ છે વર્ષાવાસમાં જીવોની વિશેષ ઉત્પત્તિ થતી હોવાને કારણે વીર પ્રભુએ નિયમ લઈને ચાતુર્માસમાં એક જ સ્થળે સ્થિર થવાનો આદેશ આપ્યો છે

ત્રણ ચાતુર્માસિક દ્વારો છે શીત ચાતુર્માસિક દ્વાર ઉષ્ણ ચાતુર્માસિક દ્વાર અને ત્રીજું છે વર્ષા ચાતુર્માસિક દ્વાર. પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ હોય તો તે છે વર્ષાવાસ. જો વધુ ઠંડી ન પડે તો તેથી માનવને કંઈ નુકસાન થતું નથી તેવી રીતે ગરમી પણ વધુ ન પડે તો એથી માનવને પ્રત્યક્ષરૂપે

કોઈ નુકસાન થતુ નથી પરતુ જો વરસાદ ન પડે તો માનવસમાજના શા હાલ થશે? માનવ જ શા માટે, પશુ અને પખી, પૃથ્વી અને પર્વત સૌ કોઈ સુષમાવિહીન બની જશે

અસાડના વાદળો ને જોતાંની સાથે જ મોર એમની ગર્જના સાભળવા ઉત્કંઠિત બની જાય છે તેવી રીતે ચાતુર્માસ સન્નિકટ આવતા જ શ્રદ્ધાળુ લોકો પ્રભુવાણી સાભળવા ઉત્સુક બની જાય છે વર્ષાને લઈને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય હજારગણુ વધી જાય છે પૃથ્વી તો જાણે લીલી સાડી જ પહેરી લે છે સર્વત્ર સૌન્દર્ય સુષમા નાચી ઊઠે છે. ચાતુર્માસના દિવસોમા પ્રવચન સાભળ્યા બાદ જીવન રમણીય બની જવુ જોઈએ—સર્વત્ર શાત સૌન્દર્ય વિખેરાઈ જવુ જોઈએ વરસાદના રીમ-ઝીમ ઝાપટા જેઠની તપેલી ધરતીને શીતળ, શાત બનાવી દે છે વરસાદ થયો અને પૃથ્વી પણ શીતળ થઈ પરતુ જોવાનુ એ છે કે શાત-સુધા ભરેલી વ્યાખ્યાનધારા સાભળીને પણ મનના ખૂણામા એક શાતિનુ નાનકડુ વાદળુ ઊઠ્યુ નહી અને એક હલકો ઝાપટો પણ થયો નહી અને કષાયની જ્વાળામા મનની ધરતી તપતી રહી તો કહેવુ પડશે કે વરસાદની આ કાળી વાદળીઓથી તમે કઈ શીખ્યા નથી

વર્ષાની ધારાઓ સડકો ઉપર જામેલા ધૂળના ઢગલાઓને, ગદી ગટરોને ધોઈ સાફ કરી નાખે છે તેમ હે ઉપાસક, તુ પણ મનના દ્વાર ખોલી દે. વર્ષાની આ ધારાઓને અદર જવા દે જ્યા સ્વાર્થનો કચરો ભર્યો છે, વાસનાની ગટરોમા કીડા ખદબદી રહ્યા છે તેમને આજે ધોઈ નાખો મનને શીતળ અને શાત બનાવી દો કડવો-મીઠો ઘૂટડો મળે તો પણ મન સમસ્થિતિમા રહે તેવી સાધના હોવી જોઈએ મેઘ ગરજે છે ત્યારે એ ગર્જના સાભળીને ખેડૂતની આખો ઉપર ચઢે છે કે પેલી ગર્જનાની તર્જના કરતા મેઘને પણ પ્યાર કરે છે? નહી, તે પ્યાર જ કરે છે તમે તમારા ઉપર ગર્જના કરનારથી પ્રેમ કરો છો કે એની ગર્જના સાભળી એના તરફ આખ કાઢો છો? અરે, મુબઈ નિવાસીઓ, તમે પેલા ગ્રામીણ પાસેથી પણ થોડુક શીખી લેજો પોતા પર ગરજનારને પણ પ્યાર કરતા શીખો એ ગરજે ત્યારે તમારુ મનડુ મયૂર બની જાય મેઘની ગર્જના સાભળી મોર પોતાની પાખો ફેલાવીને નાચવા લાગે છે તેમ જ્યારે કોઈ અકારણે જ તમરા પર ગરજી ઊઠે ત્યારે તમે વિચારજો કે હમણા નહી પણ થોડા દિવસો બાદ તે પોતાની ભૂલ સમજશે અને જો તમારી ભૂલ તમને દેખાતી હોય તો તમારુ

મન વિચારોની પાંખો ફેલાવીને નાચી ઊઠવું જોઈએ અને વિચાર્યું જોઈએ કે ખરે જ હું અંધકારમાં હતો મારી ભૂલ મને સમજાતી નહોતી.

વારુ ત્યારે જલ્દી બતાવો કે તમારી ભૂલ બતાવનાર સારો લાગે છે કે તમારી પ્રશંસા અને જાહેરાત કરનાર? તથ્ય તો એ છે કે આજનો માનવ પોતાની ભૂલ સ્વીકાર કરવાનું જાણતો જ નથી તેમ જ એને પોતાની ભૂલ બતાવનાર ન ગમે છે. એક રસોઇયાના હાથે એક વાર શાકમાં મસાલો વધુ પડી ગયો. ખાનારની જીભ તતડવા લાગી અને આંખે નીર ચાલવા લાગ્યાં. એટલે શેઠે પૂછ્યું આટલો મસાલો કેમ કરતાં પડી ગયો? તો તે રસોઇયો બોલ્યો. આજે મારવાડ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વળી બીજા થોડાક દિવસો પછી શાકમાં મસાલો ઓછો પડ્યો. જમનારાઓને આ રૂચ્યું નહિ. પૂછવામાં આવતાં એણે કહ્યું આજે મુંબઈ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વધુ મસાલો પડ્યો તો કહે મારવાડ જેવા અને ઓછો મસાલો પડ્યો તો કહે મુંબઈ જેવા. એને પોતાની ભૂલ તો દેખાતી જ નહોતી.

આવી જ વાત ઘર-ઘરની છે. લગ્ન પછી ત્રીજા જ મહિને વહુએ નવું ઘર વસાવી લીધું. સાસુને પૂછશો કે વહુ ત્રણ જ મહિનામાં જુદી કેમ થઈ ગઈ? તો કહેશે, વહુના નખરાંથી હું હેરાન થઈ ગઈ. અને વહુને પૂછશો તો કે જુદા થવાની એવી તે કઈ આવશ્યકતા પડી ગઈ? તો તે જવાબ આપશે— શું કહું મારા સાસુની જીભ સાચે જ ઝેરી છે (સભામાં હસાહસ) તે હંમેશાં મારા પરિવારને જ નહીં પૂરી સાત પેઢીઓને આપતી રહે છે. અને એક બીજાને નિંદે છે. પોતાની ભૂલ કોઈને દેખાતી નથી.

નરસિંહ મહેતાથી જેમ શીખ્યું છે તેમ સળગતા જંગલથી પણ કંઈક શીખો. અમાવસ્યાની અંધારી રાતે પણ જંગલ સળગે છે તેમ તમે વિપત્તિની કાળી રાતે સળગતાં હશો. ન રહે—ન રહે વિપત્તિઓ ઘેરાય પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ન દેખાય ત્યારે તમે સુદર્શન અને કામદેવનું સ્મરણ કરજો. તેઓ તમારી અંધારી રાતે દીવાની જ્યોતિ પ્રગટાવતી રહેશે.

[illegible] કામદેવ અને સુદર્શનને કોઈ કામે [illegible] નહીં. કામદેવ પૌષધ વ્રતમાં બેઠા છે. એમની સામે [illegible] ઊભા છે. હાથમાં સળગતી તલવાર છે. તે કહી રહ્યો છે કામદેવ [illegible] તેમ ન કરે તો [illegible] તારા [illegible] તલવાર [illegible] પામે શરીરના ટુકડે-ટુકડા

કરી નાખને કામદેવે આનો જે જવાબ આપ્યો તે અઢી હજાર વરસ પછી પણ આજે આગમમા સુરક્ષિત છે એમણે કહ્યું 'તમારી તલવાર શરીરને મારી શકે છે, આત્માને નહી અને શરીર તો અનત વાર મર્યું છે. આવા પાર્થિવ શરીર માટે આત્માના શાશ્વત ધર્મને કામદેવ કદી પણ અસત્ય કહી શકે નહી, ભલે મારા અણુએ અણુ જુદા થઈ જાય તેમ છતા એમાથી એક જ ધ્વનિ આવશે –

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન—ભ મહાવીરનુ પ્રવચન સત્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે

બીજી બાજુ જ્યારે રાજગૃહ અર્જુન માળાના ભયાનક ઉપદ્રવથી પીડાયેલુ હતુ ત્યારની આ વાત છે મગધસમ્રાટ શ્રેણિક પણ મહેલોમા લપાઈને બેસી ગયા હતા તે વખતે રાજગૃહમા શબ્દો આવ્યો કે પ્રભુ મહાવીર રાજગૃહની બહાર પધાર્યા છે સાભળ્યુ સૌએ પણ વિચાર્યું ફક્ત સુદર્શને "પ્રભુ ઉદ્યાન સુધી પધારે તેમ છતા આખોની તરસ શાત ન થાય અને અર્જુન મને મારા પ્રભુથી મળવા ન દે એ કદી બની શકે નહી અર્જુનનો આતક મારી ગતિને ચભાવા દે તો એ જીવનની બહુ મોટી હાર ગણાશે અને આ કાયરતા વીરના ઉપાસકને શોભશે નહી " આમ વિચારતાની સાથે જ એના કદમ ગુણશીલ ચૈત્ય તરફ આગળ વધ્યા વચ્ચે અર્જુન ક્રૂરતાનો પ્રતિમૂર્તિ બનીને આવ્યો પણ ધૈર્યના મહાશીલા સાથે ટકરાઈને એની ક્રૂરતાના ભૂકેભૂકા ઊડી ગયા

દુખની અધારી રાતે તમે ચળકતા રહેજો અને જો સુખના પારણે ઝૂલતા હો તો પણ પોતાને ભૂલશો નહી શ્રાવણના ઝૂલા તો તમે જોયા હશે મુબઈમા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય મળતુ નથી પણ આજે પણ ગામડાઓમા ચાલ્યા જશો તો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય સર્વત્ર પથરાયેલુ જોવા મળશે શ્રાવણમા પૃથ્વી લીલી સાડી પહેરી લે છે, ચારે ય બાજુ વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે બહેનો શ્રાવણના દિવસોમા પારણા—હીચકા બાધી હીચકે છે હીચકાના ઉતારચઢાણ પણ આનદદાયી હોય છે કદી અઢળક સપત્તિ વચ્ચે હો તો ફુલાવુ નહી અને વિપત્તિમા હો તો રડવા બેસવુ નહી

વર્ષાવાસનુ—અકૃત્રિમ સૌન્દર્ય બોલે છે કે હે માનવ, કૃત્રિમતાને છોડી સહજ સૌન્દર્ય તરફ આવ તમે કૃત્રિમ સૌન્દર્ય વધારો છો કે સહજ સૌન્દર્ય ? વીસમી સદી જેટલુ કૃત્રિમતાને પસદ કરે છે તેટલુ વાસ્તવિકતાને નહી

*" इणमेव निग्गथं पावयण सच्चं अणुत्तरं "

એટલા જ માટે તો સૌંદર્ય અને વેશભૂષા બધામાં કૃત્રિમ સૌન્દર્ય પસંદ કરાય છે વેશભૂષા તો શું ફેશન પણ તેવી જ પસંદ કરે કે જે કોઈ સિનેમા એક્ટ્રેસે પસંદ કરી હોય. વસ્ત્ર-ભૂષા પણ તેવી જ કરે કે જે બીજાને કળામય લાગે, પહેરે છે પછી ભલેને ઠંડીમાં ઠરતા રહો અને ગરમીમાં બફાતા રહો. ફેશનને એવા લેવામાં આવ્યા છે કે ચાહે ઠંડી હોય કે ગરમી મોજા હમેશા એમના પગમાં હોય. ત્યાં જરૂરિયાતને પ્રમુખતા અપાતી નથી. પ્રમુખતા તો મળે છે ફક્ત ફેશનને.

આ ફેશને તો ગજબ કરી નાખ્યો છે. સ્વતંત્ર ભારતની રાજધાની દિલ્હી અને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુંબઈ અંગ્રેજોના શાસન વખતે ભારતી અભારતીય નહીં રહી હોય એટલી કે આજે છે. વેશભૂષા, ખાન-પાન, આચાર અને વ્યવહાર, બધામાં પશ્ચિમી ભારતનું વિદેશીકરણ થઈ રહ્યું છે. મુખ પર પાવડર અને હોઠે રંગ (લિપસ્ટિક) એ બધું ફેશને આપ્યું છે પણ જૈન શાસનમાં જન્મેલ વ્યક્તિઓને એમના પાર્થિવ શરીરની આ પૂજા શોભા દેતી નથી. આ ફેશનપરસ્તીનું આપણે શરણ લીધું છે! બીજાની આંખે આપણે સારા દેખાઈએ. વારુ, ત્યારે તમે જરા જણાવો કે તમે કપડાં શા માટે પહેરો છો? બીજાની આંખે તમે ભલા દેખાઓ એટલે કે શરીરને આરામ મળે એટલા માટે? બીજાના દિલમાં મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે સાધક કદી કપડાં પહેરી શકતો નથી.

સાચો સાધક વેશપરિધાનમાં ત્રણ બાબતને મહત્ત્વ આપે. ૧ તે આરામપ્રદ હોય ૨ સસ્તાં હોય અને ૩ સ્વચ્છ હોય. પહેલી બાબત છે વસ્ત્રભૂષા આરામપ્રદ હોય. કારણ કે શરીરની સુરક્ષા માટે જ વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય છે. એવો પોષાક શા કામનો કે જેનાથી ઘણું ભીંસાતું હોય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ઊભા ય બેસી શકાતું ન હોય. એક વાર એક ભાઈ દર્શનાર્થે આવ્યા. તે બેસવા માગતા હતા. એમની આંખો કોઈ ચીજ ખોળી રહી હતી. મેં પૂછ્યું—શું જોઈ રહ્યા છો? તેઓએ જવાબ આપ્યો: શું અહીં કોઈ ખુરશી નથી? હું સમજી ગયો કે એમણે પહેરેલું પાટલૂન ખુરશી માગી રહ્યું હતું. નીચે બેસશું તો એમાં સળ પડી જશે. આ પેન્ટ તમને આરામથી બેસવા દેતું નથી.

બીજી બાબત છે સસ્તાં કપડાંની બાબતમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે સસ્તાં હોય, સાદા વસ્ત્રો વડે પણ શરીર ઢાંકી શકાય છે તો પછી શોખ શો? આટલા નમૂનાની સાડીઓની શી જરૂર છે? પૈસા જે તિજોરીમાં સમાતા ન

હોય તો ગરીબ સ્વધર્મી ભાઈ-બહેનોને આપો તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ આવશે પાશ્ચાત્ય વિચારક વિલિયમ પેગે ખરુ જ કહ્યુ છે કે ફેશન અને પ્રદર્શનના પ્રિય લોકોની સાજસજાવટથી અનેક નગ્ન વ્યક્તિઓને વસ્ત્રવાળી બનાવી શકાય છે મને ખબર છે, એક ફેશનપ્રેમી યુવક જ્યારે પણ ક્યાય બહાર જતો ત્યારે પોતાની જોડે પદર-પદર જોડ કપડાની લઈ જતો જરૂર છે ચાર કપડાની અને સાથે રાખે છે ચોવીસ જોડ એટલે વધારાના કપડા જો બીજાને આપી દેવામા આવે તો કેટલાય અર્ધનગ્ન વ્યક્તિઓના વસ્ત્રોની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી શકાશે

ત્રીજી બાબત છે કપડા સ્વચ્છ હોય જૈન ધર્મ ફેશનનો વિરોધી છે પરતુ આવશ્યક સ્વચ્છતાને એણે આશ્રય જરૂર આપ્યો છે એટલા માટે જ આગમમા જ્યાજ્યા શ્રાવકના બહિર્ગમનનુ વર્ણન આવે છે ત્યા ત્યા **"ण्हाए कय बलिकम्मे"** નુ વિધાન આવે છે માટે વસ્ત્રભૂષામા ફેશનને મહત્ત્વ ન આપવુ જોઈએ શુ તમે એમ સમજો છો કે સાજસજેલ પોષાકને લઈને લોકો તમારી તરફ વધુ આકર્ષાશે? સાજસજાવટવાળો પોષાક તો દુર્યોધન, કસ અને ઔરગઝેબ પાસે પણ હતો લોકોએ કેટલુ સન્માન કર્યુ તેમનુ ? એક વિચારકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે 'કોઈ આદમી પોતાની સાજ-સજેલ અને છેલછબીલ પોષાકને કારણે મૂરખાઓ અને સ્ત્રીઓ અન્ય કોઈ દ્વારા સમ્માનિત થઈ શકતા નથી માટે દેહને શા માટે સજાવો છો ? સજા-વવુ છે તો દિલને જ સજાવો

દિલને સજાવવાનો એ અર્થ નથી કે છાતી પાસે ગુલાબના ચાર ફૂલ લગાવી લો ગુલાબના હજાર હજાર ફૂલ ભેળા મળે તોય દિલને સજાવી શકતા નથી ઉદારતા અને સેવાના ફૂલ જ દિલને શોભાવી શકે છે શુભના-ઉદયને લઈને જે પ્રસાધનો મળ્યા છે, સ્વધર્મીઓની સેવામા તમે એમનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, વારૂ? દીકરીને ઓછુ અપાયુ છે, એ તો તમે જરૂર વિચાર્યુ હશે પરતુ શુ કદી એવુ પણ વિચાર્યુ કે મારી સપત્તિનો કેટલો ભાગ સ્વધર્મીઓના કામમા આવ્યો ? હા, તો મને જરા જલ્દી બતાવો કે તમને હાથ જોડી દેવુ સારુ લાગે છે કે હાથ જોડાવી દેવુ ? દુર્ભાગ્યનો પીડાયેલો કોઈ ગરીબ ભાઈ કર્ક સહયોગની આશા સાથે તમારી પાસે આવે છે તે હાથ જોડીને માગે છે ત્યારે તમે શુ કરો છો ? તિજોરીમા હાથ નાખી જે કઈ હાથમા આવે તે આપી દો છો ખરા ? કે આખો કાઢી બોલ-

નાખો છો કે બધા ભિખારીઓ મારી જ દુકાને આવે છે. પણ જ્યારે ઈન્કમટેક્સ ઑફિસર દુકાન પર આવે છે ત્યારે પણ શું તમે આંખો કાઢતાં તેવી જ રીતે રજૂ થાઓ છો કે જેવા કે પેલા ગરીબ ભાઈની સામે રજૂ થયા હતા ! નહીં. એની સામે તો એક સસલાની માફક નમ્ર બની જશો. એને હાથ જોડી જોડીને આપશો. કહેશો સાહેબ, આટલું લઈ લો અને રજા આપો. આજનો માનવ હાથ જોડીને હજારો આપી શકે છે પરંતુ જે હાથ જોડીને લેવા આવે છે એને બે પૈસા પણ નહીં આપે.

જુઓ પેલો મેહુલો (મેઘ) જુએ છે પૃથ્વીના પટ પર વહેતા સરિતા અને સરોવર સુકાઈ ગયા છે ત્યારે તે દિલ ખોલીને વરસે છે. તમે જરા પેલા શ્યામલ મેહુલાથી પણ શીખો કે તો શીખો. જે સ્વધર્મી ભાઈઓના જીવન-સરોવર સુકાઈ ગયાં છે દરિદ્રતાના ભીષણ તાપમાં જેમનું જીવન બળી રહ્યું છે ત્યાં જઈને થોડું પણ વરસો ! એમના દુ:ખદર્દમાં પણ કંઈ કામમાં આવો. યાદ રાખજો સંપત્તિનો જેટલો ભાગ બીજાના કામમાં પરાર્થે વપરાયો છે તે જ તમારો છે.

તમે ભાગ્યશાળી બનવા ચાહો છો તો ભાગમાંથી ભાગ આપતાં શીખો, નહીંતર ખરા અર્થમાં તમે ભાગ્યશાળી બની શકતા નથી. તમારી સંપત્તિમાં સ્વધર્મીઓનો પણ ભાગ છે. વહેંચણીમાં જો તમને તમારો ભાગ નહીં ! મળે તો તમે બેચેન બની જશો. પોતાના ભાગને લેવા સારુ તમે એટલા બધા બેચેન છો કે એ સારુ તો તમે કોર્ટના બારણાં ખખડાવવા તૈયાર થઈ જાઓ છો. ત્યારે સ્વધર્મીને ભાગ આપવા તમે તૈયાર છો કે નહીં ! તમે સ્વધર્મીને જો ભાગ ન આપ્યો તો એ માટે આંસુના બે ટીપાં પાડવા જોઈએ. એ કારણ તમારી આ ભૂલ કેટલાય ભાઈઓને ખોટો રસ્તો સ્વીકારવા વિવશ કરી મૂકશે.

ધાર શહેરની વાત છે. ઉપાશ્રયમાં શ્રાવક આવ્યા. પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા એકત્ર થયા. પ્રતિક્રમણ એ જીવનની કંપનીનું સરવૈયું છે. દરરોજ સંધ્યાટાણું તમે હિસાબ માંડો છો. જીવનનો હિસાબ પણ કરી જુઓ ! આજે કેટલું આવ્યું અને કેટલું ગયું ! આ માસમાં ક્ષમામાંથી ક્રોધ તરફ કેટલો ગયો ! નમ્રતામાંથી અહંકાર તરફ કેટલો ગયો ! સરળતામાંથી છળકપટ તરફ ક્યાં સુધી પહોંચ્યો ! સંતોષે લોભવૃત્તિને પછાડી છે કે લોભે સંતોષને ! રાગથી ત્યાગ હણાઈ ગયો કે ત્યાગથી રાગ ભગ્ન થયો ! પુદ્ગલોના ઢગલાઓનો હિસાબ રાખનાર શું આ ભાવનાનો વૃત્તિઓનો હિસાબ પણ રાખશે ખરા !

શ્રાવકે પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણ કરવુ જોઈએ જો પ્રતિદિન ન થઈ શકે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણને ચૂકવુ જ ન જોઈએ

આશ્રવથી અળગા થઈ સવર તરફ આવવા માટે શ્રાવકો પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા પરતુ દુર્ભાગ્યથી પીડિત એક ગરીબ શ્રાવક કઈક બીજુ જ વિચારતો બેઠો હતો તે આત્માનુ નહી, ઘરનુ સરવૈયુ કરી રહ્યો હતો. દીકરી સોળ વર્ષ પસાર કરી ચૂકી છે, પણ એના હાથ પીળા કરવા માટે બીજી પીળી વસ્તુ પણ જોઈએ એ પીળી વસ્તુને તમે જાણી જ ગયા હશો. તમે સૌએ એવા રિવાજ બનાવી દીધા છે કે એ રિવાજની જાળમા કદી-કદી તો તમે જ ફસાઈ જાઓ છો પેલો ગરીબ શ્રાવક વિચારે છે કે નાણાના અભાવે લગ્ન લેવાયા નથી તે જ વેળા એની દ્રષ્ટિ નગરશેઠના હાર પર પડી એને શેઠે સામાયિક કરતી વખતે ઉતારી બાજુએ મૂક્યો હતો વિચાર્યું કે આ લઈ લેવામા આવે તો સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જશે પરતુ આત્મા ધિક્કારી ઉઠ્યો "તુ સવરના (ધર્મના) સ્થાને બેઠો છે અને ચોરી સમા જઘન્ય પાપ તરફ તારી વૃત્તિ જઈ રહી છે ત્યારે મન બોલ્યુ લાખોનુ ધન છે, હાર ચાલ્યો ગયે તો ય ચિતાની વાત નથી અને તારી બધી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે

હાથ આગળ વધ્યા અને હાર લઈને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દીધો વળી વિચાર્યું કે અત્યારે જ ચાલી નીકળવુ તે ઠીક નથી શેઠને આ હાર ઉપર અત્યાધિક આસક્તિ હશે તો તેઓ એને ન પામતા બેચેન બની જશે જો એવી સ્થિતિ ઊભી થશે તો અન્ય શક્ય તેવા ઉપાયો વડે એ હાર પાછો આપી દેવો એ જ ઉચિત લેખાશે અને હાર ખોયાનુ એમને દુખ નહીં થાય તો લઈ ચાલવામા કાઈ નુકસાન નહી, માટે શેઠની સામાયિક પૂરી ન થાય ત્યા સુધી પ્રતિજ્ઞા કરવી જ પડશે

સામાયિકનો સમય પૂરો થયો શેઠ જ્યા વસ્ત્ર ઉતાર્યા હતા ત્યા ગયા. કપડા તો યથાવસ્થિત હતા પણ હાર ગૂમ ! આસપાસ તપાસી જોયુ વિચાર્યું કોઈ પરિસ્થિતિનો માર્યો સ્વધર્મી ભાઈ આ કામ માટે વિવશ બન્યો હશે. ચાલો, ભાઈની ચીજ ભાઈને કામ લાગશે તમે પણ શુ આમ વિચારો છો ખરા ? જો સડેલી છત્રી અને જૂના પૂરાણા પગરખા કોઈ લઈ જાય તો સો સો ગાળો વરસાવશો અને ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા લેશો કે હવેથી ઉપાશ્રયે કદી જવુ નહી

જો કે ધર્મસ્થાનોમા ચોરી કરવી તે જઘન્યમા જઘન્ય પાપ અપરાધ

છે આ એ વાતનો દ્યોતક છે કે ભારતીય જનતાનું નૈતિક સ્તર કેટલું અધઃપતન થયું છે એવું ધાર્મિક સ્થળ પણ ભૂટ અને છતાં ચોરીથી સુરક્ષિત નથી તો એની સાથે આ સ્થળે એ પણ જોવું પડશે કે ચોર ચોરી કરવા શા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે? જો તે આદતને લઈને પ્રવૃત્ત થાય તો તે કદી ક્ષમ્ય બની શકતો નથી. પરંતુ જો પરિસ્થિતિવશ એવું કરે છે તો તેની તેવી પરિસ્થિતિને બદલવા માટે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓએ આગળ આવવું જોઈએ.

પેલા નગરશેઠ વિચારે છે: ખરી તો મારી ભૂલ છે. હું નગરપતિના સ્થાને છું, તેમ છતાં મેં મારા કર્તવ્યને પીછાન્યું નથી. પોતાના સાથીઓની મેં સારસંભાળ પણ લીધી નથી. તેઓ કઈ સ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થઈ રહ્યા છે? એમના ઘરમાં અનાજ છે કે નહીં? એ બાજુ મારું લક્ષ જ ગયું નથી. એટલા જ કારણે આ ઉપાશ્રયમાં આ બીના બની છે અને ચોરી જેવા જઘન્ય કૃત્ય માટે વિવશ થવું પડ્યું હશે. અન્યથા મનુષ્ય પોતે એટલો ખરાબ નથી.

આ બાજુ હાર લઈને તો ભાઈ ઘેર તો પહોંચ્યો પણ રસ્તે એનો આત્મા એને ખાતો રહ્યો: આ દુષ્કૃત્ય માટે હાથ આગળ કેમ વધ્યા? મોતીઓથી પણ મોંઘી માનવતા હું વેચી આવ્યો અને જડ ટુકડાને વીણી લાવ્યો. રાત આખી આળોટતો રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં એણે રાત પસાર કરી. સવાર થતાં જ હાર લઈ તે શેઠની દુકાને પહોંચ્યો. પણ શું કેમે ય કરીને બોલે નહીં કે કાલે ઉપાશ્રયેથી આપનો હાર હું લઈ આવ્યો છું. ધ્રૂજતો હાથ આગળ પ્રસારતાં બોલ્યો: આ હાર રાખી લો! નગરશેઠની આંખોને પોતાનો હાર ઓળખતાં વાર લાગી નહીં પણ તેઓ અજાણ્યા બની પૂછવા લાગ્યા: ભાઈ આ કિંમતી હાર શા માટે લાવ્યા છો? આગંતુકે રડતા અવાજે જવાબ આપ્યો: આ રાખી લો અને એના બદલે થોડું દ્રવ્ય આપો જેથી એક ગરીબની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે.

આ તો થઈ શેઠની વાત. તમને પણ વાત પૂછી લઉં. આવો જ તમારો હાર ખોવાઈ ગયો હોત અને પાછો મળે તો લાવનારને તમો પોલીસને હવાલે કરશો કે નહીં? બીજે જ દિવસે મુંબઈ સમાચારમાં ખબર છપાઈ જશે અને ઘેર ઘેર એની જ વાત કહેતા ફરશો. ઘી પચાવ્યું, માખણ પચાવ્યું, બદામનો હલવો પણ પચાવ્યો પણ હવે જરા વાત પણ પચાવતાં શીખો. જુઓ પેલા નગરશેઠના દિલની ઉદારતા—

તેઓ બોલ્યા, "ભાઈ, તમે જૈન કૂળમા જન્મ્યા છો, હુ પણ એક શ્રાવક છુ'. આ મારો આત્મા કબૂલ કરતો નથી તમે ચાહો તો એમ જ રૂપિયા લઈ જઈ શકો છો આગ તુક ભાઈ હાર રાખી લેવાનો અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યો એટલે શેઠે એક ડબ્બીમાં હાર રાખી એના ઉપર કપડુ સીવી પેલા ભાઈનુ નામઠામ લખી નાખ્યુ' અને કહ્યુઃ 'આ તમારી જ વસ્તુ છે, જ્યારે ચાહો ત્યારે લઈ જઈ શકો છો હુ તો નામનો એક રક્ષક માત્ર રહીશ, સાથે જ એ હજારની થેલી પેલા શ્રાવકના હાથમાં આપતા બોલ્યા, "આ મારી તુચ્છ ભેટ છે એ સ્વીકારો અને જરૂર પડે ત્યારે આ ભાઈને ફરિયાદ કરજો"

આવનાર ભાઈ નાણાં લઈ પાછો ફર્યો પર તુ શેઠના સદ્વ્યવહારે એના આત્મા ઉપર અમિટ છાપ પાડી રહો રહીને એમની ઉદારતાના ચિત્ર એની સ્મૃતિમાં આવી રહ્યા હતા આ બાજુ શેઠ ઘેર ગયા. પત્નીના હાથમા પેલો ડબ્બી દેતા બોલ્યા, "જિ'દગીનો કશો ભરોસો નથી આને સ ભાળીને રાખજે આમા એક ભાઈની જિ દગીની કમાણી છે જુઓ, આના ઉપર નામ લખ્યું છે, તે ભાઈ હાર આપી ગયા છે અને બદલામા થોડાક રૂપિયા લઈ ગયા છે. મે એને લાખવાર સમજાવ્યો કે હાર રાખો નહી, એમ જ રૂપિયા લઈ જાઓ, પણ તે માન્યો નહી હારની કિ મત ઘણી છે પણ તે ઘણા ઓછા પૈસા લઈ ગયો છે"

શ્રાવિકા ડબ્બી હાથમા લેતા કહેવા લાગી, "આ તમને શોભતું નથી. તમે શ્રાવક છો એક શ્રાવકનો હાર ગીરવી રાખી પૈસા આપવા તે શ્રાવક માટે ઉચિત નથી એને એમ જ આપી દેત તો કાઈ કમી થવાની નહોતી. ભર્યુભાદર્યુ ઘર છે જો કોઈના દુ ખ દરદમા કામમા નહી આવીએ તો લક્ષ્મી શા કામની છે ?"

શેઠે જવાબ વાળ્યો, "મે એને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ સમાજનો રિવાજ જ એવો છે કે એમ જ લેવામા એને પણ શરમ આવતી હતી"

આ છે વિશાળ હૃદયનુ એક ચિત્ર મુબઈના કુશળ નાગરિકો આનાથી કઈ બોધપાઠ જરૂર લેશે લેશે નહી, પણ શીખ્યા પણ છે મુબઈવાળા વરસે છે, પર તુ કદી કદી મુબઈના મેઘ સમુદ્રમા જ વરસી પડે છે સાગરમા વરસેલુ શુ કામ આવે ? જ્યારે નાના નાના છોડ તો તરસ્યા જ રહી ગયા. માટે વરસો, શ્રાવણની જેમ વરસો ! અભાવની દુપહરીમાં સુકાઈ રહેલ છોડવા

માટે દિલ ખોલીને વરસો. મોંઘવારીની ચક્કીમાં પીસાઈ રહેલ સમાજના મધ્યમવર્ગી ભાઈઓ અને આ બાજુ અસહાય વિદ્યાર્થીઓ જેઓ બુદ્ધિએ કુશળ છે પરંતુ અર્થાભાવે જેમની પ્રગતિ રૂંધાઈ ગઈ છે અને વચ્ચે જ રૂંધાઈ પામ્યા છે તે સૌ માટે તમારાં સાધનો કામ આવે અને તમે તેવા સૌ મંગલમય બનો એવી મંગળ કામના છે.

અષાઢી પૂનમ, જૈન ઉપાશ્રય કાંદાવાડી મુંબઈ
સંવત ૨ ૧૭

બુદ્ધિમાનોનું દુનિયા સન્માન કરે છે. ચારિત્ર્યવાનનું દુનિયા અનુસરણ કરે છે.

અત્યાચારી જેવો અભાગી માણસ બીજો કોઈ નથી કેમકે એની આપત્તિના સમયે એનો કોઈ મિત્ર થતું નથી.

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે સત્ય અને વિશ્વાસ સંસારનું મંદિર છે.

સત્ય અને તેલ સદા ઉપર જ રહે છે. સત્ય આટલીના ફૂલ સમાન છે.

બુદ્ધિબળથી પણ ચારિત્ર્યબળ ઉચ્ચ છે.

કદાચરણને છોડવું એટલે સદાચાર. સારો સ્વભાવ એટલે શીલ.

૩૯. કેળવણી છે જીવનની એક ચમક

(જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હીમા આપેલ એક પ્રવચન)

પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ,

તમારામા બહુ જ મોટુ આકર્ષણ છે આ ભારતની રાજધાની દિલ્હીમા આવ્યાને મને લગભગ આ ત્રીજુ અઠવાડિયુ ચાલી રહ્યુ છે હમેશા મહાવીર ભવન કે ચાદની ચોકમા પ્રવચન ચાલે છે પરતુ તમારામા બહુ મોટી શક્તિ છે એ આકર્ષણ શક્તિ મને તમારા પાસે ખેચી લાવી છે જ્યારે હુ મને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આવી પડેલો જોઉ છુ ત્યારે મને બહુ જ હર્ષ થાય છે હમણા સાહિત્યરત્ન શ્રી મનોહર મુનિજી કેળવણીના વિષય પર તમને સુન્દર રીતે સભળાવી ચૂક્યા છે ખરેખર કેળવણી એ એક બહુ જ મોટી વસ્તુ છે એ જીવનમા એક નવી જ ચમક લાવે છે માણસની સુષુપ્ત શક્તિને જગાડનાર કેળવણી જ છે કેળવણીનુ આખરી અને સાચુ લક્ષ્ય તો માનવીને સાચો માનવ બનાવવાનુ જ છે

ખેતરમા પેદા થયેલો કપાસ સીધે સીધો આપણી મર્યાદા જાળવવાનુ કામ નથી કરતો તેમ ઠડીથી પણ એ આપણને પૂરેપૂરી રીતે બચાવી નથી શકતો એને તો જ્યારે વણકર દોરા રૂપે ફેરવી કાપડનુ રૂપ આપે છે ત્યારે જ તે આપણા કામમા આવી શકે છે ત્યારે એ આપણે પહેરી શકીએ છીએ, કે તમારા કોટ-પાટલુન એમાથી બની શકે છે જો કોઈ માણસ પોતાના આખા શરીર પર સુદર લગાડી કપાસ ચોટાડી દે ને બહાર નીકળે તો તમને કેવુ લાગશે? બીજા બધા આશ્ચર્યમા પડી જશો, પણ દિલ્હીમા તો તેની મજાક જ થશે તમે બધા એની બુદ્ધિમત્તા જોઈ હસી ઊઠશો. હા, તો આપણુ જીવન તો પેલા ખેતરમા પેદા થયેલા કપાસ જેવુ છે, તદ્દન કપાસ જેવુ.

એમાંથી આપણે કાંઈક બનાવવું પડશે. શિક્ષણ એ કાર્ય કરે છે એ જ આપણને સમાજને ઉપયોગી બનાવે છે એટલે જ જીવનમાં કેળવણીનું ઘણું મોટું સ્થાન છે

આજનું શિક્ષણ માણસને વકીલ ડૉક્ટર, શિક્ષક વગેરે બધું બનાવે છે પણ દુઃખની વાત છે કે તે માણસને માણસ નથી બનાવતો. હું ધારું છું નહીં એવો એક સવાલ એક પરીક્ષકે પરીક્ષાર્થી વિદ્યાર્થીઓને એકવાર પૂછ્યો હતો. એક ભાઈ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી શાળા છોડી ઘાઈને નોકરી શોધવા નીકળ્યો. નોકરીની ચિંતામાં તે બેચેન ફરતો હતો. આ વાત પણ કેવી છે કે એક મજુર રોજના ૩ રૂપિયા કમાઈ લે છે જ્યારે આપણા ભણેલાઓ નોકરી માટે આંટાફેરા માર્યા કરશે.

જે શિક્ષણ માણસને એનો રોટલો પણ મેળવી નથી આપતું તો તે બીજું શું અપાવશે! પણ આનું કારણ એ છે કે આજના શિક્ષણથી મગજ તો ખૂબ વધી જાય છે પણ હાથ નાના રહી જાય છે. એક એવો વિદ્યાર્થી તમે જુઓ કે જેનું માથું ખૂબ મોટું હોય ને હાથ ઉંદર જેવા નાના હોય તો તમને એ દૃશ્ય કેવું લાગશે! આજકાલ હાથ નાના રહી જાય છે ને મગજ વધી જાય છે એમાં હિન્દી ગણિત ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અંગ્રેજી કેટલું જાણે શું શું ભણે છે પરંતુ હાથમાં કામ કરવાની તાકાત નથી રહી. કારણ શિક્ષણનો ક્રમ જ બદલાઈ ગયો છે એનો પ્રારંભ જ ઊંધો થઈ ગયો છે ... ... થઈ જાય છે પહેલાં ભારતીય શિક્ષણપદ્ધતિમાં સહુ પ્રથમ બાળકને શીખવાતું હતું (मातृदेवो भव पितृदेवो भव) તેને સ્થાને આજે શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે Dog ડૉગ એટલે કૂતરો અથવા Cat કેટ એટલે બિલાડીથી. આ ત્યાંથી ત્રણ વર્ષ પહેલાંની બાળપોથી જુઓ તો એમાં ગ ગણપતિનો હતો તે ગ આજે ગધેડો થઈ ગયો

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો આપણા ઉપર એ પ્રભાવ પડ્યો કે ન આપણે પૂરા અંગ્રેજ થઈ શક્યા કે ન આપણે પૂરા ભારતીય રહી શક્યા. આપણું મન બની ગયું યુરોપિયન અને આત્મા રહ્યો ભારતીય અને શરીર પણ ભારતીય જ રહ્યું કારણ કે એને તમે યુરોપિયન જેવું ગોરું ન બનાવી શક્યા અને કોઈ પાવડરમાં પણ એવી તાકાત નથી કે જે તમારા શરીરને યુરોપિયન જેવું બનાવી દે. પણ હા તમારી વેશભૂષા તો યુરોપીય બની ચૂકી છે

આજે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ બદલાઈ ગયું છે જીવનમાં જ્યાં સમતા સુશીલતા અને સદાચારની આવશ્યકતા છે ત્યાં માત્ર એકલી સ્વાર્થ-

રતા રહી છે. સાક્ષરતા જરૂરી છે, પણ સદાચાર વિનાની એકલી સાક્ષરતા એક વિડમ્બના છે જીવનમા સહુ પ્રથમ સદાચારનુ શિક્ષણ આવશ્યક છે. આજના નાના વિદ્યાર્થીની જીભ પર ફિલ્મી ગાયનોની તરજો રમતી હોય છે. તેઓ દેવાનદ કે ગોપના સ્વપ્નાં જોતા હોય છે આવુ આપણુ ચારિત્રનુ પતન આપણને ક્યા લઈ જશે? એણે નવા ઊગતા ફૂલ જેવા વિદ્યાર્થીના મોઢા પરનુ ગુલાબી સૌંદર્ય ઝુટવી લીધુ છે.

આથી જ હુ તમને અનુરોધ કરુ છુ કે, તમારુ ચારિત્ર્ય રામ-લક્ષ્મણ જેવુ બનાવો, કારણ કે, તમે જ ભારતના ભવિષ્યના ઘડવૈયા છો. સદાચારી જ્યાં જ્યા જશે, જે સમાજમા જશે ત્યા ત્યા તે નેતા બની જશે. જે દેશમાં તે જશે તે દેશના તે પ્રિયપાત્ર બની જશે એટલે જ કેળવણી સાથે વિનય, વિનમ્રતા, સદાચાર અને સહિષ્ણુતાનુ સક્રિય શિક્ષણ મળે તો તમારુ ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જવલ છે, મગલમય છે.

હા, તો આપણી મૂળ વાત પર આવીએ શાળામાં એક પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યા પરીક્ષકને જોતા જ શાળામા હલચલ મચી ગઈ કારણ કે,પરીક્ષાનું નામ જ એક જ ભૂત સમાન ભયાનક છે વિદ્યાર્થીઓના વિભાગમા પુસ્તકો ફરવા લાગ્યા કોઈ ધારતુ હતું ગણિતમાથી પ્રશ્ન પૂછશે, કોઈ ઈતિહાસ ભૂગોળમાથી ધારતુ હતુ આમ બધા જુદ્દ જુદુ ધારતા હતા ત્યા પરીક્ષકે, પહેલા વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમારા ભણતરનુ ધ્યેય શુ છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે વિદ્યાર્થી ગભરાઈ ગયો એને થયુ આ પ્રશ્ન નથી ઈતિહાસનો, નથી ભૂગોળનો કે નથી ગણિતનો ગભરાટમા તે ઉત્તર ન આપી શક્યો નીચે બેસી ગયો કારણ કે ગભરાટ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એમા વિદ્યાર્થી પોતાના વિષયને પણ ભૂલી જાય છે બીજા વિદ્યાર્થીને પણ પરીક્ષકે એ જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તમારા અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શો છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે ગભરાયો નહી. તે હિમતપૂર્વક બોલ્યો 'આપ આપના અધિકાર બહાર જઈ રહ્યા છો કારણ કે આપનો પ્રશ્ન અમારા આખાયે અભ્યાસક્રમમા ક્યાય આવતો નથી આવો પ્રશ્ન જે વિદ્યાર્થીના પાઠ્યપુસ્તક સાથે સબધ ધરાવતો હોય નહી તે પૂછવાનો તમને કોઈ હક્ક નથી,' કહેવો લાગ્યો આ જવાબ તમને? તમે સહુ આ જવાબ સાભળી હસી પડ્યા આ એનો ઉત્તર ઉદ્ધતાઈપૂર્વક આપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે, આજકાલના વિદ્યાર્થીઓમા ગેરશિસ્ત સારા પ્રમાણમા વધી ગયુ છે. સરકાર પણ એ બાબત ચિતામા પડી છે વિદ્યાર્થી તો વિનયી અને નમ્ર હોવા જોઈએ પણ આ વિદ્યાર્થી આવો શિસ્ત વગરનો હતો.

પછી પરીક્ષક આગળ વધ્યા. ત્રીજા વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો, "મારે ડૉક્ટર બનવું છે." કોઈએ વકીલ બનવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી, કોઈએ બેરિસ્ટર, કોઈએ એન્જિનિયર. એમ સહુએ પોતાના હૃદયની ભાવના પ્રગટ કરી. છાત્રોમાં છેલ્લો એક વિદ્યાર્થી ઊભો હતો. એને પણ પરીક્ષકે પૂછ્યું: "તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું છે?" એણે કહ્યું: "મારે નથી ડૉક્ટર બનવું કે નથી બનવું બેરિસ્ટર. મને આ ટર ટર માં વિશ્વાસ નથી. હું તો એટલા માટે શાળામાં આવ્યો છું કે હું મારા જીવનનું ધ્યેય સમજી શકું અને હું સાચો માનવી બની શકું." આ જવાબથી પરીક્ષક એટલા પ્રસન્ન થયા કે ખીસામાં રાખેલો સુવર્ણચંદ્રક એ વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકી દીધો. કદાચ તમે પણ આ જવાબથી ખુશ થઈ ગયા હશો. પરંતુ હું આ જવાબ ઉપર બેહદ ખુશ છું. કેળવણીનું સૌથી મોટું કાર્ય છે માણસને માનવતા શીખવવાનું. જો આ શીખી ગયા તો આપણે બધું જ શીખી ગયા છીએ એમ સમજવું.

પરંતુ આજનું શિક્ષણ ખુરશી ઇચ્છે છે. શિક્ષિત વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમની વાતને અપમાનજનક સમજે છે. જીવનને ઘડનારા શ્રમથી તેઓ વિમુખ બની ગયા છે અને તેથી આજે એક ખેડૂતમાં જેટલો આત્મવિશ્વાસ, ધૈર્ય કે શ્રમનિષ્ઠા જોવા મળે છે તેટલી એક શિક્ષિતમાં જોવાં નથી મળતાં.

તા. ૧-૧-'૫૭ જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હી

ધર્મ - દર્શન

૪૦. ધર્મ અને યુવકો

પ્રિય સજ્જનો,

આજના પ્રવચનનો વિષય છે 'ધર્મ અને આજનો યુવક.' **થોડી** વાર આપણે ધર્મ અંગે વિચાર કરીએ યુવાનો, તમે ગભરાશો મા, હું ધર્મ પર બોલી તમારા ખાન-પાન પર અવરોધ નાખવા ઈચ્છતો **નથી.**

બજારેથી આંબા લાવ્યા, એમા થોડુક ખાવાનુ છે અને થોડુક **ફેંકી** દેવાનુ છે. રસ ખાવા માટે છે તો ગોટલો ને છાલ ફેંકી દેવા માટે. **દાડમનું** પણ તેવુ જ છે દાડમ લાવ્યા, એના બીજ તમે ખાઈ શકો પણ **એની** ઉપરની છાલને તો તમારે ફેંકી દેવી જ રહી પરતુ નાની મોટી **દ્રાક્ષ** [અગૂર] મા કશુ જ ફેંકવા જેવુ હોતુ નથી ધર્મ પણ દ્રાક્ષવત્ છે, જેમાંથી બધુ જ લેવા જેવુ છે, ફેંકી દેવા જેવુ કશુ જ નથી પાશેરનુ નાનકડું તુંબડુ ત્રણ મણના દેહને નદી પાર કરાવી દે છે તેમ અઢી **અક્ષરનો** નાનો-શો ધર્મ શબ્દ પણ આત્માને ડુબવાથી બચાવે છે એટલા **સારુ** ભગવાન મહાવીર કહે છેઃ

पच्छावित्ते पयाया, खिप्प गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो अ, खंती य बभचेरं च ॥

(દશવૈકાલિક અ ૪ ગાથા ૨૫)

જીવનની સધ્યા ટાણે જેઓ સાધના-પથે અગ્રેસર થયા છે, તપ, સયમ અને બ્રહ્મચર્ય જેઓને પ્રિય છે, જેઓના જીવનની રગેરગમા ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગૃત છે, તેઓ નરક ને તિર્યંચની અશુભ **ગતિઓમાંના** ભ્રમણથી બચી જઈ સ્વર્ગનાં દિવ્ય ભવનોને પામે છે

સમાજ બે પ્રકારનો છે પહેલો સમસ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધન-પ્રસાધનો વડે ભરપૂર છે—જ્યાં પાંચ-પાંચ મિનિટે રેલો દોડે છે સડક ઉપર મોટરો ફરતી હોય છે પોલીસના હાથ બતાવવા માત્રથી એક જ મિનિટમાં મોટરોની લાંબી હારમાળા ઊભી થઈ જાય છે વેપારીઓની કચેરીઓ (ઓફિસો) પર ટેલિફોનની ઘંટડી રણકારા માર્યા જ કરતી હોય છે રેડિયો દ્વારા મધુર સંગીત-ધ્વનિ ગૂંજતો રહેતો હોય છે

જ્યારે બીજો સમાજ ગ્રામ્ય-સભ્યતામાં પળતો હોય છે જ્યાં નથી રેલગાડીઓ કે નથી ટેલિફોનના રણકારા કે નથી તાર કે નથી રેડિયો કદાચ એનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય. સમાજના બંને નકશા (ચિત્રો) તમારી સામે છે તમે કયો પસંદ કરશો? તમારી જીભ ભલે ન ઉપડે પણ તમારું દિલ તો જરૂર બોલે જ છે કે તમે વૈજ્ઞાનિક સાધનયુક્ત સમાજમાં રહેવું વધુ પસંદ કરશો. પરંતુ જો પહેલા સમાજમાં સ્વાર્થ તિરસ્કાર ઈર્ષ્યા-દ્વેષનું સામ્રાજ્ય હોય ચારેબાજુ બીજાને પાડી કચરી પોતાના જ સ્વાર્થનો રોટલો શેકાતો હોય છલ-કપટ ત્યાં લૂંટ અને મારફાડના કાંડ રચાતા હોય ત્યાં એવા સમાજમાં પણ શું તમે રહેવું પસંદ કરશો? નહીં આવા સમાજમાં તમે એક દિવસ પણ રહેવાનું પસંદ નહીં કરો. બીજા સમાજમાં ભલે રેડિયોના સંગીતનો અભાવ હોય પરંતુ ત્યાં આત્માનું સંગીત છે પ્રેમ અને આત્મીયતાની સરિતા-ધારા વહે છે તમે આવી ગ્રામ્ય-સભ્યતા ધરાવતા સમાજમાં રહેવું પસંદ કરશો યુરોપીય સભ્યતા પ્રથમ સમાજની ગણનામાં આવે છે કેમકે ત્યાં વિજ્ઞાન ઉન્નતિની ચરમ કોટી સુધી પહોંચી ચૂક્યું છે અણુબોમ્બની હોડ ચાલી રહી છે જ્યારે ભારત બીજા પ્રકારનો સમાજ છે કે જ્યાં ભૌતિક નહીં અપિતુ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે ધર્મ કળાનો પ્રચાર-પ્રસાર થતો રહ્યો છે અને બધી જ કળાઓ ધર્મ-કળાના અભાવે નિષ્પ્રાણ છે "सव्वा कला धम्मकला जिणाइ ।"

રામના ઘેર 'ધર્મ કળા' જીવિત હતી એટલે એમને ત્યાં લેવાની નહીં પરંતુ દેવાની લડાઈ હતી રામ કહેતા અયોધ્યાનો તાજ હું નહીં લઉં જ્યારે ભાઈ ભરત કહેતો-હું નહીં લઉં

તમારા ઘેર લડાઈ લેવાની છે કે દેવાની?

ધર્મ હૃદયમાં જામી ગયેલી ધનની-વૃત્તિને દૂર કરે છે અને માનવતાનું

પુણ્ય-પ્રતિષ્ઠાન કરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો ધર્મ દાનવને માનવ બનાવે છે ને માનવને દેવ

હવે એ વિચારીએ કે ધર્મનુ અસલી રૂપ શુ છે ? આજે ધર્મની સેકડો પરિભાષા થયેલી આપણા જોવામા આવે છે. એની પાછળ હજારો આળ આડબરો રહ્યા છે આજે ધર્મ એક ગીચ વન બની ગયો છે, જ્યા એનુ અસલી રૂપ પામવુ મુશ્કેલ છે એક વેશ્યા કહે છે રૂપ વેચી રૂપિયા કમાવવા એ અમારો ધર્મ છે સૈનિક શત્રુને હનન કરવામા પોતાનો ધર્મ સમજે છે કારીગર અપરાધીને ફાસીના તખ્તે લટકાવવામા ધર્મ માને છે એક મુસલમાન કુરાનની ઓથે કાફિરોની કત્લ કરવાને ધર્મ ગણે છે સતી પતિ પાછળ બળી મરવામા પોતાનો ધર્મ માને છે તો વિધવા પતિના નામે એક વર્ષ સુધી ખૂણે બેસી રડવામા ધર્મ માને છે પાદરી સ્વર્ગના નામે હુડી લખી આપવામા ધર્મ માને છે બ્રાહ્મણ દૂધપાક-પુરીનો ઉપભોગ કરી સવા રૂપિયાની દક્ષિણા સ્વીકારવામા ધર્મ માને છે, એક ભક્ત પોતાને માથે સાડા અગિયાર નબરનો તિલક લગાવી ભક્તિનુ પાટિયુ લગાવવામા ધર્મ માને છે આ બધુ ધર્મ નહિ પણ ધર્મનો ઉપહાસ છે જે ક્રિયાઓમા ધર્મનો આત્મા બોલતો નથી તે ક્રિયાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ત્યા ધર્મનો આત્મા વિદાય લઈ ચૂક્યો હોય છે મૃત શરીર પડ્યુ છે, પોતે સડે છે અને સ્વસ્થ માનવીને પણ મુડદાલ બનાવે છે

જીવિત ધર્મ તો તે જ છે કે જેની રગેરગમા અહિંસા, દયા અને પ્રેમની ધારાઓ સતત વહી રહી હોય પવિત્ર જીવન જીવવાની કળાનુ નામ જ ધર્મ છે જે વિચાર અને આચાર આત્માની ચારિત્ર્યશક્તિને વિકસિત કરે, જીવનમા સદ્‌વિચાર અને સદાચારની જ્યોત જગવે એ જ ધર્મ છે જેના જીવનમા સદ્‌વિચારોની-ધર્મની જ્યોત ઝગમગે છે, એના જીવનની વિપત્તિઓ એટલી જ દૂર રહે છે જેટલી કે હરણી સિહના ભયથી દૂર રહે છે જેના ઘેર ધર્મનો પ્રકાશ હોય તેને ત્યા રોગ પગપેસારો કરી શકે નહી, એના ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે આવશે નહી

એક સમયની વાત છે આચાર્ય દિગ્વિજય પાસે બનારસના ધર્મપાલનો પુત્ર પણ અભ્યાસાર્થે આવ્યો પ્રાચીન યુગે આજના જેવી ખર્ચાળ કેળવણી નહોતી, ત્યારે ન તો ફી દેવી પડતી હતી તેમ ન ચોપડીઓનો આજના જેવો ભાર તેમના પર હતો કુદરતના ખોળે, નદી તટના આશ્રમમા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા નાના મોટા દરેક વિદ્યાર્થીઓને આચાર્યશ્રી સમાનભાવે ભણાવતા;

પછી ભલેને એ વિદ્યાર્થી કોઈ રાજકુમાર હોય કે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હોય કે પછી કોઈ ગરીબ જનનો પુત્ર હોય. આચાર્યશ્રી સહુ પ્રત્યે એકભાવ રાખતા. તેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ આચાર્યશ્રી પ્રત્યે અગાધ શ્રદ્ધા ધરાવતા.

ધર્મપાલનો પુત્ર પણ કુદરતના ખોળે બેસી આચાર્યશ્રી પાસે અભ્યાસ કરતો. એક દિવસ આચાર્ય દિગ્વિજયનો આઠ વર્ષનો નાનો પુત્ર સંસારથી વિદાય પામ્યો. પુત્ર-વિયોગ ઋષિના મનને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો હતો. એનો સ્નેહ આંખોમાં આંસુનું રૂપ ધારણ કરી નીતરી રહ્યો હતો. વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પણ શોક-છાયા છવાઈ રહી હતી. ધર્મપાલના પુત્રે આચાર્યશ્રીની આંખે આંસુ જોયાં. આચાર્યશ્રીને કહ્યું —"ભગવન્, મને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે નાની વયમાં આપનો પુત્ર કેમ વિદાય પામ્યો? અમારા કુળમાં તો બાળપણમાં કદી કોઈ મૃત્યુ પામતું જ નથી." આચાર્યશ્રીએ જવાબ વાળ્યો: "કુદરતના ખેલ વિચિત્ર છે. એનું રહસ્ય કોણ પામી શક્યું છે ભાઈ! અને મૃત્યુ ક્યારે અને કઈ ક્ષણે આવશે તે કોણ કહી શકે તેમ છે?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો, "ગુરુદેવ, ક્ષમા કરજો. આપ નહીં કહી શકો પણ એટલું તો હું જરૂર કહી શકું છું કે મારા ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે પ્રવેશ પામી શકતું નથી." એક આવલિકા પસાર થઈ. આચાર્ય દિગ્વિજય બનારસ ભણી ચાલી નીકળ્યા. હાથમાં એક ઝોળી હતી જેમાં પીળી રાખ હતી. સીધા જ ધર્મપાલને ઘેર પહોંચ્યા. ધર્મપાલે આચાર્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું. બોલ્યા, "કેમ પધારવું થયું? એ વાત પછી. પણ પહેલાં આપ ભોજન કરો."

આચાર્યશ્રી બોલ્યા, "મને ભૂખ નથી. તમે પહેલાં જમી લ્યો, પછી હું એનો સંદેશ આપીશ. એના સારુ જ હું અહીં સુધી પગપાળો આવ્યો છું." ધર્મપાલે કહ્યું, "મારા આત્મામાં વિશ્વાસ છે. મારા સારુ એવો કોઈ સંદેશ હોઈ શકે નહીં કે જે મારી ભૂખ-તરસ ઉડાડી શકે." આચાર્યશ્રીએ ફરી એક વખત આગ્રહ કર્યો પણ ધર્મપાલના ઇન્કાર પર અશ્રુભરી આંખોએ બોલ્યા, "ધર્મપાલ, બહુ ખરાબ સંદેશો લાવ્યો છું. [illegible] તમારો પુત્ર અચાનક અવસાન પામ્યો છે. આ જુઓ એની રાખ. લઈને હું તમને આ સમાચાર પહોંચાડવા આવ્યો છું."

આચાર્યશ્રીને ખાત્રી હતી કે પુત્રના અવસાનના સમાચારથી ધર્મપાલનું મુખ પડી જશે અને આંખોમાંથી આંસુડાં ઢળી પડશે. પરંતુ એમની આશાથી વિપરીત પ્રસન્ન મુખે ધર્મપાલ બોલ્યો, "ભગવન્, ક્ષમા કરજો,

આપ સમા આચાર્યશ્રીના મુખેથી આટલુ મોટુ અસત્ય શોભા દેતુ નથી મારો આત્મા મને કહે છે મારો પુત્ર હાલ મૃત્યુ પામી શકતો જ નથી."

આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યુ "તમારો આ વિશ્વાસ શેના આધારે છે ?"

ધર્મપાલે કહ્યુ

धम्मं चरामो न मुसं वयामो ।
पापानि कम्मानि विवज्जयामो ॥
अनारियं च परिवज्जियामो ।
तस्माद् वयं असमय न मरामो ॥

અમારા જીવનમા ધર્મનો આત્મા બોલે છે અમે મૃષાવાદ (જૂઠુ) બોલતા નથી આયુના તાતાને તોડનાર દુષ્કર્મોથી અમારો સમગ્ર પરિવાર બચે છે, માટે જ અમોને શ્રદ્ધા છે કે મારા કુળનુ એક પણ બાળક અસમયે મૃત્યુ પામી શકે નહી "

અત્યાર સુધી હુ ધર્મ ઉપર બોલ્યો; ઘણુ લાબુ બોલી ગયો હવે મારે જરા યુવકવર્ગને સબોધીને વાત કરવી છે ધર્મતત્ત્વ જીવનનો પ્રકાશ-સ્તભ છે ધર્મ આત્માનો પોતાનુ સ્વરૂપ છે ભારતના બધા જ સતોએ, ઋષિ અને મહર્ષિઓએ ધર્મ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તો પછી એ જ માટી-માથી જન્મેલા ભારતીય યુવકો ધર્મ-ભાવનાથી શા માટે દૂર નાસી રહ્યા છે ? આજે ઉપાશ્રયોમા કે મદિરોમા પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો જ વધારે જોવામા આવે છે, પરતુ કાળા વાળવાળા બહુ ઓછા-જૂજજૂજ-જ દેખા દે છે બાપ આવીને કહે છે 'મહારાજ, છોકરાને કહીએ છીએ કે, જા ઉપાશ્રયે, મહારાજશ્રીના દર્શન કરી આવ, માગલિક સાભળી આવ, બને તો સામાયિક કરી આવ, પણ એ તો કેરમ રમવા બેસી જશે ઉપાશ્રયે નહી આવે " આમ કેમ બને છે એ વસ્તુ પર જ આપણે જરા ઊડાણથી વિચાર કરવાનો રહે છે અધ્યયનમા, સીનેમામા, ફિલ્મી સિતારોને જોવામા કે ફિલ્મ શુટીગ જોવામા, પિકનીક-પાર્ટીઓમા, હોટલો અને કલબોમા યુવકો હમેશા આગળ પડતા રહેતા હોય છે, તો ધર્મક્ષેત્રે પાછળ શા માટે ? શુ એના આ પછાતપણામા આપ લોકો (પ્રૌઢ વર્ગ)ની તો ક્યાય ભૂલ છુપાયેલી તો નથી ને ? જરા એક મિનિટ પોતા ભણી પણ નજર નાખી જુઓ યુવકવર્ગને સુધારતા પહેલા તમારે સુધરવુ પડશે કારણ કે બાળકોમા માતા-પિતાના જ સસ્કારોનુ સિચન થાય છે કેટલીક વાર માતાઓ જ બાળકોમા એવા

સંસ્કાર નાખતી હોય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં એ (બાળક) સતી કે સંત સંસ્કૃતિ સમીપે જાય જ નહીં.

મારો પોતાનો અનુભવ છે. એક વખત ગોચરી (આહાર) માટે હું ઘેર ગયો. બાળક રડી રહ્યો હતો. માની પુચકારીઓ અને રમકડાં વડે એનું મન જીતવાની પેરવી નિષ્ફળ જતી હતી અને આવતો જોઈ એ બોલી: બાબા, રડીશ નહીં. નહીંતર જો આ મહારાજ સાહેબ આવ્યા છે ને, એ તને પકડીને લઈ જશે. તો શું અમે બાળક પકડનાર છીએ? (સભામાં હસાહસ) એક બાજુ તો માતાઓ નિગ્રંથોના પાદથી વંદના કરે છે તો બીજી બાજુએ બાળકના કોમળ હૃદયમાં ઝેરી સંસ્કારો રેડતી હોય છે. જ્યારે એ મોટો થાય છે ત્યારે આવા સંસ્કારો પણ વિકાસ પામે છે. બાળક વિચારતો થાય છે કે આ કોઈ પકડનારા છે એટલે એમની પાસે જવું ન જોઈએ. પછી માતા કહે કે જા વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ, પણ એ એને રમવાને કેમ રમવા બેસે તો એમાં નવાઈ શી? માતાઓ પાસે ફરિયાદ લાવે પણ માતાઓ આ સંસ્કારો તો તમે જ રેડો છો.

યુવકવર્ગમાં આજે પણ ધર્મના શુદ્ધ રૂપ ઉપર વિશ્વાસ છે. અહિંસા, દયા, ક્ષમાને કોઈ પણ યુવક ખરાબ નહીં કહેશે. હા, રૂઢિગત ક્રિયાકાંડ પર, અમુક પ્રકારના વિશેષ રીતિ-રસમો ઉપર એના મનમાં ઓછી શ્રદ્ધા છે. એની પાછળ પણ એક કારણ છે. આજનો આપણો વર્ગ ઉપાશ્રયમાં ધર્મની ઊંચી ઊંચી વાતો કરે છે: મહારાજ, સંસાર અસાર છે, સર્વ મિથ્યા ભ્રમ છે. પાઈ પણ સાથે નહીં આવે. ધર્મની આવી ઊંચી ઉડાનો ભરે છે અને જાણે એમ લાગે છે કે આજના યુગના જંબુકુમાર, શાલિભદ્ર તો આ લોકો જ છે. પરંતુ દુકાને પહોંચ્યા, ગાદીની ખટપટ શરૂ થવા લાગી કે બધા જ વૈરાગ્યનો રંગ કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે! ગ્રાહકોને મિથ્યા બનાવનાર એક નવો પૈસો પણ છોડવા તૈયાર નહીં થાય. (સભામાં હસાહસ) એનો અર્થ એ થયો કે ધર્મ ફક્ત ઉપાશ્રયમાં છે. બજારની એને હવા લાગતાં જ એ છૂમંતર થઈ જાય છે. આજનો બુદ્ધિવાદી યુવક આ બધું પોતાની નજરે નિહાળે છે અને જાણે છે કે ઉપાશ્રયમાં રંગ એક છે, જ્યારે બજારમાં કંઈ બીજો જ. તમારા જીવનનું આ બહુરૂપીપણું યુવકના મનમાં ધર્મ ઉપર કેમ કરી વિશ્વાસ જામવા દે?

બીજી બાજુ એક વૃદ્ધ માતા સામાયિક કરે છે પણ અડતાલીસ મિનિટની સમભાવનાની સાધનામાં એનું મન એમાં (સાધનામાં) ચોંટતું

નથી એની આખો ફરતી કરે છે વહુ શુ કરી રહી છે, છોકરો શુ કરી રહ્યો છે? સામાયિક પૂરી થતા જ એનો પ્રથમ ઘા વહુ ઉપર થતો હોય છે. આમ કેમ કર્યું, તેમ કેમ કર્યું પાસે ઊભેલો યુવક આ જુએ છે, માળીએ એક કલાક ધર્મસાધના કરી કે ફરિયાદોની હારમાળા ઊભી કરી?

આ જ કારણે છે કે આજનો યુવક રૂઢ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી પીછેહઠ કરી રહ્યો છે

બીજી બાજુ આજની કેળવણીમા પણ કેટલાક એવા તત્ત્વો છે જે યુવકોને ધર્મ-વૃત્તિથી પાછળ ધકેલે છે આજની કેળવણીમા ભારતીય સસ્કૃતિની છાયા નથી તે યુરોપથી આવી છે એમા પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની બોલબાલા છે ભારતીય સસ્કૃતિમા કેળવણીનો પ્રારભ ત્રણ વાક્યોથી થાય છે—

"માતૃ દેવો ભવ, પિતૃ દેવો ભવ અને આચાર્ય દેવો ભવ"

આચાર્ય શિષ્યના માનસમા સસ્કારોના બી રોપતો તારી માતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તારા પિતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તેમ જ તારા આચાર્ય પણ તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે આ બીજ–અકુરો એવા છે જે પલ્લવિત થતાની સાથે માતા, પિતા અને આચાર્ય પ્રત્યે બાળકના મનમા શ્રદ્ધા અને વિનય પેદા કરે છે, પરતુ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રારભ થાય છે Dog ડોગ અને Cat કેટથી કૂતરા-બિલાડાથી પ્રારભ થતી કેળવણીમા વડીલો પ્રત્યે સન્માન, ગુરુજનોનો આદર અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો અભાવ હશે જ! (હસાહસ)

બીજી તરફ આ કેળવણી આદમીને ફક્ત પેટપૂર્તિ સુધી જ સીમિત બનાવી દે છે વધુમા વધુ પૈસા એકઠા કરવા અને પોતાના વૈભવવિલાસમા વૃદ્ધિ કરવી એ જ એક માત્ર જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બની ગયો છે કેળવણીનો ધ્યેય પણ આજ બની ગયો છે વિદ્યાર્થી વિચારે છે કે તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે જે સારામા સારી નોકરી અપાવે પૈસાનુ આકર્ષણ જ્ઞાનમા ઊડા ઊતરવાને રોકે છે એટલે જ આજનો કેળવાયેલો વર્ગ થોડા પૈસા ભલે જોડી લે, પરતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ એની પાસે નહી હોય

વિદ્યાર્થીના મગજમા પૈસા પ્રત્યે આટલુ આકર્ષણ પેદા કરનાર પણ તમે જ બધા છો અને જે સમાજમા સપત્તિશાળીનુ માન છે પૈસા માનવનુ ઉપજીવન છે પણ એ જીવન બની શકે નહી એ સાધન ભલે હોય પણ એ સાધ્ય બની શકે નહી પૈસા હાથમા રહે છે ત્યા સુધી એ પાપ નહી બને પરન્તુ જ્યારે એ હૃદયમા પેસે છે ત્યારે એ પાપ બની જાય છે હાથમા

રહેલો પૈસો સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ઉપયોગી પણ બની શકે છે પરંતુ ઘરમાં પેઠેલો પૈસો ભૂખથી વ્યાકુળ માટે પણ કામમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ આજે તમે પૈસાવાળાઓને જેટલો આદર આપો છો તેટલો એક ત્યાગી, કે તપસ્વી કે વિદ્વાનને આપતા નથી. તો પછી એ આશા કેમ રાખી શકાય કે સમાજમાં ત્યાગી અને સેવાભાવી યુવકો પેદા થાય?

આ બાજુ શ્રીમંતોનાં દુષ્કૃત્યો પૈસા વડે ઢાંકી દેવાય છે પૈસાથી પાપ ઢંકાય છે પણ પાપ ધોવાતાં નથી. એક ધનવાનને એક પત્ની હોવા છતાં ય બીજી વાર લગ્ન કરે છે એના જીવન પ્રત્યે જનસમુદાયમાં તિરસ્કાર વધી રહ્યો હોય તો પણ કોઈ સંસ્થાના ઉદ્ઘાટનમાં દસ હજારની થેલી ભેટ કરે કે એ સમારોહનો પ્રમુખ બની જાય છે અને એ જ સમાજોમાંય શેઠ સાહેબને સમાજના નાક બનાવી એમની સ્તુતિ પાછળ કલાકો વિતાવી દેતા હોય છે દૈનિક પત્રોમાં એમના ફોટાઓ સાથે મોટા ટાઈપોમાં એમનો પરિચય છપાય છે એ સમાજનો લોકપ્રિય બની જાય છે પણ પેલી પ્રથમ પત્ની જે એક ખૂણે બેસી સિસકારા મારી રહી છે એનાં આંસુ કોણ લૂછે?

પરંતુ આ પૈસાની કહાણી યુવકો ઉપર બહુ ખોટી અસર નાખે છે. એમનો જીવનધ્યેય એક માત્ર પૈસો જ બની જાય છે તો પછી ધર્મનો પંથ પૈસારો તાંતી ઉપડી જાય તો તેમાં નવાઈ પણ શી?

જો તો યુવક-વર્ગને જો ધર્મ તરફ આકર્ષિત કરવો હોય તો પોતાના ધાર્મિક જીવનના બહુરૂપીપણાને દૂર કરો કેળવણીમાં આમૂલ પરિવર્તન આણો અને પૈસાના પ્રભુત્વને ઓછું કરો ત્યારે જ આપ જોઈ શકશો કે ધાર્મિક કાર્યક્ષેત્રે યુવકવર્ગ તમારા કરતાં મોખરે / હશે.

લિ૰ જૈન ઉપાશ્રય
૬ જુલાઈ ૧૯૫૮ કોટ મુંબઈ ૧.

૪૧. સત્યશ્રવણ

સત્યશ્રવણ એ વિકાસની પહેલી સીડી છે નદીના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો લીલાછમ રહે છે, કારણ કે તેમને નદીના પાણીમાથી તાજગી મળે છે. તે આપણા જ્ઞાનને પુષ્ટ બનાવે છે હજાર વાતો જ્યારે કાન ઉપર પડે છે, ત્યારે સો વાતો યાદ રહે છે, અને સોમાથી દસ પણ જો આચરણના ક્ષેત્રમા પહોચી તો જીવનમા નવી ચમક આવે છે

એટલા માટે પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના શિષ્યોને કહ્યા કરતા કે પહેલા કાનને ભોજન આપો, પછી જીભને કાનને ભોજન આપવાનો અર્થ એ નથી કે જમણનો કોળીયો મોને બદલે કાનમા નાખવો કાનને ભોજન આપવાની મતલબ કે સત્યનુ શ્રવણ કરવુ

ભારતીય સસ્કૃતિમા બે પરપરાઓ મહત્ત્વપૂર્ણ રહી છે પહેલી સ્વાધ્યાય અને બીજી શ્રવણ પ્રાચીન ગૃહસ્થો સવારમા ઊઠીને શાસ્ત્ર–સ્વાધ્યાય કરતા અથવા કોઈ ઋષિ કે સત પાસે જઈ તેમના મુખેથી બે શબ્દો સાભળતા આજે તો યુગ પલટાઈ ગયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે એ પરપરાઓને બદલે બે નવી પરપરાઓ દાખલ થઈ ગઈ છે પથારીમાથી ઊઠતાવેત જ પહેલુ કાર્ય ચાહદેવીનુ સ્વાગત કરવાનુ અને બીજુ વર્તમાનપત્ર (News paper) વાચવાનુ

પ્રાચીન યુગની સસ્કૃતિની છાયા આગમોમા જોવા મળે છે તે જમાનાના રહન–સહન, આચાર–વ્યવહારના રેખાસૂત્રો વિખરાયેલા મળી આવે છે. કથાનુયોગ જોઈએ તો તેમા જણાય છે કે ભારતીય સસ્કૃતિ શ્રવણને કેટલુ મહત્ત્વ આપતી હતી જ્યા ત્યા વર્ણન આવે છે કે અમુક શહેર કે નગરમા ભગવાન મહાવીર પધાર્યા કે અન્ય કોઈ સત પધાર્યા, તેમના આગમનની ખબર શહેર કે નગરમા હવાની માફક ફેલાઈ જતી ચારે તરફ રાજમાર્ગ

અને ઉપમાર્ગે બધી બાજુ એક પ્રકારની હલચલ મચી જતી. ઘરઘરમાં ચર્ચાઓ ચાલતી કે આજ પ્રભુ પધાર્યા છે ચાલો તેમનાં દર્શન કરીએ. તેમની જીવનસ્પર્શિની વાણીના બે શબ્દો કાન ઉપર પડશે. અને ચારે બાજુ જનપ્રવાહ ઊભરાતો. આ તેમની સત્શ્રવણની ઊભરાતી ભાવનાનો પરિચય કરાવે છે

આજે પણ જનપ્રવાહ ઊભરાય છે પણ ક્યાં ! સંત આવે ત્યારે ! એ તો યુગ વીત્યો તેમ તે વાત પણ વીતી ગઈ આજ તો શહેર કે ગામના ચલચિત્રગૃહ (Cinema)માં કોઈ નવું ચિત્ર (Film) આવે છે ત્યારે, નગરમાં એક જાતની હલચલ મચે છે પણ કાનને આત્મવિકાસની વાતો પ્રિય લાગે છે કે ફિલ્મી સંગીત ! જો ફિલ્મી ગીતો પ્રિય લાગે તો વિચારવું પડશે કે મનમાં કેટલી વાસના ભરી છે ! અંતરની વાસના જ વાસનામય ગીતો પસંદ કરે છે પણ જો કદાચ મનને જીવનના વિકાસની વાતો પ્રિય લાગતી ન હોય તો સમજજો કે હૃદયમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે શરીરમાં વિકૃતિ આવી હોય, તાવ આવ્યો હોય ત્યારે દૂધપાક કડવો લાગે છે અને પાણી મીઠું લાગે છે કોઈને સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે તેને લીમડાનાં કડવાં પાંદડાં વાટીને પીવડાવવામાં આવે છે તે કડવાં પાંદડાં તેને મીઠાં લાગે છે કારણ કે તેના શરીરમાં ઝેર ફેલાયેલું છે એ ઝેરની વિકૃતિને લીધે જ કડવામાં મીઠાશનો અનુભવ થાય છે

તમે કાનને મીઠું લાગે તેવું નહિ, પણ જે જીવનને માટે મીઠું હોય તેને સાંભળો. સત્શ્રવણથી હૃદય વિવેકની જ્યોતને પામે છે

એ માટે વીતરાગ પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે કે :

सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभय जाणइ सोच्चा जं सेय तं समायरे ॥

દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૮-૧૧

સત્શ્રવણથી આત્મા ઓળખી શકે છે કે કલ્યાણનો માર્ગ કયો છે અને પાપનો માર્ગ કયો છે શ્રવણથી વિકાસનો રાહ અને વિનાશનો માર્ગ જાણી શકાય છે શ્રવણનું કામ માર્ગ બતાવવાનું છે કયા રસ્તે ચાલવું તેની પસંદગી તો તમારે કરવાની છે એ તો માર્ગ દૃષ્ટિ આપે છે ચાલવાનું કામ તો પગનું છે પણ એક વાત છે કે શ્રવણ, ગાંઠ પડી ગયેલી બુદ્ધિને પણ સ્ફૂર્તિપૂર્વક જ્યોતિ આપે છે જ્યાં મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞોની મતિ

પણ સુઝાઈ જાય છે ત્યા એક સામાન્ય માનવીની સાધારણ વાત પણ તેની ગુચ ઉકેલવામા સહાયભૂત નીવડે છે.

એક વખત સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચાણક્ય ફરતા હતા મૌર્ય-યુગ એ ભારતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. ચાણક્ય તો ભારતના ઇતિહાસના વહેણને નવો વળાક આપનાર છે સાથે જ તે ઘણો મોટો કુશળ નીતિ-નિર્માતા પણ હતો

બન્ને કોઈ મહત્ત્વભરી યોજના લઈ ચાલી રહ્યા હતા ત્યા સુધી હજુ નદવશની જડ હાલી ન હતી ફરતા ફરતા એક ગામમા પહોચ્યા અને એક વૃદ્ધાના ઘર પર આવ્યા

ગ્રામ્યજીવનમા પૈસાનો અભાવ હોય છે પણ તેની પાસે હૃદયની સપત્તિ વિશાળ હોય છે એટલા માટે તે અપરિચિત અતિથિનુ પણ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરે છે આ વાત તો તમે અમને પૂછો કે ગ્રામ્યજીવન કેટલુ સરળ હોય છે! કેટલીક વખત એવી ભાવુક વ્યક્તિઓ મળી આવે છે કે માત્ર બે જ મિનિટના પરિચયમા તે આપણુ મન હરી લે છે તેની પાસે જે કાઈ લુખીસુકી રોટલી હોય છે તે ખૂબ પ્રેમથી આપે છે પણ તેની લુખીસુકી રોટલી પર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા એટલી બધી હોય છે કે શુદ્ધ ઘીની ચિકાશ પણ તેની સામે કાઈ વિસાતમા નથી

આ વૃદ્ધ માતાનુ મકાન તો નાનુ સરખુ હતુ, પણ તેનુ હૃદય ઘણું વિશાળ હતુ એટલા માટે તેણે પ્રેમપૂર્વક એ બન્ને જણાને પોતાના ઘરમા રહેવા દીધા તેને એ ખબર પણ ન હતી કે આ બન્ને ભારતના ભવિષ્યના ભાગ્યનિર્માતા છે તેણે તો માત્ર તેમને અતિથિરૂપે જોયા અને અતિથિસત્કારની ભાવનાથી જ તેમનો સત્કાર કર્યો સાંજના સમયે તે વૃદ્ધાનો છોકરો ખેતરમા મહેનત મજૂરી કરી આવ્યો દિનભરના પરિશ્રમથી તેના પગ થાકેલા હતા.

આવતાની સાથે જ તેણે માને કહ્યુ કે—ખૂબ ભૂખ લાગી છે ખાવાનુ થવાની કેટલી વાર છે? ભૂખની સૌથી સારી દવા શ્રમ છે શહેરોમા શારીરિક શ્રમનો અભાવ છે એટલે ભૂખ લાગવા માટે ચૂર્ણો અને દવાઓ લેવા પડે છે છતા પણ કહે છે કે ભૂખ લાગતી નથી

વૃદ્ધ માતાએ વાત્સલ્યથી કહ્યુ—બેટા! કંઈ વાર નથી ખીચડી તૈયાર છે તુ બેસી જા, હુ પીરસી દઉ તે બેસી ગયો અને માતાએ તેના ભાણામા ખીચડી પીરસી

ભૂખથી આકુળ પુત્રે જલ્દીથી ખીચડી વચમાથી લઈ ખાવા માટે તેમા

હાથ નાખ્યો. બીજી જ ક્ષણે તે એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો હાથ ગરમ ખીચડીને અડતાં દાઝી ગયો માએ કહ્યું કે તું પણ પેલા ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત જેવો મૂર્ખ છે

ચાણક્યના કાને આ શબ્દો પડતાં તે ચમકી ઊઠ્યો. આશ્ચર્ય અને ઉત્સુકતાભરી આંખો તેણે ચંદ્રગુપ્ત તરફ ફેરવી. ભારત નીતિનિર્માતાઓને એક આમવૃદ્ધા મૂર્ખ ઠરાવી રહી હતી! આનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે બન્ને જણા વૃદ્ધ માતાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું–માતાજી! હમણાં તમે તમારા પુત્ર પાસે ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્તને મૂર્ખ ઠરાવી રહ્યાં હતાં તો એ બે જણે શી મૂર્ખાઈ કરી? આમ તો બન્ને જણા ઘણા બુદ્ધિમાન ગણાય છે

વૃદ્ધાએ કહ્યું—બેટા! દરેક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની રીત હોય છે તેને તેની રીતે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત, નંદનુ સામ્રાજ્ય કબજે કરવા માગે છે પણ તેમણે મોટી ભૂલ કરી છે આસપાસની સીમાઓને કબજે કર્યા વિના તેમના સૈન્યને વચ્ચે ઉતાર્યું અને પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું પરિણામ એ આવ્યું કે ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા આવી જ ભૂલ તો મારો દીકરો કરી રહ્યો હતો. આજુબાજુથી ખીચડી ઠંડી કરીને તેણે ખાધી હોત તો હાથ દાઝત નહિ. પણ તેણે તો એકદમ વચમાં જ હાથ નાખ્યો એટલે હાથે દાઝી ગયો.

ચાણક્ય અને ચંદ્રગુપ્તે એકબીજા તરફ જોયું એક ઘરડી ગામડીયણે તેમને વિજયનું રહસ્ય સમજાવી દીધું હતું!

હા તો તમે સાંભળો સાંભળવામાંથી જ તમને આવી વાતો મળશે જે તમારી ગુંચવાઈ ગયેલી સમસ્યાઓને એક મિનિટમાં ઉકેલી આપશે. મનુષ્યત્વના વિકાસમાં શ્રવણનું જેટલું મહત્ત્વ છે તેટલું જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ છે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે —

" सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे "
अणण्हए तवो चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨-ઉ-૫

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પહેલી ભૂમિકા શ્રવણ છે સાંભળવા પછી જ આત્મા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે જ્ઞાનથી વિજ્ઞાનને માર્ગે વધે છે વિજ્ઞાન એટલે આપ સાયન્સ (Science) ન સમજશો. વિતિક્ષિતાત્મક જ્ઞાન

એ વિજ્ઞાન છે અથવા જે જ્ઞાન, તત્વવિનિશ્ચયનો હેતુ હોય, તે વિજ્ઞાન છે. તત્ત્વનિશ્ચય પછી જ આત્મા ત્યાગાભિમુખ થાય છે કારણ કે જડ અને ચેતન એ બેના ભેદનુ વિજ્ઞાન થયા પછી, જડ પ્રત્યે અનાસક્તદશા પ્રાપ્ત થવી અનિવાર્ય છે પ્રત્યાખ્યાન છે ત્યા સયમ છે સયમ અને તપ નિર્વાણનો હેતુ છે આ પ્રમાણે સાધનાની ભૂમિકામા ભગવાન મહાવીરે શ્રવણને મહત્ત્વ આપ્યુ છે

શ્રવણની સાથે મનન પણ ચાલવું જોઈએ તે વિના શ્રવણનો રસ નહિ બને સાભળવા છતા પણ જો સમ્યગ્જ્ઞાન ન આવ્યુ તો વિચાર કરવો પડશે રોટલા ખાધા અને પેટ જો ન ભરાયુ તો બીજા પૂછશે કે તમે તે રોટલા ખાધા કે બીજુ કાઈ ખાધુ ? રોટલા ખાઈએ તો પેટ ભરાવુ જ જોઈએ તેમ, શ્રવણની સાથે જ્ઞાન પણ મળવુ જ જોઈએ

રોટલી ખાવા માત્રથી કામ ચાલતુ નથી તેનુ એકરસ થઈ શરીરમાં પાચન થવુ પણ જરૂરી છે તેનો રસ બને અને શરીરના એકે એક અણુએ અણુ સુધી પહોચે ત્યારે જ તે ઉપયોગી થાય છે એ જ રીતે શ્રવણની સાથે મનન કરો, ચિતન ,કરો અને આચરણ કરો, ત્યારે જ તેનો રસ બની જીવનના અણુએ અણુમા પહોચશે અને ત્યારે જ તે શક્તિ આપશે

ઘરમાથી બહાર નીકળતા પહેલા તમે વાળ ઓળીને દર્પણમા જુઓ છો કે કોઈ ડાઘ તો નથી રહી ગયો તેવી રીતે, સત્યશ્રવણ એ જીવનનું દર્પણ છે તેમા તમારા આત્માનુ પ્રતિબિબ પડે છે તેમા તમે જુઓ કે ખરાબી ક્યા છે? જીવનમા કોઈ કાળો ડાઘ તો નથી ? દર્પણનુ કામ તો માત્ર ડાઘ બતાવવાનુ છે સફાઈ તો તમારે જાતે જ કરવાની છે દર્પણ કાઈ સફાઈ કરવા આવવાનુ નથી જો દર્પણે તમને ડાઘ બતાવ્યો અને છતા તમે તેને સાફ ન કર્યો, તો તેમા દર્પણનુ કાઈ બગડવાનુ નથી પરતુ દર્પણમા જોવાનો કોઈ અર્થ સરશે નહિ આ જ વાત સત્ય શ્રવણની છે. સાભળ્યુ છતા જીવનમા પરિવર્તન ન આવ્યુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ ન આવ્યા, સ્વાર્થ અને દ્વેષના કાળા ડાઘ જો સાફ ન કર્યા, તો શ્રવણ નિષ્ફળ જશે

સતોનુ જીવન અરિસા જેવુ છે તેમા સમાજનુ પ્રતિબિબ પડે છે. પણ સતો જડ આયના જેવા નથી તેમા ચૈતન્યની જ્યોતિ હોય છે એટલે જો તેમને ખરાબી નજરે ચઢે છે, તો તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે પોતાની વાણીના જળથી સમાજમા ફેલાયેલી વિકૃતિઓને સાફ કરવા

તેઓ પ્રયત્નો કરે છે. વર્ગવિશેષમાં સ્વાર્થ વૃત્તિનાં ઊંડે સુધી જડ ઘાલી બેઠેલાં મૂળિયાંનો નાશ કરવાનું મોટું કામ સંતો કરે છે. સમાજમાંની સંપત્તિની ઉપાસનાની વૃત્તિને દૂર કરી સદ્વૃત્તિ અને સદ્ગુણોની ઉપાસનાને પ્રોત્સાહન આપવાનું કામ પણ તેમનું છે. પણ જ્યારે સમાજના વિકારો પ્રત્યે સંતો અંગુલીનિર્દેશ કરે છે ત્યારે સમાજનો એક ભાગ ખળભળી ઊઠે છે કેમકે તેમને તેમના સ્વાર્થની જમીની જડ હલતી જણાય છે. સમાજની વિકૃતિઓ બતાવનાર સાધુ તેમને પ્રિય પણ લાગતા નથી.

ત્યારે ખાદી અને ગાંધીની લડાઈ ચાલતી હતી. મહાત્મા ગાંધી ઘરઘરમાં ખાદીની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે એક જણે કહ્યું–બાપુ! સફેદ ખાદી કરતાં કાળી ખાદી સારી હોય છે. ત્યારે તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું–કેમ? સફેદ ખાદીમાં એવો કયો અવગુણ છે?

ત્યારે પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે તેને મેલ જલદી ચડતો નથી અને સફેદ ખાદી જલદી મેલી થઈ જાય છે. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું–ત્યારે કાળી ખાદીમાં કોઈક ચમત્કાર છે! ખરી વાત તો એ છે કે ખાદી કાળી હોય કે સફેદ મેલ બન્નેને લાગે છે પણ વાત એ છે કે કાળી ખાદી મેલને છુપાવે છે કેમકે તે જાતે જ કાળી છે. જ્યારે સફેદ ખાદી મેલ બતાવે છે. આ જ વાત સંતજીવનની છે. તેમનું જીવન સફેદ ખાદીનું જીવન છે. સત્તા અને સંપત્તિની કાલિમા તેમની પાસે નથી. એટલે ખરાબીનો મેલ તે જલદી બતાવે છે.

સંતભગવંત પણ એક શ્વેત વસ્ત્રધારી સંત છે જે જીવનની ખરાબીઓને ઘણું જલદી દર્શાવે છે. પણ તેમનું કામ માત્ર બતાવવાનું છે. તેને દૂર કરવાનું કામ તમારું પોતાનું છે. પરંતુ આજના આપણા શ્રોતાઓ માત્ર શ્રોતાઓ છે શ્રાવક નથી. તમે અહીં સાંભળવા જ આવો છો કે કંઈક લેવા પણ?

મને તો લાગે છે કે તમે શ્રાવક છો અને શ્રાવક શબ્દને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છો. પણ શ્રાવકનો અર્થ છે "સાંભળીને કરનાર." માત્ર સાંભળતા રહે અને કંઈ તે અનુસાર વર્તન ન કરે, તો કહેવાય છે કે આ તો કંઈ સાંભળતા જ નથી. બાપ કહેતો રહે અને દીકરો કામ ન કરે તો બાપ કહેશે કે હું કહું છું તે સાંભળે છે કે નહિ! માને તે માનવ." આપ સંતની કેટલી વાતો માનો છો? તમે તો માત્ર સાંભળવા આવો છો. અને તે પણ મીઠી મીઠી વાતો કે જે કાનને પ્રિય લાગે. જીવનમાં જાગૃતિ

લાવે અને હૃદયના વિકારોને દૂર કરે એવી વાતો આપને પસંદ નથી. પણ યાદ રાખો એકદમ મીઠી અને ગળી દેખાતી વસ્તુઓ પરિણામે ઝેર જેવી હોય છે. તે શરીરના બગાડને દૂર નથી કરી શકતી તેમાં વૃદ્ધિ ભલે કરી શકે. પરંતુ, વિકારને દૂર કરવાની શક્તિ તો કડવી ચીજોમાં હોય છે એટલા માટે તો જ્યારે તાવ ૧૦૫ અંશ (Degree) જેટલો ચઢ્યો હોય છે, ત્યારે તમે દૂધપાકને યાદ નથી કરતા કદાચ માતા પ્રેમની ઘેલછામાં દૂધપાકનો વાટકો લઈને આવે તો પણ પુત્ર કહેશે કે મારી નજર સામેથી દૂર હટાવો તેના તરફ જોવાથી પણ મને ઊલટી થવા જેવું થાય છે. પણ તે સમયે તમે કડવું કરિયાતું કે ક્વીનાઈન (Quinine)ની ગોળીઓ સહેલાઈથી કંઠે ઉતારી જાઓ છો

જીભને માત્ર ગળી અને ગળપણવાળી ચીજો આપવી તે નુકસાનકારક છે તેવી રીતે કાનને પણ માત્ર કર્ણપ્રિય મીઠી ચીજો આપવી તે પણ હાનિકર્તા છે

આમ તો હું તમારી શ્રવણ કરવાની જીજ્ઞાસાનું સ્વાગત કરું છું. અને આપણો સમાજ સાભળવાનો શોખીન પણ છે આ સાભળવાનો શોખ પણ એટલી હદે પહોંચ્યો છે કે ગામમાં સંત આવે તો વ્યાખ્યાન જરૂર જવું જ જોઈએ જમ્યા પછી મો ધોવું જરૂરી છે તેમ ગામમાં સાધુ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન થવું પણ જરૂરતું છે કેટલીક વખત તો આ શ્રવણની પિપાસા કમાલ કરે છે

એક વખત લગભગ નવ માઈલ જેટલું ચાલીને અમે એક ગામમાં પહોંચ્યા ગરમીના દિવસો હતા, શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયું હતું. ઘડિયાળમાં સાડાનવ વાગ્યા હતા અમે ખભેથી સામાન નીચે મૂક્યો ત્યાં એક જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આવ્યો અને બોલ્યો—આપ વ્યાખ્યાન ફરમાવશો ? હજુ વખત છે કહો તો લોકોને બોલાવી લાવું

ગજબની શ્રવણ-પિપાસા છે ! મને લાગે છે કે કોઈ સાધુનો અંતકાળ નજીકમાં હોય તો પણ ભક્તો કહેશે કે—જુઓ મહારાજ ! વ્યાખ્યાન આપીને પછી જજો (હસાહસ)

આ શ્રુતિપિપાસાને માટે તો ધન્યવાદ ઘટે છે પણ તેની સાથે આચરણની પિપાસા પણ રાખતા રહો સાભળવાની સાથે બદલાવાનું પણ શીખો એક મંકોડો હોય અને તે પથારી તરફ આવતો હોય, ત્યારે જરાક

હાથ ફેલાવો કે તેના ધક્કા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય! ભરાડી મૂકે પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેટલું ઉજ્જવળ બન્યું? આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ.

બે મિત્રો સાઈકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાઈકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉછળી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ, તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે :

જુનો ધમ લ્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધમ લ્યો જાણી રે
નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે
કાં તો અંગ જ આળસુ એનું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે
કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ભૂખ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ એ બાવળીયો, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે. તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે. કાં તો તે વ્યક્તિ એટલી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય અથવા બીજું કારણ

એ પણ હોઈ શકે કે નદીમા પાણી સૂકાઈ ગયુ હોય ! કલ્પવૃક્ષની નીચે એમીને કોઈ ભૂખ્યો રહે તો સમજવુ કે કા તો તે કલ્પવૃક્ષની નીચે નહિ પણ બાવળીયા નીચે બેઠો છે, અને ભૂલથી તેને કલ્પવૃક્ષ માની બેઠો છે. અથવા બીજુ કારણ એ પણ હોય કે તેની ભાગ્યરેખાઓ જ અવળી હોય.

આટલા પ્રવચનો પછી પણ જો સમાજ એક તસુ પણ આઘોપાછો થવા તૈયાર ન બને, તો અમારે વિચાર કરવો પડશે કે કયા કઈ વિકૃતિ આવી છે કા તો સતના જીવનની સયમસરિતા સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર શુષ્ક વિધિવિધાન અને ક્રિયાકાડની રેતી જ રહી ગઈ છે, જે રેતીના સુકા કણો નથી તો નદીમા પાણી લાવી શકતા કે ન તે તેને તીરે આવનારની તૃષા શાત કરી શકતા

બીજો વિકલ્પ જે ગૃહસ્થજીવનનો પ્રમાદ અને રાગપ્રશ્નોની આસક્તિ. આજનો યુગ ત્યાગનો યુગ નથી, રાગનો યુગ છે એથી તો તમને લોકોને રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે બે વરસ પહેલા કોઈને ત્યા જમવા માટે ગયા હો અને સ્વાગતમા દૂધપાક-પુરી થાળીમા આવ્યા હોય તો તેને તમારી યાદદાસ્ત ભૂલશે નહિ કદાચ ભજિયામા મીઠુ ઓછુ હોય તો તે પણ તમે નહિ ભૂલો એ વરસ પછી પણ ભજિયાનો સ્વાદ તમને યાદ રહેશે

અરે ! આ માતાઓની પણ સ્મરણશક્તિ કાંઈ કમજોર નથી કોઈ પડોસણ એક વાટકી ચણાનો લોટ ઉછીનો લઈ ગઈ અને એક મહિના સુધી પાછો ન આપી ગઈ તો તે પણ ભૂલશે નહિ (હસાહસ) એક વાટકી લોટ છ મહિના સુધી ભૂલી શકાતો નથી લગ્ન જેવા પ્રસગે કોઈ સગા કે સબધી ન આવ્યા હોય તો ચાર વરસ પછી, તેમને ત્યા પ્રસગ આવશે ત્યારે કહેશે કે અમારે ત્યાં ન આવ્યા તો અમે તેમના ઘેર શેના જઈએ ? ચાર વરસ થયા પણ વાત ભૂલાઈ નથી ગઈ પણ જો ગઈ કાલના વ્યાખ્યાનની વાત આજે પૂછો તો ભૂલાઈ ગઈ હશે ! સાચી વાત એ છે કે રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે પણ વીતરાગત્વની નથી રહેતી વીતરાગત્વની વાતો યાદ રાખવા માટે રાગદ્વેષની વાતો દૂર કરો

એક બીજી પણ વાત છે છીપ નદીમા પણ હોય છે અને સમુદ્રમાં પણ હોય છે પરતુ તમે જાણો છો કે નદીની છીપમા મોતી પાકતાં નથી. મોતી તો સમુદ્રમાની છીપમા જ થાય છે આનુ કારણ શુ ? તમે બતાવી શકશો ? નદીની છીપને હમેશા મીઠુ પાણી મળે છે પણ સમુદ્રમાં રહેતી

હાથ કપાશે કે તેના ઘરાક સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય! બરાબ બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હવે કેવું ઉજ્જવળ બન્યું! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પણ ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ.

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—આ ઘંટડી કેમ ઉપયોગી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એનાથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જ્વલંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે. અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ ક્યો જાણી રે
નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ ધરાણી રે
કાં તો ભ્રમ જ ભાળસુ એહનુ
કાં તો સરિતા સુકાણી રે
કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ભૂખ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ, એ બાવળીયો, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે. કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય. અથવા બીજું કારણ

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાંતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાંતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇન્દ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાંતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला" ।

આચારંગ સૂત્ર

આત્મા શાંતિનો ઇચ્છુક છે શાંતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનંત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાંતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણુ પરંપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાંતિના વૃક્ષની ડાળીઓ–પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરંતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અંકુરો ફૂટે જવાના અને એ અંકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ–પાખડીઓ ફાલવાની

અશાંતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો અશાંતિની જડ છે અનંત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

છીપ તો ફક્ત સ્વાતિ–નક્ષત્રનું જ પાણી લે છે સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ તેમાં મોતી નીપજાવે છે જ્યારે નદીની છીપને હજારો ટન મીઠું પાણી મળવા છતાં તેમાં મોતી ઉત્પન્ન થતાં નથી.

મને લાગે છે કે અમારા શ્રોતાઓ પણ નદીની છીપ જેવા છે તેમને દરરોજ મીઠું પાણી મળે છે અનાવૃષ્ટિને પ્રસંગે દુકાળ પડે છે તો અતિવૃષ્ટિ પણ પાકને બગાડે છે તો આ અતિવૃષ્ટિ તો નથી થતીને!

વ્યાખ્યાનને તમે ભોજન તરીકે નહિ પણ દવા તરીકે ગ્રહણ કરો. ભોજન તો પેટ ભરીને ખાવાનું હોય છે પરંતુ દવા પેટ ભરીને ખાવાની હોતી નથી. ઉપદેશ તમે દવા તરીકે તેની માત્રામાં–પ્રમાણમાં લો.

જાપાનની એક પ્રાચીન પરંપરા છે ત્યાં જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવા ઊભું થાય છે ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક પગે ઊભા રહીને બોલો. તેની મતલબ એ છે કે જેટલી વાર એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બોલી શકાય એટલું જ બોલો–એટલો જ ઉપદેશ આપો. લાંબા ચોડાં ભાષણો કરનારને માટે આ કેટલી સરસ સજા છે!

શ્રવણની સાથે આચરણનો શોખ રાખો. શ્રવણ પણ કાંઈક ઉપયોગી જરૂર, પણ તે સર્વસ્વ નથી. અગ્નિ પર લખેલ નિબંધ વાંચવાથી ઠંડી દૂર નથી થઈ શકતી. ઠંડી તો અગ્નિના સાંનિધ્યથી દૂર થાય છે તેમ ખાલી શ્રવણ કે વાંચનથી આત્મવિકાસ થતો નથી. આત્મવિકાસ માટે આચરણના અગ્નિનું સાંનિધ્ય જોઈએ. ત્યારે જ જીવનમાં ચમક આવે. શ્રવણ આચરણમાં ઊતરીને જ જીવનનાં રહસ્યોને સમજાવી શકે.

તા. ૨–૯–૫૪ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા.

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇદ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહે છે કે.

" सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला "।

આચારાગ સૂત્ર

આત્મા શાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણુ પરપરાને લક્ષમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ–પાંખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ–પાંખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हियमप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ મંત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે? પણ દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે. એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દશ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઉલટો પ્રચાર ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ કાઢી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

જ્યાં સુધી કષાય ઓછા ન થાય ત્યા સુધી શાતિના તમામ બહારના પ્રયત્નો નકામા નીવડવાના ચૂલા ઉપર દૂધ ગરમ કરવા મૂક્યુ હોય, નીચે દેવતા સળગતો હોય, દૂધ ગરમ થતા તેમાં ઊભરો આવે તો એકદમ ઊભરાઈ ન જાય તે માટે તેમા બેચાર પાણીના ટીપા નાખો છો પાણીના ટીપાથી ઊભરો બેસી જાય છે પરતુ કેટલીવાર? વળી પાછો બે પાચ મિનિટમા ફરીથી ઊભરો આવે છે આમ કેટલી વાર એમ પાણીના છાટા નાખ્યા કરશો? સાચો રસ્તો તો તેની નીચે રહેલ અગ્નિને દૂર કરવાનો છે જ્યા સુધી નીચે અગ્નિ હશે ત્યા સુધી તે ઊભરાયા જ કરશે

માણસ પણ અકળાય છે જરાજરામા તે ઊકળી ઊઠે છે ઉપદેશના છાટા નાખી તેને શાત કરવામા આવે છે, પરતુ ઘેર ગયા અને જરાક નિમિત્ત મળ્યુ કે વળી ઊકળે છે ઉપદેશના છાટા નાખી નાખીને ક્યા સુધી તેને શાત રાખી શકાય? જો ખરેખર અતરનો ઉકળાટ દૂર કરવો હોય તો પહેલા કષાયરૂપી અગ્નિના ઇંધન જે અનત યુગથી સળગી રહ્યા છે તેને દૂર કરવા જોઈએ તે સિવાય તો મનની સાથે તન પણ તપતુ રહેશે અને કદિક એ આગ બહાર આવી સાગ ઘરને, કદિક પૂરા પરિવારને અને અને કોઈક વખત સારાયે સમાજ, દેશ કે રાષ્ટ્રને સળગાવી દેશે

પણ યાદ રાખજો કે ક્રોધની મશાલ લઈ જે કોઈ બીજાના સુખને સળગાવવાની કોશિષ કરે છે તેણે એ મશાલ મારફતે પોતાની માનવતાને સળગાવી દીધી છે ક્રોધ એક આગ છે જે જલાવે છે પણ તે એક એવી આગ છે કે જે પહેલા તો બીજાને નહિ પરતુ પોતાને જ જલાવે છે બીજાને સળગાવતા પહેલા તો પોતાની જાતે જ સળગી જવુ પડશે બીજા તો જો તેમા સળગાવનારુ તત્ત્વ ભર્યું હશે તો જ સળગશે ક્રોધથી ક્રોધ ટકરાય છે જો અજાણપણે કોઈને પગ અડકી જાય છે તો ક્રોધ નથી ચઢતો પણ જો કોઈ આવેશમા આવી સભાનપણે ઠોકર મારે છે તો મગજનો પારો ઊચે ચઢચા વિના રહેતો નથી

ક્રોધની આગથી બચવા માટે એ જરૂરનુ છે કે આપણે મનને શાત બનાવીએ, કષાયોને મદ પાડીએ જ્યા સુધી દોરાનો છેડો પાતળો અણીદાર થતો નથી ત્યા સુધી તે સોયના નાકામાથી પસાર થતો નથી એટલા માટે જ્યારે બહેનો સીવવા બેસે છે ત્યારે પહેલા દોરાને વળ દઈને પાતળો અણીદાર બનાવે છે અને સોય પરોવે છે એ નાનો દેખાતો દોરો અને સોય અનેક ગરીબ વિધવાઓને રોટલા અપાવે છે જેવી રીતે સોયના નાકામાથી

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हिय मप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ સૂત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો, તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે. એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે:—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચાર દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી દર્દીને આરામ થશે.

આપણે પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઉલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનું પાન કરો છો અને ઘેર જઈ ઓકી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ ઓકી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને ઓકી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચ્યું નથી અને ઝેર નીકળ્યું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

આવેશની ક્ષણોમા તે ગુરુને ગુરરૂપે જોતી નથી. રાજા અને દેવતાઓ સુદ્ધાનો તિરસ્કાર કરી બેસે છે ક્રોધ એવા અધ બનાવે છે કે તે વખતે એ પણ વિચાર નથી આવતો કે વહુ દીકરીઓ બેઠી છે તેમની સામે આ શબ્દો બોલવા ઉચિત છે કે અનુચિત સભ્યતા અને શિષ્ટતાની મર્યાદા ખોવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાને માટે પણ એવા અનુચિત શબ્દો બોલે છે કે જો બીજાએ તેને માટે તેવા શબ્દો વાપર્યા હોય તો લડવા કે મરવા તૈયાર થઈ જાય.

મને એક અનુભવ છે એક માનવી આવેશમા બોલી રહ્યો હતો કે હું એવો નાગ છુ કે જો ડખીશ તો પાણી પણ પીવા નહિ પામો મને થયું કે હેલ તો માનવનો મળ્યો છે પણ હજી અદર સર્પયોનિના સરકાર રહી ગયા છે. એક ભાઈસાહેબ કહેતા હતા કે હુ સો ગુડાનો એક ગુડો છું. આખા શહેરમા મારા ગુડાપણાની ધાક છે કોઈની તાકાત નથી કે મારી સામે જુએ મારા મનમા થયુ કે હુ તો આ ભાઈને સજ્જન વ્યક્તિ સમજતો હતો પણ મારી એ ભૂલ હતી કારણ એ પોતે જ પોતાના ગુડાપણાનો સ્વીકાર કરે છે।

ક્રોધનો આવેશ મનુષ્યને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે છે માતા પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર પુત્ર, ખરેખર પુત્ર તરીકેનુ કર્તવ્ય ચૂકે છે, જો તેને કર્તવ્યનુ સતત ભાન હોય તો ક્રોધ તેને પાગલ નથી બનાવી શકતો. પણ ક્રોધ પવનની આધીની માફક આવે છે જ્યારે તે આવે છે ત્યારે વિવેકનો દીવો તો બધાયથી પહેલો બુઝાઈ જાય છે દીવો બુઝાયા પછી જેમ અધકાર વ્યાપે છે તેવી રીતે વિવેક થયા પછી અનિષ્ટો ફેલાય છે ક્રોધથી અધ વ્યક્તિને શુ વિતશે તે તો ક્રોધનો નશો ઊતર્યા પછી જ ખબર પડે છે

મુબઈ શહેરમા રસ્તા ઉપર એક બહેન ફૂટપાથ ઉપર જઈ રહ્યા હતા સાથે તેમની એક છએક વર્ષની દીકરી હતી થોડેક દૂર એક ફુગ્ગા વેચનાર ઊભો હતો તેની પાસેના રગબેરગી ફુગ્ગાઓ જોઈ છોકરી અટકી ગઈ. ફુગ્ગાની કિમત માત્ર બે પૈસા હતી પણ બે પૈસાની કિમત આપના મનથી ભલે ખાસ ન હોય, પરતુ ગરીબોને તો બે પૈસા પણ બે રૂપિયા જેવા થઈ પડે છે તમને પણ પૈસાની કિમત તો છે જ કોઈ ગરીબ કે અનાથ સામે આવે અને હાથ લબાવે ત્યારે બે પૈસા પણ કાઢતા હાથ સકોચ અનુભવે એ, છતા એ જ માણસ પોતાનો ભોગવિલાસ માટે સેકડો રૂપિયા બરબાદ

પસાર કરવા માટે દોરાને પાતળો બનાવવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે કામરૂપી દોરાને પાતળો પાડવો આવશ્યક છે જ્યાં સુધી કષાયોની તીવ્રતા છે ત્યાં સુધી ભવપરંપરાની વૃદ્ધિ અટકી શકતી નથી.

ઉપરાંત આગળ ભગવાન મહાવીર કહે છે—

> कोहो य माणो य अणिग्गहीया
> माया य लोभो य पवड्ढमाणा ।
> चत्तारि एए य कसिणा कसाया
> सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

જ્યાં સુધી ક્રોધ અને માન અનિગ્રહિત છે અને માયા તથા લોભ ઉપર આપણું નિયંત્રણ નથી ત્યાં સુધી કષાયોની વિષવેલ વધતી જ રહેશે અને ભવપરંપરાથી છૂટકો મળવાનો નથી

એટલે આપ હંમેશાં જાગૃત રહો. એકાન્તની ક્ષણોમાં જ્યારે બેઠા હો ત્યારે વિચાર કરો કે આપનો ક્રોધ પર અધિકાર છે કે ક્રોધનો આપના પર અધિકાર છે! જ્યારે ક્રોધ આગળા વધવા જેવી પેસે છે ત્યારે વિવેક પાછળ વળવાને પાછો જાય છે તે વખતે આપના ઉપર આપનું નહિ પણ શેતાનનું શાસન રહે છે વિવેકનું શાસન ગયું એટલે પ્રકાશ ગયો. પછી માણસ એ પણ વિચાર નથી કરતો કે હું કોની સામે બોલું છું મારી સામે મારા આદરણીય પૂજ્ય પિતા ઊભા છે જે મહાન માતા છે કે જેણે વર્ષો સુધી મને કેડમાં ઉપાડી ફેરવ્યા કર્યો છે ખવરાવ્યું છે અથવા મારી સામે મારા ગુરુ છે જેમણે હૃદયની અંધારી ગુફામાં પ્રકાશ પાથર્યો છે જેના કલ્યાણ હસ્તસ્પર્શથી મારા જીવનની માટી સોનું બની ગઈ છે એમનો તિરસ્કાર કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે

તારાયણ અર્હતર્ષિ જીવનના આ સત્યને એક ગાથામાં રજૂ કરે છે

> कोवाविट्ठाण याणन्ति मातरं पितरं गुरुं ।
> अधिक्खिवन्ति साधु य रायाणो देवयाणि य ॥

ઋષિ ભાષિત સૂત્ર અ. ૩૬ ગા. ૧૪

ઉપર્યુક્ત ગાથામાં તારાયણ અર્હતર્ષિ ક્રોધાવિષ્ટ વ્યક્તિનું ચિત્ર દોરે છે જ્યારે વ્યક્તિના પ્રત્યેક અણુમાં કોપનું તાંડવ થાય છે ત્યારે તેની આંખો અંધ થઈ જાય છે પછી તે માતાપિતાને જોઈ શકતી નથી.

પતી ગયુ હતુ પોતાના હાથે જ પોતાની પુત્રીની હત્યા થએલી જોઈ માતા પગથી માથા સુધી કપી ગઈ એ પણ જોરથી આક્રંદ કરવા મડી તેના અવાજમા તેના હૃદયની વેદનાઓ વ્યક્ત થતી હતી

ત્રણ મિનિટમા બધુ બની ગયુ પણ ત્રણ મિનિટના આવેશે કેવો ગજબ કરી નાખ્યો હતો ! તો પછી જેના હૃદયમા હમેશા ક્રોધની જ્વાળાઓ સળગતી રહે છે તેમની તો વાતજ શી કરવી ? ક્રોધનો કા તો તદ્દન ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ કે કા તો તેને એકદમ ઓછો કરી નાખવો જોઈએ આખી જિદગી ક્રોધની જ્વાળામા સળગતા રહેવુ એ તો આપણા સદ્ગુણોની રાખ કરવા જેવુ છે, જ્યા સુધી ક્રોધની આગ હૃદયમા જલતી રહે છે ત્યા સુધી આત્મા સત્યાસત્યનો વિવેક ગખી શકતો નથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવાની તેનામા હિમત જ રહેતી નથી તેની પાસે નથી હોતો પ્રેમનો પ્રવાહ કે શાતિના શીતળ જળ તેની પાસે હોય છે માત્ર આગ જે જ્યા પહોચે ત્યા સળગાવવાનુ કાર્ય જ કરે છે જેણે જિદગી સુધી સળગાવવાનુ જ કાર્ય કર્યું છે તેને આપ માનો છો કે સ્વર્ગના પુષ્પ મળશે ? તેના નસીબમા તો નર્કની આગ જ લખાએલી છે

અનત અનુબધ કરનારા ક્રોધને જૈન પરિભાષામા અનતાનુબધી કહેવાય છે તે અનત અનત જન્મ અને મૃત્યુની પરપરામા વૃદ્ધિ કરે છે આત્માને સમ્યક્ત્વથી દૂર કરી નર્કની જ્વાળાઓ તરફ ધકેલે છે તમે તો વેપારી છો જે ઘરાક આપની પાસેથી માલ લઈ બદલામા પૈસને બદલે પત્થર આપે તેવા ઘરાકને આપ કદિ પસદ નહિ કરો અનતાનુબધી ક્રોધ પણ એ ઘરાક જેવો છે જે તમારી પાસેથી સમ્યક્ત્વ રૂપી માલ લઈ આપને નર્કના પત્થર આપે છે છતા આપ એવા ઘરાક સાથે કેમ સબધ રાખો છો ?

અનતાનુબધી જાય તો ભવપરપરાનુ મૂળ કપાઇ જાય અને જેનુ મૂળ કપાઇ ગયુ, વિનાશ પામ્યુ તે વૃક્ષ કેટલા દિવસ ટકી રહેવાનુ ? જીવનમા જો સદ્વિવેકની જ્યોત જગાવવી હોય તો અનતાનુબધીના અધકારને દૂર કરો ચાર પ્રકારના ગોળા છે એક માટીનો, બીજો લાકડાનો, ત્રીજો પત્થરનો અને ચોથો લોખડનો, ચારેની ઉપર સૂર્યના પ્રખર કિરણો એક સાથે પડે છે ચારે ગરમ થાય છે પરતુ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ચારે ઠડા થવા માડે છે, ત્યારે માટીનો ગોળો સૌથી પહેલા ઠડો થાય છે, લાકડાના, પત્થરના અને લોખડના ગોળાને ઠડા થતા અનુક્રમે બમણો વખત લાગે છે

ઠડા થવામા જેને વધુ વખત લાગે છે તેનામા ગરમીના તત્ત્વો વધુ પ્રવેશેલા છે એ સમજજો, એવી જ રીતે બાહ્ય વાતાવરણ એક સરખુ હોવા

કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આઠ આના તો ફું કે ફૂ માં પૂરા કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આના તો ફું કે ફૂ માં પૂરા થઈ જાય છે ફું અને થું અને પાન ચાવીને થૂંકી નાખવું તે ફૂ બીડીએ તો પાયમાલ કરી નાખ્યું છે તેણે કેટલું બોટી બાળ્યું છે કેટલા સુંદર ચહેરાઓને શ્યામ બનાવ્યા છે તેનો તો કોણ હિસાબ ગણે છે!

ધુમ્રપાન તો કસુંની માફક આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ ગયું છે. ઝૂંપડીથી માંડીને મહેલો સુધી તેની ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નથી એક ખેડૂત ખેતર ઉપર જાય છે ત્યારે ચાર આનાના ચણા નહિ લઈ જાય. પણ ચાર આનાની તમાકુ અને ચલમ લઈ જવાનું ભૂલતો નથી. એવી જ રીતે શિક્ષિત માણસો ઓફિસે જતી વખતે બદામ કે પિસ્તા ખીસામાં નથી નાખતા પણ સીગારેટનું પાકીટ તો હંમેશ સાથે જ રાખે છે

ગરીબો પણ આવાં દુર્વ્યસનોની પાછળ કેટલાં નાણાં બરબાદ કરે છે! એક બાજુ ગરીબીની ફરિયાદ કરે છે અને બીજી બાજુ સૌંદર્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરનાર આવાં વ્યસનો ગળે વળગાડીને ફરે છે!

આ તો ફૂટપાથ ઉપર ચાલતી માતાની પાસે બે પૈસા નહોતા નહિ તો કઈ અભાગણી મા હશે કે જે છતાં સાધને પોતાનાં નાનાં બાળકોના આયુની સાથી ઓછી થવા દે! તેની નાની બાળકીને શું ભાન હોય કે તેની માની પાસે બે પૈસા પણ નથી! તેની જીદ વધતી ગઈ તેણે ફુગ્ગો લેવા માટે કજીઓ કરવા માંડ્યો. રસ્તા ઉપરથી જોરથી રડવા માંડી. તેને શાંત કરવા માટે તેની માતાએ બધા ઉપાયો કર્યા. પણ એકે કામ લાગ્યો નહિ. આ જોઈ આજુબાજુના રાહદારીઓ ભેગા થયા અને તે માતાને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે કેમ ફુગ્ગો અપાવતી નથી! બે પૈસામાં શી મોટી વિસાત છે! બાળકી કેટલુંક શું કરવા થાય છે!

રાહદારીઓની વાત તેના દિલને ચોટ લગાવી ગઈ દારિદ્ર અને દુઃખથી તેની સમજશક્તિ નાશ પામી. મનની શાંતિને સ્થાને ધમધમાટ થવા માંડ્યો. આ બાજુ બાળકીએ જોરથી બેફાટ તાણવા માંડ્યા. આથી માતાએ આવેશમાં આવી જઈ જોરથી એક ધક્કો માર્યો અને છોકરી રસ્તા ઉપર પડી ગઈ અને પોતાની સાથે જ સડસડાટ કરતી એક મોટર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તે તેની ઉપર ફરી વળી. બાળકીનું ખામોશીનું બરાબર થયું એક ભાસની સાથે તે છોકરી હંમેશને માટે શાંત થઈ ગઈ મા નીચે વળીને જુએ ત્યાં તો બધું.

કહી રહ્યુ છે તેણે કહ્યુ 'શુ કહી રહ્યા છો, વરૂણ દેવ, કઈ સમજણમા આવતુ નથી !' પાણીએ જવાબ વાળ્યો, 'કહેવાના દા'ડા તો ગયા; હવે તો શેકાવાના દા'ડા છે તેમ છતા તમે સાભળવા ઇચ્છો છો તો સાભળો. નીચે અગ્નિ તપી રહ્યો છે, પણ એની તે શી તાકાત છે કે તે મને બાળી શકે હુ એક મિનિટમા જ એને ઠડો કરી શકુ છુ પણ અફસોસ છે કે વચ્ચે આ વાસણ પડ્યુ છે બસ, એના જ કારણે આજે મારો અણુએ અણુ તપી રહ્યો છે'

આ એક રૂપક છે પાણીની વાત તમે સાભળી તેવી જ છે આત્માની કથની તે અડતાળીશ મિનિટમા અશાતિના અગ્નિને સદા સારુ ઓલવી શકે છે પરતુ વચ્ચે પડેલુ છે આવરણ, તે આવરણ જ તેને દેહાશક્તિના દાવાનલમા તપાવી રહ્યુ છે એ પુત્ર પરનો રાગ જ હતો કે જેને કારણે ધૃતરાષ્ટ્રની આધળી આખોને સો વખત રડવુ પડ્યુ એ રાગ-દશા જ હતી કે, એક નટકન્યાની પાછળ ગાડા બનેલા ઇલાયચીકુમારે પોતાના વૃદ્ધ માતા-પિતાને તજ્યા

રાગ કેટલો કઠોર હોય છે, એ પણ તમે જાણી લ્યો. અનેક સસરાઓએ પોતાના જમાઈના શિરે પાઘડી બધાવી હતી પરતુ ઇતિહાસમાં એક જ સસરો એવુ કઠોર હૃદય લઈને આવ્યો હતો કે, જેણે પોતાના જમાઈ ને-માથે, ધગધગતા અગારા મૂક્યા હતા જૈન જગતનો ઉજ્જવળ ત્યાગી ગજસુકુમાર તમારી સ્મૃતિમા આવ્યો હશે સોમિલની સુંદરી કન્યા જોડે એનો વિવાહ નક્કી થયો અને ભોગમા પડેલો રાજકુમાર ત્યાગના પથે વિચર્યો સવારનો ભોગી, સાજનો જોગી બની મહાકાળ સ્મશાને પહોચી જાય છે અને ત્યા જ આવે છે તેમનો સસરો પણ તે પ્રેમ નહી પરતુ પ્રતિશોધ-બદલાની ભાવના લઈને આવે છે અને જુવાન જોગીના માથે ધગધગતા અગારા મૂકતા એના હાથ જરા સરખાય કપ્યા નહી આ હતો પુત્રી પ્રત્યેનો રાગ જેણે આવુ કઠોર કર્મ બાધવા પિતાના હાથને પ્રેરિત કર્યાં.'

છતાય આશ્ચર્ય તો એ છે કે, આવા કઠોર કર્મ કરનાર રાગને તમે છોડી શકતા નથી તેને જ તમે લાડ અને પ્યારથી પોષો છો વારુ, ત્યારે તમે જલ્દી બતાવો કે, તમે રાગને લાડ કરો છો કે ત્યાગને? અરે, વર અને વહુને શણગાર્યાં ત્યારે રાગને જ લાડ કર્યા હતા ને? તમને રાગની વાતો ગમે છે કે, વિરાગની? એક વ્યક્તિ તમારા પુત્રના વેવિશાળ માટે આવે

પરંતુ રાગના ડંખથી બચવા માટે કંઈ કરે છે ખરી? જી નહિ, કશું જ નહિ. કારણ? કારણ કે એનો ડંખ તીક્ષ્ણ લાગતો નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે વેદનીય કર્મનો ડંખ એ વિંછીનો ડંખ છે જે થથરાવી મૂકે છે પણ પ્રાણ લેતો નથી. તે આત્માના સદ્‌ગુણોને મારતો નથી જ્યારે રાગનો ડંખ સર્પનો ડંખ છે જે મનુષ્યને થરથરાવતો નથી, પણ બેભાન કરી મૂકે છે. યાદ રાખજો વીંછી કરતાં સાપનો ડંખ ભયંકર છે. એની મૃત્યુ સુધી પણ ખબર પડતી નથી. માટે વેદનીય કર્મથી બચવા માટે પણ પહેલાં રાગને સમાપ્ત કરવો પડશે.

રાગ-દશા શુભને પણ અશુભમાં ફેરવી નાખે છે. એ એક સિદ્ધાંત છે કે શુભ ક્રિયાનું શુભ પ્રતિફળ હોય છે પરંતુ રાગ-ભાવને લઈને શુભ ક્રિયા કરશો તો તે પણ અશુભ ફળદાયી બનશે! દાન એ શુભ ક્રિયા છે. શ્રેયાંસકુમારે આદીશ્વર પ્રભુને ઈક્ષુરસનું દાન કર્યું અને ભવપરંપરાને સીમિત કરી દીધી. દુઃખમાં પડેલી રાજકુમારી ચંદનબાળાએ પ્રભુ મહાવીરને સૂપડે અડદના બાકળાનું દાન કર્યું અને જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની સાસુએ એમને મોતીઓ વડે વધાવ્યા. ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક એમને દાન દીધું છતાં આમ કરવાથી એની તો ભવ-પરંપરામાં વધારો થયો. કારણ કે સતી ચંદનબાળાએ એમને દીર્ઘ તપસ્વી મહાન સંત જાણી દાન દીધું હતું જ્યારે સાસુએ પોતાનો જમાઈ માની દાન દીધું હતું. પહેલામાં ત્યાગની દ્રષ્ટિ હતી ત્યારે બીજામાં રાગ-દ્રષ્ટિ હતી. આ રાગ-દ્રષ્ટિ જ મિથ્યા-તત્ત્વ બરાબર જાય છે. જેમ ઉધઈ સ્તંભના મજિયાને કોતરી નાખે છે તેમ જ રાગદ્રષ્ટિ ધર્મ અને વૈરાગ્યની દ્રષ્ટિને ખોખલી કરી નાખે છે.

મોહ-ઘરમાં બેસી મોહનને ભજવું અસંભવ છે! કારણ કે એ આત્માની દ્રષ્ટિને વિકૃત કરી મૂકે છે. એ એક જાતનું આવરણ છે જેને લઈને નિકટ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નથી. આવા જ આવરણમાં ભરાઈ અનંત શક્તિશાળી આત્મા પણ ક્રૂર અને ચૂર રૂપે ભટકતો ફરે છે. આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના ભયંકર અગ્નિમાં એ શેકાય છે.

એક વાસણમાં પાણી ઊકળતું હતું. નીચે રહેલો તેજ અગ્નિ પ્રજ્વ-ળી પાણીને ગરમ કરી રહ્યો હતો તે જ વખતે પાણીમાં ખદ-ખદનો અવાજ થવા લાગ્યો. પાસે બેઠેલી બહેને તે સાંભળ્યો. તેને લાગ્યું પાણી કંઈક

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનું મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજી શક્યા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકુટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનું સંપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિંહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિંહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરંતુ તેજ ઇન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ-તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનું મહત્ત્વ જ સાંભળ્યુ છે પરંતુ ત્યાગનો આનંદ કદી લીધો છે કે નહીં ? રાગનો આનંદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનંદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનંદ ભર્યો છે ! પરંતુ ભોગના આસનેથી બેસી ત્યાગનો આનંદ કદી લઈ શકાતો નથી, જંબુ જેવો યુવક આઠ-આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનંદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે પન્નાના એક કિરણે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પંથે સંચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનંદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પંથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરંતુ કમળની સુવાસનો આનંદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનંદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનંદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા-પીવાની અને એક તૃષ્ણાભર્યા વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરંતુ જ્યારે ત્યાગી સંત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનું સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોંચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ-ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે. જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કંઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સંસારથી વિદાય લઈશું ત્યારે પણ સાથે શું લઈ જવાના ? તમે, લોહીનું પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

છે તે પણ સાથે વજનદાર એરણી લઈને જ આવે છે. વજનદાર એરણીનો અર્થ તમે સમજી ગયા હશો. તમે તમારા સ્વાર્થની વાતને બહુ જલદી જ સમજી લ્યો છો.

બીજી વ્યક્તિ તમારા પુત્રની દીક્ષાની વાત કરવા આવે છે. જરા જલદી બતાવો કે બન્નેમાં દુઃખદ કોણ લાગે? દીક્ષાની વાત કરનાર કે વેવિશાળની કરનાર? પણ આજના યુગમાં ત્યાગની વાત કરનાર કોઈને ગમતો નથી.

તમને ગમે કે ન ગમે, અમે તો ભાઈ ત્યાગની જ વાતો કહેવાના. વિકાસમાં ત્યાગ એ પહેલી શરત છે. ત્યાં સુધી બીજ પોતાને માટીમાં એકરૂપ કરી લેતું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વીને ભેદીને ઉપર આવી શકતું નથી. જ્યારે બીજ પોતાનું વિસર્જન કરી નાખે છે ત્યારે જ એકને બદલે હજારનું વર્ધન થઈ તે આગળ વધે છે.

આ જ વાત પેલા મહાપુરુષોની છે કે જેઓ એક દિવસ તમારી અને અમારી જેવા જ હતા, પરંતુ જ્યારે તેમણે પોતાની ઇચ્છાઓ અને અરમાનોનું બલિદાન કર્યું, બીજાના હિતમાં પોતાને ખપાવી દીધા ત્યારે જ તેઓ મહાપુરુષોની હરોળમાં આવી શક્યા. દુનિયાએ એમને જોયા અને તે એમની પાસે નમી પડી. વર્ધમાન રાજકુમારે ત્રીસ વર્ષની ઊગતી ભરજુવાનીમાં રાજ-પ્રાસાદોને ઠોકર મારી વનનો રાહ લીધો ત્યારે તેઓ ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં પૂજાયા. બુદ્ધ અને ગાંધી બધા મહાપુરુષો ત્યાગના માર્ગે જ આગળ વધ્યા હતા.

દુનિયાએ ભોગીઓનો દેખાવ જોયો છે પણ તે નમી છે તો ફક્ત ત્યાગીઓના ચરણોમાં જ. ભારતની ભૂમિ પર જેમ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમ અનેક ત્યાગીઓએ પણ અહીં જન્મ ધારણ કર્યો છે. ત્યાગીઓના મંદિર તો તમે આજે પણ મોજૂદ રહેલાં જોઈ શકશો. પરંતુ ચક્રવર્તીનું એક પણ મંદિર ક્યાંય તમને દેખાશે નહીં. આ ત્યાગીની દેણ છે. હજારો દેવો ચક્રવર્તીની સેવામાં રહે છે પરંતુ એક પણ દેવ તેમને નમસ્કાર કરતો નથી. પણ જ્યારે તે ચારિત્ર-ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેઓ નમસ્કાર કરે છે. બીજી આગમમાં વર્ણન આવે છે કે ચક્રવર્તી જો ચક્રવર્તી સ્વરૂપે મરણ પામે છે તો એને ખરે જ નરકમાં જવું પડે છે. ચક્રવર્તીનું સિંહાસન તજી ને તે ત્યાગના સિંહાસન પર બિરાજે છે તો તે સ્વર્ગ

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકૂટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઈન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ-તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કરી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ-આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મા ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે ધન્નાના એક ફિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા-પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરો વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ-ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શુ લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

આપે છે ! જવા દો જડ ચીજો શું જવાબ વાળશે ! પરંતુ ચૈતન્ય પરિ આને જ પૂછી લ્યો તે તો જવાબ આપશે ને ! તેમનો જવાબ સ્વીકાર-સૂચક હશે કે નકાર સૂચક ! એ નિશ્ચિત છે કે જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે સર્વ કાંઈ અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે. હિન્દી એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે :

मेरा मेरा जो तू कहता है वह कुछ भी काम न आएगा
तू बंधी मुट्ठि आया है और खाली हाथों जाएगा ॥"

જ્યારથી ભાન આવ્યું છે ત્યારથી ઇન્સાન બોલે છે કે આ મારું છે તે મારું છે આ હું મારું જ સર્વ સંઘર્ષનાં મૂળ છે. મમતાની મહોર મારી જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે તારા જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં-પળોમાં મૃત્યુની કાળી બલાથી તને ઉગારી લેવામાં અસમર્થ છે. તું આવ્યો ત્યારે મુઠ્ઠી બાંધીને આવ્યો હતો. તમે જોયું હશે કે જ્યારે બાળક અવતરે છે ત્યારે એની મુઠ્ઠી વાળેલી હોય છે. જ્યારે તું આંખો મીંચી લઈશ ત્યારે આ બધું પરાયું થઈ જશે. તું તો ખાલી હાથે જ દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ.

એટલું તો નિશ્ચિત છે જ પણ જવાની પણ રીત હોય છે. એક માણસ લોહીનું પાણી-પરસેવો કરીને આખી જિંદગી સુધી પૈસા ભેગા કરી કરે છે ખાતો ય નથી ને ખરચતો ય નથી. પરંતુ મૃત્યુના એક જ ઝપાટે સર્વ કાંઈ તજી ચાલી નીકળે છે ત્યારે લોકો બોલે છે : બાપડો બધું છોડીને ચાલી ગયો. બીજો માણસ પણ છે જે બુદ્ધિબળે હજારો-લાખો રૂપિયા કમાયો છે પણ તેમાંથી તેણે ખાધું અને કોને ખરચ્યું છે? પોતાના ગરીબ ભાઈ-બહેનોને માટે હજારો રૂપિયા તેણે આપ્યા હોય છે. જ્યારે આવો માણસ મૃત્યુ થતાં ચાલી નીકળે છે ત્યારે દુનિયા કહે છે : બહુ બહાદુર હતો જીવન જીવવાની કળા એણે જાણી હતી. તે ધનનો કીડો નહોતો ફક્ત ભેગું કરીકરીને મરી જનારાઓમાંનો તે નહોતો. તેણે કમાઈ જાણ્યું તેમ વાપરી પણ જાણ્યું. વાર ત્યારે હવે જલ્દી ફેંસલો આપો કે તમારે બિચારો-બાપડો બનવું છે કે બહાદુર ! હું માનું છું કે કોઈપણ બાપડો બનવાનું પસંદ નહીં કરે. કામ-કાજ કરીને કમાવું અને રોતાં-રોતાં છોડીને ચાલી નીકળવું એ બહાદુરોનું નહીં પણ કાયરોનું-બિચારાઓનું કામ છે.

બહાદુર બનવું છે તો મનને વિશાળ બનાવો. બીજા માટે કંઈક ત્યાગ કરતાં શીખો. મનને એવું તો સાધો કે જ્યારે સંપત્તિના વિભાજનનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે પણ તમે કહી શકો કે : તમે લ્યો. મારે કંઈ નથી જોઈએ."

આ શબ્દોમા તમને વિશાળ હૃદય જોવા મળશે સકુચિત દિલનો માણસ-આવી તદ્દન વિપરીત મનોવૃત્તિ ધરાવતો હોય છે તે કહેશે, "હુ જ લઈશ; તને નહી આપુ " આ નીતિ પર ચાલીને કૈકેયીએ અયોધ્યાને નરક બનાવી મૂકી હતી રામ તો વનમા સીધાવ્યા ભરતને અન્તસ્તાપ થયો દશરથનુ પ્રાણપખેરુ ઊડી ગયુ અને અયોધ્યાનગરી સૂની બની ગઈ

જીવનનો વિકાસ વિલાસમાં નહી, ત્યાગમા છે નબળાઈને, દુર્બળતાને, સજ્જનતા માનવી એ ભૂલ છે અને કાયરતાને અહિસા માનવી એ પણ એવી જ એક ભૂલ છે અને એમ વિલાસમા વિકાસ માનવો એ તેથી પણ ગભીર ભૂલ છે વિલાસી વ્યક્તિ કદી વિકાસ કરી શકતી નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

ત્યાગ નહી, જેને ગાદી ગમે,
જેના હૈયામા વાસ કર્યો કુકર્મે,
જેના રોમે રોમે સ્વાર્થ રમે,
મેલુડા માનવી તે જરીએ
જેને સ્થાનક માટે અવકાશ નથી
એવા પાપી વિલાસીના મદિરમા,
મારા દીન દયાળુ નો વાસ નથી "

જેને ત્યાગથી વાત પ્રિય નથી, જેનો શ્રમ જોઈતો નથી, સેવા નહી પણ સત્તાની જેને ભૂખ છે, જેને સત્ય નહી પણ સ્વાર્થ પ્રિય છે જેને સીનેમા જોવા જવા સમય છે, પણ ધર્મસ્થાનકે આવવાની ફુરસદ નથી, એવા વિલાસી કાદવમા ખૂપેલાના મન-મદિરમા આત્મા કદી સ્વસ્થ રહી શકતો નથી તેને તો ત્યાગની મધુર ખૂશબોની જરૂર છે જ્યારે હૃદયમા ત્યાગનો દેવ બિરાજેલો હોય છે ત્યારે મન બોલશે, 'હુ એકલો ખાઈ શકતો નથી તમે ખાશો ત્યારે જ ખાઈશ " ઉપનિષદ્મા પણ કહેવાયુ છે કે

"तेन त्यक्तेन भूंजिथा ।
मा गृद्धः कस्यविद्धनम् ॥

"બીજાને આપ્યા પછી જ આરોગો કોઈની સપત્તિ ઉપર મમત્વ ન રાખો "

જ્યારે મનમા અનાસક્તભાવ જાગે છે અને તે સમયે પદાર્થનો જે ત્યાગ કરવામા આવે છે તે સાચા અર્થમા ત્યાગ છે આ આત્માએ મોહ-દશામા રહી અનેકવાર ત્યાગ કર્યો છે તમે પણ અનેકવાર એવા ત્યાગ કર્યા

છે અમુક વસ્તુ મળશે તો આટલા ઉપવાસ કરીશ, છોકરો ઘેર ફરશે તો પાંચ આયંબિલ કરીશ. આમાં ત્યાગ તો છે પણ તે રાગમિશ્રિત ત્યાગ છે. ક્રોધમાં પણ ત્યાગ કર્યો છે. આવેશમાં આવીને થાળી મારી ચાલી નીકળ્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી એક કણ પણ ખાધું નહીં તો શું એને આમ તપ માની શકાશે ખરું? વીતરાગ દેવ આવા તપને તપરૂપે સ્વીકારતા નથી.

લોભી મનની વ્યક્તિ પણ ત્યાગ કરે છે. દુકાને ગીરદી જામી છે. ઘેરથી બાળક આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું, "ચાલો બાપુ, ઠંડું થઈ રહ્યું છે. આ જુઓ બાર વાગ્યા છે અને પેટમાં ભૂખ લાગી છે." તેમ છતાં ગ્રાહકોની ગીરદીને જોઈ શેઠનું મન થતું નથી. તે કહી દે છે કે "જા, તું જમી લે, અને તારી બાને કહેજે કે તે પણ જમી લે. મને હમણાં ભૂખ લાગી નથી!" બોલો, અહીં ત્યાગ કર્યો છે પણ તેમાં આત્મ-દૃષ્ટિ નથી. ભૌતિક પદાર્થોના રાગમાં અનેકવાર આપણે ત્યાગ કર્યો છે. કઠોરમાં કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરી છે, પરંતુ જે ત્યાગમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિ ન મળે તે ત્યાગને સાચા અર્થમાં ત્યાગ કહી શકાય નહીં.

બિકાનેરના મહારાજાના ભાઈનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. તેમનાં લગ્ન લાલદે નામની સુંદર રાજકુંવરી સાથે થયેલાં. એકવાર લાલદે બીમાર પડી. તેની અસ્વસ્થતા જોઈ પૃથ્વીરાજ બેબાકળો થઈ ગયો. સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સકોનો ઉપચાર પણ કારગત ન નીવડ્યો. સાચી વાત તો એ હતી કે આયુષ્યનો તાંતણો એટલો નાજુક છે કે જ્યારે તે તૂટે છે ત્યારે એને સાંધનાર કોઈ મળતું નથી. એક શાયરે કહ્યું છે કે

દર્દીઓના દર્દને દફનાવનારું કોણ છે!
દોરી તૂટી આયુષ્યની તો સાંધનારું કોણ છે!

જીવન-દીવડો જ્યારે ઓલવાય છે ત્યારે દુનિયાની કોઈ તાકાત એવી નથી કે એને ફરી પ્રદીપ્ત કરી શકે. પૃથ્વીરાજના સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા અને લાલદેએ એક દિવસ સદાને માટે આંખો મીંચી લીધી. જે દિવસે બિકાનેરના રાજમહેલમાંથી લાલદેની અર્થી બહાર નીકળી તે દિવસે પૃથ્વીરાજની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી નીકળી અને એનો આત્મા તો વળી હજાર-હજાર ધારાઓમાં રડી પડ્યો. છેવટની વિદાય દેવા પૃથ્વીરાજ પણ સ્મશાનભૂમિ સુધી ગયો. ચંદન-ચિતા ઉપર લાલદેના મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. જોતજોતામાં અગ્નિની જ્વાળાઓમાં ભૌતિક દેહ ભસ્મ થવા લાગ્યો.

એ દૃશ્યને નિહાળી પૃથ્વીરાજનું દિલ જાણે છાતીમાં ગોળી લાગવાથી મૃત્યુ અનુભવી રહેલું પંખી પોતાની પાંખો ફફડાવતું હોય એમ ફફડી ઊઠ્યું. વિયોગની વેદનામાં બળતાં હૃદયે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો

" तो रांध्यो नहीं खावशु रे बासदे निसड,
मो देखत ही बालियो लाल दहदां हड्ड ॥

અરે ઓ નિર્લજ્જ અગ્નિ! મારી આંખો સામે જ મારી પ્રિય લાલ-દેના કોમળ દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો આજથી હું તારા ઉપર પકવેલી કોઈ વસ્તુ ખાઈશ નહીં

કેટલો મોટો ત્યાગ છે! અગ્નિ પર પકાવેલી વસ્તુ ના ખાવી એ બહુ મોટો ત્યાગ છે! તેણે મીઠાઈથી માંડી રોટલા રુદ્ધા ખાવાને છોડી દીધું આટલો મોટો ત્યાગ છે પણ જરા થોભો, આપણે હજુ ઊંડા ઊતરીને જોવાનું છે આ ત્યાગની પાછળ આત્મવિજ્ઞાન કહે છે કે એક નારી પરનો મોહ છે એ નિશ્ચિત છે કે અહીં આત્મ-જ્ઞાન બોલતું નથી પણ દેહ પરની મમતા બોલી રહી છે, એટલે વીતરાગના ઘરમાં આવા ત્યાગની કોઈ કિંમત નથી મનમાં રાગને સ્થાપી ત્યાગ કરી લેવાનો કોઈ અર્થ નથી માટે પહેલાં રાગને તજો અને પછી પદાર્થને તજો, આવો નાનો એવો ત્યાગ પણ આત્માને શાશ્વત શાંતિ તરફ લઈ જશે

જૈન ઉપાશ્રય,
ભાદરવા સુદ ૩ કાંદાવાડી, મુંબઈ.

"सपूर्ण कुम्भो न करोति शब्द्"

૪૪ ભરેલો ઘડો અવાજ કરતો નથી

કષાયવિજયના સંબંધમાં આપણો વિચાર-વિનિમય ચાલી રહ્યો છે. કાલે મેં માનવિજય સંબંધમાં વિચારો રજૂ કર્યા હતા. આપણે વિચાર કરવો છે કે માન કેવી વ્યક્તિને થાય છે. માન હમેશાં અધૂરાને થાય છે. બહેનો અનાજ દળે છે તે તમે જોયું છે. હવે તો 'છે" ના બદલે "હતી" કહેવું જોઈએ. કારણ કે હાથે દળવું એ તો ગરીબાઈનું ચિહ્ન થઈ ગયું છે. કાંઈ પણ ન કરવું એ શ્રીમંતાઈની નિશાની ગણાય છે. પછી આને એવા આળસુ જીવનથી ગમે તેટલી બિમારીઓ ચાલી આવે! ક્યારેક માથું ભારે થાય છે ક્યારેક પેટ ભારે થાય છે. કોઈ વખત કબજિયાત થાય છે તો વળી કોઈ વખત ઊંઘ નથી આવતી. રોજ રોજ ડોક્ટરને ત્યાં દોડો. એને ફી આપો, પેટમાં દવાઓ નાખે જાઓ અને ઈન્જેક્શનો ભોંકાવો. આવી શ્રીમંતાઈ કે જે બે રોટલી પણ શાંતિથી ખાવા ન દે. તેના કરતાં ગરીબાઈ શું ખોટી છે? ગરીબી, ભલે રોટલી સાથે ઘી ન આપે, જાતજાતની ચટણી-અથાણાં ન આપે પણ તંદુરસ્તી તો સારી રાખે છે. રોજ રોજ ત્યાં ઈન્જેક્શનોથી શરીરમાં કાણાં તો નથી પાડવા પડતાં. અને ગરીબોની પાસે એવા વધારાના પૈસા પણ ક્યાં છે? ખરું પૂછો તો તેમની પાસે બિમારીઓ વધુ જતી પણ નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે ત્યાં તેનું ઝાઝું સન્માન થવાનું નથી. આ તો તમે લોકોએ તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી રાખી છે. મો સબીનો રસ તેને તમારે ત્યાં મળે છે. પછી ગરીબોની ઝુંપડીમાં તે શું કરવા જાય!

ગામડાની બહેનો આજે પણ હાથે ઘંટીએ દળે છે. એટલે તેમને

ચોખ્ખો લોટ મળે છે અને તે પણ વીટામીનવાળો કારણ કે હાથઘંટી વીટામીનને બાળી નાખતી નથી જ્યારે મશીનની ઘંટી અનાજના સત્ત્વનો નાશ કરે છે, એથી તમારે વીટામીનની ગોળીઓ શોધવી પડે છે

જ્યારે બહેનો ઘંટીમાં દળે છે ત્યારે જો અનાજ પાણીમાં પલળેલું હોય તો અવાજ થતો નથી પણ જો અનાજ સૂકું હોય તો કડકડાટ અવાજ થાય છે

તેવી રીતે જેનામાં જ્ઞાનની ભીનાશ છે, તે અવાજ ઓછો કરે છે પણ જે સૂકા છે તે વધુ અવાજ કરે છે એટલે, એટલું સત્ય સમજજો કે જેના જીવનમાં ગંભીરતા છે, વિચારોમાં પ્રૌઢતા છે, તે તેટલું જ ઓછું પ્રદર્શન કરે છે

અંગ્રેજ વિચારક માર્કટ્વેઈન કહે છે કે–માત્ર બે ઈંડાં મૂકનાર મુરઘી એટલો કડકડાટ કરે છે કે જાણે તેણે કોઈ નક્ષત્રને જન્મ આપ્યો હોય અધૂરો આદમી જ્યારે કપડા પહેરે છે, ત્યારે એમ જ સમજે છે કે તે કોઈ દિવસ નગ્ન રહ્યો જ નહિ હોય જ્યારે તેની પાસે બે પૈસા ભેગા થાય છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે જાણે તેણે કોઈ દિવસ ગરીબી જોઈ જ નથી જ્યારે તે ચાર અક્ષર ભણે છે ત્યારે તો તે બૃહસ્પતિ સાથે પણ ચર્ચા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અહંથી ભરેલો આદમી જ્યારે બે પાનાનો નિબંધ લખી નાખે છે, ત્યારે તે પોતાની જાતને એક મહાન સાહિત્યકાર માની લે છે.

એટલા માટે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે કે–

यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्ध समभवम्
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदलिप्तं मम मन ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजन सकाशादवगतं ।
तदामूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ।

પિંગળાની પાપકહાણીએ જેના અંતરને અજવાળ્યું, એવા ભર્તૃહરિ કહે છે–જ્યારે હું કાંઈક જાણતો હતો ત્યારે, મારું અહંકારી મન એમ કહેતું કે હું બધું જ જાણું છું આ અહંકારે મારો જ્ઞાનદીપક બુઝાવી નાખ્યો હવે જ્યારે હું અંધારામાં ડૂબીને શોધવા મંડયો, ત્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મને મળ્યો પણ જ્યારે હું કેટલાક વિદ્વાનોના પરિચયમાં આવ્યો, તેમની જ્ઞાનધારાના થોડાક બિન્દુઓ પ્રાપ્ત કર્યા, ત્યારે મને સમજાયું કે આજ સુધી હું જે કાંઈ શીખ્યો, જે કાંઈ વિચાર્યું અને જે કાંઈ સમજ્યો

હતો. તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન હતું અને તેને હું જ્ઞાન માની બેઠો હતો. તેથી મારા મનમાં અહંકાર આવ્યો. આજ હું સમજી શક્યો છું કે હું કેટલા અંધકારમાં છું! જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનાં કિરણોનો હજારમો ભાગ પણ મેં મેળવ્યો નથી.

જે ઊંડી નદીઓ હોય છે તે શાંત હોય છે પણ છીછરાં નાળાં એવો અવાજ કરે છે કે જાણે પાણીનો અખૂટ ભંડાર હોય. વર્ષાઋતુમાં તો ઘણી વખત તે એવો દેખાવ કરે છે કે [illegible] જ નહિ. આજુબાજુની નાની ઝૂંપડીઓ અને ઝાડોને પણ તે ખેંચી જાય છે.

એ નદીનું જોર ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ તેણે જે વિનાશ સર્જ્યો હશે તે માનવીના મનમાંથી ત્રણ વર્ષે પણ દૂર નહિ થાય. જ્યારે તે તેની યાદ જશે ત્યારે તેની કહાણી કહેશે કે અમુક વર્ષમાં આ નદીમાં એવું મોટું પૂર આવ્યું હતું કે તેમાં અમારા ગામની તમામ સંપત્તિ તણાઈ ગઈ હતી. કેટલાં દૂધ પીતાં બાળકો મરી ગયાં. કેટલાં કુટુંબો અને ઢોરો તણાઈ ગયાં. જેનો આજ દિન સુધી પત્તો નથી. કેટલી જમીન ધોવાઈ ગઈ. વાવેતર સાફ થઈ ગયું. ઢોરો તણાઈ ગયાં.

આ જ રીતે સંપત્તિ અને વૈભવનાં પૂર પણ ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ એ પૂરમાં માનવીએ કરેલાં કાળાં કામની યાદ તો હંમેશને માટે રહી જશે. કેટલાં હસતાંને રડાવ્યાં. બીજાઓનાં રોટલા છીનવી લીધા. એવી કાળી કહાણીઓ માનવીના મનમાંથી વર્ષો સુધી જશે નહિ.

પરંતુ અહંકારી વ્યક્તિના પ્રયત્નો જ એવા ચાલતા હોય છે કે તે બીજાને નીચે પાડી પોતે ઊંચા આવવા ઇચ્છે છે. પણ અહંકારી પોતે જ પોતાનું પતન લાવે છે. અહંકાર શું છે? તે છે માત્ર મનનો ભાર. જો વજન કરીએ તો એક તોલાભાર પણ નથી. પણ તેનો ભાર એટલો છે કે તે આત્માને ઉચ્ચ કક્ષાએ જવા નથી દેતો. તે આપણી ઊંચે ચડવાની શાખાને કાપી નાખી પતનના માર્ગે ધકેલે છે. જો શાંતિ જોઈતી હોય તો પહેલાં આ મનના અભિમાનને દૂર કરો. ખરું માન તે કે મનમાંથી માનનો નાશ કરવામાં આવ્યો. તમને એટલું હળવાપણું લાગશે કે તમે આભા [illegible] મળતું માન [illegible] માનનો લાભ જપ કરતાં વધુ છે. ગૌતમ પ્રભુ [illegible] વિનય ભાવે વર્ધમાનને પ્રશ્ન કરે છે

प्र०—'माण विजयेण भन्ते ! जीवे किं जणयई !

૯૦—माण विजयेणं मद्दवं जणयइ । माण वेयणिज्जं कम्मं न बन्धइ । पुव्व बुद्धं च निज्जरेइ ।

ગૌતમ સ્વામી પૃછે છે–ભગવન્ત! માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય?

કેટલો માર્મિક અને જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે! નથી તેમા સ્વર્ગની ઊંચી ઉડ્ડાન કે નથી તેમા નર્કની પાતાળયાત્રા

ઘણા મુમુક્ષુઓ આવે છે પ્રશ્નો કરે છે પણ તેમના પ્રશ્નો આકાશમા ઊડતા હોય છે કે પાતાળને કોડતા હોય છે પણ આ પૃથ્વીની કોઈ વાત નથી હોતી કે જ્યા આપણે રાતદિવસ રહીએ છીએ જાણે કે આ દુનિયાના તમામ સવાલો ઊકલી ગયા! પછી ભલેને કોડાની માફક ઘરમા ઝકળતા હોય, ખાવાનામાં જરા જેટલુ મીઠુ વધારે પડતા, ઘરમા મહાભારત જગાવતા હોય અને આખા કુટુંબને ગોકી નાખતા હોય, પણ ઉપાશ્રયમા આવશે ત્યારે આસમાનની જ વાતો કરશે

કયા ઉપાય વડે મનની આગ બુઝે, કપાય મદ પડે, કૌટુંબિક જીવનમા કેમ શાતિ આવે, જીવનની નાનીમોટી સમસ્યાઓ કેવી રીતે શાતિપૂર્વક ઉકલે, બીજાની ભૂલોને પ્રેમપૂર્વક કેવી રીતે સુધારી શકાય, સ્વર્ગ આકાશમા નહિ પણ જીવનમા કેવી રીતે ઊતરે, આ બધા પ્રશ્નો સાથે આજના તત્ત્વજ્ઞાનપ્રિય પિપાસુઓને જાણે કે કાઈ લાગતુવળગતુ જ નથી તેમની સામે તો હમેશા સ્વર્ગ અને નરકની તસવીરો જ નાચતી હોય છે

પણ મહાન સાધક પ્રભુ ગૌતમ જીવન અને જગતના રહસ્યના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરને જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન કરે છે

પ્રભુ! આત્મા માનનો ભાર ઉતારીને ફેકી દે છે ત્યારે તેને શો લાભ મળે છે? આ લાભને તમે ચળકતા ચાદીના ટુકડાનો લાભ ન સમજશો

તમારે શું જોઈએ? ચમકતી ચાદીનો લાભ કે આત્માની ઉજ્જ્વળતાનો લાભ? આજનો માનવી ચાદીના ચળકાટમા એટલો લોભાઈ ગયો છે કે આત્માની ઉજ્જવળતાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો છે પણ અહી ભૌતિક લાભનો પ્રશ્ન નથી, પણ આત્મિક સૌંદર્ય અને નિજગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે આત્મિક સાધના દ્વારા, ભૌતિક લાભના ટુકડાની ભીખ માગવી એ બુદ્ધિમત્તાથી દૂર છે

આ નમના જીવનમાં વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે– હે ગૌતમ! મન પર વિજય મેળવનાર આત્મા મૃદુતાના માધુર્યને મેળવે છે

જીવનની કોમળતામાં કેવો આનંદ છે તે તો આપ લતાને પૂછો.

તોફાની નદી મોટાં મોટાં ઝાડોને અને ઝાડને ખેંચી જાય છે ત્યારે તે નાની લતાને તાણી જઈ શકતી નથી. નાની વેલો અને તેના પ્રચંડ પ્રવાહના પુરમાં પણ પોતાને સલામત રાખે છે કારણ કે તેમને કોમળતાની કળા આવડી છે. પાણીના પુરની સામે અક્કડ રીતે તે રહી શકે છે મોટાં મોટાં ઝાડો જેમનાં મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે તે ઉખડી જાય છે તેના ડાળાંપાંખડાં ઊખડી જાય છે પણ નાની વેલીઓ એ તોફાનની સામે રમતી હોય છે કેમકે તેને ઝૂકતાં આવડે છે

જેને ઝૂકતાં આવડે છે તે તોફાન સાથે રમી શકે છે ભગવાન મહાવીરને ઝૂકતાં આવડતું હતું માટે તો તે તોફાનો સાથે ખેલી શકયા. અને એવા ખેલ્યા કે તેમનાં કષ્ટોની વાતો સાંભળનારનાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે વિપત્તિઓની વીજળીઓના કડાકા અને સંકટોના પહાડ તૂટી પડ્યા. આ કષ્ટોના પહાડ માત્ર અબોધ જાનવરો તરફથી જ નહોતા આવ્યા પણ આપ કહેવડાવનાર લોકોએ પણ એ કષ્ટોની પરંપરાને વધારવામાં કોઈ બાકી રાખી નહોતી. છતાં એ મહાન સાધક એ સંકટો દુ:ખો વચ્ચે સમભાવના ... વિરોધીઓના પ્રહારોની મધ્યમાં રહેતા પર્વતની પ્રતિમા સરખા ... ક્યારે ... ઊગ્યું નહોતું તેમનો આમળ ... જ ... વિરોધને ... નાખવાની કળાનું નામ કોમળતા છે

માન ઉપર વિજય મેળવનાર સાધકને નમ્રતાની મૃદુતા પ્રાપ્ત થાય છે અને ... સાધનામાં આગળ વધવાનું સાહસ પણ તે જ પ્રાપ્ત કરી શકે ... પણ એવો નથી કે તે અસત્ય કે અન્યાયની સામે નમી પડે ... ... એ સાધનામાં ... કોમળતા ... સાધનાની ... પણ પોતાની ... પ્રતિકાર ... અનિવાર્ય ... અન્યાયની સામે તમને ... તમારો વિરોધ ... આવે ... તેમના પરિણામમાં ... મારી

વિનયવત આત્મા માનના બોજાને ઉતારીને ફેંકી દે છે પછી માનને પરિણામે વેઠવા પડતા કર્મોનો બધ તેને થતો નથી એનો અર્થ એવો છે કે તેના કાર્યો એટલા કોમળ હશે કે ભવિષ્યના જન્મોમા પણ અહકાર, તેની નજીક નહિ આવે કારણ કે તેનામા બહાર વિનય છે તેવો અદર પણ વિવેક છે એવી નિરભિમાન વ્યક્તિ પરોક્ષ રીતે પણ અહકાર વ્યક્ત થતો હોય એવા પ્રયત્નોથી દૂર રહેશે તે મહાપુરુષોનુ સ્વાગત કરશે પણ તેમના અપમાનથી દૂર રહેશે.

એક માણસ ટોકીયોના બજારમાં ફરી રહ્યો હતો એકાએક તેની નજર તેના એક ફોટા તરફ ગઈ તે જરા અટકી ગયો કાઈક વિચાર કર્યો અને ફોટો લટકાવેલો હતો તે સ્ટુડીયોમાં ગયો ત્યા જેટલા ફોટા તેના હતા તે બધા તેણે ખરીદી લીધા અને ફોટોગ્રાફરની સામે જ તેમા દીવાસળી ચાપી દીધી ફોટોગ્રાફર સ્તબ્ધ થઈ ગયો આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે પૂછયુ. "આ તમે શુ કર્યું?"

તેણે પૂછ્યુ—"તમને ખબર છે આ કોનો ફોટો છે?"

ફોટોગ્રાફરે કહ્યુ—"હા બરાબર ખબર છે, આ અમારા જાપાનના મુખ્ય સેનાપતિનો ફોટો છે, જેના ઉપર દેશની સ્વતત્રાની ખૂબ જ મોટી જવાબદારી રહેલી છે પણ તમે કહો કે તમે આટલા પૈસા ખર્ચ્યા અને તેના ફોટાઓને સળગાવી દીધા, તો શુ તમે વિદેશી "

"શુ કહ્યુ? વિદેશી જાસુસ? વિદેશી નહિ, પણ વિદેશીઓને માટે જરૂર જાસુસ છુ"

ફોટોગ્રાફર આગળ કાઈ પણ બોલે તે પહેલા પેલા આવનારે કહ્યુ

"તમે મને ઓળખી શકયા નથી આ ફોટાઓ મારા જ છે હુ જ તે જાપાનનો મુખ્ય સેનાધિપતિ છુ જુવાનીના સમયમા હુ લશ્કરમા જોડાયો હતો આજે તો હુ ખૂબ બદલાઈ ગયો છુ અને મે ફોટા સળગાવી દીધા તેનુ કારણ જાણવુ હોય તો સાભળો જાપાનના લોકો પોતાના લાકડાનાં મકાનોને શણગારે છે, મારા ફોટો પણ તેમા લગાડશે પણ તેમા મારો એકલાનો ફોટો નહિ હોય મારી સાથે અનેક મહાપુરુષોના હશે એ બધી અહિસા અને વિશ્વપ્રેમી મૂર્તિઓની સાથે મારો ફોટો કેટલો શરમાશે! કયા કરુણામય સત અને મહાપુરુષો અને કયા બીજાઓના ખૂનથી ખેલનારો હુ! એમની વચમા બેસતા કેટલી શરમ આવશે! હુ નથી ચાહતો કે સત અને

સૈનિક એક આસન ઉપર બેસે. એટલા માટે જ મેં હોટા સળગાવી કે જેથી જનતાના મનમાં પવિત્ર સંતોની સ્મૃતિ રહે [illegible] સેનાપતિની નહિ.

આ એક નિરભિમાનીપણું અને નિખાલસતાનું ચિત્ર છે જેના આત્માને અભિમાન સ્પર્શ્યું નથી તેના જીવનમાં આવી વાતો મળી શકે છે જેમ સૂર્યમાં શીતળતા અસંભવ છે, તેમ અહંકારીના મોંમાંથી નમ્રતા-ભર્યાં વાક્યો નીકળવાં અસંભવ છે અહંકારીની પાસે તમે વારંવાર એક વાક્ય સાંભળશો 'મને ઓળખો છો હું કોણ છું!'

એક સાત વર્ષની બાલિકાને પૂછવામાં આવ્યું કે અભિમાન અને અહંકારમાં શો ફેર છે તેણે કહ્યું—અભિમાન કહે છે કે તમે મને શું સમજો છો? ત્યારે અહંકાર કહે છે કે—હું તમને કાંઈ કાંઈ સમજતો નથી

સાત વર્ષની બાલિકાએ અભિમાન અને અહંકારની જુદી પરિભાષા આપી છે [illegible] અંતરમાં અહંકાર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે માનવી મોટામાં મોટી એ ભૂલ કરે [illegible] પોતે [illegible] પોતાને સર્વસ્વ માને છે અને બીજા તેની [illegible] તુચ્છ સમજે છે યાદ રાખજો કે તમે બીજાને તુચ્છ માનશો તો બીજાની નજરમાં તમે [illegible] લાગશો

આકાશમાં [illegible] પક્ષી, આખી દુનિયાને નાની માનતો હશે. તે [illegible] તો [illegible] છે [illegible] ઊંચો [illegible] નથી [illegible] આથી જેતાં દુનિયાનાં મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ પણ નાનાં નાનાં દેખાય છે! અહંકારની આંખોમાં તને [illegible] તો શું મનુષ્યો પણ [illegible] દેખાય છે પણ એ [illegible] કે દુનિયાને નાની જોનાર [illegible] એ ખબર નથી કે દુનિયાની આંખોમાં એ પણ [illegible] દેખાય છે

પરંતુ અહંકાર એટલું [illegible] છે! [illegible] વૃત્તિમાં [illegible] સ્વરૂપ [illegible] ની નથી અને અહંકારના [illegible] નીકળવા [illegible] નથી એ [illegible] અંતરમનમાં રહેલી અહંકારની [illegible] નીકળવા દેતી નથી અને અહંકારના પ્રકાશને [illegible] આકાશમાં [illegible] છે ને [illegible] નથી પણ [illegible]

[illegible]
[illegible] ઉપર [illegible]

બધ થઇ જાય છે પછી પ્રશ્ન ન્યાયાન્યાયનો ન રહેતા વ્યક્તિગત પ્રતિષ્ઠાનો બની જાય છે વ્યક્તિગત માન પાછળ અ ધ બનેલો માનવી શુ નથી કરતો ?

પણ અહ કાર જ તેના પતનનુ કારણ બને છે તે બધી ભલાઈઓને દડો મારીને કાઢી મૂકે છે અહ કારીને કોઈની સાચી શિખામણ પણ સાભળવામા અપમાનનો આભાસ થાય છે પછી માનવાની તો વાત જ કયા રહી ? પછી તેના જીવનમા રહેલા સદ્‌ગુણો, પહાડ ઉપરના ઝરણાની માફક સમાપ્ત થઈ જાય છે, પાણીનો સ્વભાવ છે કે તે હમેશા ઉપરથી નીચેની તરફ વહે છે, એવી રીતે સદ્‌ગુણ પણ નીચે ઊતરતા જાય છે જેના જીવનને અહ કારનો સ્પર્શ થયો છે, તેનામા સદ્‌ગુણનુ પાણી ટકી શકતુ નથી, એટલે મનમાથી અહ કારને કાઢી નાખી તેમા સદ્‌ગુણોને ભરવાનો પ્રયત્ન કરો

પરતુ, માન જેટલી અનાવશ્યક વસ્તુ છે, તેટલુ જ સ્વાભિમાન આવશ્યક છે તમે નમ્ર બનજો, પણ દીન ન બનશો સદ્‌ગુણોની સામે નમવામા નમ્રતા છે, પણ સ્વાર્થ સામે નમવામા દીનતા છે કોઇ સદ્‌ગુણી વ્યક્તિને તમે હજાર વાર નમો તમારુ ગૌરવ વધશે પરતુ સ્વાર્થના પ્રલોભન અને ભયની સામે એક વાર પણ મસ્તક નમાવશો નહિ ત્યા નમવાનો અર્થ સ્વાર્થ અને અન્યાયને ઉત્તેજન આપવા જેવો થશે

ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અ તિમ દેશના-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૌથી પહેલા અધ્યયનમા, વિનય ગુણ ખીલવવાની પ્રેરણા આપે છે તે જ ભગવાન બીજા અધ્યયનમા પોતાના સાધુઓને દીનતાનો પરિત્યાગ કરવાનુ પણ ફરમાવે છે ભગવાન કહે છે -

સાધકજીવનની લાબી યાત્રામા તારે ભૂખ અને તૃષાના સ કટો પણ સહન કરવા પડશે કારણ કે સાધુજીવનનો માર્ગ ફૂલોથી નહિ પણ કાટાથી પથરાયેલો છે, પરતુ એ માર્ગ પર ચાલતા તારા જીવનમા દીનતાના જરા સરખી છાટ પણ ન આવે, ભલે ભૂખ તારા શરીરને દુર્બળ બનાવે પણ તે મન ઉપર આક્રમણ ન કરે એ જોજે

તનની દુર્બળતા મનમા ન પેસે તે માટે વીતરાગ પ્રભુ ચેતવણીરૂપે કહે છે-

"कालो पव्वंग सकासे, कीसे धमणि संतए ।
मायन्ने असण-पाणस्स अदीणमणसो चरे " ॥

उत्तराध्ययन अ २.

ભૂખ અને તરસને મારવું. તારો દેહ કાગડાના પગ જેવો કૃશ થઈ જાય છતાં તું મનમાં દીનતા ધારણ કર્યા વિના સ્વમાને ભિક્ષા તારું ઉપજીવન છે છતાં તેને માટે તું કોઈની પ્રશંસા ન કરીશ. ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનું એક અંગ છે અને એ તપ પણ છે. મુનિજીવનમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે છતાં પણ સાધક તું ભિક્ષા માટે સ્વાધ્યાય ન કરીશ. નહિ તો સામાન્ય જનતા તેનો સીધો અર્થ એવો કરશે કે આટલું ગાયું આટલો ઉપદેશ દીધો એ બધું માત્ર બે રોટલા માટે હતું. આ વૃત્તિ તારા સ્વાભિમાની જીવન માટે શોભાસ્પદ નથી તેમ જ જૈન શાસનને માટે લાંછનરૂપ છે.

તમે નમ્ર બનો પણ દીન નહિ. એવી જ રીતે સ્વાભિમાની બનો પણ અભિમાની નહિ. અભિમાન અને સ્વાભિમાનમાં એટલું અંતર છે કે જેટલું તાવની ગરમી અને સ્વાસ્થ્યસૂચક ગરમીમાં છે.

તંદુરસ્ત માનવીના શરીરમાં ગરમી હોય છે. જો ગરમી ન હોય તો તો મોતનું વોરંટ જ આવે. પણ જો ટેમ્પરેચર સાધારણથી કરતાં ઉપર જાય તો તે ચિંતાનું કારણ બનશે. તેને માટે ઇન્જેક્શન પણ લેવું પડશે.

બરાબર એવી જ રીતે, સ્વાભિમાન શરીરની જરૂરી ગરમી છે. વ્યક્તિને પોતાના દેશનું, પોતાના ધર્મનું, પોતાના સમાજનું ગૌરવ હોવું જોઈએ. જો કોઈ મનુષ્ય થોડાક પૈસાની ખાતર રાષ્ટ્રના હિતનો નાશ કરવા તત્પર થાય તો જાણવું કે અપ્રમાણિકતારૂપે રાષ્ટ્રને મોટું નુકસાન કરી રહ્યો છે.

તમારામાં આત્મગૌરવ હોવું જોઈએ. ગાંધીજી એટલા વિનમ્ર હતા કે તેમની વિનમ્રતા એ ભારતનો આદર્શ છે. પોતાની ભૂલ જો જણાતી તો એક નાના બાળકને નમવામાં પણ તેમને શરમ નહોતી આવતી. પણ આફ્રિકાની મુસાફરીમાં એક અંગ્રેજે તેમને ગાડીમાંથી જગ્યા ખાલી કરવા કહ્યું તો તેઓ જરાયે ખસ્યા પણ નહિ. જો કદાચ કોઈ રૂપે તેમને કહ્યું હોત તો તેને જગ્યા આપવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર્યો હોત. પરંતુ અહીં પ્રશ્ન જુદો હતો. જો તેમણે જગ્યા ખાલી કરી હોત તો સમગ્ર ભારતનું સ્વાભિમાન શું રહેત. એટલા માટે તેઓ તે અંગ્રેજની ગાળો અને માર ખાઈને પણ જગ્યા ઉપર બેસી રહ્યા. કારણ કે આ સ્વાભિમાનનો સવાલ હતો.

આત્મગૌરવ કોને નથી? ધૂળ જેવી વસ્તુ પણ કોઈનો તિરસ્કાર સહન કરી શકતી નથી. ઠોકર મારવામાં આવે છે તો તે ઠોકર મારનારના માથે ચડીને બેસી જાય છે.

હા તો તમે સ્વાભિમાનની રક્ષા કરો પણ તેને માટે તમારે અહંકારને તો વિદાય આપવી જ પડશે અહંકાર ગયા પછી ધ્યેયની પ્રાપ્તિમાં એક સેકન્ડની પણ વાર લાગવાની નથી સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમાં કહું તો–

"જો તમારો અહંકાર ઓગળી ગયો તો કોઈ પણ ધર્મપુસ્તકની એક લીટી પણ વાંચ્યા સિવાય મંદિરનું એક પણ પગથિયું ચઢ્યા સિવાય, જ્યાં બેઠા હશો ત્યાંથી જ મોક્ષ મેળવી શકશો"

તા. ૧૮–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

દ્વેષી માનસ સદા ભયભીત રહે છે

પૃથ્વીની રક્ષા સમુદ્ર કરે છે, ઘરની રક્ષા ચાર દિવાલો કરે છે, રાષ્ટ્રની રક્ષા શાસક કરે છે, તો મનુષ્યની રક્ષા ચરિત્ર કરે છે

જેમ મયૂરની શોભા એની પાંખોથી અને પાંખોની શોભા મયૂરથી છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજની શોભા પરસ્પરના પ્રેમસંબંધથી છે

વેરથી વેર વધે છે, આપણા હૃદયનું વેર શત્રુના વૈરાગ્નિને માટે ઇંધનરૂપ છે જો આગમાં ઇંધણ ન પડે તો તે બુઝાઈ જાય છે

દરેક માનવીના મનમાં એક મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે કે તે મહાન બને. તેના દરેક પ્રયત્નો મહાન બનવાની દિશામાં જ હોય છે પણ જેમ જેમ તે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેના મનનો અહંકાર તેના મગજમાં આટમયત કરતો ઊભો રહે છે. સફળતાની સાથોસાથ માનવમનમાં અહં જન્મે છે. તે અહં તેની પ્રગતિને રૂંધે છે. મનના અહંકારને એક અંગ્રેજ વિચારકે ટાંકણીની ઉપમા આપી છે. ટાંકણી કાગળમાં પેસે છે પરંતુ તેનું માથું તેને આગળ જવા દેતું નથી, એ જ પ્રમાણે અહંકારથી ગર્વોન્નત બનેલ વ્યક્તિનું મસ્તક તેની પ્રગતિને અટકાવે છે.

અહંકારી વ્યક્તિની એક આદત હોય છે કે તે પોતાનાં જ કાર્યોને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે. તેના કાન હંમેશાં પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા જ ઉત્સુક હોય છે.

અહંકાર એ ક્રોધનું જન્મરૂપ છે. આજ ક્રોધના સંબંધમાં સાંભળતા આવ્યા છો. આ પહેલાં તમે મનની જ્વાળા ક્રોધ કામના સંબંધમાં સાંભળ્યું છે. આજે મન પર વિચાર કરીએ.

એક પ્રશ્ન થાય છે કે તે આવે છે શા માટે? એક માણસ શાંત અને સ્વસ્થ બેઠો છે. તેની પાસે જઈ વાત થઈ કે તેના હૃદયમાં છૂપી આગ ભભૂકી ઊઠે છે. તે શાંતચિત્ત પ્રસન્ન આદમી એકદમ બાવરો થઈ જાય? છે એ શબ્દો એવું શું કામ કરે છે કે જેથી દબાયેલો ક્રોધ જાગી ઊઠે છે? આપ જરા ઊંડાણથી જુઓ. ક્યારે પણ એકાન્તમાં ચિત્તને શાંત રાખી આ સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે? મચ્છરો અને અન્ય જંતુઓનો નાશ કરવાની યોજનાઓ થાય છે. કોઈ રોગનાં જંતુઓ જે શરીરમાં ઘૂસી ગયાં

હોય તો તેનો નાશ કરવા તમે કેટલા આતુર બનો છો? તુરત જ ડોક્ટર પાસે જઈ ઇન્જેક્શન લો છો.

હોશિયાર ડોક્ટર શરીરમા પ્રવેશેલા રોગના જતુઓનો નાશ કરતાં પહેલા, તેની ઉત્પત્તિના કારણો શોધે છે તમે પણ કુશળ ડોક્ટર બનો અને જુઓ કે ક્રોધના ઝેરી જતુઓ કેવુ આક્રમણ કરે છે જરા બારીકાઈથી જુઓ તો જણાશે કે ક્રોધના જતુઓ અહકારમા પેદા થાય છે ક્રોધનુ મૂળ અહકાર છે, જ્યારે માનવ મનના અહકાર પર આઘાત થાય છે, ત્યારે તે ઉછળે છે, આ ઊછળતા અહકારનુ નામ ક્રોધ છે

જ્યારે કોઈ કાઈ કડવી વાત કહે છે તો તે બોલી ઊઠે છે–મને જાણો છો હું કોણ છુ? આ "હુ" ઉપર ચોટ લાગી કે ઊભરો ચડયો આ અહ કેટલીક વાર કુટુબ પરિવાર સુધી વિસ્તરે છે, તો કેટલીક વાર પોતાની જાતિ કે વંશપરપરા સુધી ફેલાય છે આથી કેટલીક વખત કોઈના મોઢે પોતાના કુટુબ કે પરિવારને હલકા પાડે તેવી વાત સાભળી આખો લાલ થઈ જાય છે તેની વંશપરપરાને કોઈ નીચી કે હલકી કહે તો તે સહન કરી શકતો નથી. આ બધુ શું છે? અહકારના જ આ બધા રૂપાતર છે

શરીર ઉપર ઘા પડે તે માણસ હસતો સહન કરી શકે છે, પણ તેના અહ ઉપર ઘા પડે ત્યારે તે ધુધવાઈ ઊઠે છે અહ પર થયેલ ઘા તેના તન, મન અને પ્રાણને ઘાયલ કરી નાખે છે અહ ઉપર થયેલો ઘા એવો હતો કે જેને પરિણામે આખુ કૌરવસૈન્ય નાશ પામ્યુ દ્રૌપદીએ માત્ર એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું કે, "આધળાના દીકરા પણ આધળા જ હોય" આ વાક્ય દુર્યોધને સાભળ્યુ અને તેનુ અહ ઘવાયુ અને તે ઘામાથી અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના રુધિર વહ્યા યાદ રાખો કે માનવ મનના સુપ્ત અહકાર પર ચોટ લાગે છે, ત્યારે ક્રોધ ઉભરાય છે

તો એ પણ ન ભૂલશો કે જ્યા સુધી હૃદયમા અહકાર ભર્યો છે ત્યા સુધી તેના પર ચોટ લાગવાની જ એક વાર ફુટબોલને કોઈએ પૂછ્યુ કે દુનિયા તને કેમ ઠોકર મારે છે? તુ ઠોકરો ખાવા છતા પણ ઉપર ઊછળે છે માટે જગતે તારુ સન્માન કરવુ જોઈએ, તેના બદલે તારે તો ઠોકરો ખાવી પડે છે આ બાજુ આવે તો પણ લાત અને સામી પાર્ટી પાસે જાય તો ત્યા પણ લાત

ફુટબોલે કહ્યુ–વાત તો સાચી છે મને પણ આ તિરસ્કાર પર રોષ ચડે છે જ્યા જાઉ ત્યા લાતે ચડુ છુ, પણ તેનુ કારણ એ છે કે મારા

પેટમાં અહંકારની હવા ભરેલી છે તે મને ઠોકરો ખવરાવે છે જ્યાં સુધી એ હવા રહેશે ત્યાં સુધી દુનિયાની ઠોકરો ખાવાનું ચાલુ રહેશે.

અહંકારના આવેશમાં ભલે માનવી પોતાને મહાન માને પણ દુનિયાની નજરમાં તે નીચે પડતો જાય છે એ નક્કી છે કે જો તમે બીજાઓને નીચા માનશો તો તેઓ નિર્ધન હોય કે ગરીબાઈથી દબાયેલા હોય, તમારા અહંકાર સામે વિરોધનો સૂર ભલે ન કાઢે પરંતુ તેને ઠોકર તો જરૂર લાગે છે યાદ રાખો કે અનંતકાળ સુધી કાયમને માટે કોઈ કોઈનું સુધામ રાખી શકતું નથી અનંતકાળની વાત જવા દો પણ જો શુભકર્મનો ઉદય અને તેનાં ફળ મળવા મંડે તો થોડાક જ દિવસ વેનું કિસ્મત બદલાઈ જાય છે અને તેના આત્મઘાતનું કિસ્મત તેની આગળ ફિક્કું પડી જાય છે તમે એ જોયું હશે અને અનુભવ પણ કર્યો હશે કે જેમનાં કિસ્મત મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક ચમકતાં હતાં જેમના મહેલોમાં ઘી કે તેલને બદલે અત્તરના દીવાઓ બળતા હતા. તેમનાં કિસ્મત એવાં તો બગડી ગયાં કે તેમના ઘરનાં વાસણો સુદ્ધાં વેચાઈ ગયાં અને તેમના ઘરની વહુ અને દીકરીઓ કે જેમણે કોઈ દિવસ એક પાણીનો લોટો પણ ભર્યો નહોતો કે તેમ કરવામાં પાપ માનતી તેમને પારકે ઘેર દાસીઓ બની વાસણ માંજવાનાં કામ પણ કરવાં પડ્યાં

બીજી બાજુ મુંબાઈમાં એવી એક નહિ અનેક વ્યક્તિઓ મળી આવશે કે જેમના જીવનનો ઈતિહાસ જુઓ તો આપને આશ્ચર્ય થશે. તેમના જીવનના ઈતિહાસનો પ્રારંભ ગરીબીથી થાય છે અને તે એવા આગળ વધ્યા છે કે આજે મિલમાલિકોની પંક્તિમાં બેસે છે માનવીએ પોતાના ભાગ્યનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ વૈભવના ઝગારા મારતા તડકામાં ઊભા રહી કોઈના દુર્ભાગ્યના અંધકારની મશ્કરી કરશો નહિ. બીજી વાત માનવીની પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેનો તે ગર્વ કરે? ને કદાચ વૈભવનો ગર્વ મનમાં આવતો હોય તો જરા એ ચક્રવર્તી સમ્રાટોને યાદ કરો કે જેમની પાસે ભારતભરનું વિશાળ સામ્રાજ્ય હતું અને જૈન કથા સાહિત્યમાં ઝળહળતા રત્ન **શાલિભદ્રની** સંપત્તિને યાદ કરો અને તેમની સાથે તમારી સંપત્તિની સરખામણી કરી જુઓ.

સંપત્તિનો ગર્વ આવતો હોય તો નિરાશ્રિતો તરફ નજર કરો. જેઓ ગઈ કાલ સુધી વગડામાં શેઠમાં મહાલતા હતા અને આજે આશ્રમ પરવારી જતા એક પૈસા માટે બીજાની તરફ નજર કરે છે અમીરી એક રાતમાં ગરીબીમાં પલટાઈ ગઈ

સંપત્તિ સિવાય માનવીની પાસે શક્તિનું બળ પણ છે, કદી કદી તેને સત્તાનો અહંકાર પણ આવી જાય છે એવો અહંકાર મનમાં આવે તો નેપોલિયન, હિટલર કે મુસોલિનીની તરફ નજર કરો તેમના સત્તાશાળી જીવન તરફ જુઓ તેઓ એક દિવસ દુનિયાભરના સામ્રાજ્યના સ્વપ્ના જોતા હતા. સમ્રાટ નેપોલિયન તો છાતી ઠોકીને કહેતો કે મારી ડિક્શનેરીમાં "અસંભવિત" જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી આવા આત્મવિશ્વાસ સાથે જે દિશામાં તે પગ ઉપાડતો તે દિશાની પૃથ્વી થરથરી ઊઠતી જનતાના પ્રાણ કંપી ઊઠતા તે ગર્વની સાથે કહેતો કે આખી દુનિયાને એક દિવસ મારી ઘુંટણીયે પડવું પડશે પણ તેનું કિસ્મત એવું બદલાયું કે તેને મરતા કફન પણ ન મળ્યું પૃથ્વીના પ્રાણને કંપાવનાર યોદ્ધો એક નાના સરખા ટાપુ ઉપર કેદીની હાલતમાં મર્યો હજારો વીરોના લોહી વહાવી મેળવેલો વિજય તેની સામે જ પરાજયમાં પલટાઈ ગયો

મદાંધ મુસોલિની ઉપર રાક્ષસીવૃત્તિ એવી જોર કરતી હતી અને પોતાની વાયુસેના ઉપર તેને એટલો ગર્વ હતો કે તે અભિમાનભર્યા અવાજે કહેતો કે યુદ્ધ તો વિશ્વની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે નાના સરખા એબિસિનિયાને તેણે કેટલા જ ગલીપણાથી કચડી નાખ્યું હતું ! નાનાસરખા દેશના આધુનિક શસ્ત્રસજાવટથી વિહીન નાગરિકો પર ઝેરી ગેસ છોડયો પણ યુદ્ધને અનિવાર્ય કહેનાર મુસોલિનીનું ગર્વોન્નત મસ્તક યુદ્ધે જ નીચું નમાવ્યું લશ્કરના પડાવમાં જ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ ગઈ

અને હિટલર ! તેનું નામ જ આતંકનું પ્રતિક બની ગયું હતું વિશ્વ વિજયની ધૂનમાં તેણે માનવતાને ગુલામ બનાવવાનો આતંક ફેલાવ્યો હતો એક હાથમાં હાથકડી અને બીજા હાથમાં બોમ્બ લઈ દુનિયાને પડકારી રહ્યો હતો કાં તો આપ ચુપચાપ હાથકડી પહેરી લો કાં તો તમારા ઉપર બોમ્બ પડે તમારા મહેલો ઉપર બોમ્બ પડે અને તમારા અરમાનોનો ધુમાડો થઈ ઉડી જાય પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે હિટલરના પોતાના અરમાનોની રાખ થઈ ગઈ, માત્ર તેના અરમાનોજ નહિ, પણ તેનો પ્રિય દેશ જર્મની પણ ખંડિયેરોમાં પલટાઈ ગયો વીજળીના ઝબકારા જેવો તે જગતની રંગભૂમિ પર આવ્યો અને તે જ રીતે નાશ પામ્યો અને તેના શબનો પણ પત્તો ન લાગ્યો

જો સત્તા જ ટકવાની નથી તો એવી સત્તાનો મદ શી રીતે ટકશે ? આપની નજર સામે જોતજોતામાં ભારતના સાતસો રાજા રજવાડાઓની:-

સત્તા જિનચાઈ ગઈ સદીઓથી ચાલી આવેલી પુરાણી રાજગાદી પર તેને ખતમ થતાં બે મહિના પણ ન લાગ્યા.

ક્યારેક ક્યારેક માનવીને પોતાના સૌંદર્યનું પણ અભિમાન આવે છે. પણ સૌંદર્યનો કેટકેટલો વખત ટકવાનો છે? વ્યાધિની ઉપાધિ તેની પાછળ પડેલી જ છે. જો મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મુંબઈની હૉસ્પિટલોમાં જઈને ખાતરી કરો. ચાર દિવસ પહેલાંનું સુંદર સુકુમાર બાળક આજે ચામડીના રોગથી એવું બીહામણું જોવામાં આવશે કે તેના સામું પણ જોવું તમોને નહિ ગમે. કદાચ વ્યાધિથી બચશો તો સૌંદર્યના દુશ્મન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા તો આવશે જ. આ જ વાત બળની છે. જે મહારથીઓ એક બાણ વડે એક લાખ યોદ્ધાઓને મારી શકતા હતા તેઓ પણ સદાને માટે સૂઈ ગયા. લોખંડની બેડીઓને કાચા સુતરના તાંતણાની માફક તોડી નાખવાની શક્તિ ધરાવનાર બહાદુરો કાચા સુતરથી એવા બંધાઈ ગયા કે પાસું બદલવાનું પણ મુશ્કેલ બન્યું.

એક ચીજ બીજી પણ છે કે ક્યારેક ક્યારેક માનવીને તેનું પણ અભિમાન જાગે તે છે તેની જ્ઞાનશક્તિ. જ્યારે કોઈ ક્ષુદ્ર હૃદયવાળા મનુષ્યને ચાર અક્ષર આવડી જાય છે ત્યારે તે પોતાની જાતને સર્વજ્ઞની કોટિમાં જ મૂકે છે. બે ચાર શ્લોક આમથી કે તેમથી મોઢે કર્યા પછી જ્યારે કોઈ સાધુ સંત પાસે ગયા ત્યારે તે શ્લોકો એવી ઢબથી ઉચ્ચારે છે કે જાણે કવિ કાલિદાસ જ બોલી રહ્યા હોય અને જરાક પાછળ જોશે. કેમ જાણે એમ બતાવતો હોય કે હું પણ એક વિદ્વાન છું.

આગમ કે થોકડામાંથી બેચાર પ્રશ્નો યાદ કરી લીધા પછી જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ગામમાં આવે તો તેમની સામે તે આ પ્રશ્નો કરશે. જો કોઈ પ્રભાવક મુનિ બરાબર ઉત્તર આપશે તો કહેશે કે મારું ધારવું પણ એમ જ છે. કદાચ કોઈ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે કોઈ અલ્પમતિ સાધુ કે સાધ્વી મળી ગયાં તો પછી તેના અહંકારની માત્રા એકદમ વધી જવાની. વારંવાર પ્રશ્ન કરશે અને તેનો ઉત્તર નહિ મળે તો ગૌરવભરી રીતે ગરદન ઊંચી કરશે. હસતે મોઢે પ્રશ્નનું સમાધાન કરશે અને આજુબાજુ બેઠેલાઓ તરફ એવી રીતે નજર કરશે કે જાણે કોઈ મોટો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય. પણ જો કદાચ કોઈ પહેલેથી સાધુસંત તેને એ થોકડામાંથી જ વચ્ચેથી પ્રશ્ન પૂછે તો રંગ બદલાઈ જશે અને તે સાહેબ પહેલેથી જ ગણવા બેસી જશે.

હા તો આ વાત ક્ષુદ્ર હૃદયની છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી

થોડુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તો તેને આચરણમા ઉતારો તેનુ પ્રદર્શન કરી તમારા અહંકારને ન પોષો

તમને ખબર છે કે જે ઊચી જાતના વૃક્ષો હોય છે તે પોતાના ફળોને ઢાકીને રાખે છે તેના ઉપર કઠણ કોકનુ હોય છે બદામ, નાળિયેર વગેરે ઊચી જાતના ફળો છે તે બધા ઉપર કઠણ કાચલી હોય છે કારણ કે તેના વડે તે પોતાની મોટાઈ ઢાકી શકે, પણ હલકી જાતના ફળો પર આવુ એક પણ આવરણ હોતુ નથી જામફળ જુઓ તેના ઉપર કાઈ હોતુ નથી હા, તો સદ્ભાગ્યથી જ્ઞાનનુ ફળ પ્રાપ્ત થયુ હોય તે ઢાકીને રાખો. ગૌરવને પ્રગટ કરવાથી તેનુ સત્વ નાશ પામે છે જે બી ઉપર માટી પડે છે તે જ ઊગી શકે છે જો તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખવામા આવે તો ગમે તેટલુ સરસ બી હોય, ગમે તેવુ ખાતર નાખ્યુ હોય પણ તે ઊગી શકતુ નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બીજને ખુલ્લુ ન કરો તેની જાહેરાત ન કરો જ્ઞાન જાહેરાતની વસ્તુ નહિ, પણ આચરણની વસ્તુ છે તેની જાહેરાત કરવી તે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા જેવુ છે

જો કદાચ આપને આપના જ્ઞાનનો અહંકાર જાગે તો આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાનશીલ મહાપુરુષો કે ચૌદ પૂર્વધારીઓના જ્ઞાનનુ સ્મરણ કરો અને વિચાર કરો એ અનંતજ્ઞાનીઓના જ્ઞાન સાથે તમારા જ્ઞાનની સરખામણી કરો અને જુઓ કે તેમની સરખામણીમા તમારુ જ્ઞાન કયા સુધી પહોચ્યુ છે! હુ માનુ છુ કે આ તુલના જ્ઞાન–અહંકાર રૂપી રોગને માટે પાવરફુલ ઈન્જેક્શનનુ કામ આપશે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીનુ નામ તમે સાભળ્યુ હશે જૈન સમાજના તેઓ એક ઘણા મોટા વિદ્વાન થઈ ગયા જૈનદર્શનની સાથોસાથ તેમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઊડો અભ્યાસ અને ચિંતન કર્યા હતા બાર વર્ષ સુધી કાશીમા રહી તેમણે અધ્યયન કર્યુ હતુ તે વખતના વિદ્વાનો ઉપર તેમની વિદ્વતાની છાપ હતી કેટલીયે સભાઓમા તેમણે વાદવિવાદમા ભાગ લીધો હતો જે સભામા જતા તે સભામાથી વિજય મેળવીને જ આવતા સ્થળે સ્થળેથી મળતા આ વિજયોની સાથે તેમને ન્યાયવિશારદની પદવી પણ મળી હતી

એક વાર એક વિદ્વત્સભા મળી હતી આ સભામા વિદ્વાનો કોઈ એક વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરતા અને એક નિર્ણાયક જય-પરાજયનો નિર્ણય કરતો આવી સભાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે વિદ્વાનો ભેગા મળી કોઈ તર્ક

કે શાસ્ત્ર પર તેમના મૌલિક વિચારો રજૂ કરે. નવી શોધ અને નવા વિચારો જનતા સમક્ષ સામૂહિક રૂપે રજૂ થાય. સામા પક્ષની ખોટી ખોટી ધારણાઓ દૂર થઈ તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલાય. પણ જ્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલાય. પણ ત્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય તો દૂર જ ભાગી જતું અને વ્યક્તિગત અહં કામ કરવા મંડી પડતું. જ્યારે વાદમાંથી સત્ય જતું રહે છે અને અહંમ્મન્યતાનો પૂર્વગ્રહ પ્રવેશે છે ત્યારે વાદ વાદ ન રહેતાં વિવાદ બની જાય છે. પછી સત્યની શોધ અને રક્ષાનો સવાલ ન રહેતાં વ્યક્તિગત માન અને પ્રતિષ્ઠાનો વિષય બનાવવામાં આવે છે. જેનું ધ્યેય માત્ર બીજાને પરાજય આપી પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું સ્થાપન કરવાનું રહે છે. જય-પરાજયની આ સ્પર્ધામાં સત્ય ખોવાઈ જાય છે.

હા તો આ વિદ્વત્સભામાં શાસ્ત્રાર્થનું આયોજન થયું. વિજેતાને સભાએ પાંચસો ધજાઓ આપવાનું નક્કી કર્યું કે જે તેની વિજયની નિશાની બની રહે. શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત થઈ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ તેમાં ભાગ લીધો. વિદ્વત્તા અને પ્રતિભાના જોરે તેઓ વિજયી નીવડ્યા. નિયમ મુજબ સભાએ તેમને પાંચસો ધજાઓની ભેટ આપી. જ્યારે તેઓ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વિહાર કરતા ત્યારે આ પાંચસો ધજાઓ તેમની યશપતાકાઓ બની આગળ ચાલતી. આ ધજાઓ જોઈને તેઓ ગૌરવાન્વિત બનતા. જ્યારે તેઓ વિચરતાં વિચરતાં ગુજરાત તરફ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં આધ્યાત્મિક યોગી આનંદઘનજીનો ભેટો થયો. બન્ને પૂર્વના સ્નેહીઓ હતા.

યોગી આનંદઘનજીએ ધજાઓ જોઈ અને તે આચાર્યની મનોદશા પામી ગયા. પોતાના સાથીના મનનો અહંકાર ગાળવા તેમણે પ્રશ્ન કર્યો–

"આચાર્ય! તમે સર્વોચ્ચ જ્ઞાની કોને માનો છો?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યું– મારી દૃષ્ટિએ કેવળ જ્ઞાની મહાપુરુષ સર્વોચ્ચ જ્ઞાનના ધારક છે કે જેમનો આત્મા અનંત જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશમય છે.

"જ્ઞાનની કક્ષામાં તેમનાથી ઓછા જ્ઞાનવાળા કોણ છે?" યોગીરાજે બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

"તેમનાથી બીજે નંબરે ચૌદ પૂર્વધરો આવે. જિનેશ્વરની પછી તેમનો નંબર આવે." આચાર્ય યશોવિજયજી બોલ્યા.

પ્રશ્ન પૂર્વધર પછી ?

ઉત્તર સિદ્ધસેન દિવાકર

પ્રશ્ન -તેમની પછી ?

ઉત્તર આચાર્ય હેમચન્દ્રસૂરિ

આટલી ચર્ચા પછી આનંદઘનજીએ આનંદ પામી ફરી પ્રશ્ન કર્યો. "અચ્છા, હવે આપ બતાવો કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની પંક્તિમા આપનુ જ્ઞાન કયા સ્થાન પામે છે ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યુ "તેમની સરખામણીમા તો મારુ જ્ઞાન ટકી જ શકે નહિ ક્યા તે વિશિષ્ટ જ્ઞાની અને ક્યા હુ અલ્પજ્ઞ ?"

"તો પછી એ કહો કે એ અનંત જ્ઞાનીઓની આગળ કેટલી ધજાઓ ફરકતી હતી ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્ય મૌન હતા હવે તેમને તેમની ભૂલ જણાઈ અને તે જ વખતે તેમણે તેમની ભૂલ સુધારી લીધી

આ તો આચાર્ય યશોવિજયજીની વાત છે હવે થોડી તમારી વાત કરુ ? ખોટુ તો નહિ લાગે ને ?

તેમણે તો ભૂલ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી પણ લીધી. પણ આજે જો ભૂલ બતાવવામા આવે તો તે ભૂલ બતાવનારની જ ટીકા કરવાનુ શરૂ થઈ જાય છે અચ્છા, હવે તમે એ બતાવો કે તમે અહીં તમારી ભૂલો તપાસવા આવો છો કે તમારી પ્રશંસાના ગીત સાભળવા આવો છો ? "તમે ઉદાર હૃદયવાળા છો સમાજની તમે ઘણી સેવા કરી છે તમારા જેવાઓ તો સંઘનુ ગૌરવ છે સંઘની પ્રગતિ માટે ઘણી સેવાઓ આપી છે" આપના કાન આવી પ્રશંસા સાભળવા આતુર છે કે ભૂલોને તપાસવા અને સુધારવા ? તમે જે કરો છો તેના ગુણગાન સાભળવા ઉપાશ્રયમા આવો છો કે જે કરવાનુ છે અને નથી કરતા તે કરવાની પ્રેરણા લેવા આવો છો ?

જો પ્રશંસાના પુષ્પ જ પ્રિય હોય તો યાદ રાખો કે પ્રગતિ રુંધાયેલી જ પડી છે આચાર્ય યશોવિજયજીએ ભૂલ જોઈ તો સહજ ભાવથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી લીધી તથા ભૂલ બતાવનાર તરફ જરા પણ રોષ-દ્વેષ તેમના મનમા પણ ન આવ્યો એ જ ક્ષણે તેમના મનમાથી જ્ઞાનનો અહંકાર નાશ પામ્યો

જ્ઞાનનો હેતુ વિકાસ છે પણ તેનો અહંકાર તો ઉત્થાનને બદલે પતન જ લાવે છે ચંદન ઠંડુ હોય છે પણ તેની આગ ઠંડી નથી હોતી. આગનો ગુણધર્મ ઉષ્ણતા છે એ તે તો સળગાવવાનું જ કામ કરશે. પછી ભલે તે આગ લાકડાની હોય કોલસાની હોય કે ચંદનની પણ તે દઝાડ્યા વિના રહેશે નહિ.

આગની માફક જ અહંકારનો સ્વભાવ પણ દઝાડવાનો જ છે તે હંમેશાં મનની શાંતિને સળગાવ્યા કરે છે વિનયના ગુણને નાશ કરે છે પછી ભલે તે અહંકાર દેહનો હોય સંપત્તિનો હોય, બળનો હોય જ્ઞાનનો હોય કે ક્રિયાનો હોય પણ તે આત્માના ગુણોને તો ખતમ કરી નાખશે.

ઘણા માણસોમાં પોતાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે ધર્મસ્થાનોનો અહંકાર જાગે છે કે મેં આટલી સામાયિક કરી આટલા ઉપવાસ કર્યા આટલી ભક્તિ કરી બીજા શું કોઈ કરી શકશે! પણ અરે! ભલા માણસ ઠીક છે તેં વ્રત કર્યાં સામાયિક કરી ઉપવાસ કરી દેહને કૃશ કર્યો. પણ તારા મનનો અહંકાર કૃશ થયો કે નહિ! તે સિવાય તારી આ બધી સાધનાઓને મનનો છૂપો ચોર—અહંકાર, ગળી જશે અને તું પાછો કોરો જ રહી જઈશ.

મનનો અહંકાર સાધનાના દૂધમાં ઝેર ભેળવે છે ઝેરવાળું દૂધ તંદુરસ્તીનું રક્ષક નહિ, પણ ભક્ષક હોય છે એટલે જો તમો સાધનાના દૂધને અહંકારના ઝેરથી મુક્ત રાખશો તો પછી સર્વત્ર બધાને માટે સુખદ નીવડશે.

તા. ૧૭–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૪૬. ભક્તિનું માધુર્ય

સંસારની આસક્તિ વાસના કહેવાય છે અને પ્રભુની આસક્તિ, ભક્તિ કહેવાય છે ઇન્દ્રિયોને આપણી તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન, તે ભક્તિ છે ભક્તિમાં ભક્ત, પોતાના અંતરમાં ભગવાનને શોધે છે. જ્યારે આત્મા સંસારના પદાર્થોમાં પોતાનો રાગાત્મક સંબંધ જોડે છે ત્યારે તે રાગ આત્માને માટે પતનનું કારણ બને છે, કારણ કે તેના મોહ છે મોહ પોતે એક બંધન છે જ્યાં સુધી પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ નહીં નથી જતી ત્યાં સુધી વીતરાગતા તરફ મનનું આકર્ષણ નથી થતું

મોહની સ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે તેમાંથી જ્યારે અગણોતેર ક્રોડાક્રોડી ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્માને 'નમો અરિહંતાણં' બોલવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

જ્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોનું આકર્ષણ મનને ખેંચતું રહેશે ત્યાં સુધી, તેમાં ભક્તિના અંકુરો ફૂટી જ નહિ શકે દેહાસક્તને માટે દેહાતીતની ઉપાસના સંભવિત નથી દેહાસક્તિ લઈને કદાચ દેહાતીતની પાસે પહોંચશે તો ત્યાં પણ તેની મોહમય દૃષ્ટિ, ભૌતિક દ્રવ્યોને જ શોધશે પદાર્થો સાથેનો આત્માનો રાગસંબંધ અનાદિ કાળનો છે માટે તેના ઉપરથી આસક્તિ દૂર કરવા માટે પુષ્કળ સાધનાની જરૂર છે એ રાગને ત્યાગવા માટે પ્રભુમાં પ્રેમ જોડવો પડશે એટલા માટે જૈન દર્શનમાં અપ્રશસ્ત રાગને હટાવવા માટે પહેલા પ્રશસ્ત રાગનો આશરો લેવામાં આવે છે પરંતુ, તે પ્રશસ્ત રાગ પણ છોડવા માટે જ છે તેને માટે એક આચાર્યે ઘણી સુંદર ઉપમા આપી છે **कंटकनेव कंटकम्**–પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય તેને કાઢવા માટે તેના કરતાં પણ વધુ અણીદાર કાંટો ભોંકવામાં આવે છે, પરંતુ તેનું કાર્ય પૂરું થતાં તેને પણ કાઢી નાખવામાં આવે છે એવી જ રીતે અશુભની અનાદિ

કાળની વૃત્તિને ફેરવવા માટે શુભમાં લાગવી જરૂરી છે. જિનેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન આ મનઃસ્થિતિ પેદા કરે છે. ક્યારેક એ શુભ ભાવ, શુદ્ધ કાવ્ય બની શકે છે.

જેવી રીતે સાધારણ વસ્તુ નદીના પ્રવાહમાં ભળીને, સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકે છે તેવી રીતે ભક્તિના પ્રવાહમાં તણાવાથી આત્મા પ્રભુમય બની જાય છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે તપ જપ દાન ધ્યાન વગેરે અનેક કર્મ છે તે બધાં સાધનોને સોડા સાબુ અરીઠા ઇત્યાદિની ઉપમા આપીએ તો ભક્તિને પાણીની ઉપમા આપવી પડે. સોડા સાબુ વગેરે સફાઈ માટે વધારે કામ કરે છે પણ જો પાણી ન હોય તો એ બધાનો કોઈ ઉપયોગ નથી. બીજું જો સોડા સાબુ વગેરે ન હોય તો એકલા પાણીથી પણ કપડાં ધોઈ શકાય છે. આ જ વાત તપ-જપની સાથે પરમાત્મ-ગુણોમાં તન્મયતાની છે. સાચી તન્મયતા આત્માના મેલને ધોઈ શકે છે.

પણ આ સ્તુતિસ્તવન અંતઃપ્રેરિત હોવાં જોઈએ. તેમાં અંતરનો અવાજ હોવો જોઈએ. જેમાં આત્મા ન બોલતો હોય એવી વસ્તુ માત્ર બહારનો આડંબર છે. જો દુકાનમાં માલનો સ્ટૉક ન હોય તો માત્ર શો-કેસ શણગારવાથી વ્યાપાર થઈ શકતો નથી. માત્ર સૈનિકનાં કપડાં પહેરી લેવાથી કોઈ સૈનિક બની શકતું નથી. જેઓ હંમેશાં સુકુમાર શૈયા ઉપર સૂતા રહે છે અને ફક્ત અવાજ સાંભળીને ભય પામે છે, રણભૂમિના નામથી જેમને ધ્રુજારી છૂટે છે, તલવાર પકડતાં પણ જેમને આવડતું નથી એવા સૈનિકો શું કોઈ ઇતિહાસના પાને અમર થઈ શકતા હશે? આવી જ વાત ભક્ત ક્રિયાની છે. અમુક પ્રકારની વિશેષ ક્રિયાઓ કરવી તે બહારનાં વસ્ત્રો જેવું સાધનરૂપ સાધન છે પરંતુ સ્તુતિસ્તવનની તન્મયતા કંઈક જુદી જ ચીજ છે. તેનો સંબંધ બહારથી એટલો નથી જેટલો અંતરથી છે. સૈનિકનો સંબંધ જેટલો વીરતાથી છે એટલો તેના ગણવેશમાં નથી. વીરતા ન હોય તો ગણવેશની કિંમત કેટલી? સૈનિકનાં વસ્ત્રો તો એક માટીનાં પૂતળાને પણ પહેરાવી શકાય છે.

આ તો સાધના અને ભક્તિમાં વસ્ત્રો અને માળાઓ એટલી અનિવાર્ય નથી હોતી જેટલી અંતરની તન્મયતા હોય છે. અંતરની તન્મયતાના અભાવે સાધના નિષ્પ્રાણ બની જશે. તેમાં સચ્ચાઈ અને સજ્જનતાનો અભાવ હશે. સચ્ચાઈ વિના કોઈપણ વસ્તુની કિંમત નથી. જે અસલ વસ્તુ હોય તો પ્રમાણમાં ઓછી હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય વિશેષ હોય છે. સાંભળવામાં

આવે છે કે રેડિયમ ધાતુ દુનિયાની સર્વ ધાતુઓમા અધિક કિમતી છે, તેની એક તોલાની કિમત લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે તેનો એક કણુ પણ મહા કિમતી છે, પરતુ શરત એ છે કે તે અસલી હોવી જોઈએ ભલે એક કણુ હોય, જો અસલ રેડિયમનો ... તો તે ચમકશે, પણ જો અસલ નહિ હોય તો એક તોલો શુ દસ તોલા એકઠ્ઠ કરશો તો પણ તેમા જરાય ચમક નહિ આવે આવી જ વાત સાધના અને પ્રાર્થનાની છે જો તેમાં હૃદયનો રસ ન હોય, સચ્ચાઈની ચમક ન હોય, તો પછી તેનુ પ્રમાણુ ગમે તેટલુ હોય, તેની કિમત કાઈ નથી તેવી સાધના વડે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા રાખવી એ એટલુ જ નકામુ છે, કે જેટલુ લોઢાની નાવમા બેસી સાગર પાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે તરશે નહિ પણુ તળીયે જરૂર પહોચાડશે

સુવર્ણભસ્મ તમે ખાઓ છો મહિના સુધી સેવન કરવામા આવે તો જરૂર તેની અસર થશે તમે નવી તાજગી અને સ્ફુર્તિનો અનુભવ કરશો, તમારા લોહીમા નવુ બળ દેખાશે, પણ મહિનાઓ સુધી ભસ્મનુ સેવન કર્યું શરીરમા તલમાત્ર ફેર ન પડ્યો, સ્ફુર્તિને બદલે જડતા આવી, શક્તિ જરા પણ ન આવી, તો પછી તમે એ ભસ્મ આપનાર વૈદ્યને પૂછશો કે "વૈદ્ય રાજ, આ તો તમે સુવર્ણભસ્મ ખવડાવી કે બીજી કોઈ ભસ્મ ?" એવી જ રીતે વર્ષો સુધી જપ કર્યા, સાધનાની માળાઓ ફેરવી, છતા મનમા પવિત્રતાનુ એક કિરણુ પણુ ન આવ્યુ, અરિહતની ઉપાસના કરતા કરતા વર્ષો વીતી ગયા છતા પણુ કામ અને ક્રોધરૂપી દુશ્મનો ઉપર જરા પણુ વિજય ન મળ્યો, થોડા પણુ કારણુ મળતા ક્રોધ તમારા આત્મા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો, વીતરાગને રટતા રટતા, એક ઇચ જેટલો પણુ રાગ ઘટયો નહિ, તો પછી વિચારવુ પડશે કે સુવર્ણભસ્મના રગ જેવી કોઈ બીજી ભસ્મ તો નથી લઈ લીધી! અથવા તો તેનુ બીજુ કારણુ એમ પણુ હોય કે શરીરમા કોઈ છૂપો વિકાર હોય કે જે સુવર્ણભસ્મની શક્તિને ખાઈ જતો હોય જ્યા સુધી પેટમા વિકાર હોય ત્યા સુધી સુવર્ણભસ્મની કાઈ અસર થતી નથી તેમ જ, મનમા વિકૃતિઓ છે ત્યા સુધી, વીતરાગતા કાઈ અસર પેદા કરી શકતી નથી, કારણુ કે સરાગ–દૃષ્ટિ તમને તેની તરફ ખેચી રાખે છે

તમારે દવા જોઈતી હોય તો સારામા સારી લો, ભલે તે ગમે તેટલી કિમતી કેમ ન હોય, છતા જો પરેજી ન પાળો તો દવાથી લાભ નહિ થાય. તે જ પ્રમાણે તમે સાધનાના ઔષધનુ સેવન કરો પણુ તેની સાથે વિચાર

અને આચાર-શુદ્ધિની પરેજી નહિ જાળવો તો આત્મરોગને મટાડવામાં તે ઔષધિ મદદ નહિ લાગે. સ્વાદ તો અપથ્ય વસ્તુઓમાં હોય છે સન્નિપાતના રોગીને મીઠાવાળી ચીજો શું સ્વાદિષ્ટ નથી લાગતી? સ્વાદ તો મધુર હોય છે પણ તેનું પરિણામ સારું નથી આવતું.

આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે પ્રાર્થના માગતાં પણ તમે અપથ્ય વસ્તુઓની માગણી કરો છો! રોગી વૈદ્યની પાસે જાય છે અને પોતાને ભાવતી પણ અપથ્ય વસ્તુઓ ખાવાની છૂટ આપવાની વિનતિ કરે છે પણ કુશળ વૈદ્ય જરા પણ તેની વિનતિને માન્ય રાખતો નથી.

ગ્રીસનો તત્ત્વવેત્તા સોક્રેટિસ, ઈશ્વર પાસે હમેશાં એવી પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે "હે પ્રભુ! ભલે હું માંગું કે ન માંગું પણ મને એવી વસ્તુ કદી પણ ન આપતો કે જે મને પ્રિય હોવા છતાં મારું અહિત કરનારી હોય તથા મારી બુદ્ધિને અશુભ માર્ગે લઈ જનારી હોય." મતલબ કે માગવું એ ભક્તિના ક્ષેત્ર બહારની વસ્તુ છે. ભક્તિમાં તો સમર્પણ છે. આરાધ્યની સમક્ષ સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો પવિત્ર ભાવ એ ભક્તિ છે.

એક સંતને એક જણે પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિની પૂર્ણતા શી છે? તેમણે કહ્યું કે વાસનાઓનો નાશ થઈ જવો એ ભક્તિની પૂર્ણતા છે બીજા શબ્દોમાં હું તન્મય થઈ જાય અને પ્રભુ તારામાં સમાઈ જાય એ ભક્તિની ચરમ સીમા છે. હનુમાન ભક્ત હતા કેમકે તેમણે રામના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું હતું. તેઓ રામમય હતા. મીરાંની તન્મયતા કૃષ્ણમાં પોતાની જાતને પણ ભૂલાવી દેતી હતી. આપણે જાતને ભૂલીને જ આપણે તેને આપણા બનાવી શકીએ છીએ. જ્યાં સુધી હું પણું રહેશે ત્યાં સુધી દેહબુદ્ધિ રહેશે અને આ દેહાધ્યાસ તો સાધનામાં બાધક છે. દેહાધ્યાસી વ્યક્તિ ભલે દેહને પ્રેમ કરે છે તે ભલે તેનું સ્મરણ કરે પણ તેની દૃષ્ટિ દેહ પર જ હોય છે. તેના બધા પ્રયત્નો દેહાધ્યાસને માટે જ હોય છે.

ભક્તિના ચાર પ્રકાર છે —

૧ આર્તભક્તિ દુઃખથી પીડાઈને જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે આર્તભક્તિ. દુઃખના સમયમાં બધી બાજુથી નિરાશ થઈને શરણરૂપ પ્રભુનું ધ્યાન.

૨ અર્થાર્થ ભક્તિ આ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે. તેમાં ભક્ત કોઈ ને કોઈ સ્વાર્થની પ્રેરણાથી ઉપાસના કરે છે. ઉપાસનાનું ધ્યેય અર્થ (ધન) હોય તેથી અર્થાર્થભક્તિ કહેવાય છે.

૩ જિજ્ઞાસુભક્તિ આ પ્રકારની ભક્તિમા, ભક્તના મનમા નથી તો દુખના દાવાનળ, નથી કોઈ વસ્તુના અભાવે કષ્ટની પીડા કે નથી તેના મનમા કોઈ પ્રકારનુ પ્રલોભન તેની ઉપાસનાનુ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય છે ઈશ્વરીય સ્વરૂપનુ જ્ઞાન આત્મા અને પરમાત્માના ભેદનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તે ઉપાસના કરે છે.

૪ તન્મયભક્તિ આ ભક્તિમાં માનવી પ્રભુમય બનવા ઈચ્છે છે કોઈ પીડાની મુક્તિથી તેને સતોષ થતો નથી, ચાદીના ટુકડાઓથી તેના મનની પ્યાસ બુઝાતી નથી, ન તો તે માત્ર ઈશ્વરીય સ્વરૂપને જાણીને સતોષ પામે છે તે દહી, દૂધ કે છાશથી સતોષ પામનારો નથી તે તો માખણનો ચાહક છે તે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા ચાહે છે, એવો ભક્ત સોપાધિક ભક્તિમા શ્રદ્ધા રાખતો નથી તે નિરૂપાધિક ભક્તિનો ગ્રાહક હોય છે

અધ્યાત્મયોગી આનદઘનજી તેમના કવિતામા સુદર વ્યાખ્યા આપે છે

પ્રીત સગાઈ જગમા સૌ કરે, પ્રીત સગાઈ ન કોય,
પ્રીત સગાઈ નિરૂપાધિક કરી, સૌપાધિક ધન ખેય.

અધ્યાત્મના પ્રખર કવિ કહે છે-પ્રીતિ તો દુનિયાના બધા પ્રાણી કરે છે પણ પ્રીતની રીત કોણે જાણી છે? પ્રીતના બે પ્રકાર છે એક સોપાધિક અને બીજો નિરૂપાધિક જે સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલી અને જેની પાછળ મોહ રહેલો છે તે સોપાધિક છે તેમા સ્થાયિત્વ (ટકવાપણુ) ઓછુ હોય છે. સ્વાર્થના તતુ વડે બધાયેલી પ્રીતિનુ આયુષ્ય બહુ ઓછુ હોય છે તે સાસારિક પ્રીતિ હોય છે અને સસારની વૃદ્ધિને માટે હોય છે નિરૂપાધિક ભક્તિ આત્માથી પરમાત્મા સાથે હોય છે તેમા સ્વાર્થનુ શોપણુ નહિ, પવિત્રતાનો પ્રકાશ હોય છે તેમા છીછરી નદીનો છણછણાટ નહિ, પણ સાગરની ગભીરતા હોય છે ને દેહને નહિ, પણ દેહાતીતને ચાહે છે તે રૂપનો પ્રેમ નહિ, પણ રૂપાતીતના શરબતી સૌદર્યનુ પાન કરે છે એટલે તેમા સ્થિરતા હોય છે. નિરૂપાધિક ભક્તિ, આપવા જ ચાહે છે સ્વાર્થ હશે તો પણ આપશે અને સ્વાર્થ નહિ હોય તો પણ આપશે સોપાધિક ભક્તિની દૃષ્ટિમા સ્વાર્થનુ મહત્ત્વ છે જ્યા સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યા સુધી તે આપશે પરતુ સ્વાર્થમા જરાપણ કાઈ ખામી આવી કે તે દુશ્મન બની જશે

એક વાર ગાધીજી સુરત ગયા તેમની પ્રાર્થના સભામા હિંદુ મુસ્લિમ –અધાય સાપ્રદાયિક ભેદો ભૂલીને ભેગા થતા હતા જે વિચારોને વ્યક્ત કરવામા

જેટલો ઉચ્ચ છે તેટલો જ તે પુરુષ વિરાટ છે તેની સમક્ષ પ્રાણીઓ પોતાનાં જ મમત વેર પણ ભૂલી જાય છે વીતરાગ દેવ–અરિહંતની સામે વાઘ-બકરી સાથે બેસે છે ત્યાં વાઘ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જાય છે અને તેથી બકરીના હૃદયમાંથી ભય ભાગી જાય છે એવી રીતે વિરાટ પુરુષોની સમક્ષ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદો ભૂલી જાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાંધીજીના પ્રાર્થના પ્રવચનોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની દિવાલને તોડવાનો પ્રયત્ન થતો રહેતો તેમાં તેમને ઘણે ભાગે સફળતા પણ મળતી હતી. જેમ સારુ અને સ્વચ્છ દિલ લઈને એક હિન્દુ તેમની પાસે આવતો તેવી જ હૃદયની પવિત્રતા લઈ એક મુસ્લિમ વહોરા આવતા. વહોરાસમાજના હૃદયમાં પણ તે ખૂબ જ ઘર કરી ગયા હતા. એક વહોરાજી પ્રાર્થના–પ્રવચન પછી ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યા તેમણે પચાસ રૂપિયા ભેટ આપ્યા અને કહ્યું કે તમે તો ખરેખર પયગંબર છો જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે આપનું સ્મરણ હૃદયમાં થયું મે મનથી નક્કી કર્યું કે જો તાવ ઊતરી જશે તો આવતી કાલે પચાસ રૂપિયા ગાંધીજીને ભેટ ધરીશ ખરેખર, આપના નામમાં જાદુ છે કાલે રાતના જ મારો તાવ ઊતરી ગયો એટલે હું આપને ભેટ આપવા આવ્યો છુ

ગાંધીજીએ કહ્યુ– ભાઈ આ રૂપિયા મારે ન જોઈએ. એ તો ઠીક છે કે તમે મને યાદ કર્યો અને તાવ ઊતરી ગયો એટલે રૂપિયા ભેટ ધરો છો. પણ જો કદાચ તાવ ન ઊતર્યો હોત તો ગાંધીજીને ગાળો દેવા પણ તૈયાર થયા હોત. એટલે આવી ભેટ મારે જોઈતી નથી

આ સોપાધિક ભક્તિ છે જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે રહેશે અને સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં તે પણ ખતમ થઈ જશે ભક્તિનું ફળ છે તૃષ્ણાનો નાશ, વાસનાનો ક્ષય અને ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ જો રાક પણ હૃદયમાં લાલસા હોય તો સમજજો કે હજુ સાચી ભક્તિએ આપના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો નથી. ભક્તિ અને લાલસા બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકતી નથી કેમકે એક દૂધ છે તો બીજી છાશ. છાશ અને દૂધ કાંઈ એક વાસણમાં રહી શકે?

આપણે માનીએ છીએ કે ભક્તિથી વાસના પૂરી થશે તૃષ્ણા સંતોષાશે અને ઇચ્છાઓ સફળ થશે પરંતુ આ તો ભક્તિનું શીર્ષાસન છે તમે કેમ જ ઊંધું સમજ્યા છો ખરી રીતે ભક્તિ લાલસા તૃષ્ણા અને ઇચ્છાઓનો પ્રભાવો નાશ કરે છે અંધકાર અને પ્રકાશ બન્ને એક સાથે રહી શકતાં નથી એક આવે કે બીજાને રહી જવું પડે છે એવી રીતે આસક્તિ વિષયં

ઇચ્છે છે, જ્યારે ભકિત ઈશ્વરને ઇચ્છે છે આસકિત પ્રભાવ ઈચ્છે છે, અને અનાસકિત પ્રભુને ઇચ્છે છે ઐશ્વર્ય મળ્યુ તો શુ થયુ ? ઇશ્વર મળવો જોઈએ. પ્રભાવ માટે યાચના નહિ પણ પ્રભુને માટે ઇચ્છા હોવી જોઈએ હનુમાનની ભકિતમા સીતાના મુક્તાહારને સ્થાન ન હોય, તેને રામ જોઈએ હરામ નહિ.

એકલી શકિતથી માનવી શેતાન બને છે, તો એકલી ભકિતથી હેવાન બને છે અને એકલુ જ્ઞાન ઈન્સાન બનાવે છે પણ ભગવાનમા શકિત, ભકિત અને જ્ઞાન એ ત્રણે હોવાં જોઈએ એથી જ કહેવામા આવે છે કે તીર્થ કર-દેવોની સ્તુતિથી સાધકને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે, મરી ગયેલી શ્રદ્ધા સજીવન થાય છે અને ત્યાગ થતા વૈરાગ્યનો પ્રકાશમય આદર્શ આંખો સામે તરે છે. પરતુ સ્તુતિમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ તે સિવાય તો ખાલી હોકારા દેકારા છે કોઈ માણસ ચાર દિવસોનો ભૂખ્યો હોય, પેટમા બળબળીયા બોલતાં હોય, છતા પોતાની શાન બતાવવા ખોટા ઓડકાર ખાય તો તેથી શુ, તેની ભૂખ છુપાવી શકાય છે ? નહિ કદાપિ નહિ, કેમકે ભૂખ્યાના ઓડકાર અને ધરાયેલના ઓડકારના પ્રકાર જુદા હોય છે આવી જ વાત અસલી અને નકલી ભકિતની છે સાચી ભકિતની છે સાચી ભકિતની તલ્લીનતા જુદી હોય છે અને નકલી ભકિતનો તન્મયતાનો દેખાવ જુદો હોય છે ભાવોનો પ્રવાહ અને ભાવ તેની પાસે ક્યાથી હોય ?

જો હૃદયની તન્મયતા હોય તો કોઈ પણ સ્થાન, સાધના માટે બાધક નથી થતુ એકવાર પજાબ કેસરી રણજીતસિહજી અદર બેઠા જપ કરી રહ્યા હતા તેમના એક મિત્ર અમુઉદ્દીન બહાર બેસી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. ત્યારે રણજીતસિહજીએ પોતાના સાથીને પૂછ્યુ –" મિત્ર પ્રવાર ! એ તો કહો કે બહાર બેસીને માળા ફેરવવી એ ઉત્તમ કે અદર બેસીને ? " અમુઉદ્દીને કહ્યુ–" માળા ફેરવવાના બે ઉદ્દેશ હોય છે સદ્દગુણોને ગ્રહણ કરવા અને દુર્ગુણોને છોડવા તમે અદર બેસી સદ્દગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યા છો અને હુ બહાર બેસી દુર્ગુણોને કાઢી રહ્યો છુ

ભકિતનો ઉદ્દેશ છે સદ્દગુણોનુ ગ્રહણ એ માટે તો આપણે ઉપાસ્યનુ માનસચિત્ર આપણા હૃદયમા રાખીએ છીએ

ભક્તિ અને જ્ઞાન

ભકિતથી જ જ્ઞાનની કિમત છે ભકિતશૂન્ય જ્ઞાનશૂન્ય જ છે કાગળ ઉપર સરકારની છાપ લાગી છે માટે જ તેનુ માન છે અને નોટની કિમત છે તે સિવાય તો તે કોરો કાગળ જ છે કાગળની કિમત અને નોટની કિમતમા

એટલો મોટો ફેર છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો જ. તો તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર ભક્તિની છાપ લાગે છે ત્યારે જ તેની કિંમત વધે છે. ગંદા વાસણમાં દૂધ જો રાખીએ તો તે ખરાબ થઈ જાય. તેવી રીતે ભક્તિશૂન્ય ચિત્તમાં જ્ઞાન પણ વિકૃત થઈ જાય. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જેમ સાસરામાં જતાં પતિની બધી મિલકત ઉપર પત્નીનો હક થઈ જાય છે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં માનવની સમસ્ત આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ઉપર આત્માનો અધિકાર થઈ જાય છે. સાથે સાથે જેમ સાસરે આવતાં વહુનાં પીયેરનાં નામ ગોત્ર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ભક્તિયોગમાં પહોંચતાં સંકુચિત બુદ્ધિ અને દુર્ભાવનાભરી વાસના પણ નાશ પામે છે. શેરડી ભલે ઊગી હોય કે વાંકી પરંતુ તેનો રસ મીઠો જ હોય છે. તેવી રીતે ભક્ત ગમે તે જાતિ, વંશ કે પરંપરાનો હોય તે જનતાને માટે તો અર્ચનીય રહેશે.

આડગા તા. ૨૫-૭-૫૮

જીવનમાં બુદ્ધિમાનીની ચાવી જો હોય તો એકાગ્રતા છે જો એમાં ખરાબી હોય તો આપણી શક્તિને વિખેરી દે છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કહે છે કે ધ્યાન એક ઉપયોગી નિરાપદ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણ છે

જો ચિત્તમાં એકાગ્રતા હોય તો ૭૦ વર્ષનો વૃદ્ધ પણ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી બતાવશે

જે કાર્યમાં તન્મય થઈ જાય છે એને કાર્યનો બોજ લાગતો નથી અને જે કામમાં પ્રેમ નથી એ અતિ અલ્પ હોય છતાં ભારે બોજારૂપ લાગે છે

૪૭. સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે

આપણે સ્વાધ્યાય સબધી વિચાર કરીશુ સ્વાધ્યાય, એક અતરનુ તપ છે બાહ્ય તપના ક્ષેત્રમા આજનો આપણો સમાજ ખૂબ આગળ છે. બાહ્ય તપની તરફ તે જેટલો આગળ વધ્યો છે, તેના પ્રમાણમા અભ્યતર-તપ પ્રત્યે તેનુ લક્ષ્ય તેટલુ જ ઓછુ ગયુ છે

ઘણાઓને એ પણ ખબર નહિ હોય કે સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે કેમકે અણસણ, વ્રત, ઉપવાસ વગેરેના સબધમા તમે ઘણી વખત સાભળ્યુ છે જ્યારે પણ તપની વાત નીકળે છે ત્યારે આપણી નજર સામે ઉપવાસ અને વ્રત આવે છે એટલે જ જૈન સમાજમા મોટા મોટા તપસ્વીઓ બેઠા છે શ્રમણવર્ગમા મોટા તપસ્વીઓ છે તેવી જ રીતે શ્રાવકોમા પણ એવા તપસ્વીઓ પડયા છે, જે માત્ર ઉકાળેલા પાણીના આધારે પચાસ કે સાઠ દિવસો સુધી રહી શકે છે, છતા તેમના ચહેરા ઉપરથી પ્રસન્નતા જતી નથી આજે તમારી સામે એક તપોનિષ્ઠ વ્યક્તિ આવે છે, જેમને આજે છત્રીસમો ઉપવાસ છે

ગયે વર્ષે તેમણે પચાસ ઉપવાસ કર્યા હતા આ વર્ષે પણ તેમની ઇચ્છા બાવન ઉપવાસ સુધી પહોચવાની છે તેમનુ આત્મબળ અને તપો-નિષ્ઠા ખરેખર વધાવવા લાયક છે

બહેનો પણ તપસાધનામા ખૂબ આગળ છે કેટલીકને છઠ્ઠ-છઠ્ઠના વર્ષીતપ ચાલે છે, તો કેટલીકને પાચમો ઉપવાસ છે, કેટલીકને સાતમો છે. કેટલીકને સાતમો છે. જો કે પર્યુષણ હજી દૂર છે જૈન શાસનની તપસાધના ખરેખર મહાન છે તેનુ કારણ છે જૈન શાસનના અન્તિમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરની કઠોર તપસાધના અને એટલા માટે જ તેમને દીર્ઘ તપસ્વીના

નામે ઓળખવામાં આવે છે. તપ અને ત્યાગની પ્રતિમૂર્તિ-ભગવાન મહાવીરની ઉગ્ર તપસાધનાના પગલે પગલે જૈન સમાજ ચાલી રહ્યો છે. તેમની તપસાધના સાથેસાથ વર્ણનીય છે.

સાથોસાથ એ પણ ભૂલવાનું નથી કે ભગવાન મહાવીરે તપની મીમાંસા કરતાં તેના બે ભેદ બતાવ્યા છે. એક છે બાહ્ય તપ અને બીજું અભ્યંતર-બાહ્ય તપની સાધના અભ્યંતર તપની પોષક બને ત્યારે જ તે સમાદરણીય બનશે.

તપનું લક્ષ્ય છે મનની સાધના. બાહ્ય તપ મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને વાળે છે તો અભ્યંતર તપ મનને અંતર્મુખતાથી જોડે છે. સ્વાધ્યાય પણ આંતરનું તપ છે જે મનને આત્માની સાથે એકતાન કરે છે. મનની એકાગ્રતા સ્વાધ્યાયથી તમે જેટલી સાધી શકો છો તેટલી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિથી સાધી શકશો નહિ.

મનની એકાગ્રતા માટે માળાનો આશરો પણ લેવાય છે. પણ માળા, ક્યાં સુધી મનને રોકી રાખી શકશે? માળાના મણકાની સાથે સાથે તમારા મનના મણકા પણ ફરતા રહે છે. મનની એકાગ્રતાને માટે માળા કરતાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ સાધન છે. સ્વાધ્યાયથી બે લાભ છે.

પહેલો લાભ છે મનની એકાગ્રતા. કોઈપણ સાહિત્ય તમે વાંચતા હશો પણ જ્યાં સુધી તેમાં તન્મયતા નહિ આવે ત્યાં સુધી તેનો ખરો રસ આપ માણી નહિ શકો.

સ્વાધ્યાયનો બીજો લાભ છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જ્યારે આપણે સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે તે વિચારોમાં રમીએ છીએ. હજારો વર્ષોમાં મહાપુરુષોએ જે ચિંતન અને મનન કર્યું છે જીવન અને જગત સંબંધી વિશ્વને જે વિચારસૂત્રો આપ્યાં છે તેનાથી આપણે પરિચિત થઈએ છીએ. સ્વાધ્યાય હજારો વર્ષોના મનનનું માખણ આપણને આપે છે. જે આપણા જીવનના પ્રવાહને નવો ઓપ આપવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

હું માળાને ખરાબ નથી માનતો. જપના અભ્યાસ માટે તે પણ આવશ્યક છે. જે વૃદ્ધો અક્ષરજ્ઞાનથી શૂન્ય છે તેમને માટે તો માળા એક માત્ર સાધન છે. પણ જેઓ અક્ષરજ્ઞાન સહિત છે તેમણે તો માળા કરતાં સ્વાધ્યાય તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. ધ્યાન અને

વિજ્ઞાનનો જે પ્રકાશ આપણે પામ્યા છીએ, જેના બળ ઉપર આપણે ગૌરવ-અનુભવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે 'ભારતની પાસે વિશ્વ માટે સદેશો છે,' તે જ્ઞાન સ્વાધ્યાય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થયેલુ છે જ્ઞાનના દીપકને જલતો-રાખવા માટે તેમા સ્વાધ્યાયનુ તેલ પૂરવુ પડશે તો જ તે જ્યોતિ કાયમ-રહી શકશે

જૈન આગમો આજે ઉપલબ્ધ છે હજારો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ વહી ગયો ભારતના ઈતિહાસમા મોટા મોટા સામ્રાજ્યો આવ્યા, અને કાળના પ્રવાહમા તણાઈ ગયા પણ આગમો આજે પણ જીવિત છે તેને જીવિત રાખનારી કોઈ શક્તિ હોય તો તે સ્વાધ્યાય છે એટલા માટે ભગવાન મહા-વીરે સાધુઓને પોતાની દિનચર્યાનો અર્ધો સમય સ્વાધ્યાયમાં વીતાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે

पढम पोरिसी सज्झायं बीय झाणं झियायइ ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थी सज्झायं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૬ ગા ૧૨

સાધક પહેલા પહોરમા સ્વાધ્યાય કરે, બીજામા તેનુ ધ્યાન કરે, ત્રીજા પહોરમાં ભિક્ષાચરી માટે જાય અને ચોથા પહોરે ફરીથી સ્વાધ્યાયમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય જોકે કાળના પ્રવાહમા આ વિધાન, તેના મૂળ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહ્યુ નથી ભિક્ષાચરીનો સમય, આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયમા જ બદલાઈ ગયો "**तइयाए भिक्खायरियं**" ને સ્થાને "**काले कालं समायरे**" નુ વિધાન આવી ગયુ છતા સ્વાધ્યાયની પરપરા ઓછેવત્તે અશે આજ પણ ચાલુ છે

જે આગમો વિછિન્ન થઈ ગયા, તેનુ જો મૂળકારણ જોઈએ તો ત્યા પણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ જ જણાશે ઈતિહાસ કહે છે કે બાર વર્ષના લાગટ દુકાળના વખતમા મુનિઓના આહાર–વિહાર અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા પરિણામે સ્વાધ્યાયમા ભગ પડતો ગયો અને આગમો સ્મૃતિ–મજૂષામાથી બહાર જતા રહ્યા

એટલા માટે ભારતીય ઋષિઓએ સ્વાધ્યાયને જીવનનુ અમૃત માન્યુ છે જ્યારે શિષ્ય ગુરુની પાસે વિદ્યા મેળવી ઘેર પાછો ફરે છે ત્યારે ગુરુદેવ-તેને છેલ્લા આશીર્વાદ વખતે જીવનનો મહામત્ર આપતા કહે છે કે–

स्वाध्याये मा प्रमद्

અર્થાત્ હે વત્સ! સ્વાધ્યાયમાં જરા પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ પ્રમાદ સ્વાધ્યાયનો સૌથી મોટો દુશ્મન છે.

સ્વાધ્યાય જીવનનું નંદનવન છે. તેમાં વિચારો રૂપી કેટકે પુષ્પો મળે છે. આચારોનાં મધુર ફળો પણ તેમાં દેખાય છે. જેવી રીતે નંદનવનમાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં મનોરમ્ય દૃશ્યો નજરે પડે છે તેવી રીતે સ્વાધ્યાયમાં એક પછી એક મનોરમ્ય દૃશ્યો દેખાય છે. કોઈક જગાએ મહાપુરુષોની જીવનગાથાનાં રંગીન ચિત્રો તો કોઈક જગાએ તેમના વિચારોની સૌરભ મળે છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વાધ્યાયના કટ્ટર સમર્થક હતા. તેઓ ભોજન ત્યાગી શકતા હતા પણ સ્વાધ્યાય નહિ. એક બે દિવસ નહિ, પણ મહિનાના મહિનાઓ સુધી તેમણે ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ સ્વાધ્યાયને એક દિવસ પણ છોડયો નથી. એક વખત તેમના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો કે—

प्र० सज्झाएण भन्ते जीवे किं जणयई ?

उ० 'सज्झाएण णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ।

અર્થાત્—હે પ્રભુ! સ્વાધ્યાયથી આત્માને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે? ત્યારે ભગવાન તેનો ઉત્તર દેતાં કહે છે કે—સ્વાધ્યાયથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

કારણ કે સ્વાધ્યાય જ્ઞાનનાં અવરોધક તત્ત્વનો નાશ કરે છે. દૂર શું કરવા જઈએ? સ્વાધ્યાયનું રૂપ એટલું જલદી અને સહેલી રીતે મળે છે કે જેટલું રોટલી ખાવાથી. રોટલી ખાધી અને પેટ ભરાઈ ગયું એવું તો નથી જ. પણ કે રોટલી આજે ખાઓ અને પેટ મહિના પછી ભરાય એવી જ રીતે સ્વાધ્યાયનું ફળ પણ તુરત જ મળે છે. આપ સ્વાધ્યાય કરો અને બીજી જ ક્ષણે આપને તેનું જ્ઞાન મળે છે.

આજ રીતે સ્વાધ્યાય વાણીનું તપ છે. તે આત્માને મહાત્મા અને મહાત્માને પરમાત્મા સાથે જોડનારી કડી છે. એ બરાબર છે કે સ્વાધ્યાય વાણી સાથે સંબંધ રાખે છે છતાં તેને માત્ર વાણી સુધી જ સીમિત રાખવાની ભૂલ ન કરો. મંત્ર પોપટની માફક પાઠ બોલી જવા કે તેનું અધ્યયન કરવું એ સ્વાધ્યાય નથી. એ તો સ્વાધ્યાયનું પહેલું પગથિયું

છે. પાઠ ગોખ્યા પછી, તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો જ્યા સુધી કોઈ પણ વસ્તુનો અર્થ સમજવામા નથી આવતો ત્યા સુધી, તે રસદાયક બની શકતી નથી, તેમા આપણુ મન ચોંટતુ નથી તે મન ઉપર એક ભાર જેવી બની રહે છે આજ આપણા સમાજમા અર્થહીન મુખપાઠોને સ્વાધ્યાયના નામે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે સ્વાધ્યાય નથી પણ ફક્ત દિમાગની કસરત છે

સ્વાધ્યાયનુ અંતરસ્થળ છે સ્વનુ અધ્યયન અને ચિંતન અર્થાત્ જે કાંઈ આપણે શીખીએ તેમા આપણા જીવનનુ પ્રતિબિમ્બ જોતા જઈએ. કોઈપણ શાસ્ત્ર કે સાહિત્યનુ વાચન કરો તે પહેલા તેનુ હાર્દ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તેની સાથે આપણા મનમા આપણા જીવનનુ ચિત્ર પણ દોરાતું જશે આપણે આપણા મનનુ માપ કાઢતા જઈએ કે તે સાહિત્યમા બતાવેલ આદર્શ આપણામા આવ્યા છે કે નહિ ? જો ન આવ્યા હોય તો તેમા બાધક શક્તિઓ કઈ છે? આપણે તે આદર્શોની તુલનાએ કેટલા પાછળ છીએ અને કયા સુધી પહોચવાનુ છે? વાચનની સાથે સાથે આ પ્રક્રિયા પણ આપણા માનસમા ચાલવી જોઈએ આવુ ચિંતન, એ જ સાચો સ્વાધ્યાય છે

આગમમા સ્વાધ્યાયના પાચ ભેદ બતાવ્યા છે —

૧ વાચના

૨ પૃચ્છના

૩ પર્યટના

૪ અનુપ્રેક્ષા

૫ ધર્મકથા

૧ વાચના—વાચન તો સ્વાધ્યાયની પહેલી શરત છે વાચનની સાથે ચિંતન પણ હોવુ જોઈએ

૨ પૃચ્છના—વાચનની દરેક લીટી, હેતુ અને પ્રશ્નની સાથે વાચો. વાચનની સાથે જેટલા વધુ પ્રશ્નો તમારા મનમા ઊભા થશે તેટલા જ વધુ રહસ્યોને તમે સમજી શકશો પ્રશ્ન, ચિંતનની કસોટી છે પ્રશ્ન સમાધાન માગે છે એટલે સ્વાધ્યાય-સમયે એ પ્રશ્નો તમે નોંધી ગયો પછી, કોઈ અનુભવી અને ઊંડા ઉતરેલાની પાસે તેનુ સમાધાન મેળવવાની કોશિશ કરો.

તમે પ્રશ્ન કરો તેમાં જિજ્ઞાસાબુદ્ધિ હોય, વિજિગીષુ વૃત્તિ નહિ. બીજાને હરાવવાની ભાવના એ કામ કરતી હોય તો કદી સમાધાન નહિ મેળવી શકો. તમે પ્રશ્ન કરો તો સાચી જિજ્ઞાસાથી કરો.

૩ પર્યટન—પ્રશ્ન અને ઉત્તરો દ્વારા જે જ્ઞાન તમે મેળવો તેને સ્થિર રાખવા માટે તેનું પર્યટન ચાલુ રાખો. પર્યટન (રિવિઝન)ના અભાવે તમારું જ્ઞાનધન વિલીન થઈ જશે. પછી ભૂલાઈ ગયેલા જ્ઞાન માટે તમને એટલું દુઃખ થશે કે જેટલું કંઈ રૂપિયા મેળવ્યા પછી તેને ખોઈ નાખતાં થાય છે. મતલબ કે પઠિત જ્ઞાનની આવૃત્તિ પણ જરૂરી છે.

૪ અનુપ્રેક્ષા—અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનો પ્રાણ છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ છે તેના ઉપર ચિંતન અને મનન કરવું. જે કાંઈ તમે વાચ્યું હોય પ્રશ્નો ચર્ચાથી જે જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધાર્યો હોય તેના ઉપર ફરીથી વિચાર કરો. આત્મા સંબંધી તમે જૈનદર્શનનાં પુસ્તકો વાચ્યાં હોય, બૌદ્ધદર્શનનાં વાચ્યાં હોય, તો તેમાં શું આવ્યું છે? બન્નેમાં કેટલું સામ્ય છે? ક્યાં તેમાં મતભેદ છે? મતભેદ હોય તો કેટલે અંશે છે? શા માટે છે? બન્નેની ચિંતનશૈલીમાં ક્યાં વિભેદ છે? એ વિભેદની પાછળ શો હેતુ કામ કરે છે?

કોઈ પણ પુસ્તક તમે વાંચો તેમાં તેના લેખકનું હાર્દ તપાસો. પુસ્તક ઉપર તે સમયના અન્ય લેખકોનો કેટલો પ્રભાવ પડ્યો છે? તત્કાલીન પરિસ્થિતિએ લેખકને કેટલો પ્રભાવિત કર્યો છે? શુભ ભાવનાઓને સાકારરૂપ આપવામાં તે કેટલો સફળ થયો છે?

આ બધી વાતોનો વિચાર તે અનુપ્રેક્ષા છે.

૫. ધર્મકથા—ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે. કથાનુયોગ જીવનમાં પ્રેરણા આપે છે. સાધનાના માર્ગે દોરનારૂં [illegible] આગળ વધનારા મહાપુરુષોના જીવનની કથાઓ આપણા જીવનમાં ઘણું પ્રેરે. આગળ વધવામાં પ્રેરણા આપે છે. આપણા પણ તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયોમાં [illegible] છે કે કથામાં [illegible] [illegible] કથામાં આવેલું ઐતિહાસિક જીવન [illegible] [illegible] કથામાં [illegible] ઐતિહાસિકની [illegible] [illegible] ભગવાન મહાવીરનો [illegible] પણ [illegible] છે અને [illegible] ઐતિહાસિક પણ [illegible] છે. એ આ વાતોને [illegible] ઐતિહાસિક [illegible] છે! બીજું જૈન આગમોના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તત્ત્વને [illegible] [illegible]

શ્રોતાઓ તેને બહુ જલદીથી સમજી શકશે દરેક વાર્તાનુ એક ધ્યેય હોય છે કે કોઈ એક સત્યનો પરિચય આપવો વાર્તા એ માધ્યમ છે, એટલે લક્ષ્ય પર ન પહોચતા માત્ર વાર્તામા જ આનદ માનવો એ પણ બરાબર નથી.

આગમમા વર્ણવેલા સ્વાધ્યાયના ભેદો ટૂ કમા મે તમારી સામે મૂકયા છે હવે સ્વાધ્યાય માટે જરૂરી વાતો તરફ તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે આ પ્રમાણે છે

૧ એકાગ્રતા–સ્વાધ્યાયના સમયે આપણુ ધ્યાન શાસ્ત્રો કે ગ્રથોના શબ્દો અને તેના અર્થો તરફ હોવુ જોઈએ જો મનમા અસ્થિરતા હશે તો આપણે માત્ર તેના શબ્દો બોલતા રહીશું, પણ તેના અર્થ આપણા સમજવામા નહિ આવે એટલે સ્વાધ્યાય વખતે મનને બીજી બધી બાજુઓથી દૂર કરી, તેમા જ પરોવવુ જોઈએ, તે માટે મનને ચલિત કરે તેવા પ્રસાધનોથી બચવુ જોઈએ સ્વાધ્યાય માટે સ્થાનની પસદગી કરતી વખતે પણ એ વાત લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે ત્યા મનને ચચળ બનાવે તેવુ વાતાવરણ કે ચિત્ર ન હોય

૨ નિયમિતતા–સ્વાધ્યાય માટે બીજી જરૂરી વસ્તુ છે નિયમિતતા. ચાર દિવસ વાચ્યુ અને બે દિવસ નહિ આ રીત સ્વાધ્યાયમા વિક્ષેપ કરે છે ઘણા લોકો આરભે શૂરા હોય છે મોટા ગ્રથો લઈને બેસે છે ચાર પાના વાચે અને પછી ચાર મહિના સુધી તેને અડે પણ નહિ ! પરિણામે, સ્વાધ્યાયનો રસ ઊડી જાય છે

૩. વિષયોપરતિ–સ્વાધ્યાયની ત્રીજી જરૂરિયાત છે વિષયોપરતિ. સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકોની પસદગી કરતા બહુ જ સાવધાની રાખવી જરૂરી છે ચેપી રોગોથી બચવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્નો કરો છો તેટલા જ મનની વાસનાને ઉત્તેજનારા કચરા સાહિત્યથી બચવા માટે પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે સાહિત્યને નામે આજે એવા પુસ્તકો બહાર પડે છે કે તેને સાહિત્ય કહેવુ એ સાહિત્યનુ અપમાન કરવા જેવુ છે

સાહિત્યનો અર્થ છે–જેમા સર્વનુ હિત સમાયેલુ હોય, પણ જેના વાચનથી તમારુ અહિત થાય તેને બીજુ ગમે તે કહો, પણ સાહિત્ય તો ન જ કહેવાય

સાહિત્યનુ લક્ષ્ય છે મનને વાસનામાથી ઉપાસનામા લઈ જવાનુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ દોરવાનુ અને અધકારમાથી પ્રકાશને શોધવાનુ

વાસનાના રગે રગાયેલુ સાહિત્ય આપણને સન્માર્ગે લઈ જઈ શકે

નહિ. કારણ લેખકનું હૃદય વાસનાના રંગમાં ડૂબેલું છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કલ્પના વાસનાને ભડકાવે છે. ટૉલ્સ્ટૉય કહે છે–ગંદું સાહિત્ય ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર છે. કેમકે ઝેર શરીરને મારે છે પણ ગંદું સાહિત્ય તો વ્યક્તિને મારી નાખે છે.

એવી જ રીતે પુસ્તકની પસંદગીમાં ખુલ્લા મને કામ લેવું જોઈએ. સાંપ્રદાયિક વૃત્તિઓ મનમાં રાખીને જો બીજાના સાહિત્યને જોઈશું તો તે આપણને ખરાબીના પટારા જેવું લાગશે. અમુક પુસ્તક સમ્યક્ છે કે અમુક મિથ્યા છે તેનો એકદમ નિર્ણય કરવો એ અવિવેક કહેવાય છે. વાસ્તવમાં સમ્યક્ અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં સમાયેલાં છે. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, શ્રી નંદી સૂત્રમાં આ સત્યને રજૂ કરતાં કહે છે–

सम्मदिट्ठिस्स सम्म सुयाइ । मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छा सुयाइ ।

સમ્યક્ દૃષ્ટિ રાખનારને માટે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ રાખનારને માટે સમ્યક્ શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા બને છે. મતલબ કે અમુક સંપ્રદાય સિવાયનું બીજું સાહિત્ય મિથ્યા છે એવી વિચારોની સંકીર્ણતા તમને મહાપુરુષોના તત્ત્વચિંતનથી વંચિત રાખશે.

ખુલ્લા મને અને સ્વસ્થ ચિત્તે તમે સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો. તેની સાથે તમારા જીવનની કિતાબ પણ વાંચો તો સ્વાધ્યાય તમારી દૃષ્ટિને નવો માર્ગ ચીંધશે અને જીવનમાં પ્રકાશની નવી રેખા મળશે.

માટુંગા તા. ૨૦-૮-૫૮

૪૮. જીવનમાં પ્રાર્થનાનું સ્થાન

આજના પ્રવચનનું મથાળુ એ કહે છે કે હુ તમારી સામે પ્રાર્થના અગે કઈક કહુ પણ પ્રાર્થના અગે શુ કહેવાય? પ્રાર્થના પોતે જ આત્માનુ સગીત છે આત્માને પરમાત્માનો પ્રકાશ દેનાર પ્રાર્થના છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રાર્થનાનુ જીવનમા શુ સ્થાન છે? જેમ માછલી માટે પાણીનુ મહત્ત્વ છે તેટલુ જ અને તેવુ જ જીવનમા પ્રાર્થનાનુ સ્થાન છે. માછલીનુ જીવન જ પાણી છે પાણીમા જ એ જન્મ લે છે અને પાણીમા જ એ મરે છે માછલીને એમ કહેવામા આવે કે હુ તને દૂધના તળાવમા મૂકી આવું પાણીનુ તો એની સામે મૂલ્ય જ શુ છે? શકિત અને કિમત બન્ને દષ્ટિએ પાણી કરતા દૂધમા વિશિષ્ટતા છે પણ તમારા આ પ્રલોભનભર્યા આકર્ષણમા એ ફસાશે નહી એ તો કહેશે કે તમારા દૂધના તળાવ કરતા મારુ પાણીનુ તળાવ શ્રેષ્ઠ છે તેમ છતાય એના પર બળપ્રયોગ કરશો તો એ પાણીથી જુદા થતાની સાથેજ પોતાના પ્રાણ અર્પી દેશે પાણીમા શુ આનદ છે? એ જાણવુ હોય તો જઈને માછલીને પૂછો એનો આનદ આપણે જાણી શકતા નથી.

બસ, તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ ભકત-હૃદય જ જાણી શકે છે માછલીના જીવનમાં પાણીનુ જે સ્થાન છે, તેવુ જ સ્થાન ભકતના હૃદયમા પ્રાર્થનાનુ છે શરીર માટે કસરત જરૂરી છે કસરતથી શરીરને નવ-સ્ફુતિ (તાજગી) મળે છે એથી શરીરમાના ખરાબ તત્ત્વો પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે અને એમનુ સ્થાન આરોગ્ય દેનાર તત્ત્વો લઈ લે છે તેમ પ્રાર્થના પણ એક આધ્યાત્મિક કસરત છે શારીરિક કસરત શરીરની ચરબી ઘટાડી સ્વસ્થ રક્તનો સચાર કરે છે, તો પ્રાર્થના આપણા જીવનમાની બુરાઈઓને દૂર કરી સ્વસ્થ સુદર વિચારોનો જીવનમા સચાર કરે છે

શરીર માટે ભોજનનું જે સ્થાન છે આત્મા માટે પ્રાર્થનાનું તેવું જ સ્થાન છે ભોજન-ખોરાક વિના આપણું શરીર ઝાઝા દિવસ ટકી શકે નહીં તો પછી પ્રાર્થના વિના ક્યાં સુધી ટકી શકશો! ભોજનમાં એક જાતની તેજી છે એક તાકાત છે એક દિવસ પણ જો અન્ન ન મળે તો ગુલાબની જેમ હસતું મોં પણ કરમાઈ જશે. તેમ પ્રાર્થના આત્માનો ખોરાક છે શરીરને એનો ખોરાક નહીં મળે તો તે દુર્બળ બની જશે તો આત્માને પણ તેનો ખોરાક નહીં મળે તો શું એ નિર્બળ નહીં બની જાય! આજનો માનવી શરીરને ખોરાક દેવા માટે આઠ-આઠ કલાક અવિરત શ્રમ કરે છે પણ આત્માના ખોરાકને એ વિસરી ગયો છે

પ્રાર્થના અંગે એક વખત ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારા માટે ખાવા કરતાં પ્રાર્થના કરોડ ગણી ઉપયોગી છે ખાવાનું ભલે છૂટી જાય પણ પ્રાર્થના છૂટવી ન જોઈએ અને પ્રાર્થના જો છૂટી જાય તો મનુષ્યે હૃદયમાં એનું દુઃખ થવું જોઈએ પ્રાર્થના કરવી રહી જાય તો મહાત્માજીને દુઃખ થતું હતું પણ તમને પણ શું દુઃખ થાય છે! ઘેર ચા મોડી બને અને તમને ચા લીધા વગર જ ઑફિસે જવું પડે તો દુઃખ થશે! હા કેમ ન થાય! જરૂર તમને ચા વિના ઑફિસે જવું દુઃખરૂપ બનશે અને એ નાહક શ્રીમતીજીને તો દસ વાતો પણ સાંભળવી પડશે. એક દિવસ ચા છૂટવાથી તમને જેટલું દુઃખ થાય છે પ્રભુ પ્રાર્થના છૂટી જવાથી તેટલું દુઃખ શું થાય છે ખરું!

તમે પાન લેવા માટે પાનવાળાની દુકાને ગયા એને તમે બે આની આપી. એક આનાનું પાન લીધું અને મોંમાં મૂકી ચાવી ગયા. પણ એ પાનના સ્વાદમાં પેલો બાકી રહેલો એક આનો લેવાનું ભૂલી ગયા. ઘેર આવતા જ તમને એક આનો યાદ આવ્યો અને તેથી તમને દુઃખ થયું હા. તો આનો ભૂલી જવાથી તમારા મનમાં દુઃખ થાય છે તેમ એક દિવસ પ્રભુ-પ્રાર્થના ભૂલી ગયા તો શું એનું દુઃખ થાય છે! ત્યાં તો તમારા દિમાગમાં પ્રભુ-પ્રાર્થના કરતાં પણ પૈસા એક આનાની કિંમત વધી જાય છે પરંતુ સંતના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજેલા છે તે એને કદી ભૂલી શકે ખરો! સંત એક દિવસ ખાવાનું છોડી શકે છે અરે એક દિવસ જ શા માટે તપસ્વી તો મહિના અને બે-બે મહિના સુધી ભોજનને છોડી દે છે પણ તેઓ ભજનને છોડતા નથી શરીર કરતાં આત્માનું મૂલ્ય વધારે છે તો એ

નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે ભોજન કરતા ભજનનુ મૂલ્ય પણુ વધુ છે, કારણ કે પહેલા ભજન છે અને પછી ભોજન છે

ગાંધીજીએ પ્રાર્થના અંગે એક બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કહી છે એમણે બતાવ્યુ છે કે "હુ સંસારમા વ્યભિચારી થતા બચ્યો છુ તો તે રામ-નામનો જ પ્રતાપ છે વાનરસેનાએ રાવણુને માર્યો, હનુમાને પર્વત ઊંચકી લીધો, સીતાનુ સતીત્વ રક્ષાયુ અને ભરત ચૌદ વર્ષ પર્યંત પ્રાણ ધારણ કરી શક્યો એ બધાનુ કારણુ એ જ હતુ કે એમના મુખેથી 'રામ' શબ્દ જ નીકળતો હતો મારી પાસે પણ રામ શબ્દ ન હોત હુ સ્ત્રીઓને બહેન કહેવા યોગ્ય ન હોત જ્યારે-જ્યારે મુજ પર સંકટો આવ્યા છે, મે રામનુ નામ લીધુ અને હુ બચી ગયો છુ તથા અનેક સંકટો વખતે તો રામ નામે જ મારુ રક્ષણ કર્યુ છે"

હા, તો ગાંધીજી પરમ આસ્તિક હતા એમના મનના ખૂણે ખૂણામાં હિંદુ સંસ્કૃતિ રમતી હતી તેથી જ પ્રત્યેક સમય એમની જીભ ઉપર રામ બિરાજતા હતા એટલા માટે જ પ્રભુ-પ્રાર્થનામા એમને દઢ વિશ્વાસ હતો. પ્રતિદિન સંધ્યાટાણે પ્રાર્થના યોજાતી હતી અને પછી તેઓ પ્રવચન કરતા હતા

પ્રાર્થના એ કોઈ અંધ વિશ્વાસ નથી નવા ચીલે દોડનારાઓ માટે પ્રાર્થના એક વહેમ અને ઢોંગ માત્ર બની ગઈ છે તેથી જ્યારે પણ નવી પેઢી સામે પ્રાર્થનાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે તેઓ વહેમ બતાવી એની મશ્કરી કરે છે, પરંતુ જરા અંદર ડોકિયું કરીને જુઓ, જેને અન્તર્દર્શન થયા છે, તેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, એને પરમાત્મા ઉપર શો વિશ્વાસ હશે વારુ ? એના માટે ધર્મ, કર્મ, આત્મા અને પરમાત્મા બધુ જ વહેમ માત્ર જ બની જશે પરંતુ જેણે આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે, એકાંતની શાંત ક્ષણોમા જેણે આત્માનુ સંગીત શ્રવણ કર્યુ છે, એના માટે આત્માનુ સંગીત-પ્રાર્થના-એટલી જ સત્ય છે જેટલુ કે હરવુ-ફરવુ, ખાવુ અને પીવુ

પ્રાર્થના તો સંતજીવનનુ અમૃત છે પ્રભુ-પ્રાર્થના એવી જ રીતે વગર દગાની વસ્તુ છે જેવુ કે અમૃત સ્વપ્નમા કોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈને તમને અમૃતનો ઘડો દીધો અને પેલા દેનાર પર તમને વિશ્વાસ છે, વળી અમૃત ઉપર પણ વિશ્વાસ છે તો તમે એને સપ્રસન્ન બની પી જશો અમૃત જો કે વગર દગાની વસ્તુ છે, પરંતુ દેનારની ખૂરી ભાવનાથી અથવા પીવાના

પરિમાણની માહિતીના અભાવે એ પણ કદીક નુકસાન પહોંચાડી શકે છે પરંતુ પ્રભુપ્રાર્થના તો એ અમૃત છે જ્યાં–જેમાં દગાબાજીની સંભાવના કદી દેખાતી જ નથી

પ્રાર્થના કહેવાની નથી કરવાની વસ્તુ છે એનો આનંદ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. આનંદનો મધુર અનુભવ તો એ જ લોકને થઈ શકે છે જે પ્રાર્થનાના સંગીતથી રંગાયેલો છે

સંધ્યાવેળાએ ગાય ખાસ ચરીને ઘર ભણી પાછી ફરે ત્યારે એનું વાછરડું માની રાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક દ્વાર ભણી નજર નાખે છે પોતાની જનનીને આંગણે આવતી જોઈએ ચારેય પગે ઊછળી–ઊછળીને નાચવા લાગે છે અને હું–આનંદ વ્યક્ત કરે છે પણ દોરડા વડે એ હજુ બંધાયેલું છે માલિક જ્યારે એને દોરડાના બંધનમાંથી મુક્ત કરે છે ત્યારની એની પ્રેમ વિહ્વળતા તમે કદી જુઓ તો ખરા! પૂરા વેગથી એ માતા તરફ દોડશે અને જ્યારે એ સ્તન–પાન કરે છે તે વખતનો એનો દુગ્ધપાનનો પરમ આનંદ શું પાસે ઊભેલો ગોવાળ–ભરવાડ માણી શકશે ખરો! ના નહીં પેલા સ્તનને પણ કેટલો આનંદ નહીં આવે કે જ્યાંથી પેલા વાછરડા માટે અમૃતધારા વહી રહી છે એ પરમ આનંદ માટે તો પેલા વાછરડાના હૃદયને જ પૂછો હા તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ન તો શબ્દોમાં આપાય તેમ છે તેમ ન એ પ્રાર્થનાના કોઈ પુસ્તકમાં છે કે ન એ એના સંગીતમાં જ છે એની અનુભૂતિ તો ફક્ત કોઈ ભક્ત હૃદય જ કરી શકે છે

હા એક વાત પણ છે મીઠાઈનો આનંદ સહુ કોઈ લઈ શકે છે પરંતુ પુસ્તકનો આનંદ ફક્ત શિક્ષિતો અને રસિકો જ લઈ શકે છે તેમ પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ ફક્ત પ્રાર્થના કરનારાઓ જ લઈ શકે છે બીજા તો માત્ર દર્શક જ રહી જાય છે આનંદની લહેરો એમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી તેમ ન શબ્દો દ્વારા કહેવાયેલું વક્તવ્ય પણ એમને આ આનંદની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે

એટલા જ માટે વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં પ્રાર્થનાને મહત્ત્વ અપાયું છે જો કે સિદ્ધાન્તોમાં ધર્મ ધર્મ વચ્ચે ઘણો મતભેદ પ્રવર્તે છે છતાંય પ્રભુ–પ્રાર્થના સંબંધે તો લગભગ બધા ધર્મોમાં એક મત રહ્યો છે હિંદુ ધર્મ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહે છે “ राम से अधिक राम कर नामा ” અર્થાત્ રામ કરતાં પણ રામ નામમાં વધુ શક્તિ છે મુસ્લિમ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ન કે ઊંડી ખાઈ જેટલો તફાવત છે અને બિલકુલ વિપરીત દિશાની

પથિક છે, તેમ છતા પણ પ્રભુ-પ્રાર્થના અગે એમનામા એકમત જોવા મળશે

એમની નમાજ પણ એક પ્રકારની પ્રાર્થના જ છે જો કે એમની ભાષા ફારસી છે, ઉપરાંત એના ઉપર મુસ્લિમ સસ્કૃતિનો પ્રભાવ છે, તો પણ શબ્દ અને શૈલી-ભેદને એક બાજુ રાખી તમે એમા ઊ ડા ઊતરશો તો ત્યાં પણ તમને ઈશ્વર પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ જ દેખાશે

ખ્રિસ્તી ધર્મ કે જેનો વધુ પડતો વિકાસ પશ્ચિમના દેશોમાં થયો છે, તેમા પણ પ્રાર્થનાને સ્થાન અપાયુ જ છે તમે જોતા હશો કે રવિવારના દિવસે ઇસુ ખ્રિસ્તને માનનાર બાળક દેવળમા શાત-શબ્દહીન પ્રાર્થનામાં તલ્લીન ઊભેલુ દેખાશે જૈન દર્શન જો કે આત્મામા જ પરમાત્માની સત્તા સ્વીકારીને ચાલે છે, ઇશ્વરને સૃષ્ટિના નિર્માતા રૂપે એ સ્વીકાર કરતા નથી છતાંય કર્તા નહીં પણ પ્રેરણા દેનારને રૂપે જૈન દર્શને ઇશ્વરની ઉપાસના કરી છે અને તેથી જ ચોવીસી સ્તવન અને સ્તવન-સ્તુતિ રૂપે અરિહ ત તથા સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના માટે એ વિધાન કરે છે

અત્યાર સુધી આપણે જીવન અને ધર્મના વિવિધ ક્ષેત્રોમા પ્રાર્થનાના પ્રસાર વિષે વિચાર કર્યો હવે આપણે એ વિચારીશુ કે પ્રાર્થના શુ છે અને એ શા માટે કરવી જોઈએ ?

પ્રાર્થના શું છે?

પ્રાર્થનાનુ બીજુ નામ છે અહ કારરહિત પ્રયત્ન અર્થાત્ અસત્યથી સત્ય ભણી જવા માટે નિરહકારી પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાર્થના છે પ્રાર્થના અન્ત કરણનુ પરિમાર્જન, સ્ફૂર્તિ અને બળ છે પ્રાર્થનામા પ્રયત્નવાદ અને દૈવવાદનો સમન્વય છે દૈવવાદમા પુરપાર્થને સ્થાન નથી એટલે તે પાગળો છે, જ્યારે બીજી બાજુ પ્રયત્નવાદમા પુરુષાર્થનુ તેજ છે છતા નિરહ કાર વૃત્તિ રહેતી નથી એટલે ત્યા ગર્વ આવી જાય છે એટલે બન્ને ગ્રહણ કરી શકાય નહીં પરતુ બન્નેને છોડી પણ શકાય તેમ નથી, પુરુપાર્થના દૈવવાદ (ભાગ્યવાદ)ના અભાવે જીવી શકતો નથી તો પુરુપાર્થના અભાવમા તે જડ બની જશે જીવનની ગાડી પ્રયત્નવાદ અને ભાગ્યવાદના પાટા ઉપર જ દોડશે મનુષ્ય દૈવવાદ ભાગ્યવાદમા એક નમ્રતા છે જે આપણને વિનયશીલ બનાવે છે. પ્રયત્નવાદમાં પરાક્રમ છે જે આપણને ગતિ દે છે અને પ્રાર્થના બન્નેને જોડવાનો એક સેતુ-પૂલ છે.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ

હવે પ્રાર્થનાથી થતા લાભો વિષે વિચારીએ. પીપળ નાની હોય છે એનું મૂલ્ય પણ બહુ અલ્પ છે પરંતુ એ નાની પીપળને ખરળમાં ચોસઠ પ્રહર સાથે ઘૂંટીએ તો એનો ગુણ પણ વધી જશે અને સાથે-સાથે એનું મૂલ્ય પણ વધી જશે. તેવી જ રીતે પ્રભુપ્રાર્થનાનો શબ્દ જો આપણા આત્મામાં રમે છે પ્રાર્થનાના સુમધુર સંગીતધ્વનિથી જેનું હૃદયપવિત્ર થયું છે તે શબ્દનું રટણ આત્માની પવિત્રતામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જેવી રીતે ધમણી અગ્નિ પરની રાખને દૂર કરી એને વધુ પ્રદીપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ જીવનના અજ્ઞાન અને મોહની રાખને દૂર કરી એની ચમકમાં સો ગણી વૃદ્ધિ કરે છે

ઘરમાં રાતના અંધારું હોય ત્યારે ઉંદરડાની રમઝટ ચાલુ થઈ જાય છે સંસારની ઊંઘ હરામ કરી નાખે છે તમે એનાથી મુક્તિ પામવા માગો છો અને એક નાનો એવો દીવડો ચેતાવીને ઘરમાં મૂકી દો છો તો બધાં ઉંદરડાં કોણ જાણે ક્યાંય નાસી જશે. એવી જ રીતે જ્યાં સુધી જ્ઞાનનો દીવડો જીવનમાં પ્રકાશવંત બનતો નથી ત્યાં સુધી કષાયની દોડદોડ (રમઝટ) ચાલુ રહેશે અને તે તમારા મનની શાંતિને હરામ કરવા રહેશે. તેથી તમે મનના ખૂણામાં પણ પ્રભુના નામનો દીવડો ચેતવી દો છો તો કષાય અને વાસના રૂપી ઉંદરડાં નાસી જ જશે.

વડલાનું બીજ જો કે રાઈના દાણા કરતાં પણ નાનું હોય છે પણ તે અલ્પ બીજ ઉપર માટી ઓઢી થઈ જાય છે અને એને પાણીનું સિંચન મળે છે તો એ જ નાનું બીજ એક દિવસ વિશાળ વડલાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે પ્રભુના નામનું બીજ જે તમારી હૃદયભૂમિમાં વાવ્યું છે અને એના ઉપર નિરહંકારરૂપી માટી નાખી પ્રેમરૂપી પાણીથી એનું સિંચન કરો છો તો તમારા જીવનમાં એક દિવસે ખરેખર ઈશ્વરીયતા પ્રગટશે. તમારા મનમાં રગ-રગમાં ઈશ્વરપણાનો જ્યોત શુભ પ્રકાશ પ્રસરી જશે. તમે પોતે તમારામાં એક વિશિષ્ટ જ્યોતિનું દર્શન કરશો. રૂપકની ભાષા છોડી સાદી ભાષામાં કહું તો તમે પોતે ઈશ્વરરૂપ બની જશો. હું તો તમો સર્વેમાં ઈશ્વરનો પડછાયો જોઉં છું જો કે આજે ભલે એ સૂક્ષ્મરૂપે હોય પરંતુ એનું અસ્તિત્વ તમારામાં જરૂર છે. હવે ફક્ત જરૂર છે એને જાગૃત કરવાની.

તે જેવી રીતે અત્તર કોઈ આપવાને તમે શીશો દો ત્યારે એના સુગંધો

ગોખી–ગોખીને પણ તમે એક દિવસ એ ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ મેળવી લો છો. તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ કરતા–કરતાં તમે તમારામા છુપાયેલી એ ઈશ્વરીય જ્યોતિને જગવી શકશો. એક કવિએ કહ્યુ છે.

आतम परमातम पद पावे,
जो परमातमसे लयको लगावे, सुनके शब्द कीट भृन्गीको,
निज तन मन की सुध विसरावे।
देखहु प्रगट ध्यान की महिमा,
सो ही कीट भृन्गी हुई जावे ॥

આધ્યાત્મિક કવિ આનંદઘનજી કહે છે. એમને જૈન સંસારમા યોગી આનંદઘનજીના નામથી પણ ઓળખે છે. એમણે સમાજ અને સંપ્રદાયની રૂઢી પરંપરાઓને તોડી એકાન્ત વનમા સાધના કરી હતી. એમણે કેટલાય વર્ષો આત્મ–સાધના પાછળ વીતાવ્યા હતા. તેથી જ એમના પદોમા સાધનાનો રસ નીચોવાઈ આવે છે અને સાધક આત્માભિમુખ બની જાય છે. તેઓ ફરમાવે છે કે સાધક અગર સાચી અને ખરી તન્મયતાપૂર્વક પરમાત્માની સાથે ભળી જાય છે તો એક દિવસ તે પોતે જ પરમાત્મ–દશા પ્રાપ્ત કરી લે છે. કેટલાક દર્શનો એ તથ્ય માનવા ઈન્કાર કરે છે કે કોઈ પણ આત્મા પરમાત્મા થવાની ક્ષમતા–સામર્થ્ય રાખતો નથી, ભલેને તે ચાહે તેટલા વ્રતો ઉપવાસાદિ અનુષ્ઠાન કરે. જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણે તો ભકતમા ભગવાન બનવાની ક્ષમતા છે. આત્મા જ પરમાત્મા છે એવો દિવ્ય સંદેશ એણે વિશ્વને આપ્યો છે.

જૈન દર્શનની એ જ વાતમા સૂર પૂરાવતા આધ્યાત્મિક કવિ આનંદઘનજી કહે છે

आतम परमातम पद पावे, जो परमातमसे लय को लगावे

'**अप्पा सो परमप्पा**' નો નાદ આ સ્વરોમા સંભળાય છે. કવિ એના માટે સુંદર રૂપક આપે છે. ભમરીના શરીરમા જ્યારે ગરમી પેદા થાય છે ત્યારે એ ભીની માટીથી પોતાનુ ઘર બનાવે છે અને સાથે જ એક કીટક–કીડો લાવી એની સામે ભૂ–નો શબ્દ ગૂંજવે છે અને એ ભમરીના શબ્દથી પેલો પેટ ઘસીને ચાલનાર કીડો ૧૭ દિવસમા આકાશમા ઊડતી ભમરી બની જાય છે. આ શબ્દશકિતનો પ્રભાવ છે.

આ એક કવિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી કહેવત છે. પણ એમા એક સૈદ્ધાંતિક ભેદ એ આવે છે કે એક એકેન્દ્રિય જીવ ચતુરેન્દ્રિય કેવી રીતે બની શકે?

સાચું તો એ છે કે ભમરી જ્યારે ઇંડાં મૂકે છે ત્યારે ઇંડાની સુરક્ષા માટે અને એમના ખોરાક માટે એ કીડો લઈ આવે છે આમ સત્તર દિવસ સુધી ઇંડાને સેવ્યા બાદ ઇંડું ફૂટી જાય છે એમાંથી ભમરો નીકળે છે અને ઊડી જાય છે પણ અહીં કવિ યોગી આનંદઘનજીએ કઈ દૃષ્ટિએ આ રૂપક મૂક્યું છે તે આજે સમજી શકાય તેમ નથી તો પણ કવિજીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ બતાવવાનો છે કે પ્રાર્થના વડે આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે દહીંના મંથનથી જેમ માખણ મેળવાય છે તેમ પ્રભુ નામના મંથનથી આત્મા ઈશ્વરીય જ્યોતિ મેળવે છે

પ્રભુ નામ તો મેઘ છે જે પાપના પ્રખર તાપને શાંત કરે છે જેઠ માસના પ્રખર તાપમાં જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપવા લાગે છે સૂર્ય જ્યારે આગના ગોળા વરસાવી રહ્યો હોય છે ત્યારે આરસ પથ્થરના મહેલો પણ તપી ઊઠે છે ત્યારે માનવ હૃદય ઠંડક માગતું હોય છે અષાઢી ગગનમાં જ્યારે શ્યામવર્ણી વાદળો ઊભરાય છે અને રૂમઝુમ વરસાદ પડે છે ત્યારે તાપ શમે છે પૃથ્વી પણ શાંત બને છે તેમ આકાશ પણ શાંત બને છે અંગારા ને ઉકળાટ આપતા મહેલો પણ હવે તો ગમવા લાગે છે. બસ, આવી જ શક્તિ પ્રભુના નામમાં પણ છે જ્યારે મનડમાં કષાયની જ્વાળા જાગી રહી હોય છે વાસનાનાં તોફાન જાગ્યાં હોય છે તે વેળાએ પ્રભુનું નામ મેઘનું કામ કરે છે અને કષાયોની જ્વાળા શાંત બને છે વાસનાનાં તોફાન શમી જાય છે

સાચે જ પ્રભુનું નામ અશાંત મન માટે પ્રશાંત મેઘ છે અશાંત સાગર માટે વહાણ પણ છે ભકત માટે તે કેટલો જ પ્રિય છે જેટલું કે ડૂબતા વહાણમાંના માણસો માટે નાની એવી નૌકા. જ્યારે ચારે બાજુ અસીમ જલ-રાશિ' પાણી જ પાણી) દેખાય અને કિનારો શોધની આંખો લહેરોની સાથે અથડાઈને પાછી ફરે અને જીવન-સાથી વહાણ પણ દગો દેવા લાગે છે તેવા સમયે અગર એક નાની એવી નૌકા પણ મળી જાય તો એથી મનુષ્યને એટલી પ્રસન્નતા થશે કે જાણે ડૂબતા પ્રાણો પાછા આવ્યાં. તેવી જ રીતે સંસારના અસીમ સાગરમાં દુઃખ અને અશાંતિની કડી અગ્નિમાં જ્યારે તમારો આત્મા ગોથાં ખાતો હોય ત્યારે તમે પ્રભુ નામની નૌકામાં સવાર થઈ જશો તો એ તમને કિનારે પહોંચાડશે-પાર ઉતારશે.

શબ્દ-શક્તિ

પ્રાર્થનાના ઊંડાણમાં ઊતરશો તો ત્યાં તમને શબ્દ-શક્તિનું કોઈ

તત્ત્વ કામ કરતુ દેખાશે શબ્દમા પણ ઘણી મોટી શક્તિ છે—તાકાત છે. કેટલાક શબ્દો એવા છે જે સભાળતા જ તમારા મનમાં પ્રસન્નતા સચારિત થશે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે હૃદયની પ્રસન્નતાને હરી લે છે તમે કોઈને ઘેર ગયા. એણે ખૂબ સ્નેહની સાથે તમને દૂધ પાયુ દૂધ પણ જેવુ-તેવું નહોતુ, સ્વાદિષ્ટ હતુ બદામ કેસરવાળુ હતુ તમે ખૂબ આનદથી એ પ્યાલા ગટગટાવી ગયા પણ દૂધ પીને જેવા તમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જ દોડતો-હાંફતો તમારો મિત્ર આવી જાય છે કઈક ગભરાતા અવાજે એ તમને કહે છે "અરે, તમે જે દૂધ પીધુ એમા તો થોડુક ઝેર ભળેલુ હતુ" બસ, થઈ રહ્યુ ઝેર શબ્દ કાન સાથે અથડાતા જ તમારા મનમા ઉછળકૂદ મચી જાય છે ક્યા તમે દૂધનો સ્વાદ લઈ આનદથી નીકળી રહ્યા હતા અને હવે તો તમારા મનની બધી પ્રસન્નતા છૂમતર થઈ ગઈ આ શબ્દની જ તો શક્તિ છે

એક માતા અહીં બેઠી છે શાત મનથી એ પ્રભુ પ્રાર્થનામા લીન છે. અચાનક કોઈએ આવી એને કહ્યુ કે તમારુ બાળક કૂવામા પડી ગયુ બસ આટલુ સાભળતા જ એ માતાના દિલમા તોફાન જાગી ઊઠશે સર્વ પ્રસન્નતા ચૂપ થઈ જશે પ્રભુ પ્રાર્થનાના શબ્દો હોઠો પર જ રહી જશે અને એ રડી પડશે "અરે, મારો બેટો ક્યા ગયો ?" એક શબ્દે જ એના મનની સારીયે શાંતિનો ભગ કરી દીધો બીજી જ ક્ષણે બીજો કોઈ આવી એને કહે છે કે કૂવામા જે બાળક પડ્યું હતુ એ તમારુ નહિ પણ કોઈ હરિજનનુ હતુ આ સાભળતા જ એના મનની વ્યાકુળતા સમાપ્ત થઈ જશે એનુ મન શાત બનશે એક શબ્દે એની શાતિ હરી લીધી, જ્યારે બીજા શબ્દે એને પાછી વાળી દીધી

રામ શબ્દ પદર કરોડ હિદુઓ માટે પ્રિય છે શ્રીકૃષ્ણ અને બુદ્ધનું નામ લેતા જ ભારતવાસીઓના મનમા શ્રદ્ધા જાગી ઊઠશે ભગવાન મહાવીરનુ નામ લાખો જૈનોના હૃદયોને હલાવી દે છે પરતુ મુસ્લિમ ધર્મમા વિશ્વાસ ધરાવનાર માટે આ શબ્દોની કાંઈ જ કિમત નથી એમની સામે અલ્લાહ અથવા પેગબર-મોહમ્મદને યદ કરશો તો તેઓ શ્રદ્ધા સાથે નમી પડશે. તેવી જ રીતે ઈસુને માનનરા કરોડો ખ્રિસ્તીઓ ઈસુનુ નામ સાભળતા જ તરગિત બની જશે આ બધુ શુ છે ? કહેવુ જ જોઈએ કે શબ્દની શક્તિ છે

શબ્દ હસાવી પણ શકે છે અને રોવરાવી પણ શકે છે. કોઈએ તમારી સ્તુતિમાં બે શબ્દો કહ્યા તો તમારું મોં ગુલાબના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠશે પણ કોઈ અપમાનભર્યો શબ્દ કહેશે કે જેમાં તમારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઘૃણા ભરી છે તો તેથી તમારી મુખાકૃતિ ગંભીર બની જશે.

રણ મેદાનમાં જ્યારે યુદ્ધની ભેરીઓ ગૂંજી ઊઠે છે ત્યારે વીરોના મનમાં વીરતાની ભાવના જાગી ઊઠે છે. ભેરી વાજિંત્રોમાં પણ એક શબ્દ જ એ કામ કરી શકે છે. વાજિંત્રોમાં પણ ભેદ હોય છે. લગ્નના પ્રસંગે પણ શરણાઈઓ વિ. વાજિંત્રો વગાડાય છે. એ વખતના વૃદ્ધકાળ કોઈ શેઠ ફાની દુનિયાથી વિદાય લે છે ત્યારે પણ વાજિંત્ર વાગે છે. આ બંને પ્રકારમાં કાંઈ ભિન્નભેદ જણાય છે? હા, ઘણો મોટો તફાવત દેખાય છે. પહેલા પ્રસંગે વગાડાતાં વાજિંત્રોનો ધ્વનિ તમારા હૃદયમાં આનંદ ભરી દેશે જ્યારે બીજા પણ પ્રસંગનો ધ્વનિ તમારામાં ગમગીની પ્રસરાવશે. તમારા ખિસ્સામાંથી એક રૂપિયો પડી જશે તો એનો રણકારો તમારા હૃદયમાં ગલીપચી ઊભી કરશે, જ્યારે વરસાદની પ્રથમ રમઝટ અને તોફાનમાં પાડોશમાંની કોઈ કાચી ભીંત ભૂમિગત થશે અને ત્યારે જે શબ્દ તમને સંભળાશે એમાં તમને મધુરતા નહીં લાગે. જેટલી તમે પેલા રૂપિયાના રણકારમાં અનુભવી હતી.

સંગીતમાં પણ એક શબ્દ-શક્તિ રહેલી છે. કુશળ સંગીતજ્ઞ વીણાના તાર ઉપર જ્યારે સુરીલા ભાવ ભર્યા તાન વહેતી મૂકે છે ત્યારે શ્રોતાજનોના હૃદયો ડોલી ઊઠે છે. સંગીતમાં હૃદયને આકર્ષિત કરવાની ઘણી મોટી તાકાત-શક્તિ છે. તેથી જ એને જીવતો જાદુ કહેવાય છે. મધ્યયુગનો સંગીતકાર જ્યારે મેઘ રાગનો આલાપ કરતો ત્યારે વાદળોમાંથી છાંટા વરસી જતા. ભારતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞ તાનસેનની વાત તો પ્રખ્યાત છે. એવું કહેવાય છે કે વેલ અને વાટથી મુક્ત ઓલવાયેલા દીવડાની હારમાળા સજાવી જ્યારે એ દીપક-રાગની તાન છેડતો ત્યારે પેલા ઓલવાયેલા દીવડા જગી જતા.

એમ સંગીત હૃદયની ચીજને હળવું બનાવી દે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી. સંગીત વડે ક્રૂર પશુઓની હિંસક વૃત્તિમાં પણ પરિવર્તન આવી શકાય છે તો માનવ હૃદય એથી તરંગિત બની જાય એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે? વારુ! અને પશ્ચિમના દેશોમાં તો સંગીત વડે કેટલાક રોગો પણ મટાડવામાં આવે છે.

ઈટાલી દેશની વાત છે. તેરમા સૈકામાં ત્યાં એક વિચિત્ર રોગ ફેલાયો હતો. એને નાચ-રોગ કહેતા હતા. શરીર ઉપર જ્યારે એ રોગનું આક્રમણ

થતુ ત્યારે સૂતેલો આદમી પણ મધમાખીના ડખની પીડા અનુભવતો અને પછી તરત ઊઠીને બહાર આવી નાચવા લાગતો આવા કટલાક રોગીઓને તો વસ્ત્રોનુ પણ ભાન રહેતુ નહો કેટલાક લોકો તો બહાર આવી વસ્ત્રો ફેંકી દેતા અને અશ્લીલ શબ્દો બકવા લાગતા અને જ્યારે વધુ પડતી બેચેની જણાય કે ગામડી કુકરની જેમ ગદા સ્થાનોમાં આળોટવા લાગતા પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ઇટાલીના ડોકટરો પાસે આ રોગ માટે કોઈ દવા નહોતી–કોઈ ઇલાજ નહોતો સૌ હેરાન હતા એમને રોગનુ મૂળ જ સમજમા આવતુ નહી તો પછી એનો ઉપચાર તો શે શોધી શકાય? ત્રીસ–વર્ષ સુધી આ રોગ ચાલતો રહ્યો એક વખત ડૅાકટર ફાર્ડિનાન્સ પાસે એક કેસ આવ્યો તે વખતે તેઓ વીણા–વાદન કરી રહ્યા હતા સગીતનો મધુર ધ્વનિ પેલા આવનાર રોગીના કાનોમા પડયો એની આશ્ચર્યજનક અસર એના શરીર પર થઈ ધીમે ધીમે મધમાખીના ડખ જેવી પીડા ઓછી થવા લાગી અને એનો બેચેનીભર્યો નાચ પણ ઓછો થવા લાગ્યો થોડીક ક્ષણોમાં તો એ તદ્દન સ્વસ્થ બની ગયો ત્યાર પછી તો ડોકટરે કેટલાય રોગીઓ ઉપર સગીતનો પ્રયોગ કર્યો અને એમા એમને સફળતા મળી એમની આ સફળતા સારાયે ઇટાલીમા સ્તુતિ–પાત્ર બની અન્ય ડૉકટરોએ પણ સગીતના પ્રયોગ કર્યો અને તેઓ પણ એમા આશ્ચર્યજનક સફળ થયા પછી તો સગીત જ એ નાચરોગનો ઉપચાર–ઔષધ બની ગયુ આવી જ રીતે એ નાચ–રોગ ઉપર કાબૂ મેળવી શકાયો

સગીતની સ્વર–લહેરોથી હૃદય આનદ અનુભવે છે, પ્રાર્થનામા શબ્દ અને સગીતનો જ સુમેળ છે પરતુ પ્રાર્થનાની જન્મભૂમિ કઠ નહી, હૃદય છે કઠ વડે ફક્ત સગીતના સ્વરો ફૂટે છે પણ એમા હૃદયને ડોલાવી દેનાર શકિત તો ત્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે એની સાથે હૃદય એકતાર–એકચોગ બની જાય પ્રાર્થના પરથી હૃદય જ્યારે ઉઠી જાય છે ત્યારે તે નિષ્પ્રાણ બની જાય છે અને મનુષ્ય–શરીરમાથી હૃદય જ નીકળી જાય તો પછી શુ બાકી રહેશે? એની જીવન–યાત્રા બે ડગલા પણ આગળ વધી શકશે નહી

પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા પગની આવશ્યકતા નથી કારણ કે કેટલાક લૂલા [પગુ] મનુષ્યો પણ આત્મા–કલ્યાણ સાધી ગયા છે પ્રાર્થના માટે હાથ પણ કોઈ જરૂરી નથી પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા જીભની પણ જરૂરત નથી મૂગો માનવી પણ આત્મ–સાધનાના ક્ષેત્રમા આગળ વધી શકે છે પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા આખોની પણ અનિવાર્યતા નથી ભારતના ભકત કવિ સૂરદાસ પોતાની પાસે આખોનો

પ્રકાશ ન હોવા છતાં પણ ભક્તિના ક્ષેત્રે અમર થઈ ગયા છે એ ક્ષેત્રમાં તો ફક્ત નાનું એવું દિલ જોઈએ હૃદય અગર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે અને તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તે પ્રકાશની રેખા બની જશે.

સમયને સજીવ બનાવવા માટે તમે પ્રાર્થના જરૂર કરો સમય નષ્ટ કરવા માટે નહીં કેટલીક વખતે માણસ એવું વિચારે છે કે અત્યારે ફુરસદ છે પ્રાર્થના કરી લઈએ. એ સાચું છે કે તમે કામવાળા છો પણ પ્રાર્થના પણ કોઈ કામની વસ્તુ નથી શું ? તમે શું એના માટે નકામો સમય વીતાવો છો ? કોઈ અતિથિને જેમ સડેલ ફળ આપી શકાતું નથી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનામાં ફુરસદનો વખત પણ આપી શકાય નહીં તમારા હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રત્યે મધુરતા પેદા થવી જોઈએ પ્રાર્થનાના પ્રત્યેક શબ્દથી હૃદયમાં આનંદ ઉભરાવવો જોઈએ પ્રાર્થનાના પદમાં મનને જોડી દેવું જોઈએ. એમાં જો મનને ન જોડ્યું તો એ પ્રાર્થના દ્રવ્ય-પ્રાર્થના ગણાશે જેનું જીવનમાં કોઈ મૂલ્ય નથી.

ભોજન અને ભજન બન્નેનો સંબંધ જીભ સાથે છે કેમકે બો જનો સ્વાદ જીભ જ લઈ શકે છે અને ભજનની મધુરતા પણ જીભથી જ મેળવી શકાય છે પરંતુ ફક્ત જીભ ન તો પૂરો ભોજનનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ ન ભજનનો રસ. જ્યાં સુધી એમાં મનનો સંયોગ નહીં થાય ત્યાં સુધી આનંદ અનુભવાતો નથી કારણ કે એનો સંબંધ જીભ અને મનની સાથે છે. તેવી જ રીતે પ્રાર્થના પણ જીભ અને મનથી થવી જોઈએ એક જીભ અને કમ્મા જુદા-જુદા થઈ જાય તો ગાડી નક્કી સ્થાને પહોંચી શકતી નથી. તેવી જ રીતે મન અને વચન બન્ને અગર જુદા-જુદા રહે છે તો પ્રાર્થના ફળ દેનાર બની શકતી નથી. એની સફળતા તો મન અને વચન બન્નેના સમન્વયમાં વસે છે

ફક્ત નામ લેવા માત્રથી એક વ્યક્તિનો ભૂતપૂર્વ ઈતિહાસ આંખો સામે તરી આવે છે માતાનું નામ લેતાં જ મમતા કરુણા અને સેવાનું ચિત્ર સામે આવી જાય છે કસાઈનું નામ લેતાં જ છરી ચાકુ અને લોહીની ધારાનું દૃશ્ય ગમગીનીભર્યું દૃશ્ય નજર સામે આવી ઊભું થઈ જાય છે તેવી જ રીતે સંતનું નામ લેવામાં આવશે તો એની અહિંસા દયા ક્ષમાનું ચિત્ર સાકાર બની આવશે. અને વીતરાગ દેવાનું નામ લેવાથી વીતરાગતા આવી જાય છે વીતરાગ દેવની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ એમની પવિત્રતા અનંત જ્ઞાન વગેરે બધા જ આપણી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે વીતરાગપણું બતાવતું એક માનસ-ચિત્ર જેવું ખેંચાઈ આવે છે

ભગવાન મહાવીરનું નામ લેતા જ એમના જીવનનો સમગ્ર ઈતિહાસ ચમકી ઊઠે છે એમની બાર બાર વર્ષ સુધીની કઠોર સાધના! અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને પરિષહોની વચ્ચે પણ એમનુ અડિગ વ્યક્તિત્વ નજર સમક્ષ આવી અંકાઈ જાય છે એ વિરાટ વ્યક્તિત્વ આપણા જીવનની દુર્બળતાઓને સબળતામા પલટાવે છે મુશ્કેલીઓથી ભરેલી ઘડીઓમા જ્યારે આપણે સાહસ અને ધૈર્ય હારી બેસીએ છીએ, ત્યારે ભવિષ્ય ફક્ત અંધકારમય જ દેખાય છે જીવનની એ અંધારી રાતમા એમનું પ્રકાશવંત જીવન આપણી સામે પ્રકાશના કિરણો પાથરી જાય છે એ પ્રકાશપુંજથી આપણે પ્રેરણા મેળવતા રહીએ, વાવાઝોડા અને તોફાનો વચ્ચે દૃઢતાપૂર્વક પગલું ભરતા થઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે.

આજે પણ ઘણા લોકો પ્રાર્થના કરે છે પરંતુ તેઓ કહેતા હોય છે કે અમને પ્રાર્થનાનો આનંદ આવતો નથી માળાના મણકા ગણતાં અને પ્રાર્થના કરતા વર્ષો વીતી ગયા પણ પ્રાર્થનાનો આનંદ મળ્યો નહીં પણ એનું ય કંઈક કારણ હશે એ કહેવુ ખોટું જ ઠરશે કે એનો આનંદ પરલોકમાં મળશે એ તો એના જેવુ થયુ કે રોટલા અહીં ખાવા અને ભૂખ મટશે પરલોકમાં રોટલા ખાધા પણ ભૂખ શમી નહીં એમ કહેનાર માટે કહેવુ પડશે કે તમે રોટલા ખાધા જ નથી અથવા તો ખાવાની રીત જાણી નથી તેવી રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ આવતો નથી તો સમજવુ જોઈએ કે તમે કાં તો પ્રાર્થના કરી નથી અથવા તો પ્રાર્થનાની રીત જ જાણી નથી.

પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ્ય

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે પ્રાર્થના-મંદિરમા પરમાત્મભાવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ માગવી એ ભૂલ છે ઇશ્વર પાસેથી તે ઐશ્વર્ય શું માગવુ! માગવુ જ હોય તો ઈશ્વરત્વ માગો વીતરાગના આંગણે પહોચીને પણ મનમાં જો રાગની ઇચ્છા રહી ગઈ તો તમે વીતરાગ-મંદિરમા પ્રવેશ કરવાના સાચા અધિકારી જ નથી કેટલાક લોકોએ પ્રાર્થનાને લાંચ રૂશ્વતનુ રૂપ આપી દીધુ છે તેઓ વિચારે છે જીવનમા ચાહે તેટલા પાપ થાય પણ સંધ્યા વખતે પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી લ્યો એટલે બસ બધુ માફ પ્રભુ તો અનંત કરુણાશીલ છે એના હૃદયમા ભક્તો પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ-સાગર વહે છે. એટલે તે તમને ક્ષમા કરી દેશે પાપ કરીને એના ફળથી બચવાની પ્રાર્થના કરવી એના જેવુ છે કે કલકત્તા મેલમા બેસી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે ભગવાન્ મને મદ્રાસ પહોચાડી દે અરે ભાઈ, મદ્રાસ જવુ

હતું તો કસાકના મેલમાં બેઠો જ શા માટે? તેમ પાપના ફળથી બચવું હોય તો પાપથી બચો. એક ઉર્દૂ શાયરે કહ્યું છે કે "यदि इबादत करना है तो आदत से बचो। क्योंकि आदत और इबादत दोनों साथ नहीं रह सकती" અર્થાત્ ઇબાદત કરવી હોય તો આદતથી બચો. કારણ કે આદત અને ઇબાદત બન્ને સાથે રહી શકતાં નથી.

સ્વાર્થબુદ્ધિને લઈને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કહેવાતી નથી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની લોકો દેવળમાં જઈ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે "ઇંગ્લાંડ સમાપ્ત થઈ જાઓ" ત્યારે આ બાજુ ઇંગ્લાંડમાં અંગ્રેજો દેવળમાં જઈ પ્રાર્થના કરતા કે "ભગવન્ અમારા દુશ્મન જર્મનીને સમાપ્ત કરી દે." હવે તમે જ બતાવો ઈશ્વર કોનો પક્ષ લે? ખરેખર પ્રાર્થનાની આ રીત જ ભૂલભરેલી છે. હું તો આવી રીત-રસમને લાંચ જ કહીશ. પ્રાર્થનામાં તમે તમારા પાપોની આલોચના કરો. આલોચનાપ્રધાન પ્રાર્થના સુંદર કહી શકાય. એક કવિએ કહ્યું છે કે

પરનિંદા શ્રવણે સુણી મારું હૃદય હરખ્યો અપારો
દુઃખી જનોના દુઃખ નથી કાપ્યાં કીધાં મેં પાપ હજારો નાથ,
વીર પ્રભુ હવે તારો

નિજ સ્વાર્થે તન મન ધન દીધું પરમારથ નથી ધાર્યો
દુઃખી જનોની કરુણા ન કીધી દીધાં મેં કષ્ટ અપારો નાથ
વીર પ્રભુ હવે તારો

જે પ્રાર્થનામાં પોતાના અંતર મનને ખોલીને મૂકી દેવામાં આવે તે જ ખરી પ્રાર્થના છે. સાથે જ પ્રાર્થના દરમ્યાન આપણી દૃષ્ટિ ભૌતિક ટુકડાઓ તરફ જતી જોઈએ નહીં તેમ ન આપણે ચાંદીના ચેલાક ટુકડા માટે પ્રભુ સામે હાથ ટેકવા જોઈએ. પરંતુ એમના જીવનનો ઉજ્જ્વળ ઇતિહાસ જોઈ એમના જીવનનાં પ્રકાશકિરણો મેળવતાં શીખવું જોઈએ. એ જ પ્રાર્થનાનો સાચો ઉદ્દેશ છે.

પ્રાર્થના કરવાની રીત

દરેક વસ્તુને પોતાની એક રીત હોય છે અને એ રીતે કરવાથી જ એમાં સુરભિ આવે છે. સામગ્રી તો તે જ હોય છે પરંતુ રીતની ભિન્નતાને

લીધે વસ્તુમા ઘણો મોટો ફેર આવી જાય છે લોટ [આટો] અને મેંદો બન્ને એક જ વસ્તુ છે અને એક જ વસ્તુના બને છે, પણ બનાવટની રીતમા ફેર પડવાથી એમાથી બનતી વસ્તુઓમા ઘણો ફેર પડી જાય છે સવત્સરીના પારણા વખતે તમે શિરો અને રાબ પીધા હશે બન્નેમા એક જ જાતની સામગ્રી રહે છે પણ એ બનાવવાની રીતમા ભિન્નતા હોય છે એટલે બન્નેના સ્વાદમા અને સમ્માનમા પણ ભિન્નતા આવે છે

તમે લગ્ન, વિવાહાદિ પણ વિધિવત્ જ કરો છો એની પાછળ કેટલા રીત-રિવાજો છે! પણ જો કોઈપણ જાતની વિધિ વિના શ્વસુર-ગૃહે (સાસરે) જઈ કન્યાને ઉપાડી લાવે તો તમે એને શું કહેશો? જો કે લગ્નનો ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે, બીજાની કન્યાને વહુ બનાવી પોતાને ઘેર લઈ આવવી, પણ વગર વિધિએ આમ લઈ આવવી તે રાવણની રીત કહેવાય

પાણીનો સ્વભાવ તો ડુબાડવાનો છે પણ જો તરવાની રીત આવડતી હોય તો તેમાથી પણ પાર પહોચી શકાય છે નદી-કિનારે ઊભેલો એક માનવી સામા કાઠે જવા ઇચ્છતો હતો નદીનો પ્રવાહ વેગીલો હતો પાણી પણ ઊડુ હતું એણે પાસે ઊભેલા એક બીજા સજ્જન પાસે સામા કાઠે જવા અગે સલાહ માગી પેલા સજ્જને કહ્યુ 'હવા વડે તમે પાર પહોચી શકો છો ' પેલો માણસ વિચારવા લાગ્યો 'હવા તો ઘણી ફુ કાઈ રહી છે મારા મો અને પેટમા પણ ઘણી હવા ભરી છે એટલે સામે પાર પહોચતાં શી વાર લાગશે?' આમ વિચારી એ તો એકદમ નદીમા કૂદી પડયો પણ સામે પાર પહોચવાને બદલે એ તો વચ્ચે જ ડૂબવા લાગ્યો કાઠે ઊભેલા અન્ય લોકોએ એને ઘણી મુશ્કેલીએ બહાર કાઢી ઉગારી લીધો સામે પાર પહોચવાની સલાહ દેનારા પેલા સજ્જન પણ ત્યા આવી પહોચ્યા સામે કાઠે જવા ઇચ્છતો માણસ એને જોઈને બળી ઊઠયો કહેવા લાગ્યો 'ડૂબી મરવાનો સારો ઉપાય તમે મને બતાવ્યો! એ તો ઠીક થયુ કે આ લોકોએ મને ઉગારી લીધો, નહીતર તો હુ અત્યારે સ્વર્ગધામ પહોચી ગયો હોત' પેલા સજ્જને જવાબ વાળ્યો 'ભાઈ, આટલા ઉકળો નહી મે તો તમને સાચી રીત બતાવી હતી મશકમા હવા ભરી દો અને એના સહારે તમે સામે પાર તરી શકશો પણ તમે તો રીત જ જાણી નહી'

હા, તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થના કરવાની પણ રીત હોય છે તમે એ રીતે જ કરશો તો જ તેમા મધુરતા આવશે અને જો ફક્ત દશ-પદર મિનિટ

પાઠ ગોખી ગયા તો એમાં તમારું મન પણ પરોવાશે નહીં તેમ એમાં તન્મયતા પણ આવશે નહીં. તો પછી એવી પ્રાર્થના કરવાથી તમને શો આનંદ મળશે વારુ ? શબ્દ તો સ્તુતિનું શરીર છે અને ભાવ એ એનો આત્મા છે. આત્મા-શૂન્ય દેહનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે ? જે દેહમાંથી આત્મા વિદાય થઈ ચૂક્યો છે એ શરીરને તમે ચાહે તેટલો શણગારો, આભૂષણોથી લદાઈ જવા છતાં શું તેમાં તેજ આવી શકે છે ? નહીં. તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાના શબ્દ, સ્વર અને લય એ બધાં એના દેહ છે. પણ એમાં અગર ભાવ નથી તો તે અર્થશૂન્ય છે. એમાં ચેતન નહીં આવે.

એટલે પ્રાર્થના પણ અમુક પ્રકારે કરવી જોઈએ.

પ્રાર્થના કરવાની રીત એક પ્રાચીન કવિએ ઘણી જ મર્મશૈલીમાં બતાવી છે કે –

> જેમ પનિહારી કુંભ ન વિસરે નટવો નૃત્ય નિધાન,
> પલક ન વિસરે પદમણી પિઉ ભણી ચકવી ન વિસરે રે ભાન
> પરમ જિનેશ્વર મુજ હિયડે વસો પ્યારા પ્રાણ સમાન.

કવિ વિનયચંદ્રજી કહે છે. એમના આ કાવ્યમાં આધ્યાત્મિક રસ ભરેલો છે. ટીપે-ટીપે અંતરને દ્રવિત કરતો જાદુ ભર્યો છે. તેઓ પ્રાર્થના કરવાની રીત બતાવે છે. આજે પણ નાના ગામડાંઓમાં આ રીત કાયમ છે. માતાઓ દૂર દૂર જઈ પાણી ભરી લાવે છે પરંતુ આપણાં શહેરોની અને ખાસ કરીને મુંબઈની માતાઓ તો પુણ્યશાળી છે. તેઓ તો આ કષ્ટથી દૂર છે. ગામડામાં રહેતી માતાઓ આજે પણ બધું જ કામ પોતે જ કરે છે. ઘંટીએ દળવું હોય છે એટલે એમને ઘેર ડૉક્ટરોનું ઓછું પહોંચે છે કારણ કે એમના શરીરને કસરત મળે છે. સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે.

મુંબઈ અને બીજાં શહેરોમાં દૂર-દૂરથી પાણી લાવવાનું તો દૂર છે પણ એની સાથે જ રોગોએ પણ ઘર ઘાલ્યાં છે. ગલીએ-ગલીએ ડૉક્ટરો જ કમાતા થઈને બેઠા છે અને વાત દર્દ ઓછાં થયાં નથી પણ દર્દી રૂપિયા ગુમાવતા થયા છે. આમ કહેવાથી નારાજ ન થશો. હું કોઈ ડૉક્ટરોની ટીકા કરતો નથી. પરંતુ જ્યારથી પ્રકૃતિ ઉપરથી વિશ્વાસ ખોયો છે ત્યારથી જ શહેરોમાં રોગોએ વસવાટ કર્યો છે.

ગામડાંની માતાઓ જ્યારે કૂવા ઉપર પાણી ભરવા જાય છે ત્યારે એમના શિરે એક નહીં પણ બે-બે ઘડા હોય છે. સાથે-સાથે તેઓ

પોતાની સહેલીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ પણ કરતી જતી હોય છે પણ એમનુ ધ્યાન ક્યા હોય છે, એ તમને ખબર છે? હાસ્ય-વિનોદમા નહી પણ શિરે રહેલા પેલા જળ-ભરેલા ઘડા તરફ અને પેલી નટ-કન્યા જેનુ નૃત્ય જોવા હજારો માણસો એકઠા થયા છે તે બન્ને બાજુએ બે વાસ ખોડી વચ્ચે લોહ-તાર બાધી એના ઉપર ચાલે છે, નૃત્ય કરે છે લોકો તાળીઓ પાડે છે. હજારો માણસોની નજર એના તરફ હોય છે પણ એની દૃષ્ટિ ક્યા હોય છે, શુ લોકો તરફ? ના, એ તો ફક્ત જુએ છે પેલા તારને જેના ઉપર એને નૃત્ય કરવુ છે એની તન્મયતા પેલા તારમા જ પરોવાયેલી હોય છે જેમ પાણી લાવનાર માતાની તન્મયતા શિરે રહેલા ઘડા તરફ હોય છે તેમ સાધકની તન્મયતા પ્રાર્થનાના સ્વરોમા હોય છે

પ્રાર્થના કરતા-કરતા એવી તન્મયતા આવી જવી જોઈએ કે એમા મન ને પ્રાણ બન્ને એકરૂપ બની જાય ફૂલની સુગધ સારી હોય છે પણ ફૂલ જ્યારે એકદમ નજીક હોય તેમ એની ખુશ્બુ ખાસ આનદપ્રદ હોય છે. તેવી જ રીતે જીભ આત્માની નજીક હોય ત્યારે જ પ્રાર્થનામા માધુર્ય આવી શકે છે હૃદયના સ્વર જેમ ગૂજી ઊઠે તે જ સાચી પ્રાર્થના છે ફક્ત દાત અને હોઠ વચ્ચે થતી પ્રાર્થના એ નકલી પ્રાર્થના છે એમા તન્મયતા આવતી નથી નકલી વસ્તુથી દુનિયાને રાજી કરી શકાય છે પણ આત્મા એનાથી કદી આનદ પામી શકતો નથી નકલી હાર પહેરીને બજારે નીકળો, દુનિયા એ હારની ચમક-દમકથી અજાઈ જાય અને એ અજપામા દુનિયા એને કદાચ કરોડપતિ પણ કહી બેસે પણ એનો આત્મા શુ કહેશે? શુ એ પણ પોતાને કરોડાધિપતિ માનવા તૈયાર થશે?

હા, તો જે પ્રાર્થનામા તન્મયતા નથી, એના વડે તમે આસપાસ ઊભેલાઓના દિલમા છાપ કદાચ પાડી શકશો પણ એની છાપ આત્મા ઉપર તો પડશે જ નહી જ્યા સુધી તમે પોતાને એમા ભૂલી ન જાઓ ત્યા સુધી એનો લહાવો પણ લઈ શકશો નહી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો અચાનક એના પગમા એક તીણી ખીલી ભોકાઈ ગઈ આ પણ નાગરિકતાનુ પાપ છે જ્યા સુધી નગરવાસીઓમા નાગરિકપણાએ સાચી રીતે પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યા આવી બીનાઓ રોજ બનતી જ રહેવી હશે કદી કોઈ કેળાની છાલથી લપસી પડે છે ત્યારે ના તો કોઈના પગનુ હાડકુ ભાગે છે અથવા તો કોઈને કમરમા

અવિવેક આવે છે. રસ્તે ચાલતા કદી કોઈના પગમાં ખીલી વાગે છે કે કોઈને અણીદાર પતરાની કણી ખૂંચે છે અને તેથી પગ પાકી–સેપ્ટિક બને છે. રાહદારી તેના ભોગ બને છે. ક્યારેક વળી રસ્તે ચાલતા કોઈનો પગ થૂંક અથવા બળખા ઉપર પડે છે અને ગંદો થઈ જાય ત્યારે એનું મન તિરસ્કાર વરસાવે છે. આ બધી અસ્વસ્થ નાગરિકપણાની વાત છે. શહેરમાં રહી નાગરિકપણાની ઉપેક્ષા જ્યાં સુધી થતી રહેશે ત્યાં સુધી આવી ઘટનાઓ બનતી જ રહેવાની.

હા, તો પેલો ફકીર મસ્ત બની ગોઠણે ડુબ્બા દેતો અને ખાડામાં બળતો ભોગ (ખાડો) સેતો આવ્યો જતો હતો કે અચાનક એના પગમાં તીક્ષ્ણ ખીલી વાગી. ખીલી અણીદાર હોવાથી ખૂબ ઊંડે સુધી એને જખમ થયો. એક આદતની સાથે તે ત્યાં જ બેસી પડ્યો. એના પગમાંથી અપાર લોહી વહી ગયું. [illegible] એનું તદ્દન બેચેન હતું. રસ્તે આવતાં કેટલાક રાહદારીઓ ત્યાં ઊભા રહી ગયા. કેટલાક તો ફક્ત દયા બતાવીને જ ત્યાં ઊભા રહી ગયા તો કેટલાક વળી પેલા ફકીરની પીડા સાથે પોતે પણ પીડા અનુભવવા લાગ્યા. પાસેના હકીમજી પણ આવ્યા. પાટો બાંધવાની સામગ્રીઓ પણ હતી પણ પેલી ખીલી જ્યાં સુધી નીકળે નહીં ત્યાં સુધી પાટો પણ બાંધે કઈ રીતે? હકીમ ખીલી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરી. [illegible] નહોતો ને ફકીર ચીસ પાડે. એને ખીલી કાઢવા માટે ઈનકાર [illegible] એણે કહ્યું આ પીડા મારી જતી નથી. આખરે ઈલાજ કરવા કેવી રીતે! આખરે એને [illegible] ત્યારે [illegible] નમાજ જ્યારે એમાં તન્મય બની જાઉં ત્યારે આ ખીલી ખેંચી કાઢજો. મને એની ખબર પણ નહીં પડે [illegible] એ [illegible] નમાજમાં તન્મય બન્યો [illegible] ખીલી ખેંચી [illegible] નમાજનું કામ પૂરું થતાં જ એણે પૂછ્યું [illegible] નીકળી ગઈ? [illegible] કરવા [illegible] ખબર [illegible] ખીલી તો ખેંચી કાઢી છે. [illegible] માં ઉપર જાણું જ નથી [illegible] છે.

[illegible] ને [illegible] આપણા દિમાગમાં [illegible] પરંતુ [illegible] ત્યારે [illegible] ત્યારે [illegible] દુનિયા [illegible]

રીતે પ્રાર્થનાની ક્ષણોમા પણ આપણામા એટલી તન્મયતા આવી જાય કે આપણે પોતાને પણ વીસરી જઈએ

સાથે જ જપની સફળતા માટે તપ પણ જરૂરી છે જેમ મેલા વસ્ત્રોને ધોવા માટે પાણી જોઈએ તેમ સાબુ પણ જોઈએ, અને ત્યારે જ વસ્ત્રો સ્વચ્છ થાય છે તેમ આત્મશુદ્ધિ માટે જપ અગર જળ છે તો તપ સાબુનું કામ કરે છે. તપથી જીવન પવિત્ર બને છે અને જપથી બળ આવે છે. માટે તન વડે તપ કરતા રહો અને મન વડે જપને ચાલુ રાખો

મન અને એનો નિગ્રહ

આજનું પ્રવચન મનોનિગ્રહથી સંબંધ રાખે છે. તમારી સાધના મનને વશ કરવા સારુ જ છે. લક્ષ્મીને વશ કરવાની રીત તમે જાણો છો. ગોદરેજની તિજોરી અને વળી એના પર મજબૂત તાળું તમે મારો છો. છતાંય ભય જેવું હોય—અનુભવાય તો નીચે ઇલેક્ટ્રીક વાયર (તાર) લગાવી દો છો. આ તો તમે લક્ષ્મીને વશ કરી શક્યા છો પણ મનની વાત ન્યારી છે. એ તમારા વશમાં નથી. તમે એને વશ છો. લોકો કહે છે: મન ચપળ છે.

દુનિયામાં સૌ કરતાં વધુ ચપળ પ્રાણી વાનર છે પરંતુ ચાલે તો એ પણ સૂઈ જાય છે પરંતુ ચંચળ મન રાત ને દિ અવિરામ ગતિથી દોડતું રહે છે. એક કૂતરાનું પૂંછડું જ લ્યો. આ બાજુથી દોરડી અને બીજી બાજુથી હવા આવી તો તે બાજુ દોડી. બસ, મન પણ એ કૂતરાના પૂંછડા સમાન છે. વાસનાના ઝપાટા ખાતું દોડતું રહે છે. મનની આ ચપળતા અંગે મહામુનિ કેશીકુમાર મહાશ્રમણ ગૌતમ સામે એક પ્રશ્ન કરે છે. આ બાજુ ગીતામાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પાસે પોતાની અંતર-વ્યથા રજૂ કરે છે:

> चञ्चलं हि मनः कृष्ण! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
> तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ! મનની ચપળતા દુર્જેય છે. આ મનની બળવાન શક્તિ માનવના વિચારોને મથનાર છે. આપણા જેવા માટે એનો નિગ્રહ વાયુને મુઠ્ઠીમાં બંધ કરવા જેમ છે.

આ તે અર્જુન મનની ફરિયાદ લઈને શ્રીકૃષ્ણ પાસે પહોંચ્યા છે. કૃ... પણ જ્યારે આમાંથી મુક્તિ આવ્યો ત્યારે વચ્ચે આવતું ડોશી... એવું ગમ...

ગયુ હશે કે જ્યા કોઈએ મારી સામે મન અગે ફરિયાદ ન કરી હોય અને મન છે પણ માખી જેવુ માખી કદી પણ મીઠાઈ પર જઈ બેસે છે તો કદી ગદકી પર આ મન પણ કદી તો સાહિત્યના સુદર પુષ્પોનો રસ લે છે તો ક્યારેક વાસનાની ગદકી તરફ દોડી જાય છે

સિનેમાના દૃશ્યો સ્થિર હોતા નથી તમને તો એનો સારો અનુભવ છે એક દૃશ્ય આવ્યુ અને એ સેકડ પણ પૂરી નહી થઈ હોય કે તરત બીજુ દૃશ્ય આવી જાય છે મનની ફિલ્મમા હમણા એક દૃશ્ય ચાલે છે તો બીજી ક્ષણે કોઈ નવુ જ દૃશ્ય આવી જશે મનને બદલતા દૃશ્યોની ફિલ્મ મનુષ્યને એક ક્ષણમા ક્યાયને ક્યાય લઈ જાય છે

રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્ર રાજગૃહની બહાર અડોલ ધ્યાનમા ઊભા હતા સમ્રાટ શ્રેણિક આધ્યાત્મિક જીવનના કળાકાર ભગવાન મહાવીરના દર્શને આવે છે વચ્ચે રાજર્ષિ પર નજર જાય છે એમની નિશ્ચલ સાધના જોઈ એમનુ મન શ્રદ્ધા સાથે ઋષિના ચરણોમા ઢળી પડે છે સમવસરણમા પહોચ્યા. શાતિના અમરદેવ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરે છે પરન્તુ મન–પટલ પર રાજર્ષિની સાધનાના ચિત્રો અકાઈ ગયા હતા પૂછ્યુ જો આ સમયે એમની આયુદોરી તૂટી જાય તો, ભગવાન, તેઓ ક્યા જાય ?' પ્રભુ વર્ધમાન શાત ચિત્તે બોલ્યા "સાતમા નરકમા"

"શુ કહ્યુ ભગવાન્ ? સાતમુ નરક ?" કાનો પર વિશ્વાસ બેસતો નથી "આવો સાધક જો સાતમા નરકે જશે તો અમ જેવા ભોગી કીટકો ક્યા ટકશે ?"

પણ સર્વજ્ઞની વાણી સદેહોથી પર–દૂર–હોય છે વિકલ્પને ત્યા સ્થાન હોતુ નથી પણ મનનુ સમાધાન હજુ બાકી હતુ થોડીક ક્ષણો થોભી શ્રેણિકે પોતાના પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યુ

"પહેલુ નરક" ભગવાન મહાવીરે સમ્રાટને જવાબ આપ્યો હજુ મનનુ પૂરુ સમાધાન થયુ ન હતુ સદેહ–સાગરમા ડૂબતા–ઊતરતા સમ્રાટે ફરી પૂછ્યુ, 'ભગવન્, જો રાજર્ષિની આયુ–દોરી હમણા તૂટે તો ?'

"હવે એ સ્વર્ગના પથિક છે પહેલા સ્વર્ગમા" ભગવાને જવાબ વાળ્યો

શ્રેણિક હજુ વિચારી જ રહ્યા હતા કે આકાશમા દેવદુન્દુભિનો ગડગડાટ શરૂ થયો દેવોનુ આગમન શરૂ થઈ ગયુ, શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, આ અસામયિક ગડગડાટ કેમ થઈ રહ્યો છે ?"

ભગવાન બોલ્યા : સમ્રાટ ! રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર સર્વજ્ઞ બની ગયા છે. દેવતાઓ એવા જયઘોષ કરી રહ્યાં છે અને એમના માટે જ આ દેવ-દુંદુભિઓ ગાજી રહી છે. હા, આ તે જ રાજર્ષિ છે જેમની નિશ્ચલ સાધના પર તમારું મન શ્રદ્ધાનુગત બની ગયું હતું અને જેમના વિષે હમણાં-હમણાં તમે મને પ્રશ્નો પૂછતા હતા.

સમ્રાટ બોલ્યા : પણ ભગવન્ ! હું કંઈ સમજી શકતો નથી ભગવન્ ! આ કોયડો ઉકેલી શકતો નથી. થોડીક મિનિટો પહેલાં સાતમું નરક હતું અને હમણાં જ કેવળજ્ઞાન ! ભગવન્, જરા સ્પષ્ટ કરી મને સમજાવશો ?"

પ્રભુ બોલ્યા : શ્રેણિક ! જે ક્ષણે રાજર્ષિને વંદન કરી તમે આવ્યા હતા તે ક્ષણે એમનું તન તો મુનિ-સાધનામાં હતું, પણ મન ! તમે એની ગતિને પકડી નહીં શકો. તે એ ક્ષણે ભીષણ સંહાર કરી રહ્યું હતું. પોતાના નાના પુત્ર પર રાજ-ભાર નાખી તેઓ પ્રસન્નચંદ્ર મુનિ બન્યા. આ બાજુ શત્રુઓએ દુર્બળતાનો લાભ લઈ ચડાઈ કરી હતી. યુદ્ધ ખેલાઈ રહ્યું હતું. રસ્તે પસાર થતાં કોઈ વ્યક્તિએ રાજર્ષિ તરફ ઈશારો કરતાં કહ્યું : પિતા મુનિ બન્યા પણ પુત્રને માટે રાજ્ય વિપત્તિ થઈ આવ્યું. શત્રુની વિશાળ સેના દ્વારા નવા સમ્રાટ ઘેરાઈ ગયા છે.

આ શબ્દો રાજર્ષિના કાને અથડાયા અને એમનામાં વિદ્વેષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. મન યુદ્ધના મોરચે જઈ પહોંચ્યું અને બાજુએથી ભીષણ પ્રહારો થઈ રહ્યા હતા. કષાયની જ્વાલામાં સળગતું મન અશુભની તીવ્રતમ પરિણતિ દ્વારા સાતમા નરકના દળો એકઠા કરી રહ્યું હતું. કે આ તે જ ક્ષણે થઈ રહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પ્રશ્ન કર્યો હતો અને મેં મન સ્થિતિની પરીક્ષા કરતાં તમને જવાબ વાળ્યો હતો. બાહ્ય શરીર સાધનામાં હતું, પણ અન્તર્મન શત્રુઓના શિરો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યું હતું.

હા, કથા હજુ અધૂરી છે. યુદ્ધ પૂરજોશમાં હતું. હજારો વીરો કપાઈ ચૂક્યા હતા. શત્રુદળ પણ સમાપ્ત થવા આવ્યું હતું. શસ્ત્ર-સામગ્રી પણ સમાપ્ત થવા આવી હતી કે અચાનક સમ્રાટ પ્રસન્નચંદ્રનો ક્રોધ બેવડાઈ આવ્યો અને એક શ્વાસે શત્રુ-સમ્રાટની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવા માટે એ શસ્ત્ર શોધવા લાગ્યા. પણ બધાં શસ્ત્રો કામમાં આવી ચૂક્યાં હતાં. સમ્રાટે વિચાર્યું : માથે મુકુટ જ ખરો. એક જ પ્રહારે શત્રુ-શિર જમીન સાથે અફાળીશ અને જ્યાં હાથ ઉપાડે છે તો મુંડન કરેલું શિર હતું. ક્યાં હતો મુકુટ !

બસ, તે જ ક્ષણે વિચારધારા બદલી અરે, હુ તો મુનિ છુ કેવો શત્રુ ને કેવુ યુદ્ધ ? ક્યાથી ક્યા પહોચી ગયો અને હવે તો પશ્ચાત્તાપની પુનિત ગગામા પાપને ધોવા લાગ્યા અને તે જ વખતે તમારો પ્રશ્ન ફરી નયો હતો

થોડીક જ ક્ષણોમા શુભ પરિણતિએ શુદ્ધિની ધારામા મળી રાગ અને દ્વેષ પરિણતિનો ક્ષય કરી નાખ્યો અને રાજર્ષિ કેવળ જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા

આ કથા જરા લાબી જરૂર થઈ છે પણ જૈન દર્શનની આ લઘુ કથા એ સકેત કરે છે કે મનનુ વહેણ જો ઉપર ઊઠે છે, મનુષ્યને એ નિર્વાણ નજીક પહોચાડી દે છે અને નીચે વહે છે તો એ સાતમા નરકની અધારી ગુફામા ધકેલી દે છે એટલે એક કવિએ કહ્યુ છે કે—

"અજબ છે વેગ આ મનનો, ગજબ છે શક્તિ પણ ભારી,
ઘણા જ્ઞાની અને ધ્યાની, ગયા મન શત્રુથી હારી"

મનનો વેગ (ગતિ) વિદ્યુત-વેગ કરતા પણ તીવ્ર છે એરોપ્લેન, રૉકેટ અને તમારો નવો ઉપગ્રહ પણ એને પકડી નહી શકે

પરતુ મનની આ ચપળતા સફળ થવામા વિઘ્નરૂપ બને છે અસ્થિર મનવાળી વ્યક્તિ કોઈ એક કામમા પોતાને લગાવી શકતી નથી તે તો પ્રતિદિન નવુ કામ બદલશે અને પરિણામ સ્વરૂપે એક પણ કામ એ પૂરુ નહી કરી શકે આવો આદમી સાહિત્યવાચન માટે બેસશે, તો એક દિવસમાં દસ પુસ્તકોને સ્પર્શશે પણ એકનેય પૂરુ વાચી શકશે નહી

જો એસ ડી કાલરેજ બર્ડ પ્રતિભાશાળી હતા એ પ્રબળ સાહિત્યકાર હતા એ હમેશા પોતાની સામે એક નવો નિશ્ચય, નવો વિચાર લાવતા. જ્યારે એ આ સસારથી વિદાય પામ્યા, ત્યારે એમની ફાઇલોમાથી ૪૦ હજાર લેખો મળ્યા પણ દુર્ભાગ્યે બધા જ અધૂરા કારણ કે મન શક્તિ પર એમનો કાબૂ નહોતો જ્યારે તેઓ લખવા બેસતા, થોડીક લીટીઓ લખી કે એમના મસ્તિષ્કમા કોઈ નવી જ કલ્પના જાગતી એ એમા પરોવાઈ જતા. પહેલો લેખ અધૂરો જ રહેતો અને આ જ અસ્થિરતામા તેઓ ચાલીસ હજારમાથી એક પણ લેખ પૂરો કરી શક્યા નહી

માનવીએ પોતાની શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ વિખરાયેલી શક્તિ વિખરાયેલા કિરણો છે કિરણોમા જો તેજ લાવવુ હશે તો એમને એકઠી

શક્તિ કરવી પડશે. આતશીકાચના કાચમાંના કેન્દ્રિત કિરણોમાં તેજ પ્રગટ કરી શકાય છે. આ અગ્નિતત્ત્વ કાંઈ બહાર આવ્યું નથી, પણ એમાં જ સમાયેલું છે. સૂર્યનાં સહસ્રકિરણો એક ચિનગારીનું કામ કરી શકતાં નથી પરંતુ એમને જ્યારે એક કાચમાં કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે ત્યારે જ એમાંથી ચિનગારી ચેતાય છે.

શક્તિને વિખેરવી એ અસફળતાને નોતરવા સમાન છે. એક ખેડૂતે ખેતરે કૂવો ખોદવો શરૂ કર્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદ્યો, પણ પાણી ન નીકળ્યું. એનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. બીજી જગ્યાએ એણે નવો ખાડો ખોદ્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ત્યાં પણ ખોદ્યું, પણ પાણીનું એક ટીપુંય ન નીકળ્યું. તેમ એણે વળી ત્રીજે ઠેકાણે પણ પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદતાં પાણી ન નીકળવાથી ચોથે ઠેકાણે ખોદવું શરૂ કર્યું. ત્યાં પણ એણે પચ્ચીસ હાથ ઊંડું ખોદ્યું, પણ ત્યાંય પાણીનું ટીપું નસીબમાં ન હતું. પચ્ચીસ-પચ્ચીસ હાથના ચાર કૂવા જુદા-જુદા ન ખોદતાં એક જ જગ્યાએ સો હાથ ખોદ્યું હોત તો એને પાણીનાં દર્શન જરૂર થાત. ચંચળ મન જ એની અસફળતાનું મૂળ છે.

નીરનાં નાનાં ટીપાં પણ જો ધારા રૂપે એક જ વસ્તુ પર સતત પડતાં રહે તો પથ્થર જેવી કઠોર વસ્તુને પણ છેદી શકે છે. પરંતુ તે જ ગતિથી વહેતું પાણી અને તેનો પ્રવાહ ફક્ત અવાજ કરીને સરી જાય છે. એના અસ્તિત્વને બતાવનાર કોઈ ચિહ્ન પણ બાકી રહેતું નથી.

પશ્ચાત્ય વિચારક ઇમર્સન બોલે છે: જીવનમાં બુદ્ધિમાની એકાગ્રતામાં છે અને જીવનની મોટામાં મોટી બુરાઈ પોતાની શક્તિઓને વિખેરવામાં રહેલી છે.

મનની એકાગ્રતામાં મહાન શક્તિ છે. કિન્તુ પ્રશ્ન એ છે કે એને કઈ રીતે મેળવી શકાય? કેટલાક લોક કહે છે: મનોનિગ્રહ વડે મોટી-મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે, પણ મનની ચંચળ ગતિને રોકવી એ તો મહાન યોગીઓનું કામ છે. અમારા જેવા લોક માટે એ અસંભવ છે. મનની પ્રચંડ શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી અશક્ય છે. આમ તે લોકો કહેતા હોય છે કે જેઓ વાસનાના ગુલામ છે. આત્મ-દર્શી સાધકોને પૂછશો તો એ કહેશે: મન જેવું સરળ તત્ત્વ દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. કારણ કે એના પર આપણા વિવેકનું, સદ્વિચારોનું શાસન છે. એ આપણું ગુલામ છે, આપણે એના નથી.

મનોનિગ્રહના ઉપાય

એક વાર સમ્રાટ સેન કરુણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને મનની ચપળતાની વાત એમને કહેતા કહ્યુ "ભગવન, અમારા જેવા પ્રાણી શુ મનોનિગ્રહના ક્ષેત્રમા પ્રવેશ કરી શકે છે? અમે સાધના કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ એ માટે સમયનો અભાવ છે ચારેય બાજુનુ વાતાવરણ પણ અમોને પ્રવૃત્તિમાર્ગ ભણી ઘસડી જાય છે નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવો એ અમારા જેવા માટે અસભવ નહી તો અશક્ય તો જરૂર છે માટે એવી સાધના બતાવો કે જેમા અમે ગન્ત્યની જવાબદારી પણ અદા કરી શકીએ અને મન પરની નિરકુશતા પણ દૂર કરી શકીએ"

હા, તમે પણ એવી જ સાધના ચાહો છો કે ઘર પણ છોડવુ ન પડે આફિસ પણ ચાલતી રહે અને સાધના પણ ચાલતી રહે ભગવાન બુદ્ધે જવાબ વાળ્યો "સમ્રાટ, હા, એવી પણ સાધના છે કે જેના વડે માનવી સસારને છોડયા વગર પણ મનની સ્થિતિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રતિદિન જો એ ચાર વિચારોનુ ચિતન-મનન કરતો રહે તો એ પારિવારિક જવાબદારી નભાવવાની સાથે-સાથે મન પર સયમ રાખી શકે છે એ ચાર વિચારો આ પ્રમાણે છે

(૧) હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ
(૨) હુ વિયોગ ધર્મી છુ
(૩) હુ રોગ ધર્મી છુ
(૪) હુ મરણ ધર્મી છુ

જરા ધર્મી.

મનુષ્યના મગજમા એક ચિતન ચલતુ રહેવુ જોઈએ કે "હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ" મને એક દિવસ ઘડપણ આવવાનુ છે એ જેમ ઝૂપડામા પ્રવેશ કરે છે તેમ મહેલોમા પણ જાય છે ખુલ્લી તલવારો સાથે દરવાજે ઊભેલા ચોકીદારો પણ એને મહેલમા પ્રવેશતા રોકી શકતા નથી ચક્રવર્તીનુ ચક્ર દુશ્મનોનો સહાર કરી શકે છે પરન્તુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સહાર કરવો એ એની શક્તિની બહારની વાત છે

જૈન આગમોમા ચક્રવર્તીના ભોજનનુ વિશદ વર્ણન આવે છે એમના ભોજન સારુ ત્રણસો ને સાઠ બ્રાહ્મણ માલમસાલા તૈયાર કરે છે એમની

ખીર એ શી શક્તિ ધરાવે છે કે એને ચક્રવર્તી જ પચાવી શકે. જ્યારે એ જમીને ઊઠે છે ત્યારે એમની દાસી એમનું વધેલું એઠું ખાય છે અને કહેવાય છે કે એથી એનામાં એટલી બધી શક્તિ આવી જાય છે કે ચક્રવર્તી જ્યારે દિગ્વિજય માટે નીકળે છે ત્યારે એ દાસી હીરાને પોતાની ચપટીમાં ચૂર કરી એનો ચક્રવર્તીના કપાળે ચાંલ્લો કરે છે. તમે જ કલ્પના કરો કે જ્યારે એઠું ખાનાર દાસીમાં આટલી શક્તિ છે તો ક્ષીરભોજન કરનાર ચક્રવર્તીમાં કેટલી શક્તિ હશે!

તેમ છતાં આવા બળવાન ચક્રવર્તીને વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે કે નહીં! જવાબ મળશે જરૂર આવે છે. શક્તિના અક્ષય ભંડાર સમા ચક્રવર્તી પણ વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણથી બચી શકતા નથી તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી! આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે. એને કોઈ તાકાત બદલી શકતી નથી.

વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણ બાદ શરીરની શી સ્થિતિ થશે વારુ! જરા એક ક્ષણ માટે વિચારો તો ખરા. શરીરની બધી શક્તિઓ જવાબ આપી દેશે. મનુષ્ય પોતા પરથી નિયંત્રણ ગુમાવી બેસશે. આપણે બોલવા ચાહીશું કંઈ અને ઉચ્ચારશું કોઈ બીજા જ શબ્દો. આ? આપણી જાતિમાં વેર છે ચાલમાં અક્કડપણું છે પણ જરા (વૃદ્ધત્વ)નું આક્રમણ પગ પર થશે તો કદમ ચૂકવા જશો. સીધા પણ પડશો અને વાંકાચૂકા પણ. ઉર્દૂના એક શાયરે પણ કહ્યું છે કે

और चल फिर ले ज़रा तन तन के ए बांके जवाँ,
चार दिन के बाद तेरी टेढ़ी कमर हो जायगी "

ઘડપણનું આક્રમણ થશે કે બધી અક્કડ સમાપ્ત થઈ જશે. કમાની સાથે વાંસ એક બીજા સાથે અથડાય છે તેમ ઘડપણમાં તમારા પગ પણ પરસ્પર અથડાશે. વાણી રૂક્ષ બની જશે અને એવા શબ્દો નીકળશે જાણે કોરા વાંસનો અવાજ હોય. તે સમયે પરિવાર પણ એ માનવનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે. જેમ વેલ કરમાઈ ગયેલાં ફૂલોનો પરિત્યાગ કરે છે તેમ પરિવાર પણ વૃદ્ધ વ્યક્તિનો સ્નેહ છોડે છે કારણ કે એ પરિવારને ઉપયોગી વ્યક્તિ રહેતો નથી.

હા, આ જરા-ધર્મનું ચિંતન માનવીના સૌંદર્યનો અહંકાર શમાવી દે છે. દરરોજ સ્નો ને પાવડર ચોપડનારાઓ એ વિચારે કે આખરે આ સૌંદર્ય ક્યાં સુધી ટકી રહેવાનું છે! મનુષ્યને પોતાના સૌંદર્યનો નશો હોય છે

અને આ અહંકારે જિન્દગી બરબાદ કરી છે આ રૂપાસક્તિએ મનુષ્યને અત્યાચાર કરવા તરફ પ્રેરિત કર્યો છે આ રૂપની પાછળ પાગલ બનતા માણસોએ ક્ષણિક રૂપની આસક્તિ સારુ હજારોની જિન્દગીઓ લઈ લીધી છે.

પણ આ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ ને બળના અહંકારને ચેલેંજ આપે છે એક દિવસ આ શરીરના સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહી જશે અને સૂકી રેત જ બાકી રહી જશે તો પછી અહંકાર કોના પર કરવો? વૃદ્ધાવસ્થાનુ ચિંતન માનવીને રૂપાસક્તિ બચાવે છે

ભગવાન બુદ્ધને સાધના માટે જે-જે વસ્તુઓથી પ્રેરણા મળી હતી એમાં જરા પણ એક હતી એક દા'ડો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે શહેરથી બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધત્વથી જર્જરીત શરીરવાળા કૃશકાય માણસને હાથે લાકડીનો સહારો લઈને ચાલતો જોયો પોતાના સારથિને પૂછ્યુ. "આ શું છે?" સારથિએ કહ્યુ -જરા (વૃદ્ધત્વ) છે" તો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ પૂછે છે -"શુ આ જરા સુકુમાર સુંદરી યશોધરાને પણ આવશે?" સારથિએ કહ્યુ "હા, રાજકુમાર, એ જરૂર આવશે" "અને શુ મને પણ?" રાજકુમારે ફરી પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યું

સારથિએ સ્વીકૃતિ રૂપે કહ્યુ -"જરૂર" રાજકુમારે વળતો પ્રશ્ન કર્યો 'તો શુ એથી બચવાનો કંઈ ઉપાય છે?' જવાબ ન મળ્યો અને રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનુ હૃદય સૌન્દર્યમયી દુનિયાથી ઊઠી ગયુ

વિયોગ ધર્મી

અનાસક્તિનુ બીજુ રૂપ છે "હુ વિયોગ ધર્મી છુ" મનુષ્યે વિચારવુ જોઈએ કે જેટલા સંયોગો છે, તે એક દિવસે વિયોગમા બદલાઈ જવાના છે સંયોગના સૂત્રો (દોરા) કાચા છે, ગમે તેટલી મજબૂતીથી બાંધો, એ એક દિવસે તૂટી જ જવાના છે એક આચાર્યે કહ્યુ છે કે

"સયોગાસ્તે વિયોગાન્તા"

સંયોગનો અંત વિયોગમાં જ થવાનો છે જ્યાં સંયોગ છે ત્યાં વિયોગ અવશ્ય ભાવી છે મનુષ્ય સંયોગો જોડવા પ્રયોગો પ્રયત્ન કરે છે અને એમાં સફળતા મેળવતા એ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને વિયોગમાં એ રોવા બેસે-છે પણ એણે એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે સંયોગ વિયોગ માટે જ છે.

સંયોગ બે પ્રકારના છે. પહેલો જડ સંયોગ અને બીજો તે ચૈતન્ય-સંયોગ. મહેલની પ્રાપ્તિ, સંપત્તિનો લાભ એ જડ-સંયોગ છે. પત્ની પુત્ર-પરિવાર એ ચૈતન્ય સંયોગ છે. પરંતુ સંપત્તિ શાશ્વત નથી. પુત્ર અને પરિવાર અમર નથી. દુનિયાની જે-જે વસ્તુઓ સાથે તમે તમારો સંબંધ બાંધી રહ્યાં પૂછો પણ એ બધાયને છો તો જુઓ કે તમને એ છોડી તો નહી જાય. દૂર ન જાઓ. શરીરના અંગો આંખ કાન નાક વગેરેને જ પૂછી જુઓ ને કે એ તો સાથે આવશે ને!

મનુષ્ય પોતાના મનને સમજાવે છે. ધન સ્ત્રી પરિવાર પર મારું સ્વામીત્વ છે કારણ કે એ મારી પાસે છે. પરન્તુ માત્ર પાસે હોવાને લીધે એના સ્વામી કંઈ તમે બની શકતા નથી. વિયોગનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મનુષ્ય આંસુ વહાવે છે. રોવું એ ગુલામીનું ચિહ્ન છે. એક નોકરને આખિર જ્યારે કાઢી મૂકે છે ત્યારે એ આંસુ એની ગુલામી સિદ્ધ કરે છે. માટે તમે વસ્તુના સ્વામી નહીં પણ સેવક છો. પરન્તુ મનુષ્ય પાસે જ્યારે કોઈ ચીજ આવે છે ત્યારે એ એનો સ્વામી બની બેસે છે અને તે પણ અનંત અનંત કાળ સુધી. તમે જ્યારે કોઈ મકાન ખરીદો છો અને એનું રજિસ્ટ્રેશન કરાવો છો ત્યારે એમાં લખાવો છો — જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી આ ભૂમિ ઉપર મારો અધિકાર રહેશે. પણ ઓ ભોળા માનવી! આ રજિસ્ટ્રેશન કરાવતાં પહેલાં તું એ તો વિચારી લે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તું પણ રહીશ ને!

સાચે જ સંપત્તિ સ્વપ્નવત્ અને લક્ષ્મી પુષ્પ સમાન છે. એક કવિએ કહ્યું છે :

> **जिनके महलों मे हजारों रंग के फानूस थे**
> **झाड उनकी कब्र पर है, और निशा कुछ भी नहीं ॥**

દુનિયાના રંગમંચ પર મોટા-મોટા સમ્રાટો અને બાદશાહો આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા. એમનો સાચો ઇતિહાસ કહેનાર આજે કોઈ રહ્યું નથી. બાદશાહ શાહજહાન અંગે કહેવાય છે કે એના જમાનામાં એના ખજાનામાં વિભવ નૃત્ય કરતો હતો. આજનો ઇતિહાસકાર એની સંપત્તિનો આંક કાઢી શકતો નથી. રોમ અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યની સંયુક્ત સંપત્તિ કરતાં એની સંપત્તિ વધુ હતી. એક દિવસે કોઈકે શાહજહાંને જીવનનો મકસદ માટે દિવાલો પરદોળો કરાવવા કહ્યું કારણ કે સંપત્તિ મૂકવા માટે એ જગ્યા હવે નાની

પોતાની હતી. શાહે એ પ્રજાના ધન માટે 'તખ્તતાઉસ" બનાવ્યો, જેનું મૂલ્ય એ રચના પર કરોડ ગણું હતું અને એમાં કિંમતી હીરા જવાહરો જડવામાં આવ્યા હતા. એ તખ્તતાઉસમાં ૨૫ મણ સોનું ઉપયોગમાં લેવાયું હતું અને જડવેલા હીરા-જવાહરોનું વજન હતું મણ ભાર. રાજ્યના કુશળ કારીગરોએ સાત વર્ષમાં એ તૈયાર કર્યું હતું.

આજે ક્યાં ગયાં તે બધાં એ શાહજહાન અને એના તખ્તતાઉસને આગ્રાનો કિલ્લો એની ચડતી-પડતી કહી બતાવે છે. શાહજહાન સમાપ્ત થયા અને સાથે જ એની સંપત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ.

માટે માનવીએ ચિંતન કરવું જોઈએ કે "હું વિયોગ ધર્મી છું." આ ચિંતન એના મન પરથી સંપત્તિનો અહંકાર દૂર કરશે, કે જે સંપત્તિ પાછળ માનવી આજે હાથ ધોઈને પડ્યો છે.

સંપત્તિના ટુકડા સાથે બાંધીને ન જોશો. જે સંપત્તિ માટે માનવીએ પોતાની માનવતા વેચી, ઈમાનદારી વેચી, પ્રમાણિકતાને વેચી થોડાક ટુકડા ભેગા કર્યા એ બધા અહીં જ રહી જવાના છે. માટે વિયોગ ધર્મનું ચિંતન માનવીની પદાર્થ-જન્ય આસક્તિ દૂર કરે છે.

રોગ ધર્મી :

મનોનિગ્રહ માટે ત્રીજો વિચાર છે, "હું રોગ ધર્મી છું" આ ચિંતન દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરે છે. જો આ ચિંતનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવો હોય તો તમે ઈસ્પિતાલમાં જાઓ. ત્યાં કોઈના પગે ઓપરેશન થયું હશે અને એ ચીખો નાખી રહ્યો હશે, કોઈનો પગ કપાઈ ગયો છે, તો કોઈની આંખે પાટા બાંધ્યા છે. કોઈ દર્દને લીધે સીસકારા મારી રહ્યો છે. તો કોઈ બૂમો પાડી રહ્યો છે. આ બધું જોશો તો દેહાભિમાન દૂર થશે. નંદન મણિયાર પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી. આગમોમાં એની સંપત્તિનું વિશદ વર્ણન આવે છે. પરંતુ જ્યારે એ એકી સાથે સોળ રાજરોગોથી ઘેરાયો અને એથી એના અણુ-અણુમાં જે વેદના થઈ રહી હતી, તે એનાથી ન સહેવાતાં એણે ઘોષણા કરાવી કે જે મારા રોગોનું શમન કરી દેશે એને મારી બધી સંપત્તિ આપી દેવા હું તૈયાર છું.

અનાથી મુનિની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આવે છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના છેલ્લા પ્રવચનમાં એ વાર્તાનું નિરૂપણ કરે છે. સમ્રાટ શ્રેણિકને સાચું અનાથપણું બતાવતા અનાથીમુનિ પોતાનો જીવન-ઈતિહાસ

એમની સામે રજૂ કરી દે છે અનાથી મુનિ બોલ્યા : "મારી આંખોમાં જ્યારે પીડા ઊપડી ત્યારે મારા પિતાજીએ વૈદ્યોના મોઢાં ખુશ્ખા કરી દીધાં. કુશળમાં કુશળ વૈદો આવ્યા. દિવ્ય દૃષ્ટિને મારી ચિકિત્સા પણ કરી. પણ સમ્રાટ પિતાજીની અખૂટ સંપત્તિ અને વૈદોની લાંબી ચિકિત્સા પણ મને રોગથી મુક્ત કરી ન શક્યાં. એ જ વેદનાએ મને મુક્તિનો રાહ બતાવ્યો છે."

રોગ પણ માનવીનો એક મિત્ર છે. પણ તે એવો મિત્ર છે જે લોકોની નીતિને પસંદ કરે છે. ક્યાંય તે જાગૃતિ આપે છે. વિલાસ-વૈભવના સાગરમાં ડૂબેલો માણસ પરિજનોની ઉપેક્ષા કરે છે. સંપત્તિ હોય ત્યારે મિત્રો એને શોધતા આવે છે. જ્યારે બીમારી વખતે એ મિત્રોને શોધતો ફરે છે. બીમારીમાં આત્મીયતાનો તાંતણો જરા સમજાય છે. અસ્વસ્થ હાલતમાં જ્યારે કોઈ આપણી સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે ત્યારે એ આપણા મનમાં સહેજે વસી જાય છે. આપણે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનીએ છીએ. કેટલીક વખતે એવું બને છે કે એક જ પરિવારની બે વ્યક્તિઓમાં મનભેદ હોય અને એમાંથી એક જણ બીમાર પડે અને બીજો એની સેવામાં લાગી જાય છે ત્યારે વર્ષોના એ મનભેદ ધોવાઈ જાય છે અને એ વખતે બીમારી પણ એક વરદાન બની જાય છે.

"હું રોગધર્મી છું" એ ચિંતન માનવીની સૌંદર્યાસક્તિને ઓછી કરે છે. એક સુંદર બાળક છે. જ્યારે ઓરી-અછબડા એના શરીર પર ફૂટે છે અને એના મોં પર ચાઠાં-ચિહ્ન છવાઈ જાય છે ત્યારે એનું સૌન્દર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જ્યારે આપણને આપણામાં જ રૂપનો અહંકાર થઈ આવે ત્યારે એ ચિંતવું જોઈએ કે "મને રોગો પીડિત કરી શકે છે અને આધિ-વ્યાધિ મારા સૌન્દર્ય તેમ જ શક્તિને પણ હરખી શકે છે." આ ચિંતન જો તમારામાં સદા જાગતું રહેશે તો તમે શરીરમોહથી પાછા ફરશો અને આત્મા ભણી જવાનો તરફ પ્રયાસ કરશો. દિવસ-રાત ચાલતી શરીર સેવામાં આત્મસેવાને ત્યારે જ સ્થાન મળશે.

મરણ ધર્મી

મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે મૃત્યુનું ચિંતન. મૃત્યુ જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય છે. કોઈની પાસે જો પુરુષાર્થ હશે તો રોગો એની પાસે ફરકશે નહીં. માતા મરુદેવીનું જીવન એનું સર્વશ્રેષ્ઠ દૃષ્ટાંત છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં માતા મરુદેવીને એક દાઢ પણ માથું દુખવા આવ્યું નહોતું. પરંતુ મૃત્યુના બંધનમાંથી તો એ પણ બચી શકી નહીં.

આ નિયમ-મગધન સમ્રાટને માટે પણ તેટલો જ લાગુ થાય છે જેટલો કે સડક પર રઝળતા એક ભિખારીને આગમમા વર્ણન આવે છે, વાસુદેવ અર્ધ ચક્રવર્તી થાય છે, આઠ હજાર દેવો એમની સેવામા રહે છે એમની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે, જે શત્રુઓનો શિરચ્છેદ કરે છે અપ્રતિમ સારંગ ધનુષ છે કૌમુદી ગદા છે યુદ્ધના મેદાને એ દસ હજાર વીરોને એકીસાથે રણભૂમિમા સુવડાવી શકે છે પરન્તુ એ વાસુદેવ પોતે પણ એક દિવસે તો સદાને માટે સૂઈ જ જાય છે

નવ તત્ત્વો અંગે આચાર્યોમાં મતભેદ છે પુણ્ય હોય છે કે ઉપાદેય એ અંગે પણ મતભેદ છે કેળા ને એલચીના પ્રશ્ન પર પણ આચાર્યો એક મત ધરાવતા નથી સંવત્સરીના પ્રશ્ન પરત્વે પણ સમાજમા એક મત પ્રવર્તતો નથી કોઈ ભાદરવા મહિનાના પક્ષને બળ આપે છે તો કોઈ શ્રાવણને જ વળગી રહ્યા છે બધા પ્રશ્નોમા મતભેદ છે પણ જરા એ આચાર્યોને પણ પૂછી તો લો કે મરવામા પણ કોઈને મતભેદ છે? મૃત્યુ સંબંધે તો કોઈના બે મત હોઈ શકે જ નહી

એક વિચારક કહે છે-"તને મિત્ર જોઈએ તો એ માટે ઈશ્વર (ધણી) પૂરતો છે સાથી જોઈએ તો વિધાતા ઘણા છે માન જોઈએ તો દુનિયા ઘણી છે, શાન્તવના જોઈએ તો ધર્મ પુસ્તક ઘણુ છે અને ઉપદેશ જોઈએ તો મૃત્યુ ઘણુ છે મૃત્યુ ભયની નહી પણ કેળવણીની વસ્તુ છે. મનુષ્ય માટે મૃત્યુ જ મોટામા મોટો એનો ઉપદેશક છે

જીવનથી એ કંઈ શીખી શકશે નહી, પણ મૃત્યુથી એ જરૂર શીખી શકશે જે લોકો પોતાના જીવન દરમ્યાન ઝળક્યા નથી તેઓ એવા મૃત્યુને પામ્યા છે કે ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમા અમર થઈ ગયા છે મૃત્યુ જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ કોઈ બીજી નથી. પરંતુ માનવી જેવો ભૂલકણો પણ કોઈ નથી જાણે એને એ વિશ્વાસ જ નથી કે એ કદી મરવાનો પણ છે માનવીને જો પોતાના મૃત્યુ પર વિશ્વાસ હોત તો એ એને માટે તૈયાર જ રહેત, જેમ ટ્રેન-આવવા પહેલા યાત્રી તૈયાર રહેતો હોય છે તેમ મૃત્યુ માનવને પ્રતિક્ષણ સચેત-સાવધાન-રાખે છે

મનુષ્ય જ્યારે પણ અન્યના શોષણમા પ્રવૃત્ત બને છે ત્યારે એ માની લે છે કે તે અમર રહેવા માટે આવ્યો છે અને અનંત કાળ સુધી એ સંપત્તિ પણ એકત્રિત કરવા ચાહે છે પરંતુ એને જો તે જ ક્ષણે એના મસ્તિષ્કમા મૃત્યુની સ્મૃતિ થઈ આવે કે મારે માટે પણ એ દિવસ નિશ્ચિત

જ છે અનંત-અનંત યુગ સુધી જીવવા માટે હું આવ્યો નથી મારી પાસે અલ્પ અને સીમિત જિંદગી છે તો પછી આ અલ્પ-શા જીવન માટે પાપની આ વિશાળ ભારી શા માટે! હું માનું છું કે અત્યાચાર ભણી આગળ વધતા હાથોને મૃત્યુની આ સ્મૃતિ આગળ વધતાં અટકાવશે, અને તેમ થતાં માનવમાંની માનવતા સજીવ થશે।

મૃત્યુની યાદદાસ્ત મનુષ્યને મૃત્યુના ભયથી નિર્ભય બનાવે છે જેણે મૃત્યુને નિશ્ચિત માની લીધું છે તે કદી એનાથી ડરશે નહીં જીવનક્ષેત્રે મૃત્યુ ડગલે ને પગલે ભૂત જેવું દેખાય છે દુર્બળ મનનો મનુષ્ય મૃત્યુને સામે જોઈ આગળ વધવાની હિંમત કરી શકતો નથી પણ જેના સ્મૃતિ-પટલ પર મૃત્યુનું ચિંતન છે એના પગ કદી પાછા પડશે નહીં

ચીનમાં મરણ પહેલાં જ પોતાને રાખવા માટે એક પેટી ખરીદી લેવાય છે અને એ પેટી પોતાના સાથીઓ પરિજનોને બહુ ઉમંગ સાથે દેખાડાય છે પુત્ર પોતાના માતા-પિતાને એ પેટી પ્રેમ સાથે ભેટ કરે છે પરંતુ આત્માને અમર માનનાર ભારતમાં મૃત્યુ નામથી દિલ ધડકવા લાગે છે.

હા તો મૃત્યુનું ચિંતન માનવીને અત્યાચાર અને અન્યાય ભણી જતાં રોકશે. સાથે જ એ મૃત્યુથી નિર્ભય બની જીવન-ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

આ ચારેય ચિંતન જીવનમાંની આસક્તિને દૂર કરે છે જ્યાં સુધી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી મનની ચંચળતા દૂર થઈ શકતી નથી ચંચળતાના મૂળ આસક્તિ પર પ્રહાર કરો અને મનની ચંચળતાને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનનો અંકુશ લગાવો

નાનો શો અંકુશ વિશાળકાય હાથીને પણ વશમાં રાખી શકે છે તો જ્ઞાનનો અંકુશ મન પર નિગ્રહ શા માટે નહીં કરી શકે! પરંતુ આ મનનો નિગ્રહ કાંઈ એક જ દિવસમાં થઈ જશે નહીં એને માટે દીર્ઘ-કાલીન સાધનાની આવશ્યકતા છે સાધના ચાલુ રાખો, વાસના દૂર કરો પછી મન તમારું સ્વામી નહીં પણ તમે મનના સ્વામી બનશો અને ત્યારે સફળતા પણ તમારી સાથે જ હશે.

દિનાંક
તા. ૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ-૧

૫૦. પ્રકૃતિની વિકૃતિ-ક્રોધ

સ્વભાવનું વિભાવમા પરિવર્તન કરનાર ક્રોધ છે સ્વભાવદશામા આત્મા સ્વસ્થ હોય છે, પરતુ જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાથી વિભાવ તરફ જાય છે ત્યારે, તેમા વિકાર પેદા થાય છે આ વિકારોમાના કેટલાક રાગાનુપ્રેરિત હોય છે તો કેટલાક દ્વેષાનુપ્રેરિત હોય છે દ્વેષાનુપ્રેરિત વિકારોમા સર્વથી પ્રથમ સ્થાન ક્રોધનુ છે સ્વભાવને વિભાવમા પલટાવનાર ક્રોધ છે ક્રોધ પોતે જ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને તે પોતાની સાથે અનેક વિકૃતિઓને લાવે છે.

ક્રોધ વિકૃતિનો જન્મદાતા છે અને ક્રોધને કારણે મનુષ્યને ઘણી વાર નુકસાન વેઠવુ પડે છે ક્રોધને કારણે, ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ સુયોગ્ય વ્યક્તિઓએ ઘણા ઊચા સ્થાનો ગુમાવ્યા છે અને નીચી પાયરીએ ઊતરી ગયેલ છે કોઈને પૂછીએ કે-ભાઈ! પચોતેરના પગારમા કેમ પડ્યા છો? ત્યારે તે કહે છે કે-શુ કરીએ? પહેલા તો ઘણી સારી જગાએ હતો દોઢસો રૂપિયા મળતા હતા, પણ એક દિવસ મેનેજર સાથે બોલાચાલી થઈ એટલે બીજે દિવસે રાજીનામુ આપ્યુ પછી નવી નોકરીની શોધમા નીકળ્યો. પરન્તુ છ મહિના સુધી ઘણી ઘણી ઑફિસો અને પેઢીઓમા ફર્યો, પરતુ જ્યા જાઉ ત્યા એક જ ઉત્તર મળતો કે જગા નથી પછી એક જગાએ મેનેજરના ભાઈના સાળાની લાગવગ લગાડી ત્યારે જગા મળી પહેલા સાઠ મળતા અત્યારે પચોતેર થયા છે

જરા સરખી બોલચાલે જીવનમા કેટલી વિટબણા ઊભી કરી! આપ મુબઈના રહેનારા છો આપે આવી એક નહિ, અનેક વાતો સાભળી હશે એવી કેટલીયે વ્યક્તિઓના પરિચયમા પણ આવ્યા હશો કે જેમણે વર્ષો સુધી મહેનત કરી, કેટલી લાગવગો લગાડી, મોટા જવાબદારીભર્યા સ્થાન મેળવ્યા હોય, ઊચો હોદ્દો અને આબરૂ જમાવી હોય, પણ એક ક્ષણના

ક્રોધની ચિનગારીએ તેમની એ સર્વ વસ્તુઓને ખાકમાં મિલાવી દીધી હોય—જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરતાં વીસ વર્ષ લાગે છે તેને ખોવામાં વીસ મિનિટ પણ લાગતી નથી

એક માનવીને હું ઓળખું છું તેના પર મોટા મોટા સત્તાધીશોની હંમેશાં કૃપા ઊતરતી રહી છે અને તેણે પણ મોટી જગાઓ મેળવી છે પરંતુ દુર્ભાગ્ય કહો કે ગમે તે કહો, પણ તે કોઈ પણ જગાએ ત્રણ મહિનાથી વધારે ટકી શક્યો નથી કાર્યશક્તિ અને આવડતવાળો માણસ ભટકતો રહે એ શું ઓછી શરમની વાત છે? પ્રતિભાશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓને આમ ભટકતી જોઉં છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ચિંતા થાય છે તંદુરસ્ત અને શક્તિવાળો માણસ પોતાના કુટુંબના પોષણ માટે પોતાના મિત્રો અને સગા સંબંધીઓની ગુલામી કરતો ફરે અથવા દાતાઓ તરફ હાથ લંબાવે એ શું ઓછી ચિંતાની વાત છે!

પણ આ બધા દુઃખનું મૂળ છે ક્રોધની જરા સરખી ચિનગારી, કે જે માનવીની બધી ઇચ્છાઓ અને આરમાનોને ભસ્મિતભૂત કરી નાખે છે એમ ન માનશો કે ક્રોધની આગ બીજાને સળગાવે છે બીજા તો બળે જ છે પરંતુ ક્રોધ કરનારનું હૃદય પણ એ આગના ભડકાથી બળતું જ રહે છે એક મિનિટના આવેશને કારણે માનવી પર જે વીતે છે તે તેને જીવનભર યાદ રહી જાય છે એટલા માટે એક તત્ત્વવેત્તા કહે છે કે ક્રોધની શરૂઆતમાં મૂર્ખતા હોય છે અને અંતમાં પશ્ચાત્તાપ.

શું તમે એમ માનો છો કે જેણે હોદ્દો ગુમાવ્યો છે તેને કોઈ દુઃખ નહિ થતું હોય? હોદ્દાની પ્રાપ્તિથી જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કોઈ હોદ્દા પર બેઠેલ વ્યક્તિને પૂછો ત્યારે ખબર પડે. એક વખત ખુરશી મળ્યા પછી કબરો વધ સુધી તેના પર બીરાજી રહેવાનાં તે વ્યક્તિ સ્વપ્નાં સેવતી હોય છે અથાગ પ્રયત્નપૂર્વક સાધનો મેળવીને પ્રાપ્ત કરેલ ખુરશીને તે મરતાં સુધી છોડવા તૈયાર નથી હોતી ભલે તે તેને માટે લાયક હોય કે ન હોય. પણ ખુરશી તો ત્યારે જ છોડશે કે જ્યારે જીવનની આશા છૂટશે.

જે દિવસે હોદ્દો છૂટે કે છિનવી લેવામાં આવે તે વખતે તે વ્યક્તિનો ચહેરો જુઓ. જાણે કે તેના પરનું કોઈ માનવી મરી પરવાર્યું હોય એવો ભાર તેના ચહેરા ઉપર જોવા મળશે. જેણે ક્ષણિક આવેશમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે તેના મનમાં જીવનના ઇતિહાસનું એક ભયંકર ચિત્ર ખડું થઈ જાય

છે ભૂતકાળની જાહોજલાલી અને વૈભવોનુ દૃશ્ય તેના દિલને એક ઘેરી ચોટ લગાવે છે પોતે કેટલો મહત્ત્વાકાંક્ષી અને કઠોર પરિશ્રમી છે, આગળ વધવા માટે તે મહેનત કરે છે તેનામા શક્તિ પણ છે પરતુ હવે તે શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાના સ્વપ્નાને સાકાર કરવાની તેનામા લાયકાત રહી નથી. પોતાની નિરાધાર અવસ્થાને લીધે તેને શરમ આવે છે તેને થાય છે કે પોતાના પ્રયત્નમા અડધે રસ્તે રહી જવાને બદલે તેણે ટોચ સુધી પહોચવુ હતુ તેનાથી અરધી પણ કુશળતા ન હોય તેવાઓ લહેર કરતા હોય છે. લૌકિક રીતે જેઓ તેનાથી ઘણા પાછળ છે, તેમની નેતાગીરી સ્વીકારવાને બદલે તેને પોતાને નેતા બનવુ હતુ, કારણ કે તેનામા નેતાગીરી માટે જોઈતી કુશળતા છે અને પોતાનાથી ઓછી શક્તિવાળાની આજ્ઞા હેઠળ રહેવુ એ તો મોતથીય વધ રે ભયાનક લાગે છે તેની દરેક આજ્ઞા, દરેક હુકમ, વીછીના ડખ જેવા લાગે છે પણ તેના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી પોતે પોતાની જાતે જ બધુ ગુમાવ્યુ છે

આવી વ્યક્તિઓની મનોદશાની સરખામણી નશો ઊતરી ગયેલા શરાબીની સ્થિતિ સાથે થઈ શકે તેમ છે દારૂની બાટલી લઈ તેને ગટગટાવી જવામા આનદ આવે છે દારૂનો કેફ ચઢે ત્યારે એમ લાગે છે કે તેનામા ખૂબ જ શક્તિ આવી ગઈ છે, પરતુ જ્યારે કેફ દૂર થાય છે ત્યારે શક્તિનુ પૂર પાછુ ઓસરી જાય છે આવી જ હાલત ક્રોધીની હોય છે ક્રોધની શરૂઆતમા અહકાર હોય છે આવેશ વખતે તે પોતાને પૂરો શક્તિશાળી માને છે અને બીજાને એકદમ કમજોર, પણ જ્યારે ક્રોધ ઊતરી જાય છે ત્યારે તે એવો ઠડો થઈ જાય છે કે જાણે ટાઈફોઇડમાથી ઊઠ્યો હોય સસારમા કોઈપણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે ક્રોધ કરીને પસ્તાયો ન હોય.

એટલા માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે ક્રોધમા ગેરસમજ છે, કમસમજ છે એટલે ક્રોધી બીજાનો નહિ પણ પોતાનો જ વિનાશ કરે છે. આપે જોયુ હશે કે ક્રોધમાં માણસ કાચનો પ્યાલો ફેકે છે પણ તેને પૂછો કે ભાઈ! પ્યાલો ફૂટ્યો તેમા નુકસાન કોનુ થયુ ? અને તમારી આત્મિક શાતિની કેટલી બરબાદી થઈ?

એક કલાકાર વર્ષો સુધી મહેનત કરી હાથમા છીણી અને હથોડી લઈ આરસની મૂર્તિ બનાવે છે તેમા તે પોતાનાની કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે પરતુ તેમા કોઈ જોનાર ભૂલ કાઢે છે જોનારનો તો ભૂલ કાઢવાનો

ખર્ચી છે આ વસ્તુને તૈયાર કરવામાં કેટલી મહેનત પડી છે! કેટલી બુદ્ધિ વાપરવી પડી છે! કેટલો સમય લાગ્યો છે! આ બધી વાતનો વિચાર કરવાની તો વિવેચકને ફુરસદ હોતી નથી તે તો ફક્ત ભૂલ ક્યાં છે તે જ જુએ છે હજાર સારી વસ્તુઓની વચમાં એક જરા ખામી હોય તો ટીકાકાર સારી વસ્તુઓ તરફ નજર ન કરતાં ખામી જ પહેલી જુએ છે. જ્યારે આમ ટીકાકાર ખામી બતાવે છે ત્યારે કલાકારનો મિજાજ ગરમ થઈ જાય છે અને તે મૂર્તિ પર હથોડો મારી તોડી નાખે છે આમ જે વસ્તુ તૈયાર કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં હોય તેને તોડી નાખતાં પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

મને પોતાને એક અનુભવ થયો છે એક ભાઈને એક લખાણની નકલ તૈયાર કરવા કહ્યું લગભગ એક મહિનામાં તે ભાઈ કાર્ય પૂરું કરીને લાવ્યા તે જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું કે બીજું તો ઠીક છે પણ લિપિ જરા અશુદ્ધ છે બસ આટલું કહેતાની સાથે જ પેલા ભાઈનું ભેજું ગરમ થઈ ગયું અને તે નકલના મારી નજર સામે જ ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

ઘણા માણસો નાજુક મિજાજના હોય છે પોતાની વિરુદ્ધ જરાપણ સાંભળવા માટે તેમના કાન તૈયાર હોતા નથી. તેમના લેખની કે તેમના કામની જરા પણ ટીકા કરી તો ગાડી પાટા ઉપરથી જાય છે આવા ઉગ્ર સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓની સાથે વાત કરવામાં આપણે ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ.

ક્રોધનો ખોરાક

માનવી ખાધા વિના જીવી શકતો નથી તેમ ક્રોધ પણ તેના ખોરાક વિના વધી શકતો નથી આપને થશે કે શું ક્રોધ તે કોઈ માનવી છે કે ખોરાક જોઈએ! ક્રોધ માનવી નથી અને તે માનવીને પણ માનવી રહેવા દેતો નથી છતાં ય તે ખાય છે જરૂર તે પોતાનો ખોરાક જબરથી લેતો નથી પણ તે ખોરાકનું અપહરણ કરે છે હવે હું આપનો વધુ વખત સંશયમાં રાખવા માંગતો નથી ક્રોધનો ખોરાક છે પ્રીતિ વિનય અને વિવેક ક્રોધ હમેશા માનવીના આ ત્રણે ગુણોને ખાઈ જાય છે ક્રોધી મનુષ્ય હમેશાં દુઃખી રહે છે કારણ કે કાયમ તે અંદરથી બળ્યા કરે છે તેની વાણીમાં તેજ વસ્તુ નથી મનોબળ તો તેની પાસે હોય જ ક્યાં! આવેશની દશામાં મનોબળ નાસી જાય છે

માનવીના ત્રણે ગુણો નાશ પામવા છતાં તે ક્રોધનો ત્યાગ કરતો નથી.

આપ આપના કાર્ય માટે દિવસમા સત્તર વાર ક્રોધ કરો છો પણ ક્ષમાથી એક વાર પણ કામ લેતા નથી કારણ કે ક્ષમા પર વિશ્વાસ નથી હો, ક્ષમાની મૂર્તિઓને વદન જરૂર કરો છો, તેનુ પૂજન કરો છો તેની માળાઓ પણ ફેરવો છો તેમના નામની જય બોલાવો છો તેમના જન્મદિને મોટા મોટા સરઘસો કાઢો છો પણ જ્યારે જીવનમા ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર આવે છે ત્યારે તેને ધક્કો મારી બહાર ફેકી દો છો અને ક્રોધને માટે આપના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે ક્રોધ આપના બારણે સ્વાગત પામે છે ત્યારે ક્ષમા બિચારો બહાર આગણામાં ઊભી ઊભી આસુ સારે છે.

આગ ઉપર ઠડુ પાણી પડવાથી આગ બૂઝાઈ જાય છે તેમજ ગરમ પાણી પડવાથી પણ બૂઝાય છે એમ આપણે માનીએ છીએ છતા દુનિયાની ત્રણ અબજની વસતિમાથી એક પણ એવો બુધ્ધુ નહિ મળે કે જે આગ લાગે ત્યારે ઓલવવા માટે પાણી ગરમ કરવા બેસે ક્રોધની આગ લાગી છે તે ક્ષમાથી પણ શાત થાય છે અને કયારેક ક્રોધથી પણ તે દબાઈ જાય છે પણ તે થોડા વખત પૂરતી જ કાયમની શાતિ ક્રોધની પાસે કયા છે ? છતા જો કોઈ ક્રોધને દબાવવા પોતે જ ક્રોધનો આશ્રય લે તો તે આગ બૂઝાવવા પાણી ગરમ કરવા જેવુ છે ક્ષમા ઠડુ પાણી છે તો ક્રોધ ઊકળતુ પાણી છે

આજ સુધી કોઈ એવો માણસ નથી મળ્યો કે જેણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો ન હોય, છતા પ્રશ્ન એ છે કે કોણે તેને છોડયો છે ? જે વીતરાગ પરમાત્માઓએ-સર્વથા કષાયનો ત્યાગ કરી અકષાયી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે તેમની વાત બાજુ પર રાખો તે તો મહામાનવ હતા, પરતુ હુ તો એમની વાત કરુ છુ કે જેઓ આપણી આખ સામે છે અને જેમણે ક્રોધને એક વાર નહિ અનેક વાર ધિક્કાર્યો છે જ્યારે જ્યારે ક્રોધ ઉપર વ્યાખ્યાનો સાભળ્યા છે ત્યારે ત્યારે ધિક્કાર દર્શાવ્યો છે જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મહાપુરુષની વાત તેમની સમક્ષ મૂકાઈ છે ત્યારે ત્યારે તેમણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો છે પણ માત્ર ધિક્કાર શબ્દોમા વ્યક્ત કરવાથી વાત પૂરી થતી નથી તેને છોડવો પડશે જો આપણે ખરા દિલથી ક્રોધને ખરાબ માનતા હોઈએ તો કોઈ પણ કારણ કે સજોગોમા આપણને ક્રોધ આવવો ન જોઈએ ક્રોધને ધિક્કારતા પણ જઈએ અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતા રહીએ તો તો માનવુ જ પડશે કે, આપણા હૃદયના કોઈક ખૂણામા ક્રોધ પ્રત્યે આદર રહેલો છે.

માનવીનો જેટલો વિશ્વાસ ક્રોધ પર છે તેનો એક ટકો પણ ક્ષમા પર નથી. એથી જ તેને ખરાબ કહેવા છતાં પણ તેને તે વળગી રહે છે.

વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજનો ઇતિહાસ પણ ક્રોધની આસપાસ ફરી રહ્યો છે. ઇતિહાસ શું છે? એક માનવીના ક્રોધે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ રંગી નાખ્યાં છે. એક માનવી પોતાના ક્રોધને શમાવી ન શક્યો તો તેણે હજારો માનવીઓની હારો ઢાળી દીધી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો એ માનવીના ક્રોધની જ કથાઓ છે. માનવીઓએ ક્રોધને એટલું સન્માન આપ્યું છે કે દેવતા બનાવી પૂજ્યો છે. હાથમાં ત્રિશૂળ, તલવાર, વિશાળ આંખો અને બિભત્સ બિહામણા રૂપની મૂર્તિઓ બનાવી તેની સામે માનવી પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે. આ ક્રોધની પૂજા નહિ તો બીજું શું છે?

અનંત કાળ થયો આત્મા ક્રોધને અપનાવતો આવ્યો છે. સિંહ અને ચિત્તાના ભવમાં તેણે ક્રોધને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો. સાપ અને વીંછીના ભવમાં તેણે ક્રોધ વડે કામ લીધું. આ અનંત જન્મોનો સંસ્કાર આત્મા સાથે છે અને એથી જ મનુષ્ય ક્રોધથી સપડાયેલો રહે છે. તેને ક્રોધ છોડવાની વાત કરીએ તો પણ તે કોપે ભરાય છે. તે સંપત્તિને ત્યાગી શકે છે. કરોડોના વૈભવ-વિલાસને ઠોકરે મારી શકે છે. વૈભવભર્યો આલિશાન ઇમારતો એક ક્ષણમાં ત્યાગી શકે છે. સમસ્ત કુટુંબ પરિવારને તે મૂકી શકે છે. સ્નેહભરી પત્ની અને કુમળાં બાળકોની મમતા છોડી શકે છે. પણ ક્રોધને ત્યાગી શકતો નથી. અને તેથી જ ગૃહત્યાગીઓમાં પણ ક્રોધની જ્વાળાઓ જલતી જ હોય છે.

પણ યાદ રાખો—ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવો એ જેટલું સહેલું છે તેના કરતાં તેને સમાવવો એ ઘણું વિકટ છે. ક્રોધના રસ્તે ચાલવું સહેલું છે પણ રોકવું મુશ્કેલ છે. આમ તો તમે ઘણા ચતુર છો. મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનાર છો. જરાક ઇશારામાં સમજી જનારા છો. આ સ્ત્રી મોટર ગાડી પૂર ઝડપે જઈ રહી છે અને પોલિસ રોકવાનો ઇશારો કરે છે તો આપ એકદમ ગાડી થોભાવી દો છો. પોલીસ બોલતો નથી, બૂમ પાડતો નથી, માત્ર હાથ જ ઊંચો કરે છે અને આપ ગાડી થોભાવી દો છો. ત્યારે હું વારંવાર તમને ઘાંટા પાડીને સમજાવું છું તો શું તમે સમજશો? તમે સમજશો એમ માની તરફ ધ્યાન કરતું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓ વારંવાર કહે છે કે થોભો! ક્રોધના પંથે આગળ ન વધો. કારણ કે એ રસ્તો સમાધાન નથી. તો તમે થોભશો ખરા કે નહિ એ વિચારવાનું છે.

એક સ્ટેશન પર એક એન્જિન ઊભેલુ હતુ ગાડી આવી ગઈ હતી અને એન્જિન છૂટી ગયુ હતુ ડ્રાઈવર એન્જિનનો અવાજ અને ગરમીથી રાહત મેળવવા પ્લેટફોર્મ પર ટ્રેનને ખુલ્લી હવામા ફરી રહ્યો હતો એવામા તેનો એક ૧૭ વર્ષનો છોકરો એન્જિન ઉપર ચઢી ગયો અને એક પછી એક ચાવીઓ ફેરવવા લાગ્યો થોડા વારમા તેનો હાથ એન્જિન ચલુ કરવાની ચાવી ઉપર ફર્યો અને એન્જિન પાટા ઉપર દોડવા લાગ્યુ ડ્રાઈવરના કાન ઉપર એન્જિન ચાલુ થવાનો અવાજ આવ્યો તેણે ફરીને જોયુ તો તેનો પોતાનો જ છોકરો અંદર ઊભો હતો ડ્રાઈવરે તેને બૂમ પાડીને કહ્યુ કે એન્જિન રોક, નહિ તો મરી જઈશ છોકરાએ કહ્યુ કે રોકવાની ચાવી કઈ છે તે મને ખબર નથી ત્યારે પિતાએ કહ્યુ કે નીચે કૂદી પડ ત્યારે પુત્રે કહ્યુ કે—કૂદી પડવાનુ જિગર ચાલતુ નથી ચાલુ એન્જિનમાથી નીચે કૂદી પડવા માટે પણ સાહસિકતાની જરૂર છે

હવે તમે જ બતાવો કે આવા છોકરાની શી દશા થશે? થોડેક દૂર જતા જ એન્જિન અથડાયુ, એન્જિનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા અને છોકરાના તો હાડકા પણ હાથ ન આવ્યા

જેઓ કષાયના પાટા ઉપર દોડવાનુ જ શીખ્યા છે અને રોકવાનુ નહિ, તેમની પણ આજ વાત છે ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાના, પ્રજ્વલિત કરવાના અને ઉપશાંત થયેલ ક્રોધને ફરીથી જગાવવાની કળા જેઓ જાણે છે, પણ રોકવાની કળા જાણતા નથી તેમની શી ગતિ થશે?

ક્રોધને પાછો વાળવા કરતા તેને રોકવાની કળા પહેલા શીખો, ચલાવતાં તો બધાને આવડે છે, જગડ શબ્દ બહાર નીકળ્યો કે ચાલુ પણ તેના પરિણામોને સમજો, માત્ર વર્તમાન નહિ, પણ ભવિષ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરો વૈરમાથી અવૈર તરફ જાઓ ક્રોધમાથી ક્ષમા તરફ આગળ વધો એ જ સાચો શાંતિનો માર્ગ છે

તા ૧૫-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

આવશ્યકની આવશ્યકતા

અથવા

૫૨ જીવનમાં પ્રતિક્રમણનું સ્થાન

આજનું પ્રવચન આવશ્યકની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનની જે ક્રિયા જેના અભાવે આપણે આગળ વધી શકતા નથી એને આવશ્યક કહે છે. જીવવા માટે શ્વાસ લેવો જરૂરી છે, તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જીવનશુદ્ધિ માટે જે ક્રિયા અનિવાર્યરૂપે જરૂરી છે એને આગમમાં આવશ્યકની સંજ્ઞા અપાઈ છે. આત્મશુદ્ધિ માટે બહારના ક્રિયા-કાંડ એટલા જરૂરી નથી જેટલી કે આત્મઆલોચના. આપણે પોતાનું નિરીક્ષણ કરીએ અને પરખીએ. આપણી દૃષ્ટિ બીજાને જોવામાં નિષ્ણાત-પટુ છે પણ જ્યાં પોતાને જોવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યાં આપણે સૂર થઈ જઈએ છીએ. અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં બીજાને જોવાનું એટલું મહત્ત્વ નથી જેટલું કે પોતાને જોવું. એટલા માટે આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

પ્રતિક્રમણનો શાબ્દિક અર્થ છે પાછા વળીને આવવું." આત્માની વૃત્તિઓ જે અશુભ બાજુ ગઈ છે એમને પાછી વાળીને શુભ સ્થિતિમાં કરવાનો આચાર એ પ્રતિક્રમણ છે. સાધક પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર નજર ફેરવે છે. વાસના અને કષાયની દુર્ભાવનાઓએ આત્મ-સ્થિતિમાં કેટલા વિક્ષેપ નાખ્યો છે? આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિમાં અશુદ્ધતાએ ક્યાં સુધી પ્રવેશ કર્યો છે? મનના આ ચોરો ઉપર સાધકે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. વેપારીના ઘરમાં ચોર ઘૂસી આવે ને એને એની ખબર પણ ન રહે તો કેટલું મોટું નુકસાન એને સહેવું પડશે! વેપારી જો જાગૃત હોય અને ચોર કદાચિત આવી પણ જાય તો પણ ચિંતા ઓછી છે કારણ કે ચોરોને એની જાગૃતાવસ્થાનું ભાન

થતા એ એમને નસાડી મૂકવામા સક્ષમ બનશે હા, તો એટલા માટે પ્રતિક્રમણમા પોતાના મનમા સતાયેલા ચોર ઉપર સાધકે નજર રાખવી જોઈએ.

સધ્યા વેળાએ આપણે આપણી ભૂલોનુ સ્મરણ કરીએ કારણ કે જીવનમા થયેલી ભૂલ ક્યારેક ભયકર થઈ પણ બની જાય છે ભૂલને ભૂલરૂપે સ્વીકાર કરી લીધા પછી સાધક એનુ પરિમાર્જન કરે છે પણ ભૂલને ભૂલ જ ન માનવી, એથી મોટી ભૂલ બીજી કઈ હોઈ શકે વારુ ?

એક ડૉક્ટરને પૂછવામા આવ્યુ કે સૌથી મોટો રોગ કયો છે ? એમણે કહ્યુ 'રોગને રોગ ન માનવો એ સૌથી મોટો રોગ છે' ક્ષય-કેન્સર વગેરેને રાજરોગ કહેવાય છે પણ રોગનુ નિદાન થઈ જતા એની ભય કરતા ઓગળી જાય છે જ્યા સુધી રોગની પરીક્ષા થતી નથી ત્યા સુધી એ કાયમ રહે છે રોગ ત્યારે વળી વધુ ભયકર બને છે ત્યારે રોગી રોગના અસ્તિત્વનો જ સ્વીકાર ન કરે

હા, તો ભૂલોનુ જ્ઞાન, ભૂલ સુધારવાની દિશામા પહેલુ પગથિયુ છે અને પ્રતિક્રમણ આપણને આપણી ભૂલોનુ જ્ઞાન કરાવવાનો સુઅવસર પ્રદાન કરે છે એટલા માટે જ જૈન શાસનમા પ્રતિક્રમણનુ બહુ મોટુ સ્થાન છે સાધુ ને શ્રાવક માટે સાજે અને સવારે કર્મરૂપે કરવા માટે એ અનિવાર્ય ગણાયુ છે

હવે આપણે આવશ્યક-સૂત્રના અધ્યયનો ઉપર થોડા વિસ્તારથી વિચાર કરીશુ આવશ્યક સૂત્રના છ અધ્યયનો છે —

(૧) સામાયિક
(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ
(૩) વદણા
(૪) પ્રતિક્રમણ
(૫) કાયોત્સર્ગ
(૬) પ્રત્યાખ્યાન

સામાયિક હવે આપણે સામાયિક આવશ્યક ઉપર વિચાર કરીશું. સમભાવનો સાધક દરેક પ્રત્યે સમતા, સમત્વ આચરતો હોય છે સુસ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ભણી એના મનમા લોભ-ભાવના જાગતી નથી તેમ અરુચિપ્રદ પદાર્થો

સામે આવતાં એ મણા-ભાવ ધારવતો નથી કંઈ પ્રસંગ નજર સમક્ષ આવતાં એના ચિત્તમાં કોઈના પ્રત્યે કદી દુર્ભાવના જન્મતી નથી.

આવા સાધક જીવનમાં સમભાવની ધારા વહી રહી છે અને લાભ-નુકસાનમાં પણ સમભાવ જ હોય છે હજારો-લાખોનો લાભ થવા છતાં એને અહંકાર સ્પર્શી શકતો નથી તેમ નુકસાન એની પ્રસન્નતાને છીનવી શકતું નથી શાકભાજી વેચનારનો કાંટો કદી ઊંચો કદી નીચો થતો હોય તો પણ ઝવેરીનો કાંટો સમ રહેતો હોય છે

તમે શાક-ભાજી ખરીદવા બજારમાં ગયા વેચનાર બાઈએ શાક-ભાજી તોળ્યાં એ બાપડી થોડુંક વધારે જ તોળે છે તો પણ તમે એને થોડું વધુ નાખવા-તોળવા કહો છો એ બિચારી થોડું વળી વધુ નાખે છે તેમ છતાંય તમે ઓછી ઊંચો છો આટલી લોભી કેમ બની ગઈ છો ! થોડી ભાજી હજુ નાખ. એ બિચારી તેના ડરને લીધે ત્રાજવામાં વળી થોડુંક ઉમેરે છે અને પછી તમારી થેલામાં ભરી દે છે અને તમે ઘેર પાછા આવવા લાગો છો. હવે એકાદ તમારા ઘેર લગ્ન પ્રસંગ આવે છે કન્યાને આણામાં આપવા માટે તમને સોનાની જરૂર પડે છે કારણ કે આણા વગર તો આજે લગ્ન થવા જ બહુ મુશ્કેલ બની ગયાં છે પહેલાં દીકરીઓ વેચાતી હતી હવે દીકરાઓ વેચાવા લાગ્યા છે તમારા આ સામાજિક સંબંધો હવે પૈસાના ત્રાજવે તોળાવા લાગ્યા છે એમાં પ્રેમની મીઠાશ નથી પણ પૈસાની પૂજા જ છે

હા તો તમે સોનું ખરીદવા સરાફને-સોનીને ત્યાં જાઓ છો. દસ તોલા સોનું ખરીદ્યું સરાફ એ સોનું કાંટે ચઢાવે છે ત્યારે શું તમે એમ બોલો છો ખરા કે થોડું સોનું હજુ ઉમેરો ! ના નથી ત્યાં તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તમારી ચતુરાઈનું માપ નીકળી જશે અને તમે ઠોઠ ગણાશો

શાકભાજી વેચનાર બાઈ પાસે તમે થોડુંક ઉમેરવા કહો છો. પણ સરાફની દુકાને તમે કંઈ જ કહેતા નથી કારણ કે પેલી બાઈના ત્રાજવાં ઘડીકમાં નીચાં થઈ જાય છે જ્યારે સરાફનો કાંટો-ત્રાજવાં સમ રહે છે વારુ તો હવે તમે બતાવો કે તમારે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં બનવું છે કે પેલા સરાફનાં ? હું માનું છું પેલી બાઈના ઊંચાં-નીચાં થતાં ત્રાજવાં જેમ બનવાનું તમે પસંદ નહીં કરો. તો સમદૃષ્ટિ ધરાવતો આત્મા સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં સમ રહે છે એની સામે જીવનનું સોહામણું હાસ્ય હોય અથવા મોતની કાળી છાયા,

તેમ છતાય એ કદી પાછળ નહી હટે પ્રશસાના પુષ્પો એને લલચાવી શકશે નહી તેમ નિદાના કાટા એને પદભ્રષ્ટ નહી કરી શકે સન્માનના મધુર પ્યાલા માટે જે પ્રસન્નતા સાથે એ હાથ લબાવશે, અપમાનના કડવા ઘૂટડાને એ જ પ્રસન્નતા સાથે એ ગળે ઊતારી લેશે

આપણે સમભાવની સાધના તો કરી, પણ કષાયનો પ્રસગ આવતા આપણે જો એ સમભાવને વીસરી જઈએ છીએ તો એ જ વાત ચરિતાર્થ થઈ ગણાશે કે શત્રુના આવવા સુધી તો આપણે શસ્ત્રોની તૈયારી રાખી પણ શત્રુને આવતો જોતા જ શસ્ત્રો ફેકી નાશી છૂટયા આ કાયરતા ગણાય એ જ રીતે ક્રોધનુ નિમિત્ત આવતા આપણે જો સમભાવનુ શસ્ત્ર ફેકી દઈએ તો એ એક કાયરતા જ લેખાશે તો, સામાયિક સમભાવની એક શાળા—સ્કૂલ છે, જ્યા આપણે શાતિ, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાનો પાઠ શીખવો છે. આ પાઠ તો શીખ્યા પણ ઘેર જતા જ ભૂલી ગયા આપણા બાળકો શાળામા ગણિત શીખે છે પણ ઘેર આવતા જ એ ભૂલી જાય છે તો શુ તમે એના એવા ભણતર પ્રત્યે રાજી થશો ? કદાપિ નહી તેવી રીતે તમે ઉપાશ્રયે આવ્યા, એક કલાક સુધી સમભાવનો પાઠ શીખ્યા પણ ઘેર અથવા દુકાને સમભાવ—સાધનાની એક લીટી પણ તમે યાદ ન રાખી શકયા તો એ અભ્યાસ કેવો ગણાશે ? જ્યા સુધી ઉપાશ્રયમા રહો છો, સમભાવની વાતો કરો છો પણ દુકાનની હવા લાગતા જ સમભાવ તો કોણ જાણે કયા દૂર થઈ ગયો ?

યાદ રાખો, તમે પણ સમભાવના સાધક છો મુનિ—મર્યાદાથી એક ડગલુ તમે પાછળ છો મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે તો તમે પાચમા ગુણસ્થાને છો સાધુની સામાયિક સર્વ સામાયિક છે તો શ્રાવકોની સામાયિક દેશ સામાયિક છે શ્રાવક મુનિ-પથનો જ એક નાનકડો સાથી છે એનુ લક્ષ્ય પણ એ જ છે કે જે પેલા વિરાટ—આત્મા સન્તનો છે પણ સન્તની સામાયિક જીવન માટે છે ત્યારે તમારી સામાયિક બે ઘડીની છે

હા, એક વાત એ છે કે તમે સામાયિક દરમ્યાન ભોજન કરતા નથી, સૂતા પણ નથી જ્યારે અમે તો સામાયિકમા બન્ને ટાઈમ ગોચરી પણ કરીએ છીએ, સૂઈએ પણ છીએ અને વિહાર પણ કરીએ છીએ તોય શુ અમારી સામાયિક તમારા કરતા ઊની થઈ ? ના, વાત એમ નથી. શાળામા જે વિદ્યાર્થી છ કલાક ભણે છે, એને એક કલાક ખાવાપીવા આરામ માટે પણ મળે છે પણ જે વિદ્યાર્થી ફકત એક જ કલાક ભણે છે,

એને કેટલા સમયની રજા મળશે ! તો મુનિને યાવત્-જીવનની સામાયિક છે માટે એને પણ ભોજન વગેરેની રજા છે જ

સાથે જ યત્ના (જયણા) પૂર્વક જમવામાં સામાયિક દુષિત થતી નથી. જ્યારે અયત્નાની ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ દોષ લાગે છે મુનિનો આહાર સંયમમાં બાધા પહોંચાડનાર નહીં પણ સંયમ-સહાયક હોય છે સંયમની લાંબી મજલમાં સમાધિપૂર્વક આગળ વધવા માટે આહાર જરૂરી છે જ્યારે શ્રાવકની સામાયિકસાધનાની મર્યાદા બે ઘડીની છે આટલા અલ્પ-કાળની સાધનામાં ખાવા-પીવાની રજા દેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

આ તો સામાયિક એક ઘણી મોટી આત્મ-સાધના છે સામાયિકની સાધના સાધુ કરે છે તો એ આત્માની સમરસતા મેળવે છે અને શ્રાવક કરે છે તો એને પણ સમરસતા મળે છે પછી ભલેને એ અલ્પ કાળ માટે જ હોય ને ! સાકર-ખાંડનો એક કણ પણ તમે ચાખશો તો એ પણ ગળી જ લાગશે ફક્ત ભલેને એ એનો-ખાંડનો અંશ જ હોય ને ! એ અલ્પ કણ પણ જો તમને ગળપણ નહીં આપે તો એ કદી સાકર-ખાંડ કહેવાશે જ નહીં

સામાયિકની સાધના અંગે મહામુનિ ગૌતમ પ્રભુ તારક-મહાગુરુ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરે છે —

प्र० सामाइएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?
उ० सामाइएणं सावज्ज जोग विरइं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૮

કેટલો માર્મિક પ્રશ્નોત્તર છે ! જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે એમાં સ્વર્ગમાં બિન્દુ ઉત્થાન નથી તેમ નરકને પણ ભયનું નથી જીવનની સમભાવ સાધના અંગેનો આ પ્રશ્ન છે જે આત્માએ સમતાની અમૃત-બિંદુઓનું પાન કર્યું છે એ કેવો આનંદ મેળવે છે ! પ્રશ્નમાં ગંભીરતા દેખાય છે તો જવાબ એથી પણ વધુ ગંભીર છે

ગૌતમ સામાયિક વડે આત્મા સાવદ્ય-યોગની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત બને છે આત્માની વૃત્તિઓ દિવસ-રાત અશુભ તરફ દોડી રહી છે સામાયિક એમને અશુભ તરફથી વાળી શુભમાં જોડે છે અને શુભથી શુદ્ધિ તરફ દોરી લઈ જાય છે પછી આત્મા નિર્બંધ બને છે જે બંધિત વૃત્તિઓને પાછી નાખી દે છે પછી એમના ખસી જવાનો ભય રહેતો નથી એવી રીતે—

સમભાવનો સાધક અશુભ વૃત્તિઓને સામાયિક વડે બાંધી દે છે, પણ વિકારો બણી એમનો દોડી જવાનો ભય રહેતો નથી બસ, આજ શારીરિક અને માનસિક સાવદ્ય વૃત્તિઓને વિરક્તિ તરફ લઈ જવાનુ સામયિકનુ લક્ષ્યબિંદુ છે સામયિકનો અર્થ ફક્ત શારીરિક ક્રિયાઓને જ રોકવી એ નથી, પરંતુ માનસિક ક્રિયાઓને પણ રોકવાનો છે

સામાયિકની મુખ્ય આધાર-ભૂમિ મન જ છે જ્યા સુધી મનમાં સામાયિક આવતી નથી ત્યા સુધી તનની સામાયિકનુ કાંઈ મહત્ત્વ નથી. રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્રનુ શરીર તો સામાયિકમા હતુ પણ મન વિષમ-ભાવોમાં ગૂંથાયેલુ હતુ તન સમભાવમા હતુ તો મન સંહારમા પ્રવૃત્ત હતુ પણ મનની આ અસ્થિરતાના યોગે એમણે સાતમા નરકના ગુણો એકત્ર કર્યાં હતા પણ જ્યારે તનની સાથે મન પણ સમભાવમા પ્રવૃત્ત બન્યું ત્યારે તેઓ સકળ કર્મો ખપાવી મોક્ષ પણ મેળવી શક્યા

સામાયિકનુ બીજું રૂપ છે સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમાં પરિવર્તિત કરી દેવુ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીમા સ્વરક્ષણની ભાવના રહેલી જ છે એક નાનકડો કીડી પણ આત્મ-રક્ષણ માટે સાવધાન-સચેત રહે છે. થોડોક આઘાત પામતા જ એ પોતાનો રસ્તો બદલી નાખે છે તો આ સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમા ફેરવી નાખવાનુ નામ જ સામાયિક છે.

સર્વ-રક્ષણની ભાવના ત્યા સુધી મનમાં જાગી શકતી નથી જ્યા સુધી દેહાસક્તિ તને પુદ્ગલાસક્તિ ઓછી થતી નથી જેના માનસમા સમતાની અન્તર્સ્ફુરણા જાગી છે, એના જીવનમા પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે ઇન્દ્રિયો એ માટે સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તોપણ એનું મન તો સમતામા લીન જ રહેશે

એક વખતની વાત છે એક વૃદ્ધ મુનિ કફથી પીડાતા હતા એટલે તેઓ ચહા લેતા હતા નાના મુનિજી ચહા લઈને આવ્યા વૃદ્ધ સંતે ચહા લીધી અને પાતરુ સાફ કરી જ રહ્યા હતા ત્યા એક બહેને દોડતી-દોડતી આવી એનો ચહેરો વ્યાકુળ હતો એણે કહ્યુ "મહારાજ, ચહા હજુ પીધા તો નથા ને ?" નાના મુનિજીએ કહ્યુ "શા માટે એમ પૂછો છો ? એનો ઉપયોગ તો થઈ ચૂક્યો" એ બોલી "માફ કરજો, મહારાજ ભૂલ થઈ ગઈ ચહેરામા સાકર-ખાંડની જગ્યાએ મીઠુ નખાઈ ગયુ હતુ." નાના મુનિજીને વિશ્વાસ ન બેઠો કારણ કે મોટા મુનિજી જ્યારે ચહા લઈ રહ્યા

હતા ત્યારે નાના મુનિજી પાસે જ હતા પણ એમના મોં પર એક પણ કરચલી પડેલી જોઈ નહોતી

હવે તે (નાના મુનિજી) પાછા મોટા મહારાજશ્રી પાસે ગયા. એમને પૂછ્યું ગુરુદેવ, ચહામાં મીઠું હતું કે ખાંડ? ગુરુદેવ હસતા-હસતાં જવાબ વાળ્યો રોજ-રોજ ગળી ચહા પીએ છીએ. એક દા'ડો ખારી પી ગયા તો એમાં શું નુકસાન થઈ ગયું વળી! ગુરુદેવના જવાબથી શિષ્ય ચકિત બની ગયો. આ છે સમભાવની સાધના જેના વડે સાધક કડવાશને પણ મીઠાશમાં ફેરવી નાખવાનો અભ્યસ્ત બની જાય છે જીવનમાં કડવા-મીઠા ઘૂંટડાં હસતાં-હસતાં ઉતારી શકે છે ત્યારે જ સમતાના દર્શન પામી શકાય છે

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન

(ચોવીસી-સ્તવન)

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન એ આવશ્યકનું બીજું અધ્યયન છે પ્રતિક્રમણમાં પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે બીજામાં વીતરાગની સ્તુતિનો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પૂર્વે સાધકની ક્ષેત્ર-શુદ્ધિ થવી જરૂરી છે સાધક પહેલાં સમભાવમાં સ્થિર બને પછી ગુણાધિક પુરુષોની સ્તુતિ કરે મહાપુરુષોનું ગુણ-કીર્તન એમના જીવનને પ્રેરણાપાત્ર છે એટલા માટે જ ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન કરી સાધક સામસ્સના પાઠનું ચિંતન કરે છે

માનવ-મનને જ્યાં સુધી પ્રભુ-પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ મળતો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અંધકાર પ્રવર્તે છે અને જ્યાં અંધારું છે ત્યાં સ્વાર્થ વાસના અને મોહના વરૂઓ જ ઊભા કરશે. એમને તે દૂર કરવા હશે તો તમે માનવ-મંદિરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાની જ્યોતિ જગાવો એક કવિએ કહ્યું પણ છે -

पाप पराल का पुंज बण्यो अति मानहुं मेरू आकारो ।
ते तुम नाम हुतासन सेती सहजस्त सागे म पागे ॥
पद्म प्रभु पावन नाम तिहारो ॥

કવિ વિનયચંદ્રજી બોલે છે એમના આ ૨૪ સ્તવનો અધ્યાત્મની સ્વર લહેરીઓ ભૂલે છે એમાં કેવળ સંગીત જ નહીં પણ અધ્યાત્મની લહેરી છે અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં સંગીતનું સંગીત એ તો ... નથી પણ ત્યાં તો હૃદયનું સંગીત જોઈએ એક વૈદિક કવિના શબ્દોમાં કહું તો એ કે હૃદય બોલે છે તેનું પરમાત્મા સાંભળે છે અને હૃદય જે

મૌન-ચૂપ છે તો ત્યા પરમાત્મા પણ બહેરો બની જાય છે હા, તો કવિ પ્રાર્થનાનો આધ્યાત્મિક ચમત્કાર બતાવે છે ઘાસના વિશાળ ઢગલામા જો એક નાનકડી ચિનગારી પહોચી જાય તો એ સારોયે ઢગલો થોડાક જ કલાકોમા બળી ભસ્મ થઈ જશે, પણ એ ચિનગારી હોવી જોઈએ બળતી-અગ્નિમય, ઠરેલી ચિનગારી કઈ કામમા આવશે નહી ઠરેલા મણ કોયલા પણ એ કામ નહી કરી શકે જે એક જલતી નાની-શી ચિનગારી કરી જશે તેવી જ રીતે પાપના વિશાળ ઢગલાને સમાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થનાની એક નાની-શી ચિનગારી બસ-પ્રર્યાપ્ત થશે પણ એમા આત્માની ચમક હોવી જોઈએ, હૃદયની ઉષ્મા હોવી જોઈએ, ત્યારે જ એ પાપ-પરાળ (ઘાસ)ને ભસ્મ કરી શકશે નહીતર ઠરેલી ચિનગારી પાપ-પરાળમા ભળી જઈ એના સમૂહને વધુ વધારશે જ પાપ-પરાળને ઘટાડવા માટે એની પાસે તેજ પણ નથી

પ્રાર્થનાના શબ્દોમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ અને ત્યારે જ જીવત શબ્દો કહેવાશે અને જીવિત જ કઈક કામ કરી શકે છે, કારણ કે એમા તેજ રહેલુ છે કસ્તુરીમા જ્યા સુધી સુગધ-તેજ છે ત્યા સુધી જ એની કિંમત છે એક ભાઈ એમ કહે કે મારી પાસે મણ કસ્તુરી છે હુ એ સસ્તા ભાવે તમને આપી શકીશ પણ એમા તેજ-સુગધ નથી, નકલી છે શુ તમે એ ખરીદવા તૈયાર થશો ? નહી કદી નહી

બીજી બાજુ બીજો જણ એમ કહે કે મારી પાસે ફક્ત પાચ તોલા કસ્તુરી છે એનુ તેજ એટલુ છે કે શીતના પ્રબળતમ રોગીને પણ જો એ આપવામા આવે તો એકવાર ગરમી પેદા કરી શકે છે પણ એ છે મોઘી. હવે તમે જ બતાવો કે તમે સસ્તા ભાવે ઝાઝી કસ્તુરી ખરીદવા તૈયાર થશો કે મોઘા ભાવે મળતી થોડી કસ્તુરી ? અરે, તમે તો કુશળ વેપારીઓ છો. લાખોની ઉથલ-પાથલ તમે કરી છે નિસ્તેજ કસ્તુરી માટીના મૂલેથી પણ ગઈ ગુજરી છે તમે તેજવાળી કસ્તુરીના ગ્રાહક છો, પછી ભલેને એનું મૂલ્ય વધારે કેમ ન હોય !

હા, તો અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમા તેજહીન પ્રાર્થનાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી-મૂલ્ય નથી જો પ્રાર્થનામા આત્માનુ તેજ નથી, જો પ્રાર્થનામા અક્ષરોની લીટીઓ અને સ્વરલહેરીઓ સખ્યામા ચાહે તેટલી વધુ હોય, પણ છતાં ય એની કશીજ કિંમત અકાશે નહી. એટલે જીવનમાં સપ્રાણ પ્રાર્થનાનુ મહત્ત્વ છે આ અગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે :

प्र० चउव्वीसत्थएण भन्ते जीवे किं जणयइ,
उ० चउव्वीस थएणं दंसण विसोही जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન. અ. ૨૯ સૂ. ૯

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ભગવન્! જીવનમાં સ્તવન-સ્તુતિનો પ્રકાશ આવે છે ત્યારે આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક ગુણસ્થાનને મેળવે છે!

શિષ્યની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ આત્માના દર્શન ગુણને વિશુદ્ધ બનાવે છે મિથ્યાત્વનો અંધકાર દર્શન-ગુણની પ્રતિભા ને નષ્ટ કરે છે પણ વીતરાગની સ્તુતિ આપણને મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી લઈ જાય છે કારણ કે પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પ્રભુને ભજીએ છીએ. એમના વીતરાગ જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ અને પછી એમના દેદીપ્યમાન જીવનને સામે ધરી આપણે આપણા જીવનની વાસના તેમ જ ગંદકીને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

એટલે પ્રાર્થના દ્વારા આત્મા વીતરાગના જીવન અને એમની વાણી પ્રત્યે અનુરક્ત બને છે મનમાં શ્રદ્ધા જાગે છે આત્મ દર્શન-વિશુદ્ધિ પામે છે અને વીતરાગના શરણે જવાનો શુભ સંકલ્પ પણ કરે છે જીવનનું શાશ્વત શરણ પણ આખરે તો એ જ છે ને! ત્યાં જ આત્મા અભય બની શકે છે જે શત્રુઓથી રક્ષણ કરી શકે તે જ શરણ છે નહીંતર બીજા શરણાં તો વિડંબણા માત્ર છે

એક વખતની વાત છે એક કુંભાર માટી ખોદવા ગયો. જે ખાણમાંથી માટી ખોદી રહ્યો હતો ત્યાં જ એક સાપનો રાફડો હતો અને કુંભીએ કુંભારની કુવારી પાવડો પેસતા સાપની પૂંછડી સાથે અથડાયો. ફૂંફાડા કરતો સાપ રાફડામાંથી બહાર નીકળ્યો એની વિકરાળ કાયાને જોઈ કુંભારના હાથમાંથી પાવડો-કુવાડી છૂટી પડ્યાં અને પ્રાણ બચાવવા એ નાસી છૂટ્યો. પણ સાપથી દોડ્યો. દૂર જઈ પહોંચ્યો એટલે એક ક્ષણ માટે અટક્યો. પાછળ નજર કરી તો મોત મોં ફાડી પાછળ-પાછળ આવી રહ્યું હતું એ પ્રાણના મોહને લઈ દોડ્યા જતો જ હતો કે સામેથી જ એક ગરુડે એને પોકાર કર્યો "શા માટે નાસી જઈ રહ્યો છે! મારી પાસે આવી જા અહીં તારા માટે નિર્ભય સ્થાન છે મોત તારો પીછો કરી રહ્યું છે અને તારા આ નાનકડા પગ ક્યાં

સુધી દોડતા જશો ?" પણ પેલા ભોળા માણસને ખાત્રી ન થઈ. એણે ગરૂડની વાત માનવા ના પાડી

કુભારે દોટ મૂકી હજુ થોડેક જ દૂર પહોચ્યો હતો કે એના પગ જવાબ દેવા લાગ્યા પરતુ પાછળ પડેલો લાલ આખવાળો સાપ પાછળ જ દોડ્યો-ચાલ્યો આવતો હતો થાકેલો માણુસ-કુભાર-બિચારો હવે શરણુ શોધવા લાગ્યો તે જ વખતે પાસેના ખાબોચિયામા એક દેડકો ડ્રાઉ-ડ્રાઉ કરતો દેખાયો. પેલો કુભાર એ દેડકા પાસે પહોચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "દેડકારાણા, રક્ષણુ કરો, તમારા શરણે આવ્યો છુ ત્યા જુઓ, કાળમુખુ મોત મો ફાડી ચાલ્યુ આવે છે" હવે તમે જ કહો,-પેલો દેડકો એનુ શુ રક્ષણ કરશે ? એ બાપડો પોતે જ પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતો નથી આ શરણે આવેલાનુ એ શુ રક્ષણ કરી શકશે ?

એવી જ રીતે આજે માનવ સ્વરક્ષણ કાજે દોડી રહ્યો છે કાળ એની પાછળ મો ફાડી ચાલ્યો આવે છે વચ્ચે વીતરાગનો ધર્મ ગરૂડના રૂપે એને મળે છે, એ કહે છે મારુ શરણુ સ્વીકારો, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સર્પો તને દશી શકશે નહી, પણ ભોળા માણસને એમની વાતોમા વિશ્વાસ બેસતો નથી એ જાય છે ડોક્ટરને શરણે, વકીલોને શરણે અને ધન તથા સત્તાને શરણે પણ યાદ રાખજો, એમનુ શરણુ સ્વીકારતા પહેલા એ વિચારી લેજો કે શુ એ પોતાનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે ? કયાય તમે પણ દેડકાનુ શરણુ લેતા નથી ને ? હુ કહીશ કે ભાઈઓ તમે ભૌતિક પદાર્થોમા શરણુ ન શોધો તમે એ પરમ પિતા પરમાત્માનુ શરણુ શોધો. એમા પોતાનો શ્રદ્ધા-સૂર જોડો ચતુર્વિંશતિ સ્તવન આ જ કહે છે-શીખવે છે તમે પુત્ર, નારીનુ શરણુ તજી વીતરાગને શરણે આવો વર્તમાન ચોવીસીમા આધ્યાત્મિક જીવનના જે ચોવીસ કળાકારો થઈ ગયા છે એમનુ શરણુ લ્યો અને એમની અધ્યાત્મ-કળા શીખો એમના જેવુ શાત વીતરાગ-જીવન અપનાવો.

વદણા-આવશ્યક

વદણા એ ત્રીજો આવશ્યક છે આલોચનાના ક્ષેત્રમા પ્રવેશતા પહેલા નમ્રતા અને ગુરુદેવ પ્રતિ ભક્તિ હોવી આવશ્યક છે એટલા માટે જ સાધક તીર્થકરની સ્તુતિ પછી ગુરુદેવને વદન કરે છે કારણ કે એ એમની સામે પોતાના પાપોની આલોચનાની તૈયારી કરે છે જેમની સામે રહી પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી જીવનને અભિશુદ્ધ બનાવવુ છે એમના પ્રત્યે જીવનમા

શ્રદ્ધા તો જાગતી જ રહી. એમ ન કરવાથી એમની સામે એ મનની ગાંઠને પૂરી ખોલી જ નહી શકે. એટલા માટે સાધક વંદન માટે પણ ગુરુની અનુમતિ મેળવે છે ઇચ્છામિ ખમાસમણો આ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે સાધક પૂછે છે ક્ષમા શ્રમણ, જો આપની સમાધિમાં આપના જ્ઞાન ને ચારિત્ર્ય–સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડતો હોય તો હું વંદણા કરવા માટે આપના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવા માગું છું–ઇચ્છું છું

વંદણા એ કોમળ–હૃદયની ફૂંચી છે જ્યાં સુધી હૃદયમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી આ માથું નમતું પણ નથી અને વંદણામાં હૃદયથી નમવું જ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે હાથ જો બીડાયેલા રહે પણ એમાં મન ન ભળ્યું તો હાથનું જોડાવાનું–બીડાવાનું શું મૂલ્ય છે ! એમ તો કેદી પણ હાથ જ જોડે છે ને ! એક ગુલામ પણ પોતાના માલિક પ્રત્યે હાથ જોડે છે પણ એમાં નમ્રતા ટપકતી નથી અંતર–હૃદયની શ્રદ્ધા એમાં સાથ પૂરતી નથી.

વંદણામાં મનનો અહંકાર ગળી જવો જોઈએ ગુણીજનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા ભાવ પેદા થવો જોઈએ. ગુણીજન પાસે જવું છે તો નમ્રતા અને વિનયને લઈને જ જશો ત્યારે જ તમે કંઈક એમની પાસેથી મેળવી શકશો ઘડામાં પાણી ભરવું છે એટલે એને કૂવામાં નાખ્યો પણ જ્યાં સુધી એ નમતો નથી ત્યાં સુધી એમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ભરાશે નહી ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું છે તો પહેલાં નમવું જ પડશે. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે જો તમારે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો તમારે નમવું પડશે કારણ કે સ્વર્ગનું બારણું ઊંચું છે પણ એનું પ્રવેશ–દ્વાર નાનું છે

જ્યાં સુધી જીવનમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન કેવું ! જ્ઞાન મેળવવાની આશાએ તમે ગુરુ–દ્વારે પહોંચો છો તો વિનયનો ઉપહાર–ભેટ સાથે લઈ જવો ભૂલશો નહી એમને પહેલાં વંદણાની ભેટ ધરવાનું ચૂકશો નહી રાજા પ્રદેશી જ્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર સામે જાય છે અને વંદણા કર્યા વિના જ પ્રશ્ન શરૂ કરી દે છે ત્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર કહે છે – રાજન્, કોઈ વેપારી વેપાર માટે માલ લઈને આવે છે પણ એ વેરો ભરતો નથી તો એની સાથે તારો વ્યવહાર કેવો રહેશે ! પ્રદેશી બોલ્યો હું એને દંડીશ અને એને વેપાર કરવાની પરવાનગી પણ નહી આપું કારણ કે એ ચોર છે

હા તો રાજન્ તેમ તું પણ મારી ચોર જ કારણ કે મારી પાસે

જ્ઞાન મેળવવા આવ્યો છે પણ બદલામા વિનય અને વદણાની ભેટ ધરવા ઇચ્છતો નથી" ગુરુના દ્વારે હાથ ખાલી હોય તો ચિંતા નહી પણ મન ખાલી ન હોવુ જોઈએ; એ તો વિનય, વિવેક અને નમ્રતાપૂર્ણ હોવુ જોઈએ.

વદણાનાં પણ બે રૂપ છે. પહેલો તે સ્વાર્થ-સાધના માટે કરવામા આવેલી વદણા અને બીજી તે ગુણપૂજાની વદણા પહેલા પ્રકારમા વદણા માનવ-મનના લોભનુ કામ કરે છે આવો માનવી સ્વાર્થ-સાધના માટે જ બીજાની સામે માથુ નમાવે છે બીજી ગુણપૂજક વદણા છે જે ગુણાનુરાગને પ્રગટ કરે છે ગુરુ-ચરણોમા એટલા માટે માથુ નમાવવામા આવે છે કે તેઓ ગુણોના ઉત્કર્ષમા અમારા કરતા આગળ વધેલા છે અને એમના ગુણોને આપણે પ્રાપ્ત કરવા છે આવી વદણામાં સર્વ સમર્પણ હોય છે. સાથે એ પણ જોવુ જરૂરી છે કે વદણા પોતાનાં કરતા વધુ ગુણશીલ વ્યક્તિના ચરણોમા જ થવી જોઈએ સ્વાર્થ અને લોભથી પ્રેરિત વદણા એ ક્ષુદ્ર જીવોની વદણા છે. વીર આવી વદણામા કદી વિશ્વાસ રાખતો હોતો નથી.

સોળમી શતાબ્દિનો ઇતિહાસ બતાવે છે અકબરે પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યુ, અને એ સમ્રાટ બન્યો પણ એના દિલમા રાણા પ્રતાપનુ ગૌરવ કાટાની જેમ ભોકાતુ હતુ ભારતના લાબા-પહોળા ભૂખડ ઉપર વિજય મેળવી લીધા છતા પણ મેવાડના વિજયનુ સ્વપ્ન અધૂરુ જ રહ્યુ હતુ. જ્યા સુધી પ્રતાપની પાઘડી નમે નહી ત્યા સુધી મેવાડનો વિજય કેવો ? અકબરે પ્રતાપને નમાવવા માટે સેકડો ઉપાયો કર્યા એણે પ્રતાપને સદેશો પાઠવ્યો કે એ જો એને બાદશાહ તરીકે સ્વીકારી લે અને એકવાર નમસ્કાર કરી લે તો એ ફક્ત મેવાડ રાજ્ય જ નહી પણ એની સાથે-સાથે એ એના રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ પણ એને આપી દેશે

પણ રાણાનો જવાબ હતો. "જ્યા પગ મૂકવાભર જગ્યા મળશે એ જ મારુ રાજ્ય છે હુ એક મોગલ-જેણે ભારતની આઝાદીને છૂદી નાખી છે. મેવાડ-ભૂમિને રગદોળી છે, એની સામે કદી નમી શકતો નથી. બાદશાહને નમસ્કાર કરવાનો મતલબ છે ગુલામીને સ્વીકારવી પૃથ્વીના ટુકડા માટે આ મસ્તક કદી નમી શકે નહી. ગુલામીની બેડીઓમા જકડાઈ સોનાના સિંહાસન ઉપર બેસવા કરતા આ પ્રતાપ વનવગડા ખૂદવાનુ વધુ પસદ કરે છે ગુલામીની મીઠાઈ કરતા આઝાદીના સૂકા ઘાસના રોટલા મને વધુ આનદ પમાડશે"

રાણાની સામે એક તરફ સામ્રાજ્ય હતું સોનાનું સિંહાસન હતું સુખ ને ચેનની જિન્દગી હતી ત્યારે બીજી બાજુ માત્ર ચીંડુ માથું નમાવવાનું હતું પણ એમણે સામ્રાજ્યને ઠોકર મારી અને અકબર સામે અણનમ રહ્યા, તો શું તમે રાણાને અહંકારી માનશો ? નહીં વિનય અને નમ્રતા તો એમને ગળથૂથીમાં જ મળ્યા હતાં. પ્રતાપ ગુરુજનોની આગળ વંદન કરવા હંમેશાં આગળ રહ્યા હશે પણ અહીં તો પ્રશ્ન જ બીજો હતો. અહીં વંદના નમવાનો અર્થ હતો સ્વાર્થ અને લોભને વશ બની ઝૂકી જવાનો એટલા માટે જ રાણાએ વંદનાની જગાએ વનનું આલિંગન કર્યું

જે વંદના પોતાથી ગુણાધિક ગુરુજન પ્રત્યે કરાય છે તે જ આત્માને વિકાસ ભણી લઈ જાય છે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વંદના અંગે થયેલા સુંદર પ્રશ્નોત્તરનો ઉલ્લેખ આવે છે

> **प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?**
>
> **उ० वन्दणएणं नीयं गोयं कम्मं खवेइ । उच्चं गोयं कम्मं निबन्धइ । सोहग्गं च णं अपडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ ॥**
>
> ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૦

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે ભગવન્, વંદના દ્વારા આત્મા કયા આત્મિક ચરો પ્રગટ કરે છે ?' શિષ્યના આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે વંદના દ્વારા આત્માના નીચ ગોત્ર રૂપે બંધાતા વિપાક કર્મ ખપે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે અને તે સૌભાગ્ય તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળ પામે છે અર્થાત્ એની વાણીમાં એટલું તેજ આવે છે કે દુનિયાનો કોઈ માનવી એના શબ્દોને ઓળંગી શકતો નથી. નમ્રતા અને વિવેક સાથે આચરતો માનવી લોકપ્રિયતા મેળવે છે અને એટલા માટે જ એની વાણી કદી નિષ્ફળ જતી નથી. સાથે-સાથે વંદના તો આત્માના સરળભાવ તથા આર્જવને પ્રગટ કરે છે તો કહેવાનો આશય એ છે કે વિનયપૂર્ણ વંદના આત્માને નીચ ગોત્રથી ઉગારીને ઉચ્ચ ગોત્ર તરફ દોરી જાય છે,

એક વખત સમ્રાટ શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરને વંદના કરે છે એની સાથે સાથે હાજર રહેલા અન્ય મુનિ-વરોને પણ વંદના કરે છે એ વંદનામાં આત્માનો તે શુભ કર્મ બંધાય છે જે મહાવ્રતના ગુણોને સ્પર્શે છે અને તે સાતમા નરકના ઓછાં નિકાચિત થયેલાં કર્મોને ખપાવી ફક્ત પ્રથમ નરકના

કર્મોમા પરિણતિ લાવી દે છે. ક્ષમક સમ્યક્ત્વ દ્વારા આ સમ્રાટ જ આગામી ચોવીસીમા પહેલા તીર્થંકર બનશે હા, તો નમસ્કાર-નમન વ્યક્તિત્વના અહંકારને ગાળે છે અને ગુણાનુરાગથી થતા પ્રમોદભાવને પ્રગટાવે છે ઉદ્દેશ્યની વિભિન્નતાને લીધે નમસ્કારના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે

(૧) અશુદ્ધ નમસ્કાર

આ લૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે એમા મનમાં રહેલો સ્વાર્થ બોલે છે આવી વ્યક્તિ જ્યા સ્વાર્થ હશે ત્યા નમી-નમીને વદણા કરતી રહેશે પણ જ્યા એને સ્વાર્થસાધનાની લેશમાત્ર આશા નહીં હોય ત્યા એ બિલકુલ નમશે નહી, પછી ભલેને કોઈ ગુણી સત પુરષ જ એની સમક્ષ કેમ ન હોય

(૨) અશુભ નમસ્કાર

આ બીજાને રાજી કરવા માટે કરાય છે એમા પણ પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરૂપે સ્વાર્થ નિહિત-રહેલો છે એ બીજાને ખુશ કરી પોતાનુ કામ કાઢી લે છે

(૩) શુભ નમસ્કાર

કર્તવ્ય-ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરાય છે એ શુભ નમસ્કાર છે એમા સ્વાર્થ-ભાવના નથી તો ગુણાનુભાવ પણ નથી નમસ્કાર કરવા ખાતર એ નમસ્કાર કરતો હોય છે

(૪) શુદ્ધ નમસ્કાર

પરમાત્મ-ભાવથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરવામા આવે છે તે છે શુદ્ધ નમસ્કાર એમા ગુણી-જનો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને શ્રદ્ધા ને ભક્તિની ભાવના એમા અભિપ્રેત છે આવો જ નમસ્કાર જીવનને શુદ્ધ-દિશાએ પહોચાડે છે

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક

વ્રતમા લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા છે કાંટાથી ભરેલા માર્ગે ચાલતી વખતે કાટાથી બચવા જેટલી કાળજી રખાય છે તેટલી જ કાળજી-સાવધાની સાધકે અતિચારો પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અસાવધાનીને લીધે કદાચિત કાંટો વાગી જાય તો તમે એની ઉપેક્ષા કરતા નથી કાટો લાગતા જ તમે ત્યા જ બેસી જશો એને પગમાથી કાઢ્યા વિના તમે એક ડગલુ પણ આગળ નહી વધો એને કાઢવા માટે કાટાથી પણ વધુ

તીણ સોયથી તમે પગમાં ખોતરશો એથી તમને પીડા થશે કદાચિત લોહી પણ નીકળશે છતાં પણ તમે એની ચિંતા નહીં કરો. પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જેટલા સાવધાન–સતર્ક રહો છો શું એટલી સાવધાની તમે જીવનના કાંટા કાઢવા માટે રાખો છો ખરા !

શ્રાવક ગૃહસ્થજીવનમાં રહે છે છતાંય એનું લક્ષ્ય ત્યાગમાં રહે છે. એ સંસારમાં રહે છે પણ સંસારને હૃદયમાં ભરતો નથી. ચતુર બહેન રોટલી ઘડે છે એને અંગારે–આંચે–શેકે છે કારણ કે આંચે શેક્યા વગર એ પાકતી પણ નથી બસ, આવી જ રીતે શ્રાવક સંસારની આગ સાથે ખેલે–રમે–છે જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી બીજો માર્ગ પણ નથી. પણ એ અંગારા સાથે રમવા–ક્રીડા કરવા–છતાંય જીવનમાં ડાઘ લાગવા દેતો નથી તેમ જ્યાં અસાવધાનીને લીધે અગર ડાઘ લાગી ગયો તો એને ધોવા માટે એ સદા તૈયાર રહે છે

તમે કોટ પહેર્યો છે અને સભામાં જઈ રહ્યા છો ત્યારે કોટ પર કદાચ પણ થોડી એવી કાળી રેખા અથવા કંઈક કચરો પડ્યો હોય તો પહેલાં એને સાફ કરો છો અને પછી જ ઘર બહાર નીકળશો. જો તો વસ્ત્ર પરના ડાઘની ચિંતા છે તેમ આત્મા પરના ડાઘની પણ ચિંતા છે ને ! કષાય અને વાસનાઓના કેટલા ડાઘ લાગ્યા એ જાણે તમે કદી વિચાર્યું પણ ખરું ! પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જાગ્રત છો તેમ મિથ્યાત્વના કાંટાને કાઢવા માટે પણ આટલી સાવધાની રાખો છો ને ! વ્રતોમાં અતિચારના કાંટા જામ્યા છે એ તરફ પણ તમારું લક્ષ્ય ગયું છે ખરું !

વ્યવહારની વાતોમાં મનુષ્ય કેટલી સાવધાની રાખે છે ત્યાં ? તમે રોજ હિસાબ કરો છો આજે કેટલું કમાયા ને કેટલું ખોયું ! એ માટે તમે નામા–પડીકાં ચોપડા રાખો છો. સો–બસોના વ્યાપારે તમે મુનિમો રાખો–રોકો–છો પણ એમ જો પૂછું કે જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માટે એક નાની–શી ડાયરી–રોજનીશી–પણ રાખી છે ખરી ? તમે એનો શો જવાબ વાળશો ! હું માનું છું–એનો જવાબ નકારમાં જ આવશે. પણ આત્માની–સાધકની–વાત કંઈક બીજી જ છે જેમ વેપારી પ્રતિદિન સાંજે દીપકના પ્રકાશમાં આવક–જાવકનું સરવૈયું કાઢે છે એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો પથિક પણ સાંજે–સંધ્યા ટાણે–ગુરુના જ્ઞાન–દીપકના પ્રકાશમાં પોતાના જીવનનું સરવૈયું કાઢે છે

આજે આત્મા વ્રતથી જગતમાં કેટલો બન્યો ? આજે કષાયની જ્વાળા

કેટલી વાર ઉદ્દભવી ? જો આવી તો શા માટે ? એની પાછળ ન્યાય હતો કે વ્યક્તિગત ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ? અને તેમાંય આ કષાય અનંતાનુબંધી હતો કે, અપ્રત્યાખ્યાનનો હતો કે પ્રત્યાખ્યાનના વરણનો હતો કે પછી સંજ્વલનનો ? એ ક્રોધની જ્વાળામાં બીજાના હિતને કેટલું નુકસાન થયું, એના હૃદયને કેટલી ઠેસ પહોંચી ? ક્રોધના આવેગમાં મે જે શબ્દો વાપર્યાં હતા તે ઉચિત હતા કે અનુચિત ? એમાં ભૂલ કોની હતી-મારી કે સામા પક્ષની વ્યક્તિની ? પહેલ કોણે કરી ? આ બધાનું સરવૈયું કાઢવું એનું નામ જ તે પ્રતિક્રમણ છે

એક-એક નયા પૈસાનો હિસાબ રાખનાર શું કદી મનના અહંકારનો પણ હિસાબ રાખે છે ? મારા અહંકારની શિલા બીજાની જીવનયાત્રામાં પથ્થરરોધરૂપ તો બનતી નથી ને ? ક્યાંય બીજાના જીવનની દુર્બળતાને જાણી એને સહયોગ-પીઠબળ દેવાને બદલે એની મશ્કરી તો નથી કરી ને ? સામાજિક પ્રગતિમાં વ્યક્તિગત અહંકારને પોષી સંઘર્ષનું બીજારોપણ તો નથી કર્યું ને ? મનમાં કેટલું કપટ ભર્યું છે, લોભ કેટલો જામેલો છે, ઈર્ષ્યાની કેટલી આગ જલી રહી છે, વાસનાના કેટલા તોફાનો છુપાયેલા છે, વિકારોએ આત્માની સ્વભાવદશાને કેટલી વિકૃત કરી છે, દ્વેષે કેટલીકવાર આક્રમણ કર્યું છે અને રાગે કેટલીવાર આત્માને હેઠો પછાડ્યો છે ?

સાધક આ રીતે પોતાની દિન-ચર્યાને યાદ કરે એટલા માટે પ્રતિક્રમણના પ્રથમ આવશ્યકમાં ધ્યાનનો ક્રમ મૂક્યો છે એના વડે સાધક એકાગ્ર બની પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનું સ્મરણ કરે છે સાથે-સાથે એક-એક વ્રતનું પુનરાવર્તન કરી એમાં લાગેલા અતિચારોનું સ્મરણ કરે છે પછી સાધક ગુરુદેવને વંદણા કરી એમની સામે પાપોની આલોચના કરે છે આ આલોચના જ પ્રતિક્રમણનો પ્રાણ છે. ફક્ત પાઠોને ગોખી જવા-રટણ કરી લેવું-એ પ્રતિક્રમણ નથી એ તો એનું શરીર થયું જ્યાં સુધી એમાં પાપો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ વહેતો નથી ત્યાં સુધી એમાં જીવન પણ આવતું નથી.

કેટલાક એમ વિચારતા હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન જેટલા પાપો થશે, સાંજે "મિચ્છામિ દુક્કડં" કરી લઈશું એટલે બધા પાપો ધોવાઈ જશે આપણામાંના કેટલાકની એવી ધારણા હોય છે કે વર્ષમાં જેટલા પાપ થાય, તેટલા ભલે થાય, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીશું અને "મિચ્છામિ દુક્કડં" કરીશું કે બધા પાપો આપમેળે ધોવાઈ જશે બહુ દૂરદર્શિતા વાપરી ? પણ

આવી વિચારધારા ધરાવનાર એ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે કે જેઓ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે આખી જિન્દગી પાપમાં રચ્યા-પચ્યા રહો અને ગંગામાં એક ડૂબકી મારી લીધી કે બસ બધાં પાપો ધોવાઈ જશે.

પણ યાદ રાખજો ભાઈઓ પાપનો રંગ કોઈ એવો કાચો-કાચો નથી કે એક વખતના મિચ્છામિ દુક્કડં'થી એ સાફ થઈ શકે અથવા તો ગંગામાં ડૂબકી મારી કે બધું ધોવાઈ જશે. નહીંતર જો આ માન્યતા સાચી ઠરતી હોય તો તો ગંગામાં નિરંતર તરતી રહેતી માછલીઓ અને મગરો તો ક્યારનાય મોક્ષમાં ચાલી ગયાં હોત કારણ કે એમનું તો સમસ્ત જીવન જ ગંગામાં વીતે છે પણ આ બધી વાતો તો ઠગોમાની વાતો સમજ છે આવી વાતોથી બે ઘડી મનોરંજન થાય છે પણ એમાં કોઈ જ સત્ય નથી.

પાપની કાળાશને નરીતું સેંકડો મણ પાણી ધોઈ શકતું નથી પણ પ્રાયશ્ચિત-પશ્ચાત્તાપના આંસુનાં બે ટીપાં એને એ મિનિટમાં ધોઈ શકે છે. પશ્ચાત્તાપના અશ્રુબિંદુઓ સદ્‌ગુણોને ઉજળા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ એ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે પણ પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે ફરી-બીજી વખત એ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. જો પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ જાતની પ્રતિજ્ઞા હોતી નથી એનો અર્થ એવો જ થશે કે પાપ કરતા જાઓ અને મિચ્છામિ દુક્કડં પણ કરતા જાઓ. આ તો પેલા કુંભારના મિચ્છામિ દુક્કડં જેવું છે એનું કોઈ મહત્ત્વ નથી.

પ્રતિક્રમણમાં સાધક પોતાની ભૂલોનું સ્મરણ કરે છે અને એ માટે પશ્ચાત્તાપનાં આંસુડાં સારે છે એક વિચારકે કહ્યું છે જે ભૂલ કરે છે તે માનવ છે પણ ભૂલો પર અહંકાર કરવો એ રાક્ષસનું કામ છે ભૂલ થવી સ્વાભાવિક છે પણ એ ભૂલો ઉપર ગૌરવ અનુભવવું અને ભૂલોને ફૂલ માની બેસવું એ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે એ જ જીવનમાં આગળ વધતા અટકાવી જાય છે

કેટલાક લોકો એમ વિચારતા હોય છે કે જો હું મારી ભૂલનો એકવાર-સ્વીકાર કરી લઉં તો બધા સામે મારું અપમાન થશે, પણ આમ વિચારવું એ ભૂલ છે કારણ કે ખૂલી પ્રગટ કરતાં અપ્રગટ વધુ દુઃખદાયક હોય છે પ્રગટ કરેલા પાપ કરતાં છુપું રખાયેલું પાપ વધુ અધઃપતન કરાવે છે પાપોને દબાવવાનો-છુપાવવાનો પ્રયત્ન જ પાપને વધારે છે કારણ કે એક ભૂલને છુપાવવા સારુ બીજી ભૂલ કરવી પડે છે એથી વળી બીજા દશ

પાપ આચરવા પડે છે માટે મનુષ્યે પોતાથી થયેલા પાપને છુપાવવુ ન જોઈએ પણ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે પાપ થઈ ગયુ છે, હૃદયથી એ માટે પશ્ચાત્તાપ કરી લે આ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એ પાપને ભસ્મ કરી નાખશે રસોઈ બનાવતી બહેનને રસોઈ બનાવતી વેળાએ કોયલાને પણ અડવુ પડે છે હાથ પણ કાળા થાય છે પણ કામ આટોપાતા એ હાથ ધોઈ સાફ કરી નાખે છે એ જ રીતે સમ્યક્ત્વી આત્માને કદી પાપાચાર કરવો પડે છે, પરિસ્થિતિ એને વિવશ–લાચાર–બનાવી દે છે પણ સત્યશોધક સાધક કાર્ય પૂર્ણ થતા જ પશ્ચાત્તાપના જળબિંદુઓ વડે થયેલા પાપને ધોઈ નાખે છે

એક વખત બગદાદના ફકીર કઈક ઉદાસ મને બેઠા હતા એમની સુખ–મુદ્રા પર ખિન્નતા છવાયેલી હતી એમનુ પડી ગયેલુ મો જોઈ એમના એક ભક્તે પૂછ્યુ "આજે આપ ઉદાસ કેમ છો? સતનુ જીવન તો મસ્તીનુ જીવન હોય છે દુનિયાની ઉપાધિઓ તજી દીધી, તેમ છતા ફકીરમાં પાછી ફિકર બાકી રહી ગઈ?" સતે જવાબ વાળ્યો "વત્સ, સાચુ પૂછો તો સતના જીવનમા આનદ–સરિતા વહે છે ત્યા તો રોજ દિવાળી હોય છે અને હમેશા વસતનો આનદ હોય છે પણ અત્યારે તો મારુ મન પશ્ચાત્તાપના-અગ્નિમા શેકાઈ રહ્યુ છે હુ પ્રભુને ધન્યવાદ દેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છુ"

ભક્તે વિસ્મય બની ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, ધન્યવાદનો તે વળી પશ્ચાત્તાપ હોય? અને તે પણ ઈશ્વરને અપાયેલો ધન્યવાદ? એનુ પણ શુ કદી પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે છે?" ફકીર બોલ્યા 'વત્સ, હા જ્યારે પ્રભુ-પ્રાર્થના વખતે પણ સ્વાર્થ આપણો પીછો છોડતુ નથી, ત્યારે આપણે આત્માની નહી પણ સ્વાર્થની વાત પ્રભુ પાસે કરતા હોઈએ છીએ તો એના માટે એની વૃત્તિ માટે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો જ જોઈએ"

એ ફકીર આગળ બોલ્યો "એક વાર જ્યારે મે ફકીરી અપનાવી નહોતી, ત્યારની એક દુખદ બીના વાત મને યાદ આવે છે બગદાદ શહેરમા આગ લાગી હતી શહેરની બજારોમાની દુકાનો આગમા ભસ્મ થઈ રહી હતી; કેટલીયે દુકાનો બળીને રાખ થઈ ગઈ હજારો–લાખોનુ નુકસાન થયુ મારી પણ દુકાન ત્યા જ હતી હુ ચિતામગ્ન બેઠો હતો તે જ વખતે અચાનક કોઈએ આવી મને ખબર આપી કે તમારી દુકાન બચી ગઈ છે મે ખુશ થઈ, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને એને અનેક ધન્યવાદ આપી રહ્યો પણ આજે જ્યારે એ દૃશ્યનુ સ્મરણ થઈ આવે છે ત્યારે મારુ મન રોઈ પડે છે અતરાત્મા બોલી ઊઠે છે, કેટલી સ્વાર્થ–વૃત્તિ ભરી છે તારામા? જ્યારે

તારા જ ભાઈઓની દુકાનો આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ રહી હતી એમનો રોટલો ઝૂટવાઈ રહ્યો હતો એ બિચારા આંસુ વહાવી રહ્યા હતા ત્યારે તારું મન તારી દુકાન બચવાથી ખુશ થઈ રહ્યું હતું કેટલો સ્વાર્થ ભર્યો છે આ મનમાં ! ભાઈઓની આંખોમાં આંસુ નીતરતા હતાં અને હું પ્રભુને ધન્યવાદ આપી રહ્યો હતો. બસ એ જ પાપ આજે મારા મનને પીડિત કરી રહ્યું છે

આ તો બગદાદના સંત ફકીરની વાત તમારી સામે મૂકાઈ છે એના જીવનમાં હૃદયની પવિત્રતા બોલી રહી છે કારણ કે એના મને સ્વાર્થને ધિક્કાર્યો છે એ પાપ ઉપર આંસુડાં સાર્યાં છે

તેવી જ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે છૂપાયેલી સ્વાર્થ-વૃત્તિને શોધવી છે બીજાની બરબાદી-વિનાશની વાતથી મન હર્ષાન્વિત થાય છે તો સમજવું કે મનમાં હજુ દુષ્ટતા બાકી છે અને એ દુષ્ટતાને ધોવા જ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ યોજાયો છે

પ્રતિક્રમણ શું છે? આત્માની સાથે એનો શો સંબંધ છે? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એના અંગે વિશદ ચિંતન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

પ્રશ્ન पडिक्कमणेणं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

जवाब पडिक्कमणेणं वयछिद्दाणि पिहेइ,
पिहिय वय-छिद्दे पुण-जीवे निरुद्धासवे
असबल चरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिए विहरइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૧

પ્રશ્ન ભગવન્ પ્રતિક્રમણ કરીને આત્મા ક્યા વિશિષ્ટ ગુણને જગાવે છે!

શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રતિક્રમણ દ્વારા સાધક વ્રતના છિદ્રોને ઢાંકે છે પ્રમાદવશ વ્રતમાં જે સ્ખલન થયું હોય, સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા એને દૂર કરે છે ઉંદરડા વગેરે મકાનમાં-ઘરમાં ક્યાંય પણ નાનું એક છિદ્ર કરે છે તો તમે ચિંતા કરવા લાગો છો. તમે એ પૂરવા માટે પ્રયત્ન કરો છો પણ વ્રતોમાં છિદ્રો પડી જાય છે ત્યારે તો તમે અસાવધ રહો છો. તમે વિચારતા હો છો કે આ તો નાની એવી ભૂલ છે પણ યાદ રાખજો, ભાઈઓ નાની એવી ભૂલ પણ જીવન-

નૈયાના છિદ્રવત્ છે નાવ-વહાણમા છિદ્ર પડ્યુ છે નાવિક એની ઉપેક્ષા કરે ને કહે અરે, આ તો નાનુ શુ છિદ્ર છે આવી આવીને તે વળી કેટલુ પાણી આવશે? પણ એ ઉપેક્ષિત છિદ્ર જ કદી આખા વહાણને લઈ ડૂબે છે એટલા માટે સાધકે તો વ્રતોમા પડતા છિદ્રો પ્રત્યે ખૂબ સવાધ રહેવુ ઘટે એને પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણ કે આજે છિદ્રો દ્વારા આશ્રવને પ્રવેશવાની તક મળે છે વ્રતોમા પડતા છિદ્રો બધ થતા જ કર્મોનો આશ્રવ પણ થતો બધ થાય છે

પ્રતિક્રમણનો બીજો લાભ છે ચારિત્રમા રહેલી શબળતાને દૂર કરવી શબળતા એટલે ચિત્ર-વિચિત્રતા જે ગાય ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે એને શબળાગો કહેવામા આવે છે આ ચિત્ર-વિચિત્રતા જ્યારે જીવનમા આવે છે ત્યારે એ બહુરૂપિયાપણુ કહેવાય છે, કે જેના મનમા કઈક છે, વાણીમા કઈ બીજુ જ છે અને કર્મમા પણ વળી કઈ ત્રીજુ જ છે જે આપને કઈક કહે છે અને મારી પાસે કઈ બીજી જ વાત કરે છે, જન-સમૂહમા એનુ જીવન જુદુ હોય છે ત્યારે એકાત-ક્ષણોમાં એના જીવનની ગતિ વળી એથી જુદી જ જોવા મળે છે આ બધુ જ બહુરૂપીયા જેવુ છે આવુ જીવન સાધક-પથ પરથી અધ પતન કરાવે છે પ્રતિક્રમણ જીવનના આ બહુરૂપીપણાને દૂર કરે છે સાથે જ સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા અષ્ટ પ્રવચનની આરાધનામા વિશેષ પ્રયત્નશીલ બને છે

પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ અષ્ટ પ્રવચન કહેવાય છે આ છે પ્રતિક્રમણનુ સ્વરૂપ હવે આપણે પાચમા આવશ્યક અગે વિચાર કરીશુ

કાયોત્સર્ગ આવશ્યક

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક પછી કાયોત્સર્ગનુ સ્થાન આવે છે. સાધક પાપોની આલોચના કરીને આતરિક ભૂલોથી શુદ્ધ બને છે કાયોત્સર્ગ એ અગિયારમુ તપ છે એનો અર્થ છે દેહ પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરવી જ્યા સુધી દેહ પ્રત્યે મમત્વ-ભાવ છે ત્યા સુધી સાધક જીવનના મેદાનમા દૃઢતાપૂર્વક આગળ વધી શકતો નથી

એક સૈનિક યુદ્ધ-મેદાને જાય છે એના મનમા જો દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો મોતનો ભય એના મન ઉપર છવાયેલો રહેશે. રણ-મેદાને મોતને સામે જોતા જ એ નાસી છૂટશે સાધનાના ક્ષેત્રમા પણ સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો ત્યા પણ એને સફળતા મળતી નથી સાધક-જીવન

ફૂલોનો નહીં પણ કંટાળીયું રાહ છે જ્યાં ડગલે ને પગલે હજારો કષ્ટો છે. વિહાર-યાત્રામાં ગરમી-ઠંડીના સેંકડો પરિષહો સહેવા પડે છે એટલે જો સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે આસક્તિ હશે તો એ સાધના કરી શકશે નહીં.

દેહ પરની આસક્તિ સમાપ્ત ન થાય તો આધ્યાત્મિક જીવન સુંદર બની શકતું નથી. પોતાના ધાર્મિક વિશ્વાસ પર મનુષ્ય ત્યારે જ સ્થિર થઈ શકે છે જ્યારે દેહ પ્રત્યેનો એનો આસક્તિ-ભાવ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય છે. કામદેવ શ્રાવકના મનમાં જો દેહાસક્તિ હોત તો શું એ આટલાં કષ્ટોને સહી શકત ખરા! શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવામાં આવે છે. શરીરનો અણુ-અણુ વેદનાથી પીડા પામી રહ્યો છે. પેલો પિશાચ આકૃતિમાં રહેલો દેવ બોલે છે: કામદેવ! શા સારુ પીડાઓ છો! કહી દોને કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મસિદ્ધાન્ત મિથ્યા છે. આ બે શબ્દો માત્ર હમણાં જ એક મિનિટમાં તમારી વેદનાનો અંત આવી જશે. એક બાજુ અસીમ વેદના છે બીજી બાજુ ફક્ત બે શબ્દો ઉચ્ચારવાના છે પણ કામદેવે તો વેદના-પીડા સહેવાનું સ્વીકાર્યું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને મિથ્યા ન કહ્યો કારણ કે કામદેવની દેહાસક્તિ ઓછી થઈ ચૂકી હતી.

આવી જ વાત ગજસુકુમારની છે. માથે અગ્નિ સળગી રહ્યો છે. અગ્નિ જ્વાળામાં લોહી ને માંસ તપીતપીને બળી રહ્યાં છે પણ આગની જ્વાળા મન સુધી પહોંચી શકી નહીં. ત્યાં તો ક્ષમાને શાંતિનો સાગર લહેરાઈ રહ્યો છે. કારણ એ જ કે એમની દેહાસક્તિ સમાપ્ત થઈ ચૂકી છે. તેઓ જાણે છે કે જે બળે છે તે મારું નથી અને જે મારું છે તે કદી ભસ્મ થઈ શકે નહીં. પ્રલયકાળની-દાવાનળની જ્વાળા પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતી નથી. દેહ પરનો મમત્વભાવ દૂર થયો ત્યારે જ તો ગજસુકુમારનો આત્મા પ્રાણઘાતક શત્રુને પણ ક્ષમા આપી શક્યો. કાયોત્સર્ગ અંગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે.

प्रश्न : काउसग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

समाधान : काउसग्गेणं तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्ध पायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्व भारवहे पसत्थ झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

પ્રશ્ન ભગવન્, કાયોત્સર્ગ દ્વારા આ આત્મા કયા આધ્યાત્મિક આનંદનો અનુભવ કરે છે ? જવાબમા ભગવાન ફરમાવે છે "કાયોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા ભૂતકાળના અને વર્તમાન કાળના પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બને છે ભૂત અને વર્તમાનમા જીવનની દુર્બળતાઓને લીધે થયેલાં પાપો માટે સાધકને જે પ્રાયશ્ચિત્તનો યોગ સાપડ્યો છે, એની વિશુદ્ધિ વિના આત્મા અતિચારોને દૂર કરી શકતો નથી અતિચારોથી શુદ્ધ થયા પછી સાધકના મનમા એટલો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે, જેટલો કે એક મજૂરને માથેથી ભાર ઊતરે છે ત્યારે જે આનંદ એને મળે છે

ભારે વજન ઊંચકી ચાલતા મજૂરની મન સ્થિતિને મોટરકારોમા ઘૂમતા શેઠો–શાહુકારો જાણી શકતા નથી જેણે જીવનમા કદી પાચ શેર પણ વજન ઊંચક્યુ નથી તે મણ ભારથી હળવા થવાનો આનંદ જાણી શકતો નથી માથાનો ભાર તો હળવો હોય છે એના કષ્ટોને પણ આપણે સમજી શકીએ પરંતુ અતિચારોનો પણ એક ભાર હોય છે પ્રત્યેક વિભાવ દશા પોતે એક ભાર છે એ ભારનો તોલ–માપ કાઈ નહી હોય પણ એ છૂપો ભાર છે, જેના વડે આત્મા ભાર–મય બને છે આ ભાર જ આત્માને અધ પતન તરફ ખેચી જાય છે અને દુર્ગતિદ્વારે લાવી ઊભા કરી દે છે

હા, તો જે ક્ષણે આત્મા અતિચારોને હરી લે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષોના ભારથી મુકત બને છે ત્યારે એને એક જાતનુ હળવાપણુ અનુભવાય છે એના મન પરનો ભાર ઓછો થાય છે અને ત્યારે જ એ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો યોગ મેળવી શકે છે ધર્મ અને શુકલધ્યાન પ્રશસ્ત–ધ્યાયવા યોગ્ય છે પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા મનની સ્થિતિ સકલ્પ–વિકલ્પમા રાચે છે પણ જ્યારે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાઈ જાય છે ત્યારે મનના વિકલ્પો–સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશસ્ત ધ્યાન ભણી આગળ ધપે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક :

અતીત (ભૂતકાળના)ના અતિચારોની આલોચના પછી સાધક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગ કરે છે અને અતીતના દોષોથી મુક્તિ પામે છે પરંતુ ભવિષ્યના દોષોને રોકવાનુ કાર્ય પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જીવનમા પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્ત્વનુ સ્થાન છે ભારતીય સંસ્કૃતિનુ લક્ષ્ય ત્યાગ તરફ છે એ ભોગમા નહી, પણ ત્યાગમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે એ ભોગીનુ નહી પણ ત્યાગીનુ જ સન્માન કરવાનુ શીખવે છે.

એનું કહેવું છે લક્ષ્મીપુત્રો કરતા સરસ્વતીના પુત્રોનું સન્માન કરો કારણ કે લક્ષ્મી કરતાં સરસ્વતીનું સ્થાન ઊંચું છે લક્ષ્મી તો આજે છે, કાલે નથી જ્યારે સરસ્વતી તો જીવન પર્યંત સાથે જ રહે છે અને આ જીવન સુધી જ નહીં પણ આગામી જીવનમાં પણ એ સાથ આપે છે—આપી શકે છે પણ શ્રમણ-સંસ્કૃતિ કહે છે જ્ઞાન કરતાં ત્યાગનું સ્થાન મહાન છે તીર્થંકર જન્મની સાથે જ ત્રણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદના કરતા નથી. આ જૈનાગમનો સિદ્ધાન્ત છે મુનિમાં બે જ્ઞાન છે જ્યારે તીર્થંકર જ્ઞાનની શ્રેણીમાં મુનિ કરતાં આગળ છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતાં નથી ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદના કરી શકતા નથી, અને બીજું તો ઠીક પણ જ્ઞાનક્ષેત્રે એક દેવ પણ મુનિ કરતાં આગળ છે પણ એનામાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ હોય છે એટલા માટે જ મતિ-અને શ્રુતિજ્ઞાનના ધારક મુનિ વંદનીય છે પરંતુ અવધિજ્ઞાનનો ધારક દેવ વંદનીય નથી.

જૈનાગમની એક બીજી વાત એવી છે કે જે જીવનમાં પ્રત્યાખ્યાનના આદર્શને પ્રકાશે છે એક બાજુ ચક્રવર્તી છે બીજી બાજુ ચક્રવર્તીનો સેવક છે જે બે હાથ જોડી ચક્રવર્તીના હુકમની રાહમાં ઊભો છે પણ એ જ સેવક જો ચારિત્ર-ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને એના બીજે જ દિવસે પોતે ચક્રવર્તિના મનમાં વૈરાગ્યની ભાવના જાગે છે અને એ પણ વિશાળ સામ્રાજ્ય ત્યાગી મુનિ બને છે ચોવીસ કલાક પહેલાં એમના જ સેવકે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે એક બાજુ સેવક છે અને બીજી બાજુ સમ્રાટ છે પણ ચમત્કારની વાત તો એ છે કે સમ્રાટ સેવકના ચરણોમાં નમે છે કારણ કે આટલા દિવસો ભમીને એ ભિખારી બની સમ્રાટના દ્વારે ભટકતો હતો પણ આજે તો એ આત્માનો ચક્રવર્તી છે ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું વિશાળ સામ્રાજ્ય એની પાસે છે આ છે પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રભાવ વર્ષો સુધી જે ચરણોમાં ઝૂકતો રહ્યો ગુલામીમાં આખી જિન્દગી વીતાવી પણ આજે એ ચક્રવર્તી છે અને ચક્રવર્તી એને વાંદવા એના ચરણોમાં ઝૂકે છે

જ્યાં સુધી ચારિત્ર-મોહનો ક્ષયોપશમ થતો નથી ત્યાં સુધી એક નવકારસી જેવું પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્મા કરી શકતો નથી. અંતરમાં—હૃદય-માં પ્રત્યાખ્યાનાવરણનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મનમાં પ્રત્યાખ્યાન તરફ અભિરુચિ જાગે છે પ્રત્યાખ્યાન આગે ક્રિય-ગમ કરે છે –

प्रश्न ' पच्चक्खाणेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?
ज० पच्चक्खाणेणं आसव दाराइं निरुंभइ,
पच्चक्खाणेण इच्छा निरोहं जणयइ ।
इच्छा निरोहं गणए णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे सीइ भूए विहरइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૯ સૂ ૧૩

પ્રશ્ન —" ભગવન્, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મગુણને પ્રગટ કરે છે ?"

શિષ્યની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા ભગવાન ફરમાવે છે "પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા આશ્રવદ્વારોને રોકે છે જ્યા સુધી આવતા આશ્રવોને રોકાતા નથી ત્યા સુધી કર્મોનો પ્રવાહ આત્મામા આવ્યા જ કરે છે જ્યા સુધી કોઈ વસ્તુ માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવતો નથી, પરથી આસક્તિ દૂર થતી નથી ત્યા સુધી કર્મરજ આવતી જ રહેશે "

પિતાએ કોઈ વસ્તુ વ્યાજ ઉપર લીધી છે તો પુત્રે પણ એનુ વ્યાજ આપવુ જ પડશે તેવી જ રીતે કોઈ યોનિમા રહે અથવા ન રહે પણ એ વસ્તુ દ્વારા કર્મોનો આશ્રવ તે ચાલુ જ રહેશે એમ તો આત્મા જ્યારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે ત્યાની હજારો વસ્તુઓમાથી એકને પણ સાથે લઈ જતો નથી પણ હા, વસ્તુઓનો મોહ સાથે લઈ જાય છે પદાર્થો તજ્યા છે પણ પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર થઈ નથી માટે જ્યા સુધી આસક્તિ સમાપ્ત થતી નથી ત્યા સુધી ક્રિયા થતી જ રહેશે

પણ અહી એક પ્રશ્ન થાય છે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ જ કરતા નથી શું એની ક્રિયા પણ લાગશે? હા, કારણ કે જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાન થતુ નથી ત્યા સુધી ક્રિયા જરૂર લાગશે જ માની લ્યો કે તમારી પાસે બે મોટરો ને ત્રણ સાઈકલો છે તમે ફક્ત એક મોટર અને બે સાઈકલોનો જ ઉપયોગ કરો છો પણ તમારે ટેક્સ તો પાચેયનો ભરવો જ પડે છે તમે એમનો ઉપયોગ કરો છો અથવા નહી એ સવાલ નથી, પણ સવાલ તો છે માલિકીનો જ્યા સુધી વસ્તુઓ પરથી તમે સ્વામીત્વ—માલિકીપણુ—દૂર કર્યુ નથી ત્યા સુધી તમારે ટેક્સ ભરવા જ પડશે બસ, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા પણ એ જ વાત છે.

એક વાત એમ પણ છે તમે મુંબઈમાં એક મકાન ભાડે લીધું અને પછી દેશમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાંથી બે વર્ષ પછી પાછા મુંબઈ આવ્યા. મકાન માલિક તમારી પાસેથી ભાડું માગશે તમે કહેશો ભલા આદમી, હું તો એક દિવસ પણ આ મકાનમાં રહ્યો નથી તો એનું ભાડું કેવું ? એ કહેશે, તમે રહો અથવા ન રહો એનો કોઈ પ્રશ્ન નથી બે વર્ષ સુધી તો તમે એના માલિક રહ્યા છો જુઓ તો ખરા કે આ તાળું તમે મારેલું છે અને વાત પણ સાચી જ છે કે તમે તમારું સ્વામીત્વ કાયમ-ચાલુ રાખ્યું છે તો તમારે એનું ભાડું પણ આપવું જ પડશે. આવા સ્વામીત્વને-માલિકીપણાને જ તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આવા આસક્તિ કહે છે અને આ આસક્તિનો જ્યાં સુધી પરિત્યાગ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આશ્રવ ચાલુ જ રહેશે. પ્રત્યાખ્યાન જ એ આશ્રવદ્વારને રોકી શકે છે

સાથે જ પ્રત્યાખ્યાન ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે કારણ કે ઇચ્છાને મર્યાદિત કર્યા વિના પ્રત્યાખ્યાન સંભવી શકતું નથી. એટલે પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા જ આત્મા ઇચ્છાઓ પર કંટ્રોલ કરી શકે છે પછી જે પદાર્થોનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એ એના મનમાં કદી લોભ-લાલચ કે આસક્તિ પેદા કરી શકશે નહીં એથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે મનની તૃષ્ણા-જન્ય અચળતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સાધક આત્મ-સંતોષી બની શકે છે

ઉપસંહાર

આ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે આપણી આલોચના કરીએ છીએ અતીતના દોષોને સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરીએ છીએ એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં એમના નિરોધ માટે તૈયાર થઈએ છીએ પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકોનો ક્રમ પણ વૈજ્ઞાનિક ઢબે રાખવામાં આવ્યો છે પહેલો સામાયિક આવશ્યક જીવનમાં સમભાવની સાધના શીખવે છે સમભાવ આવ્યા વિના સદ્ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો નથી તેમ દુર્ગુણોથી વિરક્તિ પણ થતી નથી. સમભાવનો સાધક જ ગુણાનુરાગી બની શકે છે એટલા માટે જ સામાયિક પછી ચોવીસી સ્તવનનો ક્રમ આવે છે ગુણ-પૂજક બન્યા પછી જ માનવી ગુણીની પૂજા કરે છે અને ત્યારે જ ગુરુજનોના ચરણે નમે છે એટલા માટે જિન-સ્તુતિ પછી ગુરુવંદનાનો ક્રમ રખાયો છે

જેનાં મન, વચન ને કર્મમાં નમ્રતા છે તે અનાચારોથી દૂર રહે છે

અને અતિચારો પ્રત્યે સજાગ રહે છે પ્રમાદવશ પણ જો એમાં સ્ખલન થઇ જાય છે અને વ્રતોમાં દોષ લાગે છે તો એ દોષોને પશ્ચાત્તાપના વારિથી ધોવા માટે કૃતનિશ્ચયી બને છે અને એટલા માટે જ વ્રતો પછી પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન રાખવામાં આવ્યુ છે. ભૂલોના સ્મરણ સારુ મન, વચન ને કાયામા સ્થિરતા થવી જરૂરી છે માટે જ પાચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગનો આવે છે એટલે કે દોષોની આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગનો નિયમ છે અને સ્થિર યોગવાળી વ્યક્તિ જ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ પછી પ્રત્યાખ્યાન કરીને સાધક ભવિષ્યના દોષોની સભવિતતાને રોકી દે છે અને આત્મામા પૂર્ણ લીન બનીને સ્વભાવ-દશામા પાછો આવે છે અને વિભાવ-સ્થિતિમાંથી સ્વભાવ-સ્થિતિમા પાછુ આવવુ એ જ પ્રતિક્રમણ છે

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ

દિનાક
તા ૧૪-૯-૧૯૫૮

અહિંસા એ ભારતીય સસ્કૃતિનુ જીવનભૂત તત્ત્વ છે ભારતીયોના રોમે રોમમા એનુ તત્ત્વ ભરેલુ પડેલુ છે ભારતીય હવા એટલે અહિંસાની હવા ! ભારતીય ઈતિહાસ એટલે અહિંસાનો ઈતિહાસ

ધર્મનો નીચોડનુ બીજુ નામ છે અહિંસા

આપના મનને એક માત્ર દયારૂપી ખૂબસૂરત આભુષણથી સજો

૫૨ આત્મશક્તિનો સ્રોત–સંયમ

અધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા પવિત્ર દિવસોમાં તમે અધ્યાત્મ સંદેશો શ્રવણ કરી રહ્યા છો, તમે રેડિયો–સંદેશા સાંભળો છો અમેરિકા અને જાપાનના સંદેશાઓ સાંભળવા તમારા મન આતુર રહે છે મોટા–મોટા નેતાઓના સંદેશા તમે સાંભળ્યા છે પ્રધાનમંત્રીના સંદેશા સાંભળવા માટે ચોપાટી તરફ લાખોની સંખ્યામાં તમે દોડેલા હશો છો અને ઘણા પ્રેમથી એમના સંદેશા ઝીલ્યા છે. પણ હું પૂછું છું કે આત્માનો સંદેશો તમે સાંભળ્યો છે કદી કે નહિ ! આત્માનો સંદેશો જેણે સાંભળી લીધો છે એને દુનિયાનો કોઈ સંદેશો સાંભળવાની જરૂર રહેતી નથી.

થોડા જ સમય પહેલાં તમારી સામે ગજસુકુમારની પવિત્ર વાત આવી હતી. તે ત્યાગ અને બલિદાનભરી વાત મારા સાથી મુનિશ્રી પાસેથી તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. તે મહાન સાધક જૈનજગતનું જ્યોતિર્ધર નક્ષત્ર છે એ પણ એક બાળ હતું જેનાથી પોતાના સુકુમાર ભાઈના માથે ધગધગતા અંગારા મૂકી શકાયા. તો સામે પણ એવું એક અદ્ભુત બાળ હતું ? એ ધગધગતા અંગારાને સમભાવપૂર્વક સહી લઈ શક્યું એ જ્વાળામાં તન બળી રહ્યું હતું રક્ત અને માંસ બળી રહ્યાં હતાં પરંતુ એની આગ મન સુધી પહોંચી શકી નહિ. તે મનને સ્પર્શી શકી નહિ. કારણ તે સાધક સાધનાની એવી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલો કે જ્યાં તનને તપાવનાર આ જ્વાળાઓ પહોંચી શકે નહિ. અને આ બધું એટલા જ કારણસર સંભવિત બની શક્યું કે એમણે આત્માનો સંદેશો સાંભળી લીધો હતો. સંયમ અને ધ્યાનની એવી સ્થિતિમાં તેઓ લીન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે એમને એ

ભાન પણ રહ્યું નહોતુ કે કોઈ એને બાળી રહ્યુ છે તેથી કોણ બળી રહ્યું છે એની એમને ખબર સુદ્ધા પડી નહિ.

આ સાધનાની ચરમ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિએ પહોચવા માટે સયમનો પથ સ્વીકારવો પડશે મન અને ઇન્દ્રિયોને વશમા લેવા પડશે સયમ શક્તિનો સ્રોત છે સ્ટીમ-વરાળ જ્યારે પાવર નળીમા સયમિત બની જાય છે ત્યારે વિશાળ એન્જિનને ગતિ આપે છે અને એને કારણે હજારો-લાખો ટન ભાર એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઇ જઈ શકાય છે આવી શક્તિ ક્યાથી આવી ? કહેવુ પડશે કે એ સયમની જ શક્તિ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ઈન્દ્રિય-નિગ્રહ અને આત્મસયમ ઉપર ભાર આપ્યો છે મન ચારે બાજુ ફરતુ રહે, ઇન્દ્રિયો વાસના તરફ દોડતી ફરે અને પછી આપણે ઇચ્છીએ કે સાધનામા રસ આવે તો એ સભવિત નથી તમને તો રસ પડે છે આફિસમાં બેસી રૂપિયા ભેળા કરવામા જેવો રસ ત્યા છે એવો આત્મસાધનામા છે ખરો ? જ્યા સુધી ઈન્દ્રિયો વિપથગામિની છે ત્યા સુધી અધ્યાત્મની વાતોમાં રસ આવી શકશે નહિ

ઇન્દ્રિયો શુ છે ? ઋષિઓએ આત્માને ઇન્દ્ર બનાવ્યો છે-"**इन्द्रो वै आत्मा**" આ ઇન્દ્રરૂપી આત્મા માટે જે સહાયક છે, તેમને ઈન્દ્રિય કહેવાય છે લખવા માટે પેન્સિલ અથવા પેન સાધન છે તેવી જ રીતે ઇન્દ્રિયો પણ આત્મા માટેના સાધન છે આત્મા ધારે તો ઇન્દ્રિયો વડે સસારભ્રમણને સીમિત કરી શકે છે, અને તે ધારે તો તે જ ઇન્દ્રિયો વડે ભવભ્રમણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે

પેન્સિલની અણી કાઢવા માટે અપાયેલા ચાકુ વડે જો કોઈ બીજાની આગળીને છોલી નાખે તો તે ચાકુનો દુરુપયોગ જ થયો કહેવાશે સાધન સાધન છે, તેનો તમે સદુપયોગ પણ કરી શકો છો તેમ દુરુપયોગ પણ જે દર્પણને નિમિત્ત માની ભરત ચક્રવર્તીએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, તે જ દર્પણ વડે અભયકુમારે કૂકડાને લડતા શીખવાડ્યુ ચક્રવર્તી સમ્રાટે જે જે નિમિત્તને મેળવી અનત-અનત કર્મોનો ક્ષય કર્યો હતા, તે જ નિમિત્ત દ્વારા કૂકડા અને એના સ્વામીએ અનત-અનત નવા કર્મો બાધી લીધાં.

એમ તો તમે બહુ કુશળ છો દરેક ચીજનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરવા માગો છો એ આનાની એક દિવાળીની પેટી આણી, દીવાબત્તી કરતી વેળા જો એક દીવાસળી પણ નીચે પડી ગઇ હશે તો તેને શોધી ફરી પાછી તે

જ ડબીમાં મૂકી દો છો. એવી જ રીતે એક આનાની ૨૪ સોય આવે, એમાંથી એક પણ સોય ખોવાઈ જાય છે તો તેને પણ શોધી કાઢો છો. પંદર મિનિટ એવી શોધ પાછળ ગુમાવી દો છો પણ એને જતી કરવા નથી. અને બીજું તો શું ચોપડા લખતી વખતે શાહી સૂકવવા માટે જે રેતી અક્ષરો ઉપર નાખવામાં આવે છે તેની પણ તમારા દિમાગમાં કિંમત છે. આજે ફાઉન્ટનપેનનો યુગ આવી ગયો છે પરંતુ આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં દરેક દુકાને કાળી શાહીથી લખાતું હતું અને એને સૂકવવા માટે રેતીનો ઉપયોગ કરાતો હતો. અક્ષરો ઉપર રેતી નાખ્યા બાદ એ રેતીનું શું થતું? શું એને ફેંકી દેતા હતા? જી નહિ. ખૂબ જ સાવધાની સાથે એને ફરી તે જ ડબીમાં નાખી દેતા હતા. એ રેતીને પણ નકામી જવા દેતા નહોતા. વારુ, તો બતાવો કે એની કિંમત શું હશે? બે-ચાર પૈસામાં તો પૂરી ડબી ભરાઈ જાય છે પરંતુ એનો પણ તમે સદુપયોગ કરો છો.

નાની નાની વસ્તુઓનો તમે પૂરો સદુપયોગ કરો છો. કેરીની મોસમમાં તમે કેરી લાવ્યા બે રૂપિયા આપ્યા અને થેલી ભરીને ઘેર આવ્યા. તમે ખ્યાલ રાખો છો કે થેલીમાંની કેરીઓ બગડે નહિ—પિલાય નહિ. એના બગડી જવા પહેલાં જ તમે એનો ઉપયોગ કરી લો છો. તમે એનો કેવો ઉપયોગ કરો છો શું તે પણ મારે બતાવવું પડશે? તમે સારી રીતે એ જાણો છો. અનેક વાર એનો રસ કાઢો છો, સૌથી પહેલાં કેરીને ધોઈ લેવામાં આવે છે પછી ઘોળી લેવાય છે. ઉપરનું ડીંટિયું કાઢી સાફ સ્વચ્છ કાચના વાસણમાં રસ કાઢાય છે. પૂરી તાકાતથી એનો રસ કાઢી લેવાય છે અને એના ગોટલાને એક બાજુ રાખી દેવામાં આવે છે. પછી વારો આવે છે છોતરાંઓનો. એમાંથી પણ પસીપસીને રસ કાઢી લેવાય છે. પછી શું એને ફેંકી દો છો? ના ભાઈ હજુ તો ઘણું બાકી છે. ભેગાં કરી કરીને ઉતરાં અને ગોટલાને ધોવાય છે. કેટલીક વખતે એક વાર તો કેટલીક વખતે બે કે ત્રણ વખત પાણીમાં ધોવાય છે. ક્યાંક દૂધમાં પણ ધોવાનાં હોય છે. પહેલાં પાણીને રસમાં ભેળવી દેવાય છે અને બીજા પાણીનો ફજેતો બનાવાય છે. શા માટે બીજાનો ફજેતો કરો છો? (સભામાં હસાહસ)

હવે તો કોઈ ખાસ ગોટલાઓ કે રસ એમાં રહેલો દીસે નથી. હવે તો ફેંકી દીધા ને? ના ભાઈ ના હજુ નહિ કેમ કોઈક ઘરોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે પેલા ઉતરાનું શાક બનાવી વિટામિનોયુક્ત નાખી દે છે. વિટામિનોનો અર્થ તો તમે સમજી જ ગયા છો ને? હા—પેટમાં. હવે રહી

વાત ગોટલાની એને પણ ફેંકી દેતા નથી તેને સૂકાવી નાખવામા આવે છે, પછી એને તોડી શિલસપ્તમીને દિવસે ગોટલીનુ પણ શાક બનાવી લેવામાં આવે છે અને ઉપરની છાલની ઇંધનરૂપે વપરાશ થાય છે હવે તમે બતાવો કે આમાની કઈ વસ્તુ તમે નકામી જવા દીધી

એ આનાની કેરીનો તમે આટલી બધી રીતે સદુપયોગ કરી જાણો છો, પરતુ મને બતાવો કે આ ઇંદ્રિયો તમને મળી છે, એમનો તમે કેટલો સદુપયોગ કરો છો ? હા, તો બતાવો એની શુ કિમત હોય છે ? એક માણસ તમારે ઘેર આવી તમને કહી જાય કે હુ એક લાખ રૂપિયા આપીશ, તમે તમારી એક આખ મને આપો, તો શુ તમે આવા સોદા માટે તૈયાર થઈ જશો ? નહિ કદી નહિ એનો અર્થ એ થયો કે તમારી એક આખ એક લાખથી પણ વધુ કિમત ધરાવે છે, પરતુ મને બતાવો કે તમે એનો સદુપયોગ કરો છો કે દુરુપયોગ ?

કાન વડે તમે આધ્યાત્મિક સગીત પણ સાભળી શકો છો અને એ જ કાનો વડે ફિલ્મી સગીત પણ પહેલુ કામ મનની વાસનાને શાત કરે છે ત્યારે બીજુ કામ મનની સૂતેલી વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે વાસનાભર્યું સગીત સાભળવુ તે કાનનો દુરુપયોગ છે જ્યારે મનને વાસનાથી વાળી અધ્યાત્મ ભણી લઈ જતુ ગીત સાભળવુ તે કાનનો સદુપયોગ છે

કાન વડે તમે બીજાની નિદા પણ સાભળી શકો છો, તેમ બીજાની સ્તુતિ પણ વારુ, ત્યારે સચુ બતાવો કે કોઈની નિદા થતી હોય ત્યારે તેમા તમને વધુ રસ પડે છે કે કોઈ સદ્‌ગુણી મહાપુરુષનુ ગુણ-કિર્તન થતુ હોય તેમા રસ પડે છે ? જ્યારે ગુણીજનોની સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહી ઊઠો છો કે હા, ઠીક છે પણ અદરથી કોને જોયો છે, વધુ થશે તો કહેશો મને સમય નથી પરતુ કોઈની નિદાની વાત કાને આવશે તો કહી ઊઠશો ભાઈ મને તો આજે જ ખબર પડી કે તે આવો છે હુ તો એને ઘણો સારો સમજતો હતો પણ હા, એમ બની શકે છે કે તે બહારથી ઊજળો હોય પણ અદરથી મેલો નિદાની વાત સોળ આના સાચી માની લો છો અને એમા એટલો રસ આવે છે કે જ્યાં વિકથા થઈ રહી હોય છે, ત્યા માણસ એવો તો ખેમી જાય છે કે જાણે ગુદર વડે ચોટી ગયો હોય કલાકો વીતી જશે પણ ત્યાથી હલવાનુ નામ નહિ લે

અરે, કેટલાય માણસોને ટેલિફોન (કાન) સદા નિદાત્મક વાતો સાંરુ

તૈયાર જ રહેતા હોય છે. તેઓ ધ્યાન રાખે છે કે ક્યાં કઈ નવી વાત બની અને જ્યારે પણ એમના હાથમાં કોઈ એવી વાત આવી જાય છે ત્યારે તો એનું પૂછવું જ શું ! કોઈ પણ મળશે ત્યારે પણ બસ તે જ વાત કહી. મળતાંની સાથે જ પૂછશે કઈ નવી વાત સાંભળી કે ! આપણા સમાજમાં આજે આ રોગ એટલો તો ફેલાયો છે કે એની કોઈ સીમા રહી નથી. ધર્મસ્થાન પણ એથી અળગાં રહ્યાં નથી કેટલાક લોકો તો એટલા માટે જ આવે છે કે કોઈ નવી વાત જાણવા મળી જાય. તેઓ આવશે, મુનિને હાથ જોડશે પણ એમની આંખો ચારે બાજુ ફરતી રહેશે–જોશે કે ક્યાં શું થઈ રહ્યું છે ! સામાયિકમાં પણ સમભાવની સાધનાના સ્થાને આવી જ સાધના થાય છે. પેથાએ આમ કર્યું અને કલ્યાણે તેમ કર્યું. મુનિની પાસે આવશે ત્યારે પણ એમની એ જ રેકોર્ડ ચાલુ રહેશે.

એક વખતની વાત છે. હું ઉપાશ્રયે રહ્યો હતો. એક ભાઈ ફરકાર સામેથી આવ્યા. મને જોતાં જ બેસી એક બાજુ ફેંકી દીધી અને વંદણા કરી. વંદણા પૂરી થઈ નહિ કે એ બોલ્યા, મહારાજ એક નવી વાત આપે સાંભળી ! હું સમજી ગયો હતો કે એ શું કહેવા માગે છે મેં કહ્યું કોઈ પણ વ્યક્તિ દેવસ્થાન અથવા ધર્મસ્થાન તરફ જાય છે ત્યારે સાથમાં માટે સુગંધિત પદાર્થ લઈ જાય છે તમે ધર્મસ્થાનકે આવ્યા છો કોઈ સુગંધભરી વાત લઈને આવ્યા હો કોઈના સદ્‌ગુણોની સુવાસ લઈને આવ્યા હો તો મને સંભળાવો. જો કોઈની બૂરાઈની વાત હોય તો તેવી દુર્ગંધ મહેરબાની કરી અહીં ફેલાવશો નહીં. આ સાંભળતાંની સાથે જ એનું મસ્તક પાછું નીચું અને બોલ્યા : મહારાજ આપે મારી આંખો ખોલી દીધી છે ખરેખર, હવેથી હું ધર્મસ્થાનમાં સુગંધિત વાત લઈને જ આવીશ.

આ તો મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે તમે આવક છો. તમારી દૃષ્ટિમાં તમારી વાણીમાં અને તમારા મનોમાં સર્વત્ર પવિત્રતા હોવી જોઈએ. ધર્મસ્થાનમાં આવો તે પવિત્ર દૃષ્ટિ લઈને આવો અને સદ્‌ગુણોની સુગંધ ભરી વાતો લઈને આવો અને તેવી જ સુગંધિત વાતો લઈને જાઓ. કાન વડે સદ્‌ગુણ શ્રવણ કરવો તે એનો સદુપયોગ છે અને નિંદા સાંભળવી તે કાનનો દુરૂપયોગ છે.

શ્રુત-ઈન્દ્રિય-શ્રોત્ર પછી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનું સ્થાન છે. આંખ કેમેરા કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કેમેરો સામે આવેલી વસ્તુનો ફોટો લે છે. આંખ પણ એવું

જ કરે છે પરંતુ કેમેરામાં નવા નવા રોલ નાખવા પડે છે, ત્યારે આ આંખના પડદા પાછળ કેટલાયે રોલો સમાયા હશે એની ખબર નથી એ કેમેરા વડે ફોટો લેવા માટે પ્રકાશની જરૂર પડે છે પરંતુ આંખનો કેમેરો તો અલ્પ પ્રકાશમાં પણ ફોટો લઈ લે છે પેલો કેમેરો તમને બસો અથવા બે હજારમાં મળી શકે છે, પરંતુ આંખનો આ કેમેરો તમને કેટલામાં મળ્યો, એની કોઈ કિંમત છે ખરી ? હજારો–લાખોનો ખર્ચ કરવા છતાં તમે આંખો મેળવી શકતા નથી પરંતુ તમે તેનો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો ? કેમેરામેન ફોટો લેવામાં સાવધાની રાખે છે, સુંદર દશ્યોનો જ એ ફોટો ખેંચે છે, તમે તમારી આંખોરૂપી કેમેરા વડે પણ સારા દશ્યોનો જ ફોટો ખેંચજો

મેવાવતી લક્ષ્મણની વાત તમે સાંભળી હશે જ્યારે રાવણ મર્યાદા ઓળંગી પંચવટીથી સીતાને ઉપાડી ગયો ત્યારે સતી પોતાને આતતાયીના પંજામાં જોઈ વ્યાકુળ બની ગઈ એણે છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે એમાં એને સફળતા ન મળી એટલે એ પોતાના આભૂષણો ઉતારી એક પછી એક રસ્તામાં નાખતી ગઈ જેથી મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ એ રસ્તાને જાણી શકે આ બાજુ શ્રી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યારે પંચવટીએ પાછા આવ્યા અને ત્યાં ઝૂંપડી ખાલી જોઈ તો સીતાના વિરહમાં રામ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા અને તેઓ પોતાના ભાઈ સાથે સીતાની શોધમાં નીકળી પડ્યા વૃક્ષ અને પાંદડે પાંદડાને પૂછવા લાગ્યા, તમે સીતાને જોયા ? આ એક દામ્પત્યનો આદર્શ હતો જ્યારે રસ્તે વિખરાયેલા આભૂષણો જોયા તો તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યું "ભાઈ શોકની અંધકારપૂર્ણ રજનીએ મારા મનને ઘેરી લીધું છે, એટલે હું જોઈ શકતો નથી કે આ આભૂષણો કોના છે ? હવે તું જ પરીક્ષા કરી લે કે આ આભૂષણ તારી ભાભીના જ છે કે બીજા કોઈના આ સાંભળી શ્રી લક્ષ્મણે જે કહ્યું છે તે ઇતિહાસનું અમર વાક્ય છે આંખોનો સંયમ જાણે બોલી રહ્યો છે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પોતાની લેખનીમાં એને અંકિત કરી લીધું છે તે આ છે

केयूरं नैव जानामि नैव जानामि कुण्डलम् ।
नुपूरमेव जानामि नित्यं पदाभिवन्दनात् ॥

હે ભાઈ, હું કેયૂર જાણતો નથી; તેમ નથી જાણતો કુંડળને કારણ આજ સુધી આંખ ઉઠાવીને મેં ભાભીનું મો જોયું નથી હા નુપૂરને જરૂર જાણું છું અને એનું કારણ છે, હું જ્યારે ભાભીને દરરોજ વંદન કરતો હતો ત્યારે મારી દૃષ્ટિ એમના નુપૂર પર જરૂર પડતી હતી

આંખોના સંયમનો પાઠ તમારે શીખવો છે તો તે તમે અહીં શીખી શકશો. પણ આજે નેત્ર–સંયમની વાત માઈલો દૂર ચાલી ગઈ છે. આજે તો જેમ રસમુલ્લાં ખાવા માટે જીભ સળવળે છે તેમ સૌંદર્ય જોવા માટે આંખો ટમવળતી હોય છે. ચાલતી સડક ઉપર અને આંખો રહેરી સીનેમાના રંગીન પોસ્ટરો ઉપર. આંખોનો સંયમ ગયો એટલે ૮ તો મૂર્તિમાની રાણીઓને જોવા માટે ગિરદી જામે છે પણ આ માટે સૌંદર્ય પર પતંગિયુ બનનારા જ નહિ, પરંતુ સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરનારા પણ એટલા જવાબદાર નથી. સિનેમાનાં પોસ્ટરો જોવા પાછળ ઠોકર ખાનાર ભૂલ કરી બેસે છે, તેમ સિનેમાનાં ગંદાં પોસ્ટરો લગાવનારાની પણ એક ભૂલ જ છે.

સૌંદર્ય પ્રત્યેની આસક્તિ આંખની ગ્રાહક શક્તિને સીમિત કરી દે છે. રાવણ સીતાના સૌંદર્યમાં એટલો આસક્ત બન્યો કે તે એના સિવાય બીજું કશું જોઈ શક્યો નહિ. એ સૌંદર્ય પ્રત્યેના રાગનું જ પરિણામ હતું કે ગુણાવલી વીરમતીની સાથે કનકધ્વજના લગ્ન જોવા માટે વિમલાપુરી ગઈ અને પરિણામે રાજા ચંદ્રને કૂકડો બનવું પડ્યું. પોતાના પતિ ચંદ્રરાજને કૂકડાના રૂપમાં જોઈ ગુણાવલીનું હૃદય કેટલું રોયું હશે. ચંદ્રરાજાનો રાસ સાંભળનારાઓ આ વાત સારી રીતે જાણતા હશે. ભક્ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા છે. એમણે એક વખત પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું હતું કે —

पापाची वासना नको देऊ डोळा ।
त्याहून आंधळा बराच मी ॥

હે પ્રભો તારી મુજ પર કૃપા હોય તો એટલું જ કરજે મારી આંખોમાં પાપ વસે નહિ. એ જો ન થઈ શકે તો સારું આ કે હું અંધ બની જઉં. અધારશીનની આંખોમાં જો વિકાર ન આવત તો સિદ્ધો ની રાણીઓને અગ્નિસ્નાન કરી પોતાના સૌંદર્યને ખાખ બનાવવા વિવશ થવું પડત નહિ.

શ્રીમતીજી જો બજારમાં જશે અને ત્યાં સુંદર રંગીન સાડીઓ જોશે તો તેનાથી સાથે જ મન એમાં ફસાઈ જશે લેવા માટે હાથ તૈયાર થઈ જશે. પણ પાસે એટલા પૈસા ન હોવાને લીધે હાથ ચમી જશે. સાંજે શેઠ ઘેર આવશે કે બસ સાડી લેવા આદેશ અપાઈ જશે. એમણે જો

ભેગ બનાવી તો શ્રીમંતાઈનું ગોતું ચઢી જશે અને પછી તો ઘરની શાંતિનો પણ ભંગ થઈ જશે આનું સાચું કારણ આપો જ હતી

તમારી આંખ એ એક અણમોલ નિધિ છે, અને તે એવો નિધિ છે કે તમામ વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર પણ એની શક્તિને પરાજિત કરી શકતો નથી અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકોએ એક આશ્ચર્યજનક યંત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે બમો ઇંચનું છે અને એને તૈયાર કરવામાં પૂરા અગિયાર વર્ષ લાગ્યા, અને એના નિર્માણ પાછળ બે કરોડ અને આઠ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા તે દસ લાખ આંખો જેટલો પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે એનો દર જોવાની શક્તિ એટલી છે કે વીસ હજાર માઈલ અંતર પર રખાયેલી મીણબત્તીને એની શક્તિ વડે જોઈ શકાય છે આટલું બધું હોવા છતાં પણ હું પૂછું છું કે જો તે દૂરબીન કોઈ આંધળાના હાથમાં મૂકવામાં આવે તો એનો શું અર્થ નીકળશે? આંખ છે તો પેલી બે કરોડની દૂરબિનનું મહત્ત્વ છે સાથે જ હું એ પણ કહી શકું છું કે વૈજ્ઞાનિકો વીસ હજાર માઈલના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવું દૂરબીન બનાવી શકે છે, પરંતુ તમે એમને કહેશો કે બે ફર્લાંગ સુધીના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવી એક આંખ તો બનાવી આપો, તો એ માટે-ઈન્કાર કરવા સિવાય બીજો કોઈ જવાબ તેમની પાસેથી નહિ મળે એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારી આંખ બે કરોડવાળા દૂરબીનથી પણ વધુ કિંમતી છે પણ મારો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે તમે એનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી રહ્યા છો? દુનિયાના ત્રણ અબજ આદમીઓમાં પણ એક એવો નહિ હોય કે જે સૂર્યના પ્રકાશમાં વ્યર્થ જ વીજળીનો ઉપયોગ કરે સૂર્યના પ્રકાશમાં વીજળી ચાલુ રાખવી તે દુરુપયોગ છે તો આંખની શક્તિને સિનેમા વગેરે પાછળ ખર્ચ કરવી તે શું આંખોનો દુરુપયોગ નથી?

ચક્ષુ ઈન્દ્રિય પર સંયમ રાખી તમે અનેક વિકારો ઉપર વિજય-મેળવી શકો છો, પરંતુ એની સાથે સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય; રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય-અને મનના સંયમની પણ અપેક્ષા રહે છે ગુલાબની મધુરી સુવાસ માટે તમારે ઘ્રાણેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. હજારો ફૂલોનો સંહાર આ જ નાસિકા (નાક) માટે જ તો થાય છે એક ઔંસ અત્તર તૈયાર કરવા માટે આઠ હજાર સાતસો બાવન રતલ ગુલાબની જરૂર પડે છે અત્તરો પાછળ થતું લાખો ફૂલોનું બલિદાન પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના અસંયમીઓ માટે જ છે એક માણસ બગીચામાં ગયો, અને ત્યાં ડાળ પર ઝૂલતું એક સુંદર-

પાંખડીઓવાળું ગુલાબનું ફૂલ જોયું અને તે ચૂંટી લીધું અને સૂંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સૂંઘતાંની સાથે જ એણે બૂમ પાડી કારણ એ ફૂલમાં એક કીડો પડેલો હતો. તે ફૂલ સૂંઘતાંની સાથે જ એ માણસના નાકમાં પૂરી ગયો. તમાકુ–છીંકણી વગેરે વ્યસનાત્મક વસ્તુઓને સૂંઘવી એ પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ છે જેને તે ઇચ્છતી નથી અને બળપૂર્વક એમાં ઘૂસાડવી તે પણ એક ભૂલ છે

જીભને વશ થઈને પણ માનવી કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી હજારો પશુઓની હત્યા જીભ માટે જ થાય છે અનંતકાય કંદનું સેવન પણ એટલા માટે જ થતું હોય છે આખા ભીંડાને ચાકુ વડે ચીરી એમાં મસાલો મરચું ભરી લેવામાં આવે છે અને એનું શાક જ્યારે થાળીમાં આવે છે ત્યારે જીભ બોલી ઊઠે છે વાહ કેવું સરસ શાક થયું છે ! આ રસના (સ્વાદ) ખાઈ અને બોલી એમ બંને ભજવે છે કોઈ માણસે પાંચ હજારનો ખર્ચ કરી પ્રીતિભોજન આપ્યું અને ગુલાબજાંબુ, કોપરાપાક અને બરફી વ. અનેક જાતની મીઠાઈ ખવડાવી પણ જો રાયતામાં થોડું મીઠું ઓછું પડ્યું હશે તો હોહા થઈ જશે. એના મોભરવા પર તમે પાણી ફેરવશો. ઘરમાં દાળમાં જો મીઠું ઓછું પડશે તો કેટલાક એવા પણ ભલા માણસો મળશે કે થાળી ફેંકીને ચાલતા થઈ જશે.

રસન–ઇન્દ્રિય પર વિજય મેળવવા માટે આયંબિલનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે આયંબિલનો અર્થ જ એ છે કે સાપ એના રાફડામાં સીધો જાય છે તેમ રોટલાનો ટુકડો કોળિયો પણ સીધો ગળે ઊતરી જવો જોઈએ પણ આજે તો આ જીભ આયંબિલમાં પણ ઓછા નાચ કરતી નથી. પહેલાં ખાખરા–ચાપડાથી ચલાવતું હતું પણ હવે તો એમાંથી ચીને બનવા લાગી છે કે અણુતરી કરવા બેસીએ તો આપણે ક્યાંક થાય અને મીઠાના સ્થાને હવે પોટાશ મીઠાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે એટલું હોવા છતાં પણ આ લાલ બાઈ (જીભ)ને સંતોષ થતો નથી અને તે બોલી પડે છે ગરમાગરમ રોટલી લાવો ને ! (સભામાં હસાહસ)

જીભની લોલુપતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે માણસ આજે દરેક ચીજમાં રસ શોધે છે મરચાં–મસાલાનો વધુ ઉપયોગ આ જ રસના (જીભ) માટે જ થતો હોય છે પેટ ના પાડે છે તો પણ જીભને સારું લાગે છે એટલે તે ખાતો જાય છે આંખો દુઃખતી હોય અને પેટ વધુ મરચાં–

મસાલા ખાવાની ના પાડી હોય તો પણ મસાલેદાર કચોરી ખાધા વગર રહી શકાતુ નથી જો રોગનુ નિદાન યોગ્ય થયુ હોય, ડૉક્ટર કુશળ હોય, દવા પણ સારી હોય, અને હવા પણ સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય, છતા પણ જો રોગ મટે નહિ તો સમજવુ કે જીભ વશમા નથી.

યાદ રાખો કે ગોટાને જે સારુ લાગે છે, તે સદૈવ પેટને પણ સારુ લાગતુ હોય, તેવુ નથી આજે બધી બાબતોમા રસ જોઈએ છે વ્યાખ્યાનમા પણ રસ જોઈએ વક્તા વિદ્વાન હોય, જીવનને ઊચે લઈ જાય તેવી વાત કહેતો હોય, તો પણ શ્રવણ કરનાર કેટલીક વાર કહી બેસે છે કે મહારાજે વ્યાખ્યાન તો સારુ આપ્યુ પણ રસ આવ્યો નહિ એમા પણ રસ જોઈએ. માણસ આજે કેટલો ચટોરો થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધીએ એક વાર કહ્યુ હતુ કે ખાવા અને બોલવામા જેણે પોતાની જીભની ચપળતાને વશ કરી લીધી છે, એણે બધાયને પોતાને વશ કરી લીધા છે

અન્ય ઇદ્રિયોની જેમ રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બને થઈ શકે છે જ્યારે તમે જીભના ગુલામ થઈ જાઓ છો, ત્યારે તમે એનો દુરુપયોગ કરો છો અને જીભ જ્યારે તમારા કાબૂમા છે ત્યારે સમજવુ કે તમે એનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છો ભોજનવેળા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક જાળવો છો, અલ્પારભ અને મહારભનો વિચાર રાખો છો, સ્વાદ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યનુ લક્ષ્ય રાખો છો ત્યારે તમે રસનેન્દ્રિયમા સયમ રાખો છો એમ કહી શકાય

સાથે જ જમતી વેળા બોલવામા પણ વિવેક રાખવો જોઈએ, એને કારણે તમે રોતાને હસાવી શકો છો અને હસતાને રોવડાવી શકો છો મધુર શબ્દો વડે તમે બીજાને લાગેલા ઘાને રુઝવવાનુ કામ કરો તે જીભનો સદુપયોગ છે અને જીભ દ્વારા વહુની સાત પેઢીઓને વખોડતા રહો, એના માતા-પિતાને દરિદ્રી કહી વહુનુ કાળજુ બાળવુ એ જીભનો દુરુપયોગ છે. જીભ વડે મહાપુરુષોના ગુણ-કિર્તન કરાય છે, તે પણ એનો સદુપયોગ છે, પરતુ બીજાની નિદા અને આલોચના પાછળ તમારી જીભ ચાલુ રહે તો સમજવુ કે તમે જીભનો દુરુપયોગ કરો છો

તેવી જ રીતે તમારે સ્પર્શેન્દ્રિયમા પણ સયમ કેળવવો જોઈએ શરીરને કોમળ લાગતી વસ્તુઓ લગભગ વિશેષ હિસા વડે તૈયાર થયેલી હોય છે. રેશમી સાડીઓનો સ્પર્શ શરીરને ગમે છે પણ હે માતાઓ, એ તમારી

રેશમી સાડીઓ પાછળ કેટલા કીડાનો સંહાર થયો છે એની તમને ખબર લાગતી નથી. આ રેશમમાં ત્રસ જીવોની હિંસા પણ છે આ બધું પાપ કોના માટે છે? જે રેશમનો ઉપયોગ કરે છે તે જ એ પાપનો ભાગીદાર બને છે તેથી જ એક ગુજરાતી કવિ કહે છે -

ભલે હજારો હાથી હણાય, પણ દાંતની ચૂડી પહેરનારા
કીડા કરોડો મરે કપાય પણ, રેશમ વસ્ત્ર ધરનારા
શ્રાવક નામ ધરનારા, જરી જુઓ ને તપાસી કામ તારા

ગુજરાતી કવિ વલ્લભદાસ શ્રાવકોને ફટકારતાં કહે છે કે ઓ શ્રાવક જરા તું તારી જાતને જો. તું ક્યાં વહી જઈ રહ્યો છે? તું શ્રાવક છે વીતરાગનો ઉપાસક છે તારું જીવન કેટલું ઊંચું હોવું જોઈએ. અપરંપાર પુનિત જીવન જીવવાની કળા તારી પાસે હોવી જોઈએ. બહારની ચમક દમક ઉપર તું શા માટે લોભાઈ રહ્યો છે? આ ચમક-દમક પાછળ કેટલા પ્રાણીઓનો સંહાર થઈ રહ્યો છે એનો તેં કદી વિચાર કર્યો છે? દાંતની બંગડીઓ માટે હજારો હાથીઓનો સંહાર થાય છે રેશમી વસ્ત્રો માટે કરોડો કીડા મારવામાં આવે છે તેમ છતાં તું એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરે છે અને પાછો પોતાને શ્રાવક પણ કહેવડાવે છે શું આ દુઃખજનક વાત નથી!

આ તો માતાઓ માટે વાત થઈ અને એ સાંભળી તમે મનમાં જ હરખાયા પણ તમારા સૂટ-બૂટમાં પણ કાંઈ ઓછું પાપ થતું નથી. તમારે પણ રેશમી સૂટ જોઈએ છે અને નરમ પોચા અને ચળકતા બૂટ જોઈએ છે પણ આ ચમક લાવવા માટે કેટલા પશુઓનો વધ થાય છે એ કદી વિચાર્યું છે તમે? અહીં સુધી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે વધુમાં વધુ નરમ અને ચમકદાર ચામડું મેળવવા માટે ગર્ભવતી ગાયને મારવામાં આવે છે અને એના ગર્ભસ્થ શિશુ ચામડી વડે ટીચાય છે ત્યારે જ તે ચામડામાં વધુમાં વધુ નરમાઈ અને ચમક આવે છે

આ રોમાંચક વાત તમે જાણતા નહિ હો, પણ આ તમામ પાપ ચમકદાર બૂટ પહેરનારાઓ માટે થાય છે સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખ માટે પણ મનુષ્ય કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી આ મલાઈપણું અને સુકુમારી એમાંથી જ જન્માં છે એના માટે કંઈ સતીઓનું સતીત્વ લૂંટાયું અને સુંદરીઓને મેળવવા માટે જે લાખો વીરોના લોહીની નદીઓ વહાવવામાં આવી તે શું હતું? આ તમામ ઇન્દ્રિયોનો જ રાગ હતો.

પેલો વનમાં ઘૂમતો મદોન્મત્ત હાથી હાથણીના પુતળાને જોઈને જ ખાડામાં પડે છે અને પછી સાત સાત દિવસ સુધી ભૂખ અને તરસનો માર્યો તરફડતો રહે છે આ ઇન્દ્રિયોના દાસત્વનું જ પરિણામ છે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે

दासत्वमेति वितनोति विहीन-सेवाम्
धर्मं धिनोति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
रेफश्चिनोति कुरुते विरुप वेश
किंवा हृषीक वश स्ततनुते न मर्त्य ॥

ઇંદ્રિઓનો દાસ તે સારી દુનિયાનો દાસ હોય છે તે દાસત્વ સ્વીકાર કરે છે નીચ પુરુષોની સેવા કરે છે ધર્મથી વંચિત રહે છે પાપદલનો સંચય કરે છે અને વિરૂપ વેશ ધારણ કરે છે સાચુ છે કે જે ઇંદ્રિયોના રાજમા રહેશે તે રંજના રાજમાં મરશે ઇંદ્રિયોના વિષયોમા આસક્ત બનેલો માણસ મહાપુરુષની આજ્ઞાને વિસરી જાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની વાત એ જ કહી જાય છે વાસુદેવ સમક્ષ મોટા મોટા સંગીતજ્ઞો સંગીતની ધૂન જમાવી રહ્યા હતા, અને નગરની શ્રેષ્ઠ નાચનારીઓ નૃત્ય કરી રહી હતી વાસુદેવે શૈયાપાલકને આદેશ આપ્યો કે મને ઊંઘ આવી જાય ત્યારે ગીત બંધ કરાવી દેજે. થોડીક જ વારમા સંગીતની મધુરતાએ વાસુદેવને મીઠી નિંદરમા સુવડાવી દીધા, પરંતુ શૈયાપાલક એ મધુર ધ્વનિમા તન્મય બની ગયો એણે વિચાર્યું સ્વામી હજી હમણા જ સૂતા છે થોડી વાર પછી બંધ કરાવી દઈશ તે એમ હજુ ફરી વાર કરતા-કરતા રાત્રિનો ચોથો પહોર પણ ખલાસ થવા આવ્યો અને ઉષાકાળ થતા વાસુદેવ જાગી ગયા જોયુ તો હજુ સંગીતનો કાર્યક્રમ તો ચાલુ જ છે

શૈયાપાલકની સામે વાસુદેવની આંખો ફરી, એણે કહ્યુ "ક્ષમા કરો પ્રભુ! ગીત મીઠુ લાગી રહ્યુ હતુ, એટલે બંધ કરવાનો આદેશ આપી શક્યો નહિ" વાસુદેવે કહ્યુ "હા, ઠીક તો તમને મારી આજ્ઞા કરતા પણ આ ગીતો વધુ મીઠા અને સારા લાગે છે, એનો દંડ તમારે ભોગવવો પડશે" તે જ વખતે એમણે બીજા અનુચરોને આદેશ આપ્યો કે એના બંને કાનમા ગરમ સીસુ ઢાળી દો હવે તમે જોઈ શકો છો કે શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિએ કેટલા ભયંકર દુઃખને નિમંત્રણ આપ્યુ શ્રવણના રસને લીધો વાસુદેવની આજ્ઞા પળાઈ નહિ અને પરિણામે અસીમ દુઃખને નિમંત્રણ મળ્યુ એટલે

પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં વિવશ બનેલો માણસ વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી અનંત–અનંત દુઃખોનાં દ્વાર ખોલી દે તો એમાં આશ્ચર્ય શું કરવું !

એક કવિ કહે છે

जिया तोहे समझायो सो सो बार ।
विषय भुजंग सों दुख पायो पुनि तिन सौं लिपटायो ।
स्व पद विसार रच्यो पर पदमें मदरत ज्यों बोरायो ॥
तन धन स्वजन नहीं तेरे नाहक नेह लगायो ।
क्यों न तजे भ्रम चाख समामृत जो नित संत सुहायो ॥

કવિ કેટલું સુંદર કહી રહ્યો છે તે પોતાના મનને કહે છે તને કેટલી વાર સમજાવ્યું કે તું વાસનામાં ફસાઈશ નહીં પરંતુ તારી આદત જ એવી પડી ગઈ છે કે હું એને એટલી વાર સમજાવું છું પણ તે ત્યાં જ જાય છે આ મનની આદત જ છે। જેવી થઈ ગઈ છે મંગાને ? બાજુ જતો રોકવામાં આવે છે તે જ બાજુ તે જાય છે તેવી જ રીતે મનને વાસના તરફ ન જવા કેટલીવાર સમજાવવામાં આવે છે, તેટલી જ વાર તે એ જ તરફ દોડી–દોડીને જાય છે માતા બાળકને નવડાવી–ધોવડાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવે છે પણ બાળક બહાર જઈ ધૂળ માટીમાં રમવા લાગે છે બસ તેવી જ રીતે તમે પણ પેલા બાળક જેવું કામ તો નથી કરતા ને ! ઉપાશ્રયમાં મુનિ મહારાજ વીતરાગ–વાણીના જળ વડે નવડાવી–ધોવડાવી સ્વચ્છ કરે છે અને તમે બજારમાં જઈ પાછાં હતાં તેવાં ને તેવા જ બની જાઓ છો (સભામાં હસાહસ)

બીજાને ઠોકર ખાતાં જોઈ જે સાવધાન બની જાય છે તેને કુશળ કહેવાય છે પરંતુ ઇન્દ્રિયોની ગુલામીમાં જકડાયેલો બીજાને પડતો જોઈને પણ સભાન થતો નથી પતંગિયું બીજા પતંગિયાને દીપકથી પ્રેમ કરતું જુએ છે અને એને અગ્નિમાં બળતાં પણ જુએ છે તો પણ તે દીપકની જ્વાળા સાથે પ્રેમ કરવાનું છોડતો નથી વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પોતાની અંતિમ દેશનામાં આ તથ્ય સામે રાખી ફરમાવે છે

रूवेसु जो गिद्धि मुवेइ तिव्वं अकालियं पावइ से विणासं
रागाउरे से जह वा पयंगे आलोय लोले समुवेइ मच्चु ॥

उत्तराध्ययन अ. ३२

જેમ દીપકની ઝળકતી વાટમાં આતુર બનેલું પતંગિયું મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ રૂપના મોહમાં તીવ્ર અનુરક્તિ રાખનાર પ્રાણી વિનાશના ખાડામાં જઈ પડે છે, હિંદીનો એક કવિ પણ કહે કે.

दुनिया की झूठी प्रीति करो मत, प्रीति करी सो क्या फल पाये। मौत मृगा यही महा भयंकर, प्रीति से वो भी पिटारे में आये। प्रीति के कारण देखो पतंगा दीपक में पड प्राण गमाये॥ दुनिया.

હિંદીનો આ કવિ દુનિયાની પ્રીતિને જૂઠી ઠેરવે છે પણ તમે તો એને સાચી માનો છો ને! અરે, આ મનડાને કહો કે હે મન! તું કેટલું હઠીલું બની ગયું છે! અનંત-અનંત જ્ઞાનીઓએ જે સંસારને અસત્ય અને અસાર કહ્યો છે, એને તું સત્ય માની બેઠો છે. માછલીએ લોટની ગોળી સાથે પ્રેમ કર્યો ને પોતાનું ગળું વીંધાવી લીધું. મદારીની બંસીના મધુર તાન સાથે પ્રેમ કર્યો તો તે પણ પટારીમાં કેદ થઈ ગયો. ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસવા સમાન છે. જે કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસશે તેના શા હાલ થશે એ તો તમે જાણો જ છો. ખરે જ, ઇંદ્રિયોના વિષયોએ ચારિત્ર્યના ટુકડા કરી નાખ્યા છે.

જીવનની સાચી શાન્તિને પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા શીખો. પણ ઇંદ્રિયો પર વિજય પામવાનો એ અર્થ નથી કે તમે ઇંદ્રિયોને નષ્ટ કરી નાખો. ભારતમાં થોડાક એવા પણ સાધકો થઈ ગયા છે જેઓ મનને સ્થાને ઈન્દ્રિયોને મારવામાં રત રહ્યા. બિલ્વ-મંગળની વાર્તા આવે છે. એમની આંખો વિકાર તરફ ગઈ તો એમણે આંખો ફોડી નખી. અનાધિકારના ફળો તરફ હાથ વધ્યા તો હાથ કાપી નાખ્યા. પણ આ રીત ખોટી છે. આ તો મનની શૈતાનિયતની શિક્ષા ઈન્દ્રિયોને કરવા જેવું થયું માટે ઈન્દ્રિયોને મારો નહીં. પણ એમને સાધો. એને માટે પહેલા મન ઉપર વિજય મેળવો. એના પર વિજય મળતા જ ઈન્દ્રિયો પરનો તમારો વિજય નિશ્ચિત છે જ. ગણધર દેવશ્રી ગૌતમ સ્વામી મહામુનિ કેશીકુમાર સામે આ રહસ્ય બતાવતા કહે છે.

एगे जिए जिया पंच पंचजिए जिया दस।
दसहा उ जिणित्ताणं सव्व सत्तू जिणा महं॥

–ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૩

એક મનને જીતી લેતા પાંચે ઇંદ્રિયો પર તમારો વિજય થઈ જાય છે.

અને પછી ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી લીધા બાદ પાંચે પ્રમાદો અને પાંચે અવ્રતો પર પણ તમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ રીતે તમે તમારા અંતરની દુનિયાના તમામ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લો છો. ઇન્દ્રિયોને તમારે કેળવવી જોઈએ. નયનને કહેજો, જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં તું છુપું સત્ય ખોળજે. કાનને કહેજો, જે જે તું સાંભળે છે એમાંથી જીવન માટે પ્રકાશનું કિરણ લેજે. વાણીને કહેજો, જ્યારે તું બોલ ત્યારે ત્યારે એમાં સાકરની મીઠાશ મેળવજે. કાયાને કહેજો તું જ્યાં જાય ત્યાં સેવાની સુગંધ ફેલાવજે.

તમે તમારી ઇન્દ્રિયોને જો આ રીતે કેળવશો તો તમે નિશ્ચય-સંયમના પથ પર આગળ વધી શકશો. સાધક-જીવનનું લક્ષ્ય જ સંયમ છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે "આ દેહ હોય તો સંયમને માટે છે." તમે પણ આ પવિત્ર દિવસોમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેજો.

असंजमं परियाणामि संजमं उवसंपज्जामि ।'

હે પ્રભો ! હું અસંયમનો ત્યાગ છોડી સંયમ તરફ આવું ! જ્યારે જીવનમાં સંયમ આવે છે ત્યારે શાંતિ પોતે જ સામે ચાલીને તમારી પાસે આવે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે : પ્રેમ જો પવિત્ર છે તો વૈભવનું શું કામ છે ! જીવન જો અમૃત છે તો પૈસાનું શું કામ છે ! મન જો શુદ્ધ છે તો માળાગૂંથી આવશ્યકતા છે ! અને જીવનમાં જો સંયમ છે તો કાનૂન-કાયદાની શી આવશ્યકતા છે ! જીવનમાં જો સંયમ હોય તો કાયદા-કાનૂનની જરૂર જ નહીં પડે. હવે તો આ પવિત્ર દિવસોમાં તમે અસંયમથી પાછા ફરો અને તમે જેટલા સંયમ તરફ વળશો તેટલી જીવનની સાચી શાંતિ તમારી નિકટ આવતી જશે.

॥ ૐ શાંતિ શાંતિ ॥

ભાદરવા સુદ
ચોથ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ

જૈનદર્શનનું

૫૭. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દર્શન

પ્રિય સજ્જનો અને શ્રીમતી માતાઓ,

પર્યુષણ પર્વના પાવન દિવસો ચાલી રહ્યા છે અધ્યાત્મ સાધનાનુ આ પર્વ આપણને સદેશ આપી રહ્યુ છે કે આપણે લૌતિકતાથી પાછા ફરીએ અને આત્મ-સાધના તરફ વળીએ દુનિયાની રાહે ચાલતા અનત યુગો વીત્યા, હવે આપણે સાધના-પથ પર ચાલતા થઈએ અધ્યાત્મક જીવન વિતાવવાનો પવિત્ર સકલ્પ આપણી સામે છે આજની લૌતિકતા-પ્રધાન દુનિયાને આપણે અધ્યાત્મનો સદેશ આપવો છે આપણે કહીએ છીએ કે આપણી પાસે દુનિયાને દેવા માટે ઘણો મોટો અધ્યાત્મસદેશ છે પરતુ જ્યા સુધી તમે પોતે એ પ્રમાણે નહિ ચાલો ત્યા સુધી દુનિયા તમારા એ સદેશાઓને નહિ સાભળે

ભાષણ કરતા આચરણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તમે કહો તો હુ એક કલાક સુધી વીતરાગ અવસ્થા અગે ભાષણ આપી શકુ છુ પરતુ પૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થા મેળવતા કેટલો સમય લાગશે એ કોણ જાણે છે? મોટા મોટા નેતાઓ સેવા અને સહયોગ ધર્મ ઉપર કલાકો સુધી લિજ્જતદાર ભાષણ આપી શકે છે, એમના ભાષણ ઉપર શ્રોતાજનો મુગ્ધ પણ બની જાય છે, તાળીઓના ગડગડાટ દ્વારા એમના ભાષણનુ સ્વાગત પણ થાય છે પરતુ એ ભાષણકર્તાને કહેશો કે તમારી માતા ઘેર ખાટલે પડી છે- બીમાર છે, એમની પાસે આજે રાત આખી જાગતા બેસી રહેવાનુ છે, તો તરત એ જવાબ વાળશે કે એ મારાથી થઈ નહિ શકે તમે બીજુ કામ બતાવો એમને કહેશો કે પાડોશીનુ બાળક બીમાર છે એને સારુ દવા

લાગતી છે તો કહેશો મારી પાસે સમય નથી. નોકરને મોકલી આપીશ. ભાષણમાં જે સેવા જાદુ બતાવી રહી હતી તે આચરણમાં આવતાં જ લપાઈ કેમ બની ગઈ! વાત એ જ છે એક શાયરના શબ્દોમાં કહું તો

हमें कहना आता है करना नहीं आता,
हमें बोलना आता है चलना नहीं आता ॥

કહેવામાં વાર લાગતી નથી કે મનુષ્ય એક મિનિટમાં હિમાલયને માપી શકે છે પણ તાકાત તો ચાલવામાં લાગે છે ચઢાણ પર ચઢતાં એક એક ડગલે પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગે છે ત્યારે હિમાલયની કરાડો પાર થાય છે આધ્યાત્મિક કરાડો પાર કરવી હોય તો આચરણોમાં પ્રગતિ કરવી પડશે ત્યારે જ આપણે જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકીએ છીએ.

પાવન પુરુષ ભગવાન મહાવીરે જે આધ્યાત્મિક લક્ષ્યો બતાવ્યાં છે તે ક્રમે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. ત્રણ પ્રવચન તમે સાંભળી ચૂક્યા છો આજે આપણે જીવનના ચોથા લક્ષ્ય સંબંધી વિચાર-વિનિમય કરીશું તારક મહાપુરુષે જીવનનું ચોથું લક્ષ્ય એ બતાવ્યું છે કે –

“ अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि ।

અર્થાત્ અક્રિયા કે નિષ્ક્રિયતાને તજી આપણે સક્રિય બનીએ આજે આપણા જીવનમાં નિષ્ક્રિયતા આવી ગઈ છે નિષ્ક્રિયતા એ પોતે જ જડ છે જૈનદર્શન એ જડનો નહીં પણ ચૈતન્યનો ઉપાસક છે માટે જીવનમાં પ્રવેશેલી જડતાને ત્યાગી સક્રિય બનો. કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ છે સદા ક્રિયાશીલ રહેવું ચાહે નિગોદની અંધકારપૂર્ણ દશા હોય, અથવા સિદ્ધની સ્વરૂપસ્થિતિ હોય બન્નેમાં આત્મા સદા સક્રિય રહે છે કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંતરાય કર્મનો કદી પણ પૂર્ણ ઉદય થતો નથી તે સદા ક્ષયોપશમરૂપે રહે છે એટલે નિગોદમાં પણ આત્મા ક્રિયાશીલ તો રહે જ છે પછી એ વાત ન્યારી છે કે એની ક્રિયા આત્માને તેના નિજ ગુણોથી દૂર ખેંચી લઈ જાય. સિદ્ધ સ્થિતિમાં અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય છે અને તેથી જ ત્યાં આત્મા નિજ ગુણોમાં સદા પરિણમનશીલ રહે છે

એવું કહેવાય છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક દર્શન છે અને એના ઉપર એવો આક્ષેપ મુકાય છે કે એણે તો સદા નિષ્ક્રિયતા જ શીખવી છે પરંતુ હું કહીશ કે જેમની આવી ધારણા છે તેઓએ જૈનદર્શનનું આંતર-હૃદયને પારખ્યું જ નથી. જૈનદર્શને કદી પણ કોઈ એક બાબત પરત્વે

આગ્રહ સેવ્યો નથી, કારણ કે આગ્રહમા એકાતની દુર્ગંધ છે જ્યારે જૈન-દર્શનનો આતર–પ્રાણ અનેકાતમા વસે છે એ સાચુ છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિ-પૂરક છે તે ભૌતિક–પ્રગતિમા વધુ વિશ્વાસ રાખતો નથી પરતુ એનો અર્થ એ નથી કે તે નિષ્ક્રિયતાનો ઉપાસક છે નિવૃત્તિનો અર્થ થાય છે, પાછુ ફરવુ તો શેનાથી પાછુ ફરવુ ? શુ પોતાના શુભ ભાવોથી પાછુ ફરવુ ? શુ આત્મિક સદ્ગુણો અને શુદ્ધ વૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ ? નહિ, પીછેહઠ કરવામા પણ વિવેક જાળવવો પડશે

પીછેહઠનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણે વિકારોથી પાછા ફરીએ વાસનાઓ અને અશુભવૃત્તિઓથી પાછા ફરીએ એક આચાર્ય જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવતા કહે છે કે

असुहादो विणिवत्ति, सुहे पवित्ति जाण चरित्तं,
वदसमिति गुत्ति रूवं ववहारणयादुजिण भासियं ॥

द्रव्यसंग्रह–४५

દ્રવ્ય સગ્રહના શ્લોકાર્ધમા સિદ્ધાત ચક્રવર્તી આચાર્ય નેમચદ્રજી જૈન-દર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની વ્યાખ્યા બતાવી રહ્યા છે, અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમા પ્રવૃત્તિ એ જ ચારિત્ર છે અશુભથી–આત્મવિકારોથી પાછા વળવુ તે ચારિત્રનુ એક અગ છે તો શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્રનુ બીજુ અગ છે જૈનદર્શનને કેવળ નિવૃત્તિવાદી કહેવો તે અર્ધસત્ય છે, અશુભથી નિવૃત્તિ લેવી જેટલી જરૂરી છે તેટલી જ શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે.

આ જ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ અન્તર્દર્શન જ અક્રિયા અને ક્રિયાનુ રહસ્ય છે અક્રિયાનો અર્થ અહી અશુભ ક્રિયા છે. અને તેનાથી પાછા વળવાનુ છે કારણ અક્રિયાનો અર્થ તદ્દન ક્રિયાશૂન્યતા નથી હમણા જ મેં ઉપર જણાવ્યુ તેમ આત્મા કદી નિષ્ક્રિય રહેતો જ નથી અનત કાળથી આત્મા ક્રિયા કરતો રહ્યો છે પરંતુ તે ક્રિયા તેને પોતાના લક્ષ્યથી દૂર હટાવી રહી છે કલ્પના કરો, એક બહેન સવારે વહેલી ઊઠી પોતાને હાથે ઘરનો કચરો વાળે છે જો કે આજે આ કામને હલકુ ગણવામા આવે છે પરતુ મુનિ માટે જેટલુ પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન જરૂરી છે તેટલુ જ ગૃહસ્થો માટે આ કામ જરૂરી છે કચરો સાફ નહિ થાય તો જાળા બાઝી પડશે અને તેમા જીવોત્પત્તિ થયા બાદ એને દૂર કરવો એ સાચા જૈનનું લક્ષણ નથી.

આજે તો ઘણાં ય સંપન્ન ઘરોમાં નોકર દ્વારા આ કામ થતું હોય છે પરંતુ નોકર તે શી ભાવના રાખશે? તેને જીવોની શું દયા હશે? જેના દિલમાં અનુકંપા નથી જેને તત્ત્વનો બોધ નથી એવા પાસે જયણા અને જ્ઞાનની શી આશા રાખી શકાય? હવે તો એક બહેન કચરો વાળી એક ખૂણામાં એકઠો કરી દે છે એણે પણ ક્રિયા તો કરી જ છે બીજી બહેન આવી અને એણે પેલા કચરાને ઉપાડી બહાર ફેંકવાને બદલે ફરી ઘરમાં વીખેરી દીધો. ક્રિયા તો બન્નેએ કરી છે પરંતુ પહેલી બહેનની ક્રિયા તે સાર્થક ક્રિયા છે જ્યારે બીજી બહેનની ક્રિયા તે નિષ્ફળ ક્રિયા છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં આત્મા જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે આ બીજી બહેને કરી હતી, તેવી ક્રિયા છે તે કચરાને બહાર ફેંકતી નથી અપિતુ વિભાવને વાસનારૂપી કચરો પાછો ઘરમાં ફેલાવે છે એટલા માટે એને અશુભ ક્રિયા કહેવાય છે ત્યારે આપણે તો શુભ ક્રિયા કરવી છે

તમે અશુભમાંથી શુભ તરફ ગમન કરો. તમારે વિચારવું જોઈએ કે તમારી ક્રિયા શુભ તરફ જાય છે કે અશુભ તરફ? તમારા મનની પ્રવૃત્તિ, વાણીની પ્રવૃત્તિ તેમ શરીરની પ્રવૃત્તિ શુભમાં છે કે અશુભમાં? મન વડે તમે પરહિત માટે કેટલું ચિંતન કરો છો? હું માનું છું, અહિત ચિંતનમાં તમારું મન જતું નહિ હોય કારણ તમે શ્રાવક છો ભગવાન મહાવીરની ઉપાસક છો પરંતુ તમારા પાડોશીની દુકાને ઘિરાકી થાય છે અને તમારી દુકાને એક પણ ગ્રાહક આવતો નથી ત્યારે તમારું મન શું બોલે છે? કે ભગવાન્ આની દુકાન ઉપર ગ્રાહકો શા માટે જાય છે? એની દુકાન બંધ થઈ જાય તો સારું આ અશુભ વિચારો છે એની જને તોડી પાડવાની ક્રિયા તે અશુભ ક્રિયા છે. તમારા થકી કોઈનું ભલું થાય તો કરજો પણ કોઈને તોડી પાડશો તો નહિ જ પાણી મૂળિયાને જમીન સાથે સ્થિર કરે છે અને પ્રચંડ હવા એ મૂળિયાને ઉખાડી દે છે એટલે હવે તમે વિચારી લો કે તમારે શું બનવું છે? હવા કે પાણી?

હું તો તમને સલાહ આપીશ કે હવા નહીં પણ પાણીનું કામ કરજો બીજાના પગ મજબૂત કરજો. પાડવું સહેલું છે પણ જમાવવું મુશ્કેલ છે આ જીવનના નિર્માણમાં એક વર્ષ લાગ્યું હશે પણ એને તોડી પાડવા માટે તો ફક્ત બે જ મિનિટ પર્યાપ્ત થશે સ્વામી બન્યું આપણ કોઈ પણ મકાનમાંથી તમારો ચહેરો વર્ષને ઉડવાની ટેકરી કરે તો તમે એને કાચામાં મદદ કરજો અને પેલી આડ આવનારાની વાતથી પણ સાચવવામાં અને આગળ

વધવામા મદદ કરે છે, ત્યારે તમે તો વળી ચેતનામય છો, પચેન્દ્રિય છો અને મનુષ્ય છો, પછી બીજાને આગળ વધવામા મદદ ન કરો એવુ કદી સભવે ખરુ ?

વારુ તો આજે તમે જ્યારે ઘેર જાઓ ત્યારે વિચાર કરજો કે હુ અને મારી સપત્તિ બીજાના વિકાસમા કેટલા સહાયક થઈ રહ્યા છીએ ? યાદ રાખજો, પુણ્યના સુયોગે તમને જે સાધનો મળ્યા છે, એ વહેતી ગગામા કોઈ હાથ ધોવા આવે તો ઇન્કાર કરશો નહિ આમ કરશો તો પુણ્યની ગગા વહેતી જ રહેશે, પરંતુ જ્યારે સ્વધર્મીઓની સહાયતાથી હાથ સકોચાશે ત્યારે પુણ્યની ગગા પણ સકુચિત બનતી જશે

હુ આપીશ તો ખાઈશ શુ ? મારા બાળકો ભૂખ્યાં મરશે સહાય કરવાના ટાણે આ જાતના વિચારો જેના મનમાં આવે છે તેને પુણ્યના તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા જ નથી એમ હુ તો કહુ હસવાથી આનદ ખૂટતો નથી. તેમ દેવાથી સપત્તિ ખૂટતી નથી હા, પણ ઇન્કાર કરવાથી જરૂર તે ઘટી જાય છે

એક શહેરની વાત છે એક સપત્તિસપન્ન બહેન એક સાધ્વીજીના દર્શન કરવા સારુ આવી લગભગ પચ્ચીસેક હજારની મોટરકારમાંથી તે નીચે ઊતરી એના હાથે અને માથે મોતી જડ્યા આભૂષણો હતા, તે ઉપર ગઈ અને સાધ્વીજીને વદના કરી સપત્તિસપન્નની વદના પણ જરા જોવા લાયક હોય છે તે વધુ નમી શકતા નથી કારણ વધુ નમવા જતા જરા કપડાની ઇસ્ત્રી બગડી જવાનો ડર રહે છે અને એમા વળી થોડો પૈસાની ગરમી પણ વિનમ્રતા અને કોમળતાને ઓછી કરી દે છે

હા, તો શેઠાણીજીએ તેરી જ લટકેદાર વદના કરી, અને નીચે એમી ગઈ પાસે જ એક ગરીબ વિધવા બહેન બેઠી હતી એની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી તે અઠમ-અઠમના પારણા કરતી હતી સાધ્વીજીએ એના તરફ સકેત કરતા કહ્યુ આ ગરીબ બહેન છે, ધાર્મિક જીવન વ્યતિત કરે છે કઈક મદદ કરી શકો તો સારુ પુણ્યપ્રકૃતિએ તમને દીધુ છે, તો એનો આવા શુભ કામોમા ઉપયોગ થાય તો તે શુભ ફળ જ આપશે

મહાસતીજીની વાત સાભળીને પેલી શેઠાણી બોલી મહારાજ, ઊટની ગરદન લાબી છે તો તે શુ કાપી નાખવા માટે છે ? વધુ પૈસા છે પણ તે વહેચી નાખવા માટે નથી અને એક પૈસો પણ તેના હાથમાથી સર્યો

નહિ. ત્રીજી વાર તે ત્યાં ગયો. પછી તે મોટરમાં બેસી પોતાને ઘેર આવી ગઈ. આ બીના બન્યાને હજુ ૭ દિવસ પણ વીત્યા નહિ હોય કે તે બહેનનો પુત્ર કાળા બજારને અંગે પકડાઈ ગયો અને તે પણ એવા સકંજામાં કે છૂટવાની કોઈ જગ્યા રહી નહિ. એના કેસ પાછળ રૂપિયા દસ હજાર ઊડી ગયા અને આબરૂ પણ માટીમાં મળી ગઈ. છેટની ગરદન એક જ ઝપાટે કપાઈ ગઈ.

આજે તમે વિચારો કે તમારી સંપત્તિનો કેટલો ભાગ શુભ ખાતે વપરાય છે અને કેટલો અશુભ ખાતે? પોતાના વૈભવ અને વિલાસમાં સંપત્તિની કમી નથી. તમારે રેલયાત્રા કરવી હશે તો ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લેશો. સિનેમાઘરમાં પાંચની ટિકિટ નહિ મળે તો દસની લેશો. પણ કોઈ ગરીબે પોતાની સન્મુખ આજુએ મૂકી હાથ પસાર્યો તો તમામ ઇન્સ્પેક્ટર્સ, સેલ્સમેન્સ યાદ આવી જશે અને જ્યારે સભા ત્યું કોઈ કામ આવશે તો કહી દેશો કે સાહેબ હજુ તો ૭ દીકરીઓને વરાવવાની છે. શુભ કાર્યોમાં સો-સો બહાનાં યાદ આવી જાય છે. શુભ કાર્ય માટે જ્યારે દિલ સંકુચિત બને છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે હજુ શુભ અને અશુભનો ભેદ સમજાયો નથી! નવતત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનું રટણ કરતાં-કરતાં ગળું સૂકાયું પરંતુ જીવનના મેદાને જ્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે નાસી જ ગયા!

જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે તમે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થઓ અને શુભમાંથી શુદ્ધતા તરફી જાઓ. પાપ પરિણતિ તે અશુભ છે. પુણ્ય શુભ છે તો નિર્જરાની પરિણતિ શુદ્ધ છે. તે તો શેઠકો રૂપિયો છે. અશુભને સમાપ્ત કરવા માટે શુભ પરિણતિ અપનાવવામાં આવે છે કારણ કે કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે. સંસારના રાગને નિવારવા માટે ત્યાગનો રાગ અપનાવાય છે અને જ્યારે ત્યાગનો પણ રાગ સમાપ્ત થાય છે ત્યારે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમારી અને મારી તમામ સાધના વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એક કવિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું છે કે :

> प्रभु वीतराग स्वामी यह भावना हमारी
> हम निज स्वरूप पावें पावें दशा तुम्हारी ॥

આપણી પ્રવચનનું લક્ષ્ય છે વિતરાગ ભાવ બને તે માટેની એવી સાધના

માટે આપણે સાધના ક્ષેત્રમા ઝપલાવવુ પડશે તમે વિચાર્યું તો ઘણુ છે, પણ હવે આચરવુ પડશે એ ખરુ છે કે લક્ષ્ય વિના નીકળી પડવુ પણ ખોટુ છે, પરતુ કેવળ જાણી લેવા માત્રથી મઝીલ આવી જતી નથી એને સારુ તો ચાલવુ પડશે કસવાથી સોનાની પરીક્ષા થાય છે તો સોનાથી એરણની પરીક્ષા થાય છે જે એરણ એ બતાવી શકે કે આ સોનુ છે કે પિત્તળ છે તે એરણ નથી, એ છે કાળો પથ્થર! એવી જ રીતે જ્ઞાનથી ક્રિયાની જાણ થાય છે, અને ક્રિયાથી જ્ઞાનની વિવેકયુક્ત ક્રિયાને જોઈ એ બોધ થાય છે કે એણે જ્ઞાન મેળવ્યુ છે.

ક્રિયા જ્ઞાનને વેગ આપે છે એના અભાવે જ્ઞાન પાંગળુ રહે છે આચાર્ય માધવ–મુનિજી મહારાજ પ્રભુ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે,

लंघत चढत नाथ प्रति छिन ये
पर्वो विषम पहारो ।
चरण रूप देवो चरण कृपा कर,
तो नही लंघत वारो
शरण मैं लीनो तुम चरणारो ।

આચાર્ય માધવ મુનિજી મહારાજ કે જેને માટે એ કહેવત રચાઈ છે કે, "સો સાધુ અને એક માધવ" અને જેમની સિંહગર્જનાની સામે વિરોધીઓના પ્રાણ કપતા હતા–તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરતા કહી રહ્યા છે. "આ સસાર એક પર્વત છે અને એ પર્વત એવો તો વિષમ છે કે એના પર જેમ જેમ હુ ચઢતો જાઉ છુ તેમ તેમ એ વધતો જ જાય છે પરતુ હે પ્રભુ, ચારિત્રરૂપી ચરણ (પગ) મળી જાય તો એને ચઢવામા કશી વાર લાગશે નહિ"

ચારિત્ર અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ભવ–ભ્રમણને સમાપ્ત કરી છે સિક્કો એક બાજુથી ઘસાયેલો હોય તો બજારમા તે ચાલતો નથી એવી જ રીતે જ્ઞાન–શૂન્ય ક્રિયા પણ લક્ષ્ય સુધી પહોચાડી શકતી નથી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આધળી ક્રિયા છે તો નિષ્ક્રિય જ્ઞાન પગુ છે બને પોત–પોતામા અધૂરા છે હજાર લૂલા એકઠા થઈ જાય તો પણ એક પૂર્ણ વ્યક્તિનુ કામ કરી શકતા નથી જે જ્ઞાન આચરણમા આવ્યુ નથી તે કેવળ એક જાતનો ભાર જ બની રહે છે

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને ભારરૂપ બતાવતા કહે છે

जहा खरो चन्दण भारवाही
भारस्सभागी नहु चन्दणस्स ।
एवं खु णाणी चरणेण हीणो
नाणस्स भागी नहु सोग्गइए ॥

विशेषावश्यक भाष्य

ચંદન એક સુગંધિત ચીજ છે એનું એક ટીપું તાપથી તપતા શરીરને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. મનુષ્ય તો શું વિષધર સાપ એની સુવાસમાં પોતાને સુખી માને છે. પરંતુ ચંદનને જો ગધેડા પર લાદવામાં આવે તો તે શું એની સુગંધનો આનંદ માણી શકશે? એ તો વિચારશે કે હું ક્યારે મારા સ્થાન પર પહોંચું અને મારી પીઠે લાદેલા આ ભારથી મુક્ત બની શકીશ. આવું આગમવેત્તા આચાર્ય ભદ્રબાહુ કહે છે કે બસ આ જ રીતે જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે પણ એનો એક અંશ પણ આચરણમાં ઉતાર્યો નથી તેવા લોકો આ ગધેડા જેવા જ્ઞાનના ભારવાહક માત્ર છે. એનો આનંદ એમના નસીબમાં નથી.

જ્ઞાન હોય કે ધન હોય અને જ્યારે ઉપયોગમાં આવતાં નથી ત્યારે એ કેવળ બોજરૂપ જ બની રહે છે. ધન ભેગું કરવા માટે પરસેવો વહાવ્યો, સવારથી સાંજ સુધી દોડધામ કરી અને ઘણું ભેગું કર્યું. પરંતુ જ્યારે મૃત્યુ આવ્યું ત્યારે એમાંથી ખાધું નહિ કે કશો ઉપયોગ કર્યો નહિ. એવા એવા લક્ષાધિપતિઓ જોવામાં આવ્યા છે કે જેઓ સવારે પોતાની ચામાં દૂધ તો શું પણ ચાનું પાણી પણ પીતા નથી. સંપત્તિ હોવા છતાં એનો ઉપભોગ ન કરનાર આવો જ અભાગિયો છે. તેવા લોકો માટલામાં પાણી ઘણું હોવા છતાં તરસે મરનાર જેવા છે.

જ્ઞાનની વાત પણ એવી જ વસ્તુ છે. ગ્રંથ ગોખી ગોખીને શીખ્યા, સવારે વહેલા ઊઠી એનું અધ્યયન કર્યું. મોડી રાત સુધી જાગીને એને યાદ કર્યું. પણ જ્યારે એને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી નાઠા. એનો અર્થ એ જ થયો કે એણે ગધેડા જેવું જાણ્યું છે. પુસ્તક પુસ્તક ગોખી-ગોખીને ગ્રંથ સાચવ્યા છે પણ એ જ પુસ્તકો ઉપરથી જ્યારે મમતાભાવ દૂર કરવાની વાત આવી, સ્વધર્મીને મદદ આપવાની વાત આવી, હાથ સંકોચાવા લાગ્યા. આમ જ્ઞાન હોય તો પછી એ જ્ઞાન શીખવાનો અને રટણ કરવાનો શો અર્થ?

માહિતી મેળવવી એ એક ચીજ છે અને વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે બીજી ચીજ છે એક હીરાની કિંમત જાણી લેવી તે સરળ છે, કિંતુ હીરાને ખરીદી લેવો તે કઠિન છે પાસે રૂપિયા હોય તો જ ખરીદી શકાય છે. ઈતિહાસ લખવામા વાર લાગતી નથી પરંતુ ઈતિહાસ બનતા વાર લાગે છે એક લેખક ભગવાન મહાવીરનો ઈતિહાસ બે દિવસમા લખી શકે છે પરંતુ એ પતિત પાવન પુરુષોત્તમ ભગવાનનો ઈતિહાસ બનવામા કેટલો સમય લાગ્યો? બાર-બાર વર્ષ સુધી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી એ ભયાનક કષ્ટોને સહન કર્યા પછી જ તેઓ ભગવાન બની શકયા એની વાત સાભળતાની સાથે જ કાયરોનુ હૃદય થરથરી જાય છે. ત્યારે એ કથનીના નિર્માણમા કેટલી સાધના અને સયમની જરૂર પડી હશે?

ચિત્તોડનો ઈતિહાસ લખવામા શુ વાર લાગવાની છે? પરંતુ તેની રચનામા કેટલા સાહસ અને વીરતાની આવશ્યકતા પડી હશે, એ કોણ નથી જાણતુ, વારુ? પેલી સુકુમાર રાણીઓ જેમના પગ તળે ફૂલોની પાદડીઓ રહેતી હતી તેઓ સતીત્વના રક્ષણ કાજે ધગધગતી ચિતામા કૂદી પડી કેટલું સાહસ હશે એમનામા? હા, તો સાભળવા અને જાણવામા વાર લાગતી નથી પણ વાર તો ત્યા અને ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે એ રસ્તે ચાલવાનો પ્રશ્ન આવે છે મુબઈનુ નામ સાભળી લેવા માત્રથી કે તમે એનો રસ્તો જાણી લેવા માત્રથી હુ કાઈ મુબઈ પહોચી ગયો નથી, એને સારુ થઈને તો ચાલવુ પડયુ, ભયકર ગરમી સહીને પણ ચાલવુ પડયુ રસ્તે પરસેવાના રીલા ચાલી નીકળ્યા હતા ત્યારે જ તમારી મુબઈનગરીમા હુ પહોચી શકયો છુ.

જાણી લેવાથી અરધી સમસ્યાનો ઉકેલ આવે છે, પરંતુ મ ઝીલ સુધી તો આપણે ચાલવા માડીએ તો જ પહોચી શકીએ છીએ એટલે કહેવામા આવ્યુ છે કે

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्ष ॥

મોક્ષની મ ઝીલ સુધી પહોચવા માટે જ્ઞાન જોઈએ કે ક્રિયા? માની લો જ્ઞાન વિના ચરિત્ર આવતુ નથી, અને કેવળ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરંતુ યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી. મોક્ષ માટે કેવળજ્ઞાન જરૂરી છે પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ ત્યા સુધી આત્મા સર્વ સવરરૂપ સપૂર્ણ ચારિત્ર અને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતો

નથી ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. મોક્ષનું સૌથી નિકટવર્તી કારણ તે ચારિત્ર જ છે ચારિત્ર વિના આનંદ પણ આવતો નથી. કલ્પના કરો એક માણસ પ્રીતિભોજનમાં ગયો ભાણામાં પૂરીઓ આવી અને લાડુ પણ આવ્યા તે લાડુ ખાવાને બદલે ખિસ્સામાં ભરવા લાગ્યો. હવે તમે જ બતાવો શું એને લાડુ ખાવાનો આનંદ મળશે ખરો ! લાડુને ખિસ્સામાં ભરવાથી નહિ ખાવાથી આનંદ આવે છે તેવી જ રીતે કેવળ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લેવા માત્રથી નહિ પરંતુ એને જીવનમાં ઉતારવાથી આનંદ આવે છે

તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે અને જે કાંઈ જાણ્યું છે તેને તમે જીવનમાં ઉતારો. ચારિત્ર તરફ ભરવા માંડેલાં પગલાં જ તમને તમારા શાશ્વત લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડી શકશે

ૐ શાંતિ શાંતિ

શ્રાવણ વદ ચૌદસ
રવિવાર સંવત ૨ ૧૬

જૈન ધર્મ સ્થાનક
કાંદાવાડી મુંબઈ

આલોક ને પરલોકના સુખ આની દયા પર / નિર્ભર છે

પશુને ચારાની પેઠ કપાઈ જવાના સમયનું જ્ઞાન હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યને પેટના પરિણામનું ભાન હોતું નથી

આજનું વ્યાખ્યાન દર્શનવિશુદ્ધિ નામનું છે દર્શન-વિશુદ્ધિને સમજવા, પહેલા આપણે દર્શનને સમજવું પડે દર્શનનો એક અર્થ છે જોવું, જે સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે દર્શનનો એક અર્થ તાત્ત્વિક સિદ્ધાંત પણ છે અમુક ખાસ પ્રકારની વિચારધારા પણ આપણે ત્યા દર્શનના નામે ઓળખાય છે જેમ કે જૈનદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, સાંખ્યદર્શન વગેરે દર્શનનો એક ત્રીજો પણ અર્થ છે, જે શ્રદ્ધાના અર્થમા વપરાય છે તત્ત્વનો નિર્ણય એ પણ દર્શનની એક પરિભાષા છે આપણે અહી છેલ્લા અર્થમા દર્શનનો પ્રયોગ કરવાનો છે

જ્યા સુધી દર્શન પ્રાપ્ત થતુ નથી, ત્યા સુધી સત્યનુ દર્શન નથી થઈ શકતુ. વસ્તુને તેના સાચા સ્વરૂપમા જોવી તે શુદ્ધ દર્શન છે હેય (ત્યાજ્ય) વસ્તુને હેયરૂપે, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) ને જ્ઞેય અને ઉપાદેય (પ્રાપ્ત કરવા જેવી) ને ઉપાદેય તરીકે ઓળખવી તેનુ નામ દર્શન છે

સમ્યગ્દર્શન એક બીજ છે જે એક દિવસ ચારિત્રના વિશાળ વડલામા પલટાઈ જઈ, સસારના અનત અનત પ્રાણીઓને માટે શાતિ આપનાર બને છે તે સાધનાના ભવ્ય મહેલનો પાયો છે પાયા વિના—મજબૂત પાયા વિના, રેતી ઉપર ચણાયેલો મહેલ કેટલો વખત ટકી શકે ? અતરમા જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત નથી થતો, ત્યા સુધી, કેવળ ઉપરના ક્રિયા-કાંડો, આત્માને ભવપરપરાના ચક્કરમાથી મુક્ત કરી શકતા નથી ભલે તેનાથી સ્વર્ગના મહાન સુખો મળે પણ જન્મમરણના ફેરા જરા પણ ઘટતા નથી

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે કરવામાં આવતી સાધનાની કિંમત, એકડા-

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં ચઢાવતાં જાઓ, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે તેણે ભૂલ કરી છે સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું બીજા જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં

સમ્યગ્જ્ઞાન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્ર દૃષ્ટિ આપે છે તેમાં શિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે તેનો આધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે તેની નીચે અથાગ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો છેક નીચે ગયો ઉપર આવી શકશે કે નહિ ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અ તરમાથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યા સુધી મોહની ભાવના છે ત્યા સુધી સ સારની ભાવના મીઠી લાગશેજ લીબડો કડવો હોય છે પર તુ જેને સાપ કરડયો હોય અને જેના શરીરમા તેનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય, તેને કડવા લીબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યા સુધી આત્મામા મિથ્યાત્વનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય છે ત્યા સુધી ભૌતિક પદાર્થોમા મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનુ અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામા **णमो अरिहंताण** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમા પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સ સારની ઠોકરો ખાઈને અકામ–નિર્જરા દ્વારા, કર્મબ ધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ–દ્વેષની ગ્રથિને ભેદીને, સમ્યક્ત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આતર–ઉત્ક્રાતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનુ ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારેજ આત્મા સમ્યક્ત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હુ એકી સાથે કહી ગયો છુ પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમા થશે કે દર્શનસપ્તક શુ છે, તેનુ ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે. ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબ ધી ક્રોધ **૨ અન તાનુબ ધી માન**
૩. અન તાનુબ ધી માયા **૪ અનંતાનુબ ધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યક્ત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન–સપ્તક કહેવાય છે અન તાનુબ ધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાભળી ચૂકયા છો કષાયવિજય સબ ધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હુ પૂરતુ કહી ચૂકયો છુ મિથ્યાત્વીના સબ ધમા, આચાર્યોએ પૂરતુ વિવેચન કર્યું છે

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં મૂકતાં જાઓ, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આત્મને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ, પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજા જે આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી કામ કરી લઉં.

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્રદૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે. જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અરધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અગાધ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઊર્મી અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે. છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો છેક નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતા લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **णमो अरिहंताणं** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યકત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યકત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યકત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ ૨ અનંતાનુબંધી માન
૩. અનંતાનુબંધી માયા ૪ અનંતાનુબંધી લોભ
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય ૬ મિશ્ર મોહનીય અને
૭. સમ્યકત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે ત્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર-દૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જ્યાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રસ્થાનમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે જ્યાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની મદીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી. જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલોક અંશે ક્ષય અને કેટલોક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં એક મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય બદલાઈ જાય છે સ્વપરિણતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના લૌકિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એવું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સત્ અને અસત્નાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજ્યાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ-વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક-બન્ને-માથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ ક્યારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દૃશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દૃશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દૃશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે બે ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુ ખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુ ખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુ ખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજ્ય પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ ન પરંતુ જ રાજ્ય છે પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિન્દગી પણ એ મટીને એક જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. બતાવો તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ! જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દસ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો ક્યે દિવસે થશે!

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જ્યારે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે. કેમકે તે સમજે છે કે હું જંગલનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે તો ફસાવામાં આવ્યો છે પણ જે નિમિત્ત આવી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી, દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. બતાવો તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર! મેનેજરની પાસે ઓફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા, તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટશે તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે. એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દષ્ટિ કેળવો

દષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે. સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ-પૂરતું નથી તેની પાછળ જે દષ્ટિભેદ છે, એજ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે. એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીઓ પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીઓ એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ-દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એજ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ, જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્રદૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની અંગત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યના બે દીપાં સત્યના દર્શને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે છતાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો સ્પર્શોદય સમાપ્ત થઈ ગયો છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જાય છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ક્રાંતિ તેના જીવનમાં ઘણો મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે સ્વ-સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે હજુ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ જરૂર પેદા થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એટલું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજાયાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ-વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક-બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી. એટલે તેનો હર્ષ કેવો? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે? એ મારુ હતુ જ ક્યારે? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દૃશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દૃશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ.

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દૃશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે એ ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજ્ય પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ બે ઘડીનું જ રાજ્ય છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડી જેવી જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. બોલો તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દશ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો ક્યે દિવસે થશે?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જે ક્ષણે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે કેદ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ જે દિવસે બહાર જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે અને એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ, મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તો પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઊડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મરમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. બોલો તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે ઑફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા તેની પાસ આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મૅનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમા એક નવો પૈસો પણ ઘટયો તો શેઠના મગજમા ચિંતા થાય છે એટલા માટે હુ કહુ છુ કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યકૃત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે સમ્યકૃત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડો કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમા ફેર શો છે? તેના જવાબમા કહેવુ પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ પૂરતુ નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યકૃત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમા ઘણો મોટો ફરક છે એકની આંખોમા વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમા પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનુ ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે. ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ. મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનુ વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યકૃત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમા પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમા આત્મતત્ત્વનુ દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ-દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

છે તો બીજો તેને ફસાવવાનો યત્ન કરે છે. એવી જ રીતે સમકિતી અને મિથ્યાત્વી બન્ને સંસારની વાસનાઓમાં જ આ હોય છે અને એક સરખા વાતાવરણમાં રહે છે. બન્ને એક સરખાં પુસ્તકો પણ વાંચે છે, પણ એક જ વસ્તુ એકને માટે ભવપરંપરાની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે તો બીજાને માટે એ જ સાહિત્ય ભવપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરનારું બને છે.

સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ કોઈ પુસ્તકમાં બાંધી રાખેલાં નથી. એ તો વ્યક્તિની દૃષ્ટિમાં રહેલાં છે. જો દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય અને મનમાં પવિત્રતા હોય તો મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ત્વરૂપ થાય છે અને દૃષ્ટિમાં દેષ ભર્યો હોય, મિથ્યાત્વનો રંગ બેઠો હોય તો તેવાઓને માટે સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યા નીવડે છે. એટલા માટે નંદી સૂત્રમાં આચાર્ય દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે —

सम्मदिट्ठिस्स सम्मसुयाएं
मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छासुयाए ।

નંદી સૂત્ર.

ચોર અને શાહુકાર બન્નેના દીકરા સાથે ભણે છે. ત્યારે ચોરનો દીકરો ચોરીની કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, જ્યારે શેઠનો દીકરો તેમાં શાહુકારીનાં તત્ત્વો શીખશે. વાતાવરણ ભલે એકસરખું હોય. પુત્રના વિયોગ જેવી કરુણ ઘટના વખતે અજ્ઞાની આત્મા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન કરી કર્મબંધ પામશે. સમ્યક્ત્વીને ત્યાં પણ આવો પ્રસંગ આવશે. તેને ત્યાં કોઈ બધાં અમર રહેવાનાં છે એવું કાંઈ નથી, છતાં પણ એવા શોકની કરુણ ઘડીઓ તેને માટે નિર્જરાનો હેતુ બને છે. તે વિચાર કરે છે કે સંયોગ, એક દિવસ વિયોગમાં પલટાઈ જવાનો જ. તેનો અને મારો સંબંધ આટલા જ દિવસોનો હશે. પછી તેને માટે આંસુ શું કરવા પાડવાં? દુઃખ વખતે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો આત્મા મૂર્છિત બને અને આંસુ સારવા બેસી જશે. જ્યારે સમ્યક્ત્વી તેને નવી જાગૃતિનું સંદેશવાહક માનશે.

બે વ્યક્તિઓ કેવા છે

આ દૃષ્ટિભેદની પાછળ એક હેતુ છે. બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે. એક તોખાનાની પેટીમાં પુરાયેલી છે અને બીજી કાચની પેટીમાં. બંધન તો બન્નેને માટે છે પણ બન્નેનાં બંધનોમાં ફેર છે. પહેલી પોતાને જ જોઈ શકે છે, બીજાને નહિ. તે અંધકારમાં છે. જ્યારે બીજી પ્રકાશને પામી શકે

એ આ જ વાત સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની છે મુક્ત તો એકેય નથી છતાં એક પ્રકાશના કિરણો મેળવે છે, તે સ્વ અને પરને જાણે છે, જ્યારે બીજી અંધકારમા અટવાય છે

સાકર અને ફટકડી બન્નેની પિછાન છે અરે ! એટલુ જ્ઞાન તો એક માખીને પણ હોય છે તે સાકર ઉપર જઈને બેસે છે, ફટકડી ઉપર નહિ. ઓછામા ઓછો એટલો તો વિવેક રાખો માત્ર બાહ્ય રંગ અને રૂપને સમ્યક્ત્વ અને સંયમની પારાશીશી (Thermometer) ન બનાવો અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરે કે અમુક પ્રકારના વસ્ત્રો પહેરે તે જ સંયમી છે, જે અમુક વાતને માને અને અમુક વાતને ન માને તે જ સમ્યક્ત્વી છે, એમ ન માનશો, તમે સમ્યગ્દર્શનનુ થર્મોમિટર બનાવ્યુ છે ? પણ સમ્યક્ત્વ કોઈ દેખાવની વસ્તુ નથી નથી તો તે આપી શકાતુ નથી, તો તે દેખાડી શકાતુ તે તો આપવાની અને દેખાડવાની ચીજોથી પર છે

આ તો આંતરવિશુદ્ધિનુ કાર્ય છે જેનુ હૃદય જેટલે અંશે કષાયોના કાળા રંગથી દૂર છે, તે તેટલે અંશે સમ્યક્ત્વાભિમુખ છે

એક જૂની વાર્તા છે

એક શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે આજ્ઞાંકિત હતા પિતાની પાસે એક કિંમતી રત્ન હતુ રત્ન એક અને લેનારા ત્રણ આ તો કજિયાનુ મૂળ છે. વસ્તુ એક હોય અને લેનાર અનેક હોય, તો ઝઘડો થયા વિના રહેતો નથી ગાય તો બહુ સીધુ પ્રાણી કહેવાય છે પણ દસ ગાયો બાંધી હોય અને તેમની વચ્ચે માત્ર બે પૂળા ઘાસના નાખવામા આવે તો તે લડ્યા વિના રહેશે નહિ આજે ભારતની પણ આ જ સમસ્યા છે ખાનારાઓની લંગાર વધતી જાય છે અને ઉત્પાદન ઓછુ છે પછી રહે છે કે શાંતિ રાખો ! કેવી રીતે શાંતિ રહેશે ?

માણસોના જીવનમાથી સંયમનુ સ્થાન આજે ઘટતુ જાય છે વાસનાને વધારનારા સાધનો આજે વધતા જાય છે આ પરિસ્થિતિમા, સંયમ દ્વારા સંતતિનિયમનની વાત કરવી એ મજાક નહિ તો બીજું શું ગણાય ? પણ સમસ્યાઓને હલ કરવાનો સાચો ઉપાય સંયમમા જ છે જીવનમાં સંયમ હોય અને વિકારો ઉપર નિયમન હોય, તો ઉપભોક્તાઓની સંખ્યા વધશે નહિ અને પછી અશાંતિનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે જ નહિ

હા, તો તે શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા તેમને પણ આવો જ પ્રશ્ન હતો.

તેમણે ત્રણે પુત્રોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'મારી પાસે એક રત્ન છે' તમારા ત્રણેમાંથી જેણે જીવનમાં સર્વોત્તમ કામ કર્યું હશે તેને હું આપીશ. ત્રણે જણા પોતાના જીવનનાં સર્વોત્તમ કાર્યો ગણાવવા મંડ્યા. મોટા પુત્રે કહ્યું કે પિતાજી! આજ મેં બધા કરતા સારું કામ કર્યું છે દુકાન ઉપર એક ઘરાક આવ્યો તેણે પાંચ શેર ઘી માગ્યું. મેં પાંચ શેરના પૈસા લીધા અને તેને સાડાચાર શેર તોળી આપ્યું. હું કેટલો હોશિયાર છું!

તમે પણ એને હોશિયાર સમજતા હશો! પાંચ શેરના બદલે ચાર શેર આપે, દસ વારના બદલે નવ વાર આપે, સાચા ઘીના પૈસા લઈને ભેળ-સેળ આપે, એવા બધાને તમે હોશિયાર માનો છો! અને દુકાન ઉપર આવી હોશિયારી બતાવી ઉપાશ્રયમાં આવી સામાયિક કરો છો કે જેથી મહારાજ પણ ખુશ થઈ જાય! મંદિરમાં જઈને બે ફૂલ ચઢાવો જેથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ જાય! ગજબ છે તમારી આ હોશિયારી! જો આજ તમારી હોશિયારીની વ્યાખ્યા હોય તો પછી છળ કપટની વ્યાખ્યા શી?

પણ એ શેઠની કુશળતાની વ્યાખ્યા તમારી વ્યાખ્યા કરતાં જુદી હતી. તેમણે મોટા દીકરાને રત્ન આપવાનો ઈન્કાર કર્યો. બીજાએ કહ્યું—આજે હું દુકાન ઉપર બેઠો હતો તેવામાં એક ગરીબ ભિખારી આવ્યો. તેની હાલત ખરેખર દયા ઉપજાવે એવી હતી. તે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો. લોકો તેના તરફ જોઈને આડું મોં કરી જતા રહેતા. મને તેના પર દયા આવી. મેં તેને બે રૂપિયા આપ્યા. ભિખારી બે દિવસ સુખેથી ખાશે. હવે કહો, હું રત્ન મેળવવા લાયક છું કે નહિ?

પિતાએ કહ્યું—બેટા જરા રહે. તારા નાના ભાઈની વાત સાંભળવાની બાકી છે.

સૌથી નાના પુત્રે કહ્યું—પિતાજી! મારો એક દુશ્મન હતો તે મારા તરફ તિરસ્કારની નજરે જોતો હતો. હું પણ તેનું મોં જોવા માગતો નહોતો અને તેના જ તેની આંખમાંથી રક્ત ઝરતું. તે મારા લોહીનો તરસ્યો હતો. ગઈ કાલે સાંજના હું નદીકિનારે ફરવા ગયો હતો. ત્યારે અચાનક કોઈની ચીસ સંભળાઈ કોઈ ડૂબતું માણસ મદદ માટે પોકાર પાડી રહ્યું હતું. હું નજીક ગયો અને જોયું તો એ જ માણસ હતો કે જેને માટે મારા મનમાં ખૂબ જ દુર્ભાવના ભરેલી હતી. પહેલાં તો મારા મનમાં થયું કે સારું થયું આજ બદલો લેવાનો મોકો મળ્યો છે ભલે ડૂબતો. પણ બીજી

જ પળે, મારા અંતરમાંથી માનવતાનો પોકાર પડ્યો—તું માણસ છે ? જો તારામાં માણસાઈ હોય તો એક માણસ ડૂબતો હોય ત્યારે આમ ઊભો ઊભો હસ્યા કરે ? આ તો માનવતા નથી, દાનવતા છે થોડી જ વારમાં માનવતાએ દાનવતા ઉપર વિજય મેળવ્યો હું તેની રક્ષા માટે કૂદી પડ્યો તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યો ત્યાં સુધીમાં તો તે બેભાન થઈ ગયો હતો તેના શરીરને જરા ગરમી આપી તેણે આંખો ખોલી અને મારી સામે જોયું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો તેણે કહ્યું—તમે મારો જીવ બચાવ્યો ! તેની આંખોમાંથી આંસુ નીકળવા માંડ્યાં એ આંસુઓએ વેરની આગને હંમેશને માટે ઓલવી નાખી આજે તે ગાઢ મિત્ર છે

ત્રણેની વાત પિતાએ સાંભળી તમે પણ સાંભળી છે. હવે તમે જ ન્યાય કરો કે પિતા, રત્ન કયા પુત્રને આપે ?

(સભામાંથી અવાજ આવે છે "સૌથી નાના પુત્રને")

નાના પુત્રની વાતે, પિતાના હૃદયને હલાવી નાખ્યું તેણે તે હીરો પોતાના નાના પુત્રને આપી દીધો સમ્યક્ત્વને પણ આગમકારોએ ચળકતા રત્નની ઉપમા આપી છે તેને મેળવવા માટે તમે બધા ઉત્સુક છો માત્ર કપડા બદલવાથી કે કોઈ ખાસ કુળમાં જન્મ લેવાથી, તે માત્ર મળી જવાનું નથી સમ્યક્ત્વ એ કોઈ એવા પડીકે બંધાયેલું નથી કે જે તમે તમારા મનપસંદ ભક્તોને આપી શકો તેમ જ તે કોઈ અમુક પાઠો ગોખી જવાથી આવી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી તે તો અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શનત્રિકનો નાશ ઇચ્છે છે કારણ કે તે પવિત્ર હૃદયમાં જ જન્મે છે હૃદયની પવિત્રતા, એ જ તેની સર્વોત્તમ ભૂમિકા છે, જ્યાં સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

હૃદય પવિત્ર હશે તો જ દૃષ્ટિમાં સામ્ય આવશે દૃષ્ટિનું વિષમપણું એ અંતરની વિકૃતિનું સૂચક છે સમ્યગ્દર્શન, આત્માની આ અનાદિકાળની વિકૃતિને મટાડે છે વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ દેખાય છે આપણી બન્ને આંખો વાંચતી વખતે કામ કરે છે પણ જો તેમાં વિષમતા આવે અને એક આંખથી અક્ષરો નાના દેખાય અને બીજીથી મોટા દેખાય તો કેટલી મુશ્કેલી પડે ? એવી જ રીતે, નાની વસ્તુ મોટી જણાય અને મોટી વસ્તુ નાની દેખાય એ અનુચિત છે સાથે સાથે એક વસ્તુની ચાર દેખાય, એક થેલીની ચાર થેલીઓ દેખાય, તે પણ તમે પસંદ નહિ કરો

આ પણ આંખોની બીમારી છે. મારા આપ્તજન ગુરુજીને પણ એક વખત ધુળિયામાં આવો આંખનો રોગ થયો હતો. તેમને એક વસ્તુ ચાર કે છ જણાતી. હવે એ વિનોદમાં ગુરુજીને કહ્યું—આપની પાસે એક બેઠા હશે તો આપને એમ લાગશે કે આપની પાસે ચાર શિષ્યો બેઠા છે. આ સારું છે! રોગને લઈને એકના ચાર દેખાવા એ કોઈ આનંદની વાત નથી. ધુળિયામાં ચિકિત્સા કરવામાં આવી અને ગુરુદેવની આંખો પહેલાંની માફક જોઈ શકતી થઈ ત્યારે જ તેમને આનંદ થયો.

જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ દેખાય, ત્યારે જ સૌને આનંદ થાય છે. તમારી આંખો નબળી હોય તો તમે ડોક્ટર પાસે જઈ નંબર કઢાવો છો. ડોક્ટર એક કાચ તમારી આંખે લગાડે છે. જો તમને તેનાથી અક્ષરો નાના દેખાશે તો તમે કહેશો કે—નહિ, ડોક્ટર સાહેબ આ ન જોઈએ. હવે બીજો કાચ લગાવશે. તેનાથી તમને અક્ષરો મોટા દેખાશે તો પણ તમે ના કહેશો. અક્ષરો જેવા હોય તેવા જ દેખાય તેવા જ કાચના ચશ્મા તમે લેશો.

સમ્યગ્દર્શન, એ એવા ચશ્મા છે જે વસ્તુને ન તો એકાંતે નિત્ય બતાવે છે કે ન એકાંતિક રીતે અનિત્ય. કારણ કે વસ્તુને માત્ર નિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે તો તેને માત્ર અનિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે અને દર્શનની ભ્રાંતિ છે. કેમકે વસ્તુ તો નિત્યાનિત્યાત્મક છે. તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે. પદાર્થોને બન્ને સ્વરૂપે જોવા એ જ સત્યદૃષ્ટિ છે. સમ્યગ્દર્શન એવી અનેકાન્ત દૃષ્ટિ આપે છે. કોઈ પણ પક્ષાવિશેષનો આગ્રહ રાખવો અથવા તેને જ સત્ય માનવો એ એકાન્તવાદ છે. જેને વીતરાગદેવે મિથ્યા કહ્યો છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિ વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે અને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ જ સમ્યગ્દર્શન છે. મિથ્યા જ્ઞાનદર્શન અશુદ્ધ બનાવે છે જ્યારે સમ્યક્ત્વ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે. તમે દર્શન–વિશુદ્ધિને સમ્યક્રૂપે ઓળખો અને તેને પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જ સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે.

તા. ૧૯–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૫૫. ધ્યેય સિદ્ધિ

સફળતા એક એવો શબ્દ છે, જેને વિશ્વનો પ્રત્યેક માનવ ચાહે છે. વિશ્વમા વસતા કરોડો માનવ પોતાના કોઈ ધ્યેયને લઈને જ કાર્ય કરી રહ્યા છે એ બધાયનુ લક્ષ્ય છે પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થવુ મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે કોઈ કાર્યની પાછળ પોતાની પૂર્ણ શક્તિ જોડી દે છે, તથાપિ સફળતા સૌને વરતી હોતી નથી

આખરે આપણે એ વિચારવુ પડશે કે એ કયુ તત્ત્વ છે કે જેના વડે માનવ સફળતા ઇચ્છતો હોવા છતાય સફળ થઈ શકતો નથી વૈદિક દર્શન સમક્ષ જો આ પ્રશ્ન મૂકવામા આવે તો એની પાસે એનો હાજર જવાબ તૈયાર જ છે 'ઇશ્વરની એવી જ ઇચ્છા હતી' કોઈ ઊગતી તરુણાવસ્થામાં વીસ વર્ષનો યુવક અવસાન પામે તો એનુ (ઇશ્વરવાદીનુ) દર્દભર્યુ દિલ બોલી ઊઠશે 'ઇશ્વરને એ જ પસદ હશે' પરતુ આ જવાબોમા ઇશ્વરની વીતરાગતાનુ સન્માન નથી એમની અનત કરુણાનુ અપમાન છે સાથે જ આ જવાબો વૈચારિક ત્રાજવામા તોળતા ઠીક બેસતા પણ નથી જૈન દર્શન એનો યુક્તિપુરસર જવાબ આપે છે કે બધી જ શક્તિ જુટાવી દેવા છતાય શા માટે માનવ અસફળ થાય છે? સર્વ જાતની યોજનાઓને પુરુષાર્થ હોવા છતા પણ સફળતા માનવીના હાથથી શા માટે વછૂટી જાય છે? આ પ્રશ્ન પરત્વે જૈન દર્શને ઊડુ ચિતન કર્યુ છે એની પાછળ એની પોતાની દાર્શનિક ફિલસૂફી છે કોઈ પણ કાર્યની સફળતા માટે પાચ હેતુઓનુ હોવુ જરૂરી છે.

એમના નામ આ પ્રમાણે છે -કાળ, સ્વભાવ, કર્મ પુરુષાર્થ અને નિયતિવાદ

આ એ યાદ રાખવું પડશે કે કાર્યસિદ્ધિના આ પાંચેય હેતુ સંયુક્ત (સમવેત) હોવા જોઈએ ને ત્યારે જ કાર્યમાં સફળતા મળી શકે છે એટલે એમને પંચસમવાય પણ કહેવાય છે. કોઈ એકનો સ્વીકાર કરી બીજા માટે ઈન્કાર કરવો એ અસફળતાને નિમંત્રણ દેવા સમાન છે.

“ કાળવાદ ”

૧ કેટલાક દાર્શનિકો કાળ કારણવાદી હોય છે. તેઓ માને છે કે એક કાર્યની સફળતા અને અસફળતા કાળ પર જ અવલંબિત છે. માનવીનું જીવન કાળચક્રની ધુરી પર ભ્રમણ કરે છે. એની પ્રત્યેક ક્રિયા પર કાળની અસર રહેલી છે. શિયાળામાં માનવીનું મન ગરમ પદાર્થ માગે છે, જ્યારે ઉનાળામાં એ ઠંડા પદાર્થોને યાદ કરે છે. એ કાળનો જ પ્રભાવ છે. આકરી ગરમી બાદ વર્ષાબિંદુઓ પૃથ્વી અને ગગનના વાતાવરણમાં એક સર્જન શીતળતા લાવી મૂકે છે. શીતળ મંદ હવા ધીમી ગતિએ વહેવા લાગે છે. ચોમાસા બાદ પાછો શિયાળો આવે છે. સૃષ્ટિચક્રના પરિવર્તનનું આ ચક્ર એના શાશ્વત પ્રમાણે થઈ રહ્યું છે! જવાબ મળશે, વિશ્વનું પરિવર્તન આ કાળની ધુરી પર ઘૂમી રહ્યું છે.

કાળવાદીઓ વિશ્વાસ છે કે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ સમય સાપેક્ષ હોય છે. જ્વર ગમે તેટલો તેજ હોય પરન્તુ એનો ટાઈમ ઉતરવાની સાથે જ એ પોતાની અસર દેખાડી શકતો નથી. સારામાં સારું ઈન્જેક્શન પણ દેવામાં આવે તો પણ નીયત મિનિટે જ રોગ દૂર થઈ શકતો નથી. શક્તિશાળી દવા પણ રોગ દૂર કરવા માટે થોડો સમય જરૂર માગી લે છે.

લેટર-બોક્સમાં પત્ર નાખવાની સાથે જ એ તમારા મિત્ર પાસે પહોંચી જતો નથી. માર્ગમાં એને પણ બે-ચાર દિવસ લાગી જાય છે. તાર અને ટેલિફોન જો કે પત્ર કરતાં શીઘ્રગામી છે તો પણ સમયની જરૂરિયાત તો ત્યાં પણ રહે જ છે. એ જ પ્રમાણે એક માળી આંબો રોપે છે પરંતુ રોપવાની સાથે જ કંઈ આંબા ફળી જતા નથી. માળી અને પાણી ભરી ભરીને પાણી પાય, એને સીંચે તો પણ આમ્રવૃક્ષને નવ-પલ્લવિત થતાં સમય તો લાગે જ. કોઈ પણ વસ્તુ પોતાની પૂર્ણતા માટે સમય અવશ્ય માગી જ લે છે. તમે પણ જો અહીંથી કલકત્તા માટે રવાના થશો તો મેલ-ટ્રેનમાં બેસવાની સાથે જ કંઈ કલકત્તા

નહી પહોચી જાવ તમે ભલે વિમાન મારફતે જાઓ તોપણ અલ્પ અશે સમય તો લાગશે જ એમા અસત્યને સ્થાન હોઈ શકે નહી

પ્રકૃતિમાં ફેરફાર લાવનાર જે શક્તિ છે તે કાળ છે વૈશાખ અને જેઠ માસમાં જ સૂર્ય શા માટે પ્રચડ બની જાય છે? શા માટે એ પ્રચડ કિરણો વડે પૃથ્વીને તપાવવા લાગે છે? એ જ સૂર્ય શિયાળામા ચન્દ્રમા સમાન ભાસે છે, એની એ અગ્નિ વરસાવતા કિરણો ક્યા અદૃશ્ય થઈ જાય છે વારુ? વસતના આગમન સાથે જ શા માટે વન-ઉપવનોમા નવી બહાર આવી જાય છે? વાતાવરણમા સર્વત્ર પ્રકૃતિનુ નવ-સૌન્દર્ય ખીલી ઊઠે છે. કોયલની સગીત-માધુરી શા માટે આ જ વખતે ઊભરી આવે છે? આ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ એક શબ્દમા એ આવે છે કે એ પ્રકૃતિ ઉપર છે કાળની છાયા

પ્રકૃતિ પર જ નહી, પરતુ આપણા દૈનિક જીવનના ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓમા પણ કેટલો ફેરફાર થતો જાય છે આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલા જે ચોખા આપણે ખાતા હતા અને એનો જે સ્વાદ હતો, એમાં જે સોડમ હતી, તે સોડમ અને તે સ્વાદ આજે ક્યા મળે છે? જે આબા દશ વર્ષ પહેલા ખાધા અને જે મધુરતા ત્યારે અનુભવી તે આજના આબામા ક્યાં છે વારુ?

જડ પદાર્થો પર જ નહી, માનવીના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે છે દિવાળીના દિવસે અસભ્ય માનવી પણ સભ્ય બની જાય છે. ભૂલેચૂકે પણ જો મોએથી ગાળો બોલાય જાય છે તો એનો એને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે આજની આ મગળ ઘડીએ-દિવસે, આ અમગળ શબ્દો કેમ કરી નીકળ્યા? પરતુ હોળી આવે છે ત્યારે? તે દિવસની તો વાત જ ન પૂછો, સભ્ય મનાતો માનવી પણ સભ્યતાની સીમા ઓળગી જાય છે ગામડામા આજે પણ થોડીક વ્યક્તિઓનો તો એવો વિશ્વાસ છે કે હોળીના દા'ડે બે-ચાર ગાળો કાન પર અથડાય અને મુખેથી બે-ચાર ગાળો દેવાય તો જ આખુ વર્ષ આનદની સાથે પસાર થાય આ છે માનવીના મન ઉપર સમયનો પ્રભાવ (સભામા હસાહસ) હજુ આગળ વિચારીએ આજે હુ ગમે તેટલુ ગળુ ફાડીને પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દઉ તોપણ એટલા ઉત્સાહનો પ્રવાહ નહી આવે જેટલો કે પર્યુષણ વખતે આવી શકે છે એ પણ એક પ્રવાહ જ છે કે જે બાળકો આજે જમવા માટે આતુરતા સેવતા હશે તે જ બાળકો પર્યુષણમા ન જમવા માટે આગ્રહ રાખતા હશે

એક વાત યાદ આવે છે તે એ બતાવે છે કે સમયના વહેણ સાથે માનવીના વિચારોમાં પણ કેવું પરિવર્તન થાય છે! એક ઘરડો માળી દરરોજ ફૂલોનો હાર બનાવી કોઈ યુવાન રાજાને ભેટ મોકલતો હતો. એક દિવસ એ યુવાન રાજાએ મલકાતાં-મલકાતાં એ વૃદ્ધ-માળીને પૂછ્યું: "કાકા, એ તો બતાવો કે તમારી ઉંમર શું છે?" માળીના કરમાયેલા મોં પર સ્મિત છવાયું અને એણે કહ્યું: "સમ્રાટ, વર્ષોની તો મેં ગણતરી રાખી નથી પણ મેં આપના પિતા અને પિતામહનું રાજ્ય પણ જોયું છે." સમ્રાટે બીજો પ્રશ્ન કર્યો: "વારુ, ત્યારે એ બતાવો કે મારું શાસન સુંદર છે કે મારા પિતાશ્રીનું કે પિતામહનું?" વૃદ્ધ માળીએ જવાબ વાળ્યો: "સમ્રાટ, આપ અમને અહીં જ ક્ષમા આપી દો કારણ કે સત્તાધીશોને એ મન હોતા નથી કે એ નગ્ન સત્ય સાંભળી શકે અને હવે તો આ વૃદ્ધ કાયા પણ નગ્ન-સત્ય કહેવા રજા આપતી નથી કારણ કે હું એથી આવનાર પરિણામોથી સારી રીતે માહિતગાર છું."

યુવાન રાજાએ કહ્યું: "કાકા, તમારી કોઈપણ વાતથી હું નારાજ નહીં થાઉં. તમતમારે દિલ ખોલીને વાત કરો. તમારા પાકેલા વાળ તમારી પરિપક્વ બુદ્ધિના સૂચક છે. અનુભવની એરણ પર કસાયેલી તમારી વાત તો મારા માટે લાભદાયી જ બનશે." માળીએ કહ્યું: "ઠીક તો સાંભળો! આપણા આ નગર બહાર કાળી માતાનું મંદિર છે. દર વર્ષે ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ મેળો સેંકડો વર્ષોથી બરાબર ભરાતો ચાલ્યો આવ્યો છે.

એક મેળા વખતની વાત છે જ્યારે આપના પિતામહનું રાજ હતું. મેળામાં હજારો લોકો ઊમટ્યા હતા. હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો. સંધ્યાટાણું થઈ ગયું હતું. ત્યાં પાછા ફરતાં મેં જોયું કે એક સોળ વર્ષની છોકરી એક ખૂણે ઊભી રડી રહી છે. મેં એને પૂછ્યું: "બેટી-દીકરી, શા માટે રડે છે?" એણે આંખો લૂછી જવાબ વાળ્યો: "અમે બહારગામથી આવેલા મુસાફર છીએ. મેળો જોવા આવ્યા હતા. પણ આ મેળાની ગિરદીમાં હું મારા પરિવારથી વિખૂટી પડી ગઈ છું." મેં એને સાન્ત્વના આપી અને મારે ઘેર લઈ આવ્યો. સાથે જાહેરમાં હું આની સૂચના પણ આપી આવ્યો. બીજે દિવસે એનો બાપ એને શોધતાં-શોધતાં મારે ઘેર આવી પહોંચ્યો. છોકરી એના પિતાને જોઈને ગાંડી બની અને દોડીને એના ગળે વળગી પડી. પિતાએ પોતાની પુત્રીને હેમખેમ પાછી મેળવી એના ઉપલક્ષમાં મારો

આભાર માનતા મને રૂ પાચસો આપવા લાગ્યો એ રૂપિયા પાછા વાળતા મે કહ્યુ 'આ પાચસો રૂપિયામા હુ મારી માનવતાને વેચી શકુ નહીં'. એ તો માનવીની ફરજ છે કે સકટમા પડેલાનુ એ રક્ષણ કરે–એની એ સહાયતા કરે, પરતુ એના બદલે જો એ ચાદીના ટુકડા એકઠા કરવા લાગે તો એ એની માનવતા જ વેચે છે એમ જાણવુ 'હુ આ માટે તૈયાર નથી ' સાભળી એના હરખભર્યાં મને એણે સેકડો આશિષ મારા પર વરસાવ્યા "

"સમ્રાટ ! આ હતી આપના પિતામહના રાજ્યવખતના મારા વિચારોની પવિત્રતા જ્યારે આપના પિતાનુ રાજ આવ્યુ ત્યારે મારુ મન આ માનવીય કાર્ય અગે કઈક ઉદાસ બની ગયુ મનકુ કહે તે ભૂલ કરી એનો (છોકરીનો) બાપ તને પાચસો રૂપિયા આપતો હતો ત્યારે લઈ કેમ ન લીધા ? એમાં ખોટુ શું હતું ? કઈ તમારી માનવતા એથી લૂટાઈ જતી હતી ? "

યુવાન રાજાએ પૂછ્યુ "કાકા, મન હવે શુ કહે છે ?" વૃદ્ધ માળીએ કહ્યુ, "સાહેબ, હાલની વાત ન પૂછો હવે તો મન કહે છે મે કેટલી મૂર્ખતા કરી ? થાણે જઈને ખબર આપવાની શી જરૂર હતી ? જો એ છોકરી સાથે લગ્ન જ કરી લીધા હોત તો આજના આ ઘડપણ ટાણે હાથે રોટલો રાધવાની સમસ્યા જ રહેત નહી "

હા, તો માનવીના મન અને એના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે જ છે

નિશ્ચય દૃષ્ટિમા કાળનુ ઘણુ મોટુ મહત્ત્વ છે આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ મૂળ કારણ કાળ લબ્ધિની પરિપક્વતા બતાવી છે, અર્થાત્ ત્યારે કાળલબ્ધિ પાકી જાય છે ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તનનો ઘણો સમય વીતી જાય ત્યારે જ આત્મા સમ્યક્ત્વને અભિમુખ થાય છે આબાને પાકવાની કાળલબ્ધિ પાકી ગઈ હોય છે ત્યારે માળી પણ આવી જશે અને એને ચૂટી લઈ ઘાસમા નાખશે તો એ ઘાસ–સમૂહ પણ એને પકવશે પરતુ સમય પહેલા જ માળી એને ચૂટી લે અને ઘાસમા નાખી દે તો એ આબો પાકશે નહી, પણ બગડી જશે આબો પણ એ જ છે, માળી પણ એ જ છે અને પેલુ ઘાસ પણ એજ છે તો પણ આબો એક વખતે પાકે છે અને બીજી વખતે બગડે છે એનુ એક માત્ર કારણ એ છે કે કાળલબ્ધિ હજુ પાકી નથી.

આત્માની કાળલબ્ધિ પાકી નથી તો પછી ગમે તે મોટા સંત સમીપે જાવ. ગમે તેટલાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી જાઓ, બધું વ્યર્થ જશે. ગોશાળા અને જમાલી પ્રકાશપુંજ ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈને પણ શા માટે અંધકારમાં ભમ્યા ? જૈન દર્શન એનો જવાબ આપશે. એ આત્માઓની કાળલબ્ધિ હજુ પૂરી પાકી નથી.

કાળથી અહીં સામાન્ય કાળનો અર્થ નથી. પરંતુ ક્રિયાસિદ્ધિ રૂપી કાળથી મતલબ છે અને વસ્તુ પરિપાક કાળ પણ કહેવાય છે અને જ અહીં લેવામાં આવ્યો છે એક ક્રિયાને પૂર્ણ થવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે દાખલા તરીકે એક વસ્તુને વણવામાં થોડાક કાળની અપેક્ષા છે એક ઘડાને બનાવવામાં પણ થોડો સમય જોઈએ છે જ એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે એક ફળ પણ પાકવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને વસ્તુ પરિપાક કાળ કહે છે એક કર્મ બંધાઈ ગયા બાદ જેટલા સમય પછી એનો ઉદય થાય છે એને વિપાક કાળ કહે છે

આ રીતે કાળવાદી દર્શન પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતાનો એક માત્ર આધાર કાળને માને છે

काल सृजति भूतानि काल संहरते प्रजा ।
काल सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतीक्रम ॥

વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને વિલયનો મૂળ હેતુ કાળ છે કાળ જ વિશ્વના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને કાળ જ એમનો સંહાર કરે છે જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ નિદ્રાધીન હોય છે ત્યારે પણ કાળ અપ્રમત્તરૂપે ગીતાનુ ?[illegible] ચાલુ રાખે છે સાચે જ કાળની ગરિમા લખવી અસંભવ છે આ છે કાળવાદ

સ્વભાવ વાદ

સ્વભાવવાદ-દર્શન માને છે કે વિશ્વના બધાં જ પદાર્થો સ્વભાવ સિદ્ધ છે આંબાની ગોટલીથી જ આંબો પેદા થઈ શકે છે લીંબોળીને ગમે તેટલું ખાતર નાખે ગમે તેટલા એની પાછળ પ્રયત્ન કરાય, પરંતુ એ લીંબોળી-થી આંબા પેદા નહીં જ થઈ શકે કાળની પણ શક્તિ છે પરંતુ કાળની પૂરી શક્તિ પણ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ વસ્તુનિર્માણ કરવામાં અસમર્થ છે. ઘઉંના એક દાણાને નાખી દો પછી ભલે દર વર્ષે સુધી એને ખેતરમાં વાવવા-રોપવામાં આવે પણ કાળની એ શક્તિ નથી કે એ ઘઉંમાંથી એ આમ્રફળ પેદા કરી દે

કાળ, પુરુષાર્થ, કર્મ અને નિયતિ બધા મળીને પણ વિષને અમૃતમાં બદલવામા સમર્થ નથી શુભ કૃત્યોનુ પ્રતિફળ અશુભમા અને અશુભનુ શુભમા પ્રતિફળ લાવવા એ બધા અસમર્થ છે કારણ કે સ્વભાવ અપરિવર્તનીય હોય છે માછલી દિવસ-રાત પાણીમાં રહે છે કડકડતી ઠંડીમા પણ એ એમા જ ફરતી ફરે છે પરંતુ એ જ પાણીમા જો મનુષ્યને વધુ વાર રાખવામા આવે તો એ ત્યાં જ ઠંડો થઈ જશે આ છે સ્વભાવભેદ માછલી પાણીમા જ રહેશે એને જો કહેવામા આવે કે રે માછલી, પાણીની દુનિયામા કશી કિંમત નથી, ચાલ, હુ તને દૂધભરી તળાવમા મૂકી આવુ, તો એ એનો ઇન્કાર કરશે એની સાથે જો જબરદસ્તી કરાશે અને એને પાણીની બહાર ખેંચી કાઢશો તો એ પ્રાણ તજી દેશે પણ પાણીને છોડશે નહી માણસને માટે બે કલાક પણ પાણીમા પડયુ રહેવુ અશક્ય છે આ છે સ્વભાવવાદ

નાની એવી ચકલી આકાશમા ઊંચે-ઊંચે ઊડી શકે છે, પણ વિશાળ પાંખોવાળુ શતુર્મૃગ એક ઇંચ પણ આકાશમા ઊડી શકતુ નથી પાંખો તો એને પણ છે જ પરંતુ ઊડવુ એ એનો સ્વભાવ જ નથી સર્પ છાતીના બળે લીસોટા પાડીને જ ચાલશે જ્યારે નાનીશી કીડી પણ પગના બળે ચાલે છે ગાયનુ બચ્ચુ (વાછરડુ) જન્મતાની સાથે જ ઉછળવા-કૂદવા લાગે છે. જ્યારે મનુષ્યનુ બાળક જન્મતાની સાથે રડવા લાગે છે પક્ષીઓનો જન્મ ઈંડાથી થાય છે અને મનુષ્યનો જન્મ ગર્ભ વડે થાય છે આ બધી જ વિચિત્રતાઓ સ્વભાવસિદ્ધ છે ક્ષુધાતૃપ્તિ માટે અન્નનો જ ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પાણીનો નહી, કારણ કે ક્ષુધાતૃપ્તિનો સ્વભાવ અન્નના દાણામાં જ રહેલો છે આ છે સ્વભાવસમવાય

પૃથ્વી પર જળ, આકાશ, વાયુ અને માટીના તત્ત્વો સર્વત્ર મળે છે. પરંતુ તોપણ શેરડી એમાથી મીઠાશના તત્ત્વો એકઠા કરી આપણને ખાંડ, સાકર અને મીઠાશ આપે છે લીંબુ, નારંગી અને આમલી ખટાશના જ તત્ત્વો એકઠા કરે છે કારેલુ કડવા તત્ત્વોને એકઠા કરે છે તો મરચુ તીખા તત્ત્વોને ભેગા કરે છે બધા તત્ત્વો એક સાથે ઉપસ્થિત હોવા છતા ય બીજનો જે સ્વભાવ હોય છે તે જ તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરે છે

સ્વભાવ ચાર પ્રકારનો છે (૧) વસ્તુસ્વભાવ, (૨) દેશસ્વભાવ, (૩) જાતિસ્વભાવ અને (૪) કાળસ્વભાવ

વસ્તુ સ્વભાવ અંગે આપણે ઉપર વિચાર કરી ગયા છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબ્સીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેશર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે અન્યત્ર ક્યાંય નહીં

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી આ કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયુરની પાંખો આ ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત છે પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે પોપટને તમે ભણાવી શકો કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે એક વૃક્ષ એ મહિને જ ફળ આપવા લાગે છે તો કોઈ છ મહિને જૈન દર્શનમાં આરા ઋતુ નિરૂપણ આવે છે પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જન્મેલો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે પાંચમાનો નહીં આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ જ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે કાળ ની શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઇંચ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં એની પાછળ ભલે પુરુષાર્થ નામાયે જરી કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कंटकस्य तीक्ष्णत्वं मयुरस्य विचित्रता।
वर्णाश्च ताम्रचुडाना स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે? કુકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસત આવતાંની સાથે જ પાચેય સ્વરોમાં તુ સગીત રેલાવજે આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુક્ત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતો નથી, સર્વભાવસ્વભાવમા રહેલ છે,

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસુફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે? શા માટે એ સપન્ન ઘરમા ન જન્મી? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમા આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

વસ્તુ સ્વભાવ અને આ ક્રમે ઉપર વિચાર કરી જશું છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાતાવરણનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેશર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે. વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી કયા કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયુરની પાંખો કયા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી જેમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઈચ્છા ઉપર અવલંબિત છે પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે કારણ કે એની આખી નસ્લનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે. પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વૃક્ષ એ મહિને જ ફળ આપતા હોય છે. તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરા ચક્રનું નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ જેમો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમાનો નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે. એ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળ શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી જ. ઉંમર આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ ઘણો પુરુષાર્થ નાખો જશે કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कण्टकस्य तीक्ष्णत्वं मयूरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचूडानां स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે ? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે ? કૂકડાને કોણે શીખવ્યુ છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે ? કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસંત આવતાની સાથે જ પંચમ સ્વરોમા તુ સંગીત રેલાવજે આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી ? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી ? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુક્ત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરંતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમા રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરંતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમંદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સંપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરંતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમા કેમ જન્મી હશે ? શા માટે એ સંપન્ન ઘરમા ન જન્મી ? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમાં આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

રાજ-સત્તાના નિયમોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તમે ચાહો તો એ કાયદાઓને ઠોકર મારી શકો છો પરંતુ કર્મ-સત્તાના કાયદાને તમે ચાહો અથવા ન ચાહો તો પણ તમારે માનવા જ પડશે. કહેવાય છે કે ચારિત્ર્યશીલ નારીઓના શીયળમાં એટલી શક્તિ છે કે એ અગ્નિને પણ નીરમાં ફેરવી શકે છે અગ્નિને પાણી બનાવી દેવાની શક્તિ એ સતી-સાધ્વીઓમાં હતી પરંતુ કર્મને બદલી નાખવાની શક્તિ તો એમનામાં પણ નહોતી.

ભગવાન મહાવીરે આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પોતાના એક પ્રવચનમાં કહ્યું હતું —

सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णा फला भवन्ति ।
दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णा फला भवन्ति ॥

શુભ કર્મોનું પ્રતિફળ આત્માને શુભરૂપે જ મળશે અને અશુભ કર્મોનું અશુભરૂપે. લસણ-ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીની સુવાસ નહીં લઈ શકાય એ જ રીતે કોઈ આત્મા અશુભ કર્મ કરી એનું શુભ ફળ નહીં મેળવી શકે. ખેતરમાં બાજરી વાવ્યા બાદ ગમે તેટલી પ્રાર્થના-આરજૂ કરો તો પણ એનો ભાત કદી થઈ શકવાનો નથી. આ રીતે અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા બાદ ચાહે તેટલા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો પણ અશુભ ફળ જ મળવાનું.

કર્મ સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન થયા બાદ વ્યક્તિને બીજા પર ક્રોધ તથા વૈર જાગ્રત નહીં થાય. કારણ કે જ્યારે આપણને એ ભાન થઈ જાય છે કે આ આપત્તિને મેં જ નિમંત્રી છે અને આજે એ આવી છે તો પછી એનો તિરસ્કાર શા માટે? મહાશ્રમણ ગૌતમ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન કરે છે—

પ્રશ્ન.—

' जीवाणं भन्ते ! अत्तकडं दुक्खं वेदन्ति
परकडं दुक्खं वेदन्ति तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।

ભગવન્ ! આ જીવ આત્મકૃત દુઃખને ભોગવે છે કે પરકૃત દુઃખને ભોગવે છે અથવા તદુભયકૃત દુઃખને ભોગવે છે?

જવાબ —

गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेदेंति जीवा नोपरकडं
दुक्खं वेदेंति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।
—भगवती सूत्र ।

ભગવાન બોલ્યા ગૌતમ જીવ સ્વકૃત કર્મને જ ભોગવે છે

કેટલો મર્મભર્યો આ પ્રશ્ન છે સ્વર્ગ ને નરક વગેરેનું આ ઉત્તર નથી જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન છે. આત્મા સ્વકૃત દુઃખનો અનુભવ કરે છે" એ સૂત્રમાં કર્મફિલસૂફી ભરી પડી છે અને આ વિચાર વિપત્તિની

ક્ષણોમા આપણને ઘણી મોટી સાન્તવના આપે છે જ્યારે મનુષ્ય પર આપત્તિઓનાં વાદળો ઘેરાય છે ત્યારે એ બીજા પર રોષે ભરાય છે પરંતુ કર્મવાદ કહે છે કે આના બી તમે જ વાવ્યા હતા, આજે એ વિશાળ વૃક્ષ બનીને આવ્યા છે તો પછી બીજા પર રોષ કે દોષ શા માટે ? જ્યારે ફિલ્સુફી માનવીના મનમા પૂર્ણરૂપે પેસી જાય છે, ત્યારે એ ઘણી મોટી માનસિક અશાન્તિમાંથી મુક્ત બની જાય છે, સાથે-સાથે પોતા પર આવેલા સંકટ સારુ પોતાને જ જવાબદાર ગણે છે બીજાને એ આરોપમાથી મુક્ત કરે છે. આમ કરીને તે પરિવાર તેમજ સમાજને એક અશાન્તિથી મુક્ત બનાવે છે. બીજી બાજુ અશાન્તિની જ્વાળા જ્યારે એની ચારે બાજુ ભભૂકતી હશે તો પણ એ હસતે મોએ જ રહેવાનો

કર્મબંધના બે મુખ્ય પ્રકારો છે નિદ્ધિત અને નિકાચિત જ્યા સુધી આત્મા મંદ પરિણામોથી કર્મોનુ બંધન કરે છે ત્યા સુધી બંધન કંઈક હલકા–શિથિલ હોય છે એ શિથિલ બંધન તપ ઇત્યાદિ દ્વારા છૂટી શકે છે જેમ સોયોને એકઠી કરાય છે અને જ્યારે ચાહો ત્યારે એમને જુદી-જુદી પણ કરી શકાય છે તેમ

તીવ્ર પરિણામો વડે જે કર્મ બંધાય છે, તેને નિકાચિત કહે છે મન યોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે અશુભ ક્રિયામા એકરસ બની જાય છે ત્યારે પ્રગાઢ બંધન બની જાય છે જેમ સોયોનો જથ્થો બનાવી એને અગ્નિ વડે તપાવી હથોડા વતી ટીપ્યા બાદ એને ચાહો તોય જુદી કરી શકાતી નથી તેમ

આ જ નિકાચિત બંધન છે આત્મા એને ભોગવીને જ જુદું કરી શકે છે તપ અને સાધના એ કર્મને જુદું કરી શકતા નથી એમા કર્મોનુ ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ વગેરે કાંઈ પણ કારણ સંભવિત નથી

કર્મવાદીનો એ તર્ક છે કે જે કાંઈ આપણે પૂર્વ જન્મમા કરીને આવ્યા છીએ તે જ અહી ઉદયમા આવે છે એને ભોગવવુ જ પડશે. આપણા કર્મની સફળતા અથવા અસફળતા, પૂર્વકૃત કર્મ પર જ આધાર રાખે છે આપણો જો શુભ-ઉદય હશે તો આપણને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળશે કાળ પણ અનુકૂળ હશે તેમ વાતાવરણ પણ અનુકૂળ જ હશે શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો શરીર સ્વસ્થ રહેશે અને પછી પુરુષાર્થ પણ કરી શકાશે માટે માનવની સફળતા શુભ કર્મમાં જ રહેલી છે

પુરુષાર્થવાદ

કાર્યસિદ્ધિનુ મૂળ પુરુષાર્થ છે બધી જાતના સાધનો પ્રાપ્ત છે પણ

મનુષ્ય જો હાથ-પગ ન હલાવે તો એ અસહ્ય(?) ભૂખ લાગી છે પરંતુ ભોજન બનાવવાની બધી ચીજો મોજૂદ છે પણ રાંધનાર વ્યક્તિ પરિશ્રમ ન કરે તો ભૂખ શાંત થઈ શકશે નહિ. જો થાળીમાં ભોજન પીરસાયું છે અને પેટમાં સખત ભૂખ લાગી છે પરંતુ તમે જો થાળીમાંથી હાથે કોળિયો લઈ મોં સુધી પહોંચાડવાનું કષ્ટ નહિ કરો તો શું કદી પેટ ભરાઈ શકશે ! કદાપિ નહીં

માનીએ કે દહીંમાં માખણ છે પણ જો કોઈ એક આદમી દહીં સામે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને કલાક સુધી પ્રાર્થના કરે કે "હે દહીંદેવ ! મને માખણ આપો !!" તો હું માનું છું કે બે કલાક તો શું એ બે હજાર વર્ષ સુધી પ્રાર્થના કરતો રહે તોય એને દહીંમાંથી માખણ એમ મળી શકશે નહીં. તમે સમુદ્રતટ રહો છો. સમુદ્રને તો રત્નાકર કહેવાય છે પણ સમુદ્રતટે બેઠાં રહી પ્રાર્થના કરો કે "રત્નાકર મને ચાર બહુ મોતી આપો" તો અનંત કાળ વીતી જાય તો ય સમુદ્ર તમારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહીં કરે પરન્તુ માનવનો પ્રબળ પુરુષાર્થ જ સમુદ્રના અગાધ ઊંડાણમાંથી મોતી લાવી શકે છે ।

એક વિચારકે કહ્યું છે કે ભક્તિ પાસે હૃદય છે જ્ઞાન પાસે આંખો છે અને કર્મ (પુરુષાર્થ) પાસે પગ છે હૃદયથી આપણે કોઈ વસ્તુ પર વિશ્વાસ કરી શકીએ છીએ. આંખો વડે આપણે રાહ જોઈ શકીએ છીએ પણ ચાલવાનું કામ તો પગનું છે મંજિલની દૂરી ફક્ત વિશ્વાસથી ઓછી થઈ શકતી નથી તેમ ન જોવા માત્રથી એ નજીક આવે છે પરંતુ આપણા પગ જ આપણને એ મંજિલની સમીપે પહોંચાડી શકે છે ભક્તિમાં તન્મયતા છે જ્ઞાનમાં પ્રકાશ છે તો કર્મમાં સજીવતા—ચૈતન્ય છે

એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે શરીરમાં ગુણો પુણ્યથી સાંપડે છે પરંતુ આત્માના ગુણોને વિકસિત કરવા એ પુણ્યની શક્તિ બહારની વાત છે આત્મિક ગુણોનો વિકાસ આત્માના પુરુષાર્થ પર જ નિર્ભર છે પણ તમે મુંબઈના નાગરિક બહુ પુણ્યશાળી છો. વીસમી સદીના (શતાબ્દિ)ના વૈજ્ઞાનિકો પોતાની બધી નવી શોધો અને આવિષ્કારો તમારી સગવડતા સારુ કરી રહ્યા છે. ઉકળાટ થાય છે તો જરા બટન દબાવી દો કે પંખો એવો તો ફરવા લાગશે. જાણે મલયાચલનો શીતળ મંદ પવન તમારા ઘરમાં જ આવી પહોંચ્યો છે અસહ્ય ઉકળાટ અને ગરમી હોય ભીના-ભીના પવનથી તમે બેચેન થઈ રહ્યા હો અને ફરતો પંખો પણ ગરમ હવા ફેંકી રહ્યો હોય તો તમારા સારુ વાતાનુકૂલિત (એરકંડીશનર) તૈયાર છે એ ગરમીમાં તમારા સારુ એવી તો ઠંડક પ્રદાન કરશે જાણે સીમલા તમારે ઘેર આવી ગયું છે

આજના યુગે પુણ્યશાળી એને જ માનવામાં આવશે કે જેની પાસે

બધુ વાસના અને વિલાસના પ્રસાધનો છે. જેની પાસે ચાર–ચાર મોટરકારો છે, તમારી નજરમા એજ પુણ્યશાળી છે, પરન્તુ જેની પાસે નથી કારે કે નથી મહેલો, પણ જે સાદાઈથી શ્રમ કરી પોતાનુ જીવન વીતાવે છે એ તમારી દૃષ્ટિએ પુણ્યશાળી નહીં હોય

આજના યન્ત્રયુગે માનવને પુરુષાર્થ હીન બનાવી દીધો છે એ પ્રત્યેક કાર્ય માટે યન્ત્રનો દાસ બની ગયો છે નાના નાના ગામડાઓમા વસતી માતાઓ આજે પણ દૂર–દૂરથી કૂવાનુ પાણી ભરી લાવે છે, હાથે ઘટી ચલાવી અનાજ દળે છે, જ્યારે મુબઈની પુણ્યશાળી માતાઓ સાચે જ ભાગ્યશાળી છે એમને માટે વિજ્ઞાને બધી સગવડતાઓ પ્રદાન કરી છે નળને થોડો ફેરવો કે એવુ લાગશે જાણે ગગા ને જમના તો તમારા આગણે જ આવી પહોચી પહેલાની માતાઓ લોટ હાથે દળતી હતી આજે એમને માટે ચક્કીઓ તૈયાર છે રોટલા બનાવવા માટે પહેલા લાકડા અને કોલસા વપરાતા હતા, તેમા ધૂમાડાથી હેરાનગતિ થતી આજે ગેસના ચૂલા તૈયાર છે, જેમા ન ધૂમાડો છે તેમ ન એથી કોઈ હેરાનગતિ સાભળ્યુ છે કે ભોજન બનાવવાનુ મશીન પણ આવી ગયેલ છે એક એવુ ટીફીન આવે છે જેમા તમે ભાત, દાળ–શાક યથાવત્ ભરીને મૂકો અને એને ચૂલા પર ધરો કે આપોઆપ (ઓટોમેટિક) બધુ તૈયાર થઈ જશે હા–હવે એવુ પણ યત્ર બનાવવુ જોઈએ જે રોટલા પણ તમને ચાવી–ચાવીને ખવડાવ્યા કરે. પુરુષાર્થહીનતાની આ પરમ સીમા છે જ તો (સભામા- હસાહસ)

આને ભલે તમે પુણ્ય માનો, પરતુ જૈનદર્શન આનો સ્વીકાર કરતો નથી એ પુરુષાર્થવાદી દર્શન છે એ આળસને પાપ બતાવનાર દર્શન છે તો પછી જે સાધનો મનુષ્યને પુરુષાર્થથી આળસ ભણી ખેચી જાય છે એને પુણ્ય શે મનાય? અને એક વાત એ પણ છે કે જે પોતાના શરીરને શ્રમથી બચાવે છે એના શરીરમા ચરબી વધી જાય છે, અને શરીર બેડોળ બની જાય છે મે પોતે જોયુ છે કે એક બહેનનુ શરીર એટલુ બધુ ફૂલી ગયુ હતુ કે એને ઉઠવા અને બેસવા સારુ પણ બીજાની મદદની જરૂર પડતી હતી હા, તો કહેવુ પડશે કે શ્રમથી જીવ ચોરનારાને પુણ્યશાળી નહી પણ પાપશાળી જ કહેવા પડશે ઉપનિષદ્ કહે છે કે જે માનવ સુએ છે એનુ ભાગ્ય પણ સુએ છે, જે બેઠો છે, એનુ ભાગ્ય પણ બેઠુ છે, જે ચાલી શકે છે, એનુ ભાગ્ય પણ એને વાગી આપે છે ગતિ જ જીવન છે પુરુષાર્થ વાદીનુ કહેવુ છે કે ભાગ્યવાદ આળસુઓનો અવાજ છે પુરુષાર્થવાદીને ભાગ્ય પણ સહાયક બને છે માટે સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ પુરુષાર્થમા જ રહેલી છે કાળ અનુકૂળ હોય, સ્વભાવ પણ હોય, કર્મના (પુણ્ય) બળે સામગ્રી પણ ઉપલબ્ધ હોય પણ માનવી જો પુરુષાર્થ ન કરે તો એ ભૂખ્યો જ રહેશે.

નિયતિવાદ (ભાવિભાવ)

નિયતિ વાદનો તર્ક છે વિશ્વની પ્રત્યેક વ્યવસ્થા નિયત (નિશ્ચિત) છે. દિવસ પછી રાતનું આવવું નિશ્ચિત છે જડ ને ચૈતન્ય સમસ્ત પદાર્થો નિયતિવાદની ધૂસરી પર ઘૂમી રહ્યાં છે

મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે અને પુરુષાર્થ જ આપણા હાથની વસ્તુ છે. પરંતુ ઘણી એ જ કે જે નિયતિવાદની વ્યવસ્થામાં નિયત (નિશ્ચિત) છે. કદી કોઈ અકસ્માત બને છે ત્યારે આપણે વિચારીએ છીએ કે એ તરફ આપણે ન ગયા હોત તો આમ ન થાત પરંતુ આ તો આપણી ક્ષુદ્ર (અલ્પ) બુદ્ધિના વિકલ્પો છે પૂર્ણજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં આ એમ થવાનું હતું જ એટલે એ તો નિમિત્ત માત્ર હતું પણ યથાર્થમાં એ સમયે એમ થવાનું જ હતું

વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભ. નેમિનાથ પાસે દ્વારકાના વિનાશ અંગે પ્રશ્ન છે. ભગવાને એમને જવાબ આપ્યો દ્વિપાયન ઋષિના ક્રોધની જ્વાળામાં તારી દ્વારિકા એક દાડો ભસ્મ થઈ જશે. ભગવાન નેમિનાથના આ સન્દેશે વાસુદેવના મનમાં ઘેરી ચિંતા પેઠી. ચિંતિત મને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા ભગવન્ કોઈ ઉપાય છે કે દ્વારિકા બચી શકે ભગવાન બોલ્યા વાસુદેવ આમ થવાનું જ છે તથાપિ એમણે કૃષ્ણના મનને સમજાવવા સારુ ઉપાય બતાવ્યો જ્યાં સુધી દ્વારિકામાં આયંબીલ થતાં રહેશે (ત્યાં સુધી) દ્વૈપાયન દ્વારિકાનું કંઈ નહી બગાડી શકે " પરન્તુ એ દિવસ પણ આવ્યો જ્યારે દ્વારિકાના ભાગ્ય રૂઠ્યા ને એ વિશાળ નગરી દ્વારિકામાં આયંબીલ કરનાર કોઈ ન મળ્યું અને જોત જોતાં જ દ્વારિકામાં અગ્નિ-જ્વાળાઓ ઉઠવા લાગી અને થોડાક જ કલાકોમાં રત્નનગરી દ્વારિકા રાખ બની ગઈ

સાંભળનારના મનમાં પ્રશ્ન એમ થશે કે એક વ્યક્તિ જો આયંબીલ કરી લેત તો દ્વારિકા બચી જાત પણ એ કેમ કરી બચી શકે એ દ્વારિકા એ સમાપ્ત થવાની જ હતી. દ્વૈપાયન તો એક નિમિત્ત હતો. પણ સત્ય તો એ હતું કે દ્વારિકાના દિવસો વીતી ગયા હતા. વૈભવની નગરી માટીને મોલે જઈ રહી હતી દ્વૈપાયને તો એક ચિનગારી જ ફેંકી હતી.

સ્થૂળ આંખો આધારના નિમિત્તને જ જુએ છે અને નિમિત્ત પર જ રોષ અને દોષ ઢાળવે છે પરંતુ તત્ત્વદર્શીના હૃદયમાં એ ચીજ એ દિવસે થવાની હતી / તમારા બધા પ્રયત્નો નકામા હતા. જો સારુ થવાનું છે તો તેવાં નિમિત્ત પણ એમાં આવી મળશે તમારો પુરુષાર્થ પણ એ બાજુએ જ દોડશે, ને અશુભ થવાનું છે તો બધા જ પ્રયત્નો પણ વ્યર્થ સિદ્ધ થશે. પાંચ પાંડવ જેવા બળવાનોની હાજરી હોવા છતાં ય દ્રૌપદીની લાજ લૂંટાતી હતી. ભીમની ગદા અને અર્જુનનું ગાંડીવ એક બાજુએ જ ઊભાં રહ્યાં

થયા તમે પૂછશો શા માટે ? એનો જવાબ છે, એમ થવાનુ જ હતુ આજે એક વ્યક્તિ દીક્ષા લે છે અને કાલે એ છોડી પણ દે છે સર્વજ્ઞ પોતાના જ્ઞાનચક્ષુ વડે જુએ છે કે આ વ્યક્તિ દીક્ષા નહી પાળે શાસનનો સહારક શત્રુ બનશે તો પણ દીક્ષા દે છે કે નહી ? જવાબ છે, જરૂર અપાય છે, આગમ સાક્ષી છે કે એવી વ્યક્તિઓને દીક્ષા અપાઈ છે ભગવાન મહાવીરે જમાલીને દીક્ષા આપી હતી અને એને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો હતો પ્રશ્ન થશે એમ શા માટે ? કારણ કે તેઓ એ જાણતા હતા કે એ દીક્ષા લઈને છોડી દેશે, તેમ તેઓ એ પણ જાણતા હતા કે મારા હાથે આ થવાનુ જ છે એને અટકાવવાની તાકાત એમના હાથોમા પણ નહોતી

ભાવિભાવ એ તત્ત્વ છે કે જેને આધીન કાળ, સ્વભાવ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ બધા છે એક માળી આબો રોપે છે, વર્ષાઋતુ આવી, કાળ સમવાય પણ અનુકૂળ છે ગોટલીમાં ઉગવાનો સ્વભાવ પણ છે સચિત કર્મના યોગે માળી પાસે આબાની ગોટલી પણ છે અને માળી એને જમીનમા રોપે છે એની રક્ષા કરે છે, અહી પુરુષાર્થ પણ છે પરતુ આ બધુ હોવા છતા એને એક કીટક લાગી ગયુ, જેણે ગોટલીને ખોખલી કરી નાખી, એ ઊગી ન-શકી એ ગોટલીને આબાના વિશાળ વૃક્ષ પરિણત થવાનુ હતુ જ નહી

એક વિદ્યાર્થી છે એનો એ ધ્યેય છે કે પરીક્ષામા પહેલા નબરે પાસ થવુ પરતુ એના સારુ સમયની પણ જરૂર રહેશે એક દિવસમા જ કોઈ ગ્રંથ બધુ વાચી શકશે નહિ માટે સમય ક્ષેપમા કાળ સમવાય જરૂરી છે એનો વાચવાનો સ્વભાવ પણ છે કારણ કે ચેતન વાચી શકે છે જડ નહી એટલે સ્વભાવ સમવાય પણ અનુકૂળ છે જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી બુદ્ધિ પણ સાંપડી છે કર્મ પણ સહયોગી છે, વાચન સારુ એ પરિશ્રમ પણ કરે છે, પુરુષાર્થી છે, પરતુ દુર્ભાગ્ય કે પરીક્ષાનો દિવસ આવ્યો અને એ ૧૦૫ ડીગ્રી તાવમા સપડાઈ ગયો પરીક્ષામા બેસી શક્યો નહી, અને એમ એને સફળતા મળી નહી અહી બધુ ઉપસ્થિત છે તો પણ એક વસ્તુનો અભાવ રહ્યો કહેવુ પડશે કે નિયતિવાદ અનુકૂળ ન હતો એને જો પરીક્ષામા પાસ થવુ જ હતુ તો એ બીમાર જ ન પડત

: થોડાક પ્રશ્નો :

પચ સમવાયના તત્ત્વ ઉપર ચર્ચા ચાલી રહી છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે ભાવિભાવ અને કર્મ વચ્ચે શો ભેદ છે ? કારણ કે મનુષ્યને શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો એ સફળ થશે જ અને અશુભનો ઉદય હશે તો એના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ સિદ્ધ થવાના, તો પછી ભાવિભાવને સ્વતત્ર જુદુ માનવાની શી જરૂર છે ?

જવાબ :—કર્મ તો ફક્ત ચૈતન્યને જ હોય છે અને ચૈતન્યની ક્રિયા અવસ્થા કર્મ પર આધારિત હોવાનું માની શકાય છે પરન્તુ જડની નિયત અવસ્થા માટે કયું કર્મ માનીશું ! સૂર્ય પ્રતિદિન ઊગે છે રાત આવે જ અને એના પછી દિવસ પણ આવે જ છે એની પાછળ કયું કર્મ રહેલું છે ! અગ્નિની જ્વાળા ઉપર જાય છે ત્યાં કયું કર્મ છે વારુ ! ત્યાં કર્મ નથી નિયતિવાદ જ છે અને કર્મ પોતે પણ નિયતિને આધીન છે તીર્થંકર પોતાના જ્ઞાનથી જુએ છે કે અમુક આત્માને અમુક સમયે બોધ લાગશે અને એ કષાય મોહનીયનો બંધ પામશે તો તેઓ આ બધું કયા આધારે નિશ્ચિત કરે છે? આ ભવિતવ્ય છે. અમુક આત્મા અમુક સમયે કર્મોથી વિમુક્ત થશે. નહીં જેમ મરે તો કર્મને આધાર બનાવી શકાય છે પરંતુ કર્મોથી વિમુક્તિ મેળવવા સારૂ કોને આધાર માનીશું ! ત્યાં તો ભવિતવ્ય જ છે.

પ્રશ્ન :—એક બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે વિશ્વની સમગ્ર વ્યવસ્થા જો નિયત છે તો ત્યાં પુરુષાર્થને કંઈ સ્થાન નહિ રહે. આપણે બધા ભવિતવ્ય પર જ વિશ્વાસ રાખીને બેસી જઈએ કે થવાનું હશે તે થઈને જ રહેશે. પણ આ તો આળસુઓની માન્યતા થઈ.

જવાબ :—નિયતિવાદ કોરો આળસવાદ નથી તેમ નથી આળસુઓનું કોઈ હથિયાર. જો એને એમ માની લેવામાં આવે તો તમે નિયતિવાદ સમજ્યા જ નથી એમ કહેવું પડશે. એમાં જેમ કર્મ નિયત છે તેમ પુરુષાર્થ પણ નિયત છે. અમુક સમયે આ કામ થવાનું છે તેમ એ પણ નિશ્ચિત છે કે એમાં તમારે અમુક પુરુષાર્થ કરવો જ પડશે અને એમ કરશો તો જ સફળતા સાંપડશે. એટલે નિયતિવાદમાં પુરુષાર્થ છે જ. એ પુરુષાર્થનો વિરોધી નથી પરંતુ પુરુષાર્થનો સમર્થક છે. જ્યારે પુરુષાર્થ કરવા છતાંય સફળતા વરતી નથી અને નિરાશા આપણી હિંમત પ્રસન્નતાને હરી લે છે ત્યારે નિયતિવાદ એક સહારો આપે છે કે આમ થવાનું જ હતું તો પછી શોક દુઃખ શા માટે?

આ તો નિયતિવાદને આપણે ઓળખી શક્યા નથી. આ રીતે જોઈએ તો ફક્ત પુરુષાર્થ જ એમ માનવીએ પુરુષાર્થવાદી જ બનવું જોઈએ.

ઉપસંહાર

જૈન દર્શન સમગ્રતામાં વિશ્વાસ કરે છે. કાળાદિ પાંચ તત્ત્વો જો ત્યાં હોય તો સફળતા માટે દાવો કરે છે તો એ નિયમ છે. સફળતા તો પાંચેના સમન્વયમાં રહેલી છે. કોઈ એક કારણમાં કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, પુરુષાર્થ અને નિયતિવાદ અનુકૂળ હોય ત્યાં મનુષ્ય ધારેલા કાર્યમાં સફળતા મેળવી શકે છે. જૈન દર્શન લોકસિદ્ધિ માટે સમન્વયની અનુકૂળતા પર વિશ્વાસ ધરાવે છે. આ જ જૈન દર્શનનો પૂર્ણ સમન્વયનો પંથ છે.

દિના.
૮-૮-૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
૧૫ કુમાર્ગ-૧

★